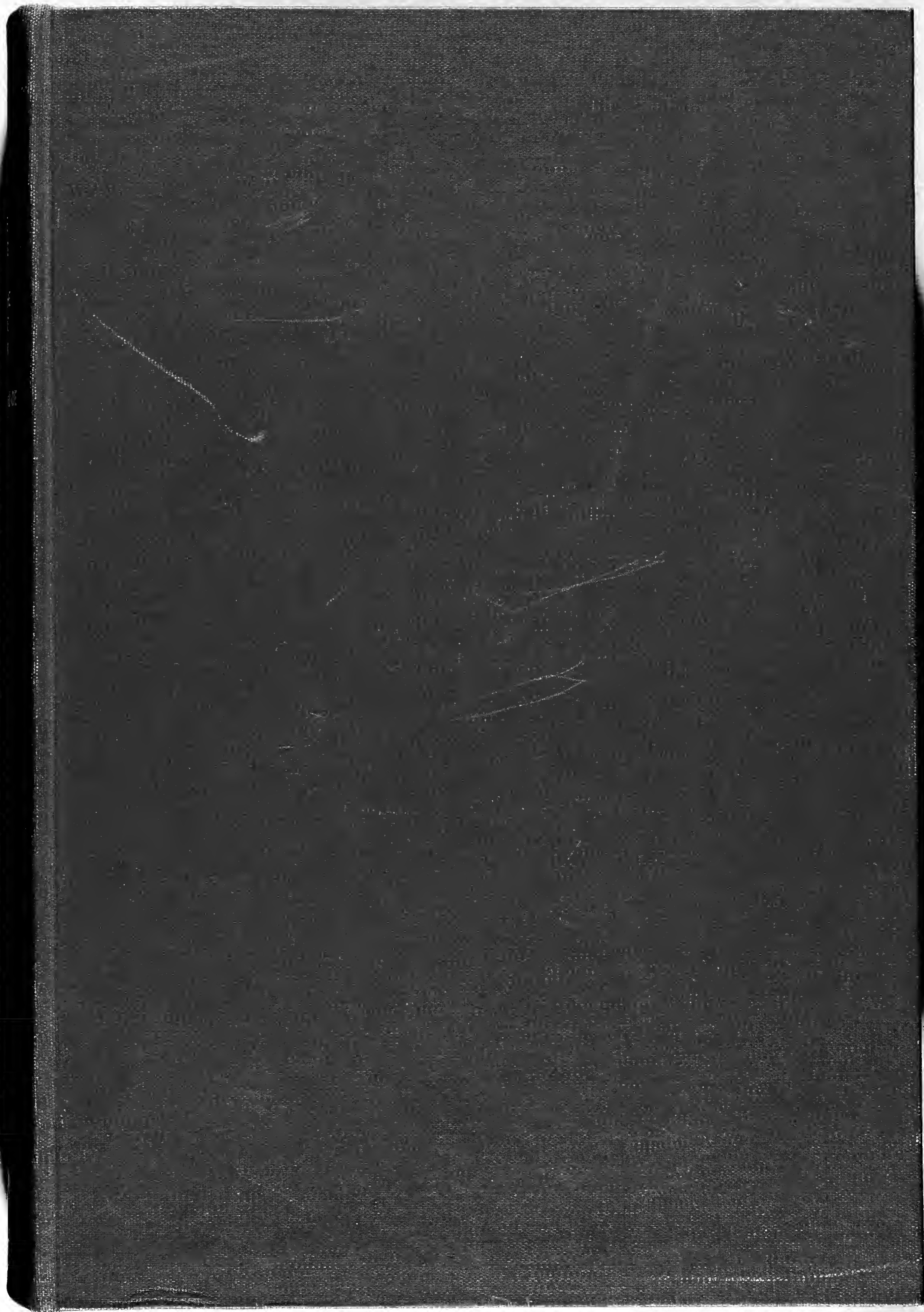

According to Mathews, Austr. Av. Rec., 1, 1912, p. 24, the following are the dates of publication of the various parts of this work:

pt. 1	pp. 1-32	1840
pt. 2	pp. 33-64	1840
pt 3	pp. 65-96	1841
pt. 4	pp. 97-128	1841
pt 5	pp 129-160	1842
pt 6	pp 161-192	1843
pt 7	pp 193-224	1843
pt 8	pp 225-256	1845
pt 9	pp 257-280	1845
pt 10	pp 281-472	1847

DENIS

ngen,

in Indië

G. la Lau.

Leiden

IN COMMISSIE BIJ S. EN J. LUCHTMANS EN C. C. VAN DER HOEK.

1839 - 1844.

Gedr. in het Lithogr. Instituut van A. Arnz & Cº. te Leiden

VERHANDELINGEN over DE NATUURLIJKE GESCHIEDENIS DER Nederlandsche overzeesche bezittingen,

DOOR

de Leden der Natuurkundige commissie in Indië en andere Schrijvers.

UITGEGEVEN OP LASE VAN DEN KONING

door

C. J. TEMMINCK.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

Geredigeerd door J. A. Susanna, Gedrukt door J. G. la Lau.

Leiden

IN COMMISSIE BIJ S. EN J. LUCHTMANS EN C. C. VAN DER HOEK.

1839 – 1844.

Gedr. in het Lithogr. Instituut van A. Arnz & Cie te Leiden

T — T

ol pls.
28 Sept 1977

LAND- EN VOLKENKUNDE,

DOOR

SALOMON MÜLLER.

BIJDRAGEN
Bladz. 1—
Inleiding
Eerste af
lijk aan
Hoedani
gestel;
Bladz.
Tweede a
sche be
en woning
hunne ge
reedschap
zeden en g
delingen,
Derde afde
het Nede
eenige alg
welke, on
gegeven.
Lijst van ee
talen, ter
sproken v

SCHETSEN UIT
SCHEN ARCH
I. Aanteel
Bonthai
dere nab
II. Aanteek
Poeloe
dier st

INHOUD.

KAARTEN EN PLATEN.

NIEUW-GUINEA.

BORNEO.

JAVA, SUMATRA, STRAAT SUNDA.

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS VAN

NIEUW-GUINEA,

DOOR

SALOMON MÜLLER,

PHIL. DOCT., RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, LID VAN DE NATUURKUNDIGE COMMISSIE IN OOST-INDIË EN VAN ONDERSCHEIDENE GELEERDE GENOOTSCHAPPEN.

De
zuid-west
Indische z
eilanden
European
Dit moet
vroegst on
welke, uit
natiën stee

Volgens
geweest zij
G. de Me
deed. Ui
Molukken
door zwa
ongunstig

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS VAN

NIEUW-GUINEA.

INLEIDING.

De reis, die ik in het jaar 1828 met Zijner Majesteits korvet Triton, langs een gedeelte der zuid-westkust van Nieuw-Guinea deed, behoort ongetwijfeld tot een' mijner belangrijkste togten in de Indische zeeën. Van slechts weinige, tusschen de keerkringen en in de gematigde luchtstreken gelegene eilanden van noemenswaardige uitgestrektheid, zijn tot den huidigen dag de kusten zoo zelden door Europeanen aangedaan en wetenschappelijk onderzocht, als juist die van dit groote Papoeasche gebied. Dit moet des te meer verwondering baren, wanneer men in aanmerking neemt, dat hetzelve tot de vroegst ontdekte streken dier gewesten behoort, en daarenboven zoo digt bij de Molukken gelegen is, welke, uithoofde hunner kostbare voortbrengselen van specerijen, de oplettendheid van alle zeevarende natiën steeds in eene hooge mate hebben tot zich getrokken.

Volgens sommige schrijvers zouden de Portugezen Ant. Abreu en Franc. Serrano de eerste Europeanen geweest zijn, welke Nieuw-Guinea, en wel in het jaar 1511, zagen; met meer zekerheid echter wordt G. de Meneses als diegene genoemd, welke in het laatst van 1526 eene verkenning op dit eiland deed. Uitgezonden door den Onderkoning van Goa, Lopez de Sampajo, om de woelingen in de Molukken te dempen en het bestuur van Ternate op zich te nemen, werd Meneses op reis derwaarts, door zware winden en stroomen naar de Papoeasche kusten afgedreven, waar hij, uithoofde van het ongunstige weder, onderscheidene maanden, naar men wil, tot het kenteren der moeson van het vol-

gende jaar verbleef, zonder dat men evenwel met juistheid de plaats weet, waar zulks eigenlijk geweest is. De Spaansche geschiedschrijvers betwisten hem om die reden de eer der ontdekking van het onderhavige land, en kennen die toe aan hunnen landgenoot Alv. de Saavedra, een' bloedverwant van Fern. Cortez, welke in 1528, op zijne terugreis van Tidore naar de westkust van Amerika, in eene groote bogt bij zekere eilanden, die hij Goud-eilanden noemde, het anker uitwierp, en wel vermoedelijk aan Nieuw-Guinea's noordkust. In datzelfde jaar werd ook Ant. Urdanetta met het aanwezen van dit eiland bekend, en het is waarschijnlijk, dat ook deze ontdekking in het noordelijk gedeelte van hetzelve plaats vond. In 1543 stevende Bern. della Torre, van de Philippijnen naar Amerika overstekende, vele mijlen langs het noord-oostelijke gedeelte van het Papoeasche land, en, wanneer de berigten, welke in sommige oude reisbeschrijvingen nopens dien togt gevonden worden, juist zijn, dan moet deze zelfde della Torre op de hoogte van het eiland Arimoa zelfs eene landing gedaan hebben. De bescheiden, die wij intusschen hieromtrent bezitten, zijn ten hoogste gebrekkig. Hetzelfde geldt ook ten opzigte van hetgene wij weten aangaande Ynigo Ortez de Rez (of Rotha), die in gezelschap met den bovengenoemden Torre, het bedoelde land, in 1545, zoude hebben bezocht en, wegens deszelfs negerachtige bewoners, het den naam van Nieuw-Guinea gegeven. Volgens opgave van D^r^. G. Hassel (Handbuch der neuesten Erdbeschreibung, B. 23, p. 313) moet zich in de Groot-Hertogelijke Kaartenverzameling te Weimar, eene oude Spaansche zeekaart bevinden van het jaar 1558, op welke dit eiland reeds in omtrek staat aangeteekend, doch, zonder benaming. Alv. de Mendoza en Alv. de Mendaña, die in 1567 de zuidzee bevoeren, schijnen ondertusschen toen reeds den naam, welken het tegenwoordig draagt, gekend te hebben, vermits in hun reisverhaal voorkomt, dat zij de eilanden, na drie maanden varens van Peru, door hen bezeild, en, uithoofde van derzelver schijnbare rijkheid aan goud, door het scheepsvolk Salomons-eilanden genaamd, als zamenhangende met Nieuw-Guinea vooronderstelden.

Meer bepaald en ook van meer geschiedkundige waarde zijn de berigten der ontdekkingsreizen, welke van het begin der zeventiende eeuw af aan, naar Nieuw-Guinea gedaan zijn. Het Hollandsche vaartuig de Duifhen, dat in 1605 tot het doen van landverkenningen van Bantam uitgezonden was, ontdekte, in het daarop volgende jaar, den zuid-westelijken hoek van Nieuw-Guinea, welk landpunt door de schepelingen Valsche Kaap (*) werd genoemd, omdat zij zich in hun eerst opgevat denkbeeld van, na die punt te zijn omgezeild, een open vaarwater naar het oosten te zullen vinden, bedrogen zagen. — Of L. Vaz de Torres, op zijnen in datzelfde jaar volbragten togt door de straat, die Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland scheidt en thans den naam van dien Spaanschen zeeman draagt, de zuidkust van het eerstgenoemde eiland, al dan niet gezien heeft, laat zich uit de onvolledige berigten, welke nog van dien togt bestaan, niet wel opmaken. Nogtans schijnt uit eene zinsnede, voorkomende in zijnen brief aan den Koning van Spanje, gedagteekend Manilla den 12den julij 1607, en te vinden in N°. 1 van de Appendix op Vol. I. van Burney's History of Discoveries in the South Sea, te blijken, dat hij bewesten de groote zuid-oostelijke landtong, een goed eind ver, min of meer digt langs den wal is gestevend. Het land echter, dat hij voor het zuid-oostelijkste begin van Nieuw-Guinea aanzag, schijnt, naar het gevoelen van latere zeereizigers, een gedeelte van datgene te zijn geweest, hetwelk tegenwoordig Louisiade heet.

(*) Niet Kaap Valsch, Valch of Walsch, gelijk de Hydrographen gewoonlijk schrijven.

De wakkere en ondernemende Will. Corn. Schouten en Jac. Le Maire kwamen, op hunnen avontuurlijken togt om Kaap Hoorn en door de Zuidzee, in de maand julij 1616, onverwachts bij de oostkust van Nieuw-Guinea aan. Zij zeilden haar vele dagen achtereen, in eene noord-westelijke rigting, langs, en wierpen eindelijk het anker in de nabijheid van drie lage eilanden, die digt met kokospalmen waren bedekt, vrij sterk bevolkt schenen te zijn, en door de bewoners Moa, Insou en Arimoa genoemd werden. Naardien gemelde reizigers bij hunne poging om aldaar te landen, niet behoedzaam en voorzigtig genoeg te werk gingen, werden zij, bij de aannadering hunner sloep, door de inboorlingen met een' regen van pijlen begroet, en zestien hunner manschappen daardoor verwond. Den 20sten van dezelfde maand, zetteden zij hunnen togt op nieuw noord-westwaarts voort en ontdekten, eenige dagen later, een schoon en groot eiland, dat, ter eere van Schouten, met diens naam werd bestempeld. Hetzelve vormt, met de eilanden Jobie, Bultig en het zoogenaamde Lange eiland, eenen noordelijken dam voor de groote baai Geelvink, in het noord-oostelijke gedeelte van Nieuw-Guinea. Latere berigten hebben doen kennen, dat het door de bewoners Mysory wordt genoemd.

De Bevelhebbers der Hollandsche bezittingen in Oost-Indië, bezield van ijver en vol groote plannen om het gezag en de handelsondernemingen der Compagnie in die gewesten meer en meer uit te breiden, zonden weldra op nieuw vaartuigen uit, tot het doen van nasporingen omtrent de landen, derzelver bewoners en voortbrengselen, welke ten zuiden en ten oosten van de Molukken gelegen zijn. Met dat doel vertrokken in 1623 twee jagten naar de gezegde streken. Deze vaartuigen schijnen het eerst ergens aan den zuidkant van Nieuw-Guinea te zijn aangeland, waar J. Carstens, een der bevelvoerders dier bodems, met acht zijner schepelingen, verraderlijk aangetast en om het leven gebragt werd. Van daar stevenden alstoen de jagten naar de noordkust van Nieuw-Holland, en hier binnen de groote bogt gerakende, die den naam van Carpentaria draagt, ontdekten zij aan hare oostzijde het land, aan hetwelk de naam van Arnhem, naar een hunner vaartuigen, gegeven werd.

In 1636 zond de Gouverneur-Generaal van Diemen insgelijks twee vaartuigen, Klein-Amsterdam en Wezel genaamd, onder het bevel van zekeren Ger. Pool, naar Nieuw-Guinea. Pool vertrok den 17den april van Banda, en deed de westkust van het land der Papoea's op omtrent 4½ graad zuiderbreedte aan. Hier begaf hij zich met zijnen schrijver en eenige matrozen naar wal; maar naauwelijks was hij aldaar aangekomen, of hij zag zich door eenen talrijken hoop wilden overvallen, en werd bij die gelegenheid met nog drie zijner reisgenooten wreedaardig vermoord. — Van Diemen gaf vervolgens, in 1642, aan den koenen Abel Tasman bevel, om met twee schepen naar het zuidland op ontdekkingen uit te gaan: eene reis, die zulke gewigtige uitkomsten voor de zeevaart en de aardrijkskunde opleverde, en Tasmans naam, zoowel als ook dien van zijnen schranderen lastgever, op eene roemvolle wijze vereeuwigde. Daar wij ons echter hier alleen met dat gedeelte van dien gedenkwaardigen togt onledig houden, hetwelk tot Nieuw-Guinea betrekking heeft, zullen wij slechts aanmerken, dat Tasman, na Nieuw-Holland te zijn rondgezeild, langs de oostkust van Nieuw-Guinea koers zettede, eenige dagen bij de eilanden Moa en Insou vertoefde, en vervolgens voorbij het eiland Schouten en om het noordelijke gedeelte van het groote Papoeasche land, naar de Molukken stevende. Aan den noordelijksten uithoek van Nieuw-Guinea gaf hij den naam van Kaap de Goede Hoop: een' naam, waarmede ook reeds vroeger

door Schouten de noord-westelijke punt van het naar hem genoemde eiland was gedoopt, en wel om reden, dat hij bij het voorbij zeilen van dezelve, zich aan de grens der Moluksche wateren dacht te bevinden en nu regt op die eilanden te kunnen aanhouden.

Na dien tijd schijnen er vele jaren verloopen te zijn, zonder dat eenig vaartuig deze van zwarte, negerachtige menschen bewoonde landen bezocht heeft. Het eerst volgende berigt van zulk een' togt, in de geschiedboeken opgeteekend, maakt melding van twee sloepen, die in 1663 van Banda naar Nieuw-Guinea werden uitgezonden. Aan het hoofd dezer onderneming stond zekere kapitein Vink. Volgens zijne, door Valentyn geboekstaafde opgaven, heeft hij aan de westkust, in het noordelijk gedeelte van het eiland, eenige gehuchten bezocht, en wel in het rijk van Onin. De groote inham, waarvan Vink gewag maakt, is waarschijnlijk de zoogenaamde Mac Cluer's inlet, van de nieuwere kaarten. Volgens zijn verhaal bestaat de kust aan weêrskanten van die groote bogt uit hoog land, dat echter hier en daar door laag voorland bezoomd is; geheel in het binnenste van den inham is de grond moerassig en in verre uitgestrektheid vlak. Er moeten vele kleine eilandjes langs de kanten verspreid liggen, en een sterke stroom en hoog getij, dat soms tot anderhalven vadem rijst en valt, in dien inham bespeurd worden. Voor het overige is ook dit verhaal even arm aan meldingswaardige berigten omtrent de voortbrengselen van het land en deszelfs bewoners, als zulks met alle vroeger vermelde reizen naar die oorden, het geval is. Ook de daarna volgende togt van den opperkoopman Keyts, die in 1678 met twee jagten en eene sloep, van Banda naar de kust van Nieuw-Guinea onder zeil ging, levert over het geheel slechts weinige bijzonderheden op, die met genoegzame kennis en oordeel zijn opgeteekend. Keyts heeft nagenoeg dezelfde kuststreek aan de westzijde van het land der Papoea's bezocht, die Vink en andere zijner voorgangers aandeden. Het belangrijkste van dien togt is door Valentyn, in zijne beschrijving van Banda, medegedeeld, uit welk berigt wij hier alleen zullen overnemen, dat de westkust van Nieuw-Guinea, tusschen 3 en 4 graden zuiderbreedte, ten deele tamelijk hoog en bergachtig is, eene menigte bogten en baaijen vertoont, en dat een aantal min of meer groote eilanden langs dezelve verspreid liggen. Binnen eene ruime baai, welke Keyts, ter eere van den namaligen Gouverneur-Generaal Speelman, met diens naam bestempelde, bemerkte men, aan den oostkant, eene klip, ter zijde van welke de schepelingen eene groote menigte op staken geplaatste doodshoofden gewaar werden, alsmede het standbeeld eener menschelijke gedaante. Tevens zag men er verscheidene onbekende letters, die met rood krijt schenen geschreven te zijn. Het kwam hun voor, dat de Cerammers met die oorden druk handel dreven: zij bragten voornamelijk rijst en glaskoralen derwaarts, en ruilden daar slaven en massoyschors tegen in. De inlanders toonden zich arglistig en wantrouwend, en toen men op zekeren dag, op het kleine, nabij de kust gelegene eiland Nametotte, de watervaten wilde vullen, werd het ongewapende sloepsvolk eensklaps vijandelijk door de inboorlingen overvallen en ten deele wreedaardig van kant gemaakt.

In 1705 bezeilde het Hollandsche schip de Geelvink de oostzijde van Nieuw-Guinea, ontdekte, in het noordelijke gedeelte de groote baai, die onder dien naam bekend is, en verkende vervolgens verder om de zuid, eenige kusten van het land, dat eene halve eeuw later, door den Heer de Bougainville nader opgenomen en toen Louisiade genoemd werd.

Dampier bevoer de wateren van Nieuw-Guinea in 1770. Van Timor komende, bezocht hij het eerst het noord-westelijk gedeelte; zeilde van daar om den noordkant en, na bij verschillende, eenigzins meer oostelijk gelegene eilanden, wier reeds vooronderstelde afgescheidenheid van Nieuw-Guinea door hem verzekerd werd, een tijd lang te hebben rondgekruist, naderde hij op nieuw de oostkust van het laatstgemelde eiland; hij stuurde alstoen langs hetzelve wederom noordwaarts op, beginnende bij een hoog voorgebergte, hetwelk door hem King William's Kaap genoemd werd. Aan het, tegen over dezen uithoek liggende, vrij groote eiland, gaf hij den naam van Nieuw-Brittanje.

Voor zooverre men uit de weinige openbaar gemaakte berigten mag oordeelen, aangaande den togt van Roggeveen, in 1722 door de Zuidzee naar de Indische wateren ondernomen, heeft deze zeeman de eilanden Moa en Arimoa bezocht, en is hij van daar, nu eens digter en dan weder op grooteren afstand, langs den noordkant van Nieuw-Guinea heen gezeild. Het land, door hem gezien, was meest hoog en had over het geheel een vruchtbaar voorkomen.

Carteret en de Bougainville schijnen op hunne vaarten langs de oost- en noordzijde van Nieuw-Guinea, deszelfs kusten slechts op enkele plaatsen uit de verte te hebben waargenomen; de eerstgemelde in 1767, en de ander in het jaar daaraanvolgende. — Sonnerat, die in 1776 eene reis naar Nieuw-Guinea in het licht gaf, waarin men, onder anderen, een aantal planten en vogels van dat land vindt beschreven en afgebeeld, heeft zijne bouwstoffen daartoe grootendeels bijeengezameld op het nabij den zuidhoek van de groote baai Geelvink liggende eiland Jobie, werwaarts hij, in 1771, eenen inspectie-togt medemaakte.

Omtrent de kennis der noordkust van Nieuw-Guinea, heeft zich, in de achttiende eeuw, Forest ongetwijfeld het meeste verdiend gemaakt. Deze scheepskapitein werd, in 1774, door de Engelsche Oost-Indische Compagnie uitgezonden, voornamelijk met het doel om den handel nuttig te zijn, en wel bepaaldelijk dien in kaneel, notenmuskaat en andere kostbare voortbrengselen, welke welligt hier en daar in de Molukken of in zoodanige landstreken ten noord-oosten van dezelve, buiten het beheer der Hollanders liggende, mogten voorhanden zijn. Behalve het eiland Waigiou, dat hij op onderscheidene punten bezocht, begaf hij zich in het begin van 1775 ook naar de bogt Dorey op Nieuw-Guinea, en verzamelde aldaar een aantal berigten betrekkelijk de aardrijks- en volkenkunde, de scheepvaart en den koophandel. Fransche reizigers hebben na hem, herhaalde malen dezelfde bogt aangedaan, en nopens de gesteldheid van het land, der gewassen, dieren en bewoners, belangrijke mededeelingen geleverd, vergezeld van kaarten en ook van vele fraaije teekeningen. De beschrijvingen der reizen van de korvetten la Coquille en l'Astrolabe munten in dat opzigt, voornamelijk uit. Behalve deze beide, onder de bevelen der Heeren Duperrey en Dumont d'Urville, tusschen de jaren 1822 en 1828 volbragte reizen derwaarts, heeft ook d'Entrecasteaux, op zijnen roemwaardigen, doch tevens zoo hoogst ongelukkigen togt in 1793, een gedeelte van de oost- en noordkust van Nieuw-Guinea verkend, en werden door den Heer Freycinet, in 1818, de eilanden Rawak en Waigiou aangedaan, en eenige andere punten in die streek, door dezen verdienstelijken zeevaarder nader bepaald.

Door deze veelvuldige pogingen zijn thans de beide genoemde kustzijden van Nieuw-Guinea, wat haren omtrek betreft, veel beter bekend, dan de west- en de zuidkant van dit groote eiland, welke laatste vooral nog maar zeer weinig door Europeanen is onderzocht kunnen worden. De talrijke koraalriffen en zandbanken, welke hier de kust als bezoomen en dáár, waar deze het meest den vasten wal van Nieuw-Holland nadert, zich tot aan diens boorden, met slechts naauwe tusschenopeningen, uitstrekken, maken het bezoeken dier kust allergevaarlijkst. — Men heeft op onderscheidene plaatsen der straat Torres de doorvaart beproefd, maar overal met veelvuldige moeijelijkheden te kampen gehad, en menig schip is, ondanks alle aangewende pogingen en behoedzaamheid, daarbij ten gronde gegaan. De beste koers door deze zeeëngte, tot heden bekend, is, volgens de aanwijzing van kapitein Flinders, digt om Kaap York en langs de hooge eilanden heen, die onder deze noordelijke landtong van Nieuw-Holland gelegen zijn. Langs dien weg is deze verdienstelijke zeeman het moeijelijke gedeelte der engte in 4—5 dagen doorgestevend. Onder de vaartuigen, die den doortogt meer noordelijk langs de kust van Nieuw-Guinea ondernomen hebben, verdienen vooral de Engelsche schepen Hormuzeer en Chesterfield genoemd te worden. Deze voeren in 1793 gezamentlijk door de straat, maar hadden tot die vaart niet minder dan 72 dagen noodig, waarbij het bootsvolk veel gebrek te verduren en menig gevaar had door te staan. Op het kleine eiland Darnley werden eenige hunner vermoord; zij hadden zich door de geveinsde welgezindheid der inboorlingen laten verlokken om een' nacht aan den wal over te blijven. De bevelhebbers dier schepen, W. Bampton en B. Alt, hebben intusschen veel tot de betere kennis der zuidkust van Nieuw-Guinea bijgedragen, en zij zijn misschien de eenige, welke dat gedeelte op onderscheidene plaatsen van nabij hebben bezigtigd. Kapitein Flinders deelt in de inleiding zijner Voyage to the Terra australis, een uittreksel hunner dagboeken mede, en de Heer Dalrymple heeft hunne ontdekkingen van dien togt, door middel van twee kaarten, bekend gemaakt. — De Admiraal Edwards schijnt alleen het uiteinde der zuid-oostelijke landtong van Nieuw-Guinea gezien te hebben: het verongelukken van het fregat Pandora, waarover hij toen, als kapitein, het bevel voerde, verijdelde de voortzetting van verdere verkenningen.

Wat nu de westkust van Nieuw-Guinea betreft: deze werd in de laatste twee eeuwen voornamelijk door Hollandsche en Engelsche zeevaarders van tijd tot tijd bezocht en nader bepaald. Behalve de reeds vroeger vermelde togten naar die streek, hebben wij, uit een vroeger tijdperk, nog te gewagen van de landing door Cook, in 1775, op 6° 15′ zuiderbreedte gedaan. De inlanders, die bij het ontwaren van vreemdelingen op het strand, al spoedig in menigte, ginds en her uit de bosschen te voorschijn kwamen, toonden zich vijandig en oorlogzuchtig gestemd, zóó, dat Cook het, na een kortstondig oponthoud, geraden vond, de kust weder te verlaten.

Met veel moeite en inspanning schijnt de Britsche Luitenant Mac Cluer een gedeelte der westzijde van Nieuw-Guinea te hebben opgenomen; doch zijn vroegtijdige dood deed zijne gedane waarnemingen en opgezamelde kennis grootendeels voor de aardrijkskunde verloren gaan. Hij vertoefde, in 1791, vele maanden achtereen in die streken; maar de eenige vrucht, die van zijnen arbeid schijnt bekend geworden te zijn, is de kaart, door den Heer Dalrymple in 1792 uitgegeven. Het is mij niet gebleken, dat in een tijdverloop van dertig jaren na Mac Cluer, eenig schip de zuid-westelijke stranden van Nieuw-Guinea,

met het bepaalde oogmerk om wetenschappelijke onderzoekingen in het werk te stellen, heeft aangedaan. In 1826 werd echter Zijner Majesteits brik **Dourga**, onder bevel van den Luitenant ter zee Kolff, derwaarts gezonden, met den last, om langs een gedeelte dier kust nasporingen te doen, aangaande de gesteldheid van het land en den toestand der bewoners. De Heer Kolff stevende van Amboina naar den zuid-westelijken uithoek van Nieuw-Guinea; ontdekte, omtrent 24 geographische mijlen benoorden de Valsche Kaap, eene wijde opening, die hem toescheen, de mond eener groote rivier te zijn, aan welke hij den naam van zijn vaartuig gaf (*); waarna hij noord-westwaarts koers zettede, tot bij een klein eiland, Lokahia genaamd, dat op omstreeks 134° 50′ oostelijke lengte van Greenwich, digt nabij den vasten wal is gelegen. Van hier vertrok hij naar de Tenimber eilanden, na alvorens te Lokahia eene vijandelijke aanranding van de zijde der bewoners te hebben wederstaan, die aan een' man van de equipage het leven kostte.

In het begin van 1828 werden door het Nederlandsch Indische Bestuur, op nieuw twee oorlogsvaartuigen naar de zuid-westkust van Nieuw-Guinea afgezonden, te weten: Zijner Majesteits korvet **Triton** en de Koloniale schooner **Iris**. Aan mij en vier mijner toenmalige ambtgenooten (†) viel het geluk te beurt, om dezen belangrijken togt te mogen medemaken. De waarnemingen, door mij en mijne overledene vrienden op dien togt gedaan, zullen, voor zooverre zij strekken kunnen, om eene zoo veel mogelijk naauwkeurige voorstelling van het land en zijne bewoners te geven, het onderwerp dezer eerste Verhandeling van **Land- en Volkenkunde** uitmaken. Alvorens echter daartoe over te gaan, zal ik, overeenkomstig het tot hier gevolgde plan, om vooraf een beknopt overzigt te geven van de voornaamste reizen, naar die streken ondernomen, mij hier alleen bepalen tot eene korte opgave van die gedeelten des lands, welke door de voornoemde schepen zijn bezocht en wat aldaar bij die gelegenheden door ons is verrigt.

Met het doel derwaarts gezonden, om de kust nader op te nemen en eene geschikte plaats uit te kiezen tot het aanleggen van een etablissement, kwamen wij, met het einde der maand mei voor de breede opening van de zoogenaamde Dourga-rivier. Na deze eenige dagen in eene oostelijke rigting opgevaren te zijn, vonden wij het raadzaam, bij de onzekerheid van, verder doordringende, ons oogmerk te zullen kunnen bereiken, en daar wij bedreigd werden met gebrek aan drinkwater, om wederom zee te kiezen, ten einde de kust meer noordwaarts op, in oogenschouw te nemen. Na hier en daar met de

---

(*) Op de kaart van Abel Tasman, aanwijzende zijnen togt in de Indische wateren en door den zuidelijken Oceaan, die ons Valentyn (**Oud en Nieuw Oost-Indiën**, 3 Deel, 2 Stuk) mededeelt, vindt men reeds, nagenoeg op dezelfde hoogte, aan de westkust van Nieuw-Guinea, eene rivier aangeteekend, waarbij de naam Keerweer staat. Ook op de kaart van Nieuw-Holland enz., behoorende tot de, door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap bekroonde Verhandeling van R. G. Bennet en J. van Wijk Rz., **Over de Nederlandsche ontdekkingen** enz., 1827, Deel 6, treft men in die streek van Nieuw-Guinea eene breede uitwatering aan, onder den naam van Doodslagers-rivier. Blijkbaar zijn deze beide uitmondingen dezelfde met de zoogenaamde Dourga-rivier van den Heer Kolff.

(†) De Heeren Macklot, Zippelius, van Raalten en van Oort. De eerste beoefende voornamelijk de Geologie en Meteorologie, de tweede de Kruidkunde, en de twee laatstgenoemden waren teekenaars. De Heeren Zippelius en van Raalten stierven op het eiland Timor; de Heer Macklot verloor, eenige jaren later, in eenen opstand op Java, tegen een' hoop muitende Chinezen, het leven, en de Heer van Oort bezweek, in 1834, op Sumatra.

inboorlingen in verkeering te zijn geweest en, zoo veel tijd en gelegenheid zulks toelieten, langs het land, opnemingen en nasporingen nopens deszelfs gesteldheid te hebben gedaan, gelukte het ons, tusschen eene hooge schilderachtige kust, eene diepe en zeer ruime baai te ontdekken. Dit was op 3° 45′ Z. breedte en 134° 15′ lengte beoosten Greenwich. Hier werd eene kleine sterkte gebouwd, welke den naam ontving van fort *Du Bus*, ter eere van den toenmaligen Commissaris-Generaal van Nederlandsch Indië, den Burggraaf Du Bus de Gisignies. Gaarne zoude, na afloop dezer verrigtingen, de Commandant der Triton, overeenkomstig zijnen lastbrief, de verkenning der kust nog een eind wegs verder noordwaarts, al ware het ook slechts tot aan den grooten inham van Mac Cluer, op de aangevangene wijze hebben willen voortzetten, doch de betreurenswaardige staat, waarin zich de bemanning bevond, maakte de uitvoering van dit nuttige en loffelijke voornemen ten eenemale onmogelijk. Beide vaartuigen telden, gedurende de drie maanden, welke zij in die streken vertoefden, niet alleen meer dan twintig dooden, maar de korvet was zelfs verpligt, met meer dan zestig zieken aan boord, in het begin van september, naar Amboina terug te keeren. Kort na hare aankomst aldaar verloor zij ook haren Commandant Steenboom: zoodat deze reis in geenen deele gezegd kan worden tot de gelukkigste te behooren onder die, welke ter bevordering der zeevaart-, der land- en volkenkunde naar vreemde oorden ondernomen werden (*).

(*) Daar ik welligt in het vervolg, van dezen of genen naam der Heeren, welke deze expeditie vergezelden, melding zal moeten maken, acht ik het niet overbodig dezelve hier, met bijvoeging der ambten en rangen, die zij destijds bekleedden, op te geven.

Aan boord van de Triton bevonden zich:

Steenboom,	Kapitein-Luitenant, Commandant der korvet en van de expeditie.
Tuning,	Luitenant der eerste klasse, Eerste Officier.
Ter Bruggen Hugenholtz, Modera, Van Hoogenhouck Tulleken, Dittlof Tjassens, Boers,	Luitenants der tweede klasse.
Ovink,	Chirurgijn-Majoor van den derden rang.
Van Dura,	Chirurgijn der derde klasse.
Sluyking,	Schrijver en Victualiemeester.
A. Stort, Arentz, Van der Moore, Straatman,	Adelborsten der eerste klasse.
Kleyne,	Adelborst der tweede klasse.
L. Stort,	Buitengewoon Adelborst.

Voorts:

Schrijber,	Tweede Luitenant van het Indische leger, bestemd tot Commandant van het op te rigten fort.
Pierson,	Chirurgijn der derde klasse, bestemd voor het nieuwe etablissement.
Van Delden,	Commissaris voor de regeling van het nieuw op te rigten etablissement.

En eindelijk de vijf hiervoren genoemde Leden der Natuurkundige Commissie, tot welke ook Schrijver dezes behoorde.

De Officieren van de Schooner Iris waren:

Bastiaanse, Van Loon,	Luitenants der tweede klasse van de Koloniale Marine; de eerstgenoemde als Commandant van het vaartuig.

Van dien tijd af aan voeren jaarlijks eens of meermalen de in de Moluksche wateren gestationeerde Lands vaartuigen naar de westkust van Nieuw-Guinea, om zoowel de bezetting van den nieuw gevestigden post van de noodige levensmiddelen te voorzien, inzonderheid van rijst, welker bebouwing aldaar geheel onbekend is, als ook om de begonnene opnemingen, naar gelang der omstandigheden, verder te kunnen voortzetten. In dit laatste opzigt heeft, voor zoo verre mij is bekend geworden, de Luitenant der tweede klasse van de Koloniale Marine, A. de Boer, zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. Op eenen kruistogt, door hem in 1832 met de oorlogsschooner Sireen naar de onderhavige streken volbragt, heeft hij, tusschen 4° 15′ tot 5° 15′ zuiderbreedte, onderscheidene kust-opnemingen gedaan, rakende deels den vasten wal van Nieuw-Guinea, deels ook eenige der Matabella en andere daar omstreeks gelegene kleine eilanden. Het door hem vervaardigde plan dier waarnemingen, mij door Zijne Excellentie den gewezen Minister van Koloniën, Graaf van den Bosch, goedgunstig medegedeeld, is mij zeer ten dienste geweest ter vermeerdering der kaart, waarvan deze Verhandeling vergezeld gaat.

Bovenal belangrijk is intusschen de in het jaar 1835, door de oorlogsschooners Postillon en Sireen, — de eerste onder bevel van den Luitenant ter zee Langenberg Kool, de laatste onder dat van den Luitenant Banse, — gedane ontdekking in het zuid-westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea. Het was eene gelukkige toevalligheid, dat die ontdekking juist plaats had op den heugelijken verjaardag van 's Konings eenige Dochter, de niet minder beminnelijke, dan innig geliefde Prinses Marianne; en geen wonder derhalve, dat deze in- en buiten 's lands zoo hoogvereerde naam, door eene Nederlandsche expeditie, boven alle andere namen werd waardig gekeurd, om aan deze nieuwe ontdekking te worden toegeëigend.

De Heer Langenberg Kool, die aan het hoofd dezer expeditie stond, was door den Heer Staatsraad Baud, toenmaals Gouverneur-Generaal ad interim van Nederlandsch Indië, opzettelijk van Java naar Nieuw-Guinea afgevaardigd, om een nader onderzoek te bewerkstelligen naar de zoogenaamde Dourga-rivier, en wel bepaaldelijk, of deze wezentlijk eene rivier, dan wel eene straat of zeeëngte was; en of zij, in dit laatste geval, welligt eenen veiligen en geschikten doortogt zoude kunnen opleveren tusschen de Indische wateren en den stillen zuidelijken Oceaan. Met deze opdragt stevenden de beide bodems, in april 1835, naar de verkende opening van de vooronderstelde Dourga-rivier; kwamen op den 26sten dier maand aldaar aan; zeilden dezelve in eene zuid-oostelijke en zuidwaartsche rigting door, en kwamen op den 9den mei, op omtrent anderhalven graad beoosten de Valsche Kaap, in zee weder uit. Dienvolgens was alzoo het land, waarvan de zoo even vermelde Kaap den zuid-westelijken hoek vormt, een eiland, hetwelk, ter eere van Zijner Majesteits doorluchtigen Kleinzoon, die zich aan het gevaarvolle zeemansleven heeft toegewijd, en nu reeds, ondanks zijnen nog zoo jeugdigen leeftijd, alle werelddeelen bezocht, Prins Frederik Hendriks-eiland genoemd werd.

Hiermede meen ik de voornaamste reizen, welke van de vroegste tijden af, de opsporing en nadere kennis van den omtrek der kust van Nieuw-Guinea ten doel hadden en min of meer bevorderden, vlugtig te hebben doorloopen. Thans ga ik over tot eene meer uitvoerige vermelding der waarnemingen, welke

wij, aan den togt van de korvet **Triton**, langs den zuid-westkant van dit eiland, in het jaar 1828 gedaan, te danken hebben. Ten einde het overzigt gemakkelijker te maken, splits ik mijne opmerkingen in drie deelen, waarvan het eerste is toegewijd aan de beschouwing van de physische gesteldheid des lands; het tweede aan die der bewoners, en het derde aan de inbezitneming van die landstreek door het Nederlandsche Gouvernement.

EERSTE AFDEELING.

Physische gesteldheid: Uiterlijk aanzien van het land, en vaarwater langs hetzelve. Hoedanigheid van den grond; planten; dieren. Luchtgestel; winden; strooming der zee nabij den wal, enzv.

De gedaante en strekking der kust van dat gedeelte der zuidwest- en zuidzijde van Nieuw-Guinea, hetwelk door de bovengenoemde Koninklijke vaartuigen, tusschen 1826 en 1835 bezocht en opgenomen is geworden, wordt door de kaart, welke deze verhandeling vergezelt, voldoende aangewezen; zoodat daaromtrent geene nadere toelichtingen zullen noodig zijn. Wij merken alleen aan, dat de weinige, eenigzins flaauwer geteekende plaatsen op dezelve, nog min of meer als onzeker moeten worden beschouwd, uithoofde van den grooten afstand, waarop, of het mistige weder, waarbij zij bezeild werden; en dat voorts de gestipte plekken in het noordelijke gedeelte der kaart, zijn aangeteekend volgens de ruw geschetste opgaven van eenige Papoea's van Lobo en Wezels-eiland.

De gesteldheid van het land langs de uitgestrektheid, welke de kaart aanwijst, is zeer verschillend. In het noordelijke gedeelte, van 132° 30′, of misschien van nog geringer oostelijke lengte af, tot op die van omtrent 135° 30′, is de kust hoog en klippig. Men ziet slechts hier en daar kleine strandvlakten, voornamelijk binnen de talrijke groote of kleinere bogten, terwijl op andere plaatsen het gebergte steil uit zee oprijst, hetwelk inzonderheid bij de uitspringende hoeken dikwerf het geval is. Op omstreeks de laatstgemelde lengte zuidwaarts, verwijdert zich echter het gebergte allengskens meer en meer van den oever, zoodat in die rigting weldra een wijduitgestrekt, effen voorland zigtbaar wordt, hetwelk deze zelfde gesteldheid, als eene onafzienbare wildernis, tot bij straat Torres behoudt. — Tusschen de twee zuidelijkste breedtegraden ontwaart men, zoover het oog reikt, niet het geringste spoor eener verhevenheid van den grond; maar op de breedte van omtrent 5½ graad, vertoont zich, bij helder weder, zeer ver binnen 's lands, eene hooge bergketen, die, naarmate men noordelijker komt (op 4½ graad), zich meer onthult en alsdan een ongemeen trotsch gezigt oplevert (zie Pl. 4, »Binnenlandsch gebergte."). Sommige harer toppen schijnen zich zelfs tot boven de grenzen der eeuwige sneeuw te verheffen: wij althans wisten de glinsterende witte lagen, waarmede de kruinen en hooge ruggen bedekt waren, aan

geene andere oorzaak toe te schrijven (*). Gedurende den dag was intusschen zelden veel van het gebergte te zien, naardien dikke wolken hetzelve gemeenlijk omhulden; maar in den vroegen morgen, kort voor of na zonneopgang, vertoonde het zich langs eene groote uitgestrektheid, als een ontzaggelijk gevaarte. Zijne hoofdrigting scheen bijkans oost- en westwaarts te loopen, zoodat het tusschen den 136sten en 135sten graad oosterlengte, vrij digt de kleinere kustbergen nadert, die noordwaarts van daar den oever bezoomen. Deze laatste volgen derhalve de zuid-oostelijke en noord-westelijke strekking van het eiland. Zeer opmerkelijk intusschen is het verschil, dat in de uiterlijke gedaante dier onderscheidene bergreeksen bestaat. De ver landwaarts in gelegene keten vertoont, over het algemeen, in hare omtrekken vrij zachte golvingen. Onder de hoog uitstekende toppen wordt inzonderheid de aandacht getrokken door een aantal breede tafelvormige kruinen; welligt uitgestrekte Plateaux, die, naar hunne ligging te oordeelen, gedeeltelijk van eene gematigde en anderdeels van eene koude luchtstreek moeten omgeven zijn. De meer noordelijke kusthoogten daarentegen, hebben bijna overal zeer ruwe, klippige gestalten, die zich niet zelden als steile torenspitsen en hoekig uiteengescheurde wanden verheffen. Over het geheel is het gebergte op dit gedeelte der kust, slechts van eene matige verhevenheid. Datgene, hetwelk zich langs den oever uitstrekt, schijnt nergens eene hoogte van duizend meters te boven te gaan; op de meeste plaatsen, waar wij hetzelve zagen, verheft het zich slechts tot eene hoogte van twee- tot driehonderd meters. De berg Lamantsjieri echter, eene der aanzienlijkste kruinen dier streek, is, volgens trigonometrische meting, 750,39 meters hoog. Deze ligt op den achtergrond der bogt Oeroe Langoeroe of Triton's baai, op 3° 39′ zuiderbreedte. Wij geven van denzelven, in Pl. 3, met het aan zijnen voet nieuw aangelegde etablissement, eene getrouwe voorstelling.

De eilanden, langs de door ons bevaren kust gelegen, zijn in het algemeen van denzelfden aard als de vaste wal, in welks nabijheid zij zich bevinden: waar deze laag is, zijn zij zulks ook; waar hij hoog is, zijn zij insgelijks hoog. De meeste eilanden troffen wij onder de hooge kust aan. Allen kwamen doorgaans, zoowel in uiterlijk aanzien als ten opzigte hunner bestanddeelen, met deze laatste overeen, en waren veelal door min of meer breede kanalen of zoogenaamde straten, van dezelve afgescheiden. Hunne oevers zijn meerendeels steil, en daar, waar de wanden schier onafgebroken door den zwaren golfslag geteisterd worden, zijn de rotsen gemeenlijk, even boven het water, sterk ondermijnd en allerwegen met tallooze groeven en gaten uitgehoold. Alleen binnen de bogten en kloven, die ginds en her langs de kust worden gevonden, ontwaart men gewoonlijk kleine zandvlakten, die den half nomadischen Papoea tot woonplaats verstrekken. Schetsen dezer eenzame, doch schilderachtige verblijven, leveren onze afbeeldingen, Pl. 1, onder het opschrift: »Landgezigt in de straat Saraweri Wourat," en Pl. 2, onder dat van: »Gezigt op het eiland Aidoema." De stille rust, welke in deze, door eene hevige natuurkracht plotseling en geweldig ontstane kloven, meestal heerschende is; de talrijke hooge

(*) Het is genoegzaam bekend, dat reeds onderscheidene reizigers van sneeuwbergen op Nieuw-Guinea gewag hebben gemaakt. Ofschoon zich hieruit nog geenszins stellig laat afleiden, dat er werkelijk, in dit land, bergen van zulk eene verbazende hoogte gevonden worden, dat hunne toppen eeuwig met ijs en sneeuw zouden bedekt zijn, zoo is toch de omstandigheid, dat het gezigt dier bergen, bij onderscheidene menschen, dezelfde meening verwekte, allezins geschikt, om aan dit vermoeden veel waarschijnlijkheid bij te zetten. Welke uitkomsten laten zich niet verwachten van eene wetenschappelijke zending naar die merkwaardige oorden, naar dat groote witte veld op onze kaarten!

en veelvormige spitse klippen en de schilderachtige afwisseling, door deze gevaarten met de groene bosch- en heestergroepen te weeg gebragt; de blijkbaar aanhoudende strijd der vegetatie met den vasten en steenachtigen bodem dier kusten, ten koste van wien zij zich echter steeds verder en verder uitbreidt; de breede, donkerblaauwe waterbaan, wier zacht gekrulde en vaak spiegelgladde oppervlakte, door de eeuwigdurende beweging van eb en vloed, van alle onreine stoffen gezuiverd wordt en wier helderheid het oog veroorlooft tot in eene onmetelijke diepte neêr te blikken: — dit alles levert een tooneel op, hetwelk eenen verhevenen, ja betooverenden indruk maakt. Deze indruk wordt nog verhoogd, wanneer de rijzende of ondergaande zon hare tintelende stralen in eene schuinsche rigting, langs de ruwe hellingen van de nabijgelegene hoogten nederschiet en sommige partijen in eenen laaijen vuurgloed hult; terwijl anderen, in duisternis verholen, eene wisseling van licht en donker te weeg brengen, waarvan de uitwerking op het gevoel des beschouwers niet is te beschrijven, en tot welker voorstelling al de middelen der kunst ontoereikend zijn. Waarlijk, zulke tafereelen vermag alleen de natuur, en slechts de natuur dier wereld-oorden op te leveren!

In de bedoelde straten, en ook langs het overige gedeelte der hooge kust, is het vaarwater, zoo ver ons hetzelve bekend is geworden, zuiver en zeer diep; zoo, dat aan boord van de Triton, bij het kruisen in die streken, op eene diepte van vijftig tot negentig vademen, schier nergens grond is gepeild, dikwerf zelfs niet eens daar, waar wij naauwelijks eene kabellengte van het land verwijderd waren. Verder om de zuid daarentegen, waar de kust laag en vlak is, kan men haar, uithoofde der ondiepte, met een schip van middelmatige grootte, niet dan met veel omzigtigheid en onder het aanhoudend gebruik van het dieplood, tot op twee of hoogstens tot op eene mijl afstands naderen. Op eenige weinige plaatsen slechts heeft de zeebodem eene sterkere helling. Eilandjes vindt men, langs dit zuidelijker gedeelte, zeer zeldzaam; daarentegen bespeurt men hier en daar zandbanken, die gedeeltelijk onder den waterspiegel verborgen liggen, gedeeltelijk boven denzelven uitsteken. Zoo ook zijn doorgaans voor de monden der rivieren, even als drempels, min of meer uitgebreide banken van eenen harden zandgrond gelegen, die hare ondiepte, nu eens door eene hooge deining, doch bij laag water en eenigzins onstuimig weder, door eene hevige branding verraden. Geheel in het zuidelijk gedeelte, op omtrent 6° 40′, waar het land zeer laag en moerassig is, wordt de oever door eene breede modderbank bezoomd, die niet alleen den ingang van Prinses Marianne-straat aan weêrskanten bepaalt, maar zich van daar verder zuidwaarts, tot om de Valsche Kaap, uitstrekt. Zij bestaat uit eenen zachten, blaauw- en groenachtigen kleigrond. — Over het geheel vindt men, op eenigen afstand van den oever, langs de lage kust, meestal zachten, modderachtigen grond; zeldzamer loodt men hier harden bodem, die dan doorgaans uit een fijn zand bestaat, hetwelk somtijds met schilfers van schulpen vermengd is.

Onder de talrijke riviermonden, die men langs het strand ontwaart, zijn er eenige van eene aanzienlijke breedte. Het laat zich vooronderstellen, dat de oorsprong van sommige dezer stroomen zeer ver in de binnenlanden gezocht moet worden, aangezien in dit zuidelijker gedeelte van Nieuw-Guinea de waterscheiding op eenen grooten afstand van den westelijken zeeoever verwijderd ligt. De eenige door ons in die streken nader onderzochte rivier, de Oetanata, is bij de monding, van welke onze eerste

plaat een gezigt bevat, ongeveer $\frac{1}{5}$ mijl breed, terwijl hare diepte van 4, 5, 6 tot 7 vademen af- en toeneemt. Niet ver binnen haren wijden mond, splitst zij zich in drie kleine armen: Toega, Wakia en Baai genaamd. Bij het zeestrand zijn hare boorden zandig en droog; maar een eind landwaarts in, kronkelen de zoo even vermelde kleinere rivieren door een grootendeels moerassig land, bestaande uit eenen kleigrond, die met planten-aarde doormengd is.

Daar de ontdekking der Prinses Marianne-straat als eene, tot de vollediger kennis van die wereldstreek, belangrijke gebeurtenis mag worden aangemerkt, zal eene meer bijzondere en uitvoerige beschrijving van dezelve, den beoefenaar der land- en zeevaartkunde, ongetwijfeld welkom zijn. Ik zie mij daartoe te beter in staat gesteld, daar Zijne Excellentie, de gewezen Minister van Koloniën, Graaf van den Bosch, mij wel het gebruik heeft willen vergunnen van het verslag, dat in der tijd door den Luitenant Langenberg Kool, nopens dien togt, aan het Indische Bestuur is overgelegd.

De korvet **Triton** en de schooner **Iris** waren, zoo ver bekend is, de eerste schepen, die de straat Prinses Marianne van het noorden inzeilden, en wel tot op omtrent elf geographische mijlen diep. Aldaar geen zoet water vindende, wendden zij den steven en keerden langs denzelfden weg, welken zij ingekomen waren, weder terug. In navolging der door den Heer Kolff geopperde meening, werd dit breede vaarwater, hetwelk in groote kronkelingen het lage, effene boschland doorsnijdt, alstoen voor eene zeer groote rivier gehouden, ofschoon er ook genoegzame redenen bestonden tot de vooronderstelling, dat het evenzeer eene doorloopende straat kon zijn, die een gedeelte der zuidkust van Nieuw-Guinea tot een afzonderlijk eiland maakte. Deze mogelijkheid en de gedachte, dat welligt die straat, beoosten de klippige en gevaarlijke engte van Torres eenen uitgang zoude kunnen hebben, moest noodwendig de belangstelling opwekken van elk, die in de bevordering der aardrijkskunde en van den handel een warm en innig aandeel neemt. Het Indische Bestuur, dat sedert zijne herstelling onder den schepter van onzen hooggeëerbiedigden Koning, reeds zoo veel voor de natuurkundige wetenschappen heeft gedaan, en geene gelegenheid laat voorbijgaan, welke slechts eenigermate tot de uitbreiding der kennis omtrent onze Overzeesche bezittingen zou kunnen bijdragen, heeft ook die niet verzuimd, om het onderhavige vraagpunt weldra te doen oplossen, en hierdoor — moge ook de uitkomst niet in allen deele aan de gunstige verwachting hebben beantwoord, — zich de dankbaarheid van elken beminnaar der aardrijkskunde in hooge mate verworven.

Aan den noordelijken ingang, waarvan wij op Pl. 1 eene afteekening geven, is de straat bijkans twee geographische mijlen breed; doch van daar inwaarts, wordt zij langzamerhand naauwer, zóó, dat zij omstreeks het midden slechts ongeveer $\frac{1}{4}$, en eenigzins meer zuidelijk, zelfs maar nagenoeg $\frac{1}{6}$ van eene mijl breedte heeft; terwijl zij verder, naar hare zuidelijke opening, weder eenigermate verwijdt, en wel tot de breedte van genoegzaam eene halve mijl. Hare diepte, naar den lagen waterstand berekend, heeft tusschen de 4 tot 10 en meer vademen; aan den zuidelijken uitgang alleen, vond de Heer Kool haar tot op bijkans 2 vademen verminderd, nemende zij binnen de straat gemeenlijk van de oevers naar het midden langzaam toe. De oevers zijn, langs de geheele uitgestrektheid van de doorvaart, laag en voor het grootste gedeelte moerassig; doch hier en daar vertoonen zich ook strooken lands, die een weinig

boven het water uitsteken en eene droogе gesteldheid hebben. — Allerwegen ziet men hetzelfde, gelijkvormige bosch, langs de kanten meestal geen zwaar hout, maar meer binnenwaarts vele dikke boomen bevattende. Hier en daar wordt deze wildernis bezoomd door eene strook weeken kleigrond; gelijk men ook bijkans de geheele straat door, zachten bodem aantreft, uitgezonderd alleen aan den zuidelijken mond, alwaar de grond hard is. Deze mond is waarschijnlijk dezelfde, welke op sommige kaarten den naam draagt van Bartholomeus-rivier. Bijna overal zijn de oevers der straat digt te naderen, en wel te veiliger, daar de diepte over het geheel vrij regelmatig af- en toeneemt, en men slechts op enige weinige plaatsen in dezelve een eenigzins aanmerkelijk verschil bespeurt. Geulen van kleine rivieren worden er, aan weêrszijden harer oevers, in menigte aangetroffen, van welke sommigen, gedurende de eb, goed drinkwater opleveren; doch zoodra de vloed doorkomt, vallen zij aan de monden brak. Die, welke door den Heer Kool nader werden onderzocht, zijn zoo diep, dat eene geladene barkas er, met den laagsten waterstand, in en uit kan komen. De schooners Postillon en Sireen, vulden hare vaten uit de noordelijkste der twee kreken, die niet ver ten Z. W. van het kleine eilandje, het eenige, dat in de straat gelegen is, op geringen afstand van elkander hare uitwateringen hebben. Men kan ten dien einde digt onder den wal ankeren. Dit vinden van zoetwater is voor de zeevaart allezins gewigtig: het zoude de korvet Triton in der tijd uit eene groote verlegenheid gered, en ter bereiking van het doel harer reis van veel voordeel hebben kunnen wezen. Het is voornamelijk uit dit oogpunt beschouwd, en ook ter herstelling der haverij, welke een schip mogt hebben geleden, dat de ontdekking van deze straat voor de zeevaart van belang kan zijn; zij zal echter door hare ligging, de sterke stroomen, welke in haar loopen, de nauwte van het vaarwater en de onherbergzaamheid van de landstreek, aan dezelve nooit een algemeen en uitgebreid nut opleveren.

De grond van het vlakke land, dat de ruimte inneemt van den zuid-westelijksten uithoek van Nieuw-Guinea tot bij het kustgebergte, hetwelk gerekend kan worden, op 135° 30′ beoosten den meridiaan van Greenwich te eindigen, bestaat uit eene blaauwachtig-graauwe kleiaarde, die, volgens de waarnemingen van den Heer Macklot, op sommige plaatsen met kwartsdeelen, en op andere met kalkdeelen vermengd is. Dáár, waar het land gedurende den vloed niet overstroomd wordt, is deze kleigrond vast en met eene dunne korst plantenaarde bedekt; maar, waar hij dagelijks door het zeewater bespoeld wordt, is hij week en slijkachtig. Ook bemerkt men in het eerstbedoelde, droogere gedeelte, hetwelk zich van de bovenvermelde geographische lengte tot op die van omstreeks 138° 30′ oostwaarts uitstrekt, op vele plaatsen langs het strand, eene strook wit zand met veel kwarts vermengd. De bergen, welke den meer noordelijken oever vormen, kenmerken zich, gelijk wij reeds vroeger met een enkel woord vermeldden, door hunne ruwe omtrekken, in welke hoekige spitse klippen, met steile hellingen, diepe en naauwe kloven en spelonken, en kale rotswanden elkander afwisselen, terwijl zij voor het overige, allerwegen, waar de gesteldheid minder ongunstig is tot de opeenhooping van losse stoffen, van eene min of meer dikke laag plantenaarde voorzien zijn. Volgens den Hoogleeraar von Leonhard, te Heidelberg, welke eenige steenbrokken uit onze verzameling bezigtigd heeft, bestaan die bergen uit eene Jurakalk-formatie, en bevatten hunne hoogere deelen bepaaldelijk een zeer karakteristiek Jura-Dolomiet. Dit laatste vertoont op vele plaatsen naakte wanden, van eene glinsterend witte kleur. In het daar onder liggende, meer bruinachtig-graauwe en doffer

kalkgesteente, zijn niet zelden fossile Conchyliën besloten, en op eene plaats vond de Heer Macklot ook een versteend wervelbeen, waarschijnlijk het overblijfsel van een groot hagedisachtig dier (Saurius). Meer binnen in het land moeten zich bergen bevinden, die uitgebreide lagen van klei bevatten, dewijl zoowel de rivierbeddingen aldaar, als de bodem der zee in de nabijheid der riviermondingen, meestal uit kleigrond bestaan. Verharde stukken dezer stoffe, uit de rivier Timbona, welke door de vallei, tusschen de bergen Lamantsjieri en Oriori stroomt, hebben, naar het gevoelen van den Hoogleeraar von Leonhard, groote overeenkomst met zekere lagen der Tegel-formatie, zoo als deze namelijk bij Weenen voorkomt. De kleine vlakten, welke men hier en daar in de kloven en binnen de bogten en baaijen langs den zeeoever aantreft, bestaan òf uit kwartszand, òf uit kalkzand, òf uit een zand van vergruisde witte en roode koralen. Ten einde in deze geologische schets van de zuid-westkust van Nieuw-Guinea alles te vereenigen wat ons, gedurende onzen togt, omtrent het rijk der delfstoffen is bekend geworden, merken wij hier nog aan, dat wij bij de inboorlingen, aan de rivier Oetanata, groote rolstukken van een' licht graauwen zandsteen, die veel naar graauwakke geleek, hebben aangetroffen, welke steenbrokken, volgens hun zeggen, uit de binnenlanden afkomstig waren. Zij gebruiken dezelve zoowel tot slijpsteenen als tot ballast in hunne kano's. Voorts ruilden wij ook eenige knodsen van hen in, wier vooreind met eenen kunstmatig bewerkten steen, bestaande uit een' klinkend harden en zeer fijn korreligen hoornsteen, van eene graauw-blaauwe kleur, voorzien was. Deze steenen hadden ten deele den gewonen bijlvorm, gelijk die op vele eilanden in de Zuidzee gevonden wordt; anderen echter waren van eene hoekige, starvormige gedaante. — In de Prinses Marianne-straat werden hier en daar, langs de oevers, vulkanische slakken van eene poreuze en ligte hoedanigheid gevonden. Deze voorwerpen waren waarschijnlijk door den stroom van elders aangevoerd. Slechts op enkele plaatsen zagen wij eenig aangespoeld zand; doch daar, waar de oevers der straat zich boven de gewone vloedrijzing verheffen, en derhalve eene minder moerassige gesteldheid hebben, bekwamen wij stukken zoden-ijzersteen (Rasen-Eisenstein, Sumpferz), alsmede eenigen boon-erts (Bohnerz).

Aangaande den plantengroei van Nieuw-Guinea's westkust, zij eerst in het algemeen gezegd, dat het land, waar wij hetzelve gezien hebben, allerwegen met bosschen en wildernissen als overdekt was. Inzonderheid vertoonen de vlakke streken een onafgebroken groen tapijt, hetwelk door geene enkele onvruchtbare, kale plek schijnt verstoord te worden. Afwisselingen van dien aard wordt men eerst gewaar bij de hooge bergachtige kust, langs wier hellingen hoogstammige boomgroepen naast steile rotswanden prijken, en waar het ruwe klipgesteente, tusschen heesters, struiken en slingerplanten, alom met zijne naakte kanten te voorschijn treedt. Ten einde van de in deze streken heerschende vegetatie een algemeen denkbeeld te geven, maak ik gebruik van de waarnemingen, door wijlen mijnen reisgenoot Zippelius, nopens dit onderwerp gedaan, en tevens van de toelichtingen, mij welwillend door den Hoogleeraar Blume, uit het 's Rijks Herbarium en de nagelatene botanische aanteekeningen van voorzegden ongelukkigen reiziger, medegedeeld. Volgens Zippelius bestaan de bosschen, langs de oevers der Prinses Marianne-straat, voornamelijk uit Rhizophorae, Bruguierae, Avicenniae, Petalomae, Sonneratiae, Heritierae, Aegiceereae, Memecyleae en dergelijken. Op plaatsen, waar de grond een weinig hooger en minder moerassig is, vertoonen zich vijgen, Mimosae en vertegenwoordigers uit de geslachten Fagraea, Clerodendrum, Carissa, Aralia, Melanthesa en van andere Euphorbiaceae; terwijl

men op eenige meer opene plekken, die hier en daar aan de kanten verspreid liggen en gedeeltelijk met Saccharum Koenigii begroeid zijn, enkele waaijer-palmen (*) en een aantal lage, kromstammige boomen van Paritium tiliaceum opmerkt. Uit de taaije bastvezelen van deze laatsten, vervaardigen ook hier de inboorlingen, even als de eilanders van den grooten Stillen Oceaan en van den Indischen Archipel, dunne koorden en allerlei banden, die, netjes te zamen gevlochten en dooreen gedraaid, tot versierselen en andere doeleinden verstrekken. — In de omstreken der rivier Oetanata ziet men, langs het witte zandstrand, geheele bosschen van den knodsboom (Casuarina equisetifolia), en achter deze, door eenen eigenaardigen ranken groei en eene vaal groene kleur gekenschetste houtgroepen, ontwaart men op het deels drooge, deels moerassige terrein, niet weinig vijgen- en andere digt gebladerde boomsoorten uit de geslachten: Aegiceras, Xylocarpus, Salacia, Olax, Canthium, Scyphiphora enzv.; terwijl tevens talrijke Parasieten, onder welke ook het zoo zonderlinge geslacht Hydnophytum in onderscheidene soorten, de opmerkzaamheid tot zich trekken. — De kustbergen in het noordelijkste, door ons bezochte gedeelte van Nieuw-Guinea, met name het eiland Aidoema en de hoogten, welke de bogt Oeroe Langoeroe omzoomen, brengen verschillende soorten van planten voort, welke insgelijks op de groote westelijke Sunda-eilanden aanwezig zijn. Deze bepalen zich, onder anderen, tot de geslachten Ruellia, Strobilanthes, Melanthesa, Omalanthus, Rottlera, Adisea, Erytrochilus, Croton, Ficus, Artocarpus, Melastoma enzv. — Op den vlakken zuid-oostelijken voet van den berg Lamantsjieri, alwaar het nieuwe etablissement werd opgerigt, verhieven zich reusachtige stammen, tot de hoogte van honderd en meer voeten: soorten, uit de geslachten Anisoptera, Unona, Sideroxylon en Cerbera, besloegen onder dezen eene eerste plaats. Doch niet minder trotsch en indrukwekkend door hunne aanmerkelijke grootte, waren de vele palmen, die ginds en her langs de afhellingen van het gebergte, tusschen de rotsen oprezen: twee soorten van Areca (†); een prachtige Sagus (§); een op dezen zeer gelijkende palm (⁎), doch van eenen slankeren groei, ter hoogte van wel tachtig voeten; voorts eene Caryota en eenige, naauw met de geslachten Areca en Caryota verwante soorten (‡), wier bladvorm veel overeenkomst heeft met dien van de laatstgenoemde, en waarvan het sap een brandend jeuken veroorzaakt; doch bovenal eindelijk, eene bij uitnemendheid sierlijke soort (**), gekenmerkt door driemannige bloemen, en vruchten voortbrengende aan oranjeappelen gelijk. Tusschen dezen fraaisten aller vormen der tropische plantenwereld, groeiden Pandani, Myristicae, Sterculiae, Artocarpi, Elaeocarpi, benevens menige soort van Ficus en Canarium, in wier toppen zich slingerende Calami, Alyxiae, Hippocrateae, Freycinetiae en Bignoniaceae (††), Loranthi, Orchideae en meer andere klimmende

---

(*) Onder dezen bevindt er zich een, die zijne kruin zeer hoog verheft, en wiens uiterlijk aanzien veel overeenkomst heeft met den door Rumphius in het Herbarium Amboinense, Vol. I. p. 85, onder den naam van Bissula, beschrevenen palm.

(†) Areca macrocalyx et puniceа; onder deze namen door den Hoogleeraar Blume, in zijne Rumphia, Tab. 101, 121, 160, afgebeeld.

(§) Sagus filaris, l. c. Tab. 128.

(⁎) Kentia procera, l. c. Tab. 106.

(‡) Ptychosperma Rumphii, angustifolia et appendiculata, l. c. Tab. 83, 84, 156.

(**) Aurasiaca excelsa, l. c. Tab. 122.

(††) Uit deze familie ontdekten wij eene ongemeen fraaije soort, met heerlijk roode bloemen; zij is afgebeeld in de Rumphia, Tab. 190, onder den naam Dendrophila trifoliata.

en parasiet-gewassen vertoonden. Minder menigvuldig dan op Java, waren de varenkruiden; sehaars vooral de zwammen; en ook de mossoorten sehenen slechts in geringe hoeveelheid aanwezig te zijn. In het lage, moerassige gedeelte, aan den westkant van de monding der rivier Timbona, groeijen ook hier, even als op vele andere, aan overstrooming van zoutwater blootgestelde plaatsen, Rhizophorae en Sonneratiae; terwijl eindelijk de rotsige oevers langs de zee, bewassen waren met Bikkia tetrandra en andere kleine heesters, voornamelijk uit de geslaehten Myrtus, Podocarpus, Jasminum, Antidesma, Leea, Psychotria, Proeris, Urtiea, Begonia, Calliearpa, Justicia, Baeobotrys, Capparis, Glochidium enzv.

Slaan wij thans een' blik op de dierenwereld van het land onzer besehouwing. Zeer in het oog vallende is Nieuw-Guinea's armoede aan Zoogdieren. Niet meer dan zes soorten uit deze klasse zijn door ons waargenomen, die allen tot de familie der Marsupialia behooren. Drie van dezelve waren nog onbekend, en bestaan in een klein vleeschetend buideldier van het geslacht Phascogale (*), en twee Kanguro's, welke zieh door de zoo belangrijke bijzonderheid, dat zij op boomen leven, van alle tot dus verre in de systema's besehrevene dieren der afdeeling, tot welke zij behooren, op eene karakteristieke wijze onderscheiden. Zij moeten om deze reden zoowel, als uithoofde van andere ligchaamskenmerken, eene eigene, nieuwe groep vormen, die wij weldra onder den geslachtsnaam van Dendrolagus, nader zullen doen kennen (†). De overige door ons verkregene soorten, bestonden in den reeds door Valentyn vermeldden *Pelandok* (Hypsiprymnus Brunii); in een jong voorwerp van Petaurus seiureus, en in eenige individuën der Phalangista maculata. Deze laatste slechts namen wij op onderseheidene plaatsen waar, en wel in het vlakke land bij de rivier Oetanata en in de wouden van den berg Lamantsjieri. Al de overige zijn alleen uit de omstreken van laatstgenoemd gebergte. — Wel hebben wij op versehillende plaatsen der kust, inzonderheid langs de oevers der Prinses Marianne-straat, vaak sporen van wilde varkens opgemerkt, doch het lot was ons niet zoo gunstig, dat wij ooit een dezer dieren zelven te zien kregen. De tamme varkens, welke wij bij de bewoners der rivier Oetanata zagen, waren van het kleine Chinesehe ras, en ontleenden hunnen oorsprong waarsehijnlijk uit de Molukken of van de Aroe-eilanden, van waar zij, door inlandsche handelaren, derwaarts zullen zijn overgebragt Voor het overige hebben de Heeren Quoy en Gaimard, op hunnen laatsten togt langs de oostkust van Nieuw-Guinea, bij de bogt Dorey, eenen nieuwen

---

(*) Phaseogale melas. Grootte van eene gewone rat (Mus Rattus). Eenkleurig zwart; op den rug is de kleur van het korte zaehte haar, het zuiverst van tint en eenigzins glanzend; van onderen aan het ligchaam gaat zij meer in het dof roet-zwarte over. De benedenzijde van den staart, alsmede de pooten en de kleine stomppuntige ooren, zijn dun, met kleine haren bedekt. De oogen zijn bruin.

(†) Beide hebben dezelfde grootte, die een weinig beneden die van den volwassen Aretictis penieillatus blijft, met welk vleeschetend dier zij overigens, bij eene oppervlakkige besehouwing, zoo in gestalte als zware haarbedekking, vrij veel overeenkomst hebben. De eene soort, door mij Dendrolagus ursinus genoemd, is bijna geheel zwart, hebbende alleen de snuit en keel eene liehtere, geelaehtig bruine kleur, en de grond des staarts van boven, eenen vaal roodbruinen tint. Het geheele ligehaam, vooral wat de bovendeelen betreft, benevens de buitenzijde der ledematen en de lange staart, zijn met tamelijk laag en ruw haar bekleed. Eigenaardig is de straalvormige haar-rigting, welke men vlak boven de sehouders opmerkt, en het korte wolachtige haar, waarmede de kop, van de ooren af aan, naar voren toe, bedekt is. — De tweede soort, Dendrolagus inustus, heeft eene graauwaehtige vacht, bestaande uit een mengsel van vuil geelachtige, zwarte en grijze kleuren, welke laatste inzonderheid aan de punten der lange borstelharen eigen is en het dier een aanzien geeft, als of het versehroeid ware.

Perameles gevonden (*), welke, met de bovenvermelde zoogdieren, den geheelen schat uitmaakt, ons van dit groote land, uit deze klasse, tot heden met zekerheid bekend. Het zal wel geene vermelding behoeven, dat wij bij deze optelling den Dugong en andere soorten van de familie der Cetacea, die zich nu en dan langs de kusten vertoonen, geheel buitensluiten.

Minder arm is Nieuw-Guinea aan Vogelen, en in dit opzigt schijnt het zelfs met de mildst bedeelde Indische eilanden te kunnen wedijveren. De hoeveelheid, welke wij uit deze klasse, gedurende ons verblijf van slechts drie maanden langs de kust, van welken tijd wij nog nagenoeg de helft op zee doorbragten, verkregen, overtrof verre onze verwachting. Onze verzameling bestond, bij het einde der reis, uit 119 soorten, die tot 60 geslachten behoorden: eene verscheidenheid van geslachts-vormen, het derde gedeelte bedragende van die, welke wij, gedurende een verblijf van twee en een half jaar in verschillende streken ter westkust van Sumatra, zijn magtig geworden. Ofschoon wij uit alle aangenomene orden der vogelen, vertegenwoordigers op Nieuw-Guinea aantroffen, zoo waren toch uit de groote groep der muschachtigen (Passerini) de zoogenaamde insektenetende, uit die der klimvogels (Scansores) de papegaaijen, en van de hoenderachtigen (Gallinacei) de duiven, over het geheel het talrijkst in soorten. Naast dezen kwamen ons eenige geslachten uit de familie der dikbekkigen (Conirostres), alsmede uit die der dunbekkigen (Tenuirostres), der ongelijkteenigen (Syndactyli), der draaiteenigen (Amphiboli), en der zwaluwachtigen (Hiantes), onder de landvogels het meest voor; terwijl wij uit de afdeeling der waterbewoners, zoowel eenige zwemvogels (Natatores), als inzonderheid onderscheidene steltloopers (Grallatores) waarnamen. — Het verdient allezins opmerking, dat wij volstrekt geene zoogenaamde pijltongige klimvogels te zien kregen, te meer, daar de groote westelijke Sunda-eilanden zoo bijzonder rijk aan spechten zijn.

Sommige der door ons verzamelde soorten, merkten wij aan alle oorden op, waar wij het land bezochten; andere daarentegen werden alleen in deze of gene streek gezien. Van het getal der eersten willen wij hier slechts aanvoeren Psittacus galeritus, die zich overal in groote troepen vertoonde, en uit wiens slag- en staartvederen de wilde bewoners van eenige kustplaatsen, allerlei versierselen vervaardigen tot tooijing van het haar en het onderlijf, en tot krijgsdos voor hunne mutsen. Luid schreeuwend trekken deze sneeuwwitte vogelscharen over de bosschen heen, en wanneer zich zulk een troep tusschen het donkere loof van eenen grooten boom nederlaat, dan vertoont zich dezelve, op eenigen afstand gezien, als rijk met schitterende witte bloesems beladen. Podargus papuensis ontmoetten wij in de vlakke, vochtige wouden bij de Prinses Marianne-straat, en op sombere boschplaatsen van het eiland Aidoema. Hier en daar joegen wij hem meermalen onverwachts van den grond op, dewijl hij door zijne eigenaardige bonte en donkere kleur, zeer moeijelijk te onderscheiden is van de met dorre boombladen bedekte aarde, en ook van de met verschillende mossen begroeide rotsen. Eene diergelijke verre verspreiding namen wij waar ten opzigte van Melliphaga corniculata, Falco Novae-Hollandiae, pondicerianus en blagrus. Trouwens, de beide laatstgenoemden worden langs alle kusten der Indische eilanden aangetroffen. Even zoo zijn ook Alcedo collaris, Cuculus lucidus en Ocypterus leucorhynchus, gezworene vijanden der

(*) Voyage de l'Astrolabe. Zoologie, Pl. 16.

insekten, op Nieuw-Guinea en op Java aanwezig. Doch wel het allermeest verspreid, leven de watervogels, van welke sommige, in den volsten zin des woords, wereldbewoners zijn. Soorten van dezen stempel, welke wij zoowel aan de kusten van Nieuw-Guinea als in vele andere streken van Indië hebben ontmoet, zijn onder anderen: Haematopus ostralegus, Numenius phaeopus, Ardea virescens, Totanus hypoleucus en Himantopus melanopterus.

Daar de korvet Triton in de bogt Oeroe Langoeroe het langst ankerde, verkregen wij daardoor gelegenheid om in dat gedeelte van Nieuw-Guinea de meeste vogelen te kunnen verzamelen. Wij zullen er eerst eenige vermelden, die wij alleen dáár vonden, en vervolgens nog een paar uit de meer zuidelijke vlakke streken. Als die soorten, welke, hetzij door haren vorm, òf uithoofde harer fraaije kleuren, het meest de aandacht trekken, verdienen de volgende, uit het distrikt Lobo, in de eerste plaats te worden opgenoemd; als: Buceros ruficollis, Barita varia en chalybea, Gracula Dumontii, Kitta buccoides, Pitta Macklotii, Eupetes ajax en coerulescens, Muscicapa telescophthalmus en chrysomela, Lamprotornis cantor, Nectarinia amasia en eximia, Pomatorhinus Isidorei, Cuculus leucolophus (*), Centropus menbiki, Ceblepyris melas en cinnamomea (†), Psittacus goliath, Geoffroyi, dorsalis, sinensis, Desmarestii, grandis en scintillans, Epimachus filamentosus, Dacelo dea, Gaudichaudi en syma (Syma torotoro, Less.), Ceyx pusilla en solitaris, Columba superba, perlata, nana, puella, viridis en pulchella (§), Lophyrus coronatus, Paradisea regia en papuensis. De laatstgenoemde vogel, hoezeer door ons in de vrije natuur, alleen in deze bergachtige kuststreek waargenomen, schijnt intusschen ook in de vlakke bosschen bij de rivier Oetanata, niet zeldzaam te zijn, naardien wij aldaar vaak inboorlingen zagen, die groote pluimen op het hoofd droegen van de lange goudkleurige vederen, waarmede de oude mannetjes dezer vogelsoort prijken. Ook vonden wij bij dezelfde inlanders vele buikgordels, armbanden en andere versierselen, uit de haarachtige vederen van den Casuaris (⁎) vervaardigd; terwijl wij ook meermalen sporen van dezen grooten vogel aantroffen in het moerassige woud bij de Prinses Marianne-straat, en hem dikwerf bespeurden aan den voet van den berg Lamantsjieri en op andere effene boschplaatsen in dit noordelijke gedeelte. Zijn, naar het schijnt, zeer fijn gehoor, gepaard met eene groote omzigtigheid en ongemeene schuwheid, deden hem echter altijd, nog op aanzienlijke af-

---

(*) Deze nog onbeschreven koekkoek is een weinig grooter dan onze gewone Europesche. Hij is bijna eenkleurig zwart, althans het oude mannetje, bij hetwelk de bovendeelen van het ligchaam eenen zwartachtig-groenen tint vertoonen, terwijl de buik meer naar het roet-zwarte trekt. Midden over de kruin, van den wortel des beks tot aan het achterhoofd, loopt eene breede, zuiver witte, overlangsche streep, en ook de onder-dekvederen van den staart, alsmede de punten van de staartvederen zelve, hebben eenen smal witten zoom. — Wij stellen ons voor om, in het uitsluitend aan de dierkunde toegewijd gedeelte van dit werk, met ter tijd van den Cuculus leucolophus, zoowel als van menige andere nieuwe vogelsoort, welke wij, gedurende onze reizen, in deze afgelegene tropische landen hebben mogen ontdekken, naauwkeurige afbeeldingen te leveren.

(†) Van deze twee nieuwe rupseneters mogt ik slechts een enkel wijfje van iedere soort erlangen, die mij digt bij het strand, in het hooge oorspronkelijke bosch, in handen vielen. Beide zijn ten naastebij van de grootte eener lijster: het eene draagt een geheel zwartachtig kleed, dat, naarmate het licht er op valt, eenen min of meer sterken, donker-blaauwen gloed vertoont, terwijl het andere eene geelachtig-roode kleur heeft, met uitzondering der slagpennen, welker binnenvlaggen roetkleurig zijn.

(§) Van de meeste dezer fraaije duivensoorten vindt men, in de door den Heer Temminck uitgegevene Planches coloriées, bereids afbeeldingen medegedeeld.

(⁎) Volgens de uitspraak der westelijke Papoea's *Kasoewari*.

standen van ons verwijderd, de vlugt nemen, en wel met eene overhaasting en eene kracht, dat wij, alleen naar het daardoor te weeg gebragte geluid oordeelende, zijne sterke treden en geduchte sprongen, aanvankelijk voor die van een groot zoogdier hielden. — Van de vogelen, die ons enkel bij de rivier Oetanata onder het oog kwamen, vermelden wij: Psittacus placentis en pygmaeus, Megapodius rufipes, eene nog onbeschrevene Hylocharis, voorts Glareola grallaria, Tringa pusilla en Oedicnemus magnirostris; terwijl eindelijk uit de reeks dergenen, die wij alleenlijk in de Prinses Marianne-straat waarnamen, vooral verdienen genoemd te worden: Columba Mülleri en humeralis. Eene groote, mij geheel vreemde eend werd, doordien zij met eenen kogel geschoten en deerlijk gehavend was, als geheel onbruikbaar en in de vaste hoop van weldra eene andere te zullen erlangen, ter zijde geworpen. Tot mijne groote spijt zijn wij echter in onze verwachting te leur gesteld, want wij hebben die soort later niet meer gezien. Zoowel in het bosch, langs de oevers der Prinses Marianne-straat, als in de omstreken van de monding der rivier Oetanata, vonden wij dikwerf groote hoopen, uit aarde en dorre bladen bestaande, die, volgens de meening onzer Amboinsche begeleiders, de nesten waren van *Maleo's* (Megapodii). Sommige dier hoopen wekten door hunne aanzienlijke grootte — als nesten van hoenderachtige vogels beschouwd — onze verwondering. Een derzelve, door mij gemeten, had aan den voet eenen omvang van ruim acht meters, en zijne hoogte bedroeg derdehalven meter. De vorm was die van eenen stompen kegel. Men kon intusschen bij dezen, zoo min als bij anderen, die ik te zien kreeg, niet het minste spoor van opening ontdekken.

Uit de derde natuurlijke klasse der gewervelde dieren, die der Amphibiën, bestaat onze oogst van Nieuw-Guinea's westkust in 26 soorten, waarvan 15 tot de orde der hagedisachtigen, 5 tot die der slangen, 1 tot de schildpadachtigen en de overige 5 tot de familie der kikvorschachtigen behooren. Eenige weinigen uitgezonderd, zijn allen nog onbekend of in den jongsten tijd, naar de door ons gevondene voorwerpen beschreven geworden. De soorten der eerstgenoemde orde, die der hagedisachtige, bepalen zich tot de geslachten: Gonyodactylus, Hemidactylus, Monitor, Calotes, Centroplites (*), Scincus en Acontias; die der slangen, tot de geslachten: Boa, Tropidonotus, Dipsas, Dendrophis en Elaps; de schildpad is eene Chelonia; en de dieren, door ons uit de familie der kikvorschachtigen verkregen, behooren tot de geslachten: Hyla, Rana, Bombinator en Ceratophrys. Al deze amphibiën, van sommige derwelken wij, alleen een of eenige weinige individuën, van anderen daarentegen tot dertig en meer exemplaren hebben mogen erlangen, zijn uit de omstreken der bogt Oeroe Langoeroe afkomstig, met uitzondering van slechts eene soort, de Dendrophis picta, die ons bij de rivier Oetanata in handen viel. Deze laatste behoort tevens tot een der meest verspreide land-amphibiën van Indië, bevindende zich dezelve, volgens voorwerpen in het Leidsche Museum aanwezig, ook op Nieuw-Ierland, alsmede op Manilla, Borneo, Celebes, Java en zelfs in Bengalen. Naast haar mogen, als soorten, wier vaderland insgelijks zeer ruime grenzen bezit, in aanmerking genomen worden: Boa carinata en Hyla cyanea, die beiden ons ook op Amboina zijn voorgekomen; terwijl de laatstgenoemde insgelijks Nieuw-Holland

---

(*) Het merkwaardige dier, dat ik in 1830, onder den boven aangeduiden geslachtsnaam, aan het Museum te Leiden toezond, leeft op sombere en stille plaatsen in het hooge woud. In het onlangs uitgekomene vijfde deel der Erpétologie van de Suites à Buffon, vindt men hetzelve onder den naam van Tribolonotus beschreven.

bewoont. Deze groote boomkikvorsch is buitendien merkwaardig door zijn diep en zwaar stemgeluid, hetwelk, op eenigen afstand gehoord, overeenkomst heeft met het schel krassende geschreeuw eener kraai. Onder de nieuwe soorten, welke wij uit de klasse der tweeslachtige dieren aantroffen, verdienen onder anderen nog vermelding, een groot hagedisachtig dier en eene zoogenaamde horenpad. De laatstgemelde, Ceratophrys turpicula, is inzonderheid gekenmerkt door vier tot vijf zeer kleine huidaanhangsels, welke zich boven ieder oog verheffen; het eerste onderscheidt zich door eenen ongemeen slanken ligchaamsvorm, en valt vooral door zijne ranke ledematen en langen staart zeer in het oog; bij dit alles bezit het eene fraaije groene kleur, om welke reden ik hetzelve met den naam van Monitor prasinus bestempelde (*). Niet onbelangrijk zijn eindelijk ook eenige Scinci, die gedeeltelijk met andere, door ons later op Timor en omliggende eilanden verzamelde dieren van dit geslacht, groote overeenkomst hebben; slechts in de kleur verschillen zij gemeenlijk eenigzins van elkander. Doch het grootste en uitgestrektste gebied van alle op Nieuw-Guinea waargenomen amphibiën, bewoont de zeeschildpad, Chelonia viridis, welke soort, gelijk men weet, bijkans alle deelen van het groote zoute element, binnen de keerkringen en de gematigde luchtstreken, ten verblijve heeft. De Papoea's in het distrikt Lobo, bragten ons van dit dier dikwerf groote levendige voorwerpen, die zij in ruiling tegen ijzerwaren, linnen enzv. aanboden. Deze soort moet in de stille bogten en straten langs de kust aldaar vrij menigvuldig wezen; doch, haar schild dun en daarom van geringe waarde zijnde, is zij veel minder aan vervolging blootgesteld dan de zoogenaamde karetschildpad, Chelonia imbricata, die, uithoofde harer kostbare schildbladen, met veel moeite en ijver door die strandbewoners wordt opgezocht. Voorts zagen wij ook eenige malen in de bogt Oeroe Langoeroe groote krokodillen zwemmen, die, naar alle waarschijnlijkheid, tot Crocodilus biporcatus behoorden. De Heer Kolff vermeldt in zijne Reize door den zuidelijken Molukschen Archipel enzv., dat hij op de modderbank, welke van Prinses Marianne-straat zuidwaarts om de Valsche Kaap heen, het lage boschland bezoomt, eene talrijke menigte dezer dieren heeft gezien. In de eerste aflevering van het zoölogisch gedeelte dezer Verhandelingen, vindt men omtrent de geographische verspreiding van dit amphibie uitvoeriger opgaven.

Wat nu de Visschen betreft, die wij op verschillende plaatsen langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea hebben waargenomen: deze behoorden voornamelijk tot de geslachten: Squalus, Pristis, Raja, Scomber, Sparus, Mugil, Polynemus, Clupea, Trichiurus, Triacanthus, Belone en eenige anderen. Het allermeest intusschen wordt Trichiurus lepturus gevangen, welke soort ook in andere streken van den Indischen Archipel, en bepaaldelijk aan de noordkust van Java en de westkust van Sumatra, in ontzaggelijke hoeveelheid door de inlanders wordt gedroogd, en in dezen staat aan duizenden menschen tot voedsel verstrekt. De wateren binnen den mond der rivier Oetanata en vóór dien van de Walar Timbona, in de bogt Oeroe Langoeroe, waren bijzonder vischrijk, en verschaften menigmaal op den disch onzer beide schepen eenen zeer gezochten schotel. Wij vonden een aantal nieuwe soorten onder dezelve, van welke zich sommige door kleur en teekening, of door andere uitstekende bijzonderheden kenmerkten. In Prinses Marianne-straat zagen wij, bij laag water, de droog gevallen modderige kanten

(*) Omtrent deze twee dieren vergelijke men Schlegel's Abbildungen neuer oder unvolständig bekannter Amphibien, Tab. 10, fig. 4, en Tab. 22, fig. 5.

als bezaaid met Periophthalmus Schlosseri. Voorwerpen van twee duim tot nagenoeg een' voet lengte, kropen, sprongen of vertoonden zich, het lijf van voren eenigermate opgerigt, als in eene statige, schier zittende houding, de oogen als kleine horens of stijf overeindstaande ooren, boven den kop uitstekende, en met ernst en opmerkzaamheid in het rond ziende. Niets zoo zonderling en, men zou mogen zeggen, zoo kluchtig, als de onderscheidene vreemdsoortige standen, bewegingen en de opmerkenswaardige wijze van staroogen en gluren, dezer aldus in het slijk dartelende visschen. Op eenigen afstand waargenomen, ziet men hen gewoonlijk langzaam over den weeken grond heenschuiven, maar zoodra bemerken zij niet eenig gevaar, of zij houden terstond stil, steken den kop hoog en vrij in de lucht, en, hen meer nabij komende, vlugten zij met sprongen en als huppelende, naar het water.

Wij eindigen deze mededeelingen omtrent de hoogere dierklassen, en werpen nog eenen vlugtigen blik op het groote rijk der ongewervelde dieren. Aan den Heer de Haan, Conservateur voor dat gedeelte des Museums, waartoe deze dieren behooren, heb ik eenige opgaven te danken betrekkelijk de voorwerpen uit die afdeeling, welke door ons zijn verzameld en overgezonden. Ik neem die opgaven tot grondslag der navolgende berigten, en vermeerder dezelve alleen met eenige aanmerkingen over de levenswijze van sommige soorten.

Uit de afdeeling der Weekdieren (Mollusca) verkregen wij — behalve eene menigte soorten, welke wij insgelijks aan de kusten der Oost-Indische eilanden vonden — Onychoteuthis Banksii, Phyllidia trilineata en pustulosa; twee nog onbeschrevene Doris-soorten; voorts Voluta cymbium, Perna isognomum, en onderscheidene, in de wetenschap nieuwe soorten van de geslachten: Cerithium, Tellina, Neritina, Cyclostoma en Helix. Onder de verkregene schaaldieren (Crustacea) verdienen inzonderheid vermelding: Cancer petraeus en perlatus, Camposcia retusa, benevens eenige nieuwe soorten van het geslacht Xantho. De meeste ontdekkingen maakten wij echter in de klasse der Gekorvene dieren (Insecta), en wel voornamelijk in de orde der schildvleugeligen (Coleoptera). Wij vermelden hier slechts de volgende: Buprestis aurofoveata, mitsgaders eene nieuwe soort van dit geslacht, gekenmerkt door puntig toeloopende dekschilden en twee klaverbladvormige vlekken op de borst. Wijders een' Paederus met bonte sprieten; een' Anthribus met eenen witten band over de borst, welke, zich langs den binnenrand der dekschilden uitstrekkende, achter op deze eenen boog beschrijft; twee prachtige soorten van Geonemus, die zich door drie breede zwarte dwarsbanden op eenen groenen grond, van G. Geoffroyi onderscheiden; een' Hammaticherus van twee duimen lengte; verder den Cerambyx (Ichthyosoma) admirabilis; onderscheidene Tmesistern ; de Lamia longicollis, en drie andere soorten uit de groep Batocera van den Heer Dejean, bij eene van welke een breede melkwitte band over het midden der dekvleugels heenloopt; bij de andere soort ziet men ter zelfder plaatse, op de achterste helft, drie kleine ronde vlekken, terwijl de derde eenkleurig geel-bruine bovenvleugels heeft. Eindelijk voeren wij hier nog aan, eene fraaije Gnoma, met witte punten op de dekschilden. Uit de orde der regtvleugeligen (Orthoptera) bekwamen wij onder anderen een jong voorwerp van Phasma (Eurycanthus) horridum, als ook het volwassen wijfje van Phasma (Ectatosoma) tiaratum, hetwelk eene lengte heeft van zes duimen. Ook vingen wij verschillende soorten van sprinkhanen, onder welke twee ongeveer van de grootte der Locusta viridissima, met donkere dekschilden; eene derde (Acan-

thodis) met zwartgevlekte dekschilden en sterke, te zamen gedrukte dijen; voorts eene soort uit de groep Gymnocera van Serville, en eene andere uit die zijner Hyperomala. Behalve drie nieuwe soorten van Acheta (Brachytrupes) en van Gryllus (Acridium), kwamen wij ook in het bezit van eene Tetrix (Choriphyllum), bij welke de borst zich bladvormig naar boven verlengt en van onderen eene halve scheede vormt, waarin het achterlijf verscholen ligt. De orde der halfvleugeligen (Hemiptera) leverde, behalve een aantal minder uitstekende vormen, eene Fulgora (Issus) met eene stompe verhevenheid op de bovenvleugels, en eene andere Fulgora (Flata) met groene dekschilden, welke op het midden twee melkwitte vlekken met roode oogen vertoonen. Onder de verzamelde dieren, behoorende tot de orde der peesvleugeligen (Neuroptera), trekt voornamelijk de aandacht eene groote Aeschna, met eene lichtbruine vlek op het midden der boven- en ondervleugels geteekend. De door ons uit de orde der schubvleugeligen of kapellen (Lepidoptera) verkregen voorraad, was vooral niet onbelangrijk. Er bevinden zich onderscheidene soorten bij, welke ook door de laatste Fransche reizigers in de omstreken der bogt Dorey, aan de noord-oostkust van Nieuw-Guinea, verzameld zijn geworden. Tot deze behooren onder anderen de Papilio ambrax en euchenor, de Idea d'Urvillei en de Coeytia d'Urvillei. Uit de reeks soorten, tot dusverre alleen van de zuid-westelijke kusten bekend, verdient inzonderheid nadere vermelding, eene nog onbeschrevene Ornithoptera, welke den naam van tithonus ontving. De pracht van dezen vlinder overtreft die van al de hem verwante soorten (*). Ten opzigte der vliesvleugeligen (Hymenoptera) merken wij hier alleen aan, dat, even als alle keerkringslanden, ook Nieuw-Guinea bijzonder bedeeld is met mieren. Onder de tallooze vormen, welke wij van deze gezellig levende diertjes, hier en elders, zoo op drooge als moerassige plaatsen, op klippen, onder boomwortelen en hoog in de toppen van het geboomte waarnamen, onderscheidde zich eene groote groene soort boven alle andere, door de vinnigheid en het pijnverwekkende van haren beet. Wij vonden dit diertje het menigvuldigst bij de rivier Oetanata. Het had zijn verblijf op heesters en struiken, en was uit dien hoofde bijzonder lastig voor ons, jagers. Kwamen wij hen toevallig te na, dan zaten die venijnige diertjes ons dadelijk in menigte in het haar en tusschen de kleederen, en gaven, door hunne gevoelige aanvallen, blijken van groote drift en vurigen ijver. Waar zij zich op de huid vastzetteden, zwol dezelve tot een klein hard knobbeltje, dat gedurende eenige uren geweldig jeukte en brandde; en wanneer het getal dier knobbeltjes eenigzins aanzienlijk was, bragten zij eene koortsachtige rilling te weeg. Eene andere kleine, zwartachtige mier trok de oplettendheid door hare groote, aan de takken der Mangle- en andere boomen hangende nesten, die ons vooral langs de oevers der Prinses Marianne-straat veelvuldig in het oog vielen. Niet zelden hingen die groote, donkerbruine klompen, wier zamenstel uit fijn gemaakte plantaardige stoffen en aarde bestond, slechts even boven het vloedmerk der stammen, zoodat zij, als ware het, tot peilschaal verstrekten van den hoogsten stand, welken het water aldaar gewoonlijk bereikt. Onder alle orden der insekten is echter ongetwijfeld die der tweevleugeligen (Diptera), in de heete gewesten der aarde, het talrijkst aan individuën. Wie toch kent niet de plaag, welke den reiziger op den Orenoko, den Amazonenstroom en andere groote en kleine rivieren in Zuid-Amerika, door de myriaden moskieten berokkend wordt? en niet minder dan daar, is welligt ook hare hoeveelheid in menige tropische land-

(*) Op de bovenvleugels loopen, over een zwart veld, twee boogvormige, geelachtig groene banden, terwijl de ondervleugels goudgeel gevlekt zijn, op een grasgroen middelvlak, hetwelk met fluweelzwart omboord is.

streek van het oostelijke halfrond. Dit is onder anderen, in eene hooge mate het geval in de lage zuidwestelijke deelen van Nieuw-Guinea. De moerassige wildernissen langs de boorden der Prinses Mariannestraat worden door zulk eene verbazende menigte moskieten bewoond, dat het ons, in weerwil van al onzen jagtijver, dikwerf onmogelijk was, het verblijf met haar op dezelfde plaats lang te kunnen deelen. Stil te staan, al ware het ook slechts voor een oogenblik, daaraan was volstrekt niet te denken: want, onder een huivering wekkend gegons, hadden zich dadelijk duizenden dier kleine bloeddorstigen vereenigd, en bedreigden alle ongedekte ligchaamsdeelen met eenen geweldigen aanval. Somwijlen waren de zwermen zoo dik, dat zelfs het aanhoudend zwaaijen en slaan met gebladerde takken en doeken, niet toereikende was, om zich tegen deze kleine harpijen te verdedigen en te beveiligen. De somberheid en koelte dier bosschen strookt ten volle met hare natuur, en maakt het haar mogelijk om den ganschen dag in beweging te blijven. Buiten het bosch echter, langs de luchtige oevers en in de straat, bespeurt men haar alleen gedurende den tijd, dat de zon onder den horizont verscholen is. De meeste levendigheid toonen zij in den avondstond, wanneer nu en dan, bijaldien de wind van het land woei, geheele wolken dezer insekten op ons schip nedervielen, zich allerwegen in hetzelve verspreidden en de geheele bemanning tot foltering en gedurende den nacht ter rustverstoring strekten. De onderscheiding en naauwkeurige kennis der verschillende soorten van moskieten, levert nog een even uitgebreid veld van onderzoek op, als die der mieren, der bijen en van zoo menig ander, in huishoudelijk opzigt, belangrijk insektengeslacht. Ten slotte mogen wij uit het groote rijk der gekorvene dieren niet met stilzwijgen voorbijgaan, eenen Julus, die van alle bekende soorten afwijkt door zes rijen evenwijdige, puntige doornen, welke over de geheele lengte van het lijf loopen. Hij draagt den naam van Julus spinosus. — Wat eindelijk de Stekelhuiden (Echinodermata), de Zeenetels (Acalephae) en de Polypen (Polypi) betreft: omtrent deze zullen wij onze mededeelingen beperken, door uit de eerstgenoemde klasse aan te voeren een nieuw Phascolosoma, eenen insgelijks nog onbeschreven' Clypeaster; voorts Asterias nodosa, seposita en discoidea, benevens twee nieuwe Comatulae. Uit de tweede klasse kwamen ons inzonderheid onderscheidene zeekwallen, van de geslachten Medusa en Aequorea voor; terwijl onze verzameling van koralen, behalve vele fraaije stukken van reeds bekende soorten, eene nieuwe Madrepora (Montipora Blainv.) bevat, welke groote bladvormige bekers maakt.

Aangaande het luchtgestel hebben wij, gedurende ons oponthoud van de maanden mei tot september, de navolgende waarnemingen op Nieuw-Guinea's zuid-westkust gedaan. In het algemeen was het weder, gedurende dien tijd, meer winderig en regenachtig, dan stil en droog, vooral in de laatste maanden van ons verblijf. De lucht was veelal dik, mistig en daardoor onaangenaam vochtig. De bergen waren bijna altijd min of meer met wolken bedekt en slechts zeldzaam onbeneveld zigtbaar. Enkele fraaije dagen, met eene zuivere, heldere lucht, waren schier als uitzonderingen te beschouwen. Dit had dan ook ten gevolge, dat de temperatuur gedurende den dag meestal gematigd, en des nachts gemeenlijk koel, ja somtijds zelfs gevoelig koud was. De warmte werd slechts dan eenigermate drukkende en hinderlijk, wanneer een tijdlang volstrekt geene wolken het doorbreken der zonnestralen belemmerden. Bij de rivier Oetanata stond de honderddeelige thermometer, in het midden der maand junij, des morgens, kort vóór zonne-opgang, op 25°, des middags op 29° tot 29°5, en tegen den avond, bij zonneondergang, op 26° tot 26°7. Uit dertig waarnemingen met denzelfden thermometer, gedurende julij

en augustus, in de bogt Oeroe Langoeroe gedaan, bleek de gemiddelde stand aldaar te zijn: in de voormiddagsuren 27°4, in die van den namiddag 28°, en in de avondstonden, na het ondergaan der zon, 26°6; de hoogste en laagste standen van den thermometer werden aldaar waargenomen op den 14den augustus, des middags ten 1 ure, alswanneer dezelve 31°2, en op den 3den augustus, des middags ten 12 ure, toen hij 25° teekende. Tijdens ons verblijf in deze bogt, barstten er meermalen vervaarlijke onweders in den omtrek los, welke somtijds geweldige stroomen waters ontlastten en van zware donderslagen en bliksemstralen vergezeld gingen. Het weêrlichten behoorde over het geheel tot de gewone verschijnselen, die wij bijna iederen avond boven het land waarnamen, zoowel in dit noordelijk gedeelte, als in de meer zuidelijke streken. Aardbevingen zouden, volgens het zeggen der inboorlingen, slechts zeer zelden op de door hen bewoonde strandplaatsen bespeurd worden, en dan nog nooit bijzonder sterk. Wij zelven hebben, gedurende onzen togt langs de kust, niets van dien aard ondervonden; slechts eenmaal, in het laatst van augustus, meenden eenige matrozen der korvet, dat zij, in het bosch zijnde, twee ligte schokken van aardbeving gevoeld hadden; terwijl ook op den 1sten september, toen wij digt bij een klein eilandje, tusschen den ingang der Triton's baai ten anker lagen, des morgens omstreeks 4 ure, eene ongewone schudding in het schip bespeurd werd, zonder dat men binnen of buiten boord de aanleiding tot zulk eene beweging ontdekken konde. De Officieren schreven haar derhalve aan eene zeebeving toe.

Ten einde de heerschende winden en hunne veranderlijkheid gedurende de drie gemelde maanden, op eene meer bepaalde wijze te doen kennen, maak ik gebruik van een kort uittreksel, genomen uit het reisverhaal van eenen Officier der korvet, den Heer Modera (*), wiens opgaven nopens dit onderwerp, als op de geregelde aanteekeningen van het scheepsjournaal steunende, zoo naauwkeurig als volledig mogen geacht worden. — Van den 20sten tot den 30sten mei, zegt de Heer Modera, hadden wij bestendig mooi weder; met het eerste kwartier gewoonlijk stijve Z. O., O. Z. O. en Z. Z. O. winden, doch tegen de volle maan, meestal flaauwe en bramzeilskoelten, echter altijd uit het Z. O. en O. (Toen bevonden wij ons onder de lage kust, die wij niet voor den 25sten junij verlieten). Na den 27sten mei of na volle maan, was de wind zeer veranderlijk met ongestadige en flaauwe koelten, soms Z. W. en W., en bleef tot drie dagen na het laatste kwartier, of tot den 7den junij, vast in het N. W. en Z. W. staan, terwijl er eene zware deining liep uit het Z., Z. Z. O. en Z. O. Wij hadden in dien tijd veel regen, voornamelijk des nachts. Van drie dagen na het laatste kwartier tot de nieuwe maan, of van den 7den junij tot den 12den, hadden wij met flaauwe en bramzeilskoelten, des nachts uit het N. O. en N., over dag uit het Z. O. en O., dagelijks veel regen en nog immer deining van het Z. O. en Z. Tot den 20sten junij, toen het eerste kwartier inviel, bleef het nu mooi weder, met slechts éénen dag aanhoudenden regen. De wind was tusschen het N. O., O. en Z. O. veranderlijk, met flaauwe en bramzeilskoelten. Van den 20sten tot den 26sten junij, of van het eerste kwartier tot daags voor volle maan, was het zeer regenachtig, met dikke lucht en guur weder, vergezeld van stijve N., N. N. O. en Z. O. winden, en zware deining uit het Z. O., Z. Z. O. en Z. Het was toen ook des nachts gevoelig koud. Het eerste kwartier en de grootste noorder declinatie der zon, die juist zoo kort op elkander invielen — den 20sten en 21sten junij —

(*) Verhaal van eene reize naar en langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea, 1830.

kunnen veelligt hiervan wel eenigzins oorzaak zijn geweest. Tot het volgende laatste kwartier of den 4den julij, troffen wij dagelijks frissche, stijve en ongestadige koelten uit het O. N. O. tot Z. O., met, ofschoon bewolkte en buijige lucht, altijd goed weder, doch des avonds, na zonneondergang, wat regenachtig. Daar wij echter van den 29sten junij tot den 3den julij in de straat Saraweri Wourat, aan den noordkant van het eiland Aidoema, digt achter vrij hoog land ten anker lagen, zoo kan men op de rigtingen des winds van dien tijd, niet veel staat maken. Hetzelfde valt ook aan te merken ten opzigte van ons overig verblijf op Nieuw-Guinea's zuid-westkust, vermits wij alstoen onafgebroken in de bogt Oeroe Langoeroe vertoefd hebben, waar wij van drie zijden vrij digt door bergen omgeven waren, terwijl van de vierde of zuidzijde, eenige kleine eilanden ons insgelijks min of meer dekten; zoodat ook hier de winden verschillende wijzigingen moesten ondergaan, naarmate zij uit deze of gene streek kwamen. Van den 4den tot den 10den julij, of van het laatste kwartier tot de nieuwe maan — gaat de Heer Modera voort — was het hier dagelijks mooi weêr, met flaauwe en bramzeilskoelten uit het O., Z. O. en Z. Doch van den 11den julij tot den 7den augustus, en dus van nieuwe tot drie dagen voor de volgende nieuwe maan, was de lucht meest alle dagen dik, nevelachtig, vochtig en guur, met flaauwe, soms bramzeilskoelten uit het O. en Z. O., die zeer dikwijls vergezeld gingen van koude valwinden uit het Z. W. en Z. Z. W. De berg Lamantsjieri en andere omliggende hoogten, waren dan meest altijd zwaar en laag in wolken gehuld. — Van den 8sten augustus tot aan het eerste kwartier of den 18den dier maand, bleef de wind steeds veranderlijk tusschen het O., Z. en Z. W., met flaauwe koelten, echter zonder valwinden en met goed weder. Van dien tijd af tot den 1sten september, op welken dag wij de kust van Nieuw-Guinea verlieten, waaide het voortdurend uit het Z. O., Z. en Z. W. tot W. Z. W., met flaauwe koelten; gedurende de eerste zeven dagen — van 18 tot 25 augustus — regende het iederen avond, doch na dien tijd behielden wij mooi weder, hetwelk slechts somwijlen door ligte regenbuijen afgewisseld werd.

Indien nu uit al het hier vermelde omtrent de winden, een algemeen besluit mag worden opgemaakt, dan zoude het blijken, dat langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea, de Z. O. moeson met afnemende maan zuidelijker tot zelfs Z. W. en soms W. Z. W. loopt; doch met wassende maan daarentegen, zich meer naar het noorden, tot N. O. en N. wendt. Neemt men voorts in aanmerking de menigvuldige en ten deele vrij sterke en lang aanhoudende regens, die wij gedurende de reis gehad hebben, dan schijnt zulks de getuigenis der inboorlingen allezins te bevestigen, dat ook langs dit gedeelte der kust van Nieuw-Guinea, even als in den Molukschen Archipel, de Z. O. moeson voor de zoogenaamde kwade of regen-moeson, de N. Westelijke daarentegen, voor de goede of drooge moeson moet gehouden worden. Deze weêrsgesteldheid staat dus in eene omgekeerde rede tot die, welke op de groote westelijke Sunda-eilanden heerschende is.

De waarnemingen, aan boord van de Triton omtrent eb en vloed en de stroomingen langs de kust en uit het land gedaan, hebben de volgende uitkomsten opgeleverd. In de straat Prinses Marianne werd een geregeld vallen en rijzen van het water opgemerkt, hetwelk slechts eenmaal in de vier-en-twintig uren plaats had, leverende dit gewoonlijk een verschil op van 1½ tot 1¾ vadem. Uit eene reeks zorgvuldig gedane waarnemingen in de bogt Oeroe Langoeroe, liet zich het gevolg trekken: dat bij volle

en nieuwe maan, aldaar des middags ten 1 ure 8 minuten, hoog water, en des avonds ten 7 ure 21 minuten, laag water is. Het verval is alsdan twee meters. Dit is echter niet het grootste verschil, hetwelk zich tusschen de rijzing en daling aldaar voordoet, hebbende zulks tijdens de kwartier-manen plaats, alswanneer het verval van water 2,24 bedraagt. Tweemaal in de vier-en-twintig uren is er eb en tweemaal vloed, bij welke verandering echter eenige onregelmatigheid bespeurd wordt, naardien soms de hooge stand een uur en meer, langer aanhoudt dan de lage, en omgekeerd. De waargenomene strooming langs de kust liep daar, waar zij niet door van het land vlietend rivierwater, of door bogten, banken en eilanden van hare gewone rigting werd gebragt, in dezelfde strekking als de op dien tijd heerschende wind, en dus om de noord-west, met eene vaart van omtrent ¾ mijl. In de straat Prinses Marianne, waar de rigting des strooms van de kronkelingen der oevers afhangt, was zijne snelheid nog eens zoo sterk als op zee, en dienvolgens 1½ mijl. In het verslag van den Luitenant Langenberg Kool, die in hetzelfde saizoen als wij, met Z. O. winden de straat van het noorden inlaveerde, staat nopens de beweging van het water het volgende aangeteekend. In de noordelijke monding van den doortogt, loopt de stroom tweemaal daags heen en weder, doch verder de engte in, slechts eenmaal, en dit laatste heeft de geheele straat door plaats. Het verval van water is 12 tot 16 voeten. Bij de eerstgenoemde opening was de snelheid 2 tot 2½ mijl, doch meer binnenwaarts had dezelve eene vaart van 4¼ tot 4½ mijl in de wacht of de vier uren. Toen zich de Luitenant (thans Majoor) Kolff met de brik Dourga, in het laatst van april 1826, in het gezigt van het land ten zuiden van de Valsche Kaap bevond, bespeurde hij bij de, op dien tijd reeds fel doorwaaijende Z. O. moeson, eenen geregelden stroom van 1½ mijl om de O. Z. O. en W. N. W. Er stond om dien tijd tegen het lage land eene zware deining uit het zuiden, die in verbinding met den hevigen stroom en het ondiepe water nabij de kust, de vaart zeer moeijelijk en lastig maakte. De Heer Kolff zag geen kans om ergens langs den zuidkant van Prins Frederik Hendriks-eiland, met eene sloep aan wal te kunnen komen. Uitstroomingen van rivieren vonden wij langs de westkust op onderscheidene plaatsen vrij sterk, zoodat er soms op aanzienlijke afstanden van het land eene sterke kaveling en scherp bepaalde kleurverandering in het water zigtbaar was. Hiertoe hebben intusschen waarschijnlijk niet weinig bijgedragen, de aanhoudend aflandige winden van het zuid-oosten, gepaard met de veelvuldige regens, die de rivieren aanmerkelijk deden zwellen en hare stroomkrachten vermeerderen. Meermalen waanden wij ons in de nabijheid eener ondiepte te bevinden, wanneer er eensklaps eene aldus in het oog vallende verandering in het water werd waargenomen, doch de uit de sloepen gedane peilingen bewezen ons het tegendeel.

TWEEDE AFDEELING.

Statistieke en Ethnographische berigten: Distrikten, dorpen of gehuchten en woningen; inboorlingen der verschillende streken: hunne gestalte, kleur, versierselen, wapenen, gereedschappen enzv.; hunne beschaving, instellingen, zeden en gewoonten; handelsbetrekkingen met vreemdelingen, enzv.

In het door ons bezochte zuidelijkste gedeelte van Nieuw-Guinea's westkust, hebben wij, omtrent de verdeeling van het land en de gehuchten, welke zich in die streken mogen bevinden, volstrekt geene inlichtingen kunnen erlangen, naardien wij met de bewoners van Prinses Marianne-straat slechts zeer weinig omgang hadden, en onze derwaarts medegenomene Ceramsche tolken daarenboven, van de taal dier menschen niets hoegenaamd konden verstaan. Van daar noordwaarts zeilende, hebben wij wel op enkele plaatsen hutten langs het strand, en zelfs hier en daar eenige menschen in kano's, digt bij den oever gezien, doch de gesteldheid van het weder en ook der kust, was te ongunstig om te kunnen landen, terwijl het tevens den chef der expeditie aan genoegzamen onderzoekingslust ontbrak, om iedere gelegenheid te baat te nemen, die ons welligt het land en deszelfs bewoners van naderbij hadde kunnen doen kennen. Eerst op de zuiderbreedte van omtrent 4° 50′ naderden, tamelijk ver van den wal verwijderd, een aantal kano's met vele inboorlingen tot bij het schip, van welke sommige een weinig Ceramsch verstonden, terwijl ook hunne taal voor onze tolken niet geheel vreemd was. Zij gaven ons vele van hunne pijlen en bogen, lansen en versierselen in ruil, waartegen zij van ons lappen wit linnen en bont katoen, doeken, koralen, spiegeltjes, Bossche-lemmer messen, blanke knoopen, ledige flesschen enzv. in de plaats kregen; zij deelden ons tevens eenige algemeene berigten mede nopens hun land, en wezen ons vervolgens eene rivier aan, die zij Oetanata noemden, waar wij versch water bekomen konden. De elf dagen, gedurende welke wij voor den mond dezer rivier, op 4° 32′ 20″ Z. br. en 136° 10′ 5″ O. l. v. Gr., ten anker lagen, ten einde ons van drinkwater en brandhout te voorzien, hebben wij ons zooveel mogelijk ten nutte gemaakt om nasporingen te doen, zoowel ten opzigte van het land en de voortbrengselen, als omtrent den maatschappelijken toestand der inboorlingen en wat verder tot hen betrekking had.

Een Papoea van groote en athletische gestalte en spierkracht, en van middelbare jaren, wiens ruw aanzien door de menigvuldige lidteekens van zijn naakt, ruig ligchaam nog vermeerderd werd, stelde zich als opperhoofd dier streek aan ons voor. Zijn naam was Abrauw. Hij had in vroegere jaren eens het eiland Ceram in de Molukken bezocht, en alstoen van de taal, welke door de strandbewoners aldaar gesproken wordt, een weinig aangeleerd, zoodat onze tolken zich, in hunne moedertaal, eenigzins met hem konden onderhouden. In zijn geboorteland scheen hij wijd en zijd wel bekend te zijn. Volgens hetgene wij van hem vernamen, is het kustland aldaar verdeeld in twee groote distrikten, waarvan het eene, Timakowa of Timoraka geheeten, zich van de rivier Oetanata vele dagreizens zuid-oostwaarts uitstrekt, terwijl het andere, Koyway genaamd, zich van die rivier westwaarts uitbreidt tot voorbij den hoek van Karoefa, alwaar het aan het landschap Onin grenst. Als tot het eerstgemelde distrikt behoorende, noemde ons Abrauw de volgende dorpen en gehuchten: Bokamauw, Kapara, Perepia, Timapare, Iperoja, Mimika, Marya, Wasia, Poromamoe, Pamaika, Olerie, Djalay en Poeka. Uit het distrikt Koyway: Oeta, Wakia, Wamoeka, Akara, Mapara, Kipia, Prougo, Peeuwka, Koeroea, Djerra, Teeuwkia, Djoeja, Iroea, Kagataroe, Oemerri, Karya, Auwtoe, Koetcha, Poetoeay, Napekoe, Poeroe, Oeramoeka, Taimaka, Karamako, Ata, Paya, Kakay, Tarara, Waimeta en Oeymetara. Of deze gehuchten doorgaans langs het strand, dan wel gedeeltelijk meer binnenlands liggen; hoe verre zij onderling van elkander verwijderd zijn, en tot welke hoogte van de kust zij zich uitstrekken, is ons niet duidelijk gebleken. Volgens de meening van den tolk Patty Barombang van Ceram, zouden zij omstreeks den hoek Boeroe eindigen. De verder westwaarts gelegene dorpen waren aan Abrauw niet bij naam bekend, waarom wij, ten einde deze korte statistieke opgaven zoo volledig mogelijk te maken, hier datgene zullen bijvoegen, wat wij later, tijdens ons verblijf in de baai Oeroe Langoeroe, dienaangaande te weten zijn gekomen.

Vooreerst dan moeten wij aanmerken, dat, volgens de daar ingewonnen berigten, die streek wel gerekend wordt tot het groote distrikt Koyway te behooren, doch dat het kustland weder in onderscheidene kleine distrikten verdeeld is, waarvan men er ons vier aanduidde. Deze zijn: het distrikt Lokahia, waaronder Kajoe-mejrah behoort; het eiland Aidoema; het distrikt Lobo met Mowara, en het eiland Nametotte, onder hetwelk ook het eiland Sagil begrepen is. Ofschoon nu de bewoners van deze vier kleine landschappen onder afzonderlijke hoofden staan, behooren zij toch aan den Radja van Nametotte ondergeschikt te zijn. Men vindt in dezelve eene menigte verstrooid liggende gehuchten, waarvan echter velen slechts uit eenige weinige armoedige woningen bestaan. De Heer van Delden heeft te dezen aanzien de volgende berigten van de inwoners dier streken ingewonnen. Lokahia, een eilandje, ruim twee mijlen van de kust verwijderd, bezit een dorp, hetwelk denzelfden naam draagt. Gehuchten op den vasten wal aldaar zijn: Barimbi, Kouwapi, Oemarauw, Olah, Boesama, Wairauw, Kairoeroe, Girimora, Kasarimpi, Boemarauw en Wisirauw. Op het eilandje Kajoe-mejrah bevinden zich de gehuchten: Ikaroes, Awasira, Alamawoea, Ekiminda, Laroey en Kajoe-mejrah. Op de vaste kust daaromstreeks zijn gelegen: Kelemala en Tweerauw. Op het eilandje Dramai bestond vroeger een dorpje van dien naam, hetwelk thans echter verlaten is; maar tegen over hetzelve, op den vasten wal, vindt men de gehuchten: Nabima, Mora, Mangawi, Oeta, Warkawi, Inbina, Kemana, Sesei en Taraay. Op het eiland Aidoema telt men, behalve een gehucht van gelijken naam, nog: Simoeroet,

Watawai, Waikala en Tabaroekan. Op den vasten wal: Warikarauw, Langoerauw, Lobo en Mowara. Op het eiland Sagil ligt een gehucht, Sanginauw geheeten. Op de kust aldaar vindt men: Boesirauw, Kotairauw en Wairinrauw. Op het eiland Nametotte is een dorp van denzelfden naam, en een ander, Eranarauw geheeten. Op Poeloe Adie of het Wezels-eiland, vindt men de volgende: Watokarbauw, Kiliwoeloe, Nigoear, Kisiwoey, Mangawitoe en Boerbauw. Op de vaste kust, tusschen het zoo even genoemde eiland en dat van Nametotte, zijn voorts gelegen onderscheidene bewoonde plaatsen, waarvan de voornaamste zijn: Basoarauw, Mamai, Makombo, Arkassi, Siesie, Nangoaromie, Morana, Wangoema, Sjobarauw, Simorauw, Glang, Komborauw, Itsjonga, Nangoera, Orami, Barari, Serendowarat, Goeysi, Soenga, Sara, Finaroe, Irina, Oendomo, Bassarauw, Nerita, Oernoesoe, Benonga en eenige anderen. Er zijn in dat gedeelte tevens twee groote baaijen, Bitsjaroe en Argoenie genaamd, welke laatste al de bogten der omstreek in schoonheid en uitgestrektheid verre zoude overtreffen.

Ten opzigte van den aanleg en de inrigting der woningen heerscht in de verschillende gedeelten langs de kust, groote verscheidenheid. In de door ons bezochte noordelijkste distrikten, waar de strandbewoners meest Mahomedanen zijn, of althans reeds vele Mahomedaansche gebruiken hebben aangenomen, zijn de huizen allen min of meer van Maleischen bouwtrant: vierhoekig, somwijlen plat op de aarde, doch vaker eenige voeten boven den grond, op stijlen rustende. Hoezeer meestal niet bijzonder groot en ruim, en met weinig kunst en netheid zamengesteld, bezitten zij nogtans, over het algemeen, eene tamelijke stevigheid en zijn zij wèl gesloten. Zij zijn gewoonlijk met Atap van verschillende palmbladen gedekt; slechts eenige weinige, kleine woningen, die wij hier en daar in het bosch aantroffen, hadden de daken van boomschors. Van sommigen bestaan de wanden uit planken of enkel uit stukken hout; bij anderen zijn deze uitwendig met boomschors bedekt ofwel met Atap omhangen. Niet zelden vindt men in zulk eene woning een, en somtijds zelfs een paar kleine venstergaten; meermalen echter ontvangen zij haar licht alleen door de niet zeer groote opening der deur. Gemeenlijk staat ieder huis min of meer vrij en, waar het terrein bergachtig is, het eene vaak iets hooger geplaatst dan het andere, en volgens de ligging van den grond, het eene soms met den ingang meer naar dezen, het andere meer naar genen kant gewend. Inwendig zijn zij ten deele hoog genoeg om er regtop in te kunnen staan, ofschoon ons ook enkelen zijn voorgekomen, die dit gemak misten. Veelal wordt een enkel huis door onderscheidene familiën, somtijds wel ten getalle van tien of meerdere hoofden, bewoond. Dit is dan ook oorzaak, dat meestendeels, gelijk wij reeds boven aanmerkten, zich slechts eenige weinige huizen in eene groep bij elkander bevinden, dikwerf van drie tot zes, welke dan gezamentlijk een *Moendoe* of dorp vormen. De grootere gehuchten bestaan zelden uit meer dan acht of tien huizen. Het tot hiertoe medegedeelde, omtrent het zamenstel der dorpen, heeft intusschen alleen betrekking tot de Papoeasche, die men langs de kust vindt, tusschen ongeveer 135° oosterlengte, of van den hoek Boeroe af, tot voorbij het Wezels-eiland, op 133° of welligt nog verder noord-westwaarts op. De bewoners der binnenlanden daarentegen, door de strandvolkeren van die streek Mairassis geheeten, bezitten waarschijnlijk, in overeenstemming met hunnen geringen graad van beschaving, veel slechtere woningen, waaromtrent wij echter weinig met zekerheid weten. Ik zelf heb slechts eenmaal, aan de oostelijke afhelling van den berg Lamantsjieri, midden in het bosch, op eene eenigzins opene plek, eene, door zoogenaamde Alfoeren of Mairassis, bewoonde hut gezien. Ik geloof echter, dat dezelve meer voor een

kortstondig en tijdelijk verblijf dezer ruwe natuurmenschen, dan wel voor eene hunner gewone huisvestingen te houden zij. Deze hut bestond enkel uit een half dak, dat tot op den grond nederdaalde, terwijl zij aan de andere zijde geheel open was. Aan den ingang zelfs kon men onder het dak ter naauwernood regtop staan. Het was gedekt met boomschors en boombladen, welke voorwerpen op een ruw getimmerte van wild hout rusteden. Volgens het berigt, ons door een Papoeaasch opperhoofd van het eiland Aidoema, medegedeeld, bestaan de gehuchten der meer landwaarts wonende Mairassis, uit lange huizen, die op palen rusten en van binnen in vele kleine vertrekjes zijn afgedeeld. Zulk een huis zoude dan steeds door onderscheidene, niet zelden uit 20 tot 30 personen bestaande gezinnen, bewoond zijn.

Verplaatsen wij ons thans een eind verder zuid-oostwaarts aan het strand, bij de rivier Oetanata, en beschouwen wij daar de woningen der nog weinig beschaafde inlanders. Aan de linkerzijde van deze rivier, juist bij haren mond, zijn op het witte zandstrand een aantal woningen gelegen, door de inboorlingen *Oeta* genaamd (zie Pl. 2 van onderen). Dit dorp bestaat hoofdzakelijk uit een zeer laag, naar eene loods gelijkend gebouw, dat naar den kant der rivier vele openingen van ongelijke grootte tot ingangen heeft. Van buiten gezien, scheen het ons aanvankelijk toe, als of er eene menigte kleine hutten naast elkander waren geplaatst, doch dezelve binnentredende, vertoonde het geheel eene doorloopende lange, vuile en morsige ruimte. Op de menigte brandende vuurtjes, welke niet weinig rook verspreidden, was men bezig, groote krabben, visschen, half rijpe bananen, groote stukken van het meelachtige merg eenes sagopalms en andere eetwaren meer, te braden of te roosten. Het scheen, dat deze loods niet alleen aan een aanzienlijk getal menschen, maar ook aan varkens en honden tot gemeenschappelijk verblijf verstrekte. Geene matten of iets dergelijks bedekten den zandigen bodem van deze sombere schuur, waar oud en jong, mannen, vrouwen, kinderen en ook de genoemde huisdieren, op den kalen grond, naar welgevallen, waren gezeten, uitgestrekt nederlagen, of wel in de onbelemmerdste vrijheid door elkander liepen. Het geheele gebouw was ten naastenbij 30 meters lang, 1,7 breed en omtrent 1,4 hoog. Het geraamte daarvan bestond uit dunne houtstengen en bamboes, doch van buiten waren het schuins afhellende dak en de wanden overtrokken met matten, uit aan elkander geregen palmbladen vervaardigd. Tegen het dak waren hier en daar stokken gelegd, waarschijnlijk met inzigt om de ligte bladbedekking eenigzins tegen het op- en wegwaaijen te beveiligen. Ieder gezin scheen eenen bijzonderen ingang in de woning te hebben, door welke openingen men niet anders, dan zeer laag bukkende, kon uit- en ingaan. Achter deze lange Papoeasche woning stond, op eene kleine verhevenheid van den grond, een paar andere, gewone, langwerpig-vierkante huizen van Maleischen vorm, en hoezeer eenigzins vervallen, was het niet te min duidelijk zigtbaar, dat dezelve op eene betere wijze waren zamengesteld. Deze behoorden aan eenige Ceramsche kooplieden, welke veelal jaarlijks die streek bezoeken en er alsdan gewoonlijk eenigen tijd vertoeven. Er vertoonden zich overigens, in de nabijheid van dit dorp, weinig of geene vruchtboomen, zelfs niet eens kokospalmen, en de inboorlingen moeten derhalve de noten, die wij bij hen zagen, van elders uit de binnenlanden verkregen hebben. Op onze jagttogten hebben wij niet zelden kleine troepen dezer menschen op den weg ontmoet, zoowel ten zuiden van het dorp, langs het strand, als op de rivier, die zij vaak met hunne kano's op- en afvoeren. Eens kwamen wij eene boot met vier vrouwen tegen, welke uit visschen waren geweest. Zij hadden

echter weinig gevangen, want al hetgeen zij ons lieten zien, bestond enkel in eenige groote krabben, die zij ons zeer duur wilden verhandelen, verlangende zij voor iedere krab een' zakdoek of ander stuk linnen. Doch, wat deze menschen zelve, hunne zeden, hun huishoudelijk leven enzv. betreft, daarover zullen wij later meer uitvoerige mededeelingen doen. Thans willen wij van het dorp Oeta alleen nog aanstippen, dat hetzelve weinig tegen den wind is gedekt, naardien de grond, waarop het ligt, eene tamelijk smal uitspringende tong vormt, die langs den zeekant slechts dun met Casuarina- en andere boomen begroeid is. Van dezen zijn sommige, die meer vrij staan, dor, en dus slechte beschutters, terwijl de breede mond der rivier een wijd en open vlak voor wind en weder aanbiedt.

Van het Papoeasche gehucht, dat men op omtrent 6° 15′ Z. br. aan het strand ontwaart, en in welks nabijheid de onsterfelijke Cook, bij zijne eerste reis rondom de aarde aanlandde, geeft de Heer Kolff, die in 1826 aldaar aan wal ging, eenige nadere berigten. Hij vond langs den zandigen oever onderscheidene hutten verspreid, die laag gebouwd, aan alle kanten open, en met palmbladen gedekt waren. Een eind verder binnenwaarts, zag hij nog een aantal grootere woningen. Het land scheen hem over het geheel, hoe woest zich hetzelve ook anders voordeed, in die streek vrij sterk bevolkt te zijn; doch ondanks alle aangewende moeite, mogt het hem niet gelukken, met de inboorlingen in aanraking te komen. Ofschoon in talrijke hoopen vereenigd, toonden zij zich nogtans zeer vreesachtig, zoodat zij telkens de vlugt namen, wanneer men hen te water of te land wilde naderen (*). Wij zelven hebben het voormelde gehucht slechts op een' afstand van ongeveer drie mijlen gezien; hetzelve bestond uit eenige lage, zich als bloote daken voordoende woningen, die van 25 tot 30 voeten lang schenen te zijn. Wij zagen soortgelijke huizen wel eene mijl van elkander gelegen.

In de Prinses Marianne-straat hebben wij langs de oevers geene gehuchten, noch zelfs bewoonde hutten gevonden. De eenige sporen van menschelijke verblijven, aldaar waargenomen, waren de geraamten van eenige oude verlatene hutten, die hier en daar in het bosch, op drooge plekken gronds verspreid lagen. Deze overblijfselen bestonden meerendeels uit vier, als schragen schuins tegen elkander in den grond geplaatste stokken, waarop van boven een andere dwarsstok rustte. Bij de meesten was geene verdere bedekking aanwezig; twee echter hadden aan de eene, naar het water gekeerde zijde, een tralieachtig dakgeraamte, uit dunne, regthoekig over elkander liggende stokken en boomtakken vervaardigd, op welke nog eenige stukken boomschors, als overschotten eener vroegere bedekking, gelegen waren. Deze schors scheen van eene Acacia-soort, die aldaar vrij menigvuldig is, afkomstig te zijn. Het dak daalde tot op den grond af; maar aan de andere zijden dezer hutten was geen spoor van beschutting zigtbaar. De hoogte van het geheel was doorgaans minder dan gewone mans lengte, en bedroeg ongeveer slechts ééne Ned. el. De breedte en lengte was in dezelfde evenredigheid bekrompen, zoodat zij in der daad meer naar groote hondenhokken, dan wel naar menschelijke woningen geleken. Aan het voor dezelve gebezigde hout was geen kenteeken van eenig scherp werktuig te bespeuren, zijnde hetzelve blijkbaar alleen afgebroken. — Strekten nu deze eenvoudige en ruw zamengestelde hutten, eenmaal tot vaste woningen aan geheele familiën, of werden zij misschien door eene hier langs trekkende,

---

(*) Reize door den zuidelijken Mol. Arch. enzv. p. 351.

zwervende horde, alleen tot tijdelijke rustplaats en nachtverblijf opgeslagen? Bij eenige derzelven vonden wij overblijfselen van schulpen, krabben, schillen van kokosnoten en verbrande stukken hout, die gedeeltelijk de speuren droegen van daar nog niet zeer lang gelegen te hebben. Niet ver ten westen van daar, aan den noordkant van voornoemde straat, ontmoetten wij eenen hoop inboorlingen, doch het valsche en arglistige gedrag, dat zij al dadelijk, bij die eerste ontmoeting verrieden, maakte eene nadere kennismaking met hen en met hunne levenswijze niet raadzaam. Zij moeten niet ver van de plaats, waar wij hen zagen, hunne woonsteden hebben gehad, vermits zij weinige uren, na ons schieten aan den oever, eensklaps uit het bosch te voorschijn kwamen. Dikwerf staken zij de armen landwaarts uit, ons door gebaren en teekenen te kennen gevende, dat zij in die rigting woonden en wij hen derwaarts zouden vergezellen. Onder eene menigte mannen bevonden zich ook vrouwen en kinderen, doch zij verschenen met hunne kano's niet in de straat. Den volgenden dag alleen vertoonden zich een enkel klein bootje, digt onder den wal, in hetwelk zich twee menschen bevonden, die staande roeiden. Hetzelve verloor zich echter weldra tusschen het geboomte van eene kleine rivier. Leven deze wilde kinderen der natuur welligt altijd zwervende, slechts eenen korten tijd, nu eens hier, dan weder elders vertoevende? Zeker is het, dat van al de inboorlingen, die wij op Nieuw-Guinea gezien hebben, deze het minst beschaafd waren en in hunne manieren de meeste dierlijke woestheid aan den dag legden. Waarschijnlijk waren wij de eerste Europeanen, en de Triton en Iris de eerste schepen, die zij ooit te zien kregen. De navolgende omstandige beschrijving der ontmoeting met die lieden, is getrokken uit de dagboeken, door sommige mijner reisgenooten gehouden, wier aanteekeningen ik met de mijnen tot een geheel heb gemaakt. In de hoofdzaak komt dezelve genoegzaam overeen met hetgeen men in het reisverhaal van den Heer Modera nopens dit onderwerp vermeld vindt; doch daar ieder reiziger zijne bijzondere wijze van zien heeft, zullen ook de waarnemingen, opvattingen en mededeelingen steeds onderling van elkander verschillen, en iedere kleine bijdrage tot de nadere kennis dier wilden, welke wij toch verpligt zijn onze natuurgenooten te noemen, belangrijk te achten zijn.

De beide schepen kwamen in den achtermiddag van den 21sten mei 1828, binnen de monding der voornoemde straat, en wierpen op omtrent $\frac{1}{4}$ mijl afstands van haren noorder wal, op 7° 28′ Z. br. en 138° 58′ O. l., niet ver van de opening eener kreek, door den Heer Kolff als eene zoetwater kreek opgegeven, op 8 vademen diepte, het anker. Reeds dienzelfden middag, als ook den volgenden morgen, voeren er sloepen naar het land, om deszelfs gesteldheid en voortbrengselen te onderzoeken. Ik was derwaarts medegegaan, en schoot daar verschillende soorten van vogels, inzonderheid witte kakketoeën (Psittacus galeritus), die onder een luidruchtig geschreeuw, in groote zwermen boven het bosch rondvlogen. Na eenige uren toevens, keerden wij naar boord terug, met het berigt, dat het land te laag en te moerassig was om ergens met geschiktheid eenen voet aan wal te kunnen zetten, en dat de voormelde kreek, gedurende den ebtijd, te weinig zoetwater bevatte en tevens te ondiep bij haren ingang was, dan dat men aldaar de ledige vaten naar wensch zoude kunnen vullen. Er werd om die reden besloten, tegen den middag, met den opkomenden vloed, de straat verder in te zeilen. Toen men op dat tijdstip juist aan het opwinden van het anker bezig was, traden eensklaps zeven menschen van eene zeer donkere kleur, voor het bosch, digt bij den mond der kreek, te voorschijn. Hun getal nam weldra tot achttien toe. Begeerig, deze inboorlingen van naderbij te zien en, zoo mogelijk, eenige berigten nopens

het land van hen in te winnen, gaf de Commandant bevel, het ligten van het anker vooreerst te staken, en zond hij eene wel bemande sloep, onder de leiding van eenen Officier, naar wal, aan welke expeditie nog door onderscheidene andere Heeren deel genomen werd.

Kort nadat wij het boord verlaten hadden, hoorden wij de naakte boschbewoners reeds geweldig schreeuwen, en zagen wij hen hunne speren en bogen boven het hoofd zwaaijen. Hoe meer wij hen naderden, des te luidruchtiger werd het gejoel en des te meer poogden zij, door den modder wadende, ook ons naderbij te komen. Onze tolk kon intusschen geen enkel woord van hunne taal verstaan, en hetgeen hij hun half in eenen Ceramschen, half in eenen Papoeaschen tongval, volgens hem, meer noordelijk aan de kust van dit eiland in zwang zijnde, toeriep, schenen ook zij volstrekt niet te begrijpen. De klanken: *kaka, kaka, kaka — djewa, djewa — njieuba, njieuba* enzv., welke zij meermalen achter elkander herhaalden, waren het duidelijkst uit hun geroep te onderscheiden. Zoo veel wij uit de gebaren, die zij daarbij maakten, konden afleiden, noodigden zij ons uit, bij hen aan land te komen. Onze Ceramsche tolk gesticuleerde en schreeuwde even hard als zij, daarbij tevens, nu en dan, met zijne handen eenig water opscheppende, met hetwelk hij de kruin van zijn hoofd bevochtigde, ten teeken van de goede gezindheid, die wij hun toedroegen. Een paar der naastbij zijnde wilden maakten onverwijld hunne hoofden insgelijks nat. De tolk poogde hun door velerlei teekens begrijpelijk te maken, dat zij digter bij de sloep moesten komen en dat ook hij hen alsdan nader zoude te gemoet treden. Toen men tot op eenen afstand van ongeveer 25 schreden van den wal verwijderd was, en eenige wilden een weinig digter bij kwamen, sprong de tolk uit de sloep in zee en ging hen te gemoet, hun te gelijk door teekens te kennen gevende, dat zij zich van hunne wapenen zouden ontdoen; waaraan zij terstond gevolg gaven, door dezelve in den modder te steken. Zoodra de tolk en de voorsten elkander nabij gekomen waren — hetgeen van weêrszijden tamelijk schoorvoetende en met groote omzigtigheid geschiedde — reikte hij hun eenige stukken wit linnen toe, waar zij zeer mede verblijd schenen. Hierna volgden wederkeerige vredes- en vriendschapsbetuigingen, daarin bestaande, dat de wilden onder een vreeselijk geschreeuw den tolk omhelsden en hem al dansende en springende landwaarts poogden te trekken. Middelerwijl kwam de sloep langzaam nader, hetwelk de wilden eenigzins wantrouwend maakte en hen weder een weinig terug deed deinzen. Om hun alle vrees te ontnemen, sprong nu ook de Luitenant Hugenholtz te water, liep naar hen toe en knoopte op dezelfde koddige wijze als de tolk, met een paar der moedigsten, die zich ten minste het digtst bij de sloep gewaagd hadden, kennis aan. Hun gespring en getier scheen geen einde te zullen nemen. Vooral rees hunne blijdschap ten top, toen zij op nieuw onderscheidene geschenken, bestaande in doeken, spiegeltjes, glaskoralen enzv. van de onzen ontvingen. Zij gaven zich alle moeite om, zoowel den Heer Hugenholtz als den tolk, tot het aan wal stappen te bewegen, hetgeen echter door dezen niet raadzaam werd geacht, trachtende zij daarentegen, lang te vergeefs, door het vertoonen van geschenken, de inboorlingen naar de sloep te lokken. De Heer Hugenholtz en de tolk keerden ten laatste weder naar de boot terug, dewijl zij met het rijzende water al digter bij den wal geraakte. Aldus kwamen wij allengs nader bij eenige der wilden, die tot boven de knien in het water stonden. Deze waagden het eindelijk om geschenken uit de boot aan te nemen, hetwelk weldra meer anderen aanmoedigde om insgelijks bij ons te komen, zoodat wij in weinige oogenblikken van een twaalftal omringd waren. Eenige hunner hadden moeds genoeg om zelfs in de sloep

te klimmen. Wij begiftigden hen met allerlei snuisterijen; een der Heeren zelfs ontdeed zich van zijne witte vest, een ander van zijn' halsdoek, en een derde sneed de blinkende knoopen van zijnen rok en deelde die onder hen rond. Zij namen alles met begeerlijkheid aan, doch het linnengoed scheen hun vooral te bevallen; de spiegeltjes braken zij, uit onkunde en onhandigheid, dikwerf dadelijk in stukken. Voor de ontvangene voorwerpen gaven zij ons eenige lansen, bogen en pijlen, alsmede onderscheidene versierselen uit hunne ooren, haren of wel van hunnen hals. Sommigen boden ons eenige krabben aan, die zij in gevlochten zakken op den rug droegen. Zij namen ons, onze kleederen, wapenen, en vooral ook onze sloep, met veel nieuwsgierigheid op, en hadden het daarover op den duur zeer druk onder elkander. Nu en dan staarden zij, met een gelaat vol verbazing, naar de schepen, wier grootte en vorm hen zeer scheen te verwonderen. Tusschenbeiden schreeuwden zij zoo luid mogelijk naar het bosch, hetwelk door onderscheidene, grove en fijne stemmen, van daar beantwoord werd. Eindelijk verschenen er ook twee vrouwen op den oever, van welke de eene reeds eenigzins bejaard, de andere nog jong scheen te wezen. Toen riepen zij herhaaldelijk: *bibi, bibi,* onder onkiesche gebaren met de handen, naar de vrouwen wijzende. — Zij legden in het algemeen eene woeste blijgeestigheid aan den dag en werden van lieverlede zeer vertrouwelijk. Desniettegenstaande en hoe dringend wij hun ook trachtten te beduiden, dat zij met ons naar de korvet moesten gaan, schenen zij daar volstrekt geen lust toe te hebben: zij wezen tot antwoord op hunne halzen, die zij vreesden, dat hun zouden worden afgesneden, wanneer zij zulks waagden. Dit was dan ook oorzaak dat zij, bij de minste beweging, die met de sloep gemaakt werd, dezelve oogenblikkelijk verlieten en te water gingen. In weêrwil van deze wantrouwende vrees, boezemden zij ons een gunstig denkbeeld van hunne inborst in, en ware het strand beter geweest, zoodat wij, zonder tot over de kniën door den modder te moeten waden, hadden kunnen landen, dan zouden wij ons gewis hebben laten bewegen, om hen naar hunne woningen te vergezellen. Thans echter besloten wij, zulks tot den volgenden ochtend uit te stellen, en alsdan, van meerdere geschenken voorzien, dan wij nu bij ons hadden, de nabij gelegene rivier op te varen, alwaar zij ons te kennen gaven, dat wij hunne woningen vinden zouden.

Na ongeveer drie uren met dit zoo echt wild volk doorgebragt en deszelfs gedrag met verwondering gadegeslagen te hebben, moesten wij deze onze nieuwe vrienden, die door de inmiddels hoog gerezene zee, meest allen tot de borst, en sommigen zelfs tot den hals, in het water stonden, tot den volgenden morgen verlaten. Er werd bevel gegeven om de sloep, die zij langzamerhand al digter en digter naar den wal en met het voorste gedeelte in den modder hadden gesleept, achter uit te brengen; doch zij hielden dezelve vast. Toen evenwel de matrozen haar met kracht afstieten, spande een, op ongeveer tien passen van ons verwijderde Papoea zijnen boog en schoot plotseling een' pijl op ons af, die den Heer Boers, welke op de plecht der sloep zat, in het linker dijbeen trof. Op datzelfde oogenblik werden wij van verschillende kanten door eene menigte pijlen begroet, welke den Heer Hugenholtz en eenen matroos verwondden. Tot ons leedwezen bleef ons toen niets anders over, dan eenige geweren op hen te lossen, ten einde ons voor verdere vijandelijkheden van hunnen kant te behoeden. Bij het eerste schot reeds vlogen zij volmaakt als wilde dieren door elkander, en kropen, zich zooveel mogelijk onder het water verbergende, in gebukte houding naar het strand. Of er bij die gelegenheid eenigen gekwetst zijn geworden, is ons onbekend gebleven, doch gedood werd er geen. Sommigen hadden in den

eersten schrik hunne wapenen weggeworpen, anderen hen, bij de overhaaste vlugt, in den modder laten steken. Wij maakten ons van dezelve meester, alvorens naar boord terug te keeren. De gewonden in de sloep klaagden, dat zij eene brandende pijn gevoelden; doch daar de pijlen, die wij de inboorlingen hadden zien gebruiken, niet vergiftigd schenen te zijn, meenden wij ons, omtrent verdere noodlottige gevolgen, gerust te kunnen stellen; hetwelk ook door de uitkomst bewaarheid werd.

De gestalte dezer wilde natuurmenschen was over het algemeen van eene middelmatige grootte, goed gespierd en van een forsch aanzien. Hunne bewegingen waren bijzonder vlug en levendig. Behalve eenige weinige versierselen, die zij aan het lijf droegen, vertoonden zij zich geheel naakt. De kleur hunner huid was donker bruin, eenigzins naar het blaauwachtig zwart hellende, doch bij den eenen wel iets lichter dan bij den anderen. Zij droegen geene speuren van getatoueerd te zijn, maar hadden het ligchaam en vooral het aangezigt, op verschillende wijzen, hetzij met zwarte en roode, naar houtskool en kleiaarde gelijkende kleuren, dik besmeerd, hetwelk hun, overigens nog al goedaardig voorkomen ten eenemale afzigtelijk maakte. Daarenboven hadden sommigen nog eene walgelijke huidziekte. Hun oog was fraai bruin; eenigen hadden eenen tamelijk breeden, anderen eenen meer vooruitstekenden neus; hunne lippen waren vrij dik, en de tanden van eenigen wit, van anderen vuil bruin. Zij hadden kort, zwart, wollig haar, hetwelk schier door elk op eene andere wijze werd gedragen en versierd. Van eenigen was het zeer kort, van anderen langer en in tallooze dunne vlechtjes van omtrent eene vingerlengte verdeeld, welke hen als het haar van een' poedelhond om het hoofd slingerden (Pl. 6, fig. 2); nog anderen hadden er geelachtige biezen omheen gevlochten, welke in grooten getalle, doch meestal bij paren, als ineengedraaide koorden, ter lengte van ruim één' voet, langs den nek afhingen (Pl. 5). Sommigen weder hadden het haar, boven op de kruin van het hoofd, in eenen wrong te zamen geknoopt (Pl. 6, fig. 1); terwijl eindelijk enkelen hetzelve in eenen, van achteren afhangenden staart droegen. De meesten hadden eenen vrij zwaren baard van kort, kroes, gitzwart haar; ook prijkten sommigen gedeeltelijk met okergele aarde besmeerde knevels. Hunne halzen waren met zaamgevlochtene touwen omwonden, aan welke òf enkele stukjes hout, òf witte vruchtzaden, òf ook wel eene menigte dunne koorden van ongeveer een half voet lengte en van voren met kleine, afhangende stukjes hout voorzien, bevestigd waren. Wij zagen er onderscheidenen, welke groote ringen van rotting (zie Plaat 11, fig. 1) in de ooren droegen: van een' hunner, die drie zulke ringen in één oor had, ruilde de Heer van Raalten er éénen voor zijnen halsdoek. Bij de meesten was de eene oorlel uitgescheurd, welke alsdan zeer onbevallig in twee lappen langs den schouder hing. Om den boven-arm hadden sommigen gevlochtene banden van drie tot vier duim breedte, die, naar het mij toescheen, uit rotting vervaardigd waren; de meesten droegen voorts, aan den beneden-arm een' uit dunne takjes gemaakten koker (Pl. 11, fig. 2), die nagenoeg van de hand tot aan den elleboog reikte. Volgens het gevoelen van den tolk, dient deze gevlochten armkoker als schild tot het afweren van pijlen. Om het midden van het lijf droeg elk eenen gordel van omtrent drie vingers breedte, naar het ons voorkwam, uit de bastvezels van eenen Hibiscus of eene andere Malvacea gevlochten. Van achteren, waar de gordel zaamgebonden was, hingen de vezels, gelijk franjes, ter lengte van meer dan één' voet, naar beneden. Onder dezen gordel verborgen zij, op eene behendige wijze, een gedeelte van het mannelijk geslachtslid, leggende zij hetzelve opwaarts tegen den buik, de voorhuid, welke bij de meesten zeer lang was uit-

gerekt, onder den gordel stoppende. Een bejaard man, de eenige van dien leeftijd onder de troep aanwezig, had het schaamdeel met eene schelp bedekt, welke door middel van een dun touw om de lenden was vast gemaakt; terwijl anderen, even boven den buikgordel, nagenoeg ter hoogte van den navel, eenen horen droegen. De twee vrouwen, die zich op een' afstand van omtrent dertig schreden aan ons vertoonden, hadden een waarlijk afkeerwekkend aanzien. Ook zij waren geheel naakt, behalve dat een klein, driekant schortje, dat òf uit gevlochten biezen, òf uit boombast bestond, hare schamelheid bedekte. Haar ligchaamsbouw was klein en schraal; zij hadden kort, kroes haar en, bedrogen wij ons niet, dan waren ook bij haar, even als bij de mannen, borst en aangezigt met een donkerkleurig smeersel bedekt.

De wapenen dezer wilden bestonden in lange werpspiesen en pijl en boog. Knodsen hebben wij bij hen niet opgemerkt. De lansen waren geheel van bamboes, òf van voren met eene scherpe punt van hard palmhout, ofwel van eenen nagel van den Casuaris voorzien. Sommige lansen en werpspiesen hadden tevens weêrhaken, veelal met boomhars of eenig ander lijmachtig mengsel, waaronder ook bindwerk, aan den stok der lans vastgemaakt. De bogen bestonden uit een stuk gespleten bamboes, en de pees uit gespleten rotting. De uit rietstengels vervaardigde pijlen hadden van voren eene lange, palmhouten, in het riet gestoken en met bastvezelen daaraan vastgebonden punt. Toen de wilden den uitval op ons deden, merkten wij op, dat zij, om te schieten, den boog boven hun hoofd spannen, denzelven alsdan langzaam naar beneden laten zakken, vervolgens mikken, en daarna den pijl afschieten (*). Een der inboorlingen, welke in onze sloep geklommen was, had in den gevlochten zak, die op zijnen rug hing, eene kleine bijl, of ten minste een werktuig, dat naar eene bijl geleek: een rond stuk hout van omtrent anderhalven voet lengte, aan de eene zijde voorzien met een zeer stomp stukje ijzer van één' duim in het vierkant, was het hoogst ellendig gereedschap, waaraan de man toch zooveel waarde hechtte, dat hij het zeer ongaarne uit de handen gaf, en in geen geval verruilen wilde. De zakken, welke vele van hen op den rug droegen, waren eenigzins langwerpig en plat van vorm, en hadden ongeveer anderhalven voet wijdte. Aan de beide bovenste hoeken was een touw geknoopt, waaraan de zak hing, die met het hoofd gedragen werd. Sommigen hadden daarin eenige groote krabben, anderen eene hoeveelheid mosselen. Die dieren maken waarschijnlijk een voornaam deel hunner voeding uit (†).

(*) De langste lans, die bij de plaats gehad hebbende schermutseling in onze handen viel, is ruim 2,5 meters lang, de grootste boog omtrent 2 meters, en de pijlen houden het midden tusschen 14 tot 15 palmen. Over het algemeen is het zamenstel en maaksel dezer wapenen vrij kunstmatig, stevig en niet zonder smaak, hetgeen te meer verwonderen moet, wanneer men het oog vestigt op den eenvoudigen en ruwen natuurstaat, waarin deze, van het overige gedeelte des menschelijken geslachts afgezonderde schepselen verkeeren. De afgelegen hoek van den aardbol, hun tot woonoord aangewezen, wordt door geene vreemdelingen bezocht, die hun ijzeren gereedschappen kunnen verschaffen en onderrigting geven in de kunst van het volmaken dier voorwerpen, van wier deugdelijkheid hun levensbehoud gedeeltelijk afhangt; en toch vervaardigden zij, met hunne bekrompene middelen, zulke gladde en wel bewerkte wapenen.

(†) Naar de woeste en dierlijke geaardheid, door deze wilden aan den dag gelegd, oordeelende, gevoelen wij ons allezins geneigd, hen voor anthropophagen te houden: eene vooronderstelling, die ons, bij hun karig en rampzalig levensbestaan, vooral daarom minder gewaagd toeschijnt, dewijl ons het zwarte menschenras der Zuidzeelanden in het algemeen, als een volk van kannibalen bekend is. Behalve de bewijzen van zulk eene barbaarschheid, door Labillardière en andere geloofwaardige, vroegere reizigers van de Nieuw-Caledoniërs medegedeeld, bezitten wij uit den lateren tijd een verhaal van den Engelschen Scheepskapitein Dillon, omtrent de bewoners der Fidjie-eilanden, hetwelk in afgrijselijkheid alle denkbeeld te boven gaat.

Tot vier ure in den namiddag vernamen wij niets meer van de wilden. Toen echter meenden wij, beoosten de kleine kreek, eenige beweging in het hooge geboomte te bespeuren, en kort daarop ontdekten wij werkelijk verscheidene menschen, die in de toppen der boomen rondklauterden en nu eens hier, dan weder daar, tusschen de openingen van het loof en de takken kwamen uitkijken. Het was juist hoog water en, zoo ver men zien kon, stond het geheele bosch in den vloed. Door nieuwsgierigheid geprikkeld en tevens verlangende te weten, welken indruk de geweerschoten dien morgen op de inboorlingen hadden te weeg gebragt, begaven zich de Heeren Macklot, van Delden, van Oort en ik, tegen het vallen van den avond, met eene sloep derwaarts. Den wal naderende, merkten wij op, dat het geboomte vol zat van inboorlingen. Zij maakten een vreeselijk misbaar, sprongen, wenkten, knikten en gaven ons door honderd andere bewegingen en gebaren te kennen, dat wij toch aan land zouden komen. Onze Ceramsche tolk hield niet op, hun op zijne beurt, zoo luid en zoo goed hij kon, toe te roepen, dat wij hen bij ons verwachtten, hun tevens witte lappen linnen, snoeren koralen en andere soortgelijke geschenken vertoonende. Eenigen van hen klauterden af en verschenen met groene takken in de hand, voor het bosch, waar zij gedeeltelijk tot onder de armen, en enkelen zelfs tot aan den hals in het water stonden. Het wenken en zwaaijen met de takken, en hun sterk, blaffend geroep: *kaka, kaka, — djewa, djewa, — njieuba, njieuba* enzv., nam geen einde. Allen schreeuwden uit verschillende toonen, even geweldig door elkander, en de bewegingen van den eenen waren al wilder en woester, dan van den anderen. Hunne bont geschilderde gezigten en verwilderde haren waren ons duidelijk zigtbaar. Daar intusschen de ondiepte van het water, digter bij den kant, ons belettede hen naderbij te komen, moesten wij ons vergenoegen, met hen op eenen kleinen afstand gade te slaan. De Heer van Oort nam die gelegenheid te baat om van dit vreemdsoortige tooneel eene schets te ontwerpen, van welke wij, in Plaat 4, eene aanschouwelijke voorstelling mededeelen. Toen wij, na omtrent een half uur toevens, westwaarts langs het bosch, naar den mond der kreek roeiden, volgden ons de wilden derwaarts, even als groote apen, met hun naakt, donkerkleurig ligchaam, vol behendigheid door de kruinen der boomen en over de uitstekende wortelen der mangle-stammen heen klauterende. De invallende nacht noopte ons eindelijk, tegen wil en dank, tot den terugtogt naar boord.

Den volgenden ochtend, bij het aanbreken van den dag, zagen wij meer dan vijftig menschen, die deels in groepen vereenigd, stil aan den oever stonden, deels langs denzelven heen en weder liepen. De meesten schenen gewapend. Nu en dan hieven zij een luid geschreeuw aan. Langzamerhand kwamen er ook eene menigte vrouwen en kinderen te voorschijn, van welke sommigen groene takken in de handen hielden. Toen de eerste stuurman der korvet, omstreeks het middaguur, met eene sloep digt onder den wal roeide, om van de zigtbare hoeken der straat eenige peilingen te nemen, toonden zich de inboorlingen zeer verheugd. Een aantal vrouwen, welke al dansende en schel zingende op hem toeliepen, schenen de bootsgezellen, door allerlei teekenen van vriendschap, tot eene landing uit te lokken, waaraan de stuurman natuurlijk geen gevolg gaf. Gaarne hadden wij ons nog eens in de nabijheid van dien wilden hoop begeven, doch daar de Commandant voornemens was, met den opkomenden vloed het anker te ligten en de straat verder in te zeilen, moesten wij van dit genoegen afzien. Na de ankerplaats verlaten te hebben, verloren wij de wilden spoedig uit het oog en kregen ook in die streek geene anderen meer te zien. Alleen bespeurden wij later, hier en daar, nog eenige vervallen

hutten, waarvan wij reeds vroeger gewaagden. Ook vonden wij eenmaal, en wel aan de zuidzijde der straat, op Prins Frederik Hendriks-eiland, eene half vermolmde kano van ongeveer 8 meters lengte, 0,7 breedte en 0,6 diepte, uit eenen boomstam gehouwen.

Langer dan wij, vertoefde de Luitenant Langenberg Kool in deze straat. Hetgeen hij in zijn verslag nopens de door hem aldaar geziene inlanders heeft opgeteekend, komt mij belangrijk genoeg voor, om er hier een kort uittreksel van in te lasschen. Hetzelve bevat wenken, welke voor den toekomstigen bezoeker dier streken, van nut kunnen zijn.

Gedurende de drie dagen, die de Heer Kool met de twee vaartuigen, nabij den zuidelijken hoek van den noorder ingang der straat, voor anker lag, werden geene inboorlingen door hem waargenomen; maar wel zag men, hier en daar uit het bosch, wolken van rook opgaan. Op den 1sten mei zeilden de beide schepen de straat in en ankerden, tegen den avond, een goed eind van de opening verwijderd, nabij eenen hoek, onder den noordelijken wal. Den volgenden ochtend brak het ankertouw van de schooner Sireen, en de sterke stroom dien bodem, bij het lage water, een weinig vastzettende, zoo verliep de dag met het vlot maken van dat vaartuig en het opvisschen van het anker. Terwijl men met dezen arbeid onledig was, verschenen eensklaps vier inboorlingen aan den digt bijzijnden hoek, doch, zoodra beproefde men niet, hen met eene sloep te naderen, of zij namen ijlings de vlugt in het bosch. Kort daarna werden bij den overwal twee kano's gezien, in welke zich van 25 tot 30 wilden bevonden. De Luitenant Kool begaf zich met den Luitenant Banse, goed gewapend en van eenige geschenken voorzien, derwaarts; dan naarmate zij met de sloep naderden, deinsden de wilden achteruit, gingen vervolgens aan land en stelden zich, den boog gespannen en den pijl gereed, in eene uitdagende houding. De Heer Kool deed eenige messen en met tabak gevulde kommen op den oever neêrzetten, welke voorwerpen, zoodra men zich eenigzins van den kant verwijderd had, dadelijk door de wilden werden weggehaald. Zij hieven daarbij een geweldig geschreeuw aan. Men beproefde alstoen andermaal, hen te naderen, maar zij weken terstond weder terug, en welke moeite zich ook de Officieren gaven om met hen in nadere aanraking te komen, zij konden daarin niet slagen. Wat de zaak nog moeijelijker maakte, was, dat hun Ceramsche tolk van de taal dezer wilde boschmenschen niet het minste konde verstaan. In den achtermiddag kwam eene kano met negen inboorlingen zeer nabij de Postillon. De Commandant liet hun doeken en andere geschenken zien, ten einde hen aan boord te lokken. Toen het echter bleek, dat zij door geen middel daartoe waren over te halen, zond hij eene sloep op hen af; doch zoodra zij dit bemerkten, roeiden zij met spoed naar den wal toe. Op den morgen van den 3den mei, kwamen omtrent 25 kano's, elk met zes tot tien inboorlingen bemand, van gene zijde der straat, en rigtten haren koers naar de barkas en de sloep, die juist bezig waren, het terug gevondene anker te ligten en aan welke onverwijld eene gewapende sloep tot beveiliging werd toegezonden, vermits men de, doorgaans van pijl en boog voorziene wilden, niet veel vertrouwde. Zij deden zich buitendien al zeer woest voor, door de bonte beschildering van hun aangezigt en lijf met roode, gele, en ook wel zwarte kleuren, en door de lange oorlellen, welke bij sommigen tot op de schouders afhingen en met allerlei versierselen, als: schelpen, hout enzv., en enkelen zelfs met tanden van dieren doorstoken waren. Men deelde eenige geschenken onder hen uit, waarvoor zij kokosnoten terug gaven. Ofschoon

zij geene vijandelijkheden pleegden, werd evenwel, voorzigtigheidshalve, van tijd tot tijd een los schot gedaan, ten einde hun eenigen schrik aan te jagen en daardoor, zoo mogelijk, van onbehoorlijke handelingen terug te houden. Zij gaven zich veel moeite om de bemanning der sloep aan wal te lokken, doch toonden zelve geen lust om de schepen te bezoeken. Toen het anker geligt was en door de sloepen naar boord werd gebragt, roeiden zij gezamentlijk naar den oever, alwaar zij zich vereenigden. De bevelhebbers der beide vaartuigen zich eens onder den hoop willende begeven, ten einde te zien of zij ook misschien eenige berigten nopens het land zouden kunnen inwinnen, roeiden met twee gewapende booten derwaarts: zoodra zij den wal eenigzins nabij waren gekomen, liepen hun een aantal inboorlingen te gemoet, grepen de sloepen aan en poogden die verder naar den oever op te trekken, hetgeen men echter trachtte te beletten en door teekens te verbieden. Op datzelfde oogenblik veroorloofde zich een wilde de sabel van den Luitenant Banse uit de scheede te halen, terwijl een ander de kolf van een geweer vasthield. Deze vrijpostigheden wekten het mistrouwen op der Officieren en deden hen bedacht zijn, om in tijds maatregelen van tegenweer te nemen. Men greep de vuurwapenen en legde die op de wilden aan, hetwelk ten gevolge had, dat dezen de sloep en alle voorwerpen onmiddellijk los lieten en zich onder een ontzettend getier, met overijling verwijderden. De Officieren keerden insgelijks naar hunne vaartuigen terug. Na des middags onder zeil te zijn gegaan, staken al de kano's weder naar de andere zijde over, en volgden alstoen de schepen langs den wal. Weldra voegden zich nog anderen bij haar, zoodat deze inboorlingen allengskens wel een getal van 500 zullen bedragen hebben. Zij maakten allerlei gebaren, terwijl zich nu en dan eene kano van de overigen afzonderde en de schepen digter nabij kwam, als om te spionneren. Uit dien hoofde, en om de groote menigte wilden, die zich thans vereenigd hadden, gebood de voorzigtigheid, eenige stukken geschut met schroot te laden, ten einde bij eenen mogelijken aanval gedurende den nacht, denzelven krachtdadig te kunnen afslaan. Zij waagden zulks echter niet, en zelfs waren, den volgenden morgen, alle wilden verdwenen. De beide schepen kregen daarna geene wilden meer te zien, en bespeurden ook, gedurende de geheele overige vaart, tot aan de zuidelijke opening der straat, geene rookwolken meer boven het bosch. Alleen zag men hier en daar nog eenige vervallen hutten, even ellendig als de menschen, wien zij tot woning hadden gediend. Vrouwen of kinderen waren door de Officieren niet gezien geworden.

Het navolgende betreft de inboorlingen, door ons met de Triton, in de omstreken der rivier Oetanata ontmoet, en met welke wij, meer dan eene week lang, eene volkomen vriendschappelijke verkeering hebben gehad. Dit volk scheen ons, bij eene oppervlakkige vergelijking, toe, in grootte en sterkte van ligehaam, een weinig beneden het wilde menschenras der Prinses Marianne-straat te staan. Men vergete echter niet, dat wij, deze laatsten alleen in gering getal en op eenigen afstand gezien hebbende, in ons gevoelen dienaangaande ligtelijk door den schijn kunnen zijn bedrogen.

De bewoners van het dorp Oeta en hunne stamgenooten van andere nabij liggende gehuchten, zijn over het algemeen van eene middelmatige gestalte. Een der grootste mannen, door ons aldaar gezien, was 1,75 meter lang; van deze lengte of daaromstreeks waren er echter niet veel. De meesten schenen het midden te houden tusschen de 16 en 17 palmen; doch er waren ook aanmerkelijk kleinere, die niet veel langer dan 1 meter waren. De vrouwen waren van eene geëvenredigde middelbare grootte of daar

beneden. Deze menschen zijn van eenen regelmatigen en krachtigen ligchaamsbouw. Wij bespeurden slechts weinige misvormingen onder hen, bestaande in krom gegroeide voeten, kromming van de ruggegraat en breuken. Dikke, vleezige ligchamen zijn ons evenmin als zeer magere, voorgekomen. Deze laatste vindt men alleen onder de oudere lieden, welke in de warme luchtstreken over het algemeen zeer ontvleesehd zijn. Forsch gespierde mannen merkten wij alleen onder die van middelbaren leeftijd op; de jongelingen hadden meestal, even als de bejaarderen, dunne ledematen en dikke gewrichten. De kinderen vooral, trokken door hunne bijzonder schrale armen en beenen en door hunne dikke buiken, de oplettendheid tot zich. De stem der mannen is meestal krachtig en forsch, hetwelk ongetwijfeld door hunne gewoonte, om elkaar steeds hard toe te spreken, wordt te weeg gebragt. Die der vrouwen is over het algemeen scherp en onaangenaam krijschend. Het hoofd dezer Papoea's (*) heeft eenen eenigzins smallen, aan de zijden zamengedrukten vorm. Het aangezigt is veelal langwerpig rond; de jukbeenderen staan slechts matig vooruit; de neus is van gewone grootte, maar vrij breed en plat, hetgeen gedeeltelijk ontstaat uit de gewoonte, om van jongs af aan, versierselen in deszelfs vleugels te dragen, waardoor deze min of meer worden uitgezet. Even zoo verkrijgen ook sommige neuzen eenen langeren en meer gebogen vorm, door de zwaarte der voorwerpen, die er gedurig van onderen worden aangehangen. De neusgaten zijn ruim en openen zich, naarmate het onderdeel van den neus min of meer buiten zijne natuurlijke ontwikkeling is geraakt, eenigzins zijwaarts. Hun mond is wijd en niet zelden met wel gevormde tanden bezet, die echter meestentijds, wat de voorsten betreft, in beide kaken spits, driehoekig zijn afgeslepen. De lippen zijn gemeenlijk vrij dik. Aller oogen zijn donker, van matige grootte, open en helder: de meesten hebben eene bruine, slechts weinigen eene zwartachtige iris. Hun voorhoofd is tamelijk hoog, heeft veelal eene zachte ronding en geene bijzonder merkbare voorhoofdsknobbels (Tubera frontalia); daarentegen puilen de wenkbraauwbogen niet zelden vrij sterk uit. — De gelaatstrekken zelve zijn onderling zeer verschillend, hetwelk zich uit de portretten (Pl. 6, fig. 3, 4 en 5 en Pl. 7) zal laten afleiden. De doorboorde neusvleugels en het dikwerf van onderen als een haak opengespleten middelschot van den neus, maken het aangezigt dezer menschen wanstaltig en leelijk, hetwelk nog vermeerderd wordt door de vaak ongelijk gegroeide, zwarte, kroeze baard en knevelharen en somwijlen ook nog door allerlei donkere vlekken en likteekens, welk een en ander zoo vele verschillende wijzigingen in de gelaatstrekken te weeg brengt, dat hetzelve moeijelijk te karakteriseren valt. Hunne physionomiën drukten over het algemeen eene valsche, listige en wraakzuchtige geaardheid uit, hoezeer er zich ook enkelen onder hen bevonden, op wier open en meer verstandig gelaat, de teekens hunner goedaardige inborst te lezen waren. De vrouwen, die wij bij de rivier Oetanata ontmoet hebben, waren meestal zeer leelijk; weinigen slechts kwamen ons eenigzins dragelijk voor, en dezen waren nog jonge

(*) Ofschoon dit volk zijnen woonzetel bezuiden den grenspaal heeft van het eigenlijke zoogenaamde land der Papoea's, volgens de van oudsher bewaard gebleven aardrijkskundige verdeeling, meen ik nogtans dezen algemeen bekenden naam insgelijks op hetzelve te mogen toepassen, en zulks op grond der overeenstemming, welke het physische gestel en het geheele voorkomen dezer zuidelijke bewoners van Nieuw-Guinea, vergeleken met hunne noordelijke, aan gindsche zijde der landengte, langs de kusten zich bevindende landgenooten, opleveren. Te vergeefs heb ik onder deze ver van elkander verwijderde stammen, naar die kenmerkende bijzonderheden in physionomie, haargroei enzv. gezocht, welke hunne scheiding in bijzondere rassen zouden kunnen regtvaardigen, en die, naar mijn inzien, bij eene streng wetenschappelijke behandeling, noodwendig daartoe vereischt worden.

meisjes. De meesten hadden insgelijks de neusvleugels doorboord en droegen, even als de mannen, houten pennetjes of vederen in dezelve. Hare hoofden schenen ons toe, aan de zijden minder zamengedrukt te zijn, dan die der mannen, maar meer rondheid te hebben; terwijl de neus veelal tamelijk breed en plat, de mond aanmerkelijk groot, en de lippen meerendeels vrij dik waren. De borsten dier vrouwen, welke verscheidene kinderen gehad hadden, waren min of meer hangende, hetwelk inzonderheid bij de oudere vrouwen het geval was; bij de jonge meisjes daarentegen waren zij gemeenlijk vast en rond vooruitstaande. De buitengewoon uitstekende, dikke, vleezige achterdeelen der vrouwen van middelbaren en jongeren leeftijd, moesten noodwendig de algemeene opmerkzaamheid tot zich trekken.

Dikwerf zagen wij vrouwen in kano's op zee varen, en nu en dan kwamen er ook eenigen bij de schepen. Die van eenigzins gevorderde jaren, toonden zich gemeenlijk niet zeer verlegen; de jonge meisjes daarentegen waren doorgaans zeer schroomvallig. De eersten legden tevens veel handelsgeest aan den dag, en bleven in dat opzigt somtijds bij de mannen niet ten achteren. Hare manieren verrieden alsdan eenen hebzuchtigen en onstuimigen aard. Met een ijselijk schel geschreeuw boden zij hare vruchten ofwel groote stukken sago te koop aan, welke artikelen door diegenen, welke er het gunstigst uitzagen, natuurlijk ook het duurst verkocht werden. Op zekeren ochtend, dat ik mij aan boord van de schooner Iris bevond, ontmoette ik daar twee vrouwen, aan eene van welke het ochtendkleed eener Europesche vrouw werd aangedaan. Het was een nog jong meisje, dat alstoen geen slecht figuur maakte, daar zij van een teeder maaksel en een zacht, goedaardig voorkomen was. Toen het aldus opgesmukte meisje met hare gezellin en eenige Papoeasche mannen kort daarna weder vertrok, roeide zij even als de overigen met eene vaardigheid, die bewees, dat het ongewone hulsel haar geenszins belemmerde. Ook aan boord van de Triton werden onderscheidene malen inlandsche vrouwen met katoenen kabaaijen opgesierd, waardoor zij een geheel ander aanzien verkregen, en de zwarte, naakte beenen en het donkerkleurige gezigt alsdan tegen het heldere en zindelijke lijfgewaad niet weinig afstaken. Van eenigen groeide het zwarte, wollige haar, verwilderd om het hoofd; anderen hadden het met blijkbare zorg in vlechten geknoopt. Van deze laatste manier maken ook de mannen aldaar veel werk, en zij schijnt ons toe, aan de zuid-westelijke Papoea's in het bijzonder eigen te zijn. Zij vlechten hun niet lang, fijn, kroes haar veelal in 6 tot 9 afzonderlijke reeksen, die, van de kruin, langs de zijden en over het achterhoofd afloopende, digt tegen het hoofd aanliggen. Wanneer het regelmatig en behoorlijk is opgebonden, is deze wijze van het haar te dragen niet onbevallig, gelijkende hetzelve eenigzins naar een gevlochten kapje. Zij bezigen daarbij de eene of andere vetachtige zelfstandigheid, ten einde het de gewenschte gladheid te geven. Sommige mannen echter droegen het haar in zijnen natuurlijken groei, alswanneer het kort gekroesd tegen het hoofd aansluit; ofwel, als eene verwilderde pruik, los uit elkander gehaald, waartoe zij van eene soort van ruwen kam, bestaande uit een smal stukje bamboes met 4 of 5 lange tanden, gebruik maken. Het haar, dat van nature zwart is, verkrijgt, daar deze menschen bijna altoos blootshoofds loopen, door de werking van licht en zon, van lieverlede min of meer rosachtige punten. Volwassene personen schijnen zelden of nooit hetzelve op eene kunstmatige wijze lichtkleurig te maken, gelijk wij aldaar kinderen opmerkten, wier roodachtig haar blijkbaar met de eene of andere fijne stof aldus geverwd was.

De huidkleur van deze menschen is zwart-bruin; bij eenigen iets lichter met eenen tint van geelachtig bruin of graauw, bij anderen donkerder met eenen blaauwachtigen gloed. Zij gaan naakt, maar behangen hun ligchaam met velerlei versierselen, hetgene hun dikwerf een zeer wild en woest aanzien geeft. De gewoonte van het aangezigt en de borst met roode, zwart- of geelachtige kleiaarde te besmeren, door ons bij de bewoners der straat Prinses Marianne algemeen waargenomen, is hier veel minder in zwang; althans in tijden van rust en vrede. Slechts eenige weinige mannen der horde, in den omtrek der rivier Oetanata, hadden alleen het gelaat zwart, doch geenszins rood of lichtkleurig beschilderd. Daarentegen kwamen er ons enkelen voor, die de borst en de armen met kalk besmeerd hadden. Velen hadden allerlei likteekens op het lijf, inzonderheid op den bovenarm, de schouders en de borst. De smaak, om het ligchaam kunstmatig met verhoogde striemen te voorzien, is, gelijk men weet, bij het zwarte menschenras der Zuidzeelanden vrij algemeen in zwang. Men heeft denzelven insgelijks in eenen minder of meerderen graad bij de inboorlingen van Madagaskar en bij sommige negerstammen in de binnenlanden van Afrika opgemerkt. Bij de voormelde Papoea's bestonden deze likteekens uit donkerkleurige, regtlijnige of hoekige figuren. Naar men ons zeide, waren zij met eene glimmende houtskool in het vel gebrand, na het vel met een' scherpen steen of een stuk schelp gekorven en opengescheurd te hebben. — Sommige mannen hadden schier het geheele lijf met gitzwart, kort en kroes haar, ruig begroeid, hetwelk, hoe dierlijk ook, echter minder afkeer inboezemde, dan de afzigtelijke huidziekten, waarmede velen besmet waren. Eenigen hadden het geheele ligchaam vol van kwaadaardige zweren; bij anderen was de huid geheel gespikkeld en geschilferd. Deze soort van huidziekte wordt misschien te weeg gebragt of vermeerderd door het menigvuldig baden in zeewater. Bij de gloeijende zonnehitte, die het naakte ligchaam schielijk opdroogt, worden de zoutdeeltjes op hetzelve gekristalliseerd, de poren door dezelve gedeeltelijk verstopt en de huid ruw gemaakt; ter verzachting waarvan zij alsdan allerlei vetachtige, dikwerf zeer garstige zelfstandigheden aanwenden. Deze omstandigheid, gepaard met hunne onreinheid — want zij zijn niets minder dan zindelijk — het gestadig zitten in den rook, hunne morsige spijsbereiding, de hoedanigheid hunner spijzen zelve, voor een groot gedeelte uit visch en andere niet altijd even versche waterdieren bestaande: dit een en ander mag wel grootelijks oorzaak zijn van de hoogst onaangename lucht, welke wij steeds bij alle Papoea's, in meer of mindere mate bespeurd hebben.

Van de veelsoortige versierselen, welke door de onderhavige kustbewoners als ligchaamstooi gebezigd worden, geven onze afbeeldingen, wat de hoofdvormen betreft, een volledig overzigt (Pl. 9, 10 en 11). Men ziet daaruit, dat slechts weinige dier voorwerpen, in zeker opzigt, als kleedingstukken kunnen aangemerkt worden, en dat dezen nog, voor zoo verre zij tot bedekking der schaamdeelen bestemd zijn, meestal zeer gebrekkig en hoogst onvolkomen aan dat doel kunnen beantwoorden. Dit is zelfs het geval met sommige, die tot dat einde door de vrouwen gedragen worden, en daaruit laat zich dan ook reeds genoegzaam de ruwe en nog zoo geheel onbeschaafde natuurstaat afleiden, waarin deze menschen verkeeren.

Het verdient opmerking, dat de Papoeasche vrouwen in die streek zich doorgaans veel minder met bonte vederen en diergelijke sieraden optooijen, dan de mannen. Van de wijze, waarop zij het hoofdhaar dragen, is reeds vroeger gesproken. Niet allen echter hebben hetzelve behoorlijk gehavend, en

het allerminst die van ouderen leeftijd, bij welke het soms zeer verwilderd om het hoofd groeit, en geheel met zand, droogen modder en andere vuiligheden doormengd is. Bij onze eerste komst aan den wal, zagen wij eenige vrouwen, die van het hoofd tot de voeten met allerhande, zoo donkere als lichte tinten beschilderd waren, en zich daardoor niets minder dan bekoorlijk hadden gemaakt. Zij hadden kleine houten pennetjes in den neus steken, en droegen dikwerf verschillende, uit aanéén geregen vruchtzaden vervaardigde snoeren om den hals, gevlochten rottingbanden om het lijf, en uit horens of van vlechtwerk vervaardigde ringen om armen en beenen. Tot bedekking harer schaamte bezigden zij, òf eenen wijdmondigen horen (veelal Voluta diadema, Plaat 11, fig. 3), òf eenen breeden reep zacht bereiden boombast, ook wel een vierkant lapje mat, gevlochten uit de bastvezels eener Malvacea (Hibiscus), misschien soms ook uit die van de eene of andere Urticea, terwijl zij zich tot dat einde, ook wel eens alleen van een klein stukje plat gespleten bamboes bedienden. Deze voorwerpen binden zij met een dun touw om de lenden vast. Somwijlen hangen zij nog een schortje van casuarisvederen of paardenhaar daar overheen, welk laatste zij van de Ceramsche handelaren ontvangen en zeer hoog achten.

Veel meer verscheidenheid heerscht er in den dos der mannen. Deze hebben verschillende soorten van mutsen, velerlei armbanden en buikgordels, halssnoeren en allerlei hooge, bonte pluimen als hoofdtooisel. De mutsen bestaan uit kleine, plat-ronde of puntige kapjes (Pl. 9, fig. 2, 3 en 4, en Pl. 6, fig. 4 en 5), of zij bepalen zich alleen tot een tamelijk hoog voorstuk, bij wijze van helm (Pl. 9, fig 1). Sommigen zijn van gespleten rotting of van dun koord, uit de bovengenoemde plantvezelen gevlochten; anderen, uit de stukken eener dierhuid, voornamelijk van den kanguro of casuaris vervaardigd, en vaak met kakketoevederen, met de fijne halmen van een geel-rood gras enzv. opgesierd. Eene even groote verscheidenheid bestaat ook in den overigen opschik. Sommige inboorlingen dragen zware snoeren van 50 en meer snijtanden van wilde en tamme varkens, of van de twee benedenste voortanden van onderscheidene vruchten- en grasetende buideldieren (Phalangista, Hypsiprymnus), tot een getal van 120 stuks en daarboven, om den hals (Pl. 6, fig. 5); anderen hebben halsbanden van aanéén geregen witte, bruine en roode vruchtzaden (Coix lachryma, Pl. 9, fig. 7, Calamus, Adenanthera rosea, Zip., Pl. 6, fig. 4, en Pl. 9, fig. 8) enzv., van geel riet en stukjes rotting somwijlen afgewisseld, of door kleine krokodiltanden enzv. (vergelijk Pl. 7); terwijl eindelijk eenigen zelfs menschenkiezen en menschennagels (Pl. 9, fig. 6) voor zulk eene versiering aanwenden. Hunne armbanden zijn van verschillende breedte, en meerendeels uit gespleten rotting, zeldzaam uit bamboes of dunne vijgen- en lianenranken gevlochten. De onderscheidene wijzen van vlechten zijn op onze afbeeldingen, Pl. 11, fig. 4 tot 10, duidelijk aangetoond. Nu eens zijn deze ruwe armbanden verfraaid met bossen lichtkleurig gras, ter lengte van 2 tot 3 palmen (fig. 5), dan weder met de zwarte, haarachtige vederen van den casuaris; of zij zijn van buiten met een lapje katoen overtrokken en met het mondgedeelte van kleine, witte horens (Buccinum Thersites, fig. 7) bezet. De Octa-bewoners dragen tevens armringen, uit de twee groote, onderste slagtanden van wilde varkens (Pl. 11, fig. 12), of uit den mondrand en de windingen van groote horens (Trochus, Turbo) geslepen; of eindelijk ook versieren zij hunne armen met kortgeknipte casuarisvederen (Pl. 11, fig. 11). Zij steken voorts, niet alleen enkel in de neusvleugels, of dwars door den neus, dunne houten pennen en witte of roode papegaaivederen, maar hangen ook dikwerf van onderen aan het middelschot, verschillend gevormde, platte stukken van

schelpen en andere voorwerpen (vergelijk Pl. 7). In de rigting dier pennen heerscht veel verscheidenheid, en daar zij telkens door dikkere worden vervangen, verkrijgt de neus, door de toenemende vergrooting der gaatjes, van lieverlede een monsterachtig aanzien. Aan de baardharen onder de kin, binden zij soms lange snoeren vruchtpitten, die met kleine bundels kanguroharen of papegaaivederen, bij wijze van kwastjes, eindigen (Pl. 9, fig. 11). Soortgelijke zaadsnoeren hangen zij ook gaarne in de oorlellen, alhoewel hun smaak daaromtrent, zoo in vorm als zamenstel, zeer verschillend is. De pluimen, die zij op het bloote hoofd dragen, bestaan òf uit groote slag- en staartpennen van witte kakketoes (Psittacus galeritus), òf uit de lange zijvederen van paradijsvogels (Paradisea papuensis), òf ook uit de karmozijnroode lijf- en groene vleugelvederen van den fraaijen, pijlstaartigen parkiet (Psittacus papuensis) en den breedstaartigen parkiet met blaauwen rug (Psittacus dorsalis). De korte veêrtjes, inzonderheid de roodkleurige van deze beide laatste vogelsoorten, worden gemeenlijk aan dunne rottingstokjes van 2 tot 3 palmen lengte, door middel van fijne bastvezelen vastgebonden (Pl. 9, fig. 5). De versierselen, welke om het midden van het lijf worden gedragen, bestaan uit verschillende sjerpen en gordels, deels vervaardigd uit de lange, zwarte, haarachtige vederen van den casuaris (Pl. 10, fig. 6 en 7), deels uit witte (Pl. 9, fig. 10) of groene papegaaivederen (fig. 9), ofwel zij zijn van een steviger en duurzamer zamenstel, bestaande uit een' vast gevlochten band van 1 tot 4 en meer vingers breedte. Deze banden zijn meest uit dun bastvezeltouw van Paritium tiliaceum vervaardigd, en vervolgens met stofkalk ingewreven, waardoor zij eene witachtige kleur erlangen. Zij zijn gewoonlijk uitwendig digt bezet met de voorste helft of het mondgedeelte van kleine, witte horens (Buccinum Thersites) (Pl. 10, fig. 1 en 3), of met de langwerpige, witachtig blaauwe zaden van Coix lachryma (Pl. 10, fig. 2), terwijl daarenboven dikwerf nog een aantal snoeren van laatstgemelde pitten, ter lengte van 1 tot 1½ palm, als kwastjes van dezelve neêrhangen. De banden hebben gewoonlijk aan den eenen kant eene lis, en worden van achteren zamengebonden, waar alsdan de overschietende koordeinden als lange franjes heen en weêr slingeren. Somtijds zijn de banden geheel gesloten, vooral wanneer zij slechts een paar vingers breedte hebben, en enkel uit fijn gespleten rotting vervaardigd zijn (Pl. 10, fig. 4). Het bedekken der geslachtsdeelen schijnt bij deze menschen meer eene voorzorg tegen insekten en diergelijke gevaren te zijn, dan wel een gevoel van schaamte, naardien niet alleen eene menigte mannen die deelen geheel ontbloot laten, maar de meesten, gelijk wij ondervonden, de tot dekking gebezigde voorwerpen, bij de minste aanleiding om die te kunnen verhanselen, zonder aarzelen afnamen en ze ter ruiling aanboden. De meesten verdienden ook ter naauwernood den naam, dien wij hen geven. Zij bestonden vaak enkel uit kleine kokertjes van bamboes (Pl. 11, fig. 13 en 14), of van het bovenste halsvormig gedeelte der kalabasvrucht (fig. 15), welke, ter lengte van 12 tot 15 Ned. duimen, alleen het teellid, somtijds slechts het voorste gedeelte, en dikwerf niet anders dan de min of meer uitgerekte voorhuid konden omvatten. De kokertjes van bamboes waren gemeenlijk aan den buitenkant met allerlei gesnedene en ingegriffelde figuren versierd. Sommige mannen bedekten hunne geslachtsdeelen met eene strook lenig geslagen boombast (Pl. 10, fig. 5), die om de lenden gebonden en tusschen de beenen doorgehaald, van achteren was vastgeknoopt; ofwel met kleine schortjes, nu eens uit een stuk behaarde kanguro- of gevederde casuarishuid, dan weder uit soortgelijke lapjes mat of uit breedmondige horens, gelijk de vrouwen droegen, te zamengesteld. — Niet zelden zagen wij voorts, bij de rivier Oetanata, inlanders, die een klein, plat zakje, uit Hibiscus-touw gevlochten, voor de borst hadden hangen, hetwelk

zij met eenen band van gelijk maaksel, om den hals droegen. De zakjes waren nagenoeg vierhoekig en hadden 1½ tot 2 palmen middellijn. Meerendeels vertoonden zij van buiten 5 tot 6 breede, dwarsloopende strepen, die vrij regelmatig en netjes, met fijne, geelkleurige rottingdraden doorwerkt waren (Pl. 11, fig. 16). De zakjes schenen bestemd te zijn ter bewaring van allerlei eetwaren, voornamelijk van vruchten, die zich langs den weg opdoen. Wij zagen er soms krabben, kreeften of mosselen, half rijpe bananen, of ook wel eene kleine partij tabak in; dit laatste was van de Cerammers, die nu en dan deze streek bezoeken, afkomstig. Behalve deze kleine zakken, merkten wij nog eene grootere soort op, die, van een veel grover zamenstel zijnde, meer tot reis- en veldmanden schenen te dienen. Deze waren gewoonlijk uit dun gespleten rotting gevlochten en hadden veelal eene lengte van 5 tot 6, bij eene breedte van 2½ tot 3 palmen. Zij werden door middel van twee koorden over de beide schouders, of met een strookje boombast over het voorhoofd gedragen. Wij zagen dezen echter meer bij vrouwen dan bij mannen; ongetwijfeld een gevolg der slavernij, waaraan bij deze wilde volken de vrouwen onderworpen zijn, welke, zoo binnen als buiten 's huis, den meesten arbeid moeten verrigten. Wij hebben op onze jagttogten langs het strand, meermalen vrouwen ontmoet, die onder zwaar gevulde zakken gebukt gingen, terwijl eenige mannen naast of voor haar uitliepen, wier geheele last in een' boog en een' bos pijlen, benevens eenige houten spiesen of eene knods bestond. In de kano's tusschen de mannen in staande, zagen wij haar vaak, even als dezen, met lange pagaaijen roeijen, en wel met eene vaardigheid, die duidelijk bewees, dat zij daaraan gewoon waren. Kort na ons ankeren bij de rivier Oetanata, verzamelden zich langzamerhand al meer en meer inboorlingen, zoodat hun getal, tegen het einde van ons verblijf, wel 160, zoo niet meer, zal bedragen hebben. Velen begonnen, terstond na hunne aankomst, hutten te bouwen, welke meerendeels tegen de reeds bestaande lange woning aan geplaatst werden. Dit werk werd hoofdzakelijk door de vrouwen en meisjes verrigt, terwijl de mannen, bijna den ganschen dag, traag en lui, in groepen aan den oever zaten of lagen, en hoogstens nu en dan langs den zee- en rivierkant, schelpen, krabben, visschen en andere eetwaren zochten, of door nieuwsgierigheid uitgelokt, met hunne lange kano's zich naar onze schepen begaven. Hun grootste genoegen scheen in den handel te bestaan, waaraan zij, door allerlei nietige en onbeduidende voorwerpen, zoowel eetwaren als wapenen en versierselen, voldoening trachtten te geven. De menigte knodsen en spiesen, en vooral bogen en pijlen, die zij aan boord bragten, en tegen allerhande, even weinig beteekenende dingen, verruilden, was in der daad verbazend. Op lijnwaden en meer nog op hakmessen, bijlen en andere ijzeren snijwerktuigen waren zij bijzonder gesteld; ook ledige flesschen en kruiken hadden zij gaarne; doch in spiegeltjes, koralen, koperen ringen, en over het geheel in die zaken, welke meer tot genoegen dan ten nutte verstrekken, stelden zij minder belang. Gedurende de eerste dagen van ons oponthoud, bevonden zich van 's morgens vroeg tot met het vallen van den avond, onafgebroken een aantal kano's in de nabijheid der korvet, met menschen, die al wat zij bezaten, onder een oorverdoovend geschreeuw, ter ruiling aanboden. Zij verdrongen en stieten elkander uit de praauwen in zee, waar zij echter, goede zwemmers zijnde, even spoedig weêr uitkwamen, en snaterden daarbij soms zoo hard en driftig onder elkander, alsof zij in hevigen twist en gekijf waren. Bij deze gelegenheid toonden zij veel levendigheid van geest; oplettendheid op elkanders handelingen, en ook op hetgeen hun door de schepelingen werd aangeboden; grooten ijver om de zaken hunner gading spoedig magtig te worden, opdat zij niet in handen van mededingers mogten vallen, en dit alles met

eene vlugheid van bewegingen en levendigheid van gebaren, welke hun eene oorspronkelijkheid gaven en van eene zelfstandigheid getuigden, zeer uiteenloopende met hetgeen men anders bij den nog zoo geheel onbeschaafden mensch, in den heeten aardgordel, gewoon is aan te treffen. Hoe geheel anders vertoonen zich deze hartstogtelijke manieren, dan het ingetogen en bedaarde karakter der indische eilanders; en welk hemelsbreed onderscheid bieden zij niet aan, met de koudbloedige stompheid der Zuid-Amerikaansche wilden! — Door het gestadige verkeer werden die ongebondene natuurkinderen welras zoo gewoon aan ons, dat zij reeds na weinig dagen geene verwondering meer deden blijken, wanneer wij bij hen aan land kwamen; en bij ons aan boord liepen zij met zulk eene gerustheid onder het scheepsvolk rond, als waren zij jaren lang met hetzelve bekend geweest. Geen hunner droeg op het laatst meer wapenen, en het denkbeeld, dat wij ons bij hen zouden nederzetten, scheen hun allen streelend en aangenaam te zijn. En waarlijk, deze goede verstandhouding en de verdraagzame gezindheid, die wij bij deze menschen aantroffen, deden het ook ons spijten, dat de gesteldheid der kust aldaar, het aanleggen van een etablissement volstrekt ondoenlijk maakte. Het grootste bezwaar daartegen bestond in het lage, en daardoor aan overstrooming blootliggende terrein, alsmede in de ondiepe zandbank, die als een drempel voor den mond der rivier lag en op welke, bij eenen eenigzins harden wind, eene ontzettende branding liep, terwijl het geheel regtloopende strand volstrekt geen schuilhoek, tegen welken wind ook, den schepeling als ankerplaats aanbood.

Of de bewoners van het dorp Oeta, of hunne zich elders in den omtrek ophoudende stamgenooten, al dan niet tuinen en velden bezitten en geregeld bebouwen, is ons onbekend gebleven. Noch rijst, noch turksch koren, twee der voornaamste voedingsartikelen van de Indische eilanders, hebben wij bij hen bespeurd. De voortbrengselen uit het plantenrijk, welke wij in hunne woningen en kano's zagen, bepaalden zich tot kokoksnoten, bananen, papaja's (Carica papaya), pompoenen, jamswortelen (Dioscorea alata), Tacca pinnatifida, suikerriet, Spaansche peper en eene soort van wilde limoenen. Hun voornaamste voedsel scheen te bestaan in het meelachtige merg van eenen sagopalm, waarvan groote stukken, van 5 tot 6 palmen lengte, bij 1½ tot 2 palmen dikte, op het vuur gebraden worden; voorts in visschen, krabben (hoofdzakelijk Portunus serratus Forsk.), oesters en andere schelpdieren. Varkens bezitten zij in veel te gering getal, dan dat zij derzelver vleesch dikwerf zouden kunnen nuttigen. Zij zijn ook dermate aan deze dieren gehecht, dat zij dezelve bij zich in de hutten nemen en hen uit hunne handen voeden. Het gelukte ons niet, dit armzalige en bijkans als amphibiën levende strandvolk te bewegen om ons een groot varken te verkoopen; de Heer Bastiaanse echter ruilde eens, met veel moeite, voor onderscheidene stukken linnen, zulk een klein voorwerp van hen in; dan, toen hij hetzelve naar de sloep deed brengen, om het mede te nemen, begonnen de menschen, aan welke het behoord had, luid te weenen en door eene treffende droefheid, hun berouw, wegens den gedreven handel, aan den dag te leggen. — Dat intusschen een zoo weinig beschaafd volk, als de Papoea's der zuid-westelijke stranden van Nieuw-Guinea, zeer vele, wilde voortbrengselen, zoowel uit het dieren- als uit het plantenrijk, tot voedsel zal gebruiken, valt niet te betwijfelen. Wilde varkens, kanguro's en andere buideldieren (Phalangistae, Petauri); vruchtenetende vledermuizen (Pteropi); welligt alle soorten van vogelen, die onder hun bereik vallen; schildpadden benevens derzelver eijeren; waarschijnlijk ook groote hagedisachtige dieren (Varani), en zeer zeker eene menigte wilde vruchten en wortelen, zullen ongetwijfeld

daartoe behooren. Het opsporen van voedsel maakt dan ook hunne grootste en bijna uitsluitende bezigheid uit. Ruilhandel met de Cerammers schijnen zij alleen te drijven in massoyschors, welke zij echter gewoonlijk eerst tegen de komst dier handelaren in de bergen gaan opzoeken. Wij hebben bij hen noch notenmuskaat, noch karetbladen, noch gedroogde paradijsvogels aangetroffen; zelfs bezaten zij geenen enkelen papegaai of anderen levendigen vogel. Zij waren in den volsten zin des woords, een hoogst armoedig volk. Al hetgeen zij ons ter ruiling konden aanbieden, zonder aan hunne eigene behoeften, zoo voor het oogenblik als in de toekomst, te kort te doen, bepaalde zich tot hunne versierselen benevens een gedeelte hunner wapenen, en tot eene geringe hoeveelheid van de bovengemelde vruchten, welke laatste zij meerendeels half rijp van elders aanbragten. De zware stukken sago, die zij ons aanboden, wisten wij niet te gebruiken, en de weinige krabben en visschen, door hen soms aan boord gebragt, waren vaak bedorven of door eene reeds ondergane bereiding in kolenvuur en heete asch, voor ons onsmakelijk geworden.

Tot de bereiding hunner spijzen hadden zij alleenlijk vuur noodig. Wij zagen bij hen noch potten, noch pannen, noch iets, dat naar een keukengereedschap geleek. In hunne hutten zoowel als ook dikwerf in hunne kano's, hadden zij enkel eenige steenen bij elkander liggen of een' houten bak met zand gevuld, waarop een vuurtje brandde of eenige gloeijende kolen lagen. Deze eenvoudige haarden maakten hun voornaamste of liever geheel huisraad uit. De gevangene visschen, krabben enzv. werden, soms nog spartelende, op het vuur geworpen, of met eene scherpe pen door het lijf, als aan een braadspit, op hetzelve een weinig geroosterd en vervolgens met handen en tanden van elkander getrokken en verorberd. Hunne kookkunst vorderde noch reiniging, noch toebereiding: want zelfs het onschatbare zout was bij hen niet te vinden. Deze bekrompene en schier dierlijke voedingswijze kenschetst genoegzaam het ruwe bestaan dezer menschen. Hunne hutten bevatteden niets, hetgene tot gemak of veraangenaming des levens zoude kunnen dienen; alleen hebben wij, in plaats van de gebruikelijke mat, bij weinigen, eenige aan elkander geregen boombladen opgemerkt, om hun tot hoofdkussen te dienen. Oud en jong, mannen, vrouwen en kinderen, allen lagen of zaten door elkander op den grond, en strekten hunne naakte leden op den mullen zandbodem uit. Elk deed hetgeen hem behaagde. Hier lagen er eenigen te slapen; ginds stookten anderen hunne vuurtjes en braadden er hunne spijzen op gaar; elders zat er een de zijne te verslinden of tabak te rooken: zonder dat de een zich om den anderen bekommerde. De menigte vuurtjes, die aanhoudend, zoowel des nachts als bij dag, gestookt werden, maakten het in de woning zoo warm, zoo rookerig en benaauwd, dat het ons niet mogelijk was, langen tijd binnen dezelve te verwijlen. De eetlust van den Papoea is groot, en bepaalt zich niet slechts tot den dag, maar ook tot alle uren van den nacht. Zoodra hij ontwaakt en honger gevoelt, staat hij op, maakt zich op het naast hem brandende vuurtje eenig voedsel gereed, nuttigt dit in stilte, en legt zich daarna even stilzwijgend wederom ter ruste: want, gelijk het grootste genoegen van elk onbeschaafd volk in eten, drinken, slapen en nietsdoen bestaat, zoo ook bij den Papoea. Hij kent geene behoeften, dan die, van zijn leven te onderhouden; en de bevrediging van zijnen onverzadelijken eetlust, bekleedt daarin de voornaamste plaats. Boven, dwars onder het dak der hutten, waren lange stokken doorgestoken, waarop zij, behalve hunne wapentuigen, eenigen voorraad sago, schelpvisschen, krabben, bananen enzv. bewaarden, ten einde alles dadelijk bij de hand te hebben.

Geheel overeenkomstig met hunne schier dierlijke levenswijze, is ook, van de geboorte af aan, hunne opkweeking. Op zekeren tijd aan wal gegaan zijnde, trok een zeer klein kind, hetwelk naauwelijks eene maand scheen oud te zijn en voor eene woning aan de brandende hitte der zon lag blootgesteld, onze aandacht. Eene vrouw, waarschijnlijk de moeder, zat naast hetzelve. Deze haalde, bij onze aannadering, het wichtje naar zich toe, bestrooide het geheel en al, de ooren en oogen zelfs niet uitgezonderd, met het heete zand, dat zij van den grond bij elkander raapte, en verborg het vervolgens onder eenige groote, groene boombladeren. Er waren over het geheel vrij veel kinderen: die, welke nog niet konden loopen, werden meestal door de moeders op den rug gedragen, door middel eener zachte strook bereiden boombast, welke over de schouders was vastgebonden. — Vreemd en zeer eigenaardig is het, dat, wanneer wij gedurende den dag een tijdlang onder de inboorlingen aan land hadden verkeerd, en wij tegen den avond naar boord teruggingen, de vrouwen alsdan luid begonnen te schreijen. Volgens onzen tolk is dit hare vaste gewoonte, om de droefheid te kennen te geven, die zij gevoelen over het scheiden van hen, met wie zij kennis hebben gemaakt.

De huisdieren, welke wij bij dit behoeftige kustvolk aantroffen, bepaalden zich enkel tot een gering getal varkens en eenige dood magere honden van kleine gestalte, met staande ooren en van eene roodachtig gele kleur. Zij schenen van het gewone hondenras der Indische eilanden niet te verschillen, maar waren, blijkbaar door het sobere voedsel, dat hun ten deel viel, zeer leelijk. Behalve deze weinige honden en varkens, bestond de voornaamste bezitting dier menschen in een aantal lange kano's en in eene groote menigte wapenen. De eersten waren doorgaans uit een enkel stuk boomstam vervaardigd (vergelijk Pl. 2 van onderen). Zij hadden eene verschillende lengte: eene der kleinste omtrent 9, en de grootste, die wij zagen, bijna 17 meters. Deze kano's liggen zeer laag op het water en hebben, ondanks hare opmerkelijke smalte in vergelijking tot hare lengte, geene vleugels of iets dergelijks, ter bewaring van het evenwigt, aan de zijden. Hare breedte van boven houdt meestal het midden tusschen 7 tot 10 palmen, en de diepte van 6 tot 8 palmen. Zij hebben tamelijk lange, platte punten, die vrij boven het water uitsteken. Langs de kanten en vooral aan de einden, zijn zij meerendeels niet onaardig besneden, en sommigen hebben tevens met kalk gewitte hoeken. De Papoea's maken met deze kano's soms vrij verre togten langs de kust, en wij hebben hen meer dan eens, bij eenen frisschen wind en sterken golfslag, op aanzienlijke afstanden van het land, en meermalen zelfs door eene zeer onstuimige branding, met dezelve zien heenroeijen. Bij hunne groote bedrevenheid in het zwemmen, moet zulks evenwel minder bevreemding wekken: want het is hun over het algemeen tamelijk onverschillig of zij al eens met de boot omslaan: gebeurt dit, dan zwemt het geheele gezelschap om de drijvende kano rond; draait zij weder om, dan hoozen zij het water er met de handen uit, en bestijgen haar op nieuw. Vaak zelfs springen zij uit eigen beweging in zee, zoo als wij bij onze eerste ontmoeting dikwijls opmerkten, hetwelk, volgens het gevoelen van onze tolken, voor een bewijs van vriendschappelijke gezindheid gelden moest. Zij doken dan even onder, en wisten met veel behendigheid weder in hunne vaartuigen te klimmen. Zij roeijen altijd staande, en bedienen zich uit dien hoofde van zeer lang gesteelde pagaaijen, waaraan zich van onderen een langwerpig ovaal, dun blad bevindt, aan den eenen kant een weinig bol, aan den anderen flaauw uitgehoold. De bolle zijde is gewoonlijk met allerhande snijwerk verfraaid, waarvan onze figuur 17, Plaat 11, een denkbeeld geeft. Ook de steel is veelal, ter lengte van eenige spannen,

aan het beneden- en bovengedeelte, niet onaardig besneden. De geheele lengte van zulk een' pagaai beloopt ruim 3 meters, waarvan het blad ongeveer 5 palmen beslaat en, in het midden gemeten, gemeenlijk ten naastebij 2 palmen breed is. Meestal zijn, zoowel de pagaaijen als de kano's, uit eene zeer ligte houtsoort vervaardigd. De laatsten worden voor het grootste gedeelte uitgebrand en vervolgens met kleine Indische bijlen (*Baljoen's*), hakmessen (*Parang's*) en andere, tot kappen of snijden ingerigte ijzeren werktuigen, welke de Cerammers derwaarts brengen, van binnen en buiten glad gemaakt. Ook zoude men zich wel van scherpe, bijtelvormige, in eenen houten steel vastgezettene steenen, tot de verrigting van dien arbeid bedienen. Des avonds trekken de inwoners van het dorp Oeta hunne booten op het drooge zandstrand, en eerst, wanneer zij in zee steken of een togtje op de rivier willen doen, brengen zij dezelve te water. Naarmate eene kano groot was, zagen wij 3 of 4 en somtijds tot 20 menschen toe, in dezelve; meestentijds echter 6, 8 tot 10, welke steeds op gelijken afstand, in ééne reeks achter elkander stonden. Niet minder verwonderlijk dan de zekerheid, met welke zij, bij het sterkste schommelen, het evenwigt weten te bewaren, is de verbazende snelheid, waarmede zij met deze smalle vaartuigen het water kunnen doorklieven.

Het vangen van visch geschiedt, deels door gedurende den vloed, kleine kreken met rijs en boomtakken af te dammen, om zoo doende, den visch bij het vallende water op het drooge terug te houden; deels gebruiken zij daartoe eene soort van schepnetten, welke hun aan het strand en langs de oevers der rivier, in de oploopende golven of stille bogten van dienst zijn; ofwel zij drijven die vangst op eene meer kunstmatige wijze, met behulp van pijl en boog, waarbij zij eene groote bedrevenheid aan den dag leggen, door hun schot zoodanig te rigten, dat hetzelve, in weerwil van het verschil in de gezigtswaarneming door de straalbuiging, met juistheid onder het water zijn doel treft. Ditzelfde laat zich ook toepassen op het steken en harpoenen, waartoe zij bamboezen spiesen en lange houten elgers bezigen met onderscheidene scherpe punten, die vorksgewijze naast elkander zijn geplaatst (Pl. 12, fig. 2).

De eigenlijke wapenen dezer Papoea's bestaan, gelijk wij reeds vroeger hebben aangemerkt, in pijl en boog, in lansen en knodsen. Er heerscht in dezelve eene groote verscheidenheid van maaksel en bestanddeelen. Wij gelooven, tot vermeerdering der ethnographische kennis iets bij te dragen, door de voornaamste vormen dier wapenen in plaat te hebben doen brengen. Zelfs die, welke met reeds bekende vormen uit andere deelen van Nieuw-Guinea, of van andere nabijgelegene eilanden, min of meer overeenkomen, zullen toch, als voorwerpen van vergelijking, niet overbodig zijn. Het was ons doel, om in dezen arbeid al datgene, wat wij in het land aldaar zelve gezien en onderzocht hebben, zoo naauwkeurig mogelijk zamen te vatten, ten einde aldus eene eerste, meer volledige beschrijving te leveren van eene landstreek, omtrent welke, zelfs in de nieuwste en beste geographische werken, nog zulk eene groote duisternis is heerschende.

De stof, waaruit deze wapenen gemaakt zijn, bepaalt zich tot vier hoofdsoorten, namelijk: ten eerste, casuarinahout, dat voornamelijk tot het vervaardigen der knodsen dient; ten tweede, een zeker hard, grofdradig en zwaar palmhout, hetwelk in hoedanigheid met dat van den nibongpalm vrij veel

overeenkomst heeft en insgelijks tot het vervaardigen van knodsen gebezigd wordt, maar ook inzonderheid voor lansen, bogen en voor de scherpe punten der pijlen; ten derde, riet (waarschijnlijk van eene soort van Saccharum), van hetwelk de pijlstokken zijn gemaakt; ten vierde, vindt men er ook bogen en lansen, geheel uit bamboes bestaande, en vaak hebben sommige pijlen en palmhouten lansstokken spitse punten van deze reusvormige grassoort. De knodsen verschillen onderling aanmerkelijk in lengte, dikte en gedaante (men vergelijke fig. 3 tot 10 op Pl. 12). Eene der langsten, door ons gezien, had 1 meter, 7 palmen, terwijl de kleinste niet veel meer dan 1 meter bereikte; de meesten waren 13 tot 15 palmen lang. Haar handvatsel of steel is doorgaans min of meer rond; maar van boven zijn sommigen plat, anderen driehoekig, vierkant, bolrond of ovaal, en op allerlei wijze ingekorven en gesneden. Niet zelden vertoonen zij ruwe afbeeldingen van menschelijke aangezigten met dierlijke ligchamen; eenigen zijn met houten, bijlvormige uitsteeksels, ofwel met steenen van eene langwerpig bijtelvormige of hoekig starvormige gedaante voorzien; intusschen altijd plomp en ruw bewerkt, zoodat zij, wat gladheid, regelmatigheid en sierlijkheid betreft, met de fraaije strijdknodsen van de Nieuw-Zeelanders niet in vergelijking kunnen komen. Zij zijn echter in alle deelen steviger en sterker dan dezen, en daardoor beter geschikt tot het woeste gebruik harer bestemming. De lansen (Pl. 12, fig. 11 tot 19) hebben eene lengte van 2 tot 3 meters. Die van palmhout zijn gewoonlijk aan het beneden- en boveneind met snijwerk versierd: het laatste gedeelte — dat nu eens plat lancetvormig, dan weder nagenoeg vierkant of met twee punten, als eene kleine gaffel eindigt — is meestal getand en met weêrhaken gewapend; het benedeneinde daarentegen meer spadelvormig, met gladde of golvende kanten. Eenigen zijn aan het bovengedeelte eenvoudig spiesvormig, of ook wel met een 6 tot 8 duim lang stukje been voorzien, hetwelk puntig geslepen en veelal uit eene varkenspijp genomen is. Bij anderen bestaat de punt uit een stuk droog bamboes, hetwelk afgespitst en met gespleten rotting aan den palmhouten stok vastgebonden is; terwijl eindelijk, de eenvoudigste van allen, geheel uit bamboes gemaakt zijn. De bogen zijn deels van bamboes, deels van palmhout, ter lengte van 1½ tot 2 meters. De pees is steeds van gespleten rotting. Sommige palmhouten bogen zijn met snijwerk versierd. De pijlen hebben gemeenlijk eene lengte van 13 tot 15 palmen; onder vele honderden, die wij te zien kregen, waren slechts weinigen een paar palmen langer. Van allen bestond de stok uit het bovenvermelde riet, dat de dikte van een gewoon, zoogenaamd rottingstokje, of ten naastebij die van eenen pink had. Het zwakste gedeelte is naar onderen gekeerd. Bovenaan steekt eene palmhouten pen, ter lengte van 4 of 5 palmen, en van zeer verschillenden vorm, nu eens volkomen rond en glad, doch meermalen naar de spits toe hoekig en op onderscheidene wijzen getand. De onder N°. 20 gegevene afbeeldingen, Pl. 12, kunnen hiervan ten bewijze verstrekken. De Oeta-Papoea's schijnen aan het vervaardigen hunner pijlen veel moeite te besteden, en hunnen kunstzin vooral door eene groote verscheidenheid van snijwerk, aan den dag te willen leggen. Sommige pijlpunten nogtans bestaan alleen uit een glad stukje bamboes. De rietstokken zijn niet zelden met zigezagen en geslingerde lijnen versierd. Aan het boveneinde, waar zich de pen bevindt, is het riet, ter lengte van één' of ook wel van meerdere duimen, met fijne rottingdraden of bastvezels omwikkeld, welk windsel gemeenlijk gekalkt of met boomhars bestreken is; het gebeurt slechts zelden, dat de pennen, zonder eenige vasthechting, in het riet worden gestoken. De pijlen dragen geen kenteeken van vergiftiging; sommigen zijn, alleen tot sieraad, aan de punten met eene roodachtige verwstof bestreken,

die aan de eene of andere aardsoort schijnt ontleend te zijn. Het niet vergiftigen der pijlen, door ons algemeen langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea opgemerkt, leidt tot de vooronderstelling, dat aan de bewoners van dat land geene zelfstandigheid bekend moet zijn, waardoor zij op die wijze hunne wapenen voor den vijand gevaarlijker kunnen maken. In het landschap Lobo alleen maakten de Papoea's melding van een' boom, *Koenter gauwa* genaamd, dien zij voorgaven, zoo sterk vergiftig te zijn, dat het minste, wat men er van at, oogenblikkelijk den dood ten gevolge zoude hebben.

Van alle pijlen, die ik bij de verschillende volksstammen, in onderscheidene streken van Indië gezien heb, zijn deze Papoeasche de grootste, doch, naar het mij voorkomt, de minst gevaarlijke in eenen strijd. Zij zijn, in verhouding tot, en als een gevolg van hunne aanmerkelijke lengte, veel te ligt en ook te plomp van vorm, dan dat zij met die verbazende snelheid het luchtruim zouden kunnen doorklieven, waardoor de kleinere soorten, en voornamelijk die van China, de algemeene bewondering tot zich trekken. De minste luchtstroom oefent eenigen invloed uit op de vaart des pijls, en verandert min of meer zijne rigting. Zacht sissende schiet hij voort; echter zoo, dat het oog hem gemakkelijk kan volgen. Men hing eens aan boord van de Triton eene ledige wijnflesch onder de groote ra, en noodigde eenige inboorlingen uit, met pijl en boog naar dezelve te schieten. Zij beproefden zulks en schoten wel dikwerf digt langs de flesch heen, maar geen hunner kon haar treffen. Ten einde hun nu een bewijs te geven van de meerdere voortreffelijkheid onzer wapenen boven de hunnen, legden wij met een jagtgeweer op de flesch aan, en werd zij, zoowel als ook vervolgens nog eenige anderen, met het eerste schot verbrijzeld. De Papoea's toonden zich daarover ten uiterste verbaasd. In eene horizontale rigting zullen zij intusschen met meer handigheid en op grootere afstanden met den pijl kunnen treffen.

Nog moet ik gewag maken van de zonderlinge gewoonte, die men bij de inboorlingen ter zuid-westkuste van Nieuw-Guinea waarneemt, van namelijk, uit eenen bamboezen koker (Pl. 6, fig. 3), ongeveer ter lengte van eenen mans arm, een fijn stof in de lucht te werpen, dat, op eenigen afstand gezien, het voorkomen heeft van eene rookwolk. Cook reeds maakt van dit werktuig melding; doch, naardien hij hetzelve niet van nabij genoeg zag, kon hij zich, omtrent deszelfs eigenlijk zamenstel en werking geen juist denkbeeld vormen. Hij vergeleek den daaruit voortkomenden damp met dien van een snaphaanschot, zonder dat echter daarbij een slag gehoord werd. Gelijk, na hem, Kapitein Hunter, ten gevolge van hetgeen hem van eenige Nieuw-Hollandsche volksstammen was bekend geworden, vooronderstelde, is het niet anders dan een poederachtige stof, uit een fijn zand, fijn gemaakten droogen kalk en asch bestaande, welk mengsel, door het schudden en zwaaijen van den bamboezen koker, wordt uitgeworpen en zich in de verte als een rook vertoont. Wij hebben dit gebruik bij de strandvolkeren, tusschen den 136sten en 137sten lengte-graad v. Gr. opgemerkt, en Kapitein Cook, zoowel als de Heer Kolff, nam het nog anderhalven graad verder oostwaarts waar. Bij de inboorlingen der straat Prinses-Marianne is het ons echter, evenmin als bij de Papoea's in het distrikt Lobo en ommestreken, ooit voorgekomen. Volgens de meening onzer tolken zoude het werpen van het stof voornamelijk met het doel geschieden, om zich onderling op eenigen afstand te doen verkennen. Hieruit laat zich dan ook het best de omstandigheid verklaren, dat men het hen evenzeer ziet verrigten, wanneer zij eenen vreemdeling vriendschap-

pelijk te gemoet gaan, als wanneer zij zich opentlijk vijandig toonen of met wantrouwen vlugten. Volgens het gevoelen van den tolk Patty Barombang, zoude daarbij de overeenkomst bestaan, dat eene zijwaartsche slingering van het stof eene vredelievende gezindheid, doch het regt opwaarts werpen van hetzelve, eene uitdaging of tegenstandbieding moet aanduiden. Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat dit toestel misschien ook wel als eene soort van wapentuig kan gebezigd worden, en dienen moet om er hunnen vijand een pijnverwekkend poeder mede in de oogen te werpen.

Van muzijkinstrumenten hebben wij bij de inwoners van het dorp Oeta, alleen eene soort van trom aangetroffen, die, ruw bewerkt, uit een nagenoeg trechtervormig uitgehoold stuk hout bestaat, ter lengte van 5 palmen, zijnde de bovenste opening, waarover het vel van eene groote hagedis (Monitor) is gespannen, 0,14 wijd, en die van onderen, welke niet bekleed is, 0,09. Aan den buitenkant, nabij het beneden of opene gedeelte, is deze trom met eenig snijwerk voorzien, maar voor het overige glad en plomp van gedaante (Pl. 11, fig 18). Gelijk alle Oostersche volken, schijnt ook het negerachtige ras van Nieuw-Guinea veel van muzijk en zang te houden. Vijf Papoea's, uit het zuidelijk gedeelte van het distrikt Koyway, die een paar dagen aan boord der korvet vertoefden, om ons den mond der rivier Oetanata te wijzen, begonnen op eenen avond, door den eersten Officier daartoe aangezocht, te zingen. Zij zetteden zich tot dat einde in eenen kring op het dek neder. Een hunner zong, op eene neuriënde wijze, voor, waarop de anderen van tijd tot tijd gezamentlijk, met een vrij treurig luidend gebrom invielen, hetwelk telkens, na het prevelend solo-neuriën, op dezelfde wijze herhaald werd. Bij het eindigen van ieder couplet slaakten zij allen eenen sterken gil, die, hoe weinig muzijkaal ook voor het gehoor, altijd het voordeel opleverde, dat dezelve het eentoonige refrein onverwachts afwisselde.

De taal dezer inboorlingen, hoezeer meer verscheidenheid van toon bezittende en minder blaffend zijnde, dan die van de wilden in de Prinses Marianne-straat, is nogtans ver van welluidend genoemd te kunnen worden. De uitdrukkingen zijn over het algemeen hard, dikwijls schel en gaan vaak van keelklanken vergezeld. Aan het slot dezer verhandeling zullen wij een aantal woorden, zoowel uit de taal dezer menschen, als uit eenige andere tongvallen, welke op de zuid-westkust gesproken worden, ontleend, tot gemakkelijker overzigt en betere onderlinge vergelijking, nevens elkander opgeven. — Omtrent godsdienstige begrippen, wetten of welke maatschappelijke instellingen ook, hebben wij bij dien wilden volksstam òf in het geheel geene, òf geene genoegzaam juiste en de vermelding waardige inlichtingen kunnen erlangen. Slechts dit kunnen wij mededeelen, dat iedere man zooveel vrouwen mag nemen, als hij verkiest, of hem het toeval verschaft. Het bekrachtigen eener belofte, bij wijze van eenen eed, geschiedt bij hen door een weinig bloed, uit de kleine wond, die zij zich door een' prik in den arm of eenig ander ligchaamsdeel toebrengen, met een weinig zoutwater te vermengen en vervolgens te verzwelgen. Voor het overige is het ons toegeschenen, dat er weinig of geen verschil van rang onder hen bestaat, maar dat zij allerwaarschijnlijkst allen evenveel regten hebben, of liever, dat geen hunner eenig noemenswaardig voorregt boven den ander' geniet. Dat zij zich in kleine maatschappijen vereenigen, is niet slechts voor hunne persoonlijke veiligheid noodzakelijk, maar tevens een natuurlijk gevolg van den trek tot gezelligheid, die den mensch kenschetst. Dat evenwel deze min of meer talrijke horden eene zekere soort van bestuur zouden kennen, is niet te vooronderstellen. Vermoedelijk bepaalt

zich hunne onderlinge betrekking enkel tot eenige algemeene regelen en verpligtingen, die zij jegens elkander te vervullen hebben, en waardoor hunne vereeniging wordt in stand gehouden. Een elk schijnt voor het overige alleen voor zichzelven en de zijnen te zorgen, en in zijn doen en laten, mits zulks anderen niet benadeelt, eene onbeperkte vrijheid te genieten. Die inboorlingen althans, welke zich als hoofden aan ons voorstelden, waren noch in levenswijze, noch door eenig teeken hoegenaamd, onder hunne overige stamgenooten gekenmerkt. Abrauw, een der voornaamsten onder hen, liep even naakt als alle andere dorpelingen van Oeta, en in zijn slaapvertrek zag het er niet beter uit, dan in iedere andere hut. Volgens zijn zeggen grondde zich zijn opperhoofdschap op eene erkenning als zoodanig door de Cerammers; dan, hoeveel hij er zich ook op liet voorstaan, zijn wij er toch niet achter kunnen komen, waarin eigenlijk de voorregten van zijnen rang gelegen waren. Zoo zeide hij, onder anderen, bij onze eerste ontmoeting, dat wij steeds gerust aan wal konden gaan, zonder te vreezen te hebben, dat ons ooit iemand het geringste leed zoude doen, daar hij den zoodanigen dadelijk zoude laten doodslaan; en toch, in weêrwil dezer taal als van eenen magthebbende, zagen wij dikwerf den grooten Abrauw, met eenen pagaai in de hand, even hard zijne kano voortstuwen, als ieder ander zijner zoogenaamde onderhoorigen; of wij vonden hem, bij een vuurtje op zijne hurken gezeten, onledig met zich zijn' eigen' mondkost te bereiden. Ditzelfde had ook plaats met twee zoogenaamde mindere hoofden, Makaai en Abrauw Mimiti geheeten, hetgeen ons tot het besluit bragt, dat het denkbeeld van hoog gezag bij dit volk zeer gering moet wezen. Intusschen moeten wij tot deszelfs eer getuigen, dat wij niet de minste vijandelijkheden van hetzelve ondervonden hebben, zoodat wij, hiernaar redenerende, hen als menschen van eene vreedzame en goede inborst mogen aanmerken. Daar echter ons verblijf onder hen slechts van korten duur was, is er geene gelegenheid geweest, om den jegens hen gunstig opgevatten dunk genoegzaam gestaafd te zien. Wie herinnert zich niet het gebeurde met den ongelukkigen Marion, door de Nieuw-Zeelanders zoo verraderlijk vermoord, na maanden lang met hen op het vriendschappelijkst verkeerd te hebben? en zoo menig ander noodlottig geval, dezen en genen zeereiziger overgekomen? De ondervinding heeft, helaas, maar al te zeer bewezen, hoe weinig de wilde natuurmensch te vertrouwen is.

Op eenen eenigzins hoogeren trap van beschaving dan de tot hiertoe beschouwde inlanders, staan de Papoeasche volken, langs de stranden onder de bergachtige kust, op omtrent 4 graden zuiderbreedte en van daar noordwaarts op, aangetroffen. Sedert langen tijd reeds hebben de bewoners van Groot-Ceram, Ceram-lawut, Gisser, Keffing, Goram en andere eilanden van de Ambonsche groep, op die streken ijverig handel gedreven, en zijn, nu en dan, Mahomedaansche priesters aldaar aangekomen, die de inboorlingen tot het omhelzen van het Islamismus hebben overgehaald. Door dit een en ander zijn de zeden dezer menschen op verschillende wijzen veranderd, en hunne natuurlijke geaardheid deels verbeterd, deels echter, door het aanleeren van allerlei slinksche treken, min of meer verslimmerd. Alvorens tot eene nadere beschouwing dezer strandvolken over te gaan, merken wij aan, dat de bergachtige binnenlanden dier streken door eenen anderen menschenstam bewoond worden, die, zoowel in uiterlijk aanzien, als vooral ook door hunne zeden, zich op eene zeer in het oog vallende wijze van de eersten onderscheidt. Deze bergbewoners, gewoonlijk Alfoeren geheeten, zijn bij de kustbewoners van het door ons bedoelde gedeelte, onder den naam van Mairassis bekend, terwijl de kustbewoners

zelve zich ter onderscheiding Orang Papoea (*) noemen. Kortheidshalve zullen wij, in het vervolg van dit geschrift, die beide benamingen tot eene bepaalde aanduiding van de twee gezegde volken gebruiken.

De Papoea's of het strandvolk, waarvan wij thans handelen, kennen het vaste land van Nieuw-Guinea onder de benaming van *Oekar Lena,* dat is: het groote land. Zij matigen zich het regt van handel

---

(*) Het woord *Orang* (اورڠ mensch) hebben zij uit het maleisch overgenomen; *Papoea* of *Papoewah* (ڤڤوه) is insgelijks zuiver maleisch, en beteekent kroesharig. Ten onregte zegt Pr. Lesson (Voyage de la Coquille, p. 86) op het gezag van Marchal, dat *Papoea* is afgeleid van *Pua-pua*, hetwelk donker bruin zoude beteekenen. Mij is deze laatste uitdrukking geheel vreemd.

De meeste aardrijkskundigen spreken voorts van *Orang Badjoe's* of *Biadschuers*, die men, hier en daar aan de kusten van Nieuw-Guinea zoude vinden. Dit is, naar ons gevoelen, eene dwaling, en wel in een dubbel opzigt, daar onder die beide benamingen (althans met eenige wijziging) twee geheel verschillende volksstammen verstaan worden, waarvan de een op Celebes, de ander op Borneo te huis behoort. De Bejadjoe's zijn Dajakkers, die in het zuidelijke gedeelte van Borneo wonen, tusschen de meridianen van omstreeks 112° en 114° 30′ beoosten Greenwich. In die streek vindt men hen langs de oevers der rivieren (Soengej) Kahajan, Poeloe-Betak, Kapoeas en, met geringe afwijking in tongval, ook langs de boorden der rivieren Mantawej en Sampiet. Het zijn, gelijk nagenoeg alle oorspronkelijke bewoners van dit groote eiland, landbouwende nomaden, daar zij nu en dan van verblijfplaats veranderen, naar gelang de omstandigheden zulks gebieden, maar zich zelden op zee begeven, en ook nergens anders in Indië, zoo verre mij bekend is, onder den bovengemelden of eenen soortgelijken naam gevonden worden. — Anders is het gelegen met de Orang Badjo's (ook wel, in verschillende streken van den Archipel, Orang Badjoe, Wadjoe en Badjo-Lawut geheeten). Dit is een rondzwervend visschersvolk, hetwelk zijn bestaan grootendeels op zee vindt. Hoezeer in bijkans alle streken der Indische wateren, doch meer bijzonder in die der oostelijke deelen van den Archipel, te weten van Celebes en Timor af aan tot aan de noordkust van Nieuw-Holland en de westkust van Nieuw-Guinea, wèl bekend zijnde, zoo is dit toch op vele plaatsen alleen ten gevolge hunner zwervende levenswijs, die hen, bij afwisseling, nu aan deze, dan aan gene kust voert, zonder dat zij zich echter ergens langer ophouden, dan tot het opzoeken der benoodigdheden ter bevrediging hunner behoeften vereischt wordt. Deze benoodigdheden bestaan, behalve in visch tot eigen gebruik, hoofdzakelijk in schildpadden en tripang, voor welke artikelen zij zich vreemde goederen tot kleeding, gereedschappen enzv. aanschaffen. Zij behooren op de zuidkust van Celebes te huis; diegenen, welke niet in Gouvernements-landen gezeten zijn, beschouwen zich als onderdanen van Goa of Boni.

De Orang Badjo's, zoowel als de Orang Bejadjoe's, zijn van het geelachtig bruine menschenras, met zwart, lang, sluik haar, gelijk zulks, ondanks de veelvuldige kleine verscheidenheden, die zich onder de verschillende stammen, in gestalte, gelaatstrekken en huidkleur voordoen, aan alle Indische eilanden eigen is. Op mijne ondervinding steunende, waag ik het, te betwijfelen, of er wel ooit ergens in den oosterschen Archipel een ander ras bestaan heeft, dan dit Polyneesch-maleische. De Heer Crawfurd beweert het tegendeel, door aan te nemen, dat de negerachtige Papoea's in vroegere tijdperken, alomme over die wereldstreek zijn verspreid geweest. Ik weet niet, welke bewijzen van zekerheid of genoegzame waarschijnlijkheid, die Schrijver voor dit gevoelen bezitten mag: in zijn werk over den Indischen Archipel, vind ik verder niets, dat, naar mijn inzien, deze stelling zoude kunnen bevestigen. Toegevende zelfs, dat dit zwarte, kroesharige menschenras op Java, Sumatra en meer andere eilanden aldaar, thans geheel verdrongen en verdwenen zij, dan zoude men toch in een of ander gedeelte van de weinig beschaafde binnenstreken der grootere eilanden, hetzij op Borneo, Celebes, Timor of elders in den Archipel, nog eenig spoor van hetzelve moeten aantreffen. Maar dit is geenszins het geval; mij althans is de ontdekking van hetzelve niet mogen gelukken. Overal, waar ik kwam, zijn de inboorlingen met oplettendheid door mij gadegeslagen; allerwegen heb ik naar kroesharige menschen onderzocht; maar altijd te vergeefs. De zoogenaamde Alfoeren of bergbewoners der Moluksche eilanden, zijn mij doorgaans afgeschetst geworden als bruinkleurige menschen met lang, glad haar; en degenen, welke ik op Boeton, op Makassar en op Amboina gezien heb, weken ook van deze beschrijving in geenen deele af. Wel heb ik op de eilandengroep van Banda, als ook op Makassar, en inzonderheid op eenige praauwen van Orang Badjo's, enkele Zuidlandsche negers en gemengde afstammelingen van dezelve gezien, doch deze waren doorgaans òf onmiddellijk afkomstig uit de Papoeasche gewesten, òf zij telden nog slechts weinige geslachten, uit verschillende kruisingen ontstaan met Maleische volkeren.

langs het door hen bewoond wordende kustgedeelte aan, en beschouwen de Mairassis als aan hen ondergeschikt te zijn. Meer bedreven dan dezen en van betere wapenen voorzien, valt het hun niet moeijelijk, deze overweldigde meerderheid staande te houden, en zich het handels-monopolie van de voortbrengselen des lands toe te eigenen. Het zal tot de duidelijkheid onzer mededeelingen bijdragen, wanneer wij van elk dezer beide volksstammen afzonderlijk datgene vermelden, wat ons daarvan is bekend geworden.

De Papoea's uit het distrikt Lobo en omliggende eilanden, zijn over het algemeen minder sterk en welgemaakt, dan de inboorlingen uit den omtrek der rivier Oetanata. In grootte blijven zij eenigzins beneden het middelmatige en, hoezeer men ook onder hen enkele vrij rijzige gestalten ziet, zijn de meesten toch kleiner en tengerder, dan hunne gemelde naburen (*). Zwakken en gebrekkigen zijn hier niet zeldzaam; doch vooral ontmoet men onder hen vele lijders aan afschuwelijke huidziekten. Hunne kleur is overigens dezelfde als die van hunne zuidelijke landgenooten, en ook hun haar is insgelijks kort, roetachtig zwart en kroes; zij geven zich echter volstrekt geene moeite om het op te schikken, maar laten het in natuurlijken staat wild om het hoofd groeijen. Bij sommige vrouwen evenwel, voornamelijk bij die, welke van het gebergte afkomstig zijn, vindt men ten deze eene uitzondering, naardien zij het haar, op de wijze der zuidelijke bewoners van het landschap Koyway, kunstmatig in reeksen vlechten. Noch vrouwen, noch mannen doorboren den neus, weshalve hunne gelaatstrekken meerdere regelmatigheid behouden (vergelijk Pl. 8; fig. 6 echter stelt een' inboorling van elders uit de binnenlanden van Nieuw-Guinea voor). Hunne aangezigten ondergaan geene versiering, noch worden hunne ligchamen met bonte kleuren besmeerd. Bijna allen hebben eenen grooten mond en tamelijk dikke lippen; bij sommigen zijn de tanden wit; bij anderen, door het aanhoudend kaauwen van sirie, zwart; doch geen hunner heeft dezelve spits geslepen. Hun baard is zelden sterk; welligt dat hij van sommigen, volgens Maleisch gebruik, nu en dan wordt uitgetrokken. Zij gaan allen min of meer gekleed, en hebben ten minste altijd het onderlijf bedekt. Sommige mannen dragen doeken om het hoofd, katoenen kabaja's, korte broeken ofwel sarongs; anderen daarentegen, die minder rijk aan kleedingstukken zijn, hebben alleen eene strook wit of bont linnen, of een' reep zacht bereiden boombast om de lenden geslagen en tusschen de beenen door van achteren vastgebonden. Eenige dragen banden van gevlochten rotting om de armen, en krom gebogene, gouden en zilveren stiftjes, ter lengte van ongeveer 0,05, in de ooren. Zoodanige metalen versierselen merkte men ook op bij de vrouwen, welke zich bovendien gaarne met halssnoeren van gekleurde glaskoralen opschikken. Zij dragen doorgaans eenen sarong, welken zij soms onder, soms boven den boezem vastbinden, en die meestal van eene grove, blaauwe of andere donkerkleurige stof is. Onder de jonge meisjes vindt men somwijlen niet onbevallige gezigtjes; dan de eenigzins bejaarde vrouwen zijn daarentegen, voor het grootste gedeelte, afschuwelijk leelijk.

Van het karakter dezer menschen laat zich moeijelijk iets bepaalds zeggen. Sommige mannen waren nieuwsgierig en toonden eene zekere bevattelijkheid te bezitten; anderen legden, omtrent al hetgeen hun

(*) Het trage en gemakkelijke leven, dat deze noordelijke strandbewoners van Nieuw-Guinea's westkust leiden, draagt zeker niet weinig toe tot verzwakking van hun physiek gestel; terwijl hunne meer zuidelijke landgenooten, in overeenstemming met derzelver woestere zeden, hunne krachten veel meer inspannen en oefenen, en dienvolgens ook een' veel sterkeren ligchaamsbouw bezitten.

niet aanging, meerdere onverschilligheid aan den dag. De gelaatstrekken van sommigen duidden blijkbaar goedaardigheid en welmeenendheid aan; terwijl die van anderen den duidelijken stempel droegen van wantrouwen, hartstogt en wraakzucht. Een bewijs van oploopendheid leverde ons, onder anderen, eens een Papoea, die, eene levende zeeschildpad aan boord van de Triton ter koop aanbiedende, toen men hem iets minder voor dezelve wilde geven, dan hij verlangde, zoodanig in toorn ontstak, dat hij het spartelende dier, zonder zich een oogenblik te bedenken, uit zijne praauw in zee wierp, en dit met zulk eenen blik en gemompel van boosheid deed vergezeld gaan, waaruit duidelijk was op te maken, dat hij liever in het geheel niets wilde hebben, dan ons de schildpad voor het gebodene af te staan. Hebzucht scheen bij hen een algemeene karaktertrek te zijn. De opperhoofden zoowel als de vrije onderdanen en de slaven, geen uitgezonderd, namen allen gaarne geschenken aan, en met de goederen, die zij ons bragten, werden zij hoe langer hoe duurder; zij verdeelden op 't laatst alle dingen zooveel mogelijk in kleine partijen, en schroomden niet, om voor elk klein gedeelte even zooveel te vragen, als zij vroeger wel eens voor het geheel bekomen hadden. Bij dit alles gaven zij vaak blijken van wantrouwen, en lieten zich niet gemakkelijk bewegen, om iets zonder dadelijke betaling af te geven. Aanvankelijk wilden zij niet anders dan ruilhandel drijven, daar zij evenmin als de Oeta-bewoners geld kenden, en er dus ook geene waarde aan hechtten; nadat wij echter korten tijd met hen verkeerd hadden, begonnen zij onze munten zeer wel van metalen knoopen te onderscheiden en dezelve allengskens aangenamer te vinden, ofschoon zij aan goederen steeds de voorkeur gaven. Katoen, tabak en ijzeren gereedschappen hadden zij het liefst, hoezeer de laatsten, voor zooveel zulks hakmessen, bijlen, dolken en harpoenen betreft, reeds door hen zelven gesmeed worden, hebbende zij dit van de Cerammers geleerd, die de voornoemde artikelen van het staafijzer, dat zij opzettelijk tot dat einde medebrengen, dikwerf aldaar vervaardigen. Men vindt dien ten gevolge, bij de Papoea's van Lobo, hier en daar eene soort van kleine smidse, waarin houtskolen worden gebezigd, die zij uit dikke blokken hard hout in groeven bereiden. In andere handwerken schijnen zij geheel vreemd te zijn; het naaijen hunner kleederen daarvan zelfs niet uitgezonderd, nemende zij daartoe gaarne de hulp der vreemde handelaren te baat, van welke zij echter bij voorkeur reeds gemaakte kleedingstukken inruilen. — Aangaande hunne woningen en dorpen hebben wij reeds vroeger melding gemaakt. Het genoegzaam zwervende leven, dat de Papoea's leiden, verdeelt hen in ontelbare kleine maatschappijen, die slechts dan tot aanzienlijke volkshoopen vereenigd worden, wanneer er iets buitengewoons in hunne landstreek voorvalt. In bijkans alle bogten en inhammen, die door de steile, klippige kust heenbreken, en in wier binnenste meerendeels kleine landstrooken, uit wit zand bestaande, aangetroffen worden, vindt men enkele huizen of groepsgewijze verspreide gehuchten, die zich, gemeenlijk door eenige kokospalmen, reeds in de verte aankondigen. In de nabijheid dier woningen liggen ook hunne kleine plantsoenen, uit tuintjes bestaande, in welke zij bataten (Convolvulus batatas), bananen, suikerriet, jamswortelen, pompoenen, spaansche peper (Capsicum), sirie (Piper betle), mais, komkommers, katjang (Dolichos), kleine limoenen en eenige andere nuttige gewassen aankweeken. Deze kweekerij bindt hen nog eenigzins aan vaste oorden en maakt hen, uit dringende noodzakelijkheid, tot landbouwers, ofschoon zij van natuur meer neiging hebben tot het visschersleven, aan hetwelk zij zich dan ook, na den oogsttijd, gewoonlijk gedurende het overige gedeelte des jaars, geheel toewijden. Hunne praauwen dienen hun alsdan tot woningen: want al hunne beweegbare have voeren zij met zich mede. Bij dag varen zij met dezelve

langs het strand en in de eenzame baaijen rond, terwijl zij zich des nachts zorgeloos onder hare lage daken van bladeren ter ruste nedervlijen, dienende hun een kleine, van eenen steen voorzienen houten haak, tot een veilig anker. Zij vangen zooveel visch als zij tot eigen gebruik behoeven, en verzamelen voor den handel met de Cerammers, karetschilden; of steken, tot datzelfde einde, tripang (Holothuria), *Keembi* geheeten, dien zij, naarmate der soorten, op verschillende wijze in zout water koken en vervolgens boven het vuur of in de zon droogen; ook houden zij zich wel eens bezig met het duiken naar paarlen (bij hen *Wainetoe* genaamd). Deze handelsartikelen vermeerderen zij nog met notenmuskaat (*) (*Pala*), met onderscheidene schors- (†) en houtsoorten (§), die wegens hare geneeskrachtige eigenschappen befaamd zijn; voorts met opgezettene paradijsvogels (*Sianga*), levende kakketoes, kroonduiven enzv., en met verschillende soorten van zeehorens; al hetwelk zij deels zelven gaan opzoeken of van de Mairassis tegen allerlei onbeduidende voorwerpen inruilen. Gewoonlijk echter worden die goederen eerst bij de aannadering der west-moeson met ijver bijeengezameld, alswanneer de Ceramsche vaartuigen derwaarts komen, om tot het doorbreken van de zuid-oost-moeson op de kust te verwijlen, wanneer zij, voor den wind af, weder huiswaarts keeren. De goederen, welke deze Moluksche handelaren voornamelijk aanbrengen, bestaan in lijnwaden en bontkleurige katoenen, sarong's, hoofddoeken, staafijzer, bijlen, zwaarden, hakmessen en andere ijzeren werktuigen; voorts ijzeren pannen, aarden potten, kommen, borden en kopjes, gambier-koekjes (uit het sap van Nauclea Gambir bereid), tabak, glaskoralen, gong's en koperdraad; somwijlen ook in kleine *Lila's* (grof geschut, niet wijd naar evenredigheid van deszelfs lengte) en geweren; vooral buskruid en kogels; verder garen, naalden en velerlei andere kleinigheden, voor huiselijk gebruik of tot tooijing van het ligehaam gebezigd wordende.

De vaartuigen der Papoea's bestaan in kleine en groote zeilpraauwen met hutten er op, en in kleine kano's zonder hutten, doch, even als de eerstgemelden, van zijdelings uitstekende wieken of vleugels voorzien. De kleine kano's, blootelijk uit een' boomstam gehouwen, worden door de Papoea's zelve vervaardigd. Zij kunnen slechts twee of drie, ten hoogste vier hurkende menschen bevatten, en zijn ook enkel geschikt om korte overtogtjes van de eene plaats naar de andere te doen, er mede op de vischvangst uit te gaan enzv. De zeilpraauwen daarentegen, die meerendeels door de Cerammers worden aangebragt, welke hen gemeenlijk op de Key-eilanden aankoopen, worden, naar gelang harer grootte, tot huisvesting van geheele, talrijke gezinnen aangewend. Met dezen reizen de Papoea's rond, en maken van de daarop staande kleine palmbladen-hut maanden lang hun dagelijksch verblijf. De praauwen

---

(*) De eigenlijke Myristica moschata schijnt niet op Nieuw-Guinea voor te komen. Daarentegen is die soort, welker vruchtkern meer langwerpig is, en die in de kruidkundige stelsels onder den naam van M. dactyloides begrepen wordt, geenszins zeldzaam in de bergachtige streken.

(†) Onder dezen komen het meest in aanmerking: 1) de *Massoy*-schors, welke gewonnen wordt van eenen tot de familie der Laurineae behoorenden boom, die nog niet wetenschappelijk genoeg onderzocht is, om met zekerheid onder eenen geslachts-naam te kunnen worden opgegeven. 2) De *Koelit-lawang*, zijnde de schors van Cinnamomum xanthoneurum, door den Hoogleeraar Blume, in zijne Rumphia, Tab. 13, fig. 1, afgebeeld. 3) De *Poelasari*, eene soort van Alyxia, welke, wat den geur van hare schors betreft, naauw verwant schijnt te zijn aan de Alyxia stellata van Java.

(§) Voornamelijk met den wortel van een' zwaren, hoogstammigen boom, zeer veel gelijkende op de *Rasamala* (Liquidambar Altingiana).

hebben eene kiel, bestaande uit een trogswijze uitgehoold stuk boomstam, op hetwelk alsdan, naarmate van de grootte der vaartuigen, twee, drie en somtijds meer smalle, dunne planken, in eene schuinsche rigting getimmerd zijn. Het geheel is alleen door middel van houten pennen in elkander gewerkt, en de voegen zijn met boomhars digtgestreken. Sommige groote praauwen voeren twee masten; de meesten echter slechts één', met een hoog, vierkant zeil, dat òf uit matten, òf uit zaamgeregen palmbladen bestaat. Vóór in het vaartuig bevindt zich een houten bak met aarde of zand gevuld en tot vuurhaard bestemd, op welken zij in roode aarden potten hunne spijzen koken. Enkele praauwen voerden kleine Hollandsche vlaggetjes; anderen hadden in derzelver plaats, aan eenen regtstaanden stok, lappen van verbleekt en vuil berookt katoen gebonden, waarvan de oorspronkelijke kleur niet meer te bekennen was. Behalve het reeds genoemde huisraad, hebben wij in de praauwen en huizen der Papoea's nog opgemerkt, onderscheidene soorten van mandjes en platte doosjes (Pl. 11, fig. 19 en 20), uit palmbladen gevlochten. De eersten dienen tot berging van kleederen en gereedschappen; de laatsten tot het bewaren van tabak, sirie, geneesmiddelen en andere, door het bijgeloof als behoedmiddelen tegen ziekte en ongeluk geprezene voorwerpen. De wapenen dezer strandvolken bestaan in pijl en boog (*), in lansen, eenige handgeweren en kleine metalen stukken geschut. De vuurwapenen bekomen zij van de Cerammers; zij gebruiken dezelve, volgens hun zeggen, hoofdzakelijk tot het bestrijden der roovers, die nu en dan hunne kusten komen bestoken. Hunne lansen zijn van bamboes of hard hout en, even als hunne pijlen en bogen, in het algemeen zeer gelijkvormig met die der zuidelijke bewoners. De pijlen zijn ondertusschen niet zelden gepunt met een stuk scherp geslepen been van een' kanguro, casuaris of van eenig ander gedierte, somwijlen ook met eene sterke en zeer spitse vischgraat. Wij zagen hier ook onderscheidene soorten van harpoenen en elgers met talrijke, deels gladde, deels getande punten. Deze dienen tot het steken van visch, dat meestal des nachts geschiedt, wanneer de inlanders er met fakkels op uitgaan, even als zulks in het najaar langs den Rijn en de daarin uitstroomende rivieren, ten opzigte der zalmvisscherij plaats heeft. Er zijn visschen, inzonderheid uit de afdeelingen der Malacopterygii abdominales en der Percoïdei, die gaarne op het licht afkomen en zich daardoor laten verlokken. Dikwijls, midden in den nacht en uren achtereen, is ons oog geboeid geworden door de talrijke, langs het strand op het water drijvende vuurtjes, die zich, nu eens in groepen vereenigd, dan weder verstrooid en gescheiden vertoonden, elkander voorbijtrokken, zich in verschillende rigtingen bewogen, ver van elkander afdwaalden en zich vervolgens langzamerhand weder verzamelden. Men kan zich naauwelijks een treffender schouwspel denken, dan deze rustige bedrijvigheid en het gezigt dier tallooze zwevende flikkerlichten, bij de doodsche stilte van een' stik donkeren nacht, in zulk een wild en bergachtig land. Op andere tijden van het jaar, wanneer het harpoenen en steken van visch gedurende den nacht met minder goeden uitslag kan beoefend worden, visschen de Papoea's bij dag met hengels en werpnetten; terwijl zij ook somwijlen gedeelten van naauwe bogten, kreken of kleine rivieren afdammen en sappen van vergiftige planten in dezelve uitstorten, waardoor de visch zoodanig bedwelmd wordt, dat die, na eenig

(*) Allezins opmerkelijk is het verschil tusschen de wapenen en vaartuigen der Nieuw-Guineërs en die der Nieuw-Hollanders. Bij de eersten hebben wij overal pijl en boog, en houten kano's aangetroffen; de laatsten daarentegen gebruiken, in plaats van bogen, zoogenaamde werpstokken tot het wegslingeren hunner gevaarlijke hasagaaijen; zij bedienen zich voorts veelal van uit boomschors vervaardigde bootjes: verscheidenheden, die zich tot op geringen afstand van elkander, in de straat Torres voordoen.

springen en spartelen, boven komt drijven en met de hand kan gegrepen worden. Huisdieren hebben wij bij deze Papoea's volstrekt niet ontwaard, zelfs niet eens den anders zoo onafscheidelijken begeleider van den mensch, den getrouwen hond. Het houden van varkens verbiedt hun de godsdienst, die zij werkelijk of slechts in naam belijden: want ofschoon de leer van Mahomed sedert lang bij hen is ingevoerd, hebben zij echter slechts een zeer gebrekkig en verward begrip van dezelve en allerminst van haren eigenlijken geest. Zij bezitten geene tempels, bidden veelligt nooit, en schijnen ook op kerkelijke plegtigheden of godsdienstige gebruiken, als het vasten, het offeren voor de dooden en dergelijken, weinig acht te slaan: immers hebben wij nergens een' priester ontmoet om hen tot het uitoefenen van zoodanige vrome instellingen, door vermaning en lessen ofwel door eigen voorbeeld te kunnen opwekken. Het weinige, dat zij nog van hunne godsdienst weten, is met allerlei versierselen en fetichisch bijgeloof, het erfdeel hunner voorvaderen, doorweven. Zoo mogen zij in deze of gene rivier niet baden, in sommige bosschen geen hout hakken, en zoo meer: want eene overtreding dier verbodswetten zoude door zware ziekten gestraft worden. Bij het ondernemen van gewigtige zaken brengen zij wel eens eene soort van offer, onder anderen daarin bestaande, dat zij op zekere tijden een' lap wit linnen aan stukken snijden, dezelve in de opene lucht voor zich uitleggen, er vervolgens eenig eten, drinken en sommige goederen bijzetten, en daarna, onder het opheffen der handen ten hemel, voorspoed over hunne ondernemingen en gezondheid en zegen over hunnen persoon afsmeeken. Behalve dat zij de formulieren van den Mahomedaanschen eed kennen, hebben zij nog eene andere wijze van beëediging, die zij veelal bij gelegenheid van verzoeningen wegens vroegere oneenigheid gebruiken. Zij nemen alsdan eenige wapenen, inzonderheid zwaarden, leggen dezelve op den grond neder, en zweren met opgehevene handen en het aangezigt hemelwaarts gekeerd, dat al hetgeen zij zeggen, waarheid is, en dat zij beloven, daaraan getrouw te zullen voldoen, of dat zij anders door die wapenen mogen worden vervolgd en vernietigd. — Zij onthouden zich van het gebruik van varkensvleesch en van dat der schildpadden, en begraven hunne dooden op Mahomedaansche wijze, met dat aanmerkelijke onderscheid echter, dat zij de beenderen, na verloop van een *Ngaraksa* of jaar, wederom opdelven en dezelve alsdan naar zekere rotsholten brengen. Zij rigten bij die gelegenheid, op hunne ruwe wijze, een gastmaal aan, verzoeken alle vrienden en verwanten op hetzelve, en vermaken zich met gongspel en dans, en met eten en drinken. Mannen en vrouwen zijn in hunne beste kleederen gedost en met bloemen en gevederte opgeschikt. Na aldus acht dagen lang in vrolijkheid te hebben doorgebragt, voeren zij de beenderen, in een mandje gepakt, naar de bepaalde plaats in het bosch over. De kosten van het gegeven feest worden gedragen door de gezamentlijke inwoners van het gehucht, waar de overledene geleefd heeft (*).

(*) Op zekeren tijd, dat ik tusschen de ruwe klippen en het houtgewas, langs de oostelijke helling van het kleine strandgebergte, dat den westkant der baai Oeroe Langoeroe vormt, heenklauterde, vond ik, omtrent vijf schreden binnen den ingang van een groot en diep hol der kalkrotsen, eene menigte menschenbeenderen onordentlijk door elkander op den grond liggen. Onder dezelve bevonden zich verschillende, zoo groote als kleine schedels, die echter meerendeels gebroken waren. Drie slechts van volwassene menschen waren nog in hun geheel, doch genoegzaam zonder tanden. Deze, benevens de voorhelft van een' kinderschedel, heimelijk in mijne weitasch medegenomen hebbende, bevinden zich thans in het Leidsche Museum. Tot mijn leedwezen ben ik niet in staat om met juistheid te kunnen opgeven, of dit grafspelonk aan de Papoea's, dan wel aan de Mairassis toebehoorde: want het zoude onvoorzigtig zijn geweest, de inboorlingen dienaangaande te ondervragen. De Hoogleeraar Sandifort, aan wien ik deze schedels ter bezigtiging aanbood, heeft de goedheid gehad, mij het volgende over dezelve mede te deelen.

Volgens het onderzoek van den Heer van Delden, aan wien ik ook eenige van de bovenvermelde mededeelingen verschuldigd ben, wordt de nalatenschap van het overleden hoofd eener familie, inzonderheid

---

Twee der schedels komen onderling geheel overeen. Beide zijn van reeds bejaarde lieden, aangezien de tanden en kiezen, benevens derzelver kassen, gedeeltelijk geheel, gedeeltelijk in zoo verre ontbreken, dat alleen de uiteinden der wortels in dezelve kunnen bevat geweest zijn. Beide bestaan uit zware en dikke beenderen. De zijdelingsche gedaante van het hersenhol is langwerpig ovaal; het voorhoofd is middelmatig gewelfd, niet zeer breed; het achterhoofd eenigzins uitstekend. De zijwanden zijn plat, met uitpuilende wandbeenknobbels en eenigzins ronde slaapbeenderen. De holligheid voor de kleine hersenen is zeer breed, doch weinig uitpuilend. De slaapkuilen zijn vrij diep, aangezien de jukbogen, buitenwaarts gebogen, vrij sterk uitpuilen. Het aangezigt is breed; de voorhoofdsboezems zijn groot en uitpuilende. De oogkassen zijn vierhoekig, langwerpig in de dwarse lijn; derzelver wanden zijn dik. De jukbeenderen zijn uitstekend, echter minder dan de jukbogen der slaapbeenderen; terwijl derzelver bovenste uitsteeksels meer platgedrukt zijn. In de opperkaaksbeenderen zijn de wangkuilen vrij sterk, en de uitsteeksels, tot het ontvangen der jukbeenderen, breed, doch niet zwaar; terwijl de breedte der bovenkaak niet zeer groot is. De neusbeenderen zijn kort, eenigzins uitgehoold, en maken bij derzelver vereeniging eenen opstaanden scherpen hoek. Het neusgat is breed, en de onderrand meer als het ware uitgesleten dan scherp. Het verhemelte schijnt, zooveel men nog, na het verlies der tanden en tandkassen kan oordeelen, zeer gewelfd, langwerpig en breed geweest te zijn. De indrukselen der spieren, zoo van de slaapspieren als die van het achterhoofdsbeen, zijn niet sterk. — In beide koppen ontbreken de inwendige neusbeenderen en de onderkaak.

Het derde doodshoofd, waarbij de onderkaak aanwezig is, heeft, van voren gezien, eene zeer langwerpige gedaante. Hetzelve is insgelijks van een mensch van gevorderden leeftijd, aangezien de kassen der snijtanden in de boven- en onderkaak geheel natuurlijk vernietigd zijn, terwijl die der hoektanden en beide voorste kiezen, reeds in omvang zoo zijn verminderd, dat dezelve niets dan de uiteinden der wortels hebben kunnen bevatten. De achterste overgeblevene kiezen zijn groot en in hare oppervlakten zeer afgesleten en als gepolijst. Het voorhoofdsbeen is zeer smal, middelmatig gewelfd, in de ronde kruin overgaande. Het achterhoofd is eenigzins plat, zoodat het geheele hersenhol eene eironde gedaante heeft. De beide wanden zijn zeer plat, schoon de slaapbeenderen eenigzins rondachtig zijn. De voorhoofdsboezems zijn sterk uitpuilend; de oogkassen zijn langwerpig smal. De breedte der opperkaak is gering, met diepe wangkuilen en dunne, doch uitstekende ondersteunsels voor de jukbeenderen. Deze beenderen, in hunne bovenste gedeelten ter zijde der oogkassen platgedrukt, zijn benedenwaarts sterk uitpuilende. De neus is smal; de neusbeenderen zijn uitgehoold; de neusopening is langwerpig; deszelfs onderste rand scherp. Het gehemelte is waarschijnlijk zeer gewelfd geweest, tijdens de aanwezigheid der snijtanden. De indrukselen der spieren zijn geenszins sterk. De onderkaak is in de kin uitstekend, haar onderrand dik, terwijl de zijdelingsche gedeelten plat zijn, en weinige indrukselen der kaauwspieren vertoonen.

Indien men de beide eerstgenoemde schedels vergelijkt, komen dezelve volkomen in allen deele overeen, en vertoonen iets eigenaardigs, niet alleen in het beloop van het hersenhol, maar bijzonder ook in hunne oogkassen, juk- en opperkaaksbeenderen, alsmede in de gedaante van den neus en deszelfs opening. Ofschoon het derde doodshoofd, wegens deszelfs bijzondere smalheid, noodwendig eene andere gedaante heeft, zoo vindt men echter bij deszelfs beschouwing zonder onderkaak, nog veel overeenkomst met de voorgaande, bijzonder ten aanzien van de sterk uitpuilende voorhoofdsboezems, de randen der oogkassen, de gedaante der juk- en opperkaaksbeenderen.

Vergelijkt men deze hoofden met die van Papoea's van de noord-oostkust van Nieuw-Guinea, alsdan is het verschil in vorm der schedels alleropmerkelijkst. Bij de laatstgemelden is de hersenschedel ter zijde zeer rond, het voorhoofd breed, opgaande en, even als het achterhoofd, plat. De wandbeensknobbels zijn zeer uitpuilend; de voorhoofdsboezems niet groot; de oogkassen bijna cirkelvormig; de opperkaak breed; de jukbeenderen minder uitpuilende dan het hersenhol; er zijn bijna geene wangkuilen; de neus is smal, deszelfs opening langwerpig. Het geheele aangezigt is plat. — Het schijnt, dat ook bij deze natie het hersenhol dikwijls scheef gevonden wordt; zulks heeft plaats in den schedel van een' Papoea uit het Kabinet van wijlen Prof. S. J. Brugmans (*a*), alwaar de linkerachterzijde van het hersenhol meerder ontwikkeld is dan de regterzijde. In een' anderen schedel uit diezelfde Verzameling, geheel in gedaante

(*a*) Museum Anat. Acad. Lugd. Bat. Vol. 3, descriptum a G. Sandifort. L. B. 1827. Sup. Brugmansianae N°. 598. G. Sandifort, Tabulae craniorum diversarum nationum. Lugd. Bat. 1838. fol. Fasc. 11.

verdeeld onder de kinderen van het mannelijke geslacht. Gewoonlijk bekomen er ook de dochters een gering gedeelte van, hoewel zij, naar aangenomen regt, eigenlijk geene aanspraak op erfenis maken

overeenkomende met die van den Papoea, geteekend *Aethiops Asiae* (*a*), vinde ik dergelijke scheefheid, door mindere ontwikkeling aan de linkerzijde. Gelijke scheefheid is ook waargenomen door de Heeren Quoy en Gaimard (*b*).

Vergelijkt men daarentegen de boven beschreven doodshoofden van de westkust van Nieuw-Guinea met een doodshoofd uit de voornoemde Verzameling van wijlen Prof. Brugmans (*c*), door den beroemden J. Banks medegebragt van de noord-oostkust van Nieuw-Holland (Nieuw-Zuid-Wallis), dan vindt men tusschen dezen veel meer overeenkomst. Bij dit laatste is ook het voorhoofd smal, opgaande; eene langwerpige, eironde gedaante van het hersenhol; de wanden zijn platachtig, met ronde slaapbeenderen; de voorhoofdsboezems uitpuilend; dezelfde gedaante der oogkassen, juk- en opperkaaksbeenderen; terwijl tevens de neus en deszelfs opening, schoon minder breed, eenige overeenkomst hebben.

Bij een' anderen schedel, insgelijks door J. Banks uit Nieuw-Zuid-Wallis (veelligt van een' bewoner der meer zuidelijke streken) medegebragt, is daarentegen geene de minste overeenkomst met voormelde schedels van Nieuw-Guinea; in de aangezigtsbeenderen vooral bestaat het grootst mogelijke verschil.

(*a*) Aldaar N°. 579.
(*b*) Observ. sur la constitution physique des Papous. Annales des Sciences Naturelles, Tom. 7. Paris 1826. 8°. alwaar de afbeeldingen overeenkomen met den schedel uit de Verzameling van wijlen Prof. Brugmans.
(*c*) A. w. N°. 602.

VOORNAAMSTE AFMETINGEN DER GENOEMDE SCHEDELS.

	NIEUW-GUINEA.				NIEUW-HOLLAND.
	WESTKUST. (LANDSCHAP LOBO.)			NOORD-OOSTKUST.	NIEUW-ZUID-WALLIS.
	N°. 1.	N°. 2.	N°. 3.		
Lengte van den schedel, of afstand tusschen den wortel van den neus en het meest uitstekend gedeelte van het achterhoofdsbeen.	0,187	0,179	0,175	0,171	0,171
Lengte der kromming boven op den schedel, van den wortel van den neus tot den achterrand van het groote achterhoofdsgat.	0,372	0,365	0,365	0,363	0,350
Hoogte des schedels, of afstand tusschen den voorrand van het groote gat en de kruin.	0,134	0,129	0,134	0,145	0,130
Breedte tusschen de wandbeensknobbels.	0,127	0,125	0,114	0,146	0,115
Breedte van het voorhoofdsbeen, achter de jukuitwassen.	0,093	0,095	0,089	0,092	0,093
Lengte van het groote achterhoofdsgat.	0,033	0,034	0,034	0,035	0,034
Breedte van hetzelve.	0,031	0,030	0,027	0,029	0,025
Hoogte der oogkassen.	0,034	0,035	0,037	0,035	0,033
Breedte derzelven.	0,038	0,040	0,040	0,038	0,040
Breedte of afstand tusschen de oogkassen.	0,026	0,025	0,022	0,021	0,022
Grootste afstand der jukbogen.	0,138	0,144	0,127	0,134	0,127
Breedte der opperkaak.	0,061 *)	0,060 *)	0,064	0,069	0,067
Breedte van het verhemelte tusschen de achterste kiezen.	0,042	0,041	0,040	0,043	0,038
Breedte van het verhemelte tusschen de slagtanden.	0,027	0,031	0,029	0,034	0,026
Lengte van het verhemelte.	0,053	0,057	0,049	0,051	0,057
Diepte van hetzelve bij de achterste kiezen.	0,011	0,015	0,014	0,014	0,015

(**) De juiste breedte der opperkaak is in deze schedels moeijelijk te bepalen, doordien de tandkassen, wegens hooge jaren, geheel ontbreken.

kunnen. De vrouw blijft altoos in het bezit der goederen tot aan haren dood toe. In geval er geene mannelijke afstammelingen aanwezig zijn, komen de zoons van den broeder of broeders des overledenen, als erfgenamen aan de beurt, welke alsdan slechts een gedeelte der nalatenschap aan hunne nichten, dochters des overledenen, zoo die er zijn, afstaan. Indien er echter ook geene broederszonen bestaan, vervalt alles aan de vrouwelijke linie en andere leden der familie, welke laatsten de nalatenschap zoo lang onder hunne bewaring houden, tot de meisjes van den verstorvenen uitgehuwelijkt of volwassen zijn. Dit regt van erfopvolging is aldus ingesteld, opdat de goederen niet gemakkelijk in vreemde handen zouden kunnen overgaan.

De Papoea's houden veel van feesten en nemen gaarne elke gelegenheid te baat, om dezelve aan te rigten. Meermalen in het jaar brengen zij onderscheidene dagen achter elkander door in gezelschappelijke vrolijkheid, waarbij, onder het aanhoudend bespelen van de Tifa en den Gong (*), genoegelijk wordt gegeten en gedronken, gedanst en geschoten. — De taal, welke dit strandvolk bezit, verschilt evenzeer van den tongval der bewoners van Oeta en van dien der Mairassis, als van dien der inboorlingen uit het landschap Onin of Woni. De korte, achter deze verhandeling geplaatste woordenlijst, toont zulks aan. De eerstgemelden spreken echter ook meest allen Ceramsch, om welke reden het ons nuttig is voorgekomen, ook uit die taal een aantal woorden daarnevens te voegen, ten einde den wederkeerigen invloed van de eene op de andere eenigzins te doen zien. Wij hebben enkele Papoea's te Lobo ontmoet, welke met terugkeerende handelaren, naar de Aroe-eilanden en naar Ceram reizen hadden gedaan. Een hunner, die vroeger eenmaal op Amboina geweest was, sprak vrij goed Maleisch en onderscheidde zich buitendien door beschaafdere manieren en ook door meerdere sluwheid. — De tijdrekening der Papoea's is ontleend van de moesons en van de beweging der aarde en der maan. Het verloop van een geheel jaar, of van het begin der eene moeson tot aan het einde der andere, noemen zij *Ngaraksa*. Eene moeson heet *Ngarakwida*. Het tijdperk van eene maand, gerekend naar het wassen en afnemen der maan tot aan het nieuw opkomen van eene andere, draagt den naam van *Oeransa*. Voor de oost-moeson rekenen zij gewoonlijk zes Oeransa's, voor de west-moeson vijf, terwijl zij voor den tijd der kentering nog eene maand tellen, die *Meti besar* (groote ebbe) genoemd wordt, omdat alsdan de zee het stilst en het verval van het water het sterkst is. De dagen (*Mommat*) worden naar licht en donker berekend, en tot aanduiding der verschillende tijdperken van den dag, nemen zij den stand der zon te baat. Meti besar rekenen zij het te zijn, wanneer het blad van den ijzerhoutboom is afgevallen en er weder nieuwe blaadjes beginnen uit te botten, hetwelk ten naastebij in october plaats vindt. Alsdan maken zij een algemeen begin met de tripang- en karetschildpaddenvangst, en met het duiken naar paarlen. Het laatste geschiedt gemeenlijk in eene diepte van twee tot vijf vademen water en, naar de Papoea's verhaalden, op onderscheidene plaatsen langs de kust. De meeste paarlen zouden ingeza-

(*) Het gebruik dezer beide speeltuigen is hun door de Moluksche handelaren geleerd. De *Tifa* is eene soort van kleine trom, bestaande uit een' ronden, van hout vervaardigden koker, waarvan alleen de éene opening met een stuk onbereid, doch van het haar ontbloot dierenvel, bespannen is. De kleine Tifa's worden alleen met de vingers, de grootere echter met een' korten knuppel, bij wijze van een' trommelstok, bespeeld. Op den *Gong*, een zwaar metalen bekken, van boven met een' dikken, ronden bol voorzien, wordt insgelijks met eenen dikken knuppel in de maat geslagen en is, in het algemeen, het geliefkoosde speeltuig der Indische eilanders.

meld worden bij de eilanden Lokahia, Poeloe Adie en Nametotte; voorts omstreeks den hoek Karoefa en in de groote baaijen Bitsjaroe en Argoenie.

Gedurende ons verblijf van twee maanden in de baai Oeroe Langoeroe, kwamen er vaak Papoea's bij ons aan boord, welke zich hoofden van deze of gene streek noemden. Eenigen hunner voerden den titel van Radja, anderen dien van Orang kaja of van Orang toewah enzv., terwijl eindelijk enkelen zich Majoor en Kapitein noemden. De voornaamsten onder hen waren de Radja's van Nametotte en van Lokahia, de hoofden van Kajoe mejrah, Aidoema, Lobo en Mowara, en die van Wezels-eiland of Poeloe Adie. Volgens hun zeggen waren zij gedeeltelijk door Cerammers, namens den Sultan van Tidore, en gedeeltelijk bij verkiezing onder elkander tot die rangen verheven. Welke magt zij echter bezaten en welke verpligtingen het onder hun gezag staande volk jegens hen te vervullen had, konden wij niet te weten krijgen. Voor zooveel wij uit het gedrag, dat hunne onderhoorigen jegens hen aan den dag legden, konden opmaken, scheen het ons toe, dat het aanzien, waarin zij stonden, juist niet zeer hoog was. Men betoonde wel eenige gehoorzaamheid voor hunne bevelen, doch bewijzen van eigenlijken eerbied bespeurden wij nooit. Omtrent de erfelijkheid van eenige der hooge rangen onder hen, werd ons het volgende bekend. Bij overlijden van een' Radja, volgt hem zijn jongste volwassen broeder in die waardigheid op. Sterft ook deze, dan vervalt het regt van opvolging aan den zoon van eenen ouderen broeder, en eerst wanneer ook deze ten grave is gedaald, kan de oudste zoon van den eerstgestorven Radja uit die familie, aanspraak op het gezag maken. De opvolging blijft in allen gevalle in denzelfden stam, zoolang er van het mannelijke oir nog ééne afstammeling aanwezig is. Naar dezen regel behoort ook de plaatsvervulling der mindere hoofden te geschieden, hetwelk echter niet altijd het geval is, daar het roer des gezags dikwerf door omkooping aan niet geregtigden wordt in handen gespeeld. De Orang kaja te Lobo, Loetoe genaamd, het hoofd van zes gehuchten der Mairassis, op de bergen om de baai Oeroe Langoeroe gelegen, ontvangt jaarlijks, bij de komst der Cerammers, van voormelde bergbewoners, veertig bossen Massoy-schors, benevens eenige vogelen en eene kleine hoeveelheid tabak. Gelijkerwijze genieten ook de andere hoofden, op zekere tijden, van de onder hen staande Mairassis eenige schatting. De Radja van Nametotte, aan wien van oudsher het oppergezag toekomt over de geheele kust, van den hoek Karoefa af tot bij het eiland Lokahia toe, ontvangt telken jare eene bepaalde belasting, zoowel van de bevolking als van de hoofden, die in den omtrek op de eilanden en de kust aldaar, hunne woon hebben. — Vaste maatschappelijke instellingen, die den naam van wetten zouden kunnen verdienen, schijnen de Papoea's niet te bezitten. De huwelijken worden op Mahomedaansche wijs gesloten, en dienvolgens kan ieder man, overeenkomstig zijne middelen van bestaan, onderscheidene vrouwen nemen. De bruidschat wordt geregeld naar het vermogen der personen. Gewoonlijk bestaat dezelve in gouden en zilveren oorhangers, slaven, lijnwaden, gongs, vuurwapenen en dergelijken. — Misdaden, van welken aard dezelve ook mogen zijn, moord en doodslag niet uitgezonderd, worden alleenlijk met boeten gestraft. Bijaldien de schuldige niet in staat is, de hem opgelegde boete dadelijk te voldoen, wordt hem al ligt tot op zekeren tijd uitstel verleend; doch na verloop van dien, nog altijd in gebreke blijvende, zoude alsdan hij, die eenen doodslag heeft begaan, somwijlen zelf om het leven worden gebragt. De betaalde boeten komen gedeeltelijk aan de beleedigde partij, en vervallen anderdeels aan de hoofden, welke

de straf hebben opgelegd. Terwijl de zuidelijke bewoners, bij de rivier Oetanata, hunne krijgsgevangenen meestal dadelijk dooden, laten daarentegen de Papoea's, gelijk zij ons verzekerden, de overwonnenen steeds in het leven, om hen tot slaven te maken. Vrede bewerkstelligen zij, door elkander wederkeerig eene hoeveelheid tabak te gemoet te zenden. Deze gezanten gaan, zoodra zij bij elkaâr zijn gekomen, te zamen zitten rooken en, volgens hunne staatsbegrippen, aan het onderhandelen over het vredes-verdrag.

Niet zelden worden de kustdistrikten, van welke wij spreken, door roovers verontrust. De bewoners van het meer noordelijk gelegen landschap Onin en van het kleine eiland Karas, maken zich inzonderheid aan geweldige strooperijen schuldig. Deze gaan somtijds met vloten uit van vijftig tot meer dan honderd kano's en praauwen, waarvan elk met tien tot veertig en soms met meerdere koppen bemand is. Zij overvallen de gehuchten, plunderen al hetgeen onder hun bereik valt, voeren de menschen, die zij levend kunnen magtig worden, als slaven mede, vermoorden degenen, die hun hevigen tegenstand bieden, en verbranden vervolgens hunne huizen en dorpen. Gemeenlijk hebben deze gewelddadigheden plaats in den tijd der Meti besar, alswanneer de zwervende bewoners dier streken, allerwegen in kleine hoopen verdeeld, zich met de vischvangst onledig houden en de zee het stilste is. Zelden echter strekken zich die rooftogten verder zuid-oostwaarts uit dan tot op de hoogte van Lokahia, dewijl bij de zuidelijker wonende Koywayers niet alleen slechts weinig voor die vrijbuiters te halen valt, maar zij aldaar ook bovendien meer tegenstand zouden ondervinden. Het is ons niet bekend geworden, dat zich de bewoners van Oeta en ommestreken aan soortgelijke rooverijen ooit hebben schuldig gemaakt.

Vaste marktplaatsen werden nergens langs de door ons bezochte kust aangetroffen. De vreemde handelaren trekken van de eene baai naar de andere, en van gehucht naar gehucht, om de goederen hunner gading op te zoeken en in te ruilen. Het dorp Oeta is het uiterste punt om den oost, werwaarts zich eenigen van hen begeven; de meesten gaan niet verder dan tot Lokahia. Het is voor de geschiedenis van den kleinen kusthandel met Nieuw-Guinea niet onbelangrijk te weten, dat er onder de Moluksche volken zekere overeenkomsten bestaan, ten gevolge waarvan aan deze of gene eilanders het regt wordt toegekend, om in zekere streken van het land der Papoea's, uitsluitend te mogen handel drijven. Dit voorregt ontstaat meestal uit het toevallige eener eerste landing van eene Moluksche praauw, aan het eene of andere gedeelte van het strand. Eenmaal aldus een nieuw punt tot het drijven van handel ontdekt hebbende, beschouwen zij hetzelve in dat opzigt, zóódanig als hun bijzonder eigendom, dat zij elken anderen kleinhandelaar van daar trachten te weren, zich bij eene toevallige ontmoeting zelfs het regt toekennende, om den zoodanigen te mogen beboeten, door een gedeelte zijner goederen verbeurd te verklaren. Dit aangematigde regt bepaalt zich gewoonlijk binnen de grenzen der groote distrikten, waarin het land verdeeld is. Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat het zuidelijke gedeelte der westkust van Nieuw-Guinea een distrikt bevat, door de inboorlingen Timakowa of Timoraka geheeten, hetwelk zich van de straat Prinses-Marianne, of welligt van de Valsche Kaap af aan, uitstrekt tot op omtrent vijf graden zuiderbreedte. Van daar noord-westelijk tot nabij den hoek (*Tanjong*) Karoefa, heeft men vervolgens het distrikt Koyway; terwijl het verder noordwaarts gelegene kustland, tot aan den uitersten noord-westhoek van het eiland, verdeeld is in de distrikten Onin en Nottan. Aan den noord-

kant van Nieuw-Guinea eindelijk, ligt het distrikt Asmalas, dat zich tevens nog een goed eind langs het noord-oostelijke gedeelte uitbreidt; gelijk sommige Papoea's willen, tot bij het eiland Jobie toe. Het eerstgemelde distrikt, of dat van Timakowa, wordt door geene Moluksche handelaren bezocht, naardien de aldaar wonende menschen te woest van aard zijn, en ook het land, voor zooverre bekend is, weinig artikelen van eenige waarde oplevert. De vier andere distrikten daarentegen, zijn zoogenaamde *Sosolat's*, een woord, dat in de Ceramsche taal, een' doortogt en ook een aandeel (*Bahagie-an*) in iets beteekent. In dezen laatsten zin gebruiken zij hetzelve tot aanduiding eener landstreek, op welke, met uitsluiting van alle naburen, slechts door hen mag handel gedreven worden. Aldus vormt het distrikt Koyway den Sosolat van het volk van Gisser; het distrikt Onin, dien van Ceram-lawut; het distrikt Nottan, dien van Keffing en Goram; terwijl het distrikt Asmalas den Sosolat uitmaakt van den Sultan van Tidore. De laatstgemelde vorst, hoezeer zich dus, naar het schijnt, thans alleen vergenoegende met dit noordelijke gedeelte, als datgene, hetwelk aan zijne onderdanen de geschiktste gelegenheid tot den handel aanbiedt, heeft desniettemin wettige aanspraak op de geheele kust, krachtens de opperheerschappij, welke hij, in vorige jaren, over Nieuw-Guinea en onderhoorige eilanden uitoefende.

De handel langs de westkust van Nieuw-Guinea wordt nooit door middel van geld, maar alleen bij ruiling gedreven. Er bestaan zekere verhoudingen in de waarde der artikelen, die hoofdzakelijk in aanmerking komen. Ellen, maten en gewigten zijn den Papoeanen ten eenemale vreemd. Wanneer zij met de Cerammers handelen, leggen zij hunne waren bij hoopjes op den grond neder; dezen leggen alsdan daar zooveel tegen, als zij meenen te kunnen geven en, het onderling met elkander eens geworden zijnde, strijkt ieder het aldus ingeruilde naar zich toe. Het bedrag van de waarde der goederen, welke jaarlijks van die streken worden uitgevoerd, laat zich moeijelijk bepalen. Naar het berigt, ons door de Papoea's dienaangaande gegeven, zouden er in het distrikt Koyway gemeenlijk 25 tot 30 praauwen elk jaar aankomen, waarvan sommige 8 tot 10 Kojan's (*) laden. Behalve den reeds genoemden handel, drijven zij ook dikwerf dien in slaven, gewoonlijk uit overwonnen vijanden en andere geweldadig weggevoerde menschen, voornamelijk bergbewoners, bestaande. De Cerammers brengen dezelve meest naar de Ambonsche eilanden en doen hen aldaar heimelijk, bij wijze van uitlossing, aan andere inlanders over, voor den prijs van 50, 80 tot 100 gulden, naarmate van kunne, ouderdom enzv., per hoofd. De levende en opgezette vogelen, en de onderscheidene welriekende houtsoorten, die zij inruilen, zetten zij veelal op Banda en Amboina van de hand; doch het overige gedeelte der lading brengen zij naar Balie over, alwaar zij die goederen aan verschillende handelaren, welke dat eiland vaak bezoeken, en voornamelijk Chinezen, Makassaren, Boeginezen, inlanders van de oost- en westkust van Borneo, van het oostelijk en noordelijk gedeelte van Sumatra, van Billiton en uit meer andere streken van den Archipel

(*) De *Kojan* is eene maat, die door de inlandsche kooplieden voornamelijk wordt aangewend bij het waarderen van scheepsladingen. Dezelve is echter niet alleen in de onderscheidene streken van Indië, maar tevens veelal, op eene en dezelfde plaats, naar gelang der verschillende artikelen, een zeer veranderlijk gewigt. Op Batavia bevat een kojan rijst 27 pikol's of 3375 oude ponden; op Palembang daarentegen 48 pikol's of 6000 ponden, doch op Amboina slechts 3000 ponden. De kojan katjang wordt op Java berekend tegen 28 pikol's; de kojan zout bevat op Soerabaja 40 maten van een' pikol of 125 ponden, dus 6000 ponden, terwijl op Banda een kojan zout 40 maten van 75 ponden ieder, en bijgevolg 3000 ponden inhoudt.

zijn, eensdeels in ruil tegen koopwaren en anderdeels voor gereed geld afgeven. Op Balie zelf koopen zij, behalve rijst, vooral vuurwapenen en buskruid in, waarmede zij den voordeeligsten handel op Nieuw-Guinea kunnen drijven en welke goederen zij zich nergens zoo goedkoop kunnen aanschaffen, zullende een geweer gewoonlijk slechts vijf spaansche piasters, en een halve pikol of vijftig chinesche kati's buskruid, niet meer dan vijftien piasters kosten.

Hiermede heb ik de Papoea's, hunne zeden en gebruiken, maatschappelijken toestand en betrekkingen met vreemdelingen, voor zoo verre geschetst, als onze onderzoekingen ons dezelve hebben doen kennen. Ik wend mij thans tot de bergbewoners of Mairassis, om ook omtrent dezen nog het een en ander mede te deelen.

De weinige Mairassis, welke wij te Lobo gezien hebben, hadden, bij eene middelmatige grootte, een gezond ligchaamsgestel en, naar dezen oordeelende, moeten zij een krachtiger volk uitmaken, dan de strandbewonende Papoea's van die streek. Allen hadden welgespierde leden, vrij regelmatige gelaatstrekken, eene donker bruine huid, geen bijzonder lang, zwart haar, dat zonder bewerking, in zijnen natuurlijken groei, wild om het hoofd hing, terwijl eenigen van hen tevens zware baarden droegen. Behalve de strook boombast, die, vast om het midden gebonden en tusschen de beenen doorgehaald, hunne schaamdeelen bedekte, gingen zij geheel naakt. Sommigen droegen snoeren van gedraaide bastvezelen om den hals, en ringen van gevlochten rotting om de armen en beenen. Hunne aangezigten hadden noch versierselen, noch de speuren van dezelve gehad te hebben. Eenigen hadden een klein zakje aan een touw over den eenen schouder, op de zijde hangen. In hetzelve bewaarden zij eenige drooge tabaksbladen, een paar bananen, levende krabben en mosselen. Zij vertoonden zich steeds gewapend met een' bos lange pijlen, met een' boog en somtijds ook met eenige werpspiesen, welke wapenen zij gemeenlijk in de handen droegen. Met deze wapenen maken zij jagt op wilde varkens, kanguro's, casuarissen en andere viervoetige dieren en vogelen. Zij gebruiken daarbij ook kleine honden, die wij echter niet te zien hebben gekregen. De gevangene dieren strekken hun gedeeltelijk tot voedsel, gedeeltelijk tot ruilhandel met de Papoea's. Paradijsvogels vangen zij meestal met eene sterk klevende hars, waarmede zij de bladen en kleine takken besmeren van zekere boomen, wier rijpe vrucht eene aanlokkelijke spijs is voor deze vogels (*). De vangst der kroonduiven (Columba coronata) geschiedt door middel van strikken, die zij in het bosch op den grond zetten (†); doch de papegaaijen halen zij

(*) Bij 14 individuën van Paradisea papuensis, door ons in de omstreken der baai Oeroe Langoeroe geschoten, vond ik in derzelver magen meerendeels vruchten en zaden van wilde vijgen en andere boomen uit de familiën der Meliaceae, Menispermeae, Sarmentaceae en Araliaceae; eens eene kleine muskaatnoot en, nu en dan, eenige overblijfselen van Diptera. Soortgelijke voorwerpen vond ik ook in de magen van Paradisea regia, van welken ongemeen fraaijen vogel ons in diezelfde boschstreek 7 individuën in handen vielen. Een oud mannetje had de maag voornamelijk met de vruchten eener Pavetta en eener soort van Cissampelos gevuld.

(†) De kroonduif (*Titir* bij de Papoea's, in het landschap Lobo) stemt, ten opzigte harer leefwijze, het meest overeen met den wilden paauw van Java (Pavo spicifer). Gemeenlijk vindt men haar in kleine troepen van 2 tot 7 stuks, die gedurende den dag gezellig met elkander op den grond rondloopen, doch zoodra haar een mensch of eenig gevaarlijk dier nadert, onder een sterk gedruisch opvliegen en zich meestal niet zeer ver van die plaats, op het hoogere geboomte nederzetten. Alhoewel schuw van aard, zijn zij alsdan, even als de paauwen, niet moeijelijk te bekruipen; het aller-

uit gaten en holen van boomen, waar zich dezelve des avonds in verschuilen. Een bijzondere tak van bezigheid voor de Mairassis is het inzamelen van de massoy-schors. Zij zoeken den boom in de bosschen van het gebergte op, hakken denzelven nabij den grond om, en schillen van den stam en de grootere takken de schors af (*). Somtijds zou men massoy-boomen vinden, wier omtrek beneden aan den stam, van één' tot anderhalven vaam beslaat. — Omtrent de godsdienstige denkbeelden, zeden, gebruiken enzv. der Mairassis, heeft men slechts weinige, onvolledige berigten kunnen inwinnen. Wij zijn dezelve hoofdzakelijk aan den Heer van Delden verschuldigd, op wiens gezag zij hier worden medegedeeld.

De Mairassis brengen somwijlen offers aan de zon, daarin bestaande, dat zij eenige spijzen in de hoogte heffen, dezelve dit hemelligchaam aanbieden en, na een weinig in stilte te hebben gepreveld, ze vervolgens wegwerpen, zonder er iets van te gebruiken. — Eenen eed leggen zij af onder aanroeping van de zon en den berg Lamantsjieri, waaruit zich laat afleiden, dat zij aan magtige geesten gelooven, die in deze beide, zoozeer onderscheidene ligchamen hunnen zetel hebben. Hunne bezwering is, dat zij door dezelve vernietigd mogen worden, bijaldien zij onwaarheid spreken of aan hunne gelofte ongetrouw mogten worden. Huwelijken worden bij hen op de volgende wijze gesloten. Een jongeling, genegenheid voor een meisje gevoelende, gaat naar hetzelve toe en geeft haar zijnen wensch te kennen. Wordt zijne bekentenis gunstig opgenomen, dan maken zij afspraak om op zekeren tijd heimelijk met elkaar te vlugten. Vooraf echter zet zich de jongeling aan het werk, om een stukje grond te bebouwen, hetwelk gewoonlijk in de nabijheid van den tuin der ouders zijner geliefde gelegen is. Dit gereed zijnde, begeven zich de beide jonge lieden met de eerste goede gelegenheid op de vlugt naar het bosch, zooveel voedsel met zich nemende, als noodig is om eenige dagen van te kunnen leven. Zoodra wordt intusschen het meisje niet door hare ouders vermist, of deze maken groot misbaar, vooral wanneer zij ontdekken, dat ook hun jonge buurman uit zijnen nieuw aangelegden tuin verdwenen is. Dadelijk geven zij van dit voorval kennis aan hunne nabestaanden, alsook aan die van den jonkman, en komen met de ouders van dezen laatsten overeen, om de beide vlugtelingen onverwijld in het woud te gaan opzoeken. Het duurt dan ook zelden lang of zij worden ontdekt, en wel altijd door de familie van den jongeling, als zijnde deze reeds vooraf van de geheele zaak onderrigt geweest. Nu wordt van de ontdekking aan de ouders van het meisje kennis gegeven, hetwelk tusschen beide familiën eene overeenkomst ten gevolge heeft, waarbij de verbindtenis

---

best echter geschiedt zulks in den vroegen morgen of met schemeravond, dewijl zij den nacht steeds op het geboomte doorbrengen. In hare kroppen en magen vond ik doorgaans verschillende steenvruchten; in de magen ook gewoonlijk eenig zand en kleine steentjes, en somwijlen eenige overblijfselen van Orthoptera en van verschillende kleine Helices. Op den 29sten augustus 1828 vond ik in het hooge bosch, aan den voet van den berg Lamantsjieri, een nest van eene kroonduif, met één reeds eenigzins aangezet ei. Dit nest stond op eenen boom van 40 tot 50 voet hoogte, tusschen de dunne loten van een' der laagste takken. In vorm en zamenstel kwam het met de nesten onzer wilde duiven overeen, zijnde het uit dorre, dunne takjes vervaardigd, die onregelmatig over elkander gelegd en met eenige boombladen doormengd waren. Van boven had het ongeveer vier palmen middellijn, en in het geheel slechts zeer weinig holte. Het ei, geheel wit en ten naastebij de grootte van een gewoon hoender-ei hebbende, doch eenigzins meer langwerpig en aan beide einden nagenoeg even stomp, had eene lengte van 0,05, en het midden eenen omtrek van 0,133 meter.

(*) Gewoonlijk snijden zij dezelve in stukken van twee en een' halven voet lengte, bij drie tot vier duimen breedte, en binden die in bossen van 25 tot 30 zoodanige stukken te zamen. De dikste schors is het meest geacht.

en de bruidschat geregeld worden. Deze onderhandeling afgeloopen zijnde, wordt de schuilplaats van de jonge lieden aangewezen, die zich alsdan, in het bijzijn hunner ouders en bloedverwanten, ten teeken hunner echtvereeniging, wederkeerig eene kleine wond aan het voorhoofd toebrengen, zoodanig, dat er bloed zigtbaar wordt, en op dezelfde wijze verwonden daarna, over en weder, elkander alle leden van de beide familiën. Ieder man kan voor het overige zoo veel vrouwen nemen als hij verkiest. Bij sterfgevallen hebben de volgende gebruiken plaats. Iemand onder de Mairassis overleden zijnde, blijft het lijk den eersten dag binnen de woning liggen. Middelerwijl verzamelen zich alle buren en heffen een droef gehuil en gejammer aan. Vervolgens wordt er eene stellaadje, uit twee schragen, ter hoogte van 4 tot 5 voet bestaande, en van boven met een dik en sterk stuk boomschors voorzien, in gereedheid gebragt, waar het lijk, na alvorens gewasschen en, hetzij in linnen, geslagen schors, gevlochten boombast of eenige andere stof gewikkeld te zijn, op wordt nedergelegd en met Pandanus-bladen overdekt. Na dit alles legt men onder het lijk een zacht vuur aan, hetwelk gedurende 25 tot 30 dagen zonder ophouden gestookt wordt, zoodat zich op deze wijze alle vochten uit het ligchaam ontlasten en door de onderlaag van boomschors, welke tot dat einde van drie gaatjes is voorzien, in het vuur nederdruipen. Wanneer het lijk aldus genoegzaam is uitgedroogd, rigt de familie van den overledene, onder medewerking der overige bewoners van het gehucht, een gastmaal aan, bij welke gelegenheid het lijk van de stelling wordt afgenomen en onder het dak van eene daartoe opgerigte hut, hoog boven den grond op eene vliering geplaatst. Het verzamelde gezelschap vermaakt zich met muzijk, zang en dans, en met eten en drinken. Allen zijn rijkelijk met velerlei bloemen, boombladeren en vogelvederen uitgedost. Het feest duurt gewoonlijk zeven dagen, na verloop van welken tijd het lijk weder van de vliering afgenomen, vervolgens door de vergaderde menigte naar het bosch gebragt, aldaar in eene spelonk of rotshol nedergelegd en onder boombladeren verborgen wordt.

DERDE AFDEELING.

Bezitneming der kust door het Nederlandsche Gouvernement, benevens eenige algemeene denkbeelden omtrent de redenen, welke, onder anderen, daartoe aanleiding hebben gegeven.

Bij eenen terugblik op hetgeen wij in den loop onzer verhandeling omtrent het karakter en de onbeschaafdheid der inboorlingen van Nieuw-Guinea vermeld hebben, zoo op grond van eigene waarnemingen, als ten gevolge der ondervindingen van andere reizigers, kan het der aandacht niet zijn ontgaan, dat de bewoners van dit groote eiland, gedeeltelijk eenen zeer wilden en woesten, en in het algemeen eenen voorbeeldeloos valschen, roof- en oorlogzuchtigen aard hebben. Om dit door bewijzen te staven, hebben wij in het, als inleiding dienende historisch overzigt, opzettelijk een aantal moorddadige aanrandingen, door hen op Europesche zeevarenden ten uitvoer gelegd, met korte woorden aangestipt. De trouweloosheid hunner inborst zoude ongetwijfeld nog uit menig voorval kunnen blijken, indien ons de gebeurtenissen, die nu en dan tusschen hen zelve zulke bloedige tooneelen verwekken, of die van tijd tot tijd de Moluksche kleinhandelaren treffen, welke hunne kusten bezoeken, met meer naauwkeurigheid bekend waren. Dit een en ander heeft dan ook waarschijnlijk niet weinig bijgedragen tot de vermindering hunner bevolking, inzonderheid van sommige stranddistrikten.

Zooveel wij hebben kunnen opmerken, is de westkust van Nieuw-Guinea, van de Valsche Kaap af, tot op $3\frac{1}{2}$ graad zuiderbreedte, over het geheel slechts schaars bevolkt. Naar de verzekering der Ceramsche tolken, die ons vergezelden, zouden de stranden meer noordwaarts, in de distrikten Onin en Nottan, sterker bewoond zijn. De bewoners van die beide landschappen hebben ook van oudsher den meesten handel gedreven, zoo in voortbrengselen van den grond als vooral in slaven, die zij meerendeels op de nu en dan naar de zuidelijke streken ondernomene strooptogten, konden meester worden. De Papoea's van Lobo waren reeds dikwerf door dezelve verontrust en beroofd geworden en, naar hunne verzekering, zijn er wijd en zijd in den omtrek nergens zulke gevaarlijke menschen, als in het distrikt Woni of Onin. Vooral zouden de gehuchten Roemakai, Djamban, Nesero, Bantoeni en Brauw, wier

bewoners algemeen voor menschenëters gehouden worden, in dat opzigt berucht zijn (*). Om deze reden zoude het dan ook geen handelaar wagen, die gehuchten ooit aan te doen, daar men dezelve niet dan met levensgevaar kan genaken. Dàn, mogen deze opgaven, die ons door de tolken en door onderscheidene Papoea's als uit éénen mond zijn gedaan, ook al eenigzins overdreven zijn, zeker is het, dat de Cerammers overal, waar zij dit eiland langs de westkust aandoen, steeds zeer op hunne hoede zijn, en zich nimmer geheel zorgeloos en gerust op de goede trouw der Papoea's verlaten. Dit mogten zij vooral niet vóór onze komst in die streken, daar er alstoen een volstrekt gemis was aan een beschermend gezag voor personen en eigendommen. Om derhalve langzamerhand zooveel mogelijk hierin te voorzien, behaagde het Zijne Majesteit den Koning te bevelen, dat de westelijke kust van Nieuw-Guinea nader opgenomen, aldaar een Nederlandsch etablissement gevestigd, en de geheele kust, plegtig, in Hoogstdeszelfs naam, zoude in bezit worden genomen. Dit Koninklijk besluit had de boven bedoelde expeditie van de schepen Triton en Iris ten gevolge, en het was bij die gelegenheid, en wel op den 24sten augustus 1828, den heugelijken verjaardag van onzen hoogst geëerbiedigden Koning, dat op Nieuw-Guinea voor het eerst de Nederlandsche vlag werd geplant, en zulks onder plegtige afkondiging der volgende

PROCLAMATIE.

»Alzoo door Z. M. den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxem»burg enzv. enzv. enzv., bij Ministeriële aanschrijving is bevolen, bezit te nemen van de kust van Nieuw»Guinea, van den 141sten graad oostelijke lengte van Greenwich op de zuidkust, en van daar west- en »noordwaarts op tot de Kaap de Goede Hoop, op de noordkust gelegen.

»Zoo is het, dat ik, Arnoldus Johannes van Delden, als daartoe door den Gouverneur der Moluksche »eilanden, krachtens resolutie van Zijne Excellentie, den Luitenant-Gouverneur-Generaal over Neder»landsch Indië, in Rade d. d. 31 december 1827, Litt. U, geautoriseerd, hier in het openbaar en in het »bijwezen van de Commandanten van Z^r. M^s. korvet Triton, de brik Siewa en de schoener Iris, en »de Heeren Officieren van gemelde bodems, den Commandant en Officieren van het Detachement »militairen, de Heeren Ambtenaren, uitmakende de Commissie van Natuurkundig onderzoek, benevens »de equipagiën en manschappen van Z^r. M^s. vaartuigen en het Detachement voornoemd, verklaar in »naam en vanwege Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot»Hertog van Luxemburg enzv. enzv. enzv., bij deze plegtig bezit te nemen van dat gedeelte van Nieuw»Guinea en de landen daar binnen liggende, aanvang nemende van den 141sten graad lengte oostelijk

(*) Met deze getuigenis stemt overeen hetgeen de Heer W. Marsden, op het gezag van eenige ongelukkige matrozen vermeldt, die gedurende bijna twee jaren onder de strandbewoners dier streken leefden; zijnde dezelve in 1783, bij gelegenheid van eenen verraderlijken en moorddadigen aanval, gepleegd door de Papoea's op het sloepsvolk van het schip Northumberland, dat toen in eene baai aan de noord-westkust van Nieuw-Guinea, op 2° 26′ Z. breedte, ten anker lag, gewelddadig gegrepen en gevangen gehouden. De plaats hunner gevangenschap, door den Heer Marsden Braou gespeld, is waarschijnlijk eenerlei met het laatste van de vijf door ons boven genoemde gehuchten. Volgens hun berigt is het land aldaar ongemeen sterk bevolkt; en ditzelfde beweert ook Kapitein H. Wilson van de noord-oostzijde des eilands, alwaar hij, insgelijks in 1783, met het paketschip Antelope, van de Oost-Indische Compagnie, den wal naderde. (Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Brittain and Ireland, Vol. III. Part. I. pag. 125.)

»van Greenwich op de zuidkust, en van daar west-, noord-west- en noordwaarts op tot de Kaap de »Goede Hoop, op de noordkust gelegen, behoudens evenwel de regten, welke de Sultan van Tidore »op de distrikten van Mansary, Karongdefer, Ambarssura en Amberpon zoude mogen hebben.

»En opdat van deze bezitneming ten allen tijde zal kunnen blijken, zal door mij van deze plegtigheid »worden opgemaakt Proces-Verbaal, om te dienen daar en waar zulks mogt behooren.

»Aldus gedaan op heden den vier-en-twintigsten augustus achttien-honderd-acht-en-twintig.

»De Commissaris tot het in bezit nemen van
»de westkust van Nieuw-Guinea,

»VAN DELDEN."

De plaats, waar het nieuw gebouwde fort Du Bus stond, ontving den naam van Merkus-Oord, ter eere van den toenmaligen Gouverneur der Moluksche eilanden; terwijl tevens bepaald werd, dat de baai Oeroe Langoeroe en de daar naastliggende straat Saraweri Wourat, welke het eiland Aidoema van den vasten wal afscheidt, tot herinnering aan de schepen, welke aldaar het eerst hebben gekruist, voortaan den naam zouden dragen van Triton's baai en Iris-straat.

De Triton's baai bestaat uit een ruim bekken, hetwelk omtrent twee geogr. mijlen diep en ééne mijl breed is; geheel naar binnen wordt het iets naauwer. Op den achtergrond van deze, ten oosten en westen door rotsige en steile hoogten bezoomde kom, verheft zich de berg Lamantsjieri, waarvan de zuid-oostelijke voet in eene zacht glooijende vlakte uitloopt, welke den noord-westelijken oever der baai vormt. Dit is de eenige geregelde vlakte, door ons in die streek gevonden, waarom dan ook daar, aan den kant der zee, de sterkte geplaatst werd (zie Pl. 3). Haar bodem bestaat uit kalkgrond, die een weinig met kwartszand en kleiaarde is vermengd, eene lichte kleur heeft en van boven bedekt is met eene laag plantenaarde, gemengd met kalkgrond, ter dikte van omtrent één' voet. Er werd tot acht voeten diep in den grond gegraven, zonder dat men op rotsen stiet. Daar, waar de sterkte ligt, bestaat de oever uit eene strook wit zand, waarin men, bij het delven van een' kuil, reeds op eene diepte van anderhalven tot twee voeten, goed drinkwater vond. Niet ver oostelijk van daar, ontlast zich eene rivier in de baai, Walar Timbona genaamd. Dezelve komt uit eene diepe kloof, tusschen de bergen Lamantsjieri en Oriori gelegen. Bij haren mond zijn de oevers laag en moerassig. Dit lagere strandgedeelte is van eene groote, ondiepe bank van zachten kleigrond omgeven, hier en daar met kalkzand vermengd. Deze bank neemt meer dan de helft van de binnenbaai in, en laat alleen aan den westkant derzelve een smal, maar zuiver en diep vaarwater voor schepen open. Midden in de wijde bogt liggen onderscheidene kleine eilandjes en klippen boven water, en meer naar buiten, voor den ingang der baai, vindt men insgelijks eenige kleine eilandjes en boven het water uitstekende klippen. De laatsten zijn, even als die binnen de baai en in de Iris-straat, van eenen koraalbodem, die bij de helderheid van het water de schoonste kleuren vertoont. De diepte der baai, van den ingang af, langs den westkant der eilandjes tot aan den hoek Koemoera toe, bedraagt tusschen de 60 en 30 vademen; terwijl van het laatstgenoemde punt, langs den Z. W. wal tot op ongeveer ¾ kabellengte van den oever, vóór het fort, dezelve langzaam afneemt van 30 tot 5 vademen.

Daar de geheele vlakte op den achtergrond der baai met een zwaar bosch van reusachtige stammen bedekt was, kostte het niet weinig moeite, eene opene ruimte van zekere uitgestrektheid te bekomen. Er werd gedurende zeven weken door de equipagie der korvet **Triton** en het detachement militairen, bestemd voor de bezetting van dezen nieuwen post, met groote krachtsinspanning aan het omhakken der boomen, het wegslepen en verbranden van het hout, en het bouwen der sterkte gearbeid. Vele manschappen werden weldra ziek en het ging de Officieren en ook ons niet beter. Koude en heete koortsen, dyssenteriën en hardnekkige rheumatische aandoeningen heerschten het meest. Met de Febres intermittentes was doorgaans eene min of meer sterke, zuchtige geneigdheid verbonden, die bij de lijders weldra dik gezwollene beenen en andere ongemakken ten gevolge had; de meeste manschappen stierven echter aan rotkoortsen, die dikwerf in weinige dagen eene ongemeene hevigheid en kwaadaardigheid erlangden. Hoe weinig verblijdend deze omstandigheid ook was, zoo schreven wij dezelve toch meer aan schadelijke uitwasemingen van den pas ontblooten grond, aan het gebrek van goed, versch voedsel en aan het onafgebroken zwaar werken toe, dan aan het luchtgestel van het land zelf. Wij hoopten, dat, de grond eenmaal behoorlijk uitgedroogd en van alle onreinheden gezuiverd zijnde, het verblijf aldaar, bij een geregeld leven en een goed voedsel, even gezond zoude zijn als aan de stranden in de Molukken. Deze hoop echter heeft zich, helaas, niet bevestigd: het oord bleef in eenen hoogen graad ongezond. Ten gevolge der voortdurende ongunstige berigten dienaangaande, verleende Zijne Majesteit, in 1835, aan het Indische Bestuur magtiging om het Nederlandsche etablissement naar een geschikter en gezonder punt te verplaatsen, en terwijl de in de Molukken gestationeerde oorlogsvaartuigen zich met het opsporen van zoodanig geschikt punt, en ook met het doen van wetenschappelijke onderzoekingen onledig hielden, achtte men het noodig, de door ziekte afgematte bezetting, het fort **Du Bus** voorloopig te doen ontruimen.

LIJST

VAN

EENIGE WOORDEN, UIT DE VERSCHILLENDE TALEN, TER ZUID-WESTKUST VAN NIEUW-GUINEA GESPROKEN WORDENDE.

	DER INBOORLINGEN BIJ DE RIVIER OETANATA.	DER PAPOEA'S VAN LOBO EN NABURIGE DISTRIKTEN.	DER MAIRASSIS BIJ LOBO.	DER BEWONERS VAN HET LANDSCHAP ONIN OF WONI.	CERAMSCH.
De zon.	Djauw.	Orah.	Ongoeroe.	Rera.	Olara.
De maan.	Oeran.	Foeran.	Foeran.	Poenono.	Woelana.
De sterren.		Koma koma.	Waniwani.	Apatin nofarere.	Witoeïna.
De aarde.	Tiri.	Ena.	Gengena.	Gai.	Tana.
Het water.	Warari.	Walar.	Wata.	Weari.	Aar.
Eene rivier.	Warari napetiké.	Walar nabetik.		Weraboean.	Aarsenoe.
De regen.	Koma.	Komah.	Jamo.	Oenano.	Oerana.
De wind.	Lowri.	Lowie.	Woreei.	Giriko.	Angin.
Het vuur.	Oeta.	Lawi.	Iworo.	Api.	Afi.
De ochtend.	Kameti.	Sinenere.		Sirarar.	Olar anrani.
De middag.	Kameti aroa.	Oertoto.		Rera faroear.	Olar katoto.
De avond.	Djauw aroa.	Oerwawa.		Rera samana.	Olar galiea.
De nacht.	Tapo.			Gogam gogam.	Garan.
Het licht.		Niriawa.		Maram.	Masir.
De duisternis.		Momat.		Gamopan.	Garagaran.
Een berg.	Pamogo.	Foekar.	Tiernawera.	Terio.	Oekara.
Een boom.	Pah.	Kajoe akar.	Njoenabara.		Kaire.
Een mensch.	Marowana.	Teima, Orang.	Iöhanouw.		Manoesia.
Een man.		Marowana.	Fatakowa.	Marara.	Orana.
Eene vrouw.	Koeranie.	Mawina.	Eweei.	Matapais.	Wawine.
Een kind.	Moetoekie.	Tamanetto.	Janijani.	Saboban.	Anak.
Een slaaf.	Manoké.	Mooi.		Arobi.	Mooi.
Het hoofd.	Oepauw.	Monongo, Oemoen.	Nangoewoe.	Onimpatin.	Itoenini.
Het haar.	Oeïri.	Monongfoeroe.	Nangoekatoe.	Ampoewa.	Oekar.
De oogen.	Mameh.	Matalongo.	Namboetoe.	Matapatin.	Matanini.
De ooren.	Iänie.	Tringango.	Newirana.	Tanigan.	Talinganini.
De neus.	Birimboe.	Sikaiongo.	Nambi.	Wirin.	Isowanini.
De mond.	Irie.	Oriëngo.	Naros.	Soeman.	Iloanini.
De tanden.	Titi.	Roewotongo.	Sika.	Nifan.	Nisikoanini.
De tong.	Maré.	Kariongo.	Nenegoen.		Kealonini.

	DER INBOORLINGEN BIJ DE RIVIER OETANATA.	DER PAPOEA'S VAN LOBO EN NABURIGE DISTRIKTEN.	DER MAIRASSIS BIJ LOBO.	DER BEWONERS VAN HET LANDSCHAP ONIN OF WONI.	CERAMSCH.
De wangen.	Awamoe.	Wafiwiriongo.	Namorkawa.	....	Tafar.
De hals.	Ema.	Garang.	Nimgara.	....	Toltolanini.
De buik.	Iwouw.	Kanbonago.	Newoeroe.	Pitocan.	Itoanini.
De rug.	Oerimi.	Roesokongo.	Newoeroe nembai.	....	Kotano.
De armen.	Too.	Nimango.	....	....	Imara.
De handen.	Mareh.	Nimangöoeta.	Okorwita.	....	Imanini.
De vingers.	....	Nimangosoro.	Amooi.	....	Rangrang.
De nagels.	Dja.	Bombo.			
De billen.	Atopoe.	....	Nasnawera.	....	Losaka.
De beenen.	Imirie.	Karingo.	Okora.	....	Keani.
Het dijbeen.	Ai.	Willanima.	....	....	Faar.
De knien.	Iripoe.	....	....	....	Keani woekoe.
De kuiten.	....	Larawetoe.	Okorwai.	....	Keani bossal.
De voeten.	Mouw.	....	....	Nimin. {Kaki, Tangan.} Maleisch.	Keani roewor.
Groot.	Napetiké.	Nabetik.	Naweerkai.	Aboeani.	Bobak.
Lang.	Marawas.	Marawas.	Ganagana.	Manawaso.	Malas.
Ver weg.	Marawat.	Oo, Nauw, Nanga.	....	Bairi.	Raun.
Kort.	Memeti.	Tomba.	Kandiöra.	Fisio.	Toektoek.
Klein.		Netoe.	Wonso wonso.	Koykoyto.	Ototaktoekoe.
Rood.	Napeteharo.	Wambar.	....	....	Meramera.
Wit.	Topokoe.	Rakaraka.	....	Sabok.	Mafoeti.
Zwart.	Ikoko.	Moitan.	....	Kamoeso.	Metan.
Mooi.	Nata.	Nagewi.	Kanioeria.	Sajoy.	Baban.
Goed.	Temonie.	....	....	Manifia.	Baik.
IJzer.	Poeroetie.	Woeroesesi, Moemoemoer.	Woersasi.	....	Moemoemoira.
Hout.	Kai.	Kai.	Iwoe.	Kajoe.	Kai.
Een sagoboom.	Amati.	....	....	....	Kela.
Sagomeel.	Kinanie.	Kakana.	Mowasé.	Inano.	Baire.
Bamboes.	Boniti.	Karawattoe.	....	....	Oeloera.
Bindrotting.	Kema.	Koewah.	....	....	Orara.
Gras.	Matere.	Roeroet.	....	....	Imaka.
Roode peper.	Maresen.	....	....	Sapoean.	Maresen.
Massoy-schors.	Triga.	Masooi.	Masooi.	Misooi.	Aikorara.
Een pompoen.	Apoeni.	Ambon.	....	Sambiki.	Laboena.
Eene kokosnoot.	Oeteri.	Nioe.	Owah.	Roeroh.	Nieöera.
Eene muskaatnoot.	Oeteke.	Pala.	Balla.	....	Pala.
Tabak.	Kapaki.	Tambako.	Tabako.	Tabako.	Tabako.
Suikerriet.	Mone.	Towoe.	Meei.	Tepio.	Tonura.
Pisang.	Kauw.	Foedi.	Weki.	Foegi.	Foedira.
Een varken.	Oeh.	Booi.	Bemba.	Papio.	Booi.

	DER INBOORLINGEN BIJ DE RIVIER OETANATA.	DER PAPOEA'S VAN LOBO EN NABURIGE DISTRIKTEN.	DER MAIRASSIS BIJ LOBO.	DER BEWONERS VAN HET LANDSCHAP ONIN OF WONI.	CERAMSCH.
Een hond.	Woerie.	Kawoena.	Antsing.	....	Kafoenar.
Een visch.	Erika.	Dondé.	Koeratoe.	Sairi.	Ikana.
Eene krab.	Pia.	Karakka.	....	Araof.	Karakara.
Eene schildpad.	Piako.	Sarab.	....	Fenoe.	Fenoera.
Een schildpadden-ei.	Piagoe.	....	....	Fenoe patin.	Fenoe tellora.
Een huis.	Kami.	Sarin.	Watara.	Roemasó.	Roema.
Eene zeilpraauw.	Piari.	Bieri.	Era.	Raioboeam.	Anga.
Zeilen.	Kopoti.	Siroeroet.	Wasoso.	Afairo.	Sobal.
Eene kano.	Koe.	....	....	Raikoikoi.	Angtian.
Een pagaai.	Poo.	....	....	....	Wosara.
Een boog.	Awoeré.	Kewoh.	Kewoea.	....	Oesoera.
Een pijl.	Tihareh.	Larakai.	Jorongo.	Poesir.	Wanoenoeka.
Schieten.	Ihege.	Bakareroe.	Tewei.	....	Tafanak.
Een piek.	Kareh.	....	....	Baitoe.	Golagolar.
Eene werpspies.	Oki.	....	....	Tibori, Wasar.	
Een mes.	Pagati.	Toeri.	....	Toeni.	Toerika.
Een hakmes.	Tai.	Benda.	....	Sagafisi.	Pedara.
Scherp.	Nakewi.	Mangan.	....	Magani.	Matare.
Een armband.	Toetoeroe.	Rimbia.	....	Jano.	Ritoera.
Koralen.	Kamori.	Remar.	....	....	Solata.
Eene trom.	Momoka.				
Iets bewaren.	Namatorani.	Mataro.	....	Afona.	Daroe.
Koopen.	Pairi.	Tamangoeri.	Mangoeriomo.	Atona.	
Verkoopen.	....	Koesembera.	Fierkeei.	Papena.	
Stelen.	Tomo.	....	Jono.	....	Fakalioes.
Bang zijn.	Napopari.	Koemetato.	....	Mataito.	Tome takot.
Zitten.	Aipa.	Tamatoren.	....	....	Tamatoran.
Liggen.	Aikai.	Koekeimanse.	Tewiawoe.	....	Loesloessora.
Staan.	Ikonago.	Tamariri.	Itirie.	....	Tamariri.
Gaan.	Djaga.	Oetangi.	Osoh.	Tabana.	Tagi.
Loopen.	Ikomorie.	Tafararoe.	Soerah.	Opitin, Apoera.	Tafalaro.
Spreken.	Iwari.	Iwar.	....	Asoerat, Siroerat, Fouwerwai.	Sabie.
Zingen.		Tawa olala.	....	Kamea.	
Hoesten.	Oetai.	Wanroe.	Sajei.	....	Tauwo.
Lagchen.	Okoe.	Marifi.	Ongara.	....	Tamlif.
Huilen.	Makeh.	Tetangies.	Teta.	....	Tatangies.
Fluiten.	Wareh.	Fangoes.	Fonga.	....	Tafagoes.
Slaan.	Katari.	Misingie.	Korkorria.	....	Seboekat.
Slapen.	Ete.	Kokenaf.	Tetewi.	Marawa.	Takifit.
Opstaan.	Ete pokari.	....	....	Mariri.	

	DER INBOORLINGEN BIJ DE RIVIER OETANATA.	DER PAPOEA'S VAN LOBO EN NABURIGE DISTRIKTEN.	DER MAIRASSIS BIJ LOBO.	DER BEWONERS VAN HET LANDSCHAP ONIN OF WONI.	CERAMSCH.
Honger hebben.	Pitiri.	Bitiri.	Omkatoe.	Abelaroe.	Matawiti.
Dorst hebben.	Arematigati.	Garang naowoes.	Namgoenoe.	Gainamara.	Komongalanako.
Eten.	Namoeka.	Koeko.	Mewa.	Amoea nanoe.	Takafanga.
Drinken.	Namoeka.	Makienoe.	Nimgara.	Ninoen.	Tinoe.
Bedanken.	Oo.	...	...	Asioboh.	Kosobakaun.
Ik.	Area.	Lakoe.	Omona.	Joi.	Kito.
Gij.	...	Kauw.	Keme.	Ono.	Kaun.
Ja.	Aroa.	Oro.	Oro.	Joh.	Nai.
Neen.	Pakana.	Maratei.	Indanamba.	Matio.	Naitei, Tei.
Ziek.	Matigati.	Nawitik.	Wita.	Isin bojara.	Morsingat.
De dood.	Namata.	Namata.	Jaweta.	Mate.	Tamata.

GETALLEN.

1.	NB. Bij de Oeta-bewoners zijn ons geene bijzondere uitdrukkingen voor de onderscheidene getallen bekend geworden. Wanneer zij een zeker getal wilden aanwijzen, deden zij zulks met de vingers, en bij het optellen herhaalden zij, na elken bijgevoegden vinger, telkens het woord *Awari*.	Samosi.	Tangauw.	Sa.	Sa.
2.		Roeëti.	Amooi.	Noewa.	Roti.
3.		Touwroe.	Karia.	Teni.	Tolo.
4.		Faat.	Aai.	Faat.	Faat.
5.		Rimi.	Iworo.	Nima.	Lim.
6.		Rim-samosi.	Iworamooi.	Nem.	Onam.
7.		Rim-roeëti.	Iworkaria.	Tarassá.	Fitoe.
8.		Rim-touwroe.	Iworaai.	Taranoewa.	Aloe.
9.	...	Rim-faat.	Neeiwora.	Sapoeti.	Sia.
10.	...	Woetsja.	Werowamooi.	Poesoea.	Oetsja.
11.	...	Woetsja-resin-kasamosi.	Ne-tangauw.	Poesoea-resi-sa.	Oetsja-resi-kasai.
12 (enzv.).	...	Woetsja-resin-ka-roeëti (enzv.).	Ne-amooi (enzv.).	Poesoea-resi-noewa (enzv.).	Oetsja-resi-ka-roti (enzv.).
20.	...	Sekoemat-roeëti.	Jauw-nat-makia.	Poeti-noewa.	Oetroe.
25.	...	Sekoemat-roeëti-resin-rim.	...	Poeti-noewa-resi-nima.	Oetroe-resi-ka-lim.
30.	...	Sekoemat-touwroe.	...	Poeti-teni.	Oetolo.
50.	...	Sekoemat-rim.	...	Poeti-nima.	Oetoe-lim.
100.	...	Raatsja.	...	Ratja.	Raatsja.
1000.	...	Reboensa.	...	Repisa.	Reöensa.

DRUKFEILEN. Bl. 7, reg. 1, staat: 1770, lees: 1700; — bl. 69, in de noot, reg. 6, staat: 6000, lees: 5000; — bl. 71, in de noot, reg. 10, staat: 0,05, lees: 0,06.

SCHETSEN

UIT DE

OOSTELIJKE STREKEN DES INDISCHEN ARCHIPELS,

DOOR

SALOMON MÜLLER.

I
zoove
Majes
zamel
schille
de lar
de me
gegeve
bepale
besch
gedu
treff
zede
besc
leve
kenc

SCHETSEN

UIT DE

OOSTELIJKE STREKEN DES INDISCHEN ARCHIPELS,

VOORNAMELIJK VAN

CELEBES, BOETON, AMBOINA EN DE BANDA-EILANDEN.

De berigten, welke ik, onder den titel van Schetsen, mijnen lezeren aanbied, sluiten zich in zooverre aan mijne bijdragen tot Nieuw-Guinea onmiddellijk aan, als zij, tijdens den togt van Zijner Majesteits korvet Triton, van Makassar door de Molukken, naar het gezegde Papoeasche gewest, verzameld zijn geworden. De spoed, waarmede die reis werd volbragt, veroorloofde ons niet, op de verschillende eilanden, die wij onderweg aandeden, langen tijd te vertoeven, zoodat wij schier alleen aan de landingsplaatsen en aangelegene streken, eenige onderzoekingen konden in het werk stellen. Van de meesten dier oorden zijn intusschen reeds min of meer uitvoerige topographische beschrijvingen gegeven, zoodat wij ons dienaangaande, gevoegelijk tot eenige weinige mededeelingen zullen kunnen bepalen. Behalve Valentyn's Oud- en Nieuw-Oostindiën, die oude schatkamer van belangrijke bescheiden omtrent de Zuid-Aziatische landen, derzelver bewoners en de veroveringen der Europeanen, gedurende de twee eerste eeuwen van hun verblijf aldaar, bezitten wij uit den lateren tijd vele voortreffelijke berigten, zoowel omtrent de geographische gesteldheid, als omtrent de geschiedenis en de zeden der bewoners dier wereldstreek. Het kan derhalve onze bedoeling niet zijn, hier eene volledige beschrijving van de door ons bezochte eilanden te geven; maar wij zullen ons alleen bepalen tot het leveren van eenige bijdragen omtrent die onderwerpen, welke minder algemeen en minder juist bekend zijn.

De volgende aanteekeningen gaan vergezeld van tien platen. Vier van dezelve zijn vervaardigd naar gekleurde teekeningen van den Heer Ver-Huell (*); de andere zes zijn, even als de vroeger medegedeelde tafereelen van Nieuw-Guinea, genomen uit de welvoorziene portefeuilles van wijlen de Heeren P. van Oort en G. van Raalten, welke geen van beiden het geluk hebben mogen genieten, hunne fraaije, onder zoo vele opofferingen en gevaren bijeen gebragte teekeningen en schetsen, in het licht te zien verschijnen. De nagedachtenis van deze, onze te vroeg gestorven reisgenooten, blijve ons, ook door de gewrochten van hun ijverig kunsttalent, levendig en dierbaar.

I.

Aanteekeningen betrekkelijk Makassar, Bonthain, het eiland Boeton en eenige andere nabijliggende eilanden.

Het fort Rotterdam te Makassar (†), van hetwelk Pl. 14 een, van de reede genomen gezigt voorstelt, werd, gelijk door Valentyn is aangeteekend, in 1677, tien jaren na den bloedigen slag van Speelman, door de Hollanders voltooid. Het is gegrondvest op dezelfde plek, waar de vermeesterde sterkte *Oedjong-Pandang* gelegen was. — Makassar, de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen in de zuidelijke gedeelten van Celebes (§), ligt aan de westzijde van het eiland, digt bij de zee. Deszelfs omstreken zijn, in verre uitgestrektheid, geheel vlak, zoodat het oog alleen in het blaauwe verschiet een vrij hoog gebergte ontwaart. Dit gebergte, hetwelk een gedeelte der keten is, die de groote zuid-westelijke landstrook van Celebes in de lengte van het noorden naar het zuiden doorsnijdt, is overal zeer boschrijk; terwijl het

(*) De Heer Q. M. R. Ver-Huell, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Kolonel en Kapitein ter zee, Equipagemeester enzv. te Rotterdam, bekend door zijne Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën, maalde, gedurende dien Oost-Indischen togt, met eigen hand en bijzondere naauwkeurigheid en uitvoerigheid, eene menigte van landgezigten, welke door Zijn Ed. met zeldzame belangloosheid, aan ons tot het doen eener keuze werden aangeboden. Wij hebben van deze goedheid een bescheiden gebruik gemaakt, en brengen dien Heer opentlijk onzen dank voor de belangrijke aanwinst, welke dit werk daardoor is mogen te beurt vallen.

(†) Eigenlijk *Mangkasar* (مڠكسر).

(§) Onjuist is de opgave van Dr. G. Hassel (Handbuch der neuesten Erdbeschreibung, B. 15, p. 601), dat dit eiland door de Boeginezen *Negri Oran*, door de Makassaren *Tanna* wordt genoemd. De twee eerste woorden (*Negri Orang*) beteekenen in het maleisch letterlijk: eene stad of dorp van menschen; het laatste (*Tanah*) beteekent alleen: aarde, land. Beide uitdrukkingen zijn baarblijkelijk door eenen in de maleische taal geheel onkundigen reiziger opgeteekend. Het denkbeeld om aan zulk een uitgestrekt land als Celebes, eenen algemeenen naam te geven, is ten eenen male strijdig met het gebruik en bevattingsvermogen der Indische eilanders, gelijk zulks reeds door den Heer J. Crawfurd (Indian Archipelago) omstandig is aangetoond. Wanneer de bewoners in de zuidelijke streken van Celebes, en ook die, uit andere deelen des Archipels, van het bedoelde land spreken, noemen zij hetzelve òf *Tanah Boegis* (تانه بوڬس, het land der Boeginezen), òf *Tanah Mangkasar* (تانه مڠكسر, het land der Mangkasaren); dewijl deze twee volksstammen, van oudsher, niet alleen beurtelings de magtigsten en overheerschers van het geheele eiland waren, maar zich ook van alle hunne overige landgenooten steeds het ijverigste op den koophandel en de zeevaart hebben toegelegd, en daardoor het best en algemeenst in den Archipel bekend zijn geraakt.

vlakke voorland afwisselend bedekt is met rijstvelden en dorpen, welke laatsten, immer in de lommer gehuld, als zoo vele boomgroepen, tusschen de min of meer uitgebreide graanvelden oprijzen. De stad Makassar levert voor een gedeelte nog een getrouw afbeeldsel op van den bouwtrant der eerste Europeanen Bij het gezigt der zware muren met hunne kleine gewelfde poorten, en de daarachter gelegene lage, doch insgelijks geheel uit steen opgetrokkene woonhuizen, wordt men onwillekeurig tot een ernstig nadenken gestemd, omtrent de gevaren, welke in den beginne, de blanke vreemdelingen aldaar bedreigden. De stoutheid van den aanleg dezer merkwaardige overblijfselen vervult met verbazing, en hun sombere bouwtrant, als gelijkende zij zoo vele gevangenissen, met eene soort van huivering. Deze indruk is nog levendiger door het groote verschil, hetwelk die stevige en blijkbaar op verdediging en veiligheid berekende woningen, tegen over de smaakvolle, vrolijke en meer naar het luchtgestel ingerigte huizen uit den lateren tijd, opleveren. — Behalve eene hoofdstraat, heeft Makassar nog onderscheidene kleinere, die, evenwijdig met het zeestrand loopende, gedeeltelijk door inlandsche Christenen, gedeeltelijk door Chinezen en ook gedeeltelijk door Boeginezen en andere Mahomedaansche inboorlingen bewoond worden. De belangrijkste plaats dezer wijken was voor ons de vischmarkt, waar wij gelegenheid vonden, om binnen weinige dagen de aanzienlijke hoeveelheid van ruim 300 stuks fraaije zeevisschen bijeen te brengen. Een groot aantal praauwen staken iederen ochtend met den landwind in zee, en kwamen tegen den avond, met den zeewind, weder terug. Somwijlen hadden zij zulke goede vangsten gedaan, dat schier in alle visschershutten langs het strand, de bamboezen stellaadjen, voor de tentoonstelling van den te verkoopen buit bestemd, naauwelijks toereikende waren om denzelven behoorlijk te bevatten. Het is hier de plaats niet en wij zouden ook te wijdloopig worden, indien wij eene volledige optelling gaven van al de door ons aldaar waargenomene visschen. Om een denkbeeld te doen verkrijgen van de vischrijkheid der Makassaarsche zee, zal het voldoende zijn, hier eenige soorten uit verschillende geslachten en familiën op te noemen. Wij bepalen ons tot de volgende: Carcharias sorra, Scyllium punctatum, Zygaena Blochii, Rhinobatus laevis, Torpedo Timlei, Trygon lymna, Myliobatis flagellum, Tetrodon argenteus en Honkenii, Balistes lineatus, Aluthera barbata, Triacanthus biaculeatus, Saurus coromandelicus; onderscheidene zoogenaamde naaldvisschen (Syngnathus) en haringen (*) (Clupea); voorts Megalops cyprinoides, Notopterus capirat, Elops saurus, Chirocentrus dentex, Belone timucoides, Hemiramphus marginatus; verschillende Siluroidei van de geslachten Pimelodus, Macropterus en Plotosus; als ook eenige Pleuronectae van de geslachten Solea en Hippoglossus. Veel talrijker dan de kraakbeenige visschen (Pisces cartilaginei) en de weekvinnigen (Malacopterygii), waren de stekelvinnigen (Acanthopterygii), uit welke groote afdeeling inzonderheid de makreelachtigen (Scomberoidei) en de baarsachtigen (Percoidei), zoowel in soorten als individuën, zeer menigvuldig voorkwamen. De ontzaggelijke menigte van makreelen, welke de Indische zeeën bewonen, leveren niet minder eene onuitputtelijke bron op voor de visschers dier streken, als zij, uithoofde hunner vraatzucht, voor de gevaarlijkste vijanden te houden zijn van alle kleinere waterbewoners. Vooral

(*) Gelijk onze gewone haring (Clupea harengus), wordt uit deze familie een zeer klein vischje, van het geslacht Engraulis, op zekere tijden van het jaar bij duizendtallen gevangen, met zout benevens andere, uit het plantenrijk genomen stoffen gepekeld, en vervolgens in digtgesloten fleschen en potjes door den geheelen Archipel verzonden. Deze vischjes worden als toespijs bij de rijst genuttigd en, daar zij door de pekel eene roode kleur erlangen, zijn zij algemeen onder den naam van roode vischjes bekend.

is het de vliegende visch (Exocoetus), welke onophoudelijk door hen vervolgd wordt. Van de verschillende soorten van makreelen, door ons te Makassar gezien, vermelden wij hier alleen: Scomber guttatus en Commersonii, die beide zeer gemeen schijnen te zijn. Minder menigvuldig, of ook wel slechts zeldzaam, kwamen ons verder nog de volgende visschen aldaar voor, als: Caranx xanthurus en Rottleri, Lichia (Chorinemus) aculeata, een Trichiurus, Coryphaena chrysurus, Stromateus niger, Mene maculata; onderscheidene Labroidei van de geslachten Scarus, Cheilinus, Epibulus en Julis; eenige Mugil-soorten, Glyphisodon melas en bengalensis, Premnas trifasciatus, Caesio erythrogaster, Gerres filamentosus, Amphiprion ephippium, Diacope Sebae en notata, Dentex obtusus, Serranus corallicola, merra en sexfasciatus, Mesoprion unimaculatus en annularis, Pristipoma kaakan, Scolopsides Vosmaeri en lycogenis, Holocentrum orientale, Scorpaena picta, Pterois zebra, Sphyraena Commersonii, Mullus (Upeneus) vittatus, Therapon servus, Apogon novemfasciatus en nigripinnis, Diploprion bifasciatum, Umbrina Kuhlii, Otolithes argenteus, Platycephalus scaber, Sillago acuta, Polynemus tetradactylus, Pimelepterus indicus, Toxotes jaculator, en onderscheidene klipvisschen van de geslachten Chaetodon, Platax, Holacanthus, Drepane en Scatophagus, hoezeer de schubvinachtigen (Squamipennes) op verre na niet zoo talrijk zijn, als op de klippen en koraalriffen in de Moluksche wateren. In het algemeen moeten wij hier bijvoegen, dat de meeste der bovengenoemde visschen door den geheelen Archipel heen schijnen verspreid te zijn, aangezien wij velen daarvan ook te Batavia en op andere kustplaatsen der groote Sunda-eilanden aantroffen; en dat voorts sommige van dezelve tevens uit de golf van Bengalen en zelfs van nog veel grooteren afstand, uit de Zuidzee zijn bekend geworden.

Ten einde onze zoölogische waarnemingen geregeld achter elkander mede te deelen, wenden wij ons onverwijld tot de klasse der Amphibiën. De weinige tweeslachtige dieren, welke wij in de zuidelijke deelen van Celebes hebben te zien gekregen, bestonden in eenige slangen en hagedisachtige soorten. De gewone tweekammige krokodil (Crocodilus biporcatus) is zoowel op de reede van Makassar, als vooral aan den mond en binnen de rivier Goa zeer menigvuldig. Verschillende schinken, van welke de ver verspreide Scincus Kuhlii (Sc. multifasciatus, Kuhl.) de gemeenste is, zagen wij langs de wegen, onder struiken en tusschen steenen rondkruipen. Deze kleine onschadelijke diertjes zijn, ten opzigte hunner levenswijze, ware vertegenwoordigers der hagedissen (Lacertae), welke op de Oost-Indische eilanden ten eenemale gemist worden. Gelijk dezen, leven ook de schinken van allerlei insekten, voornamelijk van aardkevers, springhanen, vliegen, wormen, insektenlarven enzv. Zij koesteren zich soms met welgevallen in den warmen zonneschijn, en zijn zeer omzigtig en behendig. Eene kleine gekkosoort, naauw verwant aan den Hemidactylus fraenatus, wordt om dezelfde reden als deze, wegens de dienst namelijk, die het diertje door zijne jagt op muggen, nachtvlinders en andere lastige insekten, in de woningen der menschen bewijst, gaarne binnen dezelve geduld. De slangen, door ons in de bedoelde landstreek waargenomen, bepalen zich tot Coluber melanurus, Tropidonotus chrysargus, Dipsas Drapiezii, Tortrix rufa en Trigonocephalus viridis. Opmerking verdient het, dat deze laatste giftige slang, door ons nimmer op Java is aangetroffen, en ook aan onze Javasche bedienden volstrekt onbekend was, terwijl zij op de westkust van Sumatra en in de noordelijke deelen van Timor geenszins zeldzaam is, en door Russel, in zijn Account of Indian Serpents, van Tranquebar is beschreven en afgebeeld geworden.

De vogelen, door ons in de omstreken van Makassar en op de zuidkust van Celebes waargenomen, zijn, zoo uithoofde van hun gering getal, als dewijl zij meest tot de gewone, ook op Java gevonden wordende soorten behooren, naauwelijks eene bijzondere vermelding waardig. Wij zullen ons daarom bij deze dierklasse slechts tot de herinnering aan den grooten grondregel in de natuur bepalen, dat namelijk, wezens van denzelfden vorm, over alle streken der aarde in levenswijze en huishouding met elkander overeenstemmen. Zoo zien wij den kleinen torenvalk van Indië, die in grootte en kleur zoozeer overeenkomt met onzen europeschen Falco tinnunculus, volmaakt op dezelfde wijze, als deze bij ons, jagt maken op muizen, kleine hagedisachtige dieren en gevogelte, springhanen enzv. Circus Jardinii (*) kiest zich, even als de wouw-soorten in de noordelijke streken der aarde, de opene velden en weilanden tot verblijf, en zet, op dezelfde wijze, zich het liefst stil en ongemerkt op den bodem, of wel op eenen steen, lagen paal of iets dergelijks, door hetwelk hem, èn tot zijne veiligheid, èn tot het beloeren zijner prooi, een ruim uitzigt wordt aangeboden. Alcedo bengalensis is in alle opzigten een waar afbeeldsel van onzen gewonen ijsvogel (Alcedo ispida); Saxicola caprata herinnert, op eene onmiskenbare wijze, door hare gewoonten, aan de schuwheid en de onrust der europesche tapuiten. De blaauwe kwak (Ardea nycticorax) leeft ook daar, even als bij ons en gelijk hij door Wilson, van Noord-Amerika wordt afgeschetst; terwijl zijn rondvliegen in den nacht en zijn dof, doch sterk geschreeuw, hetwelk hij vaak ter middernacht hooren doet, bij het half barbaarsche en zoozeer tot bijgeloof geneigde volk van die warme landen, evenzeer aanleiding geven tot allerlei sprookjes en wonderbaarlijke uitleggingen, als ook nog bij menig bekrompen en onbeschaafd mensch in ons werelddeel plaats heeft. Dat de huishouding der uilen overal dezelfde is, laat zich reeds uit de overeenstemming der physische bewerktuiging dezer dieren opmaken; en inderdaad, deze overeenkomst is soms treffend. Die soorten, welke in gedaante en kleur naauw verwant zijn aan Strix aluco, houden zich ook steeds in de bosschen op; terwijl de tot de groep des kerkuils (Strix flammea) behoorende soorten, meest in oude tempels, in afgelegene rotsholen enzv. huisvesten.

Van de zoogdieren hebben wij geene andere te zien gekregen, dan alleen eenige Chiroptera van de geslachten Pteropus, Taphozous en Vespertilio; eenige kleine eekhorens en een paar troepjes gestaarte apen (Cercopithecus cynomolgus) (†). — De schelp-, gekorvene en schaaldieren, door ons verkregen, verdienen nog minder eene nadere aanduiding, als bestaande zij eeniglijk uit vormen, die allerwegen in den Archipel voorkomen. Uit de klasse der schaaldieren werden voornamelijk soorten van de geslachten Portunus, Palinurus en Palaemon ter markt gebragt.

Het bij Makassar uit wit zand bestaande strand, heeft eene flaauw afloopende helling. Langs hetzelve ontwaart men, onder de lommer van hoog geboomte, hier en daar kleine visschersdorpen, welke, op eenigen afstand gezien, schilderachtige tafereelen opleveren. Niet ver ten zuiden van de stad ontlast zich de rivier Goa in zee. Zij is eene der aanzienlijkste rivieren ter westzijde van het eiland. Hare oevers

(*) Deze soort vond ik nergens in den Archipel, uitgezonderd bij Makassar. Andere reizigers vonden haar in Nieuw-Holland.

(†) Van alle, tot heden van het eiland Celebes bekend gewordene zoogdieren, hebben wij in de inleiding tot deze dierklasse, afdeeling Zoölogie, een naauwkeurig overzigt medegedeeld.

zijn wel bebouwd, sterk bewoond, en leveren insgelijks vele fraaije gezigten op (Pl. 15 en 16). Aan den regter oever, ongeveer een uur boven haren mond, ligt de hoofdplaats Goa, waar de vorst van dat landschap zijn verblijf houdt. De vroeger vermaarde stad van dien naam, in het jaar 1778 door de onzen ingenomen en verwoest, lag niet ver van daar. Thans ziet men, op eene kleine hoogte, nog slechts eenige van gebakken steen gemetselde graftomben, welke de overblijfselen van het oude koninklijk geslacht van Goa bevatten. Eene dergelijke begraafplaats, van de Boeginesche vorsten, vindt men bij Bontualak, een klein half uur landwaarts in van Makassar (zie Pl. 17).

Op den 15den maart 1828 verlieten wij, met een zacht koeltje, de reede van Makassar. Een salvo van dertien schoten, door een gelijk getal van het fort Rotterdam beantwoord, strekte tot verhooging van den indruk en der eigenaardige gewaarwordingen, welke bij het verlaten van den wal, altijd min of meer bij den zeereiziger worden opgewekt. Wij stelden koers om den zuid-westhoek van Celebes en kwamen den derden dag voor Bonthain ten anker. De ontelbare eilandjes en de niet minder talrijke ondiepten langs en in de nabijheid dezer kust, maken het vaarwater aldaar voor groote schepen moeijelijk en onveilig.

Bij het tractaat van 18 november 1667, zoo roemvol voor de Hollandsche wapenen, werd Bonthain door den vorst van Makassar, Sultan Hassan Oedien, aan de gewezene Oost-Indische Compagnie in eigendom afgestaan. Zij stelde deze landstreek onder het beheer van Radja Palaka van Boni, haren getrouwen aanhanger en bondgenoot. Toen deze echter in 1696, zonder eenen mannelijken erfgenaam na te laten, stierf, nam zij Bonthain weder terug, het vervolgens onder haar eigen onmiddellijk bestuur behoudende. Dit distrikt ligt aan de zuidkust van Celebes. De Nederlandsche post, in een klein fortje, met aarden wallen, bestaande, en met eenige stukken geschut gewapend, bevindt zich digt aan het zeestrand, binnen eene wijde bogt. Op vele plaatsen langs den oever, ziet men inlandsche woningen, hoezeer het digte loof van de menigte palm- en andere vruchtboomen, een groot gedeelte der gehuchten aan het oog onttrekt. Niet ver van het strand begint de bodem langzaam te rijzen, en verheft zich weldra tot eenen hoogen berg, bij de zeelieden, wien hij tot een gewigtig verkenningspunt verstrekt, onder denzelfden naam bekend, als de baai, die hij bezoomt. Pl. 14 geeft eene afbeelding van dien berg met het fortje Bonthain op den voorgrond. Het is bekend, dat de beide moesons zeer aanmerkelijk van gesteldheid veranderen, naarmate zij in de westelijke zeeën van den Archipel, tusschen de groote Sunda-eilanden, of in die der oostelijke streken, in de Molukken, worden waargenomen. Hare werking vertoont zich alsdan op eene juist tegenovergestelde wijze. Dit onderscheid is tot heden in Oost-Indië nergens op eenen korteren afstand opgemerkt, dan aan de zuidkust van Celebes, in de straat Salajar (*).

(*) Juister *Sa-lâjar* (سلاير) één zeil; *sa* verkort van *satoe* (سات).

In het, door de kustbewoners van Solor en andere zeevarende eilanders des Archipels, geliefkoosde gezang »*Elele alorej*", hetwelk vaak onder het roeijen door hen wordt aangeheven, luidt een couplet:

Bejta minta salâmat ber-lâjar,
Dapat angin dan hârus bajikh;
Bejta tinggal di tânah Sa-lâjar,
Harap toewan ber-ontong bajikh.

Hetwelk zoude kunnen worden vertaald, door:

Ik hoop, dat gij in gezondheid moogt zeilen,
Met goeden wind en goeden stroom;
Ik echter blijf op het land Sa-lajar,
Wenschende mijn Heer veel voorspoed en geluk.

Ongetwijfeld dragen de geographische ligging en eigenaardige gedaante van Celebes, in verband met zijne uitgestrektheid en de menigte eilandjes, welke tusschen zijne zuidelijke grens en Flores gelegen zijn, niet weinig daartoe bij. — Na slechts eenen goeden halven dag bij Bonthain te hebben vertoefd, hoofdzakelijk met het doel om eenen voorraad mondbehoeften, en wel inzonderheid aardappelen, die aldaar in den zandigen bodem zeer goed tieren, op te doen, vervolgden wij de reis door de straat Salajar naar Boeton. Wij werden beurtelings door tegenwinden en stilte verhinderd, zoo spoedig vooruit te komen, als wij wel wenschten. Den 22sten maart zeilden wij, met helder weder en zachten wind, voorbij het eiland Kambaina. Uit het zuiden gezien, vertoont het zich als een vrij hoog, bergachtig land. In den namiddag van dien dag stak de wind eenigzins op, voerde ons weldra in het gezigt van het eiland Pangasane (*), en omstreeks den avond, binnen den ingang der straat Boeton, op de reede der hoofdplaats van dien naam. Het voortreffelijk schoone weder, dat ons den geheelen dag begunstigde, bragt het geheele scheepsgezelschap in eene vrolijke stemming, welke niet weinig verhoogd werd door de overheerlijke tafereelen van landgezigten, die zich, bij het inzeilen der straat Boeton, als een bewegelijk panorama aan ons oog vertoonden. Bekoorlijker schouwspel had zich voor geen onzer, ooit opgedaan. Aan alle kanten van land omgeven, tusschen hetwelk de schier spiegelgladde zee alleen door scharen dolfijnen bewogen en door eenige kleine visschersschuitjes verlevendigd werd, vergaten wij, dat wij ons op zee bevonden. In onze verbeelding voeren wij op een uitgestrekt en rustig meir.

Het eiland Boeton, hoezeer bergachtig, bezit echter geen bijzonder hoog gebergte. De hoofdplaats Boeton ligt in het zuidelijke gedeelte aan den westkant van het eiland, ongeveer een half uur van de zee, en tamelijk hoog. Niet ver van daar heeft de Sultan zijn verblijf, hetwelk zich als eene kleine sterkte voordoet. Het woonhuis is door eenen dubbelen muur omgeven, uit brokken kalksteen opgetrokken, hebbende de binnenste muur eene dikte van meer dan drie voeten. Aan den ingang van het huis was een lang metalen kanon (*Lila*) geplaatst, met den mond naar den weg gerigt. De bewoners van Boeton komen, zoo in gestalte als kleur, met de Makassaren en Boeginezen overeen; ook in hunne kleeding verschillen zij van dezen weinig of niet. Hunne huizen staan insgelijks op palen en zijn van denzelfden bouwtrant, als die der Makassaren. Bij eenige inlanders zagen wij zware houwers, wier gevesten met een bos menschenharen prijkten. Van de taal der Boetonezen konden noch onze Javasche matrozen, noch onze Maleijers iets hoegenaamd verstaan. Dit maakte den omgang met hen moeijelijk en was zeer belemmerend voor onze navorschingen omtrent het land. Kort voor ons vertrek echter, ontmoette ik eenen visscher, welke vrij wel Maleisch sprak. Deze verhaalde mij, onder anderen, dat op het eiland vele wilde zwijnen en in sommige streken ook verwilderde buffels leefden. Van huisdieren zagen wij eenige fraaije, donkerbruine paarden, die losliepen en op onze aannadering ijlings de vlugt namen; voorts onderscheidene kleine, roodharige honden en eene menigte hoenders. Langs den zeeoever lagen vele inlandsche vaartuigen, deels voor anker, deels op het drooge gehaald. Met de groote praauwen ondernemen de bewoners van Boeton verre togten naar de verschillende streken van den Archipel, en toonen zich aldus de ijverige mededingers van hunne handeldrijvende naburen, de zoo ondernemende Boeginezen. Er werden ons twee praauwen aangewezen, welke den

(*) In sommige Hollandsche werken wordt dit eiland *Pantjana* genoemd, en op sommige Fransche zeekaarten *Mounan*.

Sultan behoorden. Al deze vaartuigen worden op Boeton zelf gebouwd; eenige, bijkans voltooiden, zagen wij op de werf. De huizen in de nabijheid van het strand, hadden voor het grootste gedeelte geen voordeelig aanzien: zij leverden veeleer het tegenbewijs op van den betrekkelijken welstand der inboorlingen, waarvoor de vele praauwen schenen te pleiten; vooral echter staken zij sterk af bij de zoo verrukkelijk schoone natuurtooneelen der omstreken. Vóór schier alle huizen vonden wij kakketoeën en andere levende papegaaijen, welke, op stokjes, krukjes of in houten hoepels gezeten, enkel met eenen kleinen dubbelen ring, uit buffelhoren of den dop eener kokosnoot gesneden, aan éénen poot waren vastgehecht. Onder dezen zagen wij het menigvuldigst Psittacus sulphureus; in veel geringer getal Ps. ornatus en Ps. setarius. De inlanders schijnen deze vogels voornamelijk met het doel te vangen en tam te maken, om hen bij voorkomende gelegenheid te verkoopen. Zij vroegen ons van 2 tot 3 gulden (het vaakst eene *Ringgit* of Spaansche mat) voor het stuk. Op de jagt bekwam ik: Charadrius crassirostris, een paar individuën van Ardea novae-guineae, welke reiger in menigte op het paalwerk der in zee uitgezette vischfuiken zat, en zich niet zeer schuw toonde. Mijne Sundanesche jagers schoten: Ardea speciosa, Numenius phaeopus, Strepsilas collaris en Nectarina lepida. Het strand was als bezaaid met Paguri van verschillende grootte, die met hunne, van onderscheidene slakdieren geleende woningen, onophoudelijk rondkropen, en daardoor, als ware het, aan den geheelen witten zandbodem het aanzien van beweging en leven bijzetteden.

Het eiland Boeton bestaat grootendeels uit een kalkgesteente van lateren oorsprong, gelijk men hetzelve, met verschillende wijzigingen, op vele plaatsen aan de kusten van Celebes, Java, Madura, Timor, in de Molukken en elders in Indië aantreft. Nu eens bevat dit kalkgesteente vele fossile koralen (inzonderheid Madreporae), Conchyliën en andere zeedieren; dan weder vertoont het eene meer gelijkvormige, graauwachtig gele massa, of is somwijlen meer roodachtig geel van kleur, rijkelijk met kalkspaat doordrongen en zeer hard. Op Boeton vonden wij deze nieuwere kalksteenformatie niet alleen allerwegen langs den oever der zee, maar wij ontwaarden haar ook, hier en daar, op sommige der hoogste bergtoppen. Hoe lager en digter bij het strand, des te meer is de oppervlakte van het gesteente met gaten en scherpe hoeken voorzien, blijkbare gevolgen der ontbindende werking van het water. — De vruchtbaarheid van Boeton, naar zijne vegetatie in het algemeen te oordeelen, is bij eene vergelijking met die van Java en andere zeer vruchtbare tropische landen, geenszins uitstekend. In sommige streken van het eiland is de plantengroei dun en schraal; groote, alleen met gras bedekte plekken worden dikwerf door in rijen groeijend wild hout en woeste dalen beperkt: eene gesteldheid, die door hare afwisseling van donker en licht groen, open, heiachtig land en digt bosch, eene schilderachtige vertooning maakt. Onder de nuttige gewassen verdient vooral de kapas- of katoenplant (Gossypium) vermelding. Dezelve wordt hier veel aangekweekt en levert eene der fijnste en beste katoensoorten van geheel Indië op. Kokospalmen vindt men langs den zeeoever in groote hoeveelheid en, naar evenredigheid, is ook het eiland wèl bedeeld met een aantal andere vruchtboomen, die aan den Archipel in het algemeen eigen zijn. De kamiri-boom (Aleurites moluccana) is, wegens het voordeel, dat de inlanders uit deszelfs olieachtige vruchtkern, tot brandstof, trekken, en het bamboesriet, wegens deszelfs geschiktheid tot veelvuldig huiselijk gebruik, van bijzonder belang. Langs de zuid- en westzijde is de kust vaak steil en rotsachtig, met uitzondering der bogten en inhammen, die gemeenlijk een vlak strand van aangespoeld

wit zand bevatten. In het noord-westelijke gedeelte, tegenover de kust van Celebes, is de zeeoever bij afwisseling moerassig, en op zoodanige plaatsen veelal met digt ineengegroeide mangle-boomen (Rhizophorae) beschaduwd.

Toen wij tegen den avond naar de korvet terug wilden keeren, hadden wij moeite, eenige visschers te bewegen, om ons met een bootje naar boord te brengen; die arme lieden waren vol angst en vrees, dat wij hen zouden medenemen. Of dit ongunstig denkbeeld op de ondervinding was gegrond, dat sommige der hunnen weleens op schepen waren aangehouden en weggevoerd, is ons niet gebleken.

Op den 23sten maart, bij het aanbreken van den dag, werden de ankers geligt en de togt door de straat Boeton naar Amboina ondernomen. Deze straat strekt zich nagenoeg van het zuiden naar het noorden uit; zij is ten oosten begrensd door het eiland Boeton, en ten westen door het eiland Pangasane, mitsgaders door eenige andere kleine eilandjes, den zuid-oostelijken uithoek van Celebes en het eiland Wawoni. In den fraaijen hydrographischen Atlas, welke bij de reisbeschrijving van den franschen Vice-Admiraal Bruny-Dentrecasteaux is gevoegd, vindt men eene voortreffelijke kaart (N°. 39) van dien doortogt, tot welke wij diegenen onzer lezers, welke zich van deze landstreek een naauwkeurig denkbeeld willen maken, verwijzen. De naauwte der straat, inzonderheid op sommige plaatsen, en het hooge land, dat haar bezoomt, veroorzaken er vaak windstilten, die ook ons te beurt vielen en onzen voortgang zoodanig vertraagden, dat wij haar niet voor den 26sten konden uit komen. Voor ons, natuuronderzoekers, zoude dit oponthoud echter niet te lang zijn geweest, integendeel, wij hadden ons gelukkig geacht, nog eene maand en langer in eene streek te mogen verblijven, die zoo veel schoons ten toon spreidde en zoo menig punt van onderzoek aanbood, bijaldien onze pogingen, in dit laatste opzigt, tot ons leedwezen, niet zoozeer waren belemmerd. Telkens, zoodra zich een zuchtje verhief, moesten wij van plaats veranderen en, naar den drang der omstandigheden, veelal op vrij grooten afstand van den wal ten anker blijven liggen. In het begin, door het naauwste gedeelte der straat, vorderden wij het minst. Naauwelijks hadden wij de reede van de hoofdplaats Boeton verlaten, of de wind begon te verflaauwen, en weldra geheel te liggen, zoodat wij genoodzaakt werden, op nieuw het anker te laten vallen. Wij bevonden ons toen niet ver van een klein eilandje, nabij den vasten wal van Boeton. De eerste Officier der korvet, de Heer Tuning, aan wiens welwillendheid wij in het vervolg der reis zoo menig uitstapje ter bevordering onzer werkzaamheden te danken hadden, bood ons eene sloep aan, om dat eilandje te kunnen bezoeken. Vol blijdschap en met reikhalzend verlangen maakten wij onverwijld van dit vriendelijk aanbod gebruik; dan, het duurde niet lang, of bij het verheffen van een zacht windje werd de blaauwe vlag geheschen, ten teeken dat wij naar boord moesten terugkeeren. Toch hadden wij nog gelegenheid gevonden, eenige vogelen, onder welke Muscicapa coerulea, die tevens op Java, Sumatra, Borneo en Luzon te huis is, en Ardea scapularis (*), eenen niet slechts over den geheelen Indischen Archipel, maar ook over het warmere gedeelte van Zuid-Amerika en Afrika ver-

---

(*) Ik volg hier Wagler, die in zijn Systema Avium de Ardea javanica, Horsfield (Transact. of the Linn. Soc. V. 13.) met de bovengemelde soort van Illiger vereenigt. In zeden en leefwijze komt onze Oost-Indische vogel volkomen overeen met de Ard. virescens van Noord-Amerika, aan welke hij over het geheel naauw verwant is.

spreiden reiger; een pakje planten voor ons Herbarium; eenige koralen en een paar proefstukken van gesteente, in der haast bijeen te brengen. Het eiland bestond in eenen bolvormigen heuvel, met zwaar geboomte begroeid, terwijl zich, hier en daar, steile rotswanden verhieven, uit denzelfden nieuweren kalksteen zamengesteld, als waarvan wij hiervoren gewag maakten. Een breed rif van koralen omgordde hetzelve. Wie nimmer levende koralen in hunnen natuurstaat gezien heeft, kan zich naauwelijks een flaauw denkbeeld maken van het eigenaardige schoon dezer dierwoningen der zee. Naarmate de koraaltakken ouder worden, veranderen zij van kleur, terwijl bovendien, aan iedere soort nog bijzondere kleuren eigen zijn. Door deze verscheidenheid van verwen en de veelvuldige schakeringen, van het bloedroode tot de zachte rozenkleur, met overgangen in het paars en tusschen deze, schitterende tinten van een blaauwachtig licht groen tot een groenachtig en ook zuiver wit, ontstaat zulk een overheerlijk tapijt, als van zoo vele bloembedden, dat zelfs de koelste beschouwer, bij den aanblik van hetzelve, in bewondering en verrukking moet worden gebragt. Deze indruk wordt nog aanmerkelijk verhoogd, door de onophoudelijk trillende beweging der zee en hare in donkerheid toenemende blaauwe kleur, naarmate harer meerdere diepte. Dáár, waar de zon het watervlak helder bescheen, kon men, tot op vier en vijf vademen diepte, elk voorwerp op den bodem duidelijk onderscheiden. De koralen, door ons in de straat Boeton waargenomen, bepalen zich hoofdzakelijk tot de geslachten Madrepora (Porites, Pocillopora, Seriatopora, Sideropora, Heteropora), Maeandrina, Fungia, Astraea, Pavonia, Millepora en Tubipora. Tusschen de koraaltakken vertoonden zich hier en daar zeesterren, zeeëgels en onderscheidene schaaldieren. Uit de familie der zeesterren (Asteroidea) boeiden onze oplettendheid bijzonder Asterias nodosa, door hare fraai roode kleur en groote, zwarte knobbels op het bovenlijf; en eene Ophiura, veel gelijkenis hebbende met Oph. longipeda, Lamarck, die hare lange stralen tusschen de naauwe openingen van den koraalbodem naar buit uitstrekte, doch dezelve haastig terugtrok, zoodra men haar slechts even aanroerde, of door eene onvoorzigtige beweging, eene sterkere trilling in het water werd te weeg gebragt. Onder de zeeëgels merkten wij meer bepaaldelijk op: Echinus lucunter en Cidarites diadema, twee door ons ook dikwerf in de Molukken en bij Timor waargenomene soorten; terwijl ons uit de familie der schaaldieren voornamelijk soorten van de geslachten Palaemon en Portunus in handen vielen. — Zoetwater was op het eilandje niet te vinden, en onze matrozen waren genoodzaakt, de derwaarts medegenomene watervaatjes ongevuld weder naar boord terug te brengen. Langs het strand, op den vasten wal van Boeton, lagen hier en daar kleine visschersbootjes en eenige grootere praauwen, en in de nabijheid van dezelve, een weinig hooger op, waren, onder het geboomte, een paar armoedige huizen zigtbaar, welker eenzame en afgezonderde ligging treffend overeenstemde met de diepe rust en kalmte, welke in den omtrek was heerschende. Het eentoonige gedruisch der branding, door de deining der zee op de koraalriffen en de steile rotswanden te weeg gebragt, was de eenig hoorbare stem in het midden dezer zwijgende natuur. Hoezeer wij dadelijk, bij het hijschen der blaauwe signaalvlag, op den terugtogt naar de korvet bedacht waren, verliep er nogtans eenige tijd, eer alle onze op de vangst van zeedieren, vogelen en insekten uitgezondene inlanders, zich weder bij elkander vervoegd hadden. Een mijner Sundanesche jagers gaf inzonderheid aanleiding tot een langer oponthoud. Deze, op eenen boom een bijennest ontdekt hebbende, had de onbezonnenheid gehad, om denzelven te beklauteren, met het doel om zich eens lekker aan den honig te goed te doen; dàn, naauwelijks was het nest door hem aangeroerd, of deszelfs kleine, nijvere bewoners

deden zulk eenen woedenden uitval en teisterden hem zoodanig, dat hij verpligt was, in de grootste haast de vlugt te nemen. Hij deed zulks met achterlating van zijn baaitje en van zijnen jagtzak. Na van den eersten schrik bekomen te zijn, herinnerde hij zich zijne achtergelatene goederen, maar kon dezelve, in weêrwil van alle aangewende moeite, niet wedervinden. Geheel afgemat en met een gelaat vol droefheid en pijnlijke aandoening, vervoegde zich de arme man, op ons herhaald geroep, eindelijk weder bij ons. De bijen, die volgens zijne bewering van ongewone grootte waren, hadden hem deerlijk gehavend. Zijn ontbloot bovenlijf, vooral de rug, was weldra geheel met dikke, harde knobbels overdekt, en deze geweldige zwelling, welke de huid sterk deed spannen en eene ondragelijke hitte te weeg bragt, veroorzaakte hem, gedurende vier-en-twintig uren, eene vrij hevige koorts. Waarlijk eene harde straf voor eenen kleinen en onbevredigden snoeplust! — Ons vertrek van het eilandje, door dit voorval, langer dan ons lief was, vertraagd zijnde, was de korvet inmiddels onder zeil gegaan, zoodat wij, hoe zacht het windje ook blies, met de grootste krachtsinspanning de riemen moesten gebruiken, om het statig vlottende schip weder in te halen. Bij onze terugkomst aan boord vonden wij aldaar nog slechts een klein bootje, aan den man toebehoorende, welke ons door den Sultan als loods door het moeijelijker gedeelte der straat was toegevoegd. Al de overige kano's, welke des morgens, terwijl wij ten anker lagen, zich bij ons hadden begeven, waren verdwenen. Die kleine vaartuigen (zie Pl. 18, »kooplieden van Boeton") waren van eenen zonderlingen bouwtrant: vrij lang (eenigen zelfs tot 20 voeten toe), maar zóó smal, dat zij naauwelijks voor de beide, digt naast elkander geplaatste beenen genoegzame ruimte lieten; hunne diepte was omtrent $2\frac{1}{2}$ voet. Groote, uit bamboes of ander ligt hout bestaande vleugels, die aan weêrszijden ver uitstaken, beveiligden hen tegen het omslaan. In eenige kano's, van de grootste soort, zaten vijf of zes inlanders; in de kleinere, daarentegen, slechts twee of drie, welke door middel eener korte roeispaan, van onderen met een spadelvormig blad voorzien, het ranke bootje met eene bewonderenswaardige zekerheid en snelheid voortstuwden. Deze menschen bezochten ons met het doel om eenigen handel te drijven. Zij bragten groote trossen bananen, kokosnoten, nangka's en andere vruchten; eene menigte pas gevangene visschen, onder welke wij eenige nieuwe, fraai groen en rood gekleurde papegaaivisschen (Scarus) vonden; als ook hoenders en verschillende levende vogels, inzonderheid kakketoeën, welk een en ander zij ons, deels voor grof zilvergeld te koop, deels voor ijzeren gereedschappen in ruil aanboden. De kleeding van de meesten dier lieden bestond alleen in eenen groven, blaauwachtigen sarong; weinigen slechts droegen tevens katoenen baaitjes of kabaaijen, terwijl allen, zonder onderscheid, eenen doek of wrong om het hoofd hadden gewonden.

De wind wakkerde allengs meer en meer aan, blies de zeilen op en voerde ons met snelle vaart zuidwaarts door de straat. Nu hadden wij oogen te min, om al de treffende natuurtafereelen gade te slaan, welke ons met een altijd wisselend schoon en in telkens hernieuwde en verrassende bekoorlijkheid, van alle zijden omringden, en welker diepe indruk niet ligt uit ons geheugen zal worden weggewischt! Omstreeks den avond begon de wind weder te verflaauwen, en kort na zonnen ondergang hadden wij volkomen stilte. Het anker werd uitgeworpen en wij bleven dien nacht voor hetzelve liggen; doch reeds zeer vroeg in den ochtend werden wij gewekt door het gezang der matrozen, die met het doorbreken der eerste lichtstralen, het anker weder opwonden en de zeilen bijzetteden, ten einde van het landkoeltje, dat ons uit de bergen van Boeton te gemoet woei, de meest mogelijke partij te trekken.

Vóór dat de zon hoog genoeg boven de toppen dier bergen was opgerezen, wierpen zij eene zwarte schaduw op het spiegelgladde en heldere zeevlak; naauwelijks echter vertoonde zich de koningin des dags in haren vollen glans en gloed, of alle dalen en kloven langs de berghellingen traden, majestueus verlicht, uit de schemering te voorschijn, en de gansche natuur veranderde eensklaps van tint en gedaante. Hoe verder wij naar het zuiden der straat kwamen, des te zeldzamer werden de sporen van menschelijke bedrijvigheid. De visschersbootjes verdwenen van het water, en de rookwolken boven het geboomte der kust — kenteekenen der aanwezigheid van den mensch — werden eene zeldzaamheid. De bergen, daarentegen, prijkten met digtere bosschen, en het geheele landschap had een ongekunsteld, natuurlijk aanzien. Op den 26sten maart voerde ons eindelijk eene frissche koelte, binnen weinige uren, geheel uit de straat, buiten het gezigt van het land en in het ruimere sop der Moluksche zee. Wij werden dien dag door zware regenbuijen, vergezeld van stormachtige windvlagen, overvallen; de zee liep hol en onstuimig op, en slingerde ons schip weldra hevig heen en weder. Hoe onaangenaam deze toestand ook was, vooral voor diegenen, op wier ligchaamsgestel de sterke beweging van het schip gevoelig werkte, lieten wij ons dat vervelend schommelen thans gaarne welgevallen, uithoofde van den daarmede gepaard gaanden gunstigen wind, die eene voorspoedige reis beloofde. Na den ganschen nacht en den geheelen volgenden dag en nacht, door eene ongemakkelijke, kort aanschietende zee te zijn heengeworsteld, kregen wij in den vroegen ochtend van den 28sten dier maand, de eilanden Boeroe (*) en Amblau en, weinige uren later, ook Amboina in het gezigt. De twee eersten, die wij ten noorden lieten liggen, konden wij, uithoofde der dijzige lucht, niet geheel duidelijk onderscheiden. Dit gemis werd ons eenigermate vergoed, door het gezigt van eene ontzaggelijke vlugt vogelen, grootendeels uit Sulae, in mindere hoeveelheid uit fregatvogels (Tachypetes) bestaande. De meeste dezer vogelen, voornamelijk de Sulae, vlogen vrij laag, en ieder oogenblik zag men eenige van dezelve zich pijlsnel in het water nederstorten. Het was duidelijk, dat zij op eenen troep visschen jagt maakten, dien zij, zoo ver wij zien konden, onophoudelijk vervolgden. De wind had, sedert wij de straat Boeton verlieten, afwisselend uit het N. W. en Z. W. gewaaid. Naarmate wij Amboina naderden, verflaauwde hij, en met hem, ook onze hoop, om nog dien dag de plaats onzer voorloopige bestemming te zullen bereiken. Gedurende den nacht hielden wij het onder de kust heen en weder, en stevenden den volgenden morgen de baai in.

Er zijn voorzeker weinig plaatsen in den Indischen Archipel, wier geschiedenis, in betrekking tot de Europesche kolonisatie, zoo belangrijk is aan staatkundige bijzonderheden, als die van het eiland Amboina. Toen wij de golvende heuvelen en bergreeksen gadesloegen, welke de baai aan weêrszijden insluiten, hoe vele herinneringen rezen toen in ons op, omtrent de gebeurtenissen, waarvan die hoogten, met hare bekoorlijke boschgroepen en uitgestrekte grasvlakten, getuigen geweest waren. — Bij het opzeilen naar de reede hadden wij zeer veranderlijk weder: nu eens harde valwinden, dan weder doodelijke stilte. Ook moesten wij meermalen wenden, eer wij de plaats nabij het zeehoofd, waar de Commandant wenschte te ankeren, bereiken konden.

(*) *Boeroe* (بورو) beteekent jagen. De Heeren Quoy en Gaimard en, met hen, onderscheidene andere reizigers, falen, door dit woord af te leiden van het maleische *Boerong* (بورغ), een vogel.

II.

Aanteekeningen omtrent Amboina, Banda, Poeloe Manok en eenige andere eilanden dier streken.

De Chinezen en Arabieren hadden reeds lang de Molukken bezocht en derzelver specerijen aan de bewoners van Azië en Europa doen kennen, toen de Portugezen, die onverschrokkene zeehelden der zestiende eeuw, in die ver afgelegene zeeën verschenen en de landen ontdekten, wier voortbrengselen eene zoo winstgevende vermaardheid erlangd hebben. Deze ontdekkingen, voor zoo verre zij de eilanden Amboina en Banda betreffen, hadden plaats in het begin van den jare 1512 (*). Hoe gewigtig dezelve ook waren, vooral ten opzigte der geldelijke voordeelen, welke zij beloofden, verliep er toch een tijdvak van omstreeks vijf-en-twintig jaren, eer de Portugezen zich te Amboina behoorlijk vestigden. Vóór dien tijd, voornamelijk van het jaar 1521 af, bezochten zij dit eiland slechts nu en dan, en vertoefden korter of langer aan de kusten, ter inzameling van den kruidnagel. De laakbare handelwijs hunner Gouverneurs — met uitzondering van eenen enkelen (Ant. Galvano), welken de geschiedenis als eenen edelaardigen man kennen doet — verwekte gedurig misnoegen en wanorde onder de inlandsche bevolking, en bragt haar vaak in opstand, nu eens onderling, dan weder en meestal tegen de blanke vreemdelingen. De laatsten echter, te magtig en zich hoe langer hoe meer versterkende, konden door de inboorlingen, ondanks alle zamenspanning en de ondersteuning van naburige eilanders, niet worden overmeesterd. Eene hartstogtelijke vijandschap had intusschen diepe wortels in de gemoederen der inboorlingen geschoten, zóó, dat zij iedere gelegenheid, die zich aanbood, om de Portugezen te benadeelen, gretig te baat namen. Deze lang gekoesterde en ingekankerde haat, maakte het hun tot eene aangename verrassing, toen de Hollandsche vlootvoogd van der Hagen, in het laatst der maand mei 1600, met het schip de Zon, voor de kust van Hitoe verscheen, nadat reeds in het vorige jaar de schepen: Amsterdam, Zeeland, Gelderland en Utrecht de noord-westkust van Amboina aangedaan, en ook eenige Engelsche vaartuigen zich nu en dan aldaar vertoond hadden. Naauwelijks had van der Hagen het anker uitgeworpen, of de hoofden van Hitoe-lama en Noesanivel verzochten zijnen bijstand tegen de Portugezen. Na dit aanzoek bij herhaling te hebben afgewezen, stemde hij eindelijk wèl in hetzelve toe, doch zonder dat zijne medewerking eenige noemenswaardige gevolgen opleverde. Vóór hij echter Amboina verliet, sloot hij eene overeenkomst met de inlanders, waarbij hij hun beloofde, den Portugezen bij iedere voorkomende gelegenheid allen mogelijken afbreuk te zullen doen, terwijl de inlanders zich van hunne zijde verbonden, eene sterkte voor de Hollanders aan te leggen en den geheelen oogst van kruidnagelen, tot zekere vastgestelde prijzen, aan geene anderen, dan aan hen, te zullen verkoopen. In de maand februarij 1605 kwam van der Hagen, door onderscheidene aanzienlijke hoofden van Amboina

(*) Verkeerdelijk wordt in de meeste geschiedkundige en geographische werken, het jaar der ontdekking van Amboina door de Portugezen, op 1511 gesteld. De drie schepen, onder leiding van Ant. Abreu, door Alf. de Albuquerque in de maand december 1511 van Malakka afgezonden, ter ontdekking der Molukken, bereikten vermoedelijk niet voor maart of april van het volgende jaar de genoemde eilanden, vermits zij eerst de noord-oostkust van Java aandeden en daar eenigen tijd vertoefden.

daartoe uitgenoodigd, andermaal, en wel met negen schepen, naar dit eiland, hebbende hij daarenboven nog een Portugeesch schip, gedurende zijnen overtogt, op de hoogte van Bima genomen. Dadelijk bij zijne komst werd het kasteel der Portugezen, door de inboorlingen *Kota Laha* genoemd, in naam van Graaf Maurits van Nassau, door hem opgeëischt en, daar de Portugesche Landvoogd, G. de Melo, niets minder dan mannelijken heldenmoed bezat, gaf hij, voor eenen ongunstigen afloop beducht, onder weinig vereerende voorwaarden, het fort en het geheele land, zonder slag of stoot, aan de Hollanders over. Het fort verkreeg alstoen den naam van Victoria, dien het ten huidigen dage nog draagt. Amboina was aldus, door eene zonderlinge lotsbestemming, het eerste land, dat de Hollanders in Indië in bezit kregen en, gedurende een tijdvak van honderd-negentig jaren, onafgebroken behielden. In 1796 echter werd het door de Engelschen bemagtigd, en het deelde achtervolgens in den loop der groote staatkundige gebeurtenissen van de latere tijden. Bij den vrede van Amiens, in 1802, werden de Oost-Indische Koloniën, met uitzondering van Ceylon, aan de Bataafsche Republiek terug gegeven, en onder deze ook het eiland Amboina; doch in 1810, tijdens de inlijving van het moederland in het Fransche Keizerrijk, werd het op nieuw door de Britten genomen, en vervolgens, na de herstelde rust van het lang geschokte Europa, weder aan deszelfs oude, wettige bezitters afgestaan. De Nederlandsche Commissarissen, tot dat einde derwaarts gezonden, namen, in het begin van 1817, die vermaarde bezitting van het Britsche Gouvernement over.

De hoofdplaats Amboina ligt ongeveer 2½ geographische mijl, binnen de baai, ter zuidzijde van dezelve; gevolgelijk in dat gedeelte van het land, hetwelk van oudsher onder den naam van Lejtimor bekend is. Voor haar, aan den zeeoever, vertoont zich het fort Victoria (Pl. 19 van onderen), een der grootste oude sterkten onzer Oost-Indische bezittingen. De grond, waarop de stad ligt, is vlak, doch verliest weldra deze gesteldheid, wordende zij spoedig, ten oosten en ten zuiden, door heuvelen en laag gebergte vervangen. Van die hoogten, met name van het gebergte Soja, stroomen onderscheidene kleine rivieren, van welke drie, Wai Alat, Wai Tomo en Gadjah zijn genaamd, die hare wateren, digt bij de stad, in zee ontlasten. Een weinig meer westwaarts, binnen de bogt van den zoogenaamden Galgenhoek, heeft de Wai Nitoe hare uitwatering, liggende tusschen deze en de rivier Gadjah, het dorp Hative-besar (*), vermaard in de geschiedenis van Amboina, doordien deszelfs bewoners de Portugezen het eerst in den inham bragten (†), en zij tot de oudste Christenen van het eiland behooren. Op geringen afstand, oostwaarts van de stad, stroomt eene eenigzins grootere rivier, Wai Roehoe genaamd, in de baai uit, in welker nabijheid het gehucht Hative-kitjil (Klein-Hative) gelegen is. Niet ver van hetzelve heeft de baai eene vernaauwing, welke hare verdeeling in buiten- en binnenbaai bepaalt. De reede van Amboina is uitmuntend: zij is eene veilige haven tegen bijkans alle winden, heeft eenen goeden ankergrond, en een zeer gezond luchtgestel. De buitenbaai is zonder ondiepten of voor de schepen gevaarlijke klippen; zij heeft integendeel schier overal eene diepte van meer dan vijftig vademen, zoodat er slechts eenige weinige plaatsen zijn, waar behoorlijk kan geankerd

(*) Groot-Hative. — *Hative* beteekent, volgens Valentyn, in het Amboineesch: verstandig.

(†) Dit gebeurde omstreeks den jare 1538. Vóór dien tijd hadden de Portugezen zich alleen aan de noord-westzijde van het eiland opgehouden, waar zij, gedurende veertien jaren, aan eene rivier, tusschen de dorpen Mamala en Hitoelama, een vast verblijf bezaten.

worden; deze zijn: op de reede zelve, omtrent den zoogenaamden Galgenhoek, en aan gene zijde der baai, even binnen den hoek van Laha. Deze laatste plaats wordt intusschen bijna dan alleen gebruikt, wanneer, bij het inkomen, de wind eensklaps omloopt en tegenwaait, ten gevolge waarvan een schip anders zoude zijn genoodzaakt, om de baai te verlaten en weder zee te kiezen. Ter reede kunnen de schepen digt bij het houten zeehoofd ankeren, en die, welke ter lossing of lading van Gouvernementsgoederen bestemd zijn, mogen tot dat einde zelfs tegen het zeehoofd aanleggen. Toen wij te Amboina aankwamen (in het laatst der maand maart 1828), vonden wij er eene menigte, meest aan Arabieren toebehoorende schepen, die met rijst geladen waren. Dezelve maakten, door de toevallige omstandigheid, dat eene zoo aanzienlijke hoeveelheid van dit artikel gelijktijdig van Java en elders uit den Archipel was aangebragt, over het geheel geene voordeelige rekening.

Tot het opmerkenswaardige in den omtrek van Amboina behoort, onder anderen, eene spelonk, in het gebergte Soja, omtrent één uur gaans van de stad gelegen. Deze spelonk is bekend onder den naam van *Batoe-lobang*, hetwelk »holle rots" beteekent. Bij den ingang van dezelve, daalt men in eene diepte, ongeveer twintig voet steil naar beneden; vervolgens treedt men in eene ruime grot, welke ten naasten bij vijftig voeten hoog is, eene onregelmatig ronde gedaante heeft en in wier midden zich eene ontzaggelijke, kegelvormige stalagmiet-massa van den bodem verheft, terwijl, van boven dezen dropsteen-kegel, langs het gewelf der grot, eene menigte lange, getakte stalactieten afhangen: een waarlijk indrukwekkend gezigt. Verder voortgaande, bereikt men eenen gang, die weldra zoo naauw wordt, dat men denzelven op handen en voeten moet doorkruipen, tot hij zich eindelijk in eenige, geheel ontoegankelijke gaten verliest. Al het gesteente in deze spelonk, welke in haar geheel, meer dan honderd voeten diepte heeft, is met eene dikke kalkkorst bekleed, aan welke zich, vooral aan de grootere stalactieten, ontelbare kleine, parelkleurige takjes kalkspaat hebben vastgehecht, die door de fakkels verlicht, eenen schitterenden glans rondom zich verspreiden. De spelonk heeft ongetwijfeld eene doorloopende opening, want, tot een der laatste naauwe gaten genaderd zijnde, bespeurden wij eenen zoo sterken luchtstroom, dat onze lichten schier door denzelven werden uitgebluscht. Voor het overige strekt deze spelonk aan eene ontelbare menigte kleine vledermuizen, die zich, gedurende den dag, in de vochtige wandholen en tusschen de stalactieten van het gewelf verschuilen, ter woning. Door ons bezoek verontrust, fladderden zij angstig in het donkere aardhol rond. Het schenen meerendeels Vespertiliones en, in geringer hoeveelheid, Rhinolophi te zijn. Het gelukte ons, door middel van een gazen kapellen-net, een paar dezer kleine grotbewoners magtig te worden, in welke wij de Vespertilio blepotis erkenden. — Eene andere merkwaardigheid der natuur, welke het gebergte achter Batoe-gadjah — de woonplaats van den Hoofdambtenaar der Moluksche eilanden — oplevert, is eene groote klip, door de inboorlingen *Batoe-gantong* (hangende rots) genaamd, omdat haar hoogste gedeelte op eene vervaarlijke wijze overhangt (zie Pl. 20). Van dit dreigende rotsgewelf hangen vele groote stalactieten, van allerlei gedaanten en uit eene bijzonder witte kalkmassa bestaande, naar beneden. Naast den Batoe-gantong vormt de kleine rivier van denzelfden naam, eenen waterval, welks bruisende stroom langs drie, boven elkander liggende beddingen nederstort. De woeste en wilde natuur van dit oord, maakt op den bezoeker eenen onbeschrijfelijken indruk.

Volgens onze onderzoekingen bestaat het eiland Amboina grootendeels uit primitive rotssoorten. Het graniet wordt somwijlen tot op de toppen der bergen waargenomen; doch meestal is het door andere steen-formatiën overdekt. Aan de noordzijde van het schiereiland Lejtimor, hetwelk, gelijk men weet, door den pas Baguwala, met het aan gene zijde der baai gelegene landgedeelte, Hitoe genaamd, zamenhangt, vindt men, bij het dorp Roebang, eenen heuvel van eenige honderden voeten hoogte, geheel uit graniet bestaande; op andere plaatsen daarentegen, zoowel langs deze als aan de overzijde der baai, strekt deze rotssoort tot onderlaag aan serpentijn en jongeren kalksteen. Het laatste gesteente verschilt doorgaans weinig van datgene, hetwelk men in de straat Boeton aantreft. Ook op Amboina is die formatie vrij algemeen, en men vindt haar even menigvuldig op al de overige eilanden dier groep. Ten opzigte der door ons op de Moluksche eilanden verzamelde rotssoorten, ben ik den Heidelbergschen Hoogleeraar von Leonhard eenige toelichtingen verschuldigd, die de juistheid mijner opgaven waarborgen. Van Amboina bragten wij mede:

1) Graniet; deels van vaste rotsen, deels van afgezonderde blokken, van de hellingen eeniger hoogten en uit onderscheidene rivierbeddingen. Het graniet van sommige groote, afzonderlijke blokken (onder anderen van eenige nabij het dorp Amahoeloe, aan de Z. O. zijde der baai) heeft het aanzien van tot de oudste der tot nu bekende graniet-formatiën te behooren; dat der vaste rotsen omstreeks ditzelfde dorp, is, uithoofde der groote hoeveelheid kwarts, meer als kwarts-rots dan wel als graniet te beschouwen. Gewoonlijk is het graniet matig grof van korrel en rijk aan kleine glimmerblaadjes, die meest zwart zijn, doch ook dikwerf naar het paarse trekken. Vele keijen of gerolde stukken zijn daarentegen, zeer schaars van glimmer voorzien; sommigen bestaan hoofdzakelijk uit een mengsel van veldspaat en witte kwarts; anderen (vooral langs het zeestrand) bevatten wederom zeer weinig kwarts, doch zijn min of meer doormengd van hoornblende, en gaan daardoor in syeniet over.

2) Serpentijn; meerendeels op het graniet rustende en hier en daar, blijkbaar door spleten tusschen hetzelve, naar om hoog gedrongen. Het serpentijn van den top eens heuvels, niet ver van de stad gelegen, bevat vele talkblaadjes en strengen van asbest.

3) Wrijvings-conglomeraat (*Reibungs-Conglomerat*), uit eene licht bruin-graauwe kalkmassa bestaande, waarin, naast schelpen en stukken serpentijn, glimmerblaadjes en kristallen van veldspaat liggen. Dit conglomeraat is tusschen het serpentijn en eene zeer jonge kalk-formatie, uit de diepte naar boven gedrongen.

4) Veldsteen-porphyr; opmerkelijk door zijne blaauw-grijze kleur met lichtere vlammen, en door zijne ongemeene hardheid. De kleine veldspaat-kristallen, welke dit gesteente bevat, zijn gedeeltelijk reeds tot een wit poeder overgegaan. Groote blokken van deze rotssoort liggen in den omtrek bij Batoe-mejrah verspreid.

5) Een gesteente van bijzonderen aard, hetwelk ik niet wel onder eenen bepaalden naam kan opgeven. Ten opzigte zijner grondmassa heeft het de meeste overeenkomst met sommige trachytische lava-

soorten, bevattende het, bij eene licht graauwe grondkleur, kristallen en korrels van blaauwen tourmalijn, veldspaat en glimmerblaadjes. Dit gesteente vormt eenen heuvel op de zuid-oostkust van Hitoe.

6) Eene trachytische rotssoort, met kleine tourmalijn-kristallen. Dit gesteente is ongemeen vast en hard; zijne kleur is blaauwachtig grijs. Over het geheel heeft het eene niet te miskennen gelijkenis met sommige phonolithen en tourmalijnachtige dolerieten. Wij vonden deze rotssoort alleen op eenige hoogten, waar groote blokken van dezelve vrij boven den zandachtigen kleigrond uitstaken.

7) Onderscheidene jonge kalkgesteenten, meest koraalkalk, somtijds ook schelpen bevattende, vormen op sommige plaatsen langs den zeeoever, groote ruwe klippen, maar bedekken ook vaak, boven op de omliggende hoogten, het graniet of vormen gansche heuvelen. — Verder: kalk-gruissteen (*Kalk-Trümmergestein*) met kalkspaat, voorkomende op het kalkgesteente aan het zeestrand; — witten vezelkalk (*Faserkalk*) van den waterval Goeroe-goeroe, vermoedelijk door het water der cascade afgezet; — eene poreuze en geelachtig gekleurde kalkmassa (veelligt eene soort van travertino) van denzelfden waterval; — eindelijk, stalactietenkalk uit de spelonk Batoe-lobang, zich door eene bijzonder zuivere witte kleur en door spaatachtige zamenstelling kenmerkende.

8) Gewone klei (*), veelal door ijzeroxyde rood gekleurd (†) en in meerdere of mindere mate met zand vermengd, wordt op de heuvelen en bergen te Amboina het menigvuldigst aangetroffen. — In de valleijen en lage, vlakke streken daarentegen, waar de grond meer met organische zelfstandigheden wordt gemest en eene grootere hoeveelheid vocht bevat, dat gedurig ontbindend werkt, vindt men eene vruchtbare, bruine tuinaarde.

Van vulkanische ontploffingen hebben wij hier niets vernomen, en ook aan onzen volijverigen en naauwkeurigen voorganger, den Hoogleeraar Reinwardt, welke in 1821 Amboina bezocht, is het niet bekend, dat zich op dit eiland, in den lateren tijd, diergelijke verschijnselen hebben vertoond. Eenige genoegzaam vlakke plekken, in het lagere gedeelte van den berg Atetti, ten westen van het dorp Seit, op het schiereiland Hitoe, waar de grond warm is, hier en daar zwaveldampen uitstoot en ook afgezette zwavel bevat, waren de eenige vulkanische teekenen, welke de Heer Reinwardt, op

---

(*) Eene kleine rivier, Wai Pia genaamd, welke beoosten den Tandjong Laha, op het land van Hitoe, in de baai uitstroomt, is bekend van bijzonder goede *Tanah poewan* (pot-aarde) op te leveren, welke veel door zwangere vrouwen wordt gegeten. De gewoonte van gedurende de zwangerschap nu en dan gebrande kleiaarde te gebruiken, hoofdzakelijk om, gelijk de vrouwen daar beweren, de in dien staat plaats vindende vermeerdering van vochtafscheiding in de geslachtsdeelen te beletten, treft men bij vele volksstammen der Indische eilanden aan. — Van geheel anderen aard is de bekende en merkwaardige geophagie der Otomaken in Zuid-Amerika (omtrent deze laatste zie A. von Humboldt's Reise, 4 Th. p. 557).

(†) Hier van daan de naam van »roode berg", welke in de geschiedenis der Portugezen op dit eiland, zulk eene belangrijke rol speelt; daar zij van 1538 tot omtrent 1588 (in welk jaar hunne groote vesting, bij de tegenwoordige stad Amboina, voltooid werd), aan den voet van dien berg, die niet ver ten oosten van de stad is gelegen, hunne voornaamste sterkte bezaten.

zijnen togt van de zuid- naar de noordzijde van Amboina, heeft kunnen opsporen. Het terrein bij dezen berg, die zich door een' steilen top kenmerkt, droeg, wel is waar, alle speuren van vulkanisch te zijn; doch het niet vinden van door het vuur veranderd gesteente, zoo als lava, puimsteen of slakken, van welke gewoonlijk eene groote hoeveelheid in den omtrek van de plaats der uitbarsting verspreid liggen, doet evenwel, niet zonder grond, het bestaan alhier van eenen werkzamen vuurberg in twijfel trekken (*). Intusschen wordt in alle geologische en aardrijkskundige werken, de berg Wawani van Hitoe onder de werkzame vulkanen der Molukken geteld; ja zelfs schrijft men hem drie uitbarstingen toe, welke slechts weinige jaren vóór onze onderzoekingen zouden hebben plaats gehad, namelijk, in de jaren 1816, 1820 en 1824. Daar wij nu weten, dat juist in die jaren de Goenong-api van Banda eene bijzondere werkzaamheid vertoonde, laat zich de ware toedragt der zaak gemakkelijk oplossen, en zal zij wel daarop nederkomen, dat de op de Banda-eilanden plaats gehad hebbende verschijnselen, alleen door onnaauwkeurige opgaven, op Amboina zijn toegepast geworden. De veelvuldige aardbevingen, welke dit eiland gestadig beroeren, leveren overigens van zijne vulkanische gesteldheid de voldingendste bewijzen op. Gedurende het tijdvak, dat de Hollanders zich in het bezit van hetzelve bevonden, waren die van de jaren 1644, 1671, 1674, 1687, 1781, 1830 en van het begin der maand november 1835 de geweldigste (†).

Onder de gewassen, door de Moluksche eilanden wordende voortgebragt en ten deele aan die eilanden uitsluitend eigen zijnde, vermelden wij, uithoofde hunner staatshuishoudelijke belangrijkheid, in de allereerste plaats, den kruidnagelboom en notenmuskaatboom: gewassen, welke door hunne kostbare, geurige vruchten, de aandacht der vreemdelingen steeds bijzonder hebben tot zich getrokken. De eerste zal niet zeer lang voor de komst der Portugezen in die streken, door Ceramsche kustbewoners, van het eiland Makjan naar Amboina zijn overgebragt; de notenmuskaatboom daarentegen, behoort oorspronkelijk op Amboina te huis. Wij willen hier niet herhalen, hetgeen omtrent beiden, in de geschriften

---

(*) Deze schaarschheid, zoo niet geheele afwezigheid van eigenlijke vulkanische produkten, strijdt dan ook ten sterkste met het gevoelen van den Heer L. von Buch (Physikalische Beschreibung der Canarischen Inseln, p. 364), welke aan de onbepaalde, door Valentyn (2 D. bl. 104) gebezigde uitdrukking van »zwavelkolken", die tijdens de zware aardbeving van het jaar 1674, op twee plaatsen, ter zijde van den berg Wawani, zouden zijn uitgebarsten en in zee geloopen, de beteekenis van lavastroomen hecht. Wat Valentyn met het woord zwavelkolken eigenlijk bedoeld heeft, laat zich moeijelijk gissen. Of zij koud of warm waren, dampen hebben uitgelaten enzv., zegt hij niet.

Zoo ook is de opgaaf, voorkomende in de Philosophical Transactions, V. 19, p. 49, volgens welke de berg Wawani in 1674 zoude hebben gebrand (eene gebeurtenis, omtrent welke Valentyn geheel het stilzwijgen bewaart), bezwaarlijk met zekerheid aan te nemen. De Burgemeester N. Witzen, te Amsterdam, door wien dit berigt is medegedeeld, had hetzelve mogelijk uit den derden of vierden mond, waardoor het verschillend gewijzigd, door dezen vergroot, door genen verplaatst kan zijn geworden enzv.

Dat er op sommige plaatsen tusschen het gebergte van Hitoe, warme zwaveldampen uit den grond opstijgen, hebben wij hier boven, volgens de mededeeling van eenen geleerden reiziger, die daarvan ooggetuige is geweest, aangevoerd; doch dat die dampen hunnen invloed vele mijlen ver in het rond zouden verspreiden en, tot op de reede van Amboina, de lucht stikkend en ongezond maken, gelijk in de inleiding van Kapitein Tuckey's Narrative of the Congo-Expedition te lezen gegeven is, kunnen wij met de ondervinding niet wel overeenbrengen.

(†) Zie Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. 2. bl. 137 en verv. — Labillardière, Voyage à la recherche de la Pérouse, T. 1, p. 324. — Olivier, de Oosterling, D. 3, bl. 138.

van Rumphius (*) en Valentyn (†), Crawfurd (§) en andere schrijvers, in het breede te lezen is. Dat hunne aankweeking is toegenomen en zich, sedert de heilzame bepalingen van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, Baron van der Capellen, ten opzigte der speeerij-teelt, meer algemeen verspreid heeft, is niet te verwonderen. Door die bepalingen toch, werd de inlander van vele vroeger bestaan hebbende beperkingen ontheven en hem tevens grootere voordeelen voor zijn produkt verzekerd. Zij leveren een treffend bewijs van de milde beginselen der Nederlandsche Regering en van hare zucht en zorg om het geluk harer onderdanen, ook in die gewesten, zooveel mogelijk te bevorderen en hen, overeenkomstig den geest der eeuw, vrijzinnig en verlicht te behandelen. Daar intusschen de besluiten van het Indische Bestuur, dikwerf ter naauwernood in het moederland en dus nog veel minder buiten hetzelve genoegzaam bekend worden, achten wij het niet overbodig, hier eenige artikelen van het bedoelde staatsstuk over te nemen. Hetzelve is gedagteekend: Amboina, den 15den april 1824.

»REGLEMENT op het Binnenlandsch Bestuur en dat der Finantiën op Amboina en Onderhoorigheden.

Art. 163. De *Hongi* (⁎), en de verpligting daaruit voortvloeijende, om de kruis orembaai, voor de *Hongi* te bouwen en te onderhouden, wordt voor altijd vernietigd en afgeschaft.

Het is mitsdien ten strengste verboden, om in plaats van de *Hongi*, of op naam van de *Hongi*, immer eenige belasting, geldelijke betaling of leverantie, hoe ook genaamd en van welken aard ook, van de bevolking te vorderen of aan te nemen.

Art. 164. De uitroeijing of extirpatie van de speeerij-boomen, op last of vanwege het Gouvernement, is voor altijd vernietigd en verboden, en zal, onder welk voorwendsel ook, van nu af aan, nimmer mogen plaats hebben.

Art. 165. Aan alle ingezetenen is vrij en onverlet, om op de gronden, hun in eigendom toekomende, of in huur of pacht, dan wel ten gebruike uitgegeven, zoodanige voortbrengselen aan te kweeken, als zij verkiezen.

(*) Herbarium Amboinense, T. 2.

(†) Oud en Nieuw Oost-Indiën, 3 D.

(§) Indian Archipelago, V. 1.

(⁎) Valentyn (l. c. 2 D. bl. 183 en verv.) geeft van den Hongi-togt eene uitvoerige beschrijving, in het kort hierop neêrkomende. De Hongi- of Kruisvloot bestond uit een grooter of geringer getal (niet zelden tot 60 en meer) inlandsche vaartuigen, in de landtaal *Korakora* genaamd. Zulk eene vloot voerde vele duizenden roeijers en andere gewapende manschappen; ieder eiland moest, naar gelang zijner bevolking, zijn aandeel daartoe leveren, en de schepelingen waren verpligt, gedurende den togt, welke gewoonlijk 5—6 weken duurde, zelf in hunne behoefte te voorzien. De eerste Hollandsche Landvoogd der Moluksche eilanden, Fr. Houtman, wordt als insteller der Hongi-vloot genoemd, met welke hij voor het eerst in het jaar 1607, eenige plaatsen op Ceram bezocht, ten einde orde te stellen op alle regerings- en handelszaken, en nieuwe verbindtenissen aan te knoopen. Van dien tijd af werd jaarlijks van Amboina een Hongi-togt naar de verschillende naburige etablissementen ondernomen. In het jaar 1625 nam de Landvoogd van Speult, ter bevordering van het monopolie, de Hongi-vloot te baat, om op sommige plaatsen de speeerij-boomen uit te roeijen, een stelsel, hetwelk vervolgens, hoe verderfelijk ook en onbillijk tevens, bijna twee eeuwen lang onafgebroken werd gehandhaafd, en waardoor het voorname middel van toezigt en uitvoering, de Hongi-togt zoo berucht is geworden.

Art. 166. De speeerij-teelt en al, wat tot de bevordering daarvan strekken kan, zal bijzonder de beseherming van het Gouvernement genieten. Tot dat einde is het eehter noodig, dat de ingezetenen, die thans aan deze teelt gewoon zijn, en de zoodanigen, die dezelve willen invoeren, zieh, ten aanzien van den aanleg der tuinen, de keuze der gronden, de wijze van bewerking en de wijze van inzameling en behandeling der vruehten, altijd gedragen naar de leiding en voorsehriften, welke hun door de regenten en ambtenaren, van gouvernementswege worden gegeven." (*)

Overeenkomstig het bepaalde in het laatste artikel, is aan ieder dorp een zeker stuk grond tot het beplanten van kruidnagelboomen aangewezen, en dit stuk grond is wederom, tuinsgewijs, onder de versehillende familiën van het dorp verdeeld. Om de vrueht — gelijk de kruidnagel gewoonlijk genoemd wordt, sehoon het eigenlijk de kelk is van den nog ongeopenden bloesem — geurig en sehoon te erlangen, dient zij voornamelijk in de zon te worden gedroogd. De eigenlijke vrueht, de zoogenaamde moêrnagel, wordt alleen voor zaad en tot konfijten gebezigd. Op de rijpe vrueht azen ook onderseheidene vogelen (vooral **Lamprotornis metallieus** en **Columba viridis**). Wanneer de nagelboom bloeit, wordt hij veel door de bijen bezoeht, wier honig alsdan een' aangenamen speeerij-smaak verkrijgt, en door de inlanders bijzonder geliefd en tevens als geneesmiddel gebezigd wordt. De aankweeking in bijzondere tuinen bepaalt zieh hoofdzakelijk tot Amboina en de naburige Uliassersehe eilanden: Haroeko of Oma, Saparoea of Honimoa en Noesa-lawut. Toen wij in 1828 de Molukken bezoehten, berekende men, dat jaarlijks, gemiddeld tussehen de 400,000 en 500,000 oude ponden gedroogde kruidnagelen in de Gouvernements-pakhuizen te Amboina, ontvangen werden. Noesa-lawut en Amboina leverden de meesten. Hoe moeijelijk de kruidnagelboom verandering van lueht, land en grond verduurt, is bekend. Guur weder, overmaat van voeht en koude winden zijn hem bijzonder sehadelijk. Ook wordt hij somtijds door insekten aangetast, die hem in korten tijd aan het kwijnen brengen en doen sterven (†). — Wat den notenmus-

---

(*) Wij verwijzen buitendien op de twee Publicatiën, uitgevaardigd door denzelfden Staatsman, te Amboina en Banda, op den 15[den] en 29sten april 1824, en te vinden in Olivier's Reizen in den Moluksehen Arehipel, I. bl. 169 en verv.

(†) Eene plaag van dien aard trof, in den nazomer van 1836, de kruidnageltuinen te Benkoelen, op de zuid-westkust van Sumatra. De larve van eene boktor (Lamia (*a*)) vernielde daar, binnen een kort tijdsbestek, eenige duizenden boomen, van eenen achttien- tot twintigjarigen ouderdom, en allen vruchtdragend. Hun sterven werd door geene langzame kwijning voorafgegaan, maar gesehiedde, als ware het, plotseling. Den eenen dag vertoonde zich de boom nog frisch en gezond; den volgenden, had hij reeds de helft zijner bladen verloren, en den derden of vierden dag stond hij geheel bladerloos en dood. Naauwkeurige nasporingen omtrent de oorzaak van dit kwaad, hebben bewezen, dat hetzelve alleen aan de gemelde larve is toe te sehrijven. Er werd eene bijzondere oplettendheid vereiseht, om dit sehadelijke dier te ontdekken, alvorens het zijne vernielende werking had ten einde gebragt. Men bespeurde hetzelve bijkans uitsluitend aan de groote boomen, waar het zieh onder den bast, aan het benedengedeelte van den stam, tot op omtrent drie en een' halven voet hoogte van den grond, ophield. Na eerst den boom rondom in eene horizontale rigting te hebben uitgeknaagd, zoodat deszelfs bast van boven en beneden geheel was van elkander gescheiden, boorde het zieh vervolgens eenen gang tot op het hart des booms, en doorknaagde hetzelve ongeveer anderhalven tot twee voeten hoog. Middelerwijl bereikte de larve het tijdperk harer gedaanteverwisseling, en had alstoen, bij de dikte eener gewone pennesehaeht, de lengte van ongeveer $0^m,04$, en eene grijsaehtig witte kleur met eenen zwarten kop.

(*a*) Eene nog onbeschrevene soort, die onder de meer bekenden, door gedaante en grootte het meest met het mannetje van Lamia rubus, Fabr., overeenkomt. Het mogt mij niet gelukken, meer dan een enkel voorwerp van dezelve magtig te worden; dit voorwerp is eenkleurig lieht bruin, op het bovenste gedeelte der vleugels eenigzins donkerder, heeft lange sprieten en platgedrukte scheenen.

kaatboom, den mededinger in vermaardheid en winstgeving van den nagelboom, betreft: de aankweeking van dezen is te Amboina slechts van zeer ondergeschikt aanbelang, vermits de notenmuskaat-teelt voor de markt van Europa, Amerika, China en andere voorname gewesten, zich bijna alleen tot de groep der Banda-eilanden bepaalt. Tijdens mijne aanwezigheid te Amboina, nu twaalf jaren geleden, beraamde men den geheelen oogst van dien boom op p. m. 30,000 ponden in het jaar; vele noten werden echter onrijp geplukt en tot konfijt aangewend. Het duizendtal zoodanige noten, in suiker ingelegd, werd gewoonlijk met tien gulden betaald; voor diezelfde hoeveelheid gedroogde noten, met de daaraan gezeten hebbende foelie (*macis*), vroegen de inlanders, van ééne Spaansche mat tot drie gulden. Of de Myristica moschata, de edelste van haar geslacht, en over de Moluksche eilanden algemeen verspreid, oorspronkelijk een uitgestrekter gebied tot vaderland bezat, dan de kruidnagelboom, laat zich moeijelijk met zekerheid bepalen, daar in den wijden omtrek tusschen Voor-Indië en Nieuw-Holland, verscheidene soorten van Myristica voorkomen, die dikwerf met elkander verwisseld zijn. Op de Molukken zelve, en bepaaldelijk op het eiland Ceram, vindt men onderscheidene soorten, bij de inlanders onder verschillende namen bekend; zoo ook op Nieuw-Guinea, waar wij, onder meer anderen, eene soort ontdekten, welker vruchtkern naauwelijks de grootte heeft eener hazelnoot. Nog andere soorten van dit geslacht heeft men op Nieuw-Holland, op de Timorsche en groote westelijke Sunda-eilanden, en in onderscheidene deelen van Zuid-Azië waargenomen, wier vruchten echter meerendeels zonder smaak of geur en van geenerlei waarde zijn.

Een derde belangrijk gewas, mede op de Moluksche eilanden te huis behoorende en, even als de beide voorgaande, van groot nut voor derzelver bewoners, is de kanari-boom (Canarium commune). Deze hoogstammige, fraaije boom wordt veel gebezigd tot het beschaduwen der kruidnagel- en notenmuskaatboomen, voor welke eene sterke zonnehitte, bijzonder in den jongeren leeftijd, zeer nadeelig is. De kanari-boom is, zoowel uithoofde zijner hooge, breedgetakte kroon, als wegens den aanmerkelijken ouderdom, dien hij bereikt, bijzonder tot dit doel geschikt. Valentyn verhaalt, in het dorp Soja, boven op het gebergte van dien naam, eenen dusdanigen, zeer grooten boom gezien te hebben, van welken de inlanders beweerden, dat hij meer dan twee honderd jaren oud zou zijn. De stam had eenen omtrek van ruim twee vademen. De vrucht van den kanari-boom gelijkt veel naar eene groote, blaauwe pruim, en bezit in haren bolster eene hardschalige noot, waarin eene sneeuwwitte kern besloten is, in smaak genoegzaam overeenkomende met den verschen amandel. Zij erlangt hare rijpheid in het begin der drooge moeson (october en november), en wordt òf versch gegeten òf ter bewaring in den rook gedroogd. De inlanders vermengen de fijn gemaakte kern met sago- of rijstmeel, tot allerlei soort van gebak, brood enzv., alsmede tot het kruiden van hunnen *Sambal*, gemeenlijk uit groenten, gedroogde garnalen of visch toebereid en bij de rijst als eene toespijs gebezigd wordende. Die kern strekt hun echter het meest tot nut, doordien zij uit dezelve eene olie bereiden, welke smakelijk en geurig, en tot verschillende einden in de keuken van dienst is. Uit de menigte aromatieke gewassen, waarmede de natuur de Moluksche eilanden heeft bedeeld, worden buitendien nog vele andere oliën gewonnen, onder welke de Kajoe-poetie-olie eene der beroemdsten is. Dat deze uit eenen boom getrokken wordt, die, uithoofde van zijne witte schors, in het Maleisch *Kajoe-poetih*, dat is »wit hout", genaamd is, vindt men reeds bij de oude schrijvers over die gewesten aangeteekend. Niet alle *Pohon Kajoe-poetih* — met welken

naam de inlanders onderscheidene verwante boomsoorten bestempelen — leveren echter olie, althans niet van de gewenschte hoedanigheid. Tot de bereiding dezer zelfstandigheid, die door destillering uit de bladeren van slechts eene soort, de Melaleuca cajuputi, gewonnen wordt, bezigt men te Amboina meestal koperen gereedschappen, welke van tijd tot tijd door Europesche handelaren derwaarts worden aangebragt. Eene gewone wijnflesch vol van deze olie koopt men te Amboina voor 3—4 gulden. Zij wordt bij koortsachtige ongesteldheden inwendig als zweetdrijvend middel toegediend; doch tot uitwendig gebruik als een heilzaam middel tegen rheumatismus, verlamming der ledematen enzv. inzonderheid aangeprezen. De inlandsche Christenen bereiden nog meer andere welriekende oliën, in den Archipel onder den algemeenen naam van *Minjak-Ambon* (Ambonsche olie) bekend; als b. v. uit de rijpe vrucht en de bladeren van den kruidnagelboom, uit de koelit-lawang (schors van Cinnamomum xanthoneurum), uit de kananga- (Uvaria cananga), tsjampakka- (Michelia champaca) en andere geurige bloemen, bloesems en bladeren. Deze aetherische oliën zijn vooral zeer gezocht bij de vrouwen, welke het ligchaam met dezelve wrijven, en er aan de kokosolie, die zij als pomade voor het hair bezigen, eenen aangenamen geur mede geven. — Uit den kruidnagel, zoo als die in den handel voorkomt, vervaardigen de Amboinezen voorts ronde, ovale en vierkante doosjes, fruitmandjes en zelfs kleine vaartuigen, welke niet zelden voor meer dan honderd gulden verkocht worden. Onder alle deze verschillende voortbrengselen uit het plantenrijk, van welke sommige, door verdere bewerking en kunstvlijt, aan vele handen arbeid en ook belangrijke voordeelen verschaffen, is nogtans de sagopalm (*) verreweg het kostbaarste geschenk, waarmede de natuur die schoone aardstreek begiftigd heeft. De sagopalm, de kokos-, lontar-, dadel- en waaijerpalm, de broodboom en de verschillende pisangsoorten kunnen als ware paradijs-gewassen aangemerkt worden, naardien zij in de eerste behoeften van den mensch, zonder zijne bemoeijing, ruimschoots voorzien. Het is waar, verzadiging zonder arbeid maakt

(*) De onderscheidene soorten van sagopalmen zijn, volgens den tegenwoordigen toestand der wetenschap, door de kruidkundigen nog niet behoorlijk onderzocht. Rumphius spreekt in zijn Herbarium Amboinense (T. I. p. 75) van vier soorten, aan de Amboinezen onder de namen van *Lapia Toeni*, *Lapia Ihoer* of *Ihoel*, *Lapia Makanaroe* en *Lapia Molat* bekend. De drie eersten, welker bladstelen met min of meer lange doornen bezet zijn, schijnen uitsluitend aan de oostelijke streken van den Indischen Archipel toe te behooren; maar de laatstgemelde, die geene doornen heeft, vindt men ook veel op de westelijke eilanden, waar zij bij de Maleijers en Sundanezen onder den naam van *Kierai* bekend is. In de Molukken wordt de Lapia Toeni (*a*) het meest aangekweekt, vermits deze soort niet alleen de grootste hoeveelheid en het beste meel ter bereiding van brood, maar ook zeer goede Gabba-gabba (naam van de middelrib der bladeren) voor de beschotten der huizen en tot andere doeleinden oplevert. Het meel van de Lapia Molat wordt intusschen voor de fijnste soort gehouden, en daarom tot de bereiding van den bekenden stijfselachtigen brij, *Papeda* genaamd, bij voorkeur aangewend. Op Java daarentegen en op andere westelijke eilanden des Archipels, waar het loof van dezen palm hoofdzakelijk tot dekking der huizen wordt gebezigd, dient zijne meelachtige zelfstandigheid den mensch zelden tot voedsel: eensdeels dewijl aldaar een overvloed van voedzamere graansoorten voorhanden is; anderdeels, dewijl de groeikracht des booms, door de herhaalde berooving van zijn loof, wordt onderdrukt, en dienvolgens het zoogenaamde merg zich niet behoorlijk kan ontwikkelen of de noodige rijpheid erlangen. — De naauwkeurige Rumphius merkt (l. c. p. 64) uitdrukkelijk aan, dat de naar Europa overgevoerde korrelige sago niet, gelijk velen gelooven, uit den eigenlijken sagopalm bereid wordt; doch dat dit artikel van den sagoweer- of gamoetopalm afkomstig is en het meest op Borneo wordt gewonnen, waarom dit korrelige sagomeel ook door de inlanders gewoonlijk *Sagoe-Boernie* genaamd wordt. — Het merg der Cycadeae is over het algemeen bij de bewoners der Indische eilanden weinig geacht.

(*a*) Door Rumphius met den systematischen naam van Sagus genuina bestempeld, maar door de nieuwere Botanisten onder dien van Sagus Rumphii en Metroxylon sagus begrepen.

den mensch traag en staat de ontwikkeling zijner geestvermogens, en bijgevolg den voortgang zijner beschaving in den weg; terwijl hij dáár, waar de natuur minder kwistig is met hare gaven, meestal alleen door eene onvermoeide krachtsinspanning en door de uitbreiding zijner kundigheden, naarmate van den trap der beschaving, tot welken de maatschappij, waar hij in leeft, geklommen is, in de noodwendigheden en geriefelijkheden des levens kan voorzien. Hieruit volgt, gelijk zulks door den Heer von Humboldt, in zijn' Voyage en Essai politique sur la Nouvelle Espagne, met onovertreffelijk schoon gekozene voorbeelden is aangetoond, dat de eigenlijke wieg der beschaving niet in de door de natuur het meest begunstigde gedeelten der aarde, tusschen de keerkringen gezocht moet worden; maar dat zij te vinden is in de gematigde luchtstreken bij de landbouwende volkeren, waar zij door den weldadigen prikkel der noodzakelijkheid in gestadige beweging wordt gehouden. — Omtrent den sagopalm, zijne botanische kenteekenen, de plaatsen en gronden, waar hij het weligst tiert, en het gebruik, dat de bewoners der Molukken van hem maken, heeft Rumphius zoo allesomvattend en naauwkeurig geschreven, dat wij niet anders kunnen, dan naar dien te verwijzen. De meeste latere schrijvers, de oude Valentyn zelfs niet uitgezonderd, hebben ten aanzien der gewassen van de Groote-Oost, hunne mededeelingen hoofdzakelijk uit zijn werk geput, zonder zulks evenwel altoos opregtelijk te erkennen. Terwijl wij naar billijkheid daaraan herinneren, stippen wij omtrent twee door hem opgegevene bijzonderheden hier nog aan: dat op de meer houtachtige zelfstandigheid (in het Amboineesch *Ela* genaamd), welke, niet ongelijk aan zemelen, van het sagomerg overblijft, nadat de voedzame deelen of de eigenlijke meelachtige stof van hetzelve is afgescheiden, een zeer gezonde en wel smakende champignon groeit, even als op de zachte, sponsachtige binnendeelen van de meeste andere palmsoorten, wanneer zij gestorven zijn en de ontbinding harer stammen in de opene lucht, onder den invloed van eene genoegzame hoeveelheid vocht plaats vindt. Ten tweede, dat men dikwerf, niet alleen in de tot gisting overgegane mergachtige zelfstandigheid des sagopalms, maar ook in die van andere oude en half verrotte palmstammen, inzonderheid van den gamoeto- of arengpalm, alsmede in de stammen der Cycadeae, eene groote hoeveelheid larven van verschillende Calandrae aantreft. Rumphius heeft van eene soort (de Calandra schach), welke zeer gemeen is in Indië, en vooral veel in den sagopalm gevonden wordt, de afbeeldingen geleverd (*) van de drie onderscheidene tijdperken, welke het dier door gedaanteverwisseling doorloopt, te weten, van de larve, de pop en de tor. Niet minder dan de bewoners der Molukken, zijn ook de westelijke eilanders van den Archipel minnaars van die korte, dikke larven, die zich, bij de toebereiding, in haar eigen vet braden, wordende echter de bruine, digt aan den geelachtig witten romp aansluitende kop, afgesneden en weggeworpen (†). Het is tevens bekend, dat dezelfde smaak voor de zoogenaamde palmwormen, ook bij de Indianen, de Negers, ja zelfs niet zelden bij de Creolen en Europeanen van Zuid-Amerika gevonden wordt. Naast den sagopalm zijn voor den inboorling der Ambonsche eilanden, de kokos-, de gamoeto- en de

(*) L. c. Tab. 17.

(†) De Sundanezen op Java noemen de larven van de verschillende, daar voorkomende Calandra-soorten (Cal. schach, ferruginea, serrirostris enzv.) *Oelam;* het volwassen insekt of de Calandra-tor *Toenggeuh.* Ook deze laatste eten zij gaarne als toespijs, na haar van de vleugels, de pooten en den kop, benevens het borstschild ontdaan en in kokosolie gebraden te hebben. Buitendien houden zij, op gelijke wijze toebereid, ook veel van de groote Melolonthae (bij voorkeur van Mel. alba, door hen *Legej* genaamd), van de gevleugelde termieten (*Sieraroe* geheeten), in het bijzonder van de lange, vette wijfjes of de zoogenaamde koninginnen dezer dieren; voorts van de larven (*Leroet*) der bijen en wespen, en van meer andere soortgelijke dierlijke zelfstandigheden.

pinangpalmen van het meeste gewigt. Het veelvuldige en verschillende nut en genot, hetwelk deze »hoogste en edelste aller plantengestalten", gelijk A. von Humboldt den palmenvorm noemt (*), den bewoner van den keerkring verschaffen, mogen wij als algemeen bekend beschouwen, en behoeven wij derhalve niet nader uit een te zetten. Dat overigens de meeste Zuid-Aziatische tuinvruchten van eenige beteekenis in de Molukken gevonden worden, staat in de geschriften van onderscheidene oude en nieuwe reizigers vermeld. Het is in het oog loopende, dat juist de twee fijnste en geurigste soorten, in menigvuldigheid, als ware het, tegen elkander overstaan. Ik bedoel den Doerian en den Manggis of Mangoestan: beide, naar de overleveringen willen, van de meer westelijke landen derwaarts overgeplant. De eerstgenoemde slaagt op de Molukken voortreffelijk en is in die streken overal in groote hoeveelheid aanwezig; de Mangoestan daarentegen behoort tot eene der zeer schaarsche soorten, die niet beter dáár, dan op den vasten wal van Indië en andere tropische plaatsen, buiten zijn oorspronkelijk vaderland, tieren wil.

Bij de beschouwing der Fauna, ontmoeten wij hetzelfde opmerkelijke verschijnsel, hetwelk de Flora aanbiedt, namelijk: dat niet slechts vele dieren der Moluksche eilanden door hunne bijzondere gedaanten, zuivere kleuren en buitengewone zeden uitsteken, maar sommigen ook aan die aardstreek uitsluitend toebehooren. Deze algemeene stelling laat zich reeds uit het betrekkelijk geringe getal vormen, ons tot heden van die eilanden bekend, afleiden. Eene andere, niet minder belangrijke daadzaak is die, dat de Molukken, ten opzigte hunner landdieren, veel meer overeenkomst opleveren met Nieuw-Guinea en Nieuw-Holland, dan met de westelijke Sunda-eilanden. Uit de klasse der Zoogdieren zijn het voornamelijk de zonderbare vruchtenetende buideldieren (Phalangista) met kalen grijpstaart, welke zich als karakteristieke wezens in die streken opdoen. Het middelpunt van het gebied, waarover zij verspreid zijn, schijnt Ceram te wezen. Celebes en Timor vormen daarvan de grenzen ten westen, Nieuw-Guinea en Nieuw-Ierland die ten oosten. Van de vier, uit die afdeeling, wel bepaalde soorten: Phalangista chrysorrhos, maculata, cavifrons en ursina (†), komen de drie eersten op de Ambonsche eilanden voor. Van al de orden der zoogdieren vindt men op de Molukken het meest vledermuizen, onder welke sommigen (Pteropus chrysoproctus en personatus, Rhinolophus euryotis en tricuspidatus) tot heden nergens anders zijn waargenomen; eenige anderen (Pteropus phaiops en griseus, Cephalotes Peronii, Harpyia Pallasii en Rhinolophus speoris) behooren tevens op Celebes of Timor te huis. In het geheel kennen wij tegenwoordig van de Moluksche eilanden 26 soorten van zoogdieren; voorzeker een zeer klein getal, voor zulk een uitgebreid en van de natuur zoo rijk begiftigd tropisch gewest. — Ook onze Vogelenkennis is naar evenredigheid aldaar nog vrij beperkt. Nauwelijks tellen wij tachtig soorten van al de eilanden dier streek; terwijl er ons van Java alleen omtrent driehonderd bekend zijn. Als karakteristieke bewoners der specerij-eilanden verdienen, in de eerste plaats, vermelding de Lori's, niet minder gezocht om hunne fraaije en schitterende kleuren, dan wegens hunne natuurlijke geschiktheid om verschillende geluiden en woordklanken te leeren voortbrengen. De kleine groep der witte Kakketoes verspreidt zich over een eenigzins ruimer gebied, besloten binnen den, in physisch opzigt, zoo eigenaardig geographischen kreits, van welken de Philippijnen de noordelijke, Celebes de westelijke,

(*) Ansichten der Natur, zw. Ausg. II. p. 28.

(†) Phalangista Quoy (Voy. de l'Uranie, Zool. Pl. 6) en Cuscus macrourus (Voy. de la Coquille, Zool. Pl. 5) schijnen naauwelijks van de twee eerste der door ons hierboven genoemde soorten te verschillen.

Timor en Nieuw-Holland de zuidelijke, en Nieuw-Guinea de oostelijke grenzen uitmaken. De Molukken, nagenoeg in het midden gelegen, bezitten twee soorten, hun uitsluitend eigen (*). Ook de merk-

(*) Ofschoon de papegaaijen de oplettendheid van onderscheidene verdienstelijke Ornithologen bijzonder hebben tot zich getrokken, en daardoor van deze vogels, meer dan van eenig ander geslacht hunner klasse, talrijke fraaije afbeeldingen en uitgebreide monographiën zijn in het licht gegeven, neemt zulks echter niet weg, dat er in hunne geschiedenis nog veel verwarring heerscht, zoowel wat de juiste bepaling der soorten, als wat de opgaven van derzelver vaderland betreft. Dewijl dit vooral bij die van Indië zeer in het oog valt, wil ik hier een kort, maar naauwkeurig overzigt geven van alle in die streken aan mij bekend gewordene soorten, en zulks met aanduiding harer natuurlijke verwantschappen.

	JAVA.	SUMATRA.	BORNEO.	CELEBES.	BOETON.	MOLUKKEN.	TIMOR.	NIEUW-GUINEA.
PSITTACUS.								
PLATYCERCI.	....	....	....	.....	.....	....	vulneratus.	dorsalis.
	....	....	....	.....	.....	domicella.		
	....	....	....	.....	.....	lory.		
	....	....	....	.....	.....	cyanauchen.		
	....	....	....	.....	.....	garrulus.		
LORII.	....	....	....	.....	.....	riciniatus.		
	....	....	....	.....	.....	guebuensis.		
	....	....	....	.....	.....	reticulatus.		
	....	....	....	.....	.....	ruber.		
	....	....	....	.....	.....	....	....	scintillans.
	....	....	....	.....	.....	....	....	novae-guineae.
TRICHOGLOSSI.	....	....	....	.....	ornatus.	capistrat. (var.)	capistratus.	capistrat. (var.)
	....	....	....	.....	.....	....	iris.	
	....	....	....	.....	.....	....	euteles.	placentis.
	pondicerianus.	barbatulatus.	barbatulatus.					
BELOCERCI.	....	....	....	.....	.....	....	....	papuensis.
	....	....	....	.....	setarius.			
	vernalis.	galgulus.	galgulus.					
	....	....	....	cyanicollis.	.....	Geoffroyi.	Geoffroyi.	Geoffroyi.
	....	....	....	.....	.....	magnus.	....	magnus.
PSITTACULAE.	....	....	....	.....	Mulleri.	macrochynchus.		
	....	....	....	.....	.....	grandis.	....	grandis. (var.)
	....	malaccensis.	malaccensis.					
	....	....	....	.....	.....	....	....	Desmarestii.
	....	....	....	.....	.....	....	....	pygmaeus.
	....	....	....	.....	.....	cristatus.		
CACATUAE.	....	....	....	.....	.....	moluccensis.		
	....	....	....	sulphureus.	sulphureus.	....	sulphureus.	galeritus.
	....	....	....	.....	.....	....	....	goliath.

Aangaande de hier vermelde soorten, onder welke zich vier nieuwe bevinden, bepalen wij ons voorloopig alleen tot de volgende aanmerkingen en korte beschrijvingen.

Psittacus vulneratus. — Ps. erythropterus, Quoy en Gaimard Voy. de l'Uranie, Zool. Pl. 27. De Heer Gould heeft deze soort ook van Nieuw-Holland medegebragt. Op Timor is zij vrij gemeen.

Ps. cyanauchen, sp. n. — Sluit zich, wat zijne kleur in het algemeen betreft, het meest aan Ps. lory aan, maar is eenigzins grooter, en kenmerkt zich buitendien door eene andere verdeeling der kleuren. De zijden van den kop, de kin, keel, borst, rug en de boven-dekvederen van den staart zijn scharlaken-rood; de bovenkop zwart; de achterhals en alle onder-dekvederen der vleugels (welke bij lory rood zijn) berlijnsch blaauw; buik, dijen en onder-dekvederen van den staart, donker-blaauw; staartvederen aan den bovenkant blaauw, van onderen geelachtig;

waardige hoenderachtige vogelen, in het systema onder den naam van Megapodius bekend, leven voornamelijk in dat gedeelte van den Archipel, waar de oost-moeson storm en regen aanbrengt. De oneven-

vleugels van boven groen. Lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, 0,185 m. (bij lory 0,154 m.). De bleek oranjekleurige bek is, van den mondhoek tot aan de punt, 0,024 m. lang.

Ps. reticulatus, sp. n. — Grootte en gedaante van Ps. ruber. Vermiljoen-rood van kleur; de zeer smalle vederen, welke de ooren bedekken, donker blaauw; die van den achterhals hebben lazuur-blaauwe punten; de rug-, vleugel- en dijvederen hebben hier en daar zwarte vlekken; de slag- en staartvederen zijn zwart; laatstgemelden met roode binnenvlaggen. Bek, even als bij Ps. ricinatus, licht-geel, naar het oranje trekkende.

Ps. capistratus. — Wagler heeft in zijne Monographia Psittacorum, de synonimen van deze soort en van den Ps. haematodus auct. deerlijk verward. Zijn Trichoglossus multicolor (Le Vaillant Perroquets, Pl. 24. Buffon Pl. enl. 743) is, volgens den Heer Temminck, de sedert lang, in alle voorname Musea van Europa, voor den eigenlijken haematodus aangenomene soort, welke alleen Nieuw-Holland bewoont. — Zijn Trich. cyanogrammus (Le Vaillant l. c. Pl. 25. Buffon l. c. 61) wijkt alleen in kleur een weinig af van Ps. capistratus Bechst. (Le Vaillant l. c. Pl. 47. Edwards Tab. 232, van welke laatste figuur, de door Le Vaillant gegevene, blijkbaar eene kopij is). De door Wagler, onder het opschrift van Trich. haematodus geleverde beschrijving, is naar den capistratus ontworpen, zoo als dezelve zich bestendig op Timor vertoont; terwijl zijne beschrijving van cyanogrammus betrekking heeft tot het plaatselijk ras der bedoelde soort, gelijk zij ons in de Molukken en aan de westkust van Nieuw-Guinea steeds is voorgekomen. De vereeniging der voorwerpen uit de drie genoemde land-groepen, tot eene enkele systematische soort, valt natuurlijk niet in den smaak van die Ornithologen, welke zoo gaarne iedere kleine, door physische oorzaken ontstane verscheidenheid te baat nemen, om het getal soorten in de wetenschap te vergrooten.

Ps. pondicerianus. — Wagler's Palaeornis melanorhynchus is de jonge vogel van den pondicerianus, die tot den ouderdom van ongeveer een jaar, eenen zwarten bek behoudt.

Ps. barbatulatus. — *Keke* en *Keke-dawon* (*keke*, nabootsing van het geluid des vogels, *dawon*, blad van een' boom of struik) is de naam dezer soort bij de Maleijers op Sumatra. Den door Raffles (Trans. of the Linn. soc. V. 13), onder den systematischen naam van Ps. sumatranus aangeduiden papegaai, welke door de inboorlingen insgelijks *Keke* zoude zijn genaamd, hebben wij niet te zien gekregen.

Ps. vernalis en *galgulus.* — Zeer ten onregte houdt Wagler deze beide soorten voor identisch.

Ps. cyanicollis, sp. n. — Deze nog onbeschrevene soort is door Prof. Reinwardt van Menado medegebragt. In grootte en vorm van ligchaam stemt zij baarblijkelijk met Ps. Geoffroyi overeen. Kleed papegaai-groen; kop en kin olijf-bruin, doch de bovenkop met eenen blaauwen tint; achterkop naar het lazuur-blaauwe trekkende; de onderdekvederen der vleugels en de zijden van het lijf fraai licht-blaauw; alle groote slagpennen van onderen zwart. Bek en pooten donkerkleurig.

Ps. Mulleri, sp. n. — Onder dezen naam, door den Heer Temminck, in de verzameling des Museums gerangschikt. Een voorwerp van dezen nieuwen papegaai bevond zich reeds lang hier, zonder dat men wist, van welk gedeelte der aarde hetzelve afkomstig was, tot ik, in 1828, een ander levend voorwerp bij de inboorlingen op Bocton aantrof en door aankoop magtig werd. Deze soort is een weinig kleiner dan Ps. macrorhynchus, met welken zij overigens in gestalte en kleur veel overeenkomst heeft. Haar kers-roode bek is echter minder zwaar, en hare vleugels zijn niet zoo fraai blaauw, zwart en geel geschakeerd, als die van macrorhynchus. De kleur van haar kleed komt hoofdzakelijk hierop neder: kop, staart en vleugels gras-groen; de boven-dekvederen der vleugels, deels blaauwachtig, deels geelachtig gezoomd; rug en onderlijf geel-groen; de onderzijde des staarts vaal-geel.

Ps. grandis. — Ook bij deze soort wordt, de voorwerpen uit verschillende landstreken vergelijkende, eenig verschil waargenomen. Bij de voorwerpen van Amboina zijn het onderlijf en de achterhals gemeenlijk blaauwachtig paars van kleur, terwijl die deelen bij den grandis van Nieuw-Guinea, veelal zeer fraai blaauw zijn; daarenboven hebben de vogels van Nieuw-Guinea doorgaans den purperrooden staart, naar de punt toe, licht-rood, zijnde ook deszelfs onderdekvederen van diezelfde kleur; bij de Moluksche voorwerpen echter trekken de laatstbedoelden, en ook de staartpunt, steeds meer of min naar het zwavel-gele.

Ten opzigte der overige soorten, door verschillende schrijvers, als op de Indische eilanden te huis behoorende, aangeduid, ben ik niet in staat, eenig stellig berigt te geven.

redige grootte hunner eijeren en de zonderlinge wijze van voortplanting, daar zij hunne eijeren niet zelven uitbroeijen, maar deze verrigting, even als de krokodillen, de schildpadden en, in het algemeen, de meeste amphibiën, welke geene levende jongen ter wereld brengen, eeniglijk overlaten aan de zonnehitte en aan de gistingwarmte der plantaardige zelfstandigheden, die de aarde, waarin zij bedolven worden, bevat, hebben reeds de opmerkzaamheid der vroegste Europesche zeevaarders tot zich getrokken (*). De vier tot heden bekende soorten (Megapodius la-Perousii, Freycinetii, rufipes en Duperreyi) verschillen onderling weinig in grootte en kleur; de laatste herinnert onwillekeurig, door het matte en sombere van hare tinten, aan den bodem van het woud, op welken deze vogels hoofdzakelijk wonen en waar zij, tusschen de dorre bladeren, zich met de meeste veiligheid voor elken vijand kunnen verbergen. De Amboinezen noemen de Megapodii *Moleoe* of *Maleo*, met welken laatsten naam zij ook door de inlanders aan de oostelijke stranden van Celebes bestempeld worden. Op Ceram heeten zij *Moma*, op de Philippijnen *Tawon*, bij de Papoea's, aan de westkust van Nieuw-Guinea, *Manok Soewa*, bij die aan de noord-oostkust *Manok Irio;* de bewoners van Waigioe kennen hen onder den naam van *Manok Sakkej*, en de inboorlingen van Poeloe Samauw, bij Timor, onder dien van *Manoe Boklaka*. De Oost-Indische Casuaris (Casuarius orientalis), een bewoner der groote bosschen van Ceram en Nieuw-Guinea (†), is niet minder karakteristiek voor dat gedeelte van den aardbol, dan de Nieuw-Hollandsche Casuaris voor zijn uitgestrekt vaderland, de zonderlinge Apteryx voor Nieuw-Zeeland, de twee Rhea-soorten voor Zuid-Amerika en de Struisvogel voor Afrika. Op Ceram draagt de Casuaris, onder anderen, veel bij tot het voortplanten in het wild van de notenmuskaat- en kanari-boomen, doordien hij wel de vruchten geheel verslindt, doch alleen de buitenste zachtere deelen van dezelve verteert, en de harde noot onveranderd weder ontlast. Hetzelfde neemt men waar bij den Buceros ruficollis en bij sommige groote duiven, die echter tot dat einde de muskaatnoot uit den geopenden bolster halen, en haar bijgevolg alleen om het genot der foelie verzwelgen. Ook den rijpen kruidnagel versmaden zij niet. De Columba viridis hebben wij reeds als gretig naar deze specerij-vrucht aangewezen; doch behalve deze duif, azen ook op dezelve Columba superba, Reinwardtii, aenea en perspicillata. De twee laatsten zijn de befaamde noteneters der Perkeniers op Banda, bij de inlanders aldaar *Manok Falor*, bij die van Amboina *Manok Ahoen* genaamd. Ook schoten wij te Amboina: Columba tigrina, malaccensis, phasianella en javanica: soorten, welke insgelijks op Java en andere Sunda-eilanden te huis behooren. Grooter nog is de verspreiding van de witte strandduif, van welke twee rassen in den Archipel voorkomen: de kleinste dier twee, met zwarte vleugels en staart, zijnde de eigenlijke Columba littoralis, is zeer gemeen aan de kusten der meer westelijke landen, vooral in de straat Sunda; terwijl de eenigzins grootere soort, Columba luctuosa (Pl. col. 247), wier vleugels en staart meer naar het graauwachtige trekken, het menigvuldigst in de oostelijke deelen,

(*) Volgens de onlangs door den Heer Gould (Birds of Australia, Part. 1) omtrent de voortplanting van de Talegalla Lathami medegedeelde berigten, verbergt ook deze Nieuw-Hollandsche vogel zijne eijeren in groote mestachtige hoopen. Veelligt waren sommige der door ons op Nieuw-Guinea waargenomene, zeer groote aardhoopen (zie boven bl. 23), insgelijks van eene soort van Talegalla afkomstig.

(†) Wij merken hier uitdrukkelijk aan, dat de Oost-Indische Casuaris niet bewesten de Moluksche eilanden voorkomt. »Il est très commun dans les îles des Archipels d'Asie" (Lesson, Manuel d'Ornithologie, T. 2. p. 209), is eene veel te ruime bepaling. Volgens Valentyn zoude hij, behalve in de twee bovengenoemde landen, ook op de Aroe-eilanden te vinden zijn, hetgeen echter, om als zeker te kunnen worden aangenomen, nog nadere bevestiging vereischt.

tusschen Celebes en Nieuw-Guinea gevonden wordt. Andere vogelen, door ons in de Molukken verzameld, en aldaar min of meer sporadisch voorkomende, zijn: Falco leucogaster en pondicerianus, Lamprotornis metallicus, Colaris orientalis, Nectarinia aspasia, Alcedo dea, sacra en bengalensis, Cuculus orientalis en tenuirostris, Macropteryx mystacea (*), Cypselus esculentus, Strepsilas collaris, Tringa subarquata, Ardea novae-hollandiae en scapularis, Numenius minor (†), Carbo sulcirostris, en eenige anderen. Onder de, tot dusverre nergens anders gevondene, nieuwe soorten van Amboina, voeren wij hier alleen aan eenen sperwer (§) en eenen kleinen hoornuil (⁎). — Ten opzigte der Amphibiën bepaalt zich onze kennis van den Molukschen Archipel nagenoeg alleen tot het eiland Amboina; noch van Ceram, Gilolo en de overige eigenlijke Molukken, noch van de groep der Banda-eilanden, is ons eenig tweeslachtig dier tot heden bekend. Geen wonder derhalve, wanneer wij voor alsnog buiten het bezit zijn van zoodanige vormen, welke zich als bijzonder kenschetsend voor het onderhavige land zouden laten aanmerken. Wij laten al de door ons te Amboina waargenomen soorten hier volgen; de beknoptheid onzer naamlijst moge andere natuuronderzoekers aanmoedigen om dezelve, zoo mogelijk, te vergrooten. Uit de orde der schildpadachtigen (Chelonii) verkregen wij: Chelonia viridis en Emys couro; uit die der hagedisachtigen (Saurii): Crocodilus biporcatus, Basiliscus amboinensis, Monitor chlorostigma, Scincus gigas, smaragdinus, Kuhlii en cyanurus, Calotes cristatellus, Draco lineatus, Platydactylus vittatus en monorchis, en Hemidactylus frenatus. Uit de orde der slangen (Ophidii): Calamaria brachyorrhos, Homalopsis Schneideri, Lycodon modestus, Boa carinata, Python Schneideri en amethystinus, Dipsas irregularis, Dendrophis picta en rhodopleuron, Hydrophis colubrina en pelamis; zijnde er buitendien vroeger door

---

(*) Cypselus mystaceus (Voy. de la Coquille, Pl. 22). Deze fraaije soort, door den Heer Lesson aan de noordoostkust van Nieuw-Guinea verzameld, vormt met Cypselus comatus (Pl. col. 268) en Cyps. longipennis (Pl. col. 83. fig. 1.) eene zeer natuurlijke groep, welke, zoowel wat de ligchaamsgedaante als de levenswijze dezer vogelen betreft, het midden houdt tusschen de eigenlijke zwaluwen (Hirundo) en de gier- of muurzwaluwen (Cypselus). Met deze laatsten stemmen de drie genoemde zwaluw-soorten, ten opzigte van hare pijlsnelle vlugt, overeen, maar zij zetten zich dikwerf, even als de eigenlijke zwaluwen, op de boomen neder, waartoe zij dan gewoonlijk de zoodanigen kiezen, die op boschvelden, langs rivieren, wegen enzv. eenigzins vrij staan en dorre takken hebben.

(†) Deze nog onbeschreven Numenius is een weinig kleiner dan Numenius brevirostris (Pl. col. 381), bedragende zijne geheele lengte, van de punt des beks tot aan die van den staart, 0,316 m., waarvan de bek, van den mondhoek gemeten, 0,054, en de eenigzins afgeronde staart 0,079 beslaan. De kleur van het bovenlijf vertoont over het geheel groote gelijkenis met die van N. phaeopus, terwijl alle de benedendeelen, door hunne vuil wit-gele grondkleur en door de zwartachtig bruine schaftstrepen der vederen, bijkans volkomen overeenstemmen met het benedenlijf van N. brevirostris. Het gelaat is witachtig; eene breede streep van diezelfde kleur loopt overlangs boven ieder oog, van den bek tot aan den achterkop, terwijl tevens op het midden van den kop eene witachtige overlangsche lijn zigtbaar is. Bek zwart, doch de achterste helft der mandibula vleeschkleurig; pooten bleek loodkleurig; nagels zwart; iris bruin. Wij verkregen slechts een enkel individu dezer soort, van het mannelijke geslacht; dezelve is overigens, behalve op Amboina, ook aan de kusten van Nieuw-Holland waargenomen.

(§) Falco hiogaster, zeer naauw verwant aan F. torquatus van Timor, doch in den ouden staat gemakkelijk van dezen te onderscheiden, door zijn geheel éénkleurig roest-rood benedenlijf, zonder het minste spoor van dwarslijnen; de kop, achterhals en alle overige bovendeelen zijn graauwachtig blaauw. Iris donker rood; oogleden, mondhoeken, was-huid en pooten oranje-geel; bek en nagels zwart. De inlanders noemen hem *Manehi.*

(⁎) Strix magica, verschilt in kleur en teekening weinig van St. noctula (Pl. col. 99), maar is de helft grooter, ten naasten bij als St. passerina. Iris geel, bek en nagels bruin. Het bijgeloof wil, dat deze uil den mensch somwijlen onheilen zoude voorspellen, waarom hij in het gewone leven *Boerong Swanggi* wordt genoemd: een' wigchelaar, bovennatuurlijken of toover-vogel beteekenende.

den Hoogleeraar Reinwardt nog eene andere zeeslang, Hydr. pelamidoïdes (*) genaamd, in de Molukken ontdekt. Uit de afdeeling der kikvorschachtige dieren (Batrachoïdea), hebben wij alleen Hyla cyanea en Rana grunniens kunnen magtig worden. Behalve deze door ons zelven waargenomen soorten, zijn nog eenige andere van Amboina en Boeroe door Fransche reizigers bekend gemaakt (†), zoodat zich het getal der amphibiën, thans uit het genoemde gewest bekend, in het geheel tot omtrent 30 soorten bepaalt, zijnde naauwelijks het vierde gedeelte van het getal, dat wij van de westelijke Sunda-eilanden bezitten, en waarvan Java alleen er ongeveer 90 bevat.

Wij bekwamen almede een aantal visschen en dieren uit de lagere klassen, van welke, voor zoo ver zij strekken kunnen tot vermeerdering der natuurkennis in het algemeen, en meer bijzonder van die der specerij-eilanden, in den loop onzer zoölogische mededeelingen verslag zal worden gegeven. Dank hebbe de Heer P. Merkus — toenmaals Gouverneur der Moluksche Bezittingen, thans Vice-President van den Hoogen Raad te Batavia en waarnemend Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië — voor de krachtdadige ondersteuning, ons zoo belangloos en welwillend geschonken. Niet alleen toch ontvingen wij van hem onderscheidene belangrijke voorwerpen ten behoeve onzer verzamelingen, maar wij hadden aan zijne vriendelijke tusschenkomst te danken, dat ook ons verblijf te Amboina in dezelfde mate aangenaam, als voor het doel onzer zending nuttig werd gemaakt. Trouwens, de beschaafde wereld kent ten dezen aanzien de onbekrompene en prijzenswaardige beginselen van den Heer Merkus reeds genoeg uit de berigten der latere fransche ontdekkingsreizen; inzonderheid van de korvet Astrolabe, die, tijdens onzen togt naar Nieuw-Guinea, van het beruchte Manikolo terugkeerende, voor de tweede maal de Molukken aandeed. Ook de beleefdheid en hulpvaardigheid in het algemeen, van de zijde der Heeren officieren van het garnizoen en van de civile ambtenaren ondervonden, mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan. Sommige van hen gaven ons zelfs meer of min aanzienlijke geschenken: zoo, onder anderen, vereerde ons nu wijlen de Chirurgijn-Majoor Lengacker, tien stuks menschenschedels van verschillende eilanders der Molukken en der Zuidzee; de Heer Lang, toen Kapitein der Artillerie, een aantal horens en schelpen; de Overste Stijman en de overledene Predikant Kam, insgelijks eene partij schelpen, en zoo meer anderen. De gelegenheid om Conchyliën te verzamelen, is te Amboina bijzonder gunstig, niet alleen wegens de talrijke, fraaije soorten, daar inheemsch, maar vooral ook, doordien sommige inboorlingen zich er eene soort van bestaan uit maken, om zeldzame horens en schelpen te zoeken (§) en den vreemdelingen te koop aan te bieden. Zij brengen dezelve, benevens levende

---

(*) Omtrent deze, en ook wat de andere slangensoorten betreft, vergelijke men Schlegel's Essai sur la Physionomie des Serpens.

(†) Bufo minimus (Voy. de la Coquille, Zool. Rept. Pl. 7. fig. 4); Scincus multilineatus (l. c. Pl. 3. fig. 2), gelijkt echter veel op het oude dier van Sc. cyanurus. De afbeelding van Draco bourouniensis (Lesson, Illustr. de Zool. Pl. 37) is naar een te veel van de epidermis ontbloot en door den wijngeest verbleekt voorwerp gemaakt, dan dat men omtrent dit dier iets met zekerheid zoude kunnen beslissen. Volgens opgaaf der Heeren Duméril en Bibron (Erpét. génér. V. 3. p. 489) zoude ook Monitor bivittatus op de Molukken voorkomen.

(§) Volgens het zeggen der inlanders vindt men de fraaiste en zeldzaamste soorten aan de kusten van Saparoea. In groote hoeveelheid verzamelen zij vooral de verschillende porselein-hoorns (Cypraea) en andere verwante soorten, met fraaije, gladde schelpen (Voluta, Oliva, Mitra, Cancellaria, Marginella, Terebellum, Ovula, Eburna, Conus enzv.). Voorts zulken, welke door zonderlingheid van vorm uitsteken (Murex, Strombus, Pterocera,

kakketoes en lori's, veel naar de schepen; de conchyliën gewoonlijk in vierkante, platte dozen, uit den bladsteel des sagopalms vervaardigd. De inlanders zelve eten gaarne mosselen en andere weekdieren; bij alle dorpen langs het strand, zagen wij hoopen gebroken schelpen liggen, van welke de dieren waren uitgehaald en aan de dorpelingen tot voedsel hadden verstrekt. Het meerendeel der inlandsche bevolking behoort tot het polynesche menschenras, door sommige beoefenaars der Anthropologie ook wel, naar eenen van deszelfs meest bekende stammen, het maleische genaamd; door anderen onder den meer algemeenen naam van neptunisch of geelkleurig-oceaansch ras begrepen. Het drukke verkeer, dat de Amboinezen sedert eeuwen met de Chinezen, Arabieren en onderscheidene Europesche natiën gehad hebben, heeft onder hen, meer dan op eenig ander eiland der Molukken, veelvuldige vermengingen doen ontstaan, waardoor even zoo vele overgangen in de gelaatstrekken en in de kleur der huid zijn veroorzaakt geworden. Het meest in het oogvallende is de verbastering der afstammelingen van de Portugezen, welke, zonderling genoeg, over het geheel, veel donkerder van kleur zijn, dan de oorspronkelijke bewoners van het land. De Bisschop Heber vermeldt (*) een soortgelijk merkwaardig verschijnsel, door hem bij de Portugesche afstammelingen te Serampoer waargenomen. Hoezeer ook onwedersprekelijk de sterke tropische zonnehitte en haar scherp licht, als hoofdoorzaken van die veranderingen in de huidkleur te beschouwen zijn, schijnen toch, in het onderhavige geval, nog andere bijkomende oorzaken mede te werken, om na een tijdverloop van slechts drie honderd jaren, zulke buitengewone veranderingen voort te brengen. Nog is ons de eigenlijke oorzaak omtrent het ontstaan der kleurstof in de huid van den mensch, ten eenemale onbekend. Wij weten alleen, dat het zoogenaamde slijmvlies van Malpighi hare zitplaats is en dat zij daar op eene bijzondere wijze wordt afgescheiden; doch waarom die afscheiding bij den eenen mensch uit geheel lichte stoffen, bij den anderen daarentegen uit zeer donkerkleurige bestaat, en hoedanig het luchtgestel, het voedsel en de levenswijs op de bereiding dier stof werken en daarin wijzigingen te weeg brengen, blijft nog steeds eene belangrijke physiologische vraag. — Wat de woningen der Amboinezen, hunne wijze van leven, hun karakter, bijgeloof, hunne spelen en vermaken, kleeding, versierselen en wat dies meer zij, aangaat: over al deze punten zijn, zoowel door onderscheidene nieuwere schrijvers, als vooral door Valentyn, reeds zulke juiste en uitvoerige berigten bekend gemaakt, dat men bij de behandeling dier onderwerpen noodwendig in herhalingen zoude moeten vervallen (†). Tot het karakter der bewoners van de Molukken

---

Trochus, Harpa, Malleus, Arca, Cardium, Lima, Venus enzv.), of zich door teederheid en doorzigtigheid kenmerken (Argonauta, Tellina, Solen, Pecten, Pinna enzv.). De meeste waarde hechten zij echter aan den wenteltrap (Scalaria), voor welken zij soms vele honderden gulden per stuk vragen.

(*) Narrative of a Journey throuch the upper Provinces of India, V. 1. p. 68.

(†) Als in het voorbijgaan slechts teekenen wij hier aan, dat de Christenen van Amboina, bij plegtige gelegenheden, gewoonlijk een zwart gewaad van europesche snede aantrekken, daarbij eenen ronden hoed dragen (het eigenlijk kenteeken van eenen *Orang tserani*), en het hoofdhaar, gemeenlijk slechts eenige duimen lang, glad naar achteren strijken (vergelijk Pl. 18); terwijl de Mahomedaansche opgezetenen van dit eiland, hun lang haar met eenen doek opgebonden hebben, en zich buitendien ten allen tijde, op maleische wijze, in katoenen stoffen kleeden. Dit onderscheid van dragt valt te zeer in het oog, dan dat daardoor niet een groot contrast zoude ontstaan. Vooral zonderling en kenmerkend is het aanzien van diegenen der bedoelde Christenen, welke eene soort van school- of katechizeermeesters-ambt bekleeden, en uit dien hoofde, overeenkomstig hunnen stand, met, volgens hunne begrippen, zekere deftigheid gekleed moeten zijn. Men verbeelde zich, bij hunne vrij donkere huidkleur, een' half versleten zwarten rok, eene dergelijke vest en korten broek, uit welken een paar magere, bloote beenen te voorschijn treden, meestal

behoort, dat zij, overeenkomstig het gewone stelsel der Zuid-Aziatische volken, de aloude gebruiken, hoe ongerijmd en bespottelijk dikwerf ook, met onveranderlijke liefde blijven aankleven, waardoor hunne zeden en gewoonten, gedurende de laatste eeuw, in het wezentlijke weinig of niet zijn veranderd. De Christelijke zedeleer is, door onderscheidene achtingswaardige Protestantsche leeraars, onafgebroken onder hen aangekweekt en meer en meer uitgebreid. De gevoelens omtrent het zedelijk nut, hetwelk de invoering van de Christelijke godsdienst, onder de min of meer beschaafde bewoners der heete gewesten sticht, zijn zeer verschillend. In sommige reisbeschrijvingen leest men ten dien aanzien ongunstige oordeelvellingen; terwijl in anderen, op de onvoorwaardelijkste wijze, de pogingen der Bijbelverspreiders ten zeerste geprezen en opgehemeld worden. Alle vooringenomenheid met eene zaak verblindt de rede, voert tot uitersten, en maakt onbekwaam om haar met koelbloedigheid en juistheid te beoordeelen. Vurige beminnaars van het Christendom trachten door alle middelen, aan hetzelve bij de, in het nadenken weinig geoefende inlanders toegang te verschaffen; anderen, meer onverschillig omtrent de zedelijke verbeteringen van hunnen evenmensch, plaatsen die pogingen verre beneden het gewigt der commerciële belangen en tijdelijke voordeelen van den staat en het volk. Men heeft bij de beoordeeling van dit onderwerp, vaak de individuële handelingen der zendelingen en het gedrag der nieuwbekeerden, met het geloof zelf verwisseld: de overdreven vroomheid en dierlijke vadsigheid der geloovigen, op rekening van deszelfs verhevene strekking gesteld. Onpartijdige beoordeelaars, die lang genoeg met de inlandsche Christenen, Mahomedanen en Heidenen verkeerd hebben, zullen echter daaromtrent andere denkbeelden koesteren: zij zullen het groote nut eener geloofsleer, op zulke verhevene grondslagen van deugd, menschlievendheid en pligtsbetrachting berustende, als de Christelijke, niet miskennen, maar haren invloed als een' waren zegen beschouwen, zoo al niet in den volsten zin des woords voor het eerste geslacht der nieuwbekeerden, dan toch voor de nakomelingschap. Indien de veredeling van het hart met de beschaving van het verstand gepaard gaat, moet den natuurmensch langzamerhand de bolster ontvallen en de barbaarschheid de wijk nemen. En door welk middel zal dit doel bij den half wilden mensch beter bereikt worden, dan door de Christelijke zedeleer? Overal in de oostelijke deelen van den Indischen Archipel, waar reeds eenige harer zaden zijn uitgestrooid, hoe gebrekkig en bekrompen ook aanvankelijk ontkiemd, kan de blanke vreemdeling die landen veilig bezoeken; doch dáár, waar de inboorlingen nog in hunne oorspronkelijke woestheid voortleven, omringt hem gedurig gevaar en moet hij gestadig tegen roofzucht en moord op zijne hoede zijn. En hoe min geacht, hoe slaafsch afhankelijk, hoe dierlijk verlaagd is onder deze laatsten niet het zwakkere geslacht. Altijd aan den wil van den man onvoorwaardelijk onderworpen, en van alle maatschappelijke voorregten verstoken, kan de vrouw, van welken stand of rang ook, zich zelden boven den staat van lijdelijke dienares verheffen. Oude gewoonten, bijgeloof, vooral de kracht van den sterkeren, bij de aangeborene traagheid der Indische volken, houden die verdrukkingen, tegen de wet der natuur, in stand. Veelbeteekenend zijn daarom de woorden van den verlichten Bisschop Heber: »Never may my dear wife and daughters forget how much their sex is indebted to Christianity."

---

zonder schoenen aan de voeten. Voeg hierbij eenen ouderwetschen, driepuntig getoomden hoed, een boek onder den arm, somtijds ook een' wandelstok in de hand, en bij dit alles eenen afgemeten, statigen tred, en zeer bedaarde, ernstige manieren, en het zal wel niemand bevreemden, dat zulk een wonderbaarlijk uitgedost personaadje de aandacht van elken Europeschen nieuweling moet tot zich trekken en zijne lachspieren in beweging brengen.

Op den 20sten april begonnen wij onze, uit de drie rijken der natuur verzamelde schatten in te pakken, en zulks zoo veel mogelijk tot de dadelijke en regtstreeksche verzending naar Java, ten einde op het schip van alle verdere zorg en moeite ten aanzien van die voorwerpen ontslagen te zijn. Het huis, ons door den Heer Gouverneur Merkus goedgunstig tot verblijf aangewezen, gedurende den tijd, dat de korvet Triton zich tot den togt naar Nieuw-Guinea uitrustte, was, niet alleen wegens zijne luchtigheid en ruimte, voor het doel onzer werkzaamheden bijzonder geschikt; doch de plaats zijner ligging had daarenboven, zeer toevallig, voor onze verbeeldingskracht iets zeer aangenaams. Het was dáár toch, in onzen eigen tuin, dat de graftombe prijkte van den eerwaardigen Veteraan der Ambonsche Kruidkunde en van de Natuurlijke Geschiedenis der Molukken in het algemeen, den verdienstelijken G. E. Rumph. Dit grafteeken, door Zijne Excellentie den Oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, Baron van der Capellen, tijdens zijne aanwezigheid te Amboina, in het jaar 1824 opgerigt, bestaat uit eene gemetselde tombe (*), van eenen vierkanten vorm, naar boven eenigzins smaller toeloopende. Hare hoogte bedraagt 1m,78, hare breedte aan den voet 1m,1, en die van boven 1m,02. In eene groote steenen plaat, aan de voorzijde der tombe, staat het volgende opschrift gebeiteld:

MEMORIAE SACRUM

GEORGII EVERARDI
RUMPHII

DE RE BOTANICA ET HISTORIA NATURALI
OPTIME MERITI

TUMULUM

DIRA TEMPORIS CALAMITATE ET SACRILEGA MANU FERE
DIRUTUM

MANIBUS PLACATIS
RESTITUI JUSSIT

ET

PIETATEM REVERENTIAMQUE PUBLICAM TESTIFICANS

HOC MONUMENTUM

IPSE CONSECRAVIT

GODARDUS ALEXANDER GERARDUS PHILIPPUS
LIBER BARO A CAPELLEN

TOTIUS INDIAE BELGICAE
PRAEFECTUS REGIUS.

AMBOINAE A. D. MENSIS APRILIS
ANNO DOMINI MDCCCXXIV.

(*) In het fraaije botanische werk, de Rumphia, van den Heer Blume, bevindt zich van dit eenvoudige monument eene getrouwe afbeelding, door mijnen overledenen reisgenoot, den Heer van Oort, vervaardigd.

Moge toch elk geleerde, welke aan de bevordering der wetenschappen zijn leven toewijdt, eenen vereerder en beschermer vinden, den Baron van der Capellen gelijk. — Hadden wij op het geheele eiland Amboina wel een voor het doel onzer reis meer bemoedigend plekje gronds kunnen bewonen, dan juist dit, waar de stoffelijke overblijfselen rusten van eenen Rumphius? dáár, waar die achtingswaardige voorganger, voor omstreeks anderhalve eeuw, zijne onderzoekingen uitoefende en zijnen roem bij het nageslacht vestigde.

In den avond van den 20sten april gaf de Heer Merkus een luisterrijk bal, ter eere en tot afscheid van de Triton, waarbij tevens de civile ambtenaren en de officieren van Amboina met hunne Dames genoodigd waren. Den volgenden ochtend bezorgden wij onze goederen aan boord, en tegen drie ure na den middag werd door de korvet een kanonschot gelost tot sein van haar vertrek: de zeilen werden ontrold, de ankers geligt, en wij verlieten de reede, ten hoogste voldaan over en het hart vol van dankbaarheid voor de, gedurende ons verblijf aldaar genotene gastvrijheid. Ons schip was thans aanmerkelijk voller; zoowel boven op het verdek als beneden in de batterij, was het niet slechts met menschen, maar ook met pluim- en ander gedierte, benevens een aantal kisten, als opgepropt. Onder de inlanders, welke wij medekregen, bevonden zich drie tolken voor Nieuw-Guinea, zijnde twee van dezelve handeldrijvende kustbewoners van Ceram, wier welgelijkende portretten door ons op Pl. 20 gegeven worden. Een voordeelige wind voerde ons spoedig uit de baai, en vervolgens O. Z. O.-waarts langs de Uliassersche eilanden henen, die met het vallen van den avond door eenen nevel aan onze oogen onttrokken werden. Des anderendaags, tegen den avond, vertoonde zich reeds de Goenong-api van Banda, nadat onze oplettendheid gedurende dien dag afwisselend was geboeid geworden door talrijke scharen dolfijnen en vliegende visschen, eenige Sulae en fregatvogels, en door eene enkele Alcedo sacra, die zich op de groote ra van ons schip nederzette. Het weder nam echter weldra eenen keer: de wind draaide en woei ongestadig, bragt nu en dan koude regenbuijen aan, en de geheele lucht was, bij veel drift in de hoogere streken, somber en dik. Deze ongunstige weërsgesteldheid, gepaard met eenen oostelijken stroom (*), verwijderde ons eenigzins van het land en veroorzaakte tevens aan het scheepsvolk veel arbeid. Wanneer de lucht tusschenbeide opklaarde, zagen wij gelijktijdig de Banda-eilanden en het hooge land van Ceram. Den 25sten april zeilden wij tusschen Groot-Banda en Poeloe-Pisang door, en kwamen wij voor het fort Nassau, op negen vademen water, ten anker.

Het land, bijkans overal hoog en reeds van den zeeoever af, min of meer rijzende, levert vele heerlijke gezigten op; den sterksten indruk echter maakt de Goenong-api (Pl. 22). Zijne kegelvormige gedaante, zijne rookende kruin, en de barre, zwarte hellingen van zijn hooger gedeelte, vertoonen hem als een waar model van eenen werkzamen vulkaan. Van zijnen top af naar beneden, ziet men allerwegen sporen van lava-stroomen, en is hij overal digt bedekt met uitgeworpene vulkanische stoffen: asch, gruis en rotsblokken van verschillende grootte, tusschen welke, hier en daar, omgerukte, afgeknotte en min of meer verbrande boomstammen zigtbaar zijn. Zijne benedenhelft slechts prijkt met een groen kleed van levende boomen, heesters en struikgewassen; een aantal hoog opgegroeide kokos- en kanari-boomen,

(*) Van omtrent vier mijlen in het etmaal, volgens het verschil van het ware en gegiste bestek.

die aan de zuid-oostzijde van zijnen voet, hunne luchtige kroonen verheffen, maken door hun krachtig en frisch aanzien, eene treffende tegenstelling met den woesten, dorren top van dezen vulkaan. Zoowel van de kruin, uit den eigenlijken krater, als uit onderscheidene openingen langs de zijden, stijgen onophoudelijk dikke rookzuilen op, die den top des bergs vaak als een digte sluijer omhullen. Overal, waar men zulke rookzuilen ontwaart, heeft ook de grond eene geelachtige kleur, een bewijs van de menigte zwavel, welke zich aan de randen der openingen sublimeert. Tijdgebrek verhinderde ons, den berg tot op zijnen top te bestijgen. De Heer Ver-Huell, welke denzelven in 1817 beklom, vermeldt (*) omtrent zijnen krater eenige bijzonderheden, uit welk berigt wij het zakelijkste gedeelte hier laten volgen. De krater (†), zegt hij, trechtersgewijs afloopende, scheen eenen diameter van ongeveer vierhonderd voeten te hebben, zich op den bodem in tweeën verdeelende. Van de noordelijkste helft was geen grond zigtbaar: een dikke damp rees gedurig daaruit op. De kanten van den krater waren van boven naauwelijks vier tot vijf voeten breed, en liepen aan weêrszijden steil naar beneden. De laatste uitbarsting had aan de zuidzijde eene opeenstapeling van groote rotsklompen geworpen en een diep spoor langs de zijden des bergs gemaakt. Aan den noordkant verheft zich eene piek ter hoogte van omtrent driehonderd voeten, het verhevenste punt van den berg vormende. Binnen in den krater was de grond met zwavel overtogen, die eene menigte kleine buizen vormde. Men gevoelde den bodem, die zeer heet was, nu en dan onder het gaan dreunen. — In het jaar 1821 besteeg de Hoogleeraar Reinwardt den Goenong-api, doch het slechte weder, dat hem op den top te beurt viel, belettede hem, de gesteldheid van den krater naauwkeurig op te nemen. Zijn medegevoerde barometer stond in het kratervlak op 0^{m},715, de honderddeelige thermometer op 22,2 graden; terwijl aan den voet van den berg, digt bij de zee, de barometer 0^{m},7605, en de thermometer 27,2 graden teekenden. Volgens deze waarnemingen bedraagt de hoogte van den Goenong-api, tot aan de zuid-westelijke opening van zijnen krater, 532,58 meters (§). Voegt men hierbij nog ongeveer honderd meters, welke, volgens opgave van den Heer Ver-Huell, zich de noordelijke kraterwand boven het kratervlak verheft, dan bekomt men, voor de geheele hoogte van den Goenong-api, ten naasten bij 2000 Rijnl. voeten. Daar echter de honderd meters alleen bij gissing beraamd en de waarnemingen van den Hoogleeraar Reinwardt niet bij de gunstigste weêrsgesteldheid gedaan zijn, hebbende hij op den berg eenen fellen zuid-oostenwind, eene zeer betrokkene, dikke lucht, en tusschenbeide zware regens gehad, zoo moet de door ons opgegevene hoogte alleen als aannaderende worden aangenomen. De hoogte-opgaven van Valentyn zijn, wel is waar, zeer onbepaald; doch in dit geval genoegzaam geschikt, om te doen zien, dat de Goenong-api niet het hoogste punt der Banda-eilanden vormt. Volgens dien schrijver zijn sommige bergtoppen van Groot-Banda nog omtrent 300 voeten hooger dan de Goenong-api, vermits deze laatste door Valentyn bepaaldelijk op 559 treden hoogte, maar het hooge land bij en boven de notenmuskaatperken van Kombir en Ranan, op 654 treden gesteld worden. Ten einde dit verschil nog door andere, meer zekere bewijzen te staven, zegt hij: »want als men daar boven staat, kan men over den Goenong-api heen tot in zee zien."

(*) Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën, 1 D. bl. 97.
(†) Pl. 22 geeft daarvan eene voorstelling.
(§) Berekend naar de formule van d'Aubuisson de Voisins.

De Goenong-api heeft in de XVIde, XVIIde, XVIIIde en XIXde eeuw, bij kortere of langere tusschenpoozen van rust, min of meer sterke uitbarstingen gehad van vloeijende lava, gloeijende steenen en vooral van heete, fijnere stoffen, die door den wind nu en dan naar Banda-Neira en Groot-Banda gevoerd, aan de notenmuskaatboomen veel schade hebben toegebragt. De belangrijkste uitbarstingen, gedurende het voormelde historische tijdvak, hadden plaats in 1586, 1598, 1609, 1615, 1632, 1690, 1694, 1696, 1712, 1765, 1775, 1778, 1816, 1820 en in 1824 (*). Behalve deze, door vuuruitwerpingen en verwoestende aschregens gekenmerkte verschijnselen, vervulden de onderaardsche woelingen van den berg nog op andere tijden dikwerf de bewoners van Banda met angst en schrik. Die eilanden zijn herhaaldelijk door aardbevingen geteisterd, en wel bijzonder hevig in de jaren 1629, 1683, 1710, 1767 en in 1816. — Op eenen togt in eene sloep rondom den Goenong-api, maakten wij de volgende opmerkingen. Deze vuurberg, welke onmiddellijk uit de zee oprijst, heeft eene vrij regelmatig kegelvormige gedaante; alleen zijn voet is eenigzins flaauwer hellende en buiten verhouding breeder. Op sommige plaatsen zijn de oeverkanten hoog en steil. Rotsmuren van omtrent zestig voet hoogte, uit eene digte, ligt graauwe lava bestaande, spaarzaam met kleine streepjes glazige veldspaat en korreltjes olivin doormengd; vastzittende zoowel als verspreid liggende blokken blazige en poreuze lava; mitsgaders rotsklompen van slakachtige lava, en hoopen kleinere steenen in veelvuldige overgangen van vastheid en zwaarte, blijkbaar door den vulkaan uitgeworpen en door den regen van den berg afgespoeld; voorts vulkanischen tufsteen en zwart zand: ziedaar hetgene men voornamelijk aan den voet van dezen vuurspuwenden berg waarneemt. Aan de uitspringende hoeken langs den voet des bergs, inzonderheid aan zijne N. W. zijde, ziet men de grootste en hoogste rotswanden, tegen welke de golven met vreeselijk geweld gebroken worden; hier heeft de zee, bij gewone tijden, eene beweging van ten minste tien voet rijzing en daling, terwijl hare baren tusschen de ruwe klippen en holten schuimend uit elkander spatten. Het is juist op die plaatsen, dat het gesteente zich in, naar buiten eenigzins afdalende, horizontale lagen vertoont. Deze lagen zijn van onderscheidene kleuren; de lava van eene der benedenste heeft veel overeenkomst met sommige nieuwere lava's van den Vesuvius. Aan dezelfde zijde vindt men, in eene wijde bogt, tusschen de uitspringende rotsige hoeken, eenen kleinen steenheuvel van omtrent honderd voeten breedte, die zich langs den voet des bergs, tot aan deszelfs opstijgende wanden uitstrekt; deze heuvel is van alle vegetatie ontbloot en blijkbaar van lateren oorsprong. Hij bestaat uit eene opeenstapeling van kleine en grootere lavablokken, van min of meer poreuze hoedanigheid, aan de oppervlakte nagenoeg zwart, doch inwendig eenigzins ligter en met witte punten van glazige veldspaat doormengd; sommige stukken van deze steenen zijn met eene dunne korst van zwavel bedekt. Dezelve is bij eene der laatste uitbarstingen van den Goenong-api ontstaan (de inlanders beweren bij die van 1820); niemand echter weet stellig op welke wijze. Men gelooft algemeen door opheffing uit den grond, en deze onderstelling erlangt te meer waarschijnlijkheid, daar eene met zeewater gevulde kuilachtige holte zich bezwaarlijk aldus had kunnen vormen, wanneer de losse steenblokken, die haar omsluiten, door den berg waren uitgeworpen geworden. De Hoogleeraar Reinwardt

(*) Nadere berigten omtrent deze uitbarstingen vindt men in de volgende werken: Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. 3. bl. 15. — Philosoph. Transact. V. 19. p. 529. — Annal. de Chemie et de Physique, T. 15. p. 430. — Kolff, Reize door den Zuidel. Mol. Arch. bl. 13. — Olivier, Reizen in den Mol. Arch. D. 1. bl. 149.

vond dien heuvel in 1821 zeer warm, en er kwamen toen tusschen de steenblokken heete dampen te voorschijn (*). Deze gesteldheid was in 1828 aanmerkelijk bekoeld. — Ten tijde van diezelfde uitbarsting hadden de onderaardsche krachten op Poeloe Wai of Ai, welk eiland ongeveer anderhalve mijl ten westen van den Goenong-api is gelegen, eene tegenovergestelde uitwerking. Daar namelijk verzonk, midden in het bosch, een aanzienlijk stuk gronds, waardoor eene diepte ontstond, boven welke alleen de toppen van het verzonken geboomte uitstaken. Dat er op Banda-Neira vele plaatsen gevonden worden, die bij het gaan of hard stooten eenen hollen grond verraden, is eene bekende zaak. Talrijk zijn ook de kloven en holligheden in het benedenste gedeelte van den Goenong-api. Een door ons nader onderzocht, tamelijk wijd hol, een paar honderd schreden van het strand verwijderd, drong diep in het gebergte door; het gesteente, door ons in hetzelve gevonden, verschilde niet van datgene, wat wij aan de wanden langs den zeeoever hadden waargenomen, behalve alleen in kleur, welke rood-bruin was. Een zwerm kleine vledermuizen zettede aan deze spelonk eenige levendigheid bij. Wij vingen van dezelve: Cephalotes Peronii, Nycticejus Temminckii en Vespertilio blepotis.

Aangaande de voortbrengselen van den grond, onder welke, in huishoudelijk opzigt, de notenmuskaatboom bovenaan staat, zijn reeds zulke naauwkeurige mededeelingen in het licht verschenen, dat het ons overbodig toeschijnt, na de weinige algemeene berigten, welke wij reeds vroeger van dien boom gaven, meerdere bijzonderheden omtrent het planten en aankweeken van denzelven in afgeperkte gaarden of plantaadjen (aldaar perken genaamd), het inzamelen der vruchten, of het droogen, kalken der noot enzv., hier bij te voegen. Ditzelfde geldt ook van den kanari-boom, den tweeden in rang en, als doeltreffend beschutter van den notenmuskaatboom, in alle perken menigvuldig te vinden. De grootste hoeveelheid en de beste soort van kanari-olie wordt dan ook op de Banda-eilanden bereid. Tijdens ons verblijf aldaar kostte eene wijnflesch vol van deze olie één' gulden, maar op andere tijden is zij soms minder in prijs. Het goedkoopst echter is zij op Ceram, waar men weleens voor tien gulden vijftig flesschen vol kan bekomen. Daar Groot-Banda of Lontoir de meeste notenmuskaatperken bezit (†), is ook dit eiland geheel met kanari-boomen beplant. Op eenen togt derwaarts, in gezelschap van den Inspecteur der perken, den Heer Fedder, ondernomen, hadden wij gelegenheid, het eenzame en eentoonige leven der Perkeniers eenigzins te leeren kennen. Tot kleine huiselijke kringen bepaald, eenvoudig van zeden, en altoos, jaar in, jaar uit, naar denzelfden regel werkende, voeren zij hun leven in eene eentoonigheid, welke onwillekeurig aan Cooper's schilderingen van sommige Amerikaansche planters denken doet. De Perkeniers, meest afstammelingen van Europeanen, bedienen zich tot het bebouwen der hun in eigendom toebehoorende perken, gedeeltelijk van slaven, deels van bannelingen, aan welke dit oord tot het ondergaan hunner straf is aangewezen: want de Banda-eilanden kunnen gezegd worden, geene eigene bevolking meer te bezitten. De woningen der Perkeniers zijn gemeenlijk van eenen steenen muur omgeven, waardoor zij zich als kleine landhoeven voordoen. Op stellingen

(*) Zie van der Boon Mesch, Disputatio geologica, p. 86.

(†) Namelijk 25, terwijl Poeloe Ai 6, en Banda-Neira slechts 3 perken telt. Op de andere kleinere eilanden dier groep: Goenong-api, Poeloe Run, Poeloe Swanggi, Poeloe Pisang en Poeloe Rosingein vindt men geene perken. In de gemelde 34 perken worden de notenmuskaatboomen op een getal van omtrent 500,000 begroot, welke gemiddeld jaarlijks ongeveer 400,000 oude ponden noten en 100,000 ponden foelie opleveren.

van bamboes, ter hoogte van acht of tien voet, zagen wij groote, van gespleten bamboes vervaardigde wannen staan, op welke pas ontbolsterde muskaatnoten (*) en foelie in de zon lagen te droogen. De geheele dampkring was vervuld van den sterken specerij-geur, welken deze versche foelie uitwasemde. — Op den Lontoirschen wal, naar welken wij in een kwartieruurs van Banda-Neira overvoeren, stapten wij bij het buitenverblijf van den overledenen Resident Camphuys aan land. Van hier doorwandelden wij eerst een tijdlang, langs het strand, eenige perken, waarna wij vervolgens de helling, tot op den rug van het gebergte bestegen. Daar bereikten wij de woning, onder den naam van *Orang-datang* (†) bekend, hetgeen letterlijk »menschen komen" beteekent, waarschijnlijk aldus genaamd, omdat men van die plaats, reeds zeer in de verte, menschen en schepen kan zien aankomen. Men geniet van daar een verrukkelijk uitzigt over de geheele straat Banda, de stad Neira, den Goenong-api en de meeste Banda-eilanden. — Het gesteente, hetwelk wij langs de noordelijke berghelling van Groot-Banda waarnamen, bestond insgelijks uit lava, gemeenlijk roodachtig van kleur, dikwerf in den vorm van conglomeraat, bij hetwelk de lavastukken door een zandig-kleiachtig deeg met elkander verbonden waren. De oppervlakte van dit gesteente is meestal zeer brokkelig, zoodat vergruisde deelen op vele plaatsen reeds eenen vruchtbaren grond opleveren. — Onder de vogelen sloegen wij hier met bijzonder genoegen de vele roode lori's (Psittacus ruber) gade, die de hooge kroonen der kanari-boomen, op welker vruchtkernen zij gaarne azen, in kleine troepen bewonen, onrustig en zeer behendig door derzelver takken heenklauteren, en onophoudelijk hun bekend luid en schel geschreeuw laten hooren. Dikwerf ook klonk ons uit diezelfde hooge boomkruinen het doffe gekir in de ooren van de zoogenaamde noteneters (Columba perspicillata en aenea), duiven, omtrent welke wij reeds vroeger hebben aangemerkt, dat zij zeer schadelijke gasten voor de specerij-boomen zijn en veel tot de verspreiding dier gewassen bijdragen. Haar somber eentoonig gekir klinkt nagenoeg: *rōēk* — *rōēk*. Zoowel door de onbewegelijkheid, waarmede zij soms uren achtereen op hetzelfde plekje blijven zitten, als uithoofde van het digte loof, tusschen hetwelk zij zich op de hooge boomen verholen houden, en door hare eigene groen- en graauwachtige kleur, kostte het ons moeite, eenige exemplaren dezer duiven magtig te worden. Buitendien schoten wij Columba javanica, benevens eene kleine, nieuwe soort van dit geslacht (§), eene Nectarinia, eene Rhipidura en nog eenig ander klein, insekten-etend gevogelte.

Over de Nederlandsche hoofdplaats, in het zuidelijk gedeelte van Banda-Neira gelegen (⁎), valt, na het reeds bekende, weinig nieuws meer te zeggen. Het eerste gezigt eener stad, welker geschiedenis ons eensklaps in de verloopene eeuwen terugbrengt, heeft doorgaans iets, hetwelk de belangstelling opwekt, en het verstand aangenaam, doch het hart dikwerf zeer treurig aandoet. Toen wij de forten Nassau en Belgica doorwandelden, het eerste beneden aan het strand, het tweede noordwaarts achter hetzelve, op den top van eenen heuvel gelegen, stond ons het treurige lot der vroegere bewoners van dien grond levendig voor den geest. Het was ons, als hadde het bloed dier ongelukkigen, aan de zware,

---

(*) De noten worden later, gelijk men weet, in de zoogenaamde rookhuizen gebragt en daar, boven een gestadig smeulend vuur, geheel uitgedroogd, waarna zij gekalkt en ter verzending in vaten gepakt worden.

(†) Zie Pl. 23. »Een gedeelte van Groot-Banda."

(§) Columba diademata, Planches coloriées 254.

(⁎) Zie Pl. 23.

dikke muren, welke het kasteel Belgica omringen, en die voor de eeuwigheid schijnen opgebouwd, tot cement verstrekt. Noch de tijd, noch het luchtgestel, noch al de onderaardsche beroeringen, voor welke zoo menig ander stevig gebouw zwichten moest, hadden tot heden eenigen belangrijken invloed op dezelve uitgeoefend. In een' der vijf ronde torens, welke zich op de hoeken dezer sterkte verheffen en tegenwoordig tot gevangenissen zijn ingerigt, zagen wij den, in 1824 van den troon ontzetten Sultan van Palembang, die daar, in afgetrokkene eenzaamheid, ruimschoots gelegenheid had, zijn ondankbaar, valsch en euveldadig gedrag te overpeinzen en hetzelve te berouwen.

Nadat wij ons van de verschillende benoodigdheden voor den togt naar het ongastvrije Nieuw-Guinea behoorlijk voorzien hadden, verlieten wij, den 29sten april, de reede van Banda, vergezeld van eenige Heeren, welke ons een eind door de straat, tot bij den oostelijken uitgang (*) wenschten te begeleiden. Het woei eene flaauwe koelte; toen wij buiten het gat gekomen waren, wakkerde de wind allengskens aan, zoodat de Heeren het niet raadzaam oordeelden, langer bij ons aan boord te blijven. Tot ons leedwezen merkten wij, dat de zuid-oost-moeson met kracht begon op te steken en zich vast te zetten, hetwelk ons geen aangenaam vooruitzigt opleverde; wij hielden het scherp bij den wind O. Z. O.-waarts aan. Gedurende de twee eerste dagen woei het fel uit dezelfde streek en vielen er tusschenbeide zware regenbuijen, zoodat wij geheel westwaarts buiten onzen koers afdreven, en op den 2den mei het kleine eiland (*Poeloe*) Manok of Boerong, ten westen voor ons zagen. Volgens waarneming, aan boord van de Triton gedaan, ligt dit eiland op 5° 29′ Z. breedte en 130° 1′ 23″ O. lengte (†). Wij hadden hetzelve op ongeveer drie mijlen, op het middaguur van ons. Het vertoonde zich als eenen enkelen, hoog uit de zee oprijzenden berg (zie Pl. 23), die, bij helder weder, op 6—7 mijlen afstands gezien kan worden; de top is afgeknot en in het midden eenigzins hol. Onze Ceramsche tolken verhaalden ons van dit eiland het volgende: men vindt er noch menschen noch dieren, uitgezonderd een aantal zeevogels (van daar de naam, onder welken de bewoners der Molukken hetzelve kennen), die zich langs het strand ophouden en daar nestelen; hunne eijeren worden dikwerf in zulk eene menigte gevonden, dat de lieden, welke dit eiland van tijd tot tijd bezoeken, weleens dagen achtereen bijkans alleen van dezelve leven. Het land is woest en onvruchtbaar; slechts hier en daar bedekken boomen, heesters, struiken en eenig gras den steenigen bodem. Zoetwater is er in het geheel niet te vinden. De eenige zaak van waarde, die het oplevert, is zwavel, welke men in groote hoeveelheid aantreft, zoowel in de aarde, als op de rotsen vastzittende. Op sommige plaatsen is de zwavel meestal door eene onderaardsche warmte in eenen half vloeibaren staat, en voegt zich daar de zonnewarmte in de middaguren bij, dan vertoont zij zich somwijlen schuimende door de hitte, waarom die zelfstandigheid dan ook gewoonlijk alleen in den vroegen morgen wordt ingezameld. De kust van Poeloe Manok is steil en de zee, welke haar bespoelt, zeer diep;

(*) Zie Pl. 23. »Oostelijke opening der Banda-straat.”

(†) Tusschen deze lengte-bepaling en die van den Majoor Kolff (wiens kaarten mij door Zijne Excellentie den Heer Minister van Marine en Koloniën, goedgunstig ter inzage zijn afgestaan) heerscht een zeer groot verschil, plaatsende de Heer Kolff dit eiland op 130° 18′ lengte. Zulk een aanmerkelijk verschil laat zich alleen door onnaauwkeurige tijdmeters-waarnemingen verklaren. Ten opzigte der breedte stemt de Heer Kolff met de boven opgegevene bepaling overeen. Op de Engelsche zeekaarten ligt het (onder den naam van Bird island) gewoonlijk tusschen 5° 5′—5° 10′ Z. breedte en 130° 5′—130° 10′ O. lengte.

weshalve het landen alleen bij geheel stil weder mogelijk is. Het zijn hoofdzakelijk de handeldrijvende Cerammers, welke dit eiland nu en dan bezoeken, en zulks enkel met het doel om zwavel in te zamelen, welke zij naar Bali brengen, waar dezelve tot de bereiding van buskruid gebezigd wordt. De pikol kost aldaar gemeenlijk eene Spaansche mat. Ten tijde, dat de Engelschen in het bezit der Molukken waren, werd vooral ten hunnen behoeve veel zwavel van Poeloe Manok afgehaald. Zij gaven tot dat einde aanzienlijke voorschotten aan eenige Ceramsche hoofden, en namen de ruw verzamelde zwavel insgelijks voor den prijs van eene Spaansche mat per pikol aan. Aldus het verhaal der tolken. Poeloe Manok is dus waarschijnlijk een uitgebluschte vulkaan, hoezeer de verhoogde warmte van den bodem het in twijfel mag doen trekken, of dezelve wel geheel uitgewerkt heeft. Of de berg somwijlen nog onderaardsche rommelingen laat hooren of rookwalmen doet opgaan, wisten ons de inlanders niet te zeggen. Deze onbekendheid schijnt voor deszelfs rustige gesteldheid te bewijzen. Vermoedelijk staat de verborgen vulkanische haard van Poeloe Manok onmiddellijk met den Bandaschen vuurberg in gemeenschap, zoodat veelligt de vulkanische krachten zich sedert onheugelijke tijden, enkel door diens wijden schoorsteen eenen uitweg hebben gebaand. — Van het kleine eiland Seroea (*), ongeveer 14 mijlen ten Z. Z. O. van Poeloe Manok gelegen en door verwoestende vulkanische verschijnselen, welke in de laatste helft der zeventiende eeuw aldaar hebben plaats gehad, berucht, waren aan de tolken geene bijzonderheden bekend.

Onze verdere togt, tot Nieuw-Guinea toe, leverde weinig vermeldingwaardigs op. Wij vorderden langzaam, daar wij gedurig in meerdere of mindere mate met de elementen te kampen hadden en tegen wind en stroom moesten opwerken. Wij zagen achtervolgens de eilanden Kauwer, Koor, de Noesa-telo of zoogenaamde Drie-gebroeders, door de Ceramsche handelaren Oninlin, Ta en Dol genaamd. Toen wij de Tjando-eilanden in het gezigt kregen, kon men uit den mast, behalve Key-watele, Groot- en Klein-Key, nog acht tot tien andere eilanden onderscheiden. Onze tolken schenen met de landingsplaatsen dezer eilanden en ook met derzelver bewoners wel bekend te zijn. Zij roemden de stevige vaartuigen, welke op deze eilanden getimmerd worden, de veelvuldige levensmiddelen en inzonderheid ook

---

(*) Zie Pl. 23. De Majoor Kolff (van wiens originele Kaart van de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, de afteekening van »Poeloe Seroea" en »Poeloe Damme", door ons is gekopieerd) plaatst het eerste op 6° 21′ Z. breedte en 130° 38′ O. lengte, terwijl Norie hetzelve op 6° 2′ Z. breedte en 129° 49′ O. lengte legt. Valentyn (3 D. 2 St. bl. 17) vermeldt, dat tijdens de zware aardbeving te Banda, in het jaar 1683, ook Seroea schrikbaarlijk geschokt is geworden, en dat toen aldaar een groot stuk gronds met bewoners en al is weggezonken. Burgemeester N. Witzen (Philosophical Transactions, V. 19, p. 49) spreekt van eene vulkanische ontploffing, welke op dit eiland, in 1694 heeft plaats gevonden. — De afteekening is genomen uit het Z. O., op ongeveer 3 mijlen afstands.

Poeloe Damme (Pl. 23 van onderen) is geteekend uit het Z. W. t. W., op omtrent 4 mijlen afstands. De Majoor Kolff verhaalt van dit eiland, dat het bergachtig is en tamelijk hoog. De zoogenaamde Piek ligt op den noord-oostelijken uithoek van hetzelve en rookt bijna altoos. Aan den voet van dezen vuurberg borrelt hier en daar, voornamelijk aan den zuid-westkant, tusschen het gesteente, water op, dat met zwaveldeelen bezwangerd en zoo heet is, dat eenige daarin geworpene jams, in korten tijd gaar gekookt zijn (Reize door den Zuidelijken Molukschen Archipel, bl. 102). Valentyn (l. c.) berigt, dat het eiland Damme een zeer ongezond luchtgestel heeft, voerende hij tot bewijs daarvan aan, dat in het jaar 1646, toen de Hollanders ondernamen, zich op hetzelve (aan de oostzijde, niet ver van den vulkaan) te vestigen, in de zeven weken tijds, die zij aan het omkappen van het bosch en het bouwen eener sterkte besteedden, er 127 van hen stierven. Hij schrijft zulks hoofdzakelijk aan het drinken van brak water toe; maar waarschijnlijk hebben hier dezelfde oorzaken zulke nadeelige uitwerkselen te weeg gebragt, als wij in de Triton's baai, aan de westkust van Nieuw-Guinea, ten tijde onzer vestiging aldaar, ondervonden hebben.

de menigte van geiten, welke daar zeer voordeelig, tegen hoofddoeken, lijnwaden, messen, scharen, naalden en dergelijke voorwerpen van huishoudelijk gebruik, te bekomen waren. Van de inboorlingen zelve, verhaalden zij ons, dat het meest Heidenen waren, die tot op den *Tjidako* (schaamtegordel) naakt gingen en gewoon waren, hun van natuur zwart en sluik haar, door veelvuldig wasschen met kalkwater en aschloog, vaal en stroef te maken (*). Bij sommigen zat het dien ten gevolge breed en verwilderd om het hoofd, terwijl anderen hun haar, wanneer het zeer lang was, van achteren in eenen dikken knoop te zamen bonden en somtijds met eenen hoogen kam van bamboes opstaken. Zulks was vooral veel het geval bij de bewoners van Kauwer, waar over het geheel, niet minder dan bij de Alfoeren der Key-eilanden, de stroefheid en rosachtige kleur van het haar als eene schoonheid gold. In sommige dorpen aan de kusten der Key-eilanden woonden echter ook vele Mahomedanen en andere vreemdelingen, die zich van lieverlede aldaar hadden nedergezet en grootendeels van Banda, de Tenimber-, Ambonsche en Ceramsche eilanden afkomstig waren. Deze dorpen, welke de voornaamste stapelplaatsen der Key-eilanden vormden, werden jaarlijks door een aantal inlandsche vaartuigen (*Padoewakan's*) van Banda, Ceram en andere eilanden dier streken, alsook van Makassar en Boni bezocht, hoofdzakelijk met het doel om tripang, karetbladen, vogelnestjes, parel-schelpen, haaivinnen, praauwen enzv. in te ruilen. Na het een en ander, voor zooverre de omstandigheden zulks veroorloofden, hier te hebben opgedaan, begaven zich de handelaars deels naar de Aroe-eilanden en deels regtstreeks naar de westkust van Nieuw-Guinea. Onder de Aroe-eilanden waren het voornamelijk: Wadjier, Wokan, Wamer en Maikor, welke hun tot stapelplaatsen verstrekten; daar haalden zij hunne vaartuigen op het strand en bleven zij, tot dat de oost-moeson doorkwam. Ten einde de inboorlingen tot het verzamelen der gewenschte artikelen aan te sporen en hen daartoe, als ware het, te verpligten, gaven hun de *Nachoda's* (gezagvoerders) voorschotten, uit allerlei goederen bestaande. Zelfs kleine brikken en schooners van Java, Borneo en elders in den Archipel, bezochten met hetzelfde doel, om eenigen ruilhandel te drijven, niet zelden de Aroe-eilanden, waardoor er gedurende den kentertijd der moesons van het voorjaar, op den zoogenaamden vóórwal dezer groep van eilanden (de westzijde, in tegenstelling van de oostkust, bij de zeelieden achterwal genaamd) niet weinig levendigheid heerschte. — Keeren wij tot onze vaart langs de noordkust der Key-eilanden terug. Wij zagen verscheidene kleine praauwen van het eene naar het andere eiland oversteken, en stuurden op eene derzelve aan; doch konden haar niet nabij komen, doordien de vijf of zes menschen, welke zich daarin bevonden, hard tegen den wind oproeiden. Eenige dagen later ontwaarden wij het eiland Wasier, het noord-westelijkste der

(*) Dezelfde zonderlinge gewoonte is, volgens den Heer Kolff, ook bij de Alfoeren der Aroe-eilanden en bij de bewoners van Poeloe Babber, ten westen van Timor-lawut, algemeen in zwang. Het zoude merkwaardig zijn te weten, of deze bijzonderheid, van het haar door middel eener chemische bewerking van kleur te doen veranderen, zich alleen tot de inboorlingen van gemelde streek bepaalt, of dat zij ook in andere deelen der aarde gevonden wordt. Noch op Timor, noch op Borneo of ergens anders op de groote Sunda-eilanden is zij ons voorgekomen. Bij de Papoea's, aan de westkust van Nieuw-Guinea, merkten wij hier en daar alleen eene, op mechanische wijze voortgebragte kleurverandering van het haar op, en ditzelfde hebben ook onderscheidene reizigers aan de noord-oostkust van dit eiland, alsmede bij het negerachtige ras op Nieuw-Ierland en op Van Diemens-Land waargenomen. — Eene andere, voor de volkenkunde der Indiën niet onbelangrijke bijzonderheid is die, dat het tatoueren den meesten Alfoereeschen volksstammen schijnt onbekend te zijn. De Dajakkers van Borneo zijn het eenige volk in den Archipel, bij hetwelk wij die soort van ligchaamsversiering hebben opgemerkt.

Aroe-eilanden. Hetzelve vertoonde zich in tegenstelling met de Key-eilanden, die zich tamelijk hoog opdeden (*), als een laag en vlak land. Wij trachtten nu tusschen deze beide eilanden-groepen zuidwaarts door te laveren. Op een paar mijlen afstands van den westelijken wal der Aroe-eilanden, had de zee van 10 tot 12 vademen diepte; naarmate wij ons meer westelijk van die kuststreek verwijderden, vermeerderde de diepte, tot 40 vademen toe. Tusschen die van 10 tot 22 en 23 vademen bestond de zeegrond uit zand; doch bij meerdere diepte was hij zacht en kleiaardig.

Op den 9den mei, volgens het middagsbestek ons op 6° 15′ Z. br. en 134° l. O. bevindende, hadden wij bijzonder helder en schoon weder; de wind, tusschen O. Z. O. en Z. O., was niet sterk en de zee bijna vlak. Met het ondergaan der zon ontdekten wij eensklaps, aan stuurboordszijde, land, naar het scheen op hoogstens vier mijlen afstands. Hoe meer de zon daalde, des te duidelijker kwam dit land te voorschijn, en wel op verscheidene plaatsen. Intusschen was ons daar geen land bekend; weshalve wij het verschijnsel voor eene luchtspiegeling hielden, door de schaduw van het meer westwaarts gelegene land, achter welk de zon nederdaalde, veroorzaakt. Het duurde dan ook niet lang, of wij werden in dit denkbeeld bevestigd, daar deze schijnlanden weldra, even als zij ontstaan waren, weder regelmatig verdwenen, zoo echter, dat die, welke zich het eerst vertoond hadden, het laatst verdwenen. — Tegen den volgenden avond, toen wij ons op de Z. breedte van ongeveer 7° 30′ en 133° 40′ lengte O. bevonden, voeren wij een tijdlang door een bruinachtig schuim, waarvan de zee over eene groote uitgestrektheid geheel bedekt was en hetwelk zich nagenoeg voordeed, als op het water drijvend zaagsel. Bij het onderzoek van dit schuim (de matrozen noemden het vischkuit) ging het ons niet beter, dan het de Heeren Banks en Solander, door welke het, tijdens de eerste reis van Cook rondom de aarde, bijkans op dezelfde plaats werd waargenomen, gegaan was. Evenmin als hun, gelukte het ons, naauwkeurig te ontdekken, wat dit schuim eigenlijk was, en wij meenen het insgelijks voor een voortbrengsel uit het plantenrijk te moeten houden. Het bestond uit ontelbare vezelachtige deeltjes, ter lengte eener halve tot eene geheele lijn, celachtig van zamenstel en van eene vuil gele kleur. Cook zegt, soortgelijk schuim ook aan de kusten van Nieuw-Holland en Brazilië te hebben waargenomen, maar nooit op eenen aanmerkelijken afstand van het land (†). — Den 11den en 12den mei liepen wij om de zuid. Het weder

(*) Zie Pl. 23. »Groot-Key."

(†) Van de zoogenaamde witte zee of den stroom witachtig water, die zich jaarlijks, gedurende de maanden junij, julij, augustus en september, van omstreeks de Key-eilanden en Timor-lawut, westwaarts tusschen Ceram en Ombay tot op de geographische lengte van Flores en Celebes zoude vertoonen, hebben wij, noch op onze heenreis naar Nieuw-Guinea, in de maand mei, noch op onze terugreis van daar, over Banda en Amboina naar Timor, in september en october, iets hoegenaamd waargenomen. Te oordeelen naar hetgeen de Ceramsche tolken ons nopens dit onderwerp verhaalden, schijnt het in oorzaak niet te verschillen van het bekende lichten der zee. Volgens hen, wordt het nu en dan hoofdzakelijk in de nabijheid der Aroe- en Key-eilanden opgemerkt, en wel het sterkst bij donkere nachten en zware winden; zijn de laatsten niet reeds merkbaar, zoo worden zij toch door de witheid van het water onfeilbaar aangekondigd; terwijl daarentegen bij dag niets buitengewoons in het water te zien is. Deze omstandigheid bewijst vooral, dat het verschijnsel niet van vulkanische invloeden afhangt, gelijk sommige geleerden geneigd zijn aan te nemen, maar dat het hoogstwaarschijnlijk zijn ontstaan eenig en alleen aan het dierenrijk verschuldigd is. Zonder mij in redeneringen omtrent de veelvuldige aanleidende oorzaken van het lichten der zee te willen verdiepen, herinner ik slechts, dat juist die streek, welke door Valentyn (D. 2. bl. 137) als de zee van den witten stroom wordt aangeduid, het eigenlijke gebied der tripangvisscherij uitmaakt, en dat die vangst voornamelijk in de laatste helft der west-moeson

bleef ons voortdurend ongunstig; onze hoop, dat missehien de nieuwe maan eenige verandering in hetzelve zoude te weeg brengen, werd niet verwezentlijkt. Gedurende den dag, zoo lang de maan zich boven de kim vertoonde, was het weder tamelijk wel; doch des nachts woei het steeds eenen stijven wind en vielen er dikwerf zware buijen en stortregens. Hierbij voegde zich nog een sterke stroom uit de Torres-straat en eene ongemakkelijke, hooge deining, waardoor het laveren, bezuiden de paralelle van de Vassche Kaap, nog moeijelijker viel. De Commandant wendde daarom weder den

en gedurende den daarop volgenden kentertijd der moesons, of tusschen de maanden januarij en mei wordt uitgeoefend, alswanneer niet alleen de Orang-Badjo's en andere inboorlingen uit de zuidelijke deelen van Celebes, met geheele vloten langs de noordkust van Nieuw-Holland en de kusten van de zoogenaamde Zuidooster- en Zuidwester-eilanden van Banda, de onderscheidene eetbare Holothuria-soorten opzoeken, maar gedurende welken tijd van windstilte ook de Papoca's der westkust van Nieuw-Guinea en de inboorlingen der Aroe-, Key-, Tenimber- en andere eilanden dier streken, de bedoelde dieren bij duizenden vangen en tot den handel bereiden. Dat hierdoor het water bezwangerd wordt met eene groote hoeveelheid dierlijke zelfstandigheden van witte, kleverige en slijmerige hoedanigheid, welke de tripang inhoudt en gedeeltelijk reeds bij het ophalen, ten gevolge van ligchamelijke zamentrekkingen, ontlast wordt, ligt in den aard der zaak. Deze dierlijke zelfstandigheden, vermeerderd met den afval der vele zeeschildpadden en der tallooze menigte visschen, welke omstreeks dienzelfden tijd gevangen worden, moeten, in verband met de myriaden mikroskopische levende schepselen, aan de zeeën der warme zone in het algemeen eigen, op de gesteldheid van het water noodwendig eenigen invloed hebben, vooral wanneer zij, gelijk in de Banda-zee, door bijzondere omstandigheden eensklaps van heinde en ver bij elkander worden gevoerd. Dat deze invloed zich in die zeestreek, als het eerste en voornaamste vereenigingspunt van den stroom, die zich bij het doorkomen der oost-moeson gelijktijdig in de golf van Carpentaria, de straat Torres en aan de westelijke oevers van Nieuw-Guinea in beweging zet en tusschen het zeebekken der Molukken en der kleine Sunda-eilanden westwaarts doordringt, het sterkst moet vertoonen, is duidelijk. Intusschen schijnt die witheid van het water nooit in verre uitgestrektheid, noch scherp bepaald te zijn waargenomen, maar altijd meer bij plassen en op verschillende tijden en plaatsen. De Heer Kolff zegt in zijne Reize (bl. 164), bij het verhaal van eenen togt, door hem omtrent het midden van augustus 1825, langs de oostzijde van het eiland Seroca gedaan, het volgende: »De wind was ongemeen sterk, waardoor wij hooge deining en veel stroom om de N. W. hadden. Sedert een paar nachten had men eene bijzondere witheid aan het zeewater opgemerkt. Aanvankelijk had dit niet veel opziens gebaard; doch in den nacht van den 13[den] augustus (volgens het op de kaart aangeteekende middagsbestek bevond de Heer Kolff zich toen op 6° 13′ Z. br. en 130° 56′ l. O.) werd het water, met het toenemen van de koelte uit het O. Z. O., buiten boord geheel wit, gelijkende volkomen naar aangemengde karnemelk. Met dit verschijnsel paarde zich een digte motregen, zoodat het tegen 10 ure des avonds zoo donker werd, dat men niets kon zien, dan de akelige schemering van het witte water, waarin wij met klein zeil lagen te dobberen. Aan boord was het zoo stikdonker, dat men zelfs op het dek, op drie schreden afstands, elkander niet konde kennen. Nimmer hadden wij tot nu toe een dergelijk verschijnsel gezien, zoodat het ons niet weinig bevreemdde. Tot twee ure na middernacht bleef de wind aanhoudend sterk doorwaaijen; na dien tijd werd hij minder en de lucht begon op te klaren. Het water bleef tot het aanbreken van den dag zijne witte kleur behouden en was zelfs bij het daglicht wit en troebel. In den nacht zoowel als bij den dag had ik daarvan in een helder glas laten scheppen, om het door middel van een vergrootglas nader te onderzoeken. Ik bevond het geheel vrij van ongedierte of ander vuilnis (*a*). Voor zooveel ik aan dit water bespeuren kon, had het eene zuivere, witglinsterende kleur. Wij hebben in het vervolg, bijzonder bij nacht, nog verscheidene malen ditzelfde verschijnsel opgemerkt, doch nimmer in die hooge maat van witheid, als ik zoo even beschreven heb. Ik moet derhalve onderstellen, dat de felle wind daartoe aanmerkelijk heeft bijgedragen; te meer, omdat bij flaauwer koelte de witte kleur minder sterk was."

Onder de grootere soorten uit de klassen der Koplooze Weekdieren en der Zeenetels zijn inzonderheid de Salpen en Medusen, van welke het bekend is, dat zij, bij donkere nachten een phosphoriek licht verspreiden, dikwerf ontzaggelijk menigvuldig. — Zeeblazen (Physalia) herinner ik mij, slechts eens of tweemalen in de Straat Sunda te hebben opgemerkt. Velellae of Porpitae, zoo gemeen tusschen de keerkringen in den Atlantischen Oceaan, zijn mij nooit in Indië voorgekomen.

(*a*) Onder het mikroskoop zoude het onderzoek waarschijnlijk andere uitkomsten hebben opgeleverd.

steven noord-oostwaarts, om onder den wal van Nieuw-Guinea eene eenigzins meer bedaarde gesteldheid van wind en water op te zoeken. Van nagenoeg $8\frac{1}{2}$° Z. breedte laveerden wij noord-oostwaarts tot op omtrent 6°, en van daar vervolgens weder zuid-zuid-oostwaarts, meest op geringen afstand (5 tot 7 mijlen) van de kust van Nieuw-Guinea, zonder echter land te zien. Haaivisschen van verschillende grootte verschenen dikwerf nabij ons schip; eenmaal volgden er ons drie een' geruimen tijd in het kielwater, doch steeds op aanmerkelijke diepte, zoodat zij niet naauwkeurig te erkennen waren. Te vergeefs werden eenige stukken gezouten spek, aan sterke ijzeren hoeken, tot lokaas voor hen uitgeworpen. Gelukkiger was men dienaangaande aan boord van de schooner **Iris**, waar een haai van het vrouwelijk geslacht en zes voeten lengte, gevangen werd, die acht jongen in zich had. Dolfijnen zijn in die streken zeldzaam door ons gezien, hetwelk waarschijnlijk aan plaatselijke oorzaken zal moeten worden toegeschreven; hetzij dat het water voor deze dieren te ondiep en te vuil is, of dat zij in het geheel niet zeer op eenen moddergrond, waardoor het water bij elke beweging wordt troebel gemaakt, gesteld zijn. Troepen zeezwaluwen (**Sterna**) vertoonden zich vaak; nu en dan zagen wij ook eenige witte reigers, die laag over het water, in de strekking der vermoedelijke kust, heen en weder vlogen. Eens, des morgens vroeg, ontstond eensklaps eene algemeene beweging onder de inlandsche mannen, vrouwen en kinderen op het voordek; zij verbeeldden zich, ver in zee een klein bootje te zien; de matroos in den grooten mast, was onzeker in de bepaling nopens dat voorwerp. Toen ons het vermeende bootje eenigzins naderbij gekomen was, bleek het een groote boomstam te zijn, op welken eenige witte zeezwaluwen gezeten waren (*). Op 6° 52′ Z. br. en 138° 12′ l. O. zagen wij eene zeeslang van ongeveer vijf voet lengte; dit was de vierde of vijfde en de grootste van al degenen, welke wij sedert ons vertrek van de Banda-eilanden, in de nabijheid van ons schip hadden waargenomen. Zij zwommen, even als een aal, vrij schielijk voort; eene enkele lag geheel onbewegelijk; allen hielden den kop opgerigt. Ook vertoonde zich van tijd tot tijd eene zeeschildpad: op zekeren middag, bij helder en stil weder, zagen wij er eene van bijzondere grootte, die, rustig op het water drijvende, alleen nu en dan het hoofd omhoog stak;

(*) De witte zeezwaluwen van Indië zijn nog niet behoorlijk wetenschappelijk onderzocht. De grootste daar voorkomende soort schijnt niet te verschillen van de Sterna velox, Rüppel. Ik vond dezelve veel aan de westzijde van Nieuw-Guinea en aan de kusten van Amboina, Celebes, Timor en Java. In de straten en baaijen van het distrikt Lobo, in het land der Papoea's, zag ik ook in menigte de Sterna melanauchen, Temminck, door de inboorlingen *Keenau* genaamd; terwijl de eerstbedoelde groote soort, bij hen den naam van *Ressa* draagt. Aan de noordkust van Java, voornamelijk in het oostelijke gedeelte, is voorts vrij gemeen de Sterna anglica, benevens eene kleine soort, die zoowel in uiterlijk aanzien, als met betrekking tot haar eigenaardig geschreeuw, hetwelk zich vrij goed laat nabootsen door de klanken *fritsch — fritsch —* geheel met de Sterna minuta overeenkomt. In de maand september 1836, zag ik die kleine soort ook ver binnenslands in de rivier Doeson op Borneo, waar zij in groote troepen de droog gevallene zandbanken bewoonde. Onder een aantal vogelhuiden, door den Heer Diard aan de westkust van Borneo verzameld, bevond zij zich insgelijks, alsook de Sterna leucopareia, Natterer. Sterna affinis, Rüppel (niet te verwisselen met de, onder gelijken naam door D^r^. Horsfield (**Trans. of the Linn. Soc. V. 13**) beschrevene soort, welke identisch is met de Sterna anglica) nam ik alleen aan de westkust van Sumatra waar. De meeste andere, door D^r^. Horsfield (l. c.) bekend gemaakte soorten, zijn mij vreemd gebleven.

Terwijl van Bengalen en Nieuw-Holland onderscheidene meeuwen (**Larus**) bekend zijn, schijnt dit geslacht in den Indischen Archipel ten eenenmale te ontbreken: een verschijnsel, zooveel te merkwaardiger, omdat in andere heete gewesten, vooral aan de kusten van Amerika, de meeuwen niet zeldzaam zijn, en hare talrijke soorten zich buitendien bijkans over den geheelen aardbol verbreiden.

door het luid geroep der matrozen werd zij echter schuw, dook onder en verdween, toen de sloep reeds gestreken was om jagt op haar te maken (*). Den 20[sten] mei, met het aanbreken van den dag, zagen wij in het O. Z. O. eene strook laag land: het was de lang te gemoet geziene kust van Nieuw-Guinea, even bezuiden de noordelijke opening van de straat Prinses Marianne.

(*) De Orang-Badjo's verdeelen de Indische zeeschildpadden in vier hoofdsoorten, door hen *Koelit-an*, *Akoeng*, *Boko* en *Ratoe* genaamd; buitendien onderscheiden zij nog eenige ondersoorten, wier kenteekenen echter alleen van de kleur, van het minder dan gewone getal randschilden en andere, eeniglijk van het toeval afhangende bijzonderheden ontleend zijn. De Koelit-an levert de beste karetbladen en is daarom het meeste gezocht. Het is de Chelonia imbricata. De Akoeng levert insgelijks karet; doch haar schild, dun en van slechte hoedanigheid zijnde, wordt veel minder geacht. Tot welke systematische soort deze te brengen is, kunnen wij niet beslissen. De Boko, de gemeenste van allen, is met eene zeer dunne schaal bedekt van geene waarde; deze soort is alleen goed om gegeten te worden. Het is de Chelonia viridis. De Ratoe, eindelijk, kenschetst zich door haar oneffen, zwart ligchaam en bijzondere grootte, welke ruim het dubbele bedraagt van de andere soorten. Zij is gewoonlijk zeer vet, en dit, benevens haar vleesch, zijn de drijfvederen, waarom zij bij voorkomende gelegenheid vervolgd en gedood wordt: want schildbladen bezit zij hoegenaamd niet. Dit is de Sphargis mercurialis.

Hoe ongemeen talrijk de zeeschildpadden, inzonderheid de gewone, groene soort (Chelonia viridis), in die streken zijn, blijkt, onder anderen, uit het verhaal, door Kapitein Flinders gegeven, in zijne Ontdekkings-reis naar het groote Zuidland (Hollandsche vertaling, 2 D. bl. 304).

AANHANGSEL,

behelzende een kort overzigt omtrent den staat onzer geographische kennis van de Molukken en der zoogenaamde Zuidooster-eilanden.

Over het geheel kan men zeggen, dat de eilanden, ten getalle van meer dan tweehonderd, welke tusschen Celebes en Nieuw-Guinea, en de paralellen van 5° N. breedte tot 10° Z. breedte zijn gelegen, in alle opzigten nog zeer onvolledig bekend zijn. Van vele der grootere, zijn de kusten nog niet behoorlijk opgenomen, en van de meeste kleinere is de ligging en het eigenlijke getal nog zeer onzeker. Dit blijkt uit alle kaarten en wordt door iedere nieuwe astronomische bepaling bevestigd. Het verschil in lengte bedraagt dikwerf niet slechts minuten, maar zelfs graden, gelijk, onder anderen, eenige der door ons in den loop onzer Schetsen opgegevene voorbeelden aantoonen. Wij zouden het getal zulker onzekerheden nog aanmerkelijk hebben kunnen vergrooten, indien dit tot wezentlijk nut voor de zeevaart had kunnen geschieden; de opgaven daaromtrent, door ons in verschillende rapporten en onuitgegevene kaarten aangetroffen, zijn echter dikwerf te zeer uiteenloopende en dragen die kenmerken van naauwkeurigheid niet, om tot eene beslissende uitkomst te kunnen leiden. Wij mogen dus veilig de onderhavige aardstreek als een ruim en veelbelovend veld beschouwen voor geographische onderzoekingen in het algemeen: want verreweg nog gebrekkiger dan onze hydrographische kennis, is die der binnendeelen van de bedoelde eilanden. Eenige weinigen uitgezonderd, is ons van dezelve alleen het uiterlijk aanzien bekend, in zoo verre slechts als zij zich bergachtig of vlak vertoonen. Hoedanig echter de meer bijzondere gesteldheid van hunnen bodem en grond is, welke plantaardige en dierlijke voortbrengselen zij bevatten, ja, door welke verschillende volksstammen zij bewoond worden: dit zijn voor ons even zoo vele hoogstbelangrijke als duistere vraagpunten. Belangrijk mogen die vragen heeten, niet slechts uit een wetenschappelijk, maar ook en vooral uit een handel- en staatkundig oogpunt beschouwd. Een ieder, die onbevooroordeeld daarover nadenkt, en het oog niet alleen op het tegenwoordige, doch ook op de toekomst gevestigd houdt, zal dit gemakkelijk bevroeden.

Er zijn vooral eenige eilanden en groepen van eilanden, welker naauwkeurige bekendheid ons inzonderheid wenschelijk en nuttig toeschijnt. Wij stippen onder dezulken hier alleen aan: Gilolo, dat, onder de eigenlijke Molukken, uithoofde zijner noordelijke ligging en aanzienlijke uitgestrektheid, het meeste belang inboezemt; en voorts de Aroe- en Tenimber-eilanden, in het zuid-oostelijke gedeelte van het bedoelde gewest. De beide laatstgenoemde groepen worden jaarlijks (gelijk reeds vroeger, bl. 122, van de Aroe-eilanden, in het kort is aangeteekend) door een groot aantal vreemde eilanders bezocht, en zouden uit dien hoofde, met der tijd, misschien gewigtig voor scheepvaart en handel kunnen worden. Door het hernieuwen der oude betrekkingen met hunne bewoners, en door die betrekkingen meer en meer aan te kweeken en uit te breiden, zoude de kans ontstaan van langzamerhand zooveel wetenschappelijke kennis van deze oostelijke grenslanden onzer Indische Bezittingen te erlangen, als tot onfeilbaren maatstaf tot de beoordeeling hunner materiële waarde zoude kunnen strekken. Dat dezelve tegenwoordig, naar evenredigheid, weinig opleveren, is eene bedenking, die niet in aanmerking kan worden genomen. Bijaldien hunne bewoners even beschaafd waren als de Javanen — en zullen zij tot dien trap van beschaving niet kunnen gebragt worden? — indien zij, gelijk dezen, gedurig tot den arbeid werden aangespoord en de door hen aangewende moeite steeds billijk beloond zagen, zouden dan de bosschen en wildernissen, welke zich thans vaak tot het zeestrand uitstrekken, niet weldra gedeeltelijk verdwijnen en voor winstgevende vruchtbare velden plaats maken? De aard der menschelijke natuur laat zulks met grond veronderstellen. Sprekende bewijzen van snellen vooruitgang, zonder aanwending van geweld hoe-

genaamd, leveren vele eilanden van den Stillen Oceaan, met name die der Hawaii-groep. Wij zijn er dan ook verre van af, veranderingen, als de bovenaangeduide, door middel van geweld of dwang, te willen zien invoeren; integendeel: zedelijke invloed, op ondervinding gegrond en met oordeelkundig beleid toegepast, zoude daarbij het meeste moeten verrigten. De Nederlandsche Bezittingen in die verwijderde gewesten, zijn zoo uitgestrekt, dat er zeker nog veel tijd, misschien nog eeuwen zullen verloopen, eer zij alomme onderzocht, eer al hare bronnen van welvaart en geluk voor de Koloniën en het Moederland, behoorlijk bekend zijn en, in één woord, eer hare wezentlijke belangrijkheid naar waarde zal kunnen geschat worden. Behalve de Ambonsche eilanden (met uitzondering van het groote Ceram), de Banda-eilanden, Ternate en eenige kuststreken op andere Molukken, is ons omtrent al de overige eilanden van dit gedeelte des Archipels, op den huidigen dag niet veel meer bekend, dan reeds voor meer dan ééne eeuw door Valentyn en Rumphius van die oorden is geschreven geworden. Wij willen hier, tot nadere staving van het gezegde, behalve het reeds genoemde Ceram, slechts nog een zeer in het oog loopend voorbeeld aanhalen, namelijk het eiland Boeroe, van hetwelk, in weêrwil zijner ligging nabij Amboina, en ondanks zijner, in meer dan een opzigt merkwaardige physische gesteldheid, nog geene andere dan zeer oppervlakkige en naar den tegenwoordigen toestand der wetenschap zeer ontoereikende berigten in het licht zijn verschenen. Al hetgene wij omtrent het binnenland weten, dagteekent schier alleen van vroegere tijden. De voormalige Oost-Indische Compagnie had haren ondernemingsgeest, in het tijdvak, dat hare zaken ten toppunt van bloei stonden, naar alle rigtingen uitgestrekt; reeds in 1623 had zij verbindtenissen met de bewoners der Aroe-eilanden aangeknoopt en vervolgens onderscheidene verbonden met hen gesloten; zij had tevens op een dier eilanden (Wokan) eene sterkte aangelegd, welker bouwvallen nog aanwezig zijn. De geographische ligging der Aroe-eilanden nabij de kust van Nieuw-Guinea, mitsgaders hunne eigene aanzienlijke uitgestrektheid en volkrijkheid, hebben ongetwijfeld hoofdzakelijk tot die maatregelen aanleiding gegeven.

Wij zullen hier in geene nadere bijzonderheden treden, aangaande de voor handel en nijverheid nuttige gewassen, tot wier aankweeking het luchtgestel der Zuidooster-eilanden en hun, deels heuvelachtige en drooge kalk- en zandbodem, deels vlakke en vette alluviale grond, ons allezins gunstig toeschijnt. Bevordering der veeteelt, waaraan die eilanden doorgaans zoo arm zijn, zoude in den beginne, als een der gemakkelijkste en zekerste middelen tot de verspreiding van welvaart en het opwekken van behoeften, strekken kunnen. De Alfoeren, hoe onbeschaafd ook van zeden in het algemeen, hebben nogtans dit voor vele andere wilde volken vooruit, dat zij aan eene vaste woonplaats zijn gehecht, en ook niet zoo traag van aard en onverschillig voor de verbeteringen van hun lot zijn, als de meeste Zuid-Amerikaansche wilden. Aan het vellen van bosschen en het aanleggen van tuinen zijn zij reeds gewoon. Zij bezitten onderscheidene aard- en peulvruchten, en planten somtijds ook eenig suikerriet, mais en rijst; men weet, dat het plantenrijk hun voornaamste levensonderhoud oplevert, voornamelijk het sagomeel. Uit het dierenrijk verstrekken hun hoofdzakelijk visch, mosselen, krabben en kreeften, het vleesch van wilde varkens enzv. tot voedsel; hun tam vee schijnt alleen in varkens, geiten en hoenders te bestaan. Omtrent de in het wild levende dieren, weten wij van de Aroe-eilanden nog zeer weinig; van de Key- en Tenimber-eilanden niet het allerminste. Nimmer nog zijn deze drie groepen door een' natuurkundig reiziger bezocht. De Heer Kolff gewaagt in zijne Reize, van wilde koeijen, door hem op Timor-lawut opgemerkt. Hij beschrijft dezelve als zijnde zwart van kleur, met regtopstaande horens en van de grootte eener Europesche tweejarige koe. Deze beschrijving doet aan de Antilope depressicornis denken. Indien zich deze onderstelling bevestigt, is de verspreiding van dit dier zeer merkwaardig. Het is echter vermoedelijk eene onbekende soort van Antilope. Op het vijf graden meer westwaarts gelegene groote Timor, hebben wij, behalve een hert, geen herkaauwend wild dier aangetroffen. — In het volgende stuk zullen wij onze aanteekeningen betrekkelijk het laatstgenoemde eiland mededeelen; hier echter achteden wij het niet overbodig, dit woord ter vestiging der opmerkzaamheid, neder te schrijven. Van welk een groot aanbelang de Overzeesche Bezittingen voor het Moederland zijn, behoeft evenmin betoog, als dat dàt belang alleen door een naauwkeurig onderzoek van den toestand des lands en van deszelfs bewoners kan gekend en bevorderd worden. En, wat een ijverig, verstandig en vaderlandslievend Bestuur in dat opzigt vermag, daarvoor behoeven wij slechts een' blik te werpen op de geschiedenis van Java, gedurende de laatst verloopene tijden!

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS VAN

TIMOR

EN EENIGE ANDERE NABURIGE EILANDEN,

DOOR

SALOMON MÜLLER.

Het
goud en k
koper ge
laatsten o
Koper-rivie
om dezelve
weg; zooda
strijdige be
althans geen
waar, volge
wezig zijn.
zoodanigen
onwilligheid
tweeden d
terug te k
Natuurku

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS VAN

TIMOR

EN EENIGE ANDERE NABURIGE EILANDEN.

INLEIDING.

Het eiland Timor heeft reeds sedert lang den naam van rijk te zijn aan metalen, voornamelijk aan goud en koper. Tot deze vooronderstelling heeft aanleiding gegeven, dat hier en daar stukken gedegen koper gevonden zijn, door de inboorlingen stofgoud wordt verzameld, en vooral ook, doordien deze laatsten onderscheidene bergstroomen met de fraai klinkende namen van Goud-rivier (Noi Nonie) en Koper-rivier (Noi Nitie) bestempeld hebben. De onbekendheid der binnenlanden, en de moeijelijkheid om dezelve te bereizen, stelden aan een bepaald onderzoek dienaangaande groote hinderpalen in den weg; zoodat geruimen tijd al hetgeen men daarvan wist, alleen berustede op de onzekere en vaak tegenstrijdige berigten van eenige handeldrijvende Chinezen en inlandsche Christenen. Geen Europeaan, althans geen der zake kundige, was ooit tot die verwijderde plaatsen der binnenlanden doorgedrongen, waar, volgens de loopende geruchten, de bedoelde kostbare delfstoffen het menigvuldigst moesten aanwezig zijn. De eerste, welke, in de westelijke, tot het Nederlandsche gebied behoorende streken, zoodanigen togt beproefde, was de Hoogleeraar Reinwardt, en wel in den jare 1821; doch door de onwilligheid zijner begeleiders om hem verder te volgen, dan hun veilig toescheen, werd hij, reeds den tweeden dag zijner reis, genoodzaakt, van zijn voornemen af te zien en onverrigter zake naar Koepang terug te keeren. Het mislukken dezer poging gaf, zeven jaren later, het bestuur in Indië aanleiding, de Natuurkundige Commissie met de vereerende opdragt te belasten, zich, na afloop der Nieuw-Guinesche

reis, naar Timor-Koepang te begeven en, in overleg met den Resident aldaar, eene nieuwe expeditie naar de binnenlanden te ontwerpen. De korvet Triton moest tot dat einde, op haren terugtogt naar Java, gemelde hoofdplaats aandoen, en ons aldaar ontschepen. Het tijdstip echter (de maand october) van onze aankomst te Koepang, tot het dadelijk ten uitvoer brengen onzer zending, door den Heer Resident ongunstig geoordeeld wordende, waren wij verpligt, ons verblijf aldaar aanmerkelijk te verlengen. Een gedeelte van dien tijd, gedurende de west-moeson, besteedden wij tot het verzamelen van dieren, planten en rotssoorten in den omtrek der stad, tot het bezoeken der westelijke landschappen en van onderscheidene plaatsen langs de noordkust van Timor, mitsgaders van eenige kleine, naburige eilanden. Het luchtgestel werkte intusschen weldra hoogst nadeelig, zoowel op ons, als op onze Javaansche bedienden, welke allen, even als wij, gedurende geruimen tijd, min of meer hevig, door koude en heete koortsen werden aangetast, ten gevolge waarvan een onzer Sundanezen stierf, gelijk ook, kort na elkander, de Heeren Zippelius en van Raalten (*). De overige zieken, met het doorkomen der drooge of oost-moeson allengs weder herstellende, konden wij ten bepaalden tijde, in weërwil van al de geledene rampspoeden, aan het eigenlijke doel onzer zending: het onderzoek der goud- en koper-rivieren, gaan beantwoorden. De Heer Resident Hazaart onderwierp zich, ondanks zijne gevorderde jaren en zwakke gezondheid, aan de vermoeijenissen en ontberingen, aan zulk eenen togt onafscheidelijk verbonden, ten einde door zijnen persoonlijken invloed de talrijke, tot onze bedekking noodig geoordeelde inlanders, met nadruk binnen de palen van orde en gehoorzaamheid te houden. Deze maatregel was voor het welslagen der onderneming van het grootste gewigt. Wij zijn ten volle overtuigd, dat, zoo de Heer Hazaart den togt niet hadde medegemaakt, wij ongetwijfeld niet zoo ver landwaarts in gekomen zouden zijn, en menige plaats zonder onderzoek zouden hebben moeten verlaten, uithoofde der vijandelijke gezindheid van de bewoners. Dit zal in den loop van ons verhaal duidelijk blijken. Na afloop van dezen belangrijken togt, die zeven weken duurde en de laatste was, door ons op Timor ondernomen, keerden wij, in november 1829, naar Java terug, hebbende wij in het geheel dertien maanden op Timor doorgebragt.

(*) Zoo moesten dan ook wij den verderfelijken invloed van Timors luchtgestel — reeds zoo ongunstig uit de reisbeschrijvingen van Péron en Freycinet bekend — op eene gevoelige en treffende wijze ondervinden. Beide mijne reisgenooten eindigden hun werkzaam leven in de volle kracht hunner jaren. Van Raalten stierf op zee, in een klein inlandsch vaartuig, waarmede hij, benevens de Heer Macklot en een van Delli gedeserteerde Portugesche Luitenant, van Atapoepoe naar Koepang wilden terugkeeren. Hij gaf den geest op omtrent de hoogte van de hoofdplaats Oikoesie, en de beide hem begeleidende Heeren wendden uit dien hoofde onverwijld den steven derwaarts, waar de Vorst van het landschap van dien naam zijn verblijf houdt. Deze, gelijk ook vele zijner ondergeschikte hoofden en onderdanen, de Roomsch-Katholieke godsdienst belijdende, terwijl de overledene tot de Hervormde kerk behoorde, kostte het den Heer Macklot veel moeite, van den Vorst vergunning te erlangen, om het stoffelijk overschot daar aan strand te mogen bijzetten. — Niet minder opmerkenswaardig was de lotsbestemming van Zippelius: deze toch vond een graf in dezelfde aarde, welke aan twee zijner voorgangers, eenen Engelschen en eenen Franschen Kruidkundige, Nelson en Riedlé, tot rustplaats verstrekte. Als vereerend aandenken der verdiensten van deze drie ongelukkige reizigers, werd door R. Brown het plantengeslacht Nelsonia, van de familie der Acanthaceae; door Ventenat het geslacht Riedlea, van de familie der Byttneriaceae, en door den Hoogleeraar Blume het geslacht Zippelia, van de familie der Piperaceae, in de wetenschap ingevoerd. Ter herinnering aan G. van Raalten heb ik eene, door ons op Timor ontdekte patrijssoort met zijnen naam bestempeld.

Omtrent de ontdekking en de geschiedenis van dit eiland, de bezittingen der Nederlanders en Portugezen op hetzelve, de aardrijkskundige ligging en topographische gesteldheid hunner etablissementen, en het staatkundige gewigt dier bezittingen, zijn reeds zulke vrij omstandige berigten in het licht gegeven, dat wij meenen, dienaangaande slechts kort te moeten zijn, en te kunnen verwijzen naar de werken van Pigafetta (*), Argensola (†), Dampier (§), Valentyn (⁎), van Hoogendorp (‡), Cook (**), Péron (††), Flinders (§§), Leschenault de la Tour (⁎⁎), Freycinet (‡‡) en eene mededeeling, voor eenige jaren, onder de naamletters I. D. K. (*†), in het licht verschenen. Intusschen zijn de berigten van sommige dezer schrijvers, welke, als geheel of gedeeltelijk oorspronkelijke opmerkingen bevattende, voor de tot dus verre verkregen kennis van Timor de hoofdbronnen vormden, in geenen deele van onnaauwkeurigheden vrij te pleiten, en zulks is voornamelijk bij velen het geval, ten opzigte hunner mededeelingen omtrent de natuurlijke gesteldheid van het land en den toestand der bewoners. Dit zal geene verwondering baren, wanneer men nagaat, dat alle navorschingen, vóór de onze, alleen aan eenige weinige oorden langs de kusten hebben plaats gehad en men, naar hetgene zich dáár, in eenen beperkten kreits en onder betrekkelijk gunstige omstandigheden, aan het oog voordeed, zijn oordeel tot het geheel eeniglijk op gevolgtrekkingen en vooronderstellingen gebouwd heeft. Vandaar de verschillende meeningen omtrent de geognostische gesteldheid van dit eiland en van zijnen ethnographischen toestand. De inlanders, welke op en nabij de hoofdplaatsen wonen, bestaan, gelijk overal elders in den Archipel, niet alleen voor een groot gedeelte uit vreemdelingen, maar, door de aanwezigheid van dezen en door hunnen omgang, zijn ook de zeden en gewoonten der oudere bewoners doorgaans min of meer gewijzigd, en toonen zij vaak aanmer-

(*) Primo viaggio intorno al globo terracqueo (gedaan tusschen 1519 en 1522; in het begin van welk laatste jaar de reismakkers van F. de Magalhães, met het schip Victoria, onder het bevel van S. del Cano, op Timor de eerste verkenning deden, en wel aan de noordkust omtrent Batoe-gedeh).

(†) Conquista de las islas Molucas. Madrid 1609.

(§) Voyage to New-Holland (1699—1701).

(⁎) Oud en Nieuw Oost-Indiën, 1726, D. 3.

(‡) Beschrijving van het eiland Timor, in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 1779, D. 1.

(**) Voyages for making Discoveries in the Southern Hemisphere (1768—1771), V. 3.

(††) Voyage de découvertes aux Terres australes (1800—1804).

(§§) Voyage to the Terra australis (1801—1803).

(⁎⁎) Description de Coupang, in de Annales des Voyages, T. 16.

(‡‡) Voyage autour du monde, exécuté sur les corvettes l'Uranie et la Physicienne (1817—1820). Partie historique, T. 1. en Navigation et Hydrographie, prem. partie.

(*†) Beschrijving van Timor, in het Tijdschrift de Oosterling, 1835, D. 2.

Eindelijk moet ook in het, sedert eenige jaren te Batavia uitgegeven wordende Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, een door den Heer Francis, gewezen Commissaris te Koepang, medegedeeld verslag omtrent Timor te lezen zijn, welk werk ons echter tot nog toe niet onder het oog is gekomen.

De Heer de Freycinet voert eenige, ons niet ter beschikking staande, oude Portugesche en Spaansche geschriften aan; te oordeelen echter naar hetgeen hij uit dezelve mag hebben geput, bevatten zij weinig bijzonderheden van noemenswaardig belang. Hij roemt over het geheel zeer de vrijzinnige mededeelzaamheid van het bestuur te Delli, maar geeft, in spijt dezer verklaring, van die streken juist de alleronvolledigste en schraalste berigten, zoowel ten aanzien van het land en zijne statistieke verdeeling, als omtrent de bewoners, die in menig opzigt aanmerkelijk van hunne westelijke landgenooten verschillen. Tot onze bevreemding heeft hij bij de zamenstelling van zijnen uitgebreiden arbeid (van pag. 547 tot pag. 721, Part. hist.) de History of the Indian Archipelago van den Heer Crawfurd, mede als voorname bron gebruikt: een werk, hetwelk toch volstrekt niets over Timor in het bijzonder bevat en, voor zoo verre in hetzelve de zeden en gewoonten der Indische eilanders geschetst worden, genoegzaam alleen op Java van toepassing is.

kelijke afwijkingen van de tot heden onvermengd en zelfstandig geblevene, binnenlandsche bevolking. Ten einde eene juistere schets te geven aangaande den huishoudelijken en maatschappelijken toestand van deze laatste, zal het noodig zijn, in sommige bijzonderheden te treden, welke, hoe onbeduidend misschien ook op zich zelve, niet te min veel kunnen bijdragen tot de betere beoordeeling der levenswijze, geaardheid en beschaving van dat onafhankelijke, strijd- en roofzuchtige volk.

Wij willen beginnen met een overzigt te geven van de orde, in welke wij onze bouwstoffen gerangschikt en ons voorgenomen hebben, dezelve te behandelen.

I. Timor, omtrent welk eiland wij onze berigten in drie afdeelingen splitsen zullen. Te weten: ééne, welke al hetgeen ons ten opzigte der uiterlijke gedaante van het land en zijne statistieke verdeeling is bekend geworden, mitsgaders het verhaal onzer verschillende togten door hetzelve, bevatten zal. De tweede afdeeling zal uitsluitend aan ethnographische, en de derde alleen aan geognostische waarnemingen zijn toegewijd; zullende deze laatste afdeeling echter eerst ten slotte van het geheel worden medegedeeld.

II. Rotti, Sawoe, Solor. Omtrent deze drie eilanden zullen zich onze mededeelingen genoegzaam uitsluitend tot het gebied der ethnographie bepalen.

III. Geognostische schets van Timor's westelijk gedeelte en van de eilanden Kambing en Samauw.

Deze schets is, onder mijne toelichting, door den Heer Dr. C. Schwaner van Manheim (*) bewerkt, naar eene vrij aanzienlijke hoeveelheid rotsstukken, door wijlen mijnen ongelukkigen reisgenoot, Dr. Macklot, verzameld en in der tijd aan het Leidsche Museum toegezonden, met opgave der plaatsen, vanwaar zij afkomstig zijn, en soms ook der omstandigheden, onder welke zij voorkwamen. Het treurige lot, welk den Heer Macklot in 1832 op Java trof, en waarbij al zijne dagboeken, zonder dat er eene enkele bladzijde is overgebleven, verloren gingen, is destijds en bij verschillende andere gelegenheden bekend gemaakt. Ten gevolge dier droevige gebeurtenis, waarbij een zoo ondernemend en hoogst kundig man zijn nuttig leven verloor en, met hetzelve, ook al hetgene hij voor de wetenschappen en het vaderland, met zooveel liefde als zelfsverloochening en ten koste van zooveel tijd en vlijt, had te zamengebragt, zie ik mij thans, bij het opentlijk verslag geven der reizen, gemeenschappelijk door ons gedaan, ten eenen male tot mijne eigene, minder volledige geognostische aanteekeningen beperkt. Men gelieve derhalve bij het beoordeelen dier aanteekeningen — en hetzelve geldt evenzeer ten opzigte der reeds medegedeelde, omtrent de Molukken en Nieuw-Guinea — deze omstandigheid wel in aanmerking te nemen. Hetgene zij bevatten, zijn, als ware het, geredde overblijfselen uit eene schipbreuk, die ik den beoefenaren der aardrijkskundige wetenschappen meende, niet te mogen onthouden.

(*) Deze jonge, ijverige en weltoegeruste Mineraloog, door Zijne Majesteit tot Lid der Natuurkundige Commissie in Oost-Indië benoemd zijnde, stelt zich voor, zijne kundigheden hoofdzakelijk toe te wijden aan een grondig onderzoek, waar zulks te passe komt, van de geognostische gesteldheid onzer Overzeesche bezittingen en aan alles, wat, in een bergbouwkundig opzigt, voor Nederland, de Koloniën en de wetenschap nuttig en belangrijk kan worden geacht.

TIMOR.

EERSTE AFDEELING.

AARDRIJKS- EN GESCHIEDKUNDIG GEDEELTE.

I.

Beknopt overzigt van het eiland Timor, in het bijzonder van deszelfs westelijk gedeelte.

Zonder in breedvoerige beschouwingen te treden betrekkelijk Timor's geographische ligging en natuurlijke en statistieke gesteldheid, zullen eenige korte, algemeene aanmerkingen dienaangaande, ter toelichting van ons volgend verhaal, niet zonder nut zijn.

Tusschen de zuidelijke parallelen van 8° 20′ 15″ en 10° 22′ 19″, en de meridianen van 123° 27′ 24″ en 127° 0′ 32″ beoosten Greenwich gelegen (*), vertoont zich Timor (†) als de oostelijke schakel van de

(*) Aldus volgens de opgaven van Freycinet (Voyage, Navigation et Hydrographie). Flinders zegt, in zijne boven aangehaalde reis, de zuid-westpunt van Timor bepaald te hebben op 10° 22′ Z. br., en 123° 29′ O. l. v. Gr. Volgens eene nog onuitgegevene, mij onlangs door Zijne Excellentie, den Heer Minister van Koloniën J. C. Baud, ten behoeve van dezen mijnen arbeid, goedgunstig ter beschikking gestelde Kaart van de eilanden beoosten Java, in welke vele nieuwe kustbepalingen en andere, voor de zeevaart belangrijke waarnemingen zijn aangeteekend, is gemelde zuid-westpunt, naar de opnemingen van den Kapitein ter Zee A. C. Edeling, geplaatst op 10° 25′ 23″ Z. br. en 123° 31′ O. l. v. Gr.; terwijl het midden van den oosthoek des eilands door hem is opgegeven, te liggen op 8° 25′ Z. br. en 127° 17′ O. l.

(†) تيمر letterlijk: oost of het oosten beteekenende, en uit dien hoofde ook wel Groot-Timor genaamd, ter onderscheiding van het eenige graden meer oostwaarts liggende Timor-lawut (تيمر لاوت als kompasstreek: noord-oost beteekenende). Als eerste, voorname oorzaak van het onbepaald betrekkelijke dezer benamingen, moge de omstandigheid hebben aanleiding gegeven, dat Timor-zelf zijne eerste bevolking uit meer oostelijke streken, uit de Molukken namelijk, ontving, en dat ook die bevolking van uit den oostelijken hoek van dit eiland begonnen is, zich langzamerhand westwaarts uit te breiden. De bewoners van het geheele land noemen zich dus, in hunne overleveringen, te regt: *Orang timor*, menschen uit het oosten.

keten eilanden, welke zich, in de gedaante van eenen veelvuldig doorbrokenen isthmus, van het schiereiland Malakka, in O. Z. oostelijke rigting, tot op geringen afstand (65 geogr. mijlen) van de noordwestkust van Nieuw-Holland uitstrekt. Door deze geographische ligging is Timor, zoowel uit een zuiver aardrijkskundig oogpunt beschouwd, als in een politiek opzigt, zeer belangrijk. Voor de aardrijkskunde als een schakel ter verbinding van Azië en Australië: werelddeelen, evenzeer door hunnen physischen als ethnographischen toestand, hemelsbreed van elkander verschillende. In politiek opzigt, als het uiterst zuid-oostelijk liggende grensland van den Indischen Archipel: door die ligging, als ware het, deszelfs natuurlijke sleutel aan die zijde, en tot dat einde bijzonder passend, wegens zijne niet onaanzienlijke, half beschaafde bevolking. Het zamentreffen dezer verschillende gewigtige omstandigheden heeft dan ook ongetwijfeld niet weinig medegewerkt tot het reeds vroegtijdig aanleggen van Europesche etablissementen op dit eiland (*).

(*) Het is evenwel bekend, dat er reeds meermalen (onder de Oost-Indische Compagnie zoowel, als ten tijde van den Maarschalk Daendels, in het begin dezer eeuw) twijfeling bestond, of deze bezitting, uit overweging, dat zij in het algemeen, hoe betrekkelijk min beduidend dan ook, slechts tot eenen lastpost verstrekte, niet zoude worden opgegeven. Hoogere staatkundige redenen schijnen echter zulks steeds belet te hebben. Ten opzigte zoowel dezer overwegende staatkundige redenen, als om de wille der menschelijkheid, verheugt het ons, dat Koepang voortdurend door Holland is in bezit gehouden. De zeelieden, wier bestemming het is, de gevaarlijke wateren ten oosten van Timor te doorkruisen, hebben voornamelijk reden, daarvoor dankbaar te zijn. Menigeen toch, vond op de aldaar gevestigde Europesche etablissementen redding, welke, zonder dezelve, in den wijden omtrek nergens zoude zijn te wachten geweest. Herinneren wij ons slechts den Luitenant W. Bligh, wien het mogt gelukken, Koepang te bereiken, toen hij door het muitende scheepsvolk van de Bounty, niet verre van het eiland Tofoa, in de Zuidzee, met eenige weinige zijner reisgenooten gedwongen werd, in den barkas, zijn levensbehoud aan het noodlot toe te vertrouwen. Kapitein Edwards van de koninklijke Engelsche Marine, beschouwde insgelijks Timor als het naaste en veiligste punt tot zijne redding, na het fregat Pandora, op een der riffen in de straat Torres, verloren te hebben. Een soortgelijk ongeval had, tijdens ons verblijf op Timor, plaats, en daar hetzelve, voor zoo veel wij weten, niet algemeen bekend is, willen wij, in het belang der zeevaart, voor zoo verre wij in staat zijn, daarvan een eenigzins uitvoerig verhaal geven. — In het laatst der maand mei 1829 kwamen er namelijk, kort na elkander, drie sloepen met schipbreukelingen te Koepang aan. Zij hadden veel geleden, waren afgemat en grootendeels ziek, ten gevolge van het uitgestane gebrek en vermoeijenis. De gezagvoerder, John Joung, kwam van Port Jakson en wilde met het schip Gouvernor Rendy naar Batavia stevenen; doch leed schipbreuk. Omtrent het verlies van dit vaartuig, had de eerste stuurman de goedheid, ons het volgende uittreksel uit zijn Journaal mede te deelen.

»Maandag, den 18[den] mei 1829.

»In den vroegen morgen (te 4 ure) frissche koelte en bewolkte lucht; volgens waarneming aan Jupiter en de »sterren Fomalhaut, Wega en Atair, in de passage tusschen Boot-eiland en Portlock's rif; voerden weinig zeil. Te »7 ure, Murray's eilanden Z. W. t. W. Te 9 ure, vindende dat wij den ingang niet konden krijgen, die ons door »Kapitein Welsh was aanbevolen, laveerden wij naar het oosten. De Kapitein benevens de eerste Stuurman waren »altoos vóór op het schip aan den uitkijk; Doctor Wilson, welke vroeger die straat was doorgevaren en de zeevaart»kunde verstond, bleef bij het roer staan, en de tweede Stuurman gaf acht op de zeilen. Te 11 ure 35 minuten »des morgens, hadden wij Murray's eilanden Z. t. W. en Darnley's eiland N. W. ¾ N., op den afstand van 3—4 »mijlen (Engelsche). Te 2 ure 45 minuten na den middag, stiet het schip op een koraalrif, liggende in het vaar»water, hetwelk op Flinders kaart, als een zuiver kanaal staat aangeteekend. De zeilen werden oogenblikkelijk »gestreken. De timmerman peilde in de pompen 3 voet water; 20 minuten later bedekte het water reeds den ballast »in het achterruim. Te 3 ure 15 minuten peilden wij 12 voet water; het schip begon langzaam te zinken. De »sloepen werden nedergelaten, en water en levensmiddelen in dezelve gebragt. Te 4 ure na den middag, kwam »het water over het onderdek. Toen werden al de manschappen bijeen geroepen en hun gevraagd, of zij den raad »van den Kapitein en der officieren wilden volgen en het schip verlaten; waarin allen gereedelijk toestemden. De

De kaart van Timor's westelijk gedeelte, aan deze berigten toegevoegd, geeft een algemeen overzigt van de gesteldheid des lands en zijner statistieke verdeeling, voor zoo verre wij omtrent dit een en ander tegenwoordig kennis dragen. Dezelve is met groote zorg, deels volgens de beste bronnen (*), deels

» manschappen werden op de volgende wijze verdeeld. De Kapitein, Doctor Wilson en 17 matrozen gingen in de » barkas; de eerste stuurman met 11 matrozen in de groote sloep, en de tweede stuurman met 7 matrozen in de jol. » Omstreeks den ondergang der zon bleef er geen twijfel meer over, dat het schip weldra in diep water zoude weg- » zinken. In den nacht werd het weder stormachtig. Den volgenden ochtend zagen wij niets meer van het schip en » onze eenige hoop was alstoen op Timor-Koepang gerigt."

Ettelijke jaren geleden (in 1838) hebben de Engelschen op nieuw post gevat aan de noordkust van Nieuw-Holland in Port Essington (gelegen op 11° 30′ Z. breedte en 132° 20′ 30″ Ooster-lengte van Gr.). Het staat intusschen te bezien of het daarmede, bij al de groote verwachting, welke men van deze nieuwe onderneming koestert, en die op geen geringer doel zoude zijn gerigt, dan om een tweede Singapoer, in het zuiden der Indische eilanden te stichten, wel beter zal gaan, dan met het, veertien jaren vroeger, op het nabijgelegene Melville-eiland gevestigde Britsche etablissement. Het laatste was van korten duur. Het dagteekende van het jaar 1824; maar toen, in 1829, eene brik van Timor-Koepang, met ongeveer 70 stuks buffels aldaar aankwam, vond men Raffles-baai en geheel Melville- en Bathurst-eiland door de Engelschen verlaten; zoodat de brik, in stede van eene goede, eene zeer slechte rekening maakte, vermits er, tegen de moeson terugkeerende, ten gevolge der hevige bewegingen van het vaartuig, en door gebrek aan voedsel voor de buffels, meer dan tweederden van dezelve stierven en in zee werden geworpen.

(*) Wat de kusten betreft, voornamelijk naar de hydrographische kaarten van Flinders en Freycinet, daar mij de boven vermelde, bij het Ministerie van Koloniën berustende kaart, onbekend was, toen ik de mijne zamenstelde. Ten opzigte der namen van de verschillende uithoeken, ben ik echter mijne eigene navorschingen gevolgd, vermits aan sommige derzelven, langs de noordkust van Timor, door de Europesche zeevaarders willekeurige namen zijn toegekend, en van andere de inlandsche namen zeer onnaauwkeurig en misvormd, in al de voorhanden zijnde kaarten zijn opgegeven. Alvorens tot eene verklaring dier namen over te gaan, moet ik aanmerken, dat vele derzelven zuiver Maleisch zijn, hetgeen vermoedelijk daaraan moet worden toegeschreven, dat de Timorezen, zich bijna volstrekt niet op de zeevaart toeleggende, of liever, met een' sterken tegenzin voor haar vervuld, het Maleisch de algemeene taal is, in welke door de Boeginezen, Makassaren, Cerammers en andere nijvere en ondernemende volksstammen van den Indischen Archipel, de kusthandel gedreven wordt. De op mijne kaart voorkomende namen, van de Z. W. punt van Timor, noord-oostwaarts op, langs de kust volgende, vindt men daar: *Oisina*, hetwelk zuiver Timoreesch en zamengesteld is uit de woorden *oi* water, en *sina*, den eigennaam eener nabij dien uithoek in zee uitstroomende rivier. *Balmoetoeng* schijnt mij toe te zijn zamengesteld van بال *bala* volk, krijgslieden, en مموتغ *memotong* snijden, ter herinnering veelligt, eener eertijds omtrent die plaats voorgevallene schermutseling tusschen verschillende legerbenden. *Pakoela*, meen ik te moeten afleiden van ڤاكو *pakoe* spijker, en het toevoegsel لا *lah*, ter aanduiding van de aan dien hoek puntig uitstekende klippen. *Silfiana* kan ik evenmin vertalen, als met eenige juistheid opgeven, aan welken tongval die naam ontleend is. *Koeroes* (كورس) beteekent: mager. *Mas* (مس) goud, vermits niet ver beoosten dien hoek, de wateren van eene zoogenaamde Goudrivier zich in zee ontlasten. *Gemoekh* (ڬموق) beteekent: vet. *Binino*, waarschijnlijk aldus genaamd naar een daaromtrent gelegen dorp van dien naam. *Batoe-mejrah*, is zamengesteld uit بات steen, rots, en ميره rood: dus ontleend van roodkleurige klippen. De naam *Hornay* moge, ter altijddurende gedachtenis aan den, van de Hollanders op Solor, naar de Portugezen te Liefauw, overgeloopenen vlugteling, bewaard blijven. *Batoe-poetih*, zinspeelt door het achterste bijvoegelijke naamwoord (ڤوته) op de zich aldaar wit vertoonende rotsen. — Strekken wij dit taalkundig onderzoek ook over eenige nabijliggende eilanden uit, dan treft in dit opzigt onze kritiek, in de eerste plaats, het, ter noordzijde van Timor gelegen eilandje Batoe, hetwelk op alle kaarten Goula-batou heet. Maar *Goela-batoe* (naar onze spelling) beteekent in de *Bahasa dagang* of taal des handels, kandij-suiker. Deze toepassing laat zich, mijns erachtens, niet wel verklaren. Waarschijnlijk is het woord *Goela*, door misvatting, van *Poeloe* of *Poelaw* (ڤولو) verbasterd, en de naam van *Poeloe-batoe* (rotsachtig eiland) komt het bedoelde eilandje met het volste regt toe. Voorts merken wij hier nog aan, dat, in stede van *Cambi*, gelijk op sommige zeekaarten, een eilandje tusschen Wetter en Ombay gelegen, opgegeven staat, *Kambing* (كمبغ geit) geschreven dient te worden. Zoo ook, in het Hollandsch, *P. Samauw*, in plaats van P. Semao; *P. Sawoe*, in plaats van P. Savu, enzv.

volgens onze eigene waarnemingen zamengesteld. Wij zullen echter niet ontkennen, dat zij nog veel te wenschen en, vooral in haar orographisch en potamographisch gedeelte, te verbeteren overlaat, vermits er, hier en daar, ten aanzien van Timor's plastischen vorm, de juiste ligging, rigting en hoogte der verschillende bergen en bergketens, welke dit eiland doorsnijden, de uitgestrektheid der tusschenliggende dalen en valleijen, de vertakkingen en den juisten loop der tallooze rivieren en beken, nog groote onzekerheid heerscht. Nergens echter valt de onbekendheid met dit een en ander, en ook met de statistieke verdeeling des lands, bij nader onderzoek, meer in het oog, dan omtrent de oostelijke, tot het gebied der Portugezen behoorende streken; ja de binnenlanden van dit gedeelte zijn nog eene ware Terra incognita, zoo als ook blijken kan uit de nieuwste, door Kapitein Freycinet medegedeelde schets (*).

De grootste bergen, welke wij op Timor zagen, liggen in het landschap Fialarang. Een derzelve, Lakaan geheeten, zal naar gissing omtrent 6000 voet hoog zijn. Eenige anderen schijnen hunne toppen niet volkomen tot zulk eene hoogte te verheffen (†), terwijl het meer strandwaarts liggende gebergte aanmerkelijk lager is. In het westelijk gedeelte des eilands behoort de Fatoe Leeoe, van Koepang zigtbaar, tot een der hoogste punten, welks hoogte echter die van 4000 voet naauwelijks zal te boven gaan. Den Mieomaffo, Moetis en Fetie, drie der grootste bergen in de meer verwijderde westelijke binnenlanden, schatten wij op niet meer dan hoogstens 4500 voet absolute hoogte. — Het uiterlijk aanzien van Timor heeft, over het geheel genomen, weinig aanlokkelijks. De bergen zijn meestal ruw, rotsachtig en slechts schaars met boomen en struiken bedekt. Wel vindt men hier en daar plaatsen, waar zich de grond vruchtbaarder, de plantengroei weelderiger toont en min of meer uitgestrekte bosschen vormt; doch deze gunstige gesteldheid van den grond wordt, zoowel langs de hellingen der kustbergen, als op de binnenlands liggende bergen, heuvelen en vlakten, door zoovele geheel kale en van alle vegetatie beroofde uitgestrektheden, op eene treurige wijze afgewisseld. Bijzonder eigenaardig en karakteristiek zijn de steile, puntige toppen van vele bergen, en de talrijke naakte kalksteenklippen, welke zich hier en daar, als opeengestapelde bouwvallen, van 100 tot 400 voeten boven den grond, verheffen. Vulkanische bergen hebben wij in het door ons bereisde westelijke gedeelte van Timor niet waargenomen. — De smalheid van het land (§), en de algemeen bergachtige gesteldheid van hetzelve, zijn oorzaak, dat men geene bijzonder groote rivieren op Timor aantreft. De waterscheiding bevindt zich nagenoeg, overlangs genomen, in het midden van het eiland, en de meeste rivieren stroomen van dit hoogere gedeelte, zonder groote omwegen te maken, ter weêrszijden zeewaarts. Daar het Timor ten eenenmale aan uitgestrekte, lage vlakten ontbreekt, en het land integendeel bijkans overal niet ver van den zeeoever reeds min of meer rijst, of zelfs somwijlen steil uit zee opstijgt, moeten bijgevolg ook de rivieren eenen aanzienlijken val hebben; zoodat zij, het karakter van ware bergstroomen aannemende, hare wateren snel uit de binnenlanden afvoeren, somtijds, bij sterke regens, plotseling hoog aanzwellen, maar ook even spoedig tot haren vorigen stand terugkeeren en, bij zeer lang aan-

(*) Voyage, Atlas historique, Pl. 15 (van het jaar 1824).

(†) Gemis aan goede physische instrumenten stelde ons op Timor buiten de mogelijkheid om naauwkeurige metingen te doen.

(§) De grootste breedte van Timor, in eenen regten hoek op de lengte-as van het land gemeten (de laatste strekt zich ten naasten bij N. O. en Z. W.), bedraagt niet boven de 15 geogr. mijlen; terwijl het op vele plaatsen zelfs niet meer dan 10 tot 12 mijlen breedte heeft, en aan de beide einden puntig uitloopt. In de lengte beslaat het ruim 60 mijlen.

houdende droogte, geheel droog vallen. Zoodanig is het met het grootste gedeelte der Timorsche rivieren gesteld, ofschoon er ook eenige zijn, welke het geheele jaar door, rijkelijk van water zijn voorzien en, nabij haren mond, eene vrij diepe en breede bedding bezitten. Onder deze is, in het westelijk gedeelte van Timor, eene der aanzienlijkste, de rivier van Koepang, die digt bij hare uitwatering eenige honderden voeten breedte en ongeveer negen voeten diepte heeft, zoodat zij voor Padoewakan's en andere inlandsche vaartuigen, eene veilige haven aanbiedt; zulks strekt zich echter niet verder uit, dan tot den korten afstand van een paar honderd roeden, vermits haar steenig bed weldra te ondiep en haar stroom te sterk wordt. De diep uit de binnenlanden komende Noi Miena, aan de noordkust, de rivier van Soetrana, die van Oikoesie, Atapoepoe, Batoe-gedeh enzv., zijn evenmin, op eenigzins groote afstanden landwaarts in, met eene boot bevaarbaar, en ditzelfde valt ook aan te merken omtrent al de groote rivieren, welke ter zuidzijde van het eiland in zee uitstroomen.

Het luchtgestel van Timor, bepaaldelijk van de ons nader bekend gewordene westelijke helft, is, even als in het algemeen de gesteldheid van het land zelf, schier de wedergade van hetgeen, in beide opzigten, Nieuw-Holland hier en daar oplevert. Het wijkt aanmerkelijk af van het voortreffelijke klimaat der Molukken, zoowel als van dat der westelijke Sunda-eilanden; met de laatsten heeft het in zoo verre nog de meeste overeenkomst, dat de beide moesons zich in de hoofdeigenschappen door dezelfde verschijnselen kennen doen. De westmoeson, namelijk, welke gewoonlijk tegen het midden van november begint en tot april voortduurt, brengt veel regen aan en gaat meest altoos van eene sombere, betrokkene lucht vergezeld, welke dikwerf eenen zeer nadeeligen invloed op het dierlijke ligchaam heeft (*); terwijl gedurende de oostmoeson de dampkring meestal helder is, de regens matig zijn, en het weder over het geheel, in weêrwil der alsdan heerschende hitte, geenszins ongezond kan genoemd

(*) De ongezondheid van het luchtgestel neemt, na hevige stormvlagen en veelvuldige regens, in dit jaargetijde soms in zulke mate toe, dat zij zich in hare uitwerkselen, vooral aan vreemdelingen, op eene allerschrikbarendste wijze kennen doet. Zoodanig kenschetste zich, onder anderen, het regensaizoen van 1828 op 1829, tot voorbeeld waarvan wij, behalve hetgene door ons zelven is ondervonden en reeds aangevoerd, nog het volgende kunnen mededeelen. Een paar maanden na onze komst te Koepang, dus in het begin der westmoeson van 1828, kwam een Engelsche walvischvanger daar ter reede, de equipage van een ander verongelukt schip medebrengende. Met toestemming van den Resident werden tien man van deze schipbreukelingen te Koepang aan land gezet, welke aldaar bleven, met oogmerk, om bij de eerste goede gelegenheid, hetzij regtstreeks naar Engeland, of wel elders naar eene voorname plaats van Indië, te worden vervoerd, aangezien de walvischvanger nog slechts weinig gevangen had, en met zooveel manschap aan boord, zijne taak niet goed kon ten uitvoer brengen. De tien matrozen, meest jonge en sterke knapen, werden bij verschillende Europesche afstammelingen ingelegerd. Het moge zijn, dat sommige van hen, òf door het al te rijkelijk gebruik van sterke dranken, òf door zich ligtvaardig aan hitte en vocht bloot te stellen, geene genoegzame zorg aan het behoud hunner gezondheid besteed hebben; hoe dit zij, de een na den ander' werd weldra ziek; de meesten kregen de koorts; eenigen leden aan buikloop, en toen wij in de maand junij 1829, van eenen togt naar het landschap Amarassie, te Koepang terug kwamen, vernamen wij, dat allen, op twee na, die kort te voren naar Europa waren vertrokken, schielijk na elkander gestorven waren. — Ook de achtingswaardige Zendeling Le Bruijn, een man in den bloei van zijn leven, welke gedurende de tien jaren, die hij in dit gewest doorbragt, genoegzaam altoos de beste gezondheid had genoten, stierf in de maand mei van hetzelfde jaar, aan eene heete koorts, terwijl ook zijne echtgenoot, eene vorstendochter van Amfoang, die, gelijk haar geheel stamhuis, de Hervormde kerk is toegedaan, van deze ziekte werd aangetast. Er was, over het geheel, in dien tijd bijna geen huis te Koepang, waar niet een of meer personen ongesteld of gevaarlijk krank lagen.

worden. Het onderscheid dier beide, door droogte en vochtigheid aan elkander overstaande, halfjarige weêrsgesteldheden, is intusschen op Timor veel grooter, dan op Java, Sumatra, Borneo enzv., waar de menigvuldige zware bosschen aanhoudend verfrisschende dampen uitwasemen, en buitendien de warme lucht der maanden, gedurende welke de zon in het zuidelijke halfrond staat, ook dikwerf door hevige onweêrsbuijen verkoeld wordt. Op Timor daarentegen valt gedurende de oostmoeson, dikwerf vele maanden achter elkander, geen droppel verfrisschende regen, waardoor de aarde verzengd en zulk eene dorheid in het plantenrijk, vooral in het gras, wordt te weeg gebragt, dat in de lage kuststreken soms ter naauwernood genoegzaam voeder voor een paard te vinden is, en de inlanders zich genoopt zien, al hun vee naar deze of gene vallei der binnenlanden over te voeren. Zeer vele bergrivieren, welke gedurende de westmoeson tot wilde en vrij breede stroomen aanzwellen, droogen in het getijde der oostelijke winden geheel en al uit, terwijl de brandende zonnestralen, vooral in het middaguur, met eene bijna ondragelijke hitte van den helderen hemel nederschieten. Te Koepang staat alsdan de honderddeelige thermometer des morgens vroeg op 24°5—25°, tusschen 12 en 2 ure na den middag, alswanneer de hitte haar toppunt bereikt, 32°—33° en soms zelfs 35°, en met den ondergang der zon op p. m. 30°. In het midden der regen- of westmoeson, te weten in januarij, teekent hij daarentegen 's morgens vroeg, zelden hooger dan 22°5—23°, op het warmst van den dag 31°, en tegen den avond omstreeks 27°. — Dewijl op Timor de onweêrsbuijen veel zeldzamer zijn, dan in de meer westelijke, noordelijke en noord-oostelijke streken van den Archipel, behooren donder en bliksem ook op dit eiland geenszins tot de gewone, dagelijksche verschijnselen. — Aardbevingen doen zich nu en dan wel eens gevoelen, doch, volgens de verzekering der inboorlingen, nooit met schrikbarende, zelfs niet met noemenswaardige hevigheid. Wij zelven hebben, gedurende ons langdurig verblijf aldaar, slechts eenmaal, in het landschap Amarassie, eene niet bijzonder sterke schudding waargenomen.

Wat de voortbrengselen van het land betreft: onder dezen bekleeden, voor de huishouding en het handelsverkeer, uit het rijk der delfstoffen, het goud, uit het plantenrijk de mais, rijst en het sandelhout, en uit het dierenrijk het zwijn, de buffel, het paard en het was der bijen, eene eerste plaats. Eigenlijke mijnen vindt men op Timor niet, maar de beddingen van vele rivieren bevatten, hoezeer in geringe hoeveelheid (*), korreltjes en kleine schilfertjes goud. De meest bekende goudvoerende rivieren van Timor's westelijk gedeelte, bevinden zich in de binnenlanden, bepaaldelijk in het Sonabaysche landschap Amakono (†), en eenige dagreizens van daar, meer westelijk, in eene landstreek, tegenwoordig door

(*) Dit blijkt reeds daaruit, dat in de Nederlandsche bezittingen het goud nimmer eenen noemenswaardigen tak van handel uitmaakte, komende zelfs op de officiële lijsten der jaarlijks van Koepang uitgevoerd wordende goederen, de naam van dit metaal slechts zelden voor. De geringe hoeveelheid stofgoud, welke door de inlanders hier en daar uit het zand der rivierbeddingen wordt gewasschen, houden zij meestal voor eigen gebruik en vervaardigen daarvan hunne versierselen. Voor menschen, welke ten gevolge hunner weinige behoeften, een groot gedeelte van hun leven geheel zorgeloos en naar eigen goeddunken kunnen doorbrengen, verstrekt het zoeken naar dit zoo kostbaar metaal, waaraan ook zij veel waarde hechten, tot aangename tijdkorting, zonder dat het als een eigenlijke tak van nijverheid kan beschouwd worden. De Oost-Indische Compagnie heeft meer dan eens op Timor gravingen naar goud laten doen, doch nimmer met een gunstig gevolg. De laatste proef, door haar genomen, had plaats in de tweede helft der voorgaande eeuw.

(†) De Heer de Freycinet verkeert in eene zonderlinge dwaling, wanneer hij (Voyage, Partie historique, T. 1. p. 549) zegt: »Parmi les cours d'eau aurifères, on cite encore la *rivière Chamoro*, dans la partie Nord-Est de l'île,

eenen afgevallen rijksgroote (*Sicko*) van Sonabay, Pitai genaamd, tot verblijf gekozen. Buitendien zijn er nog vele andere plaatsen, in de landschappen Amfoang, Ambenoe, Fialarang, Amanoebang en Amabie, alwaar door de inboorlingen, nu en dan, naar goud wordt gezocht. Omtrent Timor's rijkdom aan kopererts, waarvan sommige reizigers hoog opgeven, moeten wij verklaren, dat, volgens onze onderzoekingen, het geheele westelijke gedeelte van het eiland slechts karig schijnt bedeeld te zijn, zóó dat dit metaal hier alleen tot de voortbrengselen van ondergeschikt aanbelang geteld kan worden (*). Gelijk overal elders op den aardbol, zelfs die streken niet uitgezonderd, waar het graven naar ertsen door kunde en ondervinding geleid en in hooge mate ondersteund wordt, is ook op Timor de landbouw en de veeteelt, en hetgeen de organische natuur den mensch verder aanbiedt, van oneindig meer belang voor denzelven. Onder de zelfstandigheden, welke den Timorees tot voedsel verstrekken, staat de mais boven aan. De gesteldheid van den grond en het klimaat zijn op Timor voor den aanbouw dezer belangrijke grassoort beter geschikt, dan voor eenig ander nuttig gewas (†). Rijst wordt alleen in som-

---

et celle que les Hollandais appellent *Amakonos Kaysser*. J'ignore précisément où se trouve cette dernière, dont le gisement paraît entouré à dessein de quelque mystère; je suppose cependant qu'elle n'est pas fort éloignée de Coupang." De vorst van het voorheen magtige rijk Sonabay, wordt namelijk, volgens een oud, door de Oost-Indische Compagnie ingevoerd gebruik, gewoonlijk door de Europeanen en Europesche afstammelingen te Koepang, Keizer genaamd. De Heer de Freyeinet, vermoedelijk noch Hollandsch noch Maleisch verstaande, paste dien titel, vereenigd met den naam van een der voornaamste landschappen des Keizers, op eene rivier toe. Dat derhalve, ten opzigte van die denkbeeldige rivier, eene zekere geheimzinnigheid moet bestaan, is niet te verwonderen.

(*) Indien de ons van verschillende zijden gedane verzekeringen juist zijn, moeten evenwel sommige oostelijke, tot het gebied der Portugezen behoorende streken, eenigzins rijker zijn aan koper. Wij hebben een gedegen stuk, ter zwaarte van 1,8 Nederl. ponden (kilogrammen), medegebragt, hetwelk uit de omstreken van Delli zoude afkomstig zijn.

(†) Physische oorzaken hebben dus onmiddellijk tot het allezins gewigtige verschijnsel aanleiding gegeven, hetwelk men, in onderscheidene streken van den Indischen Archipel, ten opzigte van het hoofdvoedsel der inboorlingen opmerkt, en naar hetwelk de betrekkelijke graad hunner beschaving, als het ware, middellijk kan worden afgemeten. In het meest beschaafde gedeelte toch van den Archipel: in deszelfs uitgestrekte westelijke landen, is het de rijst, met welker aanbouw de inlander zich het liefst bezig houdt, dewijl hare kultuur, in huishoudelijk opzigt, hem van de meeste waarde is. In de oostelijke streken des Archipels: in de Molukken, op de Aroe-eilanden en langs de westkust van Nieuw-Guinea, landstreken, waar over het geheel genomen, alle maatschappelijke verhoudingen en inrigtingen nog op den laagsten trap staan, is het voornamelijk het sagomeel, dat in de eerste behoefte van den inlander voorziet; terwijl op Timor, het land, welks bewoner in geestontwikkeling en zedelijk gevoel, genoegzaam tusschen die der beide genoemde groote land-afdeelingen in het midden staat, de mais eene even gewigtige plaats bekleedt.

De meeningen omtrent het oorspronkelijke vaderland van de mais zijn, gelijk bekend is, zeer verschillend. Wij zullen hier dienaangaande geene nieuwe vooronderstellingen opperen, maar merken alleen aan, dat het woord *Djagoeng* (جاڬڠ) niet, gelijk de Heer Crawfurd (Ind. Arch. V. 1. p. 366) opgeeft, »van het eene einde van den Archipel tot aan het andere," aan die plant gegeven wordt; maar dat zij integendeel op de Timorsche eilanden onder geheel andere namen bekend is. De Timorezen noemen haar *Pena*, de bewoners van het eiland Samauw *Ngaj*, die van Rotti *Pelak*, die van Solor *Wata*, en die van Sawoe *Tere-djawa*. De laatste naam duidt aan, dat die inboorlingen hunne mais beschouwen als van Djawa of Java afkomstig. — Eene even groote verscheidenheid van namen vindt men ook op deze eilanden voor de rijst. In den bolster (in het Maleisch ڤادي *Padie*) heet dit graan bij de Timorezen *Aneh*, bij de Solorezen *Tahan*, bij de Sawoenezen *Aree*, en bij de Rottinezen *Hadeh*. De laatstgemelde eilanders noemen voorts de ontbolsterde rijst (براس *Bras*) *Iesik*, de gekookte rijst (ناسي *Nasie*) *Kaka-oe*, en een bewaterd rijstveld (ساوه *Sâwah*) *Hadeh-oëe*. De Timorezen kennen de ontbolsterde raauwe rijst onder den naam van *Maka*.

Meer soortgelijke voorbeelden, in tegenspraak met het door den Heer J. Crawfurd, in zijn aangehaald werk medegedeelde, zullen op onze lijst van Inlandsche woorden der Timorsche eilanden worden aangetoond.

mige vlakke streken, voornamelijk op eenige lage kustplaatsen gevonden, en daar meer door de Europesche afstammelingen en de Chinezen geplant, dan wel door de eigenlijke inboorlingen van het land. Over het geheel staat, op dit eiland, de landbouw, gelijk zich zulks uit den min beschaafden toestand der bewoners laat vooronderstellen, nog op eenen zeer lagen trap; terwijl vooroordeel, bijgeloof en de zucht om van den alouden, voorvaderlijken slender zoo min mogelijk af te wijken, aan elke aanmoediging tot verbetering en vooruitgang, onoverkomelijke hinderpalen in den weg stellen. Het nut, dat de inlander uit de, elders in den Archipel veelvuldig aangekweekt wordende moeskruiden, peul- en aardvruchten trekt, is hier zeer gering. Daarentegen zijn de lontarpalm (Borassus flabelliformis (*)) en de katoenplant, voor het huishoudelijk leven van den Timorees van groot gewigt; zonder deze gewassen zoude hij van menig genot verstoken en veelligt ook in beschaving nog meer ten achteren zijn. De kokospalm is in de binnenlanden van Timor zeer zeldzaam, schoon hij langs de stranden menigvuldig en welig tiert. Tot de over Timor meer algemeen verspreide, eetbare vruchtgewassen behooren, behalve de reeds genoemde, voornamelijk: de mangga-, djamboe-, papaja- en tamarindeboomen, de pisang, onderscheidene china's appel- en limoensoorten, de spaansche peper, de komkommer, pompoenen, bataten, jams en eenige peulvruchten van het geslacht Phaseolus. De fijnste en geurigste vruchten der westelijke landen van den Archipel: de doerian (Durio zibethinus), mangoestan (Garcinia mangostana), ramboetan (Nephelium lappaceum), doekoe (Lansium domesticum) en eenige anderen, ontbreken op Timor geheel en al, terwijl de ananas slechts hier en daar in geringe hoeveelheid gevonden wordt. Veel gunstiger, naar evenredigheid, is het op Timor met de veeteelt gesteld, en in deze vindt de inlander, bij de schraalheid van zijnen grond voor den landbouw, een belangrijk hulpmiddel ter voorziening in zijne behoeften. Naast de mais verdienen het varken en de buffel het eerst in aanmerking te komen, daar deze beide dieren den inboorling niet alleen vrij algemeen tot voedsel verstrekken, maar tevens

---

(*) De Heer C. Ritter (Erdkunde, 2te Ausg. Asien. V. p. 855) begaat, bij de opgave nopens de verspreiding dezer fraaije en nuttige palmsoort, eenen misslag, wanneer hij haar als een, aan het vasteland van Indië uitsluitend toebehoorend gewas aanduidt, en haar in den Archipel, als eene andere soort van Borassus, door den gamoeto- of sagoweerpalm (Saguerus pinnatus, Wurmb, Borassus gomutus bij Crawfurd, Ind. Arch. I. p. 397) doet vertegenwoordigen. Intusschen maakt de Heer Crawfurd zelf (l. c. p. 443) van den waaijerbladigen lontar gewag; terwijl vooral reeds Rumphius (Herb. Amb. I. p. 48), in zijn uitvoerig berigt omtrent dezen palm, bepaaldelijk zegt, dat dezelve in menigte gevonden wordt, zoowel in sommige streken van Celebes en Java, als vooral op Madura, Bali en de meeste eilanden dier keten tot Timor toe. Hij is in dit gedeelte der aarde, ten opzigte der geographische verbreiding, de ware plaatsvervanger van den gamoetopalm, vermits hij zich alleen dáár menigvuldig vertoont, waar laatstgemelde niet of slechts in geringe hoeveelheid voorkomt. Beiden beminnen het warme, maar de een het drooge, de ander het meer regelmatig vochtige luchtgestel: het gebied van den een' bepaalt zich, uit dien hoofde, voornamelijk tot de koele valleijen der bergen; dat van den anderen tot de lage kuststreken en de opene vlakten van het binnenland. Ten opzigte van het nut, dat de eilander der verschillende streken uit beiden trekt, staan zij genoegzaam gelijk. Op Madura, de kleine Sunda-eilanden en de Timorsche groep, gebruiken de inboorlingen het sap van den lontar als drank, en ook om er suiker uit te bereiden. De laatste is eenigzins lichter van kleur (meer geelachtig), dan de sagoweersuiker, en niet zoo vochtig als deze. In smaak verschillen beide soorten aanmerkelijk van elkander.

In het westelijk gedeelte van Timor en omliggende kleine eilanden, waar de gamoetopalm volstrekt niet door ons werd aangetroffen, is de lontar allerwegen zeer menigvuldig. In de Molukken daarentegen, schijnt hij zeldzaam te zijn, en ook in de zuidelijke streken van Borneo en in de westelijke van Java, zagen wij hem slechts hier en daar in geringen getalle.

De westelijke Timorezen noemen hem *Toea h'oen*, de Rottinezen *Toea hoe*, de Sawoenezen *Kepoeë doewe*. (Bij deze zamenstellingen valt aan te merken, dat in de twee eerste tongvallen, het woord boom, gelijk bij ons, achteraan, en in de taal der Sawoenezen, even als in het Maleisch (*Pohon lontar*), vóóraan geplaatst is.)

geschikte voorwerpen zijn voor den ruilhandel met de Chinezen en inlandsche Christenen. In dezen laatsten heeft ook het paard een niet onaanzienlijk aandeel, terwijl eindelijk, gelijk men weet, sandelhout en was van wilde bijen de voornaamste handelsartikelen van Timor uitmaken (*).

Aangaande de inboorlingen zelve, bepalen wij ons voorloopig tot een beknopt overzigt omtrent hunne ras- en stamverwantschap met andere volken van den Archipel, benevens hunnen maatschappelijken toestand van vorige tijden en van den tegenwoordigen.

Al de inlanders der door ons bezochte streken van Timor, behooren tot het geelkleurig-polynesche ras. In grootte, ligchaamsbouw en gelaatstrekken komen zij veel overeen met de Dajakkers van Borneo en met sommige Alfoeresche stammen in de Molukken. Deze baarblijkelijke verwantschap wordt door hunne overleveringen, volgens welke Timor door menschen uit meer oostelijke streken bevolkt zoude zijn geworden, genoegzaam bevestigd; de kolonisatie zoude aan den oostkant van het eiland zijn begonnen en zich langzamerhand westwaarts hebben voortgezet. — Tegenwoordig is de geheele bevolking van Timor in drie hoofdstammen verdeeld (†), welke onderling meer in tongval, dan in uiterlijk aanzien, van elkander verschillen. Den magtigsten stam vormen de *Ema Weloe* of *Belo* (de zoogenaamde Belonezen), welke meer dan de helft van het eiland in het oostelijke gedeelte innemen; den tweeden, de *Toh Timor* (de eigenlijke Timorezen), welke zich over een groot gedeelte der westelijke helft uit-

(*) De jaarlijksche uitvoer van Timor-Koepang, waaronder echter ook de voortbrengselen van eenige naburige eilanden, met name van de eilanden Rotti, Samauw en Sawoe begrepen zijn, laat zich tegenwoordig gemiddeld aldus beramen:
Sandelhout, ongeveer 4500 pikols. Hetzelve wordt verdeeld in drie soorten (*a*), als:
1ste soort, 1300 pikol, ter waarde van 20 tot 26 gulden per pikol;
2de soort, 600 pikol, ter waarde van 15 tot 20 gulden per pikol;
3de soort, 2600 pikol, ter waarde van 10 tot 15 gulden per pikol.
Was, ongeveer 1200 pikol, ter waarde van 75 tot 80 gulden per pikol.
Waskaarsen, 10—12 pikol, ter waarde van 100 gulden per pikol.
Paarden, ongeveer 200 stuks, ter waarde van 20 tot 30 gulden per stuk.
De uitvoer en het verbruik door vreemdelingen, van buffels en varkens, is zeer ongelijk en moeijelijk te bepalen, aangezien vele dezer dieren bij kleine partijen aan de schepen worden afgeleverd, voornamelijk aan Engelsche en Amerikaansche walvischvangers, die jaarlijks, ten getalle van dertig en meer, Koepang, met het doel om zich van versche levensmiddelen te voorzien, aandoen. Buffels worden daarenboven ook nu en dan, te gelijk met paarden, op speculatie naar Mauritius en de Engelsche etablissementen van Nieuw-Holland uitgevoerd. Te Koepang kost een buffel gewoonlijk tusschen de 10 en 18 gulden, naarmate hij groot, oud en zwaar is. De schepen koopen voorts ook dikwerf geiten, schapen en pluimgedierte (eenden en hoenders) op, hoezeer de hoenders in het algemeen schaars en duur zijn. Tot de handelsartikelen, van welke echter sommige door Chinezen, Makassaren en Europesche kustvaarders wederkeerig te Koepang in- en uitgevoerd worden, behooren eindelijk nog eene geringe hoeveelheid vogelnesten, karetbladen, tripang, haaivinnen, onbewerkt katoen en katoengaren, benevens verschillende andere, minder geachte voorwerpen. De geheele waarde der jaarlijks van Koepang uitgevoerd wordende goederen laat zich op ongeveer *ƒ* 300,000, de invoer van onderscheidene vreemde waren op ongeveer *ƒ* 350,000 beramen.
De jaarlijksche inkomsten bedragen tegenwoordig omtrent *ƒ* 50,000, en de uitgaven ten naastenbij even zooveel.

(†) Ik bedoel hier natuurlijk alleen de eigenlijke inboorlingen van Timor, met uitzondering der onderscheidene vreemdelingen, welke men hier en daar aan de kusten vindt, en die niet alleen uit verschillende naburige eilanders, maar ook uit een aantal inboorlingen van Celebes, Java en andere streken des Archipels bestaan.

(*a*) In de wandeling *kapála*, *bádan* en *káki* (letterlijk hoofd, romp en voet) genaamd.

breiden; den derden, de *Atoeli* (*) *Koepang* (de Koepangnezen), die slechts een smal deel van het westelijke uiteinde van Timor, benevens het eiland Samauw bewonen. De Belonesche stam is in twee groote rijken gesplitst, bekend onder de namen Loeka en Waiwiekoe-Waihalie. Het eerstgemelde groote rijk strekt zich van Timor's oosthoek, westwaarts tot op omtrent een derde der lengte van het geheele eiland uit; het andere beslaat een voornaam deel van deszelfs midden. Aan het hoofd van elk dier twee rijken staat een vorst, welke den titel voert van *Lieorai* (†); maar hunne opperheerschappij bestaat eigenlijk alleen in naam, of is althans tegenwoordig tot een' schijn afgedaald, aangezien een aantal mindere hoofden zich allengskens geheel of gedeeltelijk aan dezelve onttrokken hebben, en haar nog slechts in zoo verre eenigzins eerbiedigen, als met hunne belangen overeenkomt. Een gedeelte der bevolking van beide rijken, doch vooral van dat van Loeka, is aan het gezag van het Portugesche Gouvernement onderworpen; een ander klein gedeelte van den Beloneschen stam staat onder den invloed van het Nederlandsche Gouvernement, overeenkomstig het verbond, door de Oost-Indische Compagnie met den Grootvorst van Waiwiekoe-Waihalie, in 1752, gesloten. Het meerendeel der Timoresche bevolking, in engeren zin, alsmede de gansche Koepangsche, erkennen daarentegen het onbepaalde gezag der Nederlandsche Regering. De Timorezen leefden voorheen onder een' alleenheerscher, welke zich insgelijks *Lieorai* noemde; dan, tegenwoordig is dit eertijds zoo magtige rijk in vele kleine landschappen verdeeld, die zich van lieverlede vrij verklaard en onder bescherming van het Europesche bestuur te Koepang gesteld hebben. Sommige derzelven hebben zich echter later ook van dit bondgenootschap wederom losgescheurd, en staan thans geheel onafhankelijk op zich zelven. Daar onze berigten zich voornamelijk over de Nederlandsche bezittingen op Timor uitstrekken, zullen wij hier een kort overzigt van de verschillende, tot hetzelve behoorende landschappen geven.

1.) KOEPANG. De vorst van den Koepangschen volksstam is, naar oud gebruik en de aan hem door de voormalige Oost-Indische Compagnie verleende regten, bij het Gouvernement de eerste in rang onder de inlandsche hoofden. Hij houdt zijn verblijf op het eiland Samauw, werwaarts deze vorstelijke familie met vele onderdanen verhuisde, nadat haar, vroeger vrij uitgestrekt gebied op Timor, door herhaalde afstanden, zoowel aan de Compagnie als aan onderscheidene Timoresche en Belonesche grooten, welke door het aangaan van huwelijken, zich met haar vermaagschapten, dermate is gesmaldeeld, dat het zich tegenwoordig alleen nog tot een klein gedeelte kustland, met het dorp Klaiba, aan de zuid-westpunt van dit eiland bepaalt.

(*) Dit woord heeft, even als het eerste van iedere benaming in de beide andere tongvallen, de beteekenis van het Maleische *Orang*, mensch. Het landschap Koepang noemen de Timorezen *Nei-wessi*. Het woordje *Nei* of *Nai* wordt, gelijk wij later zullen doen zien, ook steeds voor de vorstelijke titels en de familienamen der hoofden geplaatst. Hetzelve is waarschijnlijk verwant aan het Maleische نايق *najikh:* opklimmen, stijgen, rijzen, verhoogen, verheffen enzv., en beteekent dien ten gevolge, als bijvoegelijk naamwoord: hoog, verheven enzv. Volgens deze etymologie bestaat dus de naam van het landschap uit eene zamenstelling van deszelfs eigennaam met een vleijend of eerbiedig Epitheton. Wij voegen hier nog bij, dat *Wessi* (Maleisch بسي *Besie*) ijzer beteekent, en dat tot de toekenning van dezen naam aan dit landschap, vermoedelijk de betrekkelijke hoeveelheid ijzer, door vreemdelingen aldaar aangebragt, zal aanleiding hebben gegeven, vermits in het land zelf, tot nog toe geen ijzererts is ontdekt geworden.

(†) Gewoonlijk door Keizer of Grootvorst vertolkt.

2.) AMABIE. Onder al de landschappen, aan het Nederlandsche Gouvernement verbonden, is dit thans het belangrijkste. Aan het hoofd van hetzelve staan twee vorsten, tusschen welke de taak der regering en des oorlogs verdeeld is, terwijl aan den eersten het meeste gezag wordt toegekend. Deze woont digt bij Koepang, maar de krijgsvorst in het land zelf, dat vroeger grootendeels tot het gebied van Koepang behoorde.

3.) AMARASSIE. Naast Amabie komt, ten aanzien van grootte en magt, het landschap Amarassie het eerst in aanmerking, vooral ook wegens zijne ligging in de nabijheid der stad Koepang. Het geheele land is in drie distrikten verdeeld, door even zoo vele afzonderlijke vorsten bestuurd wordende; echter oefent een hunner, welke den titel van *Radja besar* (Groote vorst) bij het Gouvernement draagt, eenen niet onbelangrijken invloed over de beide anderen uit.

4.) AMFOANG en SORBIEAN. Deze twee distrikten vormden vroeger één landschap, onder den naam van Amfoang (*), hetwelk, volgens de overlevering, in de allereerste tijden, door eenen onafhankelijken vorst bestuurd werd, die intusschen, bij gebrek aan moed en beleid, langzamerhand aan den Sonabayschen Lieorai ondergeschikt werd, doch zich later weder aan diens oppergezag onttrok en zich vrij maakte. Twee broeders verdeelden vervolgens het land, onder de bovengemelde namen, in twee afzonderlijke, van elkander onafhankelijke distrikten. Een hunner, welke over Amfoang regeert, vestigde zich digt bij de stad Koepang; de andere tak, die over Sorbiean gebied voert, woont binnen zijn' eigen' kreits.

5.) TAIBENOE. Het vorstelijke geslacht van dit kleine distrikt ontleend zijnen oorsprong uit het landschap Amfoang, waar zijne voorouders rijksbestuurders waren. Sedert het in de rij der zelfstandige hoofden is getreden, houden de vorsten van dit distrikt hun verblijf nabij de stad Koepang.

6.) FONEI. De voorouders van het stamhuis dezes kleinen distrikts waren ondergeschikte hoofden van den vorst van Koepang. Zij maakten zich onafhankelijk, stelden zich onder de bescherming der Hollanders en kozen eene vaste verblijfplaats, niet verre van de stad Koepang, zijnde deze van den beginne af de hoofdzetel der laatsten.

7.) SONABAY, het land van den zoogenaamden Kleinen Keizer, die insgelijks niet ver van Koepang woont. De eerste vrije vorst van dit distrikt was een broeder van den Lieorai des rijks van gemelden naam.

De tot hiertoe genoemde landschappen zijn onmiddellijk aan het Nederlandsche gezag onderworpen; van de volgende, eerbiedigen sommigen slechts in zoo verre de bevelen van het Nederlandsche Gouvernement, als dezelve door eene genoegzame magt kunnen worden ondersteund; anderen, daarentegen, hebben zich in den laatsten tijd opentlijk ongehoorzaam en vijandig jegens hetzelve getoond, terwijl eindelijk eenige weinigen alleen als bondgenooten te beschouwen zijn.

(*) *Nei-foa* in de landtaal.

8.) SONABAY. De Lieorai der Timorezen was bij de Oost-Indisehe Compagnie het tweede inlandsehe hoofd in rang. Daar eehter onderseheidene Lieorai's zieh door eene buitengewoon tirannieke en wreedaardige inborst kenmerkten, zijn bijna al de rijksgrooten hen aehtervolgens ontrouw geworden, zoodat de magt van den tegenwoordigen Lieorai in niet veel meer dan eenen zedelijken invloed bestaat, alleen door een zeker gevoel van aehting te weeg gebragt en als eene laatste, waarlijk treffende hulde te besehouwen, welke door de bevolking aan de vervallene grootheid van dien vorst bewezen wordt. De voornaamste landsehappen en hoofden, over welke zieh die invloed nog eenigzins uitstrekt, zijn: Molo, Amakono, Manobai, Pitai en Takai. De spanning, welke tussehen het Nederlandsehe bestuur te Koepang en den Lieorai, ten gevolge van deszelfs woelzieke geaardheid en onmensehelijke handelingen, reeds sedert geruimen tijd bestaat, en de verwijderde, binnenlandsehe ligging der genoemde distrikten, zijn oorzaak, dat zij het Nederlandsehe gezag sleehts flaauwelijk erkennen en zieh hoe langer zoo meer aan hetzelve trachten te onttrekken.

9.) WAIWIEKOE-WAIHALIE. De Lieorai van dit gedeelte der Belonesche bevolking heeft wel, bij verdrag met de geweeene Oost-Indisehe Compagnie, zieh in 1752 aan dezelve onderworpen, maar door de verre afgelegenheid van zijn gebied en het gemis van verstandhouding tussehen hem en het Nederlandsehe bestuur te Koepang, is hij geheel aan ziehzelven overgelaten en handelt hij dienvolgens tegenwoordig vrijmagtig en met een onbeperkt willekeurig gezag.

10.) FIALARANG. Een landsehap aan de noordkust van Timor, binnen de rijksgrenzen van den voornoemden Belonesehen Lieorai gelegen. De bevolking van hetzelve besehouwt het Nederlandsehe bestuur te Koepang alleen als een' bevrienden bondgenoot, wien zij in het ondergesehikte distrikt Atapoepoe welwillend eene plaats aan het strand heeft afgestaan, tot het vestigen van eenen militairen post.

11.) AMANOEBANG. Dit landsehap, hetwelk vroeger grootendeels tot Amabie behoorde, leeft sedert vele jaren in opentlijke vijandsehap met het Nederlandsehe Gouvernement en deszelfs inlandsehe bondgenooten. Door deze gesteldheid van zaken is ook de verstandhouding van ons bestuur te Koepang met twee andere, meer oostwaarts, tussehen Amanoebang en het Belonesehe rijk Waiwiekoe-Waihalie gelegene distrikten, Amanatoeng en Nenometan genaamd, thans geheel gestremd.

12.) AMBENOE. De vorst van dit landsehap voert den titel van Kolonel, hem door het Portugesehe bestuur te Delli toegekend. Hij regeert intussehen geheel onafhankelijk en voert, ten bewijze zijner bondgenootsehap met het Nederlandsehe Gouvernement, de nationale vlag.

13.) MOUBARA. Dit Belonesehe landsehap, hetwelk aan den Lieorai van Waiwiekoe-Waihalie ondergesehikt is, voert insgelijks de Nederlandsehe vlag, en zulks overeenkomstig het verbond, door de Oost-Indisehe Compagnie met den vorst van Moubara in 1757 gesloten.

De plaatselijke ligging, de gedaante en het onderlinge verband der voornaamste landsehappen, worden door onze Kaart beter aangeduid, dan zulks door de uitvoerigste besehrijving, welke wij daarom

zullen achterwege laten, zoude kunnen geschieden. De onderscheidene vorsten worden door het Nederlandsche Gouvernement gewoonlijk Radja (*) genoemd, uitgezonderd die, welke den titel van Lieorai voeren. Elke Radja heeft een' of meer Rijksgrooten, in het Timoreesch *Sieko* genaamd, doch bij het bestuur te Koepang onder den naam van Fettor (†) bekend, terwijl de verdere hoofden, in afdalenden rang, doorgaans met dien van Tomokong (§) bestempeld worden.

II.

Koepang en omstreken. — Amarassie. — Amabie.

Koepang, de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen op Timor en naburige eilanden, ligt aan den zuidkant der wijde baai van dien naam, op 10° 10′ Z. br. en 123° 36′ O. l. van Greenwich. Het terrein is hier zeer ongelijk en uit dien hoofde de stad ook zeer onregelmatig gebouwd. Het grootste en voornaamste gedeelte van dezelve ligt op eenen lagen, effen' bodem; de Chinesche wijk, welke slechts ééne straat heeft, bevindt zich vooraan, langs het zandige zeestrand. Vele andere woningen van Europesche afstammelingen, inlandsche Christenen en een aantal Mohamedaansche en Heidensche vreemdelingen zijn langs de klippige hellingen der hoogten aangelegd, welke de eerstgemelde kleine vlakte ten westen, ten zuiden en gedeeltelijk ook ten oosten insluiten. De zoogenaamde rivier van Koepang, in de landtaal Koinino genaamd, vloeit langs den voet der westelijke hoogten en scheidt op die wijze de eigenlijke stad van de bedoelde heuvelketen af. Deze heuvelen vormen aan de linker mondzijde der rivier eenen

(*) *Nei-djoefa* in het Timoreesch, hetwelk, even als het Maleische *Radja* (راج), vorst, koning, opperbestuurder des lands beteekent. Somwijlen worden deze vorsten, geheel in den oosterschen geest, door hunne onderdanen op eene buitensporige wijze, hoogdravend betiteld. Zoo noemen zij hen b. v.: *Oesi-neeno*, evenbeeld van het hoogste wezen, *Neeno-ana*, kind des hemels, der zon, of van het licht, *Oesi-leeoe*, verheven, gewijde gebieder enzv. Eene andere soort van eertitel is die van *Oesi* (of *Oes*)-*koko*, waarmede soms, uit overdrevene bescheidenheid, de eene vorst den anderen bestempelt, en in welk geval de naam van des vorsten landschap achter dien titel wordt gevoegd, bij voorbeeld: *Oes-koko Ambenoe*. Omtrent het woord *oesi*, hetwelk uit hunne theogonie ontleend is, zullen wij later de noodige toelichting geven; onder *koko* verstaan zij eene zeer groote en sterke denkbeeldige slang, wier kop met eenen gouden kam is versierd, en voor welke al de andere dieren schrik en vrees koesteren. Ook hier dus eene veel beteekenende symbolische voorstelling van de slang! — De vrouw van eenen vorst wordt *Fenei naikh;* zijn zoon, *Nemnoeke naikh;* zijne dochter, *Fetnei naikh* genaamd. Is de laatste gehuwd, dan voert zij den titel van *Fenei*. De kleinzoon van den vorst heet *Nemnoeke tenana*.

(†) Van het Portugesche *Feitor*, een factoor. De Fettor's zoowel als de Radja's, moeten door den Resident, namens het Gouvernement, in hunne rangen bevestigd worden; bij de lagere hoofden is dit niet noodig.

(§) Aldus gewijzigd naar de uitspraak der Timorezen. Maleisch *Tomanggong* of *Temonggung* (تمڠڠڠ), een voornaam hoofd van het bestuur, een veldoverste, kommandant der sterkten, zeevoogd enzv.

De Tomokong's zijn op Timor in twee klassen verdeeld, in Groote Tomokong's, *Lopo-nakaf-naikh* genaamd, die over bijzondere afdeelingen des lands regeren, en in Kleine Tomokong's, welke den titel van *Lopo-nakaf-baoen* voeren en wier gezag zich alleen tot de bewoners van een gehucht of dorp bepaalt. De vrouw van eenen Tomokong van den eersten rang, wordt *Fenei nakaf*, zijn zoon *Nemnoeke lopo*, zijne dochter *Fetnei lopo* genoemd.

uitspringenden en steil in zee dalenden hoek van vaste kalkrotsen, op welken het fort Concordia gelegen is. Hetzelve is, uit dien hoofde, aan de zeezijde vrij sterk, maar wordt daarentegen van de landzijde door verscheidene hoogere punten beheerscht, terwijl het daarenboven noch van eene gracht, noch inwendig van water voorzien is. Het fort is thans zeer bouwvallig en, in verhouding tot zijne grootte, niet sterk gewapend. Een veertigtal soldaten, meest Ambonezen en Javanezen, met eenen Serjant of Luitenant aan het hoofd, maken de geheele bezetting uit. — De woningen der stad bestaan eensdeels uit steenen, anderdeels uit houten of uit de bladstelen van palmboomen (*) vervaardigde gebouwen. Te Koepang telt men omtrent driehonderd huizen, van welke ongeveer zeventig, gemetselde muren hebben; de helft van deze laatsten zijn met pannen, al de anderen met palmbladen gedekt. De amphitheatersgewijs, langs de hellingen geplaatste woningen en tuinen, de wit gekalkte muren en bladendaken, de groene heiningen, welke de kleine terrassen omgorden en, naast dezelve, de ruwe, steile klippen, tusschen welke, hier en daar, grootbladerige bananen en palmboomen oprijzen: dit alles te zamen levert, op eenigen afstand uit zee gezien, een ongemeen bevallig en schilderachtig tafereel op. Doch zoodra treedt men niet de stad binnen, of de meeste dezer bekoorlijkheden zijn verdwenen, uithoofde van den verwaarloosden staat, waarin zich vele der woningen bevinden (†). De ongunstige indruk, door dezen vervallen toestand te weeg gebragt, wordt vooral nog vermeerderd door een aantal oude, steenen gebouwen, geheel in den smakeloozen en stevigen trant aangelegd, welke in Indië, onder de blanke kolonisten der verledene eeuwen, algemeen in zwang was.

De eerste komst der Hollanders te Koepang en hunne betrekkingen met Timor, dagteekenen van het jaar 1613. Hun etablissement aldaar, behoort dus tot een der oudsten in die gewesten, zijnde hetzelve onder het bestuur van hunnen eersten Oost-Indischen Gouverneur-Generaal, Pieter Both, gesticht. Als grondlegger wordt zekere A. Schot genoemd, die de Portugezen uit de baai van Koepang verdreef, na hun eerst hunne sterkte op het eiland Solor (§) te hebben ontnomen. De vorsten op Timor ontvingen

(*) Voornamelijk van eene Corypha (vermoedelijk C. sylvestris), op Koepang *Pohon Gebang*, *Gabang* of *Gawang* genaamd. Somtijds worden tot datzelfde doel ook de bladstelen van den Borassus flabelliformis gebezigd.

(†) Niet zeer lang voor onze komst te Koepang, was de Chinesche wijk door een' fellen brand geteisterd geworden, en onder het getal der huizen, welke bij die gelegenheid geheel of gedeeltelijk door de vlammen werden verteerd, bevond zich ook de tempel dier natie. Meermalen reeds, in een kort tijdsbestek, was in diezelfde wijk brand ontstaan, hetwelk, bij den ligtzinnigen omgang der bewoners van Koepang, met het vuur, gepaard met de aldaar dikwerf lang heerschende droogte, geene verwondering kan baren. Tijdens den laatsten brand had eene gebeurtenis plaats, die, als een karaktertrek van bijgeloof, wel verdient met een paar woorden vermeld te worden. Een aldaar geboren Chinees, die het ambacht van smid uitoefende, kwam namelijk op het denkbeeld, dat hun *Jŏ se fŏ* (d. i. Buddha, in de hoedanigheid van arts — Heiland, in den zin van heilen, heelen, genezen) in den tempel niet moest deugen, dewijl het, naar zijne meening, bleek, dat dit afgodsbeeld, in weerwil van al de offers aan hetzelve gebragt, geen de minste zorg droeg voor de aardsche goederen van zijne aanbidders, ja, gelijk nu klaar bewezen was, niet eens zijne eigene woning voor verwoesting wilde behoeden. Dit dwaze denkbeeld ontstak den man zoodanig in woede, dat hij, de redding van zijne eigene have vergetende, en in het midden van het dreigendste gevaar en de grootste verwarring, zich met geweld van het hem anders heilige voorwerp wilde meester maken, ten einde, gelijk hij bezwoer, hetzelve eens degelijk de kracht zijner vuisten en voeten te doen gevoelen en het vervolgens in zee te smijten.

(§) De Heer Freycinet (Voyage, Part. hist. T. 1. p. 528) meent dit voor het eiland Flores te moeten houden, dewijl Valentyn onder de plaatsen, op hetzelve gelegen, Larantoeka noemt. Doch in dit opzigt heeft Valentyn, wiens topographische opgaven van dit gedeelte des Indischen Archipels over het geheel zeer onvolledig en

de Hollanders met uitstekende vriendelijkheid; die van Koepang veroorloofde hun, zich in zijn gebied neder te zetten en er eene sterkte te bouwen. De bijzonderheden, welke daarmede gepaard gingen, en al hetgeen, van dien tijd af tot op onze tegenwoordige eeuw, van eenig belang te Koepang voorviel, vindt men bij de geschiedschrijvers met de noodige uitvoerigheid aangeteekend.

De landstreek op Timor, welke gezegd kan worden onder het onmiddellijk beheer van het Gouvernement te staan, strekt zich van ongeveer het midden der straat Samauw, noord-oostwaarts langs de baai van Koepang, tot bij de Tandjong Koeroes uit; binnenlands grenst zij aan het kleine gebied van den zoogenaamden vorst van Koepang, aan de landschappen Amarassie en Amabie, mitsgaders aan eenige

---

dikwerf onnaauwkeurig zijn, zich vergist; gelijk reeds in de Historische beschrijving der Reizen ('s Gravenh. 1747. D. 18. bladz. 419) is aangemerkt geworden. Het voldingendste bewijs voor deze meening levert het verslag omtrent die overwinning, door genoemden A. Schot zelven gegeven, en in het zoo even aangehaalde werk (D. 20. bladz. 19) woordelijk te vinden. Bij de oude vaderlandsche geschiedschrijvers vind ik nergens aangeteekend, dat de Hollanders op Flores ooit eene militaire bezetting gehad hebben; doch wel op Solor, waar kort na de bovengemelde inneming der Portugesche sterkte, die op dit eiland, volgens Faria y Sousa (Asia Portugueza, 1666), reeds vroeg bestond, door hen het fort Hendrik gesticht werd. Op Flores onderhield de Oost-Indische Compagnie, gedurende eenigen tijd, alleen eenen zoogenaamden Posthouder, in het dorp Ende, aan de Zuidkust wonende; terwijl de Portugezen, en ook hunne afstammelingen, gewoonlijk zwarte Portugezen genaamd, steeds in het bezit zijn gebleven van Larantoeka en omliggende streken, aan de oostkust van Flores. Trouwens, de Heer de Freycinet spreekt, eenige bladzijden later, zichzelven tegen, naardien hij uit het geschrift van zekeren P. San Domingo aanvoert, dat de Hollanders, beseffende hoezeer zij de magt der Portugezen op Timor door de vernietiging van Larantoeka zouden ondermijnen, in 1660, met eene vloot van zes-en-twintig zeilen, naar Flores waren gestevend, zonder echter gemelde plaats te kunnen bemagtigen, niettegenstaande zij te Solor een middelpunt van operatie en handel bezaten. Maar ook deze opgave is voor een gedeelte onjuist, en wel in de hoofdpunten, namelijk ten opzigte van het zoogenaamde stevenen naar Flores, en het niet kunnen bemagtigen van Larantoeka. Wouter Schouten (Oost-Indische Voyagie, Amsterd. 1676. I. bladz. 79 en verv.), een ooggetuige van die gebeurtenis, geeft van haar een onopgesmukt en naauwkeurig verhaal. De oorlogsvloot bestond, volgens hem, uit 33 zeilen, te weten: 22 schepen, 3 galjooten en 8 sloepen, inhebbende 1200 blanke soldaten en ruim 400 zwarte, van de Ambonsche eilanden, en daarenboven nog ongeveer 1200 man scheepsvolk, zoodat de gezamentlijke magt omtrent 2800 koppen bedroeg. Deze vloot zeilde in het begin der maand mei 1660, uit de baai van Amboina, koers zettende naar het Z. W., zonder dat de bemanning eigenlijk iets wist van hare bestemming; maar toen men den hoogen vulkaan van het eiland Lombatte (Lomblem) in het gezigt kreeg, lieten de Opperhoofden J. van Dam en Truitmans, aan boord van al de vaartuigen weten, dat de vloot eerst eenige dagen aan de eilanden Serbiete (Adenara) en Solor ververschingen innemen zoude en dan op het allerspoedigst naar Makassar oversteken, om aldaar de vijandige Portugezen op het lijf te vallen. De vloot stevende dien ten gevolge van het N. de engte in van Lomblem (Dutch Gut, op de Engelsche zeekaarten), en kwam in het gezigt van Solor ten anker. Zoodra de Portugezen te Larantoeka (zegt Wouter Schouten) van onze komst hoorden, maakten zij zich gereed om naar Timor te vlugten. Zij bleven echter ongemoeid, vermits de vloot, na weinige dagen toevens, weder langs denzelfden weg, N. Oostelijk door de engte, in het ruime sop terugkeerde, stellende zij alstoen aanvankelijk koers om de west, digt langs de engte van Larantoeka (Straat Flores) en voorbij den hoogen vuurberg van het eiland Ende: naam, onder welken bij de Hollanders in die dagen, Flores of Manggarai, gelijk de Solorezen dit eiland noemen, het meest bekend was.

Wij mogen aan het slot dezer lange noot ter teregtwijzing, de aanmerking niet onthouden, dat de geschiedkundige opgaven, in het werk van den Heer Freycinet voorkomende, in het algemeen met voorzigtigheid behooren geraadpleegd te worden. Als een enkel bewijs ter staving onzer aanmerking voeren wij hier aan, hetgeen hij op bladz. 569 van zijn werk, alwaar sprake is van Borneo, Banka en Billiton, in eene noot te lezen geeft: »Les Anglais (heet het daar) se font concéder la propriété de ces deux dernières îles." Diergelijke, met de laatste geschiedkundige gebeurtenissen ten eenen male strijdige misslagen, zijn van zulk een' bereisd', belezen' en geleerd' schrijver inderdaad moeijelijk te verklaren.

andere onafhankelijke distrikten. Hare bevolking bedraagt ongeveer 7000 zielen. Deze is zamengesteld uit omtrent 4000 vreemde eilanders, 500 Chinezen, 100 afstammelingen van Europeanen, 1200 slaven en even zoo vele vrije inboorlingen van het land. Onder de laatsten, en ook onder het getal der vreemde eilanders, voornamelijk der Rottinezen, telt men vele Christenen van de Hervormde Godsdienst, bedragende het getal ledematen dier geloofsbelijdenis in het geheel, met inbegrip der Europeanen en Europesche afstammelingen, ongeveer 1200 zielen. Wij geven dit getal, zoo als het ons (in 1829) is medegedeeld, ofschoon wij niet mogen verzwijgen, dat zich onder hetzelve vele naam-Christenen bevinden. Langzamerhand echter zal, bij een voortdurend verstandig werken, het licht der waarheid zich meer en meer uitbreiden en het uitgestrooide zaad des Evangeliums, naar wij hopen, rijkelijk vruchten voortbrengen. Behalve de vroeger reeds genoemde Timoresche Radja's van de landschappen Amabie, Amfoang, Sonabay (den Kleinen Keizer), Taibenoe en Fonei, aan welke het Gouvernement, niet ver van de stad, kleine stukken gronds ter bewoning heeft afgestaan, hebben in derzelver omtrek ook verscheidene vorsten en mindere hoofden van de eilanden Rotti, Sawoe en Solor hun verblijf gevestigd, en houden aldaar het toezigt over hunne onderdanen, welke, naar oud gebruik, aan het bestuur te Koepang, tot het bewaken der grenzen tegen de strooperijen der vijandelijke Timorezen en tot het verrigten van andere diensten, geleverd worden. De Rottinezen, ten getalle van omstreeks 2000, wonen in onderscheidene dorpen, ten zuiden en noorden van de stad, langs de zeekust; de Sawoenezen, ten getalle van 250 tot 300, meest bij Koepang, en zoo ook de Solorezen, ten getalle van ongeveer 100 zielen. De laatste worden bij voorkeur tot roeijen gebezigd, doordien zij de eenige inlanders zijn, die zich uit vrije keus op de zeevaart toeleggen. Zij zijn meest afkomstig van Lamakera en Lawajang, op Solor, en worden jaarlijks of wel om de twee jaren verwisseld. — Men vindt te Koepang geene andere bedienden dan slaven en vrij verklaarde afstammelingen van dezelve. Zij ontleenen, voor het grootste gedeelte, hunnen oorsprong van Timor zelf, en van de nabijliggende eilanden Rotti en Sawoe; eenige weinigen zijn van Bali, Sumbawa, Celebes en de Papoeasche landen afkomstig. Op de eilanden der Timorsche groep was het vroeger eene vaste gewoonte — en, waar zulks niet door hooger gezag belet wordt, heerscht zij gedeeltelijk nog — dat de krijgsgevangenen, of zij, die hunne schulden niet konden betalen, levenslang tot den slavenstand vervielen, en dit lot was niet alleen hun, maar ook hunne kinderen en nazaten beschoren. Tot hoevele misbruiken van allerlei aard, tot welke lage listen en schreeuwende onregtvaardigheden zulk eene willekeurige en tevens barbaarsche instelling aanleiding moest geven, laat zich gemakkelijk beseffen. Oorlogen werden gevoerd met het uitsluitende doel om gelegenheid te hebben tot het buit maken van slaven, en de naburen opentlijk te kunnen plunderen en berooven. Nadat de slavenhandel in de Nederlandsche bezittingen verboden is, zijn ook de twisten en veeten der verschillende landschappen aanmerkelijk verminderd. Alzoo is door den krachtigen invloed en den goeden wil der beschaafde Europesche natiën, in de van de natuur het meest bevoorregte gewesten der Nieuwe- en Oude-wereld, de kiem gelegd ter verbetering der zeden en ter bevordering van het geluk dier volken.

Dat men aan Timor's kusten geene enkele haven vindt, welke het geheele jaar door eene veilige ligplaats voor schepen biedt, is den zeevaarders bekend. Het land heeft alleen hier en daar groote of kleinere bogten, maar nergens eene eenigzins geslotene reede. Uit dien hoofde kan een schip, gedurende de oostmoeson, moeijelijk aan den zuidkant ankeren en, omgekeerd, in de westmoeson niet wel

ergens aan de noordkust. Onder alle baaijen, welke dit eiland bevat, is die van Koepang de aanzienlijkste (*) en eene der besten gedurende de oostmoeson. Zij is matig diep en haar grond is voor het grootste gedeelte òf modderig òf zandig. Een vlak koralen-eilandje, Poeloe Kera (†) genaamd, ligt nagenoeg midden voor den ingang der baai, en twee andere kleine eilandjes, Poeloe Tikoes en Poeloe Boerong (§) genaamd, zijn aan hare noordzijde, digt onder den vasten wal van Timor gelegen. Op den achtergrond is deze baai door eene lage, moerassige landstreek bezoomd, maar ten noorden en ten zuiden zijn hare oevers meest klippig en hier en daar heuvelachtig. Deze laatste gesteldheid behoudt ook de kust tot voorbij de Tandjong Balmoetoeng, in de straat van Samauw, waar een kalkgesteente van lateren oorsprong (koralen-kalksteen), het land een allezins oneffen en onvruchtbaar aanzien geeft. Pongamia glabra maakt hier het voornaamste geboomte uit, terwijl de Rottlera Blumei, als een lage struik met gekrulde, schijnbaar ziekelijke bladeren, en onderscheidene andere taaije heesters van de familiën der Euphorbiaceae en Ebenaceae, aan den dorren bodem eenig leven bijzetten. De Capparis mariana maakt evenwel den grootsten sieraad uit dier kale klippen. Dáár, waar de stranden zandig zijn, ontwaart men hoofdzakelijk gewassen van de geslachten Mezoneurum en Acacia, de Tournefortia argentea, Tribulus moluccanus, Josephinia imperatricis, onderscheidene Convolvulaceae, Malvaceae en Palmae. Op de lage, moerassige stranden eindelijk en hunne naaste omstreken, vindt men dezelfde plantsoorten, welke aan dusdanige gronden, tusschen de keerkringen, eigen zijn, zoo als die, welke behooren tot de geslachten Rhizophora, Brugiera, Sonneratia, Aegiceras en Acanthus. »Eene enkele soort slechts," zegt de Heer Spanoghe, aan wien ik deze korte, botanische aanteekeningen verschuldigd ben, »niet eigen aan Java, maar wel op de kust van Koromandel voorkomende, mengt zich mede in deze groep, namelijk de Lumnitzera racemosa" (⁎).

(*) Hare diepte, van het westen naar het oosten, bedraagt 3½ geogr. mijl, en hare breedte, van het zuiden naar het noorden, gemiddeld ruim 2 mijlen.

(†) *Kera*, Koepangsch (*Keeah*, Rottineesch) beteekent: zeeschildpad.

(§) *Tiekoes* (تيكس) beteekent: muis of rat; *Boerong*, gelijk men weet, vogel.

(⁎) Aangaande de Flora van het onderhavige land, verwijzen wij inzonderheid tot de Description d'un Herbier de l'île de Timor, van den Heer Decaisne (Nouvel. Annal. du Muséum d'histoire nat. T. 3. p. 333) en den, door nu wijlen den Heer Spanoghe vervaardigden Prodromus Florae Timoriensis (Linnaea van D. F. L. v. Schlechtendal, 1841, B. 15). In deze beide verhandelingen zijn meer dan 600 plantsoorten van dit eiland beschreven. Van dit getal is de verhouding der Monocotyledonen, met inbegrip der varen, tot de Dicotyledonen, $= 1 : 4\frac{1}{2}$; eene verhouding, welke overeenstemt met de door den Heer R. Brown gedane waarnemingen omtrent de vegetatie der aequinoxiaal-streken van Nieuw-Holland en die van den Congo in Afrika, en welke naar zijn vermoeden even zoo zal zijn aan de kusten van het Indische vasteland. Als de op Timor het menigvuldigst voorkomende familiën, geeft de Heer Decaisne de volgende aan, welke, met uitzondering der eerste familie — die verreweg de rijkste is, als bevattende zij bijkans het negende gedeelte der soorten van het geheele, boven opgegeven getal — eene trapsgewijze vermindering in soorten aantoonen. Leguminosae, Gramineae, Euphorbiaceae, Urticeae, Compositae, Filices, Cyperaceae, Malvaceae, Acanthaceae, Convolvulaceae, Rubiaceae, Byttneriaceae, Myrtaceae, Verbenaceae, Solaneae, Labiatae enzv. De laatstgenoemde familie staat tot de eerste $= 1 : 6$, maar tot de tweede $= 1 : 3$. In het geheel heeft de Flora van Timor veel overeenkomst met die der Molukken, van Indië in het algemeen en van Nieuw-Holland, voor zooveel namelijk de kustplanten betreft; en ten opzigte der binnenlandsche vegetatie, zijn het de eilanden en het vasteland van Afrika, met welke het een aantal geslachten en soorten gemeen heeft. — Merkwaardig is het, planten in de omstreken van Koepang te zien groeijen, welke op Java alleen op hooge bergen gevonden worden, zoo als de Epithema Brunonis, de Rhynchoglossum obliquum en eenige anderen.

De kust, op dit gedeelte des eilands, is het sterkst bewoond nabij Koepang en van daar noord-oostwaarts langs de baai. De voornaamste plaatsen, in deze strekking tot aan den noordelijken hoek der baai (de Tandjong Pakoela), zijn: Oisapa, Manikie, Obelo, Babauw, Pritti en Soelamoe. Aan gene zijde, of ten zuidwesten der stad, bevinden zich het dorp Namsai en eenige andere kleine gehuchten. Landwaarts in, op eenigen afstand van de zee, treft men geene eigenlijke dorpen meer aan, maar wel, hier en daar, slechts afzonderlijk staande woningen, of eenige weinigen bij elkander. Wij schrijven hier de aanteekeningen, omtrent verscheidene, door ons in de omstreken van Koepang ondernomene togten, uit ons Dagboek af, zoo als wij dezelve, onder den indruk van het oogenblik, onopgesierd ten papiere stelden.

»Koepang, den 1 november 1828. Gisteren hebben de Heer Macklot en ik de eerste excursie oostwaarts langs het zeestrand gedaan. Wij strekten ons togtje uit tot Manikie, een dorp, ongeveer twee uren gaans van hier liggende en waarin de vorstelijke familie van het landschap Amfoang haar verblijf houdt. Ons doel was voornamelijk, zeedieren te verzamelen en tevens te jagen, en in beide opzigten heeft ons de uitkomst tamelijk wel bevredigd. Nergens in Indië is misschien de gelegenheid gunstiger tot het verzamelen van zoöphyten en schaaldieren, dan aan de noordkust van Timor, en bijzonder nabij Koepang. Naauwelijks heeft men daar de grens der stad achter den rug, of men bevindt zich op een klippig strand, hetwelk, op vele plaatsen, flaauw hellend in zee uitloopende, zich bij laag water als een uitgestrekt droog vlak opdoet. Daar is het vruchtbare veld, waar den Dierkundige een rijke oogst verbeidt. Doode en levende koralen, zeer verschillend van gedaante en structuur, bedekken bijna overal den steenigen bodem; terwijl krabben van verscheidene geslachten, benevens eene menigte Asteriae en Ophiurae, Echini, Actiniae, Holothuriae en allerlei weekdieren den rifachtigen grond bewonen. — Tot aan Owa, waar het buitenverblijf van den Resident is gelegen, en welke plaats slechts een groot kwartier uur gaans van de stad verwijderd is, betreedt men, langs den zeeoever, een' fraaijen, breeden weg, den eenigen, buiten de stad, welke als een gemakkelijke rij- en aangename wandelweg melding verdient. Van Owa, verder naar het binnenste der baai, vindt men alleen smalle en zeer oneffene paden, die nu eens digt langs den waterkant of zelfs, als wedden, door het water voeren, dàn weder, een weinig meer landwaarts in, tusschen ruwe klippen heenkronkelen. Ongeveer halfweg Manikie, ligt Oisapa, waar men eene inlandsche Christenschool van het Nederlandsche Zendelinggenootschap aantreft (*). Talrijke kokospalmen verheffen in dit dorp hunne kruinen ver boven de overige aangeplante en wilde boomen. Naarmate men Manikie nadert, verliest het strand deszelfs rotsen: het wordt vlak en zandig, en aan den mond der rivier van Manikie eenigzins slijkig. Wij vonden daar eene menigte watervogels, als: Numenius phaeopus, of ten minste eene hem zeer naauw verwante soort, Limosa rufa, verscheidene kleine Charadrii, eenen nog onbeschrevenen Totanus, dien ik, uithoofde van zijn licht graauw, als bepoederd kleed,

(*) In dien tijd bestonden er in dit gedeelte van Timor, in het geheel slechts 3 scholen, te weten: te Koepang, te Oisapa en te Babauw. Sedert dien tijd is het getal, volgens het, in 1841, door het Nederlandsche Zendelinggenootschap uitgegeven verslag, tot 7 aangegroeid, alwaar, in het begin van 1839, omtrent 1000 kinderen, in het lezen, schrijven en de beginselen der Christelijke leer, onderrigt ontvingen.

pulverulentus (*) noem; voorts Himantopus leucocephalus (†) en eene kleine Tringa, veel gelijkenis hebbende met T. Temminckii. Telkens trof ons het klagende geluid der Numenii en Limosae, een geluid, hetwelk de levendigste aandoeningen in ons te weeg bragt en menige half weggewischte herinnering onzer vroegere jagttogten langs de vlakke kusten van het vaderland, met nieuwe kracht weder verlevendigde. Toen wij tegen den avond huiswaarts keerden, bespeurden wij een' vrij grooten krokodil, welke digt bij den oever, met de punt van zijn' snuit buiten het water, op buit loerde. Bekend zijn de zonderlinge meeningen, welke de Timorezen vroeger omtrent deze groote amphibiën koesterden: meeningen, die echter thans, gelijk ons verscheidene verstandige inlanders verzekerden, zeer veel van haar gezag hebben verloren, zoodat geen bewoner dezer landen er nog eene eer in schijnt te stellen, van zulk een gevaarlijk dier af te stammen.

Den 3[den] november. Heden bezochten wij eenige vorsten, in het binnenland ten zuiden van hier gezeteld. De weg voerde ons aanvankelijk zuidwaarts, over de uit jongeren kalksteen bestaande hoogten, en na deze met onze paarden te hebben bestegen, bereikten wij eene vlakte, welke ruw, met losse kalksteenklippen als bezaaid en met eene menigte lontarpalmen bedekt was. Hier hadden wij het vreemdsoortige schouwspel van eenen beschonkenen vogel (§), welke al tuimelende, uit de hoogte,

(*) Kop en alle bovendeelen van het ligchaam grijs; de vederen van den rug en der vleugels met lichtere randen; slagvederen graauw-bruin met witte schaften; keel, buik, onderdekvederen van den staart en eene overlangsche streep boven ieder oog, wit; borst bleek graauwachtig; teugel (*lorum*) zwart; bek groenachtige loodkleur; iris bruin; pooten okergeel. Geheele lengte van het ligchaam 0,271; lengte des beks van den mondhoek 0,046.

(†) Verkeerdelijk staat deze vogel, op bladzijde 22, onder den naam van H. melanopterus vermeld. Deze Europesche soort is in Oost-Indië nog niet waargenomen, moetende dienvolgens ook de opgave van D[r]. Horsfield (Transact. of the Linnean Society, XIII. p. 194) verbeterd worden. De H. leucocephalus komt sporadisch in den geheelen Indischen Archipel, van Nieuw-Holland en Nieuw-Guinea tot Java en Sumatra, en dus zonder twijfel ook in de meeste warme streken van het vasteland van Indië, voor. De Koepangnezen op Poeloe Samauw noemen hem *Manoe maloeïe-bibi*, hetgeen eenen vogel (*manoe*) beteekent, die door zijne kleuren het kleed van eene geit (*bibi*) naäapt (*maloeïe*).

(§) Trop. timoriensis, n. sp. Een weinig kleiner dan Trop. corniculatus, van welken onze nieuwe soort zich vooral door haren, grootendeels met vederen bedekten kop en door de gedaante van den knobbel boven den bek, op den eersten blik onderscheidt. Rug, vleugels en staart zijn bij haar bruin; kruin en achterhoofd eenigzins lichter, en aan iedere zijde van den bovenkop loopt eene overlangsche witachtige streep; kin en keel zilverkleurig wit; de vederen der keel hebben bruine schaften, die 1½ tot 2 Ned. lijnen lang, vrij buiten de vaan uitsteken; dekvederen der ooren bruinachtig zwart; buik bruin-graauw; zijden van den kop, rondom de oogen, kaal, even als bij Trop. argenticeps, Gould; in den nek vormen de vederen eene soort van kraag. De knobbel boven den bek is niet bijzonder hoog, maar lang, verliezende hij zich naar voren toe, omtrent ter halver lengte van den bovenbek, zeer flaauw in deszelfs rug. Lengte des beks, van den mondhoek tot aan de punt, 0,04; lengte der vleugels, van den carpus, 0,154, des staarts 0,14.

Naauw verwant aan dezen vogel van Timor is eene andere soort van dit geslacht, door ons alleen langs de zuidwestkust van Nieuw-Guinea waargenomen, en die insgelijks dikwerf met den waren Trop. corniculatus van Nieuw-Holland verwisseld is geworden. Wij willen haar hier kortelijk nader beschrijven, onder den naam van Trop. novae-guineae. Bij deze soort is de knobbel boven den bek aanmerkelijk korter, dan bij de bovengemelde, ten naastenbij den vorm hebbende als die van Trop. argenticeps. Gelijk bij dezen laatsten en den Trop. timoriensis, heeft ook de Trop. novae-guineae den boven- en achterkop met vederen bedekt en alleen de zijden van den kop zijn kaal. Kop, rug, vleugels en staart zijn bij hem insgelijks bruin; buik in het graauwachtige trekkende; kin en keel graauw-bruin met witte zoomen aan de matig breede vederen; de schaften van die der keel zijn ook hier aan de punten, 1 tot 2 lijnen lang, van vanen ontbloot, en in den nek zijn de vederen kraagswijze opwaarts gerigt. Lengte des beks, van den mondhoek tot aan de punt, 0,036; lengte der vleugels, van den carpus, 0,141, des staarts 0,119.

langs den stam van zulk een' palmboom tot bijkans op den grond, naar beneden fladderde, en zich vervolgens in wonderbaarlijke slingeringen verwijderde. Zulks heeft meermalen plaats, doordien deze vogels zich somtijds uit de bamboezen kokers of de van palmbladen vervaardigde bakjes drenken, in welke de inlanders den zoogenaamden palmwijn (*Tocak*) opzamelen. Ten einde dit, bij droppels uit de afgeknotte vruchtstengels zijpelende sap, niet al te spoedig tot gisting zoude overgaan en zuurachtig worden, werpen zij in die kokers of bakjes kleine stukjes van eene bittere schors (*). Sommige dezer schorsen geven aan het vocht eene dronken makende kracht, waardoor de vogels dikwerf zoo bedwelmd worden, dat zij op den grond rondtuimelen en met de hand kunnen gegrepen worden. — Onder de boomen, die de vlakte begrensden, merkten wij eenen met vruchten beladenen vijg op, in welken zich onderscheidene, naar het ons voorkwam, nog onbekende vogels, inzonderheid kleine Meliphagae en eene langstaartige zwarte duif (†) ophielden. Weldra bereikten wij eene kleine hoogte, met de woning van den Radja van Amabie prijkende. Het huis van dien vorst was van eenen vier voet hoogen muur, van los op elkander gestapelde steenen, omgeven, en voor het overige gebouwd in den gewonen trant der beschaafdere inlanders dezer streken (zie Pl. 37, van onderen). Eene kleine opening, in het midden van eene der zijden des muurs, verleende den ingang tot het plein. Een weinig zijwaarts voor dezen ingang stond een dorre boom, op welks takken wij vijf menschenschedels ontwaarden, welke door het volk van Amabie, in den oorlog tegen Amanoebang, den vijand waren afgehouwen en aldus ten toon gesteld. Deze schedels bevonden zich daar blijkbaar reeds geruimen tijd; doch naar het scheen, nog niet lang genoeg om in de oogen van het volk, als de sprekende bewijzen van deszelfs moed en dapperheid in den strijd, hunne waarde te hebben verloren. De vorst van Amabie ontving ons zeer deftig in zijn grootst plegtgewaad, bestaande uit een' blaauwen rok met borduursels, eenen korten broek en witte zijden vest, tusschen welke een groote jabot prijkte, witte zijden kousen en schoenen met zilveren gespen, terwijl een groote opgetoomde hoed op een tafeltje naast hem lag. Het was een man van middelbaren leeftijd, niet groot van postuur en van eene matige ligchaamskracht, met een' ernstigen en oplettenden blik. Zijne manieren beantwoordden aan zijn uiterlijk aanzien, en hij betoonde zich jegens ons in de hoogste mate heusch en vriendelijk. Hij sprak op zachten toon en afgepast; niet veel meer, dan tot de geregelde voortzetting van het onderhoud noodzakelijk was, en trachtte ons zijne goede gezindheid door eenige verpligtende woorden aan den dag te leggen, daarbij eene, blijkbaar welgemeende, lofspraak op den Resident en de Hollanders in het algemeen niet vergetende (§). Wij bleven van

---

(*) Meestentijds van de Caesalpinia ferruginea, in den omtrek van Koepang *Kilaroe* genaamd, vermits de bast van dezen boom hoofdzakelijk gebezigd wordt ter bereiding van den *Laroe*, zijnde een uit het lontar-sap, door langzame, geestige gisting verkregen, bitter en scherp smakende drank, welke zoowel bij vrouwen als mannen zeer geliefd is.

(†) Later door den Heer Temminck beschreven en afgebeeld in de Planches coloriées (552) onder den naam Columba modesta. Zij is, even als de overige Oost-Indische soorten met zeer lange en breedgevaande staartvederen (Col. phasianella, leptogrammica, ruficeps en Reinwardtii), een ware bosch- en bergvogel.

(§) Deze verklaring uit den mond van den Radja van Amabie, die zich jegens het Nederlandsche Gouvernement steeds onwankelbaar getrouw heeft getoond, deed ons innig genoegen, daar wij haar voor een zuiver uitvloeisel zijner opregte meening mogten houden. Die Europeanen echter, welke aan soortgelijke uitboezemingen, hunne eigene natie betreffende, altoos een onbepaald vertrouwen hechten, toonen met het karakter der Indische eilanders, vooral met dat der Grooten, slecht bekend te zijn. Is het nu aan onkunde in deze, of aan opzettelijke kwade trouw, aan lasterzucht of door jalouzij opgewekte boosaardigheid te wijten, dat onderscheidene Engelsche reizigers, terwijl zij de han-

onzen kant niet ten achteren in het minzaam beantwoorden zijner beleefdheden, en gaven hem vooral te kennen, hoezeer het Nederlandsche Gouvernement zijne opregtheid en trouw op prijs stelde en hem wederkeerig opregtelijk genegen was. Hetgeen wij, onder deze pligtplegingen, omtrent het land van hem te weten kwamen, was niet veel en behelsde voornamelijk, dat er om dien tijd steeds vele menschen aan koorts leden en ook de sterfte het meest was; welk ongezond tijdperk gewoonlijk tot aan het rijpen der mais aanhield, alswanneer het luchtgestel weder beter en gezonder werd. Na een groot half uur bij dien vorst te hebben vertoefd, bestegen wij op nieuw onze paarden en vervolgden ons togtje verder zuidwaarts. Wij reden afwisselend langs eenige bebouwde stukken gronds en over wilde, met boomen en struiken begroeide heuvelen. De eigenaardige vorm des tamarindebooms, der Eucalypti en eener soort van Acacia (*), die zich door breede, nagenoeg horizontaal uitgestrekte takken kenmerkt, geven aan het land een bijzonder karakter. Deze karakteristieke physionomie des lands wordt nog vermeerderd door de kudden buffels, die in half wilden staat, onbewaakt en aan zich zelve overgelaten, overal rondzwerven (†). Onze inlandsche geleiders bragten ons aan eene plaats, Oipoera genaamd, waar eene wel van zoet en kristalhelder water uit den grond opborrelde; deze bron voorziet eenige, niet ver van daar gelegene rijstvelden van het noodige water. Natte of bewaterde rijstvelden (*Sawah's*) zijn anders in deze streken zeldzaam. Naast deze bron stonden eenige oude, eerwaardige waringiboomen (Ficus benjamina), in een' van welke eene vlugt groene duiven zat, de eersten, welke wij van

---

delingen hunner eigene regering in den Archipel, zoo hoog ophemelen, die van het Nederlandsche gouvernement op alle wijzen in een valsch en hatelijk daglicht trachten te plaatsen? Wij willen in deze geen oordeel vellen, maar hen, die met de dubbelhartigheid der Indische Grooten niet bekend zijn, op dezelve opmerkzaam maken. Zij zijn gewoon, zoo als men zegt: de huik naar alle winden te hangen, waardoor der ligtgeloovigen ijdelheid of het nationaal zelfgevoel ligtelijk gestreeld wordt en, ook ter goeder trouw, tot valsche oordeelvellingen kan aanleiding geven. Hoe dikwerf de Nederlanders, vooral in de latere tijden, daarvan de speelbal zijn geweest, is algemeen bekend; en men mag het er voor houden, dat, wanneer men de Duitschers in dat opzigt, dezelfde onjuiste en vernederende gedachte omtrent ons ziet koesteren, zulks alleen daaraan is toe te schrijven, dat zij, ten aanzien der Oost-Indische Koloniën, meestal gewoon zijn, hoofdzakelijk Engelsche geschriften te raadplegen.

(*) Acacia quadrilateralis.

(†) Men vindt in deze streken bijna alleen donkerkleurige buffels, terwijl op Java, Sumatra en andere westelijke eilanden, ook het albino-ras zeer algemeen en menigvuldig is. Dit verschijnsel is daardoor te verklaren, dat op Timor, even als in de zuidelijke deelen van Borneo, de buffel genoegzaam alleen ten wille van zijn vleesch en zijner huid wordt aangefokt, terwijl hij in de gemelde, meer beschaafde Sunda-eilanden, tevens als trekdier voor kar en ploeg en anderen zwaren arbeid gebezigd wordt. Het is den inlanderen, voor dit laatste doel tamelijk onverschillig, welke kleur het dier heeft, indien het slechts krachtig en volwassen is. Anders is het gesteld, ten aanzien van de tot de slagt bestemde beesten, vermits onder de inboorlingen vrij algemeen het gevoelen heerscht, dat het gebruik van het vleesch der witte buffels, eene soort van huidziekte te weeg brengt, uit min of meer groote, witte vlekken bestaande. Deze huidziekte wordt ook werkelijk veel zeldzamer op Timor en Borneo, dan op Java, Sumatra en elders aangetroffen. Het ware niet zonder aanbelang te weten, of zij veel op Siam voorkomt, alwaar, volgens G. Finlayson (Journ. p. 262), de witte buffel zeer gemeen is. De meening van dezen reiziger, dat de oorzaak van de leukaethiopische ontaarding des buffels, voornamelijk in het luchtgestel te zoeken zoude zijn, vinden wij door geene bewijsgronden ondersteund. Immers de twee rassen van den buffel, het oorspronkelijke zwartblaauwe en het albino-ras, blijven zich overal gelijk, zonder dat men ergens den geringsten overgang in de kleuren, de minste schakering van tinten bij hen waarneemt. Deze standvastigheid behoort tot de karakteristieke trekken van dit dier, door welke het zich op eene zoozeer in het oog loopende wijze van al de overige rundveesoorten onderscheidt. Door zijne logge ligchaamsgestalte, zijn zonderling heesch geschreeuw, en zijne amphibiënachtige levenswijs, mag het, in zekeren zin, als overgangsvorm tot de zoogenaamde dikhuidige zoogdieren beschouwd worden.

die soort (Columba psittacea) hier opmerkten. Niet ver ten noorden van dit bekoorlijk plekje woont de vorst van het landschap Fonei, bij wien wij insgelijks een bezoek gingen afleggen. De woning van dien vorst zag er minder voordeelig uit, en hij zelf was niet zoo oud-adellijk zwierig opgetooid, als zijn Amabiesche medebroeder. Zijn opperkleed bestond enkel uit een' sitsen, geel en groenachtig gekleurden kabaai met groote bloemen. Daar het omstreeks middag en zeer warm was, liet hij ons verschen toeak of palmwijn ter verfrissching aanbieden. Wij rustten een weinig uit, deden middelerwijl eenige navorschingen omtrent de voortbrengselen van het land, en gaven hem, even als aan de andere vorsten, onzen wensch te kennen, dat hij ons bij gelegenheid met een tegenbezoek in de stad mogt komen vereeren. Bij onze aankomst, zoowel als bij ons vertrek, werd ter onzer eere een stukje geschut gelost. Van den vorst van Fonei begaven wij ons naar de woonplaats van den zoogenaamden Kleinen-Keizer, die zijnen zetel te Bakanasi, ongeveer vijf kwartier ten zuid-zuidwesten van Koepang gevestigd heeft. Het verblijf van dezen Keizer was waarlijk geen schitterend paleis, maar integendeel eene zeer vervallene woning, welker inwendig gedeelte vooral een zeer ongunstig denkbeeld omtrent de grootheid van dezen vorstelijken tak inboezemde. Het hoogste gezag wordt thans door eenen Fettor uitgeoefend, die als voogd over den nog onmondigen vorst is gesteld, aan wien, bij het overlijden van zijnen grootvader, zijnde zijn vader reeds vroeger gestorven, de wettige erfopvolging ten deel is gevallen. Het is een knap en schrander jongeling, die zijne opvoeding te Koepang geniet en aldaar onder het bijzondere toezigt staat van den Heer Tieleman, Secretaris van het Gouvernement. In de vorsten-woning te Bakanasi trokken twee lange tafels, aan weêrszijden van het vertrek, al dadelijk onze aandacht. Op ieder dezer tafels stond eene ontzaggelijk groote doodkist, uit zeer zwaar hout vervaardigd, en welker deksels, langs de kanten, met was waren digtgesmeerd. In de eene kist lag, gelijk men ons mededeelde, de laatst overleden, oude vorst; in de andere zijne echtgenoot: beide waren al eenige jaren geleden gestorven, maar bij mangel aan geld, om deze lijken volgens gebruik plegtig ter aarde te bestellen, hetgeen bij de Grooten steeds met langdurige en kostbare feesten vergezeld gaat, en ook — en wel voornamelijk — omdat de schulden der overledenen nog niet betaald waren, hetwelk hier bij het begraven van lijken in de allereerste plaats in aanmerking komt, moesten dezelve zoo lang boven aarde blijven staan, tot aan beide vereischten voldaan, de feesten gegeven en de schulden betaald konden worden. Men ontving ons vriendelijk, verhaalde ons velerlei, doch niets belangrijks omtrent het land en het volk. Bij geen der andere vorsten hadden wij zoo vele vrouwen opgemerkt, van welke sommige ons dadelijk te gemoet kwamen en zich zeer spraakzaam toonden, als hier. Na ons een tijdlang met haar onderhouden te hebben, groetten wij allen minzaam, stegen te paard en sloegen het pad in naar de woning van den vorst van Taibenoe, welke niet ver van Koepang zijn verblijf heeft. Hier vonden wij een groot, fraai huis, op eene hoogte gelegen, tot hetwelk men langs eenen steenen trap opging. De vorst, een bejaard deftig man, op zijn Europeesch, in het zwart gekleed, kwam ons zeer beleefd reeds aan de deur te gemoet. Hij toonde zich ongemeen vriendelijk en spraakzaam, en verhaalde ons, onder anderen, ook verscheidene geschiedkundige bijzonderheden van zijn stamhuis en zijner voorvaderen, van welke wij later, wanneer wij over die landstreek zelf zullen handelen, gebruik hopen te maken.

Weinige dagen na dit kortstondig bezoek aan eenige naburige vorsten, begaven wij ons op reis naar het binnenste der baai. Wij verwijlden toen verscheidene weken te Babauw, Pritti en omliggende

streken; een verblijf, hetwelk op onze gezondheid en die onzer Javaansche bedienden zeer nadeeligen invloed had. Het uitgestrekte, vlakke land, hier en daar digt met houtgewas bedekt en van moerassen doorsneden, deed zijne koortswekkende eigenschap langzamerhand aan de meeste onzer gevoelen. — Babauw is eene plaats, door een niet onaanzienlijk getal Rottinezen en Timorezen bewoond; buitendien bevinden zich aldaar ook verscheidene inlandsche Christenen, alsmede eenige Chinezen en Europesche afstammelingen van Koepang, wier huizen meerendeels in ééne reeks langs den weg, op de groote vlakte staan, die, zich van daar noordwaarts tot voorbij Pritti uitstrekkende, den geheelen achtergrond der baai omgeeft. Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat de meeste rijst, welke in het westelijke gedeelte van Timor gekweekt wordt, van Babauw afkomstig is. Het bebouwen der velden aldaar, kost den planter slechts weinig moeite, terwijl derzelver bewatering ten eenen male aan de natuur is overgelaten, hetwelk ten gevolge heeft, dat de bewerking, het zaaijen en oogsten, onveranderlijk door de saizoenen wordt aangewezen, en ook slechts eenmaal in het jaar kan plaats vinden. Die arbeid begint omtrent in het midden der regenmoeson (gewoonlijk in de maanden januarij of februarij), wanneer de bodem behoorlijk doorweekt is; alsdan worden in het te bereiden veld een aantal buffels gedreven en zoo lang in hetzelve rond gejaagd, tot zij den grond genoegzaam zacht en als tot modder getreden hebben. Het beplanten der velden geschiedt op de in den Archipel algemeen gebruikelijke wijze; de inzameling heeft in julij of augustus plaats. Gemeenlijk worden de korrels eenvoudig van de halmen in manden afgestreken, hetwelk meestal de taak is der vrouwen. De opbrengst dezer natte rijstvelden zal, gemiddeld, 20—25 voudig zijn (*). — Ofschoon de bewoners dezer streken doorgaans zeer tot gemak zijn geneigd, en daarom elke ligchamelijke beweging en krachtsinspanning gaarne op de minst moeijelijke wijze verrigten, zijn zij evenwel aan de, onder de Indische eilanders algemeen en van oudsher gebruikelijke manier, van het graan, niet door het vee uit den bolster te laten treden, maar hetzelve tot dat einde in groote houten vijzels, *Loempang* genaamd, te stampen, tot heden toe getrouw gebleven.

Jonge kalkgesteenten, kalkmergel en blaauwe klei zijn de voornaamste bestanddeelen van den grond, door ons in de omstreken van Babauw waargenomen. Het kalkgesteente is deels blaauwachtig, deels rood-bruin van kleur, meestal zeer vast, en niet zelden van vele kalkspaat-aderen doortrokken. Kalkmergel vonden wij alleen in afzonderlijke stukken op den berg Ilhauw en in eenige rivier-bedden, aan den voet van dien berg (in de Soengej Takalele) en elders. De kleur dezer stukken is geelachtig wit; zij zijn min of meer broos en bevatten eenig kwartszand. Op sommige zeer lage plaatsen der vlakte, alwaar zich in de regenmoeson veel water verzamelt en hier en daar groote modderpoelen en moerassen vormt, welke echter in het droogе jaargetijde, door de lang aanhoudende hitte, weder grootendeels opdroogen, verkrijgt de kleiachtige grond in alle rigtingen zulke diepe scheuren en spleten, dat men denzelven niet, dan met veel omzigtigheid, kan bewandelen. Op eene plaats, omtrent anderhalf uur van Babauw verwijderd, toonden ons de inlanders eene zoutachtige bron, welke voor de buffels veel aantrekkelijks schijnt te hebben en door geheele kudden dezer dieren dikwijls bezocht wordt. Ook lekken zij vaak aan de eenigzins met zoutdeelen bezwangerde kleiaarde in den omtrek. — Onder de vogelen, door ons

(*) In de oostelijke gedeelten van Java geven, volgens de waarnemingen van eenen opmerkzamen, oud-Indischen ambtenaar, de vruchtbaarste sawahvelden eenen 27 voudigen, de schraalste eenen 10 voudigen oogst. (Zie H. J. Domis, de Residentie Pasoeroeang enzv. 1836, p. 50.)

in die streek verzameld, vermelden wij hier alleen eenige nieuwe en zeldzame soorten. Tot de nieuwe behooren: een kleine patrijs (*) en verscheidene insekten-etende soorten van de geslachten Muscicapa, Rhipidura en Hylophilus. Tot de meer zeldzame, en die ons, even als de eersten, in geen ander gedeelte van den Archipel, als alleen op het eiland Timor, zijn voorgekomen: Muscicapa hyacinthina, Saxicola melanoleuca, Amadina castanotis, Columba cincta en Merops Thouinii. De laatstgenoemde toont volmaakt dezelfde levenswijze als de Javaansche soorten Merops cyanorrhos en Leschenaultii; zij maakt, gelijk deze, haar nest in diepe gaten in de aarde, vervolgt ook, even zwaluwachtig, de insekten, en rust bij tusschenpoozen op de dorre twijgen der boomen uit. — Te Pritti ontdekten wij niet alleen op nieuw verscheidene vogels, maar ook eenige zoogdieren en amphibiën, en verrijkten tevens het getal der door ons reeds bijeengebragte ongewervelde dieren, vooral die van de klasse der insekten. — Er wonen aldaar vele Rottinezen, welke meest allen in het bezit zijn van Europesche vuurwapenen, hetgeen ons eene goede gelegenheid verschafte tot het houden van drijfjagten in de nabijliggende wildernissen, waar zich inzonderheid vele wilde varkens ophielden. Al de voorwerpen, welke wij het geluk hadden van deze dieren te dooden, behoorden tot die kleine soort, welke ik onder den naam van Sus timoriensis heb aangeduid (†). Bij zulk een' jagttogt werd ook eenmaal eene wilde kat (§) gedood, het eenige voorwerp, dat wij van dit kleine roofdier in onze magt kregen, en tevens de eenige soort van het kattengeslacht (Felis), door ons op Timor aangetroffen (⁎). In plaats van gegotene kogels, gebruikten de Rottinezen, uit lood, tin of ijzer geslagene ballen, òf rolvormig geslepene kalksteenen, die gewoonlijk de lengte van 3—4 Ned. duimen hebben. De laatste vooral zijn zeer gevaarlijke voorwerpen; zij vliegen sterk suizende door de lucht, en brengen, waar zij treffen, geweldige verwondingen te weeg. Er behoort vele oefening toe, om zich wel van dezelve te bedienen; toch hebben wij eenige witte reigers en duiven met zulke rolsteenen zien dooden. Ten opzigte der vogelen merken wij hier alleen aan, dat bij Pritti, op moerassige plaatsen van het digte bosch, Nycticorax caledonicus vrij menigvuldig was, en zich dikwerf bij kleine troepen vertoonde. Wij zagen dezen nachtreiger meest altijd in de boomen, zeer zelden op den grond. Onder de nog niet beschrevene soorten, bevindt zich een waterhoen (‡)

(*) Perdix Raaltenii. Een weinig grooter dan de kwartel. Bovendeelen rood-bruin met vele fijne, zwarte dwarsstrepen en eenen lichten, in het grijze trekkenden tint langs de schaften der vederen; de rood-bruine vederen der borst zijn van eenen breeden, graauwen zoom voorzien; keel meer éénkleurig witachtig; benedenlijf vuil geelachtig wit met roest-roode boorden aan de vederen en donkere dwarslijnen. Iris bruin. Het wijfje verschilt uiterlijk van het mannetje, alleen door een eenigzins bleeker kleed. Geheele lengte 0,21; lengte des staarts 0,05; der vleugels, van den carpus, 0,091; des beks, van den mondhoek, 0,016.

(†) Zoogdieren van den Indischen Archipel, bladz. 42.

(§) Felis megalotis, l. c. bladz. 54.

(⁎) Onze onderzoekingen wederleggen dus voldoende, de in sommige aardrijksbeschrijvingen geuite meeningen, alsof de bosschen van Timor van wilde katten zouden wemelen. Trouwens, oppervlakkige en in ongerijmde overdrijvingen genoegen scheppende reizigers maken dit eiland ook tot de verblijfplaats van den Babi-roesa, en laten op hetzelve de apen in troepen van 300 stuks bij elkander leven.

(‡) Gallinula leucomelana, n. sp. Komt de Gall. phoenicura zeer nabij, doch is eenigzins grooter, houdende hare vleugels, van den carpus tot aan de punten, 0,165 (bij G. phoenicura 0,13); haar bek, van den mondhoek, 0,035, en deszelfs hoogte van achteren 0,012. Kop, achterhals, rug, vleugels en staart bruinachtig graauw, op den rug en den staart eenigzins in het olijf-bruine trekkende; kin, keel en van daar verder benedenwaarts, over het midden der borst en des buiks, wit; deze overlangs loopende witte streep is aan weêrszijden door eene smalle zwarte streep bezoomd; zijden van het lijf blaauw-grijs; onder-dekvederen van den staart roest-rood.

en eene kleine eend (*). Het eerstgemelde bewoonde, even als Gallinula phoenicura op Java, Sumatra, Borneo en Celebes, voornamelijk de, met hoog gras of digt ruig begroeide, sombere en moerassige plaatsen, in de bosschen. De eend, welke zich toenmaals (in de maand december) waarschijnlijk op den togt bevond, vertoonde zich gemeenlijk in kleine vlugten van twee tot vier stuks, die door de, hier en daar, stil en eenzaam tusschen het lage hout gelegene plassen werden aangelokt. Zij was voor het overige schuw; stemgeluid hebben wij nooit van haar gehoord. Groote duiven (Columba rosacea, Pl. col. 578) en witte kakketoes (Ps. sulphureus) droegen, door hun onophoudelijk ge-

(*) Anas (Mareca) gibberifrons, n. sp. Ten naastebij zoo groot als Anas querquedula. Spiegel, beider geslachten, even als bij Mareca castanea, Eyton, fluweel-zwart met eene metaalkleurige licht groene streep in het midden. Voorhoofd hoog, bolachtig, en daar achter, omtrent in het midden van den schedel, flaauw hol ingedrukt. Kop, rug en vleugels graauwachtig bruin; de vederen van den bovenrug, der vleugels en ook gedeeltelijk die der kruin, lichtkleurig gezoomd; de groote boven-dekvederen der vleugels wit; keel vuil geelachtig wit; de vederen van het onderlijf zijn aan den wortel grijs, in het midden donker bruin, en aan de punten geelachtig graauw, of ook roodachtig graauw, waardoor dit gedeelte van het ligchaam een gemarmerd aanzien verkrijgt. Iris geelachtig bruin; bek bleek blaauwachtig, langs den bovenkant eenigzins in het vuil groenachtige trekkende; deszelfs nagel zwart, en de punt van den onderbek geelachtig wit; pooten loodkleurig met eenen geelachtigen tint. Lengte der vleugels, van den carpus, 0,19; des beks, van den mondhoek, 0,041, en breedte van denzelven, in het midden, 0,013.

Van deze eend heb ik ook een individu op Makassar verkregen, terwijl onlangs verscheidene exemplaren van dezelve door onzen reiziger D[r]. Forsten, van Manado, aan het Rijks-Museum zijn toegezonden geworden. Uit hetzelfde noordoostelijke gedeelte van Celebes ontvingen wij mede de Anas superciliosa, door mij insgelijks op Timor, en daarenboven dikwerf op Java waargenomen. Van laatstgenoemd eiland bezitten wij nog twee andere nieuwe soorten, die ik, ter bevordering der kennis van de op de Oost-Indische eilanden inheemsche eenden, hier in het kort zal beschrijven.

Anas (Querquedula) humeralis, n. sp. Van de grootte der Anas crecca. Bij het mannetje is de kleine, van boven wit gezoomde spiegel fraai licht groen; bij het wijfje, daarentegen, gaat dezelve in een dof groenachtig bruin over. Even zoo zijn ook de kleine en groote boven-dekvederen der vleugels, bij het mannetje licht blaauwachtig grijs, doch bij het wijfje bruin, met alleen licht grijze boorden. Beide geslachten hebben den bovenkop donker bruin; ééne overlangsche streep boven en ééne dergelijke beneden ieder oog, wit; rug- en schoudervederen zwart-bruin, met meer of min breede lichtkleurige boorden; benedenlijf roest-geel, welke kleur echter alleen aan de punten der vederen eigen is, daar deze aan de binnenzijde, deels licht graauw en deels bruinachtig gevlekt zijn. Lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, 0,188; des beks, van den mondhoek, 0,014, en deszelfs breedte, in het midden, 0,014.

Deze soort vond ik in de maand april 1832, aan het noorder zeestrand van Java, bij Pamanoekan en Tjassem, zeer menigvuldig en wel broeijende.

De andere soort behoort tot de groep van onze gewone wilde eend, en draagt den naam van Anas scutulata, n. sp. Deze is een weinig grooter dan A. boschas. Hare vleugels beslaan, van den carpus tot aan de punten, 0,299; haar bek is, van den mondhoek, 0,063 lang, en in het midden 0,024 breed. Kop, hals en de dekvederen der vleugels wit; de groote dekvederen hebben groenachtig zwarte punten, die een' donkeren zoom vormen boven den lichtkleurigen, blaauwachtig graauwen spiegel. Rug, staart en de vederen der schouders bruin, hier en daar in het rood- of groenachtige trekkende, en op de schouders en langs den rug enkele, onregelmatig verspreid staande, witte vlekken, van verschillende grootte. Het geheele benedenlijf meer of min donker rood-bruin, op de borst eenigzins in het roest-gele overgaande. — Deze eend schijnt op Java zeldzaam te zijn. Wij bekwamen slechts eenige weinige individuën van dezelve, uit een meir, aan den voet van den berg Salak gelegen.

Voegt men bij de gemelde vier eenden, nog de A. arcuata, welke de westelijke Sunda-eilanden, met name Java, Sumatra en Banka bewoont; de A. badia, welke de arcuata in de Molukken vertegenwoordigt; de A. radjah van Boeroe, en de A. coromandeliana, van het vasteland van Indië tot Java verspreid, zoo erlangt men in het geheel 8 soorten, tot welk getal zich al de thans met zekerheid van den Archipel bekende eenden beperken; zijnde de zoogenaamde Sarcelle de Java (Pl. col. 930, Anas javensis, Kuhl, falcaria, Gm. Linn.), gemeen in de oostelijke kustlanden van Azië, benoorden den keerkring van den Kreeft, door ons nooit in Indië, bezuiden de evennachtslijn, waargenomen.

koer en schel geschreeuw, het meeste bij tot verlevendiging der wilde natuur. — Eenmaal waren wij getuigen van een zeer eigenaardig schouwspel: het was omstreeks zons-ondergang, dat tusschen de bamboezen vloering in de voorgalerij van het huis, hetwelk wij te Pritti bewoonden, eensklaps een zwerm gevleugelde termieten te voorschijn kwam. Oogenblikkelijk daalde een gekko of *Tokej* (تكي), gelijk, met geringe wijzigingen (*), in vele Indische tongvallen de Platydactylus guttatus, in nabootsing der klanken, uit welke zijn geschreeuw bestaat, genoemd wordt, langs den wand naar beneden, en plaatste zich als een wachter, juist naast de reet, die der termieten tot hoofduitgang strekte. Zoodra zij buiten kwamen, werden deze insekten, het eene voor, het andere na, zijne prooi, zóó, dat hij er soms drie of vier te gelijk in den bek had. Van sommigen gooide hij de vleugels weg; velen echter verzwolg hij geheel. Ondanks zijne gretigheid, was het hem toch niet mogelijk, de tallooze menigte dezer dieren, welke zoodanig was, dat de lucht weldra van dezelve wemelde, te verslinden; doch ook nu waren de termieten niets minder dan veilig. Spoedig vertoonden zich eene menigte vogels, welke door haar aangelokt, eene vernielende jagt op haar maakten. Tot de ijverigste jagers onder dezen, behoorden Ocypterus leucorhynchus en cinereus, Tropidorhynchus timoriensis, eene kleine Meliphaga, Alcedo collaris, de bovengenoemde bijen-eter (Merops Thouinii), en twee soorten van vliegenvangers (eene Muscicapa en eene Rhipidura). Met de toenemende schemering voegden zich tot deze gepluimde roofdieren nog verscheidene vledermuizen, welke de jagt op de termieten tot laat in den avond voortzetteden. Daar de vogels, zoowel als de vledermuizen, de vleugels van zoodanige groote insekten gewoonlijk wegwerpen, waren wij den volgenden morgen in staat, naar de menigte dier overblijfsels, welke op den grond, rondom onze woning verspreid lagen, af te leiden, hoe ontzaggelijk de hoeveelheid moest geweest zijn der insekten, welke hier, zoo spoedig na hunne verschijning in de vrije natuur, aan verschillende sterkere dieren als buit waren ten deel gevallen. — De gewone tweekammige krokodil is in sommige groote moerassen bij Pritti zeer menigvuldig. Meer dan eens ontwaarden wij van drie of vier te gelijk, op de oppervlakte des waters, het voorste gedeelte van den snuit dezer dieren; eenmaal zelfs troffen wij eenen Cr. biporcatus, ter grootte van elf voet, in eene bijkans drooge, modderige kreek aan, in welke hij langzaam rondkroop; zoodra hij ons echter bemerkte, schoot hij een eind wegs haastig voort, hield toen weder stil en liet zich lijdzaam dooden. Alleen uit de aan de amphibiën eigene trage natuur en derzelver invloed op de voedingswerktuigen, waardoor zij zeer veel op eens kunnen verzwelgen en dan weder zeer lang zonder voedsel kunnen zijn, is het verklaarbaar, hoe zoo vele zulker groote dieren in een, naar evenredigheid, klein bestek, bij elkander kunnen leven, zonder van gebrek om te komen: want in het water vinden zij daar waarschijnlijk slechts voor een gering gedeelte hun voedsel, hetwelk hun ongetwijfeld meer uit de klassen der zoogdieren en vogelen, en wel voornamelijk uit de eerste wordt opgeleverd. Wilde varkens, herten en apen, wanneer deze, door den dorst gedreven, die gevaarlijke plassen bezoeken, vinden vermoedelijk in dezelve dikwerf door de krokodillen hunnen dood.

(*) *Tekej*, in het Timoreesch, Rottineesch en Soloreesch; *Takej*, in het Sawoeneesch. De kleinere soorten dezer hagedisachtige dieren (Hemidactylus frenatus en verwante soorten), door de Maleijers *Tjitjakh* (چچق) genaamd, dragen daarentegen in bijkans iederen tongval van den Archipel eenen anderen naam. De Timorezen noemen haar *Wikaloe*, de Rottinezen *Tekej-labak*, de Solorezen *Kletang*, en de Sawoenezen *Hapa*. Het geschreeuw der Tjitjakh's bestaat alleen in eenige smakkende toonen; dat van den Tokej is een waar geroep: *tokkee — tokkee*, welke klanken, na korte tusschenpoozen, 6—8 of 10 maal achter elkander, door het dier, luid en krachtig, herhaald worden.

Het gehucht Pritti is eerst in lateren tijd, door de zorg van den Resident Hazaart opgerigt, voornamelijk met het doel om als voorpost te strekken ter bewaking onzer oostelijke grenzen. Dit werd vooral noodig ten aanzien van het volk, dat zich onder den Sonabayschen Fettor Pitai vereenigd heeft, en in de hooge en steile klip (*Fatoe*) Kail eenen veiligen natuurlijken burgt bezit. Dit volk, gedeeltelijk uit inlanders van verschillende Timorsche landschappen bestaande, bij welke zich langzamerhand ook een aantal weggeloopene slaven gevoegd hebben, kwam, vóór dezen, dikwerf naar de Gouvernementslanden afzakken en plunderde en roofde alles, wat onder deszelfs bereik viel. Deze gesteldheid van zaken maakte eenige veiligheidsmaatregelen zeer wenschelijk, en de Resident wist op geene meer afdoende en minder kostbare wijze hierin te voorzien, dan door pogingen aan te wenden, dat zich eenige honderden inboorlingen van het eiland Rottie, met ter woon te Pritti vestigden, terwijl hij gelijktijdig aan een aantal bannelingen van Java, die plaats ten verblijve aanwees.

Uit de verschillende togten, van Pritti naar het omliggende gebergte, door ons ondernomen, kiezen wij hier alleen dien ter vermelding, naar het land van eenen bijna onafhankelijk levenden Otapaha (*). Dit opperhoofd woont ongeveer op eenen afstand van vier uren rijdens, oostwaarts van Pritti, op den vlakken top eener uitgestrekte hoogte, naar gissing 1000 voet boven de oppervlakte der zee. Men vindt aldaar slechts twee of drie huizen, van gewonen Timoreschen bouwtrant, welke, zoo uithoofde der daarin heerschende duisternis, als door de altijd rookende vuren, weinig geschikt zijn, den Europeaan tot een dragelijk verblijf te kunnen dienen. Het was daarom, dat wij het opperhoofd verzochten, ons, tegen behoorlijke vergoeding, eene afzonderlijke hut te laten bouwen, hetgeen door hem gereedelijk werd aangenomen. Er verliepen intusschen bijna veertien dagen, alvorens wij berigt ontvingen, dat de gewenschte hut in gereedheid was. En wat vonden wij toen? Zes staken, ter dikte ieder van een' arm, in den grond gestoken, door een klein en zeer doorluchtig dak van bladeren overdekt, en zoo weinig tegen de kracht der elementen bestand, dat wij onze nieuwe woning ter naauwernood betrokken hadden, of wij werden reeds van eene hevige regenbui geheel en al doorweekt. Wij voeren deze bijzonderheden alleen aan, ten bewijze, hoe onnadenkend, of liever, hoe traag en onverschillig van natuur de Timorees is. Tegen den avond van dien dag, nadat de regen had opgehouden, kwam het opperhoofd, door eenige van zijn volk vergezeld, ons eenen jongen buffel ten geschenke aanbieden; doch toen hij vernam, dat wij den ganschen dag nog geene gekookte spijzen hadden genuttigd, doordien de geweldige regen ons verhinderd had, dezelve te doen toebereiden, liet hij ons spoedig eenige kommen met eene soort van soep voorzetten, bestaande uit heele maiskorrels, met eenige groene bladen en kleine stukjes buffelvleesch gekookt, maar zoo taai en van zulk eenen laf zoeten smaak, dat wij niet dan met den grootsten tegenzin en alleen ten einde den welwillenden Otapaha niet te beleedigen, er een weinig van konden gebruiken. De hut zelve was vlak aan den kant eener afhelling gebouwd; door het effen, naast dezelve in de diepte liggend dal, kronkelde eene ruischende rivier, wier zoomen bedekt waren, aan de eene zijde met een bosch van kasuarina-boomen, aan de andere, met doornig bamboes en laag kreupelhout. Rijk aan dieren was die streek niet. Toch ontdekte ik daar eenige kleine Meliphagae

(*) Een titel tot het krijgswezen behoorende en zamengesteld uit *ota*, snijden, dooden, en *paha*, het land, in staatkundigen zin; dus iemand, die voor het land vecht, hetzelve verdedigt.

van het onder-geslacht Ptilotis (*), en een bijzonder fraai Dicaeum, van welk het mannetje met eene bloedroode vlek voor de borst is geteekend. Dit vogeltje noemde ik, ter eere van wijlen mijnen vriend en reisgenoot, Dicaeum Macklotii (†). In de bedding van de kleine rivier zagen wij, op ééne plaats, verscheidene boven elkander liggende lagen van gipsspaat, zich uit een' graauwen kleigrond verheffende. Voor het overige vonden wij in diezelfde rivier, eene menigte gerolde blokken van allerlei grootte, hoofdzakelijk uit verschillend gekleurde kalksteenen, groenen en roodachtig groenen talkschiefer, serpentijn en, in geringe hoeveelheid, uit syeniet met roodachtigen veldspaat bestaande. Het vlak der hoogte, den naasten omtrek der woning van den Otapaha uitgezonderd, was weinig bebouwd. Op die hoogte, en voornamelijk langs den kant, waar onze hut was opgeslagen, woei gestadig een hevige westewind,

(*) Meliphaga maculata, Pl. col. 29. fig. 1. en Meliphaga reticulata, Pl. col. 29. fig. 2. Van beide deze soorten, die, gelijk de Heer Temminck mij mededeelde, het eerst door Péron naar Europa zijn gebragt, en door dezen waarschijnlijk op Timor werden verzameld, wordt in de Planches coloriées slechts onbepaald Oceanie als vaderland opgegeven. Lesson (Manuel d'Ornith. T. 2. p. 72) laat dezelve daarentegen bepaaldelijk van Nieuw-Holland komen, hetgeen zonder twijfel onjuist is.

Buiten die twee soorten verkregen wij op Timor, van dezelfde groep nog eene derde soort, welke tot heden niet beschreven is. Zij heet Meliphaga (Ptilotis) limbata, en is een weinig kleiner dan Meliph. maculata. De bovendeelen zijn geelachtig bruin, op den kop eenigzins in het graauwachtige, en op den rug, de vleugels en den staart in het olijfgroene trekkende; de slag- en staartpennen aan de buitenvlaggen groenachtig geel geboord; keel en borst ligt graauw; buik, benevens de dijen en de onderdekvederen des staarts en der vleugels geelachtig wit; achter ieder oog een klein citroengeel vlekje; geheele lengte van den vogel 0,15; lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, 0,052; lengte des beks, van den mondhoek, 0,02.

(†) Beschreven in de Planches coloriées, doch niet afgebeeld. — Aan deze soort en nader nog aan Dicaeum sanguinolentum van Java (Pl. col. 478. fig. 2.) verwant, is een vogeltje van dit geslacht, onlangs door den Heer Forsten, van Celebes aan het Rijks Museum toegezonden en, uithoofde dezer verwantschap, hier door ons aangeduid onder den naam van Dicaeum celebicum, n. sp. Mannetje: kop en al de bovendeelen van het ligchaam donker staalblaauw, op den rug met eenen paarsachtigen tint; kin witachtig; keel en borst bloedrood; langs het midden van den buik eene zwarte streep, ter zijde van welke de buik geelachtig wit is; zijden van het lijf graauw en zwart; onderdekvederen der vleugels wit, die van den staart geelachtig wit. Bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,05, des staarts 0,026, des beks, van den mondhoek, 0,01, van den tarsus 0,011. Gemakkelijker, dan het mannetje, is het wijfje te onderscheiden, doordien hetzelve de roode kleur aan de bovendekvederen des staarts mist, waarmede de wijfjes van D. Macklotii en sanguinolentum versierd zijn. Kop en rug zijn bij haar blaauwachtig graauw; vleugels meer in het bruine trekkende, en de staart, even als bij het mannetje, staalblaauw; zijden van den hals, der borst en des buiks groenachtig graauw; kin, keel en midden van borst en buik geelachtig wit, de borst met kleine donkerkleurige vlekken voorzien.

Eene andere nieuwe soort, waarvan wij alleen het mannetje bezitten, door ons in het hooge bosch te Lobo, aan de westkust van Nieuw-Guinea geschoten, sluit zich in grootte en uiterlijk aanzien het naast aan Dic. erythrothorax, Less. (Voy. de la Coquille, Zool. Ois. Pl. 30. fig. 1.) aan; doch, behalve dat de bek een weinig kleiner is, verschilt zij ook eenigzins in kleur, en vooral door het gemis van rood boven den staart. Deze soort voeren wij hier aan, onder den naam Dicaeum pectorale, n. sp. Kop, rug, bovendekvederen der vleugels en de randen der buitenvlaggen van de roetzwarte slagpennen, olijfgroen; staart zwartachtig groen; kin geelachtig; op de borst eene groote vermiljoenroode vlek; zijden der borst en van het lijf graauwachtig groen; het midden van den buik, benevens de onderdekvederen des staarts vuil witachtig geel; onderdekvederen der vleugels wit. Iris bruin; bek, pooten en nagels roetzwart.

Aanmerking: Dicaeum niger, Less. (Cent. Zool. Pl. 27.), van welken vogel ons aan de westkust van Nieuw-Guinea een paartje in handen viel, behoort niet tot dit geslacht, noch zelfs tot dezelfde familie, maar in die der Muscicapidae, en wel zeer nabij aan die welluidend zingende soorten der Indische eilanden, welke Heinr. Boie, reeds in 1827, onder den geslachtsnaam Hylocharis begreep. (De Heer G. R. Gray kent, in de beide uitgaven zijner List of the Genera of Birds, dit hem twijfelachtige geslacht verkeerdelijk aan mij toe, en voert insgelijks den naam Hylophila, door eene drukfout in plaats van Hylophilus, Temminck, ten onregte als door mij gevormd aan.)

hetgeen, vereenigd met de regenbuijen, die zich dagelijks boven ons ontlastten, het verblijf van zeven dagen aldaar, hoogst onaangenaam maakte. Wij wisten ons gedurende den nacht niet beter tegen den kouden luchtstroom en de nattigheid te beschutten, dan door ons geheel en al met matten te doen dekken; daarenboven lieten wij tusschen onze legersteden, of liever britsen, altijd vuur smeulen, niet alleen ter verwarming en tot het droogen onzer kleederen, maar ook en wel voornamelijk ter verdrijving der zwermen van moskieten, die, door den wind uit het dal gevoerd, in onze hut eene eerste en aanlokkelijke schuilplaats vonden. Het duurde echter niet lang of ik werd, als ook twee mijner Javaansche jagers, van eene koude koorts aangetast, die mij gedurende bijna drie maanden bijbleef, en waardoor mijne onderzoekingen niet weinig belemmerd werden.

De landschappen Amarassie en Amabie zijn door ons meermalen en op verschillende tijden bezocht. Wij vereenigen in de navolgende berigten, hetgene ons bij die gelegenheden, omtrent het land en het staatshuishoudelijke dezer distrikten is bekend geworden.

Het landschap Amarassie, of *Nei-rassi*, gelijk de inboorlingen het noemen, bestaat uit eene smalle strook lands, zich langs de zuidkust van Timor, van ongeveer 123° 40′ tot op 124° 35′ O. lengte uitstrekkende en aan het westelijke einde door de kleine rivier (*Oi*) Paha, en aan het oostelijke door de Noi Miena bepaald wordende. Ten W. en N. W. grenst Amarassie aan het land van Koepang, ten N. aan dat van Amabie, ten O. aan Amanoebang, en ten Z. wordt het door de zee bespoeld. Het geheele vorstendom is in drie distrikten verdeeld: Boewa-rain, Talba en Houmeen genaamd. Het eerstgenoemde distrikt ligt in het midden en is het grootste; Talba ligt aan den westkant, en Houmeen in het oostelijke gedeelte. Aan het hoofd van elk distrikt staat een afzonderlijke Radja, van welke die van Boewa-rain de voornaamste is; deze voert den titel van *Nei-djoefa-naikh* (groote vorst), en hij alleen is in het bezit van eenen rottingstok met gouden knop, waarop het bekende wapen der Compagnie staat. De beide andere *Nei-djoefa*'s zijn aan hem ondergeschikt. Onder deze vorsten staan eene menigte mindere hoofden, wier titels en waardigheden, even als die der vorsten zelven, wettiglijk enkel van de geboorte afhangen; zoodat eerst bij het uitsterven van al de mannelijke leden eener familie, de erfelijke ambtswaardigheid op een ander geslacht kan overgaan. — De dorpen, in welke de drie Nei-djoefa's hun verblijf houden, zijn: Toffa in het distrikt Talba, Oikabiti in het distrikt Houmeen, en Baoeng (*) in het distrikt Boewa-rain. Deze hoofddorpen bestaan uit een twaalf- tot twintigtal huizen; de meeste overige dorpen of gehuchten bevatten slechts drie tot vijf of acht huizen. Het distrikt Boewa-rain is voorts wederom in twee onderdeelen gesplitst: Nei-bano en Nei-pasoe genaamd. In het eerste van deze twee onderafdeelingen heet het voornaamste dorp Soba; in het andere Lieomatta. In deze beide dorpen hielden twee jongere broeders van den Nei-djoefa-naikh hun verblijf.

De bevolking van het landschap Amarassie, welke tot op 9000—10000 zielen wordt geschat, heeft zich in vroegere tijden, gedurende eene lange reeks van jaren, zeer vijandig jegens de Compagnie

---

(*) Van dit dorp hoort men te Koepang nooit spreken, maar wel van de plaats Amarassie, waarmede Baoeng bedoeld wordt.

getoond en, in gemeenschap met de zoogenaamde zwarte Portugezen van Oikoesie, zelfs opentlijk oorlog tegen haar gevoerd. In het begin van den jare 1656 verscheen de strenge A. de Vlaming, met eene legermagt van meer dan 800 Europeanen, benevens een aantal Indische eilanders, te Koepang, met het doel, de weërspannigen te beteugelen en aan het gezag der Compagnie, door de vertooning van zulk eene geduchte magt, klem en vastheid bij te zetten. Op den indruk dier krachtsontwikkeling te veel vertrouwende, aarzelde hij niet, in weërwil van het ongunstige tijdstip, zijnde het juist in het hevigste der regen-moeson, onverwijld naar Amarassie op te rukken, alwaar eene groote menigte volks, uit verschillende streken van het eiland, onder de persoonlijke leiding van Ant. Hornay, zoon van den tot de Portugezen overgeloopen Gonsalvo Hornay, zich vereenigd had en onze bezetting van het fort Concordia volhardend bedreigde. De berigten, door de Vlaming omtrent 's vijands sterkte en verschansingen ingewonnen, waren, gelijk hij later inzag, zeer onvolledig geweest; zij hadden hem een geheel onnaauwkeurig denkbeeld van de ware gesteldheid der zaken gegeven, en hem den vijand en de natuurlijke beletselen, welke overwonnen moesten worden, veel te gering doen achten. Ten gevolge dezer misleiding werd hij weldra genoodzaakt, zijne krijgsverrigtingen te staken en naar Koepang terug te trekken, van waar hij eenige maanden later, na te Timor 170 blanke manschappen verloren te hebben, langs Solor naar Batavia wederkeerde. Deze ongelukkige aftogt verhoogde den moed des vijands en deed zijn aantal van dag tot dag toenemen, waartoe de Portugezen en hunne afstammelingen ijverig het hunne bijdroegen. Men kan denken hoe hagchelijk de toestand van de weinige Hollandsche ambtenaren was, toen de Vlaming met het grootste gedeelte van zijne krijgsmagt Koepang verlaten had. Van dit oogenblik achtten zij zich niet meer veilig aan land, maar bragten hunne familiën aan boord van een ter reede liggend vaartuig, hetwelk hun, tot dat einde, ter beschikking was gesteld. Al hunne slaven, benevens derzelver betrekkingen, konden echter in dat vaartuig niet worden opgenomen, doch moesten aan den wal blijven en zien, hoe zij daar het gevaar het best konden ontgaan en zich redden. Deze kenden echter maar al te wel de roof- en moordzuchtige inborst der Timorezen; zij wisten, dat zij bij dit volk geene genade zouden vinden, en het was op grond van deze overtuiging, dat zij, door vrees en wanhoop gedreven, het kloekmoedige besluit namen, zelven den vijand, en wel op leven en dood, het eerst aan te vallen. Na ook eenige te Koepang wonende Boeginezen, Makassaren en andere handeldrijvende eilanders tot dit koen waagstuk te hebben overgehaald, begaven zij zich, in het geheel uit 70 of 80, met schietgeweer, lansen en zwaarden gewapende manschappen bestaande, met het vallen van den avond, op weg naar Amarassie, en kwamen omstreeks middernacht in de nabijheid van het, naar men berekende, 40000—50000 man sterke, vijandelijke leger aan, hetwelk zij in eene kleine, rondom van bosch ingeslotene vlakte, in diepe rust vonden, terwijl zij, van hunnen kant, in de grootst mogelijke stilte naderden. Zoodra zij de smeulende vuren des vijands ontwaarden, verdeelden zij zich, binnen het bosch, het leger van drie zijden omsingelende, en rigtten toen gelijktijdig hunne geweren op hunne vijanden, welke, geen kwaad vermoedende, zich op den grond ter ruste hadden nedergevlijd. Door de onverwachte losbranding uit verschillende hoeken, werd het geheele leger van zulk een' schrik bevangen en ontstond er in hetzelve eene zoo geweldige en algemeene verwarring, dat vele der vijanden, in de eerste oogenblikken, schietende, stekende en houwende, op elkander aanvielen, en elk, alleen op zelfbehoud bedacht, zich door eene overhaaste vlugt, langs de eenige schootvrije, doch enge opening van het bosch, trachtte te redden. Het getrappel der hollende

paarden, het gekletter der wapenen, het angstgeschrei der vlugtende, het gekerm der gekwetsten: dit alles, in het holste van den nacht, veroorzaakte een tooneel van akeligheid en verwarring, hetwelk het moedigste hart deed ineenkrimpen en de zinnen verbijsterde. Alles sloeg in overijling op de vlugt, en de overlevering wil, dat vele dier ongelukkigen, door angst en schrik als voortgezweept, dagen, ja weken achtereen bleven voortvlugten, zonder zich zooveel rust te veroorloven, als tot den slaap of het nemen van het noodige voedsel vereischt werd. Nog huiveren de inlanders, wanneer deze ontzettende gebeurtenis ter sprake wordt gebragt; zij beweren, dat bovennatuurlijke magten daarbij zijn werkzaam geweest, dat tooverij alleen zulk een' ramp heeft kunnen veroorzaken, en dat het gansche heir van booze geesten zich tegen die krijgszuchtige bende vereenigd had, ten einde haar te verdelgen en naar alle hoeken des eilands te verstrooijen. De eerste zonnestralen verlichtten een vreeselijk bloedbad op de vlakte van Amarassie. De grond was met lijken en zieltoogenden als bezaaid. Onder de eersten bevond zich ook dat van Ant. Hornay, welks hoofd door de zegevierende slaven afgehouwen en, met den ijzeren helm, die het gedekt had, als teeken hunner overwinning, naar Koepang medegenomen werd, alwaar zij allen, tegen den avond van dien dag, welbehouden terugkwamen. Geen wonder, dat hunne roemrijke zegepraal daar groote blijdschap verwekte, en de helden met geestdrift en dankbaarheid, inzonderheid door de Hollandsche ambtenaren, ontvangen werden. Al de slaven, welke aan dit koene heldenfeit deel hadden gehad, werden dadelijk door hunne meesters vrij verklaard, en kort daarna tot eene afzonderlijke krijgsbende, onder den naam van *Mardahejka* (صردهيك vrij, bevrijd van slavernij), vereenigd; en nog ten huidigen dage vindt men ééne of meer kompagniën inlanders, onder dien naam te Koepang gewapend (*). De eerste kompagnie Mardahejka's, welke haar bestaan aan zulk een schitterend en gedenkwaardig feit verschuldigd was, ontving van Heeren Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, als blijk van bijzondere tevredenheid, eene zware zilveren trompet, benevens een' grooten schotel van hetzelfde metaal. Deze voorwerpen van weelde en aanzienlijke waarde zijn door het latere geslacht, in de vorige eeuw, bij gelegenheid, dat te Koepang eene groote schaarste en duurte van levensmiddelen bestond, in een wanhopig oogenblik, ten algemeenen nutte verkocht, en hebben alzoo eene edele, doch tevens zeer noodlottige bestemming verkregen. De ijzeren helm van Ant. Hornay werd vele jaren lang, als eene merkwaardigheid, in het fort Concordia bewaard, doch is met het einde der vorige eeuw, te midden der toen heerschende staatkundige troebelen, verloren geraakt, zonder dat ons iemand bepaaldelijk heeft kunnen opgeven, door wien of op welke wijze. Het verdient opmerking en baart verwondering, dat noch Valentyn, noch een der latere schrijvers, van deze belangrijke gebeurtenis met een enkel woord gewagen. Zij werd ons door onderscheidene Timoresche Grooten, zoowel als door den Heer Hazaart, welke langer dan vijf-en-twintig jaren aan het hoofd van het bestuur te Koepang stond, op dezelfde, hier medegedeelde wijze verhaald.

Hoezeer nu, na deze wonderdadige nederlaag, de Timorezen weinig lust meer gevoelden, de Hollandsche factorij te Koepang opentlijk te verontrusten of zelfs te bedreigen, verliep er echter omtrent

(*) Tegenwoordig zijn er twee kompagniën Mardahejka's (door verbastering Mardeikers geheeten), *Loebodale* en *Oeïdale* genaamd. De kompagnie Loebodale, in het geheel omtrent 50 man sterk, bestaat uit vrijgeborene heidensche vreemdelingen en derzelver nakomelingen, van welke sommigen Christenen zijn geworden. De kompagnie Oeïdale, ongeveer 160 man tellende, is zamengesteld uit vrijgelatene heidensche slaven en derzelver afstammelingen.

eene eeuw, eer de bevolking van Amarassie met de Oost-Indische Compagnie een verbond sloot en zich geheel aan haar onderwierp. Dit gebeurde eerst in het jaar 1752, en tot eer der bevolking moet vermeld worden, dat zij van dien tijd af, tot op den huidigen dag toe, aan de door haar gedane beloften, volkomen getrouw is gebleven. — In het algemeen leggen de bewoners van dit vorstendom eenigzins meerdere beschaafdheid van zeden en eene betere inborst aan den dag, dan die der meer binnenwaarts liggende landschappen. Het sedert lang tusschen hen en de ingezetenen van Koepang bestaan hebbende verkeer en de steeds naauwere aanraking hunner vorsten met de ambtenaren van ons Gouvernement, hebben baarblijkelijk te dien opzigte eenen zeer gunstigen invloed uitgeoefend. In het hoofddorp Baoeng, ruim 5 uren ten Z. O. van Koepang en ongeveer 1½ uur van het zuiderzeestrand gelegen, bezit een Gouvernementsopziener, den titel voerende van Commandant van Amarassie, eene woning, waar hij, nu en dan, eenige weken doorbrengt, ten einde aan de vorsten, namens den Resident, de noodige bevelen mede te deelen en in het algemeen een waakzaam oog te houden op het gedrag van hen en van hunne onderdanen. Het dorp Baoeng ligt in een open, oneffen, van de rivier Oisain doorsneden dal. De woningen zijn er zeer onregelmatig en als verstrooid, hier en daar tusschen en onder verschillende vruchtboomen gelegen. Het huis van den Radja-besar bestond, tijdens wij ons daar ophielden, in een groot, oud, op houten stijlen rustend gebouw, welks schotten of wanden uit *bebak* (*) vervaardigd en het dak met palmbladen gedekt waren. Rondsom het huis liep eene galerij, tot welke men, langs eenen slechten kalksteenen trap opging. Buiten, boven de deur, van de voorgalerij naar binnen in het huis leidende, prijkte het jaartal 1782, door eenen Commandant van dien tijd daar opgezet. Het inwendige van dit gebouw had meer van eene schuur, dan van een woonhuis, en verried, meer nog dan het uitwendige, deszelfs armoede en bouwvalligheid. Een der twee hoofdstijlen, welke het doorzigtige dak in het midden moesten ondersteunen, had bereids aan hetzelve zijne dienst ontzegd, terwijl eenige der kleine stijlen, ter onderschraging van de dakranden bestemd, gedeeltelijk waren omgevallen of bezweken en meest allen buiten verband geraakt. Aan den eenen kant, in de lengte van het huis, stond eene groote rustbank, op welke, bij ons bezoek, een aantal nieuwsgierige vrouwen en kinderen van den vorst, liggende en gezeten waren; aan de tegenovergestelde zijde van het ruime vertrek, vertoonden zich eenige, met bebak afgeschotene hutten of hokken, welke door ons voor slaapplaatsen gehouden werden. Langs de wanden en stijlen hingen eene menigte, uit kokosdoppen vervaardigde drinkbekers, gelijk door ons (Plaat 41, fig. 7 en 8) zijn afgebeeld. Achter en naast dit groote huis bevonden er zich nog eenige van kleiner omvang, en onder dezen een zoogenaamd bedehuis (*Oeme leeoe*). Het geheel was door eene bamboezen heining van den weg afgescheiden en van achteren door eene diepe vallei begrensd.

De naaste omstreken van Baoeng zijn heuvelachtig, eenigzins verder bergachtig. Van Koepang uit leiden onderscheidene wegen naar het vorstendom Amarassie, van welke de kortste, maar tevens de moeijelijkste, over den steilen en van eenen ongemeen smallen rug voorzienen berg Ika-foti, regtstreeks naar Baoeng voert. Deze loopt in eene zuid-oostelijke rigting van Koepang, bij afwisseling over deels kale en dorre, deels met eenig wild hout begroeide hoogten, of kleine, opene vlakten, gedeeltelijk

(*) Middelribben of bladstelen van palmbladen; hier van den gebangpalm.

met kalksteenen (*Fatoe kanoetoe*) als bezaaid, welke min of meer hoog en puntig boven den grond uitsteken. Wanneer men den Ika-foti achter den rug heeft, bestijgt men eenen anderen, eenigzins lageren berg, Halao genaamd, waar voornamelijk de kasuarina-boomen luchtige bosschen vormen. Nu en dan komt men aan eenen kleinen bergstroom, die zijn helder water driftig en bruisend over klippen en gerolde keijen heenstort. Een tweede, tot dit vorstendom leidende weg, gaat van Babauw naar het dorp Oikabiti. Dit dorp ligt eenige uren ten N. O. van Baoeng, op het vlak eener hoogte, en bestaat uit acht huizen, onder welke dat van den Radja of vorst, het voornaamste is. Vele lontar- en gebangpalmen verheffen daar hunne grootbladerige kroonen, en in sommige der meer vlakke en vruchtbare, van eene rivier doorkronkelde valleijen, blikt het oog op een aantal rijstvelden. Niet zeer ver van Oikabiti betreedt men een ander dorp, Nasikoo genaamd, waar de Nei-djoefa van het distrikt Houmeen insgelijks eene woning heeft (zie Pl. 32 op den voorgrond). In de nabijheid van dit vorstelijk verblijf bevinden zich nog acht of negen andere huizen, gezamentlijk van eene, uit boomstammen en dikke takken vervaardigde heining omgeven. Ook dit dorp ligt op eenen heuveltop, en heeft bergachtige, boschrijke en woeste omstreken. Nergens op Timor hebben wij grootere en digtere bosschen aangetroffen, dan daar. De luchtgesteldheid is er, even als bij Baoeng, gedurende den dag gematigd, doch des nachts zeer koel. Op beide plaatsen was in de maand februarij, bijgevolg in het midden der regenmoeson, de gemiddelde stand van den honderddeeligen thermometer 20—21°. Op den afstand van een paar uren rijdens, oostwaarts van Nasikoo, vindt men twee, aan Amarassie toebehoorende schansen, welke als wachtposten tegen de vijandige Amanoebangers zijn opgeworpen. Beide liggen op heuvels. Pl. 37 biedt de afbeelding van eene derzelve, welke bij het, langs de helling van zulk een' heuvel gebouwd dorp Toeboropo, gelegen is. Deze schans heeft eenen ringmuur van los op elkander gestapelde kalksteenen, met een aantal schietgaten voorzien, en omgeeft eenige hutten als ook een bidhuisje, ten dienste der wachthouders bestemd. Gewoonlijk bevinden zich hier een vijftigtal, met snaphanen, lansen en zwaarden gewapende inboorlingen. Gelijkerwijze aangelegd, doch in gewone tijden minder sterk bezet, is de andere, een half uur meer oostwaarts gelegene schans, Oiwesak genaamd. — De weg van Nasikoo naar Baoeng loopt onafgebroken midden door eene bergachtige landstreek. Na het groote bosch, hetwelk dit dorp in eenen halven cirkel omvat, zuidwaarts te zijn doorgetrokken, bereikt men eene vlakte, Kanoefa genaamd, waar op nieuw eene menigte kalkrotsen hunne scherpe punten vertoonen. Van hier slingert zich het pad, afwisselend Z. W. en westwaarts, langs bergruggen en dalen, en van tijd tot tijd door kleine rivieren. Van sommige dezer bergruggen, zoo als op die van den Toin en den Sisimene, geniet men een overheerlijk uitzigt, noordwaarts op de vlakte van Babauw en de baai van Koepang, zuidwaarts over de eindelooze zee en op het eiland Rotti. Tusschen de twee gemelde bergen verheft zich eene klipachtige hoogte, Koefnoi genaamd, op welke vroeger eene inlandsche schans lag, als voorpost bestemd tegen de Oost-Indische Compagnie. Niet ver ten westen van deze hoogte is de grensscheiding der distrikten Houmeen en Boewa-rain. Al de rivieren dezer streek storten zich in de Oisain, doch sommige derzelve met zoovele kronkelingen, dat men haar twee-, drie-, ja zelfs, gelijk de Noi Netara, tot zesmaal toe moet overtrekken. Hier en daar prijken hare oevers met bamboesbosschen en rijst- of maisvelden. Van Baoeng uit, voeren vervolgens voet- en rijpaden zuidwaarts naar het zeestrand, westwaarts naar het distrikt Talba enzv. Overal in dit vorstendom is het land zeer bergachtig; echter vindt men er geene bijzonder hooge bergen. De hoogste ruggen en toppen

zullen zich, naar gis, ter naauwernood **2000** voet boven den spiegel der zee verheffen. De zuidkust vooral is zeer rotsachtig en op vele plaatsen ongenaakbaar steil. Gedurende de oost-moeson, bij eenigzins felle windverheffing, staat hier gemeenlijk zulk eene zware branding, dat het geweldige golfgeklots uren ver hoorbaar is, en het schuim der rollende en op de ontelbare, langs den wal verspreid liggende klippen, onstuimig brekende baren, hoog in de lucht wordt opgestuwd. Uiterst zeldzaam bespeurt het oog daar een vaartuig in zee, en schier nergens vertoont die onherbergzame kust eene menschelijke woning, noch zelfs het spoor van een menschelijk wezen: want alles is hier ledig en woest. Eene enkele kleine zwaluw alleen (Cypselus esculentus), aan welke eene duistere rotsspelonk hier en daar ten nachtverblijf en broeiplaats verstrekt, schijnt de eenige standvastige dierlijke bewoner dier oorden te zijn. Door winstbejag aangespoord, waagt zich hier echter, van tijd tot tijd, een moedige inlander aan de inzameling van het zoozeer gezochte en met zooveel levensgevaar verkregene zwaluwnestje, of aan het opsporen van de verschillende, bij den Chinees geschatte soorten van zeewier (*), welke zich in de inhammen en stille bogten, op de koraalriffen en onder den waterspiegel verborgen kalkklippen, hebben vastgezet. Het binnenland is in het algemeen schraal bebouwd en de bevolking, in verhouding tot de uitgestrektheid, gering. Op uren afstands van elkander vindt men vaak naauwelijks één of twee huizen, meestal in een boschveld liggende, hetwelk, ter beveiliging tegen de wilde zwijnen en, zonder hoede rondwarende, kudden buffels, met palen en doornstruiken omheind is. Somwijlen is zulk eene veldhut nog van eene afzonderlijke, tevens tot zwijnenkot bestemde schutting omgeven. In de nabijheid der dorpen vindt men niet zelden eene gemeenschappelijke kraal, uit een rond of ook wel vierkant, stevig paalwerk zamengesteld, binnen hetwelk de buffels des nachts worden opgesloten. In sommige streken van dit vorstendom zijn, op aanmoediging van den Resident Hazaart, door de inlandsche hoofden proeven genomen in het aanplanten van onderscheidene uitheemsche gewassen. Zoo heeft men hier en daar, rondsom de huizen en dorpen, heiningen van koffijheesters aangelegd, welke, zoo als, onder anderen, in het distrikt Talba, tijdens onze reis aldaar, in 1829, welig tierden en ook gedeeltelijk reeds vruchten droegen, ofschoon de boon zeer klein was. In het telen van aardappelen is men tot dusverre zeer gebrekkig geslaagd, als ook met de kool en eenige andere Europesche moeskruiden; alleen eene soort van grooten witten ui groeit daar zoo uitmuntend, dat die in den geheelen Archipel, onder den naam van *Bawang timor*, vermaard is, en er jaarlijks groote hoeveelheden van denzelven naar Java en andere ver afgelegene plaatsen vervoerd worden. Behalve den toeak- of lontarpalm, van welken de inlanders, zoowel tot velerlei huiselijk gebruik, als ter veraangenaming van het leven, nut trekken, vindt men in ieder gehucht eene groote menigte pisangboomen, in onderscheidene variëteiten; inzonderheid echter van die, welke in het Maleisch onder de namen ***Pisang ambon***, ***Pisang tembaga***, ***Pisang radja*** en ***Pisang mas*** bekend zijn (†). In de kleine, vlakke vallcijen, waar de grond het geheele jaar door rijkelijk bewaterd en zwart en vet is, prijken gemeenlijk rijzig opgeschotene pinangpalmen, wier vruchten door de inlanders vlijtig verzameld en zorgvuldig bewaard worden. In schrale tijden gebruiken

---

(*) Voornamelijk van het geslacht Sphaerococcus, door de Maleijers met den algemeenen naam van *âgar-âgar* (اكر٢) bestempeld. Sommige dezer mosachtige Algaė behooren, even als het bekende wormmos (Helminthochortos) in Europa, tot de Chinesche geneesmiddelen; het meest echter worden zij gebezigd ter bereiding van geleiachtige confituren, of versch, met limoensap, soja enzv. gegeten.

(†) De pisangvrucht noemen de Timorezen *Oeki*, de Rottinezen *Hoeni*, de Sawoenezen *Weni*, de Solorezen *Woea*.

zij, bij het betelkaauwen, de versche schors van zekere woekerplanten (Loranthaceae (*)), als surrogaat voor de areca-noot, welke schors eene bittere en zamentrekkende hoedanigheid bezit en, met siriebladen, kalk en gambir vermengd, aan het speeksel eene roode kleur geeft. Daar door geheel het land, onder alle klassen en standen der bewoners, het betelkaauwen tot de dagelijksche behoeften behoort, vindt men ook schier geene familie, welke het in haar boschveld of in de nabijheid harer woning aan het noodige getal sirieranken ontbreekt. Gemeenlijk ziet men dezelve tegen de stammen der pinangpalmen, of der kapokh- en kellorboomen (Eriodendron anfractuosum en Hyperanthera pterygosperma), of langs eenen anderen, soortgelijken ijlkroonigen boom met niet zeer ruwe schors, slingerend opgeschoten. Katoenheesters vindt men in de meeste dorpen en gehuchten, somwijlen ook in de tuinen, alwaar, nevens de tot voeding bestemde gewassen, vooral niet zelden een weinig tabak en ook indigo, tot eigen gebruik wordt aangekweekt. Van geene vruchtsoort tot algemeen gebruik, naast de banaan, is Timor rijker voorzien, dan van de *Mangga* (مڠݢ) (†). Hetzelve bezit van deze geurige en saprijke vrucht, niet minder dan zes verscheidenheden, te weten: de *Mangga dodol*, *Mangga ajer*, *Mangga oedang*, *Mangga telor*, *Mangga papaja* en *Mangga daging* der Maleijers, van welke de eerstgenoemde voor de fijnste wordt gehouden. Onderscheidene redenen maken het waarschijnlijk, dat al deze veredelde soorten, van elders uit den Archipel, en wel van Celebes en Java zijn ingevoerd geworden. De groote, sterkriekende, zoogenaamde paardenmangga (*Batjang* of *Ambatjang* امباچڠ), hebben wij intusschen op Timor niet gezien, noch ook vernomen, dat zij bij de inlanders bekend is. Ten tijde dat de mangga hare rijpheid heeft erlangd, wordt zij in groote menigte ter markt gebragt, en zij maakt alsdan een hoofdbestanddeel uit van het voedsel der inboorlingen. Timor bezit buitendien eene wilde soort van mangga, die, hier en daar gezellig groeijende, kleine bosschen vormt, doch wier vrucht, zeer zuur en wrang zijnde, van geene waarde geacht wordt. Van den broodvruchtboom (Artocarpus incisa) is de verscheidenheid met zaden, door de Maleijers *Kalawie* (كلاوي) genaamd, in sommige dorpen vrij gemeen. De inlanders schijnen echter weinig waarde aan haar te hechten; zij eten de groote, harde zaden versch, in heete asch gebraden of in water gekookt. Gretiger liefhebbers zijn zij van het zachte en aromatieke vleesch, waarvan de zaden der nangka-vrucht (Artocarpus integrifolia) omgeven zijn, en hetwelk zij hunnen vreemden gasten gaarne voorzetten. Men vindt er voornamelijk die verscheidenheid, welke de Maleijers met den naam van *Tjampadakh* (چمفدق) bestempelen.

Het landschap Amabie, in het Timoreesch *Nei-djabie* genaamd, is, even als het naburige Amarassie, in zijne geheele uitgestrektheid bergachtig en van tallooze kleine rivieren doorsneden, die hare wateren insgelijks meest zuidwaarts in zee ontlasten. De vorm van dit landschap is langwerpig; het strekt zich bijkans west- en oostwaarts uit, ligt geheel binnen andere distrikten besloten, en zijne bevolking wordt op ongeveer 13000 zielen geschat. Ten westen grenst het aan het gebied van Koepang, ten zuiden aan Amarassie, ten oosten aan het thans onafhankelijke distrikt Amanoebang en aan het Rijk van Sonabay, en ten noorden aan het groote vorstendom Amfoang. In vroegere tijden behoorden Amarassie, Amanoebang en nog twee andere, meer oostelijk gelegene, kleine landschappen, namelijk:

(*) Of alleen van de ware Loranthi, òf ook van Viscum-soorten, ik durf dit niet bepalen.

(†) *Oepoen* in het Timoreesch, *Paaöh* Rottineesch, *Wopa* Sawoneesch, *Pawo* Soloreesch.

Amanatoeng en Nenometan, onder Amabie. De verschillende opperhoofden van deze landstreken waren naauw aan elkander vermaagschapt en gedeeltelijk afstammelingen van ééne familie; maar na verloop van tijd en door verandering van omstandigheden zijn die betrekkingen langzamerhand van elkander vervreemd en hebben die kleine staten zich aan de opperheerschappij van het moederlandschap onttrokken. — Aan het hoofd des bestuurs van Amabie staan, gelijk boven reeds is aangemerkt, een Regent en een Krijgshoofd, van welke de eerstgenoemde het hoogste gezag uitoefent en nabij Koepang zijn vast verblijf houdt. Onder hem staan twee Fettors (*Sieko*), twee groote Tomokongs (*Lopo-nakaf-naikh*) en onderscheidene lagere hoofden. Ook de Krijgsvorst heeft twee kleine Tomokongs (*Lopo-nakaf-baoen*) onder zijn bijzonder bevel, en even zoo hebben ook de Fettors en de groote Tomokongs weder hunne eigene ondergeschikte hoofden. De Regent voert eenen Compagnie's rottingstok met gouden knop; de Krijgsvorst, benevens de twee Fettors (wier familie-titels zijn: *Nei-talang-mnase* en *Nei-talang-mnoeke*) hebben slechts rottingen met zilveren knoppen. De landen dezer beide Fettors heeten Nei-matan en Noeken-meeo; de Krijgsvorst heerscht over de omstreken van het dorp Oifetto, waar hij ook zijn verblijf houdt. Dit dorp ligt ongeveer twee uren ten noorden van Nasikoo, in eene woeste, heuvelachtige landstreek, en bestaat uit ongeveer dertig huizen, welke gezamentlijk van eenen grooten steenen muur omgeven zijn. Langs het dorp stroomt eene rivier met steenachtige bedding, insgelijks Oifetto genaamd, welke aldaar ongeveer dertig voeten breedte heeft en zich door een somber bosch van hoog geboomte, zuid-oostwaarts heenkronkelt (zie Pl. 26 van onderen). Naar men ons verzekerde, ontspringt deze rivier in het gebergte Koewakoesi, draagt aldaar den naam van Oisah, en valt, lager, in de Oisauw. Het dorp Oifetto dient als voorname sterkte tegen de roofzuchtige bevolking van Amanoebang. De Krijgsvorst (*Nei-djoefa-paël*), dien wij in het jaar 1829, van Nasikoo gingen bezoeken, was slechts in het bezit van ééne hand, hebbende hij de andere, door het springen van zijn geweer, verloren. Hij was een man van even boven den middelbaren leeftijd, niet groot en vrij tenger van ligchaamsbouw, maar zijn levendige blik verried eene kloekmoedige en ondernemende inborst. Die zijner onderdanen, welke hem omgaven, toonden zich zeer gehoorzaam en oplettend jegens hem, en in dit opzigt viel hier het onderscheid van rang veel meer in het oog en was het ontzag voor het opperhoofd veel grooter, dan wij ergens anders op Timor hebben opgemerkt.

Onder de dieren, welke door ons in de landschappen Amarassie en Amabie zijn waargenomen, voeren wij hier aan, uit de klasse der zoogdieren: de gewone meerkat (Cercopithecus cynomolgus), door de Timorezen *Belo* genaamd en, gelijk wij elders opgaven (*), in uiterlijk aanzien eenigzins van hare, op de groote westelijke Sunda-eilanden voorkomende soortverwanten verschillend; naar onze wijze van zien echter, niet genoegzaam, om als eene afzonderlijke soort in de rangschikking opgenomen te worden. Tot nadere toelichting van hetgeen hiervoren (†) omtrent dezen aap, als in het voorbijgaan, is aangeteekend, merken wij hier aan, dat hij door ons op Timor nergens in buitengewone menigte, maar alleen in kleine troepen, ten getalle van acht of twaalf, hoogstens tot twintig bij elkander, is aangetroffen. De meeste der door ons van Timor, in het aangehaalde overzigt der Zoogdieren van den Indischen Archipel, aangeduide Chiroptera,

(*) Zoogdieren van den Indischen Archipel, bl. 49.
(†) Bladz. 158, in de noot.

waren in de bedoelde landschappen niet zeldzaam, en dit was vooral het geval ten opzigte van Cephalotes Peronii en der vier soorten van Pteropus. Al deze vruchtenetende vledermuizen ziet men des nachts bij maanlicht, vaak om de groote vijgen- en kapokhboomen rondfladderen en zich nu en dan aan derzelver twijgen, met de twee achterpooten vastklampen, gelijk zij ook, en vooral de Pteropi, gedurende den dag steeds op zoodanige wijze in rust doorbrengen. De Timorezen, het vleesch dezer dieren weinig achtende, verontrusten hen zelden; doch de Rottinezen, Sawoenezen en ook sommige afstammelingen van Europeanen te Koepang, maken op de twee groote soorten (Pt. Macklotii en funereus), ten wille van haar vleesch, dat zij zich gebraden laten wel smaken, dikwerf jagt. Zoodra zij eenen *Bauk* (onder dezen naam kennen de Rottinezen de groote Pteropi (*)) magtig zijn geworden, snijden zij dien dadelijk den kop af, ten einde hem den sterken en walgelijken reuk te ontnemen, welke, volgens hunne meening, voornamelijk daardoor zoude ontstaan, dat de urin der Pteropi, bij hunne omgekeerde wijze van hangen, steeds langs den kop afloopt. Voor het overige schrijven de inboorlingen van Rotti dit dier, misschien alleen omdat het rustende gewoonlijk met den kop naar beneden hangt, niet veel schranderheid toe, zoodat zij iemand, die een' dommen streek begaan heeft, schimpend toevoegen, dat hij zoo dom is als een Bauk (†). — Paradoxurus musanga, bij de Timorezen onder den naam van *Metang* bekend, werd ons een paar malen door de inlanders dood aangebragt; men had hen, bij gelegenheid der inzameling van toeak of sap des lontarpalms, op wiens vruchten dit dier evenzeer verlekkerd is, als op die van den areng- of sagoweerpalm, in de grootbladerige kroonen dier boomen aangetroffen. Het is in die digte en koele kroonen, dat de Metang of *Moesang* (موسڠ), gelijk de Maleijer hem noemt, zich gaarne eene vaste rustplaats kiest, alwaar hij den dag slapende doorbrengt. Ook verkregen wij eens, door inboorlingen van het distrikt Houmeen, een zeer fraai, wit individu van Phalangista cavifrons, welk buideldier bij hen den naam van *Oekoem* draagt, doch te Koepang onder dien van *Koewej* bekend is. Wij hebben boven (bl. 106) eenige algemeene opmerkingen medegedeeld omtrent de geographische verbreiding der Phalangistae met kalen staart, van welke Valentyn (§), onder haren Ambonschen naam *Koesoe* (door verbastering gewoonlijk Koeskoes), gewag maakt; terwijl wij in onze zoölogische berigten (⁎) reeds het een en ander aangaande de levenswijze dezer dieren hebben aangeteekend. Gelijk wij dáár opgaven, is onder al de bekende soorten de bovengenoemde het verst verspreid en, volgens hetgeen ons, ten opzigte harer levenswijze door de Timorezen verhaald is, zoude zij zich insgelijks, gedurende den dag, gaarne tusschen de bladen van den lontar- en ook van den gebangpalm verscholen houden. Wilde

---

(*) Ook in onderscheidene andere tongvallen, in dit gedeelte van den Archipel, dragen de groote soorten van deze zoogenaamde vliegende honden, met weinig verschil van klank, eenen diergelijken naam. Op Amboina, daarentegen, heeten zij *Marsego;* bij de Bejadjoe-Dajakkers, ter zuidkust van Borneo, *Panjâmat;* bij de Banjerezen aldaar, *Kaloeang*, met welken naam ook de Maleijers aan de westkust van Sumatra die dieren bestempelen, terwijl zij door de Sundanezen op Java, *Kalong* worden genaamd.

(†) Overleveringen, op blind vooroordeel gegrond, planten onder alle volken, dikwerf gedurende vele eeuwen, zonderlinge meeningen voort en maken die ten langen laatste tot spreekwoorden. Zoo worden ook bij ons, aan vele dieren goede of kwade eigenschappen toegeschreven, omtrent welke eerste, zeker vermaard Duitsch schrijver, gewagende van de schranderheid der slangen, te regt aanmerkt: »Zij hebben echter dezen roem, gelijk vele menschen den hunnen, zonder dat iemand zeggen kan, van waar en waarom.”

(§) Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. 3, bl. 272.

(⁎) Zoogdieren van den Indischen Archipel, bl. 33.

zwijnen (Sus timoriensis) en herten (Cervus molueeensis of Peronii) hebben wij meer dan eens in de bossehen ontmoet. Dit hert komt, met uitzondering zijner eenigzins mindere grootte en in het geheel meer tengere gestalte, zeer nabij aan het gewone Javaansehe hert (Cervus russa), terwijl het zwijn van Timor in alle opzigten naauw verwant is aan de gladkoppige wilde soort (Sus vittatus) van Java, Sumatra en Banka. Van beide deze dieren, doch vooral van het hert, trekken de bewoners der bedoelde streken, zoo dikwerf het hun gelukt, zulk een dier magtig te worden, ter voeding nut. — Uit de klasse der vogelen vermelden wij hier sleehts de volgende: Pitta irena, in zeden volkomen overeenstemmende met Pitta eyanura, gelijk onder anderen in het overzigt der in den Indisehen Archipel levende soorten, van dit vogelgeslaeht reeds is opgegeven (*). Eene aardlijster (†), Edolius balieassius, Colaris orientalis, Neetarinia solaris (§) en eene andere nieuwe soort dezer groep (⁎). De beide laatstgenoemde zijn bij de

---

(*) Verhandelingen, Zoölogie, Vogels, bl. 12.

(†) *Geocichla rubiginosa*, n. sp. Van de grootte der Geoe. eitrina (Turdus..... Lath. Pl. eol. 445). Kop, nek, rug en staart geelaehtig bruin-rood; kin, buik, dijen en onderdekvederen des staarts wit; borst en zijden van het lijf roestgeel; bovendekvederen der vleugels zwart met witte punten; de vier buitenste staartvederen insgelijks aan de punten wit; de vederen der ooren wit en geelaehtig gemarmerd. Iris bruin; bek zwartaehtig; pooten lieht vleesehkleurig met witachtig blaauwen tint. Geheele lengte van den vogel 0,212, der vleugels 0,104, der tarsen 0,029, des beks, van den mondhoek gemeten, 0,027. Het ♀ verschilt niet van het ♂. De Timorezen noemen dezen vogel *Kolo bidjail dehie*, d. i. buffelmestvogel. Wij herinneren hierbij aan Turdus griseus van het Indisehe vasteland, door de Fransehen met den bijnaam van *fouille-merde* bestempeld: »pareeque, rarement perehé, on le voit presque toujours cherehant des vers et des inseetes dans les exerémens" (Dietionaire des Seienees naturelles, T. 30, p. 154). — Van de Indisehe eilanden kennen wij thans in het geheel 4 soorten van deze groep, te weten, behalve de hier als nieuw opgegevene en de Geoe. eitrina, Turdus interpres, Temm. Pl. eol. 458, en Turdus eremita of manillensis (Pl. eol. 339 en 636), onlangs door de Nederlandsehe reizigers ook in de noord-oostelijke streken van Celebes gevonden.

(§) In de Planehes eoloriées alleen het mannetje besehreven en afgebeeld zijnde (347. fig. 3), kensehetsen wij hier kortelijk het wijfje. Hetzelve heeft, in tegenoverstelling van het mannetje, een hoogst eenvoudig kleed. Bij haar zijn kop en rug olijfgroen, welke kleur naar aehteren op de stuit in het olijfgele trekt; vleugels roetzwart; hunne bovendekvederen, even als de buitenvlaggen der slagpennen, olijfgroen geboord; staart zwart, de 2—3 buitenste staartvederen aan de punten witaehtig; keel en borst groenaehtig geel, benedenwaarts op den buik, met inbegrip der dijen en onderdekvederen van den staart, in het citroengele overgaande; onderdekvederen der vleugels geelaehtig wit. Iris, gelijk bij het ♂, bruin, en even zoo ook bek, pooten en nagels zwart. — Wij merken bij deze gelegenheid tevens aan, dat, waarsehijnlijk door eene sehrijffout, in den tekst der Planehes eoloriées, verkeerdelijk Amboina als vaderland van dezen honigvogel staat opgegeven. Hij is door ons nergens in den Arehipel, als alleen op Timor en eenige naburige kleine eilanden aangetroffen.

(⁎) *Nectarinia* (*Myzomela*) *vulnerata*, n. sp. Ten naastenbij zoo groot als Certhia eardinalis, Gm. Linn. Mannetje: bovenkop, kin, stuit en bovendekvederen van den staart bloedrood; zijden van den kop, hals, borst, rug, vleugels en staart zwart; benedenlijf wit. Iris rood-bruin; bek en nagels zwart; pooten vuil loodkleurig. Geheele lengte, van den punt des beks tot aan die des staarts, 0,108; lengte der vleugels 0,053, des staarts 0,04, des beks, van den mondhoek, 0,015. Bij het, een weinig kleinere, wijfje zijn die deelen, welke bij het mannetje eene zwarte kleur hebben, graauwaehtig bruin; het benedenlijf is minder zuiver wit, en de roode kleur, vooral aan den kop, veel minder fraai.

Wij bezitten buitendien nog vijf, tot heden niet besehrevene honigvogels, uit versehillende andere streken van den Arehipel; te weten:

Nectarinia (*Myzomela*) *Boiei*, n. sp. Komt in gestalte en grootte met de voorgaande overeen. Mannetje: de geheele kop, middelrug en van daar afwaarts, met insluiting der bovendekvederen van den staart, vermiljoenrood (in den nek ontwaart men slechts enkele roode punten aan de zwarte vederen); sehoudervederen, vleugels, borst en staart zwart; benedenlijf vuil wit, dijen zwartaehtig. Iris bruin; bek en nagels zwart; pooten loodkleurig. Geheele lengte 0,118;

inboorlingen onder den naam van *Kolo Natoenas* bekend, en de twee eenigste, zoogenaamde bloemzuigers of honigvogels, tot nog toe op Timor waargenomen. De Nect. solaris is in alle tuinen en zelfs in de heiningen der granaatheesters, digt bij de woningen, zeer gemeen. Vaak ziet men daar dit kleine vogeltje, als een' vlinder rondfladderen en het spitse nebje van tijd tot tijd diep binnendringen in de geopende bloesems, wier fraai roode kleur, met het vuurroode onderlijf van het mannetje, in pracht schijnt te wedijveren, en die te zamen zulk een liefelijk schouwspel opleveren, dat het oog zich moeijelijk aan hetzelve kan verzadigen. Gretig aast het, niet alleen op den nectar der bloemen, maar ook op

---

lengte der vleugels 0,056, des staarts 0,038, des beks, van den mondhoek, 0,015. Wijfje: voorhoofd en kin licht rood; het overige van den kop, even als de rug en staart, olijfbruin; slagvederen aan de buitenvlaggen olijfgeel gezoomd; borst graauwachtig, naar onderen op den buik in het vuil witte trekkende. — Niet zelden in de nootmuskaatperken der Banda-eilanden.

Nectarinia simplex, n. sp. Grootte van Nect. Kuhlii. Mannetje: kop, rug, vleugels en staart olijfgroen; voorhoofd staalblaauw met metaalglans; keel graauwachtig wit; benedenlijf groenachtig graauw, op het midden van den buik in het licht gele overgaande; slagvederen roetzwart met smalle olijfgroene randen aan de buitenvlaggen. Lengte der vleugels 0,052, des beks 0,016, en van den gelijken staart 0,05. Het wijfje mist de blaauwe vlek op het voorhoofd en haar kleed is in het algemeen een weinig bleeker, dan van het mannetje. — Sumatra en Borneo.

Nectarinia hypogrammica, n. sp. Deze in grootte en algemeenen vorm met Nect. lepida overeenkomende soort, onderscheidt zich van al de overige Indische honigvogels door haar gevlekt benedenlijf. Mannetje: olijfgroen; stuit, bovendekvederen des staarts en eene breede vlek in den nek, glanzend staalblaauw; aan kin, keel en geheel het benedenlijf zijn de olijfgroene vederen licht geel geboord, waardoor donkerkleurige, overlangsche vlekken ontstaan; staart zwartachtig, aan de buitenvlaggen olijfgroen gezoomd, en de twee buitenste staartpennen met witte punten voorzien; onderdekvederen van den staart olijfachtig geel. Iris rood; bek zwartachtig; pooten groenachtig bruin; nagels bruin. Lengte der vleugels 0,065, des beks 0,022, en van den bijkans gelijken staart 0,048. Het wijfje draagt over het geheel hetzelfde kleed, uitgezonderd dat bij haar de metaalblaauwe nek- en de even zoo gekleurde stuitvlek wordt gemist. Alle bovendeelen zijn bij haar olijfgroen, doch een weinig meer in het geelachtige trekkende, dan bij het mannetje. — Bewoont, even als de voorgaande, Sumatra en Borneo.

Nectarinia frenata, n. sp. is over het geheel zeer naauw verwant aan Nect. eximia, Temm. (Nect. pectoralis, Horsf.), doch het mannetje mist de metaal-zwartachtig blaauwe vlek op het voorhoofd, terwijl het aan iedere zijde van het hoofd twee (ééne boven en éénе beneden het oog) smalle, licht gele, overlangsche strepen heeft. Kin, keel en borst zijn bij hem metaalglanzig zwart-blaauw en, naarmate er het licht op valt, meer of min in het paarse trekkende; kop, nek en rug olijfgroen; staart blaauw-zwart, de 3—4 buitenste staartvederen van iedere zijde met witte punten; slagvederen zwartachtig met olijfgroene boorden aan de buitenvlaggen; buik, benevens de dijen en onderdekvederen des staarts citroengeel. Lengte der vleugels 0,054, des afgeronden staarts 0,038, des beks 0,022. Het wijfje onderscheidt zich van dat der N. eximia, Temm., alleen door haren eenigzins langeren bek en duidelijke licht gele streep boven ieder oog. Bij haar zijn kop, nek en rug olijfgroen; kin, keel en het geheele benedenlijf citroengeel; vleugels en staart als bij het mannetje. — Door ons aan de westkust van Nieuw-Guinea ontdekt en onlangs, door den Heer Forsten, ook bij Manada op Celebes verzameld.

Nectarinia Temminckii, n. sp. Van deze ongemeen sierlijke soort is ons alleen het mannetje in handen gevallen, hetwelk zich in grootte, gedaante en grondkleuren naauw aansluit aan dat der Nect. mystacalis. Kop, rug, benevens de schouder- en bovendekvederen der vleugels purperrood; staart, keel en borst vermiljoenrood; stuit zwavelgeel; slagpennen roetzwart met breede olijfgele boorden aan derzelver buitenvlaggen; bovendekvederen des staarts fraai staalblaauw, en van dezelfde kleur eene smalle, van boven den mondhoek en aan weêrskanten langs de keel afdalende streep, en op den kop eenen band, welke, in den vorm van een hoefijzer, aan de neusgaten begint en zich op het achterhoofd vereenigt; teugel zwart; buik licht graauw; onderdekvederen des staarts geelachtig. Iris donker bruin; bovensnavel zwart; die van onderen bruinachtig; pooten bruin. Lengte van den lancetvormigen staart 0,06, der vleugels 0,055, des beks 0,019, van den tarsus 0,014. — Door ons op Sumatra, ter hoogte ruim van 1600 voeten, in de groote bosschen van den berg Singalang verkregen.

kleine kevers, vooral van den granaatheester, en het is uithoofde der overeenkomst zijner kleur met de bloesems van dezen heester, dat het door de bewoners van Koepang met den naam van *Boerong Daliema*, d. i. granaatvogel, bestempeld wordt. In het hooge bosch bij het dorp Oikabiti, zag ik eens, op eenen grooten vijgenboom, onder vele andere kleine vogels, welke zich aan deszelfs rijpe vruchten te goed deden, een' troep van eenen nog onbeschreven Pardalotus (*), evenzeer door zijn eenvoudig, graauwachtig kleed, als door zijnen dikken, bijna vinkachtigen bek, van de overige Indische soorten onderscheiden. Zeer gemeene vogels in tuinen en dorpen zijn Sphecothera viridis (†), Lamprotornis cantor en Halcyon collaris. De eerste dezer drie, is door ons op geen eiland, eenigzins ver van Timor verwijderd, waargenomen; doch de twee andere zijn, als ware het, onder de zoogenaamde Landvogels des Indischen Archipels, wat de Maleijers zijn onder de vele andere volksstammen dier wereldstreek: alomme verspreide wezens, die men van het schiereiland Malakka, Sumatra en Java, op bijkans alle kusten, tot Nieuw-Guinea en de Philippijnen aantreft. Doch verreweg uitgestrekter nog, dan van genoemden ijsvogel, is de verbreiding van de zoogenaamde Alcedo bengalensis, eigenlijk slechts eene klimaat-variëteit onzer gewone Alcedo ispida, van welke zij zich alleen door onbeduidend geringere grootte en eenigzins minder zuivere en fraaije kleuren onderscheidt (§). Behalve aan de kusten van Nieuw-Guinea, alwaar door ons geene andere ware *Martins-Pêcheurs*, dan drieteenige gevonden zijn, is de onderhavige soort overal, waar wij ons in den Indischen Archipel ophielden, door ons aangetroffen, en zij bevindt zich ook op de Philippijnen, in Japan en op het vasteland van Indië niet zeldzaam. Timor bezit eindelijk uit de familie van dezen geenszins bevalligen vorm, nog eene derde soort, van hetzelfde geslacht als de eerste, of een' Halcyon, over het geheel naauw verwant aan den door Latham, onder den naam *Sacred Kingsfisher*, variëteit B, beschreven en afgebeelden

---

(*) *Pardalotus obsoletus*, n. sp. Heeft bijkans eenen even stompen en dikken bek als Pard. quadragintus, Gould (Synops. of the Birds of Austr. Part. III). — Kop en rug graauwachtig olijfgroen; op de kruin donkere vlekken langs de schaften der vederen; slag- en staartpennen zwartachtig bruin, aan de buitenvlaggen olijfgroen geboord, en de twee buitenste staartvederen aan iedere zijde met witte punten voorzien. Iris bruin-geel; bek en pooten bruinachtig loodkleurig. Lengte der vleugels 0,058, van den gelijken staart 0,029, der tarsen 0,014, des beks, van het voorhoofd 0,008, deszelfs hoogte aan den wortel 0,05. Het kleed van beide geslachten schijnt weinig met elkander te verschillen.

(†) Graucalus viridis, Quoy en Gaimard, Voyage de l'Uranie, Zool. Pl. 21 (♂), welke vogel echter niet dezelfde is als Vieillot's Sphecothera virescens van Nieuw-Holland (Galerie des Oiseaux, Pl. 147), als zijnde hij aanmerkelijk kleiner. Het wijfje is bruinachtig graauw. Kwalijk past voor het overige de geslachtsnaam Sphecothera (wespenjager) voor deze vogels, daar de soort van Timor althans, bijna uitsluitend van vijgen en andere wilde vruchten leeft. (De Heer G. R. Gray schrijft in zijne List of the Genera of Birds, *Sphecotheres;* Vieillot zelf, daarentegen, in de Galerie des Oiseaux I. p. 238, *Sphecothera*, en wel Sph. virescens, niet viridis, gelijk door onderscheidene schrijvers wordt opgegeven.)

(§) De Heeren Temminck (Manuel d'Ornith. T. 3. p. 296.) en von Kittlitz (Kupfertafeln zur Naturgesch. der Vögel, p. 22. Tab. 29. fig. 2.) beschouwen haar als eene afzonderlijke soort, tegen welke meening wij echter moeten aanvoeren, dat bij de naauwkeurigste vergelijking eener reeks voorwerpen uit Indië en Japan, met de Europesche Alcedo ispida, wij geen ander verschil hebben kunnen ontdekken, dan boven door ons is opgegeven: een verschil, niet meer in het oog vallende, dan van menige andere vogelsoort, uit zuidelijke en noordelijke streken afkomstig. Dat bij Alc. bengalensis de bek, naar evenredigheid, veel langer zoude zijn, stemt niet met ons onderzoek overeen: wij bevonden denzelven bij de exemplaren van Indië en Japan volmaakt van dezelfde lengte en dikte, als bij Alc. ispida van noordelijk Europa en Nubië. De laatste is trouwens buitendien reeds door Latham (Gen. Synopsis of Birds, 1781. V. 2. p. 627.) opgegeven als zich tevens in China, Tartarijë, Bengalen en Egypte bevindende.

vogel (*), doch, in eenige bijzonderheden daarvan afwijkende: redenen, welke ons nopen, haar als nieuwe soort hier aan te duiden (†). Al de Indische ijsvogels — en naar het ons voorkomt, veelligt al de op aarde levende — laten zich, met betrekking tot hun maaksel, hunne verblijfplaatsen, hunne levenswijze en hun voedsel, zeer natuurlijk in drie groepen verdeelen (§). De eene bevat de eigenlijke ijsvogels (Alcedo) of die soorten, welke zich steeds bij het water ophouden, hetzij aan rivieren, meren, moerassen en vijvers van zoetwater, of wel langs den zeekant. Deze vogels (tot welke wij ook de kunstmatig daarvan afgescheidene, drieteenige soorten tellen), uit de kleinste, maar met de fraaiste kleuren prijkende vormen hunner familie bestaande, leven meest laag bij den grond, nestelen, gelijk men weet, in aardholen, en voeden zich voornamelijk met kleine visschen. Een aantal andere soorten, met, naar evenredigheid grooter', vooral dikker' en minder hoekigen bek (Halcyon), vindt men daarentegen zeer onregelmatig, nu eens in de nabijheid van water, dan weder, ver er van verwijderd, in drooge, bergachtige streken; altoos echter op meer of min opene plaatsen: langs de kanten van boschvelden, wegen, rivieren, meren, in tuinen en dorpen; nooit in digte bosschen, noch laag bij den grond in sombere oorden; maar integendeel bij voorkeur op matig hooge boomen, vrij op de takken zittende. Zij doen vaak een ver galmend geluid hooren, nestelen in boomgaten, en haar voedsel bestaat in sprinkhanen, haften (Ephemera), termieten, kevers en insekteneijeren; dat van eenige soorten, ook niet zelden in kleine visschen, crustaceën en dergelijken. Tot deze groep rekenen wij: Halcyon collaris, sanctus, omnicolor, atricapillus, coromandus, leucocephalus enzv. De soorten der derde groep eindelijk, die der zoogenaamde *Martins-Chasseurs* (Dacelo), verwijderen zich door levenswijze, vorm van bek en hoedanigheid der vederen, van de ware ijsvogels, op eene nog meer in het oog vallende wijze, dan zulks het geval is met de soorten der tweede groep, aan welke zij zich in menig opzigt naauw aansluiten. Het zijn bewoners der bosschen, voornamelijk die der bergen. Haar verblijf bepaalt zich tot

---

(*) Gen. Synops. V. 2, p. 622. Pl. 27. — De verwarring, ten opzigte van Alcedo sacra en hare zoogenaamde variëteiten, mitsgaders van eenige andere, onder bijzondere namen aangeduide ijsvogels van de Zuidzee, bij Latham en al de latere Schrijvers heerschende, kan alleen door zoodanigen Natuurkundige, aan wien een genoegzaam aantal voorwerpen dier vogels tot onderlinge vergelijking ter beschikking staan, opgelost worden. Hetgeen de Heer Lesson in onderscheidene geschriften daarover heeft medegedeeld, is te weinig kritisch en te onvolledig, om veel licht over deze zaak te kunnen verspreiden. Zijne beschrijving van Todiramphus sacer van Otaheiti (Mémoires de la Société d'Hist. nat. 1827. T. 3. p. 421.) is wel zeer uitvoerig, doch de bijgevoegde zwarte afbeelding (Tab. 11) is baarblijkelijk naar eenen geheel anderen vogel vervaardigd. (Veelligt het ♂ van zijnen Todiramphus divinus, l. c. Tab. 12, die wederom naauwelijks schijnt te verschillen van Alcedo tuta, Linn.)

(†) *Halcyon coronatus*, n. sp. Het wezentlijkste kenteeken dezer soort bestaat in de roestroode kleur, van welke eene breede streep, die, van den wortel des bovenbeks, boven de oogen achterwaarts loopende, als een breede band geheel het achterhoofd omgeeft. Deze band is van onderen bepaald door eene eenigzins smallere zwarte streep, die, van de mondhoeken, onder de oogen langs, zich op den achterkop vereenigt, en aldus den licht rooden krans rondsom den bovenkop, van den roestgelen nek afscheidt. Kruin en rug donker groen, aan het voorhoofd roestrood geschakeerd; vleugels, stuit en staart berlijnsch blaauw; kin en keel witachtig; borst en het geheele benedenlijf licht roestgeel. Iris bruin; bek en nagels zwart, doch het wortelgedeelte van den benedensnavel wit; pooten loodkleurig. Lengte der vleugels 0,081, des staarts 0,058, des beks 0,048, der tarsen 0,015. Het ♀ is slechts een weinig bleeker van kleur, dan het ♂. De jonge vogel is van onderen fijn dwars gestreept, doordien de witachtig gele vederen smal zwartachtig geboord zijn, terwijl de blaauwachtige bovendekvederen der vleugels roodachtige boorden hebben.

(§) Sommige nieuwere Ornithologen verdeelen hen in niet minder dan 10 geslachten, en vormen er zelfs 2 onderfamiliën uit.

heesters en struiken; zij verraden hare aanwezigheid zelden door eenig geluid, nestelen laag bij den grond, in holten van oude stammen, rotsspleten enzv., en gebruiken allerlei insekten, derzelver larven en eijeren, kleine conchyliën enzv. tot voedsel. Tot deze groep behooren, van de Indische eilanden, Dacelo concreta, pulchella (*), cyanotis, dea, syma (†) en eenige nieuwe soorten van Celebes en de Molukken. — Uit de orde der klimvogels (Scansores) verdienen voornamelijk eenige koekoeken vermeld te worden, namelijk: eene nieuwe, aan Cuculus flavus verwante soort, en Eudynamis punctatus (§). Laatstgenoemde viel ons ook, tijdens onze reis naar de Molukken, te Amboina in handen, welke voorwerpen echter in tint en teekening een weinig van de Timoresche verschillen. De vier, ons thans van den Indischen Archipel bekende soorten der groep, tot welke C. punctatus, Linn. behoort, wijken, ten opzigte van haar stemgeluid, ten eenemale van de ware koekoeken af. Men ziet haar ook niet, gelijk deze gewoonlijk, op hooge boomen, maar integendeel, het meest in het lagere hout, terwijl zij, volgens de verzekering der inlanders, even als de spoorkoekoeken (Centropus), eigene nesten bouwen en hare eijeren zelven uitbroeijen. De andere, door ons boven als nieuw aangeduide koekoek, behoort, gelijk gemeld is, tot die kleine, slank gebouwde en zeer weinig schuwe soorten, welke bijna onder alle

---

(*) De in de Planches coloriées (586), onder den naam D. buccoïdes afgebeelde vogel, is het wijfje.

(†) Syma torotoro, Lesson. Volgens dezen reiziger zoude deze soort aan het water leven en zich met kleine visschen voeden. Wij hebben haar dikwerf, doch altoos in de bosschen waargenomen, en in hare maag nooit anders, dan overblijfsels van sprinkhanen, rupsen en kevers gevonden.

(§) Door verscheidene Ornithologen ten onregte als jongen vogel van Cuculus orientalis opgegeven. Deze laatste is door ons alleen op Java en Sumatra waargenomen; wij twijfelen of hij wel veel verder oostwaarts voorkomt, en houden dienvolgens de opgave van Vigors en Horsfield (Trans. of the Linn. Soc. V. 15. p. 304), dat hij op Nieuw-Holland inheemsch zoude zijn, voor zeer onzeker. — Behalve C. punctatus (Pl. enl. 771.) hebben wij van dezelfde groep nog eene andere, eenigzins kleinere soort, te Amboina gekregen; terwijl door den Heer Forsten, bij Gorontalo en Tondano, in het noord-oostelijk gedeelte van Celebes, eene vierde is ontdekt. Beide laatsten zullen wij hier eenigzins nader kenmerken.

Eudynamis picatus, n. sp. Wij voeren hier dezen vogel (van Amboina) onder eenen bijzonderen naam aan, doch maken tevens opmerkzaam, dat hij veel overeenkomst schijnt te hebben met Cuculus niger van Bengalen, omtrent welken echter de opgaven, ten aanzien der grootte, bij de verschillende schrijvers te zeer uiteenloopen, om met zekerheid iets te kunnen beslissen. Onze vogel van Amboina is in den overgang, schijnt oud geheel zwart te worden, maar bezit thans nog een aantal lichtkleurige en bonte vederen, die op de bovendeelen, op bruinen grond, roestachtig geel gevlekt, en van onderen, bij eene roestgele hoofdkleur, met smalle zwarte dwarsstrepen geteekend zijn. Aan den staart zijn alleen de twee middelste vederen geheel blaauwachtig zwart, terwijl de overige groenachtig bruin en dwars roestrood gestreept zijn. Iris bruinachtig; bovensnavel bruin, ondersnavel geelachtig; pooten loodkleurig, met geelachtigen tint. In het geheel is deze vogel aanmerkelijk kleiner, dan Eudynamis orientalis. Lengte der vleugels 0,18 (bij Eud. orientalis ♂ 0,216), des staarts 0,185, des beks 0,032, deszelfs hoogte aan den wortel 0,012.

Eudynamis melanorhynchus, n. sp. van Celebes. Oud mannetje: eenkleurig zwart met donker groenachtig blaauwen gloed; derhalve in dien volwassen staat zeer gelijkende op het oude ♂ van Eudynamis orientalis, doch daarvan onderscheiden door den geheel zwarten, eenigzins korteren en naar de punt toe, zijdelings meer te zamengedrukten bek. Lengte der vleugels 0,211, des staarts 0,205, des beks 0,035, der tarsen 0,030. — Oud wijfje: ook bij haar zijn bek en pooten zwart; doch haar kleed is geheel anders, namelijk donker groen, op den bovenkop in het zwart-groene trekkende; kin en keel roetzwart, onder de oogen een witte, maar benedenwaarts, ter zijde van de keel, meer in het roestgele overgaande streep; het geheele benedenlijf roestgeel met bruine en zwartachtige dwarslijnen geteekend, welke op de borst, de dijen en de onderdekvederen van den staart het duidelijkst zijn. — Jonge vogel: rug, vleugels en staart licht roestrood, met talrijke zwarte dwarsstrepen bedekt; kop, kin en keel, op rood-bruinen grond, zwart geschakeerd; streep onder de oogen en ook het benedenlijf nagenoeg als bij het oude wijfje.

volksstammen van den Archipel, als onheilspellers en bepaaldelijk als aankondigers van sterfgevallen, beschouwd worden. Dit bijgeloof berust op de gewoonte dezer vogels, van des morgens en des avonds in de schemering, en ook midden in den nacht, bij maanlicht, vaak hun eigenaardig zwaarmoedig stemgeluid te doen hooren, en zulks meestal op de begraafplaatsen, die, door hare eenzame ligging, op geringen afstand van de dorpen, de geliefkoosde verblijven dezer koekoeken zijn. Uit dien hoofde worden zij in het dagelijksche leven gemeenlijk *Boerong tjelaka* (ongeluksvogels) genoemd. Deze, in dit opzigt, merkwaardige vogels, schijnen in die verwijderde keerkringsstreken, vrij talrijk te zijn aan soorten, doch zij zijn tot heden slechts zeer onvolledig bekend, vooral wat de Nieuw-Hollandsche en die van het vasteland van Indië betreft. Van de Oost-Indische eilanden bezitten wij, na een zorgvuldig vergelijkend onderzoek, zes wel bepaalde soorten, van welke vier nog niet beschreven zijn (*). — Niet zeer verre van het dorp Baoeng, in het vorstendom Amarassie, tusschen de genoemde

(*) Wij leveren hier van deze ongeluksprofeten (Cacomantis), die eene kleine groep vormen, welke zich onmiddellijk aan die der ware koekoeken aansluit, daar ook zij hunne eijeren in vreemde nesten leggen, een volledig overzigt.

1.) *Cuculus flavus*, Linn. Pl. enl. 814 ♂. Het ♀, tot heden noch afgebeeld, noch naauwkeurig beschreven, is van boven, op eenen licht roestrooden grond, digt met zwarte dwarsstrepen bedekt, uitgezonderd op den bovenkop, waar zwartachtige overlangsche vlekjes aan de vederschaften zigtbaar zijn; kin en het midden van den buik wit; al het overige van het benedenlijf meer in het roodachtig witte trekkende, en overal aan de onderzijde van het ligchaam met golvende zwartachtige dwarslijnen geteekend. Mondholte van beide geslachten menierood; bek zwartachtig bruin, doch de wortel van den onderbek geelachtig; pooten licht geel. — Bewoont: Java, Sumatra en Borneo.

2.) *C. sepulcralis*, n. sp. Een weinig grooter dan de voorgaande. ♂ Kop, kin en hals licht aschgraauw, rug, vleugels en staart eenigzins donkerder graauw met bouteillegroenen tint; slagvederen zwartachtig, aan het wortelgedeelte harer binnenvlaggen met eene groote witte vlek, waardoor op de vleugels, van onderen gezien, een witte dwarsband ontstaat; al de benedendeelen van het ligchaam geelachtig roestkleurig; staartvederen aan de punten wit, en alle, uitgezonderd de 2 middelste, aan de binnenvlaggen met witte dwarsstrepen, en aan de buitenvlaggen met witte vlekjes geteekend. Iris donkerrood; bek zwart, doch de onderbek aan den wortel geelachtig, en van binnen oranjekleurig; pooten bleek geel. Lengte der vleugels 0,113, des staarts 0,13, des beks 0,024, der tarsen 0,018. — ♀ Bovenligchaam en staart, op roestrooden grond, dwars zwart gestreept; slagvederen zwart-bruin met roodachtige boorden aan de buiten- en binnenvlaggen; het geheele benedenlijf wit, met zwarte dwarslijnen geteekend. — Bewoont: Java en Sumatra.

3.) *C. tymbonomus*, n. sp. Het ♂, hetwelk wij alleen van deze soort bezitten, stemt in grootte en slanken vorm volkomen overeen met C. sepulcralis, doch zijne vleugels zijn een weinig langer, terwijl zijne kleur over het geheel veel valer is. Bij hem namelijk zijn kop en hals graauw-bruin; rug, vleugels en staart eenigzins meer donker bruin; de laatste met witte punten en roodachtige vlekjes langs de boorden der buitenvlaggen, uitgezonderd van de twee middelste staartvederen, die met roodachtig witte dwarsvlekken geteekend zijn; keel en borst licht aschgraauw, naar onderen op den buik, de dijen en onderdekvederen des staarts, in het vuil geelachtig grijze overgaande en aldaar onduidelijk met donkere dwarslijnen geteekend. Iris bruin, bek zwart, doch de wortel van den onderbek licht als horen. Lengte der vleugels 0,12, des staarts even zoo. — Timor.

4.) *C. fasciolatus*, n. sp. Van de grootte van C. flavus, doch met langeren en breederen bek, en vooral door het dwarsgestreepte kleed, van al de verwante soorten gemakkelijk te onderscheiden. Alle bovendeelen licht roestrood, van onderen wit, en overal, met uitzondering van den staart, digt met zwarte dwarsstrepen geteekend, die op het bovenlijf een weinig breeder dan aan het benedenlijf zijn; de twee middelste staartvederen zwart, met breede roestroode boorden langs beide vlaggen en roodachtig witte punten; de overige staartvederen zeer licht rood met witte punten, achter welke men eenen eenigzins schuins geplaatsten zwarten dwarsband bemerkt, terwijl derzelver buitenvlaggen zwartachtig geschakeerd zijn; boven de oogen eene wit- en zwartgeschakeerde overlangsche streep. Iris rood-bruin; bek zwart, wortel van den onderbek licht als horen; pooten loodkleurig. Lengte des beks 0,025 (bij den ouden C. flavus 0,022). Beide geslachten dragen bijkans volkomen hetzelfde kleed. Bij een voorwerp van Sumatra echter is het bovenlijf aanmerkelijk donkerder. — Java en Sumatra.

inlandsche hoofdplaats en het dorp Soba, vindt men in eenige valleijen en komvormige dalen, kleine meren, hoofdzakelijk door het, gedurende den regentijd, rijkelijk van de rondsom liggende hoogten afstroomend water gevormd wordende. In die waterplassen, van mindere of meerdere uitgestrektheid, troffen wij dikwerf eene vlugt van 6—8 of 10 stuks wilde eenden (Anas superciliosa) aan (*), en nu

---

5.) *C. lanceolatus*, n. sp. werd tot heden, even als de voorgaande, met het ♀ en den jongen vogel van C. flavus verwisseld; doch is van beiden niet moeijelijk te onderscheiden door de geringere grootte, kleineren en geheel lichtkleurigen bek, en de zwarte overlangs loopende vlekken aan keel en bovenlijf, terwijl bij de wijfjes en jonge vogels van al de tot dusver genoemde soorten, die deelen meer of min duidelijk dwars zijn gestreept. — Al de bovendeelen, even als ook de grondkleur van keel en borst, geelachtig roestkleurig; benedenlijf meer in het witachtige trekkende en met zwartachtige dwarslijnen geteekend; staartvederen, op licht roestrooden grond, dwars zwart gestreept. Lengte der vleugels 0,090, des beks 0,019, der tarsen 0,015. Het ♀ schijnt uiterlijk niet van het ♂ te verschillen. — Deze soort is door ons alleen op Java gevonden.

6.) *C. lugubris*, Horsf. Ofschoon deze soort, door haar zwart kleed en haren eenigzins anders gevormden staart (van voren flaauw vorkachtig, doch bij al de voorgaande meer of min sterk afgerond), in zekeren zin op zich zelve staat, tellen wij haar evenwel tot dezelfde groep, uithoofde van hare overeenkomst in levenswijze. Deze vogel staat bij de inlanders, als jobsbode, in denzelfden kwaden reuk. — Vaderland: Java, Sumatra en Borneo.

(*) In het boven (bl. 159, noot) medegedeelde overzigt van de eenden, tot heden in den Indischen Archipel waargenomen, hebben wij onder dezelve ook de Anas coromandeliana, Gmel. opgeteld, welke door sommige Zoölogen tot de ganzen, en door andere wederom, als een bijzonder geslacht (Microcygna), tot de familie der zwanen wordt gerekend. Het juiste of onjuiste dezer stelselmatige zienswijze daarlatende, merken wij hier alleen aan, dat genoemde soort in hare levenswijze de meeste overeenkomst met de ware eenden, en vooral met de kleinere soorten (Anas crecca enzv.) aan den dag legt. Eigenlijke ganzen zijn in den Indischen Archipel even vreemd, als zwanen.

In het oostelijk gedeelte van het zuidelijke halfrond komt slechts eene soort van zwaan voor, omtrent welker ontdekking en verbreiding, wij onze aanteekeningen hier willen mededeelen. Wij gevoelen ons daartoe vooral aangespoord, omdat de geschiedkundige bijzonderheden van dezen vogel, in meer dan een opzigt onze belangstelling overwaardig, tot dusverre nog door niemand in een beknopt geheel zijn te zamengevat en volgens historische bronnen behoorlijk opgehelderd. Nieuw-Holland, het oord van zoo vele vreemdsoortige diervormen, moest der wereld ook eene zwarte zwaan vertoonen, in de verbeelding der Grieken en Romeinen zóó onbestaanbaar, dat zij, ter aanduiding eener onmogelijkheid, zich als spreekwoord van het beeld der zwarte zwaan bedienden, gelijk wij in het dagelijksche leven, ten opzigte eener groote zeldzaamheid, van eene witte raaf spreken.

Het eerste narigt van het bestaan der zwarte zwaan (Cygnus atratus), hebben wij aan den verdienstelijken Amsterdamschen Burgemeester Nich. Witsen te danken, die daarvan gewag maakt in eenen brief aan D[r]. Mart. Lister te Londen, handelende over de natuurlijke gesteldheid eener plaats van het groote Zuidland, kort te voren door het schip Hollandia-nova bezocht (Philosoph. Transact. 1698, V. 20. p. 361). Willem de Vlaming, reeds in 1696 met drie vaartuigen het vaderland verlatende en naar het Zuidland zeilende, ter opsporing van het verloren geraakte Compagnie's schip de Ridderschap, kwam in de laatste dagen van dat jaar, bij het eiland Rottennest en ontdekte daar, in eene rivier, eene menigte zwarte zwanen, ten gevolge waarvan hij haar de Zwanenrivier noemde; de schepelingen vingen een viertal van dezelve en namen die naar Batavia mede, waar zij er echter slechts twee levend aanbragten (zie Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. 3, tweede stuk, bl. 70, benevens eene afbeelding met onderscheidene zwemmende zwanen). Aan W. de Vlaming komt dus eigenlijk de eer toe, de zwarte zwaan het eerst gevonden en naar elders overgebragt te hebben; doch het verhaal zijner reize eerst in 1701 te Amsterdam in druk verschenen zijnde, is het bovengenoemde berigt van N. Witsen drie jaren ouder. Uit een en ander blijkt, dat de zwarte zwaan tot een der vroegst in Europa bekend gewordene dieren van dat zoogenaamde vijfde werelddeel behoort, en dat mitsdien G. Cuvier, in zijn Règne animal (eerste editie van het jaar 1817), zeer ten onregte van dezen vogel zegt: »découvert depuis peu à la Nouvelle Hollande." In de reisbeschrijvingen van Dampier en Cook herinner ik mij niet, omtrent deze zwaan eenige bepaalde aanduiding gevonden te hebben; maar het is mogelijk, dat Cook haar onder de zwarte en witte watervogels begrepen heeft, in 1770 door hem tusschen de zandbanken in Botany-baai gezien, en van welke hij zegt, dat zij veel grooter waren dan eene zwaan, en in gedaante eenigzins naar

en dan ook eenen witbuikigen aalscholver (Carbo dimidiatus). Het was tevens daar, dat wij een paarmaal den Indischen togtvalk (Falco peregrinus indicus) opmerkten, gewoonlijk op eenen nabijstaanden boom gezeten, en vermoedelijk de eenden beloerende, om deze, wanneer zij uit het water oprezen, tot zijne prooi te maken. — Op de amphibiën, door ons in die westelijke landstreken verzameld, hopen wij bij eene nadere gelegenheid terug te komen, en alsdan, wanneer wij meer van deze tweeslachtige dieren, uit de verder oostwaarts liggende binnenlanden, zullen hebben bijeengebragt, gelijktijdig van dezelve, wat namelijk de hoofdvormen betreft, een algemeen overzigt te geven.

---

een' pelikaan geleken (Reizen, D. 3, bl. 39 en 63, Hollandsche vert.). De grondlegger van Sidney, A. Phillip (Voyage to Botany Bay, 4°. 1789, p. 98), verhaalt althans, de zwarte zwaan, in april 1788, niet ver benoorden Port Jakson, in een meir te hebben waargenomen. G. Vancouver (Voyage de découvertes à l'Océan pacifique du nord enzv. 4°. T. 1. p. 65) zag haar in 1791 in grooten getale aan de zuid-westkust van Nieuw-Holland, in den omtrek van King George's Sound; terwijl zij door de Fransche expeditie, onder bevel van Dentrecasteaux, in 1792, zeer menigvuldig op onderscheidene plaatsen van Van-Diemensland werd aangetroffen. Labillardière (Voyage à la recherche de la Pérouse, 4°. T. 1. p. 130, Atlas Pl. 9) schetst haar in weinige regelen zeer naauwkeurig, en aangezien dit werk veelligt niet elken belangstellenden lezer ter hand ligt, en een vermaard Duitsch natuurkundig reiziger, in eene jongst verschenen wetenschappelijke verhandeling over de tot het geslacht der zwanen behoorende vogels (Museum Senckenbergianum, 1839, B. 3. p. 11), ten eenemale in twijfel heeft getrokken, of van de zwarte soort in Labillardière's reisbeschrijving wel eens is melding gemaakt, willen wij de bedoelde schets woordelijk hier overnemen. Zij luidt aldus: »On tua sur un lac (dit was aan de zuidkust van Van-Diemensland) un oiseau fort étonnant par la singularité de son plumage; c'étoit une nouvelle espèce de cigne, un peu plus gros que les nôtres: il en a toutes les belles formes; sa couleur d'un noir luisant est aussi remarquable que la couleur blanche de notre cigne; il a seulement six grosses plumes blanches à chaque aîle: caractère que j'ai remarqué constamment dans plusieurs autres qui furent tués par la suite. La mandibule supérieure du bec est de couleur rouge avec une bande transversale blanchâtre vers l'extrémité. On remarque à la base de celui du mâle un renflement formant deux protubérances à peine sensible dans celui de la femelle. La mandibule inférieure est rouge sur les bords, et blanchâtre en dessous. Les pattes sont d'un gris foncé." Vele latere reizigers maken vervolgens van de zwarte zwaan gewag, doch wij kunnen hen met stilzwijgen voorbijgaan, als bevattende hunne opmerkingen geene nieuwe daadzaken en bepalende zij zich altoos tot dezelfde, reeds als verblijfplaatsen van dezen vogel aangewezene streken. Naar al hetgeen ons dienaangaande is bekend geworden, schijnt zij nooit benoorden den 30° breedte te zijn waargenomen, maar zich van die breedte of nog ongeveer anderhalven graad zuidelijker, rondsom geheel de meer zuidelijk gelegene kust van Nieuw-Holland en Van-Diemensland te verspreiden. Of deze beperkte en aan beide, de west- en oostkust, scherp afgebakende verspreiding, voornamelijk aan het gemis van eenigzins groote rivieren benoorden den 30° breedte, of aan andere physische oorzaken moet worden toegeschreven, kunnen wij met geene genoegzame zekerheid, aan welke wij ons in deze alleen houden, beoordeelen. Wij weten intusschen zooveel, dat deze vogel het luchtgestel en de gevangenschap op Java en in Bengalen, te Londen, Parijs en Munchen wel verdraagt, en zich in tammen staat voortplant. Volgens een berigt van Prof. Pöppig, door D[r]. E. Rüppel openbaar gemaakt (Mus. Senckenb. B. 3. p. 10, noot), leefden in 1829 eenige dezer soort van zwanen verwilderd in Chili, wier verblijf sedert het oponthoud van Lord Cochrane aldaar dagteekent. Of zij tegenwoordig in haar oorspronkelijk vaderland nog zeer menigvuldig wordt gevonden, zoude men bijna betwijfelen, wanneer men de talrijke Europesche volkplantingen in aanmerking neemt, welke sedert het begin dezer eeuw, aan de west- en zuidzijde van Nieuw-Holland en op Van-Diemensland zijn aangelegd en zich dagelijks meer en meer uitbreiden.

III.

Togt naar het binnenland, door de Vorstendommen Sonabay, Ambenoe en Amfoang.

Nadat reeds maanden te voren de noodige maatregelen tot den togt naar de goud- en koperrivieren van het binnenland beraamd, en de onderscheidene, met het Gouvernement bevriende vorsten van Timor, en ook de tijdelijk op dit eiland aanwezige vorsten van Rotti en Sawoe, daarvan onderrigt geworden waren, aanvaarden wij, op den 23sten augustus 1829, onze reis. De Resident Hazaart was reeds eenige dagen vroeger naar Babauw vertrokken, om het volk, hetwelk bestemd was, ons te vergezellen, aldaar te doen verzamelen en de noodige bevelen aan hetzelve kenbaar te maken. De Heeren Macklot, van Oort en ik, verlieten in den vroegen morgen van gemelden dag, met onze bedienden en goederen, Koepang. De maan verspreidde nog haar helder licht over den gladden waterspiegel der baai, welke wij langs reden, terwijl wij door eene liefelijke koelte werden verkwikt, welke zich ook aan onze paarden scheen mede te deelen, die, dartel, hunne schreden verdubbelden. Het was hoog watergetij, waardoor wij verpligt waren, de steile klippen, welke zich hier en daar langs den oever verheffen, achterom te rijden. Toen wij het dorp Taros naderden, schitterde de zon in haren vollen glans aan den helderen hemel, en een half uur later, bereikten wij Babauw. Hier stonden, op de uitgestrekte vlakte, eene menigte, van versche takken en bladeren vervaardigde hutten, in welke een aantal Sawoenezen, Rottinezen en Timorezen, ons ter bedekking bestemd, gehuisvest waren. Overal zag men rookwalmen opwaarts stijgen. Gewapende mannen, in bonte, somwijlen wonderbaarlijke kleederdragt gehuld, liepen of snelden te paard door elkander. Bij dit drukke en vreemdsoortige gewoel voegde zich nog eene talrijke schaar, uit geheele huisgezinnen van Chinezen en gedoopte kleurlingen van Koepang bestaande, welke, benevens eene menigte slaven, slavinnen en derzelver kinderen, elk op zijne bijzondere, kenschetsende wijze gekleed, zich met den rijstoogst onledig hielden. Wij stegen aan de woning van den Resident af, en hadden het genoegen, hem in welstand en allezins tot den togt voorbereid, aan te treffen. Wel was al het ontboden volk nog niet bij elkander, doch de Resident meende, dat met de vier- of vijfhonderd man, welke waren opgekomen; de reis gevoegelijk kon worden aanvaard, en dat de overigen ongetwijfeld wel spoedig zouden volgen. Ieder inlander had, overeenkomstig het oude gebruik, gedurende den togt voor zijn eigen onderhoud te zorgen, en was derhalve verpligt geweest, zich voor den tijd van vier of zes weken, van de noodige levensmiddelen en andere artikelen van dagelijksche behoefte te voorzien, vermits er in de binnenlanden bijna niets van dien aard te bekomen is. Allen waren dien ten gevolge meer of minder zwaar bepakt, hebbende de opperhoofden en voorvechters hunne mais, rijst en andere goederen, op paarden geladen. De meeste inboorlingen waren met lansen en zwaarden gewapend, en vele ook met een geweer; aan dezen liet de Resident kruid en lood verstrekken, en ten einde een' iegelijk aan te sporen, zijn geweer mede te nemen, werd hun aanspraak gegeven op al de ammunitie, welke zij bij de t'huiskomst zouden hebben overgehouden. — Voor onze noodwendigheden had de Heer Hazaart de goedheid gehad, de noodige zorg te doen dragen. Tot de zaken, met welke wij de inlandsche Grooten genoegen konden geven, behoorden inzonderheid zout en arak: twee zeer gezochte, maar in de binnen-

landen schaarsche en dure artikelen. Van beiden werd eenige voorraad medegenomen; zulks was vooral ten opzigte van den arak noodzakelijk, daar van dit geliefkoosde vocht, bij elke ontmoeting en nadere kennismaking met dezen of genen vreemden vorst, en tevens voor de daarbij tegenwoordig zijnde hoofden onzer begeleiding, eenige glaasjes moesten worden volgeschonken. In zucht naar sterken drank doen de Timorezen, en over het geheel al de heidensche inboorlingen der Indische eilanden, voor de Zuidzee-eilanders in geenen deele onder.

Den volgenden dag reeds, na onze komst te Babauw, werden eenige honderden Timorezen en Rottinezen, met het grootste gedeelte onzer goederen vooruitgezonden, met last, ons op de boschvlakte Kota-amarassie, aan de zuid-westelijke helling van den Fatoe Leeoe, af te wachten; en in den ochtend van den 25sten augustus begaven wij ons, met het overige gedeelte van het volk, derwaarts op reis. Onze onmiddellijke bedekking bestond uit eenen Amboneschen serjant met 24 krijgslieden. Wij reden oostwaarts over de vlakte van Babauw, nu en dan langs eene nieuwe, door de inzamelaars van den rijstoogst opgeslagen hut, naar Noenkoeroes, een klein, door Rottinezen bewoond gehucht, onder de lommer van hoogstammige lontarpalmen gelegen, waar de Radja van het distrikt Denka op Rotti, wanneer hij op Timor vertoeft, zijn verblijf houdt. Voorbij Noenkoeroes neemt de weg eene meer noord-oostelijke rigting; op onderscheidene plaatsen verheffen zich kleine lontarpalmbosschen en ginds en her prijkt ook de gawangpalm groepsgewijze in de vlakte. In de nabijheid eener kleine rivier, Oeël genaamd, waar wij des voormiddags, omstreeks 9 ure aankwamen, vonden wij een' der Fettors van Taibenoe, met ongeveer honderd manschappen gelegerd. Wij vereenigden ons met dien troep, verwelkomden elkander, namen een ontbijt en zetteden ons daarna gemeenschappelijk in beweging. Naarmate wij nu meer de bergen naderden, werd de weg oneffener en moeijelijker, en toen wij eens de glooijende voorheuvelen over waren, was het een gedurig rijzen en dalen, langs meer of minder steile hellingen. De plantengroei bestond hoofdzakelijk in doornig en ijle bosschen vormend bamboes. Aan den voet van Fatoe Benkoole, eene klippige hoogte, kwamen wij aan een klein, geheel van struikgewas ontbloot terras, waar, negen jaren geleden, de Heer Reinwardt, gelijk ons door de inlanders verhaald werd, overnachtte. Behalve een troep gestaarte apen (Cerc. cynomolgus), was ons, tot daar, geen wild zoogdier onder het oog gekomen. Eenige witte kakketoes (Psitt. sulphureus) en nu en dan een paartje of kleine schaar parkieten (Psitt. vulneratus en capistratus), trokken onder de vogelen voornamelijk onze oplettendheid tot zich. De kakketoes, in de landtaal *Kolo Gaijie* genaamd, worden door de Timorezen even zoo zelden voor hun vermaak levend gehouden, als de andere bont en fraai gekleurde papegaaisoorten (*). Van het terras Benkoole, waar wij onze paarden weder een weinig

(*) Sedert wij het overzigt der door ons in den Indischen Archipel waargenomene papegaaijen hebben medegedeeld (zie bladz. 107), zijn van den Heer Forsten, Lid der Natuurkundige Commissie, twee bezendingen naturaliën uit het noord-oostelijk gedeelte van Celebes, alsook van Ternate en Gilolo, bij het Rijks-Museum ontvangen, in welke zich niet slechts twee geheel nieuwe soorten dezer vogels bevonden, maar door welke belangrijke verzameling wij ook omtrent eenige andere, reeds bekende soorten, nadere ophelderingen erlangden. Wij deelen onze waarnemingen, tot meerdere volledigheid van het door ons gegeven overzigt, in het kort hier mede.

Psittacus (*Platycercus*) *hypophonius*, n. sp. Naauw verwant aan Ps. dorsalis, Quoy en Gaim. (Voy. de la Corv. l'Astr. Zool. Ois. Pl. 21. fig. 3), zoowel wat de grootte en algemeenen vorm, als wat de kleur betreft, uitgezonderd, dat bij onze nieuwe soort, even als haar rug en breedgevaande staart, ook de vleugels fraai berlijnsch blaauw zijn;

lieten weiden, terwijl onze talrijke inlandsche begeleiders middelerwijl langzaam verder togen, ging de weg onafgebroken berg-op, van tijd tot tijd door de drooge beddingen van kleine, alleen in de westmoeson stroomende, rivieren, en voor het overige, meest door eene eentoonige wildernis van doornig bamboes, door hetwelk op sommige plaatsen niet zonder veel moeite was heen te worstelen, vermits zeer vele omvergewaaide, dorre en ten deele gebrokene stengen van deze reusachtige grassoort, allerwegen dwars en kruiseling door en over elkander lagen. Dit en gebrek aan eenen goeden gids was oorzaak, dat wij het spoor bijster werden en langer dan een uur, over hoogten en door dalen, in het eenzame gebergte ronddwaalden, eer wij het regte pad hadden wedergevonden. De Fatoe Leeoe, met zijnen steilen, driepuntigen top, was links, ten noordoosten van ons gelegen. Tegen zonnondergang kwamen wij

---

kop, hals en het geheele benedenlijf, de dijen en onderdekvederen des staarts daar onder begrepen, vermiljoenrood; bovensnavel insgelijks rood; die van onderen echter zwart. Lengte der vleugels 0,188, van den sterk afgeronden staart 0,194. Gelijk al de parkieten dezer afdeeling, hebben ook beide geslachten der onderhavige soort uiterlijk de naauwste overeenkomst met elkander. Haar vaderland is Gilolo.

Psittacus (*Psittacula*) *stigmatus*, n. sp. Eenigzins grooter dan Ps. philippensis (Pl. enl. 520. fig. 1) en met zwarten bek; maar voor het overige met dezen veel overeenkomst hebbende. Mannetje: papegaaigroen; op vleugels en staart is het groen het donkerst en zuiverst, terwijl deze kleur op het benedenlijf meer in het geelachtig groene trekt, en langs den rug een' rosachtigen tint vertoont; voorhoofd en kruin, eene vlek aan kin en keel en een vlekje aan den rand van den carpus bloedrood; stuit en bovendekvederen van den staart eenigzins meer in het purperroode spelende; onderzijde der slag- en staartpennen licht blaauw; onderdekvederen der vleugels groen. Staart een weinig afgerond, lang 0,04; lengte der vleugels 0,092. Pooten oranjekleurig; nagels zwart. Het wijfje, over het geheel minder fraai groen, mist de roode vlek op den bovenkop en aan den carpus, terwijl men bij haar aan de keel slechts een gering spoor van rood waarneemt; stuit en bovendekvederen van den staart zijn echter purperrood. Bek zwartbruin, aan de punt van den ondersnavel geelachtig. — Van Celebes.

Psittacus (*Psittacula*) *cyanicollis*. Omtrent deze soort, van welke wij (bladz. 108) alleen het wijfje hebben beschreven, moeten wij in de eerste plaats aanmerken, dat zij door den Heer Forsten niet op Celebes, doch op Gilolo is aangetroffen, hetgeen ons doet vermoeden, dat de vroegere opgave veelligt eene vergissing is. Het mannetje dezer soort gelijkt zoodanig op dat van Ps. Geoffroyi, dat tot de juiste bepaling, eene zeer naauwkeurige kennis van beiden volstrekt noodig is. Het voornaamste kenmerk bestaat in de kleur van den snavel en in die van den nek, welke bij Geoffroyi zuiver groen is en scherp van den paarsachtig blaauwen bovenkop afgescheiden, terwijl bij cyanicollis diezelfde paarsachtig blaauwe kleur, op den achterkop in het lazuurblaauwe overgaat en deze laatste zich naar achteren, langzamerhand in den papegaaigroenen rug met rosachtigen tint verliest. Bovensnavel bloedrood met geelachtige punt, doch de onderbek zwart, zijnde bij Geoffroyi de geheele bek rood. Voor het overige zijn bij het mannetje der onderhavige soort, staart en vleugels fraai papegaaigroen; onderzijde der slagpennen zwart, doch de onderdekvederen der vleugels licht blaauw; keel, borst en het geheele benedenlijf blaauwachtig groen, aan de zijde der borst met roodachtigen tint; onderdekvederen des staarts geelachtig groen met blaauwachtige punten. Pooten zwart. Lengte der vleugels 0,173, des staarts 0,096.

Van Gilolo ontvingen wij buitendien: Psittacus macrorhynchus, garrulus en ricinatus; de laatste soort tevens van Ternate. Omtrent haar voegen wij hier bij, dat haar boven- en achterkop, hals en buik, in plaats van berlijnsch blaauw, gelijk deze deelen bij Le Vaillant (Perroquets I. Pl. 54) zijn aangeduid en in al de latere ornithologische werken beschreven, eene blaauwachtig paarse kleur hebben. Onder de vogelhuiden van Celebes bevonden zich: Psittacus ornatus, setarius en Mülleri. Voorts één voorwerp zonder bepaalde opgave van vaderland, doch waarschijnlijk uit de Molukken, zijnde Psittacus coccineus (Le Vaillant l. c. Pl. 53). De witte kakketoe van Celebes, in ons overzigt eenvoudig als Ps. sulphureus aangeduid, verschilt van de Timorsche, door eenen aanmerkelijk dikkeren bek, gelen tint op het geheele benedenlijf, doch vooral sterk op de borst, en door eene grootere gele vlek ter zijde van den kop. Of die afwijkingen toereikende zijn om de bedoelde twee vogels soortelijk van elkander af te zonderen, en welke van beiden de eigenlijke Psittacus sulphureus, Gmel., Lath. is, onderwerpen wij aan het oordeel der Ornithologen, welke zich meer bepaald met de natuurlijke historie der papegaaijen onledig houden.

eindelijk op de bergvlakte Kota-amarassie aan, waar wij het volk reeds druk onledig vonden met de verzorging van huisvesting en voeding. In de twee ligte, ronde tenten, welke wij voor ons hadden medegenomen, werden twee lage, uit wild hout vervaardigde rustbanken geplaatst, en ons bed bestond in eene kleine, dunne matras, met één hoofdkussen, beiden met het zachte, zijachtige katoen van den kapokhboom gevuld.

Den 26sten augustus. Wij bleven dien dag te Kota-amarassie gelegerd, zoowel ten einde de dragers onzer goederen niet te zeer te vermoeijen, als om aan de nog achterlijke manschappen gelegenheid te geven, ons spoedig in te halen. Deze vlakte is aan een gevecht, hetwelk de bewoners van Sonabay met die van het landschap Amarassie hier eens hadden, en waarbij de laatsten met groot verlies werden op de vlugt gedreven, haren naam verschuldigd (*). Niet ver van daar woont de vorst van Manobai, een, voor vele jaren, met eenig volk, uit het distrikt Molo verhuisde, groote Tomokong, die zich hier heeft nedergezet, en ons thans in de ochtenduren een bezoek kwam brengen. Het was een man van middelbaren leeftijd, sterk en welgemaakt van lijf en leden en van een ondernemend, ja zelfs vermetel voorkomen. Hij droeg een' kabaai van sits, en om het onderlijf een Timoreesch shawlkleed, welks roode randen tot even beneden de knien reikten. Zijne haren waren door middel van een' breeden, witten band, in een' dikken bundel, bij wijze eener tok, opgebonden. Zes of acht half naakte inlanders, met zwaarden en lansen gewapend, vergezelden hem. Hij bood den Resident eene schijf gesmolten bijenwas ten geschenke aan, als een bewijs zijner goede gezindheid jegens het Gouvernement, of liever jegens de Compagnie, gelijk de inlanders dier streken zich nog steeds uitdrukken. Belangrijke mededeelingen omtrent het vinden van goud- en kopererts en, konden wij niet van hem te weten komen. — Tegen den avond werd onze bedekking op nieuw met eenige honderden bewoners van het landschap Amabie versterkt, zoodat onze troep nu in het geheel uit ruim 1200 man bestond, waaronder zich ongeveer 300 Rottinezen en 40 Sawoenezen bevonden. Behalve een aantal voorvechters en Tomokongs, maakten ook eenige Fettors en Radja's van Timor, Rotti en Sawoe den togt mede, welke laatsten met het onmiddellijke toezigt over de verschillende benden en in het bijzonder met het handhaven der orde en het houden van behoorlijke waakzaamheid, belast waren.

Den 27sten augustus trokken wij naar de Noi Noni (goudrivier), die aan gene zijde, langs den voet van den Fatoe Leeoe, in eene noordelijke rigting heenstroomt. Een eigenlijk woud troffen wij langs de oostelijke helling van dezen klippigen berg, evenmin als aan zijnen zuid- en zuidwestkant aan. Wilde bamboesbosschen, op sommige plaatsen door kreupelhout afgewisseld, tusschen hetwelk zich hier en daar een enkele groote boomstam verhief, vormden in het algemeen het plantenrijk. Even eentoonig was de gesteldheid van den grond. Wij vonden geene andere rotssoort, dan overgangs-kalk (†), meestal van eene blaauwachtig graauwe kleur, somwijlen echter eenen meer of minder sterk roodachtigen tint aannemende. Op enkele vrije ruggen hadden wij, bij het afdalen van den Fatoe Leeoe, een schoon gezigt op de

(*) Het oorspronkelijk Hindoesche woord *Kota* (كوت), wordt op de Oost-Indische eilanden meestal op eene stad of hoofdplaats toegepast, maar het beteekent eigenlijk: eene vesting, versterkte woning enzv. Vermoedelijk bezaten de Amarassiërs aldaar eene schans.

(†) Graauwwakke-kalksteen der hedendaagsche Geologen.

bergen van Amfoang. Zoo ver het oog reikte, blikte het in oost- en noord-oostelijke rigting over een bergachtig landschap, hetwelk zich echter niet zeer vruchtbaar en bebouwd vertoonde, en ook niet van bijzonder hooge bergen voorzien was. Het pad, waar wij ons op bevonden, was zoo smal, dat wij verpligt waren, man voor man achter elkander te gaan, zoodat onze trein, met de menigte paarden, die hem vergezelden, slechts langzaam voortrukte, eene onafzienbare reeks vormde, en de laatste ten minste een paar uren van den voorsten verwijderd was. Onbeschrijfelijk vreemd, doch belangwekkend tevens was het schouwspel, dat deze stoet opleverde, wanneer men, zich zijdelings van het pad begevende, het oog liet weiden over die groote menigte van bont gekleed en zonderling opgeschikt volk, hetwelk, zoo te voet als te paard, langzaam voortschreed. Het had waarlijk alles van een' gemaskerden optogt. Onder het voortrijden trok ook menige schilderachtige groep onze aandacht. Telkens zagen wij naast den weg een hoopje van ons volk gezeten, hetwelk van de vermoeijenis scheen uit te rusten. Immer vervuld van een' waarlijk kinderachtigen snoeplust, vermaakten zij zich gedurende die oogenblikken van rust, met het uitzuigen van eenige stukjes suikerriet, of met het braden van bataten, of bij mangel aan diergelijke versnaperingen, met het toebereiden eener betelpruim, welke zij vervolgens met de grootste bedaardheid zaten te kaauwen. Zeldzaam werd deze menigte luidruchtig, maar eenmaal het gejoel, hetzij voor of achter, aangevangen zijnde, liep het door den geheelen onafzienbaren trein, met verheffing van toon voort, zoodat klippen en bergen er van daverden en de galm door den verren echo luide werd nagebaauwd.

Uit het rijk der dieren is mij slechts weinig der vermelding waardig voorgekomen. Het bepaalt zich hoofdzakelijk daartoe, dat ik in de bamboeswildernissen, inzonderheid eenen nog niet beschrevenen, waaijerstaartigen vliegenvanger (*) vond, die volmaakt dezelfde manieren aan den dag legde, als de

---

(*) *Rhipidura semicollaris*, n. sp. Naauw verwant aan Rhipidura rufifrons van Nieuw-Holland, maar de borst geheel wit, en slechts eenen smallen zwarten dwarsband aan de keel. — Mannetje: boven- en achterkop, benevens de vleugels, graauwachtig bruin; rug, stuit en bovendekvederen des staarts roestrood; kin en onderdekvederen der vleugels, even als de borst, wit; zijden der borst en bovenvlakte van den staart graauw; de laatste met eene witte punt eindigende; buik en onderdekvederen van den staart geelachtig wit. Iris graauwachtig bruin; bek en nagels zwart; pooten donker loodkleurig. Geheele lengte 0,163, van welke de sterk afgeronde staart 0,089 beslaat; lengte der vleugels 0,063.

Wij bezitten voorts van Timor en uit onderscheidene andere streken van den Indischen Archipel, nog acht nieuwe soorten van dit geslacht; sommige van dezen sluiten zich, door uiterlijke gedaante, aard der vederen en grondkleuren van het kleed, naauw aan bovengemelde soort, en bijgevolg aan de eigenlijke Rhipidurae, in den geest van den Heer Swainson, aan; terwijl eenige anderen tot zijn zoogenaamd ondergeslacht Leucocerca zouden te brengen zijn, en eindelijk ééne of twee soorten, wederom bijzondere geslachten of ondergeslachten zouden moeten vormen, bijaldien men, deze zoo natuurlijke groep van vogelen, naar zijn voorbeeld, zoude willen rangschikken. — Allen komen in levenswijze met elkander overeen en ook daarin, dat de wijfjes uitwendig naauwelijks van de mannetjes te onderscheiden zijn. — Wij geven van dezelve hier voorloopig een beknopt overzigt.

Rhipidura squamata, n. sp. Van de Banda-eilanden (zie bladz. 119). Gelijkt door grootte, vorm en kleur veel naar Rh. semicollaris, doch is gemakkelijk te erkennen, door het zwart- en witgevlekte voorhoofd en de evenzoo geteekende borst. — Mannetje: bovenkop, nek en vleugels geel-bruin; de vederen van eerstgenoemd gedeelte met zwarte schaften; rug, stuit, bovendekvederen van den staart en de achterhelft der 6—8 middelste staartpennen, roestrood, zijnde de laatste, als ook de slagpennen, naar voren toe zwart-bruin, doch aan de punten wit; kin, buik en eene streep boven de oogen, alsmede een zoom aan de zwarte borst- en voorhoofdsvederen, wit; keel en oorvederen zuiver zwart; onderdekvederen des staarts graauwachtig wit; zijden van het lijf bruinachtig. Iris bruin; bek aan de punt zwart,

Rhipidura javanica. Ook schoten mijne jagers aldaar een' koekoek, die zoowel in grootte en kleur, als ten opzigte van zijn geroep, slechts weinig van onzen Europeschen koekoek verschilde.

---

naar achteren toe licht bruin; pooten en nagels donkere loodkleur. Geheele lengte 0,175, van welke de staart 0,115 inneemt; lengte der vleugels 0,066. — Zeer gemeen op Groot-Banda in de nootmuskaatperken.

Rhipidura phoenicura, n. sp. van Java, onderscheidt zich van al de overige soorten door een' eenkleurig vos-rooden staart. — Mannetje: streep boven de oogen en keel wit; bovenkop zwart, het overige van den kop, even als de hals en bovenborst, graauwachtig zwart; rug olijfkleurig graauw, naar achteren allengs in de vos-roode stuit en staart overgaande; onderborst dof olijfachtig graauw, welke kleur naar onderen, langzamerhand in de geel-roode buik en dijen overgaat; vleugels zwartachtig. Iris bruin; bek zwart; pooten zwartachtig. Geheele lengte 0,17, van welke de staart 0,08 beslaat; lengte der vleugels 0,07. — Bewoont voornamelijk de groote bosschen der bergen.

Rhipidura threnothorax, n. sp. van Nieuw-Guinea (distrikt Lobo). Staart eenkleurig roetzwart; staartvederen, even als bij de voorgaande soort, bijzonder zacht en zeer sterk afgerond. — Mannetje: streep boven de oogen, keel en de kleine langwerpige vlekjes, waarmede elke veder der, voor het overige donker zwarte borst is voorzien, zuiver wit; bovenkop, vleugels en achterrug graauw-bruin; bovenrug en nek roestrood; buik graauw; staart benevens zijne boven- en onderdekvederen roetzwart. Iris bruin; bovensnavel benevens de pooten en nagels zwart; ondersnavel horenwit. Geheele lengte 0,19, waarvan de staart 0,087; lengte der vleugels 0,08. — Op eenzame, sombere plaatsen in het hooge bosch.

Rhipidura rufiventris, n. sp. van Nieuw-Guinea (distrikt Lobo). Mannetje: bovenkop, nek en rug donker lei-graauw; vleugels zwartachtig; hunne bovendekvederen aan de punten bleek roodachtig en de slagpennen leigraauw gezoomd; eene streep boven de oogen, kin en de punten der zijdelingsche staartpennen wit; het overige van den staart, benevens de keel, zwart; borst en buik roestrood; onderdekvederen der vleugels en des staarts, aan het wortelgedeelte roodachtig en van voren witachtig. Iris bruin; bovensnavel en punt van den benedensnavel zwart-bruin; achterdeel van den laatsten lichtkleurig; pooten vuil vleeschkleurig; nagels horenbruin. Geheele lengte 0,17, van welke de staart 0,087 bedraagt; lengte der vleugels 0,079. — Zeldzaam; in het bosch.

Rhipidura gularis, n. sp. van Nieuw-Guinea (distrikt Lobo, rivier Oetanata, straat Prinses-Marianne). Mannetje: streep boven de oogen en keel wit; borst rookgraauw, welke kleur naar onderen op den buik in het geelachtig witte overgaat; kop van boven en aan de zijden zwartachtig graauw; nek, rug en de kleine dekvederen der vleugels graauw; vleugels in het dof zwartachtige trekkende; staart roetzwart, uitgezonderd de buitenste staartpen van iedere zijde, welke aan de punt wit is; onderdekvederen der vleugels en van den staart vuil wit. Iris rood-bruin; bek, pooten en nagels zwartachtig. Geheele lengte 0,182, van welke de staart 0,087 inneemt; lengte der vleugels 0,086. — Langs de kanten van het bosch, in de nabijheid van het zeestrand en aan de oevers der rivieren gemeen.

Rhipidura ochrograstra, n. sp. van Timor en eenige naburige kleine eilanden. Naauw verwant aan de voorgaande, maar daarvan hoofdzakelijk verschillende door: 1.) de twee buitenste staartpennen van iedere zijde, aan de voorste helft geheel, en de volgende of derde pen aan de punt harer buitenvlag wit; 2.) borst in het midden insgelijks wit, doch ter zijde met breede graauwe zoomen aan de vederen; 3.) bovendekvederen der vleugels, bij zwartachtig bruine grondkleur, aan de punten met witachtige vlekjes voorzien. Voor het overige: bovenkop en staart zwart; nek en rug rookgraauw; keel, gelijk de borst, wit; buik benevens de onderdekvederen der vleugels en van den staart bleek roodachtig geel. Iris bruin; bek, pooten en nagels bruinachtig loodkleurig. Geheele lengte 0,184, van welke de staart 0,094 beslaat; lengte der vleugels 0,095. — Niet zeldzaam langs de boschkanten.

Rhipidura euryura, n. sp. van Java. Mannetje: kop, rug en vleugels donker leigraauw; keel en borst eenigzins lichter blaauwachtig graauw; streep boven de oogen en het buitenste paar staartpennen aan de punten der beide vlaggen, doch het tweede paar alleen aan de buitenvlaggen, wit; buik en onderdekvederen der vleugels en des staarts minder zuiver wit. Iris bruin; bek glanzend zwart; pooten dof zwart. Geheele lengte 0,18, waarvan de staart 0,086 inneemt; lengte der vleugels 0,075. — Bewoont voornamelijk de groote bergbosschen.

Rhipidura perlata, n. sp. van Sumatra. Mannetje: donker leigraauw; keel en borst wit gevlekt; het midden van den buik, de dijen, onderdekvederen van den staart en het wortelgedeelte der vederen boven de oogen wit; zijden van het lijf graauw. Iris bruin; bek zwart; pooten donker graauw. Geheele lengte 0,176, waarin de staart voor 0,091 aandeel heeft; lengte der vleugels 0,085. — Bewoont, even als de voorgaande, de bergwouden, tot op omtrent 4000 voet hoogte.

Als tiende soort van den Indischen Archipel, is de *Rhipidura javanica* te noemen; zeer gemeen in de tuinen en dorpen op Java, en buitendien door ons op Sumatra en Borneo aangetroffen.

Omstreeks het middaguur bereikten wij een gehucht, Pasie genaamd, uit slechts weinige, armzalige, kegelvormige stulpen bestaande, waar een Tomokong van Oimatan (over welk distrikt nader) het gezag uitoefende. Naauwelijks waren wij van onze paarden gestegen en hadden wij ons onder de lommer van eene, naast dit gehucht staande, groep lontarpalmen, op het gras nedergevlijd, of deze Tomokong bood ons eenen, uit den dop der kokosnoot vervaardigden beker met verschen toeak aan. Daar de lucht zeer warm was en wij in de kleine dalen, welke wij doorgetrokken waren, nergens eenen enkelen waterdroppel, maar overal de rivierbedden droog gevonden hadden, kon ons wel geen onthaal aangenamer zijn. Dit lontarsap scheen niet veel te verschillen van dat des sagoweerpalms: van beiden is het versche vocht flaauw zoet en gewoonlijk eenigzins rookachtig van smaak, welke laatste eigenschap uit de bamboeskokers ontstaat, die aan de afgesneden, vruchtdragende stengels worden opgehangen en, ten einde het vocht beter bewaard blijve, veelal vooraf van binnen berookt zijn. Na ons aldus te Pasie een weinig verkwikt, en bij den Tomokong eenige navorschingen nopens de gesteldheid van het land gedaan te hebben, vervolgden wij onze reis berg-af, en kwamen tegen 1 ure na den middag, aan de Noi Nonie, bij welke rivier wij halte hielden en onze tenten lieten opslaan. Eene kleine, vrije vlakte aan haren regter oever, bood ons tot dat einde eene zeer geschikte gelegenheid, kunnende al het volk om ons heen legeren. Het verdeelde zich in groepen, maakte onverwijld hutten of eigenlijk slechts afdaken, ter beschutting tegen de brandende hitte der zon, en droeg van alle zijden dor hout te zamen tot het stoken van nachtvuren. Nadat het volkomen duister geworden was, deed zich telkens van alle kanten een vreeselijk geschreeuw hooren, ten teeken, dat er behoorlijk wacht gehouden werd. De menigte vuren, die men overal zag opflikkeren, de talrijke daarbij neêrgehurkte inlanders, hunne flaauw verlichte wapentuigen, de vele, voor en naast de hutten staande of liggende paarden: dit alles te zamen leverde voor ons een nieuw schouwspel op, en maakte onzen stoet tot een klein leger in bivouac.

De Noi Nonie of eigenlijk Noi Bitoil (*) ontspringt bezuiden het gehucht Pasie, uit de bron Noi Lasoe. Digt bij Pasie werpt zich eene andere kleine rivier, Nonbaun genaamd, in haar. Van daar stroomen die wateren, onder de twee eerste namen, noordwaarts tot bij zeker dorp Taramanoe, in welks nabijheid zij zich met de Noi Nitie (koperrivier) vereenigen. Deze vereenigde stroom, welke beoosten de Tandjong Mās in zee valt, heet Noi Miena. Wij hebben vroeger vermeld (†), dat de Oost-Indische Compagnie, in de tweede helft der voorgaande eeuw, voor het laatst heeft beproefd, op Timor naar goud te laten zoeken. Omtrent deze, meer door haren noodlottigen, dan geschiedkundigen uitslag, belangrijke gebeurtenis, werd ons door een' hoog bejaard' inboorling van Koepang het volgende medegedeeld. Pieter Jozef Kana (zoo heette deze inlander en zijne vóórnamen duiden aan, dat hij een Christen was), in 1829 tachtig jaren oud, gewezen Kapitein van de tweede kompagnie Mardeikers te Koepang, verhaalde ons, dat toen hij ongeveer den leeftijd van achttien jaren bereikt had, zijn vader, Jozef Kana, met 40 andere Mardeikers, door den Onderkoopman van Timor, Kornabé, naar de rivier Nonbaun, volgens zijne uitspraak Nonofwaun, werd afgezonden, ten einde daar, in vereeniging met het volk van Takai, goud te gaan zoeken. Reeds hadden de afgezondenen zich eenigen tijd met de uitvoering van

(*) Dit is haar ware naam; dien van *Nonie* draagt zij alleen, omdat men goud in hare bedding vindt.
(†) Bladz. 140, noot.

hunnen last onledig gehouden, toen zij op zekeren middernacht, door eene talrijke gewapende bende werden overvallen en allen wreedaardig vermoord, uitgezonderd alleen een kleine jongen, die de vlugt nam in eenen boom, gelukkig aan de slagting ontkwam, en de verschrikkelijke mare te Koepang overbragt. Kornabé wilde gaarne de dooden laten begraven, maar niemand had den moed, zulks te ondernemen. Alleen de diep bedroefde zonen van Jozef Kana namen eindelijk het besluit, van eenige aanverwanten en goede vrienden vergezeld, zich naar de plaats des onheils te begeven, ten einde het lijk huns vaders op te sporen en hetzelve de laatste eer te bewijzen. Aldaar aangekomen zijnde, vonden zij al de lijken onthalsd; zij slaagden echter in hun voornemen, erkenden dat van hunnen vader, wikkelden het in wit linnen, en bestelden het ter aarde. Later vernam men, dat de schedels der vermoorde slagtoffers voor de woning van den Fettor van Molo, op afgehouwen boomtakken waren te pronk gesteld, en dat het bloedige feit op bevel van den Lieorai van Sonabay had plaats gehad. Daar Kornabé geene genoegzame magt bezat om die gruweldaad te straffen, zoo bleef zij ongewroken; doch hij, noch een zijner opvolgers hebben er immer weder aan gedacht, op dit eiland, voor rekening der Compagnie, naar goud te laten zoeken. De laatste graving zal dus omstreeks het jaar 1770 hebben plaats gehad. — Het bed der Noi Bitoil was daar, waar wij haar overtrokken en ons nedersloegen, ongeveer 25 schreden breed. Er stond niet zeer veel water, en zij had op die plaats geenen sterken val. De bedding was als bezaaid met blokken van kalkgesteente, tusschen welke hier en daar gerolde stukken van een grofkorrelig zandsteen, van ijzerhoudend thonmergel, van hoornblendegesteente enzv. verspreid lagen. Eenige Europesche afstammelingen van Koepang, welke vroeger den Heer Reinwardt tot bij deze rivier, het uiterste punt van zijnen togt, vergezeld hadden, toonden ons, aan haren oever, eenen grooten steenblok, van welken die geleerde reiziger stukken had afgeslagen en medegenomen. Het was voor ons eene blijde verrassing, in een zoo afgelegen oord der aarde, de sporen van den onderzoekenden ijver eens mans te vinden, wiens vriendschappelijke genegenheid wij wisten, dat ons steeds vergezelde, die door zijne algemeene en grondige kennis zijn vaderland tot eer verstrekt, en wiens naam, vooral door de beoefenaars der natuurkundige wetenschappen, steeds dankbaar zal genoemd worden. Wij konden ons het genoegen niet ontzeggen, zijn voorbeeld te volgen, door insgelijks de kracht van onzen hamer op die zelfde rots te beproeven en eenige stukken voor onze verzameling van haar af te slaan. Deze, even als de overige, hier verzamelde steensoorten, verborgen wij voorloopig in de nabijheid, tot dat wij daar later zouden wederkeeren. — De omstreken waren woest, eenzaam en eentoonig; kasuarinaboomen en doornig bamboes vertoonden zich hier als hoofdvormen van het plantenrijk. Deze schrale grondgesteldheid zoude op zichzelve reeds toereikende zijn geweest om het land een armoedig en ongunstig aanzien te geven, doch zulks werd thans nog verergerd, doordien het in meer dan twee maanden niet geregend had. Onder de weinige dieren, welke wij te zien kregen, boeide een klein hagedisachtig diertje (schink) het meest onze aandacht; het was te dien tijde nog niet beschreven, en werd, wegens zijnen zwarten baard, door mij Scincus melanopogon genaamd. Wij vonden deze soort op Timor en Poeloe Samauw, in het binnenland zoowel als langs het zeestrand, in groote menigte, terwijl zij ons in geen ander gedeelte van den Archipel ooit voorkwam (*). — Nog dienzelfden middag nam de Heer Maeklot eene proef en waschte eene hoeveelheid

(*) Ten onregte vereenigen de Heeren Duméril en Bibron (Erpét. génér. T. 5. p. 723) deze soort met eene andere, door mij Scincus erythrolaimus genaamd en alleen aan de westkust van Nieuw-Guinea waargenomen. De laatste is,

zand uit het bed der Noi Nonie, met het doel om het gewenschte goud te vinden; doch dit en het mineralogische onderzoek dezer rivier in het algemeen, geene voordeelige uitkomsten opleverende, werd besloten, reeds den volgenden dag de reis te hervatten en tot bij de Noi Nitie of Koperrivier voort te zetten.

Den 28sten augustus. Wij verlieten dezen morgen vroegtijdig onze legerplaats bij de Noi Nonie, trokken eerst over een heuvelachtig, hoofdzakelijk met doornig bamboes begroeid land, vervolgens een tijdlang over den vlakken rug eener uitgestrekte berghoogte, en eindelijk langs eenen vrij steilen, doch niet zeer hoogen berg, Netem Oeët genaamd, aan welks oostelijken voet de Noi Nitie stroomt, wier oevers wij omstreeks 5 ure des avonds bereikten. De heetste uren van den dag hadden wij onder eene rots, in de nabijheid der klip Fatoe Pano, doorgebragt, waar wij omstreeks 10 ure aangekomen en tot bijna 2 ure na den middag waren verbleven. Al ons volk was middelerwijl naar de bepaalde plaats voortgerukt, ten einde aldaar bij tijds aan te komen en eene geschikte plek tot nachtkwartier in gereedheid te kunnen brengen. Wij waren tot Fatoe Pano meest vooruitgereden en konden dus, toen wij daar halte maakten, den geheelen trein, welke in eene bijna onafgebrokene reeks, ruim vier uren aanhield, van het begin tot het einde overzien; thans maakten wij de achterhoede uit. Bij den Fatoe Pano trokken wij de, thans meer steenen, dan water bevattende rivier van dien naam over, en bestegen alstoen den langen bergrug, van welks hoogste gedeelte wij de landen Amabie en Amanoebang, ten zuiden en zuid-oosten overzagen. In het oosten trok de hoog boven het land uitstekende berg van Molo ons oog. De zon brandde aan den hemel; geen koeltje verfrischte de lucht; zeldzaam slechts wierpen de bladrijke twijgen van eenen enkelen boom hunne uitlokkende schaduw op het smalle pad, dat wij langs togen. Zóó drukkend en afmattend, tot smorens toe, was de hitte, dat bij het beklimmen der hoogten, menschen en dieren schier van dorst en vermoeijenis bezweken. Het was op verren afstand hoorbaar, hoe de inlanders naar lucht hijgden. Het allerergst onder dezen, de arme Fettor van Taibenoe, een zwaarlijvig man van middelbare jaren, van eenen schranderen geest en een' altoos goeden luim. Toen ik hem bij het bestijgen der westelijke helling van den Netem Oeët, ter zijde van den weg vond zitten, blazende en zich de dikke zweetdroppels van het aangezigt vagende, voegde ik hem schertsende toe, dat zoodanig togtje een voortreffelijk middel was tegen het vet worden; waarop hij mij in ironischen toon ten antwoord gaf, dat hij eigenlijk in China ter wereld had moeten komen, alwaar hem zijne lijvigheid ongetwijfeld voordeelig zoude zijn geweest, terwijl zij hem hier, in dit bergachtige en dorre land, niet anders dan tot last verstrekte. Het loopen — vervolgde hij — dat mij veelligt mager zoude kunnen maken, valt mij, bij zulk eene hitte, al te moeijelijk, en de azijn, dien men mij wel eens tegen het vet worden heeft aangeraden, is mij een veel te onsmakelijke drank. Hij had het nuttig en noodzakelijk geoordeeld, drie paarden, ten zijnen gebruike, op dezen togt mede te nemen, van welke hij er reeds twee, tot omvallens

---

in volwassen staat, niet alleen bijna eens zoo groot, maar onderscheidt zich van de bedoelde Timorsche soort ook eenigzins door de kleuren en de gedaante der schilden van den kop. De beschrijving, door de gemelde Fransche geleerden, onder den naam Lygosoma melanopogon geleverd, is blijkbaar naar voorwerpen van beide die soorten geschied. Mijn Sc. erythrolaimus heeft geen spoor van zwart aan de kin, maar daarentegen eene donkere streep aan iedere zijde van den hals. Onderlip en kin zijn bij hem licht rood. Bij den melanopogon, wiens kin en een gedeelte der keel meestal geheel zwart van kleur zijn, ontwaart men langs de zijden van den hals, in plaats van eene donkere streep, gewoonlijk eene van zeer lichte kleur.

toe, had afgereden. Hij vreesde, dat, wanneer het lang zoo voortging, hij er nog zoude moeten laten nakomen. — De vaste klippen en verspreide rotsblokken langs den weg, bestonden uit hetzelfde kalkgesteente, als door ons bij den Fatoe Leeoe was waargenomen. Uit het gebied der dierenwereld merkten wij niets anders op, dan een gering getal insekten-etende vogels en eenige kapellen (Papilio oenomaus, Pieris pitys en timorensis). Wij hielden nachtkwartier op eene kleine steenige vlakte aan den regter oever der Koperrivier, wier bedding wij insgelijks genoegzaam droog vonden. Niet ver ten noorden van daar verhief zich de hooge en steile klip Fatoe Kail, welke door ons volk met eenen oplettenden en wantrouwenden blik aanschouwd werd.

Den 29sten augustus hielden wij rustdag. De Resident zond een paar, in deze streken bekende Timorezen op kondschap uit, welke tegen den avond terugkeerden, zonder evenwel eenig bepaald berigt omtrent het voorkomen van kopererts alhier, te hebben ingewonnen. Niemand wist hun dienaangaande, gelijk zij voorgaven, iets met zekerheid te zeggen, daar sedert langen tijd geen spoor van dat metaal in de Noi Nitie was gevonden geworden. Men had hun intusschen verhaald, dat twee dagreizens oostwaarts, bij den berg Molo, eene plaats was, waar de inlanders soms veel goud vonden. — Het bed der Koperrivier was bezaaid met, gedeeltelijk door den stroom uit de hoogere bergstreken afgevoerde, rotsblokken en keijen van digt kalksteen en kalksteenconglomeraten, korrelige hoornblende, ijzerhoudend thonsteen, op de kloofvlakten soms met kopergroen overtrokken, thonschiefer, door kool zwart gekleurd en hier en daar op de kloofvlakten met zwavel overtogen, en stukken van eene veldsteenachtige massa, door ontbinding in eene roode klei overgaande. De oevers dezer rivier waren laag, en hare bedding eenigzins breeder, dan die der Noi Bitoil of Nonie. Behalve de kleine vlakte, waar wij gelegerd waren, vertoonde zich het land in den omtrek zeer heuvelachtig en wild met boomen en struiken begroeid. Een groote graauwe rupseneter (Ceblepyris) met zwarten kop en keel (*), een, insgelijks tot nog toe

(*) Er is naauwelijks een vogelgeslacht, van hetwelk de Indische soorten, tot heden zoo onvolledig bekend, en de weinige van die streken in de wetenschap bekende, zoo dikwerf door de Ornithologen met andere verwisseld zijn geworden, als dat der rupseneters (Ceblepyris). Wij achten het uit dien hoofde niet onbelangrijk, onze onderzoekingen en verkregene uitkomsten omtrent dezelve, hier mede te deelen.

A. Ondergeslacht: CAMPEPHAGA.

1.) *Cebl. melas*, n. sp. Hiervoren (bl. 22) reeds aangeduid. Eenkleurig zwart; op al de bovendeelen met eenen donker staalblaauwen gloed. Iris bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels (van den carpus tot aan de punt) 0,127, des staarts 0,10, des beks (van den mondhoek) 0,029, der tarsen 0,021. — Vaderland: NIEUW-GUINEA.

2.) *Cebl. cinnamomea*, n. sp. Insgelijks reeds vroeger vermeld. Geelachtig rood; het bovenlijf naar het donker roestroode, van onderen meer naar het roestgele trekkende; teugel (*lorum*) zwart; binnenvlaggen der slagpennen roestkleurig. Iris bruin; bek en pooten hoornbruin. Lengte der vleugels 0,117, des staarts 0,098, des beks 0,029, der tarsen 0,022. — Vaderland: NIEUW-GUINEA.

3.) *Cebl. plumbea*, n. sp. Van de grootte der beide voorgaande. Het mannetje: donker blaauwachtig graauw; slag- en staartpennen zwartachtig, uitgezonderd de twee middelste staartvederen, welke grijs zijn, terwijl van de overige de punten en van de slagvederen de randen en derzelver buitenvlaggen insgelijks licht grijs zijn. Iris bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,121, des staarts 0,101, des beks 0,029, der tarsen 0,023. — Bij den jongen vogel trekken de blaauwachtig graauwe bovendeelen op den rug eenigzins in het bruinachtige; het benedenlijf is, op geelachtig witten grond, met talrijke zwarte dwarsstrepen bedekt; onderdekvederen van vleugels en staart zijn echter eenkleurig roestgeel. Bek en pooten zwartachtig. — Vaderland: NIEUW-GUINEA en TIMOR.

4.) *Cebl. morio*, n. sp. Het oude mannetje gelijkt in kleur veel op dat van Ceblepyris fimbriata, maar is aan-

alleen op Timor waargenomen, zwaluwstaartige vlinder, Papilio liris, en twee soorten vangsprinkhanen, onder welke de, van de zuidelijke luchtstreken van Europa tot Nieuw-Holland verspreide, Mantis reli-

---

merkelijk grooter. Kop, nek, rug en bovendekvederen der vleugels graauw-blaauw; slag- en staartvederen zwart, uitgezonderd de twee middelste staartvederen, welke, even als de punten van de zijdelingsche, en de randen van de buitenvlaggen der slagpennen, licht grijs zijn; teugel, oordekvederen, kin, keel en borst zwart, naar onderen op den buik langzamerhand in het zwartachtig graauwe overgaande. Iris donker bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,12, des staarts 0,097, des beks 0,027, der tarsen 0,022. — Het oude wijfje heeft alleen den teugel, de kin en de keel zwartachtig; het overige van het onderlijf donker blaauwachtig graauw; het bovenlijf als dat van het mannetje. — De jonge vogel, vóór de eerste rui, gelijkt veel naar dien van Ceblepyris plumbea, doch bij hem zijn de roestgele onderdekvederen van vleugels en staart tevens met vele zwarte dwarsstrepen geteekend. — Vaderland: CELEBES.

5.) *Cebl. fimbriata*,*Temminck, Pl. col. 249 ♂, 250 ♀. — Vaderland: JAVA, SUMATRA, BORNEO.

B. Ondergeslacht: LALAGE.

6.) *Cebl. orientalis.* Turdus..... Linn. Cebl. striga, Horsfield. Buff. Pl. enl. 273. fig. 2. — Bewoont: JAVA, SUMATRA, BORNEO, CELEBES en TIMOR.

7.) *Cebl. aurea*, Temminck Pl. col. 382. fig. 2. — Vaderland: CELEBES (niet Timor).

8.) *Cebl. timorensis*, n. sp. Van deze nieuwe soort verkregen wij slechts een enkel individu, hetwelk nog een jonge vogel schijnt te zijn, die zich voor het overige, door grootte en algemeene teekening, naauw aan de twee voorgaande soorten aansluit. Bovendeelen vaal geelachtig bruin, op den kop met zwarte streepjes langs de vederschaften, terwijl de rugvederen witachtig geel geboord zijn; slag- en staartpennen zwart-bruin, de twee buitensten van den staart aan de punten wit; borst en eene overlangsche streep boven de oogen, bleek roodachtig geel; de borst benevens de meer witachtige buik, met zwartachtige schaftstreepjes bedekt; kin en keel witachtig. — TIMOR.

C. Ondergeslacht: GRAUCALUS.

9.) *Cebl. melanops.* Corvus..... Lath. Le Vaill. Ois. de Paradis, Pl. 30 ♂. Grauc. melanotis, Gould, Synops. of the Birds of Austr. (kop ♀). Bewoont, behalve NIEUW-HOLLAND, ook NIEUW-GUINEA en TIMOR.

10.) *Cebl. atriceps*, n. sp. heeft van al de bekende soorten den zwaarsten bek; in grootte komt zij met melanops overeen, doch hare vleugels zijn veel korter. — Oud mannetje: de gansche kop, benevens hals, slag- en staartvederen, zwart; de laatste aan de punten licht graauw-bruin, en aan den wortel grijs; de twee middelste echter zijn aan het voorste gedeelte graauw en alleen aan de punt zwart; rug, stuit, bovendekvederen des staarts en die der vleugels, benevens de buitenvlaggen der slagpennen van den 2^den^ rang, blaauwachtig graauw; borst en dijen licht graauw, welke kleur naar onderen op den buik en de onderdekvederen van den staart in het witte overgaat. Bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,177, des staarts 0,158, des beks 0,043, der tarsen 0,026. — Bij het eenigzins kleinere wijfje is de kop minder diep zwart; de witachtige benedenborst en de dijen zijn met licht graauwe golvende dwarslijnen bedekt; buik en onderdekvederen van den staart wit. Vaderland: CELEBES.

11.) *Cebl. personata*, n. sp. — Mannetje: donker aschgraauw; voorhoofd, teugel, oog- en oorstreek, wangen, kin, keel, slag- en staartvederen, bek en pooten zwart; onderdekvederen der vleugels zuiver wit. Iris bruin. Lengte der vleugels 0,163, des staarts 0,141, des beks 0,036, der tarsen 0,026. — Het wijfje is eenigzins lichter van kleur. — Vaderland: TIMOR.

12.) *Cebl. larvata*, n. sp. Het mannetje van deze soort werd door den Heer Temminck, in de Planches coloriées (*Genre: Echenilleur*), verkeerdelijk als dat van Cebl. novae-guineae beschreven, terwijl de door den Heer Rüppel, in zijne Monographie van het geslacht Ceblepyris (Museum Senckenb. III. p. 35.), geleverde beschrijving van een zoogenaamd oud wijfje van C. novae-guineae, volkomen op dat van onze larvata past. Deze soort gelijkt over het geheel veel naar Cebl. personata, maar is eenigzins kleiner, en de onderdekvederen der vleugels zijn, even als haar benedenlijf, aschgraauw. Iris bruin. Lengte der vleugels 0,142, des staarts 0,112, des beks 0,034, der tarsen 0,022. — Vaderland: JAVA.

13.) *Cebl. novae-guineae.* Corvus..... Lath. Buff. Pl. enl. 629. oud ♀. Deze soort werd door al de latere Ornithologen met de voorgaande verwisseld, van welke zij evenwel aanmerkelijk verschilt. — Oud mannetje: kop,

giosa, of het zoogenaamde vrome wandelende blad: aldus geheeten, wegens de zonderlinge houding, welke deze insekten dikwerf aannemen, en ten gevolge waarvan zij door de bijgeloovige Moham-

---

nek en rug donker blaauwachtig graauw; keel en borst veel lichter; benedenwaarts op den buik, benevens de onder- en bovendekvederen van den staart, licht aschgraauw, welke onder- en bovendekvederen graauwachtig wit zijn geboord, waardoor aldaar onduidelijke dwarslijnen ontstaan; slag- en staartpennen zwart; de slagpennen van den 1[sten] rang fijn wit gezoomd, die van den 2[den] rang breed aschgraauw. Iris donker bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,15, des staarts 0,103, des beks 0,037, der tarsen 0,035. — Bij het oude wijfje zijn de bovendeelen van het ligchaam, benevens de keel en bovenborst slechts weinig lichter, dan bij het mannetje; doch de benedenborst, buik, dijen en onder- en bovendekvederen van den staart, op witten grond, met vele zwarte dwarslijnen bedekt. — Deze soort is door ons alleen op Sumatra waargenomen en zoude, uit dien hoofde, juister Cebl. sumatrensis kunnen heeten, te meer, daar zij de eenige van het ondergeslacht Graucalus schijnt te zijn, welke dit eiland bewoont.

14.) *Cebl. javensis*, Horsfield. De door ons onder dezen naam begrepene soort, is door bijkans al de schrijvers der laatste tijden, als Cebl. papuensis aangeduid. De Heer Horsfield zelf heeft haar later, in zijne Zoological Researches, verkeerdelijk als identisch met deze opgegeven. De door den Heer Rüppel, onder het opschrift Cebl. javensis, geleverde beschrijving (Museum Senckenb. III. p. 27.), behoort tot Cebl. fimbriata. De verwarring in de nieuwere ornithologische werken, tusschen Cebl. javensis en de ware papuensis, gelijk dezelve door Buffon is afgebeeld, is even groot, als die tusschen de eigenlijke Cebl. novae-guineae en de door ons, onder den nieuwen naam larvata, aangeduide Javaansche soort. — Oud mannetje: al de bovendeelen van het ligchaam licht aschgraauw; teugel en rondom de oogen zwartachtig; kin en keel donker graauw, naar onderen op de borst allengs lichter graauw wordende, en op den buik en de onderdekvederen van den staart in het zuiver witte overgaande; slagpennen zwart, aan de buitenvlaggen fijn witachtig geboord; de twee middelste staartvederen donker graauw, de overige zwart met witte punten; staart, van beneden gezien, licht graauw. Iris donker bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,153, des staarts 0,123, des beks 0,036, der tarsen 0,023. — Het wijfje is door Rüppel (l. c. p. 33.), als dat van Cebl. papuensis, uitvoerig beschreven. — Vaderland: Java.

15.) *Cebl. papuensis.* Corvus..... Latham. Buff. Pl. enl. 630. ♂. Hiertoe waarschijnlijk Cebl. affinis, Rüppel, l. c. p. 38. — Oud mannetje: een breede zoom achter den wortel des bovenbeks, alsook de teugel, zwart; voorgedeelte van den bovenkop graauwachtig wit; achterkop, nek, rug, stuit, bovendekvederen des staarts, borst en keel lichtgraauw; aan de keel het lichtst; buik en onderdekvederen der vleugels en van den staart wit; de twee middelste staartpennen licht aschgraauw, uitgezonderd aan de punten, welke, even als de overige staartvederen en al de slagpennen, zwart zijn, hebbende de 2—3 buitenste staartvederen licht bruinachtig graauwe punten. Iris bruin; bek en pooten zwart. Lengte der vleugels 0,145, des staarts, welke, van beneden gezien, licht grijs, bijkans wit is, 0,11, des beks 0,031, der tarsen 0,024. — Het wijfje heeft teugel en oordekvederen donker graauw; buik, boven- en onderdekvederen des staarts, onderdekvederen der vleugels en de boorden der buitenvlaggen van de slagpennen des 2[den] rangs, wit; op de witachtige stuit bemerkt men enkele onduidelijke, licht graauwe dwarslijnen. — Deze soort is door den Heer Reinwardt op de Banda-Eilanden, door den Heer Forsten op Ternate en Celebes, en door ons aan de westkust van Nieuw-Guinea verzameld.

16.) *Cebl. Temminckii*, n. sp. Een weinig grooter dan de voorgaande. Oud mannetje: eenkleurig donker graauwachtig blaauw, op den kop, rug, de vleugels en den staart in het donker berlijnsch blaauwe trekkende; een band achter den wortel des bovenbeks, teugel, al de binnenvlaggen der slag- en staartpennen, uitgezonderd de twee middelste der laatsten, zwart, even als de bek en pooten. Lengte der vleugels 0,167, des staarts 0,155, des beks 0,035, der tarsen 0,023. — Bij het wijfje is het kleed minder fraai blaauw. — Door den Heer Forsten in het noordoostelijke gedeelte van Celebes ontdekt.

17.) *Cebl. bicolor*, Temminck, Pl. col. 278. ♂ jong, in den overgang. Een ware rupseneter, met stijve schaften aan de stuitveren. (Het voorwerp, door den Heer Temminck onderzocht en beschreven, bezit, als in den overgangsstaat zijnde, deze karakteristieke eigenschap slechts in eenen zeer geringen graad.) Het oude mannetje heeft den bovenkop, nek, rug, vleugels en staart zwart, met donker bouteillegroenen gloed; de stuit, benevens de boven- en onderdekvederen des staarts en al de overige onderdeelen van het ligchaam, alsook een smalle zoom aan de punten der drie buitenste staartvederen, en eindelijk van al deze laatste omtrent $\frac{1}{4}$ harer lengte, aan het wortelgedeelte, wit. Bek blaauwachtige loodkleur; pooten en nagels zwart. Lengte der vleugels 0,178, des staarts 0,128, des beks 0,033,

medaansche Oosterlingen, als biddende worden beschouwd, strekten onder de hier gevondene dieren, vooral ter verrijking onzer verzameling. Huizen en bebouwde plekken gronds zag men slechts op enkele plaatsen, in de nabijheid van rotsen en aan de hellingen.

Den 30sten augustus begaven wij ons, des morgens te 7 ure, over Neffo, den naasten en besten weg naar Molo, op reis. Een aantal voorvechters, van andere gewapende manschappen begeleid, waren reeds vóór 6 ure vertrokken, doch er verliep altijd meer dan een uur, eer elk reisvaardig en al de paarden gezadeld en opgeladen waren. Dewijl wij nu door streken moesten trekken, waar veel roofzuchtig volk rondzwierf, droeg de Resident zorg, dat onze trein door eene behoorlijke vóór- en achterhoede gedekt werd. De achterhoede, op welke het vooral aankwam, daar zij beletten moest, dat niet enkelen van ons volk te ver achterbleven, of zich te veel van elkander verwijderden, of stil het hazenpad kozen, stond onder het bijzondere toezigt van den Kommandant van Amarassie, een' dapper' man van half Europeschen bloede; terwijl de voorhoede aan den Fettor van Taibenoe werd toevertrouwd. Daar de gemeenzame omgang met de inlanders mij een even aangenaam, als nuttig onderhoud verschafte, zonderde ik mij, gedurende den togt, dikwerf van mijne ambtgenooten af, mij nu eens bij dezen, dan bij genen Timoreschen, Rottineschen of Sawoeneschen Groote vervoegende, ten einde van lieverlede meer en meer berigten omtrent het land, de zeden en gewoonten dezer verschillende volken in te winnen. Onder menige opmerkenswaardige bijzonderheid, vernam ik bij die gelegenheden ook somwijlen de zonderlingste gevoelens en belagchelijkste meeningen. Zoo vroeg mij, onder anderen, eens een voornaam Tomokong van Amabie, op vertrouwelijken toon, of wij werkelijk deze reis alleen met het oogmerk ondernamen om goud te zoeken, dan wel, of dit slechts een voorwendsel was ter bemanteling van andere, geheime bedoelingen, daar hij altijd van meening was geweest, dat de blanken de kunst verstonden van uit lood en zwavel goud te bereiden. Een Fettor van het landschap Denka op Rotti, koesterde dienaangaande een ander geloof. Hij vooronderstelde, dat wij deze kostbare stof door middel van tooverij, uit de diepte der aarde wisten op te sporen en op eene, voor de bruine menschen onzigtbare wijze, in onze magt te krijgen. In deze meening werd hij bovenal versterkt door de oplettendheid, waarmede wij allerwegen den grond en de rotsen in oogenschouw namen, met opzettelijk daartoe medegebragte hamers somwijlen stukken van dezelve afsloegen, die met groote opmerkzaamheid, dikwerf zelfs nog door vergrootglazen bekeken en vaak, zorgvuldig in papier gewikkeld, medenamen. Een elk,

---

der tarsen 0,025. — Bij het wijfje is de bovenkop, nek en rug donker aschgraauw, met zwartachtige vederschaften; vleugels, staart en al de onderdeelen van het ligchaam als bij het oude ♂; doch de bek donkerkleurig. — Een jonge vogel, vóór de eerste rui, heeft de kop-, nek-, rug- en schoudervederen donker aschgraauw, met hier en daar zwarte schaften en onregelmatige, donkerkleurige dwarsvlekken; kin, keel en borst licht aschgraauw, met donkere schakering; buik, dijen, onderdekvederen der vleugels en van den staart, alsook de wortel der staartvederen zelf, wit; vleugels en overig gedeelte des staarts als bij de ouden. Bek lichtkleurig. — Vaderland: Celebes (niet Sumatra of Banda).

Wij merken ten slotte hier aan, dat bij de rupseneters, inzonderheid bij die van het ondergeslacht Graucalus, de bek in grootte, vooral in dikte of breedte aan den wortel, vaak aanmerkelijk bij anders gelijk groote individuën verschilt, en dat onder al de afmetingen, de lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, bij deze vogels van de meeste waarde mag worden gerekend, als, na de kleur der vederen, het beste kenteeken tot bepaling der onderscheidene soorten opleverende. Deze waarnemingen en het door ons medegedeelde monographisch overzigt van de rupseneters der Indische eilanden, zijn op het onderzoek van meer dan honderd exemplaren der verschillende door onze handen gegane soorten gegrond.

zoo redeneerde de man — die slechts eenigzins nadacht, kon immers begrijpen, dat die steenbrokken het een of ander kostbaar goed in zich moesten bevatten: want rotsen, zonder nut, waren toch ongetwijfeld ook in Holland aanwezig; buitendien kon men te Koepang gemakkelijk honderd duizend scheepsladingen steenen bekomen, zoodat men geene manden vol van dit zware goed, ver in de binnenlanden behoefde te verzamelen en over berg en dal mede te voeren, wanneer het niet van buitengewone waarde geacht werd. De Timorezen waren dan ook over het geheel met dit wegvoeren van aarde, zand en steenen uit hun land, slechts weinig gediend. Zij zagen het steeds met leede en wantrouwende blikken aan, en wanneer het goedschiks door hen had kunnen worden belet, zouden zij zulks ongetwijfeld overal met evenveel nadruk gedaan hebben, als in het landschap Fialarang, alwaar het den Heer Macklot volstrekt geweigerd werd, een enkel stuk van de door hem verzamelde delfstoffen mede te nemen, uit vrees voor de betooveringen, welke daarmede, ten nadeele van het land, zouden kunnen gedaan worden. — Na de oevers der Noi Nitie verlaten te hebben, voerde ons de weg, op vele plaatsen slechts een smal voetpad, eerst over eene, schaars met bamboes begroeide hoogte, hier en daar met maisvelden aangelegd, en vervolgens bezuiden langs den voet der rots of steenklip (*Fatoe*) Kail, waar de befaamde Pitai en zijne roofzuchtige bende hun verblijf gevestigd hebben. Op verscheidene hoog en vrij uitstekende punten dezer klip, waren een aantal menschen gezeten, welke nieuwsgierig op ons nederblikten. Een Tomokong van Molo, die op last van den regerenden Fettor van dat landschap, den dag te voren bij ons kwam, om ons namens zijnen meester te begroeten en, indien wij tot hem wenschten te gaan, ten gids te dienen, liet zich aangaande den Fettor Pitai aldus hooren: de Pitai — zeide deze Tomokong — is een zeer gevaarlijk buurman, naardien hij zoo listig als vermetel is. Hij is een gaauwdief door en door, en veelligt de grootste roover van het geheele land. Wij eerbiedigen hem uit vrees en veinzen hem achting toe te dragen; maar, indien wij hem zonder gevaar in onze magt konden krijgen, spiesden wij hem gelijk een wild zwijn. — Pitai kwam zijne opwachting niet bij den Resident maken, en wij hebben hem niet bezocht. — De Fatoe Kail is ongeveer 400 voeten hoog en een geweldig rotsgevaarte met hooge, ontoegankelijke wanden en vele, zich als torens verheffende, kale punten. Heesters en struiken groeijen, als op oude bouwvallen, uit de spleten en holten, en de kloven van het hoogere gedeelte der klip prijken met boomgroepen, tusschen welke men de nokken van eenige ronde, kegelvormige woningen ziet heenschemeren. — De hoofdrigting van den door ons gevolgden weg, van den Fatoe Leeoe tot hier, was ten naastenbij N. O.; thans liep hij Z. Oostelijk tot Neffo. Het land bleef zeer heuvelachtig, had overal een schraal en onvruchtbaar aanzien, en werd slechts door kleine rivieren, wier bedden meest droog waren, doorsneden. De Tomokong van Molo noemde ons al de heuvels, klippen, bergen en dalen in den omtrek bij hunne bijzondere namen; zoo als, onder anderen, den Fatoe Baun, een' kleinen rotsachtigen berg, ten zuiden van den weg gelegen en langs wiens steile afhellingen, op en tusschen de naakte rotsen, onderscheidene Timoresche woningen en kleine hutten verspreid lagen. Omstreeks 11 ure bereikten wij de vlakte Neffo, die zich ten noorden der groote klip Kauwnieki (*) uitstrekt, welke als verblijfplaats van den Lieorai Nei Sobej, Keizer van Sonabay, eene geschiedkundige belangrijkheid heeft verkregen. Deze vorst, uithoofde zijner wreedheid langzamerhand van al zijne grooten verlaten zijnde, vlugtte, ettelijke jaren geleden, veiligheidshalve uit zijn

(*) Zie Pl. 26, van boven.

eigen land naar deze woeste klip, die, gelijk onze kaart aanwijst, in het gebied van Amfoang (distrikt Sorbiean) gelegen is. Men zegt, dat slechts zeven mannen en dertig vrouwen hem naar dezen eenzamen en schier ongenaakbaren schuilhoek vergezeld hebben, en dat deze zich thans beijveren, door het bebouwen van eenige maisvelden en het telen van groenten tusschen de rotsen, voor het levensonderhoud van hunnen vorst te zorgen. De Resident vernomen hebbende, dat die ongelukkige vorst hem gaarne wenschte te spreken, zond kort na onze komst op de vlakte Neffo, waar wij uit dien hoofde halte hadden gemaakt en den nacht overbleven, een paar van de voornaamste der ons begeleidende Timoresche grooten naar den oostelijken top der klip Kauwnieki, alwaar, uit de diepte, eenige woningen zigtbaar waren en, volgens het zeggen der inlanders, de Lieorai zich ophield. Onze afgezanten ontvingen den last, hem namens den Resident te gaan begroeten en uit te noodigen, zoo mogelijk, onverwijld van de hoogte, waar hij zich bevond, af te dalen, doch, indien hij veelligt daarin door ongesteldheid mogt worden verhinderd, dat de Resident alsdan de moeite zoude nemen, zelf tot hem te komen. Tegen 3 ure na den middag kwamen de afgezanten terug, met het berigt, dat zij langs een zeer steil en moeijelijk pad tot bij de woning van den Lieorai waren genaderd en hem, op eene lage, uit boomtakken vervaardigde bank, zittende hadden gevonden; dat hij slechts aan drie van hen (zij hadden zich namelijk door onderscheidene voorvechters en andere gewapende mannen van hun volk doen vergezellen) veroorloofd had, hem te genaken; dat hij hen onophoudelijk met blijkbaar wantrouwen had aangezien en op al hunnen aandrang, om met hen naar beneden te gaan, ten einde omtrent zijne belangen met den Resident te spreken, alleen had geantwoord, dat hij schroomde, den Resident onder de oogen te komen. Ten langen laatste was hij, midden onder het gesprek, eensklaps opgestaan en had hij zich verwijderd, zonder terug te komen, ofschoon zij langer dan een vierde uurs op hem gewacht hadden. De afgezanten meenden, dat de Lieorai thans veel te bang zoude zijn, den Resident te ontmoeten, uit vrees van, wegens zijne euveldaden, gevangen genomen en weggevoerd te worden. De Resident hem evenwel gaarne van dit denkbeeld willende terugbrengen en, ware het mogelijk, zijn lot eenigzins trachten te verbeteren, zond met dat doel, eenen enkelen, van vroegeren tijd den Lieorai persoonlijk bekenden inboorling van Babauw, met geschenken tot hem; doch ook deze kwam tegen den avond bij ons terug, zonder aan het oogmerk zijner zending te hebben kunnen voldoen. Hij was tot bij de woning van den vorst genaderd, maar hem daar niet vindende, had hij zich naar eene hooger staande hut willen begeven, toen hij eensklaps, zijwaarts van het gewone pad, den Lieorai gewaar werd, welke hem toeriep, dat hij bang was om naar de vlakte af te dalen, en ook den Resident bij hem boven niet zoude ontvangen, noch eenig geschenk van dezen begeerde; dat hij zich naar de hoogste punt der klip op weg bevond, werwaarts hem niemand, zonder zijne inwilliging zoude kunnen volgen; na welk gezegde hij dadelijk achter de rotsen was verdwenen, zonder vooraf eenig antwoord af te wachten. Het deed ons leed, in onze verwachting, den Lieorai te zien, te leur gesteld te zijn. Hij was toen een man van ongeveer 36 jaren, en kenmerkte zich, naar men ons zeide, door eene schoone ligchaamsgestalte en innemende gelaatstrekken. Zijn vader, Alfonsus Adrianus, was Christen geweest; doch Nei Sobej, ofschoon in zijne jeugd insgelijks onderscheidene jaren te Koepang doorgebragt hebbende, was Heiden gebleven. Hij had nog eenen jongeren broeder, Nei Toea genaamd, welke in het landschap Amakono woonde. Nei Sobej, na den dood van zijnen vredelievenden vader tot Lieorai verheven, werd weldra dermate despotiek en wreed, dat hij bij de minste ergernis, zonder

onderscheid, mannelijke of vrouwelijke onderdanen, en zelfs nabestaanden, met eigene hand vermoordde of door anderen liet ombrengen. Deze opbruisende en wraakzuchtige inborst schijnt hem ook thans nog, in zijne vrijwillige ballingschap, niet verlaten te hebben: want eenige van ons volk, kort na onze aankomst te Neffo, in de nabijheid hout sprokkelende, ontwaarden, ter zijde van een boschveld, het afgehouwen hoofd van eenen Timorees. Eene oude vrouw, welke aldaar in het veld arbeidde, verhaalde, dat zulks weinige dagen te voren, op bevel van den Licorai was geschied, omdat de ongelukkige acht sieribladen uit 's Keizers tuin gestolen had.

Omtrent de uiterlijke gedaante van den Fatoe Kauwnicki, voor zoo verre betreft de door ons geziene noord-oostzijde, verwijzen wij tot de gegevene afteekening. De hoogste top van deze klip zal zich ongeveer 450 voet boven de vlakte Neffo verheffen. Hare voortzetting westwaarts is bekend onder den naam van Fatoe Panamnano.

Omstreeks den middag van den 31sten augustus, nadat wij de morgenuren aan de jagt besteed en in den omtrek de gesteldheid van den grond onderzocht hadden, begaven wij ons naar Molo op reis. Wij hadden het ook dien dag weder zeer warm, en de lucht was zoo helder en stil, dat geen blad zich bewoog, noch een enkel wolkje zich aan het blaauwe uitspansel vertoonde. Wij trokken eerst door eene, volgens den Tomokong van Molo, Noi Neffo genaamde en, ondanks den droogen tijd, nog vrij veel water bevattende rivier en vervolgens over eenige golvende, slechts spaarzaam met laag hout en matig groote boomen begroeide hoogten. Onze weg ging nu altijd oostwaarts. Wij zagen over het geheel weinig vogelen en insekten, en nog minder amphibiën en zoogdieren. Al hetgeen wij gisteren en heden uit laatstgemelde klasse waarnamen, bepaalde zich alleen tot een' troep gestaarte apen (Cercopithecus cynomolgus), en een buideldier van dezelfde soort, als door ons reeds (bl. 171) is aangeduid, hetwelk wij bij het afstijgen van het rotsachtige gebergte Penetauw, op eenen grooten boom ontdekten, waar het, op een' der onderste takken, in de zoo eigenaardig ineengedrongene houding, als Pl. 31 is afgebeeld, gezeten was. Diezelfde plaat bevat een gezigt op de rivier Besidjama, wier oevers hier en daar digt met kasuarinaboomen bewassen waren, en door welker bedding wij een tijdlang stroomopwaarts trokken. Deze rivier verlatende, sloegen wij het pad in, over een laag gebergte, dat schier tot bij den Fatoe Wati doorliep, welke rots wij omstreeks vier ure na den middag bereikten, en in wier nabijheid wij ons legerden. Toen de avond begon te vallen, verhief zich een sterke wind uit het zuid-oosten, die ons eenen hoogst onaangenamen nacht berokkende, daar hij onze, op eene zacht glooijende, van boomen ontbloote helling, en buitendien, wegens den steenigen grond, niet zeer vast staande tenten, meermalen dreigde omver te werpen, terwijl tot overmaat van ramp, omstreeks middernacht, eene der hutten eensklaps in brand geraakte en, ofschoon men de vlam spoedig meester was, in ons kampement eene algemeene opschudding te weeg bragt. Bij deze rustverstorende voorvallen voegde zich nog het onophoudelijke geschreeuw der wachters, zoodat wij ons, bij het aanbreken van den volgenden dag, nog meer vermoeid gevoelden, dan wij ons den vorigen avond hadden ter ruste gelegen. Daar wij voornemens waren, eenige dagen in deze streek te vertoeven, lieten wij, zoodra het dag geworden was, onze tenten overbrengen naar den voet der helling, in het drooge bed eener rivier, wier oevers met hooge boomen prijkten, die, hunne breedgetakte kroonen als bogen vereenigende, ons evenzeer tegen den fellen wind, als tegen de hitte der zon vol-

komen konden beschutten. Alhoewel het plantenrijk hier geenszins dien weelderigen groei vertoonde, welken men in een schaars bevolkt, tropisch land gewoonlijk verwacht, bood nogtans de natuur een bevalliger aanblik, dan in het door ons bezochte gedeelte van Amfoang. Het gras prijkte nog met eene frisch groene kleur, en in de valleijen verhieven zich allerwegen hoogstammige, in digte groepen tot bosschen vereenigde boomen. Langs de heuvelhellingen en rondsom den voet der rotsen groeiden tamarinde-boomen, meestendeels met rijpe vruchten beladen, welke, hoe zuur en wrang ook, voor zoo vele dorstige monden eene aangename verfrissching opleverden. Niet ver van onze legerplaats, op eene hoogte, stonden acht Timoresche huizen, die van eenen vijf voet hoogen, steenen muur omgeven waren. Bezuiden, naast dit gehucht, over welk een voorvechter het bevel voerde, lag de Fatoe Wati (zie Pl. 27, van onderen), omtrent 150 voeten hoog, en onderscheidene diepe kloven en kroehten bevattende, waar de bewoners der omliggende gehuchten hun gezin en vee, en alles, wat hun toebehoort, ten tijde van oorlog verbergen, terwijl de mannen de moeijelijk te genaken ingangen, van buiten verdedigen.

Den 1sten September ontvingen wij een bezoek van den Fettor, welke aan het hoofd van het bestuur staat van het distrikt Oimatan of Molo. Deze Fettor was een man van een bijzonder goedaardig voorkomen, en zijn gedrag jegens ons, en al hetgeen wij van hem vernamen, regtvaardigde den gunstigen indruk, welken hij op ons maakte. Hij naderde den Resident met blijkbare verlegenheid en vrees, en sprak aanvankelijk op eenen bevenden toon, doch met zooveel vertrouwen en opregtheid, als wij van geen Timorees der binnenlanden, en het allerminst van een onafhankelijk opperhoofd, hetwelk nog nooit eenen Europeaan ontmoet had, konden verwachten. Ten einde ons steeds door zijne tegenwoordigheid van nut te zijn en tevens voor onze veiligheid te kunnen waken, liet hij zich dadelijk, nabij onze tenten, eene hut van boomtakken en bladeren opslaan, bewoonde dezelve zoo lang wij te Fatoe Wati verbleven, en vergezelde ons later ook naar den berg Mieomaffo, ons, ten allen tijde, met raad en daad ten dienste staande. Aan hem zijn wij zeer vele inlichtingen omtrent de geschiedkundige overleveringen der Timorezen en den toestand van hunnen regeringsvorm verschuldigd. Intusschen hebben wij ons aan zijne opgaven dienaangaande niet uitsluitend gehouden, maar haar meermalen getoetst aan, en in overeenstemming trachten te brengen met de verhalen van andere verstandige inlandsche opperhoofden. De beknoptelijk zamengetrokkene uitkomsten dezer waarlijk geduld vereischende navorschingen, komen hierop neder.

In de allervroegste tijden woonde in dit gedeelte van Timor een volk, hetwelk zijnen oorsprong uit eene wildernis afleidde, en welks opperhoofd Nei Akoenel heette. Dit opperhoofd had vier zonen: Nemnoenie, Pitai, Fonai en Nessi-mnaha genaamd, van welke de oudste het gezag en de waardigheid des vaders erfde. Onder diens bestuur werd het land, toen onder den naam van Labalaba bekend, eensklaps door eene bende volks van Belo overvallen en, na eenigen tegenstand, vermeesterd. Aan het hoofd van deze Beloneesche gelukzoekers stonden drie jongere broeders van de vorstin (Lieorai), welke in die dagen regeerster was van het groote rijk Waiwiekoe-waihalie. De oudste van deze drie bevelvoerders heette Fai-wele, de middelste Lieoe-wele, en de jongste Lato-wele. Nadat zij het land veroverd en twee der dochters, benevens al de schatten van Nemnoenie in hunne magt gekregen hadden, verdeelden zij onderling den gemaakten buit, en wel in dezer voege: Fai-wele, die toen den bijnaam van *Sonabai*

verkreeg, omdat hij zich bijzonder dapper had gedragen, bekwam de vorstelijke schatten, *Koniwoa* genaamd; Lieoe-wele, om zijn zachtzinnig en beminnelijk karakter, *Benoe* bijgenaamd, nam de twee schoone jonkvrouwen, Noeto Lotee en Nei Lotee geheeten, en aan Lato-wele, bijgenaamd *Foan*, viel het uitgestrekte land ten deel. Nadat dus alles geregeld was, begonnen de twee oudere broeders aan hunnen terugtogt naar Belo te denken. Lato-wele of Foan, hierover bedroefd zijnde, beloofde aan elk zijner beide broeders een gedeelte van het land te zullen afstaan, indien zij hun voornemen, om weder huiswaarts te keeren, wilden laten varen en in zijne nabuurschap blijven wonen. Dit voorstel door hen aangenomen zijnde, ontving Fai-wele het zuid-oostelijke gedeelte of het landschap Sonabay, Lieoe-wele het noord-oostelijke gedeelte of het landschap Ambenoe, terwijl Lato-wele het westelijke gedeelte of het tegenwoordige landschap Amfoang voor zich behield. De eerstgenoemde vestigde zich te Pani-neno-oinama, de tweede te Poenel-mauw-nawel bij Oikoesie, en de derde op Timauw-faumeesi bij den berg Timauw in Amfoang. Zij spraken aanvankelijk niet dan Beloneesch, maar namen langzamerhand den tongval der vroegere bewoners dezer landen, het Timoreesch in engeren zin, als algemeene landtaal aan. Nemnoenie vlugtte met eenige getrouwen van zijn volk, westwaarts naar den Fatoe Leeoe, en de overlevering wil, dat de bewoners van het gehucht Pasie, aan de oostzijde van dien berg, van deze vlugtelingen zouden afstammen. Fonei, Nessi-mnaha en Pitai verspreidden zich insgelijks naar het westen, en hunne nakomelingen werden later, hier en elders, opperhoofden.

De vorst van Sonabay (*), de rijkste van het zegevierende drietal broeders, daar hem al het goud en de rijksschatten van Nemnoenie ten deele vielen, werd weldra ook de magtigste van den Timoreschen volksstam, en nam alstoen den titel aan van Lieorai (†). Twee met hem uitgetrokkene Belonesche grooten werden zijne rijksbestuurders (Sieko), met dien verstande, dat ieder over een afzonderlijk gewest het gezag in handen kreeg. Aan den eenen schonk hij den eernaam van *Amakono*, hetwelk sterk, krachtig beteekent, dewijl deze, tijdens den oorlog, met eene lans door een huis heen stekende, binnen hetzelve eenen vijand doodde; de ander ontving dien van *Oimatan* (§), ter herinnering der door hem toevallig ontdekte bron in dit land, bij gelegenheid eener algemeene schaarschheid aan water. Het land werd aldus reeds bij den aanvang in drie groote distrikten verdeeld: Amakono of Mieomaffo in het oosten, Molo of Oimatan in het westen, en Oinama, door den Lieorai zelven bestuurd, in het midden gelegen. Door de bijzondere schranderheid van den eersten en van eenige der volgende Lieorai's, werd de invloed en de heerschappij dezer vorsten allengs grooter en breidden zij die meer en meer buiten het oorspronkelijk grondgebied uit. De meeste naburige landen werden aan Sonabay cijnsbaar gemaakt, en van de grenzen van Belo tot aan die van Koepang, in al de landen, waar men Timoreesch sprak, werd ten langen laatste zijn naam geëerbiedigd. Deze grootheid kromp echter nog sneller ineen, dan zij ontstaan was, van het oogenblik, dat de Lieorai's, zwelgende in overmoed, hunne aanmatigingen te ver dreven en zich in grove beleedigingen tegen de cijnsbare vorsten en in verdrukkingen van het volk vergaten. Amfoang, Ambenoe en meer andere landschappen stonden, het eene vóór, het andere na, tegen

(*) Juister *Sonabai*, zamengesteld uit de Belonesche woorden *sona* steken en *bai* veel.

(†) *Lie*, beteekent in het Beloneesch meer, *orai* aarde.

(§) Letterlijk: oog van het water, hetwelk, even als het Maleische *Mata-ajer* (مات اير), watersprong of -wel beteekent.

Sonabay op en wierpen het juk af. Eindelijk ontstond er, kort na de komst en vestiging der Hollanders op dit eiland, eene staatkundige scheuring in het rijk zelf, waaromtrent de verhalen, wat de eigenlijke toedragt der zaak betreft, eenigzins met elkander verschillen. Wij vermelden hier die, welke ons door onderscheidene Timoresche grooten bijna op dezelfde wijze werden medegedeeld en ons uit dien hoofde voorkomen, het meeste vertrouwen en geloof te verdienen. De destijds regerende Licorai — dus luidt het verhaal — had twee kinderen: eene dochter en een' zoon. De dochter, de oudste en met een' Otapaha gehuwd zijnde, had insgelijks eenen zoon, die, bij het overlijden van zijnen vorstelijken grootvader, op het hoogste gezag aanspraak makende, van zijnen oom, den wettigen troonopvolger, in eenen slag overwonnen en uit het rijk verdreven werd. Met zijnen aanhang naar Koepang vlugtende en zich onder de bescherming der Compagnie stellende, werd hem, door hare bemiddeling, van den vorst van Koepang een stuk land tot woonplaats afgestaan, onder beding, dat hij den Licorai, wegens het voorgevallene, om vergiffenis smeeken en zich aan denzelven onderwerpen zoude. Toen deze prins later zonder nakomeling stierf, en zijn overwinnaar reeds door den oudsten van deszelfs zonen in de vorstelijke waardigheid was opgevolgd, zond deze, met goedkeuring der Compagnie, eenen jongeren broeder naar Koepang, ten einde over het aldaar aanwezige volk van Sonabay het gezag te aanvaarden. Daar met dezen prins wederom een aantal menschen uit Sonabay wegtrokken, die, vereenigd met hunne, reeds vroeger in de omstreken van Koepang woonachtige landgenooten, eene niet onaanzienlijke magt vormden, onttrok hij zich weldra aan de bevelen van den Licorai en sloot een verbond met de Oost-Indische Compagnie. Sedert dien tijd voert deze vorst en zijne opvolgers den titel van Radja of Klein-Keizer van Sonabay. De Staatsbelangen worden waargenomen door een' Fettor, drie groote en onderscheidene kleine Tomokongs, welke hoofdbeambten gedeeltelijk niet verre van Bakanasi, waar, van den beginne af aan, de Klein-Keizer zijn verblijf hield, en gedeeltelijk in het moederland woonachtig zijn.

Eenigen tijd nadat de Klein-Keizer als onafhankelijk vorst was opgetreden, verhuisde ook een der zonen van den Fettor van Amakono, met eenen niet onaanzienlijken aanhang, uit het distrikt zijns vaders westwaarts naar den linker oever der Noi Miena, waar hij, met goedkeuring der Compagnie en van den Radja van Amfoang, zich nederliet en, van stonde af aan, zich al weinig meer om zijnen heer en meester, den Licorai, bekommerde. Deze afvallige jonge vorst heette Waki Sidnonie, maar werd, wegens de weekhartigheid, die hij bij iedere gelegenheid, zoo als, bij voorbeeld, bij het zien dooden van een dier, aan den dag legde, *Takai* (den weener) bijgenaamd, een' naam, welke op zijne nakomelingen overgegaan en hun geslachtsnaam geworden is. De Licorai, dezen ondernemenden Takai gaarne aan zich willende verbinden, verhief hem tot derden Fettor van zijn rijk. Het land, door Takai en zijne opvolgers tot den huidigen dag in bezit gehouden, vormde voorheen een distrikt, onder den naam van Nei-nieap bekend, hetwelk, volgens de overlevering, in eenen oorlog met Sonabay overwonnen, grootendeels verwoest en alstoen Infenie genaamd werd. Uit het voormalige distrikt Nei-nieap, welks naam zelfs thans van de lijst dier volken is weggewischt, zouden nog omtrent 30—40 afstammelingen te Babauw in leven zijn.

Het rijk Sonabay, gelijk het tegenwoordig bestaat, grenst ten O. aan het groote Beloneesche rijk Waiwiekoe-Waihalie, ten Z. aan de Timoresche landschappen Nenometan, Amanatoeng en Amanoebang,

ten W. aan Amabie en Amfoang, en ten N. zoowel aan het laatstgenoemde landschap, als aan Ambenoe en aan het distrikt Noimoetie. Hetzelve is, gelijk reeds werd aangemerkt, in drie, van het zuidwesten naar het noord-oosten, naast elkander liggende distrikten verdeeld, bekend onder de namen Molo of Oimatan, Oinama en Amakono of ook wel Mieomaffo, naar den grootsten in hetzelve liggenden berg geheeten. Molo, het westelijkste, werd in 1829 door twee neven (broederszonen), Djefo-billik en Djefo-oimatan, bestuurd. De oudste had de zorg voor de verdediging van het land, de ander uitsluitend voor het burgerlijk bestuur van hetzelve. Onder deze beide zoogenaamde Fettors staan vijf groote Tomokongs en negentien lagere hoofden. Het distrikt Oinama, over welk van oudsher de Lieorai zelf het hoogste administratieve en krijgsgezag uitoefende, heeft vier groote Tomokongs en negen lagere hoofden. Amakono eindelijk werd, tijdens onze aanwezigheid, door twee broeders geregeerd, van welke, even als te Molo, de oudste het bevel over het krijgswezen, de jongere het beheer der overige aangelegenheden van den lande in handen had. Onder deze beide Fettors staan zes groote Tomokongs en negen-en-dertig lagere hoofden, van welke echter sommige in andere streken van Timor woonachtig zijn. De naar elders verhuisde groote Tomokongs: Takai en Pitai, van welke hiervoren sprake was, staan tegenwoordig geheel op zich zelve; maar bezitten niet te min nog eenigen invloed op onderscheidene kleine hoofden van die streken, waar zij of hunne voorouders eertijds gezag voerden. De bevolking van het geheele rijk Sonabay, wordt gezegd ruim 30,000 zielen te bedragen.

De Fettor-Regent van Molo verzuimde niet, ons, bij de eerste ontmoeting, ten teeken zijner vriendschappelijke gezindheid, een *Toet-hai* of geschenk aan te bieden, bestaande in eenige levensmiddelen, drie schijven bijenwas en een paar pennenschachtjes, met stofgoud gevuld. Dit stofgoud was uit de Noi Nonie, bij den Fatoe Leeoe, afkomstig. Hij zeide ons bij die gelegenheid, dat dit metaal, door de bewoners dezer streken uit de rivier gewasschen, daar slechts in zeer geringe, doch in de Noi Nonie en Noi Wessi, bij den berg Mieomaffo, in aanzienlijke hoeveelheid gevonden werd. Hiermede stemde volkomen overeen hetgeen ons, den volgenden dag, een Fettor van den bij Koepang woonachtigen Klein-Keizer verhaalde. Ook deze had van onderscheidene inboorlingen vernomen, dat de twee laatstgenoemde rivieren, in het distrikt Amakono, veel meer gouds bevatteden, dan de Noi Nonie, welke bij het gehucht Pasie ontspringt, en meer dan eenig ander bergstroom in geheel dit gedeelte van het eiland. Deze berigten bragten ons tot het besluit, onzen togt nog verder oostwaarts, tot bij den berg Mieomaffo, omtrent twee dagreizens van den Fatoe Wati verwijderd, uit te strekken. Wij zonden dien ten gevolge dadelijk eenigen van ons volk met de zwaarste goederen vooruit, en volgden hen den anderen dag, des morgens te 7 ure, derwaarts. Onze weg liep meest oostelijk; in den beginne berg-af, door eene vallei, in welke eene kleine rivier stroomde. Aan de andere zijde van deze, bestegen wij eenen matig hoogen berg, Letseena geheeten, wiens afhellingen op sommige plaatsen met maisvelden prijkten en waar zich hier en daar een klein, kegelvormig huisje vertoonde. Deze berg was over het geheel zeer rotsachtig en het onbebouwde gedeelte schaars van boomen voorzien. Door een flaauw dal kwamen wij van dien berg tot den hoogeren Netem Nookej, over wiens top onze weg zich henenslingerde. Het voetpad was op sommige plaatsen zeer smal en, nu eens aan de eene, dan weder aan beide zijden blikten wij van hetzelve, langs steile wanden, in diepe afgronden neder. Wij trokken beoosten den berg Molo om, dien wij eerst zuidelijk en later zuidwest- en westelijk van ons hadden, een tijdlang schier terzelfde

hoogte als de toppen dezes bergs voortrijdende. Werwaarts men het oog wendde, ontwaarde men niets, dan schraal begroeide, klipachtige bergen, ginds en her afwisselende met diepe, gedeeltelijk in nevel gehulde dalen. Wij bevonden ons toen aan de waterscheiding van het noordelijke en zuidelijke gedeelte des eilands, of op den rug der groote bergketen, die in het Beloneselie rijk Waiwiekoe-Waihalie, of veelligt nog verder oostwaarts ontspringt en zich als een hooge bergrug, met eene menigte meer of min aanzienlijke toppen, zuidwestwaarts uitstrekt, tot bij den Fatoe Leeoe, alwaar zich deze keten in twee hoofdtakken verdeelt: een derzelve neemt eene noordelijke rigting, zich weldra in onderscheidene kleinere takken splitsende, die bij de kusthoeken Koeroes, Silfiana en Pakoela eindigen; terwijl de andere hoofdtak eene zuidwestelijke strekking heeft en zich bij de westpunt van Timor in zee verliest. Nadat wij een paar uren langs de oostelijke helling van den berg Nookej, nu eens dalende, dan weder rijzende, waren voortgereden, bevonden wij ons in een breed dal, Penpaan genaamd, waar wij vlak naast eene rivier onze tenten lieten opslaan en den volgenden nacht bleven kamperen. De weg van den Fatoe Wati herwaarts, was voor menschen en paarden een der vermoeijendste geweest, dien wij tot hier toe hadden afgelegd. Vele onzer volgelingen, vooral diegenen, welke eenigzins zware lasten hadden te dragen gehad, kwamen eerst laat in den avond te Penpaan aan. De achterhoede had op dezen togt wel zorgvuldig te letten gehad, dat niet enkele troepen van het volk achter haar geraakten, daar het in dit geval te vreezen zoude zijn geweest, dat menigeen omgekeerd en zich stil huiswaarts hadde begeven, en zulks in weêrwil van het gevaar, hetwelk hen, tot bewesten den Fatoe Kail bedreigde. Zelfs sommige grooten van Timor, Rotti en Sawoe begonnen zich baarblijkelijk ontevreden te toonen over den verren, moeijelijken togt, en de ons opregtelijk genegene hoofden, zoowel als de spionnen van den Resident, verklaarden eenstemmig, dat het volk zich ongetwijfeld opentlijk tegen het verder reizen zoude verzetten, bijaldien niet het ontzag en de vrees voor den Resident hen van zulk eenen oproerigen stap terughield. Wij lieten intusschen aan niemand blijken, dat wij dienaangaande de minste bezorgdheid koesterden, spraken steeds gemeenzaam en vrolijk met de hoofden en het volk, deden hen omtrent honderderlei onderwerpen vragen en gaven hen op de hunne, nu eens met een strak, dan weder met een lagchend gezigt, antwoord. De bewegelijkheid der magneet-naald en hare onveranderlijke strekking naar dezelfde hemelstreek, wekte bij vele der binnenlanders, welke nog nooit te voren een kompas gezien hadden, de grootste verbazing en gaf hen aanleiding tot vele redeneringen. Wat wij aan dat zonderlinge werktuig al konden waarnemen, wanneer wij, met hetzelve in de hand, naar de bergen zagen en de gedane peilingen aanteekenden, bleef hun een onoplosbaar raadsel. Niet minder trokken onze jagtgeweren à percussion hunne opmerkzaamheid. Een schot zonder lont of vuursteen, en zonder dat het slot bij het losbranden rook of vuur deed zien, was voor de voorvechters onverklaarbaar. Telkens, wanneer ik met mijn geweer uitging, werd ik door een aantal nieuwsgierigen aangezocht, hun de naauwkeurige bezigtiging van hetzelve te willen toestaan. Dat wij met deze geweren een vrij zeker schot hadden, waarvan de mare spoedig door het geheele leger verspreid was, werd als een natuurlijk gevolg van hun tooverachtig zamenstel beschouwd. De ijver, waarmede wij voorts de jagt, zoowel op kleine als groote vogels, uitoefenden, als onze zucht tot het erlangen van kapellen en andere insekten, ja zelfs van de zoo onbevallige amphibiën, was voor menig denkend hoofd een onderwerp van belangstelling en navorsching. Meer dan eens is ons de vraag gedaan, of er dan in Holland geene vogelen, insekten of slangen waren. Dat die dieren met een ander doel konden

verzameld worden, dan om wegens derzelver verschillende kleuren en teekeningen, tot natuurlijke patronen ter vervaardiging van nieuwe soorten van gebloemde katoenen te verstrekken, wilde of kon geen inlander in gemoede gelooven.

Tot mijne niet geringe verrassing schoot een mijner Javaansche jagers hier, met het vallen van den avond, eene rookkleurige lijster, door mij vroeger op Java en wel alleen bij en in den krater van den berg Gedee, op ruim 8000 voet hoogte boven de zee, aangetroffen (*). Even als toen op dien vuurberg, hadden wij ook te Penpaan zulk een' koelen nacht, als wij tot dusverre, noch later op Timor, ondervonden. De koude was in waarheid, zoo voor ons zelven als voor het meerendeel onzer begeleiders, dermate gevoelig, dat veelligt niemand van het leger dien nacht rustig sliep, en den volgenden ochtend een ieder reeds zeer vroegtijdig tot de afreize gereed stond, ten einde zich door de beweging te kunnen verwarmen. De zon was dan ook naauwelijks opgegaan, om welken tijd de honderddeelige thermometer 11°7 teekende, of wij bevonden ons op weg naar den berg Mieomaffo. Wij trokken door eene opene en zeer onvruchtbare vlakte, waar zich hier en daar ruwe klippen van verschillende grootte verhieven, en ons de zuidoostelijke wind fel en koud te gemoet woei. Van de bergen en afzonderlijk staande groote klippen, welke wij langs togen, vermelden wij hier alleen den Fatoe Namnaan, Fatoe Nisnuïn en Fatoe Kekneno. Toen wij de laatstgemelde klip achter ons hadden, leidde ons pad over eenige golvende, bijna eeniglijk met laag en half verdord gras begroeide heuvelen. Deze heuvelen hingen te zamen met den tamelijk hoogen berg Lelofoeï, wiens kruin wij weldra bereikten en ons een overheerlijk vergezigt opende. Onze opmerkzaamheid werd het meest geboeid door den uitgestrekten berg Mieomaffo, van welken wij in de laatste dagen reeds zooveel hadden hooren spreken, zoowel uithoofde van de goudvoerende rivieren, welke zijnen voet bespoelen, als omdat hij den magtigen Fettors van het rijk Sonabay tot verblijf strekt. Het pad, hetwelk wij langs de andere zijde van den berg Lelofoeï moesten afdalen, was op sommige plaatsen zeer steil en zoo rotsachtig, dat het niet mogelijk was, te paard te blijven zitten. Zulks was ons, Natuuronderzoekers, vrij onverschillig, daar wij toch elken dag meer dan de helft van den weg te voet aflegden, alzoo wij, ons naar den steeds langzaam voorttrekkenden trein moetende voegen en bijkans onbewegelijk te paard blijven zitten, gedurende een groot gedeelte van den dag veel meer door de brandende zonnestralen werden afgemat, dan wanneer wij liepen. Voor den Heer Hazaart echter, een' bejaarden en zwakken man, en ook voor eenige zwaarlijvige, of in hooge mate aan een gemakkelijk en traag leven gewende inlandsche grooten, waren dusdanige, door

---

(*) *Turdus* (*Merula*) *fumidus*, n. sp. Grootte van Turdus merula. Het eenige exemplaar, dat wij van deze nieuw soort op Timor magtig werden, kenmerkt zich door eene eenigzins bleekere en valere kleur der bovendeelen, welke bij hem graauw-bruin, bij de voorwerpen van Java daarentegen graauwachtig bruin zijn, met eenen donker olijfbruinen tint langs den rug. Keel en borst bruinachtig graauw; buik roestrood, in het midden witachtig; dijen en onderdekvederen des staarts bruinachtig olijfgroen, de laatste met witte vlekken langs de schaften; slag- en staartvederen zwartachtig. Iris roodbruin; oogleden en bek oranjegeel; pooten wasgeel. Lengte der vleugels 0,124, des staarts 0,105, der tarsen 0,032, van den bek 0,027.

Nog belangrijker dan van deze nieuwe soort, is de geographische verbreiding van de andere twee, uit den Indischen Archipel bekende, ware lijsters: Turdus varius en Turdus sibiricus, door ons op Java meest altoos op eene hoogte gevonden, wier gemiddelde temperatuur overeenkomt met die der zuidelijke kuststreken van Japan, van waar beide soorten meermalen aan het Rijks-Museum te Leiden zijn toegezonden.

den nood gedwongene wandelingen in geenen deele aangenaam. Na eene wijle langs de gemelde steile helling te zijn nedergedaald, bereikten wij eene kleine, koele, met struiken en boomen begroeide vallei, tusschen welke een riviertje over zand en keijen, hoofdzakelijk uit overgangskalk bestaande, zacht ruischend heenvloot, aan welks oevers wij ons nederzetteden en tot twee ure na den middag, onder eene weldadige lommer bleven uitrusten. De honderddeelige thermometer stond omstreeks dien tijd ruim 20 graden hooger, dan in den vroegen morgen te Penpaan. Vóór wij, tegen den avond, de vlakte Wienoto, aan de westzijde des bergs Mieomaffo, bereikten, moesten wij nog onderscheidene uitgestrekte hoogten, en wijde en diepe dalen over- en doortrekken. De rigting van den heden afgelegden weg was aanvankelijk meest oostwaarts en later noordoostwaarts geweest. De gesteldheid van het land dezer streek getuigde over het geheel van geene groote vruchtbaarheid; nergens ontmoetten wij een eigenlijk woud, ofschoon het blijkbaar was, dat de natuur hier slechts weinig door de menschelijke bedrijvigheid in hare vrije en onbelemmerde ontwikkeling was gestoord geworden. Naar evenredigheid der uitgestrektheid van het land, hetwelk wij in de twee laatste dagen doorreisd en steeds met oplettenden blik gadegeslagen hadden, vonden wij hetzelve zeer schraal bebouwd; doch meer nog, dan over het betrekkelijk geringe getal vruchtdragende velden, waren wij verwonderd over de weinige huizen, welke wij te zien kregen. Een eigenlijk dorp hebben wij langs den geheelen weg niet gevonden, en toch is deze streek op sommige plaatsen vrij sterk bevolkt; doch de woningen liggen meestal tusschen de klippen en in zulke verborgene en schier ongenaakbare berghoeken, dat zij uit de laagte en in de verte slechts zeldzaam voor het oog zigtbaar zijn. Korten tijd nadat wij in de vlakte Wienoto waren aangekomen en onze tenten hadden opgeslagen, deed de Resident drie schoten lossen naar den berg Mieomaffo, ten einde de Fettors van Amakono van onze komst te verwittigen en hen als vrienden te begroeten. Den volgenden ochtend werd de, zich in ons gezelschap bevindende Fettor Oimatan van Molo, naar deze vorsten afgevaardigd, welke tegen den avond van dien dag met het berigt terugkwam, dat onze reis herwaarts den beiden Fettors veel genoegen deed en zij ons den volgenden dag zouden komen bezoeken.

De vlakte Wienoto, waar wij van den 7den tot den 30sten september gelegerd waren, ligt, als een oneffen, golvend hoogland, aan de zuidwestzijde des bergs Mieomaffo (*), van welks voet zij gescheiden is door een diep dal met eene bruisende rivier, in welke wel eens kopererts is gevonden en die daarom den naam van Noi Nitie draagt. Deze rivier ontspringt uit een moeras, onder den naam van Oinonof bekend; nadat zij de wateren van onderscheidene andere kleine bergstroomen, onder welke de Noi Nonie de aanzienlijkste is, in haren schoot heeft opgenomen, verkrijgt zij den naam van Noi Mieomaffo, en zich als zoodanig, iets lager, met de langs den oostkant des bergs Mieomaffo stroomende Noi Wessi (ook Noi Nonie-noenoe-soeït genaamd) vereenigende, verliest zij zich, onder den naam van Noil Benai, in het Belonesche rijk Waiwiekoe-Waihalie, aan de zuidkust van Timor, in zee. Werwaarts men langs de vlakte Wienoto het oog laat weiden, ontwaart hetzelve bergen, heuvelen en afzonderlijk staande, groote klippen of rotsen, welke het landschap een zeer eigenaardig karakter bijzetten. De oostelijk liggende bergen zijn echter veel lager, dan die naar het westen. De Netem Mieomaffo, naar gissing, ongeveer 2500 voeten boven de vlakte verheven, strekt zich, met eenen bijna gelijken rug, van het Z. O. naar

(*) Zie Plaat 30.

het N. W. uit. Zijne zuidwest- en zuidzijde is, gelijk de afbeelding aantoont, behalve in de valleijen, niet zeer digt met boomen begroeid. De peilingen, van onze legerplaats uit, naar dezen en andere bergen en voorname rotsen in den omtrek, met een peilkompas van Schmalkander gedaan, gaven de volgende strekkingen: de zuidoostelijke punt van den Netem Mieomaffo 44°, en het zigtbare noordwestelijke gedeelte van denzelven, bij de inboorlingen onder den naam Fatoe Liema bekend, 343° (naar de, van het noorden door het oosten, voortloopende graadverdeeling). Aan dit laatste gedeelte is een eenigzins lagere klipachtige berg, Kessenaan geheeten, met den Mieomaffo verbonden, en niet ver van dezen, doch geheel op zich zelven, ligt de schilderachtige Fatoe Seinaan (*). Een weinig meer zuidwaarts rijst in het blaauwe verschiet de berg Moetis (†), door ons 381° gepeild, terwijl vóór dezen de lagere bergen Noewa-naidjaan en Naidjaan-moeti gelegen zijn. De Netem Fetie verheft, in de rigting van 261°, zijne rotsachtige punt tot aanzienlijke hoogte, zijnde de kleine, ronde berg Ponej, in de strekking van 252°, voor hem gelegen. Het midden van den langen Netem Babenai peilden wij 226°; vóór hem liggen de klippen Infenie, Oam en Bon-leeouw. Iets meer ten zuiden ontwaart men den Fatoe Neinmaan en den Netem Oelam, welke laatste echter meer naar eenen heuvel, dan naar een' berg gelijkt. Bijna regt zuidelijk vertoonde zich de rots Noenoun, waar een Tomokong (Nei Teffa) zijn verblijf houdt. In de rigting van 159° zagen wij den Netem Toesie, achter welken de Fatoe Leemoen zijne kale punt omhoog steekt. Meer in de onmiddellijke nabijheid van onze legerplaats bevonden zich de volgende rotsen: niet verre van onze tenten, de zeer ruwe Fatoe Fieke-boe, die wij 148° peilden; achter dezelve, in de rigting van 146° ligt de groote Fatoe Baaf (§), als een bouwval, welke aan den Grooten Tomokong Nei Bifeel toebehoort. Minder grotesk van gedaante is de, eenigzins meer oostelijk liggende Fatoe Boenoe en de rotsachtige heuvel Soeanai ($_*$); den laatsten peilden wij 124° 30′. In de rigting van 80° zagen wij eenen kleinen berg met twee stompe toppen, Netem Woi, en eenen anderen, Netem Koëlilie genaamd, peilden wij 68° 30′. De lage berg Sieto, eindelijk, welke een dorp draagt van dezen zelfden naam, aan den Tomokong Nei Bifeel toebehoorende, ligt tusschen den Netem Koëlilie en den zuidoostelijken voet van den Mieomaffo. De door ons medegedeelde afteekening van den Fatoe Soeama (‡), was van de plaats der gedane peilingen niet te zien. Deze klip behoort aan den Kleinen Tomokong Nei Bano, maar strekt thans ten verblijve van Nei Bifeel, den invloedrijksten onder de Groote Tomokongs van Amakono. — Ongeveer op het midden van den rug des bergs Mieomaffo vindt men het dorp Oihau, meer noordwestelijk het dorp Nasie, en aan de voorzijde Bieloekoe, in hetwelk de regerende Fettor zijn verblijf heeft gevestigd, voorts Lelobatan, waar de Fettor Krijgsbevelhebber woont, en het gehucht Seinam.

De vlakte Wienoto, waar slechts eenige casuarina-, acacia- en andere ijl en dun getakte boomen verspreid staan, en wier steenachtige bodem alleen met laag gras is begroeid, was weldra in alle rigtingen

---

(*) Zie Plaat 25.

(†) Omtrent den uiterlijken vorm van dezen en eenige andere bergen, in die streek, zie men Pl. 29, bevattende diezelfde plaat buitendien eene afbeelding van onze legerplaats te Wienoto.

(§) Zie Pl. 27, van boven; van de noordwestzijde gezien.

($_*$) Zie Pl. 28, van boven; deze afteekening is van de noordzijde genomen.

(‡) Pl. 28, van onderen; van de oostzijde genomen.

met luchtige hutten of kleine, van versche takken vervaardigde afdaken bedekt, en dit anderzins zoo weinig bevolkt en doodsch oord, onderging eensklaps eene merkwaardige verandering en leverde thans een woelig tooneel van beweging en levendigheid. Geen wonder, daar meer dan tweeduizend man, met tusschen de vier- en vijfhonderd paarden, op deze plek gronds te zamen waren. Van den vroegen morgen tot den laten avond zag men altoos, hier en daar, bont uitgedoste troepen volks, zoo te voet als te paard, heen en weder trekken, veelal, zoo als men het heet, van top tot teen gewapend. Het meerendeel echter van deze bonte menigte verkoos den tijd rustiger door te brengen en sliep, of zat vóór of onder de groenbladerige hutten neërgehurkt, te koken, te eten of zich in stomme werkeloosheid met het kaauwen van sirie of tabak te verlustigen. Op alle uren bijna van den dag ontvingen wij bezoeken van troepen Timorezen uit de omliggende streken. Somwijlen waren onze tenten geheel van zulke nieuwsgierigen omringd, welke uren lang, zonder zich schier te bewegen, staande of op den grond gezeten, ons en elke onzer handelingen oplettend gadesloegen. Hunne nieuwsgierigheid scheen door allerlei zonderlinge verhalen, welke onze komst reeds lang waren voorafgegaan, op het hoogst gespannen te zijn; nu zij ons eindelijk naauwkeurig en van aanschijn tot aanschijn konden opnemen, zagen zij, tot hunne niet geringe bevreemding, dat wij, behalve door de kleur der huid, noch in grootte, noch in ligchaamskracht merkbaar van hen verschilden. Moeijelijk echter konden zij het denkbeeld van zich werpen, dat wij ons niet in het bezit zouden bevinden van allerlei geheime kunsten, die ons beveiligden en den moed inboezemden, eene zoo verre reis te ondernemen, met het zekere vooruitzigt van uit dezelve belangrijke voordeelen te trekken.

Den 9den september, omstreeks het middaguur, vertoonde zich aan de zuidzijde des bergs Mieomaffo een groote hoop volks, met geweren en lansen gewapend en door onzen vorstelijken vriend, den Fettor Oimatan van Molo en onderscheidene Tomokongs en voorvechters voorafgegaan. Zij maakten eene soort van gezantschap uit, hetwelk ons, namens de Fettors van Amakono, een stuk wit linnen en drie dunne zilveren platen kwam aanbieden, met bijvoeging, dat de gemelde Fettors het heden niet durfden wagen, tot ons te komen, dewijl hun, volgens Timoreesch gebruik, gelijktijdig bij de begroeting te overhandigen Toet-hai, nog niet gereed was; zij hoopten echter binnen twee of drie dagen dat genoegen te hebben. En inderdaad, reeds in den vroegen morgen van den 12den september zagen wij eene menigte inlanders, langs onderscheidene paden van den berg Mieomaffo, naar beneden afdalen en zich bij eene rots, op eenigen afstand van onze legerplaats, verzamelen. Tegen het middaguur liet zich in de verte het geluid van eenen *gong* hooren, met tusschenpoozen vergezeld van een zeer luid geschreeuw. Wij vernamen alstoen, dat de beide Fettors van Amakono in aantogt waren, om ons te komen bezoeken. Weldra dan ook zagen wij, naar gissing, ruim 300 man, meestal met Europesche soldatengeweren gewapend, schuins door ons kampement, naar de hut van den Fettor Oimatan trekken, waar deze woeste bende stil hield en zich eenige uren lang, met het slaan op den gong, en met schreeuwen en dansen vermaakte. Omstreeks 5 ure na den middag stelde zich de optogt naar onze tenten in beweging. Tot daar genaderd zijnde, opende zich de kring en trad een man van gemiddelde grootte en jaren, met een zeer woest en donkerkleurig gelaat te voorschijn, door den Fettor Oimatan bij de hand getrokken en door onderscheidene andere der ons vergezellende Timoresche grooten voortgestuwd wordende. Deze man was de regerende Fettor van Amakono. Hij rilde van angst en wierp vooral eenen schuwen en vreesachtigen

blik op onze kleine gewapende magt, die in twee gelederen, aan weêrszijden van onze tenten, geschaard stond. De Resident deed hem, door middel van eenen tolk, daar hij geen enkel woord Maleisch verstond, uitnoodigen, zich binnen de wijd geopende tent bij ons neder te zetten; doch de vorst verkoos liever daar buiten te blijven, en plaatste zich op eenen stoel, terwijl zijn talrijk gevolg achter hem, deels staande, deels op den grond gehurkt, post vattede. De vorst bragt ons drie pennenschachtjes met stofgoud gevuld, eene dunne zilveren plaat, een paar stukken buffelvleesch en eenige bundels mais, ten geschenke mede, welk een en ander vóór ons op de tafel en den grond werd nedergelegd. De onhandige manieren, zoowel als de kleeding van den vorst, gaven ons geen' voordeeligen dunk van zijne grootheid en beschaving. Tusschen den groven, rooden zakdoek, welken hij in eene wrong om het hoofd had geslagen, hing een groote hairbos uit; een lang, grof en smerig baaitje, veel overeenkomst hebbende met een oud hemd, bedekte zijn bovenlijf, terwijl het onderste gedeelte in een Timoreesch kleed gehuld was. Zijn hals prijkte met een snoer glaskoralen, tusschen welke kleine gouden kogeltjes geregen waren, en onderscheidene groote zilveren ringen versierden zijne armen. Na eene wijle tijds met dezen vorst te hebben gesproken, gedurende welke hij ons steeds met beschroomde en tevens nieuwsgierige blikken aanzag, ontstond er plotseling eene buitengewone beweging onder zijn gevolg. De lieden, welke het midden vormden van den halven, voor onze tent geschaarden kring, weken zijdelings uiteen, en uit de daardoor gemaakte opening kwam een lang en mager man, van ongeveer vijftigjarigen ouderdom, met roode, tranende oogen, in half beschonken' staat, naar ons toe tuimelen. Met een blijkbaar bevreesd, maar gedwongen lagchend gelaat verwelkomde hij ons en al de bij ons gezetene Timoresche Grooten, van welke wij vernamen, dat het de krijgsvorst van Amakono was. Op Fettor Oimatan's verzoek, om zich binnen onze tent, naast hem op de bank neder te zetten, nam dit vreemdsoortige legerhoofd gereedelijk plaats. Twee zijner zonen, de oudste een jongeling van ongeveer 16, de ander een kind van 4 of 5 jaren, waren hem gevolgd, zijnde hij daarenboven vergezeld van twee, zeer kleine, leelijke jonge vrouwen, welke zijne beteldoos droegen, naast hem op den grond nederhurkten en met schuwen blik naar ons opzagen. De kleeding van dezen vorst bestond uit twee half versleten Belonesche selimots of dekens, welke, boven elkander, om de heupen waren geslagen, een vuil wit baaitje en eene dikke, roode slaapmuts, om welke een katoenen zakdoek was gebonden; hals, knien en enkels waren met snoeren glaskoralen omhangen, en de armen, even als die van zijnen broeder, den vorst-regent, met groote zilveren ringen. — Het was ons bekend, dat dit landschap reeds sinds verscheidene jaren in oorlog verkeerde met het naburige vorstendom Ambenoe. Op onze vraag, of Amakono niet genegen zoude zijn, vrede te sluiten, ontvingen wij ten antwoord: dat zij zulks wel zouden wenschen; doch alleen onder voorwaarde, dat de Radja van Ambenoe de 3000—4000 menschen, welke tot hem waren overgeloopen, terugzond. De Resident beloofde, gemelden Radja, welke waarschijnlijk binnen kort, met eene zeer aanzienlijke krijgsmagt, eenen togt herwaarts zoude ondernemen, omtrent deze aangelegenheid te zullen spreken en al zijnen invloed te gebruiken, ten einde aan hun verlangen te voldoen en aan beide landschappen de zoo wenschelijke rust te hergeven. De krijgsvorst kwam vervolgens nog met allerlei bezwaren jegens den Radja van Ambenoe voor den dag, onder welke hij vooral als zeer gewigtig beschouwde, dat dezelve er steeds op uit was, zijne magt meer en meer uit te breiden, waardoor de onafhankelijkheid van Amakono bedreigd werd. — Aangaande het aanwezig zijn van stofgoud en kopererts, verhaalden ons beide de Fettors, dat het volk

dezer streek wel somtijds, zoowel in de rivier Micomaffo, als in de Noi Wessi, naar goud zocht, doch over het geheel slechts zeer weinig vond, terwijl het koper, zelfs in de Noi Nitie, zoo zeldzaam was, dat niemand er ooit aan dacht, opzettelijk ter opsporing van dit metaal uit te gaan; voegende zij er ten slotte bij, dat, volgens hun weten, de Noi Nonie bij den Fatoe Leeoe, veel meer goud, en het distrikt Fialarang eene ongelijk grootere hoeveelheid koper opleverden. Ten einde omtrent dit onderwerp geene achterdocht te verwekken, begonnen wij vervolgens over meer onverschillige zaken te spreken, zoo als: over de gesteldheid van het land in het algemeen en die der bergen en rivieren in het bijzonder, de hoeveelheid en soorten van dieren enzv., daarbij nadrukkelijk aanmerkende, dat wij voornamelijk gekomen waren om den grond naauwkeurig te onderzoeken en allerhande vogelen en insekten te verzamelen. Zij toonden zich daar evenzeer over verwonderd als verheugd, en overlaadden ons met betuigingen van vriendschap en welwillendheid. De Resident, ten blijke van wederkeerige genegenheid, beloofde den vorst-regent, vanwege het Gouvernement eenen bevelhebbersstok met zilveren knop te zullen schenken, indien hij denzelven te Koepang wilde afhalen, hetgeen met blijdschap door hem aangenomen werd. De beide hoofden bleven, tot ons en, naar hunne antwoorden en gebaren te oordeelen, ook tot hun genoegen, tot schemeravond bij ons, alswanneer zij, te midden van hun talrijk gevolg, hetwelk op nieuw luidkeels begon te schreeuwen en op den gong te slaan, zich tot even buiten ons legerkamp begaven en aldaar aan den voet eener rots den nacht bleven doorbrengen. Des anderendaags, omstreeks den middag, kwamen zij met dezelfde vertooning hun bezoek herhalen. Het was den krijgsvorst duidelijk aan te zien, dat hij in den ochtendstond al wederom eenig geestrijk vocht had gebruikt, en meer nog dan den dag te voren; veelligt met oogmerk om daardoor zijnen moed en stoutheid te vermeerderen. Hoe dit zij, hij legde zulk eene onbesuisde drift, zulk eene woeste en hartstogtelijke opgewondenheid aan den dag, dat zulks ons op het ondubbelzinnigste ten bewijze verstrekte, welk een gevaarlijk man hij was. Niet alleen ging hem thans ook een ieder zijner ondergeschikten reeds van verre uit den weg, vooral toen hij eene lans greep en, na ten blijke zijner vlugheid allerlei zwaaijingen met dezelve gemaakt te hebben, haar eindelijk naar eenen inlander wierp, dien zij echter gelukkiglijk miste; maar zelfs zijn, eigenlijk in rang boven hem verheven broeder, moest heden, in tegenwoordigheid van ons en van vele Timoresche Grooten, zijne beleedigende en minachtende bejegening geduldig verdragen. Ten einde den man niet wilder en woester te maken, dan hij zich nu reeds aanstelde, achtte de Resident het raadzaam, ditmaal geen arak te doen rondschenken; voorzeker geene geringe teleurstelling voor den krijgsvorst, welke dat oogenblik reikhalzend scheen te gemoet te zien. Zijn staat van dronkenschap was echter reeds veel hooger geklommen, dan wij wel wenschten.

De kennismaking met de vorsten van Amakono en het onderhoud, welk wij met hen gehad hadden, overtuigden ons weldra, dat wij noch van den beschonken krijgsvorst, noch van zijnen dommen en onbeschaafden broeder, den regerenden Fettor, eenige wetenswaardige berigten omtrent de natuurlijke en statistieke gesteldheid van hun land zouden kunnen erlangen. Er was slechts een Groote Tomokong, Nei Bifeel genaamd, welke zich naar vermogen, welwillend en dienstvaardig jegens ons betoonde. Dit opperhoofd stond gelukkiglijk, ten gevolge van zijn goedaardig karakter en van de onverschrokkenheid, door hem bij verschillende gevechten aan den dag gelegd, bij het volk in bijzondere achting. Hij bezat een zeer gezond oordeel, was groot en sterk gespierd, en in de volle kracht van zijn leven.

Op zijn aanzien en invloed steunende, waarborgde hij, Dr. Macklot veilig naar al die oorden te zullen geleiden, waar door de inboorlingen goud werd gezocht. Natuurlijk kon op die wijze slechts aan een vlugtig onderzoek gedacht worden. Hiertoe droeg nog bij, het korte tijdsbestek, binnen hetwelk dat onderzoek, uithoofde van den geringen voorraad levensmiddelen en het onzekere vooruitzigt van dien in de binnenlanden te kunnen vermeerderen, moest plaats vinden. Nei Bifeel beloofde zijn best te zullen doen, ons langzamerhand een vijftien- of twintigtal pikols mais te bezorgen; doch, hoe ontoereikend was die hoeveelheid voor de schare, die ons vergezelde. Volgens een, door de verschillende hoofden gemaakt overslag, zoude de geheele, toen nog aanwezige voorraad, ter naauwernood voor ééne week genoeg zijn. Niets vereischte dus in de allereerste plaats eene meer ernstige zorg, dan het verschaffen van levensmiddelen, en wel zoo spoedig mogelijk. Uit de naaste omstreken, buiten en behalve hetgeen ons door Nei Bifeel was toegezegd, weinig te wachten zijnde, zond de Resident, reeds den tweeden dag na onze aankomst te Wienoto, omtrent tweehonderd manschappen met goederen en geld naar Oikoesie, de eenige belangrijke plaats in den omtrek, waar men hoop konde voeden, eene zekere hoeveelheid levensmiddelen te zullen erlangen. Tegen den avond van den 19den september kwam een gedeelte der afgezondenen terug, zestig vrachten mais en daarbij tevens de tijding aanbrengende, dat de Radja van Ambenoe zich met eene aanzienlijke heirmagt op weg herwaarts bevond, eenige buffels en geiten, als ook mais en rijst ten onzen behoeve medevoerende. Deze tijding, en ook het gezigt van den nieuwen aanvoer, verwekte algemeene blijdschap in ons legerkamp. En waarlijk, niet zonder reden; want reeds in den vorigen nacht was zich het gebrek aan voedsel op eene droevige en noodlottige wijze begonnen te openbaren. Eenige inlanders hadden den treurigen inval gekregen, een paar mandjes met bladeren en vruchten van een wild, boonachtig gewas, *Kotok* genaamd, bijeen te zamelen en, onvermengd of met mais in water gekookt, te nuttigen. Het gevolg daarvan was, dat weldra allen, in eenen meerderen of minderen graad van hevigheid, naar gelang der grootere of geringere hoeveelheid van het door hen gebruikte, teekenen van vergiftiging vertoonden. Die verschijnselen klommen, in weinige uren tijds, vooral bij vier Rottinezen, tot zulk eene ontzettende hoogte, dat deze ongelukkigen, bewegeloos, met starre blikken, gezwollen aangezigt en het schuim op den mond, op den grond lagen uitgestrekt, toen wij van hun lijden kennis kregen en ons tot hen begaven. Een hunner, een man van ongeveer 30 jaren en van een mager ligchaamsgestel, die, naar men ons verhaalde, alleen het afkooksel van deze gevaarlijke groente gedronken had en terstond daarna zeer duizelig, misselijk en door hevige buikpijnen was aangetast geworden, had, bij eene snel toenemende verslimmering van zijnen deerniswaardigen toestand, reeds na verloop van drie uren den geest gegeven. Bij de andere drie, welke in de avonduren, met elkander, uit een' en denzelfden pot, half gaar gekookte kotokgroente gegeten hadden, werkte het vergif wel eenigzins langzamer, doch niet minder vervaarlijk. Na, gedurende verscheidene uren, aan koliek, brandenden dorst, neiging tot braken, algemeene zinsverdooving en toevallen van mondklem, jammerlijk geleden te hebben, bliezen zij, omstreeks middernacht, de een na den ander', den laatsten adem uit. De overige lijders, zoo Rottinezen als Timorezen, ten getalle van 23, welken wij zoo lang kokosolie toedienden of in den mond goten, tot zij sterk begonnen te braken, bleven gelukkig behouden. De vier overledene Rottinezen werden met den middag van den 19den september, door hunne nabestaanden en andere landgenooten, in hunne dagelijksche kleedingstukken gewikkeld, naast elkander, met de hoofden naar het westen

gekeerd, in eenen grooten kuil begraven. Onder het volbrengen van dezen treurigen pligt loste men eenige geweerschoten bij het graf, waarna hetzelve met eenen hoop opeengestapelde steenen werd overdekt.

Ofschoon de vorsten van Amakono ons met vriendschapsbetuigingen en blijken van welgezindheid waren te gemoet gekomen, achtte de Resident het nogtans noodig, den Heer Macklot en mij dringend aan te bevelen, toch nooit alleen de legerplaats te verlaten, maar bij het ondernemen van eenigzins verre togten, ons steeds, voorzigtigheidshalve, door vier of zes, met geladen geweer gewapende der onzen, te doen vergezellen. De Heer Macklot deed, aldus gedekt en van Nei Bifeel begeleid, bijna elken dag, zoo lang wij te Wienoto vertoefden, uitstappen naar de verschillende, aan deze of de west- en zuidzijde van den berg Mieomaffo stroomende rivieren, onderzocht hare beddingen en wiesch zelf op meer dan eene plaats zekere hoeveelheden gronds uit. De uitkomsten waren echter, ten opzigte van het daarin vervatte goud, steeds zeer ongunstig. Eenmaal slechts gelukte het hem, aan eene, door de inboorlingen met hetzelfde doel vaak bezochte plaats der Noi Nonie, na zich daar eenen geheelen ochtend met het wasschen te hebben bezig gehouden, twee kleine schilfertjes van dit metaal te vinden. Van kopererts echter, ontdekte hij in die streken niet het geringste spoor; doch wel van gezwaveld ijzer (Pyrit), door de Timorezen insgelijks *nitie* genaamd. Het zoude slechts eene herhaling zijn van hetgene in onze geognostische schets vermeld staat, indien wij hier al de, bij den berg Mieomaffo waargenomene rotssoorten afzonderlijk wilden opnoemen; waarom wij den daarin belangstellende tot die schets meenen te mogen verwijzen, terwijl wij hier alleenlijk nog vermelden, dat, volgens eene overlevering van volksbijgeloof, het gerolde, uit ijzerkwarts (Eisenkiesel) van geelachtig roode kleur bestaande steenblok, hetwelk aan de noordzijde des genoemden bergs, in de Noil Oeboe-manono gevonden wordt, voormaals een groot stuk goud zoude zijn geweest; doch, dat hetzelve aldus in steen veranderd was, toen men het trachtte weg te dragen (*).

Even als de Heer Macklot op mineralogische onderzoekingen uitging, toog ik met mijne Javaansche jagers dagelijks ter jagt. Van de kleine bedekking, welke mij gewoonlijk te paard vergezelde, deed ik dan telkenmale, wanneer wij bij eene groote rots of digt begroeide vallei genaderd waren, een paar man bij de paarden wacht houden, en mij van de overigen, op eenigen afstand, te voet volgen. Wij poogden de onaangename belemmeringen, welke van deze noodzakelijke voorzorg het gevolg waren, zooveel mogelijk door onafgebroken ijver te vergoeden, en deze werd door de landstreek, waar, vóór

(*) »De Indische regering," leest men in een geschiedkundig werk, »had nog den 15den october 1760 een berigt aan de Kamer der Zeventienen gezonden, waarin onder anderen gesproken werd van eene goudwassching, die men op het eiland Timor hoopte te openen, alwaar men eene goudrijke rivier meende gevonden te hebben. De uitslag der eerste onderneming was slecht geweest; men hoopte die nogtans te hervatten en eenen stam der inboorlingen, de Amaconners [Amakonoërs], aan het werk te zetten om hoofd voor hoofd eene bepaalde hoeveelheid goud te moeten leveren." (van Kampen, Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, D. 3, bl. 163, haalt als bron aan: Boeken van Batavia, 1760, fol. 19 en 20.) Waarschijnlijk staat met het hier aangeduide plan, dat der, eenige jaren later, naar het binnenland afgevaardigde 40 Mardeikers, onder het toezigt van J. Kana, waarvan wij hiervoren (bl. 186) melding maakten, in onmiddellijk verband. Na den ongelukkigen afloop dier onderneming bleef het ontwerp, ten opzigte der verwijderd wonende Amakonoërs, ten eenemale zonder gevolg.

ons, nog geen Natuurkundige den bodem had gedrukt, niet weinig aangevuurd. Wij verzamelden dan ook, zonder onderscheid alles, wat het toeval ons in handen bragt. Desniettegenstaande bevond zich onder de vogels slechts eene enkele duif (Col. metallica, Pl. col. 562), die wij elders op Timor nergens en te Wienoto slechts eenmaal, gepaard, hebben aangetroffen, waaruit hare zeldzaamheid genoegzaam is af te leiden. Een nog onbeschreven tapuit (*) was daar, zoowel als in onderscheidene andere streken der binnenlanden, vrij gemeen. Dit schuwe en levendige vogeltje bewoont hoofdzakelijk de groote klippen (Fatoe's), waar men het vooral dikwerf op de, hier en daar uit de spleten der rotsen groeijende, struiken ziet zitten. Van de Zoothera andromedae (†) bekwamen wij te Wienoto twee voorwerpen, en later in het landschap Amfoang nog een derde, zonder dat wij op Timor dezen, ook op Java zeldzamen vogel wijders hebben waargenomen. Twee nieuwe parakieten (Psittacus iris, Pl. col. 567, en Ps. euteles, Pl. col. 568) waren even menigvuldig te Wienoto, als te Molo bij den Fatoe Watie. Beide soorten zwierven bij kleine troepen van 8—12 stuks, onder een fijn, doch zeer doordringend geschreeuw, in de hoogere boomen rond. Zij toonden zich niet schuw. Nog zagen wij, daar en elders in het binnenland, doch in geringer aantal, kleine scharen van Psittacus Geoffroyi en capistratus. Onze opmerkzaamheid werd in het bijzonder getrokken door eenige paren torenvalken (§), welke sommige der groote, afgezonderd staande klippen tot woning hadden verkoren, dikwerf op derzelver hooge, puntig uitstekende, of zich als muren verheffende wanden neêrstreken, ten einde aldaar uit te rusten, en dan weder in de holen en spleten verdwenen. Het was, als zagen wij ons eensklaps aan de bekoorlijke en schilderachtige Rijnoevers overgebragt, zoo treffend herlevendigden deze wonderbaarlijke rotsgevaarten in ons het beeld van oude burgten en vervallene kasteelen. Behalve deze valken vertoonde zich hier ook somwijlen de, tot heden alleen op Timor en nabijgelegene eilanden, als ook in het noordelijke gedeelte van Nieuw-Holland waargenomen sperwer met den rooden nek (Falco torquatus, Cuv.), langs de vlakte heenvliegende en op allerlei klein gevogelte jagt makende. Gallus Bankiva, welke, behalve door eenigzins mindere grootte, in gedaante en kleur, zoo bijzonder

(*) *Saxicola pyrrhonotus*, n. sp. Grootte van Sax. rubetra. Kop, nek en een breede band dwars over de borst, zwart; kin, keel en buik, benevens de onderdekvederen der vleugels en van den staart, wit; staart- en slagpennen roetzwart; rug, benevens de bovendekvederen der vleugels en van den staart, geelachtig rood; dijen zwartachtig. Iris bruin; bek en nagels zwart; pooten roetzwart.

(†) Myiothera andromedae, Pl. col. 392. Deze, door zijne levenswijze zich naauw aan de Geocichlae aansluitende vogel, vormt met Zooth. monticola, Gould (Cent. of Him. Birds) eene zich goed kenmerkende groep. De geslachtsnaam Myiophaga, door Lesson voor de eerstgemelde soort ingevoerd, dient derhalve te vervallen.

(§) Wij hebben reeds vroeger (bl. 87) van den Indischen torenvalk gewag gemaakt. Of men denzelven al of niet als wezentlijk verschillende van onzen Europeschen Falco tinnunculus te beschouwen hebbe, hangt geheel van het individuële oordeel af. Wat het onze betreft: wij noemen hem eenvoudig den Indischen torenvalk, even als wij den aldaar inheemschen vischarend (Falco haliaëtus, Pandion leucocephalus, Gould, Proceed. Part. 5. p. 138.), den togtvalk (Falco peregrinus, zie boven bl. 179, *syn.* Falco melanogenys, Gould, Birds of Austr.), den bruinen wouw (Falco fusco-ater, Milvus affinis, Gould, Birds of Austr.) en meer andere, ver verspreide vogelen, niet onder bijzondere systematische namen zullen vermelden, al verschillen deze tropische rassen ook in kleur en teekening eenigzins van de in Europa of in andere wereldstreken voorkomende individuën hunner soort. Al de door ons op de Indische eilanden verkregene torenvalken, zijn eenigzins donkerder rood-bruin van grondkleur, en met meerdere en grootere zwarte vlekken aan het boven- en benedenlijf voorzien, dan zulks gewoonlijk bij de Europesche individuën van dezen vogel het geval is. In geheel hun aanzien gelijken deze Indische voorwerpen het meest op die van Japan; terwijl de Falco tinnunculus van Zuid-Afrika weder veel meer met den Europeschen overeenstemt.

met sommige onzer gewone hanen overeenstemt, dat hij voor den wilden stamvader van dezelve gehouden wordt, zagen en hoorden wij op Timor zeer zeldzaam. Het eenige oude mannetje, door ons in het distrikt Amakono verkregen, wijkt in pluimaadje van de door ons op Java en Sumatra verzamelde voorwerpen, waar dit hoen in de bergbosschen niet zeldzaam is, een weinig af (*). Wij eindigen hiermede de ornithologische berigten, en laten ten slotte nog eenige aanteekeningen volgen omtrent de, in de binnenlanden waargenomene amphibiën. Behalve den boven (bl. 187) vermelden Scincus melanopogon, ontwaarden wij ook niet zelden Scincus smaragdinus (†) en Sc. Kuhlii (§), beiden over vele Indische eilanden verspreid; maar terwijl de laatstgenoemde, van Java en Sumatra af, tot in de Molukken gemeen is, ja zelfs op de Sandwich-eilanden, te Manilla, in Bengalen en aan de kust van Koromandel aangetroffen wordt, vindt men daarentegen Sc. smaragdinus niet bewesten de geographische lengte van Timor en Celebes, doch van daar tot Nieuw-Guinea en het eiland Oealan, een der oostelijkste eilanden van de groep der Carolinen. Een kleine draak, naauw verwant aan Draco viridis van Java en Sumatra, in het Timoreesch *Tapi-soesoe* genaamd, en door de Heeren Duméril en Bibron, veelligt niet met genoegzaam regt, als afzonderlijke soort, onder den naam Draco timoriensis, in hun meergemeld amphibiologisch werk aangeduid, vermaakte ons dikwerf door zijne potsierlijke bewegingen, vooral door het herhaaldelijk opblazen van den keelzak, die bij het mannetje ruim 0,015 lang en zeer spits van punt, doch bij het wijfje kort en afgerond is. Deze aardige en arglooze diertjes houden zich altoos in de boomen op, meestentijds langs derzelver stammen, die zij van den voet tot hoog in de kruin, gelijk eekhorentjes, beklauteren, terwijl, wanneer zij zich van den eenen naar den anderen nabijstaanden boom willen begeven, zij hunne zoogenaamde vleugels zijwaarts tot eene soort van valscherm uitbreiden en, in schuine rigting, van de hoogte afzweven. Monitor timoriensis, in de landtaal *Bajafa* genaamd (⁎), ontmoetten wij slechts een paar malen in de binnenlanden, meermalen echter in de strandbosschen bij Pritti. Even als Monitor bivittatus beklimt hij somtijds lage boomen en vlijt zich overlangs op eenen tak ter ruste; maar schijnt minder gaarne te water te gaan. De inlanders eten het vleesch dezer hagedis-

(*) De uitgestrekte geographische verbreiding van dit hoen is zeker zeer opmerkelijk, en steekt vooral sterk af, tegen het beperkte voorkomen der overige wilde soorten. Op Borneo hebben wij intusschen den *Kasintoe* — naam, onder welken de Sundanezen op Java den G. Bankiva kennen, terwijl hij door de Maleijers, aan de westkust van Sumatra, eenvoudig *Ajam oetan* en, in denzelfden geest, door de Timorezen eeniglijk *Manoe foehie* (wilde kip) wordt genoemd — niet waargenomen, ofschoon zijn aanwezen aldaar meer dan waarschijnlijk is, aangezien dezelve onlangs door den Heer Forsten ook in het noordoostelijke gedeelte van Celebes is gevonden geworden. — Wij merken hier in het voorbijgaan aan, dat de zoogenaamde Gallus aeneus (Pl. col. 374) niet anders is, dan een bastaard van het mannetje van Gallus furcatus (soort, alleen aan Java en veelligt ook aan Madura eigen) en eene tamme hen; gelijk diergelijke kunstmatig gefokte bastaardhanen, in sommige streken van Java en Madura, veel levend in hokken worden gehouden en, naarmate der fraaiheid van hun gevederte, door de inlandsche grooten soms met hooge prijzen (tot 60 en meer gulden het stuk) betaald worden.

(†) Zie de, door wijlen den Heer van Oort, tijdens ons verblijf te Amboina, naar levende voorwerpen dezes schinks vervaardigde afteekeningen in Schlegel's Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien, Tab. 11. — De opgave van de Heeren Duméril en Bibron (Erpét. génér. T. 5, p. 740), volgens welke deze soort door Kuhl en van Hasselt op Java zoude zijn verzameld, is eene dwaling.

(§) Euprepes Sebae, Dum. en Bibr. (Erpét. génér. T. 5, p. 692).

(⁎) Denzelfden naam draagt deze varaan op het naburige eiland Rotti; terwijl de Monitor bivittatus bij de Sundanezen op Java, onder dien van *Bajâwak* bekend is, en deze groote hagedissen in het Maleisch *Biejâwakh* (بياوق) heeten. De gemeenschappelijke oorsprong dezer verschillende woorden is duidelijk.

achtige dieren niet, gelijk sommige Alfoeresche volksstammen in de Molukken, de Dajakkers in sommige streken van Borneo, en vooral de bewoners van het eiland Nias en van eenige andere eilanden dier keten, bewesten Sumatra (*). Uit de afdeeling der slangen zagen wij op onze jagttogten, of werden ons door de inboorlingen aangebragt: Trigonocephalus viridis, Homalopsis Schneideri, Lycodon Hebe, Dendrophis picta, een nieuwe Coluber, veel gelijkende op Coluber radiatus van Java en Sumatra, en uit dienhoofde Coluber subradiatus (†) genaamd; eindelijk een nieuwe Python (§), in het algemeen naauw verwant aan Python amethystinus van de Molukken, doch van dezen onderscheiden door kleinere oogen, hebbende hij daarenboven slechts één teugelschild, één voor- en twee achteroogschilden, minder diepe groeven in de achterste randschilden der onderkaak, en slechts sporen van groeven in het snuitschild en in de voorste randschilden der bovenkaak, benevens meer andere, zoo in het maaksel als de kleur van het dier gelegene, kleine afwijkingen. Trigonocephalus viridis is op Timor, even als op het naburige kleine eiland Samauw en op Rotti, vrij gemeen. De Timorezen noemen deze giftslang *Esau*, de Rottinezen *Keisau*, en de bewoners van Poeloe Samauw, of de zoogenaamde Koepangnezen, *Smolo*. Op eenen struik onbewegelijk zamengerold liggende, komt hare groene kleur zoodanig met die der versche bladeren overeen, dat zij slechts bij toeval ontdekt wordt. Het verdient opmerking, dat de inboorlingen haar geenszins voor zoo gevaarlijk houden, noch haren beet in die mate duchten, als de meeste andere, elders levende soorten van het geslacht, waartoe zij behoort, te regt gevreesd worden: eene bijzonderheid, welke reeds door Russel, naar hetgene de inboorlingen van Koromandel hem dienaangaande verhaalden, werd medegedeeld. En er is ons inderdaad noch op Timor, noch op Sumatra, een eenig voorbeeld bekend geworden, dat eene verwonding door deze slang doodelijke gevolgen heeft gehad, doch wel in de nabijgelegene deelen eene meerdere of mindere sterke en pijnlijke opzwelling, welke echter slechts zelden zeer lang aanhield. Uit de afdeeling der kikvorschen eindelijk, zijn ons in het geheel op Timor slechts twee soorten in handen gevallen: Hyla rugosa (⁎) en Rana cancrivora, Boie. Omtrent de laatstgenoemde merken wij echter aan, dat geen der aldaar verzamelde individuën eene lichte streep langs het midden van den rug had, noch ook de grootte bereikte van die, welke wij dikwerf op Java waarnamen.

Onder deze nasporingen verliepen eenige weken, zonder dat wij, in weêrwil van alle aangewende moeite, het geluk mogten hebben, ten opzigte van het hoofddoel onzer reis, het voorkomen en de hoeveel-

---

(*) Te Padang op Sumatra werden wij onder anderen meer dan eens, door aldaar woonachtige Niassers, om het van de huid ontdane vleesch van Monitor bivittatus aangezocht, hetwelk zij steeds met blijkbaar genoegen medenamen. Eenmaal echter waren sommige van dit volk minder beleefd en heusch in hunne begeerte naar dit geregt, alzoo zij een voorwerp van deze hagedissoort, van buitengewone grootte, door ons in den vroegen morgen, bij de rivier Oedjongkarang geschoten en voorloopig aan den boschkant, niet ver van eene Maleische woning, aan een' heester opgehangen, zich heimelijk toeëigenden.

(†) Zie Schlegel's Abbildungen, Tab. 29.

(§) Python timorensis, Müll. Door den Heer Schlegel in zijn Essai sur la physionomie des Serpens, Part. descript. p. 420, enkel als klimaats-variëteit van Python amethystinus aangevoerd.

(⁎) Polypedates rugosus, Dum. en Bibr. Erpét. génér. T. 8. p. 520. De namen quadrivirgata en quadrilineata, reeds vroeger door H. Boie en Wiegmann aan dezen boomkikvorsch gegeven, zijn minder algemeen toepasselijk, doordien deze soort op Timor en Java, en waarschijnlijk overal, waar zij gevonden wordt, niet altijd met vier overlangsche strepen geteekend, maar dikwerf, in stede daarvan, op den rug gevlekt is.

heid van het aanwezige goud, de gewenschte zekerheid te erlangen. Geen der beide Fettors van Amakono had zich, sedert den 13den september, meer bij ons vertoond; zij waren in hunne dorpen op den berg Mieomaffo gebleven. Nei Bifeel, welke genoegzaam dagelijks bij ons kwam en zich steeds geschikt en dienstvaardig betoonde, ontving den 19den dier maand den last, zich tot de Fettors te begeven en hen, namens den Resident, minzaam uit te noodigen, even als vroeger, weder bij ons te willen komen; want, was hunne tegenwoordigheid ons doel ook weinig ten nutte, wij wenschten hen toch en hadden daartoe gegronde redenen, tot vriend te houden. Den 21sten kwam Nei Bifeel van zijne zending terug met het ons weinig vlijende berigt, dat beide de Fettors weigerachtig waren, aan onze uitnoodiging te voldoen, daar zij, gelijk zij voorgaven, thans in de vrees verkeerden, den Radja van Ambenoe, die met eene sterke heirmagt in aantogt en bereids tot op geringen afstand genaderd was, in handen te zullen vallen. Dit was, wat hunne vrees betrof, blijkbaar niet anders, dan eene uitvlugt, tegen welke zich evenwel niets liet inbrengen. Omstreeks den avond van den volgenden dag ontvingen wij tijding, dat de vorst van Ambenoe werkelijk bij de rots Masimata was aangekomen en aldaar, vlak aan de grenzen van Amakono, weinige uren van ons verwijderd, had halte gehouden, alzoo hij het, zonder toestemming van den Resident, niet dorst wagen, tot ons door te dringen, en ook van zijnen kant alle botsingen met zijne vijanden, de Amakonoërs, vooreerst wenschte te vermijden. Daar zijn togt herwaarts voornamelijk ten doel had, door bemiddeling van den Resident, met de hoofden van Amakono in eene minnelijke schikking te komen, werd Nei Bifeel verzocht, aan de Fettors, zoowel als aan al de Tomokongs en mindere hoofden in den omtrek, namens den Resident het bevel over te brengen, dat zij hun volk gestrengelijk zouden verbieden, de krijgsbende van Ambenoe in eenigerlei maniere te tergen, aan te randen of eenig letsel toe te brengen.

Den 23sten kwam ook de Amfoangsche vorst van het stamhuis Sorbiean, van eene aanzienlijke lijfwacht vergezeld, bij ons te Wienoto opdagen. Dit bezoek scheen den Amakonoërs geenszins welgevallig of onverschillig te zijn, maar integendeel hunne bezorgdheid te vermeerderen, vermits er sinds geruimen tijd tusschen die twee landschappen, wel geen eigenlijke oorlog, maar toch eene zekere spanning bestond; er smeulde een vuur, hetwelk al dikwerf gedreigd had, in laaije vlam te zullen uitbarsten. De vorst van Sorbiean, welke evenzeer dien staat van zaken wenschte te verbeteren, als die van Ambenoe naar den vrede haakte, had de zeldzame gelegenheid, dat de Resident zich dáár bevond, te baat genomen, ten einde te beproeven, of hij door diens vriendelijke tusschenkomst, zich met zijne roof- en oorlogzuchtige naburen zoude kunnen verstaan en, zoo mogelijk, geheel verzoenen, hetgeen echter, gelijk spoedig bleek, door deze minder gezocht en gewaardeerd werd. Want reeds den volgenden nacht vielen er, kort na elkander, eenige geweerschoten, waarop plotseling eene algemeene beweging in ons leger ontstond: elk een schreeuwde, greep zijne wapenen en verbeidde het oogenblik om er gebruik van te maken. Wij zelven hadden ons spoedig gekleed en behoorlijk gewapend voor onze tenten geposteerd, terwijl de Resident onverwijld een' man te paard uitzond, ten einde te onderzoeken, wat er eigenlijk voorviel en tot het schieten had aanleiding gegeven. Weldra vernamen wij, dat de wachtposten van Sorbiean onverhoeds en zeer in hunne nabijheid, eenige mannen hadden bespeurd, welke, langs den grond kruipende, er vermoedelijk op uit waren, om paarden te stelen, en dat die wachten, ten einde zulks te voorkomen, op hen hadden gevuurd. Waarschijnlijk hadden de dieven, in het

denkbeeld van Sorbieans bedekking, door de vermoeijenis der vorige dagreis, slapende te zullen vinden, hunne strooperij bij voorkeur daar willen beproeven. De rust was weldra weder in ons legerkamp hersteld; doch dit voorval had niet te min tot eene verdubbelde waakzaamheid aanleiding gegeven en een druk en aanhoudend gejoel der wachters ten gevolge gehad, terwijl tevens de ons omringende, slechts nog glimmende nachtvuren weder tot vlammende werden opgerakeld, en men rondsom dezelve en voor de hutten, de inlanders overal op de hurken zag zitten, in plaats van zich zorgeloos naast dezelve neder te vlijen. Toen de dageraad was doorgebroken, werd de plaats, waar het feit voorviel, onderzocht. Men vond daar een' plas bloed, waarvan zich het spoor tot bij eene nabijgelegene rivier voortzette. Op eenigen afstand, aan de overzijde dier rivier, ontwaarde men een' troep volks te paard, terwijl zich gelijktijdig uit eene der nabijzijnde rotsen het getoet deed hooren op een' buffelhoren en het slaan op eenen gong. Na den middag van dienzelfden dag hoorden wij ook, dat op den berg Mieomaffo op eene groote trom geslagen werd, hetwelk van dien tijd af, tot op ons vertrek van Wienoto, zoowel bij nacht als bij dag, vaak werd herhaald, en den indruk maakte van het gelui eener alarmklok in Europa, bij gelegenheid van oproer of brand. Op onze aanmerking deswege trachtte Nei Bifeel zulks aanvankelijk alleen als eene dwaze en niets beduidende liefhebberij van den krijgsvorst te doen voorkomen; doch de meeste der aanwezige opperhoofden konden zich met die uitlegging niet te vreden stellen. Dat onophoudelijke geraas, alsof het land in dreigend gevaar verkeerde en alle strijdbare mannen werden genoopt, zich bij elkander te vervoegen, was eene te vreemdsoortige liefhebberij, om niet hunne achterdocht op te wekken. Zij was waarlijk niet ongegrond, en voegde bij onze verlegenheid over den ongenoegzamen voorraad levensmiddelen en de moeijelijkheid om dezelve te vermeerderen, nu nog de verontrustende mogelijkheid van weldra door eenen grooten en woesten hoop volks te worden overvallen. Nei Bifeel zelf, welke tot heden geene de minste bezorgdheid had doen blijken, om den Heer Macklot of mij naar ver verwijderde plaatsen tot gids en beveiliging te dienen, scheen eensklaps besluiteloos geworden, stelde de reeds bepaalde togten van dag tot dag uit, en toonde maar al te duidelijk, dat hij onrustig en als gejaagd was. Toch bleef den Heer Macklot nog het onderzoek over van eene voorname, aan gene zijde, langs den oostelijken voet van den berg Mieomaffo, stroomende rivier, de Noi Wessi, wier bed, naar ons verhaald was, rijker aan goud zoude zijn, dan alle andere rivieren en bergstroomen in den wijden omtrek. Die rivier stroomt gedeeltelijk door een eng, van hooge rotsen ingesloten dal, waar, op sommige plaatsen, ter naauwernood twee menschen kunnen naast elkander gaan, welke alzoo, ingeval zij van de hoogte der rotsen door den vijand besprongen werden, zich volstrekt niet konden verdedigen. Het onderzoek zoude daarenboven, wegens den verren afstand van de vlakte Wienoto en den moeijelijken weg derwaarts, het overblijven aldaar van ten minste een' of twee nachten hebben noodzakelijk gemaakt, waarom het ten hoogste raadzaam was, dien togt niet zonder goedkeuring en persoonlijke bescherming van Nei Bifeel te ondernemen. Elk ander, alleen op magt berustend middel toch, kon bij deze onderneming niet de minste zekerheid aanbieden, en was als ontoereikende te achten. Het dralen en weifelen en uitstellen van Nei Bifeel, gaf derhalve rijkelijk stof tot nadenken, hoezeer ook het daaruit voortvloeijend langer oponthoud bij den berg Mieomaffo, ons met leedwezen vervulde. Het gewenschte onderzoek kon zonder dien Tomonkong niet verder worden voortgezet, en het gebrek aan leeftogt klom met elken dag hooger en begon zich nijpend te doen gevoelen. Onze geheele voorraad mais hing naast onze tenten aan eenen boom, en werd door eene schildwacht bewaakt. Iederen

ochtend verzamelden zich al de hoofden en ontving elk, volgens het juiste getal zijner onderhoorige manschappen, een bepaald rantsoen, aanvankelijk uit twee, doch later slechts uit anderhalve kolf per hoofd bestaande, waarnaar een iegelijk zijnen eetlust te regelen had (*). Van den vroegen morgen tot het vallen van den avond waren dan ook altoos een aantal onzer inlandsche begeleiders er op uit, om in oude, verlatene velden bataten en peulvruchten te zoeken, welke daar zonder menschelijke zorg of toezigt groeiden; anderen slopen heimelijk in de bebouwde velden en schroomden niet, datgene, wat hunne gretige blikken het eerste trof en het gemakkelijkst door hen kon worden medegevoerd, zich toe te eigenen; weder anderen vergenoegden zich, in het wild groeijende jonge bladen en uitspruitsels, vooral van bamboes of eetbare kruiden te verzamelen, terwijl eindelijk door sommigen het eenvoudige middel werd te baat genomen, om zich een stuk touw, bindrotting of andere dunne rank eener slingerplant, stevig om het midden te binden, ten einde daardoor het knagend gevoel des hongers te bedwingen. Het meest leden daarvan de inboorlingen van Rotti en Sawoe. Men zoude, door van tijd tot tijd een paard te slagten, welks vleesch zij zeer gaarne eten, wel eenigermate in hunne behoefte hebben kunnen voorzien, doch de Resident had gemeend, ter voorkoming van onaangename botsingen in ons eigen legerkamp, zulks streng te moeten verbieden, wetende hij bij ondervinding, hoe zeer het anders te vreezen zoude zijn, dat er des nachts telkens paarden gedood wierden, en hoe moeijelijk het in zulke gevallen is, de daders te ontdekken en te straffen. Kostte dit verbod den Resident veel, de onthouding kostte dezen armen, hongerigen lieden niet minder. Wij kregen daarvan het treffend bewijs, toen wij, twee dagen vóór ons vertrek van die plaats, getuigen waren met hoeveel drift een klein, mager paard, hetwelk door het berijden eene groote wond op den rug had bekomen en van achteren geheel verlamd was, door hen geslacht en onderling verdeeld werd. Naauwelijks had de Resident zijne toestemming gegeven, of een dertigtal Rottinezen en Sawoenezen vielen als gieren en tijgers op dit dier aan, grepen het bij de vier pooten, den kop en den staart, en hieuwen en trokken het, onder een woest geschreeuw, levend in stukken. Tien minuten later lag reeds het warme en nog trillende vleesch op het vuur te roosten, en den volgenden ochtend was er, zoo min van de huid als van het vleesch, eenig spoor of teeken meer te vinden.

(*) Op Timor is ons meermalen verhaald, dat de inboorlingen dezer eilanden-groep, vooral die van Rotti, Dauw, Randjoea en andere nabijliggende kleine eilanden, in zeer drooge en onvruchtbare jaren, weleens weken lang gedwongen zijn, hunnen eetlust zoodanig naar hunnen geringen voorraad mondbehoeften te regelen en te beteugelen, dat een volwassen mensch zich met eene enkele kolf mais des daags moet trachten te generen; en de mais is, gelijk men weet en door ons (bl. 141) vergelijkenderwijze met andere gedeelten van den Indischen Archipel is ontvouwd, het hoofdvoedsel dier eilanders: de mais is dáár, wat bij ons het brood en de aardappelen tevens zijn. Men zoude, in tusschen de keerkringen gelegene en naar evenredigheid weinig bevolkte landen, eenen genoegzaam aan hongersnood grenzenden toestand naauwelijks denkbaar achten; doch het zijn juist de weinige behoeften dier volken, gepaard met de bijgeloovige vooroordeelen van nooit meer aan te kweeken of te planten, dan tot eigen onderhoud volstrekt noodig is, en welke beide beweeggronden nog door hunne aangeborene luiheid krachtdadig ondersteund worden, die dit vreemde verschijnsel ligt verklaarbaar maken. Bedenkt men verder, dat in geheel Indië niet eene enkele vruchtsoort groeit, welke, gelijk onze appelen en peren, tot bewaring geschikt is, en dat buitendien de bedoelde eilanden ten uiterste arm zijn aan tuinvruchten (men zie boven bl. 142), dan moet het veeleer verwondering baren, dat het, gelukkiglijk niet dikwerf voorkomende geval van gebrek aan leeftogt, zich niet vaker daar gevoelen doet.

Van den dag af, dat de Radja van Ambenoe ons van zijne aankomst te Masimata berigt gaf, had de Resident geene gelegenheid verzuimd, over den togt van dien vorst herwaarts, met de hoofden van Amakono te spreken, hen vredelievend jegens hem en zijn volk te stemmen, en had hij vooral getracht hen over te halen, eene soort van gezantschap te benoemen, hetwelk zich naar de legerplaats van dien vorst zoude vervoegen en tot regeling hunner wederzijdsche belangen met denzelven in onderhandeling treden. In den beginne hadden zij zeer veel tegen dit voorstel in te brengen en schenen hunne bedenkingen onoverkomelijk; doch zij traden van lieverlede meer en meer toe, tot zij het voorstel eindelijk geheel bijvielen. Het was dien ten gevolge, dat zich in den vroegen morgen van den 26sten september, onderscheidene Tomokongs en voorvechters, met Nei Bifeel aan het hoofd, en van eenige soldaten als eerewacht vergezeld, naar Masimata begaven, vanwaar zij tegen den avond terugkeerden, wanneer zij ons verhaalden, door den Kolonel (*) behoorlijk ontvangen te zijn en met hem en zijne Grooten breedvoerig over de zaak te hebben gesproken. De door Amakono gestelde voorwaarden zouden nu door Ambenoe in nadere overweging worden genomen. Middelerwijl hadden zij, van hunnen kant, den Kolonel vergund, ons vrijelijk en ongehinderd een bezoek te mogen brengen, van welke vergunning die vorst dan ook dadelijk gebruik maakte, door ons, onder bescherming der soldaten, een' zijner Tomokongs te zenden, met het berigt, dat hij zelf den volgenden dag tot ons zoude komen.

De Radja's en Fettors van ons legerkamp hiervan onderrigt, verzamelden zich allen, tegen het middaguur van den 27sten september, in hunnen besten kleederdos, en kort daarna den Radja van Ambenoe in de verte ziende aankomen, gingen zij dezen te gemoet, bragten hem, volgens landswijze, hunne hulde en leidden hem plegtstatig tot ons. Zijn gevolg, uit vele rijksgrooten en eene bedekking van ongeveer vijftig man bestaande, was grootendeels, gelijk hij zelf, te paard gezeten. Van twee lange lansen, welke voor hem uit gedragen werden, wapperden de Hollandsche en eene oranjekleurige vlag, hem beide, eenige jaren vroeger, tijdens zijn laatste bezoek te Koepang, door den Resident geschonken. De soldaten stonden weder in gelederen voor onze tenten geschaard en presenteerden, toen de vorst-kolonel tusschen hen doorging, het geweer. Wij vonden in hem eenen omstreeks veertigjarigen man, van zeer kleine en eenigzins gezette gestalte, vrij beschaafde manieren en blijkbaar zeer rustigen en koelbloedigen aard. Zijne kleeding was hoogst eenvoudig: zij bestond in eene sitsen kabaai, onder welke een wit, van voren met gouden knoopen prijkend baaitje, zigtbaar was; voorts in eenen naauw om de beenen sluitenden en tot aan de enkels afdalenden broek van eene fijne, gestreepte stof; eenen sarong, die niet geheel tot aan de knien nederhing, door eenen breeden zilveren, van voren met eene groote gouden plaat versierden buikband bevestigd, en lage schoenen zonder kousen. Het gouden kruisje, aan een' dunnen ketting van hetzelfde metaal, om den hals gedragen, was het kenteeken der godsdienst, welke door hem beleden werd. Hij sprak zeer vloeijend Maleisch, waardoor zijn onderhoud voor ons dubbel belangrijk was. In den loop zijner rede lag hij zeer veel kennis aan den dag der landstreek, die hij bewoonde, terwijl zijne gezegden meermalen ten bewijze verstrekten van zijne gevatheid en van een juist en scherp oordeel. Tusschenbeide veroorloofde hij zich, onder een

(*) Onder dezen titel is de Radja van Ambenoe algemeen in die streken bekend; hij werd hem, gelijk op bl. 146 reeds is gemeld, door de Portugezen verleend, en de Radja schijnt niet weinig met denzelven ingenomen te zijn.

fijn grimlagchen, eene spotachtige aanmerking. Het verwonderde hem zeer en hij kon zich niet begrijpen, hoe wij toch op de gedachte gekomen waren, zulk eene verre en vermoeijende reis, tot bij den berg Miomaffo te ondernemen, een oord, noch door de natuur, noch door eenige zaak van waarde aantrekkelijk, alzoo deszelfs grond arm en onvruchtbaar, en de bewoners buitengewoon lui en roofzuchtig waren. Arak dronk onze vorstelijke bezoeker niet, doch wel een paar glaasjes rooden wijn, terwijl hij van tijd tot tijd sieri kaauwde. Zijn gevolg betoonde hem veel eerbied en oplettendheid. Na eenige uren toevens nam hij met de meeste hartelijkheid afscheid, ons daarbij dringend verzoekende, hem toch spoedig naar zijne legerplaats te volgen, alwaar wij eenen genoegzamen voorraad mais, rijst en vleesch zouden vinden. — 's Avonds van dien dag werd ons het overlijden berigt van een' man van Taibenoe, en tevens dat er nog verscheidene, zoo Timorezen als Rottinezen, ziek lagen.

Den volgenden morgen kwam Nei Bifeel ons onverwacht aankondigen, dat de Fettor over het krijgswezen van Amakono voornemens was, ons dien dag te bezoeken, ten einde omtrent 's lands verwikkelingen met Ambenoe en de middelen, welke tot een gewenscht doel van vrede zouden kunnen leiden, den Resident te raadplegen. Na den middag verscheen dan ook deze Fettor, van al zijne Tomokongs en nog wel een vierhonderdtal andere inlanders vergezeld. Tot ons leedwezen bespeurden wij weldra, dat hij zich weder door het onmatig gebruik van sterken drank in zoodanigen staat van opgewondenheid had gebragt, dat wij hem aldus liever niet bij ons gezien hadden. Hij zwaaide en draaide en schreeuwde, omhelsde nu dezen dan genen onzer Timoresche Grooten, verlangde den tamboer eens op de trom te hooren slaan, barstte van tijd tot tijd, zonder bepaalde reden, in luid gelach uit, stond elk oogenblik op, ondervroeg en snapte over alles, wat hij zag, maar repte ter naauwernood een enkel woord van de aangelegenheden met Ambenoe. Het was duidelijk, dat hem die zaak niet zeer ter harte ging en hij er zich weinig over bekreunde. Het meest had hij het oog op de vijf-en-twintig soldaten, welke met hunne blanke geweren en opgestoken bajonnetten, aan weêrszijden voor den ingang der tent geschaard stonden. Deze strijdvaardige mannen, die, bij al het getier om hen heen, zich van hunne plaats niet bewogen en geen woord met elkander wisselden, doch nu en dan alleen met hunne geweren een teeken gaven, dat men den vrijen toegang tot de tent zoude open houden, schenen voornamelijk zijne oplettendheid te trekken. De gedachte: behoorde dit troepje mij, dan zoudt gij hier niet lang banken, was dikwerf op zijn gelaat te lezen. Hij vroeg met nadruk of de geweren der wachten geladen waren, hetgeen, overeenkomstig de waarheid, met ja beantwoord zijnde, nog nader bevestigd werd door hem een' blik te vergunnen in de met scherpe patronen gevulde patroontasch van een' der soldaten. Ofschoon wij van onzen kant elken schijn van wantrouwen zorgvuldig vermeden, waren wij desniettemin zeer op onze hoede. De omstandigheden schenen zulks ernstig aan te bevelen. Reeds het onverwacht bezoek van den krijgsvorst moest, na hetgeen vooraf was gebeurd, argwaan verwekken, en deze ontving ruim voedsel door zijn zonderling, onrustig gedrag, en ook doordien men onder zijne, voor een herhaald ceremonieel bezoek al te talrijke en al te wel gewapende schare van begeleiders, noch vrouwen, noch kinderen zag. Deze krijgshaftige vertooning kon dan ook aan geen' onzer volgelingen behagen, en toen de Fettor eindelijk, laat in den avond, vertrokken was, zonder juist verderen aanstoot gegeven te hebben, kwamen sommige der Grooten er onbewimpeld voor uit, dat zij dit volkshoofd verdachten, van niets goeds in den zin te hebben. De Resident hernieuwde zijne vermaning van

wel toe te zien, dat gedurende den nacht, rondsom ons legerkamp, behoorlijk wacht wierde gehouden, en dat elk, die een geweer bezat, hetzelve, wel geladen, gereed zoude houden. Omstreeks middernacht vielen, bijna gelijktijdig, aan twee elkander tegenovergestelde plaatsen van ons kampement, eenige schoten. Naar de oorzaak onderzoekende, vernamen wij, dat men, aan den eenen kant een' troep ruiters, en aan den anderen veel volks, zoo te voet als te paard, eene heuvelhoogte hebbende zien overtrekken, gemeend had, alarmschoten te moeten doen hooren. Op den berg Mieomaffo nam dien geheelen nacht de trommelslag geen einde. Dat eentoonige gebom, nu en dan begeleid van het sombere getoet der buffelhorens, maakte gedurende de stilte van den nacht eenen niets minder, dan aangenamen indruk. Dat onder zulke omstandigheden aan geenen zorgeloozen slaap te denken was, is ligt te bevroeden; wel lagen wij geheel gekleed op onze rustbanken, doch loken geen oog. Te midden eener bedekking van ruim tweeduizend man, op welke wij in zoo verre konden vertrouwen, als zij geheel buiten verdenking vielen van met de Amakonoërs te heulen, bestond er niet zoozeer reden van vrees voor de overmagt des vijands, als wel voor de radelooze verwarring, welke, bij eenen mogelijken aanval gedurende den nacht, in ons eigen legerkamp zoude te duchten zijn. De noodlottige gebeurtenis met Ant. Hornay en zijn ontzaggelijk leger, ruim anderhalve eeuw geleden, te Amarassie voorgevallen (zie bl. 146), stond ons, als een akelig schrikbeeld, levendig voor den geest.

Den 29sten september. Naauwelijks was de dageraad aangebroken of men kwam ons berigten, dat eenige Rottinezen, die zeer vroeg op leeftogt uitgegaan en zoo even teruggekomen waren, in het zuiden een' onafzienbaren trein Timorezen, in de rigting naar den berg Mieomaffo op aanmarsch, hadden waargenomen. Dadelijk zond de Resident den Commandant van Amarassie, met een zestal Sawoenezen en Rottinezen, derwaarts op kondschap uit. Deze patrouille zag in dezelfde rigting, doch op verren afstand, eenige gewapende benden, bij schatting ten getalle van ongeveer vijftig man, langs den platten rug van eenen heuvel trekken, zonder dat eenige andere ongewone of opmerkenswaardige bijzonderheid hare aandacht getroffen had, behalve altijd het onophoudelijke getrom op den berg Mieomaffo en in eene der bewoonde rotsen, westwaarts van daar gelegen. Vóór dat deze patrouille nog was teruggekomen, werden er op nieuw tien Timorezen en Rottinezen, meest voorvechters, naar den Fatoe Baaf gezonden, alwaar dien morgen, volgens een' mijner Javaansche jagers, op het oogenblik, dat deze den voet dier rots had bereikt, een groote steen van de hoogte naar hem was afgeworpen, doch, gelukkig langs hem nederstortende, alleen zijn been had verwond. Verschrikt opwaarts ziende, had hij op den uitspringenden rand der rots twee inboorlingen ontwaard, die hem dreigende toeriepen, zich te verwijderen, daar zij hem anders eenen tweeden steen zouden nazenden. De jager had dadelijk een schot hagel op hen gelost, en was vervolgens in de grootste haast huiswaarts gekeerd. Onmiddellijk werd eene kleine magt met hem uitgezonden, welke echter bij hare terugkomst verklaarde, in den Fatoe Baaf geen menschelijk wezen bespeurd te hebben, doch wel, dat het op den top eener verder gelegene rots zoodanig wemelde van eene groote menigte volks, dat het haar geraden scheen, daar niet lang te vertoeven of haar onderzoek verder voort te zetten. — Ofschoon nu dit alles wel het kenmerk droeg eener vijandelijke gezindheid van de zijde der Amakonoërs, hadden wij ons toch tot heden nog over geene regtstreeksche aanrandingen van hen te beklagen gehad; integendeel, hadden die inboorlingen, welke wij menigmaal bij geheele troepen, aan de eenzame oevers der bergstroomen, in afgelegene velden

of te midden van boschwildernissen ontmoetten, zich steeds vriendelijk en zelfs dienstvaardig jegens ons getoond. En dat wij in de laatste dagen, slechts zeer weinig Amakonoërs in ons kampement gezien hadden, kon gemakkelijk aan hunne verminderde nieuwsgierigheid worden toegeschreven. Wij leefden dus, ten opzigte hunner ontevredenheid en strijdplannen, in gissingen en vooronderstellingen, tot dat eindelijk, in den namiddag van den 29sten september, de gordijn der onzekerheid volkomen voor ons werd weggeschoven. Nei Bifeel en de trouwhartige Fettor Oimatan kwamen, zonder eenig gevolg en alleen vergezeld van den schranderen Fettor van Taibenoe, welke bij elk onderhoud tegenwoordig was en alsdan tot tolk voor de Timoresche taal diende, bij ons en verhaalden, hetgeen al verscheidene dagen hun gemoed benaauwd en — gelijk zij het uitdrukten — hun opregt hart had ziek gemaakt: dat door de bemoeijing van den Lieorai Nei Sobej, sinds acht dagen zeer veel volk van Pitai en Takai herwaarts was gekomen om zich met de, door zijnen hier wonenden jongeren broeder Nei Toea en den beschonkenen en doldriftigen krijgsvorst, in dit distrikt, zoowel als in Amanoebang, Amanatoeng, Noimoetie en andere naburige streken bijeen verzamelde benden te vereenigen, en zoodra hun getal groot genoeg zoude zijn, ons alsdan des nachts van alle zijden te omsingelen en aan te tasten. Reeds waren er, naar hunne schatting, tusschen de 4000 en 5000 man bij elkander, en dit getal groeide elk oogenblik meer en meer aan. Beide opperhoofden meenden ons, »uit een zuiver hart," daarvan, in stilte, te moeten onderrigten; ons met de meeste opregtheid tevens radende, deze plaats zoo spoedig mogelijk te verlaten en, ten einde alle verontrustingen te ontgaan, onzen terugtogt niet langs den eerst gevolgden weg, maar, meer noordelijk, door Ambenoe en Amfoang te nemen, tot hetwelk wij trouwens reeds buitendien hadden besloten. Nei Bifeel verklaarde, niet meer bij magte te zijn, ons bij het bezoeken van verwijderde oorden, de noodige bescherming te kunnen verleenen, en dat het hem, onder de bestaande omstandigheden, aan moed ontbrak, den Heer Macklot en mij, naar de achterzijde van den berg Micomaffo, tot de Noi Wessi, langs wier oevers een deel der vijanden gelegerd was en steeds velen van hen omzwierven, te vergezellen. Ook meenden Nei Bifeel en de Fettor Oimatan ons stellig te kunnen verzekeren, dat er van de zijde van Amakono aan geenen vrede met Ambenoe te denken viel, daar de krijgsvorst en bijna al de Tomokongs er volstrekt tegen waren: deze wilden, onder medewerking van Amanoebang, eerst de door Ambenoe geroofde paarden en buffels en de naar dit landschap overgeloopen menschen terughalen. Nei Bifeel voorzag, dat het voortzetten van den oorlog met den slimmen en magtigen Nei Kolonel, niet dan ten nadeele van Amakono zoude uitloopen; doch hij meende, dat al zijn praten thans nutteloos was en, nadat zoo veel volks van heinde en verre, geheel tot den strijd toegerust, alhier was bij elkander gestroomd, slechts weinig ingang zoude vinden.

Uit dit een en ander bleek het ons duidelijk, dat een langer verblijf te Wienoto, noch ten opzigte van het zoeken naar goud en koper, noch met betrekking tot het stichten van vrede tusschen Amakono en Ambenoe, tot een gewenscht doel zoude leiden. Wij besloten derhalve, na rijp beraad, tot den terugtogt en stelden dien reeds op den volgenden ochtend vast. Uit voorzorg werden gedurende den nacht, zonder opgaaf der redenen, de wachten verdubbeld, en zoodra de dag van den 30sten september begon te schemeren, ontvingen alle hoofden het bevel, zich tot den aftogt gereed te maken. Als door een' tooverslag was dadelijk geheel ons kampement in beweging; vreugde straalde uit ieders oogen, en

een blij gejuich deed zich van alle kanten hooren. Bij den togt herwaarts had het altijd min of meer moeite gekost en verliepen er somwijlen uren, vóór dat elk reisvaardig was en de gansche trein zich langzaam in beweging stelde; — ditmaal echter waren allen, zonder onderscheid, vlugger dan wij-zelven, en in plaats wij ons, als naar gewoonte, aan de spits van den trein bevonden, vormden wij thans de achterhoede. Dit had ten gevolge, dat de Fettor van Taibenoe met zijne voorhoede den last bekwam, niemand voor zich uit te laten: eene vroeger geheel overbodige, doch thans allezins noodwendige voorzorg, ten einde den al te voortvarenden spoed te beperken, en te beletten, dat men niet te ver uit elkander geraakte. In weêrwil echter van al de genomene maatregelen, had onze aftogt alles van eene plotselinge en ongeregelde vlugt, waarvan de Rottinezen voornamelijk oorzaak waren. Dezen toch, zoodra zij hunne hutten zouden verlaten, staken dezelve in brand, waarin zij dadelijk door al de andere inlanders gevolgd werden, zoodat in weinige oogenblikken de gansche vlakte in laaije vlam stond. Onze bagaadje moest in allerijl worden weggedragen en wij-zelven hadden ter naauwernood den tijd, door eenen dikken rookwalm heenbrekende, ons te verwijderen. Welk een treffend gezigt toen wij, ongeveer duizend schreden benoorden den kring van ons gewezen kampement, op den rug der zacht glooijende heuvelhoogte stand hielden om nog eenen blik zuidwaarts te wenden. Juist verhief zich de zon van achter den berg Mieomaffo en vereenigde haar licht met die honderden hoog opstijgende vlammen, van welke sommigen bij wijle door eenen dikken, zwarten damp geheel omtogen waren. Een vreeselijk, indrukmakend schouwspel. — Wij verlieten dit beruchte oord met zeer onderscheidene gewaarwordingen: vreugde bij de kleurlingen over het ontsnappen aan het dreigende gevaar; leedwezen bij ons over de te leur gestelde verwachtingen. Één gevoel echter deelden wij te gader: het was dat van diepe verachting voor den laaghartigen krijgsvorst, aan wiens kwaden geest en geheime inblazingen wij hoofdzakelijk het onvriendelijk onthaal te wijten hadden, dat ons was te beurt gevallen. Het verbranden der hutten was het meest doorslaande bewijs der algemeene verontwaardiging en het opentlijk teeken van wrok en haat. Men wilde niet, dat de half dorre loofhutten op het grondgebied zouden achterblijven van menschen, die de deugd der gastvrijheid geschonden hadden en alleen in roof en moord hunnen wellust vonden. Met het geraas en geknetter der vlammen vermengde zich telkens een oorverdoovend geschreeuw, in de meest verschillende klanken en toonen, welke duizend kelen in staat zijn voort te brengen. In deze magtelooze wraak schenen onze lieden eene zekere vergoeding te vinden voor het leed, dat zij verduurd hadden en op die onschadelijke wijze hun hart lucht te geven en hunnen wrok te koelen. — Hier alleen dan ook, op de geheele reis, hadden de inlanders bij het verlaten eener rustplaats, hunne hutten in brand gestoken. Hun was geen krachtiger middel bekend, om hunne verbolgenheid en gramschap aan den dag te leggen, en naar de onder hen bestaande gevoelens was er niets uit te denken, meer dan dit in staat, om Amakono te beschamen, te beleedigen en te tergen.

Van de vlakte Wienoto togen wij noordwaarts naar het legerkamp van Ambenoe, bij de rots Masimata, waar wij, zonder eenige belemmering, binnen den tijd van drie uren aankwamen. Op den Fatoe Seinaan, tusschen welken en eene soortgelijke rots, Fatoe Kesnaan geheeten, onze weg henenliep, zagen wij eene groote menigte inboorlingen bijeen geschaard, allen gewapend, als stonden zij op het punt van slag te leveren. Zij blikten wel nieuwsgierig op ons neder, doch hielden zich voor het overige geheel

rustig. Na afwisselend over verscheidene, grootendeels kale heuvelhoogten en door wilde, van kleine rivieren doorsnedene dalen te zijn voortgetrokken, bereikten wij een meer vlak en open dal, Obenkona genaamd, waar de grensscheidingen van Amakono en Ambenoe gelegen zijn. Hier vonden wij eenige met gras (eene Imperata-soort) gedekte hutten, weinige dagen te voren door de krijgsbenden van Ambenoe opgeslagen, met het doel om daar over den vrede te onderhandelen en, zoo mogelijk, dien te sluiten; deze hoop echter thans geheel verijdeld zijnde, togen wij zonder verwijl verder. De weg nam nu eene westelijke rigting en liep door eene woeste, bergachtige streek, waar nergens eene menschelijke woning of bebouwd stuk gronds te bespeuren was. Zoo digt aan de grenzen eener roofzieke bevolking zoude ook geen vreedzame bewoner een uur veilig zijn. In de legerplaats van den Radja van Ambenoe aangekomen, werden wij door dezen vorst met onderscheiding en vriendschap ontvangen. Voor onze talrijke bedekking werden dadelijk onderscheidene hoopen mais, benevens een buffel en eenige geiten ter beschikking gesteld en, onder toezigt der hoofden, aan de hongerige menigte uitgedeeld, welke daarin, na het geleden gebrek, een' onbeschrijfelijken prikkel vond tot bedrijvigheid. Allen zetteden zich nu dadelijk aan het werk tot de toebereiding der spijzen, en hielden een' maaltijd, die tot laat in den nacht duurde. Den volgenden ochtend ontvingen zij op nieuw eene hoeveelheid mais, alsook eenige geiten, varkens en eenen buffel, ten gevolge waarvan de hoofden ons verzochten, dien dag te Masimàta te blijven, ten einde het volk in de gelegenheid te stellen, een gedeelte van het vleesch te droogen, om het alzoo mede te kunnen nemen. De Resident hechtte gaarne zijne goedkeuring aan dit verstandige voorstel, en de Radja van Ambenoe was daarover evenzeer verheugd, als het ons aangenaam was, eenigzins langer in zijnen omgang te kunnen deelen.

Na denganschen eersten avond in gezelschap van dien vorst, onder gesprekken over zijn land en volk, over den vijandelijken toestand tegenover Amakono en dergelijken, te hebben doorgebragt, belegde hij tegen den volgenden ochtend eene vergadering met zijne rijksgrooten. Deze vergadering werd onder de lommer der breedgetakte kroon van eenen grooten vijgenboom gehouden, waar zich de vorst en al de rijksgrooten op van gras gevlochten matjes of op hoopjes versche bladen, met kruiseling onder het ligchaam teruggetrokkene beenen, in eenen kring nederzetteden. Even als schier alle Timoresche vorsten, heeft ook die van Ambenoe eenen *Mofefo* (spreker, letterlijk spreek-mond), welke bij zulke gelegenheden eene voorname rol speelt. De toenmalige Mofefo van Ambenoe heette Nei Totoe, en was een man, die door zijne vlugge rede en welbespraaktheid voor dien post juist scheen berekend te zijn. De zitting duurde ruim twee uren, en kenmerkte zich door gepasten ernst en een belangstellend overwegen der verschillende meeningen en maatregelen, welke ter zake van den oorlog werden in het midden gebragt en hoofdzakelijk tot het beleggen dezer vergadering hadden aanleiding gegeven. De slotsom der beraadslagingen, op algemeene overeenstemming gegrond, was, dat Ambenoe, met inspanning van alle krachten, eerst verdedigender wijze zoude te werk gaan, doch, mogt de strijd daardoor te lang worden gerekt, dan zoude men eenen aanval op de woonplaatsen der Fettors van Amakono beproeven en hunne dorpen te vuur en te zwaard vernielen. — Bij den Radja van Ambenoe zagen wij ook een' zoon van den tegenwoordigen Liorai Nei Sobej, welke jongeling door hem wordt opgevoed en onder die leiding zeker tot een' bekwamer en beter denkend man zal gevormd worden, dan onder die van zijnen wreeden vader.

Het landschap Ambenoe (*) of *Nei-benoe*, ligt aan de noorder zeekust en wordt, van de landzijde, door Amfoang, Sonabay, Oikoesie en Noimoetie begrensd. Zijne bevolking zoude tusschen de 12000 en 15000 zielen bedragen, welke opgave echter, gelijk bij schier alle landschappen van Timor, op eene geheel oppervlakkige schatting berust. De toenmalige vorst, aan welken, gelijk reeds gezegd is, door het Portugesche Gouvernement de titel van Kolonel werd geschonken, maar die ten eenemale onafhankelijk regeert, belijdt de Roomsch-Katholieke Godsdienst, en had bij den doop de namen Domingus Franciscus ontvangen, zijnde zijn geslachtsnaam Kolemanobais. Het bestuur van Ambenoe is onder vier Fettors (Sieko) verdeeld, welke ieder vier groote Tomokongs en een aantal kleinere hoofden onder zich hebben. Het gedeelte land, door den vorst zelven geregeerd, heet Bakie. Als een bondgenootschappelijk onderdeel van Ambenoe, waartoe het eertijds geheel behoorde, is Oikoesie te beschouwen. Eenige geschied- en staatkundige bijzonderheden, ons aangaande dit landschap medegedeeld en niet algemeen bekend, erlangen hier eene korte vermelding.

Oikoesie was in de zestiende eeuw en vroeger eene druk bezochte handelplaats, alwaar zich allengs vele Makassaren, Boeginezen en andere ondernemende, vreemde eilanders met der woon vestigden. Door hunne meerdere beschaving en de daaruit voortvloeijende hulpmiddelen ter bevordering van hunne belangen, breidden zij hunnen invloed spoedig uit, maakten zich weldra meester van het hoogste gezag en werden de onderdrukkers der regtmatige bewoners van het land. Een Arabisch koopman, Kosta geheeten, met zijn vaartuig ter reede van Oikoesie liggende, werd op zekeren dag door eenige inlandsche

---

(*) Bij verkorting zamengesteld van *âma* vader, en *benoe* vriend. Het verdient opmerking, dat het woord *âma*, vermoedelijk in den overdragtelijken zin van voornaamste, eerwaardigste, in vele Timoresche namen van landschappen en personen als adjeet. praefix voorkomt; en voorts niet slechts in het Rottineesch en Sawoeneesch, maar ook in den tongval der 25° noordwaarts van daar wonende Tagalen, en in dien der 16° westwaarts wonende Sundanezen, mitsgaders in het Lampongsch op Sumatra, bij de Boeginezen op Celebes en bij onderscheidene Mohammedaansche volken ter west- en zuidkust van Borneo, de beteekenis van vader heeft, zijnde dit woord in de aangeduide Borneosche landstreken echter alleen bij geringe lieden in gebruik, terwijl de aanzienlijken, even als in het Hoog-Javaansch, *râma* zeggen. De Madurezen daarentegen gebruiken gewoonlijk, met weglating van de voorste *a*, het éénsylbige *ma*, voor vader, en derhalve, even als *ama* in de bovengemelde tongvallen, juist in eene tegenovergestelde beteekenis van het Maleisch, in welke taal, gelijk men weet, beide woorden voor moeder, en de zoo welbekende klanken van *bâpa* en *pâ*, voor vader, gebezigd worden.

Bij het doorlezen van Wilhelm von Humboldt's groot en geleerd werk: Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java, B. 1, S. CCCLVIII, vind ik uit de Birmansche taal een voorbeeld aangehaald, hetwelk, de afwijking in den materielen vorm afgerekend, in wezentlijkheid juist op onze geopperde vooronderstelling nederkomt. Hetzelve luidt woordelijk aldus: »Bei der Zusammensetzung der Nomina unter einander finden sich Fälle, wo dasjenige, welches das letzte Glied ausmacht, sich so von seiner ursprüngliches Bedeutung entfernt, dass es zu einem Suffix allgemeiner Bedeutung wird. So wird *ama*, Weib, Mutter, mit wegwerfung des *a*, zu *ma* abgekürzt, und fügt dann dem ersten Gliede des Compositums die Bedeutung des Grossen, Vornehmsten, Hauptsächlichen hinzu: *tak* (*tet*), das Ruder, aber *tak-ma*, das hauptsächliche Ruder, das Steuerruder." — De Timorezen schijnen bij de zamenstelling van het woord *ama* met een ander subst., adjeet. of verbum, het al of niet bijbehouden van de achterste *a*, van de welluidendheid afhankelijk te maken. In Amakono, zamengesteld met *kono* steken of doorsteken (hiernaar is de op bl. 197 gegevene vertaling te verbeteren), welke naam later op het, door dat ligchamelijk sterke volkshoofd of zijne nakomelingen, bestuurd wordende gedeelte land is overgegaan, mitsgaders in de namen: Amarassie, Amanoebang en m. a., is het onderwerpelijke woord in zijn geheel bewaard gebleven. In Amfoang daarentegen, even als in Ambenoe, komt het verminkt voor.

hoofden aangezocht, gemeene zaak met hen te willen maken, ten einde die lastige en baatzuchtige vreemdelingen van daar te verdrijven. Kosta, geenen kans ziende, zoodanig ontwerp met goed gevolg alleen ten uitvoer te brengen, zeilde met zijn vaartuig naar het eiland Solor, waar hij de Hollanders tot medewerking dacht te kunnen overhalen, en het was op dien grond, dat hij aan de hoofden belofte deed, binnen korten tijd tot hen terug te zullen keeren. Te Solor aankomende, vond hij de Hollanders aldaar onderling in eene buitengewoon vijandelijke gisting, doordien het opperhoofd, Hornay, Amsterdammer van geboorte, bij de overigen verdacht werd gehouden, met de Portugezen van Larantoeka te heulen en heimelijk het verraderlijke plan te hebben gesmeed, hun de vesting der Compagnie in handen te spelen. Van dit verraad was door zekeren Brouwer (*) naar Batavia berigt gezonden; doch Hornay daarvan lucht gekregen hebbende, maakte dadelijk gemeene zaak met Kosta en ontvlugtte op diens bodem naar Timor, eene hoeveelheid vuurwapenen en ammunitie met zich voerende. Hornay ging eerst naar Liefauw, den voormaligen hoofdzetel der Portugezen op dit eiland, en vergezelde vervolgens Kosta naar Oikoesie, waar de inboorlingen, onder hunne aanvoering, de Makassaren en Boeginezen aantastten, versloegen en de beide aanvoerders tot hunne bestuurders of opperhoofden aanstelden. Deze gebeurtenis schijnt omstreeks den jare 1630 te hebben plaats gehad. Sedert dien tijd zijn de nakomelingen van Hornay en Kosta in het bezit der regering van die landstreek gebleven, elkander steeds bij beurten daarin afwisselende; wanneer er namelijk een vorst uit het eene stamhuis sterft, komt er een uit het andere aan het bestuur. Tijdens onze aanwezigheid was een Hornay Radja. Deze vorsten voeren de Portugesche vlag, maar beschouwen zich voor het overige geheel onafhankelijk van het bestuur te Delli.

Oikoesi is verdeeld in twee groote afdeelingen: Ika-noeïf (visch-geraamte), langs den zeekant, en Ani-matan (wind-oog), meer naar het bergachtige binnenland gelegen. Elk van deze afdeelingen is weder in twee onderdistrikten gesplitst; de hoofden der grootste van dezen, voeren den titel van Kapitein. De landstreken Insana en Noimoetie, ten oosten gelegen, zijn thans aan Oikoesie ondergeschikt en cijnsbaar; Noimoetie behoorde voorheen tot het gebied van Amakono.

Vóór dat wij (den 2den october) Masimata verlieten, begaven wij ons in den vroegen morgenstond naar de ruwe, uit drie bouwvalvormige toppen bestaande, met wilde struiken en weinige boomen begroeide rots van dien naam, wier toegangen met opeengestapelde steenen muren versterkt waren, en beklommen dezelve, ten einde van daar op de omliggende bergen en uitstekendste rotsgevaarten onze peilingen te bewerkstelligen. Wij ontwaarden den Mieomaffo in het Z. O. t. O. (het midden) op ongeveer anderhalve mijl afstands; eenen minder grooten, spitsen berg, Toetwaan geheeten, ten O. Z. O.; twee rotsen, Anafeto en Nawang, tusschen welke de grensscheiding ligt van Amakono en Ambenoe, zagen wij ten N. O.; voorts vertoonde zich aan ons oog nog een aantal heuvelhoogten en rotsen, van meerdere of mindere grootte en opmerkenswaardige gedaante, in het N. N. O., N., N. N. W., W., W. Z. W., en dus in schier alle streken van het kompas. Van eene zeer lange, met slechts weinig hout begroeide berghoogte, Bidjail-soenan (buffelhoren) genaamd, lag het midden in het Z. W. ¼ W., en in dezelfde

(*) Valentyn, D. 3, tweede Stuk, bl. 124.

rigting, doch veel verder af, was de hooge berg Moetis zigtbaar. — Na van den Radja van Ambenoe hartelijk afscheid genomen te hebben, verlieten wij, omstreeks 8 ure des morgens, zijn legerkamp. Onze weg ging aanvankelijk westwaarts over den langen en vlakken rug eener, hoofdzakelijk met casuarina-boomen bewassen berghoogte, langs wier zuidelijken voet de, tegenwoordig als grenslijn van Ambenoe en het rijk Sonabay beschouwd wordende rivier Foele stroomt, welke haren voornaamsten oorsprong uit den Netem Moetis, dien wij ten zuiden van ons hadden, zoude ontleenen. Ten noordwesten werd het oog vooral geboeid door eene groote rots, Neikakej genaamd, welke van boven tot beneden met kegelvormige stulpen als bezaaid was. Op deze rots woont een Tomokong van Amakono, Nei Bai, die zijn volk dikwerf op roof uitzendt, of wel zelf plundertogten met hen onderneemt naar Ambenoe en Amfoang. Aan den oever der Noi Foele rustten wij, onder de lommer van eenige casuarinaboomen, een weinig uit, togen vervolgens dien bergstroom over, en bestegen aan zijne westzijde, de helling eener uitgestrekte berghoogte, op wier rug het pad digt langs den woesten Fatoe Loelieweko of -beko liep, eenen waren, natuurlijken burgt, aan onderscheidene huisgezinnen van Amakono ter woon verstrekkende. Door de opening van eene, uit ruwe boomstammen vervaardigde en tot opsluiting van buffels bestemde afschutting, kwamen wij aan eenen zeer steenachtigen, bergaf slingerenden weg, vonden aan het benedengedeelte een moeras, Olo-baito, hetwelk wij voorbijtrokken, weldra op nieuw afwaarts dalende. Hier hoorden wij een herhaald krijgsgeschreeuw. Tegen 3 ure na den middag bereikten wij het schier drooge bed der Noi Lelo, in een diep dal gelegen en aldaar de grensscheiding vormende tusschen Sonabay en Amfoang. Bewesten deze rivier reden wij, gedurende een half uur weder bergop, alswanneer wij eene kleine vlakte genaakten, welke zich aan den noorder voet van het gebergte Sanapoewa uitbreidde en van een bergwater, Noi Noenoeleeoe genaamd, doorsneden was. Het was bij deze kleine rivier, dat wij onze tenten opsloegen om den nacht daar door te brengen. De vorst van de afdeeling Sorbiean, in wiens land wij ons thans bevonden, en die ons van Wienoto met zijne geheele lijfwacht herwaarts had vergezeld, verhaalde ons, dat de inlanders bij het gemelde riviertje steeds offerden, wanneer zij tot het verzamelen der in den omtrek aanwezige honigraten wilden overgaan. Eerst kort voor zonneondergang verscheen de achterhoede, onder het bevel van den Commandant van Amarassie, Krey, drie inlanders medevoerende, welke met krom gebogen stukken bamboes om den hals vastgelegd en daarenboven aan de handen gebonden waren. Het waren onderdanen van Nei Bai, die aan eenige afgezonderd rijdende Amarassiërs de paarden zouden hebben ontfutseld, bijaldien de achterhoede hen niet overvallen, omsingeld en gevangen genomen hadde. Krey verhaalde, langs den geheelen weg vijandig volk te hebben opgemerkt; sommigen hadden zelfs gedreigd, op de onzen te zullen schieten, terwijl anderen, op ongenaakbare hoogten, allerlei tergende bewegingen gemaakt en hem, onder het vertoonen en zwaaijen hunner wapenen, op eene beleedigende wijze hadden toegeschreeuwd, dat hij maar tot hen moest komen, wanneer hij eenige belooning wenschte te ontvangen. — Van de vlakte, waar wij gelegerd waren, zag men van nabij en in de verte verscheidene groote rotsen, in noordelijke, N. N. oostelijke en N. oostelijke rigting, alsook den Netem Sanapoewa in het zuiden, op welken zich de Fatoe Kwofeno verheft.

Den 3den october, 's morgens te 7½ uur, vervolgden wij onzen togt westwaarts. Na eerst eene kleine kloof te zijn doorgereden, kwamen wij aan den voet van eenen vrij hoogen berg, Mnanoe geheeten,

van wiens hooger gedeelte een ver uitgestrekte rug afdaalde, over welken de weg liep. Bij het bestijgen van dien berg ontdekten wij, regts van ons in de diepte, vijf met lansen en geweren gewapende inlanders, welke door onze gevangenen mede als onderdanen van Nei Bai erkend werden. De Resident zond eenige voorvechters tot hen, om te vernemen, wat zij wilden, doch op hunne aannadering namen zij ijlings de vlugt naar eenen heuvel, en begonnen daar tartende te schreeuwen en te springen. Wij lieten hen ongemoeid, trokken, zonder oponthoud verder opwaarts en vervolgens, aan de andere zijde, over een smal pad, langs eene zeer steile en bijna geheel van houtgewas ontbloote helling, langzaam naar beneden. Toen wij nagenoeg den weg ten halve waren afgedaald, vernamen wij eensklaps eene hevige opschudding achter ons, en omziende, ontwaarden wij een' grooten witten klomp, welke langs eene diepte van 600—800 voeten naar beneden rolde en aldaar in het enge dal, tusschen de struiken verdween. Even daarna liep een jonge knaap vlug de tegenoverliggende hoogte op, hield, boven gekomen, stil, en begon met opgehevene armen schaterend te lagchen. Het was niemand anders, dan een onzer gevangenen, een jongen van ongeveer 15 of 16 jaren, wien slechts de handen met een stukje bamboes waren geboeid geweest, doch die voor het overige, uit aanmerking zijner jeugd, geheel vrij had mogen loopen. Uit medelijden met zijnen toestand, had ik hem den vorigen avond een beddelaken gegeven, ten einde zich tegen de koude te dekken; doch hij maakte, met zooveel moed als beleid, van hetzelve een middel ter zijner bevrijding. Het gunstigste oogenblik te baat nemende, had hij zich behendig in het laken gewikkeld en, zijn geleide verrassende, langs de steile, kale, doch met scherphoekige steenblokken voorziene helling, in de afgrijselijke diepte laten nederrollen. Hem langs eenen anderen, dan den door hem ingeslagen weg te vervolgen, was onmogelijk; en zoo stonden dan de soldaten, aan wier bewaking hij was toevertrouwd, hem werkeloos en als wezenloos, met verlegen en toornige gezigten van de hoogte na te oogen. Hetgeen hun en velen Timorezen echter den meesten aanstoot gaf, was de zegevierende lach en de uitdagende bewegingen van den jongen, welke een' Tomokong deed zeggen: »hadden wij dien bengel den nek slechts omgedraaid, dan zoude hij ons nu niet bespotten, en wij ons aan hem niet ergeren." Van zijnen bamboezen kluister had hij zich spoedig weten te ontdoen, waarschijnlijk door dien op een' steen te verbrijzelen. De twee andere gevangenen werden echter nu des te beter bewaakt en hunne kluisters versterkt en vermeerderd, vooral toen men bij een' derzelven het voornemen bespeurd had, om het voorbeeld van zijnen jeugdigen makker te volgen. Deze onverwachte en buitengewone ontsnapping deed ons voor het overige meer vreugde, dan spijt, daar de Resident toch voornemens was, aan alle drie de gevangenen weldra hunne vrijheid weder te geven Dit voorval had intusschen een oponthoud van langer dan een uur veroorzaakt, doch wij kregen ook daardoor tevens van eenige nakomende voorvechters berigt, dat wij voortdurend van geheele benden Amakonoërs achtervolgd werden, dat men van tijd tot tijd op de trom slaan, op den buffelhoren blazen, of van meer nabij, in het bosch hoorde fluiten. Dit gaf aanleiding, dat de voorvechters en andere onbezwaarde en welgewapende inlanders, meer troepsgewijze in den trein werden verdeeld, en men vooral de achterhoede aanzienlijk versterkte. Aldus trokken wij, zacht dalende, langs het smalle pad verder. Nog vóór wij den voet der helling bereikt hadden, stieten wij op een' boom, in wiens stam twee teekens naast elkander gesneden waren. Van deze teekens wordt (Pl. 39, »Sonabay *e* en *f*") eene getrouwe nabootsing door ons medegedeeld. De hartvormige figuur *f*, met de regtstandige vork van boven, is eene soort van wapen of merkteeken van den Licorai; omtrent het andere, onder letter *e* voorgestelde, ruitvormige

teeken, wist ons niemand uitleg te doen of bepaald op te geven, wiens merk het ware of wat het eigenlijk beduidde. Eenige Tomokongs en voorvechters van Sorbiean waren van gedachte, dat beiden, vermoedelijk op last van den Lieorai, gesneden waren, alzoo deze nog steeds, even als in vroegere dagen, al het land, beoosten dit punt, als tot zijn rijk behoorend grondgebied beschouwde, en dien overeenkomstig, door het merk zijner waardigheid en magt (het hart met de vork), een' iegelijk waarschuwde en op doodstraffe verbood, hier sandelhout te kappen of bijenwas te verzamelen. Dit verbod scheen echter niemand veel ontzag of vrees in te boezemen, en wel het allerminst den vorst van Sorbiean, die zich, ten gevolge zijner op Sonabay behaalde overwinningen, integendeel als regtmatig' gebieder beschouwde van geheel het land tot bezuiden Neffo en van daar in schuinsche noord-oostelijke rigting, tot bij de Noi Lelo. Het zuidelijk gedeelte dezer landstreek, te weten van den Fatoe Kail zuidwaarts, tot aan de grenzen van Amabie, en oostwaarts tot aan de vereeniging der Noi Lelo met de rivier Foele, levert hem nogtans weinig stoffelijk voordeel op, naardien het grootendeels door vroegere onderdanen van den Lieorai bewoond wordt, welke dezen ongelukkigen vorst baarblijkelijk veel meer genegenheid toedragen, dan eenen der beide regenten van Amfoang. Daadwerkelijk leven die volken, onder de leiding hunner eigene opperhoofden, volstrekt onafhankelijk, en in dezen, zoo geheel met hunnen vrijheidlievenden aard overeenkomenden toestand, vinden zij gedeeltelijk hun bestaan in de rooverijen, welke, nu hier dan daar, in de omliggende streken door hen gepleegd worden. De vorst van Sorbiean heeft geene magt genoeg, hen daarin krachtdadig te beteugelen, en is zelden zoo gelukkig, de ondernemers zulker strooptogten in handen te krijgen; slechts bij toeval wordt somtijds eene bende achterhaald door hen, wier vee geroofd, of wier woningen door haar verraderlijk overvallen, geplunderd en baldadig verbrand zijn geworden. Hoogst zeldzaam laat zulk een strooper zich levend vangen: want, gebeurt dit, dan wordt zijn leven toch niet gespaard; hij wordt, zonder uitstel, in felle woede onthalsd en het afgehouwen hoofd als zegeteeken medegedragen. Diergelijke daad wordt door den vorst steeds met de vleijendste goedkeuring beloond, en de dappere met het bloedige hoofd, vol geestdrift door allen begroet, die hem bejegenen of wier dorpen hij zegevierend doortrekt. Zoodanig is de gesteldheid dezer landstreek en in het algemeen van het westelijk binnenland van Timor. Daar heerscht het regt van den sterkste: die het zich-zelven niet weet te verschaffen, die zijn eigen lijf, dàt zijner naaste betrekkingen en zijne weinige aardsche bezittingen niet duurzaam kan verdedigen en beschermen, is een rampzalig, een aan eindelooze willekeur en wreede baldadigheid blootgesteld wezen. Geen wonder derhalve dat, bij zulk eene gesteldheid van zaken, de mensch wild en woest van aard blijft, en beschaving en maatschappelijke orde slechts zeer langzaam tot hem vermogen door te dringen en eene schrede voorwaarts te doen.

Dan, vatten wij den afgebroken draad van onzen reistogt wederom op. — Na nog eenigen tijd bergaf te zijn voortgegaan, traden wij een diep dal binnen, hetwelk, gedurende den regentijd van eene rivier doorstroomd, thans slechts haar droog bed vertoonde. Terwijl wij daar eene korte poos vertoefden, bespeurden wij achter ons op de hoogte, langs welke wij zoo even waren nedergedaald, een aantal Amakonoërs, die onze bewegingen schenen te bespieden. De volgende helling bragt ons op eene bergvlakte, Kela-mnela genaamd, gedeeltelijk met wild bamboes begroeid en zich tot bij eene hooge rots, Kaslieoe geheeten, uitstrekkende. Deze Fatoe, het verblijf van Nei Sefie, eenen der Groot-

Tomokongs van Sorbiean, voorbij getrokken zijnde, voerde ons het beurtelings rijzende en dalende pad, langs de rots Oäf-fatoe heen, alwaar een regtstreeks op den berg Mieomaffo uitloopende weg zich met den onzen vereenigde. Verder westwaarts bereikten wij twee kleine vlakten, bij de inboorlingen Kekko en Bakasiesie geheeten, vervolgens de berghoogte Fatoe Neitassie, en daarna een wijd komvormig dal, onder den naam van Anabahat bekend, waar wij op eene effene en opene plek halte maakten en dien nacht bleven kampéren. De Commandant Kraay berigtte ons bij zijne aankomst, in den loop van dien dag eenen troep Amakonoërs, ten getalle van ongeveer twintig man, ontmoet te hebben, en dat hij op zijne vraag: wat zij daar deden en waar zij heengingen, ten antwoord had gekregen: dat zij buffels wilden verzamelen en die naar den berg Moetis brengen. Nog waren door hem bij de rots Oäf-fatoe een zestal ruiters gezien, allen met geweren en lansen gewapend, en had hij buitendien meermalen, ter zijde van den weg, eenig geroep en gefluit gehoord, welk een en ander hem deed vooronderstellen, dat hier verscheidene roofzuchtige benden omzwierven en ons aanhoudend achtervolgden, ten einde eene gunstige kans, om zich eenige onzer paarden of andere goederen ten buit te maken, niet te laten ontsnappen.

Den 4den october verlieten wij met het opgaan der zon onze legerplaats te Anabahat. Kort daarna, terwijl wij eene steile hoogte, Netem Kaël genaamd, optrokken, werd eensklaps van achter ons het luid en verward geschreeuw aangeheven: »staat! vijanden! voorvechters achteruit!" enzv. — Wij hielden stand, in gespannen verwachting wat er toch wel gebeuren mogt; onze nieuwsgierigheid werd nog meer opgewekt, toen het geroep om buskruid en kogels, van de achterhoede, door den onafzienbaar langen trein, van mond tot mond tot ons kwam. Een aantal voorvechters te paard poogden zich naar de plaats des gevaars te begeven, maar konden niet dan met veel moeite langs het smalle voetpad derwaarts geraken. Toen er echter, na ongeveer tien minuten wachtens, nog geen schot gevallen was en zich geen nieuw noodgeschrei hooren deed, maar integendeel alles rustig bleef, trokken wij langzaam verder. — Op den hoogen en vrijen rug van den Netem Kaël gekomen zijnde, zagen wij den berg Timauw, door de legende als den zetel van het vorstelijk stamhuis van Amfoang (*) opgegeven, in het noord-westen, en den Fatoe Kauwnieki, op welken toen de Lieorai zijn verblijf hield, in het zuidwesten. Bij het dezerzijds afdalen van dien bergrug, ontmoette ik twee Rottinezen; een van dezen, welke zeer ziek en zwak scheen, zat, of liever lag voorover op het paard, hetwelk door den anderen aan den toom werd voortgeleid, die op mijne vraag, wat zijnen zieken landgenoot eigenlijk scheelde, verdrietelijk ten antwoord gaf, dat hij noch eten, noch loopen, noch zelfs behoorlijk te paard wilde zitten, en wel niet zoozeer uit magteloosheid, alswel uit louteren eigenzin, waarom hij zich verpligt had gezien, hem met armen en beenen op het paard vast te binden. De arme lijder zag mij met flaauwe en half gebrokene oogen star aan, en schudde, als ter ontkenning en verontschuldiging, het hoofd. En, waarlijk, twee uren later gaf de ongelukkige in dien erbarmelijken toestand den geest, en werd zijn lijk in eene natuurlijke holte van den grond, naast den weg, nedergelegd en onder takken, struiken en steenen begraven. Terwijl ik mij ophield, ten einde getuige te zijn, dat de ter aarde bestelling van het lijk, zooveel de omstandigheden zulks gedoogden, behoorlijk plaats vond, was bij het middelerwijl oprukken van den

(*) Zie bl. 197.

trein, de achterhoede tot mij genaderd, en nu vernam ik door deze de reden, welke dien ochtend, kort na ons vertrek, tot het rumoer en het geroep om voorvechters, kruid en kogels had aanleiding gegeven. Zij was deze. Op het oogenblik, dat de laatsten der onzen de legerplaats te Anabahat stonden te verlaten, waren er eensklaps dertig gewapende inboorlingen, uit eene niet ver verwijderde wildernis te voorschijn gekomen en hadden de onzen toegeroepen, van te blijven staan, dewijl zij met hen wenschten te spreken. De Commandant Kraay had hun echter geantwoord, dat hij niets met hen te spreken had, doch dat zij, zulks verkiezende, zich te dien einde tot den Resident konden vervoegen, waarop zij dadelijk eene sarrende en uitdagende houding hadden aangenomen. Dit werd als een genoegzaam bewijs beschouwd, dat zij vijandelijkheden in den zin hadden, tot den strijd waren toegerust en ons tot het wagen eener kans met hen trachtten uit te lokken; en daar men van hunne bedriegelijke taktiek mogt verwachten, dat zich nog velen in den omtrek schuil hielden, had Kraay het voorzigtig geoordeeld, zijne kleine magt te versterken en zich tevens van eene grootere hoeveelheid krijgsbehoeften te voorzien. Het was intusschen bij deze kleine demonstratie gebleven, zonder ander gevolg, dan dat zij onder de onzen daardoor een oogenblik van schrik en opschudding hadden te weeg gebragt. — Toen wij ons wederom in beweging stelden, voerde ons de weg achtervolgens langs en over de bergen en bergachtige heuvelen Nehesoe, Neimâna, Neitoeffi en Malieas, welke over het geheel eenen zeer dorren en op vele plaatsen eenen rooden, nu eens schieferigen, dan weder meer zandigen en keisteenigen bodem vertoonden. Aan de westzijde van den Netem Malieas breidde zich eene tamelijk wijde vlakte uit, van eene rivier, Soepoe genaamd, doorsneden. Het was ongeveer drie ure in den namiddag, toen wij deze vlakte bereikten, waar wij onze tenten opsloegen, ten einde er tot den volgenden ochtend te vertoeven. Groote, afzonderlijk staande kalkrotsen (Fatoe's), hadden wij op onzen laatsten dagmarsch nergens ontmoet; zij waren, van Masimata af, allengskens zeldzamer geworden. Een hoog en ver uitgestrekt bosch was langs dien ganschen weg evenmin door ons waargenomen. Wildernissen, hoofdzakelijk uit bamboes bestaande, bedekten somwijlen de hellingen en valleijen der bergen, terwijl de hoogere gedeelten meestal òf met eene geringe hoeveelheid luchtige boomen prijkten, òf alleen met struikgewas begroeid waren. Het was aan deze omstandigheden, gepaard met den gedwongen spoed, daar wij nergens lang konden vertoeven, toe te schrijven, dat de jagt ons sedert geruimen tijd zeer weinig had opgeleverd, en zeer zeker niet een eenig voorwerp, door welks vreemdsoortigheid onze verzameling verrijkt kon worden geacht. In de twee laatste dagen hadden wij ook slechts hier en daar eenige Timoresche huizen en weinige bebouwde plekken gronds gezien. De meeste maisvelden nog lagen aan de hellingen van den Netem Neitoeffi. — Van dien berg af, schijnen geene roofbenden onzen trein meer gevolgd te hebben. Het laatste troepje zagen wij bij den Netem Neimâna.

Den 5den october. Hoezeer wij nu reeds gedurende drie achtereenvolgende dagen vrij vermoeijende togten gedaan hadden, schenen onze inlandsche geleiders toch nog geenen rustdag te begeeren, maar integendeel met den wensch bezield, de verdere terugreis liever zonder verwijl voort te zetten. Elk verlangde tot zijne haardstede, tot zijne dierbare betrekkingen, van welke zij nu zes weken waren gescheiden geweest, zonder iets van haar te vernemen, zoo spoedig mogelijk weder te keeren. Velen zeker verheugden zich reeds innig in het vooruitzigt op de genoegelijke uren, welke hen daar verbeidden, en op de dagen van gemak en rust, wanneer zij zich door eten en drinken, praten, liggen en slapen

zouden kunnen schadeloos stellen voor al de vermoeijenissen en ontberingen, welke zij, gedurende den tijd hunner afwezigheid, hadden te verduren gehad. De Resident wilde wel aan hunne wenschen te gemoet komen en gaf dien ten gevolge ook heden vroegtijdig last, zich gereed te maken tot het verder westwaarts trekken naar de rots Lelogama.

Wij hadden de Noi Soepoe achter den rug, toen zich weldra in het zuiden de rots Houmeni (*), zetel van eenen Asoepaha (†), en in het zuid-oosten een berg, door de inboorlingen Nameto genoemd, aan ons oog vertoonden. Het land verkreeg nu een vruchtbaarder aanzien, vooral in de nabijheid van den hoogen Fatoe Keele, op welks helling een niet onaanzienlijk gehucht is gelegen, terwijl aan zijnen voet schoone tuinen en velden prijken, in welke eene menigte pisanggewassen, en tusschen deze zelfs eenige kokospalmen zich verheffen, een verschijnsel, in dit gedeelte van Timor's binnenland waarlijk zeldzaam te noemen. Wij trokken, zacht rijzende, langs verscheidene bekoorlijke vlakten, door welke de rivier Oben of Owen stroomde, wier oevers, in dezen droogen tijd, nu eens met een groen tapijt van frisch gras, dan weder met rijzige en digt gebladerde boomen gezoomd waren. Op verren afstand ten noorden van ons, hadden wij den berg Timauw, en naast dien lag de Netem Sonabai. Ten westen was het uitzigt beperkt door den klipachtigen Fatoe Toesa, waar ons pad juist op aanliep. Soortgelijke rotsgevaarten of Fatoe's begonnen thans, naarmate wij meer westelijk kwamen, weder menigvuldiger te worden, en aan het landschap meer afwisseling en schilderachtige woestheid bij te zetten. De natuur hier werd daarenboven nog opgeluisterd door een' weelderiger plantengroei en mindere schaarste van water. Vóór dat wij, omstreeks het middaguur, den Fatoe Lelogama bereikten, voerde onze slingerende weg nog over eenen berg, Anoeta genaamd, en voorts langs de rotsen Hoemau, Soeneh en Baba of Wawa. Wij legerden ons op den zacht glooijenden rug eener uitlokkende grasrijke heuvelhoogte, waar aan de eene zijde het oor aangenaam werd gestreeld door het liefelijk geruisch van eenen vloeijenden bergstroom, Noil Asin, en het oog door een koel bosch, hetwelk zich ter andere zijde van de helling, tot langs den voet van den Fatoe Lelogama verhief, en grootendeels uit wilde manggaboomen bestond, die tusschen groote rotsblokken waren opgeschoten en daar welig tierden. De menigte, over de golvende heuvelen verspreide, en binnen hunne houten heiningen besloten huizen, half onder de reuzenbladen van de pisangplant verborgen, en het aantal pinang- en kokospalmen, wier rijzige kroonen hoog boven die van onderscheidene andere vruchtboomen uitstaken, waren duidelijke kenmerken genoeg van de niet onaanzienlijke hoeveelheid en vooral ook van den vredelievenden en huiselijken aard der bevolking van deze landstreek. Ten zuiden der rivier Asin, aan den noord-westkant van de rots Lelogama, lag de woning van Nei Bai, een' Groot-Tomokong van Sorbiean, toen opperhoofd van het ten noord-westen dezer rots gelegen dorp van den-

(*) Letterlijk: welriekend hout, gelijk de Timorezen ook het sandelhout heeten, en aan hetwelk die rots waarschijnlijk haren naam ontleent.

(†) Titel, waaronder een bode wordt verstaan, welke, het land rondgaande, in naam van den vorst bevelen uitvaardigt en aankondigingen van algemeen belang enzv. aan den volke bekend maakt. Daarvan de eigenaardige oorsprong dezes titels, zijnde hij zamengesteld uit de woorden: *asoe*, hond, en *paha*, land. Somwijlen wordt die titel door Tomokongs en zelfs wel door zonen uit vorstelijken bloede gevoerd; maar het is ook niet vreemd, die ambtsbetrekking aan geringe lieden opgedragen te zien.

zelfden naam. Deze Tomokong kwam tegen den avond een bezoek bij ons afleggen. Hij was een oud man, gaf vele blijken van gehechtheid aan het Gouvernement en van goeden wil om ons van dienst te zijn. Daar de leeftogt in ons klein leger zachtjes aan begon op te raken, en de gelegenheid hier tot het inslaan van nieuwen voorraad bijzonder gunstig scheen, besloten wij, den volgenden dag te Lelogama te verblijven. Hij werd door ons aan de jagt toegewijd en tevens beijverden wij ons, berigten in te winnen aangaande de geschiedenis en statistiek van het rijk Amfoang, in welks midden nagenoeg wij ons toen bevonden.

Dit rijk, gelijk wij vroeger zagen, met Sonabay en Ambenoe een der oudste in het westelijk gedeelte van Timor, is in twee afzonderlijke distrikten of landschappen gesplitst, waarvan Amfoang, het kleinste, hoofdzakelijk de kustlanden bevat, terwijl Sorbiean, ten oosten en zuiden van hetzelve, zich over het binnenland uitbreidt. Omtrent het ontstaan dezer twee distrikten, welke ieder door een' eigenen Radja geregeerd wordt, hebben de vorst van Sorbiean en eenige zijner rijksgrooten ons medegedeeld, dat die splitsing van het voormalige rijk Nei-foa (*), gelijk het in de landtaal genoemd werd, onder de volgende omstandigheden heeft plaats gevonden. Twee broeders van verschillende moeders, doch denzelfden vader, die vorst over dit rijk was, bewerkten haar en werden aldus de hoofden van twee dynastiën. De oudste en regtmatige erfgenaam, bij den dood van zijnen vader het hoogste gezag erlangd hebbende, toonde zich een laf, traag en nalatig regent, die den tijd het liefst werkeloos en in den omgang met vrouwen doorbragt. Zijn jongere broeder daarentegen had eene juist tegenovergestelde inborst: hij was onrustig, dapper en in hooge mate eerzuchtig. Bij gelegenheid, dat deze eene schoone jonge maagd, op welke zijn oudere broeder reeds lang het oog had gevestigd, tot zich nam, besloot laatstgemelde, uit schaamte en verdriet, met goedkeuring der Oost-Indische Compagnie, zijnen woonzetel naar Koepang te verplaatsen, alwaar zijne nakomelingen nog heden ten dage hun verblijf houden. Een zijner voornaamste rijksgrooten, Nei Tonfanoe geheeten (†), volgde hem, van vele onderdanen vergezeld, derwaarts; doch de meesten bleven in het land gevestigd en verkozen des verhuisden vorsten jongeren broeder tot hun opperhoofd, welke keuze deze zich gaarne liet welgevallen. Hun wettige vorst daarover gebelgd, trok tegen zijnen broeder te velde en leverde hem eenen slag, dien hij echter verloor. Zijne nederlaag bevestigde den jongen Radja in het gezag, en van dien tijd af is de verdeeling van het rijk in twee van elkander onafhankelijke landschappen in stand gebleven.

Het gebied Sorbiean (§) grenst ten oosten aan Ambenoe en ten zuiden aan Sonabay en Amabie; zijne westelijke grensscheiding van Amfoang is ons niet naauwkeurig bekend geworden. De geslachtsnaam der vorsten van dit gedeelte is Taif-wako (⁎). De in 1829 regerende Radja heette Masoe, doch werd

(*) *Foa* of *foea* beteekent: kogel.

(†) Dien naam voert tegenwoordig een Groot-Tomokong te Amfoang, welke onmiddellijk aan den vorst verbonden en ondergeschikt is.

(§) Deze naam zoude, volgens den Fettor van Taibenoe, oorspronkelijk zamengesteld kunnen zijn van de woorden: *sole*, verdeelen, en *biean*, de helft, omdat zich na de scheuring van het rijk, omstreeks de helft der bevolking onder een eigen bestuur vereenigde.

(⁎) *Woko* beteekent dik, *taif*, of bij verkorting *tai*, buik. Waarschijnlijk was een hunner voorvaders zeer diklijvig, hetgeen te meer de oplettendheid moest boeijen in een land, waar men schier niet anders dan magere menschen ziet.

door zijn volk Oesi molo (*) bijgenaamd. Hij was toen een man van omstreeks dertigjarigen leeftijd, groot en welgemaakt en van zeer gunstigen gelaatsvorm, daarbij deftig en beleefd van manieren. In zijn onderhoud evenwel gaf hij weinig blijken van helder doorzigt en vastberadenheid, gelijk hij ons ook door eenige, hem van nabij kennende inlandsche Grooten, als een weldenkend, maar al te zwak en toegevend bestuurder werd afgeschetst. Hij, zoowel als zijne geheele familie, huldigen nog de voorouderlijke bijgeloovigheden van het fetichismus, tot welke de godsdienstige begrippen der Timorezen zich, door mondelinge overleveringen, bepalen. De Radja van Sorbiean wordt in de uitoefening van het bestuur bijgestaan door twee Fettors, zijnde de toenmaligen Tabelak-mnase en Tabelak-mnoeke geheeten. Deels onder de bevelen van dezen, deels onmiddellijk onder die van den vorst, staan tien Groot-Tomokongs en andere voorname hoofden (†), welke op hunne beurt weder een twintigtal lagere gezagvoerders onder zich hebben. Volgens de ons medegedeelde berigten, zouden de Fettors en sommige der Groot-Tomokongs, ten gevolge der lijdzame en rustlievende gezindheid van den vorst, destijds meer wezentlijke magt hebben bezeten, dan deze zelf. De geheele bevolking werd op omtrent 8000 zielen begroot.

Het gebied Amfoang of het tweede en kleinere gedeelte van het vroegere rijk van dien naam, grenst ten westen, door de Noi Miena, aan de tegenwoordig door het Sonabaysche volkshoofd Takai in bezit gehoudene landstreek, ten zuiden en ten oosten aan Sorbiean, en wordt ten noorden door de zee bepaald. De geslachtsnaam der vorsten van dit distrikt is Ou-nonie (§). De eigennaam van den, tijdens ons

---

(*) *Molo* geel, *oesi* heer, gebieder. Het laatste woord is echter meer bepaaldelijk de eernaam van het onzigtbare opperste wezen, en wordt, even als soms in Hindostan het woord *Awatâr*, en voorheen op Java het daarvan afgeleide *Bathoro* ꦧꦛꦫ (Maleisch: بتار *Batâra* of *Bitâra*), eigenlijk alleen uit overdrevene vleijerij eenen mensch toegekend, voor welken, ter betooning van eerbied, de Timorezen anders het woordje *Nei* gebruiken (zie hetgeen omtrent beide reeds is aangeteekend: bl. 144 en 147, noten). Geel is, gelijk men weet, in geheel Indië en China, de hofkleur der vorsten en de meest karakteristieke voor de kleeding der Boeddhistische priesters; en zij is in het bijzonder ook op de Oost-Indische eilanden de geliefkoosde en meest gezochte der vrouwen in het algemeen. Geel moet elk gelaat zijn, dat op schoonheid en bewondering aanspraak wil maken; en er is om die reden geen kleurtoon, welke in de zinspelende spreuken en dichterlijke ontboezemingen dier volken, eene grootere rol speelt, dan deze. Die smaak dagteekent reeds uit vroegere tijden en zwiert zijnen schepter in die min beschaafde streken met niet mindere magt, dan zoo menige grillige mode in het meer beschaafde Europa.

»De jonge Koningin Mandoedarie (gemalin van Rawana) beviel van eene dochter, wier gelaat uitnemend schoon was, en eenen glans had gelijk aan dien van het zuiverste goud."

Uit de Geschiedenis van Srî Râma حكاية سري رام, eene verkorte Maleische vertaling van het beroemde Indische heldendicht Râmâjana.

(†) Buiten en behalve de Tomokongs, wier ambtsverrigtingen zich, als zoodanig, tot het bestuur des lands bepalen, vindt men in elk Timoreesch vorstendom ook eenige hoofden, aan welke meer bijzonder de verdediging van den grond is toevertrouwd, en die, al naar hunnen rang, verschillende titels dragen. Wij hebben zoodanigen titel reeds vroeger opgegeven (dien van Otapaha, bladz. 161). Hierbij kunnen wij nog voegen dien van Ataupaha, in rang gelijkstaande aan eenen Groot-Tomokong, welke somwijlen Ataupaha tevens is. In deze hoedanigheid volgt hij in het militaire gezag onmiddellijk op den Nei-djoefa-paël (vorst van het krijgswezen), terwijl de Otapaha's onder hem staan. — Het woord Ataupaha is zamengesteld van *atau* digtsluiten, namelijk iets tegen vreemde aanranding beveiligen, het bewaken, en *paha* land, en heeft bijgevolg de beteekenis van bewaker of beschermer van het land.

(§) Onder *nonie*, in verbinding met een substantivum, verstaan de Timorezen steeds goud, ofschoon zij dit metaal op zich-zelf, *nonie menatoe* (oud of echt goud) noemen, in tegenstelling van het bleek en minder geacht zilver, hetwelk zij onder den naam van *nonie moetie* (wit goud) kennen. *Ou* beteekent ligchaam. Deze naam van

bezoek, regerenden Radja was Abie. Hij had twee Fettors, eenige Groot- en onderscheidene Klein-Tomokongs onder zich. Overeenkomstig de veel geringere grootte van dit distrikt en het insgelijks veel kleinere eijfer der bevolking, volgens schatting slechts ongeveer 5000 zielen bedragende, is ook het getal rijksgrooten hier veel minder, dan in het naburige Sorbiean. — De vorstelijke familie is de leer der Hervormde kerk toegedaan. — Of de Radja zelf, òf een zijner broeders houden met hun huisgezin steeds verblijf op twee uren afstands van Koepang, aan de baai van dien naam, in het dorp Manikie (*).

Na deze korte opgave der jongste geschiedenis van het rijk Amfoang en der staatkundige gesteldheid van de twee landschappen, in welke het tegenwoordig is verdeeld, blijft ons nog over, een woord te zeggen ten opzigte van Taibenoe, vroeger insgelijks onder Amfoang behoorende. De voorouders van dit vorstelijk stamhuis waren Fettors van Amfoang, toen dit rijk nog in zijn geheel bestond, en hadden het zuid-westelijke, aan Sonabay grenzende, gedeelte van hetzelve onder hun beheer. Hunne woonplaats was te Lelogama. Als redenen, welke tot hunne verwijdering van daar aanleiding gaven, is ons het volgende verhaald geworden. Sieko Taibenoe stond van oudsher als een geducht roover bekend. Op zekeren tijd werd er uit Oimatan, het westelijke fettorschap van Sonabay, een honderdtal buffels gestolen. Men volgde hun spoor, hetwelk naar Lelogama geleidde, en al dadelijk viel de verdenking op den Fettor van Taibenoe. Deze intusschen had de buffels onverwijld in eene groote kroft, onder eene rots, doen verbergen, en daar deze te midden eener uitgestrekte, slechts met laag gras bewassene vlakte, waar zich de indruk der hoeven niet meer afteekende, gelegen was, verdween aldaar het spoor en werden de verdere onderzoekingen verijdeld. Het was echter niet twijfelachtig, dat zich de vermiste dieren in het bezit van Taibenoe bevonden, weshalve de Fettor van Oimatan besloot, zich met eenig gevolg tot hem te begeven, ten einde te beproeven, het ontvreemde langs den weg der minne terug te erlangen. Te Lelogama aangekomen, werd hij daar met geveinsde vreugde en vriendschap ontvangen en gul onthaald: feest op feest, vaak tot laat in den nacht gerekt, werd ter zijner eere gegeven. Men had hoop, op die wijze alle verdenking ter zake van den buffelroof, van zich af te werpen, en alzoo, onder den schijn van onschuld, den kostelijken buit heimelijk meester te blijven. Doch Fettor Oimatan liet zich niet zoo gemakkelijk verschalken; hij kwam telkens weder op de eigenlijke reden van zijn bezoek terug; en toen hij eindelijk zag, dat niets baatte en er geene kans was, zijn oogmerk in der minne te bereiken, beloofde hij, het geheele land van Taibenoe met een talrijk heirleger te zullen doorzoeken, en wel zoo lang, tot dat de buffels zouden zijn gevonden. Door deze bedreiging ten hoogste ontsteld en hare uitvoering maar al te zeer vreezende, vermeende Fettor Taibenoe het gevaar niet beter te kunnen ontwijken, dan door zijnen vastberaden gastvriend en magtigen nabuur, met alle, die hem vergezelden, eenvoudig in stilte van kant te maken, welk afschuwelijk ontwerp dan ook reeds den volgenden nacht werd ten uitvoer gebragt. Diep verontwaardigd en brandende van wraak over

---

goud ligchaam ontleent ongetwijfeld zijnen oorsprong aan hetzelfde denkbeeld, hetwelk door ons in de laatst voorgaande noot over de gele kleur behandeld is.

(*) *Manikie* beteekent: koud. Men beweert, dat die plaats, meer nog dan andere zeedorpen, welke zich in Oost-Indië algemeen door koele nachten en ochtendstonden kennen doen, somtijds door eene buitengewone, gevoelig koude luchtgesteldheid beheerscht wordt.

zulk een schandelijk gedrag, verzamelden de bloedverwanten van den vermoorden Fettor onverwijld eene groote menigte volks, daarin vooral ondersteund door de Fettors van Amakono, welke Taibenoe, hunnen geduchten mededinger in het rooven, reeds lang haat toedroegen. Deze, alhoewel bij tijds daarvan onderrigt en op den aanval voorbereid, werd nu in zijne versterkte rots met zulk eene felle woede door zijne vijanden aangetast en in het naauw gebragt, dat hij, na vele der zijnen te hebben verloren, met de overige, hem getrouw geblevenen de vlugt moest nemen naar Koepang. Hem schoot geen andere weg ter redding over, dan zich onder bescherming te stellen van de Oost-Indische Compagnie, die zijn verzoek toestemde, hem, in de nabijheid van haren hoofdzetel, een stuk lands ter woon aanwees, en zijnen nieuwen titel van Radja, hem door zijne onderhoorigen alstoen gegeven, bekrachtigde. Hij vermeerderde nu, als zelfstandig opperhoofd, het getal harer inlandsche bondgenooten, en werd in hunne rij de vijfde, waardoor hij zijnen vroegeren heer en meester, den Radja van Amfoang, die bij haar den vierden rang bekleedde, onmiddellijk opvolgde (*). Eenige van Taibenoe's onderdanen

(*) De vorst van Amabie was bij de Oost-Indische Compagnie de derde en Fonei de zesde in rang; zoodat Amarassie, hoezeer een der aanzienlijkste en voor de Hollandsche bezitting een der gevaarlijkste van schier alle nabijliggende landschappen, ten gevolge zijner latere onderwerping en sluiten van bondgenootschap, zich met den zevenden rang moest te vreden houden. Ten aanzien van Koepang en Sonabay is reeds bij de optelling der Gouvernements-bondgenooten (bl. 144 en 146) gewag gemaakt. Ofschoon aan die rang-orde thans weinig waarde meer wordt gehecht, en zij buitendien, zoo door het verloop der tijden, als der veranderde omstandigheden, in geen evenredig verband meer staat tot het aanzien en de magt van elken bevrienden vorst, noch ook tot zijne meerdere of mindere gehechtheid aan het tegenwoordig Nederlandsche bestuur, welk een en ander ons, bij het gegeven algemeen overzigt, tot maatstaf hunner rangschikking verstrekte, was zij niet te min eertijds in de oogen dier vorsten van groot gewigt, en daardoor een even gemakkelijk als krachtig werkend middel ter versterking van het gezag en den invloed der Compagnie. Elk bondgenoot beijverde zich, den eenmaal verkregen rang en het daaraan verbonden eerbetoon, ongeschonden te bewaren, hetgeen alleen door opregtheid en getrouwe vervulling der aangegane verbindtenissen mogelijk was. Wanneer het Opperhoofd te Koepang de bevriende vorsten tot zich ontbood, om met hen, in eene algemeene vergadering, dezen of genen maatregel te beramen, hun tot medewerking aan eenig krijgsplan uit te noodigen, of wegens bewezene diensten, namens den Gouverneur-Generaal, plegtig te bedanken, stonden er altijd even zoo vele stoelen in ééne rij naast elkander, als de Compagnie daar bondgenooten bezat. En wist men ook, dat deze of gene niet zoude verschijnen, zijn stoel stond toch gereed en bleef gedurende de vergadering, schoon onvervuld, aldaar staan, ter aanwijzing van de plaats, welke den afwezigen bondgenoot, volgens zijnen rang, toekwam. De vorsten verschenen bij die gelegenheden steeds in feestgewaad en volle staatsie; zij werden met militaire eerbewijzen ontvangen. Elk hunner werd bij zijne aankomst door een getal kanonschoten, overeenkomende met zijnen rang, gesalueerd. Naar ik meen, loste men voor den vorst van Koepang, als zijnde de oudste bondgenoot en die aan de Compagnie de meeste diensten had bewezen, en voor den Sonabaysche Lieorai, als den magtigsten, ieder telkens zeven-, voor de Radja's van Amabie en Amfoang ieder vijf-, en voor de overige bondgenooten ieder drie schoten; doch werd later, zoo ik mij wel herinner, bepaald, dat de Radja-besar van Amarassie, uit aanmerking van zijnen verheven' stand, insgelijks met vijf schoten zoude begroet en vereerd worden, hetgeen hem en zijnen onderdanen in dezelfde mate vreugde, als aan sommige der minder magtige bondgenooten afgunst baarde. Thans hebben soortgelijke bijeenkomsten van den Resident met de inlandsche vorsten niet meer plaats, doch het bewijzen van militaire eer, bij buitengewone, plegtige gelegenheden, is daar nog in zwang; vooral worden de vorst van Koepang en de Radja-besar van Amarassie, wanneer een dezer, nu of dan, na voorafgaande kennisgeving en ontvangene vergunning, den Resident te Koepang officieel hulde komt bieden, gewoonlijk met het hun toekomende getal eereschoten begroet, op welke hooge onderscheiding zij nog steeds zeer gesteld zijn. Wederkeerig worden ook Europeanen van eenig aanzien, wanneer zij bezoeken bij de bevriende vorsten afleggen, door deze gewoonlijk met het lossen van kleine stukjes geschut en andere hoffelijke pligtplegingen ontvangen.

zijn later weder naar hun vroeger woonoord teruggekeerd, doch hij zelf resideerde met geheel zijn gezin voortdurend in de nabijheid van Koepang. Zijne zoogenaamde onderdanen, welke tusschen de 1500 en 2000 zielen worden geschat, zijn tegenwoordig, even als die van eenige andere, in die streek verblijf houdende, kleine vorstelijke takken, in onderscheidene en ver van elkander verwijderde oorden verspreid. De aan den vorst van Taibenoe ondergeschikte hoofden zijn ons opgegeven te bestaan in twee Fettors en zeven Tomokongs, onder welke slechts een den titel van Lopo-nakaf-naikh voert.

In den namiddag van den 8sten october kwam, zijner belofte getrouw, de oude Tomokong Nei Bai ons een bezoek brengen. Hij bevond zich aan het hoofd eener schare van mannen en vrouwen. Sommige hunner voerden eenige buffels en geiten aan touwen met zich, andere droegen eenige, met de beenen aan stangen gebonden, levende varkens, nog andere eene hoeveelheid mais. Een gedeelte dezer levensmiddelen werd ons door Nei Bai als zijn Toet-hai (*) aangeboden; voor het overige gedeelte verzocht hij eene vergoeding, vooral van buskruid en lood, ter vermeerdering van zijnen voorraad, opdat hij zich des te beter tegen de stroopende Amakonoërs zoude kunnen verdedigen en, indien het weldra tusschen dat volk en Sorbiean tot eenen opentlijken oorlog mogt komen, alsdan in staat te zijn, daar krachtdadig deel aan te nemen. Hetgeen ons verder door dezen goedhartigen en spraakzamen inlander verteld werd, achten wij, als bloot van persoonlijk, niet van algemeen belang zijnde, der vermelding hier niet waardig. Wij kunnen echter van Lelogama geen afscheid nemen, zonder nog alvorens den vogelkundigen te hebben medegedeeld, dat ons aldaar een, tot heden onbekende koekoek is in handen gevallen, in gedaante, kleur en teekening op den Europeschen gelijkende, maar aanmerkelijk kleiner. Deze nieuwe soort, eene der kleinste van alle bekende echte koekoeken, is ons vóór noch na dien tijd, op Timor of elders in den Archipel, onder het oog gekomen, zoodat wij slechts een enkel oud voorwerp van haar zijn magtig geworden. Het verdient opmerking, dat, terwijl over geheel Europa slechts eene soort van dezen, door zijn eigenaardig, ver galmend stemgeluid of geroep, alom bekenden vogelvorm verspreid is, er alleen op Timor twee, en op de gezamentlijke Indische eilanden vier of vijf voorkomen, althans tegenwoordig bekend zijn, niet medegerekend de reeks van nog omtrent dertig, meer of minder naauw verwante soorten, welke zich in elf natuurlijke groepen laten rangschikken, waarvan slechts enkele malen, hier en daar, in Europa een vertegenwoordiger is waargenomen. Eenige dezer groepen, alsook het getal soorten der genoemde eilanden, zijn door ons reeds vroeger vermeld, en wel die der goliathskoekoeken (Eudynamis, bl. 176), en der ongelukskoekoeken (Cacomantis, bl. 177). De overigen zijn: de havikkoekoeken (Hieroeoccyx (†)), de steltkoekoeken

(*) Onder dezen naam verstaan de Timorezen een geschenk, hetwelk aan vreemde bezoekers, ten blijke van vriendschap en achting, door hen wordt aangeboden.

(†) Onder deze tellen wij: 1.) *Cuculus fugax*, Horsf., door ons op Java, Sumatra en Borneo aangetroffen. — 2.) *Cuc. vagans*, zijnde eene nieuwe soort van Java, in kleur en teekening geheel op de voorgaande gelijkende, maar een vierde kleiner. Lengte der vleugels, van een oud mannelijk voorwerp, 0^{m},140 (bij een mannetje van fugax 0^{m},176); die van den staart 0^{m},135 (bij fugax 0^{m},150); des beks 0^{m},026; van den tarsus 0^{m},018. — 3.) *Cuc. leucolophus*, door ons reeds vroeger (bl. 22) vermeld en kort beschreven. Vaderland: Nieuw-Guinea. — Verder behoort tot deze groep, Cuc. spaverioïdes van het Indische vasteland, in Gould's Century of the Himalaya Birds afgebeeld.

(Calobates (*)), de malkohas (Phoenicophaus (†)), de slankkoekoeken (Piaya (§)), de kuifkoekoeken (Oxylophus (⁎)), de sluipkoekoeken (Idiococcyx (‡)), de goudkoekoeken (Chrysococcyx (**)), de honigkoekoeken (Indicator (††)) en de spoorkoekoeken (Centropus), welke laatste meer algemeen dan al de overigen, in onderscheidene soorten, van het eene tot aan het andere einde des uitgestrekten en van de natuur zoo mild bedeelden Archipels, verspreid zijn.

(*) Uit deze, door hooge pooten en het verblijf op de aarde, allezins merkwaardige groep, is tot nog toe slechts eene soort: *Calobates radiceus*, van Borneo en Sumatra, in het oostelijke halfrond gevonden. Eene tweede is reeds vroeger door den Heer Temminck, onder den naam Coccyzus Geoffroyi (Pl. col. 7), van Brazilië bekend gemaakt: in ligchaamsbouw, hoedanigheid en glans der vederen van rug, vleugels en staart geheel en al met C. radiceus overeenkomende. (In de aangehaalde figuur van C. Geoffroyi staan de neusgaten te digt aan den wortel van den bek en tevens nagenoeg dwars, terwijl zij bij den vogel zelven eene schier regte, spleetvormige opening vertoonen, ter lengte van 0^{m},006 [bij C. radiceus 0^{m},009], en waarvan de achterste hoek 0^{m},005 van den wortel des beks verwijderd is [bij radiceus 0^{m},009]).

(†) Vier soorten van deze, door hunne breede, naakte, meestal purperroode oogkringen, sterk uitgemonsterde vogels, bewonen de grootere westelijke eilanden van den Archipel; namelijk: 1.) *Phoenicophaus viridirufus*, Le Vaill. Bewoont: Java, Sumatra en Borneo. — 2.) *Phoen. sumatranus*, Raffl. Vaderland: Sumatra en Borneo. — 3.) *Phoen. elongatus*, Müll., van welken wij in het Tijdschrift voor natuurl. geschiedenis, D. 2, bl. 342, Pl. 9, fig. 1, voorloopig melding hebben gemaakt. Vaderland: alleen Sumatra. — 4.) *Phoen. calyorhynchus*, Temm. Uitsluitend aan Celebes eigen.

Wij herhalen hier hetgeen door ons reeds voor acht jaren van den Phoen. elongatus is medegedeeld, doch door de buitenlandsche Ornithologen ten eenemale onopgemerkt schijnt gebleven te zijn, dat wij bij genoemde soort, zoowel als bij Phoen. sumatranus en viridirufus, in de maag steeds dierlijke overblijfselen, voornamelijk van rupsen en springhanen, doch nimmer vruchten hebben gevonden, gelijk de malkohas, volgens alle zoölogische werken, hoofdzakelijk zouden eten.

(§) De eenige soort: *Piaya chrysogaster* (Coccyzus...... Reinw.), uit deze groep aanwezig, bewoont de drie groote Sunda-eilanden: Java, Sumatra, Borneo. In ligchaamsgestalte, hoedanigheid der vederen en kleurtoon sluit zich deze vogel naauw aan de Zuid-Amerikaansche soorten (P. cayana en a.). In levenswijze en voedsel verschilt hij naauwelijks van de malkohas.

(⁎) Ook uit deze groep bezit de Indische Archipel slechts ééne soort: den reeds lang bekenden *Cuc. coromandelicus*, die, gelijk de hem toegekende naam aanduidt, van het Voor-Indische Schiereiland tot Sumatra en Java verspreid is. Ten opzigte van voedsel en levenswijze verschilt hij niet merkbaar van de vogels der beide voorgaande groepen, hetgeen wij ook met betrekking tot zijnen Europeschen geslachtsverwant: Cuc. glandarius, hier opzettelijk aanmerken.

(‡) Onder dien naam scheidde mijn reisgenoot H. Boie reeds in 1827 den, het eerst door Raffles onder den naam *Phoenicophaus chlorophaeus* beschreven vogel, als eigene groep van de overige koekoeken af. Later werd hij met verscheidene andere namen bestempeld, gelijk men in Gray's List of the genera of Birds kan zien. Sumatra en Borneo verstrekken hem tot vaderland. Deze vogel is niet alleen de minst schuwe van de familie, waartoe hij behoort, maar veelligt van de geheele klasse der vogelen. Springhanen, allerlei torren, insektenlarven enzv. verstrekken hem tot voedsel.

(**) Van deze kleine en fraai gevederde koekoeken leven in den Indischen Archipel drie soorten: 1.) *Cuc. chalcites*, door ons op Java en Borneo alleen waargenomen. — 2.) *Cuc. lucidus*, welken wij te Amboina en aan de westkust van Nieuw-Guinea opmerkten. — 3.) *Cuc. xanthorhynchus*, een bewoner van Java, Sumatra en Borneo.

(††) De ontdekking van eenen echten honigkoekoek op Borneo: *Indicator archipelagicus*, Temm. Pl. col. 542, fig. 2, is, in geographisch-zoologisch opzigt, een allezins merkwaardig verschijnsel, en zulks ten opzigte der onderhavige soort te meer, naardien deze vogel, volgens Rüppell (Neue Wirbelthiere, Vögel, p. 60), ook in Abyssinië zoude voorkomen en aldaar zeer gemeen zijn. Bij het in de Planches coloriées afgebeelde voorwerp van Borneo, bedraagt de lengte van den staart 0^{m},064, die der vleugels, van den carpus, 0^{m},093, hetgeen wij hier aanvoeren, omdat in den tekst van genoemd plaatwerk, die maten niet juist zijn opgegeven.

Men ziet uit dit vlugtige overzigt, hoe ongemeen rijk en tevens veelvuldig gewijzigd de familie der koekoekaardige vogels zich in de gemelde wereldstreek voordoet. De ware koekoeken (Cuculus, in beperkten zin), op welke wij nogmaals moeten terugkomen, nemen daar als van zelve de eerste plaats in, omdat aan hun bekend geroep, hetwelk bij al de door ons waargenomene soorten, schier volmaakt uit dezelfde klanken is zamengesteld, de geheele familie haren naam ontleent. Geene der andere groepen doet een soortgelijk geluid hooren; doch in de, reeds van ouds bekende, zonderlinge eigenschap, dat de koekoek zijne eijeren niet zelf uitbroeit, maar de zorg daarvan aan andere, kleine insektenetende vogels overlaat, komen de ongelukskoekoeken met de echte overeen. Ten opzigte der havikkoekoeken is ons daaromtrent niets met zekerheid bekend geworden; ook herinneren wij ons niet, van deze ooit eenig geschreeuw of geroep gehoord te hebben. Bij de meeste overigen is het geluid zeer verschillend van klank en kracht, in het algemeen echter kort afgebroken. Wat hunne voortplanting betreft: van onderscheidene hebben wij zelven herhaalde malen de eigengebouwde nesten, met een vier- of zestal eijeren, in het wild gevonden, terwijl ons door inlanders meer dan eens verzekerd is, dat bij anderen dezelfde natuurdrift zoude bestaan. Uit de groep der echte koekoeken bezitten wij, gelijk reeds gezegd is, thans vier of veelligt vijf soorten van den Indischen Archipel. Drie van deze zijn nog onbeschreven en gemakkelijk te erkennen; doch de onderstelde twee anderen, mogen zich al lang in handen van geleerde kenners hebben bevonden, zij zijn evenwel tot heden nog niet behoorlijk onderzocht of juist bepaald geworden. Wij bedoelen die Indische koekoeken, welke onzen gewonen dermate nabij komen, dat zij somtijds niet dan door eene zeer naauwkeurige vergelijking van hem te onderscheiden zijn; wij bedoelen het groote ras, van hetwelk door ons, onder anderen, een voorwerp van Timor is medegebragt, hetwelk in alle opzigten zoo volmaakt op een in Holland geschoten oud mannetje van Cuculus canorus gelijkt, dat er met geene mogelijkheid eenig soortelijk verschil tusschen beiden is waar te nemen. Of nu onze Europesche, ook hier en daar in Midden-Azië en Japan aangetroffen, koekkoek, tevens tot in Oost-Indië verspreid is, en de daar inheemsche twee rassen veelligt niet anders zijn, dan deels behoorlijk, deels minder normaal, naar gelang der hoeveelheid en den aard van het in de jeugd genoten voedsel, ontwikkelde voorwerpen van eene en dezelfde soort, durven wij niet beslissen, hoezeer ons, van beide die Indische rassen, ruim zestig gedroogde huiden ter vergelijking beschikbaar zijn. Tusschen de grootste voorwerpen van het groote, en de kleinste van het kleine ras, bestaat, wel is waar, een aanzienlijk verschil; doch hunne bijna onmerkbare overgangen leiden tot onzekerheid en verwekken telkens twijfel. Voorloopig houden wij hen voor afzonderlijke soorten, welke wij, even als de drie andere nieuwe Indische, in de onderstaande noot, eenigzins nader zullen doen kennen (*).

(*) 1.) *Cuculus canoroïdes.* Grootte, sterkte van bek en pooten, kleur en teekening geheel als Cuc. canorus. Lengte der vleugels, verschillende tusschen $0^{m},190$ en $0^{m},214$; die van den staart tusschen $0^{m},162$ en $0^{m},18$. Bewoont: Java, Sumatra, Borneo en Timor, en vermoedelijk ook de meeste andere, tusschen het eerst- en het laatstgenoemde liggende eilanden; mitsgaders Malakka en Cochinchina.

2.) *Cuculus tenuirostris.* Eenigzins kleiner dan de voorgaande en in kleurtoon zich het naast aan Cuc. capensis aansluitende. Lengte der vleugels hoogstens $0^{m},17$, gewoonlijk slechts $0^{m},15$—$0^{m},16$; die van den staart p. m. $0^{m},14$; lengte des beks, van den mondhoek af, $0^{m},026$; tarsus $0^{m},016$. Alleen op Java en Sumatra door ons waargenomen. — Of veelligt de in Sonnerat's Voyage à la Nouvelle Guinée, p. 120, Pl. 79, afgebeelde Cuc. radiatus, of Latham's Cuc. poliocephalus, beide of een hunner, met den ondw erpelijken tenuirostris eenerlei zijn, blijve ter beoordeeling van latere onderzoekers.

De ochtenduren van den 7den october werden besteed tot het doen van peilingen op de voornaamste zigtbare bergen en groote rotsen, tot het op nieuw inwinnen van narigten omtrent het voorkomen van kopererts in de niet zeer ver ten westen van daar stroomende Noi Nitie, alsmede tot het ondervragen van een', door het opperhoofd zijner natie bij ons gebragten Rottinees, welke ons mededeelde, daags te voren van een' inwoner der streek, in welke wij ons bevonden, vernomen te hebben, dat bij den Fatoe Kail eene oude vrouw woonde, in wier bezit zich een groot stuk koper bevond, en onder wier toezigt somtijds de volken van Pitai, aan de plaats, alwaar hetzelve gevonden was geworden, kwamen offeren. — Tegen 10 ure was eindelijk alles tot den aftogt gereed. Wij namen afscheid van den Radja van Sorbiean, die ons tot daar had begeleid, doch nu met de zijnen weder huiswaarts wenschte te keeren, en wij begaven ons op weg naar de oevers der Noi Nitie, waar wij, vijf weken vroeger, vernacht hadden. De rigting onzer reis was dien dag meest zuidelijk, Z. Z. O. en Z. Z. W. In laatstgenoemde strekking zagen wij op verren afstand den Fatoe Leeoe. Wij kwamen weldra door en langs eene menigte maisvelden, hier en daar afgewisseld door tuinen, die, deels met verschillende aard- en peulvruchten, deels met hoog opgeschotene pinangpalmen en digt staande pisanggewassen prijkten, waarbij eenige Timoresche huizen stonden, wier bewoners, zoo vrouwen als mannen, nieuwsgierig kwamen uitloopen en ons in zwijgende stilte, van nabij aanschouwden. Sommige der vrouwen droegen, even als de meeste

---

3.) *Cuculus concretus*, n. sp. Ligchaamsgestalte veel korter ineengedrongen, dan bij de overige echte koekoeken. Bovenkop en nek donker graauw; rug, vleugels en staart bruin; de laatste aan de punt wit, en daarachter van eenen breeden, zwarten dwarsband voorzien; aan de vlaggen der staartpennen hier en daar witte vlekken, uitgezonderd aan die der twee middelste, waar zij in stede van wit, roestachtig rood zijn; wangen en keel licht graauw; borst en geheel het benedenlijf, op witten grond, met zwarte dwarsstrepen geteekend. Lengte der vleugels, bij een oud mannetje, 0^m,153; die van den staart 0^m,128; van den bek 0^m,03, zijne breedte, aan den wortel, 0^m,019. Bek en nagels zwart; achtergedeelte van den onderbek bleek blaauwachtig; pooten wasgeel; iris bruin; oogleden en mondhoeken zwavelgeel. Vaderland: Borneo, waar wij dezen koekoek soms bij maanlicht, gedurende alle uren van den nacht, zijn luid en eentoonig vierlettergrepig geroep: *gunggungtutūp* hebben hooren uitgalmen.

4.) *Cuculus poliogaster*, n. sp. Bijna zoo groot als Cuc. canorus, doch met eenigzins sterkeren, vooral aan het achtergedeelte breederen bek, in zwaarte niet veel verschillende van dien der voorgaande soort. Lengte der vleugels 0^m,190; die des staarts 0^m,165; van den bek 0^m,03; van den tarsus 0^m,02. Bovendeelen van het ligchaam graauwachtig bruin, op den bovenkop het donkerst en eenigzins meer in het roode trekkende; in den nek hebben de donker bruine vederen licht roestroode boorden, terwijl die van den rug en op de vleugels bleek roodachtige vlekken vertoonen. Kin, keel en het geheele benedenlijf licht graauw; borst en buik met onduidelijke donkerkleurige dwarsstrepen bedekt; onderdekvederen der vleugels en van den staart vaal geelachtig, met graauwachtige schakering; stuit en bovendekvederen van den staart bruinachtig graauw; staartpennen aan de punten wit, en langs de kanten harer beide vlaggen met roodachtige witte vlekken geteekend. Bek en nagels zwart; de onderbek aan den wortel geelachtig. Vaderland: Ternate.

5.) *Cuculus lepidus*, n. sp. Oud wijfje. Geheele lengte 0^m,266, waarvan de staart 0^m,142 inneemt; lengte der vleugels 0^m,144, des beks 0^m,023, van den tarsus 0^m,018. Iris graauwachtig bruin; oogleden en mondhoeken citroengeel; pooten wasgeel; bek zwartachtig; nagels licht als boven. Kop, nek en rug donker aschgraauw, naar achteren toe, op de stuit en de bovendekvederen des staarts, eenigzins lichter; vleugels bruinachtig, met roestroodachtige vlekjes aan de bovendekvederen en een' zoom van deze kleur langs de buitenvlaggen der slagpennen, terwijl hare binnenvlaggen dezelfde kleuren en vlekken vertoonen als bij Cuc. canorus, de hiervoren onder n°. 1 en 2 beschrevene soorten, den Cuc. capensis en als bij onzen Cuc. concretus het geval is. Staart zwartachtig bruin, naar de punt toe het donkerst, doch de punt zelve wit, en buitendien witte vlekjes langs de schaften en op de binnenvlaggen der staartpennen; keel licht graauw; borst, op flaauw roodachtigen- en buik op meer witachtigen grond, met zwarte dwarsstrepen bedekt, van welke echter die der borst eenigzins smaller zijn, dan de lager zich bevindende. Over het geheel in kleurtoon veel overeenkomende met sommige voorwerpen van Cuc. tenuirostris, doch aanmerkelijk kleiner. Vaderland: Timor.

mannen, eene menigte elpenbeenen ringen aan den bovenarm. — Na een tijdlang verder over verscheidene golvige heuvelen en door dalen, waar schier geen spoor van menschelijke bedrijvigheid te ontdekken was, te zijn voortgegaan, bereikten wij andermaal een welbebouwd oord, bewoond door de laatste onderdanen van Nei Bai, in het zuidelijke gedeelte van zijn gebied. Daar zich thans geen inwoner van het landschap Sorbiean in onzen trein meer bevond en wij geen' breed gebaanden of algemeenen weg, maar, door Nei Bai, als goede en veel bekortende, aangewezene binnenpaden volgden, geraakten wij, door het kruisen dier paden, spoedig in het onzekere, en bevonden wij ons weldra vrij ver op een verkeerd pad. Een oud man, welke in een der maisvelden arbeidde, liet zich, niet zonder moeite, door de belofte van belooning overhalen, ons verder tot gids te strekken. Hij leidde ons door tuinen en velden, over de berghoogte Wiesowakie, ter zuidzijde door eene diepe kloof en eene rivier afgescheiden van eene andere hoogte, Netem Laak, op wier helling veel volks bijeen stond, hetwelk den onzen toeriep, terug te gaan, dewijl hunne buffels daar weidden en zij ons daarom niet konden doorlaten. Eenigen bliezen op hunne *Fekoe's* (*), terwijl een ander op zijn' buffelhoren (†) begon te toeten, hetgeen dadelijk nog meer gewapende mannen van alle zijden deed opdagen, welke aan den voet der helling, bij de opening van eene houten schutting, door welke de weg liep, post vatteden. Aldus in onzen voortgang belemmerd, maakten wij halt en deinsde zelfs onze voorhoede eenigzins terug; zij erlangde echter weldra versterking, door een aantal voorvechters, dat zich bij haar vervoegde. Middelerwijl aldaar eene levendige woordenwisseling werd gevoerd, kwam uit eene nabijgelegene woning een ongewapende Timorees te voorschijn, trad, ten bewijze van eerbied, met loshangende haren tot ons, vroeg nederig om vergiffenis voor hetgeen zijne onderhoorigen buiten zijn weten gedaan hadden, en beval hun vervolgens op norschen toon, zich oogenblikkelijk van de heining te verwijderen en ons ongehinderd door te laten. Deze man was een Tomokong van Pitai en heette Nei Anie. Aan het door hem gegeven bevel werd gehoorzaamd; allen gingen onmiddellijk regts en links uiteen en verborgen zich achter boomen en klippen. Wij trokken toen langs den voet der helling van den berg Laak, en daarna over eenige hoog gelegene, oneffene, gedeeltelijk met maisvelden en pisangtuinen bedekte vlakten, in en naast welke een aantal huizen verspreid stonden. Deze niet onaanzienlijk bevolkte vlakten lagen aan den noord-westkant van den Fatoe Kail, waar men, van die zijde, een twintigtal woningen ontwaarde. Op den rug van eenen, aan die rots belendenden heuvel stonden en zaten omtrent dertig, in groepjes verdeelde Timorezen. Verder ontmoeteden wij nog hier en daar langs den weg, gewapende benden volks, door welke wij echter volstrekt niet verontrust werden. Het pad liep vervolgens, vrij digt ten oosten en ten zuiden van den Fatoe Kail, berg-af tot aan de rivier Noi Nitie, waar wij, op onze oude legerplaats, onze tenten opsloegen en tot den 9^{den} dier maand verbleven. 's Morgens vroeg na den dag onzer aankomst werden al dadelijk weder eenige Timorezen, als ook een paar die taal magtige Rottinezen op kondschap uitgezonden, ten einde zoo mogelijk meer bepaalde berigten te erlangen, aangaande de daaromstreeks woonachtige oude vrouw en het in haar bezit zijnde stuk kopererts, terwijl tevens door ons-zelven de, nu slechts nog zeer weinig water bevattende bedding der rivier, andermaal een goed eind ver op- en neder-

(*) Zekere soort van fluit, ongeveer twee palmen lang en gewoonlijk uit eene harde houtsoort vervaardigd. Schier iedere Timorees bezit zulk eene fluit, die hij meest altijd bij zich draagt, om er zijne nabestaanden en kennissen, des noods, mede te seinen. Figuur 4, Pl. 41, vertoont een Fekoe in halve natuurlijke grootte.

(†) Als blaasinstrument in het Timoreesch *Toïs* genaamd.

waarts, met naauwlettendheid onderzocht werd. De uitkomsten waren intusschen, in de hoofdzaak, dezelfde als die van ons eerste bezoek, hiervoren reeds opgegeven (*). De afgezondene inlanders kwamen gezamentlijk tegen den avond terug en bragten twee of drie bewoners van den Fatoe Kail mede. Een hunner bood ons een stukje gedegen koper, ter grootte van een gewoon duivenei, ter bezigtiging en te koop aan. Volgens zijn zeggen was het, eenige jaren geleden, na eene sterke afwatering en daarbij plaats gehad hebbende afstortingen der oevers, door een' kleinen jongen in de rivier gevonden, zijnde het hem echter niet bekend, dat na dien tijd ooit weder iets dergelijks gezien was. Evenmin wist hij ons iets aangaande het besproken groote stuk koper of het offeren in de Noi Nitie mede te deelen. Wel meende hij zich uit zijne jeugd te kunnen herinneren, dat een oud moedertje, welke reeds lang overleden was, aan den oeverkant der rivier had gewoond; doch deze was hem niet bekend geweest als bezitster van een groot stuk koper, maar wel als zeer bekwaam in het toebereiden van geneesmiddelen. Al zijn weten bepaalde zich tot dit weinige, terwijl hetgeen ons door de op kondschap uitgezondenen berigt werd, in allen opzigte even oppervlakkig en onvolledig was. — Dien dag werden ook de twee gevangene Amakonoërs losgelaten en onder geleide van eenige Tomokongs en voorvechters aan Fettor Pitai overgeleverd, met de vrees aanjagende bedreiging vanwege den Resident, dat, als op zoodanige manier weêr menschen langs den weg mogten gevonden en door ons gevat worden, zij zonder genade zouden worden doodgeschoten.

Den 9den october, des ochtends te 9 ure, verlieten wij de oevers der Noi Nitie, en trokken langs den vroegeren weg, westwaarts naar de Noi Bitoil of Nonie, waar wij ons hadden voorgenomen, tot den volgenden dag rust te houden. Wij bereikten die rivier, zonder eenig meldingswaardig voorval, tegen 3 ure, maar vonden thans evenmin een' druppel waters in hare bedding, als een frisch grasscheutje aan hare oevers, waardoor wij ons genoodzaakt zagen, van besluit te veranderen en onzen marsch onverwijld, den Fatoe Leeoe op, te vervolgen tot aan eene plaats, welke in beide de onontbeerlijke behoeften van paardenvoeder en drinkwater, eenigermate konde voorzien. Dit gelukte ons niet voor 5 ure na den middag, alswanneer wij bij eene kleine, opene en met half dor gras bedekte vlakte aan de noordoostelijke helling van den Fatoe Leeoe, eene kuilvormige diepte ontdekten, met eenig uit den grond wellend water. De voorraad was intusschen, voor zoo veel dorstige menschen en paarden, zoo gering, dat het noodig werd geacht, dadelijk twee soldaten als wachters bij de bron te plaatsen, ten einde de toepassing van het overal geldende spreekwoord: »ieder voor zich-zelven, God voor ons allen," voor te komen en te beletten, dat de eersten de besten den kleinen voorraad geheel uitputteden en de laatsten niets meer vonden. Men zal zich gemakkelijk kunnen voorstellen met hoeveel drift de meeste van onzen stoet, na den ganschen dag, berg op en berg af, de brandende hitte der zon te hebben gebraveerd, zonder hunne lippen te kunnen bevochtigen, op den gewenschten waterkuil losgingen, om zich door eenen dronk te verkwikken. De dorst van onze arme paarden kon, tot ons leedwezen, slechts sober gelescht worden, en het was waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat zij het drooge gras, niettegenstaande zij sedert den ochtend maar zeer weinig gehad hadden, lang besnuffelden en slechts kieskaauwend vermaalden. Wij waren thans blijde, dat een deel onzer volgelingen, uit de landschappen

(*) Bl. 189.

Amabie en Amarassie, ons in den loop van dien dag verlaten hadden, om langs den kortsten weg, bezuiden den Fatoe Leeoe, huiswaarts te keeren. Andere, te Pritti, Babauw of daaromstreeks woonachtige inlanders gaven te kennen, dat zij gaarne, na een paar uren rustens, van den koelen en door de maan verlichten nacht wenschten gebruik te maken, om hunne reis te vervolgen, hetgeen hun gereedelijk werd toegestaan. Toen de dageraad van den 10[den] october begon te schemeren en wij, door het luidruchtig gejoel, dat onze tenten omgaf, gewekt, ons hadden gekleed, waren ook reeds onze reisgenooten in gereedheid en het sein tot het opbreken wachtende. Dit ongewone verschijnsel van spoed en wakkerheid trof ons, doch niet minder het gezigt tot welk een klein getal onze bedekking in eenen enkelen dag versmolten was. Wij beijverden ons, aan deze laatste getrouwe begeleiders in zoo verre genoegen te doen, dat wij met zonneopgang te paard stegen en naar Pritti voorttrokken, welk dorp wij te 4 ure in den middag welbehouden bereikten. — Dien dag voerde ons het pad, gelijk op de kaart is aangetoond, benoorden den Fatoe Leeoe, door het gebergte. De geognostische gesteldheid zoowel als de vegetatie verschilden daar niet veel van die, welke wij meer zuidelijk hadden waargenomen. De weg slingerde, met afwisselende rijzing en daling, langs meer of min steile hellingen, somwijlen over platte bergruggen en door vlakke dalen van meerdere of mindere uitgestrektheid. De meeste rivierbedden in deze bergstreek lagen droog. Als voorname bergtoppen of hoog uitstekende rotsen, welke wij van nabij zagen, vermelden wij de volgende: benoorden den Fatoe Leeoe verhief zich de Fatoe Bimnassie, waar een Tomokong van Takai, Kasnoebej genaamd, zijn verblijf houdt, terwijl meer westelijk de Fatoe Binino (of Timoe) gelegen is, welke aan Nei Woko, een' Otapaha van Takai, ter woon verstrekt. Wij togen tusschen die twee rotsen door, gelijk wij ook tusschen de eerstgemelde en den Fatoe Leeoe, meestal in eene westelijke rigting, gedaan hadden. De weg leidde van hier in meer zuid-westelijke kronkelingen naar den Fatoe Sobeh, aan welks voet een Timoreesch gehucht ligt, en niet ver van daar eene onschatbare welbron, aan wier frisch en kristal helder water zich menschen en beesten niet weinig te goed deden. Deze lafenis, kostelijker dan het kostelijkste druivennat, kwam ons thans dubbel te stade, naardien het in de half dorre en luttel lommer biedende bamboes-wildernissen, welke wij doortrokken, gloeijend heet was. Langzaam dalende, kwamen wij omstreeks het middaguur in de diepte van een wijd dal, aan de vrij breede, doch geheel drooge bedding eener rivier, wier oevers met hooge casuarinaboomen prijkten. Wij volgden een tijdlang dezelfde rigting, nu eens midden door de bedding, dan weder langs hare oevers pad kiezende, tot wij, kort daarna, de tamelijk steile helling van de berghoogte Netem Oibemeh bestegen, op wier top ons in het zuid-westen en zuiden een overheerlijk vergezigt verbeidde over de vruchtbare vlakte van Pritti en Babauw, en op de baai van Koepang. Dan, hoezeer dit verrukkelijk natuurtafereel, bij hetwelk het schrale binnenland, pas door ons verlaten, zoozeer afstak, ons ook mogte bekoren, konden wij hier toch niet lang verwijlen; de lucht was te drukkend heet, om met opgewektheid te kunnen genieten, en ook de zucht om het oord zelf, dat zich zoo aanlokkelijk voor ons oog ontrolde, spoedig te betreden, dreef ons voorwaarts. Wij daalden langs eene minder steile afhelling naar beneden en, na nog eenige golvige voorheuvels te zijn overgetrokken, zagen wij ons in eene vlakte verplaatst, welke door hare frissche wateren en levendig plantengroen een treffend tegenbeeld opleverde van het aangrenzende klipachtige en drooge gebergte, met zijne dorre en verschroeide vegetatie. Toen wij de boschaadjen van kokos- en pinangpalmen, van breedgetakte vijgen- en andere, zoo wilde als tamme vruchtboomen, onder welke Pritti als verscholen ligt, genaderd waren, trad het

meerendeel der bewoners, vooral vrouwen en kinderen, ons met blijkbare vreugde te gemoet en verwelkomde juichend ons en onze volgelingen, onder welke vele dier blijde schare eenen geliefden echtgenoot, vader of broeder terugvonden. Alles, wat leven ontvangen had, snelde nu ter hulp en verligting der vermoeide reizigers. Het was een waarlijk treffend schouwspel! Eene levendige gewaarwording van reine en innige vreugde, een diep gevoel van welwillendheid en liefde verloochenen zich ook bij het min beschaafde schepsel niet. Zij deden hem, in zulke zielroerende oogenblikken, hoog in onze achting rijzen, en vervulden ons voor hem en zijn lot met warme belangstelling.

Te Pritti, op den 11den october, werden de laatste der ons, zoo ter bedekking als tot het dragen van goederen gevolgde inlanders, van allen verderen dienstpligt ontslagen en hun vrijheid gegeven te vertrekken wanneer en werwaarts zij verkozen. Wij-zelven besteedden dien en den volgenden dag, te Pritti, hoofdzakelijk met het nemen van een overzigt en de behoorlijke verpakking der bijeengebragte voorwerpen. Den 13den october, des avonds te half elf ure, begaven wij ons met fakkellicht naar den oever der baai, werwaarts dwars door het moerassige bosch een weg is geopend, breed doch allermoeijelijkst te begaan, vooral des nachts, vermits groote boomstammen overlangs zijn naast elkander geplaatst, over welke men, wel droog voets, doch niet zonder gevaar van zijne ledematen te breken, den afstand van omtrent een vierde uurs moet afleggen. De vloed had op dit tijdstip zijnen hoogsten stand bereikt. Wij scheepten ons gezamentlijk in eene, aan den Heer Hazaart behoorende en tot dat einde aldaar gereed liggende, zoogenaamde whalers-sloep, door hare scherpe kiel, door hare smalte bij aanzienlijke lengte, geheel tot het snelvaren ingerigt, en bereikten met haar, bij helderen maneschijn en door het afloopende water begunstigd, des nachts even na 1 ure Koepang. De tien Solorezen, welke met korte pagaais de sloep voortroeiden, hielden gedurende den ganschen overtogt geen oogenblik den mond gesloten, maar zongen onophoudelijk, op de door hen geliefkoosde wijze: *elele alorej*, allerlei, op den afgelegden togt toepasselijke, of van oudsher onder hen bekende liedjes. Wij hebben reeds vroeger (*) van die zeevarende eilanders zoodanig een *Panton* of Maleisch zangstukje medegedeeld. Even als dit, bestaan zij doorgaans uit vierregelige coupletten met afwisselende rijmen, zijnde iedere regel gewoonlijk uit tien of negen, zelden uit acht lettergrepen zamengesteld. Zulk een couplet wordt meestal solo, en daarna, als refercin, met kleine veranderingen van maat en toon, »elele alorej," door alle te zamen gezongen. De inhoud dezer liedjes is veelal allegorisch, en zoo zij tot plaatselijke omstandigheden of gebeurtenissen betrekking hebben, staat het den solozanger vrij, ze door luim en boert en geestige invallen te verrijken en zijne hoorders op die wijze nog meer te vermaken (†).

(*) Bl. 88.

(†) Uit het aanzienlijke getal soortgelijke *Panton's*, door ons te Koepang verzameld, kiezen wij de twee volgende, zeer bekende coupletten, ter mededeeling, om den geest daarvan eenigzins te doen kennen.

Orang ber-djâlan satengah djâlan, *Dengan s'wâra-lah merapâti.* *Ter-kedjut bângon satengah mâlam,* *Bânjakh sâkit di dâlam hâti.*	Zij loopt den halven weg ten eind' En doet haar stem als die der duive hooren. Ze ontwaakt verschrikt te middernacht, Het hart met droefenis vervuld.
Kieta ber-lâjar menjoesor tânah, *Di poeloe Genteng membli sirih;* *Dâpat ingat-lah goenong tânah,* *Akan menjasal râsa sendiri.*	Wij zeilen langs de kust steeds voort; Op 't eiland Genteng koopen wij betelbladen. De gedachte aan de bergen en den geboortegrond, Verwekt berouw en doet het afzijn ons gevoelen.

IV.

Berigten omtrent de landschappen Amanoebang en Fialarang.

Wij vereenigen onder dit hoofdstuk eenige losse berigten, die wij, ondanks hunne onvolledigheid, gemeend hebben, niet te moeten achterhouden. De landschappen Amanoebang en Fialarang zijn niet door ons bezocht. Al hetgene wij omtrent Amanoebang kunnen mededeelen, bepaalt zich tot eene volksoverlevering en tot eenige, ons door den Resident Hazaart verhaalde, bijzonderheden aangaande de vijandelijke stemming van dat landschap tegen ons Gouvernement en de roofzuchtige geaardheid zijner bewoners in het algemeen; terwijl ons ten opzigte van Fialarang een officieel verslag ter beschikking staat, in der tijd door wijlen den Heer Macklot over zijne onderzoekingen aldaar, aan de Hooge Regering te Batavia overgelegd. — Wij beginnen met de overlevering van Amanoebang.

Zekere Radja Abineno van het distrikt Houmeen, in het landschap Amarassie — zoo luidt het verhaal — had eenen Rottineschen slavenjongen, die verscheidene nachten achtereen, in den droom een vlammetje zag flikkeren, nu eens op den kop van een paard, dan weder op dien van eenig ander huisdier. Dit droombeeld verwekte, naar aanleiding van het bij de Indische volken vrij algemeen heerschende bijgeloof, dat het zien van vlammend vuur in den droom, geluk voorspelt (*), in hem de gedachte om een vermetel waagstuk te ondernemen, ten einde aldus van zijnen kant, het vervullen dier voorspelling in de hand te werken. Hij besloot zijnen heer en meester van al zijne gouden en zilveren schatten te berooven en nam daarmede de vlugt oostwaarts naar *Banāma* of Amanoebang, hetwelk door een' zwak en weinig bemind' vorst geregeerd werd. Tot op zekere hoogte, in de nabijheid van een tot dat landschap behoorend dorp genaderd zijnde, ontstak deze avontuurlijke vlugteling, op eene klip, gedurende den nacht, een groot vuur, hetwelk door de bewoners der omstreken met verbazing werd opgemerkt. Zoodra het dag geworden was, spoedden zich velen derwaarts, ten einde te onderzoeken, wat er omging en door wien dat vuur ontstoken was. Daar ter plaatse gekomen, vonden zij den jongeling, geheel met gouden en zilveren platen en andere voorwerpen van groote waarde omhangen, hetgeen hunne verbazing ten top deed rijzen. Op hunne vragen: wie hij was en van waar hij kwam, gaf hij ten antwoord, door Oesi-neno gezonden en van den hemel nedergedaald te zijn, om over deze landstreek en het haar bewonende volk te heerschen (†). Na deze verklaring werd hij door de aan-

(*) In een' bundel van een honderd-en-dertigtal, in het Maleisch geschrevene droomuitleggingen, door ons van Timor medegebragt, vindt men, onder anderen, omtrent het vuur het volgende aangeteekend:

Indien iemand droomt: eensklaps een vuurtje te zien, beteekent zulks, dat hij spoedig van een' ander' hulp zal erlangen.
Indien iemand droomt: dat het in zijn huis brandt, beteekent zulks, dat hij weldra werk zal bekomen.
Indien men droomt: van een hoog vlammend vuur, beteekent zulks, langdurigheid des levens.
Indien men droomt: dat een huis afbrandt, beteekent zulks, vermeerdering van kennis.

(†) Dit gedeelte van het verhaal doet onwillekeurig denken aan sommige oude overleveringen van andere Indische volken. Van eene treffende overeenkomst vooral is die der Makassaarsche koningin *Tomanoeronga*, d. i. die uit den hemel is neêrgedaald, welke, volgens het volksbijgeloof, na het overlijden van den vierden koning van Makassar, *Kraëng Katanka*, op zekeren dag, als eene zeer schoone vrouw, met eene gouden keten omhangen, van den hemel daalde en onmiddellijk door de Makassaren tot hunne Koningin werd aangenomen. Zie Tijds. voor Neêrl. Indië, 1842; I, p. 428.

wezigen verzocht, hen naar hun dorp te vergezellen, aan welke uitnoodiging hij gereedelijk voldeed, met het gevolg, dat men nog dienzelfden dag den wettigen vorst van daar verdreef, en de slavenjongen als Radja van Amanoebang werd aangenomen. Deze gebeurtenis had plaats vóór dat de blanke menschen op Timor kwamen; en het nieuwe vorstengeslacht is van toen af tot op den huidigen dag, in het bezit des opperbestuurs van dat landschap gebleven. — Het is ten gevolge der belofte, door hunnen bedrogen' en beroofden voorzaat gedaan, dat Abineno's nakomelingen, tot welke ook de tegenwoordige Radja van Houmeen is behoorende, het grondgebied van Amanoebang niet betreden mogen; het is voor hen *pomali* (of *taboe*, gelijk de eilanders in den Stillen Oceaan het zouden noemen), dat is: met een zedelijk verbod bezwaard.

Wij hebben hiervoren (*) reeds aangemerkt, dat Amanoebang eertijds tot Amabie behoorde, van welk het zich, even als eenige andere aangrenzende landschappen, van lieverlede heeft weten onafhankelijk te maken. In 1752 heeft het eene overeenkomst met de Hollandsche Oost-Indische Compagnie aangegaan, waarbij zijne zelfstandigheid bekrachtigd en de Radja in de rij harer inlandsche bondgenooten opgenomen werd. De destijds regerende vorst en zijne opvolgers, tot in het begin dezer eeuw, hebben met het Hollandsche bestuur te Koepang steeds in de beste verstandhouding geleefd; doch sedert het gebied is overgegaan in handen van Radja Louis — een' man, van welken men de beste verwachtingen meende te mogen koesteren, als hebbende hij een gedeelte zijner jeugd te Koepang doorgebragt en tevens het lidmaatschap der Hervormde kerk aangenomen — sedert dien tijd is de eensgezindheid ten eenemale verbroken. Radja Louis maakte zich de magteloosheid van ons bestuur te Koepang, ten tijde der groote staatkundige verwikkelingen en rampspoeden van het moederland, ten nutte, om zijne heerschzucht ongestraft bot te vieren en zich en zijne onderdanen door plundering te verrijken. Hij versterkte zijne rotsen, trachtte langs geheime wegen vuurwapenen en buskruid te erlangen, deed zijn volk in het gebruik dier wapenen oefenen, en zond hen vaak naar de westelijke landstreken op roof uit. Deze onbeteugelde vrijbuiterij maakte Amanoebang weldra zoodanig berucht en gevreesd, dat vele der naburige bewoners tot binnen zijn grondgebied hunne veiligheid zochten, terwijl meer nog allerlei slecht gespuis van heinde en veer derwaarts trok en het getal vrijbuiters aanmerkelijk vermeerderde. De Heer Hazaart, reeds tijdens den Gouverneur-Generaal Daendels, Resident te Koepang en ook onder het Engelsche tusschenbestuur dien post bekleedende, heeft de beperkte middelen, welke hem ten dienste waren, herhaalde malen beproefd om de magt van Amanoebang te fnuiken en, ware het mogelijk, Radja Louis tot redelijker inzigten te brengen, hetwelk hem echter slechts ten halve is mogen gelukken. Die maatregelen waren niet alleen dringend noodzakelijk ter handhaving der rust en der veiligheid in de onmiddellijk onder het Gouvernement staande landstreek, maar voor den Resident ook verpligtend, ter naleving der met de bondgenooten aangegane verdragen, om deze in de verdediging en bescherming van hun grondgebied werkdadig te ondersteunen. De zwervende benden van Amanoebang, welke, gelijk de voormalige beruchte Pindarries van het plateau van Dekan, met welke zij inderdaad, schoon op eene kleinere schaal, kunnen vergeleken worden, hunne rooftogten meestentijds te paard ondernemen, overvielen op het onverwachts, nu hier dan daar, een dorp of gehucht in de

(*) Bl. 146.

naburige rijkjes, sloegen de mannen, welke levend of dood in hunne handen vielen, het hoofd af, en voerden de vrouwen, benevens al wat waarde had, met zich mede. Buffels en paarden waren vooral van hunne gading; doch het allermeest vuurwapenen en in het algemeen alle soort van krijgsbehoeften. Waar zij krachtigen tegenstand ontmoeteden en eenige van hen sneuvelden of zwaar gewond werden, namen zij bloedige wraak en verbrandden en vernielden alles, zoodra de zege aan hunne zijde was. Zij werden hoe langer zoo stouter en waagden het zelfs, in hunnen overmoed, hunne strooptogten tot bij Babauw uit te strekken. De Resident geen kans ziende, deze lastige buren in hunne versterkte schuilhoeken en natuurlijke burgten met goed gevolg te bevechten, poogde in de eerste plaats het Gouvernements-gebied eenigzins te dekken, door in en rond Babauw een aantal Rottinezen zich met ter woon te doen vestigen, terwijl niet lang daarna, toen, in navolging der Amanoebangers, meer noordelijk en digter nog aan onze oostelijke grenzen, eene nieuwe rooverbende, onder het beleid van het volkshoofd Pitai, te voorschijn trad, hij met hetzelfde doel te Pritti (*) een gehucht stichtte. — De Resident Hazaart heeft, gelijk wij reeds aanmerkten, onderscheidene malen met eenige duizend gewapende inlanders, zoo Timorezen, als Rottinezen en Sawoenezen, krijgstogten naar Amanoebang ondernomen. Zijne laatste onderneming derwaarts had plaats in het jaar 1822. En waren ook de uitkomsten niet in allen deele bevredigend, zij strekten den plunderzuchtigen Amanoebangers ten minste ten bewijze, dat men de onderdanen der Gouvernements-bondgenooten niet geheel lijdelijk en straffeloos liet berooven en uitmoorden. De laatste togt vooral bleef niet geheel en al zonder goede uitwerking, want van dien tijd af werden nog slechts zelden en alleen des nachts, hier of daar in de onder Gouvernements bescherming staande westelijke landschappen, door de Amanoebangers kleine rooverijen gepleegd.

Wij willen de hier opgegevene feiten tevens doen strekken ter beoordeeling van de oppervlakkige en ongerijmde redeneringen van den Heer de Freycinet (†). Ongerijmd noemen wij die vooral, omdat het ons volstrekt onbegrijpelijk is, hoe de vriendschappelijke betrekking met ons, den Radja van Amanoebang en zijnen onderdanen lastig zoude hebben kunnen worden en hem reden hebben gegeven tot het »verheffen van den standaard der onafhankelijkheid," gelijk de Heer de Freycinet het, in den ijver zijner welsprekendheid, gelieft te noemen. Wie eenigzins met Timor en de staatkundige betrekkingen der Nederlanders tot hunne bondgenooten aldaar bekend is, weet, dat noch die vorsten, noch hunne onderdanen het minste aan hunne blanke beschermheeren hebben op te brengen, hetzij in geld, hetzij in goederen; dat zij zelfs geene andere diensten hebben te verrigten, dan nu en dan eens, bij algemeene oproeping, ter gelegenheid eener buitengewone gebeurtenis, zoo als b. v. die onzer reis naar het binnenland, bij onverwachte vijandelijke bewegingen en dergelijken, en dat zij eindelijk in de vrije beschikking over hunne landerijen en de voortbrengselen van dezelve, niet de minste beperking of belemmering ondervinden: met één woord, zij betalen geene schatting, hoe ook genaamd, hetgeen trouwens ook uit de geringe Gouvernements opbrengsten genoegzaam kan blijken (§), zijn aan geene, zoogenaamde heeren-

---

(*) Zie boven bl. 161.

(†) Voyage, Partie hist. T. 1, p. 537.

(§) Omstreeks het einde der vorige eeuw waren de inkomsten op verre na niet toereikende om de uitgaven te dekken, bedragende de eersten niet meer dan ƒ 10,000—ƒ 11,000 in het jaar. Om in deze finantieële onevenredigheid eenige overeenstemming te brengen en de baten zoo mogelijk te vermeerderen, besloot men, in 1792, het monopolie op

diensten, geregeld onderworpen, en kunnen planten, fokken, koopen en verkoopen naar verkiezing en goeddunken. Alleen vuurwapenen en buskruid zijn verbodene artikelen, en waren zulks ten allen tijde, ook onder het Britsche tusschenbestuur.

Wat de natuurlijke gesteldheid des lands van het onderhavige distrikt betreft: zij is, volgens den Heer Hazaart, zeer berg- en heuvelachtig, zonder echter eenen enkelen zeer hoogen berg te bezitten; doch de Fatoe's of afzonderlijk staande rotsgevaarten, zijn er vrij menigvuldig. Het was in deze, dat de bedreigde vrijbuiters zich hoofdzakelijk hadden verschanst. Zij deden nu en dan op het onverwachts uitvallen, somwijlen met ruiterbenden van 500—600 man, welke alsdan gewoonlijk op enkele afzonderlijke troepen der belegeraars, wild en woest, onder een vreeselijk geschreeuw losrenden, maar ook met dezelfde snelheid, in wanorde weder naar hunne rotsspelonken terugvloden, zoodra zij bemerkten, zich in het getal hunner vijanden vergist te hebben, of dat deze hen met mannelijken moed afwachtten en tegen den eersten dollen en schrikwekkenden aanval onbewegelijk pal stonden. Had echter het tegenovergestelde plaats; werd de onverwachts besprongen troep door angst overmeesterd en nam hij in wanhoop en verwarring overijld de vlugt, hetgeen twee- of driemaal gebeurde, dan was het verlies aan onze zijde steeds aanmerkelijk, daar allen, welke het ongeluk hadden achterhaald te worden, gruwelijk afgemaakt en onthalsd werden. — De bevolking van Amanoebang zal, volgens ingewonnen berigten, in het geheel niet meer dan 8000—9000 zielen bedragen (*). Doch men vergete daarbij niet, dat, ingeval van oorlog tegen eene vreemde en algemeen gevreesde magt, vele weêrbare mannen uit de meer oost- en noordelijke streken ter hulpe snellen en het bedreigde grondgebied helpen verdedi-

---

Timor in te trekken en het heffen van in- en uitgaande regten, benevens pachten in te voeren. Hierdoor verbeterde de stand der zaken eenigermate, zoodat in het begin der tegenwoordige eeuw de ontvangsten nagenoeg met de uitgaven in evenwigt waren. Toen echter weinige jaren later de oorlog in Europa uitbrak en daardoor de handel belemmerd werd, gingen de pachten en daarmede tevens de inkomsten aanmerkelijk achteruit. Ook gedurende het Britsche tusschenbestuur is er jaarlijks een aanzienlijk te kort geweest. Na den algemeenen vrede en het herleven van den handel, verbeterde deze gesteldheid en wogen in de eerste jaren, nadat (in 1817) het Nederlandsche Gouvernement wederom in het bezit van Timor was gesteld, de inkomsten ten naasten bij de uitgaven op; doch de oorlog tegen Amanoebang verbrak weldra weder dit evenwigt ten nadeele der koloniale middelen. Ten opzigte van het tegenwoordige tijdperk verwijzen wij naar onze, op bl. 143 medegedeelde opgaven, waaromtrent wij echter hier aanmerken, dat in de laatste jaren de inkomsten slechts tusschen de *f* 26,000 en *f* 30,000 bedragen hebben.

(*) In de Oosterling, D. 2, bl. 16, is haar getal op 12,000 gesteld, terwijl Freycinet het op 20,000 schat. Deze echter is baarblijkelijk niet minder hier zijn willekeurig idée gevolgd, dan in de optelling der van het Nederlandsche Gouvernement afhankelijke Timoresche landschappen, waarbij door hem onder anderen twee namen: Muni en Stolo, worden opgegeven, van welke wij nooit hebben hooren spreken. Hij zegt voorts ook aangaande de statistieke verdeeling van Timor: »On partage ordinairement Timor en deux grands états ou provinces: celle du Nord-Est se nomme *province de Bellos*, et l'autre, *province de Vaïkénos*." Of dit laatste woord misschien uit den Beloneschen tongval afkomstig is, laat hij ons raden; de Timorezen kennen het evenmin als den naam *Véalé*, onder welken Freycinet een koninklijk stamhuis vermeldt, dat de westelijke streken van het eiland zoude beheerschen. Zie Voyage, I, p. 552, 553, 555 en 630. Wij merken alleen nog aan, dat de klank der twee laatste namen eenigzins doet denken aan het Belonesche vorstengeslacht van Waiwiekoe-Waihalie. Op het vlugge geschrijf van Freycinet, gedeeltelijk steunende op dat van zijnen dikwerf oppervlakkigen voorganger Péron, is volkomen van toepassing, hetgeen Abel Rémusat in zijne Recherches sur les langues Tartares aanmerkt: »Rien n'est plus facile que de jeter au hasard des suppositions sur le papier, et d'annoncer avec mystère qu'on pourra les soutenir un jour. Il faut ensuite de volumes pour réfuter une seule parole de ce genre," enzv.

gen; ofschoon in gewone tijden de bewoners van diezelfde streken dikwerf onderling in veete leven en er steeds op uit zijn, elkander van have en goed te berooven, even als eertijds de Mahratten in Centraal-Indië.

Wij gaan thans van den zuidkant naar de noordkust van Timor over, om ook omtrent het Beloneesche landschap Fialarang, in welks strandgebied, te Atapoepoe, de meest oostelijke Nederlandsche post op dit eiland gelegen is, eenige berigten te geven, voornamelijk geput uit het vermelde rapport van wijlen Dr. Macklot. Terwijl ik, even als de Teekenaar van Oort, in de laatste helft van de maand maart 1829, te Koepang ziek lag, ondernam de Heer Macklot, vergezeld van den Teekenaar en Administrateur der Natuurkundige Commissie, G. van Raalten, eenen togt naar Atapoepoe, om, gelijk hij in zijn verslag zegt, in die streek onderzoek te doen naar het aldaar voorkomende kopererts. Tot de reis derwaarts bood zich eene gunstige gelegenheid aan met het, te Koepang te huis behoorende, barkschip de Goede Intentie, hetwelk, met den zendeling Le Bruyn aan boord, zijne jaarlijksche reis deed naar de Sarawatti-eilanden (Kisser, Letti, Moa enzv.), ten einde den staat en de uitbreiding op te nemen van de Christelijke Godsdienst, en het welvaren der aldaar vanwege het Nederlandsche Zendelings-Genootschap werkzame leeraars (*). De bark verliet den 19den maart, des avonds te 8 ure, de reede van Koepang en kwam, wegens flaauwe, door stilte afgewisselde winden, eerst tegen den middag van den 24sten dier maand, op de hoogte van Atapoepoe, alwaar de Heeren Macklot en van Raalten, op aanmerkelijken afstand van het land, met eene sloep naar de plaats hunner bestemming werden afgehaald, terwijl de Heer Le Bruyn onmiddellijk zijne reis vervolgde. Bij het aan wal stappen te Atapoepoe werden mijne ambtgenooten door een' gepensioneerd' onderofficier, welke daar als kommandant was geplaatst, in volle montering ontvangen. Deze man, een Amsterdammer van geboorte, was in jeugdigen leeftijd naar Oost-Indië gekomen, en had reeds bij de veertig jaren in dat wereldoord doorgebragt, waarvan acht of negen, als eenige Europeaan, op het afgelegene en eenzame Atapoepoe. Gelijk, volgens Azara en andere schrijvers, de Spaansche Paters in Paraguay en sommige Portugezen te San Paulo, na een lang verblijf onder de inboorlingen, hunne moedertaal vergaten en niet anders dan het Guarani spraken, zoo ook kon deze Amsterdammer zich niet dan zeer gebrekkig en met veel inspanning in het Hollandsch verstaanbaar uitdrukken; Maleisch en Beloneesch sprak hij echter zeer vlug, waardoor

(*) Het heeft ons niet weinig bevreemd, uit de pen van den Heer G. W. Earl, die anders evenmin een vriend is van de zendelingen, als van de Hollanders, welke beide hij, vooral in zijn, onder den titel van The Eastern Seas, in 1837, in het licht gegeven werk, op meer dan eene plaats, door allerlei lasterlijke aantijgingen bezoedeld heeft, van uit die pen, zeggen wij, in den lateren tijd, eens een gunstig oordeel te zien vloeijen: juist niet omtrent de Hollanders en hun koloniaal bestuur, want in dat geval zouden zij eerst geen gezag meer in den Indischen Archipel moeten uitoefenen; maar aangaande de verrigtingen en grondbeginselen der door den Heer Earl op de Sarawatti-groep ontmoete zendelingen. In zijnen, kort daarna, over dien togt geschreven brief, welke in het Journal of the Royal geographical Society of London, 1841, Vol. 2, is afgedrukt, leest men daaromtrent, onder anderen, het volgende: »De gansche bevolking van Kisser zoude gemakkelijk bekeerd kunnen worden, indien de zendelingen zich niet verzetteden tegen het doopen van volwassenen, alvorens die eenen langen proeftijd hebben ondergaan en genoegzaam met de Heilige Schrift bekend zijn. Vele Heidensche inboorlingen, welke tegen deze moeijelijkheden opzien, zenden niet te min hunne kinderen naar de school, opdat deze ten minste Christenen mogen worden. Dit heeft ten gevolge, dat men huisgezinnen aantreft, waar de ouders ongedoopt, in onwetendheid voortleven, terwijl hunne zonen en dochters, onder hetzelfde dak, ledematen der Christelijke kerk zijn."

bij den Heer Macklot van veel dienst was bij het ondervragen der landbewoners. Na een verblijf van drie weken, van welke de Heer Macklot acht dagen tot de reis door het binnenland had besteed, verliet hij den 15den april, met zijnen zieken reisgenoot van Raalten, die door eene galkoorts was aangetast, Atapoepoe en kwam den 20sten dier maand op Koepang terug, doch alléén, daar de kranke was bezweken (*) en hij zelf in een' staat van gezondheid verkeerde, die veel te wenschen overliet.

In onderscheidene der in lateren tijd openbaar gemaakte geschriften omtrent Timor, wordt met meer of minder ophef gewaagd van het in den jare 1818, tusschen de Nederlanders en de Portugezen ontstane geschil, ten opzigte hunner aanspraak op Atapoepoe. Vooral de Heer de Freycinet weidt, in zijn reisverhaal, aan dit onderwerp vele bladzijden druks, en is dus ook hier aan zijne zucht tot veelschrijverij getrouw gebleven. Of echter zijne vlugge redeneringen altijd op stevige gronden steunen, of zijne oordeelvellingen niet vaak wat onbekookt en eenzijdig zijn, willen wij liefst in het midden laten. In deze heeten zij op inlandsche bewijsstukken te berusten. Wij zullen ons de moeite niet geven, dien Heer in het breede te wederleggen, maar ons liever eeniglijk bepalen tot eene korte opgave van de ware toedragt der zaak, zoo als wij die uit officiële bronnen hebben leeren kennen.

In de laatste helft van het jaar 1818 ontvingen Kommissarissen-Generaal — de Heeren Elout, Baron van der Capellen en de Schout bij Nacht Buyskes, welke na den algemeenen vrede, de Nederlandsche Oost-Indische volkplantingen van het Britsche bestuur hadden overgenomen — eene aanklagt van den Portugeschen Gouverneur van Delli, tegen den Heer Hazaart, Resident van het westelijk, onder Nederlands gezag staande gedeelte van Timor, waarbij deze beschuldigd werd, »het grondgebied van Zijne allergetrouwste Majesteit geschonden en zich mishandeling en geweld tegen Portugesche militairen veroorloofd te hebben" (†). Eenige ambtenaren in Commissie, ontvingen dien ten gevolge van Kommissarissen-Generaal den last, zich onverwijld naar Timor-Koepang te begeven, ten einde het gedrag van den Heer Hazaart en de regten van het Nederlandsche Gouvernement met naauwgezetheid te onderzoeken en, naar bevinding, de zaken in den vroegeren staat te herstellen; terwijl de Heer Hazaart, ter verantwoording, naar Batavia ontboden werd. Zoowel uit zijn verslag, als uit dat der Commissie, bleek het gebeurde echter weldra van geheel anderen aard te zijn, dan door den Portugeschen Gouverneur aan het Opperbestuur van Java was voorgesteld; dat, wel verre van dezerzijdsch misbruik en aanmatiging, integendeel de aanspraak van het Nederlandsche Gouvernement op het grondgebied van Atapoepoe, door den Kapitein-Generaal van Delli wederregtelijk werd betwist, terwijl de voorgewende mishandeling en het geweld, aan Portugesche militairen gepleegd, zich enkel en alleen bepaalde tot het aanhouden en doen straffen van twee of drie inboorlingen, welke zich van vijandelijke voornemens hadden verdacht gemaakt, door het rondsluipen om de wacht, blijkbaar met het doel om wapenen te ontvreemden, terwijl geen hunner, daar zij schier geheel naakt waren, zich als militairen hadden doen kennen. Een van hen, welke zeide van den Gouverneur van Delli den rang van Kapitein te hebben gekregen,

(*) Zie boven bladz. 132, waar de betreurenswaardige, door ons op Timor geledene verliezen, met weinige woorden herdacht zijn.

(†) Zie Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1840, D. 2, bl. 521.

gelijk men trouwens in de Portugesche bezittingen vele met militaire rangen betitelde inlanders vindt, had de vermetelheid gehad, de pas geheschen Nederlandsche vlag heimelijk te willen nederhalen en de Portugesche in hare plaats weder op te steken. Onder het plegen dezer weêrgalooze schennis van het volkenregt, door onze soldaten gevat zijnde, liet hem de Resident dadelijk aan den vlaggestok vastbinden en op staande voet vijf-en-twintig rietslagen toedeelen, welke, voor zoodanig feit wezentlijk niet te zware straf, die goede uitwerking had, dat het, na dien tijd, niemand meer in den zin is gekomen, onze nationale vlag aldaar in het minste te verontrusten. De Resident had, wel is waar, bij het doen gelden van ons regt op Atapoepoe, ten eenemale eigenmagtig gehandeld; doch mogt hij in het belang zijner Regering daarbij tijd verliezen? Was hij niet verpligt, haar gezag, in de hem toebetrouwde landen, zooveel mogelijk, ongeschonden te handhaven? Timor behoorde destijds, krachtens het besluit van Kommissarissen-Generaal, van 24 januarij 1817, tot het Gouvernement der Molukken. Dit leverde, in het onderhavige geval, de dubbele moeijelijkheid op tot het erlangen der noodige magtiging om te Atapoepoe eenen militairen post te plaatsen. De gemeenschap tusschen Timor en Amboïna, uit den aard der zaak, nog zeldzamer zijnde dan die van het eerstgenoemde eiland en Java, wordt door de moesons bepaald en heeft gewoonlijk over en weêr slechts twee of drie keeren in het jaar plaats. Er zouden dus zes of acht maanden verloopen zijn, alvorens de Resident eenig antwoord van Batavia had kunnen bekomen, welke omstandigheid dan ook wel bij de beoordeeling van zijn gehouden gedrag, door de regering in aanmerking werd genomen, terwijl deze, na alles naauwkeurig onderzocht en overwogen te hebben, den ganschen maatregel goedkeurde en den Heer Hazaart in zijne vorige betrekking als Resident van Timor en Onderhoorigheden op nieuw bevestigde. — Dat de Heer Hazaart het plan beraamd en laakbare pogingen in het werk gesteld zoude hebben, om Batoe-gedeh onder Nederlands gezag te brengen, is ten eenemale verzonnen en onwaar.

Ter bevordering der officiële gemeenschap tusschen Timor-Koepang en Java, werd door Kommissarissen-Generaal, bij besluit van 16 december 1818, de vroegere bepaling ingetrokken en Timor verklaard, voortaan eene onmiddellijke onderhoorigheid van Java te zijn, alwaar gelijke vrijheid van vaart en handel zoude bestaan, als in de overige Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, welke niet tot het Gouvernement der Molukken behooren (*). Bij besluit van den 25sten september 1836 werd vervolgens aan den handel op Timor nog meer vrijheid verleend. Het luidt woordelijk als volgt: »Met intrekking van het daarmede strijdige, te bepalen, dat het voortaan aan alle vaartuigen zonder onderscheid, mits voorzien van Neêrlands Indische zeebrieven of jaarpassen, zal zijn toegestaan om in de onderscheidene havens van Timor, handel te drijven" (†).

Atapoepoe, volgens den Heer de Freycinet, gelegen op 9° 0′ 48″ Z. breedte en 124° 51′ 1″ O. lengte van Gr., is slechts een klein, aan het zeestrand, binnen eene schoone baai, gebouwd en naar de landzijde door lage kustbergen omgeven dorp. Een Posthouder of Commandant, benevens een korporaal met vier soldaten, een vijftigtal Chinezen en omtrent twintig Rottinezen, maken er de geheele bevolking

---

(*) Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1840, D. 2, bl. 526.
(†) Zie de Javasche Courant van dien tijd.

uit. De baai, welke zonder ondiepten is, bij 5—6 vadem water, biedt aan de inlandsche vaartuigen en schepen van matige grootte (*), eene veilige ankerplaats tegen alle winden, uitgezonderd den noordelijken. De handel, welke daar gedreven wordt, mag bij de kleinheid van het dorp nog al aanzienlijk genoemd worden; de jaarlijksche uitvoer van sandelhout alleen bedraagt ongeveer 1000 pikols. Dit lokt vooral de zoogenaamde Joden van het Oosten, de Chinezen, derwaarts, en zoude veelligt hun getal sneller doen aangroeijen, indien Atapoepoe niet den naam had van zeer ongezond te zijn. Men schrijft zulks voornamelijk aan het drinkwater toe, hebbende men niet anders dan putwater, van hetwelk men meent, dat het rijkelijk met koperdeelen bezwangerd zoude zijn. De Heer Macklot kon echter met de fijnste, hem ten dienste staande reagentia, tot $\frac{1}{200000}$ pCt. van dit metaal aanwijzende, geen spoor er van in het door hem onderzochte water ontdekken. — De daar geplaatste Nederlandsche post heeft eigenlijk geen ander doel, dan de bevordering der handelsbelangen en de bescherming der bewoners van Koepang. Over de inboorlingen dier landstreek oefent hij evenmin eenig noemenswaardig gezag uit, als de naburige Portugesche bezitting te Batoe-gedeh. De te Atapoepoe gevestigde Chinezen daarentegen zijn verpligt, jaarlijks, onder de benaming van strandhuur, aan den Groot-vorst van Waiwiekoe-waihalie een hoofdgeld te voldoen.

Het landschap Fialarang is in zes kleine onderdeelen of distrikten verdeeld, hebbende elk zijn eigen opperhoofd, in de dorpen van denzelfden naam als de distrikten verblijf houdende, en gezamentlijk aan den genoemden Beloneschen Lieorai of Groot-vorst ondergeschikt en cijnsbaar zijnde. De namen dezer distrikten zijn:

1.) Djenilo, van de zes het kleinste in omvang, en tot welks gebied Atapoepoe is behoorende. Het opperhoofd van Djenilo voert den titel van Kapitein, en zijne woonplaats ligt slechts ongeveer een half uur gaans ten noord-oosten van den Nederlandschen post verwijderd.

2.) Balibo, heeft veel meer uitgestrektheid en ligt ten Z. O. van het voorgaande; de afstand tusschen de hoofdplaats en Atapoepoe bedraagt 9 uren rijdens. — Bewoners van dit distrikt hebben, volgens de reisbeschrijving van Pigafetta, in de laatste dagen der maand januarij 1522, toen de Spanjaarden, onder Magalhães' opvolger S. del Cano, Timor ontdekten en op die hoogte aan de noordkust ten anker lagen, aan boord van het schip Victoria, dezen blanken vreemdelingen het eerste bezoek gebragt, en hun kort daarna zeven buffels, vijf geiten en twee varkens geleverd, waarvoor die inlanders eenige stukken linnen, benevens katoenen- en zijdenstoffen, bijlen, messen, spiegels enzv. als tegengeschenk ontvingen (†).

3.) Fialarang. Dit distrikt, aan welk het geheele landschap zijnen naam ontleent, is het grootste van allen, en de Radja, onder welks bestuur het staat, oefent tevens eenigen invloed uit, op de opperhoofden der andere distrikten. Het dorp Fialarang ligt 9 uren paardrijdens, in zuid-oostelijke rigting van Atapoepoe. Niet ver van hetzelve vereenigen twee rivieren hare wateren, die alsdan onder den

(*) Zie Pl. 24. Het grootste der twee inlandsche vaartuigen is een gewone Padoewakan.
(†) Premier Voyage autour du monde, Paris, l'An IX; p. 213.

naam Wetoesa (*) Loïs, noordwaarts langs het dorp Balibo heenstroomende, bij Moubara zich in zee ontlasten. Eene andere, digt voorbij de hoofdplaats Fialarang stroomende rivier, Halimea genaamd, verdient wegens het stofgoud, dat hare bedding bevat, eene bijzondere vermelding. In dit distrikt is voorts de berg Lakaan gelegen, de hoogste van het gansche landschap.

4.) Lamakane. Grenst ten zuiden aan het voorgaande distrikt. Het hoofddorp, van denzelfden naam, ligt in Z. Z. Oostelijke rigting en 12 uren rijdens van Atapoepoe, aan eene rivier, Welseli geheeten, terwijl op geringen afstand van daar een ander bergwater stroomt, hetwelk onder den naam van Wetoesa Matamera bekend en aldus genaamd is, omdat het nooit helder en klaar, maar altijd troebel en roodkleurig bevonden wordt. De inlanders beschouwen dit verschijnsel als een groot wonder. Het door den Heer Macklot ingestelde onderzoek bewees, dat die troebele kleur haar ontstaan verschuldigd is aan de ijzerhoudende kleilagen van het gebergte, door welk deze rivier haren loop neemt.

5.) Naitimoe. De hoofdplaats van dit distrikt ligt in de rigting van het Z. Z. O. t. Z. en omtrent 16 uren rijdens van Atapoepoe. In hare nabijheid vindt men twee bergstroomen, Haliboï en Bauwati genaamd.

6.) Lida. In grootte volgt dit distrikt op Balibo en ligt ten westen van hetzelve. De hoofdplaats is 9 uren rijdens, in de rigting Z. t. W. van Atapoepoe, bij de rivier Oetoekama gelegen.

Hoever zich deze distrikten, met uitzondering van het eerst- en laatstgenoemde, oost- en zuidwaarts uitstrekken, en aan welke landschappen zij van die zijden grenzen, is ons onbekend. Alleen van Djenilo weten wij, dat zijn gebied onmiddellijk aan de Portugesche bezitting van Batoe-gedeh aansluit.

De uiterlijke gedaante van het landschap Fialarang is in het algemeen zeer bergachtig, en eigenlijke vlakten vindt men er nergens. De rivieren en bergstroomen zijn talrijk, en de plantengroei neemt in grootte, weelderigheid en rijkdom van vormen toe, naar gelang men de hooge bergen, in het midden van het eiland, meer nabij komt. In die streken bevatten de grootere valleijen hier en daar vele schoone rijstvelden. — Wij achten het niet ongepast, ten slotte van dit hoofdstuk, aan het Verslag der uitkomsten omtrent het mineralogisch onderzoek, eenige algemeene opmerkingen te ontleenen en mede te deelen; terwijl het overige, meer zuiver wetenschappelijk gedeelte, in onze geognostische schets eene plaats zal vinden. — Volgens opgave der inlanders zijn er in het distrikt Fialarang drie plaatsen, waar kopererts gevonden wordt, en in dat van Lamakane twee. In beide distrikten had de Heer Macklot slechts gelegenheid, éene zoodanige plaats te bezoeken, aangezien de inlanders weigerachtig bleven, hem ook naar de overige te geleiden, voorgevende, dat die plaatsen *pomâli* (heilig) waren, en door hen-zelven niet bezocht mogten worden. Dit woord *pomâli* (†), hetzij ter goeder trouw, uit dwaas bij-

(*) *Wetoesa* beteekent in het Beloneesch: rivier of bergstroom.

(†) Dit is te Timor en op de nabijliggende kleine eilanden zulk eene algemeen in zwang zijnde uitdrukking, dat schier alle reizigers er gewag van hebben gemaakt; meestal echter op dezelfde onbepaalde wijze, als gewoonlijk van het woord *taboe* der eilanders van den Stillen Oceaan, met hetwelk dit *pomâli*, in beteekenis en toepassing, werkelijk veel overeenkomst heeft. Het is ongetwijfeld van vreemden en wel van Javaanschen oorsprong, aangezien de Timorezen

geloof, hetzij louter als een bedriegelijk voorwendsel door de inboorlingen verzonnen, stond mijnen, zoo ijverigen als onvermoeiden vriend bij zijne onderzoekingen aldaar, zeer belemmerend in den weg, alzoo het dikwerf gebeurde, dat hem door de inlanders niet werd toegestaan, zich van een enkel keisteentje uit deze of gene rivier, van een enkel stukje van dit of dat rotsblok meester te maken, of deze of gene hoogte te mogen bestijgen, als zijnde die plaatsen en voorwerpen Pomâli. Zoo heeft hij, onder anderen, noch door goede woorden, noch door het aanbieden van geld en geschenken, toestemming kunnen erlangen, de rivier Halimea, bij het dorp Fialarang, in wier bedding, naar men zegt, goud zoude voorkomen, te mogen bezoeken, zoodat ongetwijfeld zijn leven op het spel zoude hebben gestaan, indien hij, in weêrwil van het verzet der inlanders, zich derwaarts hadde begeven. Hij mogt ook bij zijn vertrek uit dat distrikt, de verzamelde rotsstukken niet medenemen, alvorens daarvoor aan den Radja betaald te hebben, terwijl deze zich nog later bij den Resident te Koepang beklaagde, »dat die blanke Heer zijn land bedorven had." De twee, door den Heer Macklot voor het kopererts onderzochte plaatsen, lagen in het distrikt Fialarang, in eene streek Lasiotat genaamd, en in Lamakane, digt bij het dorp Raimea. Op beide plaatsen vindt men eene plek ijzerhoudende kleiaarde, in eene uitgestrektheid van 30—40 vierkante voeten, en rond door blaauwachtigen kleigrond omgeven. In die roode klei liggen kleine stukjes aardachtige malachit verspreid, die door de inboorlingen op de volgende wijze ingezameld worden. Gedurende de westmoeson, wanneer er eenigen tijd regen gevallen en de grond goed doorweekt is, begeven zij zich derwaarts, verzamelen de door het afstroomende water ontblotene stukjes malachit, en wasschen de roode kleiaarde uit in het water der gaten, welke tot dat einde, als vergaarbakken, opzettelijk door hen worden gedolven. De hoeveelheid kopererts, die hun deze bewerking oplevert, is intusschen over het geheel zoo gering, dat een huisgezin, vaak na onderscheidene jaren arbeids, naauwelijks zooveel bij elkander brengt, als voor de belletjes noodig is van een paardentuig, hetwelk zij daarmede versieren. Tot het uitsmelten van het erts gebruiken zij door hen-zelven vervaardigde aarden potjes, bij wijze van kroezen.

Ten opzigte van het algemeen gevoelen, dat het zand aan de zeekust van Atapoepoe stukken gedegen koper zoude bevatten, merkt de Heer Macklot aan, dat al zijne moeite vruchteloos is geweest, ze daar te vinden. Hij onderzocht met dat doel niet alleen persoonlijk al de oorden, welke hem waren aange-

---

het hoofdzakelijk jegens vreemdelingen gebruiken en, in hunne eigene taal, er dikwerf het woord *lêoe* voor in de plaats stellen. Vermoedelijk is *pomâli* afkomstig van het Hoog-Javaansche werkwoord ꦩꦭꦶꦃ *malih*, veranderen, verwisselen beteekenende, en overdragtelijk op eenig stoffelijk voorwerp toegepast, hetwelk door de gelofte van een' vorstelijk' persoon, of door de bezwering van een' zoogenaamd' toovenaar, onzigtbaar en denkbeeldig van innerlijke hoedanigheid veranderd of als gewijd en geheiligd beschouwd en, dien ten gevolge, in zedelijk opzigt, onder zekere verbodswetten geplaatst werd. Tot staving der juistheid van deze verklaring kunnen wij hierbij aanvoeren, hetgeen Raffles (Hist. of Java, II, p. 99 en 100) aanhaalt, namelijk: dat, volgens de overlevering der Sundanezen, de twee vorstelijke broeders Tjiong Wanara en Radhên Tandhoeran, omstreeks het jaar **1247** der Jav. aera of **1325** na Chr., als grensscheiding hunner rijken (Padjadjaran en Madjapahit) zouden aangenomen hebben de rivier van Brebes, »thence called *Chi Pamali*, or the River of Prohibition." Die rivier (Tji) Pamalih in het regentschap Tagal, alwaar zij omstreeks drie uren gaans, bewesten de hoofdplaats van dien naam, in zee valt, wordt door de Sundanezen als de natuurlijke grensscheiding beschouwd van hunnen volksstam (*Djalma boemi* [Kromo] d. i. inboorlingen, landslieden, of *Djalma goenoeng* [Ngoko] d. i. bergbewoners) en der eigenlijke Javanen (*Tijang djawi* [Kromo], of *Wong djowo* [Ngoko] d. i. menschen van Java).

wezen, maar zond er ook inlanders en kinderen van Chinezen op uit, met belofte eener rijke belooning, zoo zij hem zulk een stukje koper, hetzij groot of klein, bezorgden. Doch alles te vergeefs. Ook ontmoette hij slechts weinige menschen, die soortgelijk, van daar afkomstig metaal meenden gezien te hebben; de meeste Chinezen verzekerden, er wel van te hebben hooren spreken, doch er was niemand, die er eenig bewijsstuk van bezat. De Heer Macklot besluit dan ook zijn verslag met de volgende aanmerking: »De geringe hoeveelheid en de slechte hoedanigheid van het bovengenoemde aardachtige malachit, zouden de onkosten eener bergbouwkundige bewerking van dit erts in geenen deele kunnen goedmaken, en ontnemen het dus, in dat opzigt, alle belangrijkheid. Eene andere bedenking is deze, dat, al ware men ook zoo gelukkig, in de verwijderde binnendeelen van het landschap Fialarang, zelfs eene zeer rijke kopermijn te ontdekken, dan zouden de verre afstand van zee, in verband met de ongemeen moeijelijke wegen, doch allermeest nog het bijgeloof en de onhandelbaarheid der zoo weinig beschaafde inboorlingen, aan de bewerking schier onoverkomelijke zwarigheden in den weg leggen; zwarigheden, welke niet dan na verloop van vele jaren en met aanzienlijke geldelijke opofferingen overwonnen zouden kunnen worden.” Deze zelfde bedenking — voegen wij, op grond van later verkregene ondervinding, hierbij — laat zich op geheel het westelijk binnenland van Timor toepassen, en zij geeft dus, op eene ruime schaal, een’ allezins veiligen maatstaf aan de hand, ter bepaling van de stoffelijke waarde, welke door ons Gouvernement aan den aldaar, in den schoot der aarde verborgen’ wezentlijken of gewaanden rijkdom van edele metalen, kan gehecht worden.

TWEEDE AFDEELING.

ETHNOGRAPHISCHE BERIGTEN.

Tot de reeks van onnaauwkeurigheden, door verscheidene onzer voorgangers omtrent Timor verspreid, behoort vooral ook het berigt, dat de binnenlanden aldaar door een Papoea-achtig ras van menschen, zoogenaamde Austraal-negers, bewoond worden; dat deze, door de Maleijers en andere, later zich langs de kusten gevestigd hebbende inlanders, naar de afgelegene bosschen zouden gedreven zijn, en tot den huidigen dag, als onbeschaafde kinderen der natuur, met wilde vruchten en hetgeen de jagt hun oplevert, zich zouden voeden. Tot deze meening schijnt het eerst aanleiding te hebben gegeven, het door W. van Hogendorp medegedeelde (*): dat namelijk sommige inboorlingen van Timor eene zwartachtige huidkleur en sterk gekruld zwart hair, anderen daarentegen rood hair en eene koperkleurige huid hadden. Péron (†), die met schijnbaar wijsgeerige redeneringen zijnen lezeren meer dan één belagchelijk sprookje op de mouw speldt, gaat in zijn verhaal omtrent die zoogenaamde Autochthonen nog een' stap verder, schildert hen als volmaakte wilden af en noemt hen menscheneters. In dienzelfden geest spreekt de Freycinet (§) van hen, terwijl deze tevens in zijnen Atlas historique (Pl. 31) eenen jongeling afbeeldt, die alles behalve een overtuigend bewijs oplevert voor de stelling, dat Timor door kroesharige menschen bewoond wordt (⁎).

Uit het, in den loop van ons reisverhaal door onderscheidene streken der binnenlanden, bereids aangeteekende blijkt voldoende, dat wij nergens zoodanige kroesharige en zwarte, maar overal steeds gladharige en geelachtig bruine menschen ontmoet hebben: derhalve van het zoogenaamde Maleische ras. In het algemeen is de huidkleur der Timorezen, even als die der hun aanverwante volksstammen (Alfoerezen, Dajakkers, Javanezen enzv.), bij den eenen soms iets lichter, bij den anderen iets donkerder geelachtig bruin. Hun ligchaamsbouw is, inzonderheid wat de mannen betreft, gewoonlijk wel-

(*) Verhandelingen van het Batav. Genootschap; derde druk, 1825, D. I, p. 204.
(†) Voyage de découv. aux terres Austr., T. I, p. 144.
(§) Voyage aut. du monde, T. I, p. 589.
(⁎) Wel ontmoet men somwijlen inboorlingen, meer echter op Rotti dan op Timor, wier hair min of meer gekroesd of gekruld is, maar die daarom, evenmin als een kroesharig Europeaan, met een' Afrikaanschen Neger of echten Papoea vergeleken kunnen worden.

gemaakt en slank, of van middelmatige sterkte en grootte (*). De vrouwen zijn ons, in sommige streken, buitengewoon klein voorgekomen, terwijl zij elders in de gewone evenredigheid tot de mannen stonden. Het aangezigt der Timorezen kenschetst schier niets buitengewoons: hun mond is eerder groot, dan gewoon te noemen; hunne lippen zijn vleezig, doch niet in het oogvallend dik; hunne opene en meestal vurige oogen, donker van kleur; hun neus is tamelijk plat, evenwel minder dan bij de echte Maleijers; hun hoofdhair dik, sluik en zwart (†). Beide seksen laten het hair lang groeijen; de vrouwen dragen het glad naar achteren gestreken en op het achterhoofd vereenigd in eene wrong, die met een' vierkanten kam van sandelhout (Pl. 40, fig. 15) wordt vastgestoken; de mannen binden hun hair, door middel van een' min of meer breeden en langen band (§), in eenen bundel hoog op, welken zij met een' grooten, uit bamboesriet gesneden kam (fig. 16 en 17) bevestigen. Gelijk men reeds aan deze kammen eenig snijwerk ontwaart, zoo zijn schier alle versierselen en gereedschappen der Timorezen op verschillende wijze kunstmatig gesneden. Over het geheel houden zij veel van opschik en praal, en hunne keuze en smaak is in dat opzigt gelijk aan die van elk onbesehaafd mensch, die steeds datgene voor het schoonste houdt, wat door sterke en bonte kleuren het meest schittert en de zinnen treft. Buitensporig vooral is de tooi van die ten oorlog trekken (Pl. 35), en van hen, die het ontstaan van krijgsrumoer, of het sluiten van vrede in het land gaan rondzeggen (Pl. 34), of ook wanneer zij bijzonder plegtige feesten vieren. Het tatouëren echter is bij hen niet bekend; evenmin hebben wij ooit opgemerkt, dat zij het ligchaam met eenige verf- of kleurstof besmeren.

Tot hunne meest gewone en van beide seksen evenzeer geliefde versierselen, behooren ongetwijfeld de ringen, waarmede zij niet slechts den beneden-, maar ook den bovenarm geheel omhullen. Deze armringen zijn òf van ivoor en rond, òf van zilver en zeer onderscheiden van maaksel. Nu eens, bijvoorbeeld, hebben zij van 1—3 Nederl. duimen breedte, zijn plat en van buiten glad, hol of bol; dan weder zijn zij minder breed, meer massief, rond en van buiten met gekartelde randen, dwars-sleuven en kleine, tulbandvormige verhoogingen voorzien. De Tomokongs, voorvechters, de vorstentelgen en die van andere aanzienlijke en bemiddelde inlanders, hebben somwijlen wel tien of twaalf soortgelijke ivoren en zilveren ringen aan éénen arm; die van geringe menschen zijn meestal slechts van dik koperdraad vervaardigd. Oorsieraden zijn bij de Timorezen niet minder gewild; zij bestaan dikwerf uit kleine snoeren van kralen; meer echter uit houten, rond of vierkant gesnedene pennen, ter dikte van eene ganzenschacht, en van zeer ongelijke, doch gewoonlijk tusschen de 8 en 15 Nederl. duimen lengte. Die soort van oorpennen (Pl. 39, fig. 3 en 4, beide in natuurlijke grootte) hebben wij intusschen alleen door mannen zien dragen. Niet zelden worden zij van voren met een bosje rood geverwd bokkenhair verfraaid, en langs de kanten afwisselend met zwart paardenhair, geelgekleurd gras enzv. omwikkeld; somtijds worden er ook nog wel ronde zilveren plaatjes of kleine kraalsnoeren aangehangen. Die van den gemeenen inlander (*To mnoetoe*) zijn gewoonlijk alleen van voren besneden en worden, achter de

(*) Van drie-en-vijftig, naauwkeurig door ons gemeten mannen, uit verschillende landstreken, en meest van middelbaren leeftijd, bedroeg de gemiddelde hoogte $1^{m},586$; de grootste was $1^{m},675$, en de kleinste $1^{m},442$ lang.

(†) Pl. 36 vertoont twee naar de natuur geteekende portretten, van een' man en eene vrouw uit het landschap Amarassie.

(§) *Foetoe naka* genaamd, hetwelk letterlijk: band des hoofds beteekent.

oorlel, door middel eener doorboorde vruchtpit vastgezet; de langere en fraaijere pennen binden zij meestal met een dun touwtje op het achterhoofd te zamen. Naast de armringen en gouden platen, behooren de halssnoeren tot de meest geachte versierselen van den Timorees. Zij bestaan in gouden balletjes en eene bijzondere soort van kralen van eene doffe en oranje-gele kleur, hard als glas, onregelmatig rond van gedaante en van buiten met holligheden of kleine gaatjes voorzien (*). Oppervlakkig beschouwd, zoude men haar voor natuurlijk zeekoraal houden; doch het zuur oefent er hoegenaamd geene werking op uit; zij schijnen dus een kunstvoortbrengsel te zijn en, in dat geval, vermoedelijk van Chineschen oorsprong. De inlanders beweren, dat haar bestaan van overoude tijden dagteekent, en zij thans niet meer door nieuwen toevoer vermenigvuldigd worden, hetwelk hare waarde natuurlijk zeer doet stijgen. De Rottinezen en Sawoenezen betalen haar nog eenigzins duurder dan de Timorezen. Zij worden, naar hare grootte, gelijkvormigheid, gladheid en zuiverheid van kleur, in vier soorten verdeeld, bij de Timorezen bekend onder de benaming van: 1.) *Inoe* (†) *sála* (kost 15—18 gulden het snoer), 2.) *Inoe kei-lolo* (12—14 gulden), 3.) *Inoe foea-boeboe* (§) (8—10 gulden) en 4.) *Inoe tipas* of *Inoe kote-manoe* (5—6 gulden het snoer). De twee eerste soorten zijn schier alleen in het bezit der vorsten en maken een deel der rijksschatten uit. — Alvorens echter de verschillende, enkel tot opschik strekkende versierselen te beschrijven, zullen wij ons eerst een oogenblik met de kleedingstukken en andere nuttige en tot dagelijksch gebruik benoodigde voorwerpen, onledig houden.

De kleeding der Timorezen bestaat bij de mannen hoofdzakelijk in twee groote shawl-doeken of dekens, ter lengte van omstreeks 2 Nederl. ellen, bij eene breedte van tusschen de 8 en 12 palmen. Deze doeken, door de vrouwen uit katoengaren geweven, zijn, zoowel wegens hunnen vorm en de wijze, hoe zij gedragen worden, als vooral ook door de verdeeling der kleuren en de hoedanigheid der in de roode randen gewerkte bloemen of figuren, in den volsten zin karakteristiek en nationaal. Op geen ander eiland van geheel Indië ziet men doeken met soortgelijke kleuren, terwijl bij vele naburige volksstammen, of liever bij schier alle bewoners der Timorsche eilanden, maar ook dáár alleen, dezelfde vorm gevonden wordt: eene allezins opmerkelijke bijzonderheid, wel waardig, de aandacht der Ethnographen tot zich te trekken. Zij geeft aanleiding tot de vraag: Indien de bewoners dier eilanden, en meer bijzonder de Timorezen, gelijk door ons bereids is aangemerkt, van de Molukken of van Celebes afkomstig zijn, welke redenen kunnen hunne voorouders bewogen hebben, in hun nieuw vaderland, ten eenemale van kleedij te veranderen en, vooral ook, ten opzigte der kleuren een' geheel anderen regel aan te nemen? een' regel, thans algemeen in gebruik, en niet minder karakteristiek, dan de taal, de godsdienstige denkbeelden, zeden en vele andere bijzonderheden in het maatschappelijk en huishoudelijk leven van dit volk. De bedoelde doeken (*Tainoesa*) zijn, van het eene tot het andere einde, in het midden wit, en deze breede witte baan heeft aan weêrskanten eén' rooden zoom van mindere of meerdere breedte (gewoonlijk tusschen de 15 en 25 of hoogstens 30 Ned. duimen). Zulk een doek

---

(*) Zie Pl. 39, fig. 5, zijnde het, in het midden staande stukje, dat in natuurlijke grootte is afgebeeld, van de derde soort.

(†) *Inoe* of *hinoe* (Rottineesch *henoe*) beteekent: parel (= مثيار *moetiâra* Maleisch, en in den Bâzâr-tongval, dikwerf tot *moetie* verkort). Het Timoresche *inoe* schijnt eene klankvervorming te zijn van het Maleische اندة *indah*, kostbaar, uitmuntend, zeldzaam, hoog geschat, op prijs gesteld enzv.

(§) *Boeboe* beteekent in het Timoreesch: rond, *foea*, eene vrucht.

of deken is somwijlen slechts uit twee, meermalen echter uit drie, en somtijds ook uit vier overlangs aan elkander genaaide strooken te zamengesteld. De roode zoom aan weêrszijde, bestaat meestal uit een afzonderlijk stuk. Deze zoom is doorgaans met verschillende, evenwijdig loopende strepen en bloemvormige figuren van blaauwe, zwarte, witte, groen- en geelachtige kleuren versierd. De verdeeling en gedaante dier strepen en bloemwerken zijn wel in elk landschap verschillend, doch vertoonen toch overal een vast aangenomen beginsel, van hetwelk niet ligt zal worden afgeweken. Voorbeelden daaromtrent, uit twee landschappen genomen, vindt men op Pl. 34 en 35. Het weven der doeken en verwen van het garen, is het werk der vrouwen. De daartoe benoodigde verfstoffen worden, deels door de inlanders zelven, uit onderscheidene gewassen bereid, anderdeels van de Chinezen, welke tot het koopen van sandelhout en bijenwas, jaarlijks de binnenlanden bezoeken, ingeruild.

Van de twee gemelde groote doeken, uitsluitend bij de mannen in gebruik, wordt er één om de heupen geslagen, vanwaar hij tot aan de kniën afhangt en alleen boven de buikstreek eenigzins vast is in elkander gedraaid. De ander strekt ter bedekking van het bovenlijf, wordt over de beide schouders heengeslagen en daalt, naarmate zijner breedte en lengte, tot op de heupen of nog eenigzins lager neêr (*). Gedurende de warmste uren van den dag, is echter het bovenlijf van den Timorees zeldzaam bedekt, maar de daartoe bestemde doek, in eene wrong om de lenden gebonden. — De vrouwen bezigen somwijlen soortgelijke shawl-doeken ter bekleeding van het bovenlijf; meer algemeen nogtans een naauw, langs de zijden digtgenaaid, doch van boven en onderen open kleedje, bij de Maleijers *Sarong* genaamd, gelijk zij ook het onderste gedeelte van het ligchaam en de beenen in zulk een zakvormig gewaad hullen. Deze kleedjes der vrouwen prijken altijd met bonte kleuren: gemeenlijk op eenen rooden grond met rondgaande, min of meer breede strepen en blaauwe, of donker en licht gele, bloemvormige figuren voorzien (†). Vrouwen van rang hebben bij feestelijke gelegenheden veelal een wit katoenen buisje met lange mouwen aan, en daarover het gewone zakvormige, om het bovenlijf afhangende kleedje. Het hoofdtooisel bestaat alsdan ook wel uit eenen fraai rooden of geelkleurigen doek, waaraan, op het voorhoofd, eene zilveren of gouden halve-maanvormige plaat, of wel eenige kleinere ronde plaatjes, zijn vastgehecht. Hals en ooren zijn met snoeren kralen versierd.

Na deze kleedingstukken is ontegenzeggelijk een der noodwendigste voorwerpen voor den Timorees, zoowel voor de vrouw, als voor den man, de betel- of sierizak (*Haloek kosoe*, Pl. 40, fig. 1), met de onderscheidene, daartoe behoorende kokertjes en doosjes. Deze zak, gewoonlijk uit eenen bontkleurigen, rood of blaauw linnen of sitsen neusdoek vervaardigd, waarvan de vier hoeken door een' knoop vereenigd, en naar onderen, tot op eene zekere hoogte, met vele ringen van horen, been, schulpen, schildpad, ivoor, of ook wel eens van zilver, versierd zijn, wordt over den linker schouder gedragen, zoodat hij digt onder den arm afhangt. Hij dient hun, in de eerste plaats, ter berging van de tot het betelkaauwen benoodigde zelfstandigheden, als: sieribladen, gambir, gebluschten kalk

(*) Bij den afgebeelden inboorling van Rotti (Pl. 43), is de wijze, hoe de mannen daar de beide doeken dragen, duidelijk voorgesteld.

(†) Een staal, in halve natuurlijke grootte, uit het midden van zulk een' vrouwenrok (*Tais bifeel*) uit het landschap Amarassie, vertoont fig. 1, Pl. 39.

(in den staat van poeder) en tabak, welk een en ander in onderscheidene kleine, uit bamboesriet vervaardigde kokertjes (*Tiwa sawola*, Pl. 40, fig. 2, 5, 6, 7 en 8), en van reepjes palmbladen gevlochten doosjes (*Oko sawota*, fig. 11, 12, 13 en 14), bewaard wordt. Voor het kalkpoeder worden echter meest kleine kalebassen (fig. 3 en 4) gebezigd, welke gewoonlijk, even als de bamboezen, niet zelden ten getale van acht of twaalf in een' zak aanwezige kokertjes, van buiten met allerhande snijwerk versierd zijn. Behalve deze voorwerpen bevat de Haloek-kosoe ook doorgaans een' eetlepel (*Sono* of *Soko* genaamd), die òf uit buffelhoren (Pl. 40, fig. 18 en 19), òf uit den harden dop der kokosnoot (fig. 20 en 21) gesneden is; terwijl de inlanders voorts nog dikwerf eenen uit de kokosnoot vervaardigden drinkbeker (*Kóma oil*, Pl. 41, fig. 7 en 8), en onderscheidene andere snuisterijen in dien zak bewaren, als bij voorbeeld: een klein spiegeltje, slijpsteentjes, een houten fluitje (fig. 4 (*)), onderscheidene welriekende kruiden en wortelen, een weinig gepelde rijst en dergelijken. Deze graankorrels worden, even als de drooge kruiden, door deze bijgeloovige lieden, als voorbehoedmiddelen tegen ziekten en onheilen beschouwd, en soortgelijke voorwerpen, door den Timorees ook dikwerf, tot datzelfde einde, in afzonderlijke kleine katoenen zakjes (Pl. 39, fig. 2) bij zich gedragen. Even gelijk bij alle Oostersche volken, heeft ook inzonderheid bij de Timorezen het gebied des bijgeloofs geene grenzen. Elke tegenspoed, iedere onaangenaamheid, die hen bejegent, wordt door hen aan de krachten van booze geesten toegeschreven, welke zij door die hunner amuletten meenen te kunnen voorkomen of te moeten tegenwerken.

De Timorees hecht zeer veel waarde aan vuurwapenen, vooral aan handgeweren. Zij strekken dien der westelijke streken van het eiland, hoofdzakelijk tot het voeren zijner oorlogen, terwijl lans en zwaard meer als ondergeschikte hulpwapenen door hem gebruikt worden. Elk eenigzins welgesteld man bezit een geweer (*Kenat* genaamd); zij zijn alle van Europeschen of Noord-Amerikaanschen oorsprong. De inlanders erlangen die, deels ter sluiks van vreemde schepen, welke nu en dan de kusten aandoen, deels door tusschenkomst der Portugezen te Delli en Batoe-gedeh. De handel in geweren met vuursteenen is een der voordeeligste, welke op Timor kan gedreven worden. De waarde van een gewoon militairgeweer wordt aan een pikol (= 125 ponden) was, of eenig ander, voor de Europesche markt geschikt artikel, van 50, 60 of meer gulden, gelijk geacht. Het is dikwerf voor den gemeenen man geene kleinigheid, zulk eene waarde bij elkander te krijgen. Het geweer behoort dan ook veelal tot het gewigtigste erfdeel, tot de kostbaarste kleinooden, welke van den vader op den zoon overgaan: van

---

(*) Behalve dit reeds vermelde fluitje (*Fekoe*), houden er die inlanders nog twee andere soorten van fluiten op na, uit bamboesriet vervaardigd en hun alleen tot speeltuig dienende. Eene van deze, de *Fekoe tăwăt*, is omstreeks drie palmen lang en in maaksel aan onze dwarsfluit gelijk. Zij heeft zes kleine, ronde gaatjes voor de vingerzetting, en één groot, vierkant gat aan het mondstuk. De tweede soort, *Bôbi* genaamd, heeft, even als de gewone *Fekoe*, hare opening van boven, om in te blazen, terwijl ter zijde van de benedenhelft zes kleine, ronde gaatjes zich bevinden, en omtrent twee handbreedten daar boven, nog twee diergelijke gaatjes aanwezig zijn. Deze fluit is in het geheel vier of vijf palmen lang, en gewoonlijk uit eenigzins dunner bamboesriet vervaardigd, dan de *Fekoe tăwăt*.

De door ons afgebeelde, gewone *Fekoe*, is slechts 17 Ned. duimen lang; doch wij hebben er gezien van p. m. 3 palmen lengte. Zij waren steeds van hout, rond, somwijlen met tinnen of zilveren ringen versierd, aan het dunnere benedengedeelte met eene naauwe opening doorboord, van boven meer of min verwijd en inwendig ruim uitgehoold. Ieder Timorees is met de toonen der Fekoe's zijner nabestaanden wel bekend, waarom hij haar niet ligt aan een' ander' afstaat of door eene nieuwe vervangen doet.

huis en vee, ja zelfs van vrouw en kind, zoude een Timorees zich dikwerf liever en gemakkelijker ontdoen, dan van zulk een wapen. Somtijds is het roer, door langdurig gebruik, dermate dun, en zijn slot en schaft zoo jammerlijk slecht, dat een, met het gevaar bekende Europeaan, er niet gaarne een schot mede zou willen wagen; dit neemt niet weg, dat zulk een, met touwtjes omwikkeld geweer, nog hoog in waarde geschat en zeer in eere wordt gehouden. Het buskruid ruilen de inlanders insgelijks van vreemdelingen in; somtijds ook wel gegotene looden kogels, hoezeer deze ook dikwerf door stukjes ijzer of harde keisteentjes vervangen worden. Ter bewaring van kruid en lood bezitten zij eene soort van patroontasch, die voor den buik wordt gedragen, en uit onbereide, doch van het hair ontbloote buffelhuid vervaardigd is (*). Zoodanige tasch is omstreeks drie palmen lang en acht of tien duimen breed. Zij bestaat gewoonlijk uit drie afdeelingen naast elkander en is vaak met vele kleine, tinnen plaatjes en gesnedene figuren, met daaronder geplaatste, roodgekleurde palmbladen versierd. Voor het schot bedienen de Timorezen zich bij voorkeur van grof buskruid, maar voor de pan van fijn jagtkruid, hetwelk zij in afzonderlijke kleine kruidhorens bewaren, die, altijd van eenen geheel eigenaardigen vorm, nu eens geheel uit hout, of wel het onderste gedeelte uit den harden, met geitenvel bekleeden dop eener kleine soort van kokosnoot, of ook uit een' grooten krokodillentand (Pl. 41, fig. 3) zijn zamengesteld. De vuursteen van den Timorees bestaat meestal uit een stukje van het hier en daar, kluwenaardig in het krijt of den Jurakalk voorkomende hoornsteen, of wel van ijzerhoudend kwarts (Eisenkiesel) enzv. — De lans (*Aoeni* of *Auni*, Pl. 41, fig. 2) der westelijke bewoners van Timor verschilt, in meer dan een opzigt, zoowel van die der Belonezen, als van alle andere naburige volken. Zij is onder al de door mij in den Indischen Archipel geziene lansen, de ruwste van vorm. Hare spies, gewoonlijk omstreeks twee palmen lang en aan het benedengedeelte vijf Nederl. duimen breed, loopt naar boven in eene vrij stompe punt uit. De stok der lans, ter lengte van 1^{m},7 of 2 meters, bestaat uit een' dikken rotting, waarvan het dunste gedeelte naar onderen is gekeerd, zijnde hij nu eens geheel, dan weder slechts een klein bovengedeelte, met de kaal geschoren huid van buffelstaarten overtrokken, waardoor hij eene schier onbreekbare taaiheid erlangt (†). — Het krijgszwaard (*Soeni*) der Timorezen is, zoowel ten opzigte van het gevest als der scheede, van zeer eigenaardig en schier overal van hetzelfde maaksel. De kling is gewoonlijk eene oude Europesche infanterie-sabel, meestal met den bekenden stempel der voormalige Oost-Indische Compagnie voorzien; het gevest en de scheede daarentegen zijn, naar eigen' smaak, uit hout vervaardigd en met eenig snijwerk, het gevest buitendien ook dikwerf langs den boven- en achterkant, met rood geverwd bokkenhair versierd (zie Pl. 41, fig. 1).

Geheel afwijkende van den gewonen regel is vooral de wijze, waarop de Timorezen, en zoo ook de bewoners van de naastbijgelegene kleine eilanden, hun zwaard dragen. Dit geschiedt namelijk door

(*) Bij den voorvechter van het eiland Sawoe, Pl. 44, ziet men zulk eene tasch, die hem, in den strijd, tevens ter bewaring van betel-ingrediënten en behoedmiddelen, alsmede tot het beter vasthouden van de, om het lijf geslagen deken, in plaats van een' afzonderlijken buikgordel, dienstig is.

(†) De lansen der Belonezen zijn van sierlijker vorm, en de ijzeren spiesen, van ongeveer 3 palmen, dus eenigzins langer, loopen naar boven puntiger en lancetvormig uit. De stok, ter lengte van 17 of 18 palmen, bestaat insgelijks uit een' stevigen rotting, maar meestal van meer gelijke dikte; hij is van onderen gewoonlijk van eene ijzeren punt voorzien en dikwerf in zijne geheele lengte met behaird geitenvel overtrokken. Wij zullen op de lansen der Rottinezen en Sawoenezen later terugkomen.

middel van een' korten band, meestal over den linker schouder, zoodat dit wapentuig bijkans waterpas, digt onder den arm hangt, terwijl op reis of in gevecht de scheede, tot meerdere bevestiging, nog door een' tweeden, smaller' band om het bovenlijf wordt vastgebonden. Men weet, dat de Javanezen, de Maleijers, de Boeginezen, de Dajakkers en, over het geheel, de meeste Indische eilanders hunne houwers, zwaarden en dolken doorgaans, gelijk wij, overlangs of een weinig schuins, aan de zijde, ook wel, naar gelang der omstandigheden, eenigzins meer naar de lenden of den buik, met eenen band om het midden van het lijf dragen; somwijlen ook worden zij eenvoudig los in den gordel gestoken. — Wanneer dus de Timorees ten strijde trekt, is hij met een geweer en een zwaard, of met een zwaard en eene lans gewapend. Pijl en boog zijn hem vreemd. Anders is het in de meeste Belonesche landstreken gesteld, waar het schietgeweer door deze laatste, veel minder gevaarlijke wapentuigen, vervangen wordt (*).

Bij alle volksstammen der Timorsche eilanden-groep heerscht het gebruik, dat de oorlog door zoogenaamde Voorvechters bestuurd wordt, aldus geheeten, omdat de maatregelen tot en de beslissing van een gevecht, hoofdzakelijk van hun beleid afhangen. Deze voorvechters, bij de Timorezen *Méo* (†) genaamd, zijn daar in twee klassen verdeeld, als: *Méo lopo* (eerste of groote voorvechter), en *Méo baoen* (kleine voorvechter), welke rangen erfelijk en met eenige voordeelen verbonden zijn. Beide soorten van Mèo's, doch voornamelijk die van den eersten rang, hebben veel invloed op de politieke gesteldheid van het land, zoo bij het aangaan van oorlog als het sluiten van vrede (§). Het gevecht moet steeds door hen worden begonnen en, altijd aan de spits van het leger, de manschap door hen worden aangevoerd. Van de verschillende ceremoniën, vóór of bij den aanvang van den strijd in gebruik, zullen wij thans niet gewagen, maar ons vooreerst nog bepalen tot het geven eener schets van de bonte en zonderlinge toerusting dezer krijgshelden. Hun digt onder de linker armholte, in bijkans horizontale rigting, hangend zwaard, prijkt niet zelden met een' bundel rood geverwd bokkenhair aan het gevest; terwijl het achterdeel der scheede vaak met eene hooge pluim van soortgelijk bokkenhair, met roode en groene papegaaivederen doormengd en aan den top in lange zilveren punten eindigende, is opgesierd (zie Pl. 35). Door de buigzaamheid van den rotting, waaruit de pluimstok bestaat, ondervindt dit versiersel bij de beweging, onophoudelijk eene min of meer sterke zwieping; waarom het door

---

(*) De boog der Belonezen, ter lengte van 12—14 palmen, bestaat gewoonlijk uit gespleten bamboes; de pees uit touw van boombast. De pijlen zijn 8—10 palmen lang, van sterk riet of dun bamboes vervaardigd, en hebben eene vrij lange en zeer harde palmhouten punt, die veelal met weêrhaken voorzien is.

(†) Dit woord, hetwelk in het Rottineesch kat beteekent, welk dier bij de Timorezen *Meaŭ* wordt genoemd, terwijl de Sundanezen onder *Mêjông* ꦩꦺꦗꦺꦴꦁ den tijger verstaan, en de eigenlijke Javanen het maauwen of krollen van dezen insgelijks *mêjông* of *ngêjông* ꦔꦺꦗꦺꦴꦁ heeten, is zijn oorsprong, als titel der voorvechters van Timor, vermoedelijk aan de toepassing der natuurlijke geaardheid dezer listige en bloeddorstige dieren verschuldigd, om daardoor aan te duiden, dat een *Meô*, als het ware, den moed en het beleid bezit of behoort te bezitten van een' tijger. Die titel herinnert het bekende Sanskritsche *Singha*, leeuw, als een eernaam der vroegere krijgslieden van Ceylon, en in jongeren tijd van onderscheidene Indische vorsten, vooral van de regenten der Sikhs.

(§) Het eigenlijke opperbestuur over het krijgswezen is, gelijk hiervoren reeds vlugtig werd medegedeeld, in de meeste landschappen van Timor zamengesteld uit: 1.) een' zoogenaamden Krijgsvorst, *Nei djoefa paël* genaamd; 2.) eenige voorname Tomokongs met den titel van *Ataŭpaha*, en 3.) een aantal geringere hoofden, met dien van *Otapaha*. Zie bl. 161, 170 en 230.

de voorvechters gedurende den togt, somwijlen van de scheede wordt losgemaakt en achter, tusschen hun kleed gestoken. Aan de voor- en onderzijde der scheede van het zwaard hangen niet zelden 4, 5 of 6 ronde, geel koperen belletjes; terwijl eindelijk aan de achterzijde der scheede nog somtijds eene menigte lange banden zwieren, van witte en roode kleuren. Het hoofd van den Mèo is òf in eene hooge, op eenen Turkschen kaock gelijkende, uit palmbladen gevlochten en met witte doeken omwikkelde muts gehuld, van welke, ter weêrszijden, eenige lintachtige strooken en banden van verschillende lengte en kleur, doch meest wit en rood, neêrkronkelen (*); òf alleen met een' fraai bontkleurigen doek omwonden, ter vermeerdering der pracht, vaak langs de kanten met gouden lovertjes omgeven. Omtrent het gebruik der oorpennen en armringen, die voorname bestanddeelen van het pronkgewaad eens Meô's, hebben wij reeds vroeger melding gemaakt. Van sommige voorvechters zijn zelfs de tanden met dunne plaatjes goud belegd. De meesten dragen lange, met was stijf gemaakte, in verschillende bogten zijwaarts uitgezette knevels. Het sitsen of rood lakensch, met goud-passement omzoomde baaitje zonder mouwen, is hun een geliefd kleedingstuk voor het bovenlijf. Bij bemiddelde of tot aanzienlijke familie behoorende voorvechters, ziet men vaak groote gouden platen, van 10 of 12 Nederl. duim middellijns, op borst en rug, aan muts en zwaard schitteren. Met het rammelend en klaterend geluid, dat door dezen vreemdsoortigen dos bij elke beweging wordt voortgebragt, vermengt zich nog het geklingel der talrijke koperen klokjes, waarmede hals en toom van het strijdros omhangen en somwijlen ook de kniën des ruiters zelven omsnoerd zijn. Geen wonder derhalve, dat zijne aannadering reeds op vrij verren afstand verraden wordt. Is het een' voorvechter reeds eenmaal gelukt, een vijandelijk menschenhoofd door zijn wapen magtig te worden, dan heeft hij daardoor het regt verkregen, zijne beenen, boven de enkels, met een' reep bokkenvacht te mogen omwinden, als een openbaar bewijs zijner dapperheid (†). Rondom het onderlijf draagt hij gewoonlijk alleen den shawl-doek, waardoor tevens de beenen, tot omstreeks de kniën, bedekt zijn. De broek is hem ten eenemale onbekend.

Bontkleuriger nog en veel rijker zijn gewoonlijk diegenen uitgedost, welke bij het ontstaan van oorlog of het sluiten van vrede door den vorst opzettelijk worden afgevaardigd ter bekendmaking aan alle ingezetenen van zoodanig eene gewigtige en algemeen belangrijke gebeurtenis. Onze Pl. 34 geeft, onder het opschrift: »Heraut van het landschap Amarassie," eene aanschouwelijke voorstelling van zulk een' afgevaardigde. Na hetgeen reeds aangaande het kostuum der voorvechters is medegedeeld en ook de afbeelding des herauts duidelijk te zien geeft, bestaat hun pronk vooral in velerlei gouden

---

(*) Zie Pl. 29, N°. 4, waar de ter linker zijde gezeten inlander zulk eene muts op heeft.

(†) Derhalve een eereteeken, bij hen van even veel waarde, als bij ons eene Ridderorde. Ook onder de Alfoeren treft men er aan, die door dapperheid en geluk in het kampvechten het regt erlangen, zich door zeker eereteeken te mogen onderscheiden. Het bestaat veelal in een' bundel menschenhair, waarmede het gevest van den houwer of het schild versierd worden. Aangaande de Niassers, bewesten Sumatra, deelt Dr. Horner mede, dat de voorvechters (daar *Samoeï* geheeten, veelligt afgeleid van het Maleische موهي *mōēhī* of بوهي *bōēhī*, zieden, schuimen) en de dorpshoofden (*Sioeloe*, van het Mal. هول *hōēloe*, het bovenste gedeelte van eene zaak of voorwerp), wanneer zij aan drie vijanden het hoofd hebben afgehouwen, tot onderscheidingsteeken een' zeer kunstig, uit kokosnootdoppen vervaardigden halsring dragen. Die ring is *Kalamboeboe* genaamd en gelijkt eenigzins op de ringkraag (*hausse-col*) der Fransche officieren. Bij feestelijke gelegenheden hebben de dorpshoofden er, die van zilver of goud vervaardigd zijn. Zie Tijdschrift voor Neêrlands Indië; 1840, I, p. 351.

en zilveren versierselen, die als een voornaam deel der rijksschatten te beschouwen zijn. Het is uit dien hoofde, dat tot dergelijke zendingen veelal de zonen of bloedverwanten van den vorst gekozen worden. Zulk een koninklijke boodschapper voert voor het overige den ondichterlijken en gansch niet hoofschen titel van *Asoepaha* (hond des lands) (*), omdat zijne zending medebrengt, van de eene naar de andere plaats te gaan of, zinnebeeldig, gelijk een hond, het geheele land te doorkruisen.

Alvorens tot eene beschouwing der lands-instellingen over te gaan, zullen wij met een paar woorden gewagen van de huizen en huishoudelijke gereedschappen der Timorezen. De woningen van dit volk zijn, ten opzigte van gedaante en bouwtrant, van tweederlei soort: namelijk rond als een bijenkorf, in eenen spitsen of nagenoeg spitsen nok uitloopende, gelijk aan een suikerbrood, of wel vierhoekig en met een min of meer breed dak voorzien (†). De eerste of suikerbroodvormige huizen zijn echt nationaal en in de meer verwijderde binnenlanden algemeen. Bij dezen rust het dak dikwerf plat op den grond, zoodat het geheele huis er alleen uit bestaat; somtijds echter, vooral in woningen van eenigzins grooten omvang, ontwaart men van onderen een wandbeschot of lambrizering, ter hoogte van slechts weinige voeten. Deze beschotten zijn òf uit digt naast elkander geplaatste ronde stukken bamboesriet, òf uit de bladstelen van eenen palm vervaardigd. Het dak is nu eens met eene langhalmige grassoort (Imperata), dan weder met palmbladen gedekt. Uit dezelfde bouwstoffen bestaan ook de vierhoekige huizen; maar deze zijn ruimer en lichter van binnen, en dienen meestentijds den vorsten en anderen aanzienlijken of reeds meer beschaafden inlanders ten verblijf. Ondertusschen rusten zij niet, gelijk gewoonlijk de Maleische of zoogenaamde Makassaarsche huizen, vrij op palen ter hoogte van eenige voeten, maar strekt hun insgelijks de vlakke grond tot vloering. De kleinste en eenvoudigste inlandsche woningen zijn die, welke in de boschvelden en op de rotsen zijn gelegen. Hare hoogte bedraagt zelden meer dan $3\frac{1}{2}$—4 meters, en hare middellijn, van onderen, is, overeenkomstig de ruimte der plaats, soms nog geringer (zie fig. 2, Pl. 33). In het midden dezer stulpen staat gewoonlijk een enkele stijl, waarop het ronde, puntige dak rust. Bij de grootere suikerbroodvormige huizen (fig. 1 en 3) daarentegen, wordt het dak door vier hoofdstijlen geschraagd, op welke dwarsbalken liggen, en die tot steunpunt strekken van het kunstig en hecht zamengestelde dakgeraamte. Figuur 4 der teekening in doorsnede, geeft van het

---

(*) Het woord *asoe*, als naam voor den huishond, is een van die sporadisch verspreide woorden, welke de belangstelling der Taal- en Volkenkundigen in het bijzonder verdient tot zich te trekken. Behalve in het Timoreesch, heet de huishond ook bij de Alfoeren van Manado, op Celebes, en in het Boegineesch, alsmede in het Laag-Javaansch (ꦲꦱꦸ) en eindelijk zelfs bij de geheel westelijke en in meer dan een opzigt van al de overige Indische eilanders afwijkende bewoners van Nias, *Asoe*, en bij de Bejadjoe-Dajakkers, in de zuidelijke streken van Borneo, *Aso*. De Maleijers daarentegen, welke den hond *Andjing* انجڠ noemen, verstaan onder *asoe* اسو de honds- of oogtanden. Veelligt is dit woord, als benaming voor den hond, afkomstig van het Sanskritsche bijvoegelijk naamwoord *ás'oe*, hetwelk snel, vlug, gezwind beteekent, en in dezen zin toegepast op den snellen loop van dit dier, vooral van den jagthond, waartoe hij, blijkens zijne overdragtelijke namen van *Mrigadhōērttaka* (letterlijk: die met list het hert vervolgt) en *Mrigadans'aka* (die het hert bijt), door de Hindoe's reeds vroegtijdig gebezigd werd. Door den oudsten Indischen Lexicograaf, Amarasinha, die de huisdieren, volgens het nut, dat de mensch van hen trekt, rangschikt, wordt zelfs de hond bij den jager vermeld. Zijn meest gewone naam in het Hoog-Javaansch is *Sĕgawôn* (ꦱꦒꦮꦺꦴꦤ꧀); in het Madureesch heet hij, volgens Raffles, *Patek*, in het Lamponsch *Katji*, in het Rottineesch *Boesa* enzv.

(†) Zie, behalve Pl. 33, waar de huizen bouwkundig zijn geteekend, ook Pl. 27, 32 en 37.

geheel eene duidelijke voorstelling. De lage en digt op een staande beschotstijlen zijn door twee of drie, dun gespletene, dwars door de stijlen heenloopende bamboes-latten, aan elkander vastgehecht. De overige, het dak schragende en zich bij den nok vereenigende sparren of ribben, zijn insgelijks meest van bamboes; terwijl het geheele geraamte, door middel van bindrotting en palmhouten pennen, stevig is in elkander gewerkt. Vensters bezitten deze Timorsche huizen niet; het licht moet enkel door de kleine deuropening naar binnen dringen. Deze laatste is zelden veel hooger dan één meter, zoodat men haar niet anders dan laag bukkende kan doorgaan. In iedere woning flikkert bijna onophoudelijk een vuurtje, dat wel tot hare verlichting medewerkt, maar het er tevens zeer warm en rookerig maakt. Een der grootste huizen, van vierhoekigen, Maleischen bouwtrant, door ons in de binnenlanden van Timor gezien, was dat van den Radja-besar te Baoeng, in het landschap Amarassie, omtrent hetwelk wij (bl. 166) de noodige mededeeling gedaan hebben. Ook hebben wij (bl. 168) reeds van de gemeenschappelijke buffelkralen gesproken, die men hier en daar in de nabijheid der dorpen aantreft. In of bij deze kralen worden meestal de buffels gedood, en wel op eene wreede, de weinige beschaafdheid der Timorezen kenschetsende wijze. Wanneer namelijk bij eenen inlander het voornemen daartoe bestaat, begeeft hij zich met eenige zijner bekenden, reeds in den vroegen morgen, naar de kraal, opent hare deur en laat al de buffels er uit, behalve dien, welke tot de slagt bestemd is. Dit gaat evenwel niet zonder veel moeite en is somtijds zelfs met levensgevaar vergezeld, doordien deze half wilde dieren zeer aan elkander zijn gehecht en niet ligt een hunner zich van de kudde laat afzonderen. Meestal ontvangt het dier bij die gelegenheid een aantal lanssteken, welke hem van uit de hoogte worden toegebragt door een' inlander, die met dat doel, op het paalwerk der kraal, naast de deuropening, heeft post gevat. Is eindelijk de afzondering van den bestemden buffel gelukt, dan treedt een moedig, sterk en tevens vlug jong man de kraal binnen, in de eene hand eene groote lans, in de andere een zwaard houdende. Aldus gewapend, nadert hij, langzaam en voorzigtig, het hevig blazende en onrustig naar een' uitweg zoekende dier en, zoodra hem de kans voordeelig schijnt, werpt hij het met alle kracht de lans, achter het schouderblad in het lijf. Eer dit wel gelukt en de lansspies diep genoeg ingedrongen is, om den buffel eene doodelijke wonde toe te brengen, gebeurt het niet zelden, dat de inlander het woedend op hem losrennende dier meermalen moet ontvlugten, tot welk einde steeds midden in de kraal een boom staat. Heeft de lans echter behoorlijk getroffen, dan wordt de pees van Achilles, van een' of beide de pooten des buffels doorgekapt en hem vervolgens de keel afgesneden. Zelden slechts wordt een buffel door de Timorezen geheel gevild, maar gewoonlijk in de huid aan stukken gesneden, die men er eerst later afstroopt. Zoodanige moordstrijd herinnert de Spaansche stierengevechten en levert een bedroevend en walgelijk bloedig schouwspel op.

De huis- en akkergeraden der Timorezen zijn zeer eenvoudig. Door hen zelven, uit bladreepen van den Lontarpalm (Borassus) gevlochtene siriedoozen (Pl. 40, fig. 9 en 10), uit kokosdoppen of buffelhoorn vervaardigde lepels (fig. 18—21), drinkbekers, insgelijks uit kokosdoppen (Pl. 41, fig. 7 en 8), en aarden potten benevens eenig blaauw Chineesch porselein (borden en kommetjes): ziedaar de voornaamste huishoudelijke voorwerpen. Als snijwerktuigen gebruiken zij verschillende Europesche of door de Chinezen vervaardigde messen; tot het vellen van boomen, gewone Maleische bijlen, gelijk er een van Borneo (Pl. 59, fig. 1) is afgebeeld; voorts schoffel- of tuinmessen (Pl. 41, fig. 11), en eindelijk tot

het graven en planten een' dikken rottingstok, aan de punt met eene sterke ijzeren pen beslagen, ter lengte van een paar palmen (Pl. 41, fig. 10). Het op dezelfde plaat (fig. 6) afgebeelde watervaatje, uit een stuk dik bamboes, tusschen twee geslotene geledingen, bestaande, is meer voor hunne reistogten, dan wel tot huishoudelijk gebruik bestemd.

Gelijk het patroon van den rooden deken- of doekenrand, in elk landschap verschilt en de bewoners standvastig van elkander onderscheidt, bezit ook schier ieder distrikt bijzondere merkteekens, in het Timoreesch *Málak* genoemd; sommige vorsten bezitten andere, dan hunne onderdanen. Men vindt er een aantal op Pl. 39 voorgesteld. Vier daarvan behooren in het landschap Amarassie te huis, zijnde dat onder letter *a* van het grootvorstendom Boewa-rain, onder letter *b* van het onderdeel Neipasoe (zie bl. 163), onder letter *c* van Talba, en onder letter *d* van het distrikt Houmeen afkomstig. Uit het rijk Sonabay hebben wij vijf vormen afgebeeld, en er reeds twee, fig. *e* en *f*, op bladzijde 224 van vermeld. Beide zijn, gelijk ook fig. *g*, de bijzondere merkteekens van den Lieorai of zoogenaamden Keizer; fig. *i* is de *málak* der onderdanen van Sonabay, en fig. *h* dat van het distrikt Oimattan (zie bl. 197). Bij de overige afgebeelde merkteekens staan de namen der landschappen, tot welke zij behooren, reeds opgegeven. Met deze merken teekenen de inlanders al hetgeen hun toebehoort: hunne buffels en paarden door middel van inbranding met een gloeijend ijzer; op levenlooze voorwerpen worden die figuren ingesneden, waarvan de beker, Pl. 41, fig. 7, uit het distrikt Talba, ten voorbeelde verstrekt.

De Timorezen bezitten geen letterschrift, en bijgevolg ook geene geschrevene wetten. Hetgeen bij hen met den naam van wet bestempeld wordt, berust blootelijk op mondelinge overleveringen en oude gebruiken, die aan de hoogere standen bijzondere voorregten toekennen en eene soort van leenstelsel vormen. Men kan hieruit ligtelijk opmaken, dat hun regeringsvorm ten eenemale willekeurig zijn moet. De rijksgrooten passen die wetten doorgaans geheel eigendunkelijk en dikwerf zeer onregtvaardig toe, vooral in zaken, waarbij hunne belangen betrokken zijn. In dit opzigt leggen de Timorezen dezelfde heb- en zelfzucht aan den dag, die al hunnen rasgenooten, van Sumatra af tot bij de Gezelschaps- en Sandwich-eilanden toe, bij gelijkvormige instellingen zoo ruimschoots eigen zijn. Te beginnen met den voorvechter en den geringsten Tomokong en opklimmende tot den Fettor en Radja, is, elk op zijne wijs, dat is, naar de uitgestrektheid zijner magt, een volkomen dwingeland. In dezelfde verhouding der uitgestrektheid dier magt zijn ook hunne heerschzucht en begeerlijkheid naar aardsche schatten grooter, en zulks minder om zich daardoor een aangenamer en genotrijker leven te verschaffen, dan wel hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, om te kunnen schitteren, en in de oogen van het gemeen voor rijk en magtig te mogen doorgaan. Aan deze ijdelheid en trotsch komt het beboeten der onderdanen bij uitnemendheid te stade, en dit middel wordt dan ook, bij de minste aanleiding, gretig door hen te baat genomen. Op moord moge de doodstraf staan; het vonnis laat zich gereedelijk door eene boete afkoopen; en alzoo met alle andere feiten. Die boeten bestaan, naar gelang der misdaden en het vermogen der beschuldigden, in stofgoud, in gouden of zilveren platen, geweren, buffels, varkens, bijenwas enzv. Is de veroordeelde buiten magte, aan de uitspraak van zijnen willekeurigen regter te kunnen voldoen, dan is hij verpligt òf ten voordeele van den eischer, òf van dengenen, die de boete voor hem aanzuivert, het bedrag daarvan met handenarbeid te verdienen, hetwelk gewoonlijk zoo veel beteekent

als: dat de ongelukkige tot slaaf wordt verklaard, vermits dikwerf zijn geheele leven niet toereikende is, de verschuldigde som geheel te kunnen vereffenen, zoodat soms nog een gedeelte daarvan op zijne nakomelingen overgaat.

Volgens wettig beginsel rust op het volk de verpligting, den opperhoofden te gehoorzamen en in hunne voornaamste behoeften te voorzien. Aan dezen laatsten pligt, die bepaaldelijk ten opzigte der Radja's en Fettors van toepassing is, kan òf door het onvergolden bebouwen der velden van deze hoogste regeringshoofden, òf door een gedeelte van den eigen oogst aan hen af te staan, voldaan worden. Deze belasting, *Poni* genaamd, wordt geschat op de opbrengst van een vierde of vijfde gedeelte der ingeoogste hoeveelheid mais, rijst, enzv.

Gelijk bij alle Oostersche volken, zijn ook op Timor de Grooten steeds door een heir van mannelijke en vrouwelijke bedienden en andere ledigloopers omgeven, die, als zoo vele gieren, op den moeijelijk bijeengebragten voorraad azen en dien niet zelden lang vóór den volgenden oogst geheel verslonden hebben, alswanneer van alle kanten moet nageleverd worden. Bezoekt soms de eene vorst den ander', hetwelk gewoonlijk met plegtigheid en grooten sleep van gewapende mannen plaats heeft, dan eischt het gebruik en de eer, het geheele gezelschap ten maaltijd te noodigen, waarin al wederom door de onderscheidene dorpen en gehuchten moet worden voorzien. De levensmiddelen, welke alsdan worden ingezameld, bestaan hoofdzakelijk in mais en varkens; somtijds ook in kokosnooten en andere vruchten; zelfs in arecanooten en betelbladen: want het aanbieden van sirie is eene der eerste en noodzakelijkste beleefdheden, die een inlander zijnen gast bewijst (*). Nu behoort tot het bijgeloof der Timorezen, dat zij niet veel meer mais en andere, tot dagelijksch voedsel strekkende voortbrengselen mogen aankweeken, dan een gezin, na aftrek van hetgeen men den hoofden verschuldigd is, voor eigen onderhoud noodig oordeelt; wie meer teelt, en zulks met oogmerk om er winst mede te bejagen, door het overvloedige te verkoopen, heeft onfeilbaar ziekten en andere onheilen te duchten. Dit bijgeloof belemmert zeer de nijverheid en bijgevolg den voortgang der beschaving. Daar dus het volk doorgaans arm is, en er onder de bestaande instellingen weinig hoop op verbetering bestaat, kunnen, natuurlijk, ook de hoofden, bij al hunne inhaligheid en afpersingen, geene noemenswaardige schatten bijeen brengen. Naast de Poni, bestaan hunne voornaamste inkomsten in sandelhout en was. Van het eerste dezer twee artikelen, bij de Timorezen *Haŭ meni* (†), letterlijk: welriekend hout, genaamd, trekken zij

(*) Bij diergelijke plegtige gelegenheden worden den gast zeer nette, vierkante, of ook meer kunstmatig, uit Lontar-bladen gevlochtene, ronde, torenvormige doosjes, met verschillende figuren er op, voorgezet. Pl. 40, fig. 9 en 10, zijn afbeeldingen van zulke siriedoozen, en wel fig. 9 ter halve, en fig. 10 op een derde der natuurlijke grootte.

(†) Niet *Aikamenil*, gelijk Crawfurd (Ind. Arch. I, p. 519) naar Rumphius opgeeft. Het zoude belangrijk zijn te weten, of het woord *meni*, dat in het Timoreesch geurig, welriekend beteekent, afkomstig is van het Arabische مني *manîy* of منية *manyat*, in het Hoog-Javaansch ꦩꦤ꧀ꦤꦶ *manni*, Maleisch مني *menî* d. i. sperma genitale (viri aut mulieris). De beschaafdere, westelijke bewoners van den Archipel kennen het sandelhout onder een', en wel den gemeensten, van zijne Sanskritnamen, चन्दन *Tjandana*, in het Maleisch چندان *Tjindâna*, Javaansch ꦕꦼꦤ꧀ꦢꦤ *Tjĕndono.* Twee andere Sanskritsche namen van dien kostbaren en door geheel zuidelijk Azië, of van Arabië tot China en Japan in hoog aanzien staanden boom, komen in beteekenis overeen met zijne Timoresche be-

het meeste voordeel, aangezien de sandelhout-boom als een vorstelijk eigendom wordt beschouwd. Niemand mag zonder voorkennis en toestemming van den vorst zulk een' boom kappen; den overtreder van dit verbod treffen, naar omstandigheden, zware boeten, veeljarige of levenslange dienstbaarheid, en somwijlen zelfs de doodstraf. Van het op hoog bevel ingezamelde sandelhout vindt de verdeeling in dezer voege plaats. Aan den vorst behoort de helft van de geheele opbrengst; van de andere helft bekomt de Fettor van het distrikt $\frac{4}{10}$, elke Tomokong van het in zijne afdeeling verzamelde $\frac{2}{10}$, terwijl op de overige $\frac{4}{10}$ de boomkappers aanspraak hebben (*). Dat bij deze verdeeling de hoofden niet de slechtste stukken nemen, maar wel die, welke de meeste waarde hebben, is ligtelijk te begrijpen. Ten opzigte van het was vindt in zoo verre hetzelfde stelsel van verdeeling plaats, dat den hoofden niet alleen eene aanzienlijke hoeveelheid van dit artikel uitsluitend toebehoort, maar zij deelen daarenboven in al hetgeen door het volk verkregen wordt. De boomen, waarop de bij hare raat maakt, hebben namelijk allen vaste eigenaars, wier regtmatig bezit zich op de eerste ontdekking van zulk een' boom grondvest. Ter bevestiging daarvan erlangt elke stam een teeken. Het zijn meestal zeer hooge woudstammen, waarvan een enkele dikwerf vijftig of zestig en soms meer honigraten bevat, iedere van welke een half tot een geheel pond was oplevert. De inlanders beweren, dat de bijen met het einde der drooge moeson (omstreeks de maand october) wegtrekken, en niet dan na afloop der kwade of regenmoeson (in de maand mei of junij) weder tot hare oude standplaatsen terugkeeren.

Op handel of zeevaart leggen zich de Timorezen niet toe. Van de zee hebben zij integendeel een' sterken afkeer, zoo zelfs, dat men in het westelijk gedeelte van dit eiland niet één' Timoreschen visscher vindt. Even zoo schijnen zij ook geene groote minnaars van verre landreizen te zijn, bijaldien zij niet door roofzuchtige plannen daartoe uitgelokt worden. In de landstreken Molo en Amakono troffen wij slechts zeer weinige inlanders aan, vooral weinige hoofden, die ooit te Koepang geweest waren. Of zulks meer aan onverschilligheid en aangeborene traagheid, dan wel aan vrees voor vijandelijkheden gedurende hunne uithuizigheid moet geweten worden, kunnen wij niet beslissen. — Dewijl de inlanders hunne twee voorname handelsartikelen niet zelven ter markt brengen, reizen ieder jaar, gedurende de drooge moeson, een aantal Chinezen van Koepang, Atapoepoe, Batoe-gedeh en andere kustplaatsen,

---

naming, te weten गन्ध *Gandha* d. i. de welriekende, geurige, en गन्धसार *Gandhasâra* d. i. de geestrijke, best reukgevende. Niet minder dichterlijk wordt ook zijne hoedanigheid geroemd met het woord भद्रश्री *Bhadras'rî* d. i. de geluk aanbrengende, of, volgens Lassen, Ind. Alterthumsk. I, p. 257, die van uitmuntende schoonheid. Zijn Perzische naam, gelijk men weet, is سندل *Sandal*, Grieksch *σάνταλον*, waarvan ons Sandel en de in de Kruidkunde gebruikelijke geslachtsnaam Santalum afkomstig zijn.

(*) Het sandelhout groeit op Timor in het wild; het menigvuldigst in de hoogere bergstreken, waar men, hier en daar, kleine opene bosschen er van aantreft. De boomen worden digt bij den wortel gehakt, hunne stammen en takken aan stukken gekapt ter lengte van $8\frac{1}{2}$—9 of $9\frac{1}{2}$ palm, en vervolgens van de schors en de buiteuste, witachtige, geurlooze en daarom van geene waarde zijnde houtdeelen ontdaan. De inzameling geschiedt hoofdzakelijk in de drooge moeson en, even als in Malabar, wordt ook op Timor het tijdvak gedurende de afnemende maan daartoe het meest geschikt geacht. De inlandsche Grooten verkoopen het sandelhout kort na de inzameling en zonder het vooraf te sortéren; doch de Chinesche handelaren verdeelen de stukken, gelijk door ons bl. 143 is opgegeven, in onderscheidene soorten. De dikke stukken, uit de stammen, die de eerste of hoofdsoort vormen en ruim eens zoo hoog in prijs staan als die der dunne takken, worden meest alle naar China uitgevoerd.

naar het binnenland, de tot het drijven van ruilhandel geschikte goederen (*), op paarden geladen, met zich voerende. Deze handelaren, van het eene distrikt naar het andere trekkende, vervoegen zich in ieder landschap het eerst tot den vorst en de Fettors, bieden dezen eenige geschenken aan en verzoeken vergunning om te handelen en in alle opzigten veiligheid en bescherming te mogen genieten. Deze laatste gunst wordt hun somwijlen niet dan tegen den afstand van eene aanzienlijke hoeveelheid goederen toegezegd. Heeft dit echter plaats gehad, dan achten de handelaren zich volkomen veilig en, naar men ons verzekerd heeft, is er schier geen voorbeeld van, dat zoodanige belofte door trouweloosheid zoude geschonden zijn. Over het geheel zijn de inboorlingen den Chinezen zeer genegen en zien zij hen gaarne in het land komen, alzoo door hen allerlei vreemde waren en snuisterijen worden aangebragt, die de nieuwsgierigheid der bewoners opwekken en hunne ijdelheid streelen. Bij dit al houden de handelaars den maatregel omtrent het vragen eener bepaalde persoonlijke bescherming, voor zeer noodzakelijk, vermits zij anders te regt mogten vreezen, zoo niet vermoord, dan toch geheel of gedeeltelijk van hunne goederen beroofd te worden. Deze bijzonderheden kenmerken het best den trap van beschaving en de maatschappelijke gesteldheid van dit volk. — Daar de Chinezen het sandelhout en het was meest bij kleine hoeveelheden moeten inruilen, verloopen er dikwerf verscheidene maanden, alvorens zij eenen genoegzamen voorraad bij elkander gebragt en alle voorname plaatsen bezocht hebben. Tot het vervoer hunner waren bezigen zij alleen paarden, wier getal, uit hoofde der zwaarte van het sandelhout en de moeijelijkheid der wegen, soms tot kleine karavanen aangroeit. Op deze dieren brengen zij de vruchten van hunnen ruilhandel naar bepaalde, het naastbij gelegene zeeplaatsen aan de noordkust, van waar die vervolgens met inlandsche vaartuigen naar Koepang of elders vervoerd worden.

In elke buitengewone gebeurtenis, zij moge blijde of treurig zijn, vindt de Timorees aanleiding tot min of meer langdurige en omslagtige feesten. Een volk, dat weinig behoeften kent en niet naar vreemdigheden haakt, is met weinig te vreden. In plaats van de dagelijksche mais, kookt men, bij feestelijke maaltijden, somtijds alleen rijst, waarbij buffel- of varkensvleesch en eenige groenten worden opgedischt; zang en dans kruiden het maal en vervullen alle gemoederen met vrolijkheid. Hoe geheel deze onschuldige vermaken met den volksgeest overeenstemmen en door hen geliefd zijn, kan genoegzaam uit den aard dier gezangen en dansen, bepaaldelijk voor onderscheidene gelegenheden bestemd, worden afgeleid. Zij heeten: *Hoenoe Kieoe, Hoenoe Benani, Nêl Léoe, Hoenoe Papat, Hoenoe Leke, Ton-tona, Peloli* en *Koi-néno*. Hoenoe Kieoe, Hoenoe Benani en Nêl Léoe zijn gezangen, welke bij geene andere gelegenheden mogen worden aangeheven, dan wanneer er menschenhoofden op den vijand zijn buit gemaakt. Hoenoe Papat kan zoowel in vredes- als in oorlogstijd gezongen worden; terwijl de overigen alleen ter verlustiging dienen, en wel zoo uitsluitend, dat Hoenoe Leke, Ton-tona en Peloli zelfs ten tijde van oorlog verboden zijn. Koi-néno eindelijk, is een feestlied, dat voornamelijk bij bruiloften, en wanneer de eene familie aan de andere geschenken brengt, gehoord

(*) Gemunt geld heeft als zoodanig in de binnenlanden geene waarde; gouden of fraaije zilveren kleine muntstukken worden echter door de inboorlingen gaarne tot versierselen ingeruild. Het meest echter bekooren hun de oude Hollandsche dukaten, die zij tegen eene waarde van 10—12 gulden aannemen.

wordt. Dan, wij zullen in de eerste plaats eenen eenigzins naderen blik slaan op hetgene tot het krijgswezen der Timorezen betrekking heeft.

De meeste oorlogen ontstaan ten gevolge van rooverijen, waar de bevolking van het eene landschap jegens die van het andere zich vaak aan schuldig maakt. Bij menschen, die geen ander regt kennen dan dat van den sterkste, worden de driften en hartstogten ligtelijk in beweging gebragt, en zij tot wraakoefening aangehitst. De eene onregtvaardige daad is de moeder van de andere; zij doen haat en wrok geboren worden; deze zetten zich langzamerhand in de gemoederen vast, nemen in kracht en hevigheid toe, tot dat zij weldra, tot den hoogsten trap van woede geklommen, in laaije vlam ontsteken en met vernielend geweld uitbarsten en om zich heen grijpen. Opstokerij, afgunst en baatzucht verschaffen niet weinig voedsel aan zoodanige vijandelijke gesteldheid. — Die vorsten intusschen, welke naauw aan ons Gouvernement verbonden zijn, mogen niet, zonder diens voorweten en toestemming, vooral niet onderling, den oorlog beginnen.

Wanneer een vorst het in den zin krijgt om oorlog te voeren, verzamelt hij al zijne rijksgrooten, inzonderheid die, welke over het krijgswezen zijn gesteld, om zich heen en houdt met hen beraadslaging, hetzij onder den vrijen hemel, in de lommer van eenen grooten vijgenboom, hetzij in eene rondom opene loods. Zulke vergaderingen, waarbij al de aanwezigen in eenen grooten kring op matten gezeten of gehurkt zijn, worden doorgaans vele dagen achtereen herhaald, en somwijlen zelfs maanden lang voortgezet, alvorens men tot eene algemeene beslissing gekomen is. Een der ouden en meest ervarene uit den kring stelt zich in des vijands plaats, verdedigt zijne regten en handelwijs, en maakt op de gevaren opmerkzaam, die uit eene vredebreuk der beide landschappen te duchten zijn; de anderen daarentegen bepleiten het belang van hun eigen land en toonen de gegronde redenen aan, die hun het zwaard in de hand geven. De zaak wordt aldus in alle hare bijzonderheden nagegaan, beredeneerd en rijpelijk overwogen. Valt ten slotte de eindbeslissing ten gunste van den oorlog uit, dan spoedt zich de verzamelde menigte naar de graven harer vorsten en meest vereerde voorouders, en smeekt hunne schimmen (*Nitoe's*) om bijstand en overwinning in den voorgenomen strijd. Vervolgens slagten en offeren zij eenige dieren, als buffels, varkens, geiten of hoenders, van roode of zwarte kleur: de zwartkleurige zijn alleen bestemd voor de booze geesten, die allen, zonder onderscheid, op en in de aarde huisvesten; aan de goede geesten, welke hun verbijf in het luchtruim en de hemelligchamen hebben, mogen alleen roodkleurige dieren worden ten offer gebragt. De offeranden zelven bestaan voornamelijk in die deelen, welke aan het dierlijk ligchaam uitsteeksels vormen, zoo als, de ooren, de neus, de hoeven, de punt van den staart, de bek, de pooten der hoenders enzv.; al het overige vleesch wordt door de offeraars zelven genuttigd. Zoodra het dier gedood is, hetwelk òf door het afsnijden der keel, òf door een' steek in het hart geschiedt, onderzoeken de voorvechters en andere, met de godsdienst des volks wel vertrouwde personen, onder welke sommige tevens als geestenbezweerders en toovenaars bekend staan, de lever der varkens, de aderen der hoenders en dergelijke, ten einde te raadplegen of het oorlogsplan den geesten al of niet welgevallig zij. Is de uitslag van dit onderzoek niet geheel naar wensch, dan stelt men de onderneming vooreerst nog uit. Eenigen tijd later worden er op nieuw verscheidene dieren geslagt, de inwendige deelen onderzocht, en zulks van tijd tot tijd zoo dikwerf herhaald, tot eindelijk

de heilspellende kenmerken niets te wenschen overlaten (*). Al deze plegtigheden des bijgeloofs worden in een daartoe bestemd gebouw, *Oeme léoc* (†) genaamd, ten uitvoer gebragt. Zij eindigen met de goden te smeeken om bescherming en zege, en de Mêo's of voorvechters verlaten het bedehuis niet, zonder zich voorzien te hebben van eenige stukjes der gewijde wortelen, waarvan men daar altijd een' kleinen voorraad aanwezig vindt. Na aldus behoorlijk tot den strijd te zijn voorbereid, verklaart men den oorlog. Dit geschiedt op deze wijze. De Mêo's der uitdagende partij nemen een' hond, zoo mogelijk van geheel zwarte kleur, brengen dien naar het vijandelijke gebied, dooden hem aldaar, slaan hem den kop af, stoppen in de neusgaten, den muil, de oor-openingen enzv. eenige gewijde wortelen en werpen dien kop, welke alsnu betooverd heet, aldus in de nabijheid eener bewoonde plaats van het vijandelijke gebied, daarbij uitroepende: *hoete molo* (§). Het lossen van een geweerschot is ten slotte het teeken, dat de oorlog verklaard is. Van dit oogenblik af aan is het land allerwegen in alarm. Men slaat op groote trommen en metalen bekkens (*Sénel* en *Tobo* genaamd, naarmate zij groot of klein zijn); men blaast op buffelhorens (*Tois*, Pl. 49, fig. 5); men fluit en schreeuwt en jouwt. Nu is het den bewoneren van beide landen geraden, een waakzaam oog op elkander te houden en op eenen onverhoedschen aanval bedacht te zijn. Iedere afbreuk, die de eene partij de andere in staat is te doen, hetzij door het gewelddadig ontvoeren van menschen, hetzij door het rooven van vee als anderzins, wordt gretig door haar waargenomen. Op de, in den beginne meestal in stilte en door list gepleegde vijandelijkheden, volgt weldra een opentlijk gevecht, hetwelk echter van de herhaalde aanroepingen der goden en geesten door de wederzijdsche Mêo's wordt voorafgegaan, terwijl men tevens

---

(*) Het verdient opmerking, dat bij een, ver van Timor verwijderd, nog geheel onbeschaafd volk, hetwelk weinig verkeer heeft met de Indische zeevarende en handeldrijvende stammen, bij de bewoners der Poggy-eilanden namelijk, bewesten Sumatra, dezelfde bijgeloovige begrippen worden aangetroffen; terwijl integendeel bij vele andere Heidensche volksstammen van den Indischen Archipel (Dajakkers, Alfoeren enzv.), even als in de Zuidzee, de voornaamste orakels ontleend worden aan levende dieren, vooral aan de vlugt en het geschreeuw van vogelen, vliegende insecten enzv., waaraan de Timorezen weinig waarde schijnen te hechten. Van de godsdienstige denkbeelden der Poggy-eilanders sprekende, zegt J. Crisp: »Sometimes a fowl and sometimes a hog is sacrificed to avert sickness; to appease the wrath of the offended power, or to render it propitious to some projected enterprize: and Mr. Bets was informed that omens of good or ill fortune were drawn from certain appearance in the entrails of the victim." Zie Asiat. Researches, edit. in octavo, Vol. VI, p. 86.

(†) Heilig huis, van *oeme* huis, en *léoe*, bezworen, gewijd, heilig. Somwijlen zeggen zij *Oeme nitoe*, d. i. huis der schimmen (zielen van de afgestorvene edelen); en wanneer zij, in het Maleisch, met een' vreemdeling er van spreken, noemen zij het gewoonlijk *Roemah pomâli*, het gewijde huis. Wij merken hier aan, dat bij de Alfoeren van Manado, op Celebes, *leos*, goed, edel beteekent, en dat, volgens Mariner, de inboorlingen van Tonga, eenen grooten god bezitten, *Higoelêo* genaamd. Omtrent het woord *pomali* verwijzen wij tot onze vroegere aanteekening, bl. 249. Het *Oeme léoe* verschilt in uiterlijken vorm niet van de gewone huizen; alleen is het soms, naar evenredigheid van zijnen omvang, eenigzins hooger. Eene oude vrouw heeft er gewoonlijk het opzigt over, en zij alleen bewoont het. Hare voornaamste bezigheden bestaan in het aanhouden van het vuurtje, dat ongeveer in het midden van dit godsdienstgebouw, onafgebroken brandt of smeult. Aan de stijlen, die het dak schragen, hangen een of meer kleine zakken, welke verschillende voorwerpen, als raauwe rijst- en maiskorrels, onderscheidene drooge wortelen, bladen enzv. bevatten, en den naam hebben van zeer heilzame genees- of veiligheidsmiddelen te zijn.

(§) Waarvan de beteekenis is: toonen vermelden het en geel. Het laatste woord is waarschijnlijk eene zinspeling op de kleur van de, tot de betoovering gebruikte boomwortelen, omtrent wier invloed en geheime kracht hoog wordt opgegeven.

niet verzuimt, de kleur en helderheid van zon, maan en sterren getrouwelijk waar te nemen, ten einde goede of slechte voorteekens uit deze hemelligchamen af te leiden. Laten de wigchelarijen in hare gunstige uitkomsten ten slotte niets meer te wenschen over, dan trekken van weêrskanten ongeregelde benden, onder woest geschreeuw, elkander te gemoet. Krijgt men den vijand in het gezigt (hetgeen *napsoe* genoemd wordt), dan treden de voorvechters uit, elkander door woorden en gebaren sarrende en tartende (hetgeen zij *foti* noemen), en branden eindelijk hunne geweren los. Nu is het sein tot den algemeenen aanval gegeven en, onder klimmende woede, voeren de beide legers eenen worstelstrijd, waarbij zij onophoudelijk springen en schreeuwen als bezetenen. Bij die partij, welke het eerst en kortst op elkander de meeste verwonden of dooden bekomt, ontstaat weldra moedeloosheid. Zijn er aan de eene zijde twee of drie voorvechters gevallen, dan duurt het niet lang, of de zoo ongelukkige strijders van dien kant nemen eensklaps met overijling en in de grootste verwarring de vlugt. Aan hen die, hetzij levend of dood, in 's vijands handen vallen, wordt altijd het hoofd afgekapt en als zegeteeken medegevoerd. Daar van het verkregen aantal hoofden de meerdere of mindere roem der overwinning afhankelijk is, en er daarenboven nog andere bijgeloovige begrippen aan verknocht zijn, is iedere partij steeds zeer bezorgd, hare gekwetsten en gesneuvelden buiten bereik te brengen en, moet zij vlugten, hen niet te laten achterblijven. Is zij daartoe buiten staat, dan snijdt zij liever aan hare ongelukkige krijgsmakkers zelve de hoofden af, dan die taak aan haren vijand over te laten. De wensch, om zich en de hunnen voor schande te bewaren, vervoert deze strijders vaak tot de ijzingwekkendste daden. Één voorbeeld voor allen. In het jaar 1818, bij eenen veldtogt, door den Resident van Koepang en 's Gouvernements bondgenooten, tegen de stroopende bevolking van Amanoebang ondernomen, bevonden zich onder de hulptroepen een vader met zijnen zoon, uit het landschap Amfoang. Ten gevolge eener krijgslist werd op zekeren dag een gedeelte van ons volk overrompeld en op de vlugt gedreven. Bij die noodlottige gebeurtenis verkreeg de vader, die even als zijn zoon te paard gezeten was, een' kogel in het been; dit belemmerde de snelheid zijner vlugt en deed hem een weinig achterblijven. De zoon zulks bemerkende, vliegt op zijnen kermenden vader af, grijpt hem bij het hair en houwt hem met éénen slag het hoofd af; in vollen ren en met het bloedige teeken zijner koenheid in de hand, snelt hij naar de zijnen terug, en wordt daar met gejuich en onderscheiding ontvangen. De roem, volgens hunne begrippen, aan deze kloeke en stoutmoedige daad verbonden, en het denkbeeld van aldus de eer zijns vaders gered te hebben, schenen hem innig te verheugen. In weêrwil van zulke hardvochtige, woeste, ja onnatuurlijke bedrijven, in weêrwil van zoo vele andere trekken van bloeddorst en moordzucht, en van de hoogst mogelijke algemeene onbeschaafdheid, welke ter onzer kennis zijn gebragt, hebben wij toch nooit vernomen, dat de Timorees zich aan het vleesch zoude vergasten zijner gedoode vijanden.

Niet alleen vóór en na den oorlog, maar ook van tijd tot tijd gedurende dien en vooral na ieder gevecht, wordt door de strijdvoerende partijen geofferd en feesten gevierd. Bij die gelegenheden spelen, natuurlijk, de Mêo's eene hoofdrol. Door hen worden de plegtigheden voornamelijk geregeld en de reeds genoemde toepasselijke liederen, met diepe en treurige stemgeluiden aangeheven. De volgende bijzonderheden daaromtrent ontleenen wij grootendeels aan de nagelatene aanteekeningen van wijlen onzen reisgenoot, den teekenaar van Oort.

Hoenoe (*) Papat. Mannen en vrouwen, of ook wel mannen alleen, scharen zich, hand aan hand, in eenen kring, en zingen, of liever schreeuwen, terwijl zij op eene geweldige wijze daarbij de maat trappen. Die gezangen worden soms in vredestijden, meer echter wanneer de oorlog is verklaard en kort vóór zijne uitbarsting aangeheven, en de zin er van is dan op de gebeurtenis toepasselijk; als b. v. »de weg tot den vijand is verre, veelligt zien wij elkaar nooit weder" (†). — Wanneer eene bende gewapend volk niet ver meer van den vijand verwijderd is, zingen de Mêo's: »de onderneming is niet moeijelijk; snijdt (hem) het hoofd af, hij is digt bij" (§) (namelijk de vijand). Soortgelijk gezang wordt somwijlen meer bepaald Nêl Lêoe (⁎) genoemd, een naam, door hen aan die liederen gegeven, welke door de Mêo's, alleen bij ernstig-plegtige gelegenheden gezongen worden.

Onder het zingen van het Hoenoe Kieoe keeren de krijgers huiswaarts, wanneer zij in triomf de hoofden met zich voeren, welke zij den vijand hebben afgeslagen. De plegtigheden, daarmede gepaard, zijn langdurig en omslagtig. De hoofden, met lijfgordels aan eenen stok gebonden, worden door eenen inlander over den schouder gedragen; nooit echter door den Mêo, die de zege behaald heeft, zelven, maar steeds door een' of meer zijner naaste bloedverwanten, meestal door zijne jongere broeders. De optogt geschiedt, onder onafgebrokene diepe treurtoonen, eerst naar het bedehuis (*Oeme lêoe*), waar de trein driemaal omheen gaat; dan treedt de oude bewoonster van het gebouw te voorschijn, neemt de hoofden in ontvang en brengt die naar binnen, door de legerhoofden (Ataŭpaha's, Tomokong's, Otapaha's) en Mêo's gevolgd wordende. De eerste verrigting der Mêo's bestaat in het offers en dank brengen aan de goden voor de behaalde overwinning, gedurende welke plegtigheid de oude vrouw, met de hoofden in haren schoot, op den grond gehurkt nederzit, gevende zij die daarna weder aan de mannen terug, van welke zij hen ontvangen heeft. De geheele stoet, met uitzondering van de oude vrouw, begeeft zich vervolgens, onder het op nieuw aanheffen van het Hoenoe Kieoe, in statigen optogt, naar de woning van den vorst. Aldaar gekomen, roept de Mêo, door wien de menschenhoofden ten buit zijn gemaakt, met luider stem: »Ik, dappere zoon van..... (naam van het landschap) — ja, ik ging met genoegen in den strijd" (┼); waarop de vorst, van uit zijne woning ten antwoord geeft: »welkom broeder" (**). De vorst treedt vervolgens uit, begroet de menigte en betuigt den overwinnenden Mêo zijne tevredenheid over zijn dapper gedrag. Inmiddels heeft men eenige steenen in gereedheid gebragt en de hoofden er op geplaatst. De vorst stoot met den hiel er driemaal tegen aan, zonder hen echter af te stooten, doch de vierde maal werpt hij hen naar beneden. De Mêo, of held van den dag, staat naast de vruchten zijner overwinning, met het bloedig zwaard in de hand, hetwelk hij tot nog

(*) *Hoenoe* beteekent: zingen of gezang in het algemeen.

(†) *Moesoe lălă lô, naŭ tamnĕkoe.* Hier en in de volgende aanhalingen, is de vertaling zooveel mogelijk woordelijk getrouw, of wel de zin in zijne eigenaardige beteekenis wedergegeven.

(§) *Banâni kă mănoe mănoe, foi mail toeloegâm.*

(⁎) *Nêl* noemen de Timorezen allerlei zinnedichten, zoowel van boertigen als van ernstigen aard. Het woord *lêoe* is ons, in de beteekenis van gewijd, heilig, reeds door eene vroegere aanmerking bekend.

(┼) *Săkănâ aŭ Nei..... — ân' pâĕl, liti jô, lomi bi passang.*

(**) *Onăn ôlie.* Het laatste woord is ons, in het Maleisch, door *adê* of *adîkh* (ادي of اديق) vertaald, hetwelk jongere broeder beteekent. Deze eernaam wordt bij die gelegenheid door den vorst, als een bewijs van gunst en onderscheiding, aan den Mêo gegeven.

niet heeft mogen opsteken; nu echter wischt hij het af en glijdt het in de scheede. Ook de hoofden worden afgewasschen, en wel in de naastbij zijnde rivier, waarna het hair met citroensap ingewreven wordt. Nadat dit alles behoorlijk is verrigt, zet zich de trein wederom in beweging en trekt, even plegtstatig als te voren, naar de inmiddels voor den Mêo gereed gemaakte hut; want godsdienst en zeden verbieden hem, vooreerst nog naar zijne eigene woning terug te keeren. Hij moet elders ligchamelijke en geestelijke reinigingen ondergaan; ook behooren de vijandelijke hoofden onderscheidene dagen achtereen berookt en aan verschillende bijgeloovige handelingen te worden onderworpen; waarna zij in zegepraal door de voornaamste dorpen van het landschap worden rondgedragen. Deze plegtigheden duren nagenoeg twee maanden lang, staande welk tijdvak de overwinnende Mêo noch tot zijne vrouw mag gaan, noch zelfs zich vermag te voeden, moetende hij het eten door anderen, en wel door vrouwenhand, zich in den mond laten brengen. Waar de feestvierende troep verschijnt, worden maaltijden gehouden, wordt gedanst, gezongen en geschoten. Langs den weg, van het eene dorp naar het andere, zingt men steeds Hoenoe Kieoe; binnen de dorpen echter en gedurende het oponthoud aldaar, eerst Hoenoe Benani en later Nêl Lêoe.

Hoenoe Benani of Bone (*) Benani, wordt dikwerf, even als Hoenoe Papat, door mannen en vrouwen uitgevoerd, die eenen kring vormen, maar, even als bij al de overige gezangen, waaraan beide seksen deel nemen, in dier voege, dat steeds al de mannen naast elkander, en ook al de vrouwen bijeen staan. Hand aan hand, maken zij, op het maatgezang, zacht schuivende bewegingen met de voeten. Andere bijzonderheden omtrent die soort van zang en dans, zijn ons niet bekend geworden.

Tot de meer gebruikelijke plegtigheden, welke met de vijandelijke hoofden plaats vinden, behoort vooral die, dat aan hen, in een' halven kokosdop, rijst en varkensvleesch wordt voorgezet, en zij, door den Mêo, met de volgende woorden tot eten worden uitgenoodigd: »Ja Teflobo, behaagt u deze plaats tot rustpunt, ontbied dan uwe betrekkingen, om het even hoe vele, bij u; roep hen herwaarts; of wilt gij alleen eten? Eet dan; verzadig u met varkensvleesch en rijst" (†). Vervolgens worden zelfs het hoofd eenige balletjes rijst in den mond gestopt, en daarbij allerlei redeneringen gehouden en vragen voorgesteld; als, onder anderen: welke redenen hen bewogen hadden, vijanden hunner naburen te worden en de goede verstandhouding te breken, waarin zij hadden kunnen blijven voortleven, hetgeen toch veel beter ware geweest; hun zoude dan niet zulk een droevig lot zijn te beurt gevallen, een lot, hetwelk zij zich grootendeels zelven te wijten hadden, enzv. — Ten laatste worden de hoofden op de takken van een' dooden boom, in de nabijheid der woning van den vorst, of bij de vorstelijke graven te pronk gesteld. Bij die gelegenheid zingen al de tegenwoordig zijnde Mêo's een Nêl Lêoe, en wel van dezen inhoud: »Een oud graf is Bitênoe; hak af en zet hem op dien staak" (§). Hiermede is de geheele plegtigheid ten einde geloopen, en begeeft zich een ieder, die haar heeft bijgewoond, huiswaarts, behalve de zegevierende

(*) *Bone* worden voornamelijk de blijde en vrolijke zangstukken genoemd.

(†) *Hô Tĕflobo, lômi balel i-â, hem tôko, hô assal faŭk faŭk, mô essîn hem naŭmen, nâhă abakŏ lofomês? moeha moek' moekoe, sissi fafi maka âleh.*

(§) *Naukahi mena' Bitênoe, missa sĕtasâhi nôhe sîna.*

Mêo, die, alvorens zijn zwaard binnen zijne woning te mogen brengen, eerst nog aan hetzelve dient te offeren, hetwelk daarin bestaat, dat hij het met raauwe rijst bestrooit, zeggende: »verzoend en gereinigd; snijd in de toekomst weder af" (*) (namelijk menschenhoofden).

Niet zelden gebeurt het, dat de vijandelijkheden vele jaren lang aanhouden en de droevigste gevolgen voor het land opleveren; gewoonlijk toch komt er geen vrede tot stand, tenzij er zich een derde, onzijdige vorst mede bemoeit en als bemiddelaar optreedt. Heeft deze het door redenering en bemoeijenis zoo verre kunnen brengen, dat de wederzijdsche grieven vereffend en beide partijen tot het aannemen zijner voorslagen en tot den vrede genegen zijn, dan wordt de dag bepaald, waarop de verzoening zal plaats vinden. De vorsten en rijksgrooten der betrokkene partijen begeven zich, onder geleide eener menigte gewapenden, naar eene vooraf bepaalde plaats aan de grenzen der strijdvoerende landschappen. Daar gekomen, houdt ieder op zijn eigen grondgebied stand, en de vorstelijke scheidsman plaatst zich op de grenslijn tusschen beiden. Nu naderen hem de twee vijandelijke vorsten, ieder van eene gouden plaat voorzien, die hij, ter weêrszijden, aan zijne voeten doet nederleggen. Vóór hem wordt, door eenen Mêo, een met loof voorzien takje van een' palmboom neêrgelegd, moetende dit de tanden voorstellen van den hond, die bij het uitbarsten der oneenigheden gedood is. Dit zinnebeeldig stukje palmblad, *bebak* genaamd, wordt door de beide oneenige vorsten, door middel van twee kleine stokjes, van den grond geligt en weggeworpen; na welke handeling, *Loti bebak* (†) geheeten, de eene vorst den ander' de hand reikt, en aldus onder eene broederlijke omhelzing, op eene treffende wijze opentlijk met elkander verzoenen. Zoodanige verzoening gaat gepaard met het luide gejuich der aanwezige menigte, terwijl van weêrskanten, herhaaldelijk geweerschoten gelost worden.

De gezangen, uitsluitend aan verlustiging gewijd, worden gewoonlijk in de avonduren, bij maneschijn aangeheven. De daarbij gebruikelijke muzijkinstrumenten, indien zij dus mogen genoemd worden, bepalen zich hoofdzakelijk tot eenige kleine koperen klokjes van Chineesch maaksel; eene soort van kleine trom (tambourin), welke de Timorezen bezitten, wordt slechts zelden ter begeleiding van diergelijke gezangen gebezigd. — Het zijn meestal zinspelende gelegenheids-liederen.

Hoenoe Lĕkĕ, wordt door een min of meer aanzienlijk getal mannen en vrouwen uitgevoerd, die zich in de schoone avondstonden bij maanlicht, op eene opene plek, onder den vrijen hemel vereenigen en, even als bij Hoenoe Papat en meer andere zangsoorten, zich in een' gesloten kring, op de maat in het ronde bewegen. Midden in den kring staan één of meer jonge meisjes, die een tien- of twaalftal, aan een uit kokosdop of de kalabas-vrucht vervaardigd schijfje, hangende klokjes in de hand hebben,

---

(*) *Sĕfnot soetai oetonaëki, hetmepoe neno noenihês fâni, ôtĕ têni.* Wij hebben de beteekenis dezer woorden niet beter in onze taal weten over te brengen, dan boven is geschied. In een zoogenaamd Bâzâr-Maleisch zijn zij ons, door den Fettor van Taibenoe, aldus vertaald: *ôbat pomâli, bitjâra sama kîta orang, maŭ kardja hârî di blâkang bâjikh, pôtong kombâli.* De woorden: *ôbat pomâli*, doelen op de daarbij gebruikt wordende, gewijde rijstkorrels.

(†) *Loti* = weggooijen, iets van zich verwijderen; *bebak*, naam van die soort van palmbladen, welke op Timor en de omliggende eilanden, veel tot het dekken der huizen gebruikt wordt.

welke zij op de maat van het gezang laten klingelen. Deze meisjes worden *Anafeto's* (*), en hare klokjes (Pl. 41, fig. 9) *Wano* of *Bano* genoemd (†). Hare kleeding verschilt weinig of niet van de alledaagsche, hebbende zij soms niet anders aan, dan eenen Sarong, die boven de borst is vastgemaakt. Haar hoofdhair is echter dikwerf met welriekende bloemen doorvlochten; hare armen prijken met een aantal zilveren en ivoren ringen, terwijl ook gewoonlijk de beenen met een' of meer ringen van dik koperdraad (*Anek* genaamd) versierd zijn. Door haar worden de liederen aangeheven, die zij eerst alleen zingen, en welke vervolgens door al de overigen in koor herhaald worden. Al de deelgenooten bewegen daarbij op de maat van het gezang hunne voeten, en aan het einde doen zij uit al hunne magt een driemaal herhaald geschreeuw hooren. Zulk een gezang vindt men in deze woorden: »Het land is in opschudding geraakt, en nog niet gestild; regelt het met lans en zwaard" (§).

Bone Tona of Ton'-tona, wordt, even als Hoenoe Lĕkĕ, door Anafeto's uitgevoerd; maat en melodie zijn echter eenigzins verschillend, en deze liederen zijn beurtzangen voor mannen en vrouwen. Ook zij vinden gewoonlijk bij het maanlicht plaats. De Ton'-tona-liederen bestaan veelal uit korte volzinnen, van luimigen en naïven, doch vaak ook van zeer smakeloozen of laffen inhoud. Zie hier een voorbeeld van onbeduidendheid: »He, eene gouden zitplaats, loopt rond, schuddende, la-la!" (⁎).

Peloli, wordt zonder Anafeto's, doch voor het overige op dezelfde wijze als de beide voorgaande zangsoorten, ten uitvoer gebragt; namelijk, door mannen en vrouwen, die gezamentlijk in eenen kring ronddraaijen (zie Pl. 38). Een hunner zingt voor, waarna telkens het versje door geheel het gezelschap herhaald wordt. Die liederen zinspelen gewoonlijk op iets, en worden Nêl genoemd. De navolgende mogen als proeven verstrekken:

Gij zit stil, stil op die plaats;
Zit gij stil en bedenkt gij liederen,
Om aan die lieden voor te zingen? (‡).

Tôko moe manê,
Tôko bala manê;
Tôko moe manaŭ, nêl
Moeton' bais nânê?

(*) *Feto* beteekent zuster; *ana* kind, en in overdragtelijken zin, klein, jeugdig.

(†) Somtijds hebben de Anafeto's ook een aantal soortgelijke bellen, aan eene snoer of in een' strook buffelvel bevestigd, boven de enkels om de beenen gebonden, en slaan daarmede insgelijks de maat. Dit gebruik doet denken aan de *ghoengrōē's* گهونگرو (Bengaalsch: *goengoera*, Sanskrit: *gharghará*) der Bajaderen van Hindostan, van welke danseressen Hatsan de volgende bekoorlijke schildering geeft: »De Bajadeer," zegt hij, »ligt haren *do pattah* (soort van sluijer) op, en zwaait die naar de maat; zij doet den aanschouwer hare fijne leest en ligchaamsvormen bewonderen, en laat bevallig de *ghoengrōē's* (bellen van metaal) klinken, waarmede haar ontbloot been versierd is," enz. Sihr oel bajân, p. 137. — De Anafeto's zijn echter niet, gelijk de Bajaderen van Indië of de Ronggeng's van Java, als openbare danseressen te beschouwen, die haar bestaan in dit bedrijf vinden, maar schijnen slechts in hare eigene dorpen, bij de voormelde onschuldige vermaken, nu en dan zoodanige rol te vervullen. Wij gelooven derhalve ook niet, dat zij hare ligchamelijke bekoorlijkheden veil hebben, als wordende er, voor zooverre ons bekend is, op Timor in het geheel geene publieke vrouwen gevonden.

(§) *Paha noi wawôki, kâna wêla; tĕki tawêla aŭni soeni.*

(⁎) *Tie tôko nonie, naoen, gôhan, bito nam'!*

(‡) Op tegenwoordig zijnde vreemdelingen doelende.

Gij zit rustig, waar denkt gij over na? De Zonneheer (*) is ziek; gij zijt bedroefd.	*Tôko mĕka-mĕka, moe manaŭ sâhă'?* *Mêna Oesineno, toma nekan mêna.*
Speel en zijt vrolijk, verhef uwe stem; Als men oud is, wat goeds is er dan nog?	*Taba 'e bai tani, hâna kână;* *Lofa moema nâsĕ, meta lĕko sâhăn?*
Drooge kokosnooten zijn met versche vereenigd; Wij zijn vereenigd met de Compagnie (†).	*No͞ea metowan baiseno no͞ea matean;* *Fin heimsa baiseno Kômĕlolle.*
De gebieders zijn gekomen, om het land te bezigtigen,	*Kôlo-kâsĕh sano nono inpâha,*
De gebieders zijn gekomen, om de dorpen te bezigtigen,	*Kôlo-kâsĕh sano nono inîfoe,*
Om het land en de dorpen te bezigtigen.	*Nono inpâha inîfoe.*
Mijn kam kunt gij nemen en gebruiken; Mijnen neus geef ik niet, dat gij dien kust (§).	*Kielie djâte kielie mana hĕmoe sôlo,* *Aoe kaoefe aoe pânăf kaŭne hĕmoe nĕka.*
Vergenoegd leg ik mij ter ruste en zoek een hoofdkussen,	*Pânăsienă to͞epă nâme akano͞enoe;*
Tot een zilveren kussen (⁎) verstrekt mij haar arm.	*Akano͞enoe nônie wo͞eta nîma mâne.*
Gij neemt steenen op en smijt mij; wat heb ik misdaan?	*Ho maiti fatoe poli, aoe neo sâhăn?*
Toen ik jong was, wat deedt gij toen?	*Afi djao feto baoen ho moehi me?*
Mijn vorstelijke geliefde zit met mij op eene bank; Indien wij beide dood zijn, begraaft ons bij elkander.	*Oesi feto naikh tôko hala to͞enan;* *Noewa kieta mâtĕ, soewa aka toeta.*

De huwelijken worden bij de Timorezen op de volgende wijze gesloten. Hebben twee jonge lieden elkander leeren kennen en heeft de jongeling liefde voor het meisje opgevat, dan tracht hij haar zulks, zoo

---

(*) Eeretitel voor den vorst.

(†) Naam, onder welken zij het Nederlandsche Gouvernement kennen. Wanneer zij van hetzelve spreken, voegen zij er gewoonlijk nog de woorden *mai-bapa* bij (*mai*, eene verbastering van het Maleische *mâ*, moeder, *bapa*, vader); zoodat zij, Maleisch sprekende, *mai-bapa Kompanie* zeggen. Zich zelven noemen zij *Anakh* (kinderen) van die ouderlijke Compagnie.

(§) Volgens de bekende Maleische manier is dat kussen eigenlijk rieken, vermits de neuzen digt aan elkander gebragt en daarbij besnoven worden.

(⁎) Zinspeling op den met zilveren ringen versierden arm eener vrouw; in den Timoreschen tekst staat eigenlijk gouden.

mogelijk, zelf mede te deelen; doch, indien zich daartoe geene geschikte gelegenheid opdoet, zendt hij haar, door middel eener vertrouwde bejaarde vrouw, een doosje (*Tiwa*), met betelbladen, pinang, gambir, kalk en tabak gevuld, met de bede, van dit een en ander gebruik te willen maken. Is het meisje den jonkman niet zeer genegen, dan zendt zij het doosje onverwijld terug; doch in het tegenovergestelde geval neemt zij het aan en bepaalt tijd en plaats, waar beide elkander zonder getuigen kunnen ontmoeten. De jonkman, aan deze uitnoodiging gevolg gevende, beidt aldaar zijne geliefde onder het blazen op een *Foehan nô*, zijnde eene soort van mondtrom, uit een stuk palmblad gemaakt en hoofdzakelijk tot zoodanige liefde's-ontboezemingen gebezigd wordende. Op het geluid dezer toonen treedt de maagd te voorschijn. Nu komt het tot eene verklaring; er wordt geliefkoosd en eene nadere bijeenkomst afgesproken. Het meisje brengt bij die gelegenheid de haar gezondene Tiwa ledig terug, terwijl de jonkman haar, bij het afscheid nemen, zijnen nooit ontbrekenden siriezak (*Haloek Kosoe*) ter hand stelt, bijaldien namelijk zijne liefde zuiver en opregt is, en het aangaan eener echtverbindtenis ten doel heeft; bepalen zich echter de oogmerken van den jonkman alleen tot eenen geheimen minnehandel, dan geeft hij zijnen siriezak niet over. In het eerste geval vindt het meisje in den zak eenige geschenken, als: geldstukjes, zilveren platen en diergelijken, welke zij gereedelijk in ontvang neemt. Is zij genegen, den jongeling te huwen, dan vertoont zij den zak aan hare ouders; zoo niet, dan houdt zij hem heimelijk in bewaring. Bij de eerstvolgende zamenkomst brengt zij dien aan haren minnaar terug, met eene fraai gekleurde Tiwa ten geschenke daarin, waaraan twee of drie kleine zilveren of gouden ringen zijn gebonden, die door den jonkman bij zijne te huis komst gevonden worden. Bestaat het geschenk uit twee, digt naast elkander geplaatste ringen, dan wil zulks zeggen, dat het meisje wel genegen is, den jonkman te huwen, doch geene geheime verkeering met hem wenscht te onderhouden. Vindt hij echter nog een' derden ring, op eenigen afstand van de twee andere vastgehaakt, dan wil zij daarmede te kennen geven, dat zij wel reeds eenen man heeft, of verloofd is, en derhalve geen nieuw huwelijk kan aangaan, maar desniettemin bereid is, zijne geheime minnares te worden. Komt het werkelijk tot eene echtverbindtenis, dan vervoegt zich de jonkman den volgenden dag, na de ontvangst der ringen, tot zijne geliefde, den betelzak van alle benoodigde artikelen behoorlijk voorzien en daarenboven eenige zilveren platen, kralen en andere snuisterijen medebrengende, welk een en ander hij het meisje ten geschenke aanbiedt. Zij vertoont deze voorwerpen aan hare ouders en stelt hun haren minnaar voor. Na te zamen betel gekaauwd (*) en nog het een en ander gebruikt te hebben, keert de jonkman terug en deelt zijnen nabestaanden de zaak mede, waarop deze, kort daarna, bij de ouders van het meisje een bezoek afleggen, en omtrent den bruidschat (*Belies* (†) genaamd) in

(*) Vandaar ook de eigenaardige Maleische uitdrukking *mâ' pinang*, hetwelk letterlijk: betel kaauwen, maar overdragtelijk: onderlinge eensgezindheid beteekent.

(†) De klank van dit woord doet denken aan het Maleische بلي *belî*, koopen, inkoopen; en in der daad is de *belies* eigenlijk de prijs, voor welken de dochter, van hare ouders gekocht wordt. De Redjang's en andere volken van Sumatra noemen die huwelijksgift *djoedjoer* (koop- of losprijs); de Sundanezen en de eigenlijke Javanen gebruiken, bij eene beschaafde spreekwijze, daarvoor de meer kiesche uitdrukking van *sĕsarahhan* ꦱꦼꦱꦫꦃꦲꦤ꧀ *sĕrahhan* ꦱꦼꦫꦃꦲꦤ꧀ of, bij verkorting, *srahhan* ꦱꦿꦃꦲꦤ꧀, hetwelk zich door onderpand laat vertalen, en afkomstig is van het Javaansche werkwoord *sĕrah* ꦱꦼꦫꦃ of *srah* ꦱꦿꦃ (Maleisch: ساره *sârah* of سره *serah*), dat overgeven, afstand doen, toebetrouwen, overhandigen beteekent.

onderhandeling treden. Zoodanige bruidschat bedraagt, naarmate van den rang en de gegoedheid der personen, eene waarde van tusschen de vijf-en-twintig en tachtig, ook wel van honderd gulden, en bestaat uit gouden platen, lijnwaad, buffels, varkens enzv. — Wordt het gebruik behoorlijk in acht genomen, dan moet hij op den vierden dag na de overeenkomst worden uitgezet, waartoe de aanverwanten der beide familiën zich in de woning der bruid verzamelen en feest vieren. Bruidegom en bruid reiken elkander, bij de eerste ontmoeting de hand; vervolgens worden eenige vragen aan hen gerigt, voornamelijk aan de bruid, na de beantwoording van welke al de aanwezigen hunne gelukwenschen uitbrengen en daarbij gewoonlijk vier geweerschoten worden gelost; ten slotte doet de vader van het meisje eene soort van gebed, de goden en de schimmen der voorouders aanroepende en hun tevens eenige offeranden aanbiedende. Bijaldien de Belies of bruidschat dadelijk geheel wordt uitbetaald, moet de vrouw den man volgen en beschouwt hij haar als zijn eigendom; doch voldoet men slechts een gedeelte, dan wordt de man aan de ouders zijner vrouw dienstpligtig, tot zoolang de bruidschat voldaan of door zijnen arbeid vereffend is. — Het is den Timorees niet verboden, meerdere vrouwen te hebben, maar gebrek aan middelen voor den benoodigden bruidschat noopt den gemeenen man gewoonlijk, zich slechts tot ééne te bepalen. Bij de vorsten, Fettor's en Groote Tomokong's daarentegen is de veelwijverij algemeen, en deze zinnelijke weelde wordt als een blijk van rijkdom aangemerkt.

Bij geboorten hebben de volgende handelingen plaats. De verlossing en al hetgeen daarmede in verband staat, wordt door bejaarde vrouwen bestuurd, welke eenigzins met de geneeskracht van inlandsche kruiden bekend zijn; doch inzonderheid allerlei sympathetische middelen aanwenden, om de zaak gunstig te doen afloopen. Eene week of later, na de geboorte van een kind, vereenigen zich al de bloedverwanten tot eenen vrolijken maaltijd, bij welke gelegenheid alsdan het wicht een' naam ontvangt, die gewoonlijk uit de familie genomen wordt. Zeer omslagtig en folterend zijn de op bijgeloof berustende gebruiken, waaraan zich de moeder onderwerpen moet. Na met water en een afkooksel van kruiden, vooral der bladen van Vitex trifoliata, te zijn gewasschen, wordt zij gedurende vier achtereenvolgende maanden gestoofd en berookt, hetgeen door hen »het ligchaam gaar of rijp maken" genoemd wordt. Het is der kraamvrouw gedurende al dien tijd niet vergund, een oogenblik haar huis te verlaten; zij moet werkeloos en zoo stil mogelijk op de rustbank, naast het brandende vuur blijven liggen, en hoe meer hitte zij verduurt, kan het zijn tot smorens toe, des te beter voor haar. Na verloop der vier maanden wordt, tot dank aan de geesten, een varken of ander huisdier geslagt, en vervolgens de verzamelde asch van het gewijde kesompi-hout, waarmede het vuur der kraamvrouw gestookt is geworden, naar buiten gebragt en rond de woning uitgestrooid. Eerst wanneer dit volbragt is, mag de man het bed weder met zijne vrouw deelen.

Geene gebeurtenis in het huishoudelijke leven, geeft ongetwijfeld op Timor tot breedere plegtigheden en meerdere ceremoniën aanleiding, dan een sterfgeval. Bij het overlijden van een' regerenden vorst zijn alle mannelijke onderdanen verpligt hun hoofdhair kort af te snijden. Zijn dood wordt aangekondigd door een allerjammerlijkst gehuil binnen, en door geweerschoten buiten het sterfhuis. Deze treurmaren geven het sein tot eene algemeene opschudding onder de bewoners in den omtrek; vele van hen ijlen naar de vorstelijke woning, om daar mede te jammeren of te schieten. De nabestaanden, vooral

die van het vrouwelijke geslacht, toonen zich zeer neêrslagtig en beginnen meestal hevig te gillen, zoodra zij het sterfhuis binnentreden; sommige brengen stukken wit lijnwaad mede, die zij naast het lijk nederleggen. Er worden alsdan buffels geslagt en, ter eere van den overledene, gastmalen gegeven, die niet zelden vele dagen achtereen, ja zelfs weken lang duren.

De eerste pligt, dien men, na het overlijden van eenig persoon te vervullen heeft, bestaat in eene wassching, welke aan eene vrouw door vrouwen, aan een' man door mannen verrigt wordt; vervolgens wordt het lijk in het beste gewaad gehuld en gekist (*), nadat in dit zijn laatste verblijf eene genoegzame hoeveelheid gewijde wortelen en welriekende bloemen zijn uitgestrooid. Een bos betelbladen, eenige pinang-noten en een weinig kalk en tabak worden daarbij niet vergeten. Het kistdeksel wordt met houten pennen gesloten en de reet met boomhars en was digt gestreken. Laat de overledene geene schulden na, dan heeft de begrafenis weldra plaats; doch in het tegenovergestelde geval mag het lijk niet worden ter aarde gebragt voor en aleer de schuldeischers zijn tevreden gesteld. Ten opzigte van vorstelijke personen, die niet in de gelegenheid zijn, door eigen handenwerk iets te kunnen verdienen, gebeurt het niet zelden, dat bij hun overlijden nog schulden van den bruidschat te vereffenen zijn, die vaak eerst zes, tien en soms nog meer jaren later, door de familie langzamerhand worden aangezuiverd. Gedurende omstreeks eene maand, na het overlijden, moet driemaal 's daags bij de doodkist luid geweend worden (†), zijnde dit de taak van vrouwen uit de eigene familie, of van dezulken, die daarvoor opzettelijk gehuurd worden. De kist, tot dat einde in een naburig ledig huis overgebragt, staat op een stellaadje van bamboes of hout, terwijl eene of twee vrouwen daar onafgebroken naast zitten. Van tijd tot tijd worden al wederom schoten gelost en maaltijden gehouden. Niets echter evenaart de onstuimigheid op den dag der plegtige begrafenis, door het huilen en snikken en schieten en de algemeene beweging en het rumoer der dorpelingen, en vooral der spijsbereiders en deelnemende gasten. Alle naburige Grooten worden bij de plegtigheid uitgenoodigd en aan hen geschenken geboden, uit zilveren platen, stukken lijnwaad, katoen en dergelijken bestaande, welke zij verpligt zijn aan te nemen, willen zij den gastheer niet beleedigen. Wanneer de kist buiten het huis is gebragt, rijst de gemoedsaandoening der vrouwelijke betrekkingen en de geveinsde droefheid der huurlingen ten top en vervoert haar schijnbaar tot vertwijfeling: alle schreijen en gillen luidkeels, in de meest verschillende toonen door elkander, schijnen zich de haren uit het hoofd te zullen rukken, loopen de kist als wanhopende achterna, en trachten die met geweld te willen terughouden; doch weldra, als onder den last des leeds bezwijkende en van aandoening uitgeput, zijgen zij, met steeds verflaauwende droefheidskreten, ter aarde neder en geven den mannen gelegenheid, de kist, langzaam en statig, ongehinderd grafwaarts te dragen. De kist wordt zoodanig in den kuil geplaatst, dat het hoofd van den doode naar het westen, en bijgevolg het aangezigt naar de hemelstreek, waar de zon opkomt, gekeerd zijn. Op het met aarde geslotene graf worden eenige kokosdoppen met gekookte rijst en hoendervleesch, siriebladen enzv., als

(*) Bij de aanzienlijken is de kist gewoonlijk in hard hout uitgehouwen en zeer dik en zwaar; doch bij den gemeenen man bestaat zij dikwerf alleen uit een ruw uitgehoold stuk stam van eenen gebang-, lontar- of ook kokospalm.

(†) Dit is echter alleen van toepassing op de vorsten en andere aanzienlijke hoofden en hunne betrekkingen, terwijl de gemeene man gewoonlijk reeds den tweeden of derden dag met weinige plegtigheden begraven wordt.

zoenoffers nedergezet, terwijl het later met een' langwerpig-vierkanten hoop van los op elkander gestapelde steenen bedekt wordt.

Onze kennis omtrent de godsdienstige begrippen der Timorezen is zeer beperkt. Wel hebben wij dit onderwerp dikwerf met de aanzienlijken, zoowel als met den geringen onder het volk ter sprake gebragt, doch hunne mededeelingen waren vaak zoo verward en onvolledig, en ook somwijlen weder zoo geheel aan elkander tegenstrijdig, dat wij niet dan met veel moeite eenig licht in den duisteren doolhof hunner geloofsleer konden erlangen. De hoogste godheid, aan welke zij zeer veel magt toekennen, noemen zij *Oesi-néno* (*). Zij zetelt, gelijk overal, waar het Sabeïsmus heerschende is, in de zon, ja is, zinnelijk genomen, dit hemelligehaam zelf, om welke reden het dan ook bij offeringen en andere godsdienstplegtigheden insgelijks met den naam van *Néno* (de licht voortbrengende) bestempeld wordt (†), terwijl het anders, in het dagelijksche leven, *Manas* (§) (de hitte gevende) heet. Aan Oesi-nêno mogen alleen roodkleurige dieren (koeijen, geiten, hoenders enzv.) geofferd worden; men mag hem echter daarbij niet onmiddellijk aanroepen of dadelijk van hem-zelven zegeningen vragen, moetende dit door de tussehenkomst en voorspraak der *Nitoe's* (schimmen der voorouders) geschieden. Deze staan derhalve, als noodwendige bemiddelaars, mede in goddelijk aanzien, en het is daarom, dat ook aan hen, van tijd tot tijd, op hunne graven offeranden gebragt worden. Hetzelfde heeft plaats ten opzigte dier bergen, klippen, rivieren, bosschen, boomen enzv., welke *léo* of *pomali*, d. i. bezworen, den geesten gewijd, of heilig verklaard zijn (⁎). Deze stoffelijke voorwerpen zijn

---

(*) *Oesi* beteekent, gelijk reeds vroeger is aangemerkt, opperheer, gebieder, meester; *nêno*, licht, dag, uitspansel, zon. Oesi-nêno is derhalve te vertalen door Heer van het daglicht, en daar dit zijne eigenschap en zijnen oorsprong ontleent aan de zon, ligt in dien naam tevens het denkbeeld opgesloten van Zonneheer.

(†) »Bereits in den Vedas und den früheren Gesetzen des nördlichen Indiens, — zegt von Bohlen — finden wir den sogenannten Brahmaismus im engern Sinne, oder den Sonnendienst, mit der untergelegten höhern Idee eines ewigen Lichtquells und eines weltschaffenden Geistes, der, unabhängig von der Sonne selbst, diese wie das ganze Universum hervorgebracht, der alles Thun der Götter und Menschen wahrnimmt und unter dem Bilde der Sonne zu verehren ist.” Das alte Indien, I, p. 145.

(§) In dit woord herkent men gemakkelijk het Javaansche ꦥꦤ꧀ꦤꦱ꧀ *pannas*, Maleisch ڤانس *pânas*, hetwelk heet, hitte beteekent, bepaaldelijk van het vuur en de zon, en vandaar ook zonneschijn. In het Timoreesch heeft het woord *manas*, even als *mahana* in den tongval der bewoners van Tahiti, in de Zuidzee, de beteekenis van warmte der lucht, en is tevens de naam van de zon zelve, als het zigtbare voorwerp, van hetwelk voortdurend zulk eene hoeveelheid natuurlijke warmte uitstraalt. De Timorezen bezitten buitendien nog een ander woord, *mapoesi*, voor warm, maar dat veelligt in zijne toepassing meer identisch is met het Javaansche ꦔꦼꦔꦼꦠ꧀ *ngĕngĕt*, Maleisch هاڠت *hângat*, hetwelk voornamelijk van spijzen en dranken wordt gezegd, evenwel ook somtijds van den zonnegloed, gelijk bij Iskander: *hângat mâtahârî*.

(⁎) Al hetgeen *léo* of *pomali* is — het zij hier nog eens herhaald — mag op geenerlei wijze geschonden of ontheiligd worden. Aan zoodanige gecanoniseerde rots b. v. mag niet geklopt of geslagen, in zulk een bosch niet gekapt of geveld, in zulk eene rivier niet gevischt of gebaad worden, enzv. Zie boven bl. 249. In de ons, eerst voor weinige dagen ter hand gekomene elfde aflevering, vijfden jaargang van het Tijdschrift voor Neêrlands Indië, deelt de Heer A. Schmid eene belangrijke bijdrage mede, omtrent de zeden, gewoonten en bijgeloovigheden der bewoners van de Uliassersche eilanden (Saparoea, Haroekoe, Noesa-lawut, enzv.), in welk stuk (l. c. bl. 494) van bid- of offerplaatsen wordt gewag gemaakt en deze *Tampat pamalie ataw Batoe bâkar dâmar* genoemd worden. Gelijk men ziet, zijn al deze woorden zuiver Maleisch, uitgezonderd *pamalie*. De drie laatste beteekenen letterlijk:

òf van oudsher *leó* of *pomali*, òf zij worden bij bijzondere gelegenheden, tot dien staat verheven door eenen *Anaha-paha* d. i. land-bezweerder. Deze, wiens geheime kunst en titel bij het overlijden van den vader op den zoon overgaat, staat onder het onmiddellijk bevel van den vorst; bij alle offeringen, in 's lands en ander algemeen belang, moet hij tegenwoordig zijn, wordende de tot dat einde geschikte dieren hoofdzakelijk door hem uitgezocht en gekeurd. — Even als door de geestelijke voorstelling van Oesi-nêno, de zon zelve een voorwerp is van aanbidding, is zulks ook de maan, *Foenan* (*), wegens het in haar wonende geestelijke beginsel eener vrouwelijke godheid, zijnde zij de eenige en eeuwige gezellin van den »gebieder van het daglicht" (Oesi-nêno) (†). Al de overige hemelligchamen, de sterren, in het algemeen *K'foen* genaamd, zijn, al naarmate zij groot of klein zijn en met een sterk of slechts flaauw licht flikkeren, als zoo vele zigtbare woningen der dienaren, onderdanen, rijksgrooten en kinderen van die twee hoogste, zinnelijk als echtelingen gedachte goden te beschouwen. Als hunne eigene kinderen zijn ons genoemd: *Sieatwât* en *Noeaha;* niemand echter wist ons met zekerheid hun verblijf aan te wijzen. *K'foen fafie-nome* (de morgenster) is dat van eenen rijksgroote, en aan hem, zoowel als aan den bewoner van de ster *K'foen moeöet-fait*, van wien men echter niet weet of hij groot of klein is, moet van tijd tot tijd, hetzij tot dank voor genotene weldaden, hetzij om er nieuwe te erlangen, geofferd worden.

Al de tot hiertoe genoemde goden worden als goede of den mensch genegene geesten beschouwd; de nu volgende daarentegen staan, even als de Asoeras en Daitjas der Hindoes, in een' reuk van boosaardigheid; altijd er op uit, het schepsel leed en onheil te berokkenen, behooren zij geregeld door offeranden gepaaid te worden, of zij maken zich de onoplettendheid of de, wegens verzuimde offers ontstane onverschilligheid van Oesi-nêno en andere goede geesten ten nutte, om hunne verderfelijke magt te toonen. Onder die booze geesten zijn *Oesi-paha* (§) en *Atöïs* het meest te vreezen. De eerste dezer twee houdt zijn verblijf in bezworen bosschen, bergen enzv., en neemt soms eene zigtbare, menschelijke gedaante aan. Zijne grootte is alsdan gelijk aan die van eenen ouden kasuarina-boom,

---

een steen om er hars (benzoë) op te branden; dus een wierook-steen. Het eerste woord, *tampat*, beteekent plaats, en met *pamalie*, eene bid- of heilige plaats. Het is opmerkelijk, dat het woord *pamalih* ꦥꦩꦭꦶꦃ ook in die verwijderde, oostelijke streken van den Archipel, in dezelfde figuurlijke beteekenis wordt gebruikt, als op Timor; terwijl dit, vermoedelijk door den invloed van het Islamisme, op Java zelf, tegenwoordig niet meer het geval is. »Deze bid- of offerplaatsen," zegt de Heer Schmid, »waren veelal nabij het strand der zee of bij de rivieren, of wel aan den hoek eener rots, of ook op de bergen, waar vroeger dorpen stonden; sommigen bij de graven hunner voorouders. Die plaatsen werden niet alleen zeer geëerbiedigd, maar ook gevreesd: men durfde ze niet altijd naderen, tenzij zulks met een godsdienstig oogmerk geschiedde. Het was dáár, dat men de hulp en bijstand zijner verdwenen voorouders inriep," enzv. —

(*) Baarblijkelijk slechts eene klankverandering van het Javaansche ꦮꦸꦭꦤ꧀ *woelan*, Maleisch بولن *bōëlan*, Belloneesch *foelan:* alle welke woorden maan beteekenen. Het Rottinesche *boelak*, als naam van dit hemelligchaam, doet, door de harde eindletter, eerder denken aan het Maleische بولت *bōëlat*, bolrond, en zoude dus, volgens deze afleiding, zijnen oorsprong aan de gedaante der volle maan ontleenen.

(†) Ook dit kosmo-theogonische denkbeeld herinnert treffend het Hindoesche godenleerstelsel van *Tjandrî*, de maan, als gade van *Soerya*, de zon, of den goddelijke.

(§) Letterlijk: Heer der aarde; aldus genaamd in tegenstelling van *Oesi-nêno*, den Heer van het daglicht en het luchtruim.

zijne schrikbarende gestalte geheel doorschijnend, en die hem ziet, moet sterven (*). Atŏïs is een niet minder te duchten geest, die in de gedaante van een' uil, *Roeteroehi* of *Goeteroehi* genaamd (†), des nachts op de huizen nederstrijkt, heimelijk binnen dringt en den bewoneren niet alleen ziekten op het lijf jaagt, maar hen soms levend verslindt, en wel in de gedaante van een mensch, waarna hij echter weder in een' uil verandert en wegvliegt. Aan Oesi-paha en Atŏïs, even als aan ieder anderen aardschen geest, die alle, zonder onderscheid, boos zijn, worden, gelijk reeds is aangemerkt, alleen zwartkleurige dieren geofferd.

Diegenen onder de inwoners, aan welke het bezit der tooverkracht wordt toegeschreven, zijn inzonderheid de *Aotê-naoes* (toovenaars of waarzeggers); hunne geheime kunst bestaat in het uitleggen

(*) Bij de meeste volken van den Indischen Archipel vindt men soortgelijke fabels. De Sundanezen kennen zulk een' sater onder den naam [illegible] *Aoel* of *Aŭl;* de Maleijers, aan de westkust van Sumatra, onder dien van تيرو *Tîrau*. Volgens het volksgeloof is dit, even als de *Ifrît* عفريت der Arabieren, een reusachtige Demon, van half menschelijk en half dierlijk maaksel, met een' rugwaarts gekeerden hondenkop; de buitenzijde zijner voorarmen zijn met scherpe doornen of stekels gewapend, waarmede hij zich verdedigt en hetgeen onder zijn bereik komt, ter nederslaat en doodt. Hij houdt zich steeds in de afgelegene, groote bosschen op, en zelden slechts krijgt hem tegenwoordig een sterveling te zien. Tot toelichting diene, dat *tîroe* of *tîrau* in het Maleisch nabootsen, naäpen beteekent, zinspelende op de eigenschap van dien halfgod, wegens het aannemen eener menschelijke gedaante. Het woord *aŭl* zoude, volgens de Sundanezen, eene klanknabootsing zijn van het geluid, dat hij somtijds hooren doet; het schijnt echter veeleer zijnen oorsprong te ontleenen aan het Arabische غول *Ghoewal*, Perzisch *Ghōēl*, waaronder een boschduivel wordt verstaan, van velerlei kleur en gedaanten, en die menschen en dieren zoude verslinden. Al deze legenden doen onwillekeurig denken aan het sprookje van onzen weerwolf (*loup-garou*).

(†) Met dien naam is ons een kleine uil, van de afdeeling Noctua, door de Timorezen aangeduid, welke door hen, uit bijgeloovige vrees geschuwd wordt, daar men het er voor houdt, dat de ziel van zekere menschen, na hunnen dood, in dezen vogel overgaat en hij verdacht wordt, eene tooverkracht op de levende nakomelingen te kunnen uitoefenen. Dit zijn trouwens denkbeelden, die, onder verschillende vormen, bij zeer vele min beschaafde volken, in schier alle hoeken van den aardbol, worden aangetroffen. In de door De Guignes gegevene vertaling uit de algemeene wereldgeschiedenis van El Masoedi, een' Arabisch' schrijver uit het midden der tiende eeuw onzer tijdrekening, leest men, onder anderen, aangaande de hoedanigheid en de bestemming der ziel: »Sommige houden haar voor een mengsel van bloed en lucht, dat ons ligchaam doordringt; andere voor eene vlugtige zelfstandigheid, die na het overlijden van iemand, in een' vogel verandert en in deze gedaante alsdan, bij de graven der menschen, een schrikbaar gehuil aanheft. Deze vogel is een nachtuil." Daarvandaan ook zijn Perzische bijnaam ولوال *Wawâl* (letterlijk: de jammerschreeuwer) en die van خفج *Choefdj*, welk woord tevens eene grafstede beteekent; voorts de algemeene, in het dagelijksche leven gebruikelijke Maleische namen van بورغ هنتو *Boerong hantoe*, d. i. spook-vogel, بورغ سواڠڬي *Boerong soewânggî*, d. i. toover-vogel, en het Bengaalsche *Kâlapêtjâ*, d. i. dooden-uil (Sanskr. *kâla* = zwarte kleur, en vandaar de dood, alsmede een bijnaam van Yama, den regter der dooden; *pêtjâ*, eene verkorting van het Sanskritsche *pêtjaka*, een uil).

De vermelde uil, dien ik voorloopig Strix (Athene) guteruhi zal noemen, gelijkt zeer veel op de Noctua zelandia, Quoy et Gaim. (Voyage de l'Astr. Zool. p. 168, Pl. 2, fig. 2), ten minste naar de afbeelding te oordeelen. In grootte zijn beide bijkans gelijk, bedragende zijne geheele lengte $0^{m},295$, zijne vleugel-uitgestrektheid $0^{m},729$, en de lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, $0^{m},209$. Iris geel. Kop en nek graauw-bruin; rug en vleugels eenigzins donkerder, bruin, en de vederen der vleugels, benevens die der schouders, met witte vlekjes geteekend; slag- en staartpennen donker graauw, met 6 of 8 lichte dwarsstrepen voorzien, die aan de slagpennen, naar de punten toe, en aan de staartpennen, naar den wortel, het lichtst worden; keel, borst en onderlijf kastanjebruin met breede, witte zoomen aan de vederen; dijen geelachtig. Het ♀ is een weinig grooter en valer van kleur, vooral aan de bovendeelen. De inlandsche naam van *Goeteroehi* of *Roeteroehi* is ontleend aan het geluid van dezen vogel, hetwelk evenwel ook dikwerf korter is en dan nagenoeg als *koehkōēth* — *koehkōēth* klinkt.

van droomen, het opsporen der oorzaken van ziekten en andere menschelijke rampspoeden, enzv. — Worden zij geraadpleegd, dan bekijken zij een hoenderei tegen het licht, of slagten eene kip en onderzoeken hare ingewanden, of wel zij vademen eene lans, ten einde te ontdekken, aan welken geest het bestaande onheil geweten moet worden, en hoe dit het zekerst zoude te verdrijven zijn. Het lansvademen geschiedt aldus. De Aotê-naoes zit, met onder het lijf gekruiste beenen, op den grond, houdt met de eene hand de lans van onderen vast, en tracht met de vingertoppen der andere, onder het gemompel van eenige onverstaanbare woorden en het noemen van onderscheidene goden en geesten, het voorste gedeelte van het lansijzer te bereiken, hetwelk hem evenwel niet gelukt, voor dat hij den naam van den waren of beleedigden geest heeft geraden en uitgesproken. Is deze hem bekend, dan gaat hij over tot het onderzoek, welke diersoort den geest het meest welgevallig zij en het best ter verzoening zal kunnen strekken; onmiddellijk na deze ontdekking, worden de noodige toebereidselen tot het offer gemaakt, waarbij de Aotê-naoes steeds goed wordt onthaald. Bij zijn vertrek ontvangt hij daarenboven nog eenig vleesch van het geslagte dier en andere geschenken, als een loon voor zijne bewezene diensten. Bijgeloovig, gelijk alle volken, die eene natuurdienst huldigen, schrijven de Timorezen elk hun treffend onheil aan den toorn der goden of wel aan betooveringen toe, waarbij offeranden en sympathetische middelen hunne krachtigste tegenwerkingen zijn. Overal, gelijk reeds is medegedeeld, zijn de toovenaars en enkele oude vrouwen ingelijfd in de kennis der geneeskracht hunner inlandsche kruiden, of wel geven zij voor, die kennis te bezitten. Onder alle ziekten vreezen de Timorezen er geene zoozeer, als de kinderpokken, uithoofde der schrikbarende verwoestingen, welke deze van tijd tot tijd onder hen aanrigten. De ijverige pogingen, door ons Bestuur te Koepang in het werk gesteld, om de inënting in het binnenland te doen invoeren, zijn tot heden mislukt. Zoodra een inlander door de pokken wordt aangetast, brengen zijne nabestaanden hem naar een afgelegen oord in het bosch, leggen hem daar in eene, tot dat einde snel opgeslagen hut, voorzien hem voor den tijd van acht of tien dagen van voedsel en water, en laten den ongelukkige wijders aan zijn lot over. Men zal ligtelijk beseffen, dat zulk een lijder zelden of nooit van zijne ziekte geneest, waarop trouwens ook niemand rekent of de geringste hoop koestert. Hij wordt, gelijk een ter dood veroordeelde, bij levenden lijve reeds tot de overledenen geteld. Zijn lijk wordt ook niet dadelijk begraven, maar het blijft vooreerst ter plaatse, waar de ongelukkige den geest gaf, onaangeroerd liggen, want een iegelijk is beangst, het te naderen, veel meer nog het aan te tasten.

De gevoelens en meeningen der Timorezen — zoo zij die al hebben — aangaande het zamenstel en de natuurwetten der aarde, zijn de vermelding naauwelijks waardig. Vele gelooven, dat het land op het water van den oceaan is drijvende, gelijk een schip of eene zich in de zonnestralen koesterende zeeschildpad. Meer opmerking verdient de volksmeening ten opzigte der oorzaak, waardoor de aardbevingen zouden ontstaan. Volgens haar wordt de aarde door een' geweldigen reus op den schouder gedragen, en bij vermoeijenis, wegens de zwaarte van den last, van tijd tot tijd op den anderen overgeplaatst. Het is zoodanige verplaatsing, welke tot die trillende bewegingen van den anders vasten grond aanleiding geeft. Zoodra zich nu zulk eene schudding doet gevoelen, dan — zeggen de Timorezen — moet een iegelijk luidkeels beginnen te schreeuwen, opdat hun Atlas zoude gewaar worden, dat er nog menschen op de aarde aanwezig zijn; hij mogte anders daaraan twijfelen en, het langer

torschen van zijnen last moede zijnde en doelloos achtende, zich daarvan eens willen ontdoen en hem in de diepte der zee smijten (*).

(*) De bewoners der Tonga-eilanden, in de Zuidzee, zijn in het bezit eener overlevering, met die der Timorezen eenigzins overeenstemmende. Volgens hen, draagt een reusachtig god, Moeoï genaamd, liggende, de aarde; hij verandert nooit van plaats, maar wentelt zich nu en dan eens om. Hieruit ontstaan de aardbevingen, waarbij een iegelijk luid behoort te schreeuwen en met een' stok op den grond te slaan, ten einde Moeoï tot stilliggen worde bewogen (zie Mariner, Tonga-Inseln, p. 427 der Hoogduitsche vertaling). De bewoners van het eiland Rotti, nabij Timor, koesteren daarentegen eene geheel andere meening, die meer met sommige Javaansche mythen overeenkomt en het onderwerpelijke natuurverschijnsel op eene treffende wijze kenschetst. Zij schrijven namelijk de aardbevingen toe aan de golvende bewegingen eener verbazend groote slang, die diep in de aarde haar verblijf hebbende, van tijd tot tijd rondkruipt. In een der verhalen van de Javaansche mythen-verzamelingen wordt gezegd, dat toen de aarde zich uit het water begon te ontwikkelen, zij zeven, onder elkander gelegene gewesten bevattede; dat in het zevende en onderste de god Sang Ijang Hôntobôgo heerschte, die de gedaante had eener slang, en de aarde op zijnen rug droeg; weshalve zijne bewegingen als de oorzaak der aardbevingen door de Javanen beschouwd worden (zie Tijdschrift voor Neêrlands Indië, vijfde jaarg. D. I, fol. 10). Deze voorstellingen van eenen slangengod der onderwereld, zijn ongetwijfeld van oud-Indischen oorsprong en herinneren zoowel den mythischen slangenkoning Wâsoeki, als vooral den magischen Kowerkapel der Singhalezen, den beheerscher der denkbeeldige Nâga's (slangenachtige halfgoden), met wiens wonderwerken verschillende vulkaansche verschijnselen zijn in een geweven. De aan die mythen ontleende overleveringen hebben zich in velerlei vormen, onder de bewoners der Achter-Indische eilanden voortgeplant. Wij gewagen hier slechts nog van den Naga Padoha der Batta's van Sumatra, onder welk fabelachtig wezen zich deze een dierlijk gedrogt verbeelden, van eene slangenachtige gedaante, doch met ledematen en drie horens, gelijk die eener koe, voorzien, op welke de aarde rust. De zucht en gedurige pogingen van dit ondier, om de aarde van zijne horens af en in zee te werpen, wordt door de waakzaamheid van Batara Goeroe, den god, die de orde handhaaft, bij de Batta's, wel verijdeld, doch het veelvuldige kopschudden van Naga Padoha verwekt telkens aardbevingen (vergelijk voornamelijk W. von Humboldt, Kawi-Sprache, I, p. 239 en volgende). Reeds ééne en drie vierde eeuw geleden, deelde een beambte der voormalige Oost-Indische Compagnie eene soortgelijke legende van de bewoners der Banda- en andere, meer oostwaarts liggende eilanden van den Indischen Archipel mede; namelijk deze: dat de inboorlingen aldaar de zonderlinge meening koesteren, dat hunne eilanden op de horens van eenen os rusten, en dat, zoo dikwerf deze zijn' kop schudt, zulks aardbevingen veroorzaakt (zie J. S. Wurfbain's Vierzehn Jährige Ost-Indische Kriegs- und Ober-Kauffmanns-Dienste enzv., 1686, p. 62). Eene volmaakt gelijksoortige legende werd in lateren tijd uit den noordelijken Stillen Oceaan, van de bewoners der Hawaïgroep (Sandwich-eilanden) bekend. Men zoude daarin eene verwisseling of verwarde toepassing van Indische denkbeelden omtrent de koe, als zinnebeeld der aarde, of wel van een' wereldtorschenden olifant kunnen vermoeden.

ROTTI, SAWOE, SOLOR.

Deze drie eilanden, van welke het eerste en tweede ten westen van Timor, en het derde, op eenigzins grooteren afstand, niet ver van de oostkust van Flores, zijn gelegen, staan, van oudsher, in een zeer naauw staatkundig verband met de Nederlandsche bezitting te Koepang. Solor was, in die zuid-oostelijke streken van den Archipel, het eerste land, waar onze koene voorouders, in 1613, vaste voet kregen, gelijk reeds elders is aangemerkt (bl. 148). Na meer dan achthonderd schoten uit grof geschut op de Portugesche sterkte gelost te hebben, namen zij, op den 20sten april van dat jaar, haar in bezit en noemden ze Frederik Hendrik. Van toen af en gedurende langer dan eene eeuw, bevond zich op Solor eene kleine militaire bezetting, welke echter allengs nutteloos en slechts een lastpost geworden zijnde, later ingetrokken en, even als op Sawoe en Rotti, door een' zoogenaamden Posthouder, ter waarneming der belangen, vervangen werd. De stoffelijke voordeelen, welke deze eilanden opleverden, waren zeker niet aanzienlijk: zij bestonden eeniglijk in de winsten, voortvloeijende uit den ruilhandel van lijnwaden, ijzer en meerdere Europesche artikelen, tegen sandelhout, bijenwas en andere voortbrengselen des lands. Overeenkomstig de verdragen, bij onderscheidene gelegenheden en het laatst in 1756, door de Oost-Indische Compagnie met de voornaamste opperhoofden van genoemde drie eilanden gesloten, zijn die regenten verpligt, ten allen tijde een zeker getal hunner onderhoorigen te Koepang te laten wonen, gelijk reeds hiervoren (bl. 150) is opgegeven. Het is aan die bewoners, als zijnde geen dezer drie eilanden door ons bezocht, dat wij de berigten verschuldigd zijn aangaande hun maatschappelijk en huishoudelijk leven, welke in de volgende bladzijden zoo beknopt mogelijk worden medegedeeld. Beginnen wij met het digtst bij Timor gelegene

ROTTI. Dit eiland is, gelijk een blik op de kaart aantoont, slechts als eene voortzetting te beschouwen van Timor, welks vaste kust alleen door eene smalle zeeëngte, de straat Rotti, er van af is gescheiden. De hoofdrigting van het eiland is voor het overige dezelfde als die van Timor, en ook zijne uiterlijke gedaante schijnt niet te verschillen van die van Timors westelijk uiteinde en van het naburige Samauw. Het is uit dien hoofde meer dan waarschijnlijk, dat zijne geologische gesteldheid insgelijks grootendeels uit eene kalksteenformatie bestaat, en wel uit Jurakalk.

De hoogste punten van het eiland, die zich ter naauwernood 600 of 700 voeten boven de zee verheffen, treft men in het westelijk gedeelte, in de afdeelingen Talai en Lole, aan. Oostwaarts van daar vertoont het land lagere heuvelen, van vele dalen doorsneden en zich hier en daar, langs het zeestrand, in vrij uitgestrekte vlakten verliezende. Rivieren of woudstroomen worden er in menigte aangetroffen, doch van niet weinigen vindt men de beddingen gedurende de drooge moeson geheel uitgedampt. Als de voornaamste rivieren van geheel het eiland zijn ons die opgegeven, welke bij de dorpen Lole, Baa en Korbaffo in zee stroomen. Op vele plaatsen vindt men ook natuurlijke zoetwaterbronnen of gedolven putten, die altoos goed drinkwater opleveren. — Bij de hoofddorpen Baa en Termano zijn de ruimste havens, waar schepen van middelmatige grootte ten anker kunnen komen; te Lole, Tie, Rengouw en op meer andere plaatsen daarentegen, kunnen slechts inlandsche vaartuigen den wal zonder groot gevaar naderen. — Onder de klippen, die hier en daar de kust bezoomen, zijn er twee, die bijzondere vermelding verdienen. Zij bevinden zich in de nabijheid van Termano en zijn bij de inlanders onder de namen *Batoe Soea-lai* en *Batoe Hoen* bekend. De eerstgenoemde, eene steile rots, wordt door de inboorlingen als de man beschouwd van de, niet ver van daar verwijderde, naar hunne meening, vrouwelijke klip Batoe Hoen, die in eene fraaije kegelvormige gedaante boven het zeevlak uitsteekt.

De maatschappelijke toestand en het binnenlandsche bestuur van Rotti schijnt weinig verschil op te leveren met hetgene men van Timor vernomen heeft. Ook daar bestaat een volstrekt willekeurig gezag, en is het land nog meer versplinterd en het volk nog meer onderling verdeeld, dan op het laatstgemelde eiland het geval is. Er bestaan op Rotti tegenwoordig niet minder dan achttien, van elkander onafhankelijke rijkjes; terwijl in vroegeren tijd het eiland slechts in zes landschappen verdeeld was. De regenten dier verschillende rijkjes voeren den titel van *Manek* (*) en worden in de uitoefening hunner magt door Fettors, Tomokongs, Voorvechters en dergelijken, bijgestaan.

Volgens de mondelinge overleveringen der inboorlingen zouden de eerste bewoners van Rotti grootendeels regtstreeks afkomstig zijn van Ceram, Ternate, Tidore en andere eilanden in de Molukken, bij welke zich vervolgens ook een aantal Belonezen, van Timor, zouden gevoegd hebben. Over het geheel schijnen de Rottinezen een weinig kleiner te zijn, dan de Timorezen, en hunne gemiddelde lengte derhalve eenigzins beneden het middelmatige te vallen. Hunne gelaatstrekken komen met die der Timorezen overeen, zijnde hunne huidkleur echter in het algemeen een weinig donkerder of meer roetkleurig, en het hoofdhair van velen min of meer gekroesd. Onder de vrouwen worden er vele gevonden van eene zeer fijne en welgevormde leest, en met in het oog vallende zachtmoedige gelaatstrekken. Aan deze gaven des ligchaams, gepaard met eene goede inborst, met vlijt en geschiktheid

---

(*) Veelligt eene verbastering van het, uit het Arabisch in het Maleisch overgegane, woord ملك *malik* of مليك *malîk*, een koning, wordende die vorsten, bij het Gouvernement ook algemeen Radja's genoemd. De vrouw van den vorst heet op Rotti *Ienak manek;* het eerste dezer twee woorden beteekent daar vrouw. In het Maleisch beteekent اينق *ienakh* (Arab. ائناق *î-nâkh*) aangenaam, bekoorlijk, zinnelijk genot, wellust wekkend; beteekenissen, welke aanleiding geven tot de vooronderstelling, dat het woord *ienakh* overdragtelijk en vleijend — als men wil — collectief op het schoone geslacht van Rotti is toegepast geworden.

tot den arbeid, welke goede hoedanigheden ook den mannen eigen zijn, hebben de Rottinezen van oudsher het niet benijdenswaardige voorregt te danken, dat zij, onder alle overige bewoners der Timorsche eilanden-groep, steeds het meest als dienaren en slaven zijn gezocht en met dat doel veelvuldig uit hun geboorteland naar elders in den Archipel werden overgeplaatst.

Wij hebben (Pl. 43) de afbeeldingen medegedeeld van mannen en vrouwen van Rotti. Beide seksen kleeden zich op dezelfde wijze als de bewoners van Timor; maar in de grondkleur en teekening hunner grof katoenen shawls of dekens (*Laffa*, in het Rottineesch) bestaat, tusschen beide volksstammen, een aanmerkelijk verschil. Bij de Rottinezen namelijk, is de hoofdkleur daarvan steeds zwart, in plaats van wit. De groote, shawlvormige doeken der mannen hebben meestal breede, uit roode strepen en bloemwerk zamengestelde zoomen, en in het midden, over de geheele lengte, eene éénkleurig zwarte baan; somtijds echter is deze baan insgelijks, hier en daar, wit-, blaauw- en roodachtig gebloemd, of wel geheel met overlangs loopende roode strepen en, tusschen deze, met ander lichtkleurig bloemwerk versierd. De beide uiteinden prijken steeds met franjes. Uit twee soortgelijke doeken, benevens eene ronde en van boven platte of ook wel puntige muts, van het loof des Lontarpalms zaamgevlochten, bestaat de daagsche kleeding van den man (*). Zijne haren zijn, onder de muts, op het achterhoofd in een' knoop vereenigd en met eene breede, uit buffelhoren vervaardigde en genoegzaam haakvormige kam met zeven wijd uiteenstaande tanden (*Saük*, fig. 7, Pl. 42) vastgestoken (†). De vorsten, Fettors en andere eenigzins gegoede inlanders, zijn bij feestelijke gelegenheden, natuurlijk veel rijker gekleed. Dit is vooral ook bij de voorvechters (§) het geval, wanneer zij ten oorlog trekken, zijnde zij alsdan schier even opzigtig met vederpluimen, gouden en zilveren platen, ivoren of zilveren armringen enzv., uitgemonsterd, als de Mêo's van Timor en van andere naburige eilanden. Hunne voornaamste wapenen bestaan in een Europeesch militair geweer (daar *Sisielo* genaamd, van *sielo* schieten) en in eene lans (*Teai*), dikwerf met dubbele punten en weêrhaken voorzien (zie Pl. 43, fig. 2); voorts in een zwaard (*Tafa*, fig. 1, Pl. 42), van inlandschen vorm, doch welks houten gevest een namaaksel schijnt te zijn van dat onzer gewone infanterie-sabels. Somwijlen voeren zij bij deze wapenrusting ook nog een langwerpig houten, of ook wel een rond, uit buffelhuid vervaardigd schild, *Salbako* geheeten.

De Rottinesche vrouwen kleeden zich in het algemeen op dezelfde wijze, als de Timoresche; doch haar naauwe, zakvormige rok (*Poöe*), is niet slechts van andere kleur en teekening, maar ook meestal eenigzins langer, en wordt òf tot boven den boezem opgehaald, òf, na om de heupen te zijn vast-

(*) Zie Pl. 43, fig. 1 en 2.

(†) Die inlandsche mannen, welke Christenen zijn, dragen het hair gewoonlijk kort afgesneden; de overigen echter, even als al de vrouwen, lang. Op geen der Timorsche eilanden heeft het Evangelie gemakkelijker ingang gevonden en, in verhouding der volksmenigte, tot heden eene grootere uitbreiding erlangd, dan op Rotti. Ten bewijze hiervan kunne strekken, dat in 1839, voor de vijf scholen, welke door de Christen-Zendelingen zijn opgerigt, 1420 kinderen ingeschreven waren.

(§) In het Rottineesch gewoonlijk eenvoudig *Palânie* genaamd, hetwelk eene klankvervorming is van het Maleische براني *barânî* of *brânî*, het Sawoenesche *bânie* en het Ngoko-Javaansche ꦮꦤ꧀ꦤꦶ *wanni:* alle welke woorden moedig, stout, driest, koen beteekenen. Uit dien hoofde wordt ook, in het Maleisch, een Voorvechter *Orang barânî*, d. i. een stoutmoedig man, genoemd.

gesnoerd, naar beneden omgeslagen, zoodat hij dubbel langs een gedeelte van het lijf afhangt. De grondkleur van dezen Poöe of Sarong is, even als van de doeken der mannen, steeds zwart, met vele min of meer breede dwarsstrepen of ruitvormige banden van roode en blaauwachtige kleuren (*). Een soortgelijk, van boven en van onderen open, zakvormig, echter korter maar wijder kleedje, bezigen zij ter bedekking van het bovenlijf en der armen, wanneer het weder eenigzins koel is, of zij bezoeken gaan afleggen; somtijds evenwel slaan zij, in plaats daarvan, slechts een' langen shawldoek om, gelijk door de mannen gedragen wordt. Al deze kleedingstukken bestaan uit een zwaar en grof doek van katoen, en worden alleen door de vrouwen vervaardigd. Zij weven voor zich ook Poöe's, uit de ruwe en stijve draden van de jonge ontwikkelde bladen des Gebangpalms (†), welke rokken ongemeen duurzaam en altijd éénkleurig zwart zijn. Bij feestelijke gelegenheden versieren de vrouwen gaarne hals en armen met ketens van zilver- of gouddraad (*Halas*), of met snoeren van kralen (fig. 8, Pl. 42) en gouden ringen. Die soort van oranje-gele kralen, waarvan door ons op bl. 254 is gewag gemaakt, zijn er vooral zeer gezocht. Jonge meisjes hullen zich bij feesten soms in een baadje, zonder mouwen, van buiten geheel met verschillende, meest echter geelkleurige glaskralen bezet. Heele of halve, rol- of wrongvormige ringen van soortgelijke kralen, versieren alsdan niet zelden het hoofd, bij wijze van diadeem, en ook hare armen (§); somwijlen binden zij nog een' breeden kralenband als singel om haar midden en kralensnoeren of zilveren en gouden ringen, boven de enkels, om de beenen.

De woningen en het huisraad der Rottinezen verschillen in menig opzigt van die der Timorezen. De Rottinesche huizen zijn doorgaans van Maleischen of zoogenaamden Makassaarsehen bouwtrant, dat is vierhoekig en, eenige voeten boven den grond, op stijlen rustende. In de landstreek Termano, aan den noordkant van het eiland, staan alle huizen met de deuropening naar het noorden gekeerd. Of dit ook elders het geval en als algemeene regel geldig is, kunnen wij niet bepalen. De huizen zelven zijn veelal vrij lang, doch smal; hunne beschotten bestaan meest uit de bladstelen des gebangpalms, welke stelen of ribben door middel van dunne latten en pennen van gespleten bamboes, bij wijze van planken, zijn aan elkander gehecht. Enkele huizen slechts, van de aanzienlijken des lands, hebben houten beschotten. De daken zijn meest met de oude bladen des gebang- of des lontarpalms gedekt, en alleen bij gemis daarvan bedient men zich van lang gras (Imperata).

De voorwerpen tot huiselijk gebruik en veraangenaming des levens, zijn bij den Rottinees van zeer weinig beteekenis. Eenige aarden en ijzeren of koperen potten en pannen; een gering getal borden en kommetjes van gemeen Chineesch porcelein; hoornen lepels, waterscheppers (*Ndoendoeïk*) uit kokosdoppen, en schelpvormige emmers (*Haik*, fig. 6, Pl. 42) uit het lontar-, sariboe- of gebangblad vervaardigd; voorts palmbladen manden en doozen (⁎), ter bewaring van kleedingstukken, eetwaren en

(*) Zie fig. 3 en 4, Pl. 43, en het staal, in halve natuurlijke grootte, fig. 6, Pl. 39.

(†) Omtrent dezen palm, die in het Rottineesch *Toela hoe* heet, vergelijke men de noot op bl. 148. Hij is dus niet eenerlei met den *Gebang* der westelijke Sunda-eilanden (Corypha gebanga), en zijne botanische kenmerken schijnen over het geheel nog zeer onvolledig bekend te zijn.

(§) Zie Pl. 43, fig. 4.

(⁎) Van zeer verschillende grootte en langwerpig-vierhoekigen of rondachtig-zeshoekigen vorm, gelijk er een, fig. 5, Pl. 42, door ons is afgebeeld.

allerlei kleinigheden; een paar gewone messen, hakmessen en Maleische bijlen, en eindelijk, eenige matten en hoofdkussens, zullen wel de voornaamste benoodigdheden uitmaken van een Rottineesch huisgezin. Van inborst is de Rottinees goedhartig, tevreden en vrolijk van aard. Hij vereenigt zich gaarne tot zang en spel, en legt daarbij meer luim, levendigheid en luidruchtigheid aan den dag, dan de Timorees. Gelijk omtrent dezen is vermeld (bl. 265), bezitten ook de Rottinezen onderscheidene soorten van gezangen en zoogenaamde dansen, deels van ernstigen, deels van vrolijken aard, al naar de omstandigheden zulks vereischen. Zij bestaan insgelijks in vrouwendansen (*Leno*) en in mannendansen (*Foti* (*). *Tjakaleleh* (†) is eene soort van krijgsdans, alleen door de mannen, met zwaard en schild in de handen, wordende uitgevoerd. *Bobaneh* en *Lendo* zijn daarentegen zangvermaken, waaraan beide seksen, gemeenschappelijk, kunnen deel nemen, zijnde Lendo vooral van zeer levendigen en komischen aard, somwijlen vergezeld van vele kluchtige gebaren en bewegingen met handen en voeten. De speeltuigen der Rottinezen bestaan in gongs of koperen bekkens, tamboerijnvormige trommels, bamboezen fluiten, en twee guitarachtige instrumenten, van welke het eene, geheel uit hout, in grootte en gedaante veel overeenkomst heeft met, en veelligt eene nabootsing is van de vedel, zijnde het, gelijk die der Chinezen, slechts met twee snaren van fijn koperdraad bespannen. Dit instrument noemen de inboorlingen *Sasanoe-ai;* het woordje *ai* beteekent hout. Van meer oorspronkelijken vorm en makelij is het tweede, *Sasanoe-óh* genaamd (*óh*=bamboes), waarvan wij, Pl. 42, fig. 4, eene afbeelding, op een zesde der natuurlijke grootte, gegeven hebben. Dit eenvoudige en ruwe instrument bestaat hoofdzakelijk uit een rond stuk bamboes, ter lengte van omstreeks 36 Ned. duimen. Rondom, tusschen de twee geledingen, zijn gewoonlijk van acht tot tien dunne reepen, bij wijze van snaren uitgespleten, zoodanig, dat zij van weêrskanten aan den bamboes zijn verheeld gebleven, en door daaronder vastgeklemde, kleine stukjes hout eenigzins geligt en sterk gespannen worden. Zoodanig bewerkt stuk bamboes is op eenen, uit lontarblad vervaardigden, eivormigen bak, aan de beide langste einden, door middel van bindwerk vastgehecht, welke bak de plaats vervangt van een' klankbodem. Ofschoon nu deze soort van snarentuig veel minder zuiver en welluidend is, kan nogtans een geoefend inlander er zeer aangename en het gemoed treffende toonen op voortbrengen. Het wordt, zoowel door mannen als vrouwen, gelijk onze guitar, met de vingers getokkeld, meestal echter niet met den binnenkant der vingertoppen, maar met de buiten- of nagelzijde. Ook de Sasanoe-ai wordt niet met een' strijkstok, maar alleen met de vingers bespeeld.

Over de zeden en gewoonten der Rottinezen zijn niet lang geleden, door den Christen-Leeraar G. Heymering, van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, zeer uitvoerige berigten medege-

---

(*) Aldus worden ook de uitdagende ligehaamsbewegingen (het springen of zoogenaamd dansen) genoemd, bij eenen aanval op den vijand of ook wel alleen om hem te tergen. Zie boven bl. 268. De Maleijers gebruiken daarvoor *adjakh* of *adjokh* اجق, tergen, vertoornen, aanhitsen; maar in het dagelijksche leven noemt men het gewoonlijk *tandhak*.

(†) Dit woord schijnt oorspronkelijk van de Alfoeren in de Molukken afkomstig te zijn, alwaar, op sommige eilanden (onder anderen op de Uliassersche: Saparoea, Haroeko, Noesa-lawut enzv.), de zeer bont uitgedoste en met een vervaarlijk groot zwaard in de regter- en een lang, maar smal schild in de linkerhand gewapende voorvechters, *Tjekaleleh* worden genoemd.

deeld (*), met welke onze aanteekeningen voor een groot gedeelte zoozeer overeenstemmen, dat wij meenen, kortheidshalve en ten einde niet in nutteloozе herhalingen te vervallen, derwaarts te kunnen verwijzen. Wij zullen hier alleen eenige woorden over de Goden en Geesten dier eilanders in het midden brengen.

Gelijk wij reeds vlugtig aangaande de Timorezen hebben aangeteekend, en bij elk Heidensch of eene natuurdienst huldigend volk het geval is, schrijven ook de Rottinezen iedere gebeurtenis op den levensweg, hetzij geluk of ongeluk, vreugde of droefheid, vóór- of tegenspoed, aan den invloed van zekere onzigtbare wezens toe, wier geheime magt, òf zeer uitgestrekt en algemeen, òf individueel beperkt is, terwijl zij tevens òf voor wel- òf voor kwaadgezind van aard gehouden worden. De hoogste godheid der Rottinezen heet *Mane-toea-laï* (†), en heeft, volgens sommige, ja de meeste hunner, zijnen zetel in de maan (*Boelah*), volgens sommigen echter in de zon (*Ledoh*). Van deze godheid, al wordt zij niet geregeld door offers tevreden gehouden, heeft de mensch niets te vreezen, doch uit dankbaarheid behoort men haar nu en dan, na zeer gelukkige voorvallen, eens eene offerande aan te bieden, die steeds in witte dieren (hoenders, schapen enzv.) bestaan moet. Bij zoodanige plegtige handeling mag de naam dezer godheid, als zijnde te verheven en te eerbiedwekkend, niet worden uitgesproken. Naast haar, of indien men wil, als goden van den tweeden rang, komen het meest in aanmerking: *Man'ado-laï*, *Mane-soelak-laï*, *Lonak-laï*, *Mane-ketoe-laï* en *Man'ado-daë*. De laatste dezer vijf is, als volstrekt aan de aarde gekluisterd, de eigenlijke beschermgeest van den mensch gedurende diens leven, terwijl bij en na zijnen dood, *Man'ado-laï* (§) als beschermer der ziel voornamelijk gehuldigd wordt. Het is dan ook bij geboorten, bruiloften en diergelijke voorvallen van vrolijken aard, dat men Man'ado-daë (⁎) in de eerste plaats aanroept en offert, terwijl men daarentegen bij ziekten en sterfgevallen zich

---

(*) Zie het Tijdschrift voor Neêrlands-Indië, vijfde jaarg., 1843, D. II, p. 531—549 en p. 623—639, en zesde jaarg., 1844, D. I, p. 81—98 en p. 353—367. De daar medegedeelde berigten handelen: 1.) over het huwelijk en de daarmede gepaard gaande plegtigheden; 2.) over de zwangerschap en de verlossing eener vrouw, en 3.) over het ziek- en doodbed, en de begrafenis van een' Rottinees.

(†) Omtrent het eerste en laatste dezer woorden, zie de volgende noot. Aangaande het woordje *toea*, weet ik niet juist of het misschien eene verkorting is van het Maleische توان *toewan*, heer, meester, gebieder, of wel van توهن *toehan*, de Heer, de almagtige regeerder, die beide, volgens Marsden, oorspronkelijk afgeleid kunnen zijn van توه *toeah*, oud, bejaard, en derhalve, in Oosterschen geest, ook eerwaardig enzv. — In het Rottineesch beteekent voor het overige *matoea*, groot. Ik zoude derhalve dien naam, om in de volgende noot nader ontwikkelde reden, willen vertalen door: groote of verhevene gebieder van het uitspansel. De Heer Heymering zet daarvoor eenvoudig hemelsche heer.

(§) De Heer G. Heymering verklaart dezen naam op de volgende wijze: »*man* of eigenlijk *mane* beteekent die, welke, *ado* iets maken, verrigten, voortbrengen, *laï* (verkort van *lalaï*) het luchtruim of uitspansel; dus die in het luchtruim iets verrigt," waar deze god gezegd wordt verblijf te houden. Wij opperen hier, ten opzigte dezer etymologische verklaring, de vraag, of het woord *mane*, in de zamenstelling der namen van goden, niet veelligt oorspronkelijk slechts eene zachtere uitdrukking zoude kunnen zijn van *manek*, een gebieder, heer, meester, vorst; in welk geval de bedoelde naam te vertalen zoude zijn door: magtige gebieder in het luchtruim.

(⁎) *Daë* beteekent de aarde; bijgevolg *Man'ado-daë*, die op de aarde iets volbrengt, of, volgens onze meening, magtige aardheer.

voornamelijk tot Man'ado-laï wendt. *Mane-soelak-laï* (*) is de beschermgeest der menschelijke vrucht (Foetus) en, als zoodanig, ook van de zwangere vrouwen. Hem moeten, bij die gelegenheden, vooral mannelijke dieren van eene roode kleur geofferd worden (†). *Lonak-laï* (§) of, bij eene zachtere uitspraak, *Lona'-laï*, speelt op zijne beurt eene gewigtige rol bij de wording van den mensch, vermits hij het is, die de eerste levensvonk in den moederlijken schoot doet dalen; waarna de verdere zorg voor de zich langzaam en geheimzinnig ontwikkelende vrucht aan *Mane-soelak-laï* blijft overgelaten.

Volgens deze kenmerken zijn dus de vier, of met inbegrip van *Mane-toea-laï*, de tot dusverre omschrevene vijf oude en hoogere godheden der Rottinezen, allen van welwillenden aard (Agathodaemonen); terwijl daarentegen *Mane-ketoe-laï* en verscheidene anderen, zich bepaaldelijk als kwaadgezind (Kakodaemonen) doen kennen. *Mane-ketoe-laï* (⁎) staat, als de meest gevreesde en onverbiddelijkste onder die vijandige wezens, aan het hoofd. Hij vervult daar, overeenkomstig de zinnebeeldige beteekenis van zijnen naam, de rol van de Grieksche Atropos, vermits hij voor dengenen gehouden wordt, die des menschen levensdraad afsnijdt. Van eenigzins minder gevaarlijken aard is *Polie-laï*, die meer tot het heir van die soort van kwelgeesten behoort, welke het lot van de, onder hunnen invloed staande stervelingen, naar luim en goeddunken, zoowel ten kwade als ten goede besturen; doch daarbij steeds de meeste neiging tot kwaaddoen aan den dag leggen. Deze *Nitoe* of geest bewoont, even als Mane-ketoe-laï, het luchtruim, gelijk trouwens uit het laatste gedeelte van beider namen reeds blijkt (‡). — Er zijn den Rottinezen nog vele Nitoe's bekend, die, volgens mondelinge overleveringen, van oudsher als goede of kwade geesten, de lotgevallen dezer eilanders bestuurd hebben, en aan welke, uit dien hoofde, de meeste invloed en magt wordt toegeschreven. Zij worden,

---

(*) Letterlijk: schrijvende luchtvorst, of wel die uit het luchtruim schrijft of van daar, waar deze geest geacht wordt te zetelen, eenen brief afzendt. De Rottinezen gebruiken namelijk het woord *soelak* voor schrijven, en, gelijk de Heer Heymering aanmerkt, is dit vermoedelijk eene in hunne taal eerst later opgenomene verbastering van de, uit het Arabisch in het Maleisch overgegane uitdrukking *soerat* سورة, een hoofdstuk van den Koran, een geschrift of brief in het algemeen. Dit *soelak* vervangt, bij de Rottinezen, thans in vele omstandigheden hun oud *Paboeke*, waaronder zij een knoopentouwtje verstaan, overeenkomende met de Quippo der Peruanen en het Aziatische knoopenschrift van de Sifan-volken, hetwelk, volgens Abel Rémusat, bij de Chinezen onder de benaming *Kiĕ sching* (d. i. *cordellettes nouées*) bekend is. Het woord Paboeke komt van *boeke*, dat in de beteekenis overeenstemt met het Maleische بوكو *boekoe*, een knokkel, gewricht, eene geleding van het bamboesriet enzv. — Vele inboorlingen der Timorsche eilanden bedienen zich, bij het gemis van letterschrift, ook thans nog van dunne touwtjes, waarin zij, ter aanduiding van belangrijke gebeurtenissen, of ook ter herinnering van een' ontvangen last of een te geven bevel en dergelijken, knoopen leggen.

(†) Er zijn meer geesten of Nitoe's, wien alleen de roode kleur behaagt; terwijl wederom anderen slechts witte of zwarte dieren ten offer verlangen.

(§) »Het woord *lonak*," merkt de Heer Heymering aan, »beteekent: iets hangen; en de Rottinezen zeggen, dat *Lonak-laï* hunne huwelijks-vruchten van boven uit den luchthemel hangenderwijze op aarde doet nederdalen. Men offert hem niet alleen na ontstane zwangerschap, maar ook vooral bij plaats vindende onvruchtbaarheid, waarvan het doel duidelijk is."

(⁎) Letterlijk: afsnijdende luchtheer, of die van uit het luchtruim afsnijdt (het leven namelijk), daar *ketoe* afsnijden of afplukken (b. v. eener bloem of vrucht) beteekent.

(‡) Het andere woord, of *polie*, beteekent, volgens den Heer Heymering, zooveel als: »iets door smelting hervormen (b. v. van een stuk lood een' kogel te gieten, of van palmwijn siroop en suiker te maken enzv.)."

in het algemeen, met den naam van *Nitoe sesongo-foeïk* (*) bestempeld. Behalve dezen bestaan er echter nog zeer vele Nitoe's van lateren oorsprong (†), *Nitoe bebaï* genoemd, wier geheime magt veel minder uitgestrekt is, en die als geesten van den derden rang te beschouwen zijn. Wanneer namelijk een inboorling gestorven en zijn lijk begraven is, hangen zijne nabestaanden binnen zijn gewezen verblijf (gewoonlijk onder het dak) een langwerpig stuk Lontarblad op, waarin aan het eene, naar onderen gekeerde einde, van zes tot twaalf vrije, vingervormige repen, ter lengte van omstreeks één' voet, zijn uitgesneden (zie Pl. 42, fig. 3). Zulk een stuk blad heet men in het algemeen *Maik*, doch ontvangt ter nagedachtenis van den overledenen bloedverwant, of eigenlijk als zijne schim vertegenwoordigende, diens naam, moetende het, als 't ware, zijne zigtbare *Nitoe* voorstellen. Zoodra het lijk van den overledene ter aarde besteld en de, ter zijner eere te geven, maaltijd is in gereedheid gebragt, wordt dusdanige Maik naast die der voorouders opgehangen. Van het opzettelijk voor dat feest geslagte dier, een varken, buffel, paard of geit (§), wordt alsdan eenig bloed op de Maik gesprengd, en het met een gat doorboorde regteroor aan eene harer uitgesnedene repen vastgestoken. Men kiest daartoe bepaaldelijk het regteroor, omdat aan hem de meeste ontwikkeling van den gehoorzin en derhalve ook de meeste geschiktheid ter verhooring der te eeniger tijd aan de Nitoe te doene verzoeken, wordt toegeschreven. Zulk eene Maik blijft hangen tot dat het blad, waaruit zij bestaat, geheel vermolmd en tot stof vergaan is. Zij wordt door geene andere vervangen, doch de naam van hem, dien zij was toegewijd, alleen bij overlevering in het geheugen bewaard. De Nitoe's, welke in dit geval verkeeren, worden *Nitoe nai deak* (buiten-Nitoe's) geheeten; zij, wier Maik's nog aanwezig zijn, *Nitoe nai daleh* (binnen-Nitoe's). Aan deze laatsten wordt, wanneer het nu of dan eens nuttig schijnt, altijd binnen 's huis geofferd; doch de eersten, voor zooverre zij tot de *Nitoe bebaï* behooren, ontvangen hunne offeranden steeds daar buiten. — De Rottinezen begraven voor het overige hunne dooden op dezelfde wijze als de Timorezen; gewoonlijk in een uitgehoold stuk boomstam, veelal van den Gebang- of Lontarpalm, waarin het lijk wordt op den rug gelegd en tegen den avond van den derden dag na het overlijden, in een' vrij diepen kuil begraven. De plegtigheden, welke vóór, bij en nog eenige dagen na de uitvaart plaats vinden, stemmen in de hoofdpunten overeen met die, welke door de Timorezen worden waargenomen.

Ik zal mijne mededeelingen omtrent de bewoners van Rotti besluiten, na nog een paar woorden over de plantaardige zelfstandigheden, welke hun hoofdzakelijk tot voedsel verstrekken, gezegd te hebben. Even als bij de Timorezen bestaat ook bij de Rottinezen het voornaamste voedingsmiddel in mais, waar deze echter nog het sap en de door koking daaruit bereide siroop van den Lontarpalm (⁎) aan

(*) *Foeïk*, of weeker *foeï'*, beteekent: bosch, wildernis, en overdragtelijk, wild, omzwervend; *sesongo*, van het Maleische سڠڬه *songgoh*, wezentlijk, zeker; omtrent het woord *nitoe* hebben wij reeds elders aangemerkt, dat daaronder de schimmen of geesten van de overledene voorouders verstaan worden.

(†) Schimmen van de in lateren (meer historischen) tijd overledene betrekkingen, wier getal gedurig grooter wordt.

(§) Indien de overledene een man van aanzien of van zekere gegoedheid is, dan worden er meestal vóór en op den dag zijner begrafenis eene aanzienlijke hoeveelheid dieren geslagt: buffels, paarden (en daaronder vooral zijn rijpaard), varkens, schapen, geiten en soms ook honden.

(⁎) De inlandsche namen van dezen palm zijn reeds (bl. 142) opgegeven. Uit die opgave blijkt, dat hij door de Rottinezen en Timorezen eenvoudig palmsap-boom genoemd wordt, en wel te regt, aangezien zij buiten hem van

toevoegen. Wij hebben vroeger (bl. 214) vlugtig aangeteekend, dat op Rotti, zoowel als op eenige andere naburige kleine eilanden, zeer drooge jaren niet zelden een misgewas der veld- en tuinvruchten, en daardoor een schier aan hongersnood grenzend gebrek aan levensmiddelen ten gevolge hebben. Het is alsdan, dat vooral de palm-siroop zeer te stade komt. Zij wordt door de Rottinezen, vóór het gebruik, gewoonlijk met water aangelangd en alsdan *Hoppe* (*) genoemd. Dit voedzame mengsel is bij hen zoozeer geliefd en een ware godendrank geacht, dat zij, in het vaste geloof, dat hunne Nitoe's en Goden er insgelijks groote minnaars van zijn, ook aan dezen nu en dan Hoppe offeren. Ten tijde dat de Lontar versch sap levert, vervangt dit voor een groot gedeelte de Hoppe, en wordt alsdan òf zoet, als Toea, òf in den staat van Laroe (zie bl. 154) genuttigd. De meerdere opbrengst der boomen, dan voor het dagelijksch gebruik van elk huisgezin noodig is, wordt als voorraad in schrale tijden, tot siroop, suiker, of wel tot azijn gemaakt. Te regt zegt derhalve Rumphius (†), dat het sap van dien nuttigen boom den bewoneren van Rotti »te gelijk tot spijs en drank dient," en dat zij voor een groot gedeelte »van hem leven, gelijk de inlanders in het distrikt Manado, op Celebes, van den Gamoeto- of Saguweerpalm."

SAWOE. De vermaarde Cook schijnt de eerste Europeaan geweest te zijn, die een, op eigen onderzoek gegrond, berigt van dit eiland gegeven heeft (§). Hij bezocht het, op zijne eerste wereldreis, in de maand september 1770, en bleef er onderscheidene dagen aan den noordwestkant, in de baai van Seba, met zijn schip liggen. Volgens zijne beschrijving is het een vruchtbaar en bekoorlijk eiland; doch de Fransche Schout-bij-Nacht Dentrecasteaux, welke twee-en-twintig jaren daarna (in october 1792), tijdens zijnen togt ter opsporing van de verongelukte La Pérouse, in die zeestreek hydrographische verkenningen deed, meent dit gunstige oordeel van den Britschen zeevaarder hoofdzakelijk uit de omstandigheid te moeten verklaren, dat deze toen van eene moeijelijke en gevaarvolle reis, langs de

---

geen' anderen boom zulk eene hoeveelheid zoet, drinkbaar en suikergevend sap (palmwijn) erlangen, bij hen onder den naam van *Toea* bekend, eene verzachte uitdrukking slechts van het Maleische توق *toëakh*, waarmede echter het sap van den Kokos-, zoowel als van den Aren- en andere palmsoorten wordt aangeduid. De in het Javaansch en Maleisch gebruikelijke naam *Lontar*, is ontstaan door verplaatsing der eerste en laatste letters van de beide woorden: *rôn* ꦫꦺꦴꦤ꧀ꦠꦭ꧀ een blad, en *tâl'*, afgekort van het Sanskr. *Tâla*, een' der eigennamen dier palmsoort, en is dus zijnen oorsprong aan haar kostbaar blad verschuldigd, hetwelk eertijds ook door de beschaafdere westelijke volken van den Archipel, in stede van papier, tot het schrijven gebezigd werd. Hoe fraai van aanzien en, wegens het nut, dat men uit hem trekt, tevens geacht deze palm in Indië is, bewijst zijn Sanskritnaam *Trinarâdja*, d. i. koning der grasplanten, voerende in die taal de palmen in het algemeen den zeer toepasselijken naam van *Trinadroema*, d. i. grasboomen.

(*) Dit woord heeft de beteekenis van door elkander schudden. Om *hoppe* te maken, nemen zij eene hoeveelheid siroop en dunnen die, in eene Haik, met water, waarna het mengsel sterk door elkander wordt geschud en weldra in een' staat van gisting overgaat. De *Haik*, waarvan wij reeds hebben gesproken (bl. 285), heeft ten naastebij den vorm van een' paarlemoer-Nautilus, en is van een uitgebreid huishoudelijk gebruik voor allerlei vloeistoffen.

(†) Herbarium Amboinense, I, p. 51, 59.

(§) Zie Hawkesworth's Account of the Voyages for making discoveries in the Southern Hemisphere, etc. 1773, in 4°. Vol. III, p. 277 en volgg.; en Reizen rondom de Waereld, door James Cook, vertaald door Pasteur, 1803, in 8°. D. III, p. 310 en volgg. — Valentyn kende er niet veel meer dan den naam van, dien hij Sauvo spelt, terwijl het door hem, op zijne kaart van de Zuidwester eilanden van Banda, digt onder den zuid-oostelijken wal van Poeloe Tjindana of het Sandelhout-eiland, geplaatst is. Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. III, 2de stuk, p. 119.

ongastvrije en zoo dorre kusten van Nieuw-Holland kwam, waardoor hem elk ander land wel bevallig moest toelagchen. »La grève," zegt Dentrecasteaux, »qui avoit paru si agréable et si riante à cet illustre navigateur, n'avoit réellement que le mérite de pouvoir être abordée sans danger. D'ailleurs le rivage n'offre à la vue qu'une plage de sable, et c'est seulement à quelque distance des bords de la mer que commence une verdure inanimée qui ne réveille aucune idée de fraîcheur [men vergete intusschen niet, dat deze schildering aan het einde van het drooge jaargetijde plaats vond]. Les collines que Cook avoit vues s'élever en amphithéâtre, ne sont que de très-petits coteaux qui n'ont rien de pittoresque. En général, l'aspect de ces îles [Sawoe en het naburige Randjoea, bij verbastering gewoonlijk Benjoar genoemd] est tellement monotone, qu'à peine nous fut il possible de distinguer quelques points assez remarquables pour pouvoir être relevés" (*).

Toen wij in de maand november 1829 van Timor-Koepang naar Java terugkeerden, zeilden wij, op niet zeer grooten afstand, benoorden langs die eilanden heen. Het kleine, westelijk gelegen Randjoea deed zich nog minder hoog voor dan Sawoe, welks binnenland heuvelachtig en in het westelijk gedeelte het hoogst was. Aan de noordzijde van dit eiland werd het vlakke en witte zandstrand hier en daar door ruwe rotsen vervangen, vermoedelijk uit jongere kalksteen zamengesteld, en tegen welke eene sterke branding stond.

Volgens de nieuwste geographische bepalingen, die van het jaar 1823 (†), ligt Sawoe op 10°24′54″—10°35′50″ Z. breedte, en 121°34′59″—121°54′9″ O. lengte; terwijl Randjoea omstreeks 1¼ geograph. mijl westelijker, en in het midden op 10°37′0″ Z. br. en 121°28′0″ O. lengte van Greenwich gelegen is.

Ten opzigte van huisdieren en nuttige gewassen verschilt Sawoe niet van Rotti en Timor. Cook zegt, dat de vlakke kuststreken bedekt zijn met kokos-, lontar- en pinangpalmen, tamarinden-, limoenen-, mangga- en vele andere vruchtboomen; dat er mais, rijst, gierst, verschillende peulvruchten, tabak, eene soort van indigo, katoen en onderscheidene moeskruiden door de bewoners geteeld worden, en dat deze er ook buffels, paarden, varkens, schapen, geiten, honden, hoenders en ander pluimgedierte in genoegzame hoeveelheid op nahouden. Dat zij zich echter weinig of niet op de vischvangst toeleggen, en ook niet gaarne visch eten, maar dat hun voedsel hoofdzakelijk in veld- en tuinvruchten, benevens palmsiroop en het vleesch van varkens, paarden, buffels en honden bestaat, wordende dit laatste door hen nog hooger geschat, dan dat van schapen en geiten. In het algemeen stemmen de berigten, door Cook van Sawoe gegeven, met onze navorschingen overeen, en wij kunnen onze mededeelingen, uit dien hoofde, gevoegelijk tot een gering getal kenschetsende bijzonderheden bepalen.

Naar hetgeen ons, door onderscheidene aanzienlijken van dit volk verhaald is, zoude het eiland zijne eerste bewoners van Java ontvangen hebben; deze zouden in een' troep vlugtelingen hebben bestaan,

---

(*) Voyage de Dentrecasteaux, 1808, 4°. T. I, p. 172.

(†) Voyage autour du Monde, par L. J. Duperrey, Atlas hydrographique n°. 18, »Carte des îles Savu, levée par Bérard, Officier de marine."

die met eenen Prins uit het vorstenhuis Modjopahit, tijdens de overweldiging van dit rijk, door de Mohammedaansche krijgsmagt (1478 na Chr. geb.), in vaartuigen zich reddeden, en vervolgens oostwaarts van het eene eiland naar het andere zwierven, tot zij eindelijk aan het onbewoonde Sawoe kwamen en zich daar nedersloegen. Indien dit verhaal wezentlijk op geschiedkundige gronden steunt, waarvoor sommige bijzonderheden van dit volk inderdaad pleiten, doch wederom andere, zoo als zijne taal, zulks twijfelachtig schijnen te maken — indien dit eiland het allereerst door Javaansche kolonisten bevolkt werd, zal men ten minste mogen aannemen, dat de naam, dien het draagt, uit het Javaansch afkomstig is; in welk geval hij zoude af te leiden zijn òf van het werkwoord *séwo* ꦱꦺꦮ꧈, huren, in huur nemen, en ook verschijnen voor een' meerdere (vorst), òf van het telwoord *séwoe* ꦱꦺꦮꦸ꧈, duizend, dat veelligt verklaring en toepassing zoude kunnen vinden in het langdurig rondzwerven en het aandoen van vele eilanden, alvorens deze vlugtelingen eene veilige woonplaats ontdekten. Hoe dit zij, met die eerste volkplanters zouden zich allengs inboorlingen van Rotti, Timor, Flores en andere omliggende eilanden, alsmede een aantal Boeginezen van Celebes en bewoners van Boeton vermengd hebben, ten gevolge waarvan natuurlijk zoowel de ligchaamsvorm als de zeden en gewoonten, en vooral ook de taal der Sawoenezen van lieverlede verschillende wijzigingen moesten ondergaan. Cook reeds maakte de opmerking, dat de mannen aldaar in den vorm en de trekken van hun gelaat, onderling meer van elkander verschillen, dan gewoonlijk elders wordt aangetroffen, terwijl daarentegen de vrouwen meest alle op elkander gelijken. In grootte komen beide seksen met de bewoners van Rotti overeen, zoodat zij, om met Cook te spreken, »eerder onder dan boven het middelmatige vallen." De mannen zijn, over het algemeen, welgemaakt, levendig van aard, moedig in den strijd en goede ruiters. Hunne kleeding bestaat in soortgelijke lange, shawlachtige doeken, als de Rottinezen, Timorezen en andere naburige eilanders gebruiken; bij de Sawoenezen hebben deze grove katoenen dekens eenen donkeren, zwart- of blaauwachtigen grond, waarover, in de lengte van het doek, vele breede, roode strepen loopen, tusschen welke verschillende figuren van lichtere kleuren, aan het geheel een niet onbevallig bont aanzien geven (*). De vrouwen hullen het benedenlijf in een' bontkleurigen, tot de kniën of nog lager reikenden sarong, terwijl zij den boezem met een' shawldoek bedekken, die onder de armen wordt doorgehaald en van voren vastgewrongen. De bewoners van Randjoea onderscheiden zich van de Sawoenezen hoofdzakelijk door de kleeding, die bij hen meest wit is; hunne lange shawldoeken gelijken veel naar een beddelaken en zijn tevens eenigzins minder zwaar en grof van weefsel, dan die hunner naburen. De beide uiteinden zijn echter insgelijks met franjes versierd.

Beide seksen, op Sawoe en Randjoea, dragen het sluike hair lang; de mannen vereenigen het in een' bundel van achteren, beneden de kruin, en winden vervolgens, even als de meeste Mohammedaansche eilanders van den Indischen Archipel, een' Europeesch of Chineesch katoenen of ook zijden neusdoek om het hoofd; de Randjoeanen echter bij voorkeur een' zuiver witten. De vrouwen daarentegen gaan altijd blootshoofds, dragen het hair glad, doch met eene scheiding in het midden, van het voorhoofd tot op de kruin, en binden het van achteren tot eene dikke knot, die lang in den nek afhangt. Hare voorste tanden hebben zij gewoonlijk geheel, tot op het tandvleesch, afgeslepen, hetgeen zij voor schoon

(*) Zie Pl. 44.

houden. — Zilveren en gouden halsketens van fijn draadwerk gevlochten, snoeren van glas- en andere kralen (*), armringen van zilver, goud, ivoor of ook wel van dik koperdraad, en dergelijke versierselen meer, zijn voor het overige vrij gemeen bij dit volk en getuigen van zijne zucht tot opschik. Zijn smaak, te dezen opzigte, is evenwel eenigzins meer gekuischt, dan die der door ons beschrevene, meer oostelijk wonende eilanders. Cook gewaagt van verschillende in de huid geprikte zwarte teekens, *Tata* (†) genaamd, welke hij op de armen van bijna alle mannen en ook der vrouwen op Sawoe had opgemerkt, en dat hem de inboorlingen, op zijne vraag naar den oorsprong dier teekens, te kennen hadden gegeven, »dat dit gebruik reeds lang bij hen bestaan had, alvorens een Europeaan tot hen gekomen was, en dat op de naburige eilanden de bewoners met kringen om hunne halzen en borsten geteekend waren.” Indien dit berigt der inboorlingen juist is, moeten zij daarmede de wilde bergbewoners van het eiland Sumba of Tjindana, of veelligt die van Flores bedoeld hebben, aangezien het tatouëren aan de volksstammen van Timor ten eenemale onbekend is. Wel hebben wij bij niet weinige Rottinezen verschillende teekens, vooral hunne namen, op een’ der voorarmen of op de bovenzijde der handen, in de huid geprikt gezien; doch deze ligchaamsversieringen, of liever ontsieringen, schenen ons toe, nabootsingen te zijn van hetgeen men dikwerf bij Europesche matrozen en soldaten waarneemt, te meer, daar die namen met Romeinsche letters gezet waren. Wij hebben reeds elders de aanmerking gemaakt (bl. 122), dat door ons op geen der Indische eilanden eene eenigzins volkomene en, gelijk bij de Zuidzee-volken, als oorspronkelijk te beschouwen tatouëring is aangetroffen, dan alleen bij de Dajakkers van Borneo. Volgens Crisp is echter deze smaak ook bij de bewoners der Pagai- of Poggy-eilanden algemeen in gebruik, en wordt door hen *Titi* (§) genoemd.

Het huisraad en de gereedschappen voor den veldbouw dezer eilanders zijn even eenvoudig, als die hunner oostelijke naburen, en bepalen zich ten naastebij ook tot dezelfde voorwerpen. Van meer bijzonderen of eigenaardigen vorm zijn daarentegen, gelijk overal in die streken, de door de Sawoenezen zelven vervaardigd wordende, en bijgevolg meer zuiver nationale wapentuigen: als het zwaard, de lans en het schild. Het zwaard, daar *Hemola* geheeten (Pl. 42, fig. 9), is omtrent acht palmen lang, waarvan het regte lemmer er ruim zeven inneemt. Het korte gevest is gewoonlijk van buffelhoren, en niet zelden, even als het boven- en ondereinde der scheede, geheel met bladtin bekleed. Buitendien

---

(*) Vooral dragen de vrouwen lange strengen van dikke, gele of zwarte kralen om het lijf, welke gordels, volgens het berigt, door Radermacher medegedeeld, soms de lengte van twaalf of veertien vademen hebben. Zie de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, D. II, p. 427 van den derden druk.

(†) In de taal der bewoners van het eiland Tonga, in de Zuidzee, beteekent: *tattaoe*, figuren in de huid prikken (waarvan de uitdrukking Tatouëren); op Tahiti: *tataoe*, teekenen, schrijven, schilderen, het ligchaam beprikken; op de Marquesas: *tatoe*, het beprikken en beschilderen van het ligchaam; op Hawaï: *kakaoe*, schrijven, schilderen, het ligchaam beprikken (zie Aperçu de la langue des îles Marquises etc. par Buschmann, 1843, p. 159, 160). Al die woorden staan vermoedelijk in verband met het Maleische تتق *tetakh*, houwen, snijden, kloven, alsmede met het Javaansche ꦠꦠꦸ *tatoe*, gewond, gekwetst, kwetsuur, en ꦠꦼꦠꦃ *tĕtah* of ꦠꦠꦃ *tatah*, snoeijen, snijden, uitsnijden, beitelen.

(§) *Teetee*, volgens de Engelsche spelling van Crisp, Asiatic Rechearches, edit. in 8°. Vol. VI, p. 88. Dit woord is zeer waarschijnlijk het Maleische تيتيق *titikh*, dat een spikkel, spat, vlek, droppel beteekent, wordende bij de Maleijers de harde letter ق *kh*, als sluitletter, in de uitspraak dikwerf naauwelijks gehoord.

is het gevest, benevens de punt der scheede, dikwerf met eenige bundeltjes zwart paardenhair getooid, terwijl het overige der scheede, tot vermeerdering harer sterkte en verfraaijing tevens, meestal digt met fijn gespleten en rood geverfd rottingriet omwikkeld is. De lansen (*Kepokeh*, Pl. 42, fig. 11 en Pl. 44) zijn ligt en slank van maaksel, en uit dien hoofde minder als speer tot steken, dan wel tot werpspies geschikt. Deze lansen zijn in de hand van een' geoefend' man een zeer gevaarlijk moordtuig, en een voorvechter te paard voert er niet zelden van een half tot een geheel dozijn met zich. Zij hebben de lengte van omstreeks twee en een' halven meter, waarvan de smalle ijzeren spits vier tot vijf palmen inneemt. De dunne en eenigzins buigzame stok is van vast en taai hout, en gewoonlijk van onderen met eene hoornen punt voorzien. De schilden (*Kehapie* en *Tamien*) zijn òf schijfvormig en bestaan uit buffelhuid (Pl. 44), òf zij zijn vierhoekig-langwerpig en uit hout vervaardigd (Pl. 42, fig. 10). De eerstbedoelde zijn meer of minder bol en hebben rondom eenen stevigen zoom van rottingriet; de houten schilden zijn dakvormig of in de lengte naar weêrskanten afhellend (zie fig. 10 *a*) en meestal met vuil roode en zwarte kleuren beschilderd. Buiten deze wapentuigen bezitten de Sawoenezen eene soort van kris of dolk (*), patroontasschen, die, even als bij de Rottinezen en Timorezen, om het lijf worden gegord en van onbereide buffelhuid gemaakt zijn, terwijl tevens de Europesche militaire geweren door hen op hoogen prijs gesteld en in den oorlog gaarne gebezigd worden.

De huizen vertoonen op Sawoe denzelfden bouwtrant, als op Rotti; zij zijn langwerpig-vierkant en staan doorgaans op palen, ter hoogte van omtrent vier voet boven den grond. Cook zegt, dat sommige huizen aldaar niet meer dan twintig, maar andere wel vierhonderd voeten lang zijn, al naar gelang van den rijkdom of den rang der eigenaren. — De regeringsvorm dezer eilanders is op hetzelfde stelsel gegrond, dat algemeen onder de volken der Timorsche eilanden-groep heerschende is. Sawoe is verdeeld in vier van elkander onafhankelijke rijkjes, naar hunne voornaamste dorpen: Timo, Seba, Liaï en Masara genaamd; terwijl op het naburige Randjoea, een vijfde van dien naam gelegen is. Elk van deze vijf rijkjes, onder welke Timo het aanzienlijkste is, wordt door een' eigen *Dowai* (*Doöuai?*) of Radja geregeerd, welke weder één' of meer *Weto's* (Fettors), *Tamoekon's* en andere lagere hoofden onder zich heeft.

Tot de merkwaardigste voorwerpen, welke met de godsdienstige denkbeelden der Sawoenezen in verband staan, behooren zekere gewijde steenen, die, uithoofde hunner strekking, eenige overeenkomst hebben met de vroeger vermelde, zoogenaamde wierook-steenen der bewoners van de Uliassersche eilanden (zie bl. 277). Te Koepang, nagenoeg in het midden der stad, op de binnenplaats van een steenen gebouw, bevindt zich zulk een heilige steen, waarop de tijdelijk op Timor aanwezige Sawoenezen, van tijd tot tijd een' hond slagten, zijne inwendige deelen onderzoeken, ten einde daaruit goede of kwade voorteekens voor hunne belangen af te leiden, en meer andere handelingen van geheimzinnigen en bijgeloovigen aard ten uitvoer brengen. Naar hetgeen ons door onderscheidene Sawoenesche

(*) Volgens Cook hebben zij ook »lange oorlogsbijlen, naar een snoeimes (wood-bill) gelijkende, maar veel zwaarder, en eene regte snede hebbende." Deze zijn door ons niet gezien. De daarvan gegevene beschrijving doet denken aan de langgesteelde Chinesche zwaarden.

grooten is verhaald, bezit schier elke hunner goden, wier getal, even als bij de Rottinezen, niet gering is, een' zoodanigen offersteen, als het altaar, waar hulp en bijstand van hem wordt afgesmeekt. Deze omstandigheid geeft veelligt eenige opheldering aangaande de hooge waarde, welke Cook verzekert, dat aan soortgelijke oude steenen op Sawoe wordt toegekend, wanneer die lang in het bezit van zekere familiën zijn geweest, en bij erfenis op hare nakomelingen overgingen; zij worden rond de huizen geplaatst en tot rustbanken gebezigd. »Elke Radja," verhaalt deze opmerkzame zeevaarder dienaangaande verder, »zet in het voornaamste dorp van zijn landschap eenen grooten steen, als gedenkteeken zijner regering. Sommige dier steenen zijn zoo groot, dat het moeijelijk te begrijpen valt, door welke middelen zij ter plaatse, waar zij liggen, kunnen gebragt zijn, en zulks vooral ten opzigte van die, welke op de toppen van heuvelen worden aangetroffen. In de hoofdplaats Seba vindt men dertien zulke steenen, behalve vele brokken van vroegere dagteekening, die reeds zooverre vergaan zijn. Deze steenen strekken ondertusschen niet enkel tot gedenkstukken, maar nog tot andere doeleinden. Telkens wanneer een Regent daar sterft, worden schier al de in het land aanwezige huisdieren geslagt [vooral vele paarden, wijders honden, varkens, buffels enzv.] en aan de onderdanen een algemeen feest gegeven, bij welke gelegenheid de verzamelde menigte zich rondsom die steenen schaart en hen tot tafels gebruikt [waaruit is af te leiden, dat zij meestal van boven plat moeten zijn]."

Indien de opgave juist is, dat de dertien steenen, door Cook te Seba gezien, de regeringen van even zoo vele verschillende vorsten aanduiden, en men dit cijfer in het getal jaren deelt, dat sedert de verwoesting van Modjopahit en de algemeene vervolging der Hindoes op Java, tot 1770, toen Cook Sawoe bezocht, verstreken was, dan verkrijgt men een tijdvak van ruim twee-en-twintig jaren voor iederen regeringsduur. — De baai van Seba is de beste en veiligste haven van geheel het eiland, en het is daarom zeer waarschijnlijk, dat de eerste volksplanters zich in haren omtrek gevestigd hebben. Of deze nu werkelijk van Java kwamen, en welke historische waarde, in het algemeen, de medegedeelde berigten bezitten, zijn wij niet in staat met eenige de minste zekerheid te beslissen. Zoo lang wij echter van meer stellige en volledige narigten omtrent het onderwerpelijke eiland verstoken zijn, is het voor de ethnographische kennis van dat gedeelte onzer Oost-Indische bezittingen van aanbelang, alles zorgvuldig te bewaren, wat gedurende een tijdverloop van meer dan twee eeuwen, sedert welke Sawoe reeds aan het Nederlandsche gezag is onderworpen geweest, tot ons is overgebragt en dat veelligt eenmaal medewerken kan tot het verspreiden van licht over den duisteren oorsprong van het bedoelde volk.

»Vele Rottinezen," merkt de zendeling Heymering aan, »zeggen, dat de zielen der afgestorvenen oversteken naar het eiland Savo, omdat dit eiland eerder dan het hunne bevolkt werd" (*). De namen der godheden van de Sawoenezen verschillen echter geheel en al van die der bewoners van Rotti. Als goede geesten, die zich in het luchtruim ophouden, zijn ons door de Sawoenezen opgegeven: ***Poelado***, ***Kenoese***, hemelsche regter, vonnisveller, ***Mahoekia***, van wien de overwinning in den krijg verbeden wordt, ***Soerawoe***, bode, overbrenger der gebeden, ***Doheleo***, helper; terwijl zij tevens van een' god ***Djawi*** spraken, welk woord aan de Kromo-Javaansche uitdrukking ꦗꦮꦶ ***Djáwi***, als naam van het

(*) Tijdschrift voor Neêrlands-Indië, 1844, I, p. 365.

eiland Java, doet denken, en eindelijk ook van een' ***Deó***, den grootsten god, dien zij vermoedelijk van de zoogenaamde zwarte Portugezen te Larantoeka, op Flores, met welke zij handelsbetrekkingen onderhouden, hebben leeren kennen. Van den naam Doheleo is veelligt de achterste helft in zin verwant aan het Timoresche *léoe* (*), en daar wij het eerste gedeelte evenmin op eene aannemelijke wijze uit het Javaansch als uit het Maleisch weten te verklaren, hetwelk ook met de meeste andere opgegevene namen van goden of geesten der Sawoenezen het geval is, moeten wij hen vooronderstellen, uit de nog weinig bekende talen der kleine Sunda- of Timorsche eilanden afkomstig te zijn (†). Als booze geesten zijn ons voornamelijk twee genoemd: *Seólie* en *Roeweh*. Beide hebben hun verblijf onder de aarde en berokkenen den mensch ongelukken. Roeweh, de dienaar van Seôlie, doodt de stervelingen, doet hunne zielen in rook vervliegen, en delft heimelijk de lijken uit het graf op, om hen aan zijnen heer te brengen, die ze opeet (§). — *Madjoepai* (Modjopahit), de stamvader des eersten vorsten van Sawoe, zweeft thans onzigtbaar op dit eiland rond, zijnde zijne schim het laatst op zekere plaats *Kotika* (⁎) gezien, naar welk oord de bewoners tegenwoordig van tijd tot tijd eene bedevaart doen. — Ongelukkige gelieven zullen vooral *Raï* en *Lieroe* (‡) in den nood om hulp en bijstand aanroepen.

(*) Zie omtrent dit woord p. 267.

(†) Aangaande den naam *Soerawoe* merken wij evenwel hier aan, dat die, met eenige toespeling op de hoedanigheid, welke aan dien geest wordt toegekend, af te leiden zoude zijn van het, uit het Sanskrit in het Kawi overgegane ꦱꦸ *soe*, uitmuntend, voortreffelijk, en het Kromo-woord ꦫꦮꦸꦃ *rawoeh*, komen, aankomen, aankomst.

(§) Indien men de hier opgegevene eigenschappen van die beide Kakodaemonen onderling verwisselt en van den eenen op den anderen overbrengt, zouden zich hunne namen, met eenige wijziging, uit het Javaansch laten verklaren. ꦭꦸꦮꦺ *loewê*, beteekent in die taal: hongerig, gretig, honger (Sanskr. लुब्ध *loewa*, begeerig, gulzig), wordende de letters *l* en *r*, in de Maleisch-Polynezische tongvallen dikwerf met elkander verwisseld. De naam *Seôlie* zoude afkomstig kunnen zijn van het Ngoko-woord ꦲꦭ *holo*, kwaad, boos, slecht, gemeen, verbonden met de voorzetsels ꦱꦶ *si* of ꦱ *so* (Mal. سي *sî* en س *sa*).

(⁎) Raffles voert in het door hem medegedeelde uittreksel uit het geschrift Doso Nomo (d. i. Tien Namen; zie Hist. of Java, II, p. CLXII), als Kawi-woord aan *koetiko*, met de verklaring: season, time; en Marsden schrijft in zijn Maleisch Woordenboek: كتيك *katîka* of *kotîka*, tijd, tijdstip, stond, oogenblik, regte of bekwame tijd, daarbij aanmerkende, dat dit woord Hindoesch is. Misschien afkomstig van den Sanskritwortel *koett*, vergruizen, verdeelen, vermenigvuldigen. Het denkbeeld van tijdstip of jaargetijde past zeer wel op den naam eener bedevaartplaats, die toch het meest op zekere gezette tijdstippen door de boetelingen bezocht wordt.

(‡) *Lieroe* noemen de Sawoenezen het uitspansel, den hemel, terwijl in den tongval der bewoners van het distrikt Bima, op Sumbawa, *Liro*, volgens Raffles de zon, en volgens Leyden den dag beteekent, gevende laatstgemelde geleerde, als Bimaneschen naam voor de zon, *Mataliro*, en Raffles voor den dag, *M'rai* op. Dit *M'rai* herinnert zoowel het Tahitische *Raï*, de hemel, als de woordjes *Ra*, *Lā* en *Ha*, welke op vele eilanden in de Zuidzee zon beteekenen, en van welke misschien de door ons vroeger vermelde uitdrukkingen: *Olara*, *Orah* en *Rera* (zie bl. 77) van Ceram en Nieuw-Guinea, alleen zamenstellingen zijn met lidwoorden, even als, volgens Prof. Buschmann, de door Dumont d'Urville opgegeven naam *Lera* of *Téra* van Ticopia. Wij moeten hier evenwel nog aanmerken, dat de Bellonezen, op Timor, de zon *Loro* noemen, de Sawoenezen *Lodo*, de Rottinezen *Ledoh*, de zoogenaamde Koepangnezen, of tegenwoordige bewoners van Poeloe Samauw, *Lelo* en, gelijk wij reeds vroeger hebben opgegeven, de eigenlijk gezegde Timorezen *Neno* (zie omtrent dit laatste woord p. 277).

Raï beteekent in het Sawoeneesch aarde, wereld, waarvoor de Rottinezen *Daë* gebruiken; woorden, die aan het, uit het Arabisch in het Maleisch overgegane دائر *dāïr* en دائرة *dāïrat*, kreits, omtrek, uitgestrektheid, grondgebied, gewest, enzv. doen denken.

SOLOR. Al hetgene wij tot nog toe van dit eiland weten, is van zeer weinig beteekenis, en bewijst duidelijk hoe weinig zich de dienaren der Compagnie, op enkelen na, aan de verspreiding van kennis omtrent de landen en volken van Indië lieten gelegen zijn. Onder al de Portugezen en Hollanders, welke gedurende den loop van een paar eeuwen, korter of langer tijd op Solor vertoefd hebben, was er niet een enkele, die genoegzame bekwaamheid bezat of lust gevoelde, tot het leveren van een eenigzins algemeen en zakelijk verslag over dit eiland. Vandaar de oppervlakkigheid en de herhaling van dezelfde schrale berigten, door schier alle schrijvers van de zeventiende tot in de negentiende eeuw.

De oudste Europesche reiziger, in wiens verhaal wij het onderwerpelijke eiland vermeld vinden, is Pigafetta (*), die het Zolot noemt. Deze opgaaf dagteekent van januarij 1522, toen de togtgenooten van Magelhaens, van Boeroe naar Timor zeilende, door de Zeestraten stevenden, welke de eilanden Flores, Adenara, Solor en Lomblem van elkander afscheiden. Even als Pigafetta, vermelden echter ook de latere Spaansche, Portugesche en Vaderlandsche schrijvers, uit de zeventiende eeuw, niet veel meer van Solor, dan den naam, die zij somtijds ook Zolor spellen.

Aangaande de geographische ligging van dit eiland, zijn ons geene nieuwere astronomische bepalingen bekend, dan die ten grondslag strekten aan de kaarten van Norie en Horsburgh, volgens welke het gemiddeld op 8° 38′ 0″ Z. breedte en 123° 0′ 0″ O. lengte van Greenwich gelegen is. — De geschiedkundige gebeurtenissen van Solor, voor zooverre zij geboekstaafd zijn, vindt men het volledigst bij Valentyn (†), uit wiens werk schier alle latere schrijvers hunne mededeelingen te dezen opzigte geput hebben. In de opgave der namen van de op dit eiland gelegen dorpen, heerscht echter bij Valentyn eenige verwarring, gelijk door ons reeds (bl. 148) in het voorbijgaan is aangetoond. Juister is dienaangaande het korte, door van Hogendorp (§) gegeven berigt, hetwelk, op zijne beurt, eenigzins verbeterd en vermeerderd werd, door de bijdragen tot de kennis van Solor, voorkomende in het Tijdschrift de Oosterling (⁎), en dat voor Neêrlands Indië (‡). Wij zullen niet verwijlen bij hetgene deze Vaderlandsche werken te lezen geven, maar ons alleen tot de mededeeling onzer eigene waarnemingen beperken.

De Solorezen, door ons te Timor-Koepang gezien, waren allen uit de kuststreken van hun eiland, het meest uit de hoofddorpen Lamakera en Lawajang, afkomstig (zie bl. 150). Volgens hun zeggen stammen de ingezetenen van die beide dorpen en andere, hen omgevende kustvolken, grootendeels van de Boetonezen af (**), met welke zij ook inderdaad in menig opzigt, zoowel met betrekking tot het ligchamelijke, als tot hunne zeden, veel overeenkomst aan den dag leggen. Zij belijden, even als de bewoners van Boeton, althans in naam, de leer van den Koran; maar hechten tevens aan allerlei bij-

(*) Premier Voyage autour du monde, par le Chev. Pigafetta. Paris, l'an IX, p. 209.
(†) Oud en Nieuw Oost-Indiën, D. III, tweede stuk, p. 117—127.
(§) Verhandelingen van het Bat. Genootschap, derde druk, 1826, D. II, p. 427.
(⁎) Deel II, p. 37.
(‡) Eerste jaargang, 1838, D. II, p. 35, 38, 40, 46.
(**) Zie omtrent deze bl. 89.

geloovige en Heidensche denkbeelden. Wel spreken zij van *Allah tàâla* (*), den onzigtbaren grooten God, die alles geschapen heeft, en in *Kĕlam* (het uitspansel, den hemel) verblijf houdt; doch zulks neemt niet weg, dat zij nu en dan, bij bijzondere gelegenheden, ook *Rarak* (de zon), *Woelan* (de maan) en *Tanah* (de aarde) aanroepen en offers brengen. Zij kennen, onder de namen *Noeba* en *Nâra*, het eerste menschenpaar, wier schimmen thans nog op aarde rondzwerven, in oude vijgenboomen (†), rotsholen enzv. huisvesten, de smeekingen der levenden tot de hoogere godheden overbrengen en door hare voorspraak ondersteunen. *Kodhan noean*, de schimmen der voorouders, waken over hun nageslacht op aarde, en beschermen het tegen velerlei onheilen, waarvoor, van tijd tot tijd, door het offeren van rijst en andere eetwaren op de graven der overledenen, gevoelens van dankbaarheid worden aan den dag gelegd. *Kobok noeran wai ahoen* is een booze geest, die zijnen dienaar *Noeöen*, in hoedanigheid van een' sterken luchtstroom (wind), somtijds over de aarde laat heenstrijken, om de stervelingen door krankheden en andere kwalen te teisteren. Aan sommige der goede goden zijn afzonderlijke huizen toegewijd, waar de offeranden geplengd worden. Ieder Solorees heeft op deze of gene plaats een bundeltje katoen, waarin eenig zilver is gewikkeld, begraven; dit sympathetische voorwerp wordt bij hen *Bra'ha* genaamd, en strekt voornamelijk ook, om bij de goden verhooring te erlangen. Het lansvademen wordt, even als bij de Rottinezen, Sawoenezen, Timorezen en andere bewoners dier eilanden-groep, insgelijks door de Solorezen, ter ontdekking der oorzaak van eenig, hun overkomen onheil, in het werk gesteld.

De vermaken der kustvolken van Solor getuigen van den lagen trap hunner beschaving. Hunne dansen, die wij alleen door mannen hebben zien uitvoeren, zijn van een' onstuimigen en woesten aard. Half naakt, doch met reepen van jonge, geelkleurige palmbladen, aan hoofd en ligchaam uitgedost (§), vereenigden zij zich, bij het schijnsel van vuur en maanlicht, in een' niet geheel gesloten kring, sommigen elkander bij de hand houdende, en bewogen zich langzaam in het rond, waarbij zij op de maat van trom- en gongslag, allerlei dolle gebaren maakten en luidkeels, uit verschillende toonen, zongen, of liever schreeuwden. — Zij verlustigen zich ook, door met dunne rottingstokken, en somtijds zelfs met hunne zware houwers, twee aan twee tegen elkander te vechten, hetwelk insgelijks onder het geluid van trom en gong plaats vindt. Wanneer zij enkel met rottingstokjes, ter dikte van omstreeks een' pink en twee of drie voeten lengte, het kampspel ondernemen, trachten de vechtende elkander voornamelijk op de armen en beenen gevoelige slagen toe te brengen, of die onder onophoudelijke kluchtige sprongen met hunne stokjes af te weren. Dit duurt zoo lang, tot dat ten laatste eene der partijen, bij herhaling te duchtig geraakt en te zeer door pijn gefolterd, eensklaps het rottingrietje wegsmijt en in overhaasting het strijdperk verlaat, tot groot vermaak der toeschouwers, die den overwonnene uitlagchen en den dapperen verwinnaar lof toezwaaijen. Ernstiger van aard is het speelgevecht met den houwer, waarbij

(*) De gewone Arabische benaming der godheid, en welke woorden: allerhoogste God beteekenen. De Solorezen spreken hen meestal *Latá la* uit.

(†) *Waringin*, Ficus benjamina. De van oudsher vermaarde Banjaan of wortelboom wordt schier overal in den Indischen Archipel op openbare pleinen en andere veel bezochte plaatsen aangetroffen, en strekt niet alleen tot sieraad, maar biedt ook eene aangename lommer en koelte, gedurende de heete uren van den dag.

(§) Zie Pl. 46.

ieder strijder een houten schild (*) in de linker hand houdt, om daarmede de slagen op te vangen van dat gevaarlijke wapen. Het gebeurt evenwel somtijds, vooral wanneer zij door het gebruik van arak, waarvan de Solorezen groote liefhebbers zijn, in opgewondenheid geraken, of wel om andere redenen driftig en kwaad worden, dat de een den ander' alsdan op eene geduchte wijze verwond of, door hem den halven arm of eene hand af te kappen, vreeselijk verminkt.

De zwaarden der Solorezen verschillen aanmerkelijk van die der bewoners van Timor, Rotti enzv.; zij hebben in hunnen vorm, vooral ten opzigte van het lemmer, veel overeenkomst met de houwers der Boetonezen en van sommige Alfoeresche volksstammen op Celebes en in de Molukken. Het lemmer is gewoonlijk vijf of zes palmen lang (†), zeer stevig uit ijzer vervaardigd, aan het begin vrij smal, doch naar voren toe allengs meer dan eens zoo breed, en aan den scherpen kant in eene verlengde punt uitloopende; de rug is breed en afgerond. Het lange en flaauw gebogen handvatsel is insgelijks zeer stevig, meestal uit zwart buffelhoren bestaande, waarvan de achterhelft met witte, zwarte of wel roode lappen omwikkeld en buitendien met paarden- of ander, soms geverwd, hair versierd is, terwijl het platte, naar onderen uitstekende middelstuk, uit wit been en zwart horen is zamengesteld, en het voorste gedeelte van het gevest, waar het lemmer in vastzit, uit gegoten lood bestaat, waardoor de zwaarte dezer, met eene of beide de handen gevoerd wordende houwers, niet weinig vermeerderd wordt. Deze zwaarden worden door den Solorees gewoonlijk bloot en zonder scheede gedragen, en vormen, met een uit ligt hout vervaardigd schild, zijne meest gewone wapenrusting; buitendien voert hij ook somwijlen eene ligte lans, of pijl en boog (§). De boog, ter lengte van zestien of achttien palmen, bestaat òf uit taai hout, met een' ring van horen in het midden, òf uit gespleten bamboes; de koord of snaar is uit boombast (gewoonlijk van eene Paritium-soort) vervaardigd. De pijlen zijn acht of negen palmen lang, waarvan de dun bamboesrieten stok zeven of acht palmen inneemt; de spits der pijlen is meestal van ijzer en plat, lancetvormig of ook van weêrhaken voorzien, somtijds echter bestaat zij uit het been van eene kip, eend of geit. De schilden zijn van verschillende grootte (⁎) en worden daarnaar òf enkel met de hand, òf door middel van den geheelen voorarm bestuurd. De grootste schilden, gelijk die vooral door de voorvechters worden gebruikt, hebben elf of twaalf palmen lengte, bij negen of tien Nederl. duimen breedte; zij zijn van vrij dik, maar zeer ligt hout gemaakt, aan de voorzijde bol, van onderen afgerond en aan het boveneinde plat, of wel eenigzins uitgehoold en met witte of roode vlaggetjes en eene hooge pluim van hanenvederen versierd, die, vermits haar stok van rotting is, door het sterke wippen bij iedere beweging, de vlugge en gemakkelijke behandeling van het schild niet weinig belemmerd. Over het geheel zijn de Soloresche voorvechters, gelijk de door ons medegedeelde afbeelding (Pl. 45) aantoont, op eene niet minder zwierige, dan bezwarende wijze uitgemonsterd. Voor de borst en op den rug hebben zij veelal twee dunne plankjes hangen, door twee banden van buffelvel, die over de schouders gaan, aan elkander vastgehecht, en welke banden en plankjes geheel met witte

---

(*) Pl. 41, fig. 13, op een achtste der natuurlijke grootte.
(†) Zie Pl. 41, fig. 12, en ook Pl. 45.
(§) Zie Pl. 41, fig. 14 en 15; alle figuren op een achtste der natuurlijke grootte.
(⁎) Pl. 41, fig. 13, en Pl. 45.

zeehorens van het geslacht Ovula (Ovula oviformis) bezet zijn (*); terwijl buitendien eene lange en in vele bogten gekromde pluim, van bundels hanenveêren, roode en witte vlaggetjes en roodgeverfd bokkenhair, zich uit het bovengedeelte der ruggeplank verheft en den held op verren afstand kenbaar maakt. Eindelijk prijkt zijn voorhoofd met een', door middel van koorden aan het achterhoofd vastgesnoerden, breeden band, of wel met een hoog en puntig tooisel, van voren met rood laken bedekt, en met rood en blaauw geverfd bokkenhair, witte vlaggetjes, en soms ook met vogelvederen en schulpen versierd.

De dagelijksche kleeding der Solorezen verschilt in menig opzigt van die der bewoners van Timor en andere naastbij gelegene eilanden; en zulks zoowel met betrekking tot de hoedanigheid van het weefsel, de kleur en de teekening der stof, als inzonderheid tot de kleedingswijze der mannen. Deze namelijk dragen veelal eene soort van korte en wijde broeken, die om de heupen worden vastgesnoerd, en niet veel verder dan de kniën reiken, met eene kleine scheiding tusschen de beenen. De stof dezer broeken is grof en niet zeer vast geweven, vuil wit van grondkleur, met dof roode, en somwijlen ook met blaauwe strepen in de lengte. Zij gelijkt over het geheel meer naar zeildoek, dan naar lijnwaad voor een kleedingstuk. Van dezelfde grove stof dragen de mannen ook dikwerf een vrouwenhemdvormig baadje, met wijde mouwen, terwijl zij, in plaats daarvan, ter bedekking van het bovenlijf, ook niet zelden langwerpige, shawlachtige doeken gebruiken, wier weefsel eenigzins vaster en minder oneffen van draad is, dan dat der broeken en baadjes. Over de lengte dezer doeken loopen op lichten grond, roode en zwarte, of op blaauwen grond, zwarte en witte strepen en lijnen. De beide uiteinden zijn gewoonlijk met franjes van dezelfde kleuren versierd. Om het hoofd wikkelen de Soloresche mannen het liefst een' bont katoenen zakdoek, bij gemis waarvan zij somtijds, tot het opbinden van het hair, enkel eenen smallen Timoreschen of Beloneschen hoofdband, of ook slechts eene reep Lontar-blad bezigen. — De vrouwen gaan blootshoofds, dragen grove sarong's, met vuilachtig roode, witte en blaauwe kleuren, overdwars gestreept, en die, even als de kleedingstukken der mannen, door haar-zelven vervaardigd worden. Zij versieren voorts gaarne armen en hals met ringen van ivoor, zilver of geel koperdraad, schelpen en snoeren van kralen, enzv. —

De huidkleur der onderwerpelijke kustvolken van Solor is, in het algemeen, vrij donker bruin, hetwelk misschien gedeeltelijk aan het visschersleven, dat zij van jongs af leiden, moet worden toegeschreven, doch waartoe ook hunne weinige zindelijkheid kan medewerken. Hun hoofdhair is zwart en van nature sluik; hunne gelaatstrekken zijn grof en, met den tamelijk platten en breeden neus en den grooten mond, er verre af van een zachtmoedig of bevallig uiterlijk op te leveren.

(*) Rumphius, die in zijne Amboinsche Rariteit-Kamer, Pl. XXXVIII, fig. 5, eene afbeelding van de Ovula oviformis mededeelt, merkt in de haar verzellende beschrijving aan: dat deze horens, bij de Alfoerezen of wilde bergbewoners van Ceram, in hooge achting staan, »want niemand mag deze hoorntjes aan den hals of in de tuit van 't hair dragen, dan hunne Voorvechters, en die eenige hoofden van den vijand gehaald hebben;" en voorts, dat met de rond, langwerpig of in eene andere gedaante geslepene stukjes dezer horens, de lange schilden, *Saloakko* genaamd (baarblijkelijk dezelfde naam als het Rottinesche woord *Salbalko*, zie bl. 284, Mal. سلوكغ *Saloêkong* = schild), ingelegd en verfraaid worden.

GEOGNOSTISCHE SCHETS

VAN

TIMOR'S WESTELIJK GEDEELTE,

EN VAN DE EILANDEN

KAMBING EN SAMAUW.

I.

TIMOR.

De uiterlijke gedaante van het door ons bereisde, westelijke gedeelte van Timor is, zoo als reeds uit onze vroegere mededeelingen (bl. 138 en elders) blijkt, zeer bergachtig. Ontelbare rivieren van onderscheidene grootte, wier bronnen in het middel- of de waterscheiding vormend, hoogste gedeelte zijn gelegen, doorkronkelen, in noord- of zuidwaartsche rigting, het eiland. Hare beddingen zijn meestal min of meer digt bezaaid met gerolde steenen en zandachtig gruis van verschillende rotssoorten.

De hoofdgebergten van Timor's westelijke helft (*) bestaan uit die oudere neptunische formatie, welke in het leerstelsel onder den naam van Graauwwakke-groep bekend is. Het zijn de drie hoofdrotssoorten dezer groep, te weten: het graauwwakke-kalksteen, het graauwwakke-zandsteen en het thoonschiefer, welke daar, gelijk in andere streken der aarde, afwisselend met elkander worden waargenomen en een zamenhangend geheel vormen.

(*) Men vergelijke de bijgevoegde geognostische kaart, welke op de volgende wijze is zamengesteld: nadat voor iedere steensoort een zeker talmerk gekozen was, werd dit overal, waar zoodanig gesteente door ons is waargenomen, in het witte veld der kaart geplaatst, en vervolgens al de gelijksoortige cijfers door lijnen met elkander vereenigd en de daar binnen beslotene ruimten met verschillende kleuren afgezet.

a.) Het graauwwakke-kalksteen, op Timor groote rotsgevaarten en steile bergen vormende, van welke zich sommige der laatsten 4000—5000 voet boven de oppervlakte der zee verheffen, bestaat uit eene digte, op de breuk vlak-schelpachtige massa, gewoonlijk van graauwe, somtijds van roode kleur, en met aderen van wit kalkspaat in alle rigtingen doortrokken, dikwerf in zulk eene groote hoeveelheid, dat de grondmassa schier geheel verdwijnt, en het gesteente een gekristalliseerd aanzien erlangt; groote of kleinere holten, of spleten, met puntige rhomboëder-kristallen van kalkspaat overdekt, worden er niet zelden in aangetroffen. Eene eigenlijke laagswijze vorming hebben wij niet waargenomen; alleen zagen wij hier en daar lichte strepen door de rotsen heenloopen, die er veelligt speuren van vertoonden. Het gesteente is echter door veelvuldige spleten en kloven uiteengereten; meer of minder wijde scheuren, die van de hoogte der rotswanden nederwaarts dalen, en weêr van andere, in verschillende hoeken, doorsneden worden, geven aan die wanden een zeer ruw en woest aanzien. — De heuvels en bergen, uit dit kalksteen zamengesteld, zijn door hunne karakteristieke vormen, reeds op verren afstand, van de overigen des eilands gemakkelijk te onderkennen. Hunne omtrekken zijn meestal in het oog vallend scherphoekig, dikwerf gehakkeld, en vertoonen niet zelden naald- of torenvormige spitsen, die zich hoog en vrij in de lucht verheffen. De naaktheid dezer rotsgevaarten heeft in de landtaal het woord *Fatoe* (d. i. klip, rots), als algemeenen naam voor hen in gebruik doen komen, en zulks in tegenstelling der eigenlijke bergen (*Netem*, in het Timoreesch), die doorgaans meer zijn begroeid en hoofdzakelijk uit de volgende steensoort bestaan.

b.) Het graauwwakke-zandsteen, dat zich onmiddellijk aan de voorgaande rotssoort aansluit, vormt bergen, minder gekenmerkt door ruwe en scherpe omtrekken; doch waarvan sommige met kegelvormige toppen, tot de hoogste punten (6000—7000 voet) van het eiland behooren. Aan hen zijn voor het overige meer afgeronde en zacht golvende lijnen eigen, niet zelden uit lange ruggen bestaande, terwijl hunne hellingen gewoonlijk met gras, struiken of bosschen bedekt zijn, tusschen welke slechts hier en daar de naakte rotswanden doorschemeren. Het gesteente zelf is van eene graauwe of geelbruine kleur. De korrels, in een ter naauwernood te onderscheiden deeg besloten, zijn zeer verschillend van grootte en wisselen van die eener linze, tot eene schier ondeelbare kleinheid af. Dit zandsteen draagt hier en daar, vrij duidelijke kenteekens eener laagswijze vorming; somtijds hebben de lagen slechts eene dikte van weinige voeten en worden zij door dunne schilferige beddingen van elkander gescheiden. Op sommige plaatsen in het landschap Fialarang, vertoont het zandsteen, vermoedelijk ten gevolge van gedeeltelijke ontbinding, eene kogel-struktuur; schaalvormige stukken laten zich van zoodanige bollen gemakkelijk afligten: een verschijnsel, dat insgelijks aan het graauwwakke van Ehrenbreitstein, bij Coblenz, wordt waargenomen.

De bestanddeelen, overblijfselen van ontbondene rotssoorten, waaruit dit zandsteen is zamengesteld, zijn voornamelijk blaauwachtig-witte kwarts en thoonschiefer; somtijds ook vergruisde stukjes kalksteen, met kleine blaadjes zilverwitte mica vermengd. Plantaardige zelfstandigheden, van buiten met eene dunne koolachtige korst overtrokken, ontwaart men niet zelden in de geelachtig-bruine verscheidenheid van dit gesteente; in die van graauwe kleur daarentegen, zijn ons zoodanige inmengselen niet voorgekomen.

c.) Het thoonschiefer vertoont eene gelijkvormige massa van sterk schilferige hoedanigheid. De kleur wisselt van het licht grijze tot het donker zwarte af. Naarmate de koolachtige deelen menigvuldiger zijn, bezit het gesteente minder zamenhang en vastheid, welke eigenschap, bij de zwarte verscheidenheid, zoodanig vermeerdert, dat zij in een waar teekenschiefer (zoogenaamd zwartkrijt) overgaat. Tusschen de enkele lagen vindt men somwijlen eenig ijzerkies, in den vorm van dunne plaatjes of platgedrukte kogels met eene hobbelige oppervlakte. Niet zelden is voorts het gesteente met fijne aderen van kwarts doortrokken. — Het thoonschiefer, welks naauwe betrekking tot de beide eerst beschrevene rotssoorten bekend en door ons ook op Timor waargenomen is, wisselt aldaar nu en dan met haar af en vormt daarin, en vooral in het graauwwakke-kalksteen, ondergeschikte beddingen. Waar die beide gesteenten met elkander in aanraking komen, vindt men er gewoonlijk eene graauwachtig-groene en voor het gevoel vetachtige, talkaardige zelfstandigheid, welke op plaatsen, waar beddingen van geringe dikte dier twee rotssoorten elkander bij herhaling afwisselen, aan het onderwerpelijk gesteente het aanzien van een onzuiver groenachtig talkschiefer geeft. — Het thoonschiefer is voor het overige door ons op Timor slechts in enkele weinige, vrij ver van elkander verwijderde streken, als vast gesteente, waargenomen. Wij vonden het, in dien staat, voornamelijk in eenige diepe dalen en langs de oevers van bergstroomen; nergens echter liet zich zijne uitbreiding ver vervolgen.

De Graauwwakke-groep vertoont zich op Timor als hoofd-formatie, en draagt wezentlijk tot het eigenaardige karakter van het land bij. Zij strekt zich, met insluiting der hoogste bergen, van bijkans de baai van Koepang, in noord-oostelijke rigting, midden door het eiland, op schier gelijken afstand ter weêrszijden van de zeekust uit, en vormt op die wijze, als ware het, de kern van het land, tegen welke zich de andere formatiën aansluiten. De rijkste goudvoerende rivieren, alsmede die, in welker beddingen wel eens stukken gedegen koper en koperertsen zijn gevonden, ontspringen binnen haar gebied en stroomen een eindweegs door hetzelve.

Aan den zuidelijken voet van den berg Mieomaffo, nabij de plaats, waar het thoonschiefer eene vaste bedding vormt, wordt het zandsteen, uit de bovengenoemde groep, van serpentijn doorbroken. Wij bezigen opzettelijk de uitdrukking »doorbroken," vermits de omstandigheden, onder welke het serpentijn daar te voorschijn treedt, duidelijk aantoonen, dat het uit het binnenste der aarde, in vurig-vloeibaren staat, tusschen het graauwwakke-gesteente is opgestegen.

Het serpentijn is gekenmerkt door inmengselen van saussuriet, bronziet en ophiet, van welke mineralen vooral het laatstgenoemde in zulk eene groote hoeveelheid aanwezig is, dat soms het geheele gesteente een bont ophietachtig aanzien erlangt; minder menigvuldig vindt men het serpentijn van de gewone digte, of zeer fijnkorrelige, en daardoor gelijkvormige hoedanigheid. Vezelen asbest, van glanzige, zijdewitte kleur, vertoonen zich dikwerf, in verschillende rigtingen, als aderen en snoeren in de serpentijn-massa. De werking van dit gesteente op den magneet is zeer opmerkelijk, en aan een regthoekig stuk is door ons zelfs eene vrij sterke polariteit waargenomen; ongetwijfeld een gevolg van hoogst fijne en voor het oog niet zigtbare magneetijzer-deeltjes, welke het gesteente bevat. Stukken

korrelig magneetijzer, ten deele van de grootte eener vuist, zijn door ons in de nabijheid van het serpentijn en tusschen de gerolde steenen dezer rotssoort in de naburige rivierbeddingen, vrij menigvuldig gevonden.

Met het serpentijn, en daarmede in naauwe betrekking staande, komt een conglomeraat voor, bevattende hoekige stukken van gemeen serpentijn en ophiet, vermengd met min of meer veranderde overblijfselen van graauwwakke-zandsteen, welke steenstukken, door middel van een peksteenaehtig deeg, tot eene vaste massa zijn verbonden. Nu en dan is dit conglomeraat doortrokken van donkere strepen of fijne lagen, ter dikte van twee of drie lijnen, uit een metaalglanzend zwart mineraal bestaande, dat op de breuk splinterig is, voor de blaaspijp zacht gloeit en opzwelt, en tot vuil bruinachtig graauwe slakken overgaat. De verandering, welke het zandsteen bij de vorming van het genoemde conglomeraat, zoowel als daar, waar het als vast gesteente naast het serpentijn ligt, ondergaan heeft, springt zeer in het oog. Zijne vastheid is, evenzeer als zijne geel-bruine kleur, ten eenemale verdwenen; het is integendeel brokkelig, valt ligt aan stukken, en vertoont niet zelden vlekken en strepen in verschillende schakeringen en overgangen, en wel van het donker bruin-roode tot in het licht groene, met vrij scherpe afscheidingen.

Waar eene plutonische rotssoort, gelijk het bedoelde serpentijn, met zulke verschijnselen waargenomen wordt, kan er weinig twijfel bestaan, dat zij oorspronkelijk uit het binnenste der aarde afkomstig is, de weleer op haar rustende sedimentaire gesteente-beddingen, in vurig-vloeibaren staat, met geweld doorbroken heeft, en tot aan de buitenvlakte opgestegen is. Het ontbreekt niet aan voorbeelden van vulkanische en plutonische gesteenten, welke door de gelijksoortigheid der verschijnselen, dit gevoelen bevestigen.

Aan de eerstbeschrevene, op Timor vrij aanzienlijk ontwikkelde gesteente-groep van het Graauwwakke of Thoonschiefer, sluit zich ten noorden, ten westen en gedeeltelijk ook langs de zuidzijde, eene kalksteen-vorming van lateren oorsprong aan, tot die reeks behoorende, welke met het bonte zandsteen en het keuper, eene der hoofdgroepen van het geognostische systema van Europa vormt, doch waarvan de twee laatstgenoemde rotssoorten, door ons op Timor, in dat afwisselende verband niet zijn waargenomen. De formatie van den muschelkalk (*Calcaire coquillier*), van welke wij bepaaldelijk de bovenste afdeeling op het oog hebben: namelijk dat rookkleurige, thonige en op de breuk vlakschelpachtige kalksteen, hetwelk bijzonder door het bevatten van zoogenaamde trochieten gekenmerkt wordt, stelt op het onderwerpelijke eiland meerendeels lange reeksen van afgeronde heuvelen en lage bergen te zamen, met slechts hier en daar plotseling opstijgende rotswanden. Wij hebben in deze formatie de steel-geledingen van Encrinites liliiformis in aanzienlijke hoeveelheid waargenomen. De eenigermate ijzerhoudende en vandaar roodachtige massa, die den trochieten tot bindmiddel verstrekt, is niet zelden, aan losse steenstukken en aan den buitenkant der rotsen, door de vernielende werking van den dampkring, tot op mindere of meerdere diepte verdwenen, zoodat de steel-geledingen een eind ver als spijkers naar buiten steken; terwijl op sommige plaatsen vingerlange entrochieten, in de kleiaarde,

die door ontbinding uit het kalksteen ontstaat, in groote menigte verspreid liggen en door ons verzameld zijn geworden. Andere versteeningen hebben wij echter in den muschelkalk niet opgemerkt, uitgezonderd eene enkele horizontale doorsnede van Terebratula vulgaris, op het breukvlak van een steenstuk.

De formatie van den jurakalk (*Calcaire jurassique*), welke op Timor, van den buiten- of zeekant, de voorgaande formatiën als omgordt en zich hoofdzakelijk tot de kuststreken bepaalt, bestaat meerendeels in een digt kalksteen, van licht geelachtige kleur en bijzonder schelpachtige breuk; derhalve tot die afdeeling dezer formatie behoorende, welke in het stelsel den naam van »witte jurakalk" draagt. Somtijds bevat het gesteente vrij veel thoondeelen, ten gevolge waarvan het mergelachtig wordt en, naarmate het sterker met ijzeroxyde doordrongen is, neemt het eene bruin-roode kleur aan. In het algemeen vertoont deze formatie in de hoogere gedeelten des lands en daar, waar zij den muschelkalk nadert, dikwerf eene min of meer oölithische hoedanigheid en donkerder kleur, dan in de lage kustlanden, waar zij op vele plaatsen in een' fijn-sponsachtigen koralenkalk overgaat. Op de zacht glooijende hellingen der noordelijke kustbergen, vooral in het distrikt Fialarang, vindt men vele verspreid liggende blokken van een kalk-conglomeraat; stukken van eene oölithische en digte, witte kalkmassa, met overblijfselen van Astraeae doormengd, liggen in een deeg van kalkachtig-thonige hoedanigheid besloten. — Waar de genoemde jongere kalksteen-formatie tot aan den zeeoever reikt en hare rotsen onophoudelijk door den golfslag geteisterd worden of, in het algemeen, gedurig aan de ontbindende werking van water en lucht zijn blootgesteld, is hare oppervlakte doorgaans min of meer sterk uitgebeten, van scherpe punten en holten voorzien en met eene zwarte korst overtrokken.

Gedeeltelijk op den jurakalk rustende, wordt in het landschap Amarassie een los aardachtig, geelwit en tot het schrijven geschikt kalksteen gevonden, waarin onregelmatige knollen hoornsteen, van rood-bruine kleur en zeer splinterige breuk, bedolven liggen. De laagswijze vorming en de mineralogische gesteldheid dezer kalksteenmassa bewijzen duidelijk, dat zij als krijt te beschouwen zij. In de diepere beddingen gaat dit brokkelig krijt, naardien het meer thonig en vaster wordt, tot een grijs en geelachtig-wit mergel over, hetwelk zich hier en daar, door ingesloten groene stippen van ijzer-silicaat kenmerkt.

Deze opgaven leveren het bewijs, dat uit alle drie de hoofdgroepen van het zoogenaamde Secundaire gebergte: namelijk uit die van het Krijt, die van den Jurakalk en die der Trias-vormingen, op Timor steensoorten aanwezig zijn, welke met die van de oudere Graauwwakke-groep, de hoofdformatiën van dit eiland vormen of het grootendeels zamenstellen.

Behalve de voornoemde formatiën, waaruit op Timor, in het algemeen, de bergen, bergreeksen en de heuvelrijen bestaan, vindt men er nog onderscheidene andere mineraal-zelfstandigheden, die als ondergeschikt of van eene beperkte verbreiding, gedeeltelijk van jongeren oorsprong zijn, of als gerolde steenen in de rivier-beddingen voorkomen.

Aan het noorder zeestrand, in het landschap Ambenoe, treft men een jong, zich bij voortduring vormend conglomeraat aan, bestaande uit, door de rivierwateren afgespoelde, stukken puin der bovengemelde neptunische formatiën, welke overblijfselen door een kalkachtig en zandig deeg verbonden zijn. — Voorts vindt men hier en daar, in de binnenlanden der afdeeling Fialarang, kleine heuvelachtige verhoogingen, baarblijkelijk van zeer jongen oorsprong en, door ontbinding der rotssoorten, van de omliggende grootere bergen gevormd. Die lage, afgeronde heuvelen namelijk, worden meestal in breede valleijen, langs de boorden van rivieren aangetroffen, en zijn vooral zamengesteld uit een fijnschilferig thoon, van grijs-blaauwe kleur, somwijlen met eene aanzienlijke hoeveelheid ijzeroxyde bezwangerd en daardoor in het donker rood-bruine overgaande. Op plaatsen, waar deze laatste tint de bovenhand heeft, is aan het thoon geene regelmatige laagswijze vorming op te merken; doch waar het graauw is, wisselt zijne struktuur van het fijn- tot het grofkorrelige af. Naar het heet, zouden in dit thoon, behalve het vroeger vermelde aardachtige malachiet (zie bl. 249—251), ook somwijlen stukken gedegen koper gevonden zijn, waaromtrent echter geen inlander op de plaats zelve, aan D^r^. Macklot eenig bepaald uitsluitsel kon geven. Wat aangaat het malachiet, dat voornamelijk in den roodkleurigen kleigrond aangetroffen wordt: zijn voorkomen op die plaatsen schijnt secundair te zijn, dewijl het met de meeste waarschijnlijkheid oorspronkelijk uit de oudste op Timor aanwezige neptunische formatiën: het thoonschiefer en het graauwwakke-zandsteen, afkomstig is. Het bevat, volgens chemisch onderzoek van wijlen D^r^. Macklot, 22 à 23 perct. zuiver koper.

Bij deze gelegenheid nog een paar woorden over het voorkomen van koper en goud in het algemeen op Timor. Te oordeelen naar hetgeen wij van deze metalen te Koepang gezien en vernomen hebben, meenen wij het er voor te mogen houden, dat de oostelijke, onder Portugesche heerschappij staande gedeelten van dit eiland, er rijker mede bedeeld zijn, dan de westelijke, tot het Nederlandsche gebied behoorende streken. Schier al het koper, alsook het meeste stofgoud, dat men te Koepang in handen krijgt en meerendeels door de Chinesche kooplieden wordt aangebragt, is uit de Belonesche landen afkomstig. Eigenlijke mijnen, echter, vindt men er nergens; die metalen worden grootendeels uit het zand der rivieren en op andere plaatsen, uit eenen zandigen of kleiachtigen grond, door middel van uitwassching verkregen. Het gehalte van het Timorsche goud is gewoonlijk van 20 tot 21½ karaat fijn. Het koper komt dikwerf in gedegen staat voor. Wij hebben onder anderen, te Koepang een gedegen stuk, uit het Portugesche gebied ontvangen, ter zwaarte van 2,68 Ned. ponden, en van eene vijgvormige gedaante. Soortgelijke stukken gedegen koper zijn aldaar door ons meer en van onderscheidene grootte gezien. De Hoogl. Reinwardt gewaagt voorts in een rapport, aangaande het voorkomen en de hoedanigheid van dit metaal op het eiland Timor, in den jare 1827, aan den Minister van Marine en Koloniën door hem gedaan, van eenen »zeer rijken kopererts, bevattende nagenoeg 85 perct. aan zuiver metaal, hetwelk gemakkelijk, door kunstmatige uitsmelting, kan worden verkregen. Met dezen erts, afkomstig uit het Nederlandsche gebied, zijn daarenboven, zegt deze geleerde, enkele stukjes van gedegen of meer zuiver koper vermengd."

Wij hebben hiermede een, zooveel mogelijk naauwkeurig, geognostisch beeld ontworpen van de gesteldheid der door ons bereisde, het Nederlandsche gebied uitmakende, westelijke landstreken van

Timor. Onze berigten verschillen, in meer dan een opzigt, aanmerkelijk van die onzer voorgangers, onder welke b. v. Péron beweert, dat Timor zijn bestaan grootendeels aan den langzamen, doch nimmer stilstaanden bouw der koraaldieren verschuldigd zoude zijn, terwijl Quoy, Gauchichaud, Freycinet en andere latere reizigers, daaraan hoofdzakelijk eenen vulkanischen oorsprong toeschrijven. Dat er geene vulkanische bergen, noch zelfs de minste speuren van ware vulkanische gesteenten, door ons aldaar gevonden zijn, hebben wij reeds vroeger aangeteekend (bl. 138). Wij zullen in geene verdere teregtwijzingen treden, aangaande al de onjuiste gevolgtrekkingen en redeneringen — want veel meer dan dit, zijn de vermelde geologische opgaven der genoemde reizigers niet, aangezien hunne berigten alleen op zeer beperkte en oppervlakkige onderzoekingen langs de kusten gegrond zijn, of wel slechts op zulke, welke door middel van een' verrekijker, aan boord van een schip zijn gedaan. — Wij gaan derhalve die redeneringen omtrent de geognostische gesteldheid van Timor met stilzwijgen voorbij, ons eeniglijk tot de mededeeling onzer eigene waarnemingen bepalende.

Gelijk de bij deze gevoegde geognostische Kaart aantoont, strekken zich onze onderzoekingen over een groot gedeelte der westelijke helft van het genoemde eiland uit; maar zijn tevens, in dit gebied, nog vele niet met cijfers geteekende en bijgevolg niet onderzochte ruimten aanwezig. Ook zijn vele plaatsen der binnenlanden alleen zeer vlugtig, bij het dóórtrekken, door ons onderzocht kunnen worden. Vandaar misschien, dat wij het natuurlijke verband der verschillende formatiën, hare onderlinge afwisselingen en laagsgewijze vormingen, niet overal zoo duidelijk en volledig hebben mogen waarnemen, als zulks van vele andere oorden bekend is. Mogelijk zelfs, dat enkele rotssoorten onzer opmerkzaamheid ten eenemale ontglipt zijn. Behalve de reeds opgenoemde, zijn nog de volgende mineraal-zelfstandigheden, hetzij als gerolde stukken in de beddingen der rivieren, hetzij op andere wijze, hier en daar in meerdere of mindere hoeveelheid door ons gevonden; als: fijn korrelig zandsteen, door afwisselende lichte en donkere strepen het aanzien van bont zandsteen hebbende, en waarvoor wij ook niet aarzelen het te houden; voorts jaspis, kieselschiefer, thonig bruin ijzersteen, hoornblende-schiefer, syeniet. Het syeniet, dat ons op meer dan eene plaats in handen viel, bevatte nu eens groote kristallen van hoornblende, welke aan de massa een porphierachtig aanzien gaven, of hoornblende en feldspath wisselden beurtelings in dunne lagen met elkander af, waardoor het gesteente eene schieferige struktuur bekwam. Eindelijk hebben wij nog waargenomen: aangevlogen rood kopererts, ijzerkies, versteend hout en gipsspath; laatstgenoemd mineraal steeds in kleiaarde en het meest in het landschap Fialarang.

II.

POELOE KAMBING.

Poeloe Kambing, digt onder de zuidelijke kust gelegen van het eiland Samauw, dus in de straat van dien naam, welke het zoo even genoemde eiland van Timor's vasten wal afscheidt, verheft zich uit zee, in de gedaante van een' tamelijk breeden, kegelvormigen, van boven afgeknotten berg, ter

hoogte van ongeveer 250 voet boven het watervlak. De vrij zacht glooijende hellingen van dezen berg, zijn gedeeltelijk met bosschen of meer afzonderlijk staande boomen en struiken begroeid, het sterkst in de valleijen, welke uit de hoogte naar den voet afloopen; gedeeltelijk met hoog opschietend gras (eene Imperata-soort). Zijn voet vormt schier rondsom eenen steilen, rotsigen en ontoegankelijken oever; aan eenige weinige plaatsen slechts en wel voornamelijk aan de noordzijde, vindt men een zich flaauw in zee verliezend, zandig strand, waar het landen minder moeijelijk is. Dit, uit eenen enkelen berg bestaande eilandje, vertoont oppervlakkig weinig merkwaardigs, en vele vaartuigen zullen er zeker reeds zijn voorbij gestevend, zonder dat een der reizigers er aan zal gedacht hebben, welk een belangrijk geologisch verschijnsel onder dien eenzamen top verborgen ligt.

De rotssoort, waaruit Poeloe Kambing bestaat, is hetzelfde graauwwakke-zandsteen, dat wij in vrij groote uitgestrektheid op Timor gevonden en reeds beschreven hebben. Wanneer men de berghelling van dit eiland opklimt en den rand van den afgeknotten top bereikt heeft, wordt men verrast door eene wijde, komvormige verdieping, van tusschen de tweehonderd en vierhonderd schreden middellijn, en van min of meer steile wanden, ter hoogte van twintig tot vijf-en-twintig voeten, ingesloten. Op den nagenoeg effenen en van allen plantengroei ontblooten bodem dezer kom, verheffen zich, in kleine groepen verdeeld, een twaalf- of veertiental, uit drooge klei bestaande kegels, die als zoo vele natuurlijke schoorsteenen te beschouwen zijn, door welke, ten gevolge der onderaardsche gas-ontwikkelingen, van tijd tot tijd weeke kleiaarde of slijk naar buiten ontlast wordt (*). De kegels verschillen aanmerkelijk van elkander in gedaante, zoowel als vooral in hoogte, welke van tien tot vijf-en-twintig voet of meer afwisselt; de horizontale middellijn aan hunne grondvlakte, overtreft niet zelden ruim tweemaal hunne hoogte. Eenigen zijn voorts bijna regelmatig rond en aan de zijden vrij glad; doch de meesten vertoonen hier en daar scherpe kammen, tusschen welke gootvormige sleuven van boven tot aan den voet nederdalen. De puntige top van iederen kegel bevat gewoonlijk ééne, zeldzaam twee, digt naast elkander liggende, kleine openingen van vier tot zes of zeven Ned. duimen wijdte; en bij eenige weinige kegels vindt men ook eenen soortgelijken naauwen uitgang ter zijde, aan het hoogere gedeelte hunner helling. Deze laatst bedoelde gaten zijn echter vermoedelijk van jongeren oorsprong en ontstaan hoofdzakelijk, wanneer de lucht-ontwikkeling zich tijdelijk dermate verhoogt, dat de opening van den top geene genoegzame ruimte ter harer ontlasting aanbiedt en hare uitzettende kracht, door de weinig tegenstand biedende schors zijwaarts heenbreekt. In zoodanig geval verdeelt zich de uitweg gaffelvormig binnen den thoonkegel. Somtijds echter kunnen ook wel twee, zeer digt naast elkander gelegene kegels, door het gedurig uitstooten van slijk, dat langs hunne zijden afloopt, allengs zoodanig met elkander worden vereenigd, dat zij uiterlijk slechts éénen thoonheuvel, met eenen dubbelen uitgang, vertoonen. Voorbeelden van beide verschijnselen ontwaart men in onze plaat.

Iedere uitbarsting van deze slijk- of luchtvulkanen (Salsen) wordt gewoonlijk door een dof, doch geenszins sterk geluid aangekondigd, op hetwelk spoedig de uitbarsting volgt, beginnende deze met eene zware luchtblaas, die zich boven de opening verheft, onder een zacht kletterend geluid, plotseling

(*) Zie Pl. 47: »Slijkvulkanen van Poeloe Kambing, in de straat Samauw."

vaneen barst, en eene geringe hoeveelheid week slijk over de helling uitstort. Deze opborrelingen herhalen zich na korte of langere tusschenpoozen, bij sommige kegels geregeld tweemaal binnen de minuut, of wel driemaal binnen de twee minuten. Het uitgeworpen slijk verandert in de buitenlucht weldra tot eene graauwe aardachtige massa, van zoo weinig zamenhang, dat men haar, zonder moeite, met de vingers tot poeder kan wrijven. Zij is algemeen van fijne zoutdeelen (chloor-natron) doordrongen, die wel niet voor het gewapend oog zigtbaar zijn, doch door den smaak erkend worden. Voor de blaaspijp gloeit deze drooge kleimassa wit, en ontwikkelt zij, door haar zout-gehalte, chloorgas. Water wordt, onder gesis en de ontwikkeling van vele luchtblazen, door haar ingezogen, vormende zij alsdan een taai, kneedbaar deeg. Met zuur behandeld, bruist zij, ten gevolge van de aanzienlijke hoeveelheid koolstofzuur, dat zij bevat, sterk op. Niet zelden vindt men in haar korrels van thonig bruinijzersteen, ter grootte eener erwt, die zich insgelijks met zoutdeelen bezwangerd toonen. — Binnen de kom dier kleine kraterkegels vonden wij enkele stukken van een vrij vast conglomeraat, van aardachtige breuk, rookgraauwe kleur, door eene hoeveelheid bruinijzersteen-korrels, welke het bevat, een zoogenaamd poddingsteenachtig voorkomen en bij het mademen een' sterken thoonreuk hebbende. Door het behandelen met zuur ontwikkelt het overal, onder sterk bruisen, koolstofzuur. Wanneer men het plaatselijk voorkomen van dit conglomeraat en zijne hoedanigheid in aanmerking neemt, kan er naauwelijks eenige twijfel bestaan omtrent zijne gelijksoortigheid met het door de vulkaankegels uitgestooten wordende weeke slijk, doormengd met bruinijzersteen; uitgezonderd alleen, dat het eerste zich in een' verharden staat bevindt.

Door het onophoudelijk, doch steeds in kleine hoeveelheden, door de openingen der thoonkegels uitstroomende en langs hunne hellingen afloopende slijk, worden de kegels langzamerhand al grooter en hooger, terwijl hevige plasregens hen van tijd tot tijd weder door afspoeling verlagen. Aan den voet der kegels zagen wij hier en daar kleine groeven in den kleibodem, welke een weinig brak water bevatteden. Herten, vermoedelijk van Poeloe Samauw afkomstig en langs de smalle zeeëngte, welke dit eiland van Poeloe Kambing scheidt, overgezwommen, bezoeken vaak deze kraterkom, ten einde van dit brakke water te drinken en zich, de ziltige kleiaarde lekkende, te goed te doen. — Poeloe Kambing is onbewoond; doch inboorlingen van Poeloe Samauw begeven zich van tijd tot tijd derwaarts, met het doel om op de herten jagt te maken, die daar steeds bij troepen gevonden worden. Toen D[r]. Macklot en ik, in den jare 1829, genoemd eilandje bezocht en er drie dagen vertoefd hebben, troffen wij achttien stuks dezer dieren aan, van welke door ons, ten dienste onzer verzameling, twee paren werden gedood. Het is de, op vele eilanden der Timorsche groep voorkomende, kleinere Roesa-soort, welke wij elders met den naam Cervus russa timoriensis hebben aangeduid (*). Het woord *kambing* beteekent voor het overige in het Maleisch niet, gelijk van Hogendorp (†) opgeeft, »hert," maar geit. De reden, waarom deze naam aan dit eiland moge zijn gegeven, is ons onbekend. Er zijn intusschen meer kleine eilanden in Indië, welke door de inlanders met den naam Kambing bestempeld worden, en onder dezen ook een, in de nabijheid van Timor's noordkust, tusschen Ombay en Wetter liggende.

(*) Zie de afdeeling Zoologie van dit werk, Mammalia, bl. 220.
(†) Verhandelingen van het Batav. Genootschap. Derde druk, II, bl. 420.

III.

POELOE SAMAUW.

Poeloe Samauw vertoont, door zijne geographische ligging, zijne uiterlijke gedaante, de rigting en den omtrek zijner kusten, en door zijne geognostische gesteldheid, een als ware het afgescheurd stuk van Timor, van welks vaste kust, aan het westelijk uiteinde, het slechts door eene naauwe zeeëngte, onder den naam van »Straat Samauw" bekend, is afgescheiden. Het geheele eiland is, in de rigting van het N. O. naar het Z. W., niet geheel vijf geographische mijlen lang, en van het N. W. naar het Z. O. gemiddeld omtrent één en drie vierde mijl breed. Het is hoofdzakelijk uit drie neptunische formatiën zamengesteld, te weten: het reeds beschrevene graauwwakke-zandsteen, den muschelkalk en den jurakalk. Deze laatste formatie strekt zich uit van de noord-oostpunt, langs de noord-westzijde van het eiland, tot aan zijne zuid-westelijke en zuidelijke uithoeken, en vormt tevens de meest verhevene kleine bergen, welke op Samauw aanwezig zijn. Bij een' dier kleine bergen, Silain genaamd, vindt men eene, van allen plantengroei beroofde plek gronds, alwaar het gesteente, door chemische werking, als doorknaagd of uitgebeten en met eene korst van zwavel overtrokken is. Op twee andere plaatsen van het eiland, te weten in het westelijk gedeelte, en niet ver van het noordelijke zeestrand, in de nabijheid van Oiasa, borrelt eenig water uit den grond op, dat troebel, witachtig van kleur is, en om die reden met den naam van *Ajer tsâboên* (zeep-water) bestempeld wordt. De zwaveldeelen (vooral zwaveligzuur), welke het bevat, hebben eenige schreden in den omtrek dier bronnen, alle vruchtbaarheid vernietigd, en de oppervlakte der kalksteen-rotsen, tusschen welke hare wateren opborrelen, min of meer ontbonden en hier en daar met eene dunne laag van afgezette zwavel overtogen. Op die plaatsen, voornamelijk bij het zoogenaamde Ajer-tsâboên van Oiasa, zijn kristallen van gipsspath niet zeldzaam. Behalve deze mineraal-bronnen, vindt men bij Oiasa ook eene heldere zoetwater bron, naar men ons zeide, de eenige op het geheele eiland, zijnde de overige plaatsen slechts van putten voorzien. Het bronwater van Oiasa is om die reden zeer vermaard en wordt voor het beste drinkwater van Samauw gehouden; het wordt buitendien ter bestrooming van eenige rijstvelden ten nutte gemaakt. Boven die bron spreidt een merkwaardig groote en zeer oude vijgenboom (Ficus benjamina) zijn ontzaggelijk kroongewelf wijd uit; door honderden jongere stammen geschraagd, vormt het een waar bosch, in welks lommer, »des noods, meer dan duizend menschen zouden kunnen huisvesten," gelijk van Hogendorp zich uitdrukt.

Den muschelkalk vindt men aan het zuid-oostelijk uiteinde van het eiland en van daar een eind ver binnen 's lands; terwijl het graauwwakke-zandsteen eenigzins meer zuidelijk, tegen over Poeloe Kambing, zich langs een gedeelte der kust uitbreidt. Eindelijk moeten wij hier nog gewag maken van een later gevormd conglomeraat, dat aan het noorder zeestrand, als smalle zoom den jurakalk begrenst. Dit conglomeraat bestaat uit een kalkachtig deeg, waarin gerolde steenstukken van muschelkalk, jurakalk en graauwwakke-zandsteen besloten liggen, met gebrokene schelpen van zulke weekdiersoorten vermengd, als nog ten huidigen dage in de, het eiland bespoelende zeeën levend gevonden worden.

VERGELIJKENDE WOORDENLIJST.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Aap.	monjet, kara.	kodeh.	mona.	kode.	belo.
Aarde, wereld.	tanah, doenia.	raï.	rai, tana.	daë.	najan.
Achter.	di-blakang.	pah-djoema.	weli-woho.	maka-boeï.	bi-an.
Ader.	oerat.	keloewe.	alhin.	oelak.	kejo.
Afbreken.	bongkar.			oreh.	
Afvegen.	sapoe, sekat.			hali.	
Anker.	sauh.	tenaga, kenoeloe.	kanoeloeng.	naka.	bonit.
Antwoorden.	menjahut.		honi.	matah.	moetai.
Arecapalm.	pohon pinang.	kepoeë moeöe.	moeke pokang.	poea hoe.	poea h'oen.
Arm, linker of regter.	tangan.	kemakoe.	kapalikan.	lima.	nima.
Armring.	gelang.	hakeh.	kalah.	soeëk.	nitti.
Avond.	sorej.	mada-lodo.	noean-bau.	nosoh.	mamawe.
Baden.	mandi.	djieoe.	habo.	tadieoe.	manieoe.
Bamboesriet.	bamboe.	keleioe.	auh.	oh.	kaka.
Banaanboom.	pohon pisang.	kepoeë weni.	woea pokang.	hoeni hoe.	oeki h'oen.
Bang.	takot.			bieï.	
Baren.	ber-anakh.	metana.		bongie.	nahoeni.
Batate.	oebi.	oeweh, kawoi.	hewoe.	oefie, wotie.	lako-kaseh.
Been.	toelang.		rioek.	doeïk.	noeïn *of* noeïf.
Begraven.	khoboer-kan.			lates.	
Beloven.	ber-djandji,			matoeöe.	
Beneden.	di-bawah.	papawa.	lali-reren.	nai-daëk.	bi-pinan.
Berg.	goenong.	ledeh.	ieleh, wotang.	letek.	netem.
Bergen.	simpang.	teka.	neaka.	pedan.	moehik.
Berouwen.	mendjasal.			paoe.	
Betalen.	bajar.			tiefa.	
Beteldoos.	tampat sierih.		kotohoewang.	ndoenak.	oko mama.
Betelplant.	pohon sierih.	kenana.	maloe.	daëh-doök.	manoef.
Bieden.	tawar.	pepoereh.	noeang.	makona.	
Bij, honigbij.	lebah.			fani.	fani.
Binden.	ikat.		wito, poing.	hengnge.	foetoe.
Binnen.	di-dalam.	padara.	weli-onäh.	nai-daleh.	manaf.
Bitter.	pahit.	padoe.	pahi.	mahahedoek.	menoe.
Blaauw.	biroe.	awoe.	falan.	mamahsak.	mateh.
Blad.	dawon.	roöe.	lolong.	doök.	haoe'-no.
Blazen.	tiejop.			roaoe.	
Blijven.	tingal.	peë.	pokan.	mahami.	naplak.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Bliksem.	kilap, kilat.	belah.	kaleiat.	nandela.	nalimat.
Blind.	boeta.			pokek.	
Bloed.	dara.		mejoe.	daäk.	nah.
Bloem.	boenga.	wila.	poehon.	boenak.	haoe'-foefa.
Boog.	panah.				klaot.
Boom.	pohon.	kepoeë.	pokang.	hoeöek, hoe'.	haoen, h'oen.
Bord.	piring.			pingak.	
Borst.	dada.	kobo.	korokang.	fana.	ansau.
Boven.	di-atas.	padida.	teti-lolong.	nai-lai.	fi-fafo.
Breed.	lebar.		palawa.	maloah.	mainoewan.
Breken als glas.	pitjah.	bari.	boeta.	baëk.	peëh.
Breken » hout.	patah.	bolat.	pada.	tioen.	namtipoe.
Breken » een touw.	poetoes.	hepo.	geto.	ketoen.	natfeka.
Bron.	mata-ajer.	ei-watoe.	wai-matan.	oëh-mata.	oi-matan.
Buffel.	karbo.	kewon.	karbo.	kapa.	bidjail.
Buik.	proet.	deloe.	tain.	teïe.	taif.
Buiten.	di-loewar.	la-teleh.	weli-loën.	nai-deak.	bi-mone.
Buskruid.	obat bedil.	awoe.	oebas.	modo sisielo.	hau.
Daar.	di-sana.	laniede.	paweli.	nai-iena.	bi-nei.
Daglicht.	siejang.	nilodo.	reraplati.	leledoeöek.	mioekween.
Dalen.	toeroen.	poeroe.		kona.	saoeh *of* sanoeh.
Deken.	selimoet.	higihoeri.	gebbah.	laffa.	tainoesa.
Denken.	pikir.	hengeh.	tawang.	afi.	moeaka.
Deur.	pintoe.	woewakelai.		lelesoe.	enoh.
Diep.	dalam.		beman.	demak.	menanoe.
Dier.	binatang.	ouwang.	bada.	bana.	
Dij.	paha.	toenga.	kalihik.	poeoe.	paroesoe.
Dik.	tebal.			makateh.	woko.
Dom.	bodokh.	dogoha.	kanoenak.	ngoak.	dogoa.
Donder.	goentor.	doro.	klakar.	tatas.	lotos.
Donker.	glap.	kereha.	perogan.	nakahatock.	mai si nokan.
Dorp.	kampong.	ihiana.	soeko.	leo.	koeïn, ifoe.
Dorst.	hawus.	heigoko.	onamara.	mamadak.	aoemen.
Dragen.	pikol.	hape.	baä.	tepah.	loï.
Drank.	minom-an.		nginoe.	tinoe.	alam ninoe.
Drinken.	minom.	ngioe.		minoe.	tinoe.
Droevig.	doeka-tjita.	papandenja ade.	ona koeran.	dalema heïk.	nekan san.
Dronken.	mabokh.			mafoekh.	
Droog.	kring.	kemangoe.	maräng.	madak, namatoeoe.	meto.
Droomen.	ber-mimpi.			meïes.	meïe.
Dun.	tipis.			niïes.	
Duur.	mahal.	ni nekeboeweh.	wetin.	bili nabauk.	matani.
Eend.	bebekh.	hewero.	bebek.	bebej.	wewej.
Eergisteren.	kalamari di-hoelo.			bini esaka.	afi neno wesi.
Ei.	telor.	deloe.	teloe.	tolo.	teko.
Eigen.	poenja.	oenoe.	naïn.	nocoe.	
Eiland.	poeloe.	ililewe.	noeha.	poelo.	poean.
Eten.	makan.			moea.	moea.
Fijn.	halos.			loetoek.	
Gaan.	pergi.		maikoh.	teoe, moeoe.	

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Ganseh.	ganap.	ketewe.	poenan.	katemak.	natene.
Garnaal.	hoedang.			poëk.	
Gabangpalm.	pohon gabang.	kepoeë boro.	katawoe pokang.	toela hoe.	
Geel.	koening.	kerara.	koemba.	momodok.	molo.
Gegeven hebbende.	soedah bri.	aleke wiëh.	neïn kai.	sanga reh.	feh len.
Geit.	kambing.	kihawo.	witi.	bieïe-hiek.	bibi.
Gekko {grootste soort.	tokej.	takej.	tekej.	tekej.	tekej.
Gekko {kleinste soort.	tjitjakh.	hapa.	kletang.	tekej labak.	wikaloe.
Gelukkig.	ber-ontong.	mengïe.		manalek.	oewa leko.
Gemakkelijk.	gampang.			moedak.	
Genoeg.	sampe.	dai.	nawe, neong.	losa.	
Geven.	bri, kaseh.	wiëh.	neïn.	reh.	feh.
Gevende.	ada bri.	ta wiëh.	hieï neïn.	ana reh.	etna feh.
Gevoelen.	rasa.	iäiä.	bain.	aumeda.	moha.
Geweer.	bedil.	kepoë.	bedil.	sisielo.	kenat.
Gezigt.	moeka.	tangan mada.	ain.	matam.	
Gij {enkelvoud.	angkoe.	au.	menangan.	ôh.	ho.
Gij {meervoud.	kamoe.	moe.	mioe.	emie.	ala-kie.
Gisteren.	kalamari.	mida.	wia.	hoeasa.	afi.
Goed.	bajikh.	ieji.	sarin.	malolej.	leko.
Goedkoop.	moerah.	memoedeh, nekeboewe.		daoeka.	maloelej.
Golf, waterbaar.	ombakh.	nawa.	manoteh.	lieïe.	okim.
Goud.	mâs.	mela.	blaoeng.	liloh pilas.	nonie menatoe.
Graf.	khoeboer.			lates.	naukahi.
Gras.	rompoet.	djioeöe.	loeo.	naoe.	hoen.
Graver.	gali.	kei.	baei.	kalin.	hani.
Groen.	hiedjoe.	mengaroe.	iedjong.	mamahsak.	mateh.
Groeten.	bri salam.			masodoa.	
Grof.	kasar.			selak.	
Groot.	besar.	worenai.	belak.	matoea.	naikh.
Hair.	ramboet.	roekatoe.	rata.	boeloe.	foenoe.
Hakmes.	parang.	wela.	peda.	welas.	benas.
Half.	tengah.	terora.	weli-toekang.	nai-talada.	bi-tenana.
Hals.	leher.	lakoko.	woelin.	botoliïe.	neon.
Hand.	tangan.	wolaba.	liman.	lima basam.	noekoe wena.
Hangen.	gantong.			lona.	
Hard.	kras.	adoe.	taä.	nepek.	manoe.
Hart.	hati.	ade.	aten.	dalema.	nekan.
Heden.	ini hari.	nanedeh.	birarong.	faiekiea.	
Heer.	toewan.	moeri.	alap.	lamatoeak.	oesi, nei.
Helpen.	toelong.	roeba.	pohej.	doeïek.	
Herinneren.	ingat.	hewina.	petang.	masandeles.	moemnaoe.
Hersens.	oetakh.			dodolek.	
Hert.	roesa, mindjangan.	roesa.	roega.	noesa.	loesa.
Hier.	di-sini.	panedej.	depi.	nai-ieja.	hiïe.
Hij.	dieja.	no.	nai.	ndiea.	nai.
Hoesten.	ber-batokh.	mea.	mekar.	boöh.	behe.
Hond.	andjing.	ngaka.	aho.	boesa.	asoe.
Honger.	lapar.	mengangga.	maloe.	mamalaäh.	oemnaäh.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Hoofd.	kapala.	katoe.	kotang.	langan.	naka.
Hoog.	tingi.	....	belola.	manaloe.	wenain.
Hooren.	dengar.	rengi.	denga.	mamanene.	nen.
Hout.	kajoe.	adjoe.	kajo.	ai.	haoe' *of* hau'.
Huid.	koelit.	....	kamang.	looe.	pasoe.
Huis.	roemah.	emoe.	lango.	oema.	oeme.
Ja.	ieja.	oh.	djo.	oh.	hai.
Jaar.	tahon.	taoe.	toen.	têöek.	tohon.
IJzer.	besi.	besi.	olakh.	besi.	wesi.
Ik.	akoe, beta.	dja.	goë.	aoe.	aoe.
Jong.	moeda.	ngeroe.	manoera.	moelikh.	moenif.
Juist.	betoel, songgoh.	trakeh.	....	teteka.	tewes.
Ivoor.	gading.	elie gadjah.	bala.	....	sikil.
Kalk.	kapoer.	....	....	haoh.	aoeh.
Kam.	sisir.	ngoetoe.	naih, kiri.	sauk.	soï, kilie.
Kat.	koetjing.	....	koetjing.	meo.	meau.
Katoen.	kapas.	wengoe.	kapok-kelolong.	abas.	awas.
Katoenboom.	pohon kapokh.	....	kapok pokang.	dehne hoe.	
Kennen.	kenal.	tada.	kalala.	malelakan.	
Kiezen.	pilih.	....	....	helej.	
Kikvorsch.	kodokh.	kemeni.	metto.	ngede oë.	weo.
Kind.	anakh.	anak.	anakene.	ana'.	ana'.
Kip.	ajam.	mano.	mano.	manoe.	manoe.
Klein.	kitjil.	naiki.	kenin.	anaka.	kaliko.
Klimmen.	najikh.	haë.	gerej.	saë.	saï.
Klip, in zee.	karang.	doöto.	metin.	oenong.	
Kogel.	peloeroe.	wano.	roroe.	iesie.	foea.
Koken.	masakh.	mamoe.	tahak, longah.	dode.	namnat.
Kokospalm.	pohon kalapa.	kepoeë ngiejoe.	tapa pokang.	noh hoe.	noea h'oen.
Komen.	datang.	maie.	beso.	maie.	aoema.
Komkommer.	katimoen.	wodimo dana.	dimoen.	titiemoe.	tiemoen.
Koopen.	beli.	weli.	hope.	asa.	sosa.
Koper.	timbaga.	marah.	glam.	litie pilas.	nitie meh.
Koud.	dingin.	meringi.	galetang.	makalienik.	manikie.
Kraal, hok.	kandang.	....	....	lalaoe.	oöf.
Krab.	kapiting.	....	....	nieïek.	
Krokodil.	boaja.	....	koboe.	beïes.	besie-mnasie.
Krom.	bengkokh.	kelegi.	kawego.	pekok.	penoe.
Kruidnagel.	tjingke.	....	....	pela senge.	
Kuit.	boewah betis.	bebo.	tamaloek.	biti bowah.	fitin.
Kunnen.	boleh.	hakowe.	djadi.	boë.	naweh.
Kussen, ruiken.	tjioem.	hengadoe.	narak.	deïe.	foimit, neka.
Kwaad.	djahat.	kedasah.	ouweda.	mangabaoe.	leoef.
Laag.	rendah.	....	rere.	nai daë.	
Laden.	moewat.	woeë.	rerang.	foea.	bisail.
Laf.	tawar.	....	....	mamis.	
Lagchen.	tertawa.	mari.	geka	hieka.	main.
Landstreek.	nagri.	rai.	lawo.	noesak.	
Lans.	tombakh.	kepokeh.	gala.	teai.	aoeni.
Ledig.	kosong.	woeledoe.	amoen.	looëk.	loeman.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Leelijk.	boerokh.	. . . .	. . . .	. . . .	kanaleko.
Lekker.	ienakh.	irara.	maidike.	malada.	namiena.
Lepel.	sondokh.	kabahoro.	nocro.	soeloek.	soko.
Licht.	trang.	megala.	neëk.	maungngaledok. . .	maisiene.
Liefde.	kaseh, tjinta. . .	daïe.	. . . .	soeëh.	nekh.
Liegen.	doesta, bohong. .	wega.	paopak.	hange.	
Ligt.	enteng.	. . . .	klea.	daoek.	makafa.
Limoen.	djerokh asam. . .	djeroh kieïe. . . .	moedah keneloe. .	delo makeïes. . .	moeke masch.
Links.	kiri.	kerioe.	mekin.	kieïe.	licïets.
Lip.	bibir.	. . . .	. . . .	difedoh.	
Lontarpalm. . . .	pohon lontar. . .	kepoceë doewe. . .	toeak pokang. . .	toea hoe.	toea h'oen.
Loopen.	djalan.	kako.	pana.	laök.	naoen.
Lucht.	langit.	lieroe.	kelam.	lalaï.	neno.
Lui.	malas.	baïeda.	kalema.	pela.	
Maan.	boelan.	weroe.	woelan.	boelak.	foenan.
Mager.	koeros.	melaka.	prioe.	mangalodok. . . .	maoek.
Mais.	djagong.	tere-djawa.	wata.	pelak.	pena.
Man.	orang laki-laki. .	momoneh.	bailakej.	toöek.	atoni.
Mangga.	mangga.	wopa.	pawa.	paöh.	oepoen.
Mat.	tikar.	. . . .	. . . .	neak.	
Matig.	sedang.	teiëweh.	demeleh.	mandak.	
Meer (Bijw.) . . .	lebeh.	rihi.	rain.	lenak.	kanesi.
Mengen.	tjampoer.	pekiwoe.	leka.	sesedok.	
Mensch.	orang.	doöu.	atadiekan.	bataholi.	toh.
Mes.	piso.	toedi.	heppe.	dopeh.	wesi.
Middag.	satengah hari. . .	. . . .	. . . .	ledoha namatetoe.	
Middernacht. . . .	satengah malam. .	. . . .	. . . .	fatilada.	
Mier.	semoet.	koeroedoeï.	semihin.	neëk.	kiwa.
Moede.	lelah.	kereh.	. . . .	sota.	nehai.
Moeder.	ma, ama.	iena'.	ama.	ienak.	eina.
Moedig.	brani.	bani.	hona.	palani.	
Moeson. {drooge- .	moesim panas. . .	weroe wadoe. . .	kolhim.	faï hanas.	fakoe nais.
Moeson. {regen- .	moesim hoedjan. .	weroe djilai. . . .	kronan.	faï oedan.	oïfak.
Mond.	moeloet.	woewa.	wowang.	bafa.	fefa.
Morgen.	esokh.	belirai.	bou.	balahaä.	noka.
Mug.	njamokh.	legoe.	kragang.	ninik.	basin.
Muis.	tikoes.	kejoe.	kromi.	lafo.	ifo.
Muskaatnoot. . . .	boewah pala. . .	. . . .	. . . .	boak boela.	
Naauw.	sesakh.	bra.	katakel.	nakaseë.	nalël.
Nabij.	dekat.	omoe.	dahe.	naimatta.	panmaka.
Nacht.	malam.	meda.	rema.	leodai.	faitjin.
Nagel.	koekoe.	koeoe.	temoe oeran. . . .	hema fana.	tenoesa.
Nangkavrucht. . .	boewah nangka. .	. . . .	. . . .	soeoe maboabaëk.	
Navel.	poesat.	madahoe.	kapoehoer.	oeseh.	oesan.
Neen.	tiejada.	woeledo.	take.	tah.	kah.
Nemen.	ambil.	labeko.	goete.	haïmala.	meti.
Neus.	hiedong.	hewanga.	irong.	pana.	panaf.
Niet.	boekan.	adon.	nai pakala.	boöh.	
Niet kunnen. . . .	tiejada boleh. . .	hadoke.	djadi hala.	onta boë.	kanawe.
Niet willen. . . .	tiejada mau. . . .	oëido.	gehi.	onta hie.	kalomi.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Nieuw.	baroe.			beöek.	
Noord.	oetara.	wodai.	lau.	kieïh.	
Ochtend.	pagi.	ieda remjai.	hoko hoelan.	fafaik.	noknoka.
Oever.	pingir.	telieri.	harieng.	soeöen.	nienen.
Olie.	minjakh.			mienah.	mienak.
Omarmen.	pelokh.			langenge.	
Ongelukkig.	ber-tjelaka.	hedoeïe.			leöef.
Onrijp.	mantah.			noelak, matak.	
Ontmoeten.	ber-temoe.	pehasoe.	haroen.	tenda.	
Ontnemen.	rampas.			lamoa.	
Ontvangen.	tarima.			siepo.	
Oog.	mata.	namata.	matan.	mata.	mataf *of* matan.
Oor.	koeping.	oideloe.	tilong.	dieïedoh..	loeke.
Oorlog.	prang.	petau.		latati.	paël.
Oost.	timor.	dimoe.	teti.	doeloe.	timo.
Openen.	boeka.			hoeka.	
Oppassen.	djaga.	menidga.		manea.	beë.
Opstaan.	bangon.	mereh.	hogo.	foa.	fena.
Oranjeappel.	djerokh manis.	djeroh nata.	moedah kenaim.	delo makeëk.	lelo matetoe.
Oud, van jaren.	toewah.	weka.	tenoeën.	lasik.	menatoe.
Oud, lang geleden.	lama.		lela.	palak.	nase.
Overmorgen.	loesa.	hemeda.	araroea.	biniejeset.	sieni.
Paard.	koeda.	djara.	djaram.	ndala.	biakasi.
Pakken.	mem-bongkos.			potin.	
Papajavrucht.	boewah papaja.			boak titiemoek.	
Peper, zwarte.	lada.	wokeh-lelinga.	san.	lada.	moeke.
Pijl.	anakh-panah.	keleti.	woehoe.	kokoöek.	afa.
Pit.	bidji.			deëk.	
Planten.	tanam.	sela.	moela.	seleh.	sena.
Plat.	rata.			bebelak.	
Raken.	kena.	mahe.	taka.	laëh.	
Regen.	hoedjan.	djilai.		oedan.	oelan.
Regt, juist.	betoel.	mola.	moe.	nanda.	namenco.
Regts.	kanan.	kegana.	wanang.	konang.	neoe.
Riem.	dajong.	tokoe.	waidjang, waha.	toekoe, sifoe.	foie.
Rijk.	kaja.	monera.	kowasan.	mamasoeïk.	moeï.
Rijp.	masakh, matang.			latoekh, tasakh.	
Rijst, in den bolster.	padi.	areh.	tahan.	hadeh.	aneh.
Rivier.	soengi.	lokoh.	loengoen.	leh.	noil, noi.
Roepen.	panggil.	pedoi.	madjan.	malo.	moën.
Roer.	kamoedi.	oeli.	oeli.	oeli.	moenief.
Rok, der vrouwen.	sarong.	eih.	kawatak.	poöe.	tais bifêl.
Rond.	boentar.	kewore.	balopo.	bobongokh.	boeboe.
Rood.	merah.	meja.	meja.	pilas.	meh.
Rook.	asap.	ḥeboe.	noehon.	masoêk.	masoe.
Roosten.	panggang.	toenoe.	toeno.	dede.	toenoe.
Rottingriet.	rotan.			oeëh.	
Rug.	balakang.	kedjoenga.	wohong.	dea.	koeti.
Schaap.	domba, biri-biri.	kieïe.	loemba.	bieïe-lopo.	bibi-kasch.
Scheef.	miring.	tiegi.	gliki.	natahieïe.	noesmet.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Scherp, bijtend.	pedas.	medi.	gike.	kete.	aset.
Schieten.	pasang.	wobah.	pasak.	sielo.	keën.
Schild.	perisi, tamin.	kehapie, tamien.	dopie, labi.	salbako.	napie.
Schildpad.	pinjoe.	....	....	keah.	keah.
Schoon.	bagoes.	woje.	sarik.	maloleh.	leko.
Schors.	koelit.	....	apang.	loöek.	hau-poho.
Schouder.	bahoe.	kologoeno.	....	aloe.	honoel.
Schreeuwen.	terejakh.	peheleh.	gamokan.	malongan gasik.	kowa.
Schuld.	hoetang.	....	....	noela.	
Schuur.	goedang.	emoe keriewoe.	kebang.	....	lopo.
Slaaf.	boedakh.	donoe.	koenang.	atah.	ateh.
Slaan.	poekol, tampar.	dedeh, tebeh.	beteh, deret.	lioe, apa.	meso.
Slaapbank.	bali.	kelaga.	kenatang.	loana.	
Slang.	oelar.	atoe.	oelar.	oelek.	kaöena.
Slapen.	tidor.	bedji.	toeroe.	soengoe.	toepa.
Slijpen.	gosokh.	....	....	hali.	
Snijden.	potong.	pareh.	belok.	tati.	ota, ote.
Speeksel.	loedah.	eloe.	ieloe.	apeh.	hapeh.
Spelen.	majin.	keriewoe.	genako.	makamienak.	taba.
Spreken.	ber-bitjara.	pedai.	koda.	kokolak.	aä, mo.
Springen.	lompat.	kewedji.	....	makabokoe.	tiklieti.
Sprinkhaan.	balang.	....	....	lamak.	
Staan.	ber-diri.	titoe.	dehi.	mapadeëk.	hake.
Steen, rots.	batoe.	wowadoe.	wato.	batoe.	fatoe.
Steken.	tikam.	....	....	paöe.	kono.
Stelen.	men-tjoeri.	menao.	tamaka.	nakadah.	nabaka.
Ster.	bintang.	wetoe.	etak.	ndoeöek.	k'foen.
Sterk.	kowat.	roeï.	koeha.	balakaïk.	
Stijl, paal.	tiejang.	garieïnoe.	rieëh.	dieie.	anie.
Stinken.	boesokh.	apa.	waoen.	poeloe.	poenoe.
Stooten.	toelakh.	....	....	tipah.	
Straks.	sabantar.	laäble.	kedepan.	fabaï.	kleobes.
Strand.	pante.	woebadara.	watang.	namo.	namo.
Stroom.	haros.	rie.	ena.	alos.	
Suiker.	goela.	donasoe.	tanasoe.	toea-naso.	oli.
Suikerriet.	teboe.	....	....	tefoe.	
Tabak.	tambakoe.	roenei.	tambako.	modo.	maro.
Tak, van een' boom.	tjabang.	kedjanga.	rangin.	ndanak.	sawaken.
Tand.	gigi.	ngoetoe.	iepang.	niesikh.	niesiel.
Teen.	djari-kaki.	kehoejai-djela.	opat-woeakan.	eïe-koeöe.	hai-kaloeloe.
Tellen.	hitong.	....	....	hingga.	
Termiet.	rajap.	roerai.	wanan.	anadai.	nain.
Tin.	timah.	timaroe.	ema.	enggeh.	tenopas.
Tong.	lidah.	weo.	eweh.	mah.	mân.
Toorn.	amarah.	boiboedara.	....	mamanasa.	
Traan.	ajer-mata.	ei-mata.	lohoen.	loeöej.	
Trappen.	tandang.	....	....	rieti.	
Treden.	indjakh.	....	....	taboe.	
Vaartuig.	prahoe.	kowa, prahoe.	tena.	ofakh.	wenau *of* benau.
Vader.	bapa.	ama.	bapa.	ama.	ama.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Vallen.	djatoh.	menawo, toewe.	goka.	toeda.	
Vangen.	tangkap.	kape.	newang.	hoöe.	hekil.
Varken.	babi.	wawi.	wawe.	bafi.	fafi.
Vechten.	ber-kalahi.	petou.	pawoeno.	mahoeöe.	moubana.
Veel.	banjakh.	ai.	adja.	baoek.	nenfoun.
Veld, tuin.	padang, kebon.	doka.	mān.	mamekh, tineh.	lele.
Ver, veraf.	djauh.	djohoe.	dowang.	doka.	loö.
Verbergen.	sempoeni.	woeni.	horang.	maroeni.	moetolo.
Verhalen.	tjeritera-kan.	. . . .	. . . .	toeïe.	
Verkoopen.	djoewal.	pewi.	doeoeng.	naseo.	tasosa.
Verkrijgen.	dapat.	. . . .	. . . .	hapoe.	
Verschrikken.	kedjoet.	. . . .	. . . .	ngengeh.	
Verstaan.	meng-arti.	. . . .	. . . .	malelok.	
Vertrouwen.	pertjaja.	. . . .	. . . .	heleh.	
Verzoeken.	minta.	. . . .	. . . .	mokeh.	
Vet.	gemokh.	kibotoe.	kalamoe.	maäo.	poko.
Vinger.	djari.	kehoejai.	liman-woeakan.	lima-koeöe.	noekoe-kaloeloe.
Visch.	ikan.	nadoeöe.	elang.	ieakh.	ika.
Vlag.	tonggol.	. . . .	. . . .	dedeo.	
Vlam.	njala.	. . . .	. . . .	pila.	
Vleesch.	daging.	iehi.	iehikan.	pah.	sisi *of* insisi.
Vlieg.	lalar.	. . . .	. . . .	lamak.	
Vliegen.	terbang.	dalila.	beka.	lah.	natapen.
Vochtig.	basah.	deobobo.	manatan.	makadoëk.	napet.
Voedsel.	makan-an.	kalingngaä.	tahanwain.	nangnaäk.	weti.
Voet.	kaki.	djela.	opat.	eïe.	hai-wena.
Vogel.	boerong.	dolila.	kolong.	manoepoeïe.	kolo.
Vol.	penoh.	toho.	menoe.	henoen.	
Vóór.	di-moeka.	pahe-dapa.	ain.	nai-mata.	bi-mata.
Vorst.	radja.	dowai *of* doöu-ai.	atakabelam.	manek.	djoefa.
Vorstin.	poetri.	benie-ai.	. . . .	ienak-manek.	fenci-naikh.
Vragen.	tanja.	. . . .	dahang.	matane.	moetoti.
Vrede.	damej.	pewoië.	raänsarin.	moleh.	pewoeje.
Vreezen.	takoet.	. . . .	. . . .	bieï.	oemtahoe.
Vriend.	sohbat.	ngalei.	prawong.	tiea.	benoe.
Vrolijk.	soeka-tjita.	deidenje-ade.	ona-maidikin.	dalema-loäk.	nekan-leko.
Vrouw.	parampoean.	mobeni.	barkawai.	ienak.	bifēl.
Vrucht.	boewah.	woeang.	woeë.	boak.	hau-foea.
Vuil.	tjemar, kotor.	doreiïe.	milang.	manggageöh.	melasoe.
Vuur.	api.	aie.	apeh.	haïe.	âï.
Waaijen.	meng-ipas.	. . . .	. . . .	ngengeöek.	
Waarde, waardij.	harga.	keboewe.	weli.	belima.	
Wachten.	nanti.	mateko.	niang.	mahame.	fenati.
Wang.	pipi.	kabarangan.	. . . .	naseboeöek.	
Wapen.	sindjata.	. . . .	. . . .	tetafa.	
Warm.	panas.	pana.	plate.	namahanas.	manas, mapoesi.
Was, van de bij.	lilin.	lilin.	tenaro.	lilik.	liling.
Wasschen.	basoh.	basa.	baha.	sarej.	safej.
Water. { zout-	ajer-asim.	ei-dahero.	tahit.	oëh-masikh.	oi-tassi.
Water. { zoet-	ajer-tawar.	ei-meringi.	wai.	oëh-mamis.	oi-leko.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Watermeloen.	samangka.	wodimo poro.	koeka.	soeöek.	okem.
Waterschepper.	gajong.	....	....	ndoendoeïk.	
Week, zacht.	lembot.	makoe.	blima.		
Weenen.	menangis.	tangi.	tani.	kieï.	kai.
Weggooijen.	boewang.	hora.	weloe.	toeëbenin.	moekil.
Wegnemen.	angkat.	dedeh.	soger.	soöe.	maän.
Weinig.	sedikit.	hoedi.	oesi.	baïanak.	keleo.
Welriekend.	wandji, wangi.	mangi.	bangi.	meni.	meni.
Wenschen.	soeka.	....	....	hieïe.	
Werken.	kardja.	djega.	hama.	tatana.	moëh.
West.	barat.	wa.	lali.	moeli.	kaseh.
Wij.	kita, kami.	di-hedde.	kamej.	ieta.	ala-kieta.
Wijd.	longgar.	troko.	kloto.	ananggodej.	nanon.
Wijken.	ondor.	....	....	maheoklı.	
Wildernis, bosch.	hoetan.	djami.	noeran.	foeïk.	mepat, nasi.
Willen.	mau.	dei.	toh.	hie.	lomi.
Wind.	angin.	ngeloe.	angin.	anin.	aning, ani'.
Wit.	poetih.	poedi.	boeran.	foelak.	moeti.
Wolk.	awan.	meremoe.	kowa.	koös.	
Wortel.	akar.	amoh.	amoet.	okan.	hau-āt.
Zamenvouwen.	lipat.	....	....	dikoe.	
Zand.	pasir.	laslahi.	wera.	solokaëk.	senain.
Zandbank, in zee.	tohor.	domara.	toneh.		
Zee.	lawoet.	looe.	lewa.	tassi.	tassi.
Zeer.	terlaloe.	teralenga.	....	....	bamesi.
Zeggen.	bilang.	pika.	maring.	marada.	moetona.
Zeil.	lajar.	lai.	ladja.	lah.	penpene.
Zeilen.	ber-lajar.	pekadie.	boea.	sokoe.	nou.
Zenden.	soeroh.	moiëko.	genato.	haitowa.	sonoh.
Zien.	tengokh, lihat.	heleo.	teda.	takanai, mita.	kisoh.
Zij (meervoud).	marika itoe.	nahi wede.	rai epe.	siela.	sin.
Zilver.	perakh.	mela poedi.	selaka.	liloh foelak.	nonie moeti.
Zingen.	njanji.	loddo.	lieang.	soda.	hoenoe.
Zitten.	doedokh.	mendjidi.	tobo.	mangatoeöek.	tenko.
Zoeken.	tjari.	....	....	sangga.	
Zoet.	manis.	nata.	keë.	makeëk.	minom.
Zon.	matahari.	lodo.	rarak.	ledoh.	neno, manas.
Zout.	garam.	mengähi.	sia.	masikh.	maseh.
Zuid.	salatan.	boloh.	rei.	kona.	
Zuiver.	presih.	domouk.	lain.	laoloh.	meoeh.
Zuur.	asam.	menjilo.	gilo.	makeïes.	
Zwaar.	brat.	....	bah.	belak.	masena.
Zwaard.	pedang, klewang.	hemola.	roegi, blida.	tafa.	soeni.
Zwak.	lemah.	....	gledjoe.	mangänaëk.	
Zwanger.	bonting.	teniai.	beloewo.	naïeloe.	naäpoe.
Zwart.	hitam.	madi.	mitan.	ngeok.	metan.
Zweeten.	ber-peloh.	eikabehoe.	awoen.	poeseh.	poesa.
Zwellen.	bangkakh.	....	....	nataroeöe.	
Zwemmen.	bernang.	nangï.	nangïn.	pepetek.	tabhei.
Zweren.	soempah.	....	....	soh.	

GETALLEN.

	MALEISCH.	SAWOENEESCH.	SOLOREESCH.	ROTTINEESCH.	TIMOREESCH.
Een.	sa, satoe.	ehi, ahi.	toöe.	esa.	esa.
Twee.	doewa.	doeë.	roewa.	doewa.	noewa.
Drie.	tiga.	teloe.	telo.	teloe.	tenoe.
Vier.	ampat.	apah.	pāh.	hāh.	hāh.
Vijf.	lima.	lemi.	lema.	lima.	nima.
Zes.	anam.	enah.	nam.	nēh.	neh.
Zeven.	toedjoh.	pidoe.	pito.	hitoe.	hitoe.
Acht.	delapan.	aroe.	boeto *of* woeto. .	faloe.	fanoe.
Negen.	sembilan.	heo.	hiwa.	sieo.	seö.
Tien.	sa-poeloh.	he ngoeroe. . . .	poeloh.	sana hoeloe. . . .	bo esa.
Elf.	sa-blas.	he ngoeroe ehi. .	poeloh koe toöe. .	sana hoeloe esa. .	bo esa esa.
Twaalf, *enzv*. . .	doewa-blas, *enzv*.	he ngoeroe doeë, *enzv*.	poeloh koe roewa, *enzv*.	sana hoeloe doewa, *enzv*.	bo esa noewa, *enzv*.
Twintig.	doewa poeloh. . .	doeë ngoeroe. . .	poeloh roewa. . .	doewa hoeloe. . .	bo noewa.
Een-en-twintig. .	doewa poeloh satoe.	doeë ngoeroe ehi.	poeloh roewa koe toöe.	doewa hoeloe esa.	bo noewa esa.
Vijf-en-twintig. .	doewa poeloh lima.	doeë ngoeroe lemi.	poeloh roewa koe lema.	doewa hoeloe lima.	bo noewa nima.
Dertig.	tiga poeloh. . . .	teloe ngoeroe. . .	poeloh telo. . . .	teloe hoeloe. . . .	bo tenoe.
Veertig.	ampat poeloh. . .	apah ngoeroe. . .	poeloh pāh. . . .	hāh hoeloe. . . .	bo hāh.
Vijftig.	lima poeloh. . . .	lemi ngoeroe. . .	poeloh lema. . .	lima hoeloe. . . .	bo nima.
Honderd.	sa-ratoes.	he-ngahoe. . . .	to-ratoe.	natoen esa. . . .	natoe esa.
Honderd-en-een. .	sa-ratoes satoe. .	he-ngahoe ehi. . .	to-ratoe noön toöe.	natoen malenak esa.	natoe esa esa.
Vijf-honderd. . .	lima ratoes. . . .	lemi ngahoe. . .	ratoe lema. . . .	natoen lima. . . .	natoe nima.
Duizend.	sa-riboe.	he-taba.	to-ribo.	lifoen esa.	nifoe esa.

REIS

IN HET ZUIDELIJKE GEDEELTE

VAN

BORNEO,

DOOR

SALOMON MÜLLER.

REIS

IN HET ZUIDELIJKE GEDEELTE

VAN

BORNEO.

Borneo, dat groote en door zijne natuurlijke voortbrengselen zoo hoogst merkwaardige eiland, hetwelk thans vooral, zoo zeer de algemeene aandacht bezig houdt, werd, gedurende den laatsten tijd van mijn elfjarig verblijf in den Indischen Archipel, door mij bezocht. Na bijkans drie jaren in onderscheidene streken der westkust van Sumatra, met natuuronderzoekingen te hebben doorgebragt, ontving ik, benevens mijne toenmalige ambtgenooten, de Heer P. W. Korthals en wijlen Dr. L. Horner, tegen het einde der maand februarij 1836, van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal J. C. Baud, de vereerende opdragt, eenen reistogt naar den zuid-oosthoek van Borneo te ondernemen. Die reis had voornamelijk ten doel, den kartographischen arbeid, welke door den Luitenant-Kolonel der Indische landmagt, H. A. von Henrici, sedert verscheidene jaren, op last der Regering aldaar was ondernomen, verder te voltooijen en zooveel mogelijk tot een geheel te brengen. Door deze uitgedrukte bepaling werd de weg en de kring onzer werkzaamheden duidelijk aangewezen; en daar wij aan die onderzoekingen slechts vier of vijf maanden konden toewijden — na welk tijdvak de Heer Korthals en Schrijver dezes, de terugreis naar het vaderland moesten aannemen, ten einde een begin te maken met het bewerken en door den druk uitgeven van het voornaamste gedeelte der tot toen verzamelde wetenschappelijke bouwstoffen — meenden wij aan de ons opgedragene taak op de meest doeltreffende wijze te kunnen voldoen, door het ondernemen van twee groote togten: eenen noordwaarts, langs de groote rivier Banjer of Doeson, regt naar het binnenland; den tweeden, door de belangrijkste gedeelten der hooger gelegene Sultans- en zoogenaamde Lawut-landen, ten oosten en zuid-oosten van de hoofdplaats Banjermasing.

Er verliepen eenige maanden, alvorens zich op Java eene scheepsgelegenheid naar Banjermasing voor ons aanbood, zoodat wij eerst den 10[den] julij 1836, met 's Lands civiele schooner Anadyomene, de reede van Batavia konden verlaten en, tegen de oostelijke moeson-winden in, niet vóór den 28sten dier maand, Banjermasing bereikten. Dit tijdstip ondertusschen, als zijnde dat van den gewonen lagen waterstand der groote stroomen van Borneo, was zeer gunstig voor de opvaart der Soengi Doeson. Wij maakten het ons ten nutte, kochten onverwijld eenige, voor die reis geschikte, inlandsche vaartuigen, namen een aantal inboorlingen, zoo Banjerezen als Dajakkers, tot roeijers in dienst, voorzagen ons, voor den tijd van omstreeks zes weken, van de noodige levensmiddelen, en aanvaarden reeds op den 20[sten] augustus 1836, den togt langs voormelde rivier. Den 1[sten] october van daar te Banjermasing teruggekeerd zijnde, doorreisden wij vervolgens, tot in het begin van december, die gedeelten der Sultans- en Lawut-landen, over welke onze, hiernevens gevoegde speciale kaarten zich uitstrekken.

De ons verleende tijdruimte was nu verstreken, doch geene scheepsgelegenheid deed zich op, om naar Batavia terug te keeren. Wij verbeidden die tot den 16[den] december 1836, alswanneer wij ons op een klein barkschip inscheepten, hetwelk aan eenen Boeginees te Pontianak toebehoorde, alleen door inlanders bemand en gevoerd werd, en zijne bestemming naar Soerabaja had. De onbedrevenheid in de zeevaartkunde en de traagheid en onoplettendheid onzer stuurlieden, gepaard met de toen heerschende, hevige westelijke winden en sterke stroomingen, waren oorzaak, dat wij eerst na verloop van ruim drie weken die stad mogten bereiken. Van daar zonden wij onze goederen en het meerendeel van ons gevolg, met eenen kustvaarder, naar Batavia, terwijl wij-zelven, ten einde tijd te winnen, de reis over land deden naar Buitenzorg, de vaste verblijfplaats der Natuurkundige Commissie op Java.

Hoezeer wij dus in het geheel niet langer dan vier en eene halve maand op Borneo hebben doorgebragt, van welk tijdvak nog een aantal dagen, zoo ter noodwendige voorbereiding der togten, als tot het uit- en inpakken der goederen en vooral tot het behoorlijk verzorgen der verzamelde voorwerpen van natuurlijke historie, moet worden afgekort, hebben wij niettemin alle reden, om ons over den goeden uitslag dier zending te verheugen. De wetenschappelijke onderzoekingen, in de drie rijken der natuur, waren, even als bij vroegere gelegenheden, wederom zoodanig verdeeld, dat het éène vak niet ten koste der anderen, bij voorkeur beoefend werd, zijnde de Heer Horner bepaaldelijk met de Geologie, de Heer Korthals met de Botanie, en Schrijver dezes met de Zoölogie belast geweest.

Behalve deze bijzondere verpligtingen, rustteden daarenboven op elk onzer nog die, van alles aan te teekenen, wat in het algemeen ter bevordering der geographische en ethnographische kennis van het door ons bezochte land zoude kunnen strekken. Het zijn voornamelijk die aanteekeningen van algemeenen land- en volkenkundigen aard, welke ik in de volgende bladzijden der Verhandelingen aanbied. Tot mijn leedwezen zie ik mij daarbij uitsluitend tot mijne eigene dagboeken beperkt, vermits die van D[r]. Horner, bij zijn overlijden op Sumatra in 1839, op eene even onbegrijpelijke als laakbare wijze, zijn ontvreemd geworden, terwijl D[r]. Korthals de zijne misschien wel zelf in het licht zal geven. Ik vlei mij intusschen, dat hetgeen, door dien loop van omstandigheden, aan dit verslag ten opzigte van wetenswaardige bijzonderheden zoude mogen ontbreken, van den anderen kant, ruimschoots zal worden vergoed, door een aantal

ingevlochtene opmerkingen en vooral ook door de bijgevoegde kaarten, alles uit de nalatenschap van wijlen den Overste von Henrici, die na zijne terugkomst in Europa, in 1838 te Amsterdam overleed, en wiens geographische bouwstoffen, betreffende Borneo, door Zijne Excellentie den Heer Minister van Koloniën, goedgunstig ter mijner vrije beschikking zijn gesteld. Hetgeen ik zelf ter vervolmaking van deze belangrijke, door den Heer von Henrici vervaardigde kaarten heb mogen bijdragen, is betrekkelijk gering en bepaalt zich hoofdzakelijk daartoe, dat ik haar uit onderscheidene groote bladen op eene verkleinde schaal, welke evenwel de duidelijkheid niet schaadt, heb zamengebragt en hier en daar iets toegevoegd of verbeterd; dit laatste vooral in de spelling der inlandsche namen; terwijl eindelijk de oostelijke kuststreek, benoorden de Tandjong Diwa, alsmede eenige uithoeken der noordelijke, oostelijke en zuidelijke gedeelten van Poeloe Lawut, Poeloe Seboekot en van andere, daaromstreeks gelegene, kleine eilanden, door mij zijn overgenomen uit de, in 1839 door de Fransche expeditie naar de Zuidpool, onder Dumont-d'Urville, vervaardigde en in den Atlas harer reisbeschrijving verschenen »Carte de la partie Sud-Est de la côte de l'Ile de Bornéo." De geographische ligging en gedaante dier kuststreek, alsook de grootte en gedaante van Poeloe Lawut en die der omliggende eilandjes, wijken ten eenemale af van de opgaven op alle vroegere kaarten. Deze eilanden-groep, maar al te berucht als een voorname schuilhoek der zeeroovers, is noch door den Overste von Henrici, noch door mij bezocht. De kaart, welke ik daarvan onder de papieren van eerstgenoemde vond, schijnt van eenen Nederlandschen zeeofficier afkomstig te zijn en is denkelijk in den jare 1835 ontworpen, bij gelegenheid van het opvisschen des geschuts, der ankers en andere voorwerpen uit de koloniale oorlogsbrik Dourga, welk vaartuig eenigen tijd te voren, bij het kruisen op de zeeroovers, in de straat van Poeloe Lawut op eene onbekende blinde klip was geraakt en kort daarna gezonken.

Niet minder dan ten opzigte dezer onveilige eilanden, zullen de verbeteringen in het oog vallen, welke onze kaarten, boven alle andere tot hiertoe bekende, aanbieden, zoowel wat de ware ligging van de, meest door Mohammedanen bewoonde, goud- en diamantrijke Lawut- en Sultans-landen, als wat de uitgestrekte en grootendeels door heidensche Dajakkers bevolkte, lage, alluviale streken en hare, ver uit de binnenlanden komende, groote rivieren betreft; ja zelfs ook ten opzigte der geographische ligging van de hoofdplaats Banjermasing en van die der groote riviermonden. Hoe vele vaartuigen, met Europesche gezagvoerders, de rivier Baritto of Banjer ook reeds zijn opgestevend en bij de zoo even genoemde hoofdplaats hunne ankers hebben uitgeworpen, is nogtans dit belangrijke vaarwater onzen Aardrijkskundigen slechts zeer onvolledig en gebrekkig bekend gebleven; en van het hoogere gedeelte dier rivier, waar zij achtervolgens de namen van Pekoempai, Doeson en Moeroeng draagt, wist men nog veel minder. Het kan ons derhalve niet anders, dan een streelend genoegen zijn, wanneer wij ons in staat vinden gesteld thans, door eene goede kaart en eene naauwkeurige beschrijving, in eene leemte te voorzien, ten opzigte eener landstreek, die door hare voordeelige ligging voor handel en scheepvaart met de overige eilanden van den Indischen Archipel; door de afwisseling van hooge gronden en uitgestrekte lage, alluviale vlakten; door hare groote rivieren, waarvan er eene meer dan vijftig geographische mijlen (linia recta) landwaarts in, met stoombooten bevaarbaar is; door de vruchtbaarheid van haren bodem en zijnen rijkdom aan kostbare delfstoffen, tot de meest begunstigde oorden van het oostelijke halfrond behoort, doch in weêrwil van al deze natuurlijke voorregten, wegens gebrek aan bevolking, voor Nederland tot heden slechts eene betrekkelijk zeer geringe waarde bezit.

I.

BANJERMASING.

Het voormalige Rijk en de tegenwoordige Hoofdplaats van dien naam.

Het Rijk van Banjermasing (*) was in het begin der zeventiende eeuw, toen de Hollanders hunne eerste handelskantoren in den Indischen Archipel begonnen te vestigen, de aanzienlijkste staat in het zuidelijk gedeelte van Borneo en van het geheele eiland. Een paar eeuwen vroeger, volgens de overlevering tegen het einde der veertiende eeuw, hadden zich een aantal inboorlingen van Java en Madura aldaar nedergezet; en de Javaansche vorsten van Modjopahit, die kolonisten steeds als hunne onderdanen beschouwende, hielden hen onder toezigt en deden de verschuldigde schatting bij hen innen door eenen zaakgelastigde, gewoonlijk van vorstelijken bloede. Ten tijde der groote, staatkundige omwenteling op Java, in het jaar 1478, toen de Mohammedaansche krijgsmagt de rijksstad Modjopahit innam, het regerende vorstenhuis verjoeg, en aan het Hindoeïsmus den laatsten, beslissenden slag toebragt, was het bestuur over de Javaansche volkplanting te Banjermasing, met welke zich allengs ook een aantal Maleijers, Boeginezen en andere inboorlingen der omliggende eilanden hadden vermengd, toevertrouwd aan eenen eerzuchtigen Prins, die, zoodra hij van de gebeurtenissen in zijn moederland kennis erlangde, zich onder den naam van Pangêran Soêrja Nata, tot onafhankelijk Regent verklaarde, en aldus de grondlegger werd van eene nieuwe dynastie en van een nieuw zelfstandig Rijk. Hij werd door zijn' jongsten zoon, Radên Gangga Wangsa, en dezen door deszelfs eenige dochter, Poetrî Kâla Wandê, in de regering opgevolgd. Na haar heerschten achtereenvolgend nog drie Hindoe-vorsten, onder de titels van Radên, Mahârâdja en Pangêran, over het Rijk van Banjermasing, alswanneer de leer van den Koran ook daar ingang vond en het Hindoeïsmus verdrong. Dit had plaats tijdens de regering van den zevenden vorst, die, onder den naam van Soelthân Soêrja Angsa, de reeks der Mohammedaansche heerschers opende, van welke de tegenwoordige Panembahan Adam, die in 1825 den troon beklom, de twaalfde is. Rekent men nu, gelijk gewoonlijk in Europa geschiedt en welke berekening, gelijk de geschiedenis bewijst, ook op de Mohammedaansche vorsten van Java mag toegepast worden, twintig jaren door elkander voor den regeringsduur van ieder' der twaalf laatste Sultans

---

(*) Door de inlanders aldaar, zoowel als ook door de Javanen, Maleijers en andere eenigzins beschaafde en handeldrijvende Indische eilanders, wordt die naam, bij verkorting, gemeenlijk *Bandjar* of *Bandjir* uitgesproken en geschreven; de Chinezen daarentegen, welke de laatste dezer beide lettergrepen moeijelijk kunnen uitspreken, zeggen in plaats daarvan, bij voorkeur *Ma sin* of *Ma schin*. De oorspronkelijke spelling van gemelden eigennaam is *Bandjarmâsing* of *Bandjirmâsing* بنجرماسغ; doch somtijds schrijven de Maleijers hem ook wel, in stede van met den neusklank *ng*, enkel met eene *n* aan het einde, waardoor zijne beteekenis eenigermate verandert. *Bandjar* of eigenlijk *bandjir*, beteekent overstrooming; *mâsing* gewoonlijk, meestal; dus, beide Maleische woorden vereenigd: waar gewoonlijk overstrooming plaats vindt, hetgeen òf op het periodieke, jaarlijksche zwellen en buiten hare oevers treden der groote rivier van dien naam doelt, òf wel op de werking van den zeevloed, die geregeld tweemaal in de vier-en-twintig uren al de lagere streken der kustlanden aldaar, één' of meerdere voeten hoog overstroomt. Dit verschijnsel zoude ondertusschen tevens kunnen strekken tot verklaring der schrijfwijze van *Bandjar-* of *Bandjirmâsin* بنجرماسين, de beteekenis hebbende van eene overstrooming van zoutwater, vermits *mâsin*, zoutachtig, ziltig beteekent.

van Banjermasing, dan voeren ons die regeringen twee-honderd-en-veertig jaren terug, en dus tot in het begin der zeventiende eeuw onzer jaartelling. Voegt men nu, denzelfden maatstaf volgende, de zes voorafgaande Hindoe-regeringen, welke een tijdvak van honderd-en-twintig jaren omvatten en den aanvang der zelfstandigheid van dien staat, op het jaar 1480 bepalen zouden, daar bij, dan stemt de uitkomst volmaakt overeen met de overlevering der inlanders, die, gelijk wij boven hebben gezien, de regering van Banjermasing kort na de verwoesting der rijksstad Modjopahit op Java, en wel omstreeks het jaar 1478, laten aanvangen.

Deze bijzonderheden en gevolgtrekkingen steunen op een, ons door een' Prins van dit gedeelte van Borneo ter hand gesteld »Geslacht-register der vorsten van Banjermasing." Volgens deze authentieke bron zoude dus de leer van den Koran aldaar eerst omstreeks het jaar 1600 zijn omhelsd geworden door de Javaansche en Madureesche afstammelingen; en bijgevolg genoegzaam tenzelfden tijde, dat deze godsdienst te Goa, op Celebes, hare algemeene verspreiding erlangde, welke in 1605 plaats vond en voornamelijk bewerkt werd door eenige Maleische priesters van Sumatra en het nabijliggende schiereiland. Vóór dit tijdperk beleden ook de Makassaren, even als de bewoners van Banjermasing, hetzelfde Hindoeïsmus, vroeger de heerschende eeredienst op Java en, naar het schijnt, ook in sommige streken van Sumatra, waar zij echter vermoedelijk het allereerst, door toedoen der Arabische Zendelingen gefnuikt werd; terwijl zij thans alleen nog op het eiland Bali en als een laatst, misvormd overblijfsel van hetgene zij eertijds was, bij een gering aantal bergbewoners der afdeeling Pasoeroehan en van Bantam op Java, wordt aangetroffen.

Of de Portugezen, gedurende de eerste eeuw hunner vestiging en magtsontwikkeling in die gewesten, met den Hindoe-Staat van Banjermasing eenige handelsbetrekking aangeknoopt of dien zelfs ooit bezocht hebben, blijkt uit hunne geschiedboeken niet. Op de kaarten van Ramusio, welke uit het midden der zestiende eeuw dagteekenen, zoekt men te vergeefs naar den naam van dat Rijk. Men vindt dezen eerst in de geschriften onzer latere vaderlandsche schrijvers vermeld. De voordeelen, welke de handel in diamanten, stofgoud en peper opleverde, noopte reeds in den beginne, den Raad der Oost-Indische Compagnie te Bantam, zijn oog vooral ook op Borneo te vestigen en, in weêrwil van het gevaarlijke der onderneming, Commissionnarissen derwaarts te zenden tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met de inlandsche vorsten. Met dit doel vertrok, vanwege het tweede opperhoofd der Hollandsche Factorij te Bantam, J. W. Verschoor, op den 14den februarij 1606, zekere Gillis Michielszoon, op eene jonk (eene Chinesche?) naar Banjermasing, die echter kort na zijne komst aldaar verraderlijk overvallen en met al degenen, welke hem vergezelden, vermoord werd. Deze ongelukkige uitkomst schrikte evenwel de dienaren der Compagnie niet af, om hunne pogingen te hernieuwen. Tegen het einde van 1608 stevende de koopman Samuel Blommart met een Hollandsch vaartuig naar Borneo, in last hebbende om ergens op dit eiland eene vaste Factorij te stichten, en voorts met onderscheidene vorsten aldaar, onder welke die van Banjermasing uitdrukkelijk werd aangewezen, verbonden te sluiten (*).

(*) Zie Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, III, 2de Stuk, p. 244; en G. Müller in het Tijdschrift de Indische Bij, I, p. 206.

Of dien ten gevolge met dezen laatsten werkelijk zoodanig verbond is tot stand gekomen, vind ik nergens aangeteekend. De geschiedkundige bronnen, uit die vroegste tijden, zijn tamelijk droog en houden daarna, gedurende langer dan eene halve eeuw, geheel op te vloeijen. Indien de opgave in een bekend algemeen werk (*) juist is, betaalde de Oost-Indische Compagnie, volgens een verdrag van 1660, vijf ten honderd aan inkomende regten voor alle goederen, welke door haar te Banjermasing werden ingevoerd. Een vast handelskantoor schijnt zij echter in de zeventiende eeuw te Banjermasing nooit bezeten, maar zich toenmaals alleen bepaald te hebben, tot het jaarlijks uitzenden van één of meer schepen, om de gewenschte voortbrengselen van daar af te halen, in ruil tegen Europesche goederen, welke zij tot dat einde medegaf. Valentyn (†) teekent onder anderen aan, dat de onzen in 1664 Martapoera — zijnde de woonplaats des Sultans en liggende op den afstand van omtrent zes uren gaans beoosten de hoofdplaats Banjermasing — bezocht hebben, »om het goud en de peper, daar vallende, in te handelen." In 1669 werden echter deze vriendschappelijke betrekkingen, uithoofde van den trouweloozen en verraderlijken aard der bewoners, door de Compagnie ten eenemale afgebroken.

Welke betrekkingen omtrent dien tijd tusschen het Rijk van Banjermasing en andere Europesche of Aziatische natiën mogen bestaan hebben, vinden wij niet naauwkeurig vermeld. De Javaansche kronijken deelen ons mede, dat in 1565 der Jav. jaartelling (= 1643 na Chr. geb.), een gezantschap van Banjermasing, aan het hof van Sultan Agoeng van Mataram verscheen, en dezen zoo eerzuchtigen als magtigen vorst hulde betoonde (§). Het laat zich vermoeden, dat vóór en na dien tijd ook dikwerf Arabische, Maleische en Boeginesche handelaren en dweepzieke priesters dier natiën Banjermasing zullen hebben bezocht. Of de zoo handellievende Chinezen zulks insgelijks deden, is ons onbekend. Hunne Encyclopaediën bewaren ten deze een volstrekt stilzwijgen, en spreken alleen van de noordelijke en noord-oostelijke streken van Borneo, onder de namen P'ho nî, Wen laî en P'hô lô, welke hun eertijds schatpligtig waren (⁎). Het schijnt nogtans, dat de haven van Banjermasing nu en dan door eene Chinesche jonk is bezocht geworden, en dat, vermoedelijk door middel van deze vaartuigen, ook de Portugezen te Macao voortdurend eenige betrekking met genoemd Rijk onderhielden. Een Siciliaansche Theatijner-monnik, Antonio Vintimiglia genaamd, geeft dienaangaande, in eenen brief, omtrent het jaar 1690 aan Portugals koning geschreven, en door den ondernemenden en waarheidlievenden Napolitaan Gemelli-Carreri, in het verhaal zijner reis om de aarde (‡) medegedeeld, eenige ophelderingen. De kooplieden van Macao, aldus luidt de zakelijke inhoud van dit berigt, dreven sedert lang handel met Banjermasing op Borneo, toen de vorst van dat gedeelte des eilands aan den gezagvoerder van een schip te kennen gaf, dat hij gaarne een Portugeesch handelskantoor in zijnen staat wenschte opgerigt

(*) Historische Beschrijving der Reizen, enzv. 1758, Deel XVIII, p. 153. Het is eene drukfout, als daar een verdrag van 1633, voor 1733 wordt vermeld.

(†) L. c. Deel III, 2de Stuk, p. 246.

(§) Raffles, History of Java, II, p. 235.

(⁎) Zie S. Müller, Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt; 1846, p. 60 en volgg.

(‡) Giro del Mondo; Neap. 1699, en daaruit overgenomen in de Historische Beschrijving der Reizen enzv. D. XIX, p. 200 en volgg.

te zien, waartoe hij gunstig zoude medewerken; terwijl hij tevens beloofde, in het belang des Christendoms, eene kerk te zullen laten bouwen. De Gouverneur van Macao, hiervan verwittigd, bragt zulks ter kennis van Don Rodrigo de Acosta, onderkoning van Indië, welke onverwijld de noodige bevelen gaf tot het aanleggen van zoodanig gewenscht kantoor op Borneo. Aan een' rijk' koopman van Macao, J. Peinheiro, die zich juist te Goa bevond, werd de uitvoering daarvan opgedragen, terwijl Pater Vintimiglia, geestelijke in genoemde stad, zich gewillig aanbood, de belangen van de Christelijke Godsdienst bij deze zending te behartigen. De Portugesche afgevaardigden kwamen werkelijk, den 2den februarij 1688, te Banjermasing aan. Kort geleden, had daar, op eenige vaartuigen dier natie, en ook der Siamezen, eene vreeselijke slagting plaats gehad, ten gevolge van een listig gesmeed plan, waardoor den Mohammedaanschen inboorlingen eene gewenschte gelegenheid gegeven was tot roof en plundering. De tijding hiervan was geenszins geschikt om de Portugezen tot de volvoering van hun voornemen aan te moedigen. Zij bepaalden zich dan ook alleen tot het inwinnen van narigten aangaande het land, zijne voortbrengselen en den toestand der inboorlingen, trachtten eene lading peper te bekomen, en vertrokken weder naar Macao. De vrome Pater Vintimiglia had evenwel, gedurende zijn kortstondig verblijf te Banjermasing, de heidensche Bejadjoe-Dajakkers, met welke hij in aanraking gekomen was, tamelijk wel voor zijne zaak gewonnen en daarom ernstig besloten, zijne overige dagen aan de zedelijke verbetering dezer weinig beschaafde, maar onbedorven natuurmenschen toe te wijden. Hij keerde met dit doel, in het daarop volgende jaar, naar die streken van Borneo terug; doch de Bejadjoe's alstoen met de Mohammedanen in oorlog vindende, deed hij de hoofdplaats dezer laatsten, Banjermasing, in het geheel niet aan, maar voer regtstreeks de groote rivier op, naar de dorpen der Bejadjoe's, zette zich onder dezen neder en verkondigde hen het Evangelium. Zijn blakende ijver echter, om spoedig vele belijders voor het heilige geloof te winnen, voerde hem misschien wel wat te ver, daar reeds in de eerste zes maanden van zijn verblijf niet minder dan achttienhonderd Bejadjoe's door hem gedoopt werden. In de opgetogenheid over het wel slagen zijner pogingen, had hij aan den koning van Portugal verzocht, dat hem eenige Christen-Zendelingen uit Europa mogten worden toegevoegd; doch reeds in 1691 ontving men te Goa het berigt, dat zijne ijverige werkzaamheden door den dood waren afgebroken. — De Bejadjoe's — dus schreef de vrome Pater, onder andere bijzonderheden, in zijnen brief — beschouwen zich niet als onderdanen van eenen Mohammedaanschen vorst, maar worden door hunne eigene opperhoofden bestuurd; diegenen echter, welke nabij de grenzen van Banjermasing wonen, betalen aan dat Rijk eenige schatting. Onder de verschillende havens, welke Borneo bezit, is die van Banjermasing de eenige, werwaarts de Portugezen van Macao hunne schepen zenden. Zij ligt aan eene groote zoetwater rivier, welker mond drie mijlen breed en veertien vademen diep is.

Gemelli-Carreri, aan wien wij de mededeeling dezer bijzonderheden te danken hebben, voegt, op grond van hetgeen hij, vermoedelijk te Macao, Goa of elders in Indië, van de Portugezen vernomen heeft, tot meerdere volledigheid van het verhaal over Borneo, nog daarbij: dat ten tijde, toen Pater Vintimiglia ijverig onder de Bejadjoe's het Evangelium trachtte te verspreiden, de Portugezen hun lang gekoesterd verlangen, om een vast kantoor te Banjermasing te bezitten, verwezentlijkt zagen en er inderdaad een hadden aangelegd; doch dat dien post weldra een noodlottig einde was te beurt gevallen. Op zekeren tijd lagen vier Portugesche schepen te gelijk aldaar ter reede en werden door eene groote

menigte inlanders, onder voorwendsel van handel te willen drijven, bezocht. Men had hen, zonder eenig kwaad vermoeden te koesteren, aan boord laten komen, toen de bemanning, door de valsche en roofzuchtige Mohammedanen eensklaps overvallen, voor het grootste gedeelte vermoord en drie der schepen buit gemaakt werden, terwijl het vierde, met eenige weinigen, welke, na eenen fellen strijd, aan de handen der verraders ontsnapt en daar aan boord gevlugt waren, nog gelukkig buiten de rivier geraakte en te Macao terugkeerde, zonder dat evenwel de menschen of goederen van het Portugesche kantoor te Banjermasing hadden kunnen worden gered en medegenomen. Deze treurige gebeurtenis deed van toen af, de Portugesche natie voor altoos van den handel op Borneo afzien. — Vijf-en-dertig jaren te voren, vervolgt Gemelli-Carreri, waren de Hollanders in dezelfde haven niet beter behandeld geworden. Hun zaakgelastigde werd door de inlanders met een, uit een roer geblazen, vergiftigd pijltje verraderlijk gedood. Zijn opvolger, de bestraffing des sluipmoordenaars eischende, ontving van den vorst ten antwoord, dat de euveldader naar een verwijderd oord, bij zijne bloedverwanten, de vlugt genomen had, doch dat men hem gaarne aan de Hollanders zoude uitleveren, indien zij bijstand wilden verleenen om hem gevangen te nemen. Deze lieten zich door die geveinsde opregtheid verschalken en, door wraakzucht gedreven, liepen zij in den valstrik, die hun aller verderf berokkende. Twee Hollandsche schepen, die destijds in de rivier lagen, vermogten alleen door eene snelle verwijdering aan het gevaar te ontsnappen.

Het baart bevreemding, dat Valentyn van zulk eene gedenkwaardige, noodlottige gebeurtenis ter naauwernood gewag maakt. Omtrent de Portugezen zegt hij alleen, dat ten tijde, toen dit volk op Banjermasing handel dreef, er nu en dan aldaar priesters gekomen waren, welke vele heidensche inboorlingen tot de Roomsche Godsdienst bekeerden. Zulke bekeerde Dajakkers vond men vooral veel langs eene rivier, die Valentyn Caljong Cajamp (veelligt Kali Kahajan of de zoogenaamde groote Dajak) noemt, »vermits de Portugezen van Macao, vóór het jaar 1690, aldaar eenen priester hebben achtergelaten, welke drie- of vierduizend inlanders gedoopt heeft; maar die Pater werd eenige jaren later, bij gelegenheid van een oproer, op last des vorsten van Banjermasing, mede omhals gebragt. Naderhand is er geen Portugesche priester meer gekomen; ten gevolge waarvan die bedroefde Christenschaar, op eene beklagenswaardige wijze verspreid geraakte en weder zoodanig tot de vroegere onwetendheid verviel, dat weldra de laatste vonk der Christelijke leer bij hare leden was uitgedoofd, en zij daarvan geen ander bewijs hebben overgehouden, dan een kruisje, hetwelk door hen om den hals wordt gedragen" (*). — Wat den door Gemelli-Carreri vermelden moordaanslag op de Hollanders betreft, daaromtrent bewaart Valentyn een volstrekt stilzwijgen. Het zoude mogelijk kunnen zijn, dat dit verhaal op eene vergissing of verwisseling met oudere gebeurtenissen van dien aard berustte. In allen gevalle laat zich de opgave, dat dit bloedbad vijf-en-dertig jaren vóór 1690 zoude hebben plaats gehad, moeijelijk overeenbrengen met de vroeger aangevoerde geschiedkundige aanteekening, volgens welke de betrekkingen der Hollanders met Banjermasing tot aan het jaar 1669 hebben voortgeduurd, en toen eerst werden afgebroken.

(*) Valentyn, Deel III, 2de Stuk, p. 252.

Omstreeks tien jaren na de verdrijving der Portugezen, beproefden de Engelschen het, zich te Banjermasing te vestigen, en wel op uitnoodiging van den Sultan. Het juiste tijdstip hunner nederzetting is eenigzins onzeker, naardien het volgens Valentyn in 1702, doch volgens eene andere bron in 1701 zoude hebben plaats gehad (*). Zij hadden aan den kant der rivier eene schans aangelegd, van aarden wallen en houten palissaden omgeven en, ter versterking der bezetting, een aantal Boeginezen van Celebes in hunne dienst genomen. Dit gaf den koning van Boni aanleiding, zich bij den Hollandschen Gouverneur te Makassar te beklagen over de pogingen, welke de Engelschen te Banjermasing in het werk stelden, om zijne onderdanen te verleiden, daar zij er reeds meer dan driehonderd tot hunne dienst hadden overgehaald. Het getal der Engelschen te Banjermasing beliep, van den beginne af, niet boven de veertig hoofden, van welke er echter spoedig verscheidene door scheurbuik en andere ziekten werden aangetast en weggerukt. De Mohammedaansche bevolking, aanmatigend, hebzuchtig en roofgierig, gelijk zij altijd was, smeedde weldra ook tegen de Engelschen eenen aanslag; doch dezen, tijdig daarvan onderrigt, wachtten dien niet af, maar vielen zelven den vijand moedig op het lijf. In weêrwil hunner geringe magt, uit niet meer dan een tiental weerbare Engelschen en omtrent veertig Boeginezen bestaande, maakten zij zich meester van Banjermasing en van nog eenige andere voorname dorpen, onder welke Valentyn zelfs Kajoetangi en Martapoera opnoemt; zij namen vele goederen in beslag en behielden vervolgens de hoofdplaats Banjermasing voor zich, of bragten haar ten minste onder hun onmiddellijk bestuur. De overige dorpen gaven zij aan den Panembahan of Sultan terug, die aan de Engelschen daarentegen drieduizend rijksdaalders uitbetaalde voor oorlogskosten en schadevergoeding. De herstelde vrede was intusschen van geen langen duur, maar werd weldra ten nadeele der Engelschen op nieuw verbroken. Die botsing, welke in 1707 plaats vond, was van dat gevolg, dat de Engelschen, na zware verliezen geleden te hebben, het land geheel en al moesten vaarwel zeggen.

Banjermasing zag zich nu wederom van den Europeschen handel, waaraan het reeds behoefte had gekregen, verstoken, en enkel tot dien met China, Siam en andere naburige staten beperkt. Ten einde hierin verandering te brengen, zond de vorst, in 1712, twee afgezanten aan de Hollandsche regering te Batavia, en liet haar uitnoodigen, de afgebrokene handelsbetrekkingen met zijn Rijk te willen hervatten. De regering, den wispelturigen en trouweloozen aard dier eilanders bij ondervinding kennende, gaf niet dan aarselend aan dit verzoek gehoor, doch vaardigde ten laatste twee harer dienaren derwaarts af, ten einde met den Sultan in onderhandeling te treden. De uitslag beantwoordde ondertusschen niet aan de verwachting; zoodat de beide gevolmagtigden, zonder eenige schikking te hebben kunnen treffen, naar Batavia terugkeerden. De Sultan liet echter niet af, met nu en dan andermaal

(*) Valentyn, l. c. p. 248. Historische Beschrijving der Reizen, enzv. Deel XVIII, p 153. Volgens de aanhaling bij C. Ritter, Erdkunde, Asien, IV, p. 1018, is het bedoelde etablissement te Banjermasing gesticht door het overgeblevene gedeelte der Engelsche kolonisten, welke in 1702 eerst eene sterkte op het eiland Condor (Kondoer كندور) hebben gebouwd, doch die, wegens de muiterij harer eigene bezetting, hoofdzakelijk uit Makassaren en Maleijers bestaande, spoedig weder verlaten werd. Ook van Banjermasing werden die ongelukkigen, gelijk het daar luidt, door de onvoorzigtigheid van hunnen Gouverneur, weder verjaagd, waarna zij eene schuilplaats zochten bij den Maleischen vorst van Djohor, op het schiereiland.

aanzoek te doen, ten gevolge waarvan eindelijk in 1726 de vaart der Hollanders naar Banjermasing werd hervat, en in 1733 een nieuw verdrag tot stand kwam, krachtens hetwelk zich de Oost-Indische Compagnie verbond, den vorst tegen al zijne vijanden te zullen beschermen, terwijl aan haar vrijheid van handel werd verleend, met uitsluiting van alle andere natiën, uitgezonderd de Chinesche, aan welke het geoorloofd zoude zijn, daar jaarlijks, door middel eener enkele jonk, eene lading peper te komen afhalen. »Doch deze uitzondering gaf aanleiding," zegt van Kampen (*), »dat er eene menigte vaartuigen regtstreeks uit China naar Banjermasing voeren; een handel reeds oudtijds, doch thans meer dan immer in zwang, terwijl het schip, dat de Hollandsche Compagnie sedert 1726 jaarlijks derwaarts zond, onder allerlei voorwendsels, zoo als misgewas, verval van plantaadjes enzv., zonder genoegzame lading werd teruggezonden. Dit deed den Gouverneur-Generaal besluiten, om dien handel met China te beletten en een smaldeel van drie schepen en twee barken, onder den eersten Luitenant Ackervelt, te gelasten, de Chinezen, die Banjer mogten willen bezoeken, van daar af- en naar Batavia, Cheribon en Samarang te wijzen, en de haven van Banjer te blokkeren, niet alleen voor de Chinezen, maar ook voor alle andere natiën, uitgenomen de Hollanders." Evenzeer als de bepalingen van genoemd verdrag telkens door den Sultan van Banjermasing en zijne onderdanen verkracht en door allerlei gezochte uitvlugten en verschooningen ontdoken werden, vond zulks ook ten opzigte van die overeenkomsten plaats, welke later, in 1746 en 1756, tusschen beide partijen tot stand kwamen (†). Deze gesteldheid van zaken onderging echter eene aanmerkelijke verandering na de omwenteling, welke in de laatste helft der achttiende eeuw te Banjermasing plaats had, en waarmede, in de geschiedenis van dit Rijk, een nieuw en belangrijk tijdvak begint.

Omtrent het jaar 1780 kwam het beheer over dien staat, gedurende de minderjarigheid van den wettigen troonopvolger, onder de voogdijschap van diens neef, Pangêran Nata genaamd, een' ondernemend' prins, die na eenige jaren enkel als voogd geregeerd te hebben, zich het opperste gezag toeeigende en, onder den titel van Panembahan Ratoe, den rijkszetel innam. Dit gaf tot ernstige binnenlandsche onlusten en het plegen van velerlei wreedheden aanleiding. De Mohammedaansche heerschers van Banjermasing hadden de grenzen van hun gebied allengskens dermate uitgebreid, dat hun gezag zich westwaarts tot Kotaringin, van welk landschap tegenwoordig de rivier en baai van Koemai de oostelijke grens vormen, en aan de zuid-oostkust van Borneo, noordwaarts tot voorbij het landschap Koeti uitstrekte. Pasir was in het begin der achttiende eeuw, door den zevenden Sultan beoorloogd, overwonnen en dienvolgens schatpligtig geworden aan dien vorst en aan zijne opvolgers. De bevolking dier landstreek, voor een groot gedeelte uit Boeginezen en hunne afstammelingen bestaande, en wegens hare zucht tot zeerooverij en het stroopen langs de kusten berucht, nam de wederregtelijke bezitneming van den troon tot voorwendsel, om zich met te meer stoutheid aan menschen- en goederenroof te kunnen overgeven. Onder den schijn van den verdrongen, wettigen troonopvolger in zijne regten te willen herstellen, bragt het volk van Pasir, met eene bende slecht gespuis van Koeti, Poeloe Lawut en andere naburige kustlanden, den troonverweldiger Panembahan Ratoe, zoodanig in het naauw,

(*) Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa; Deel III, p. 56.
(†) Hogendorp, Coup-d'oeil sur l'île de Java, p. 379.

dat hij geene andere redding vond, dan bij de Hollandsche Oost-Indische Compagnie, die hij om bijstand smeekte. Zij snelde hem dan ook ter hulp: eensdeels, ten einde zoo spoedig mogelijk aan de verwoestingen en wreedheden van den krijg een einde te maken; anderdeels met het vooruitzigt, om na de herstelde rust, voor zich-zelve meerdere voordeelen uit dat land te kunnen trekken. De Panembahan Ratoe, vreezende anders alles te zullen verliezen, bewilligde gereedelijk in iedere voorwaarde, onder welke men goedvond hem hulp te verleenen, en men was er wel op bedacht, hem die, door het afstaan van land te doen betalen. Er werd dus eene genoegzame magt naar Banjermasing gezonden, om den opstandelingen vrees aan te jagen, den vreemden vijand te verdrijven, en den Sultan in zijn gezag te bevestigen. Deze, doordrongen van dankbaarheid voor de hem bewezene groote diensten, sloot daarop, in den jare 1787, een verdrag met de Oost-Indische Compagnie, waarbij hij geheel zijn Rijk, in volle Souvereiniteit, aan haar afstond, en het alleen als erfelijk leen weder aanvaardde, behalve die landstreken, welker bezit den Sultan hoegenaamd geen voordeel aanbragt, maar hem, bij gebrek aan magt en zedelijken invloed, niet dan zorg en onrust berokkende. Daarom schonk hij den Hollanderen gaarne de verwijderde, binnenlandsche tweederde gedeelten van de Soengi Doeson, alsmede al de lage en door Dajakkers bewoonde landen bewesten deze rivier, tot bij Kotaringin toe; voorts Poeloe Lawut, Tanah Pasir, welk distrikt den Sultan toch reeds alle gehoorzaamheid ontzegd en zich het meest vijandig tegen hem getoond had, benevens nog eenige andere kuststreken aan den oostkant van het eiland (*). Van dien tijd dagteekent bijgevolg het landbezit en de eigenlijke vestiging der Nederlanders in de zuidelijke gedeelten van Borneo. De Panembahan Ratoe, met welken zij het verbond ten deze sloten, was de grootvader van den thans regerenden Panembahan Adam, wiens vader de, in 1825 overledene Panembahan Solêman was.

De Nederlanders hadden gedurende twee-en-twintig jaren, of van 1787 tot 1809, voortdurend eene kleine militaire bezetting, een civiel opperhoofd en eenige andere Europesche ambtenaren te Banjermasing gehad, zonder dat, gedurende dat tijdvak, eenige vermeldingswaardige staatkundige gebeurtenis aldaar is voorgevallen. In de maand mei 1809 echter, werd Banjermasing door hen verlaten, aangezien de Maarschalk Daendels dit etablissement, even als meer andere, buiten Java gelegene, als een' lastpost beschouwde. — Toen in 1811 achtereenvolgende al de Indische eilanden onder Britsche heerschappij geraakten, wendde de Sultan van Banjermasing zich tot deze nieuwe heeren, met het verzoek om handelsbetrekkingen aan te knoopen, en hem, in zijnen benarden staat, hulp te willen verleenen. Een grillig Engelschman, Hare genaamd, die noch onder vreemde wetten, noch onder vreemde vlag, van welke natie ook, verkoos te leven, maar zijn eigen wetgever wilde zijn en zijne eigene vlag wilde voeren, deze zonderling vestigde zich, in 1812, tot groot genoegen van den Sultan en onder goedkeuring van den Engelschen Luitenant-Gouverneur op Java, met een aantal, tot dat einde door hem aangeworven, Javaansche huisgezinnen, in de zuid-oostelijke streken van Borneo. Hij ontving van den Sultan eene uitgestrektheid lands ten geschenke, verdeelde dit akkersgewijze onder de zijnen, bouwde er eene kleine

(*) Meer uitvoerig over dien afstand en de verdere bepalingen van bedoeld verdrag, handelt N. G. van Kampen in zijne Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, enzv. Deel III, p. 329 en 378. Zijne mededeelingen zijn getrokken uit de oorspronkelijke Acte, welke van den 13[den] augustus 1787 dagteekent en te vinden is in de Archiven van Batavia, van het jaar 1788.

sterkte, deed zijne onderhoorigen, op Europesche wijze, in den wapenhandel oefenen en bekleedde zich met een volstrekt onafhankelijk en eigendunkelijk gezag over de door hem gestiehte, jeugdige volkplanting. Zoodra eehter de overzeesehe koloniën, na de herstelling van den algemeenen vrede, aan Nederland terug werden gegeven, was zijn rijk uit en zijn gezag geëindigd. Het oude eontract, in 1787 tussehen de voormalige Oost-Indisehe Compagnie en den Sultan van Banjermasing gesloten, werd door eenen derwaarts afgevaardigden Commissaris, in 1817, vernieuwd en, door versehillende noodzakelijke bepalingen, welke uit de veranderde regeringsbeginselen voortvloeiden, eenigzins gewijzigd. Hetzelfde had later, nadat men met de behoeften des lands en de wenschen van den Sultan beter bekend was geworden, nog eenige malen plaats. Bij die overeenkomsten werd de geheele zuid-oostelijke landtong, de zoogenaamde Lawut-landen (*Tánah-láwut* d. i. aan zee gelegen land), insgelijks in vollen eigendom aan Nederland afgestaan; zoodat, volgens het verdrag, met den tegenwoordigen Panembahan Adam, in 1826 gesloten, thans nog sleehts die landstreek aan den vorst toekomt en onder diens bestuur staat, welke men op onze kaart met eene roode lijn vindt afgezet en aangeduid door de woorden: »Gebied van den Sultan."

Na het gegeven beknopt overzigt van de staatkundige ontwikkeling, den bloei en het verval van het Rijk van Banjermasing, gaan wij thans over tot de besehrijving der hoofdplaats van dien naam, zoo als wij haar in het jaar 1836 bevonden hebben.

Er bestaat naauwelijks een Europeeseh etablissement in geheel Oost-Indië, van hetwelk de plaatselijke ligging op alle land- en zeekaarten, tot in den jongsten tijd, zoo weinig naauwkeurig is opgegeven, als van Banjermasing. Op de meeste kaarten vindt men deze hoofdplaats ruim zes geographisehe mijlen binnen den mond der rivier Banjer, op omtrent 2° 55′ Z. breedte aangeteekend; terwijl zij, volgens onze kaart, op 3° 20′ Z. breedte, en slechts ongeveer vier geographische mijlen (linia reeta) landwaarts in, gelegen is. Hare geographische lengte wordt vrij algemeen tussehen 114° 37′ en 114° 40′ beoosten den meridiaan van Greenwieh aangeduid.

Omstreeks drie geographisehe mijlen binnen de mondopening der groote Banjer-rivier of Soengi Baritto, gelijk zij door de inlanders van het lagere gedeelte veelal genoemd wordt, ontlast zieh in hare linker zijde de zoogenaamde kleine Banjer-rivier of Soengi Tatas, die, uit de hoogere oostelijke streken der Sultans-landen afkomende, van de langs hare oevers liggende dorpen versehillende namen ontleent en ongeveer ééne geographisehe mijl, vóór dat zij de Baritto bereikt, met dezen stroom nog door een' arm of ondiep kanaal, Antassan Kween genaamd, verbonden is. Het is door deze gaffelvormige verdeeling, dat een stuk land in eenen langwerpigen driehoek, van alle zijden door rivierwater bespoeld, tot een eiland gevormd wordt, dat den naam draagt van Poeloe Tatas (*). In den oostelijken binnenhoek van dit eilandje, dáár, waar de vereeniging plaats vindt, tussehen de Antassan Kween en de

(*) Letterlijk: doorbroken eiland, van *tatas* of *tetas* تتس, doorbreken, een' doortogt banen; denkelijk zoo genaamd wegens de *Antassan's*, die langs en midden door hetzelve heenloopen. Zie omtrent het woord *antassan* bl. 342.

Soengi Tatas of Martapoera, gelijk deze rivier hooger op genoemd wordt, ligt de hoofdplaats Bandjar of Banjermasing. Het onbeduidende fort, de woning van den militairen Commandant en die der burgerlijke ambtenaren, het hospitaal, de gouvernements-pakhuizen en het tolhuis, bevinden zich alle op het eiland Tatas, langs den regter oever der rivier van dien naam; terwijl daar tegenover, op haren linker oever, de Chinesche wijk, eene woning van den regerenden Sultan en eene van zijnen oudsten broeder, den Pangêran Mangkô Boêmi of Rijksbestuurder, benevens die van een aantal geringere inlanders gelegen zijn. De Antassan Kween vormt de grensscheiding tusschen het gebied van het Gouvernement en dat des Sultans, wordende de bewoners ter oostzijde van dit natuurlijke kanaal, als onderdanen van dien vorst beschouwd, terwijl de gehuchten ter westzijde van hetzelve, alsmede die langs de beide boorden der rivier Tatas, van Banjermasing af benedenwaarts, tot aan hare uitwatering in de Baritto, bij de Schans van Tuyll, op Nederlandsch grondgebied staan.

Banjermasing is zeer arm aan landwegen. Het bezit er slechts een' enkelen, langs den westelijken of regter oever der Soengi Tatas, van het gouvernements-tolhuis of den zoogenaamden »Boom," tot aan de woning van den Resident loopende; hij is door kunst opgehoogd en kan ten allen tijde droogvoets begaan worden. Buiten dezen vindt men op Poeloe Tatas nog eenige, minder tegen overstrooming beveiligde paden. Een van hen, den militairen weg genaamd, leidt van achter het fort, langs een kanaal, Antassan Besar geheeten, dwars door het eiland, tot aan den oeverkant der Barittó, omstreeks ter hoogte van Poeloe Kambang, hetwelk in laatstgenoemde rivier ligt. Hier stond voorheen de sterkte Prins Frederik, die thans ingetrokken en zelfs geslecht is. Men vindt te dier plaatse en in de nabijheid, niet ver van de westelijke uitmonding der Antassan Kween, nog enkele fondamenten, steenen en stukken van dakpannen, als overblijfselen van de daar gestaan hebbende gebouwen en, volgens het zeggen der inboorlingen, zal men soortgelijke overblijfselen ook aan de noordzijde van gemeld kanaal, op geringen afstand van het tolhuis des Sultans, aantreffen. Of veelligt die bouwvallen dagteekenen van het verblijf der Portugezen in het laatst der zeventiende-, of wel van de vestiging der Engelschen in het begin der achttiende eeuw, hebben wij niet kunnen opsporen.

Banjermasing levert voor hem, die nooit eene stad of dorp als op het water drijvende, gezien heeft, een zeer vreemd schouwspel op. Het land is aan weêrszijden der rivier zoo laag, dat het dagelijks, bij het rijzen van den zeevloed, overstroomd wordt. Dit is de reden, dat alle langs den wal staande woningen, twee of drie voeten boven den moerassigen grond, op palen rusten, en meestal terzelfder hoogte, door middel van smalle houten gangen, bij wijze van bruggen, met elkander onderling of wel alleen met den oever in verbinding staan. Niet weinige huizen echter, vooral van de Chinesche handelaren, staan op *rákit's* of houtvlotten in de rivier: eene woonwijze, die zoowel het gemeenschappelijk verkeer begunstigt, als zindelijk, koel en gezond is. De vlotten bestaan uit zware boomstammen of balken, welke met bamboesriet en bindrotting aan elkander verbonden, en door gevlochten rottingtouw, hetzij aan den oever, hetzij aan eenige sterke heipalen bevestigd zijn. Zij rijzen en dalen met den stand van het water, en staan veelal door kleine drijvende bruggen met een' der wallen in gemeenschap. Somwijlen ook liggen zij geheel vrij, en men gaat en komt alsdan met kleine inlandsche roeischuitjes, gewoonlijk praauwen of praauwtjes genoemd (van het Maleische woord ڤرهو *prahoe*, dat een

vaartuig in het algemeen beteekent). De meeste handelsartikelen vindt men op de råkit's uitgestald; andere koopwaren, inzonderheid mondbehoeften, worden in praauwtjes aangeboden. Deze ligte bootjes, uit dunne planken van ijzerhout, of uit eenen enkelen uitgehoolden boomstam bestaande, worden gewoonlijk slechts door één', zelden door twee of meer personen, dikwerf vrouwen, met eene korte pagaai of roeispaan voortgestuwd, en men ziet ze onophoudelijk, inzonderheid op de marktdagen, langs de rivier heen en weder zweven. Sommigen dienen alleen tot het overzetten van menschen; anderen zijn als vlottende kramen, met lijnwaden, sitsen en andere kleedingstoffen, raauwe of reeds toebereide eetwaren, rijst, bataten, groenten en vruchten, hoenders, eijeren, visch of vleesch en dergelijken overvloediglijk beladen. Met één woord, de geheele oppervlakte der rivier strekt tot algemeene marktplaats; zij is schier het middelpunt van alle menschelijk verkeer, daar er geene andere gemeenschap te land bestaat, dan de weinige voetpaden op het eilandje Tatas.

Het zal wel overbodig zijn aan te merken, dat men te Banjermasing noch rijtuigen, noch paarden vindt; de eenige nuttige huisdieren aldaar, zijn hoofdzakelijk varkens, geiten, honden, ganzen, eenden en hoenders. Nu en dan evenwel worden door de Chinesche slagters ook buffels en runderen gedood, die echter van elders, uit de meer hooge en grasrijke Lawut- en Sultans-landen afkomstig zijn en tot dat doel worden aangevoerd. De naaste omstreken van Banjermasing en de kustlanden ten westen van daar, zijn te laag, te zeer aan overstrooming van zeewater blootgesteld en door de houtbosschen of het harde riet, waarmede zij bedekt zijn, te arm aan voedzaam gras, dan dat groote herkaauwende dieren aldaar zouden kunnen worden aangefokt.

De huizen der inlanders en der Chinezen, zoo op den wal, als op de houtvlotten in de rivier, bestaan gewoonlijk uit een geraamte van heele of tot sparren gespletene stammen van den nibongpalm (*) en uit latten van bamboesriet. De wanden zijn bekleed met *kádjang* (†) van den nipapalm, en het dak is met *átap* (§) van denzelfden palm gedekt. De talrijke palen, waarop de huizen aan den wal doorgaans rusten, bestaan uit heele stukken van den nibongstam, vermits het hoornachtig harde buitenhout van dezen palm, gelijk reeds Rumphius aanmerkt, eene der beste en duurzaamste van alle houtsoorten is. — De gouvernements-gebouwen te Banjermasing zijn daarentegen van steenen, planken of bamboes, en bezitten gedeeltelijk pannen-daken of dezulke, die uit dakleivormige plankjes (sirappen) van ijzerhout zijn zamengesteld. Het zoogenaamde fort, ten naastenbij in het midden tusschen het tol- en het residentiehuis gelegen, is omgeven van eene hooge palissadéring van nibongstammen, die in 1825 werd opgerigt, toen de muitelingen van de Pekoempai (het middelgedeelte der rivier Doeson), de hoofdplaats met eenen aanval bedreigden. Vroeger bestond er eene, met ijzerhouten palen omheinde versterking, binnen welke, behalve de gebouwen voor het garnizoen, ook de pakhuizen en de woningen van de civiele ambtenaren

(*) Oncosperma filamentosum, Bl. *Póhon nibóng* wordt deze palm door de Maleijers genoemd.

(†) Matten, vervaardigd uit aan elkander gehechte bladen van verschillende palmsoorten — het meest van de Nipa fruticans — om tot beschutting tegen de hitte der zon, tegen regen en wind te worden gebezigd, niet alleen in woningen, maar vooral op vaartuigen.

(§) Dekbladen, hetzij van verschillende palmsoorten, hetzij van lang gras (*Alang-alang*). Deze bladen of halmen worden aan een' zes of zeven voet langen stok van bamboesriet geregen en dienen ter bedekking der woningen.

der Compagnie gelegen waren. Naardien men de ongezondheid binnen die afgeslotene ruimte hoofdzakelijk aan de ijzerhouten palissadéring toeschreef, werd zij later weggenomen. De tegenwoordige verschansing, onder den naam van »fort Tatas" bekend, bevat alleen het kantoor van den Resident, benevens de gouvernements-kas, eene officierswoning, de kazerne en het kruidmagazijn. Deze gebouwen zijn grootendeels uit granietsteen opgetrokken, naar men ons zeide, van het eiland Bangka afkomstig. Een Kapitein, met een drietal Luitenants onder zijne bevelen, heeft het commando over de geringe krijgsmagt te Banjermasing en van de drie andere sterkten (te Marabahan, Taboeniauw en der Schans van Tuyll) in de zuidelijke gedeelten van Borneo.

De bevolking van Banjermasing, met inbegrip van die langs de Antassan Kween en elders op het eilandje Tatas, wordt tegenwoordig geschat op ongeveer vijftienhonderd Chinezen en hunne afstammelingen, en omtrent vierduizend inlanders, zoo Mohammedanen als heidensche Dajakkers. Vele van hen en vooral der Chinezen, leven van den handel, dien zij eensdeels met de bevolking der Sultanslanden en met die der Doeson en der zoogenaamde kleine Dajak (Soengi Bejadjoe of Poeloe-petak), anderdeels met de van elders te Banjermasing aankomende padoewakan's, jonken en schepen onderhouden. Sommige bewoners leggen zich eeniglijk op den in- en verkoop van levensmiddelen toe; anderen varen met hunne roeischuitjes personen de rivier op en af; wederom anderen zijn duikers en zoeken op den bodem der rivier naar voorwerpen van waarde, die aan de menigte van rondvarenden ligtelijk ontvallen of bij het kantelen van een bootje vaak in de diepte wegzinken; terwijl de overigen in hun onderhoud pogen te voorzien door de vischvangst, door het telen van rijst, vruchten en groenten, door het fokken van varkens, eenden of hoenders, door het kappen van nibongboomen, het snijden van bindrotting en nipa-bladen, het verzamelen van boomharsen (*dámar*) en van verschillende reuk- of verfstof bevattende houten (*kájoe gároe* of Lignum aloes, *kájoe sintok*, *kájoe sapang* enzv.), het zoeken naar stofgoud, het vlechten van matten, mandjes en hoeden, en dergelijken meer. In een land, door de natuur met zoo velerlei nuttige en kostbare voortbrengselen bedeeld, behoeft het den mensch in geenen deele aan een ruim bestaan te ontbreken, indien hij slechts de moeite wil nemen, de talrijke hulpbronnen, die het daartoe bezit, op te sporen en, haar gevonden hebbende, daaruit te putten. De even schrandere als nijvere Chinezen weten er zeer wel partij van te trekken; en die hunner, welke over een matig kapitaal kunnen beschikken en dit in den handel steken, worden meestal in korten tijd vermogende lieden. Men heeft ons verzekerd, dat de handelaren dier natie hunnen geldschieters gaarne eene rente van twintig tot vijf-en-twintig ten honderd betalen. Het is niet te berekenen, tot welke hoogte het vertier zoude kunnen worden opgevoerd, en welke onnoemelijke voordeelen aan Nederland zouden toevloeijen, indien de zoo vruchtbare binnenlanden van het zuidelijk gedeelte van Borneo meer bevolkt waren, of wanneer het ooit mogt gebeuren, dat zich eene genoegzame menigte Europesche kolonisten daar vestigde en aan den grond de schatten ontwoekerde, welke hij van nature reeds zoo overvloediglijk bezit en door eene gepaste bewerking in staat is op te leveren.

De voornaamste artikelen, welke te Banjermasing worden uitgevoerd, bestaan in: stofgoud, diamanten, eetbare vogelnesten, bijenwas, bindrotting, rotting- en andere matten, kadjang, witte en bruine damar, drakenbloed, zwarte peper, aloë- en andere houtsoorten tot wierook, geneesmiddelen of

verfstoffen dienende; verschillende droogerijen, gedroogden visch en hertenvleesch, alsmede in horens en pooten van herten en meer andere, minder geachte voorwerpen. Ingevoerd worden voornamelijk: lijnwaden en sitsen, gambir, Chineesch aardewerk, tabak, zout, koperdraad en allerlei kramerijen van metaal, glas en porselein. De in- en uitgaande regten, bij het tolkantoor te Banjermasing, bedragen gemiddeld *f* 50,000 's jaars.

Tijdens onze aankomst te Banjermasing, in de eerste dagen van augustus 1836, dus in de drooge of oost-moeson, was het klimaat gedurende den dag zeer warm en droog, en des nachts vrij koel. In den vroegen ochtend zagen wij ons meestal in een' dikken, onaangenaam vochtigen nevel gehuld, die eerst tegen acht of negen ure des voormiddags optrok. De honderddeelige thermometer teekende met zonsopgang gewoonlijk 20°—20°5, omstreeks een uur later 21°5, tegen den middag 30°5, omtrent twee ure na den middag, zijnde het heetste tijdstip van den geheelen dag, 32°, somtijds eenige tienden minder, somtijds ook wel iets meer, en met het vallen van den avond, tegen zes ure, gemiddeld 28°5—29°. — Met volle maan liep de stroom, door den vloed der zee te weeg gebragt, van één ure na middernacht tot ruim één ure na den middag op-, het overige gedeelte van het etmaal afwaarts. De invloed van het watergetijde, die zich tot ver boven Banjermasing uitstrekt, vertoont doorgaans slechts eenmaal in de vier-en-twintig uren eenen geregelden op- en afloop; doch, volgens het zeggen der inlanders, neemt men somwijlen nog zoogenaamde doode getijen waar, die gedurende weinige uren alleen eenig wassen en dalen van het water der rivier veroorzaken. — Wij zijn, door middel van het rijzende water, met de schooner Anadyomene, bij helderen maneschijn, in drie uren tijds, van de Schans van Tuyll, aan den mond der Soengi Tatas, tot tegenover het fort van Banjermasing deze rivier opgevaren.

De groote rivier van Banjer, en ook de kleine (S. Tatas), aan wier boorden de hoofdplaats ligt, bezitten genoegzame diepte — zoo als op onze bijgevoegde kaart is aangeteekend — om voor groote schepen bevaarbaar te zijn. Dit is echter geenszins het geval met de modderbank, welke dwars voor den mond der groote rivier is gelegen, en waarop bij laag water slechts één vadem, en bij hoogen stand niet veel meer dan twee vademen water staan. Eenigzins groote schepen blijven er soms weken lang op vastzitten en kunnen niet, dan na veel arbeids, met behulp van werpankers en dreggen, langzaam door den weeken slijkgrond der bank heengeraken. Aan weêrszijden van deze moeijelijke plaats is de zee nog ondieper en de grond gedeeltelijk zandig en hard. De groote Banjer-rivier is aan haren mond ten naastenbij ééne en drievierde zeemijl (60 = 1 graad) of omtrent 3240 meters breed, maar wordt naar binnen toe veel naauwer. Hare oevers zijn in dit benedenste gedeelte zeer laag, moerassig, en digt begroeid met nipa-palmen, Crinum, Sonneratiae en struiken. Bij het opvaren zagen wij vele kleine roeischuiten langs de kanten, op sommige waarvan lage hutjes van kadjang stonden, welke dikwerf maanden lang aan kleine gezinnen ter woon verstrekken. De inlanders houden zich daar meest bezig met het snijden van nipa-bladen en het visschen. Buitendien valt er weinig van eenige waarde in deze waterrijke en ontoegankelijke wildernissen te halen. — De neusaap (Semnopithecus nasicus) is er een der gemeenste Zoogdieren, op welken echter alleen de heidensche Dajakkers, ten wille van zijn vleesch, doch nooit de Mohammedaansche inlanders jagt maken. Het water der rivier is voor het overige niet

slechts rijk aan smakelijken visch, maar vooral ook aan gevaarlijke krokodillen van het gewone tweelijstige en het stompkoppige ras (Crocodilus biporeatus en raninus). Uit de klasse der Visschen zijn ons te Banjermasing dikwerf onderscheidene soorten van het geslacht Ophiocephalus te koop aangeboden, waarvan jaarlijks honderd-duizendtallen versch genuttigd, doch meer nog gedroogd en naar elders uitgevoerd worden; voorts Toxotes jaculator, welke gebraden, zacht, sappig en uitmuntend van smaak is; de minder als spijs geachte, doch door de bijzonderheid, dat hij lage boomen beklimt, eene zekere vermaardheid erlangd hebbende Anabas scandens, en meer andere zoet- en zoutwatervisschen. Ook van eene waterslang, Aerochordus javanicus, welke de inlanders bij het visschen in de rivier Tatas magtig waren geworden, zijn ons verscheidene voorwerpen levend aangebragt. Bij een groot voorwerp, ter lengte van omstreeks zes voet, nam ik des middags te vier ure, nadat het reeds van des ochtends tien ure af, in krachtigen wijngeest had gelegen, nog eene sterke beweging der buikspieren en eene grootere prikkelbaarheid waar, dan mij ooit in die mate bij eenige andere slangensoort was voorgekomen.

Wij besluiten dit hoofdstuk van ons reisverhaal met de aanmerking, dat de veelal in groepen vereenigd staande inlandsche huizen langs de boorden der rivier Tatas, beneden Banjermasing, alsmede die langs de Antassan Kween, als zoo vele afzonderlijke gehuchten, met verschillende namen door de inboorlingen bestempeld worden. In de nabijheid der hoofdplaats vindt men voorts, aan den regter oever der Soengi Tatas, eene plek gronds, die kunstig opgehoogd en onder den naam van *Benting láma*, d. i. oude schans, bekend is. Aldaar stond voorheen eenig geschut van den Sultan, dat ter verdediging van een' ijzeren ketting strekte, welke op die hoogte over de rivier was uitgespannen. Dit en eenige andere gedeelten opgehoogden grond te Banjermasing, alsook eene plek aan de regter zijde der uitmonding van de rivier Tatas, waarop de Schans van Tuyll staat, zijn de eenige verhevenheden, die niet dagelijks aan de overstrooming van het zouten vloedwater zijn blootgesteld. De Schans van Tuyll, welke den mond der rivier Tatas en de vaart op de groote rivier Baritto, doch deze slechts gebrekkig, beschermt, bezit aarden wallen van eenige stukken geschut voorzien, terwijl een Europeesch onderofficier daar gewoonlijk bevel voert.

II.

Reis van Banjermasing naar het binnenland, langs de Soengi Doeson, en over deze rivier terug naar de Soengi Bejadjoe.

De groote rivier van Banjermasing draagt in onderscheidene gedeelten van haren loop verschillende namen. In het benedengedeelte, van hare uitwatering in zee tot aan de Kampong Pekoempai of het fort Marabahan, geven haar de inlanders gewoonlijk de namen Soengi Bandjar of Soengi Baritto; boven het fort Marabahan tot omstreeks de Dano Babai, wordt zij Soengi Pekoempai (*) genoemd;

(*) Naar eene soort van hoog, rietachtig gras, hetwelk dien naam draagt, en dat vooral veel in die streken, langs de oevers, in het water groeit.

terwijl zij boven de Dano Babai, tot nabij de Soengi Tohop, meer bepaaldelijk den naam van Soengi Doeson (*) draagt, en eindelijk boven laatstgemeld punt, waar zij eene meer westelijke hoofdrigting aanneemt, onder dien van Soengi Moeroeng bekend is. De naam van Doeson wordt echter bij de bewoners van Banjermasing en omstreken het meest gehoord, en door de Europesche ambtenaren gewoonlijk op de geheele rivier toegepast, welke gewoonte dan ook door ons zal worden opgevolgd.

Gelijk men op onze algemeene kaart vindt aangeduid, ontspringt deze aanzienlijke rivier uit het gebergte benoorden de evennachtslijn. Zij stroomt aanvankelijk oostwaarts, door en langs eene bergachtige streek; maar neemt vervolgens eene zuidelijke rigting, door een grootendeels geheel vlak en laag land. De plaats van haren oorsprong is nog niet naauwkeurig bekend, en daarom ook de juiste uitgestrektheid van haren bovenloop nog allezins onzeker. Haar middenloop mag men rekenen te beginnen, waar de Soengi Djoloi zich met de Soengi Moeroeng vereenigt, en hare hoedanigheid van bergstroom, te gelijk met de hooger aanwezige watervallen, is verloren gegaan: dus bij den Rieam Boenot, op omtrent 0°16′ N. breedte en 114° lengte beoosten Greenwich, van waar hij zich vervolgens tot bij de laatste oeverhoogte der Soengi Doeson, of den Goenong Rantauw, op ongeveer 0°47′ Z. breedte uitstrekt. Haar geheele middenloop, zonder de kronkelingen mede te rekenen, zal derhalve ongeveer dertig geographische mijlen lengte, en haar benedenloop, van den Goenong Rantauw tot aan zee, ruim veertig geographische mijlen (linia recta) bedragen. In het laatste derde gedeelte van deze lengte, splitst zich de rivier in twee armen, onder den naam van Kwâla (†) Andjâman bekend. Deze naam komt bepaaldelijk den noorder mond van den westelijken, kleineren riviertak toe, welke tak Soengi Bejadjoe, ook wel Soengi Poeloe-petak, en door de Europeanen meer algemeen Dajak-kitjil of kleine Dajak, genoemd wordt. De Soengi Bejadjoe, na eenen zuid-westelijken loop van ongeveer acht geographische mijlen, vliet met de uit het noorden komende Soengi Kapoeas te zamen, en beide wateren stroomen alsdan, onder den naam van Soengi Moeroeng, ruim vijf geographische mijlen bewesten de groote Banjer-rivier, vereenigd in zee. Kleinere waterstraten, gelijk de Soengi Makatip en Soengi Mandangai, verbinden daarenboven, eenige mijlen hooger, de Doeson met de Soengi Kapoeas en de Soengi Bejadjoe, terwijl een natuurlijk kanaal, Antassan Besar, de Soengi Moeroeng met het benedengedeelte der Soengi Kahajan of groote Dajak (Dajak-besar) vereenigt. Door deze vertakking van verschillende rivierarmen en kanalen, ontstaat een vrij uitgestrekt deltaland, hetwelk dagelijks bij hoog getij overstroomd wordt, en buitendien door de groote, uit de binnenlanden afgevoerde watermassa, gedurende de west-moeson, onophoudelijk, doch langzaam, aan verandering onderhevig is.

De mond der rivier Banjer of Doeson is aanmerkelijk wijder dan de monden der westelijk van haar gelegene Soengi Moeroeng (kleine Dajak) en Soengi Kahajan (groote Dajak), welke ongeveer een derde van eene geographische mijl breed mogen zijn. Deze drie groote rivieren stroomen door het deltaland,

(*) *Doeson* beteekent oorspronkelijk een dorp, zijnde die naam aan de gemelde rivierstreek gegeven, omdat de meeste en volkrijkste dorpen, met welke de Mohammedaansche en Chinesche kooplieden van Banjermasing vrij veel handel drijven, in haar gelegen zijn.

(†) كوال *kwâla* of *koewâla*, beteekent, in het algemeen, mond eener rivier.

over vrij diepe beddingen, van 3 of 4, tot 7 of 8 vademen wisselend; maar op geringen afstand buiten hare monden, zijn alle drie, door min of meer opgehoogde en breede modderbanken in de zee, voor groote schepen ongenaakbaar: een natuurlijk gevolg van de groote hoeveelheid fijne aarddeeltjes, welke door de, van tijd tot tijd hoog gezwollen en alsdan ver buiten hare oevers tredende rivieren, uit de binnenlanden worden afgevoerd en, door de terugwerkende kracht van den vloed der zee, nabij hare mondingen opgehouden, aldaar als een bruin, taai slijk bezinken. Wij hebben het gewone peil op de bank voor den mond der Banjer-rivier, bij laag en hoog water, bereids opgegeven, en daarbij met een enkel woord de moeijelijkheden aangestipt, waarmede de schepen, wier diepgang meer dan twaalf of veertien voet bedraagt, dikwerf te worstelen hebben. Gelukkig echter is de zee in die wijde bogt, vooral gedurende de oost-moeson, meestal zeer kalm.

Ongeveer anderhalve geographische mijl binnen den mond der groote Banjer-rivier liggen, midden in den stroom, vier kleine en lage eilandjes, van welke het grootste den naam van Poeloe Kagêt (*) draagt. Poeloe Kagêt is het noordelijkste der vier. Eene geogr. mijl verder vindt men een ander, soortgelijk, van lieverlede door aanspoeling van aard- en plantaehtige zelfstandigheden ontstaan en reeds geheel bewassen rivier-eilandje, Poeloe Tambang (†) genaamd; en tegenover dit, aan den linker of oostelijken oever der groote rivier, vereenigt zich met deze, de aan de westzijde van het Ratoes-gebergte ontspringende en langs de hoofdplaatsen Martapoera en Banjermasing heenstroomende Soengi Tatas of de zoogenaamde kleine Banjer-rivier.

De Soengi Doeson ontvangt verreweg haar' meesten toevoer uit de oostelijke streken. Aan den westkant storten zich wel eene menigte kleine rivieren en kreken in haar; doch aan de oostzijde wordt zij niet alleen door het water van zeer vele kleine, maar ook van vier of vijf vrij groote rivieren gevoed, van welke de Soengi Nagara, die hooger den naam van Soengi Babierik aanneemt, de aanzienlijkste is. Na deze, verdienen de Soengi Tewej, de Soengi Ajo, Karauw en Pattai, benevens de bovengenoemde Soengi Tatas of Soengi Martapoera, gelijk ze bij het dorp van laatstgemelden naam heet, vermeld te worden. De Soengi Nagara heeft hare breede mondopening tegenover het fort Marabahan (Moewâra-bahan). Bij dit fort neemt men dagelijks een even geregeld op- en afloopen van het water, door vloed- en rivierstroomingen, waar, als bij de hoofdplaats Banjermasing, in de Soengi Tatas. In de Soengi Doeson strekt zich de vloedwerking, gedurende de oost-moeson, ongeveer 25 geogr. mijlen (linea recta) landwaarts, dat is tot bij of een weinig boven de Kampong Makatip, uit; doch ten tijde van het hooge water, in de west-moeson, wordt de oplooping van den vloed naauwelijks tot bij de Kampong Kwâla-pattai waargenomen. Boven deze dorpen, tot bij de eerste berghoogte, den Goenong Rantauw, vindt men aan weêrszijden der Soengi Doeson, een aantal meren, onder welke de Dano Babai het grootste en fraaiste is. Soortgelijke meren worden ook langs de beide oeverkanten, in de hoogere streken van den benedenloop der Soengi Kapoeas en Soengi Kahajan aangetroffen. Deze meren

(*) Zooveel als eiland, dat verschrikt of verrast; waarschijnlijk de schepelingen, die de rivier opvaren.

(†) *Tambang* beteekent: overvaren, zijnde deze naam vermoedelijk aan dit eilandje gegeven, dewijl men bij hetzelve, uit de groote rivier naar den mond der Soengi Tatas overvaart, om naar Banjermasing te komen.

(*Dano's*), wier gedaante, ofschoon meestal zeer langwerpig, toch even onregelmatig is, als hunne grootte en diepte verschillend, en wier lengte-as meestal parallel met de naaste rivierbedding loopt, mogen hun aanwezen gedeeltelijk aan eene inzakking van den grond te danken hebben, doch zijn vele baarblijkelijk ook gevormd door eene langzame uitholing en wegspoeling van denzelven, ten tijde der hooge waterstanden en de daarmede gepaard gaande uitgestrekte overstroomingen van geheel het omliggende land. In dat waterrijke tijdperk ontstaan niet zelden nieuwe *Antassan's* (*) of natuurlijke kanalen, gevolgen der pogingen van den vloed om zich bij de groote kronkelingen der rivier, nieuwe en meer regtloopende beddingen te formeren; terwijl op andere plaatsen wederom oude Antassan's geheel of gedeeltelijk verslijkt worden. Indien zoodanige verslijking of verstopping in het lagere gedeelte van een kanaal plaats vindt, dan ontstaat alligt, door het gestadig hooger instroomende water, van lieverlede eene verwijding, die ten leste, bij toenemende grootte, de gedaante van een meir erlangt. Hieruit is, ten opzigte der vermoedelijke vorming, af te leiden, dat de Antassan's in een naauw verband staan met de langwerpig komvormige meren. Wanneer men deze en andere verschijnselen: als het ontstaan van kleine eilandjes in de lagere gedeelten dezer Borneosche stroomen; de gestadige ophooging en uitzetting van het deltaland, door den aanvoer van fijne aarddeeltjes uit de binnenlanden, en dergelijken meer, in aanmerking neemt, en men daarbij het oog vestigt op den uitgestrekten loop dier stroomen, inzonderheid van de Doeson, door eene landstreek, die slechts weinige ellen boven het zeevlak verheven is, dan laat het zich gemakkelijk denken, dat in de beneden-helft, bepaaldelijk door het moerassige deltaland, het water dezer rivieren slechts eene geringe stroomkracht en snelheid moet bezitten, vooral bij den lagen stand, gedurende de drooge moeson. — Na deze korte, algemeene potamographische beschouwing, gaan wij tot ons reisverhaal langs de Doeson over.

Wij verlieten den 20[sten] augustus 1836 Banjermasing. Elk onzer — D[r]. P. W. Korthals, D[r]. L. Horner en Schrijver dezes — had een afzonderlijk vaartuig ter zijner beschikking, van die soort, waarmede de Mohammedaansche inlanders en de Chinezen daar gewoonlijk den handel met de binnenlanden drijven. Deze vaartuigen, in het Maleisch *Prahoe pandjang sambong* (†) geheeten, zijn 30—40 voet lang, aan den vóór- en achtersteven scherp en van eene, min of meer hoog, stijgende punt voorzien; zij hebben eene kleine, scherpe kiel, door een klein bootje gevormd, waarop ter weêrszijden smalle ijzerhouten planken, door middel van houten pennen aan elkaar gehecht, eenige voeten hoog zijn opgetimmerd. Deze praauwen worden door een acht- of tiental, in de voorste helft gezeten roeijers, met lange riemen voortgestuwd, terwijl de stuurman aan het achtereinde zooveel hooger is geplaatst, dat hij over het kadjang-dak des vaartuigs kan heenzien. In de achterhelft der praauw bevindt zich een klein afgeschoten vertrekje, ten verblijve des eigenaars en tevens tot berging der voornaamste goederen: want het vaartuig strekt hem en de geheele bemanning, dag en nacht, gedurende de

(*) Vermoedelijk eene klankvervorming van het Maleische woord *tatâs-an* تتاسن, eene doorbraak, bres. Zie ook pag. 334, noot. Somwijlen worden deze natuurlijke kanalen door de inlanders ook wel *Troes-an* genoemd, dat eene gracht of naauwen doortogt van het water beteekent (van *troes* ترس, regtdoor, ter verkorting van den afstand).

(†) Letterlijk: lang, zamengevoegd vaartuig. Wij hebben zulk eene koopmans-praauw op Pl. 53, bij het Dajaksche gehucht Palangai, doen afbeelden.

reis ter woning. Behalve zulk eene praauw, ter grootte van bijna twee *kojân's* (*), had elk onzer nog een' *Djoekoeng* bij zich, zijnde eene kleine boot of kano, van een uitgehoold stuk boomstam eener ligte houtsoort vervaardigd. Zulk een Djoekoeng was voor ons van hetzelfde nut, als de sloep voor het schip: zij maakten het verkeer met het oeverland gemakkelijker en werden tevens gebruikt om eenige onzer Javaansche bedienden, jagers, insektenvangers en plantenzoekers, steeds digt langs de rivierzoomen te voeren, ten einde te verzamelen, wat zich van belang aan hen opdeed. Wij hadden er menig nieuw of zeldzaam voorwerp aan te danken, hetwelk ons anders ligtelijk zoude ontgaan zijn.

Aldus uitgerust en met twee-en-veertig koppen aan boord, waaronder vele Dajakkers, ondernamen wij, in den vroegen morgen van den gemelden dag, de reis naar de binnenlanden, langs de rivier Doeson. Wij vertrokken met hoog getij van Banjermasing, de eenige mogelijkheid om de Antassan Kween te kunnen dóórkomen, daar dit ondiep en eng kanaal, gedurende de eb te weinig water bevat voor groote praauwen, gelijk de onze waren. Aan de beide uiteinden van dien doortogt staat ter weêrszijden schier huis aan huis; doch het middelgedeelte daarentegen is weinig bewoond. Aan de oostzijde ziet men de graven der drie eerste Mohammedaansche Sultans van Banjermasing; terwijl de acht latere regenten van dit Rijk, bij het dorp Kârang-intan, aan den regter oever der rivier van dien naam, hunne laatste rustplaats erlangden. De vorstelijke graven in de Antassan Kween worden bij de Mohammedaansche bevolking hoog in eere gehouden, en vaak ontvangen zij hare offeranden. Aan het noordereinde van dit kanaal ligt een tolhuis van den Sultan, waar van sommige voortbrengselen, uit het gebied van dien vorst, en meerendeels uit de rivier van Nagara, afkomstig, zeker vast uitgaand regt moet betaald worden, wanneer zoodanige goederen naar Banjermasing ter markt worden gebragt. Wij hebben reeds vroeger vermeld, dat de grensscheiding tusschen de gouvernementslanden en die van den Sultan, door de Antassan Kween gevormd wordt en van daar, verder opwaarts, tot bij de Soengi Paminggir, door den linker oever der Soengi Baritto of Doeson. Langs deze grenslijn, die eene lengte van ongeveer zestien geographische mijlen beslaat, behooren de oostelijke streken tot het rijk van den Sultan, de westelijke tot de Nederlandsche bezittingen.

Niet ver benoorden den uitgang van de Antassan Kween ligt, in de groote Banjer-rivier, het lage eilandje Kambang (†); en van daar opwaarts, ontmoet men achtervolgens, telkenmale op den afstand van ongeveer één uur roeijens, nog drie soortgelijke langwerpige eilandjes: Poeloe Halalak, Poeloe Soengi-loempa of Poeloe Serapat en Poeloe Andjer geheeten. Het eerste dezer drie, dat zijnen naam aan eene zijrivier ontleent, welke oostelijk tegenover hem in de Doeson uitstroomt, bevat eenige rijstvelden en een klein getal armoedige woningen. Bij den mond der Soengi Halalak ligt het vrij aanzienlijk dorp van dien naam. Ter hoogte van schier een' dag opvarens, verdeelt zich deze rijrivier in twee armen, van welke de een, in noord-oostelijke rigting, eene moerassige streek doorsnijdt en bij hoogen waterstand, met kano's, tot in de nabijheid van Margasari, aan de Nagara-rivier, te bevaren zoude

---

(*) Zie de verklarende noot van pag. 69, alwaar echter in regel 2 van onderen, door eene misstelling, 6000, in plaats van 5000 staat.

(†) *Kambang* beteekent: drijven, vlotten.

zijn, terwijl men langs den anderen arm, oostwaarts, tot op een' dag reizens van Martaraman kan komen.— Boven Poeloe Halalak begint het lage land, aan weêrskanten der Soengi Doeson, een weliger, met struiken en boomen begroeid aanzien te verkrijgen, en deze wildernissen worden niet zelden afgewisseld door opene plekken gronds, welke oude of nieuwe *ládang's* (*) aanduiden. Dikwerf bespeurt men, al opvarende, de mondopeningen van kleine rivieren en spruiten, langs wier boorden gewoonlijk eenige inlandsche woningen verspreid staan. Het eilandje Serapat of Poeloe Soengi-loempa, aldus geheeten naar eene kleine rivier, welke niet ver van daar, aan den westkant in de Doeson valt, zoude, volgens het zeggen van een' bejaarden en schranderen Banjerees, mij door den Heer Resident, tot Mandoor (opziener) over de roeijers mijner praauw, medegegeven, eerst sedert het begin dezer eeuw dagteekenen; de man verzekerde mij, dat hij zich de aanvankelijke vorming nog zeer goed wist te herinneren. Thans is dit eilandje reeds vrij digt van wild hout voorzien, vooral met eene in het oog loopende ranke en dun gekroonde boomsoort, *kájoe rampai* genaamd. Behalve een aantal gewone kapellen, eenige kleine insekten-etende vogels en twee troepen graauwe *Loetong's* (†), waren tot op die hoogte nog geene dieren door ons waargenomen; doch daarentegen hebben wij des te meer menschen gezien, die in kleine ijzerhouten schuitjes de Doeson op- en afvoeren. Dit verkeer te water is vooral tusschen Banjermasing en de Kampong Pekoempai zeer levendig; boven dit dorp echter, tot aan de Kwála Andjâman, neemt het reeds aanmerkelijk af, en boven den zoo even genoemden riviermond nog veel meer. Tegen 5 ure na den middag, bereikten wij de Kampong Bambangin, waar wij voor dien dag onzen togt besloten te staken. Wij bonden nu, en ook in het vervolg altijd, wanneer wij in de nabijheid eener bewoonde plaats nachtverblijf kozen, onze praauwen met touw van rottingriet aan stilliggende houtvlotten vast, hoedanige daar steeds digt aan den oever, hetzij met woonhuizen, hetzij slechts met badtenten er op, worden aangetroffen. Een gedeelte der, meest vrij armoedige huizen, waaruit het gemelde dorp bestaat, rust op dusdanige houtvlotten of râkit's. De overigen staan langs den linker oever der Doeson, doorgaans even als te Banjermasing, eenige voeten boven den grond, op talrijke kleine palen. Het dorpshoofd, een bejaard en, naar het scheen, goedaardig en godvruchtig man, deed zich, kort na onze aankomst, met den eenigzins zeldzamen, half Maleischen en half Arabischen, naam van Toewan Sarip (§) bij ons aanmelden. De kleeding en geheel het uitwendig voorkomen dezer dorpelingen, schenen het denkbeeld van behoeftigheid, dat het aanzien hunner slechte woningen aanvankelijk bij ons had opgewekt, te logenstraffen. Zij leven, gelijk de bewoners der naburige plaatsen, voornamelijk van den landbouw en de vischvangst, en sommige ook van den handel.

(*) Boschvelden op droogen grond, waarop rijst, moeskruiden en dergelijken gekweekt worden.

(†) Semnopithecus pruinosus. Ik noem dezen slankaap graauwe Loetong, omdat hij, zoowel wat zijne gedaante als levenswijze betreft, op Borneo en Sumatra, de plaats van den zwarten of eigenlijken Loetong van Java inneemt. De Banjerezen noemen den Semnop. pruinosus, *Hierangan*, de Bejadjoe-Dajakkers, *Boehis*, terwijl de Maleijers ter westkust van Sumatra hem met den naam *Tjingko* bestempelen. — De naam *Loetong* of *Loetoeng*, waaronder de Semnopithecus maurus algemeen op Java bekend is, schijnt afkomstig te zijn van het woord *lotong*, dat in de taal der bewoners van Sumbawa zwart beteekent. Ook de Boeginezen en Mandharezen van Celebes, en de bewoners van Boeton, duiden, volgens Raffles, de zwarte kleur met het woord *malotong* aan.

(§) Het laatste woord gewijzigd naar den tongval der inlanders, zijnde de oorspronkelijke Arabische spelling *sjarîf* (bij ons gewoonlijk *sherif* gespeld), hetwelk zooveel als edel of heilig beteekent. *Toewan* = heer, meester.

Den volgenden ochtend, klokslag 6 ure, verlieten wij de Kampong Bambangin en voeren dien dag de Doeson op, tot bij de Kampong Pekoempai of Marabahan, gelijk dit aanzienlijke dorp, door de Europeanen, naar het daarbij gelegen Nederlandsche fortje, veelal genoemd wordt. De oevers der Doeson bleven laag, doch de physiognomie van den plantengroei veranderde eenigzins, naarmate wij verder togen. De nipapalm en de rank getakte rampai-boomen werden allengs geheel vervangen door slingerende Calami, kromstammige Paritium-, Garcinia- en andere houtsoorten. Van tijd tot tijd zagen wij in de boomkroonen van die schier ontoegankelijke wildernissen een' troep neusapen (*) zich vermeijen, of wel eenen slapenden krokodil op eene kale plek van den oever liggen. De gehuchten, welke wij voorbijvoeren, bestonden doorgaans uit slechts weinige huizen, gedeeltelijk op vlottende rakit's gebouwd. In de nabijheid dier gehuchten was men gewoonlijk zeker, eenige met bananen en verschillende moeskruiden beplante tuinen en boschvelden voor de rijstteelt aan te treffen. Andere lâdang's lagen meer verwijderd en eenzaam, en de eigenaren hadden daar een zeer eenvoudig verblijf. De bewoners dezer streken, in de wandeling onder den algemeenen naam van *Orang Pekoempai* of Pekoempaijers bekend, zijn Mohammedanen, die, van oudsher aan dat gedeelte van de groote rivier gevestigd zijnde, daaraan hunnen naam ontleend hebben. Hunne taal verschilt, naar men zegt, evenzeer van die der Bejadjoe-Dajakkers als van die der Banjerezen, doch in andere opzigten stemmen zij met deze overeen. Vele van hen spreken intusschen de taal hunner naburen, met welke zij in gedurig verkeer zijn en zelfs zich niet zelden vermengen. Waarschijnlijk waren de Pekoempaijers oorspronkelijk Dajakkers van dien stam, waarvan nog heden een gedeelte, in de voorvaderlijke onwetendheid voortsleurende, als fetischdienaars, de hoogere gedeelten der Doeson bewoont. Vandaar ook, dat van alle volksstammen, in de zuidelijke landstreken van Borneo, de Pekoempaijers zich het meest in kleine maatschappijen of enkele, afzonderlijk levende familiën verdeeld en wijd en zijd verspreid hebben. Hun getalsterkte is uit dien hoofde niet wel te gissen, daar zij niet alleen van Banjermasing af, langs de geheele Doeson, tot bij het dorp Lontontoer, aan de uitmonding der Soengi Tewej, alsmede in de kleine Dajak of Soengi Bejadjoe, op rakit's wonende, gevonden worden, maar ter weêrszijden van den benedenloop der Doeson, ook aan de boorden van schier elk zijriviertje en aan elke afgelegene zoetwater spruit. Op zoodanige afgezonderde plaatsen brengen zij, vrij van alle verpligting jegens hunne hoofden en van deze vergeten, in stille onafhankelijkheid door, en leven daar van hetgeen hun de aarde en het water, ter vergoeding van een weinig arbeid en inspanning, mildelijk aanbieden.

Het aanzienlijkste dorp der Orang Pekoempai, is tegenwoordig de Kampong van dien naam, liggende aan den regter oever der Doeson, schuins tegenover den mond der Soengi Nagâra of Soengi Moewâra-Bâhan, zoo als deze breede zijstroom genoemd wordt. Dit dorp, dat eene aanmerkelijke lengte beslaat en ruim 2500 inwoners telt, dagteekent eerst van het jaar 1825. In het voorafgaande jaar, namelijk,

---

(*) Semnopitheeus nasieus. Deze, in volwassen' staat, door zijn eigenaardig vuilachtig geel-bruin en glad gezigt en zijnen sterk ontwikkelden neus, hoogst merkwaardige aap, heet bij de Banjerezen *Bakantan* en bij de Bejadjoe-Dajakkers *Bakâra*. De laatste beweren, dat zijn vleesch verre boven dat van andere apen, den Orang-oetan uitgezonderd, te achten zij, en dat men in zijne ingewanden dikwerf steenachtige ballen (zoogenaamde bezoarsteenen) vindt, die eene bijzondere geneeskracht bezitten.

was het dorpshoofd, Bakal (*) Kendet, van de Kampong Palokan, ongeveer één uur boven den mond en op den linker oever der Nagara-rivier, dus op des Sultans grondgebied gelegen, tegen dien vorst opgestaan, aan wien hij de verschuldigde schatting niet meer wilde betalen. De Sultan, hoe ook door deze weigering beleedigd en vertoornd, was onmagtig om dit weêrspannige opperhoofd tot zijn' pligt te brengen, en verzocht daartoe de hulp der Nederlandsche regering. Zij werd hem door den Resident verleend. Eene afdeeling Gouvernements-troepen, met een aantal gewapende inlanders versterkt, trokken, onder aanvoering van een' Kapitein en een' Luitenant, naar het middelerwijl, door opgeworpene aarden wallen en paalwerk verschanste dorp Palokan, hetwelk door hen, te water en te land, werd aangetast, vermeesterd en verwoest. Een gedeelte der ontvlugte bevolking vereenigde zich later onder een ander opperhoofd; en deze Bakal stichtte alstoen, aan de overzijde der Doeson, een nieuw dorp, hetwelk van lieverlede is toegenomen, en thans, ter eener zijde met Banjermasing, en ter andere met de hoogere streken der Nagara-rivier en van de Doeson, een' zeer levendigen handel drijft. Aan het boveneinde van dit dorp, door de bewoners eenvoudig Kampong Pekoempai (het dorp der Pekoempaijers) genoemd, werd vervolgens eene Nederlandsche sterkte opgerigt, in de wandeling »fort Marabahan" (†) geheeten. Deze sterkte vormt een' regelmatigen vierhoek, is van eene gracht omgeven, en als den sleutel te beschouwen van de vaart langs de Doeson- en der Nagara-rivier. Tijdens onze reis bestond de bemanning van dit fortje in een' tweeden Luitenant, twee Europesche korporaals en in vier-en-twintig Javaansche soldaten. De hoekbastions waren met vier lange achtponders gewapend. Niet ver van de sterkte woonde een Gouvernements Posthouder, belast met de civiele zaken, en vooral met het innen der hoofdgelden en der Transito-regten, welke van de, uit en naar de binnenlanden van het Nederlandsche gebied, doorgevoerd wordende koopgoederen geheven worden. Gemiddeld beloopen die heffingen omtrent *f* 2000 's maands. In het jaar 1834 bedroegen zij *f* 25901.72 cts., welke som hoofdzakelijk uit de navolgende inkomsten verkregen werd, als: 1.) Hoofdgelden van alle volwassene, mannelijke inlanders; 2.) Regten van stofgoud, ijzer, bindrotting, pagaaijen, damar, vogelnestjes, was, kleedjes, katoen, zout, welriekende houten, matten, houten schotels, kano's, rijst, drakenbloed, garen en touw van de plant *râmi* (§), sirih-doozen en wat dies meer zij.

Aan den overkant van het fort Marabahan ontwaart men den meer dan honderd meters wijden mond der Soengi Nagara, of ook wel Soengi Margasari genaamd. Deze, ver uit het N. N. O. komende en in de hoogere streken vrij sterk bevolkte rivier, is door de Leden der Natuurkundige Commissie niet bezocht; doch door den Overste von Henrici omstreeks vijf-en-twintig geographische mijlen opgevaren. Wij zullen de voornaamste bijzonderheden, uit het door hem gehouden dagboek, hier mededeelen.

(*) Of *Bakel*, en somwijlen met een voorzetsel *Penbakel* genoemd (Javaansch *Bĕkĕl*), is de titel van een opperhoofd van den tweeden rang, het beheer over een dorp of eenige bij elkaar liggende gehuchten hebbende.

(†) Zamengetrokken van Moewâra Bâhan, den naam der uitmonding van de Nagara-rivier, waaraan het tegenoverliggende fort den zijnen ontleent. *Moewâra* beteekent: uitmonding, uitwatering van eene rivier.

(§) Soort of soorten van het geslacht Boehmeria, uit wier schors, op vele Oost-Indische eilanden, eene fijne en zeer duurzame vezelstof bereid wordt, die, even als vlas en hennep, tot het weven van kleedingstoffen, het vervaardigen van touwwerk, netten en dergelijken gebezigd wordt. Zie, onder anderen, de Indische Bij, I. p. 401 en 482.

Wanneer men de Soengi Nagara, met eene roeischuit, ruim één uur is opgevaren — teekent gemelde officier aan — ziet men, ter regter zijde, niet ver van elkander, twee uitwateringen, die zich, eenigzins meer landwaarts af, in ééne bedding tot eene kleine rivier vereenigen, door de inboorlingen Soengi Palokan of Palaukan genoemd. Tusschen die twee kleine rivier-armen lag voorheen het aanzienlijke dorp van denzelfden naam, dat, in 1824, tegen den Sultan van Banjermasing in opstand kwam, doch, in het daarop volgende jaar, met behulp der Nederlandsche wapenen, hernomen en geheel vernield werd. De plaats, waar het eenmaal stond, is thans met gras en struiken begroeid. De oevers der Soengi Nagara zijn voor het overige, even als die der Doeson op gelijke geographische breedte, laag en vlak, vertoonen hier en daar opene plekken van oude en ook enkele van nieuwe lâdang's, achter welke zich vrij hooge bosschen verheffen, terwijl deze op andere plaatsen de boorden der rivier bezoomen. De eerste noemenswaardige Kampong is Margasari (*), gelegen aan beide de oevers, omtrent de uitwatering eener kleine zijrivier, Soengi Maroempieauw genaamd. Dit dorp bestaat uit een honderd-en-twintigtal huizen, en heeft eene bevolking van 600 of 700 zielen. De meeste woningen zijn van een ellendig aanzien, doordien het volk, gelijk overal, waar het willekeurig gezag van een Oostersch' heerscher' de eenige wet is, gedurig aan allerlei kwellingen en geweldenarijen is blootgesteld, welke ten gevolge hebben, dat het geheel verarmt, tot volstrekte onverschilligheid, en ten laatste tot die mate van ontevredenheid overslaat, dat het met ter woon opbreekt en naar elders verhuist. De Kampong Margasari behoort in eigendom aan den Pangêran Mangkô Boëmi, oudsten broeder van den tegenwoordigen Sultan Adam, heffende die prins niet alleen belasting van de bewoners, maar ook tolgelden van de koopwaren, welke langs de, tegenover zijne woning, in de Nagara-rivier uitstroomende Soengi Maroempieauw, op- en afgevoerd worden. Het hoofdgeld bedraagt, gelijk schier overal binnen het gebied van den Sultan, *f* 5 zilvergeld voor elk' volwassen inlander, en *f* 2.25 cts. voor een' jongen. Buitendien heeft de vorst regt op een gedeelte van den rijstoogst en op eenige andere voortbrengselen, terwijl daarenboven de lagere hoofden zich nog alle mogelijke knevelarijen en afpersingen op het onwetende volk veroorloven. — De reeds genoemde kleine zijrivier Maroempieauw, welke aan den oostkant in de Soengi Nagara uitstroomt, een half uur opvarende, komt men aan een gehucht van denzelfden naam; twee uren van daar ligt een ander gehucht, Babongan genaamd, en niet ver hooger, verdeelt zich de rivier in twee armen, die zich op een' afstand van omtrent twee uren weder vereenigen; digt bij deze vereeniging ligt de Kampong Gadong. Van dit dorp loopt een landweg over de gehuchten Prigi, Tamberangan, Moening, Benowa en Soengkai naar Martaraman, welken weg men in derdehalven dag te voet kan afleggen.

Er bestaat bij de inlanders eene overlevering, dat, langen tijd geleden, in de omstreek van Margasari een aantal Hindoes (*Orang Kling*) zoude hebben gewoond, en dat van die vreemdelingen de zware gouden ringen en de, op onderscheidene wijze geslepene edelgesteenten afkomstig zijn, welke daar in de aarde gevonden worden. De gesteenten bestaan in: carniolen, saffieren, amethisten, chrysoberylen,

(*) Deze naam zoude, volgens eene aanmerking van den Overste von Henrici, eerst van lateren tijd dagteekenen, en voor dien van Marabahan, aan dit dorp gegeven zijn. *Marga* beteekent: distrikt, landstreek, en in het Javaansch, even als in het Sanskrit, weg, pad; *sari* beteekent in het oud Javaansch of Kawi: bloem, fraai, uitmuntend.

topazen en meer andere soorten. Sommigen zijn plat en vertoonen op het eene vlak onduidelijk ingegrifte figuren; anderen zijn peervormig en aan het afgespitste gedeelte met een rond gaatje doorboord, waaruit men zoude opmaken, dat zij eenmaal, als versierselen of amuletten, hangende gedragen waren. De Overste von Henrici teekent in zijn dagboek aan, dat door hem ook een, aldaar gevonden topaas, gevat in een' gouden ring, met schrijfkarakters is gezien; jammer echter, dat hij er niet heeft bijgevoegd, tot welken taalstam die karakters behoorden, of ten minste van welke gedaante die teekens ten naastenbij waren. De tot nu toe gevondene ringen waren meestal van onderen gebroken. Hun goud is van verschillend gehalte. Zij zijn doorgaans massief, derhalve vrij zwaar, en baarblijkelijk in eenen vorm gegoten. Wij hebben op Pl. 61, fig. 10 en 11, twee zoodanige, door ons medegebragte ringen, in natuurlijke grootte doen afbeelden. De een (fig. 10) vertoont, naar het schijnt, het half verheven beeld eener cicade, van de buikzijde gezien, met geopende vleugels en eene soort van kroon op den kop; de figuur van den anderen ring is een bloemtakje met knoppen, in het midden met een lintje vastgestrikt en van eenige versieringen omgeven, zoodat het geheel eenigermate de bourbonsche lelie herinnert. Toen de Heer von Henrici Margasari bezocht, vroeg hij den inboorlingen naar de plaats, waar zulke voorwerpen gevonden waren, en vernemende, dat die niet zeer verwijderd was, besloot hij, dat belangwekkende oord persoonlijk in oogenschouw te nemen. Zijn berigt dienaangaande luidt hoofdzakelijk aldus: »Door het opperhoofd en eenige andere inwoners van Margasari vergezeld, voeren wij, nagenoeg aan het boveneinde van dit dorp, naar den linker oever der Nagara-rivier, waar wij bij eene, gedurende den ebtijd droog vallende kreek, aan land gingen. Na een' tijd lang te zijn voortgegaan over een' moerassigen, met hoog gras bedekten bodem, welke op vele plaatsen, bij het zoeken naar voorwerpen van waarde, door de inlanders was uitgedolven, bereikten wij het oord, Bâtoe-bâbî (*) genaamd. Hier zag ik, tusschen het gras en de struiken, een blok zandsteen, van eene onbepaalde gedaante, doch eenigzins naar een verminkt overblijfsel van een' liggenden stier zweemende, gelijk zoodanige stierenbeelden (de Nandi van Siwa) hier en daar op Java gevonden worden. Van hier geleidde men mij naar eene andere, niet ver verwijderde plaats, Tànah-tinggî (hoog-land) of ook Goênong (berg) genoemd, alwaar zich uit den vlakken moerasgrond een heuvel verheft, omtrent welken ik niet heb kunnen te weten komen, of hij natuurlijk of kunstmatig opgeworpen zij, bevindende zich digt in zijne nabijheid een groot vierkant gat, van ongeveer dertig meters middellijn en eene aanzienlijke diepte in het midden, waarin vijf dikke, ijzerhouten palen, van ongelijke lengte, overeind staan, doch wier toppen naauwelijks tot aan den rand uitsteken. De inlanders willen doen gelooven, dat op die plaats voorheen een dorp van de Orang Kling (inboorlingen van Coromandel) zoude gestaan hebben. Ik ontwaarde daar echter geen speur van metselwerk; doch, tot mijne niet geringe bevreemding, trof ik op eene derde plaats, Tjandi (†) geheeten, zoodanige overblijfselen aan, waar ook door de inlanders de meeste kostbaarheden, van edele gesteenten, gouden voorwerpen, glaskralen en diergelijken gevonden zijn. De grond is daar met puin van gemetselde muren overdekt. Volgens de

---

(*) Dat is: steen gelijkende naar een varken.

(†) Op Java worden de bouwvallen van de oude Hindoe-tempels, in het algemeen, *tjandi* genoemd, en de Sundanezen geven dien naam ook somwijlen aan Ganesa- en andere steenen beelden van Hindoesche godheden. In het Hoog-Javaansch beteekent echter *tjandi* ook een graf, praalgraf. »Waarschijnlijk," zegt W. von Humboldt, »is het oorspronkelijke woord, het Sanskritsche छन्द *tjhanda*, heimelijk, eenzaam, afgezonderd."

volksverhalen zoude er op die plek een koepelvormig gebouw (*) gestaan hebben, en de legende wil, dat onder hetzelve verscheidene aarden potten vol goud verborgen zijn geworden. Ten einde dezen schat te vinden, hebben de inlanders den grond reeds ijverig omgewoeld, zoodat alle fondamenten zijn opgegraven en er kuilen gevonden worden van zes of acht meters wijdte en twee of drie meters diepte. Vele der gebakkene steenen zijn nog vrij goed en vast, doch missen de fraaije roode kleur van die van sommige oude tempels op Java. Eenige dier steenen, door mij gemeten, waren 0,315 meters lang, 0,157 breed en 0,052 dik. Tusschen het puin en het struikgewas, ontdekte ik ten laatste ook eene korte zuil, van een graauw basaltachtig gesteente, waarvan ik eene afteekening vervaardigde (†). Nog zag ik, niet ver van daar, vele verbrijzelde stukken van eene soortgelijke steenen kolom. Eenige mijner inlandsche begeleiders hadden middelerwijl, gebruik makende van een plat houten bord, hetwelk daar voorhanden en waarschijnlijk vroeger reeds meermalen tot dat einde gebezigd was, uit de leemachtige aarde, onderscheidene gekleurde, langwerpige glaskralen uitgewasschen."

Uit deze, aan de aanteekeningen van den Overste von Henriei ontleende omstandigheden, en inzonderheid uit het aanwezige metselwerk van gebakkene steenen en de kunstmatig behouwene zuilen, blijkt ten duidelijkste, dat op de gemelde plaats menschen hebben gewoond, die op eenen veel hoogeren trap van beschaving stonden, dan de hedendaagsche heidensche en mohammedaansche bevolking van geheel het zuidelijk Borneo. Of nu echter, de aldaar bestaan hebbende maatschappij, alleen of grootendeels uit vreemde Hindoes, regtstreeks afkomstig van de kust van Coromandel, was zamengesteld; dan wel, of veeleer dat oord de hoofdzetel was van de laatste Hindoesche inlanders, nadat de leer van den Koran reeds in de lagere landstreken te Banjermasing was ingevoerd en algemeen verspreid, daarvan willen en moeten wij de gissing of beslissing aan anderen overlaten. — Wij hervatten het verhaal van den togt des Oversten, de Nagara-rivier verder opwaarts, hoezeer zijne aanteekeningen te dien opzigte in hooge mate gebrekkig en zeer onvolledig zijn.

Het eerste aanzienlijk dorp, boven Margasari, is Nagara (§), aan beide oevers dezer rivier, op omstreeks 2° 30′ Z. breedte gelegen, en door zijne ijzersmederijen vermaard. Het heeft eenige duizenden inwoners, van welke zich een zeventig- of tachtigtal nagenoeg uitsluitend met het vervaardigen van onderscheidene wapensoorten bezig houden. Zij maken buksen, pistolen, soldaten- en jagtgeweren, gedamasceerde sabels, degens, inlandsche zwaarden en krissen, in één woord, alle soorten van handwapenen. Zij arbeiden onderling min of meer fabriekmatig, en een hunner, een priester, Hâdji Mohammad Sâleh genaamd, bestuurt in zeker opzigt, de gezamentlijke werkzaamheden (⁎). De prijzen

(*) Veelligt een dagop, ter bewaring van reliquiën, gelijk, onder anderen, de zoogenaamde tempel van Boro-Boedor, op Java was.

(†) Zie fig. 9, Pl. 61. Het vierkante voetstuk was 0,630 meters hoog, en elke zijde 0,420 breed; even hoog en slechts weinig smaller was het achthoekige middelstuk, terwijl het, denkelijk afgeknotte en buitendien midden doorgebrokene, ronde bovenstuk, de hoogte had van 0,315 meters.

(§) Dit, uit het Sanskrit, in het Maleisch en Javaansch overgegane woord, beteekent: stad, hoofdplaats, ook land en rijk.

(⁎) Uitvoeriger over dit onderwerp handelt het stuk: Iets over de wapenfabricatie op Borneo, in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 1842, D. 18.

der wapenen, die deels van inlandsch, deels van Europeesch ijzer en staal vervaardigd worden, zijn allezins billijk. De Sultan heft een tiende van de waarde op de uitgevoerd wordende wapenen. Ten einde een denkbeeld te geven van de zonderlinge administratie der inlanders, teekenen wij hier aan, hoedanig, onder anderen, het hoofdgeld der bevolking van het dorp Nagara, onder verschillende leden der vorstelijke familie, verdeeld wordt. Njài Komâla (*), de invloedrijkste vrouw van den Sultan, trekt het van duizend mannelijke inwoners; de Sultan zelf slechts van tachtig; zijn oudste broeder, de Pangêran Mangkô Boêmi, van niet meer dan dertig; voorts eene Râtoe of prinses, insgelijks van dertig, en eindelijk nog een prins, Pangêran Ismaïl geheeten, wederom van vijftig hoofden; zoodat dienvolgens aldaar 1190 personen schatpligtig zijn. Volgens een' ander' berigtgever (†), zouden er ondertusschen te Nagara 2000 mannen hoofdgeld betalen, en die plaats 900 huizen bevatten, die niet, gelijk te Banjermasing en elders, gedeeltelijk op vlotten zijn gebouwd, maar allen op hooge palen langs de moerassige oevers der rivier. Het omliggende land is er, over eene groote uitgestrektheid, laag, in vele oorden overstroomd en uit dien hoofde ongeschikt voor den landbouw.

Bij het dorp Nagara stort zich in de rivier van dezen naam, eene andere rivier, wier bronnen in de oostelijke bergketen te vinden zijn. De Heer von Henrici vernomen hebbende, dat in de hoogere streken van dezen zijstroom, vooral in de nabijheid der Kampong's Pagat en Lebong-amas, twee soorten van ertsen zouden voorkomen, bij de inlanders onder de namen *bâtoe brâni* (§) en *mas oërong* (⁎) bekend, wekte dit zijne belangstelling op en ondernam hij, met eenige kano's, den togt derwaarts. Aanvankelijk vertoonden zich de oevers, even als die der Nagara-rivier, vlak, en was het land, aan weêrskanten, dikwerf vol moerassen (*râwah's*); weldra echter, werd de stroom driftiger en bewoog zich in ontzettend vele kronkelingen. De oevers bleven meestal door pekoempai-gras bezoomd, waaruit zwermen van moskieten te voorschijn kwamen. In den namiddag ontwaarde men in het oosten een uitgestrekt gebergte, vermoedelijk eene voortzetting van het Ratoes- of Honderd-gebergte der Lawut-landen. Bij de Kampong Pamangki, waar de Djoerâgan (‡) dadelijk de blanke vreemdelingen kwam begroeten en hun eenige kokosnooten aanbieden, besloot de Overste nachtverblijf te houden. Den anderen ochtend vervolgde hij de vaart. De oevers der rivier werden thans hooger, zich van 8 tot 10 voet boven het water (het was augustus) verheffende, terwijl de afwisseling van vruchtboomen, velden en dorpen vaak een bekoorlijk gezigt opleverde. De reizigers voeren achtereenvolgend een achttal dorpen en gehuchten voorbij; doch, hoe verder zij kwamen, des te minder toonden de inwoners met de plaats, waar de metaalsoorten moesten gevonden worden, bekend te zijn, tot zij ten laatste, bij de bogt Rantauw Boêdjor,

---

(*) Aan deze Sultane, welke van lage geboorte is, wordt slechts de titel van *njâi* of *njei* gegeven, zooveel beteekenende als jufvrouw, terwijl echter hare dochters dien van *ratoe*, vorstin, voeren. Onder *komâla* verstaan de Maleijers een bijzonder schitterend edelgesteente, gelijk een karbonkel, een diamant.

(†) In het Tijdschrift voor Neêrlands-Indië, 1838, D. 2. p. 193.

(§) Magneetijzer, zijnde de letterlijke beteekenis van die beide woorden: stoute steen.

(⁎) IJzerkies (Pyrit); letterlijk: goud, dat ontvlamt, of wel, dat de kleur van de vuurvlam bezit.

(‡) Dit woord beteekent eigenlijk zooveel als schipper, gezagvoerder eener praauw, zijnde het afgeleid van *djoerag*, een matroos, schepeling. Hier en daar echter, zoo als in de zuidelijke streken van Borneo en in de Sunda-distrikten op Java, wordt de naam *djoerâgan*, als een titel van beleefdheid, gelijk ons heer gebruikt, en vooral den dorpshoofden toegekend.

verklaarden, dat die, ja, weleens door de bewoners der oostelijke bergen, bij hen waren aangebragt, doch van welk oord of gehucht, dat wist niemand. De Heer von Henrici, het voortzetten der reis als nutteloos beschouwende, zakte den volgenden ochtend de rivier weder af. Boven Rantauw Boêdjor, het verste punt, dat hij bereikte, treft men, volgens de opgave der inlanders, langs de boorden der Soengi Lebong-amas, nog een tiental, meer of minder groote gehuchten aan. — Als een avontuur op deze riviervaart, teekent de Overste aan, in den nacht voor zijn vertrek van Rantauw Boêdjor, op eene merkwaardige wijze van eenige kleinigheden, uit zijne kano beroofd te zijn geworden, door een' dief, die zoo afgerigt te water ging, dat zijne bewegingen niet hoorbaar waren.

De rivier van Nagara heeft tot ver boven het dorp van dezen naam, eene vrij diepe bedding. Zoowel aan de oost- als aan de westzijde neemt zij onderscheidene spruiten in zich op, van welke sommige ten westen met uitgestrekte moerassige vlakten in verbinding zijn, die bij sterke regens, in de west-moeson, vaak tot groote meren aanzwellen. Deze plassen, ten getalle van drie, doch onderling met elkander verbonden, zijn bekend onder de namen: Dâno Paminggîr, Dâno Panggan en Dâno Talâga (*), en liggen op omstreeks 2° 13′ Z. breedte, tusschen de Soengi Nagara en Soengi Doeson. Zij zijn zeer vischrijk, en brengen den Sultan jaarlijks eene pacht op van 600 realen of *f* 1200. In het algemeen is de landstreek noordwaarts, van het dorp Nagara tot aan de Kampong Amoentai, zeer laag en moerassig. Volgens den Overste von Henrici vindt men in die streek zeven heuvelen van een' ijzerschuimachtig' erts (vermoedelijk zoden-ijzersteen). In de nabijheid van Soengi-benar, Amoentai en andere, hooger liggende dorpen, ziet men aan beide zijden der Soengi Nagara of Babierik, zoo als deze rivier op die hoogte en verder naar boven genoemd wordt, talrijke plantsoenen van katoenstruiken, met boschaadjes van kokos-, pinang- en sagopalmen, pisang- en andere vruchtboomen afwisselend. De bewoners der genoemde dorpen leggen zich bijzonder op het aankweeken en weven van katoen (*kâpas*) toe. Amoentai heeft elf- of twaalfhonderd huizen en ongeveer 6000 zielen. Een zoon van den Sultan, Pangêran Noê, bezit daar een Dâlam of zoogenaamd paleis, zeer weinig gelijkende echter naar een gebouw van dien naam in Europa. Bij dit dorp vereenigen zich met de hoofdrivier twee wateren, namelijk: eene spruit, Soengi Pamintangan, die westwaarts naar het meir Talâga Kalowa loopt; en ter oostzijde, een kleine stroom, Soengi Balangan geheeten, langs welks boorden, op den afstand van vier of vijf dagen opvarens, wederom verscheidene gehuchten verspreid staan. Te Amoentai is het volk aan eene zekere grondbelasting voor de bewaterde rijstvelden (*sáwah's*) onderworpen, bedragende meestal twee gulden voor zes voet breedte van den grond. De breedte is de eenige maatstaf, waarnaar die belasting berekend wordt, staande het aan elk vrij, zijn veld zoo ver in de lengte uit te strekken, als hem goeddunkt, zonder daar iets meer voor te betalen. »De omtrek van Amoentai," schrijft een Oost-Indisch ambtenaar (†), »vertoont eene fraaije uitgestrektheid van rijstvelden, en zoo verre het oog reiken kan, ontwaart men niets dan gehuchten en boschaadjes van kokospalmen. Vier duizend mannen betalen daar hoofdgeld aan den Sultan. Amoentai is de stapelplaats der produkten van de hooger gelegene streken der Nagara-

(*) *Dâno* beteekent een meir, eene groote, natuurlijk ontstane en blijvende verzameling van water; *talâga*, een' waterplas, vischvijver, poel; *paminggîr*, kant, rand, oever. De laatste benaming doelt waarschijnlijk op de plaatselijke ligging van dien waterplas, aan de uiterste grenslijn van het land des Sultans.

(†) Zie Tijdschrift voor Neêrlands-Indië, 1838, D. 2, p. 195.

rivier. De voornaamste handel wordt in katoen gedreven, voorts in bijenwas, vogelnestjes en andere voortbrengselen, welke van Kalowa, Tabalong en andere, opwaarts gelegene plaatsen, te Amoentai worden aangevoerd. Niet ver van Amoentai — schrijft hij verder — ligt eene plaats, Tjandi genaamd, welke door de Banjerezen voor de verblijfplaats hunner vroegere vorsten gehouden wordt. Merkwaardige overblijfselen vindt men daar niet. Alleen een heuvel, die voor het middelpunt der ommuurde woonstede gehouden wordt, trekt de aandacht. Naar men zegt, zouden er van tijd tot tijd nog gemetselde fondamenten van voormalige vorstelijke woningen worden opgegraven. Thans moeten bij de huwelijksplegtigheden der vorsten van Banjermasing, het water ter besproeijing der jonge echtelingen uit het spruitje Tjandi, en het bamboesriet, tot het oprigten van den huwelijkstroon, insgelijks van daar afkomstig zijn." — Het verhaal omtrent de ligging van het, in oudheidkundig opzigt, merkwaardige oord Tjandi, berust allerwaarschijnlijkst op eene dwaling, zijnde het vermoedelijk dezelfde plaats, welke door ons hierboven, onder dien naam, als bij het dorp Margasari gelegen, is vermeld geworden.

Boven Amoentai wordt de Soengi Babierik smaller, hare oevers hooger en haar stroom sterker. Tuinen, velden en boschaadjes, met katoenstruiken, kokos- en sagopalmen (*rombieja*), bananen, suiker- en bamboesriet, alsook met verschillende levensbehoeften, vooral rijst en watermeloenen, beplant, wisselen telkens met gehuchten en dorpen af. Onder de aanzienlijkste der laatsten telt men de Kampong's Amboekan en Kalowa, die tot elkander behooren. De bevolking dezer plaatsen wordt op omtrent 10,000 zielen geschat, waarvan ruim een derde gedeelte gerekend kan worden, den Sultan hoofdgeld te betalen. — De hier en daar steil afgebrokkelde oevers vertoonen meestal eenen steenloozen, leemachtigen grond, van rood- of geelachtige kleur; op enkele plaatsen echter, is deze leembodem meer zandig en grijs, en op weêr andere, nagenoeg wit en van eene mergelachtige hoedanigheid. Tusschen de gehuchten Tandaringen en Mandoeïn zag de Heer von Henrici voor het eerst eene steenige tuinaarde. — In die welbevolkte streken zijn de oevers der rivier bijzonder welig bebouwd; ook ziet men daar somtijds peper- en koffijplantsoenen. Van huisdieren vindt men er, even als bij Amoentai, Soengibenar en Nagara, vrij veel hoenders, eene ontzaggelijke menigte eenden, en nu en dan ook kudden buffels. Onder de nog verder opwaarts gelegene gehuchten, is vooral de Kampong Tabalong vermaard, wegens de fraaije matten, manden, hoeden en andere voorwerpen van huishoudelijk gebruik, welke aldaar van palmbladen of fijn gespleten rottingriet vervaardigd en naar elders ter markt gebragt worden. Om een denkbeeld dier kunstvlijt te geven, hebben wij eene mat (*tikar kati nambar*) en een' draagkorf (*karoengkoeng*) van daar doen afbeelden (*). — De bewoners van Tabalong en der naburige gehuchten zoeken buitendien ook, in de rotsholen der bergen, naar eetbare vogelnestjes, en in het zand der bergwateren naar stofgoud; zij verzamelen voorts bindrotting en bamboesriet, en kappen in de naastbij zijnde bosschen timmerhout voor huizen en vaartuigen, wordende de boomstammen door hen gedeeltelijk naar Amoentai en Nagara vervoerd en verkocht. Dáár toch vindt men niet alleen goede ijzer- en goudsmeden, maar ook zeer bekwame schuitenmakers. De laatste Kampong, tot welke de Overste von Henrici de Nagara-rivier is opgevaren, was Toenkaren,

(*) De korf (Pl. 58, fig. 8) is op een vijfde; de mat (Pl. 56, fig. 4) op een achtste der natuurlijke grootte geteekend.

liggende, volgens hem, op 1°35′ Z. breedte. Van dit gehucht loopt een pad naar de hoofdplaats Pasir, aan de oostkust, welke men in drie dagen bereiken kan, namelijk twee groote dagreizen te voet over land, en een' halven dag, in eene kano, de rivier van Pasir af. Volgens het verhaal der inboorlingen zoude de rivier bij Toenkaren, met eene djoekong, nog wel drie dagen opwaarts te bevaren zijn; echter niet zonder veel moeite, uithoofde van den steeds in kracht toenemenden stroom, de engte der bedding en de talrijke menigte van steenen en oude boomstammen, welke men daar ontmoet. Reeds beneden Toenkaren, tusschen de versterkte Dajaksche gehuchten Tinga-maparoe en Sielingsing, veroorzaken vaste rotsen, midden in de rivier, zooveel drift, dat die plaats *rieam* (waterval) genoemd wordt. Van het, slechts uit zeven huizen bestaande gehucht Sielingsing, dat van eene houten palisadéring is omgeven, kan men daarenboven ook over land, in een uur gaans, Toenkaren bereiken. De Heer von Henrici merkt ten slotte aan, dat, volgens zijne telling, langs de rivier Nagara, van hare uitwatering in de Doeson af, tot bij de Kampong Toenkaren toe, ruim vijf duizend huizen gevonden worden, met eene bevolking van vier- of vijf-en-twintig duizend zielen, en dat, indien men de gehuchten, welke nog hier en daar, aan de kleine, door hem niet bezochte, rivieren er bijrekent, men de hoeveelheid zielen van dit gedeelte der Sultans-landen, gerustelijk op dertig duizend zoude mogen begrooten: eene volksmassa, die langs de geheele Doeson verre overtreffende. Wij eindigen hiermede het verhaal betrekkelijk de Nagara-rivier, en vervolgen onzen togt langs de Soengi Doeson.

Alvorens echter de Kampong Pekoempai te verlaten, moeten wij nog aanmerken, dat zich aldaar, nagenoeg in het midden der Doeson en tegenover de Moewâra Bâhan, een draaikolk bevindt, die voor kleine vaartuigen zeer gevaarlijk is en, zoo het heet, eene onpeilbare diepte zoude bezitten. Vermoedelijk ontstaat deze maalstroom door het, in eenen regten hoek, tegen elkander stooten der wateren uit de Doeson- en de Nagara-rivieren en van den oploopenden vloed der zee. — Van het dorp Pekoempai tot aan de Kwâla Andjâman zagen wij niet één gehucht; maar aan beide oevers vele groote lâdang's, van welke sommige pas ontgonnen, andere reeds één of meer jaren beplant, en wederom andere bereids verlaten en met jong hout begroeid waren. Gewoonlijk worden deze boschvelden slechts drie of vier jaren achtereenvolgend bebouwd, na verloop van welke tijdruimte het gras en onkruid, en meer nog de ratten en muizen, daar zoozeer de overhand krijgen, dat er de kultuur onder verloren gaat. In dat geval worden elders langs de boorden der rivier een aantal boomen omgekapt, de takken, struiken en het loof bij hoopen verbrand, de asch over den grond uitgestrooid, en op die wijze een nieuw veld ontgonnen, ter vervanging van het oude. In de oorspronkelijke bosschen neemt men, volgens den Heer Korthals, op de, bij hoog getij, meestal onderloopende plaatsen, vooral soorten waar van de geslachten: Carallia, Barringtonia, Myrtus, Combretum, Glochidion, Hibiscus en verschillende Leguminosae; terwijl op den meer droogen, alluvialen bodem de plantengroei gekenmerkt wordt, door hoogstammige Dipterocarpeae, Anonaceae, Rubiaceae, benevens een aantal Melastomaceae, Ternstroemiaceae, Querci enzv. — Op vele plaatsen is de bodem met gedoornde rotting-ranken als overdekt. Hier en daar vertoonen de oevers lange strooken geheel droogen grond, die als eene soort van breede, vermoedelijk door de hooge waters gevormde dijken, het rivierbed bezoomen. In de nabijheid der Kwâla Andjâman verkrijgt het land het aanzien eener doorloopende wildernis, waar, behalve de beide reeds genoemde Semnopitheci (Semnop. pruinosus en nasicus), een

aantal gewone apen (*), en twee soorten van eekhorens (†), door ons zijn waargenomen. Ook aan vogelen was hier geen gebrek, doch de jagt op hen schier onmogelijk, wegens de myriaden muggen (Culices en Tipulae, doorgaans moskieten genaamd), die de lagere gedeelten dezer sombere en vochtige bosschen allerwegen met haar onaangenaam gegons verlevendigden. Oneindig lastiger nog vielen ons deze kleine, bloeddorstige insekten gedurende den nacht, alswanneer ze steeds, in tallooze menigte, tot onze, digt bij den oever gelegene vaartuigen dóórdrongen en onzen slaap verstoorden. Het allermeest intusschen hadden onze, schier geheel naakte roeijers van hen te lijden, hetgeen ons te meer smartte, dewijl die menschen, gedurende den dag, zwaar en vermoeijend werk moesten verrigten. Het scheen echter, dat zij aan diergelijke kwellingen tamelijk gewoon waren: want zij schertsten en lachten vaak met diegenen, welke zich ongeduldig en vergramd toonden over het onophoudelijk »gezang" en den jeuking veroorzakenden steek dezer onaangename gasten, van welke wij niet minder, dan zes of acht soorten, van verschillende geslachten der jongste Entomologen, opmerkten. — Wij voeren de wijde Kwâla Andjâman voorbij, met het voornemen, op onzen terugtogt den steven derwaarts te wenden en alsdan de Dajakkers van Poeloe-petak te bezoeken. Den 25sten augustus bereikten wij de Kampong Kwâla-pattai, waar wij één' dag verbleven, eensdeels, ten einde den roeijers eenige rust te verschaffen, anderdeels, om in een niet ver van daar verwijderd meirtje te gaan visschen en in den omtrek, zoo mogelijk, dieren en ook planten te verzamelen.

Het land langs de Doeson had tot daar nog bijkans hetzelfde aanzien behouden. Wel waren de oevers op vele plaatsen eenigzins hooger en de bosschen, zoo verre wij naar binnendrongen, geheel droog; doch alleen langs de boorden der rivier ontwaarden wij, van tijd tot tijd, bebouwde stukken gronds, terwijl al het overige met bosch bedekt was. Niet zeer ver benoorden de Kwâla Andjâman liggen, aan den regter oever der Doeson, twee kleine gehuchten, Palankau en Koripan genaamd. Het eerste en zuidelijkste, telt slechts vijf huizen, en is door Dajakkers van Makatip bewoond; het andere, of de Kampong Koripan, bevat zes huizen, in eenige van welke Pekoempaijers gehuisvest zijn. De Dajakkers van beide gehuchten droegen groote, ronde houtschijven in de oorlellen, en snoeren van glaskralen om den hals. Behalve een' gordel om hun middel, gingen zij naakt; zij waren volstrekt niet getatoueerd. Eenige hunner boden ons gekleurde matten van gespleten rottingriet, en levende visschen, van het geslacht Ophiocephalus, te koop aan, en een kleine jongen bragt mij een mandje vol bataten ten geschenke, waarvoor hij wederkeerig een stuk sits, voor een baadje, ontving. Het vleesch van een' grooten neusaap, welks huid en geraamte ik bewaren deed, als ook dat van een' eekhoren, werd door deze Dajakkers gretig ten spijze aangenomen. Wij zagen bij hen geene andere huisdieren, dan varkens en hoenders, en hunne velden waren voornamelijk met mais beplant. — Terwijl wij nabij de monden der Soengi Bejadjoe en Soengi Mâhang, te midden van wilde en eenzame streken, des nachts stil hielden, hoorden wij, bij lichte maan, vooral in den voornacht, het onophoudelijk, vrij sterk geschreeuw van

---

(*) Cercopithecus (Cercocebus) cynomolgus. De Banjerezen noemen dezen ver verspreiden aap, *Warik*, de Dajakkers, *Bakej* of *Bakai*, de Maleijers op Sumatra, *Karo*, de Sundanezen, *Koenjoek* en *Monjet*, de eigenlijke Javanen, *Ketek*, de Timorezen, *Belo*, de Rottinezen *Kode* enzv. —

(†) Sciurus ephippium en melanotis, beiden voor het eerst afgebeeld en uitvoerig beschreven in het zoölogisch gedeelte van dit werk, Mammalia, Pl. XIII en XIV, p. 91 en 98.

eenen vogel, die door onze Banjerezen, *Boerong ranggangtoetoep*, en door de Dajakkers, *Tampaboea* en *Kangkapoet* genoemd werd. »Aan dien vogel," verhaalden ons laatstgemelde inlanders, »worden door onze stamgenooten jaarlijks, bij het begin van de rijsttcelt, offeranden aangeboden, in vleesch, rijst, tabak, enzv. bestaande, welke, aan den rand van het bosch, op een' boomstronk worden nedergelegd, en daarbij aan dien vogel verzuchtingen gedaan, om het welslagen der veld- en tuingewassen bevorderlijk te zijn." Deze vogel is een koekoek, door ons, wegens zijne korte, ineengedrongen gestalte, Cuculus concretus genoemd en reeds beknoptelijk hiervoren beschreven (*). — In de ochtendstonden der laatste dagen, zweefde een sterke mist of nevel boven de rivier. De honderddeelige thermometer teekende des ochtends te 6 ure 22°5, en na gedurende eenige minuten in het water der rivier te zijn gedompeld geweest, 29°2. Dezelfde warmte nagenoeg had ook het water in het middaguur en tegen het vallen van den avond; terwijl de thermometer in de vrije lucht, in het middaguur gewoonlijk 27·5 of 28°, en des avonds zes ure 26°5 aanwees. — Iets meer dan halver weg tusschen de uitwatering der Soengi Mâhang en der Soengi Pattai, ligt, nabij den regter oever in de Doeson, weder een klein en vlak eilandje, dat den naam van Poeloe Pakọ (†) draagt. Op een' kleinen afstand boven dit eilandje, ontwaarden wij, aan dezelfde oeverzijde, eenige nieuwe huizen, uit welke, bij onze aannadering, een drietal inlanders te voorschijn traden, welke zich dadelijk in een klein bootje zetteden en ons te gemoet voeren. Een van hen was Penbakel Sâleh, opperhoofd van de Kampong Kwâla-pattai. Na de gebruikelijke begroetingen gewisseld te hebben, deelde dit dorpshoofd ons mede, dat hij zich, met verscheidene zijner onderhoorige Pekoempaijers, daar tijdelijk gevestigd had, hoofdzakelijk met het doel om er bindrotting te snijden, welk gewas de naaste bosschen in grooten overvloed opleverden. Hij was begonnen met eene sloot te doen graven, langs welke de rottingbossen van de plaats, waar zij verzameld werden, gemakkelijk naar de groote rivier konden vervoerd worden, en uit dien hoofde had hij aan het oord van zijn tegenwoordig verblijf den naam van Soengi-djoeroeng gegeven (§). Hij was echter van voornemen, een nieuw gehucht bij de Moewâra Paminggîr te stichten, en daar te gaan wonen. De Soengi Paminggîr, die het meir van dien naam met de Doeson verbindt, biedt eene uitnemende gelegenheid voor den sluikhandel en is als zoodanig vermaard. Van haar, door de Dano Paminggîr en de kanalen, welke uit dit meir oostwaarts naar de Soengi Nagara loopen, vallen de handelsvaartuigen uit de hoogere streken der Doeson, wanneer de diepte van het water zulks toelaat, in de Nagara-rivier, en ontduiken alzoo de, aan den Nederlandschen Posthouder te Moewâra-bâhan, verschuldigde regten, onder voorwendsel, dat de goederen in het vorstelijke gebied zijn aangekocht.

De Kampong Kwâla-pattai (⁎) bevat niet meer dan een vijftal huizen, waarvan er één op een vlot in de rivier, en de overigen op den regter oever der Doeson staan. Aan de overzijde van dit dorp

---

(*) Zie bladzijde 236.

(†) *Pakô* of *pakoê* ڤکو is de Maleische naam voor de varenkruiden.

(§) Men ziet uit dit voorbeeld weder, door welke toevallige omstandigheden somwijlen de namen ontstaan van plaatsen. جوروڠ *djoêroeng* of *djoêrang* beteekent een naauwe doortogt, kreek; *soengi*, rivier, gelijk reeds elders door ons is opgegeven.

(⁎) Vermits de woorden *kwâla* en *moewâra* dezelfde beteekenis hebben (zie bladz. 340 en 346), wordt dit dorp ook somtijds Kampong Moewâra-pattai genoemd; dus in beide gevallen: dorp bij den mond der Pattai-rivier.

ontwaart men de mondopening der Soengi Pattai, die zich in een' buitengewoon stompen hoek van bijkans 150 graden, met de Doeson vereenigt (*). Behalve deze weinige huizen, behooren echter nog onderscheidene, hier en daar in de omliggende lâdang's verspreid staande woningen, tot het dorp Kwâla-pattai, welks bevolking, in het geheel, nagenoeg 150 zielen sterk is. Vele van hen woonden voorheen bij den noorder mond der Soengi Makatip, van waar zij allengs herwaarts verhuisden. De meesten leven van den landbouw en van alles, wat land en water uit de rijken der dieren en der planten te dien einde bruikbaars opleveren. Wij vonden aldaar eenen inlandschen Djoeroetoelis (†), die door den Resident belast was met het nazien der reispassen van de op- en afvarende vaartuigen, en in het algemeen met op de inboorlingen dier streken een oplettend oog te houden en voor de handhaving van orde en rust zorg te dragen. — Tijdens ons bezoek waren de oevers der Doeson, vooral die der regter zijde en in den omtrek van het dorp Kwâla-pattai, acht of tien voet boven de rivier verheven. In de westmoeson zoude echter de rivier somwijlen zoodanig stijgen, dat zij, allerwegen buiten hare bedding tredende, het geheele land als in eene zee verandert. Herten en wilde zwijnen ontvlugten alsdan de onderloopende bosschen en zoeken elders en tot zeer nabij de menschelijke woningen, een droog plekje gronds op, dat eene veilige rustplaats en eenig voedsel aanbiedt. De vaart stroomopwaarts der Doeson, is in dat tijdperk natuurlijk zeer ongemakkelijk en langzaam, wegens de drift van het water, de vele ontwortelde boomen en oude stammen, welke de vloed medesleurt, en door het gevaar van met de praauw buiten de bedding der rivier te geraken en haar tegen een' boomstronk lek of te morzel te stooten.

De Soengi Pattai, welke tot de grootere oostelijke zijrivieren behoort, vereenigt zich op 2°0′ Z. breedte met de Doeson. Niet ver boven hare uitwatering stort zich, aan de noordzijde, de Soengi Sihong of Sioeng (§), ook wel Soengi Napo genaamd, in de Pattai-rivier. Beiden zijn nagenoeg even breed, te weten, gemiddeld omtrent 130 voet. Op den afstand van een' halven dag opvarens, splitst zich de Soengi Napo of Sihong in twee armen, van welke de linker in verbinding met de Doeson staat, terwijl de oostelijke tak, onder den naam Soengi Karampas, langs de Kampong's Kawatang en Telang heenstroomt. Tusschen deze gehuchten, die ongeveer tweehonderd-vijftig zielen tellen, vereenigt zich met de Soengi Karampas, een andere riviertak, meer bepaaldelijk Soengi Sihong geheeten, aan welks boorden de Kampong van denzelfden naam, benevens nog een drietal gehuchten gelegen zijn, gezamentlijk door ruim driehonderd Dajakkers bewoond wordende. Van de Kampong Sihong loopt een pad oostwaarts door het bosch, naar het zes huizen en tweehonderd-zestig zielen sterke dorp Tâdjoe. Deze topographische berigten steunen alleen op de mededeelingen der inboorlingen. Langs de Soengi Pattai echter, is de Overste von Henrici opgevaren tot bij het dorp van dien naam, en zijne aanteekeningen komen hoofdzakelijk op het volgende neder. Een eind weegs boven de plaats, waar de Soengi Napo in de Soengi Pattai uitloopt, vindt men, onder anderen, ter noordzijde de opening van den doortogt naar

(*) De Doeson namelijk loopt uit het N. W. naar het Z. O., terwijl de Soengi Pattai in de rigting W. 14 N. daarin uitstroomt. De wateren van beide rivieren stroomen derhalve in een' vrij scherpen hoek, van 31 graden, tegen elkander in.

(†) Dit Maleische woord beteekent letterlijk een schrijver, klerk.

(§) Op de kaart leest men verkeerdelijk Sieang.

een klein meir, Dano Menteng; en eenigzins hooger ontwaart men, aan den zuidkant, de monding van de naauwe en zeer kronkelende Soengi Sepoedjoer, langs welke men, met kleine vaartuigen, uit de Pattai-rivier in het meir Paminggîr kan oversteken. Hooger de Soengi Pattai op, wordt zij aanmerkelijk smaller, ondieper en slingert zij zich aanvankelijk nog een tijdlang door het bosch, vervolgens door eene opene en zeer moerassige grasvlakte, Pâdang Sîdik (*) genaamd, van omtrent een uur lengte bij een derde van een uur breedte en van vele natuurlijke kanalen doorsneden; later hervat zij hare kronkelingen in tallooze korte bogten door het bosch, hetgeen, gevoegd bij de allengs smaller wordende bedding, ten laatste tot slechts tien of twaalf voet, en de menigte stammen, die vaak als slagboomen dwars over het water liggen, de vaart zeer langdurig en moeijelijk maakt. Alvorens men aan de Pâdang Sîdik komt, wordt men verrast door een' kleinen heuvel, Tambak Tamian geheeten, die midden uit deze, wijd en zijd lage en in de west-moeson meestal meer of min onderloopende, landstreek oprijst en, naar het schijnt, gedeeltelijk uit gesmolten poelerts (†) bestaat. Hij is met bamboesriet en verschillende vruchtboomen bewassen, en schijnt, blijkens de veelvuldige achtergeblevene sporen, in den regentijd en bij sterke overstroomingen, eene zeer gezochte wijkplaats voor het wild te zijn. Een andere, eenigzins lager heuvel van soortgelijken erts, zoude ook niet ver boven de vereeniging der rivieren Napo en Pattai gevonden worden. — De Kampong Pattai bevat 130 inwoners en zeven huizen. Deze liggen op de reeds eenigzins hoogere en niet aan overstrooming blootgestelde oevers der rivier van denzelfden naam, eene dagreis boven hare uitwatering in de Doeson. Even voorbij dit dorp verdeelt zich de rivier in twee takken, waarvan de linker Soengi Kîwa of Ringin, en de oostelijke Soengi Tjâr genoemd wordt. Den laatsten een' halven dag oprocijende, komt men aan de Kampong Tjâr, uit vier huizen en 70 inwoners bestaande; van die plaats, gelijk ook van het dorp Pattai, loopt een landweg naar de Kampong's Kalowa, Djankong en meer anderen, op het grondgebied van den Sultan aan de Nagara-rivier. Aan de Soengi Kîwa of linker rivierarm, twee uren verder opwaarts, ligt de Kampong Tamian-lâjang, drie huizen en 30 bewoners tellende; terwijl nog eenige uren hooger, in vier huizen, die het gehucht Karangking vormen, 75 Dajakkers wonen. De geheele bevolking der Soengi Pattai en van de in haar vallende kleinere rivieren en spruiten, kan op 1200 zielen worden geschat, van welk getal het meerendeel, vooral in de hoogere streken, uit heidensche Dajakkers bestaat.

(*) *Pâdang* beteekent eene vlakte, zonder boomen; *sîdik*, zoeken, onderzoeken, naspeuren, hetgeen wel op de vele, door die vlakte heenloopende rivier-armen zal doelen, te midden van welke men gemakkelijk verdwalen kan.

(†) Sumpferz. De Heer von Henrici schrijft in zijn Dagboek: Eisenschlacken, en merkt daarbij aan, dat door hem op verscheidene plaatsen gegraven, doch niets anders gevonden was, dan kleine stukken van Schlacken, waarvan de aanmerkelijkste de grootte hadden van eene kinderhand. Hij zegt voorts, van de inlanders niet te hebben kunnen vernemen, van waar of van wien deze groote hoeveelheid ijzerschuim afkomstig zoude kunnen zijn, en dat hem dienaangaande alleen fabelachtige mededeelingen waren gedaan omtrent eertijds daar gewoond hebbende kolonisten. Volgens hetgeen hem door het dorpshoofd Penbakel Sâleh was verhaald geworden, zoude, in overouden tijd, zekere prins van Banjermasing, Radên Soêra Pandê genaamd, het voornemen hebben gehad van daar eene Benowa-besî te doen ontstaan. Het Maleische woord بنو *benowa* of *benoêa*, beteekent: landstreek, oord, gewest; *besî* بسي, ijzer; *radên* [Javaansch: *radhên*] = vorstelijke prins; *soêra* [Sansk. en Jav.] = dapper, een held; *pandê* ڤندي, ervaren, kunde [van het Sanskritsche पण्ड *panda*, wijsheid, verstand]: dus een fraai klinkende naam voor een denkbeeldig personaadje, dat een land van ijzer wilde vormen.

Den 26sten augustus, terwijl wij bij de Kampong Kwâla-pattai vertoefden, werden door ons togten naar de omstreken ondernomen, bij welke gelegenheid wij ook een klein meir, Dano Mahoeroeng, bezochten, dat ongeveer een half uur de Doeson opwaarts, niet ver van hare linker oeverzijde verwijderd ligt en, door een naauw kanaal, met genoemde groote rivier in verbinding staat. Wij troffen er twee visschers aan, die door middel van gewone inlandsche werpnetten (*djála*), eene menigte Osphromenidei (voornamelijk Helostoma Temminckii en Ophiocephalus planiceps), eenige Cyprini en verscheidene voorwerpen van dien fraaijen nieuwen visch gevangen hadden, welke door ons, onder den naam Osteoglossum formosum, uitvoerig is beschreven en afgebeeld geworden (*). Het meir wemelde van visschen. De hoeveelheid, bijzonder van het geslacht Ophiocephalus, welke jaarlijks in de Dano Mahoeroeng, Dano Papak en in andere kleine meren, alsmede in de rivieren en slooten dier streken, gevangen en versch of gedroogd genuttigd en naar elders vervoerd wordt, is inderdaad verbazend. Wat de vogels betreft, zagen wij in het meir Mahoeroeng niets dan een' Plotus Levaillantii, die, ofschoon daar zeker nooit door den mensch verontrust, echter zeer schuw was, reeds op verren afstand dook en vervolgens, op een nog meer verwijderd punt, zijn' langen, dunnen en slangvormigen hals, eensklaps weder boven het water uitstak. Daar de jagt niet veel opleverde, poogden wij ons, door het verzamelen van visschen en insekten, schadeloos te stellen. Uit de klasse der laatsten, trokken de vele, door het bosch fladderende dagvlinders, van het groote geslacht Papilio, bijzonder onze aandacht. Voorts eene ontzaggelijke menigte vratige Libellen of zoogenaamde waterjuffers, vooral van het geslacht Agrion, die langs de met gras of riet begroeide oevers van het meir luchtig rondzweefden, en er vermoedelijk eene niet geringe slagting onder de kleine, doch lastige plaaggeesten van moskieten zullen aanregten, aan welk voedsel het haar daar ter plaatse zeker niet behoeft te ontbreken. Tuinen of boschvelden, met mais, peulvruchten (*kâtjang*), pompoenen, meloenen en suikerriet beplant, zetteden aan de omstreken van het meir bekoorlijkheid en leven bij.

Den volgenden ochtend, te half vijf ure, verlieten wij de Kampong Kwâla-pattai, en voeren dien dag de Doeson verder op, tot bij de Kampong Kwâla-poenin, waar wij besloten, weder een' dag te vertoeven, ten einde het land en zijne voortbrengselen eenigzins nader te leeren kennen. Wij waren eerst van meening geweest, den avond te voren op reis te gaan, zoowel om tijdwinst tot het doen van uitstapjes, als om de kwellingen te ontgaan der moskieten, die gedurende den nacht steeds in grooter menigte onze vaartuigen kwamen bezoeken; doch de Djoeroetoelis en andere inwoners van Kwâla-pattai ontrieden ons zulks stellig, uithoofde geen handelaar het zoude wagen, in die streken de rivier 's nachts op te varen, wegens de vele boomstammen, die gewoonlijk nabij de oevers in het water liggen; terwijl meer in het midden der rivier de stroom te sterk is, om er tegen op te kunnen roeijen. Het was nog pas kort geleden, dat twee ijzerhouten praauwen, gedurende den nacht, op boomstammen stieten, omsloegen en zonken. Het is derhalve eene vaste gewoonte der inlandsche kooplieden, steeds in den vroegen ochtend de reis opwaarts te aanvaarden, en des avonds, zoo mogelijk, bij een gehucht of boschveld te blijven stilliggen. Wij vonden het raadzaam, insgelijks dien regel te volgen, en begaven ons meestal kort vóór of na het aanbreken van den dag op reis. — Een paar uren nadat wij, op den

(*) Zie de afdeeling Zoölogie dezer Verhandelingen, Pisces, p. 1, Tab. 1.

27sten augustus, het dorp Kwâla-pattai verlieten, kwamen wij aan de Kampong Makatip, thans nog slechts uit twee huizen bestaande, die op den regter oever der Doeson en aan de zuidzijde van den mond der kleine Soengi Makatip gebouwd zijn. Wij vonden daar vrij vele kippen en ook eenige varkens: een bewijs, dat de bewoners Dajakkers waren. In de gesteldheid van de oevers der Doeson was ter naauwernood eenige verandering te bespeuren, behalve dat zij, langzamerhand, een weinig hooger werden, terwijl de stroom van het water tevens eenigermate toenam. Tegen één uur, na den middag, bereikten wij vier woningen, almede op den regter oever, aan Dajakkers toebehoorende, en het gehucht Tjambaran vormende. Hier zagen wij schier niet anders, dan vrouwen en kinderen, door welke ons voortreffelijke meloenen te koop werden aangeboden. Men onderrigtte ons, dat de volwassene mannen zich meest alle in de bosschen onledig hielden met het verzamelen van bindrotting, op welk artikel zij reeds voorschotten van eenige Chinezen te Banjermasing ontvangen hadden. Deze woningen langs den oever, rondom welke zich eenige kokos- en pinangpalmen, kapokh-, mangga- en andere vruchtboomen verhieven, maakten met drie of vier, in lâdang's verspreide huizen, eene buurt uit, welker gezamentlijke bevolking op 70 hoofden kan begroot worden. — Boven Tjambaran rezen de oevers, hier en daar, ter hoogte van tien of meerdere voeten boven de rivier, en vertoonden meestal steil uitgebrokkelde wanden van geelachtig graauwe kleur en eene fijne, slibachtige aarde. Tusschen het zoo even gemelde gehucht en den noorder mond der Soengi Makatip, liggen, aan de regter zijde der Doeson, op den afstand van een kwart tot een half uur landwaarts, een zevental kleine meren, die door kanalen, van ongelijke diepte en breedte, met elkander verbonden zijn. Het zuidelijkste dezer meren is de reeds genoemde Dano Papak; het grootste en meest noordelijke, de op onze kaart aangeteekende Dano Boerong (vogel-meir). Ook aan den linker oever der Doeson vindt men op die hoogte, een of twee soortgelijke kleine meren.

Ter linker zijde der Doeson-rivier, eene kromming of bogt (*) boven de Kampong Tjambaran, ligt het gehucht Kwâla-poenin, aldus genaamd naar de, daar tegenover, in de Doeson uitmondende Antassan Poenin. Deze Kampong is eerst omstreeks den jare 1829, door Pekoempaijers gesticht en bevatte, tijdens ons bezoek, negen huizen en ongeveer 50 inwoners. Eene menigte pisangs, hier en daar ook katoenstruiken en langs de stammen van kapokh-boomen opschietende betelranken, meest op aangehoogde aardhoopen geplaatst, verlustigden het oog. Niet ver binnen de Kwâla Poenin of den zuidermond der Antassan van dien naam, welk kanaal eene mijl of zes hooger (zonder de talrijke kronkelingen mede te rekenen) zich met de Doeson weder vereenigt, leidt, noordwaarts, eene geul naar een lang, doch niet zeer breed meir, Dano Kambat geheeten. Dit meir, of eigenlijk deze meren, naardien het, bij lagen waterstand, uit drie of vier, door vernaauwingen meer of minder van elkander afgezonderde plassen bestaat, is bijgevolg tusschen de Doeson en de Antassan Poenin gelegen, en bezit, in het noordelijk gedeelte, nog eene tweede, naauwe doorvaart, naar het zoo even genoemde kanaal. De Dano Kambat is geheel van bosch omgeven, waarin wij Eurylaimus nasutus, Phyllornis Mülleri, Nectarinia Hasseltii en andere kleine vogels der Passerini schoten. Ook daar wemelde het van witte

---

(*) *Rantauw* of *rantau* رنتو, is in die streken de algemeene naam voor de grootere bogten der rivieren, waarmede eene plaatselijke, dikwerf aan een naburig gehucht ontleende, benaming verbonden wordt. Zoo heet de bedoelde bogt: *rantau Tjambaran*, dus: bogt van (de Kampong) Tjambaran.

en bonte dagvlinders, vooral Danaïden; en de schijnbaar stilstaande en bruine of zwarte wateren van het meir, schenen niet minder rijk aan visch te zijn, dan de vlietende en heldere stroomen van elders. Wij vingen er het meest Helostomae, Cyprini en Pimelodi. Waarschijnlijk ontstaat de zwarte kleur van het water, die wij later dikwerf in soortgelijke, tusschen bosschen liggende meren en in kleine, zacht stroomende zijrivieren hebben opgemerkt, door de bezwangering met uittreksels der schorsen, wortelen en bladeren van sommige, in het water groeijende of daarin verspreid liggende, doode en rottende gewassen. In een glas vertoonde dit zwarte water (*djer itam*) zich helder, met een' min of meer geelachtigen tint; in de beddingen echter had het, naarmate der diepte en doorzigtigheid, en naar dat de oppervlakte door het zonnelicht beschenen of in lommer gehuld was, verschillende schakeringen, die van het geelachtig bruine, van het koffijdik-bruin, tot in het zwartachtige, als verdunde inkt, afwisselden (*). Dat der Doeson daarentegen was steeds witachtig en eenigzins troebel door de bezwangering met fijne aarddeeltjes. De zwarte wateren waren ondertusschen, gelijk reeds is vermeld, insgelijks rijk aan verschillende vischsoorten; wij hebben ook niet kunnen bespeuren, zoo als door den Heer A. von Humboldt, van Zuid-Amerika wordt aangemerkt (†), dat zoodanige plaatsen minder, dan andere van gelijke temperatuur, door moskieten (*njâmokh*) en krokodillen bewoond werden. Weinige dagen voor onze aankomst te Kwâla Poenin, had een inlander, bij het visschen in de Dano Kambat, een' jongen gaviaal in het net gevangen en levend bewaard. Dit jonge voorwerp, ter lengte van slechts drie voet, was ons eene ware verrassing. Nooit toch had men op eenig eiland van den Indischen Archipel een' langbekkigen krokodil waargenomen. Wij hielden dit dier daarom ook aanvankelijk voor een' gewonen Ganges-gaviaal; doch, toen wij later de schedels van half volwassene en zeer oude voorwerpen ontvingen, ontwaarden wij het aanmerkelijke verschil, dat tusschen die beide groote amphibiën bestaat, en dat de soort, door ons op Borneo ontdekt, een' geheel nieuwen en zeer merkwaardigen overgangsvorm vertoonde, die door de gedaante van den kop en het zamenstel der kopbeenderen, den smalgebekten gaviaal van het vasteland van Indië met de eigenlijke krokodillen verbindt. Wij hebben den Borneoschen gaviaal alreeds elders uitvoerig beschreven en naauwkeurig doen afbeelden, waartoe wij meenen te mogen verwijzen (§). — Op den noorder uithoek der Kwâla Poenin werd onze aandacht getrokken door een paar houten stijlen, die een klein en laag dak van kâdjang schraagden, onder en

---

(*) Zeer uitvoerig handelt de Heer A. von Humboldt over de kleuren van het water van onderscheidene rivieren in de keerkringsstreken van Zuid-Amerika. Zie zijne Reise in die Aequinoctial-Gegenden des neuen Continents, 1823, IV, p. 164 en 364.

(†) L. c. p. 81 en 164, alwaar men leest: »dat de mugachtige insekten, even als de krokodillen, vrij algemeen de zwarte wateren mijden."

(§) Zie van der Hoeven, Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie, 1838, D. V, p. 77, Pl. III; en het Zoölogische gedeelte dezer Verhandelingen, Reptilia, p. 1, Tab. I—III. In beide werken staat dit dier onder den naam Crocodilus (Gavialis) Schlegelii vermeld; doch daar het vermoedelijk met ter tijd, in de natuurlijke rangschikking, een bijzonder geslacht zal moeten vormen, heb ik later, in een zoölogisch-geographisch opstel (Ueber den Charakter der Thierwelt auf den Inseln des indischen Archipels, in Wiegmann's Archiv, 1846, I, p. 122) den geslachtsnaam Tomistoma (*τομὶς forceps*, *στομα os*, *rictus*) voorgesteld, zijnde het eerste gedeelte van dit woord de vertaling van den naam *sapit*, in het Maleisch eene tang of nijptang beteekenende, waarmede de Banjerezen deze krokodil-soort bestempelen, namelijk: *Boeâja sapit.* De Dajakkers van de Soengi Bejadjoe noemen haar *Bedjai sampit.* *Bedjai* is in den tongval der Bejadjoe's, even als *Woea*, in dien der Dajakkers van de Doeson, en *Boeâja* in het Maleisch, de algemeene naam voor de Krokodillen.

naast hetwelk eenige, van dunne takken vervaardigde stellaadjes waren opgeslagen. Dit was eene offerplaats van de Pekoempaijers der overzijde, welke, ofschoon in naam Mohammedanen, nog in vele opzigten aan voorvaderlijke bijgeloovigheden gehecht bleven en die opentlijk huldigen.

Op den 29sten augustus, een half uur vóór zonsopgang, verlieten wij de Kampong Kwâla-poenin, en voeren dien dag tot aan de Kampong Tandjong-petong. Wij roeiden op dezen togt langs het eilandje Koeningan, ongeveer anderhalf uur varens boven eerstgenoemd gehucht, en vervolgens, eenige groote bogten der rivier hooger, voorbij de opening van het meir Lampoer, waar de Soengi Karauw in uitstroomt. Omstreeks de Kwâla Poenin hadden wij voor het eerst eenig zuiver zand in de Doeson waargenomen; bij Poeloe Koeningan werd het zand menigvuldiger, en van daar opwaarts, zagen wij toen bij laag water, dat vele ondiepe plaatsen en droog gevallen banken uit zand bestonden. De oevers waren in die streken schier overal met min of meer hoog bosch bedekt, en vertoonden slechts enkele lâdang's. Poeloe Koeningan komt in grootte en gedaante met Poeloe Pako overeen, ligt insgelijks nabij den regter oeverkant en is geheel met wild hout begroeid. Niet ver boven dit eilandje viel ons, aan dezelfde zijde der rivier, een vrijstaande, hooge boom in het oog, aan welks takken eene groote menigte langwerpige, zwarte ligchamen hingen, die onze inlandsche togtgenooten verklaarden, bijennesten te zijn, terwijl zij den boom-zelven *bâtang* (*) *Tampoerau* noemden. De afbeelding van zulk een' bijenboom, alsook van eene lâdang en een Dajaksch huis, welks bewoners zich juist met het snijden en bijeenzamelen van bindrotting bezig houden, is door ons, Pl. 48, medegedeeld (†). Groote Tampoeraubomen prijken niet zelden met 100—200, en zelfs wel eens met 300 honigraten. Honderd zulke raten leveren gewoonlijk 130—150 ponden was, mitsgaders eene aanmerkelijke hoeveelheid honig, waarom dan ook die boomen door de inlanders als winstgevende panden beschouwd worden, en elke Tampoerau zijnen eigenaar heeft. Deze boomsoort is door Dr. Korthals, als den Kruidkundigen nog onbekend, onder den naam Dipterocarpus tampurau beschreven (§). Volgens hem is zij vermoedelijk uit het gebergte afkomstig, dat, ver in het noorden en oosten, het stroomgebied van de Doeson begrenst, en zoude zij zich, even als Dipterocarpus littoralis en andere soorten van dat geslacht, alleen door langs de rivieren afgevoerde zaden in die lagere streken hebben voortgeplant. Zij is daar niet menigvuldig en werd door ons voornamelijk tusschen 1° en 2° Z. breedte en in het bijzonder omstreeks de uitwatering der Soengi Karauw waargenomen. Op die plaatsen groeide deze Dipterocarpus in gezelschap van Myrtaceae, Anonaceae enzv. Wegens zijne aanzienlijke hoogte, soms van 100—130 voet, verhief hij zich meestal boven de overige, hem omringende woudboomen en monsterde zich reeds in de verte uit door zijnen regtstandigen, licht grijzen en gladden stam, met eene breedgetakte, doch dun van loof voorziene kroon. De bijen aldaar schijnen hare honigraten bij voorkeur aan de takken van deze boomsoort te hechten, doch, bij gemis van haar, ook wel andere hooge boomen van de geslachten Parkia, Elaeocarpus enzv. tot dat einde te bezigen. Hebben deze nijvere diertjes eenmaal

(*) Dit Maleische woord beteekent: stam, boom, in het algemeen.

(†) Digt bij het huis, ligt een zoogenaamd rottingvlot in de rivier, met eene aanzienlijke hoeveelheid rottingbossen beladen.

(§) Zie het botanisch gedeelte van dit werk, pag. 63.

zulk een' boom gekozen, dan zullen zij dien, hoe dikwerf zij ook van hunne honigraten beroofd worden, niet ligt verlaten. Om de raten te erlangen, bedienen de inlanders zich van ladders, die tot in de kroon reiken, of wel alleen van houten pennen, die zij bij wijze van sporten, schuins boven elkander in den stam slaan en langs welke zij opklimmen, terwijl een dikke rotting los uit de kroon afhangt of wel aan het vrije einde der pennen is vastgebonden. — In de nabijheid der Moewâra Lampoer, den mond van het meir van dien naam, ontmoetten wij eene kano met twee inlanders. Deze deelden ons mede, dat zij zich naar de bosschen wilden begeven om toeba-wortelen (*toêba-âkar*) te verzamelen voor eene vischpartij. Men bezigt tot dat einde op Borneo, Java en Sumatra, de wortelen, schorsen, bladeren en vruchten van zeer onderscheidene planten uit verschillende natuurlijke familiën; het meest echter uit die der Leguminosae, en wel voornamelijk van de geslachten Dalbergia, Pongamia en Millettia. De wortelen en rankende stammen dier gewassen worden met een stuk hout geslagen of gestampt, en vervolgens op die plaatsen in het water geworpen, waar men voornemens is, te gaan visschen. Dit middel dient, even als de hier bekende, doch tot zoodanig gebruik verbodene cocculi indici, om de visschen te bedwelmen, zoodat zij als magteloos naar boven komen drijven en zich met de hand laten grijpen, terwijl zij daarna, als spijs gebruikt, der menschelijke gezondheid geen nadeel schijnen te doen. Op die wijze, in het Maleisch: *menoêba âjer*, of ook wel *menoêba îkan* (*) genaamd, kan men zich soms, in weinige uren tijds, van eene zeer groote hoeveelheid visch meester maken; een bedrijf, waarmede de inlandsche grooten zich gaarne onledig houden en daarin ook een werkzaam aandeel nemen, door de van tijd tot tijd boven water komende visschen te helpen bijeengaren. Zoodanige, meerendeels ter uitspanning en verlustiging strekkende vischpartijen, worden echter zelden door den geringen inlander uit eigene beweging ondernomen. Deze geeft de voorkeur aan het afdammen van kreken en kleine riviertakken en het gedeeltelijk afzetten van grootere rivieren en meren, welke afgeslotene gedeelten hij alsdan laat droog loopen. Of wel, hij plaatst op ondiepten, takkebossen of steenen in een' vrij scherpen driehoek, en zet aan het versmalde uiteinde, een' kunstig van teenen gevlochten fuik, waar de visch met den afgaanden stroom inloopt. Ook bedient hij zich van stel-, sleep- en handnetten; het visschen met de hengelroede is echter minder zijne zaak, en deze wordt daarom ook zeldzaam in het zoetwater door hem gebezigd.

Na een paar uren in den omtrek der Moewâra Dano Lampoer vertoefd te hebben, vervolgden wij onzen riviertogt tot Tandjong-petong. Dit gehucht, dat eerst van omstreeks het jaar 1830 dagteekent, heeft vier huizen op den regter oever der Doeson en vijf, op rakit's staande, in de rivier. De laatsten zijn alleen door Pekoempaijers, en een paar der op den wal staande huizen waren van eenige Dajaksche familiën bewoond. Wij vonden daar weder een groot rottingvlot, en hadden er bij Moewâra Dano Lampoer drie aangetroffen, waaruit men kan afleiden, hoe ongemeen rijk de bosschen dier streken aan bindrotting moeten zijn. Digt bij de Kampong Tandjong-petong zagen wij vijf schedels van krokodillen,

---

(*) De eerste dier beide uitdrukkingen beteekent: het water vergiftigen, om daardoor visch te vangen; de andere zooveel als: den visch bedwelmen of vergiftigen, wordende *toêbâ* توبا van allerlei plantaardige zelfstandigheden gezegd, welke de strekking hebben, om visschen en vogelen zoodanig te bedwelmen, dat zij met de hand gegrepen kunnen worden.

op een stellaadje ten toon gesteld. De inlanders deelden ons een aantal treurige gebeurtenissen van die gevaarlijke land- en waterbewoners mede, en onder anderen, dat, naauwelijks twee maanden geleden, een man in zijn bootje door hen was overvallen en verslonden geworden. Reeds te Kwâla Pattai en Moewâra Dano Lampoer had ik eenige eijeren dezer dieren van de inboorlingen ontvangen, welke hier met nog een paar vermeerderd werden. De bewoners van Tandjong-petong bragten mij daarenboven een' half volwassen levenden neusaap, dien zij, met behulp van honden, bij het rottingsnijden, in het bosch hadden gevangen. Volgens hun zeggen, is deze aap moeijelijk in het leven te houden, doordien hij in gevangenschap weinig of geen voedsel wil nemen.

Den 30sten augustus voeren wij tot bij het groote meir Babai. Langs dien weg waren de beide oevers der Doeson schier overal met bosschen bedekt en onbewoond. Ongeveer ter halver weg werden wij door twee mannen begroet, die, in eene ijzerhouten praauw gezeten, op onze vraag, waar zij heen voeren, ten antwoord gaven, dat zij aan den Gouvernements-Posthouder te Moewâra-bahan hoofdgelden gingen overbrengen. Zij wendden onmiddellijk hun vaartuig en volgden ons. Wij vernamen, dat een dezer inlanders het Dajaksche opperhoofd en de ander een koopman van de Kampong Dalico was. De eerste, die den titel van Demang (*) voerde, had een zeer goedhartig voorkomen, maar leed aan eene walgelijke huidziekte, waardoor ons zijne overgroote beleefdheid, van ons telkens de handen te willen drukken, meer lastig dan aangenaam was. Wij waren blijde, toen hij verzocht, ons te mogen verlaten en huiswaarts te keeren, ten einde onze komst in zijn dorp te gaan aankondigen en eene behoorlijke ontvangst voor te bereiden.

Bij de Dano Babai troffen wij slechts twee huisgezinnen aan. Het hoofd van het eene was een Banjerees, van het andere een Pekoempaijer. Beiden hadden Dajaksche vrouwen, terwijl eene der dochters met een' neef van den Demang van Dalico, insgelijks een Dajakker, gehuwd was. Men ziet hieruit, hoe weinig deze zoogenaamde Mohammedanen zich naar de voorschriften van den Koran gedragen (†), daar zij niet alleen verdraagzaam en vriendschappelijk met de ongeloovige fetischdienaars omgaan, maar zelfs huwelijken met hen sluiten en op den vertrouwelijksten voet met elkander leven. Deze huisgezinnen, uit twaalf of vijftien leden bestaande, bezitten aan de drooge en vruchtbare boorden der Doeson en van het meir Babai, eenige velden en tuintjes, waar zij eene kleine hoeveelheid rijst, bataten, pompoenen, water- en andere meloenen, suikerriet en verschillende moeskruiden telen. De Dano Babai levert hun overvloed van goeden visch, terwijl de bosschen, welke dit meir omgeven, bijzonder rijk zijn aan onderscheidene dâmar-soorten, rottingriet en boomen met bijennesten. In deze voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk, vindt de daar en elders in den omtrek wonende inlander een ruim en winstgevend bestaan. Volgens ontvangene opgaven zouden alleen bij de Dano Babai

---

(*) Een oorspronkelijk Javaansch woord, dat daar aan het opperhoofd van een distrikt wordt gegeven, onder wiens bevelen de Bĕkĕl's en andere mindere hoofden staan.

(†) In Soere II leest men: »Neem geene afgodendienares ter vrouwe, alvorens zij geloovig is geworden. Waarlijk, eene geloovige slavin is beter, dan eene vrije afgodendienares, al mogt ze u ook nog zoozeer bekooren. Huwelijk ook geene aan een' afgodendienaar uit, alvorens hij geloovig is geworden: want een geloovige slaaf is beter, dan een vrije afgodendienaar, al mogt hij u ook nog zoozeer bevallen," enzv. Zie voorts Soere IV: de Vrouwen.

jaarlijks eene hoeveelheid van ongeveer vijftig pikols (*) was verzameld worden, en sehier het dubbele van dit getal rondsom de meer noordelijk liggende meren Limot en Ganting. Berekent men nu den pikol tegen *f* 50, dan zoude de waarde dezer hoeveelheden eene som van zevenduizend vijfhonderd gulden bedragen. Aan dâmar zouden de bosschen, bij genoemde meren, gemiddeld zestig tot zeventig pikols in het jaar opleveren. De prijs dezer natuurlijke harsen verschilt naarmate der soorten, van welke er twee vrij menigvuldig en het belangrijkst voor den handel zijn, namelijk: de *dâmar poëtih* (witte damar) of *dâmar mâta koetjing* (†), zoo als deze soort in het bâzar-Maleisch heet, en de *dâmar râsak*, aldus genaamd naar den boom, die haar voortbrengt. De eerstgenoemde is het hoogst in prijs, en geldt van vijftien tot twintig centen de gantang (§). Versch zijnde, heeft deze hars een bijna wit of geelachtig wit, half doorschijnend, en op de breuk glasachtig aanzien, is zeer ruw op het gevoel en, wegens de vele kleine holligheden en luchtblaasjes, zoo ligt, dat zij op het water drijft: zij wordt daarom het voordeeligst in de west- of regenmoeson, wanneer de bosschen meer of minder zijn ondergeloopen, ingezameld. Op andere tijden gaat, uithoofde harer broosheid, te veel tusschen de dorre bladeren en het ruig des bodems, bij het afhalen verloren. De boom, welke deze hars voortbrengt, is door den Heer Korthals, in de afdeeling Botanie dezer Verhandelingen, onder den naam Hopea sangal beschreven en bij de inboorlingen langs de Doeson en de Soengi Bejadjoe onder dien van *Sangal* bekend. Zijne dikke, ruwe en bij oude stammen meestal sterk gebarsten schors, laat zich gemakkelijk afschillen, en wordt uit dien hoofde somtijds tot het dekken der huizen in de boschvelden gebezigd. De tweede belangrijke dâmar-soort, door de Dajakkers ter zuidkust van Borneo, *njâting râsak* genoemd, komt insgelijks van een' hoogstammigen boom uit de familie der Dipterocarpeae, en werd door den Heer Korthals, onder den naam Retinodendron rassak, beschreven en afgebeeld (⁎). De hars van dezen boom is licht rood, somwijlen geelachtig rood, doorschijnend, en zwaarder dan water, in hetwelk zij bijgevolg zinkt, en om die reden alleen in de oost- of drooge moeson verzameld wordt. Wanneer de weêrsgesteldheid gunstig is, kan men somtijds van denzelfden boom twee- of driemaal in het jaar dâmar inzamelen. Volgens het zeggen der inlanders vindt men weleens klompen ter zwaarte van 20—30 oude ponden. Tien of elf gantang's kosten 1 soekoe, zoodat de gantang op 5—6 centen te staan komt. De Dajakkers, zoowel als de Mohammedaansche inlanders, gebruiken deze en

---

(*) De pikol bevat aldaar 150 *kâti's* of katjes; op andere plaatsen van den Indisehen Arehipel sleehts 100. Ook de katjes versehillen op de onderscheidene plaatsen.

(†) Letterlijk: katten-oogen hars, eene benaming, waarmede ook de Bejadjoe-Dajakkers haar bestempelen: *njâting mâta poesa*. *Njâting* is in de taal van dien volksstam de collective naam voor de boomharsen, even als *dâmar* in het Maleiseh.

(§) Gantang is eene maat, veelal uit oude bladseheeden der nibong- en pinangpalmen bestaande. Honderd dezer gantang's worden aldaar voor drie pikol's gerekend. »In goedkoope tijden," zeiden mij de inlanders bij de Dano Babai, »geven wij vier gantang's van deze hars voor 1 *soekoe* (=60 eenten), doeh wanneer de inzameling sehaars uitvalt, niet meer dan drie voor 1 *soekoe*." Op Java en Sumatra is in de laatste jaren de prijs van de witte dâmar zoodanig gestegen, dat 25—30 gulden voor den pikol (van 100 katjes of 125 oude ponden) werden betaald. De Chinezen bezigen haar tot het maken van vernissen, en de inlanders, na haar met was gesmolten te hebben, beschilderen met dit mengsel witte stukken katoen, die zij vervolgens in zwarte of roode verf dompelen (*kâjin batikh*).

(⁎) Zie de afdeeling Botanie van dit werk, p. 56, Tab. 8.

de volgende dâmar-soorten vrij algemeen ter verlichting hunner woningen, ten welken einde zij haar fijn stampen, droogen en in nipa- of pisangbladeren wikkelen, of er ook wel dunne bamboezen kokers mede vullen, en ze alsdan als fakkels ontsteken. Fijn gestampt en met olie vermengd, bezigen zij haar bij het breeuwen hunner vaartuigen. Ook elders worden deze harsen tot hetzelfde doel, in stede van pik, gebezigd, en uit dien hoofde in groote hoeveelheden van Banjermasing naar Soerabaja, Makassar en andere kustplaatsen vervoerd. Naast de *dâmar râsak*, zijn nog de volgende verwante harsen meer of minder gezocht, namelijk: eene dof bruine soort met gele vlammen en stippen, door de handelaren dikwerf *dâmar itam* (zwarte damar), doch door de Banjerezen *dâmar kaloéloet*, en door de Bejadjoe's *njâting tampoéreb* (*) genaamd; eene insgelijks zware, weinig doorschijnendheid, doch eene zeer glanzende breuk bezittende soort, *njâting lendang*, welke hars dikwerf in onregelmatig ronde of plataehtige stengen gevonden wordt, licht of bruinachtig geel van kleur is en, volgens de berigten der inlanders, van een' grooten boom komt, die uitsluitend in de hoogere streken groeit. Met deze dâmar in hoedanigheid overeenkomende, doch eenigzins verschillend van tint, welke van het geel-roode tot in het bruinachtige trekt, is de *njâting mahambong* het voortbrengsel eener hoogstammige Hopea, die buitendien een zeer deugdzaam timmerhout oplevert, dat onder den naam *kâjoe balangeran* bij de inlanders bekend is. Verwante hars-soorten zijn verder de *njâting oepak* en *njâting njâroe;* de laatste is dikwijls fraai bruin-rood en halfdoorschijnend. Eindelijk moeten wij nog melding maken van eene witte, ligte en op het water drijvende verscheidenheid, *njâting palepek* geheeten, die veelal in knobbelige klompjes voorkomt, en door den Heer Korthals als het voortbrengsel van jonge Sangal-boomen wordt beschouwd. Deze soort schijnt voor het overige niet zoo overvloedig te zijn, als de *njâting mâta-poesa*, en wordt ook minder geacht, omdat zij moeijelijk brandt en bij het branden knapt. Vóór den verkoop vermengen de inboorlingen vaak beide met elkander; de meeste overige gele en bruine soorten zijn ten naastenbij van denzelfden prijs, als van de *dâmar râsak* is opgegeven. — Naast deze boomharsen en het bijenwas komt, als handelsartikel, de bindrotting in aanmerking, waarvan elk jaar door de bewoners van de Dano Babai en der omstreken, ongeveer 10,000 bossen, meest aan Chinezen te Banjermasing, afgeleverd worden. De hoeveelheid bindrotting, welke jaarlijks van Banjermasing wordt uitgevoerd, is inderdaad verbazend en wordt op meer dan een millioen bossen berekend.

In den namiddag van den 31sten augustus kwamen drie lange kano's, met een veertiental Dajakkers van Sieang, de Doeson opvaren, en bleven, naast onze praauwen, bij de Dano Babai, omstreeks een uur vertoeven. De kano's dezer, ver in het bergachtige gedeelte der binnenlanden te huis behoorende, lieden, waren oud en slecht, en in verhouding tot hare lengte vrij smal. Zij hadden geene overdekking, doch in iedere kano lagen eenige zamengerolde kâdjang's (†), die waarschijnlijk bij zware stortregens en gedurende den nacht over de booten werden uitgespreid. De kano's bevatteden daarenboven onderscheidene fijne rottingmatten, alsmede blaasroeren en kokers met vergiftigde pijltjes,

(*) Naar eene kleine soort van bijen, die voedsel uit deze vloeistof trekkende, haar vlijtig bezoekt, en van buiten in de harsklompen kleine holligheden en ronde gangen maakt, van welke sommige tot aan de gespleten schors van den boom doorloopen.

(†) Zie bladz. 336.

schilden en slagzwaarden of zoogenaamde koppensnellers, van welke eenige het gevest met bundels lange menschenharen versierd hadden (*). Sommige dezer, nog weinig beschaafde natuurmenschen, onder welker ruwe schors dikwerf eene edele kern verborgen ligt, waren van een blijkbaar, door levenswijs en oefening, zeer ontwikkeld en forsch gestel, van eene meer dan middelmatige grootte en schier allen getatoueerd. Twee hunner inzonderheid bij uitstek fraai, vooral op den rug en de borst tot aan den hals, en langs de armen, zoodat het geheele bovenlijf bijkans het aanzien had van een bont wambuis. Ook hunne beenen waren, behalve met de vrij gewone, langwerpig ronde of hartvormige, donkere vlek op de kuiten (†), rondsom, uitgezonderd aan de binnenzijde, met verschillende figuren, op eene onuitwischbare wijze, kunstig versierd. Volgens hun zeggen waren zij, een paar weken geleden, de Doeson afgezakt, ten einde eenige bekenden binnen de rivier Karauw te bezoeken, en bevonden zij zich thans weder op reis huiswaarts. Na verder van hen vernomen te hebben, dat zij meerendeels onderdanen waren van Toemanggong Soera Pati, bij de Soengi Lauoeng, wiens naam ons uit de berigten van den Overste von Henrici bekend was, en waarover zij veel blijdschap aan den dag legden, verzochten wij hen, dit opperhoofd minzaam van ons te willen groeten. Wij onthaalden hen op eenige glazen arak, welk geestrijk vocht zij gretig inzwolgen, en gaven hen ten laatste nog wat tabak en zout, hetwelk hun baarblijkelijk veel genoegen deed, ofschoon zij er ter naauwernood dank voor zeiden. Deze omstandigheid, en hun kort daarop gevolgd, geheel stilzwijgend vertrek, gaf ons aanleiding tot het opmerken der tegenstrijdigheid in zeden en gewoonten, tusschen deze en andere Indische eilanders, welke in het algemeen zeer beleefd zijn en het aan geene pligtplegingen laten ontbreken.

Gelijk men op onze Kaart ziet, staat de Dano Babai, behalve regtstreeks door een naauw kanaal, een eind hooger op, nog door eenige soortgelijke enge doortogten met de Doeson in verbinding. Er liggen op die hoogte ook weder een paar kleine eilandjes in de groote rivier, van welke het zuidelijkste den naam van Poeloe Babai draagt. Niet ver boven het tweede, Poeloe Nonok geheeten, ligt, ter regter zijde der Doeson, de Kampong Dalieo, welke zeven huizen op den oever, twee rakit's, en in het geheel omtrent negentig inwoners bevat. De vlottende en ligt te verplaatsen rakit's behooren, zoo als overal, aan Pekoempaische huisgezinnen, terwijl de dorpelingen Dajakkers zijn. Geen van dezen was getatoueerd, en de meesten spraken vrij goed Maleisch. Wij werden daar, bij het vallen van den avond, op een ongewoon schouwspel vergast. Bij het gezang van drie Dajaksche vrouwen, zagen wij eenige mannen dansen. De eerste waren openbare zangeressen, onder den naam *Bilian* bekend, en wier zeden weinig van de Javaansche *Ronggeng's* verschillen. Hare kleeding bestond eeniglijk in een' *sarong*, die boven den boezem was te zamen gebonden en tot beneden de knieën afdaalde. Zij zatèn in eene rij naast elkander op den grond, en hadden elk eene soort van tambourin (§) op den sehoot

(*) Men zie aangaande deze wapens Pl. 49 en Pl. 59, fig. 8, 11, 12 en 13.

(†) Zoo als op Pl. 50, de links staande Dajakker vertoont.

(§) *Katamboeng* bij de Dajakkers genaamd, bestaande uit een 7—8 palmen langen en 1—1½ palm dikken, rolvormigen koker van zoogenaamd ijzerhout, waarvan de eene opening met het geschoren vel van een' grooten eekhoren (Sciurus ephippium) overtrokken en, door middel van gespleten rottingriet en ijzerhouten pennen, strak gespannen is. Om er den gewensehten toon aan te geven of het te stemmen, worden op dit vel, hier en daar in het rond, kleine stukjes versche *dâmar tampoêreb* vastgekleefd. Fig. 21, Pl. 57, vertoont een *Katamboeng* uit de Soengi Bejadjoe, op een zevende der natuurlijke grootte.

liggen, die door haar met de linker hand werd vastgehouden en met de regter bespeeld, terwijl zij op de maat van dat eentoonig geklop, met luider stemme, in diepe en half verhalende toonen, bij wijze van recitatief, onderscheidene liederen opdreunden. Men zal wel begrijpen, dat het gezang dezer Dajaksche virtuozen voor een Europeesch gehoor niets streelends bezat. Met eenigzins meer belangstelling sloegen wij de bewegingen der dansende mannen gade, welke van het slaan op koperen bekken (*gong's*) vergezeld gingen. Deze dansen bestonden hoofdzakelijk in eene op- en nederwaartsche beweging van het ligchaam en der ledematen, door de knieën telkens te buigen en de uitgestrekte armen, op eene afgemetene wijze, naar de hoogte en de laagte te slingeren. — In de meeste, door ons in die streken bezochte, lâdang's of boschvelden, welke ook daar doorgaans digt langs de oevers of slechts op geringen afstand van de Doeson verwijderd lagen, ontwaarden wij vrij veel suikerriet, dat welig groeide, en door de inlanders alleen gebruikt werd als eene soort van snoeperij, tot welk einde zij het versch in stukjes snijden en deze, na ze alvorens in koud water te hebben gedompeld, als eene lekkernij aan hunne bezoekers voorzetten, of er zich-zelven op vergasten.

Den 2den september voeren wij de Doeson op, tot aan drie kleine eilandjes: Poeloe Betjâbang; den 3den vervolgden wij onzen togt tot aan de Moewâra Kalahiën; den 4den tot aan de Kampong Tandjongdjawa, en den 5den, van dezelfde maand, bereikten wij de Kampong Rieong, die niet ver boven de eerste oeverhoogte, den Goenong Rantauw, gelegen is. Nabij den noorder mond der Antassan Poenin bevindt zich, aan de regter zijde der Doeson, eene wijde bogt, waarin het rivierwater, door terugstrooming langs den oever, eene sterke draaikolk vormt, bekend onder den naam van *Oelakh-prahoe* (*). De bedding der Doeson begint zich op die hoogte, somwijlen met vrij scherpe hoeken, aanmerkelijk te kronkelen. Het land daarentegen blijft aan weêrskanten voortdurend vlak en laag, en de bosschen, welke het bedekken, zijn op vele plaatsen met doornige bamboes, nibongpalmen, verschillende rottingsoorten en andere slingerplanten zoo digt bewassen, dat het schier onmogelijk is, er in door te dringen. Langs de oevers groeit veelal eene soort van hoog, rietachtig gras, met dikke stengels. De bosschen vonden wij in het oog vallend arm aan vogels en zoogdieren; alleen dagvlinders waren er menigvuldig en, langs de boorden der rivier, verlevendigden vele libellen deze eenzame en wilde streek. Alvorens wij de zoo evengenoemde drie eilandjes bereikten, wezen onze gidsen ons eene naauwe rivier-opening aan den regter oever, Moewâra Maliau genaamd, door welke het water uit eenige kleine meren in de Doeson uitstroomt, welke meren evenwijdig met deze rivier, op geringen afstand van elkander liggen, onderling met elkaâr in verbinding staan, en de namen: Dano Madâra, Dano Masoêra en Dano Lamoêda of Kalahiën dragen. Het laatstgenoemde is het aanzienlijkst en ligt het zuidelijkst, op 1°5′ Z. breedte en 114°50′ O. lengte van Greenwich. Het heeft de gedaante van een hoefijzer, met de beide armen zuidwaarts gekeerd en, in deze rigting gemeten, is het omstreeks een uur lang en iedere arm zeventig of tachtig roeden breed. De andere meren zijn veel kleiner, maar insgelijks lang en smal van omtrek. Allen zijn van bosschen omgeven, en langs hunne boorden, of niet zeer ver daarvan verwijderd, wonen een paar honderd Dajakkers verspreid, die hier en daar wel een stukje gronds bebouwen, doch hoofd-

---

(*) اولق *oelakh*, beteekent: ronddraaijen, en vandaar ook een maalstroom; dus: waar de vaartuigen door een' maalstroom gedraaid worden.

zakelijk van de vischvangst leven en wijders van hetgeen de natuur hun, ongevergd en zonder handen-arbeid, mildelijk aanbiedt. De Dano Masoera staat door een kort kanaal, Soengi Repong, en de Dano Lamoeda door de naauwe Soengi Kalahiën, regtstreeks met de Doeson in verbinding. — Tusschen de Moewâra Maliau en de eilandjes Betjâbang, werd door ons eene korte poos getoefd, bij eenige lâdang's, waarin drie huizen stonden, welker wanden en daken geheel met boomschors bekleed waren. Het inwendige bestond slechts uit éénc ruimte, welke bij een van hen, bijkans opgepropt vol was van allerlei vischtuig, gereedschappen voor den landbouw, eetwaren, zoo uit het plantenrijk als gedroogde visch; ook kleedingstukken, matten, aarden potten, gong's of koperen bekkens, vogelkooijen met groene duiven (Columba aromatica) en vele andere voorwerpen van huishoudelijk gebruik. De bewoners waren Dajakkers, van welke eenige mannen de armen getatoueerd hadden: een verschijnsel, door ons tot daar, nog bij geen bewoner der Doeson waargenomen. Men verhaalde ons, dat deze Dajakkers, en ook gedeeltelijk die, welke hooger op, in de Kampong Loewok-batong, aan de Moewâra Repong en elders in deze omstreken wonen, vele jaren geleden, van de oevers der, zich met de Soengi Bejadjoe vereenigende, Soengi Kapoeas, herwaarts verhuisd waren, en wel ten gevolge der herhaalde overvallen, welke zij van de roofzuchtige Dajak *Pari* of *Parei*, een' half nomadischen en algemeen gevreesden volksstam van het meer verwijderde binnenland, hadden te verduren gehad. Onze roeijers kochten bij de voormelde lâdang's eene geringe hoeveelheid mais en suikerriet, waarna wij onzen togt tot Poeloe Betjâbang voortzetteden (*), tegen den avond aldaar aankwamen en er gedurende den nacht bleven liggen.

Deze kleine en vlakke eilandjes, drie in getal, liggen digt naast elkander, nabij den regter oever der Doeson; niet ver ten noorden van hen, bezit de rivier nog verscheidene ondiepe of, bij lagen waterstand, droog vallende plaatsen, waar reeds enkele struiken groeijen. Dien ten gevolge heeft de bedding aldaar eene aanmerkelijke breedte. In de kanalen, tusschen de eilandjes, houden zich vele krokodillen op, die vaak het water verlaten, om zich langs de oevers in de zonnewarmte te koesteren. Wanneer soms zulk een gevaarlijk dier eenen mensch, meestal uit een bootje, tot zijne prooi heeft gemaakt, leggen de naaste betrekkingen van den ongelukkige, hengels en lokaas uit. Dan, wij zullen later gelegenheid hebben, over deze en andere wijzen, waarop de krokodillen, door de inboorlingen op Borneo, levend gevangen worden, meer in bijzonderheden te treden.

In twee groote uren zijn wij van Poeloe Betjâbang tot aan de Moewâra Boentoek de Doeson opgevaren. De Soengi Boentoek vormt den noordelijksten doortogt uit de Doeson naar de meren Ganting en Babai. Ook bij Poeloe Betjâbang vindt men aan den linker oever der groote rivier de opening van een kanaaltje, Antassan Pako, dat zich weldra met de Soengi Boentoek, ook wel Soengi Masangkin genaamd, vereenigt. Alvorens deze laatste eene zuidelijke rigting aanneemt, verdeelt zij zich in twee takken, waarvan de noordelijke of linker, op den afstand van ongeveer een' halven dag opvarens, zich in het meir Malawin verliest, welks uitgestrektheid gezegd wordt, aan die der Dano Ganting gelijk te zijn. Het vaarwater derwaarts, of de Soengi Malawin, is echter alleen voor kleine bootjes geschikt. Digt bij de

(*) Zooveel als: gekloofde eilanden; afgeleid van het Maleische *tjâbang*, een tak, loot, gaffel. Het grootste dezer eilandjes hebben wij ook wel Poeloe Djâwa hooren noemen.

Moewâra Boentoek en nabij den linker oever der Doeson, ligt een klein eilandje, dat insgelijks den naam van Boentoek draagt. Naauwelijks een kwartier uurs boven dit punt, is, aan de regter zijde der groote rivier, de Kampong Loewok-batong gelegen. Deze bestaat slechts uit vier of vijf Dajaksche huizen, die met plantsoenen van pisang-gewassen, suikerriet, bataten enzv. omgeven zijn. Het meerendeel der bevolking, tot dit gehucht behoorende, houdt zijn verblijf, hier en daar, in lâdang's; de gezamentlijke bewoners worden op ruim driehonderd zielen begroot. De naburige bosschen leveren overvloed van bindrotting op, welk voortbrengsel, gevoegd bij 15—20 pikol's was en eene hoeveelheid dâmar, meest uit de omstreken der Dano Malawin afkomstig, hier de voornaamste handelsartikelen uitmaken. — Een paar honderd schreden beneden de Moewâra Repong liggen, aan dezelfde zijde der Doeson, drie Dajaksche huizen, die, met nog een tweetal, elders staande, de Kampong Moewâra-repong vormen, met eene bevolking van nagenoeg veertig zielen. Langs de boorden der kleine Soengi Repong en Soengi Kalahiën ontwaart men vooral vele lâdang', onder welke zich intusschen ook een aantal oude en reeds verlatene bevinden. De Kampong Moewâra-kalahiën, aan de oostelijke uitmonding der rivier van dezen naam gelegen, bevat, met inbegrip van die der naburige lâdang's, een achttal huizen, waarvan twee door Pekoempaijers, en de overige door Dajakkers bewoond worden, die te zamen ongeveer honderd zielen uitmaken. De Dajakkers bejegenden ons overal met ongeveinsde welwillendheid en dienstvaardigheid, die ons zeer voor dit weinig beschaafd, maar arbeidzaam en manhaftig volk innam. Hetgeen onze oplettendheid bijzonder trok, was de weinige schroom of schuwheid, welke de Dajaksche vrouwen voor ons, blanke vreemdelingen, aan den dag legden: eene vrijmoedigheid, zoo als wij niet altijd op onze reizen door Java, Sumatra en Timor, in zelden of nooit door Europeanen bezochte streken, plegen op te merken. Sommige mannen in de gehuchten Loewok-batong, Moewâra-repong en Moewâra-kalahiën, waren op de armen en kuiten getatoueerd; de vrouwen echter vertoonden daarvan geen speur. Zij droegen gewoonlijk een grof, kort en eng kleedje van eigen weefsel; de mannen gingen naakt, behalve eene strook zacht bereiden boombast om de lenden en tusschen de beenen door, welken lijfband zij *éwa* noemen. — Toen wij bij de Kampong Moewâra-kalahiën nachtverblijf hielden, hoorden wij op zekeren avond, in een naburig huis, een vervaarlijk getrommel en geklep met houten voorwerpen. Bij onderzoek bleek het, dat dit geraas door eene Bilîan (*) werd te weeg gebragt, met geen ander doel, dan om een' boozen geest uit het ligchaam van een' ziek' man te verdrijven. Dezelfde bijgeloovige handeling, om door luid te schreeuwen en hard

(*) Gelijk uit onze verdere mededeelingen zal blijken, zijn deze jonge, ongehuwde dochters en openbare zangeressen, vooral in aanzien, wegens hare ervarenheid in allerlei geheimzinnige wetenschappen en duivelskunstenarijen; zij worden beschouwd als bekwame genees- en vroedkundigen, waarzegsters, tooveressen, duivel-, heksen- en andere booze geesten bezweersters, met één woord, als de onfeilbaarste toevlugt ter afwering van alle rampen en onheilen, welke het menschelijke leven te duchten heeft. Haar naam *Bilîan*, is in klank en beteekenis verwant aan het Balinesche woord *Balîan*, waaronder daar een geneeskundige, eene vroedvrouw wordt verstaan: eene benaming, veelligt afgeleid van het Sanskritsche *balî*, sterk, vermogend, magtig, en waarmede, volgens de regelen der Maleische tongvallen, om substantiva uit adjectiva te vormen, het aanhechtsel *an* verbonden schijnt. Er verdient hier nog opgemerkt te worden, dat, volgens de berigten van Sultan Akbar (uit de laatste helft der XVI[de] eeuw), te dien tijde te Aracan de priesters *Walli* werden genoemd, en dat de Alfoerezen van Menado, op Celebes, zekere lieden, zoo mannen als vrouwen, die uit het geschreeuw of de vlugt der vogels voorspellingen doen, insgelijks met den naam *Walian* of *Waliang* bestempelen. De *b* en de *w* worden vaak met elkaar verwisseld.

op eene soort van tambourin te slaan, een' kranke te genezen, of den geest des kwaads van hem uit te jagen, is ook dikwerf ter westkust van Sumatra, bij de inboorlingen van het eiland Nias, door ons waargenomen.

Op den togt van Moewâra Kalahiën naar de Kampong Tandjong-djawa, ontmoetten wij twee groote rottingvlotten, welke de Doeson afzakten; bij het gehucht Loewok-batong hadden wij er insgelijks reeds twee aangetroffen, die nog niet geheel geladen en steeds meerdere rotting wachtende waren. Een dier vlotten had daar reeds zeven maanden getoefd, en nog werd de door de inwoners geleverde hoeveelheid rotting niet toereikende geacht ter kwijting der voorschotten, welke zij daar reeds voorlang op hadden genoten. Dusdanige voorschotten op de voortbrengselen van den grond, zijn voor beide partijen, zedelijk en stoffelijk, dikwerf zeer nadeelige en verderfelijke speculatiën. De Chinesche geldschieters berekenen hooge renten, en de Dajakkers blijven soms lang achterlijk in het volbrengen der gestelde voorwaarden en overeenkomsten. Zij leveren b. v., op vooruitbetaling, de honderd bossen bindrotting tegen *f* 4.50 of *f* 5 zilver, terwijl dezelfde hoeveelheid, tegen gereed geld, met *f* 6 of *f* 6.50 betaald wordt. Te Banjermasing kosten de honderd bossen *f* 10 à *f* 13 zilver, al naarmate de voorraad ruim en de gading groot is. Een bos bevat 38 rietstokken, welke gewoonlijk op ruim twee vademen lengte gesneden worden. Naar men ons verzekerde, zijn er vlotten, die 10,000—15,000 en zelfs nog meer bossen laden. Het regt van uitvoer bedraagt *f* 1.25 zilver per 100 bossen, welke belasting aan den Gouvernements Posthouder te Marabahan moet voldaan worden. De tot den afvoer langs de Doeson gebezigd wordende houtvlotten, zijn meestal bij of boven Lontontoer vervaardigd. Een groot vlot kost aldaar *f* 20—24 zilver, maar heeft te Banjermasing niet meer dan *f* 8—12 zilver waarde. De vlotten bestaan uit drie lagen boomstammen; de zwaarsten zijn voor de onderste laag bestemd. Men bevestigt de stammen met bind- en andere, dikkere rottingsoorten aan elkander, en de vlotten hebben dikwerf van veertig tot zestig vademen lengte; somwijlen nog meer. Vier, zes of acht mannen besturen gewoonlijk, door middel van lange riemen, het vlot van voren en van achteren. Behalve bindrotting, laden zij ook niet zelden dâmar, was en andere koopwaren. — Het snijden van bindrotting en het verzamelen der, door ons vroeger vermelde, bruine dâmar-soorten, hebben meestal gelijktijdig plaats. Terwijl de volwassenen, zoo mannen als vrouwen, rotting bijeen brengen en tot bossen binden, houden de kinderen zich onledig met het verzamelen der gewenschte boomharsen en van verschillende, tot nut en voordeel strekkende, gomachtige zelfstandigheden (*getah* en *goetah* in het Maleisch).

Een groot uur roeijens van het gehucht Kalahiën, bereikten wij de Kampong Bawahasam, met 7 of 8 huizen, die, ter weêrszijden van de Doeson gelegen en door omtrent 160 zielen, meest Dajakkers, bewoond waren. Het dorpshoofd, Bakal Aboe, een geboren Banjerees van Nagara, was daar met de dochter van eenen Dajakker gehuwd. De meeste huizen stonden ter helfte achter en tusschen vruchtboomen, zoo als pisangs, kokos- en pinangpalmen, mangga's en anderen verscholen. De oevers waren tien of twaalf voet boven den waterspiegel verheven, terwijl zij, volgens het dagboek van den Overste von Henrici, tijdens zijne reis, in het laatst van januarij 1835, dus in het midden der regenmoeson, nog slechts drie voet boven den hoog gezwollen vloed uitstaken. — Op deze hoogte der Doeson hadden wij aanmerkelijk minder bezoek van de moskieten, dan in de lagere streken; doch, zoo mogelijk, nog

lastiger vielen ons hier eene of veelligt meerdere soorten van kleine bloedzuigers, die in tallooze menigte de gelegenheid schenen te beloeren, om zich behendig, van de bladeren der struiken aan de kleederen der voorbijgangers vast te hechten en tot de huid poogden door te dringen. De Dajakkers der Doeson noemen deze kleine, in de bosschen levende bloedzuigers, *Demantek*, en de Bejadjoe's *Halamantek;* doch de grootere, zich in moerassen en meren ophoudende soorten, worden door de Doeson-Dajakkers *Lolo*, en door de Bejadjoe's *Djelo* of *Djelau* geheeten. De Banjerezen gaven ons voor laatstgemelden het woord *Patjat* op; baarblijkelijk eenerlei met het Javaansche en Sundanesche *Patjet*, den naam, waarmede deze volksstammen de kleine boschbloedzuigers aanduiden, terwijl zij de groote, in zoetwater levende soorten, even als de Maleijers, *Lintah* en *Lentah* noemen. — Omstreeks anderhalf uur varens boven de Kampong Bawahasam, ligt, aan den regter oever der Doeson, eene zandbank, Gôsong (*) Bâjor genaamd, die bij lagen waterstand droog valt, alwaar alsdan bruine dâmar wordt ingezameld. Soortgelijke ondiepe en zandige plaatsen vindt men verder, bij sommige groote bogten der rivier, nog onderscheidene malen, en het is op die banken, dat gedurende den regentijd, de genoemde stukken hars door den stroom worden aangespoeld. Tegenover de Gôsong Bâjor, aan den linker oever der Doeson, ontwaart men de uitvlieting van het riviertje Soengi Bâjor, dat zich, een' dag opvarens, met eene andere kleine zijrivier, de Soengi Ajo, vereenigt. — Reeds bij Poeloe Betjâbang, en verder schier dagelijks, zagen wij nu en dan eenen roetbruinen Ibis met witte schoudervederen, bij de inboorlingen onder den naam van *Boerong Karau* bekend. Gewoonlijk waren er twee, zeldzaam drie of vier dezer vogels bij elkander. Hun dikwerf herhaald en vrij krachtig geluid, is eenigzins klagend; hun aard ongemeen schuw. Eerst na vele mislukte pogingen is het mij eindelijk mogen gelukken, nabij de overzijde der Kampong Tandjong-djawa, door het bosch henen sluipende, een paar dezer Ibissen, welke aan den oever tusschen pekoempai-gras hun voedsel zochten, tot op zekeren afstand te naderen en er een' van te schieten. Dit voorwerp was van het mannelijk geslacht, en alhoewel het, evenmin als nog onderscheidene andere, later door ons verkregene, van beide seksen, aan de kale en eenigzins gerimpelde huid van het hoofd en den nek, kleine tepelvormige uitwassen vertoonde — natuurlijke versierselen, veelligt met het tijdperk der voortplanting in verband staande — meenen wij deze vogelsoort niet als verschillend te moeten beschouwen van Ibis papillosa, door den Heer Temminck, in de Planches coloriées beschreven en afgebeeld (†). Deze Ibis is intusschen op geen ander eiland van den Indischen Archipel, ooit door ons waargenomen, terwijl hij op die hoogte en verder langs de Doeson, tot in de Soengi Tewej en zelfs benoorden de evennachtslijn, geenszins zeldzaam was. In zijne maag vonden wij meestal overblijfselen van wormen en larven van waterinsekten. — Niet ver boven de Moewâra Bâjor, merkten wij, langs de boorden der Doeson, de eerste varenkruiden op; en een weinig hooger, digt bij het Dajaksche gehucht Mampon, zagen wij ook de eerste wilde pisanggewassen. De zoo evengenoemde Kampong telt slechts vier huizen, die ter linker zijde der rivier bij elkander staan, en buiten hen nog een zeven- of achttal, hier en daar in lâdang's verspreid, wordende de geheele bevol-

---

(*) *Gôsong* beteekent in het Maleisch eene zandbank, vooral eene zoodanige in zee.

(†) Pl. 304. De naakte deelen der door ons geschotene voorwerpen hadden, in het leven, de volgende kleuren: huid van kop en kin roetzwart; de naakte halskraag, naar voren toe blaauwachtig wit, naar achteren hemelblaauw; bek loodkleurig, nabij den wortel in het paarsachtige trekkende; pooten min of meer vuil licht rood, naar onderen eenen eenigzins meer donkeren en paarsachtigen tint aannemende.

king dezer buurt op omtrent 150 zielen begroot. Ook daar verheffen zich vele aangeplante boomen in de nabijheid der woonhuizen; en langs de vrij hooge oevers, beneden en boven dat gehucht, ziet men, in schier onafgebrokene reeksen, jong bosch, nog slechts uit struiken of uit reeds laag geboomte bestaande, al naarmate die gronden sinds korter of langer tijd niet meer bebouwd, maar aan de vrije werkkracht der natuur zijn overgelaten geweest. Op geringen afstand, landwaarts ten O. N. O. van het gehucht Mampon, ligt een klein, langwerpig rond meirtje, Dano Mampon, dat een weinig lager, door eene naauwe uitwatering, onder den naam van Soengi Makaten bekend, met de Doeson gemeenschap heeft. Een diergelijk meirtje vindt men ook daar omtrent, aan de regter oeverzijde; het draagt den naam van Dano Djoetoe, en vereenigt zijn water insgelijks, langs kanaalachtige geulen, met de groote rivier.

Het gehucht Tandjong-djawa, liggende op den linker oeverkant, bevat slechts drie huizen, welke aan onderscheidene Dajaksche familiën, ten getalle van omtrent veertig zielen, ter woning verstrekken. Dit gehucht is van jonge dagteekening en ontleent zijnen naam aan de, zich een weinig lager bevindende kronkeling der rivier Tandjong Djawa, d. i. Javaansche hoek, volgens de overlevering aldus genaamd ten gevolge eener slagting, welke daar voor jaren door de Dajakkers op een vaartuig met Javanen zoude zijn aangeregt. In deze Kampong, even als in vele der vroeger genoemde gehuchten, zagen wij schier niet anders dan jonge kokospalmen van drie-, vijf- of hoogstens achtjarigen ouderdom. Menigvuldiger, echter, zoowel als hooger van stam en ouder van jaren, vertoonde zich op vele plaatsen de pinangpalm, welks wrang-bittere noot, een der vier hoofdbestanddeelen van den betel (*), door de inboorlingen met zorg wordt ingeoogst. — De Dajakkers van Tandjong-djawa deelden ons mede, dat in de woudstreek, aan de over- of westzijde der Doeson, op de hoogte tusschen hun gehucht en de Kampong Mampon, somwijlen de Orang-oetan werd aangetroffen. Meestal, zeiden zij, in het begin der oost-moeson, d. i. in de maanden april en mei, alswanneer de vruchten rijpen, welke van dit dier zeer geliefd zijn. In andere tijden van het jaar merkt men het niet op. Het eet vooral gaarne onderscheidene soorten van vijgen, welke de bosschen daar in groote menigte opleveren. Het jaar te voren hadden de bewoners van Mampon, door middel van het blaasroer en vergiftigde pijltjes, een oud voorwerp van dezen reusachtigen aap gedood, en uit zijne huid, onder anderen, eene puntige muts vervaardigd, welke ik, bij mijn bezoek, van hen ten geschenke ontving, en die op Pl. 57, fig. 5, is afgeteekend, met en benevens (fig. 6) een uit hout gesneden wanstaltig menschelijk aangezigt, door dezelfde Dajakkers, bij vrolijke feesten, tot grijns gebruikt en behalve met roode, witte en zwarte kleuren, ook met bosjes haren van den Orang-oetan versierd wordende (†). De gemelde Dajakkers noemen dezen zoo grooten als merkwaardigen aap ***Kéoe***, die van den stam der Bejadjoe's ***Kahieo;*** doch onderscheiden buitendien het geslacht dezer dieren, door aan het mannetje den naam *Salamping*

(*) Namelijk met het blad van de betelpeper, schelpkalk en gambir of kâtjoe. Hoe hoog de waarde van dit mengsel door de Oosterlingen wordt opgevijzeld, kan onder anderen blijken uit de volgende zinsnede, voorkomende in eene, uit het Perzisch vertaalde reisbeschrijving van Perzië naar Indië, en aldus luidende: »Le bétel enflamme le visage, et enivre comme le vin. Il rassasie ceux qui ont faim, et donne de l'appétit à ceux qui sont rassasiés; il rend la bouche vermeille, fortifie les dents, et augmente les forces pour les plaisirs de l'amour." Langlès, Collection portative des Voyages, T. II, p. LXVIII.

(†) Beide voorwerpen zijn op een zevende der natuurlijke grootte geteekend.

en aan het wijfje dien van *Boekoe* te geven. Alleen bij de Mohammedaansche bevolking van Banjermasing, en op andere, door vreemdelingen bewoonde kustplaatsen, is hij onder de Maleische benaming van *Orang-oetan* (*) bekend.

Op onzen togt van het gehucht Tandjong-djâwa naar de Kampong Rieong, voeren wij langs eenige der vroeger vermelde banken of zandige ondiepten, die nu eens tegen den linker-, dan weder tegen den regter oever aan, bij eene bogt lagen, en waar insgelijks gedurende de drooge moeson dâmar wordt ingezameld. Eene dezer banken, de Gôsong Madoeït, tegenover de uitwatering van het riviertje van dien naam, was gedeeltelijk met gras begroeid, tusschen hetwelk onderscheidene zwart-bruine Ibissen rondliepen, terwijl op het drooge zand eene menigte kleine zeezwaluwen zaten, wier grootte, kleur en stemgeluid naauwelijks van onze gewone Sterna minuta schenen te verschillen. Op den zuidelijken mondhoek der Soengi Madoeït, trok eene groote, kale plek gronds onze aandacht; aldaar stond eertijds het gehucht Madoeït, van hetwelk echter geen overblijfsel meer restte. Het werd door zijne bewoners verlaten ten gevolge der strooptogten, waarmede benden Dajakkers uit de Soengi Kapoeas, deze streken herhaaldelijk verontrustten; zij, die tegenstand boden, werden vermoord of als slaven weggevoerd, de huizen uitgeplunderd en ten leste door de vlammen vernield. Het is aan deze gevaarlijke overrompelingen toe te schrijven, dat de regter oeverzijde der Doeson over het geheel slechts schaars is bewoond, vooral in de hoogere streken, waar schier alle gehuchten aan den linker oever staan. — Op den afstand van een groot half uur roeijens van de Soengi Madoeït, bereikten wij de Moewâra Ajo, eene zijrivier van dezelfde grootte als de Soengi Karauw, die met kleine booten onderscheidene dagen kan worden opgevaren, doch ontelbare kronkelingen bezit, en met boomstammen als gevuld is. Na twee dagen opvarens, komt men, volgens ingewonnen berigten, aan een gehucht, Lajong genaamd, dat omtrent 100 zielen telt; van daar één' dag verder, ontmoet men de Kampong Singgan, van 60 zielen, en nog ruim één' dag hooger de Ajo op, ligt de Kampong Nielau, met 140 zielen. Van dit laatste gehucht eenen dag over land gaande, heeft men den Goenong Kariwa, een' berg met door *salanganen* bewoonde holen, vanwaar jaarlijks eene geringe hoeveelheid vogelnestjes ter markt wordt gebragt. Deze berg ligt oostwaarts, tusschen de rivieren Ajo en Karauw. Eene zijspruit, welke zich in het hoogere gedeelte der Soengi Ajo stort, heeft den roem van een' zeer goeden ijzererts op te leveren. Langs de Soengi Ajo wordt ook veel rotting afgevoerd, en hare naaste omstreken leveren telken jare 15—20 pikol's was en eene onbepaalde hoeveelheid dâmar. — Niet zeer ver benoorden de Moewâra Ajo, valt aan dezelfde

---

(*) Het laatste dezer beide woorden, letterlijk een bosch en overdragtelijk wild beteekenende, vindt men in vele wetenschappelijke werken verkeerdelijk *oetang* of, naar de Fransche spelling, *outang* geschreven, hetwelk schuld beteekent en, in de zamenstelling met het woord *orang*, mensch, letterlijk een schuldenaar aanduidt, hetwelk hier zeker geen' gezonden zin heeft. Ik heb elders het vermoeden geopperd, dat de naam *Orang-oetan*, veelligt eerst in lateren tijd, door de Europeanen, in Indië voor dien aap is in zwang gekomen, daar de inboorlingen, waar hij ook in het wild wordt aangetroffen, hem overal met andere eigenaardige namen bestempelen. Ook is het woord »mensch" in de oogen dier volken van te verhevene of te edele beteekenis, dan dat zij het uit eigene beweging op een dier zouden toepassen. Volgens Haughton wordt de Orang-oetan in het Bengali almede *Wana-mânoescha*, d. i. boschmensch, genoemd; zulks is, naar alle waarschijnlijkheid, eene door de Engelschen aldaar ingevoerde vertaling van zijnen Maleischen naam. Opmerkelijk is het voor het overige, dat ook de Stenops tardigradus, denzelfden naam in Bengalen draagt. Zie Haughton, Dict. Bengâlî and Sanskrit, in voce.

zijde, de Soengi Mambanen in de Doeson; en nog een eind hooger ontvangt deze, van den anderen kant, de Soengi Mataran. Die beide zijrivieren hebben een' aanmerkelijk korteren loop en zijn minder breed, dan de Ajo. De Soengi Mambanen zal met bootjes twee dagen kunnen worden opgevaren, en niet ver van haren oorsprong delft men ijzererts, die door middel van houtskolen, daar ter plaatse, gesmolten wordt. — Van de Moewâra Mataran omstreeks drie kwart uurs de Doeson verder op, zagen wij, aan den linker oever de mondopening der Soengi Lelek, eene uit de oostelijke boschstreek stroomende zijrivier, ten naastebij zoo groot, als de beide voorafgenoemde, en die gezegd wordt, binnenlands met de Soengi Mambanen te communiceeren. Eenige honderden schreden ten noorden van de Moewâra Lelek, ligt, aan dezelfde zijde der Doeson, de Kampong Marawan, een Dajaksch gehucht, uit zes huizen bestaande, waarvan elk aan onderscheidene familiën ter woning verstrekt, die te zamen ongeveer 120 hoofden uitmaken. In de rivier lag buitendien een rakit, aan een gezin van Pekoempaijers toebehoorende. De huizen langs den oeverkant zijn vrij lang, staan op hooge stijlen, hebben beschotten, ten deele van bamboes en ten deele van boomschors, terwijl hunne daken met alang-alang gedekt zijn. Eenige der bewoners bragten mij de huid van eenen, in de Europesche verzamelingen nog vrij zeldzamen panter (Felis macrocelis), welk dier door hen met vergiftigde pijltjes was gedood geworden. Volgens hun zeggen beklimt deze langgestaarte panter soms lage, kromstammige boomen, en sluipt hij des nachts vaak onder de woonhuizen rond, ten einde zich van hoenders, honden en andere huisdieren meester te maken. De Dajakkers noemen hem *Hangkoeli*, de Banjerezen *Matjan dahan*, onder welken laatsten naam hij, volgens Raffles, ook bij de inboorlingen der omstreken van Benkoelen bekend is, namelijk *Rîmau dâhan* (*). Tot nu toe is deze kleine pantersoort nog alleen op Borneo en Sumatra waargenomen. De Dajakkers bezigen hare, op geelachtig graauwen grond, met groote zwarte vlekken geteekende huid, tot wambuis (*karoengkoeng*) in den oorlog en bij strooptogten, makende zij, te midden van het gedroogde, maar onbereide vel, eene ronde opening, waar zij het hoofd dóórsteken, zoodat het, bij wijze eener kasuifel, los van voren langs de borst en van achteren langs den rug afhangt. — Na een half uur bij de Kampong Marawan vertoefd te hebben, vervolgden wij den togt tot aan het gehucht Rieong, dat wij tegen 4 ure des namiddags bereikten. Niet ver boven Marawan, ligt, nabij den linker oever in de Doeson, een langwerpig, met bosch bedekt eilandje, Poeloe Soengsang, en weldra wordt de bedding der rivier in het oog vallend naauwer, en verheft zich, bij eene bogt, insgelijks aan den linker oever, een heuvel van 80—100 voeten hoogte, Goenong Rantauw genaamd. Aan dezen zoogenaamden berg hechten zich, noordwaarts langs de Doeson, nog onderscheidene lagere heuveltoppen, op een' van welke, ongeveer twintig jaren geleden, een trouweloos en weêrspannig dorpshoofd uit den omtrek van Banjermasing, eene verschansing had aangelegd, die echter met weinig krijgsmiddelen door de onzen overmeesterd en vervolgens geslecht werd.

Bij den Goenong Rantauw vindt men het eerste vaste gesteente, tot eene tertiaire formatie van jongeren oorsprong behoorende. Deze bergformatie laat zich van daar, ongeveer een' halven geogra-

---

(*) *Rîmau* of eigenlijk *Harîmau* is in het Maleisch de collective naam voor de tijgers en panters, even als het woord *Matjan* in het Javaansch, en *Mejong* of *Ma-oeng* in het Sundaneesch. Pl. 51 vertoont op den voorgrond de afbeelding van een dood voorwerp van Felis macrocelis, naar de natuur geschetst.

phischen graad landwaarts, langs de Doeson, of tot in de nabijheid der Kampong Bintang-linggie vervolgen, alwaar zij door andere, zeer van haar verschillende steenvormingen vervangen wordt. De eerstgemelde vertoont, onder anderen, waterpasse lagen van onderscheidene dikte, uit een min of meer vast conglomeraat bestaande, waarin witte kwartskeijen door een, rijk aan ijzeroxyde, en dien ten gevolge meestal sterk rood gekleurd, bindmiddel vereenigd zijn. Dit roodgekleurde deeg komt dikwerf klompsgewijze afgezonderd, als bruinijzersteen voor. Zulke knolvormige klompen, welke somtijds eene zwaarte hebben van honderd en meer ponden, worden door de inboorlingen, ten tijde van het lage water, in de oost-moeson, uit de beddingen der Doeson en andere, in haar vallende rivieren, opgedoken en in kleine ovens van leem- of kleiaarde, omtrent welke in het vervolg nader, met houtskolen uitgesmolten. Aan de hellingen van den Goenong Rantauw en van den hooger, aan de regter zijde der Doeson liggenden voorheuvel, Goenong Bahai, merkt men, tusschen het gemelde kwarts-conglomeraat, eene laag van blaauwe klei op, waarin strooks- of hoopsgewijze eene soort van bruinkolen voorkomt, welke hier somwijlen nog eene volmaakt duidelijke houttextuur behouden hebben, doch op andere plaatsen eene meer onbepaalde, aardachtige massa vertoonen. In deze bruinkolen neemt men eene soort van boomhars waar, met de bruine dâmar overeenkomende, zoo als deze in groote hoeveelheid, door onderscheidene Dipterocarpeae, in de bosschen dier streken wordt voortgebragt. Daar de westelijke helling, of die naar den rivierkant, van den Goenong Rantauw vrij steil is, en er hier en daar afstortingen hebben plaats gehad, kan men op zulke plekken, zonder een veel tijd vereischend onderzoek, de bedolvene en in bitumineus hout veranderde boomstammen, of nesten van bruinkolen, tot op de hoogte van 50—60 voet boven den waterspiegel der Doeson waarnemen. Volgens eene aanmerking van mijnen ongelukkigen reisgenoot D^r. Horner, zoude de kleiaarde van genoemden berg, wegens hare bijzondere fijnheid en fraaije lilakleur, uitmuntend geschikt zijn tot het bakken van fijn aardewerk. Onder het kwarts-conglomeraat — teekent D^r. Horner in zijn openbaar gemaakt verslag verder aan — ligt meestal een geelachtig, fijn en week, zandachtig mergel, waarin, door hem, nabij de Kampong Batoe-nantej, onder anderen, een groot stuk kiezelachtig versteende boomstam is gevonden. De Goenong Rantauw is voor het overige, even als al de hooger, langs de boorden der rivier zich verheffende heuvelen en kleine bergen, geheel met groote bosschen bedekt, in welke het zoogenaamde ijzerhout (*kajoe-besi*) en vele andere hoogstammige en goede houtsoorten meer of minder menigvuldig zijn.

Bij den Goenong Rantauw wordt de Doeson aanmerkelijk smaller en haar stroom sneller, waardoor de vaart opwaarts veel krachtsinspanning van de zijde der roeijers vordert, vooral met eenigzins groote praauwen. Aan den voet van dien berg steekt daarenboven eene platte, bij laag water droog vallende, rots, tot bijkans in het midden der rivier uit, ter vermijding van welk gevaarlijk punt, plaatselijke kennis en eene zekere geoefendheid in het besturen van het vaartuig vereischt worden. Een weinig boven dezen vernaauwden doortogt, ligt, aan den linker oever, de Kampong Rieong, zijnde het eerste, met zekere regelmatigheid en op eene eigenaardige wijze gebouwde, Dajaksche dorp, door ons tot nog toe langs de Doeson gezien. Het bestaat uit acht huizen, waarvan vier eene lengte van 100—140 voet hebben, en welke ieder door vijf of tien, meestal aan elkander vermaagschapte, gezinnen bewoond worden. De huizen staan hoog boven den grond op stevige stijlen; de met boomschors bekleede wanden,

van de lange voor- en achterzijde, hellen vrij sterk naar buiten over, en zijn daar het breedst, waar zij het, insgelijks uit boomschors bestaande, dak stutten (*). Vier dezer huizen, met het front naar de rivier gerigt, vormden eene rij langs den oever; en tien schreden achter hen verhief zich reeds het groote en digte bosch. Behalve ongeveer anderhalf honderd Dajaksche bewoners, hebben zich daar ook twee Mohammedaansche huisgezinnen van Banjermasing gevestigd. Hoenders en kleine zwarte varkens, van het zoogenaamde Siamsche ras, liepen in menigte onder de woningen rond, en voedden zich met hetgeen door de vloerreten naar beneden werd geworpen. Wij zagen daar vele suikerbroodvormig opeengestapelde hoopen bruinijzersteen, grootendeels uit de hooger, in de Doeson vallende zijrivier Patakej afkomstig, in de nabijheid van welker mond deze ertsrijke steenklompen door duikers opgehaald en vervolgens bij den Goenong Rantauw uitgesmolten worden. Dit ijzer wordt ondertusschen voor minder deugdzaam gehouden, dan dat uit de Soengi Mambanen. Tegen den avond kwamen vele kano's met mannen en vrouwen te Rieong aan, welke menschen gedurende den dag in hunne, min of meer verwijderd liggende lâdang's gewerkt, of wel, zich in de bosschen, met het snijden van bindrotting en het verzamelen van dâmar bezig hadden gehouden. Den volgenden ochtend werden wij vroegtijdig door een' zwerm nieuwsgierigen van beide geslachten en allen ouderdom bezocht. Het dorpshoofd kwam ons een korfje vol ontbolsterde rijst, benevens een paar kippen ten geschenke aanbieden, en ontving daarvoor zout en tabak. Ook bragten ons eenige oude vrouwen eene geringe hoeveelheid mais en bataten, waarvoor zij insgelijks zout wenschten te ontvangen en ook verkregen. Een jong man liet mij voorts een' levenden Euplocomus ignitus zien, welke fraaije vogel in het vlakke woud niet zeldzaam moet zijn, en door de Dajakkers *Sakkar*, doch door de Banjerezen *Ajam-alas* (†) wordt genoemd. Deze wilde soort van hoen wordt gemakkelijk tam en is alsdan een sieraad onder het pluimgedierte der binnenplaatsen. Zij schijnt zich echter in gevangenschap niet te willen voortplanten.

Den 6[den] september aanvaardden wij onzen verderen togt langs de groote rivier, en vervolgden dien onafgebroken tot aan het volkrijke dorp Lontontoer, dat wij den 10[den] dier maand bereikten. De landstreek, door ons in die vijf dagen doorreisd, behoort tot het meest bevolkte gedeelte langs den geheelen, uitgestrekten loop der Doeson; er heerscht daar veel bedrijvigheid, zoo in handel en landbouw, als in verschillende takken van nijverheid, voornamelijk in de ijzersmelterijen en smederijen, in het weven en verwen van grove kleedingstoffen, enzv. — De gesteldheid van den grond in dat gedeelte van het binnenland, is bij afwisseling heuvel- en bergachtig; dan weder geheel effen en laag; doch schier overal langs den rivierkant nog hoog genoeg, om in den regentijd van overstrooming bevrijd te blijven. Tot de aanzienlijkste bergtoppen langs de rivier, behooren, boven den Goenong Rantauw, in toenemende hoogte, de Goenong Bahai, de eenigzins meer landwaarts in liggende Goenong Selingsang, en de noord-oostelijk van laatstgemelden en niet ver beneden Lontontoer gelegen Goenong Pararawin, van welken wij, op onze algemeene kaart, eene schets hebben medegedeeld. Deze drie bergen liggen aan de regter oeverzijde; terwijl het tiental dorpen en gehuchten, tusschen Rieong en Lontontoer —

(*) Pl. 61, fig. 15, vertoont zulk een huis in profil.
(†) Letterlijk: bosch-kip.

een' regtlijnigen afstand van ongeveer negen geographische mijlen, tusschen 1° Zuiderbreedte en den aequator — zich gezamentlijk op den linker oever bevinden. Ons dagboek bevat over die Kampong's en rivierstreek, onder anderen ook nog de bijzonderheden, welke wij hier aanteekenen.

Niet geheel ter halver weg van Rieong naar Mantalat, tot aan welk gehucht wij den 6[den] september opvoeren, ligt de Kampong Troesan, een volkrijk dorp van een twaalftal huizen, waarvan slechts vier door Dajakkers en de overigen door Pekoempaijers zijn bewoond, en welks geheele bevolking op ongeveer 260 zielen geschat wordt. Het opperhoofd, een zoogenaamd tot den Islam bekeerde Dajakker, gelijk men er vele in deze streken vindt, bragt ons, kort na onze aankomst, als bewijs zijner vriendschappelijke gezindheid, eenige mandjes vol rijst en een paar pakjes betelbladen, voor welk een en ander hij, als tegengeschenk, eene kleine hoeveelheid zout en tabak ontving. De woningen der Pekoempaijers hebben daar doorgaans wanden van gespleten bamboesriet, en zijn met alang-alang gedekt, vermits de, in het deltaland, tot genoemde doeleinden, zoo veel en zoo algemeen in gebruik zijnde nipabladen, op die hoogte der rivier ten eenemale ontbreken. Men wees ons de overblijfselen aan van eene *benting* (versterking), voorheen door de bewoners van Troesan aangelegd, ter verdediging tegen alle onverhoedsche aanrandingen, bijzonder van de zwervende en roofzuchtige Dajak Pari, van welke wij reeds vroeger met een enkel woord hebben gewag gemaakt; deze voeren vaak uit de westelijk stroomende Kapoeas de in haar vallende kleinere rivier Kawatan op, liepen een kort eind weegs door het bosch, en zakten vervolgens, langs de zijrivier Hieang of Hieong, die niet ver boven de Kampong Troesan, aan den overkant, hare uitwatering heeft, in de Doeson af. Sedert echter deze landstreek door het Nederlandsche bestuur is in bezit genomen, zijn die vijandelijke overvallen allengs verminderd en door orde en veiligheid vervangen. Thans was van die oude versterking nog slechts een gering getal overeindstaande hooge en zware palen aanwezig. Wij zagen ook daar weder vele hoopen ijzererts opeengestapeld, en in eene smidse hielden zich een paar inlanders onledig met het vervaardigen van kleine bijlen en kapmessen. In de nabijheid der woningen stonden eenige kokos- en pinangpalmen, en zeer vele pisanggewassen. Voor sommige huizen zaten levende papegaaijen (*) op stokjes, alleen door middel van een' dubbelen ring of eene kleine keten, gewoonlijk uit den dop der kokosnoot gesneden, aan een' der pooten vastgehecht. Niet ver beneden de Kampong Troesan ligt, nabij den oever in de Doeson, een klein eilandje, Poeloe Satoe; en beneden dit eilandje is de regter oever der rivier een eind ver steil afgebrokkeld, langs welken wand beddingen van fijne zandige klei, met roode, ijzerhoudende en vele korrels en kleine steenen van kwarts bevattende aardlagen afwisselen.

De Kampong Mantalat, omtrent 300 zielen sterk, bestaat uit 17 huizen, die langs den oever der Doeson en niet ver binnen den mond der Soengi Mantalat verspreid liggen. De geheele bevolking, een enkel Dajaksch gezin uitgezonderd, is zamengesteld uit Pekoempaijers. Het opperhoofd van het distrikt, wiens gezag zich uitstrekt van de Moewâra Maliau tot aan de Soengi Mantalat en landwaarts in, houdt daar zijn verblijf. Zijne ambtsbezigheden bepalen zich voornamelijk tot het handhaven van

(*) Psittacus barbatulatus, Bechst. en Psittacus azureus, Temm., die beiden tevens in Sumatra, doch niet op Java gevonden worden. Men vergelijke over de geographische verspreiding der papegaaijen van den Indischen Archipel, bl. 107 en 181.

rust en orde binnen den kreits van zijn gebied en tot het jaarlijks inzamelen der hoofdgelden van alle huwbare mannen, tot een bedrag van *f* 2 zilver of 240 centen per hoofd, waarvan hij telkens 40 eenten voor zich mag behouden, ter belooning zijner moeite. Behalve dit emolument geniet noch hij, noch de overige distrikts-hoofden der binnenlanden, vanwege het Nederlandsche Gouvernement eenige de minste geldelijke toelage. De omstreken van Mantalat zijn vrij laag, en grootendeels met wild struikgewas en bosschen bedekt. In de nagelatene papieren van den Overste von Henrici vindt men aangeteekend, dat tijdens zijn bezoek, in het laatst der maand januarij 1835, dus in het tijdperk der sterke regens, al het land, nabij dit dorp, onder water stond. Laag ook zijn de boorden van den benedenloop der Soengi Mantalat; doch op den afstand van omtrent eene halve dagreis naar binnen, schijnt het land ter weêrszijden van die rivier allengskens hooger en drooger te worden, weshalve aldaar ook eenige honderden Dajakkers in een twaalftal, ginds en her verspreide, kleine gehuchten, zich met ter woon gevestigd hebben. Onderscheidene Pekoempaijers van Mantalat spraken ons van eenen, almede in oostelijke rigting gelegen, Goenong Djoekan, in welks holen telken jare 10 à 12 pikol's vogelnestjes werden ingezameld, waaronder echter niet meer dan 2—3 katjes van de witte of beste soort. De bosschen der omstreken van Mantalat zijn rijk aan bindrotting, dâmar en bijenboomen, en leveren, onder andere reukwerken, vooral ook het, tot godsdienstig gebruik, door Boeddhisten en Mohammedanen zoozeer gezochte *kâjoe gâroe* of *ghâroe* (*) op. Gedurende de vaart, van genoemd dorp naar de Kampong Laloenieauw, namen wij in het begin der reis verscheidene groote lâdang's waar, die omtrent een uur roeijens boven Mantalat, aan de regter zijde der Doeson lagen, en met acht of tien ellendige huisjes of hutten met beschotten van bamboesriet en ook gedeeltelijk van boomschors, betimmerd waren. Deze boschvelden behoorden aan bewoners van Mantalat. Buiten de bebouwde plekken gronds bevattede het bosch zeer veel bamboes van eene niet zeer geachte soort, omdat het riet, bij huishoudelijk gebruik, spoedig in bederf overgaat; de jonge spruiten echter, alleen of met andere zelfstandigheden uit het planten- of dierenrijk vermengd, verstrekken den inlander vaak ter spijze, tot welk einde zij vóór of na het koken, gedurende eenige dagen in water worden geweekt, om ze van den haar eigen wrangen smaak te ontdoen. Naarmate wij de mondopening van de kleine Soengi Patakej naderden, trokken steil afgebrokkelde oeverwanden van onderscheidene voeten hoogte, door hunne afwisselend roode en witte kleuren, weder reeds van verre onze aandacht. Het is voornamelijk in die streek, dat de inlanders, bij lagen waterstand, uit de bedding der groote rivier het bruinijzersteen al duikende ophalen, zich daarbij van eene soort van polsstok bedienende, langs welken zij tot op den bodem nederdalen en de ertsklompen van den slijkigen grond opzoeken. — Na den uitloop der Soengi Patakej te zijn voorbij geroeid, bereikten wij een klein uur later de Kampong Siekan, welk gehucht uitsluitend door Pekoempaijers, ten getalle van ruim 100 zielen, wordt bewoond, en uit zeven huizen bestaat, in grootte en bouwtrant met die te Mantalat, Troesan enzv. overeenkomende. Gelijk door ons op alle bewoonde plaatsen, en niet zelden zelfs op afgezonderd liggende lâdang's, waar slechts een enkel of

(*) Klankvervormingen van de Sanskritsche woorden *agaroe* of *agoeroe* (*goeroe*, uitmuntend, voortreffelijk), waarmede in die taal het geurige agila- of aloës-hout wordt bestempeld. Eene zwarte verscheidenheid draagt in het Sanskrit den naam van *kâlâgoeroe* (zwart agila-hout); terwijl de Perzen het agallochum in het algemeen *dârboj* (reukhout) noemen. De Indische eilanders schijnen voor het overige de namen *kâjoe gâroe* en *kalambakh*, op verschillende welriekende en bij offerplegtigheden gebezigd wordende houtsoorten toe te passen.

hoogstens eenige weinige huizen stonden, Chinesche, Banjeresehe of andere inlandsche handelaren zijn ontmoet, zoo ook bij Siekan. Daar vonden wij een zestal vreemde praauwen, van versehillende grootte en aan handelaren van Pekoempai of Marabahan en Banjermasing toebehoorende, alsmede een rottingvlot, van ten minste 250 voet lengte. Boven Siekan waren de oevers der Doeson, over het algemeen, wel laag, doeh, blijkens vele oude en nieuwe lâdang's, den landbouw ten nutte aangewend. Zelden zouden daar de bosehvelden langer dan drie aehtereenvolgende jaren bewerkt, doch gewoonlijk daarna weder verlaten worden. — Op een' kleinen afstand boven Siekan werden wij, aan den linker en regter oever der Doeson, drie bijenboomen gewaar, en aan de takken van elken boom, volgens sehatting, honderd of meer honigraten, die afgezonderd of in reeksen naast elkander hingen. Nog eenigzins verder maakt de rivier eene aanmerkelijke kronkeling, binnen welke zieh eene groote zandbank gevormd heeft, die genoegzaam de halve breedte der rivier beslaat, en waar gedurende de oost-moeson, ongeveer 25 pikol's dâmar worden ingezameld.

De Kampong Laloenieauw ligt bij een riviertje van denzelfden naam, telt zeven huizen op den oever en eenige râkit's in de rivier, en wordt, met inbegrip der daartoe behoorende lâdang's, door omtrent 300 zielen, meest Dajakkers, bewoond. De huizen dezer laatsten, staan ook hier 20—25 voet boven den grond op palen, hebben wanden en daken van boomsehors en, in den regel, een vervallen en morsig aanzien. Kippen en een klein leelijk ras van honden, gewoonlijk geelaehtig rood van kleur, maken met de mensehelijke bewoners het gezin uit; terwijl een morsige hoop zwijnen steeds onder de woningen rondwroet. Kieskeurigheid van spijzen en reinheid des ligehaams behooren zoo min tot de huiselijke deugden der Dajakkers, als tot die der meeste half wilde volken, en het zal voornamelijk daaraan toe te sehrijven zijn, dat vele aan walgelijke huidziekten lijden, en inzonderheid aan eene soort van drooge en schubaehtige lepra. Er lagen ook in dit dorp weder vele hoopen bruinijzersteen, in welks bewerking voor den handel een aanzienlijk gedeelte der bevolking, even als die van sehier alle gehuehten tussehen Rieong en Lontontoer langs de Doeson, een bestaan vindt. De afbeeldingen van versehillende, tot dat einde gebezigde gereedsehappen, op Pl. 61, fig. 1—6, medegedeeld, zijn te Laloenieauw geteekend. Figuur 1 vertoont een' uit leem- of kleiaarde bestaanden smeltoven, van twee sterke hoepels eener dikke rottingsoort omgeven, om het bersten der wanden te beletten. Deze ronde oven heeft ongeveer 4 voet (Rijnl.) hoogte, bij $3\frac{1}{2}$ voet breedte; behoudt, gevuld zijnde, van boven een 9 duim wijd togtgat, en staat aan zijnen voet, door middel van twee of drie blaaspijpen van dun bamboesriet, met eene soort van eilinder-blaasbalg, uit een stuk boomstam vervaardigd, in gemeensehap. Fig. 2 stelt een' diergelijken, eenigzins kleineren, doeh dubbelen pompblaasbalg voor, gelijk daar dikwerf in de gewone smidsen gebruikt wordt. Fig. 3 biedt de afbeelding van een' zwaren smidshamer; fig. 4, die van eene kleinere soort; fig. 5, van een klein aanbeeld, en fig. 6, van eene smidstang, ter lengte van omtrent twee voet. Het uitsmelten van den erts gesehiedt op de volgende wijze. De stukken bruinijzersteen, welke van de grootte eener vuist tot die van tweemaal den omvang van een mensehenhoofd en meer, afwisselen, worden gewoonlijk in de nabijheid der werkplaats op een houtvuur geworpen en wanneer zij, ten gevolge der gloeijing, eenigzins broos zijn geworden, tot de kleinte eener noot of hazelnoot verbrijzeld, en daarna tussehen dubbele lagen houtskool in den smeltoven gedaan. De kolen, daartoe vereiseht, worden bij voorkeur uit het hout eener soort van

Dipterocarpus gebrand, door den Heer Korthals onder den naam van Dipterocarpus marginatus in deze Verhandelingen beschreven. Bijzondere smeltmiddelen worden den erts niet toegevoegd en zijn ook niet noodzakelijk, daar de ijzersteenklompen meestal van nature reeds eene hoeveelheid kwartskorrels, somtijds ook stukjes kalksteen en andere, der smelting bevorderlijke mineralen, bevatten. De wijze van zuivering is zoo eenvoudig als onvolkomen: zij bepaalt zich alleen tot een goed omroeren van de deegachtig vloeibare massa en het afscheppen, van tijd tot tijd, der specifiek ligtere onreinheden (het ijzerschuim) van hare oppervlakte. Voor het overige wordt het gebruik van den blaasbalg, even als in onze ijzersmederijen, naar den gewenschten graad van hitte geregeld: men begint zacht, en zet met allengs toenemende sterkte en inspanning voort. Het gewonnen metaal blijft zoo lang in den vergaderbak van den oven, tot het langzamerhand in die mate is afgekoeld, dat het smeedbaar is. Voor den handel wordt het alsdan in platte en, naar beide uiteinden, dunner, wigvormig toeloopende staafjes uitgeslagen, gelijk gezegd wordt, ter zwaarte van één katje, doch juister van ongeveer 7½ once (*), en ter lengte van 2½ palm. Deze ijzerstaafjes zijn daar eene gangbare munt, die in 's Lands kas te Banjermasing, tot kwijting van het verschuldigde hoofdgeld, wordt aangenomen, en wel tegen de waarde van *f* 2 zilver of 240 koperen centen de tien stuks. Naar dezen maatstaf worden zij ook door de Chinesche en andere inlandsche handelaren, vrij algemeen met 24 à 25 centen het staafje betaald, of tegen dien prijs in betaling ontvangen. Volgens eene ruwe schatting zouden er jaarlijks in het geheel, in dat gedeelte der Doeson, van 6000 tot 7000 zulke ijzerstaafjes vervaardigd worden, en naar het beweren der inlanders zoude een pikol erts, tien staafjes uitleveren. Elk staafje moet driemaal gegloeid en gehamerd worden, alvorens het den verlangden vorm en de vereischte hoedanigheid verkregen heeft. Toen wij Laloenieauw bereikten, vonden wij een zestal mannen onder eene loods met het smidswerk onledig. Twee hunner stonden aan de beide hooge cilinder-blaasbalgen ter weêrszijden van het groote kolenvuur, en hielden die onafgebroken in beweging; drie anderen, gaven met hunne zware hamers, in berekende maatslagen, op het aanbeeld den behoorlijken vorm aan het gloeijende staafje, dat door den zesden tusschen de tang werd vastgehouden. Deze werklieden verklaarden, dat zij, met goede houtskolen, bij de dertig ijzerstaafjes daags in gereedheid konden brengen, doch met slechte kolen niet meer dan twintig. Gelijk onze afbeeldingen doen zien, bestaan hunne hamers in een langwerpig vierkant, aan het achtereinde eenigzins dunner, blok ijzer, dat eenvoudig door middel van bindrotting aan een' houten steel bevestigd is. — Voor eene der Dajaksche woningen te Laloenieauw, viel ons een klein, bamboezen stellaadje in het oog, waar onderscheidene offeranden op waren uitgestald, als kleine hoopjes gekookte rijst (†), tusschen welke eenige halve, met een weinig kalk bestreken betelbladen lagen, voorts ettelijke stukjes betelnoot, stukjes gambir, fijn gesneden tabak, en eindelijk ook onderscheidene koppen, pooten en levers van kippen. Al deze voorwerpen waren door de bewoners van dat huis, uit een gevoel van dankbaarheid, den vogel *Antang*

(*) Het gewigt van 10 zulke ijzerstaafjes, gelijk die gewoonlijk, bij bundels, in den handel voorkomen, wisselde van 7,2 tot 7,7 Ned. ponden.

(†) Van *katan* (Oryza sativa, var. glutinosa, Lour.), eene rijstsoort, die anders ook veel voor inlandsch bakwerk wordt gebezigd, en waarvan men, even als van de gewone rijst, een aantal verscheidenheden vindt, zoo witte als roodachtige en zwartachtige, doch wier korrels bij het koken smijdiger worden, dan die der gewone rijst of eigenlijk gezegde *pâdi* der Maleijers.

aangeboden, nadat diens heilspellende vlugt, ten opzigte der genezing van een geliefd lid des gezins geraadpleegd, niet was beschaamd, maar verwezentlijkt geworden. Ofschoon die vogel zulke offeranden steeds onaangeroerd laat, gelooft het volk toch, dat hij ze op verren afstand, met welgevallen gadeslaat en zich over zoodanig blijk van erkentelijkheid innig verheugt. Deze vogel, wegens de onfeilbaarheid der goede of slechte voorteekens, welke door de wijze en rigting zijner vlugt worden aangeduid, bij de Dajakkers hoog vereerd, is dezelfde kleine arend (Falco pondicerianus), welke, om gelijke redenen, van oudsher bij de Hindoes in eenen reuk van heiligheid gehouden werd (*). — Wij zagen bij de bewoners van Laloenicauw weder vele levende parkieten, en wel, behalve de twee reeds genoemde soorten: Psittacus barbatulatus en azureus, ook den kleinen Psittacus galgulus, bij de Doesonezen onder den naam *Sarendet* (†), doch bij de Bejadjoe's onder dien van *Talisok* bekend. Gewoonlijk zaten er een of meer paartjes in een klein, rolrond, van bamboesriet vervaardigd kooitje, dat om eene, door het midden gaande as draaide en, bij het onophoudelijk op- en neêrklauteren dier aardige vogeltjes, in eene gedurig wentelende beweging was. Even als de meeste vledermuizen gedurende den dag, hangen deze parkietjes des nachts loodregt met het kopje naar beneden gekeerd, tegen het bovengedeelte van het kooitje of langs de as, aan hunne pootjes, en steeds zoo digt mogelijk in eene rij naast elkander, waarschijnlijk om zich te verwarmen, daar zij voor eene koele temperatuur zeer gevoelig zijn en er alligt onder bezwijken. In gevangenschap voedt men hen met gekookte rijst en raauwe bananen; in het wild eten zij gaarne de jonge knoppen en bloesems van sommige boomen, voornamelijk van de Erythrinae, tusschen welker roode bloem en groen blad zij dikwerf moeijelijk te onderkennen zijn, doch waar zij niet altijd de vogellijm kunnen ontgaan, noch de strikjes, die hun gespannen worden. Kort voor ons vertrek van Laloenicauw, bragt mij nog een jongeling een' levenden Tarsius spectrum, een diertje, dat door zijne wijze van zitten en springen, onwillekeurig aan eenen boomkikvorsch doet denken. Het is daarbij zoo weinig schuw of bevreesd, dat het somwijlen, van een' lagen boom of struik, den voorbijganger eensklaps op het lijf springt, en zich met de hand laat grijpen. Zijne onevenredig groote en bol uitpuilende oogen, welker appels zich vaak en plotseling vergrooten of verkleinen, naar gelang

---

(*) Zijn Sanskritsche naam is *Kschemankara* en *Kschemankarî*, welke beide woorden tevens geluk brengend, welvaart gevend beteekenen; aangezien, volgens Wilson, »the Brahmani kite or Falco pondicerianus is considered as a bird of good omen by the Hindus." Ook in het Bengâlî wordt hij, onder anderen, bestempeld met den naam *Sankaratjila*, zamengesteld van *sankara*, geluk voorspellend, gunstig, en *Tjila*, volgens Haughton, de eigennaam van den Indischen Falco ater. Vermoedelijk is het ook dezelfde vogel, omtrent welken, eenige jaren geleden, Engelsche dagbladen hebben medegedeeld, dat de Marquis van Wellesley, in zijne laatste wilsbeschikking, den wensch had geuit, dat zijne grafzerk versierd mogte worden met het afbeeldsel van dien arendachtigen vogel, in Hindostan onder den naam van *Hoemâ* bekend. Deze Britsche oud Gouverneur-Generaal had namelijk, tijdens den oorlog tegen Sultan Tippo Saib, in 1799, de bevelen der krijgsverrigtingen, meestal in een' tuin, aan den voet van eenen boom uitgevaardigd, op welken een *Hoemâ* zijn nest had gebouwd; en de Indianen schreven aan deze omstandigheid voornamelijk het wapengeluk der Engelschen bij de bestorming van Seringapatam toe. Het woord *Hoemâ* هما of *Hoemâj* هماي, is oorspronkelijk Perzisch en beteekent: 1) an eagle, a phoenix, a bird of paradise; 2) an bird of happy omen, peculiar to the East. It is supposed — merkt Richardson, even als reeds Herbelot, aan — to fly constantly in the air, and never to touch the ground; and that every head it overshadows will in time wear a crown.

(†) De Maleijers, ter westkust van Sumatra, zeggen *Serindit*, terwijl de Javanen den even kleinen, en ook door zijne levenswijze daaraan naauw verwanten Psittacus vernalis, *Selindit* noemen.

der scherpte van de invallende lichtstralen, verwekken in den, zoo zeer tot bijgeloof geneigden geest der Indische eilanders, den argwaan van geheimzinnigheid, van betoovering eens afgestorvenen of, naar de leer der zielsverhuizing, van den overgang eener misdadige ziel in het ligchaam van dit vreemdsoortige nachtdier. Men mag het daarom gerustelijk met den zinnebeeldigen naam van spookdier bestempelen; de Dajakkers aldaar heeten het *Inggir*. Naar het schijnt, is het in de hooge, sombere en vochtige bosschen dier streken van Borneo, vrij zeldzaam, en voedt het zich, behalve met insekten en hunne larven, ook met verschillende vruchten, voornamelijk wilde vijgen, bananen enzv. —

Een groot uur varens van het dorp Laloenieauw, de Doeson op, verheffen zich, aan hare regter zijde, eene reeks heuvelen, ter hoogte van tusschen de 50 en 100 voet boven de rivier. Deze oever-hoogten zijn bekend onder den naam van Goenong Bahai. Men ontwaart ook daar, aan de steilere afhellingen, dat er min of meer groote neêrstortingen hebben plaats gehad, welker kale plekken, nu eens het reeds vermelde zandachtige en vele kwartskeijen bevattende conglomeraat, dan weder de graauwe klei, met enkele nesten van bruinkolen of met stukken bitumineus hout, zigtbaar maken. Roeit men ongeveer een half uur deze heuvelrij langs, dan vertoonen zich de regter- zoowel als de linkerzijde der rivier weder laag en vlak. — Kort daarna kwamen wij aan de Dajaksche Kampong Bakoean of Boekoean, waar het zijriviertje Roedjej in de Doeson uitstroomt, om welke reden dit gehucht somtijds ook wel met denzelfden naam wordt bestempeld. Boekoean telt vijf huizen en, naar gissing, 80—100 inwoners. De huizen hebben ten deele wanden van boomschors en zijn met kleine vierkante plankjes (sirappen) van hard hout gedekt. Toen wij daar aankwamen, werd er juist een feest gevierd, dat reeds zes dagen had geduurd, en eerst den volgenden, den zevenden dag zoude eindigen. Dit feest werd door het dorpshoofd gegeven, bij gelegenheid van drie heugelijke gebeurtenissen; namelijk: de echtverbindtenis zijner dochter; de genezing eener zware ziekte van zijnen oudsten zoon, en de vervulling eener gelofte, van zoodanig feest te zullen geven, indien een zijner kleinzonen, die aan koortsen leed, daarvan mogt herstellen; zoo als geschiedde. Ten einde voor dit drievoudige gunstbewijs den Goden opentlijk zijne dankerkentenis en blijdschap te betoonen, had hij zijne magen, vrienden en bekenden van Boekoean en andere omliggende plaatsen bij zich genoodigd en hen, naar 's lands zeden, deftig onthaald. Wij vonden meer dan vijftig mannen, benevens eenige vrouwen en kinderen in zijne woning vereenigd. Het inwendige van dit huis bestond uit één ruim vertrek, welks beschotten en zoldering met bossen rood en geel geverfd, lang gras versierd waren. Sommige der gasten hadden sitsen baadjes en sarong's aan, en fraai gekleurde zakdoeken om het hoofd gewonden; andere daarentegen, waarvan sommige op groote trommen en koperen bekkens sloegen, zouden, zonder de strook zacht boombast om het midden en den bonten doek om het hoofd, geheel naakt zijn geweest. In eenen hoek van het vertrek zaten onderscheidene mannen, op rood en zwart geruite rottingmatten, rond een' grooten aarden pot, met een witachtig, troebel vocht gevuld, van hetwelk zij beurtelings eene hoeveelheid inslurpten, door middel van een' houten lepel (*), die vertrouwelijk onder hen rondging. Deze drank had een'

(*) Onder den Maleischen naam van *gâjong* bij hen bekend. Zie Pl. 57, fig. 18, op een vijfde der natuurlijke grootte. De houten steel is aan het achtereinde kunstig gesneden; de lepel zelf bestaat uit den dop eener kleine soort van kokosnoot en bezit slechts een klein rond gat ter zijde.

zoet-zuuraehtigen smaak, en was bereid, als men ons zeide, uit de pitten van eene vrucht, die zij *poeak* noemden. Andere, geheel of ten deele naakte mannen, in hoopen gegroepeerd, waren rustig met elkander in gesprek en kaauwden hun' betel, middelerwijl een paar bont uitgedoste strijders, onder driftige gebaren en wilde sprongen, die zij *batandik* (*) noemen, zieh zelven en hunne toesehouwers poogden te verlustigen, door eene soort van spiegelgeveeht, waarbij hunne linkerhand een lang en smal houten sehild (*gantar*), en de regter een' langen, dunnen stok van bamboesriet (*gangereng*) voerden, beide voorwerpen met bundels roodaehtig geverfd gras versierd, en met woeste krijgsmansdrift door hen heen en weêr gezwaaid (†). Hunne gillende uitdagingen, het hevig gestamp hunner voeten, vereenigd met het rammelend geluid der vruehtpitten, aan een der uiteinden van de strijdlans, in een dikker stuk bamboes besloten, veroorzaakten niet weinig gedruiseh. Het vreugdegetier werd intussehen sterker en algemeener, toen met eene soort van onttoovering aanvang werd gemaakt. Deze onttoovering bestond daarin, dat vijf of zes mannen, in nieuwe katoenen kabajen (§) gekleed, rond de twee genezenen, de jong gehuwden en het dorpshoofd, eenen kring vormden, en aan deze, midden in den kring neêrgehurkte personen, onder afgemetene ligehaamsbewegingen, bij afwisseling nu eens bosjes droog gras, dan weder snoeren glaskralen of andere kleinigheden op de kruin legden, na eene korte poos weder wegnamen en in de hoogte zwaaiden, als wilden zij dus een kwaad verdrijven en missehien tevens hunne dankbaarheid op eene zigtbare wijze aan den dag leggen. Deze geheimzinnige plegtigheden hielden omtrent een half uur aan, alswanneer een levend varken werd binnen gebragt en, door de borst heen, met eene lans geveld. Dit was reeds het zesde zwijn, dat gedurende deze feestviering werd gedood, met en benevens een twaalftal kippen: derhalve een offer van dagelijks één varken en twee kippen. Nadat het varken met heet water begoten en van haren en borstels ontdaan was, daalden al de aanwezige feestgenooten langs den ruwen trap van het huis af, sehaarden zieh eerst gedeeltelijk rondom een klein, met bundels dorre grashalmen en katoenen lappen omhangen huisje, *hoema sieal* (⁎), en begonnen vervolgens te dansen en op kluehtige wijze te springen; daarna stapten zij, van *gong's* of koperen bekkens en velerlei, inmiddels door de vrouwen toebereide spijzen voorzien, in drie aan elkander vastgeheehte bootjes, roeiden, onder het slaan der gong's, het lossen van eenige geweersehoten en een sehrikbaarlijk gejuieh of liever gesehreeuw, tot in het midden der Doeson, voeren zevenmaal (‡), in eenen wijden kring rond, besproeiden de hoofd-

---

(*) Waarschijnlijk afkomstig van het woord *tandhak*. Zie p. 286.

(†) Pl. 59, fig. 21, vertoont den bamboezen stok *gangereng;* fig. 22, het daartoe behoorende schild; beide op een achtste der natuurlijke grootte verkleind.

(§) Het gewone, lange, schier hemdvormige bovenkleed der Mohammedaansche eilanders van Indië, in het Maleisch: *kabâja* genaamd, van het Perzische woord *khabâj* of *khoebâj*, eene tunica, huisjapon.

(⁎) Onder *sieal* begrijpen de Dajakkers allerlei kwade geesten of onheil stichtende invloeden; *hoema*, beteekent huis. In het *hoema sieal* worden zoodanige, den mensch vijandige magten, door middel van bezweringen gevangen gehouden, en naderhand, in de rivier of het bosch uitgezet.

(‡) Het is opmerkelijk, dat het getal zeven, ook in het godsdienstig stelsel — waarover later nog een woord meer — der Dajakkers eene even belangrijke rol speelt, als bij vele oude en nog hedendaagsche volken van Indië, en ook in sommige mythen der Javanen. Het onderlinge verband dezer overleveringen is niet te miskennen. Men zie dienaangaande, p. 281, in de noot, het gezegde omtrent de zeven denkbeeldige gewesten; voorts hetgeen Ritter (Erdkunde, Asien, V, p. 1240) van het bijgeloof der Toeda's, bewoners der Nilagiri in Vóór-Indië, bijbrengt;

personen van het feest met water, en keerden daarna weder naar den wal terug. Daar echter, onder al die bedrijven, velen door het ruime gebruik van geestrijke dranken, allengs tot eenen buitengewonen staat van opgewondenheid waren geraakt, en ons door hunne levendigheid en overgroote spraakzaamheid lastig begonnen te worden, vonden wij het geraden, ons aan dit feestvierend gezelschap te onttrekken, en even na het middaguur onze reis tot Roedjej voort te zetten.

De Kampong Roedjej bevat vijf door Dajakkers bewoonde huizen. Het opperhoofd, dat zich veelligt bij wijze van zinspeling op de aanwezige ijzersmelterijen, Toemanggong Goeling Besi noemde, was een grijsaard, die, even als al de overige mannelijke dorpers, naauwelijks een kleedingstuk aan het lijf had. Het getal zielen dezer buurt wordt op ongeveer 130 begroot. Niet ver boven dit gehucht stroomt een riviertje in de Doeson uit; terwijl van de zijspruiten, welke tusschen die plaats en Boekoean hare uitwatering in de groote rivier hebben, alleen de Soengi Dakanen, uithoofde der groote menigte stukken bruinkool, die in hare bedding gevonden wordt, vermelding verdient. Tegenover de Kampong Roedjej is het boschland zeer laag en moerassig; roeit men echter omtrent anderhalf uur op, dan wordt de regter oever heuvelachtig en blijft hij die gesteldheid tot voorbij de hoogte van de Kampong Panoeatawan behouden. Een viertal, minder of meer afgeronde, bij gis van 60 tot 80 voet boven het watervlak zich verheffende toppen, onder verschillende namen, doch inzonderheid onder dien van Goenong Poenggang meer algemeen bekend, trekken vooral de aandacht. Een eind weegs achter deze heuvelen, bijzonder achter den top, die meer bepaaldelijk Poenggang heet, zal de meeste ijzererts voor de smederijen van Roedjej gedolven worden. Aan de rivierzijde hebben de heuvelen veelal zacht glooijende afhellingen, waar hier en daar bebouwde plekken gronds tusschen de hooge en donkere bosschen heenschemeren. In deze streek vernamen wij voor het eerst het zonderlinge en op verren afstand hoorbare geschreeuw van Hylobates concolor, een' langarmigen aap, welks stemgeluid, niet minder dan zijne gedaante en levenswijze, eene treffende overeenkomst met den Javaanschen Hylobates leuciscus aanbiedt. De naam *Oewa-oewa*, hem door de Banjerezen gegeven, is eene klanknabootsing van zijn geschreeuw; de Dajakkers heeten hem *Kalawet*. — De linker oever der Doeson behoudt, van Roedjej tot Panoeatawan, zijn laag en vlak aanzien.

Het gehucht Panoeatawan, welks bevolking, met de daartoe behoorende lâdang's, op ruim 100 zielen wordt geschat, heeft, behalve twee râkit's, slechts drie huizen aan den oever, van een ruw en ellendig zamenstel. De bewoners leven voornamelijk van den landbouw en het ijzersmeden; op het inzamelen van dâmar en bindrotting, voortbrengselen, welke daar trouwens schaarscher aangetroffen worden, schijnen zij zich minder toe te leggen. — Ongeveer een half uur roeijens boven deze Kampong, wisselt het tooneel in dier voege, dat nu de linker, in plaats van den regter oever heuvelachtig, en de laatste vlak en hier en daar moerassig wordt. Langs deze nieuwe heuvelreeks, waarvan sommige koepel-

---

en vooral v. Bohlen, Das alte Indien, II, p. 247, alwaar men onder anderen leest: »Die Siebenzahl ist eine sehr geheiligte bei den Indern, und spielt in ihren Mythen eine bedeutende Rolle, wobei wir nur an die sieben heiligen Rishis (de wijzen), an die sieben Rosse des Surya (de goddelijke), die sieben Zungen des Agnis (de god van het vuur), an den siebenhäuptigen Drachen, den Ganges, der, wie der Nil, mythisch mit sieben Mündungen sich ergiesst, und an die sieben Reinigungshöllen erinnern dürfen, welche eben so viele Mithrapforten vorstellen."

vormige toppen eene absolute hoogte van 100—150 voet schenen te bereiken, waren de hellingen dikwerf steil en ontwaarde men niet zelden afstortingen, uit welke dezelfde tertiaire formatie te voorschijn trad, als door ons bij den Goenong Babai en Goenong Rantauw was waargenomen. Op de zachtere glooijingen daarentegen wisselden digte bosschen met lâdang's af. — Het gehucht Batoe-nantej, bij de uitwatering van een klein riviertje van denzelfden naam gelegen, bevat slechts twee of drie huizen en omtrent vijftig inwoners, meest Dajakkers. Van daar tot Bintang-linggie was het land, ter linker zijde der rivier, weder geheel effen en laag; doch aan den regter kant verhief zich, halver weg, een ongeveer 50 of 60 voet hooge heuvel, Boekit Marajong genaamd. Wij hebben op dien togt slechts een betrekkelijk gering getal boschvelden, langs de woeste zoomen der Doeson opgemerkt.

De Kampong Bintang-linggie vertoonde een vlottend dorp van 24 râkit's, groepsgewijze in drie partijen verdeeld en door ruim 150 Pekoempaijers bewoond, terwijl op den oever niet meer dan twee Dajaksche huizen stonden, een van welke het dorpshoofd ten verblijf verstrekte. De woningen der râkit's, ettelijke nog zeer nieuw, hadden wanden van bamboesriet en in het algemeen een vrij net en zindelijk aanzien, juist het tegenovergestelde van de meeste armzalige Dajaksche stulpen. Vijf of zes grootere en kleine rivieren, langs welke een gering aantal Dajakkers wonen, storten zich aldaar, van weêrskanten in de Doeson. In oostelijke rigting vertoont de grond geene aanmerkelijke verhevenheden, doch verder noordelijk worden de oevers der Doeson weldra heuvel- en bergachtig. De eerste heuvelen, op de vaart van Bintang-linggie naar Lontontoer, liggen ter linker zijde, tusschen eerstgenoemd dorp en de Kampong Lanan. Zij vormen eene keten, met ettelijke uitstekende, afgeronde toppen, onder den naam van Boekit Towong bekend, en volgen een eind ver de rigting der rivier, wordende daarna, aan den oostkant der Doeson, het land wederom vlak, terwijl daarentegen haar regter oever op nieuw begint te rijzen, somwijlen hooger zelfs, dan elders het geval is. Dit heeft intusschen eerst van Lanan opwaarts plaats. Aanvankelijk zijn het slechts heuvelen van 50—80 voet hoogte, die den naam van Boekit Gâwa dragen. Naarmate zij meer binnenlands zijn gelegen, nemen zij allengs in hoogte toe. De verhevenste, van de rivier zigtbare, toppen worden Goenong Selingsang en Goenong Pararawin genoemd, en zullen ongeveer 500 voet boven het watervlak der Doeson uitsteken. Deze kleine bergen en heuvelen schijnen voornamelijk uit een digt kalksteen te bestaan. Buitendien merkt men hier en daar ook lagen van fijn korrelig zandsteen op, en in het rivierbed liggen dikwerf brokken steenkolen verspreid, welke de inboorlingen met den naam *bâtoe balâman* (*) bestempelen. De oeverberg Pararawin, waarmede de keten in het noord-oostelijk gedeelte eindigt, heeft, even als vele andere bergtoppen, eene kegelvormige gedaante. Voorbij dezen berg wordt, in plaats van den regter, de linker oever weder heuvelachtig, en op sommige plaatsen aldaar vertoonen zich naakte rotswanden van graauw kalksteen. Later echter, verheft zich alwederom het land ter regter zijde: langs den oever ziet men slechts lage heuvelen, doch achter hen eene keten, wier toppen zich, naar gissing, van 400—500 voet absolute hoogte verheffen. — De Kampong Lanan telde elf of twaalf huizen, de meesten weder op râkit's gebouwd en aan Pekoempaijers toebehoorende. De bevolking wordt op een paar honderd zielen geschat Tegen den gevel van het lange en op hooge steilen rustend woonhuis

(*) Zooveel als: steen, die smeulend brandt.

van het opperhoofd, een' Dajakker, die zich Toemanggong Demang (*) noemde, zag men op eene plank een twaalftal menschenschedels, in eene rij naast elkander geschikt.

Het aanzienlijke dorp Lontontoer ligt slechts weinige minuten bezuiden de evennachtslijn en niet ver beneden de uitwatering van de belangrijke zijrivier Tewej, op den vlakken linker oever der Doeson; daar tegenover bevindt zich de Kampong Moewâra-rapen, aldus geheeten naar een digt langs haar heen vlietend riviertje. De bewoners van het laatstgemelde gehucht, ten getalle van ongeveer 500 zielen, bestaan bepaaldelijk uit Dajakkers, terwijl Lontontoer, met uitzondering van slechts weinige Dajaksche familiën, aan 500—600 Pekoempaijers ten verblijve verstrekt. Aan den kant van dit hoofddorp telde ik een-en-twintig huizen, die achter eene hooge, doch slecht onderhouden schutting van paalwerk, in ééne rij, langs het water, op den wal stonden. Ook de vijf Dajaksche huizen van Moewâra-rapen, veel grooter dan die van Lontontoer, waren gelijkerwijze door eene houten heining beschut of, gelijk de inlanders het noemen, tot eene *benting* (sterkte) ingerigt. De râkit's, die ter weêrszijden in de rivier lagen, waren twaalf in getal. De woningen te Lontontoer hebben een eenigzins minder armoedig en morsig aanzien, dan die der Kampong Moewâra-rapen, waar vele varkens den grond onder de hooge huizen gedurig omwroeten en de lucht met hunnen stank verpesten. Bij gelegenheid, dat wij dit gehucht in de namiddaguren bezochten, vonden wij onderscheidene oude vrouwen onledig met het weven van grove kleedingstoffen tot eigen gebruik. In het zamenstel harer weefgetouwen, vergeleken met die der Maleijers, Javanen enzv., was geen wezentlijk verschil op te merken. Haar garen bestond uit de sterke vezelen van de *rámi*-plant (†), en was meestal dof rood, leisteenblaauw, zwartachtig en vuil geel geverfd, zoodat, met het natuurlijk wit der draden, vijf verschillende kleuren in het gestreepte weefsel zigtbaar waren (§). Het inwendige der Dajaksche huizen aldaar, was door middel van beschotten in tien of meer kleine kamertjes afgedeeld, voor even zoo vele gehuwde paren of familiën bestemd, van welke ieder een afzonderlijk vertrekje, onder het gemeenschappelijke dak bewoonde. Binnen de huizen, zoowel als in hunne voorgalerijen, trok een aantal vierkante, langs de wanden en aan de daksparren hangende en met lange bossen wit, rood of geel geverfd gras overdekte, houten kastjes onze aandacht (⁎). Sommige dier kastjes, *toga* genaamd, strekten alleen ter bewaring der schedels van overledene bloedverwanten; in andere daarentegen bevonden zich schedels van tijgers, apen, beeren enzv. — Deze laatste worden meestal buiten de huizen gevonden en heeten *kamantoha*. De schedels van dieren, aldus behoorlijk verzorgd, beschouwt het bijgeloof als gewigtige behoedmiddelen tegen booze geesten, welke vaak binnen de menschelijke woningen trachten door te dringen. Anders is het gesteld met de schedels van geliefde overledenen, die voornamelijk uit een gevoel van diepe vereering bewaard worden, en aan welke ook van tijd tot tijd door de nabestaanden offers worden opgedragen. — Te Lontontoer woont

---

(*) Aangaande de oorspronkelijke beteekenis dezer beide woorden, zie p. 147 en 363. *Toemanggong*, Javaansch ꦠꦸꦩꦼꦁꦒꦸꦁ *Toemĕnggoeng*, is waarschijnlijk afgeleid van *tanggong* of *tanggoeng*, voor iets verantwoordelijk of borg zijn.

(†) Zie p. 346.

(§) Men zie de kleedingstukken aan het vrouwenbeeld, Pl. 56, fig. 1.

(⁎) Zie Pl. 60, fig. 1. Deze kastjes zijn gewoonlijk 0,32—0,40 meters breed, en 0,26—0,30 meters hoog.

het distriktshoofd, een Pekoempaijer, wiens gezag zich langs de Doeson uitstrekt, opwaarts tot aan de Kampong Lahej, en afwaarts tot aan de Kampong Siekan. Wij kochten te Lontontoer, behalve kippen en andere levensmiddelen, ook eenige rottingmatten, kleedingstukken van Dajaksche mannen en vrouwen, wapenen en versierselen. — Onze Fortin'sche barometer stond aldaar in het middaguur, bij eene temperatuur van 29,5 centigraden, even hoog als te Banjermasing en aan het zeestrand; waaruit blijkt, hoe gering de val is van het water der Doeson, op den afstand van 3½ graad breedte, en dat deze aanzienlijke stroom allezins gelegenheid biedt, om langs denzelven, met stoomschepen, tot in het binnenste van Borneo door te dringen.

Ten einde zooveel mogelijk met onzen tijd te woekeren, besloten wij te Lontontoer, ons in twee partijen te verdeelen en verschillende streken gelijktijdig te onderzoeken. D^r. Horner achtte het, in het belang der geologische nasporingen, nuttig, den loop der Doeson, verder opwaarts tot in het bergachtige binnenland, benoorden de evennachtslijn, te volgen; terwijl het aan D^r. Korthals en mij wenschelijk toescheen, de door de handelsbetrekking met de oostkust van Borneo, niet onbelangrijke Soengi Tewej, al ware het ook slechts voor een gedeelte, door eigene waarneming eenigzins nader te leeren kennen. De nog altijd aanmerkelijke breedte en diepte der bedding van de Doeson veroorloofde aan D^r. Horner, het beraamde reisplan met zijne groote praauw onbelemmerd te kunnen voortzetten; doch voor de vaart naar de Tewej waren wij genoodzaakt, wegens de ondiepte van die rivier gedurende de drooge moeson, een paar kleinere ijzerhouten praauwen te huren, waarmede wij den 11^den september, van onze *djoekoeng's* of kano's vergezeld, den togt derwaarts ondernamen. Na de Doeson, welker oevers boven Lontontoer, beurtelings heuvelachtig, laag en vlak waren, bijkans een uur te zijn opgeroeid, bereikten wij de Soengi Tewej, die eene monding van 60—70 meters breedte heeft, doch zich meer binnenwaarts weldra tot op omtrent 50 meters vernaauwt. Zij bevatte thans slechts weinig water, van eene in het oog vallende witte kleur, terwijl dat der Doeson een vuil geelachtig aanzien heeft. Ook was haar stroom zacht, ofschoon ten tijde van hoog water hare drift aanmerkelijk en alsdan vooral de veelvuldige korte kronkelingen harer bedding, voor kleine vaartuigen zeer gevaarlijk zijn. De Overste von Henrici merkt in zijn dagboek aan, dat het witte water dezer rivier, door de bewoners der kustlanden, voor zeer ongezond wordt gehouden. Tot bij het gehucht Bokka, dat ongeveer 1½ uur roeijens van den mond is verwijderd, zijn de oevers der Tewej meest laag en met bosschen bedekt; hier en daar slechts ontwaart men eene kleine verhevenheid van den grond. Op den top van eenen, ter linker zijde gelegen heuvel, van 30 of 40 voet hoogte, ligt de Dajaksche Kampong Bokka, uit niet meer dan drie vervallen en armoedige woningen bestaande, die men eer voor morsige varkenskotten, dan wel voor menschelijke verblijven zoude aanzien; ook worden zwijnen en geiten hier in talrijke menigte gevonden. De huizen zijn binnen eene hooge, maar zeer ontredderde heining van paalwerk besloten, en zullen aan omtrent 100 zielen ten verblijve verstrekken. Jaren geleden, werd dit ellendige gehucht eens gedurende drie dagen door eene bende roofzuchtige Dajak Pari verontrust, zonder evenwel door die stroopers te kunnen worden ingenomen, daar het door gewapende hulp van Lontontoer werd ontzet. Een Dajakker vertoonde ons eene levende wilde kat (Felis planiceps), welke, tegen betaling van een' gulden, ons eigendom werd. Deze soort, die, behalve Borneo, ook Sumatra bewoont, schijnt op beide eilanden zeldzaam te zijn.

Den volgenden ochtend voeren wij de Tewej verder op. Wij kwamen weldra aan een gehucht van Pekoempaijers, Kampong Djâmoet genaamd, uit acht, insgelijks van sterke palissaden omringde huizen bestaande. De bevolking werd op 130 zielen geschat. Op de aanvraag van onzen kok om hoenders, waaraan wij gebrek hadden, erlangden wij een versehen voorpoot benevens den kop van het zoogenaamde waterhert (*), welk dier daags te voren gedood was. Dit groote hert, dat niet menigvuldig en schier altijd eenig of gepaard, in de hooge bosschen gevonden wordt, heeft een veel grover en drooger vleesch, dan de eenigzins kleinere Cervus russa, die in de meer opene zuid-oostelijke Lawut-landen van Borneo ongemeen talrijk is, en door de Banjerezen *Mindjangan djâwa* wordt genoemd, uithoofde deze soort, ongeveer anderhalve eeuw geleden, van Java is ingevoerd (†). — Omtrent drie kwart uurs roeijens boven Kampong Djâmoet, zagen wij, almede op den linker oever, binnen eene schutting van, deels gespletene boomstammen, twee lange, nieuw gebouwde Dajaksche huizen; en eenigzins verder ontwaarden wij, in eenen rotswand van tusschen de 30 en 40 voet hoogte, eene spelonk, Liang Naga (§) genaamd. Dit hol had aan den ingang van 6—8 voet wijdte en, bij gissing, van 15—18 voet diepte. Het werd door eene menigte vleêrmuizen bewoond, van eene destijds nog onbekende soort, door mij onder den naam Pachysoma brachyotis beschreven. De rotsen van dezen en van een' soortgelijken wand, dien wij reeds vroeger voorbijvoeren, bestond uit een digt kalksteen, hier en daar versteende schelpen, benevens koralen, uit de geslachten Astraea en Meandrina, bevattende. Niet ver boven de spelonk Liang Naga, wisselden in de bedding en langs de oevers der Tewej telkens lagen en klippen van fijn korrelig zandsteen met de zoodanigen van voormeld kalkgesteente af. De rigting der lagen van beide steensoorten was meestal zuid- en noordwaarts, dikwerf met geringe afwijkingen naar het westen of oosten, en altijd vertoonden zij eene zekere helling, meestal van tusschen de 12 en 14 graden. Deze oudere, secondaire berg-formatie wordt, volgens de waarnemingen van D[r]. Horner, ook langs den bovenloop der Doeson en in hare, uit het landschap Sieang komende, zijrivieren aangetroffen.

Tegen het middaguur kwamen wij aan het verlaten gehucht Taidjok, waarvan nog slechts één bewoond huis is overgebleven, hebbende de geheele vroegere bevolking zich langzamerhand te Djâmoet en elders met der woon gevestigd. Diergelijke verhuizingen, naar andere, min of meer verwijderde plaatsen, behooren daar geenszins tot de zeldzame verschijnselen, en geschieden meestal, zoodra de omliggende boschgronden onvruchtbaar of voor de aankweeking der noodwendigste levensbehoeften geheel onbruikbaar geworden zijn. De eene huisvader na den ander' tracht alsdan elders eene nieuwe lâdang aan te leggen, en, is zijn veld ter bebouwing gereed, dan breekt hij op, voert woning en het

---

(*) Cervus equinus. *Mindjangan âjer* of *Mindjangan banjoe* door de Maleijers en Banjerezen, *Badjang* door de Bejadjoe's, en *Takâjo* door de Doesonezen genoemd. *Mindjangan*, of *Mendjanggan* in het Javaansch, is de algemeene naam voor de groote Indische hertsoorten; de woorden *âjer* en *banjoe* beteekenen beide water.

(†) In het zoölogisch gedeelte dezer Verhandelingen, hebben wij (Mammalia, Pl. 43) eene afbeelding van Cervus russa, en (Pl. 42) eene dergelijke van Cervus equinus medegedeeld.

(§) D. i. slangenhol. De Bejadjoe's spreken het woord *liang*, dat hol, gat beteekent, *loeang* uit, en passen dien naam op alle aard- en rotsholen toe, terwijl de Pekoempaijers, even als de Sundanezen op Java, zoodanige holen, waarin de salanganen hunne eetbare nesten bouwen, gewoonlijk met het oorspronkelijke Sanskrit woord *goeha* bestempelen.

bruikbaarste van zijne roerende have in eene schuit mede en verlaat voor altijd, of voor langen tijd, het te voren bewoonde erf. Hieraan is het dan ook ongetwijfeld toe te schrijven, dat de huizen daar op den wal doorgaans zulk een armoedig en vervallen aanzien hebben, met zoo weinig zorg zijn zamengesteld, en dat men schier nergens vele vruchtboomen aantreft, vermits slechts zelden een inlander zich de moeite getroost, eenige palm- of andere boomen te planten, bij het onzekere vooruitzigt, of hij wel zoo lang op dezelfde plaats zal gevestigd blijven, dat hij er de vruchten van zal kunnen inzamelen. — Toen de avond begon te vallen en wij, naar het zeggen onzer gidsen, nog omtrent vier uren te varen hadden, eer wij het eerstvolgende gehucht Pilas konden bereiken, besloten wij, bij eene bogt onder het hoog geboomte aan den oever, den nacht door te brengen.

Den volgenden ochtend vonden wij het water in de Tewej onderscheidene voeten gerezen, en dit was waarschijnlijk de oorzaak, dat wij dien dag veel minder steenklippen in hare bedding opmerkten, dan gedurende de vaart van den vorigen dag. De oevers waren schier overal vlak, echter 10—20 voet boven den waterspiegel verheven en met bosch bedekt; nergens ontdekten wij nieuwe of oude lâdang's, noch eenige overblijfselen van woningen. Hetgeen onze oplettendheid het meest boeide, waren de menigvuldige speuren van wilde runderen: eene diersoort, door ons tot hiertoe alleen op Java gevonden en tot de zeer weinige zoogdieren behoorende, welke oorspronkelijk over deze beide groote eilanden verspreid zijn. De Dajakkers aldaar kennen haar onder den naam *Roempoe*, doch wij hoorden bij hen ook dien van *Banteng*, waarmede de Javanen den stier van dit schoone, wilde ras van runderen bestempelen. Te Kampong Pilas werden wij verrast door het zien van een levend kalf, in den vroegen morgen door de bewoners gevangen. Wij kochten dit jonge dier voor onze verzameling (*).

Het Dajaksche gehucht Pilas was insgelijks, door verhuizing naar elders van een aantal zijner bewoners en uithoofde van eenen, niet lang geleden, plaats gehad hebbenden brand, welke onderscheidene woningen vernielde, tot op twee na ingekrompen, die van hooge palissaden omgeven waren. Een zeer oude Dajakker, met sneeuw-witte haren en een buitengewoon uitgemagerd ligchaam, begroette ons als opperhoofd. Deze man had zijne borst eenigzins getatoueerd; doch bij geen' zijner onderhoorigen namen wij soortgelijke huidversiering waar. De bevolking van Pilas en die van een ander, digtbij gelegen, Pekoempaisch gehucht, Silo genaamd, wordt gezamentlijk op ongeveer 150 zielen begroot. De bewoners dezer gehuchten kappen vooral veel ijzerhout, dat daar in groote hoeveelheid groeit, en waaruit zij ruwe roeispanen en planken vervaardigen, die door hen te Lontontoer worden verkocht. Van eenen naburigen, met reusachtig hooge boomen begroeiden heuvel, klonk het luide geschreeuw van eenen *Kalawet* (Hylobates concolor), en langs de boorden der rivier zagen wij dikwerf kleine troepen roetzwarte Ibissen. Volgens ingewonnen berigten bieden de hoogere streken der Soengi Tewej, bij eene meer heuvelachtige gesteldheid, weinig opmerkelijks aan, hetwelk ons noopte, bij de Kampong Pilas de opvaart te staken en naar Lontontoer terug te keeren. Het door den Overste von Henrici

(*) Zie de afdeeling Zoölogie dezer Verhandelingen, Mammalia, Pl. 35, fig. 2; vertoonende fig. 1 den ouden stier van Bos sondaicus, en Pl. 36, de afbeeldingen van een' jongen, half volwassen stier, en van de oude koe. De drie laatsten naar voorwerpen van Java.

gehouden Dagboek bevat ondertusschen, omtrent den verderen togt, de navolgende bijzonderheden, die wij de vermelding waardig keuren.

Boven de Kampong Silo, teekent deze Officier aan, zijn de oevers der Tewej schier onafgebroken 18—20 voet hoog, en op vele plaatsen steil afgebrokkeld; deze wanden vertoonen meestal verscheidene aardlagen: van boven leemgrond, ter dikte van zes voet; daarna eene laag blaauwe klei, en onder deze eenen kwartsrijken zandgrond. De rivier is afwisselend 10—15 roeden breed, en zwelt niet zelden in de regenmoeson zoodanig, dat zij buiten hare vrij hooge oevers treedt. Het eerste gehucht, dat men boven Silo ontmoet, is de volkrijke Kampong Tindoe-nâjang, ook wel Kampong Koewâla-benangin genaamd, naar den noorder riviertak, die zich, eene kronkeling hooger, met de Tewej vereenigt. Deze Kampong betaalt jaarlijks 59 realen (*f* 118) hoofdgeld, en hare geheele bevolking kan derhalve op ruim 350 zielen berekend worden, waarvan omtrent de helft Pekoempaijers. Even als alle gehuchten langs de Tewej, ligt ook Tindoe-nâjang op den linker oever, hoog en wèl gekozen, daar het, ten minste van éénen kant, niet gemakkelijk te genaken is. De woningen zijn, ter beveiliging tegen de stroopende Dajak Pari, welke die streken nu en dan wel eens verontrusten, door een stevig paalwerk omsloten. Een klein eind boven Tindoe-nâjang ondergaat de rivier eene gaffelvormige verdeeling: de zuidelijke tak behoudt den naam Tewej, terwijl de noordelijke onder dien van Soengi Benangin bekend is. Laatstgemelde rivier, die aanvankelijk 5—6 roeden breedte heeft, een' halven dag opvarende, komt men aan een Dajaksch gehucht, uit drie huizen en ongeveer 115 bewoners bestaande; van dit gehucht, Tinoem geheeten, ligt, op den afstand van een' halven dag gaans door het bosch, eene kleine bergketen met verscheidene rijke vogelnestholen, die voornamelijk in den Goenong Angga gelegen zijn. — Voorbij den mond der Soengi Benangin wordt de landstreek langs de Tewej zeer schilderachtig: hare oevers vertoonen afwisselend loodregte rotswanden van wit en grijs-blaauw kalksteen en wijdgapende kloven en spelonken, door eene menigte kleine zwaluwen bewoond, wier nestjes echter meestal te veel vederen en andere onreinheden bevatten, om den lekkerbek te kunnen bevredigen en voor den handel veel waarde te hebben. Hooger, worden de oevers heuvel- en bergachtig, gewoonlijk met zachtgolvende ruggen en glooijende hellingen, langs welke vaak lâdang's en hooge, digte bosschen elkander bekoorlijk afwisselen. Aan deze zijde der Kampong Tandoi stort een fraaije, door eene kleine rivier gevormde waterval, van 12—15 voet breedte en 15—20 voet hoogte, over rotsblokken in de Tewej naar beneden. De Kampong Tandoi, ongeveer 40 voet boven den gewonen waterspiegel der Tewej verheven, heeft de gedaante van een langwerpig vierkant, is rondsom en langs de flanken zelfs met eene dubbele rij palissaden versterkt, terwijl lange, scherpgepunte pennen van bamboesriet of ijzerhout, in den grond, den toegang nog bemoeijelijken. Dit dorp zal aan ongeveer 400 Dajakkers ten verblijf verstrekken, welke bevolking zeer onlangs met een vijftien- of twintigtal Pekoempaijers vermeerderd is. Binnen deze zoogenaamde *Kota* of versterkte Kampong trekken vooral twee, hoog in de lucht getimmerde, tot den uitkijk bestemde huisjes, het oog. De Overste klom, niet zonder moeite, naar een dier wachthuisjes, maar het was hem niet mogelijk, in weêrwil van het ruime en vrije uitzigt naar alle zijden, ergens nabij of in de verte eenig hoog gebergte te ontdekken. — Gedurende den nacht, welken de Overste te Tandoi doorbragt, was het water der rivier meer dan één' voet gevallen en de opvaart, vooral over de rotsen van den Rieam Datan-pekat, daardoor

aanmerkelijk belemmerd en moeijelijk geworden. Op de laatstgenoemde plaats moesten al de booten ontladen en, met veel krachtsinspanning, ledig tegen den driftigen stroom opgetrokken worden. Een paar uren roeijens boven dezen *Rieam* (waterval) bereikte men het laatste gehucht in de Tewej, Toendjoeng-ohlo genaamd. Deze Dajaksche Kampong, door schier loodregte oeverwanden, van omtrent zestig voet hoogte, aan drie zijden bijna ongenaakbaar, en aan den eenigen toegankelijken kant door paalwerk versterkt, telt ongeveer 300 zielen, doch brengt niet meer op dan *f* 22 hoofdgeld 's jaars. De rivier is aldaar nog steeds 10—12 roeden breed; zij vormt ontelbare korte kronkelingen; hare oevers zijn hoog, dikwerf met zacht glooijende heuvelen afwisselende; hare bedding is op vele plaatsen rotsig en ondiep. Eenen dag verder opwaarts, werd het land ter weêrszijden der rivier vlakker, ofschoon zij toch niet zelden met rotswanden van 20 of 30 voet hoogte bezoomd was. Nog een' halven dag hooger, verdeelt zich de Tewej in twee takken: Soengi Loeang en Soengi Kieas genaamd. De laatste komt uit de noordoostelijke bergstreken en verschaft gemeenschap met de oostkust van Borneo. Men vaart tot dat einde de Soengi Kieas omtrent twee kleine dagreizen op, volgt alsdan gedurende nog twee dagen een voetpad door bosschen, waarna men, in 3 of 4 dagen, langs verschillende rivieren, naar Tangarong en Samarinda, de hoofdplaats van het rijk van Koeti, afzakt. Langs dien weg pogen de, in het binnenland aldaar zoo zeer gevreesde Dajak Pari, onderdanen van den Sultan van Koeti, nu en dan de bewoners der Tewej en der Doeson op het onverwachts te overvallen.

Te Tandoi had de Heer von Henriei gelegenheid waar te nemen, dat het water der Tewej, gedurende den nacht van zijn oponthoud aldaar, 4½ voet gestegen en ook wederom gedaald was. Bij zijne terugkomst te Tindoe-nâjang ontmoette hij een paar Dajakkers en Pekoempaijers van de Kampong Tinoem in de Soengi Benangin, welke hem eene hoeveelheid eetbare vogelnestjes aanbragten, waaromtrent door hem bij zijne opreize aanvrage was gedaan. Hij betaalde hun de twee kati's witte nestjes met *f* 110, en de tien kati's zwarte of onzuivere nestjes, te zamen met *f* 15. »De eerstgemelde," schrijft de Overste, »heb ik goed betaald, daar het kati witte nestjes, in de binnenlanden, niet meer dan *f* 45 of *f* 50 waarde heeft, doch te Banjermasing, waar tevens het gewigt een vierde minder is, kost het kati witte soort, gewoonlijk *f* 70 of *f* 80."

Na zijne terugkomst te Lontontoer, zette de Overste von Henriei den togt voort langs de Doeson tot in haren bovenloop, alwaar zij den naam van Moeroeng draagt. Alles, wat wij over die streken zullen mededeelen, is men aan zijn Dagboek verschuldigd, naardien wij-zelven slechts tot aan de Moewâra Tewej landwaarts reisden, en de aanteekeningen van Dr. Horner geheel voor ons zijn verloren gegaan (*).

Boven Lontontoer neemt de bevolking langs de Doeson weldra in het oog loopend af. Wel liggen op den afstand van omtrent een' dag varens, op den heuvelachtigen linker oever, niet zeer ver van elkander, drie door paalwerk versterkte, Dajaksche gehuchten: Telok-majan, Batoe-merong en Lahej, doch een gedeelte hunner bewoners, ten getalle van ongeveer 500 zielen, houdt steeds hier en daar in lâdang's verblijf. Bij het gehucht Lahej of Lahei, het grootste der drie, vertoont de hooge oever-

(*) Zie bl. 324.

wand waterpasse lagen van lichte zandsteenrotsen. Een kwart uurs hooger vereenigt zich aan den oostkant met de Doeson de aanzienlijke Soengi Lahej, die bij haren mond 16—18 roeden breedte heeft, vele dagen varens, door bosschen haren loop rigt, onbewoond is langs hare oevers, doch, even als de Soengi Kieas in het bovengedeelte der Tewej, eenen doortogt opent naar het landschap Koeti. Al verder de Doeson op, zijn hare boorden, ter weêrszijden schier onafgebroken heuvelachtig, en neemt men, in hare bedding, nu en dan rotsen waar, die langs de kanten dikwerf uitgestrekte naakte wanden vormen. Het water der rivier rees en daalde, in het begin der maand maart, soms onderscheidene voeten binnen de 24 uren. De Doeson ontvangt ook daar van beide zijden veel toevloed. Tot aan de uitwatering der Soengi Tohop, op 0°15′ N. breedte, zoekt men echter te vergeefs een dorp. Deze zijrivier is aan haren mond ongeveer 20 roeden breed; en D[r]. Horner vermeldt, dat, volgens ingewonnen berigten, vijf dagen de Soengi Tohop opvarende, in eene onbewoonde en wilde landstreek, aanzienlijke steenkolenbeddingen schenen aanwezig te zijn. De Kampong Tohop ligt gedeeltelijk op den regter en voor een kleiner gedeelte op den linker oever der Doeson, en wordt in het geheel door ruim 100 Dajakkers bewoond. Buitendien trof de Heer von Henrici daar ook een twaalftal Pekoempaijers aan, die hun verblijf op råkit's hielden. Eene kronkeling hooger, werpt zich aan de regter zijde een klein riviertje, Seboho genaamd, in de Doeson; dit riviertje een' dag opro eijende, vindt men eene plaats, alwaar van tusschen de steenen een brak water opwelt, dat de inlanders verzamelen, die er, door koking, eene geringe hoeveelheid zout uit bereiden. — Verder opwaarts ontvangt de Doeson — of eigenlijk de Moeroeng, gelijk deze groote rivier, volgens sommige inlanders, van de Soengi Tohop af, volgens anderen van de eenigzins lager in haar vallende Soengi Karamoan, tot aan hare nog onbekende bronnen wordt geheeten — van de steeds meer bergachtig wordende noordzijde, de wateren van tallooze zijstroomen, waar drie vooral: de Soengi Lauoeng, de Soengi Bomban en de Soengi Baboat, zoo door hunne uitgestrektheid als door hunne volkrijke oevers, bijzonder uitmunten, terwijl daarentegen langs de groote rivier zelve, boven de Moewåra Bomban, geene gehuchten meer gevonden worden. Aan de oevers der Soengi Lauoeng, de meest oostelijke van de zoo even gemelde drie, vindt men, op den afstand van eenige dagreizens binnen deze rivier, twee dorpen: Tahoedjang en Boendang, van welke de bevolking door den Overste op 650 zielen werd geschat; een ander, veel lager liggend gehucht, Piha genaamd, is thans verlaten. Bij de Kampong Tahoedjang staat, binnen eene sterke heining van heele en gespletene boomstammen, een buitengewoon lang en omtrent dertig voet boven den grond op stijlen rustend, nieuw gebouwd huis, hetwelk niet minder door zijne grootte en stevigheid, dan door een klein wachthuisje in den nok van het dak (*), de aandacht trekt van den reiziger. In de aanzienlijke en insgelijks door palissaden versterkte Kampong Boendang, houdt het distriktshoofd zijn verblijf, destijds een kloeke Dajakker, Toemanggong Soera Pati, die als een stout en ondernemend man bij zijne naburen bekend stond. Reeds beneden dit dorp ontmoet men in de bedding der Soengi Lauoeng, nu en dan een' ***Rieam;*** en boven hetzelve worden de ***Rieam's*** of plaatsen, waar het water over vaste rotsen eene versnelde stoomkracht bezit en soms kleine vallen vormt, gedurig menigvuldiger en dien ten gevolge de vaart nog moeijelijker en gevaarlijker. In de nabijheid van het verlaten gehucht Piha ziet men, ter weêrszijden der rivier, onderscheidene klippige heuvelen of kleine bergen, met

(*) Zie Pl. 61, fig. 14.

hoogstammige boomen van ijzerhout, damar- en andere houtsoorten begroeid. De van den westkant in haar vallende Soengi Topo, voert naar het landschap Sieang; de eenigzins hooger, zich ter linker zijde in de Lauoeng stortende Soengi Maloeoi, wordt somtijds door de Dajak Pari tot reisweg van en naar verschillende streken van Koeti gebezigd. Boven de Soengi Topo wordt het land ten westen al meer en meer oneffen en hooger. Men ontdekt in die rigting, achter een aantal klippige voorheuvels, eene bergketen, van tusschen de 3000 en 4000 voet hoogte, die zich, naar het schijnt, zuidwest- en noord-oostwaarts uitstrekt, en welker verschillende toppen bij de inboorlingen onder de namen Goenong Boendang, Goenong Mohoet, Goenong Kloempai enzv. bekend zijn (*). Naar de vele witte mica-blaadjes, in het zand der zuid- en oostwaarts afvlietende rivieren te oordeelen, zal dit gebergte voor een gedeelte uit graniet en andere verwante rotssoorten zijn zamengesteld. Ook vulkanische gesteenten worden vermoedelijk daar wel aangetroffen. Dr. Schwaner, lid der Natuurkundige Commissie, thans bepaaldelijk met het geologisch onderzoek op Borneo belast, heeft, niet lang geleden, de Doeson tot in haren bovenloop bereisd, en zal dus, na zijne terugkomst in het Vaderland, ongetwijfeld meer volledige berigten over de geognostische gesteldheid der bergen van Sieang kunnen mededeelen.

»Van de Kampong Boendang eenige dagreizens verder noord- of landwaarts," teekent de Overste von Henriei aan, »leven te midden der uitgestrekte wildernissen, kleine horden van dat zwervende en zich aan alle beschaving onttrekkende volk, hetwelk in de zuidelijke deelen van Borneo, onder den naam van *Orang Woet*, en ter westkust onder dien van *Orang Boenan* bekend is. Dit zijn volmaakte wilden, die, even als de Orang-oetan's of de Bosjesmannen van Afrika, meestal op boomen slapen, in ellendige hutten en rotsholen tijdelijk verblijf houden, nimmer eene spade in den grond steken en niet slechts geen rijst, maar zelfs geen zout gebruiken, daar alleen wilde vruchten en het vleesch van wilde dieren, dat van slangen en hagedissen niet uitgezonderd, hun ter voeding verstrekken. Indien de vrouwen zoowel als de mannen zich van de smalle strook boombast ontdoen, die hun midden bedekt, dan zijn zij volkomen naakt. Deze Orang Woet's hebben geen verkeer hoegenaamd met hunne naburen, de Dajakkers. Zij ontwijken zorgvuldig iedere ontmoeting; zijn vreesachtig van aard en klein en tenger van ligchaamsbouw." — »De Dajakkers van Sieang," gaat de Overste voort, »hebben eenigzins andere zeden en gebruiken, als de Dajakkers der kustlanden. Hunne kano's (*djoekoeng's*) zijn zeer lang, van ligt hout vervaardigd en, tegen het indringen van het golvende en schuimende water, bij het overtrekken der Rieam's, aan weêrszijden van eene dunne plank voorzien. De Sieangers roeijen gewoonlijk staande; hunne pagaaijen hebben naar onderen den vorm van eenen langen spadel en eindigen in eene ronde punt. Twee strooken boombast, de eene om het hoofd, de andere om het middenlijf gewonden, zijn de eenige kleedingstukken, welke een man daar, voor dagelijksch gebruik, noodig acht. Hunne spiegelgevechten, hunne gezangen en andere vermakelijkheden, zelfs hunne muzijktoonen en vreugdegalmen zijn in mindere of meerdere mate van buitengewonen aard en waarlijk kenschetsend voor dit ruw, maar welgezind en dienstvaardig volk."

(*) De schets, door ons van die bergen of bergketen, op onze algemeene Kaart medegedeeld, is van uit de nabijheid der Kampong Boendang geteekend.

Tusschen den mond der Soengi Lauoeng en dien der Soengi Bomban, ligt in de Doeson een klein, klippig eilandje, Aso genaamd. Ook in de omstreken van dit eilandje zijn de rivieroevers dikwerf hoog, steil, en vertoonen zij vaak rotswanden uit waterpasse lagen of onregelmatige blokken zamengesteld. »In de Soengi Bomban," schrijft Dr. Horner, »trof ik verscheidene kleine Rieam's van vulkanische gesteenten aan, welke de kalk- en zandsteenbeddingen gangvormig doorbroken hebben; die gesteenten bestonden hoofdzakelijk uit een groen augiet-porphier en een graauwachtig trachyt, met vele kleine kristallen van glazig veldspaat." De zes gehuchten: Tjongarong, Rongbakang, Tabeliën, Lodjo, Tatalahong en Katoetong, welke langs de boorden der Soengi Bomban zijn gelegen, tellen, volgens den Heer von Henrici, omtrent 1500 zielen, waaronder een dertigtal Pekoempaijers, zijnde de overigen Dajakkers. Tatalahong is verreweg het grootste dorp, dat alleen tweemaal zooveel inwoners bevat, als de vijf andere te zamen. De opvaart in de Bomban is, uithoofde der vele rotsen en tallooze Rieam's, zoo moeijelijk, dat de Overste den togt van de Kampong Rongbakang tot aan de Kampong Katoetong te voet verkoos af te leggen, en voorts van daar, insgelijks over land, naar de Kampong Lawang-minka, aan den oever der Soengi Baboat, ging, zijnde dit het verst afgelegen gehucht, dat in het zuidelijk binnenland door hem werd bezocht. Wij betreuren het, dat zijne aanteekeningen over die streken niet uitvoeriger en meer wetenschappelijk zijn uitgevallen. Hij zegt alleen, dat het land, hetwelk hij van den oever der Soengi Bomban, tot aan dien der Soengi Baboat, in eene westelijke rigting, over trok, vele hoogten, met dikwerf ongemeen steile afhellingen vertoonde, en dat de grond kleiachtig en glad was, daar het daags te voren geregend had. De Kampong Lawang-minka, door ongeveer 300 Dajakkers bewoond, en, even als alle gehuchten in het landschap Sieang, met palissaden omheind, ligt op eenen kleinen heuvelrug, binnen eene wijde, van bergen besloten kom. De landstreek aldaar is zoo schoon als vruchtbaar; de vreemde handelaars koopen er somtijds 100 gantang's rijst voor *f* 1 zilver. De Soengi Baboat is, wegens de menigvuldige Rieam's en ondiepe, klippige plaatsen harer bedding, niet geheel tot Lawang-minka bevaarbaar. Hare bronnen vindt men een paar dagreizens verder noordwaarts. In het zand dezer rivier zijn kleine heldere bergkristallen en andere kwarts-keijen van verschillende kleuren, niet zeldzaam: minerale zelfstandigheden, welke aantoonen, dat in het hoogere, centraalgebergte vooral plutonische rotssoorten gevonden worden. Diergelijke kleine gerolde steenen, hier en daar met ijzerkies vermengd, treft men evenzeer in de bedding der Soengi Soko en andere rivieren aldaar aan. In de Soko ontwaarde de Overste een groot blok zwart mergelschiefer met kristallen van ijzerkies en stukjes rood jaspis. De bedding dezer rivier bevattede buitendien op vele plaatsen gele zandsteenrotsen, en hare oevers vertoonden meestal een' gelen leemgrond. — Tusschen de uitwatering der Soko en het eilandje Djaw of Djam in de groote rivier of Soengi Moeroeng, vindt men, in de bedding dezer laatste, eene steenige ondiepte, Karangan Mandoelan genaamd, waar goudschilfertjes worden uitgewasschen. Een eind weegs boven deze goudrijke bank, aan de regter zijde dezer rivier, lag voorheen een vrij aanzienlijk Dajaksch gehucht, Lebo-oesong geheeten, dat eens door ruim 2000 Dajak Pari werd aangevallen, bij welke gelegenheid een twintigtal van dezen, en binnen de versterkte Kampong twee man het leven verloren. Ofschoon toen niet overmeesterd, werd echter kort daarna het gehucht door al de bewoners verlaten, uit vrees van weldra andermaal en alsdan met verhoogde woede door die stroopers te zullen worden aangetast. Thans zijn er schier geene overblijfselen meer van zigtbaar en behoort zijn gewezen bestaan tot de geschiedenis des lands. Hetzelfde is het geval met een ander

klein gehucht, dat aan den mond der Soengi Komboeto lag en insgelijks geheel verdwenen is. De Moeroeng verder opwaarts, bevat in hare bedding vele ondiepe, rotsige plaatsen, die somtijds Rieam's vormen, welke de vaart met djoekoeng's — en geen ander vaartuig is daar bruikbaar — bijzonder moeijelijk en dikwerf gevaarlijk maken. Langs de oevers ziet men hier en daar steile wanden, ofwel afgezonderde zuilachtige blokken van wit zandsteen; en op onderscheidene banken wordt, bij laag water, door de inboorlingen stofgoud verzameld. Het is opmerkelijk, dat in die hoogere streken nog krokodillen worden waargenomen. De wilde zwijnen zijn er zeer menigvuldig. Na onderscheidene Rieam's te hebben doorgeworsteld, bereikt men eene gaffelvormige verdeeling van twee riviertakken, de zuidelijke Soengi Djoloi geheeten, doch de noordelijke den naam Moeroeng blijvende behouden. Deze neemt, omtrent twaalf dagreizens verder noordwaarts, zijnen oorsprong uit een hoog gebergte, dat de waterscheiding vormt tusschen de oost- en westkust van het eiland. Van uit dit verheven middelpunt — de orographische kern van het land — loopen bergketens straalvormig naar verschillende hemelstreken kustwaarts en bepalen aldus de onderscheidene stroomgebieden. In eene dezer hoofdketens, die eene zuid-westelijke strekking heeft en in het verwijderde binnenland onder den naam van Goenong Liangbola bekend is, ontspringt, aan de oostzijde, de reeds genoemde Soengi Djoloi, terwijl aan den anderen kant de bronnen te vinden zijn van de Soengi Melawi, welker wateren zich bij Sintang, met die der Soengi Kapoeas of Pontianak-rivier vereenigen. Door middel der rivieren Djoloi en Melawi zoude dan ook, volgens ingewonnen berigten, een der meest gebruikelijke overlandwegen bestaan tusschen de zuid-oostelijke en westelijke streken van Borneo.

Na deze, grootendeels uit het Dagboek van den Heer von Henrici getrokkene aanteekeningen, zij het mij vergund, het verhaal onzer terugreis van Lontontoer, op den 15den september des jaars 1836, weder op te vatten. Wij vertoefden dien dag, bij het afvaren der Doeson, eenige uren aan den Goenong Pararawin, bestegen zijne afhelling en doorkruisten, in verschillende rigtingen, het bosch. Ik zag daar voor het eerst een' kleinen troep van dien nieuwen, roodharigen slankaap (*), welken de Dajakkers *Kalasie* en de Banjerezen *Kalahie* noemen. Van de waargenomene vogelen zal ik hier alleen de zeldzame en fraai geteekende Timalia nigricollis vermelden. Toen wij den volgenden dag te Panoeatawan stil hielden, bragten ons de bewoners twee oude hanen van Euplocomus ignitus, drie voorwerpen van Cryptonix coronatus en twee individuën van Moschus napu: allen eerst weinige dagen te voren door middel van strikken gevangen en voor ons in 't leven bewaard. Het gemelde kleine muskusdier is in de vlakke bosschen van Borneo, evenmin als op Sumatra, waar het door de Maleijers *Napoe* wordt genoemd, zeldzaam. Het verduurt de gevangenschap vrij wel en verliest zelfs spoedig alle schuwheid; het wordt echter zelden door de inlanders levend gehouden, maar gewoonlijk gedood en voor den disch bestemd, vermits zijn vleesch fijn en zacht, doch voor ons mondgehemelte eenigzins te zoet is. Geheel verschillend van dit kleine herkaauwende zoogdier en ook van den gekuifden Euplocomus (zie bl. 376), is de natuurlijke geaardheid van den bont groen- en roodachtig gevederden Cryptonyx coronatus, die bij de Doesoners den naam *Sieau*, en bij de Maleijers, op Sumatra, dien van *Siantoeng* draagt. Dit fraaije boschhoen is zeer wild en schuw, en neemt, oud gevangen en in eene kooi opgesloten, weinig

(*) Semnopithecus rubicundus. Verhandelingen; Zoölogie, Mammalia, Tab. 9, p. 71.

of schier geen voedsel, zoodat het meestal, na verloop van weinige dagen, vermagerd en uitgeteerd sterft. Al deze dieren werden voor onze verzameling bestemd en hun getal vervolgens, bij de Kampong Roedjej, met nog onderscheidene andere soorten vermeerderd. Deze bestonden voornamelijk in eenige groene duiven (Columba aromatica), een' zeer ouden Paradoxurus leucomystax, en een drietal schildpadden van twee verschillende soorten (*).

Te Tandjong-djawa, tot aan welk gehucht wij den 17[den] september stroom-af voeren, verhaalden ons de inboorlingen, dat, twee dagen geleden, zich aan den overkant een Orang-oetan had doen hooren. Dit berigt noopte mij, den volgenden ochtend, met twee Dajakkers van daar, een' jagttoer naar de aangeduide boschstreek te ondernemen: eene poging, die echter vruchteloos uitviel, ofschoon wij, met de meest mogelijke oplettendheid, zeker wel een paar uren landwaarts in, het woud doorkruisten. Wel vonden wij teekens van zijn oponthoud aldaar: namelijk eenige, deels nog vrij versche, tusschen de 10 en 25 voet boven den grond verhevene rustplaatsen, uit geknakte en kruiselings over elkander gebogene of geheel afgebrokene takjes en pandanus-bladen bestaande, en aldus een zacht en rond vlak vormende van 2—3 voet middellijn. Sommige dezer, den Orang-oetan tot nachtleger verstrekt hebbende rustplaatsen, bevonden zich in den digt gebladerden top van eenen kleinen boom; andere, te midden van eenen grooten varen- of orchideëenstruik, als parasiet aan den dikken stam van een' dier reusachtige boomen vastgeklemd, welke den oorspronkelijken bosschen van Borneo een zoo trotsch en indrukmakend aanzien geven. Wij hebben onze waarnemingen omtrent dezen merkwaardigen aap reeds elders uitvoerig medegedeeld (†), en meenen derhalve den belangstellenden lezer derwaarts te mogen verwijzen. De gesteldheid van het woud, door mij gedurende dien togt doorkruist, bleef zich overal gelijk: stammen, verbazend hoog en dik, voerden elkander hunne breedgetakte kroonen te gemoet en vormden aldus een ondoorzigtbaar groen gewelf, met menigvuldige slingerplanten weelderig en wonderbaarlijk ineengestrengeld. De grond was op sommige plaatsen moerassig, of zoodanig met kruipende rotan-soorten begroeid, dat er schier geen doorkomen aan was, onze kleederen van een gereten werden en de niet gedekte ligchaamsdeelen van bloed dropen. In die maagdelijke en eenzame bosschen is de neusaap gemeen, van welken ik er vele, bij troepen ontmoette en, huiswaarts keerende, een oud wijfje schoot, dat een jong aan den buik had hangen. Onder de meêgebragte vogelen verdient alleen Timalia trichorrhos (§) vermeld te worden; deze was vroeger door mij op Borneo niet aangetroffen, doch wel in de vlakke houtbosschen van Indrapoera, aan de westkust van Sumatra. Wij verlieten nog denzelfden dag, weinige uren voor zonsondergang, de Kampong Tandjong-djawa en zakten toen de groote rivier af, tot bij de Kampong Moewâra-kalahiën, waar wij nachtverblijf kozen, met het voornemen om den volgenden morgen vroegtijdig de nabijgelegene meren te bezoeken. Bij die gelegenheid vonden wij, digt bij den oever van de Dano Lamoêda ($_*$), een nest met 20 eijeren van den langbekkigen

---

(*) Emys spinosa en borneoensis. Zie de Zoölogische afdeeling dezer Verhandelingen, Reptiliën, p. 30.

(†) L. c. Mammalia, p. 1, Tab. 1, een oud mannetje van Simia satyrus, met eene teekening der landstreek bij Tandjong-djawa.

(§) Onder dien naam door den Heer Temminck, in zijne Planches coloriées, 594, fig. 1, afgebeeld. Genus Macronus, Jard. et Selb.

($_*$) Zie bl. 367.

krokodil (Tomistoma Schlegelii), van welken wij reeds hebben gewag gemaakt (*). Dit nest, een nagenoeg kegelvormige aardhoop van omtrent derdehalf voet hoogte, met vele half verrotte bladeren en kleine stukjes hout vermengd, bevond zich aan den voet en onder de digte lommer van eenen grooten boom. De eijeren lagen ter diepte van ongeveer een' voet, midden in eene kleine holte bij elkander, en werden baarblijkelijk alleen verwarmd en uitgebroeid door de gisting en broeijing der hen omringende plantaardige stoffen. Zij bevatteden allen bijna volkomen ontwikkelde jongen. Een' ouden krokodil, die, zoo als menigmaal verhaald is, het nest zoude bewaken, hebben wij niet gezien. — Nadat wij, tegen het middaguur, tot onze, te Moewâra-kalahiën achtergelatene, groote praauwen waren teruggekeerd, vervolgden wij dien dag de reis tot aan het gehucht Dalieo. Kort na onze aankomst aldaar werd ons door de inboorlingen het noodlottig wedervaren medegedeeld van eenen Dajakker, dien wij vroeger, terwijl hij zich onledig hield met het vervaardigen van angels, welke zijner wraak moesten ten dienste zijn, hadden leeren kennen. Deze ongelukkige had zijne vrouw en negenjarig zoontje eene prooi zien worden der krokodillen. Bij het varen naar de lâdang, waren zij op zekere hoogte, nabij den oever van de Doeson, door deze vreeselijke dieren overvallen en verslonden. Vijf dagen later had hij zich met drie zijner vrienden, in eene kleine *djoekoeng*, naar de plaats dier verschrikkelijke gebeurtenis begeven, ten einde zijn verlies op eene bloedige wijze te vergelden; doch naauwelijks waren zij tot daar genaderd, of het zwakke bootje werd door een' geweldigen slag verbrijzeld; alle vier de mannen stortten in den stroom; een hunner werd door een' ontzaggelijk grooten krokodil in den afgrond gesleept: het was juist de rampzalige man. De krokodil is bij den nog onbeschaafden bewoner van Borneo, even als bij de Timorezen en in zeker opzigt ook bij de Javanen en andere Mohammedaansche eilanders, een voorwerp van het blindst bijgeloof. »De Dajakkers — schrijft een Christen-Zendeling van daar (†) — geven zich in het geheel geene moeite, dit zoo gevaarlijke dier uit te roeijen, daar zij gelooven, dat de nabestaanden van een' door hen gedooden krokodil eene bloedige wraak op den moordenaar zouden nemen. Slechts eerst dan, wanneer een mensch door eenen krokodil verslonden is, nemen de inboorlingen wederwraak, door ten naastebij tien dezer dieren te dooden; en daar zij gelooven, dat iedere krokodil zijne vaste verblijfplaats heeft, alwaar geen andere komen mag, zoo zijn zij overtuigd, den wezentlijken dader te hebben gevangen, wanneer zij slechts de plaats weten, waar een mensch is weggerukt."

Op de vaart van Dalieo naar de Soengi Karauw, den 20sten september, hielden wij een oogenblik stil bij de Dano Babai, alsmede bij de Kampong Tandjong-petong. Bij genoemd meir troffen wij slechts twee vrouwen en eenige kinderen aan; al de mannelijke bewoners bevonden zich in de bosschen, om *dâmar râsak* te verzamelen. Te Tandjong-petong met het bezigtigen der reeds vermelde schedels van krokodillen (§) bezig zijnde, kwamen de inlanders ons verhalen, dat binnen het meir Lampoer, aan den mond der Soengi Karauw, insgelijks verscheidene schedels van die dieren lagen tentoongesteld. Wij vonden er daar werkelijk een zestal, en wel twee van de langgebekte soort (Tomistoma Schlegelii), twee van den gewonen tweekieligen krokodil (Crocodilus biporcatus), en twee van het stompkoppige ras

---

(*) Bl. 360.
(†) Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1846, Deel II, p. 160.
(§) Zie bl. 362.

(Crocodilus raninus). Een der laatstgemelde was van eene buitengewone grootte en had aan een dier behoord, dat eenige weken voor dat het gevangen werd, een' man had verslonden, wiens broek, een stuk van zijn baadje, en bijna al de beenderen, in de maag van den krokodil werden teruggevonden. Van de Pekoempaijers, welke op den regter oever der Doeson, tegenover de wijde opening van de Dano Lampoer wonen, vernamen wij tevens, dat, op geringen afstand binnen de rivier Karauw, de inlanders zich voortdurend met het vangen van krokodillen onledig hielden. Dit berigt lokte mij uit, eenen togt derwaarts te doen. Nadat ik de Soengi Karauw, in noord-oostelijke rigting, door eene lage, boschrijke en aan overstrooming blootgestelde streek, omtrent drie uren was opgeroeid, hetwelk, uithoofde van den tijdelijken lagen waterstand en de tallooze ontwortelde boomstammen, welke in de slechts 8—12 roeden breede bedding verspreid lagen, vrij langzaam ging, kwam ik aan een zijriviertje, Soengi Palandauw genaamd, aan welks uitwatering twee loofhutten van de krokodillenvangers stonden, en waar ik het opperhoofd Bakal Bodin, van de Kampong Ketap, met acht zijner onderhoorigen, ontmoette. Deze lieden hadden zich reeds gedurende bijkans drie maanden onafgebroken met de vangst van krokodillen bezig gehouden en een tiental dezer dieren gedood, namelijk: 7 *Boeája sapit*, 2 *Boeája kódokh* en 1 *Boeája táman* (*). Wij zullen hier niet herhalen, hetgeen wij over deze drie soorten van hagedisachtige amphibiën, zoo ten opzigte harer huishouding, als omtrent de wijze, waarop zij door de Indische eilanders gevangen worden, in andere werken, met de noodige uitvoerigheid hebben medegedeeld. Wij bepalen ons alleen tot de aanmerking, dat de zucht tot verdelging, bij den ouden Bakal Bodin, uit wrok en toorn ontstond, opgewekt door het verlies van zijnen neef, een' jong' gehuwde, die op zekeren achtermiddag, onder het roeijen, plotseling uit zijn ijzerhouten praauwtje werd weggerukt, en wel door denzelfden grooten krokodil, welks schedel wij aan den mond der Soengi Karauw gezien en verkregen hadden, en waarmede de verzameling van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden vermeerderd werd. Dit dier was, volgens de verzekering van Bakal Bodin, ruim 3 vademen lang. De inlanders zijn gewoon de koppen der gevangene krokodillen af te snijden, en den romp vervolgens weder in het water te werpen. Aan den overkant der plaats, waar de hutten van Bakal Bodin en zijn gevolg stonden, zag men een lang en hoog stellaadje aan den oever der Soengi Karauw, waar reeds verscheidene zoodanige koppen, met wijd opgespalkten muil, zich in den stroom spiegelden. Wij weten het dezer gewoonte, van de koppen der gedoode krokodillen op dusdanige wijze ten toon te stellen, dank, dat wij een aantal wel bewaarde schedels van de drie soorten dezer amphibiën, in verschillenden leeftijd, zijn kunnen magtig worden. Acht dezer schedels behooren aan den nieuwen Sundaneschen gaviaal (†), van welk merkwaardig dier door ons ook een geheel geraamte, ter lengte van elf voet, uit de Soengi Karauw naar Europa is medegebragt.

(*) Met laatstgemelden naam bestempelen de Banjerezen den gewonen Crocodilus biporcatus; *Boeája kódokh* noemen zij den stomp- of breedkoppigen Croc. raninus (*kódokh* beteekent in het Maleisch een kikvorsch). Omtrent den gaviaalachtigen *Boeája sapit* zie boven bl. 360, waar tevens onze reeds openbaar gemaakte aanteekeningen en afbeeldingen der Indische krokodillen zijn aangehaald.

(†) In die aardstreek de vertegenwoordiger van den Ganges-gaviaal (Gavialis gangeticus). Deze reeds van oudsher bekende Bengaalsche soort, draagt in het Sanskrit, onder anderen, de zinnebeeldige namen: *Djalahasti* (lett. water-olifant) en *Koembhîra* (op een' olifant gelijkend), beiden waarschijnlijk op den langen en smallen bek van dat dier zinspelende. Het laatstgemelde woord heeft, in het Bengali, tot de klankvervormingen: *Koembhîla*, *Koembhîra*

Niet ver boven de uitwatering van de Soengi Palandauw, verhief zich voorheen, toen die landstreek nog onder het beheer des Sultans van Banjermasing verkeerde, een niet onaanzienlijk gehucht, hetwelk op zekeren dag, door eene bende Bejadjoe's, uit de kleine en groote Dajak-rivieren, overvallen, uitgeplunderd en geheel in de assche werd gelegd. Negen inwoners schoten daarbij het leven in, en vele anderen, vooral vrouwen en kinderen, werden door de roovers gevangen genomen en tot slaven gemaakt. Soortgelijke strooptogten ondernamen eertijds de Bejadjoe's dikwerf op de naburige Mohammedaansche districten; en de Pekoempaijers, bijgestaan door de Dajakkers der Doeson en andere roofzuchtige inboorlingen, bleven op hunne beurt niet achterlijk, nu en dan, wanneer hun de kans voordeelig scheen, bloedige wraak te nemen, door de gehuchten der Bejadjoe's aan te tasten, te verwoesten en hunne bewoners te vermoorden. Aldus werd de vijandige gezindheid tusschen de verschillende volksstammen voortdurend gevoed en de gemoederen tot wederwraak aangevuurd. Niemand achtte zich op reis, in de bosschen of in eenigzins verwijderde en eenzaam liggende lådang's veilig, en wie zijn huis verliet, zelfs ter verrigting van beroepsbezigheden, was steeds met een blaasroer en vergiftigde pijlen, of met een' zwaren houwer gewapend. Sedert echter Nederland over die landstreken gezag voert, is de maatschappelijke toestand aldaar zoodanig verbeterd, dat men thans niet zelden vrouwen en kinderen, weêrloos en alleen, in de afgelegenste wildernissen aantreft, zich met het verzamelen van nuttige voortbrengselen bezig houdende, terwijl alle stammen vreedzaam met elkander verkeeren. Nergens welligt, heeft de invloed van het Europesche bestuur zich op het zedelijk karakter en het levensgeluk van den mensch gunstiger en weldadiger doen kennen, dan op Borneo.

Een klein eind wegs de Soengi Palandauw opvarende, ziet men aan de zuidzijde eene komvormige diepte, het aanzien hebbende eener verzakking van den grond, waarin eenige verbrande boomstronken, die boven het water, dat zij bevat, uitsteken. Dat water vergadert zich daar gedurende den regentijd en vormt eene soort van meir, aan welks oever, drie jaren voor ons bezoek, een nieuw gehucht is ontstaan, Kampong Mangamet genaamd, dat in 1836 zes huizen telde en door Pekoempaijers van Ketap en eenige Dajakkers van de Kampong Dajo bewoond werd. Het dorp Dajo ligt nog ruim drie uren hooger, aan de Soengi Palandauw, en zal ongeveer 200 zielen bevatten. Ten zuid-oosten, achter de Kampong Mangamet, begint de bodem zacht te rijzen, en vertoont eenen plantengroei, geheel verschillende van al hetgeen door ons elders op Borneo was waargenomen. De grond aldaar is met mossen, varens, eene fraaije soort van Nepenthes en velerlei geurige kruiden bedekt; eene wilde jasmijn wordt door Melastomae-struiken afgewisseld, terwijl een Pinus en andere dungetakte en schrale boomen van middelbare grootte, de verscheidenheid en het vreemdsoortige der vegetatie volmaken. In dat oord, hetwelk een zoo geheel eigenaardig karakter ten toon spreidt, vonden wij de fraai gevederde Nectarinia Hasseltii in grootere menigte, dan ergens op Sumatra of Java, waar ons die kleine honigvogel slechts zeldzaam te voren kwam. Ook schoten wij aldaar verscheidene voorwerpen van een' rooden Couroucou (Trogon Duvaucelii) en van een' nieuwen bladvogel (Phyllornis). Van Mangamet, zoowel als van Dajo,

---

en *Koemoera* geleid; in het Hindi wordt het *Koembhîr* uitgesproken. Van meer algemeen gebruik, ter aanduiding van dien smalgebekten krokodil, zijn echter in het Sanskrit de namen: *Gohî*, *Godhâ* en *Godhika*, welke, in het Bengali, tot *Ghadiyala* en *Ghadela* zijn vervormd, en waaruit de aldaar in het dagelijksch leven gebruikelijke naam van *Garîal* is ontstaan, die vervolgens door de Europeanen weder in *Gavial* (Gaviaal) werd verbasterd.

is het bosch, zuidwaarts tot aan de oevers der Soengi Sioeng (*), met voetpaden doorsneden. — Eenige uren hooger vereenigt zich met de Soengi Karauw, de Soengi Pako, die insgelijks uit de oostelijke bosschen te voorschijn treedt en aan welker boorden, op den afstand van omtrent een' halven dag reizens, een gehucht van denzelfden naam, met een 150-tal Dajakkers gevonden wordt. Het water der Soengi Pako heeft gewoonlijk eene vuil wit- of geelachtige kleur; dat der Karauw daarentegen is donker bruin of zwartachtig. De bosschen langs de Soengi Karauw zijn overvloedig van bindrotting voorzien, wordende er dan ook van dat voortbrengsel veel naar Moewâra-bahan, en van daar verder naar Banjermasing uitgevoerd. Boven de uitwatering der Soengi Pako vernaauwt zich de bedding der rivier Karauw allengskens tot de helft der vroegere breedte, en worden tevens hare kronkelingen korter en hare oevers eenigzins hooger, latende dezen vele bebouwde of bebouwd geweest zijnde plekken gronds zien. Weldra komt men aan de Kampong Ketap, ook somwijlen Kampong Karauw genaamd, 11 huizen en 80—90 zielen tellende. Ketap wordt alleen door Pekoempaijers bewoond, van welke de reeds genoemde Bakal Bodin het opperhoofd is. Nog een paar uren verder de rivier op, vindt men, in de kleine Kampong Moente, de laatste *Orang Islam* of Mohammedanen. Nader bij de bronnen der Soengi Karauw en langs andere afgelegene, kleine boschrivieren, treft men niet, dan hier en daar Dajakkers in lâdang's aan. Van de Kampong Moente zal een voetpad naar Tabalong, aan de Nagara-rivier, geleiden. De geheele bevolking langs de Soengi Karauw en aan de oevers harer zijspruiten, zoo in gehuchten als in boschvelden verspreid, wordt op 1200—1500 zielen geschat; uit dit geheele distrikt wordt echter slechts door 148 mannen aan de Regering hoofdgeld betaald.

Drie dagen lang had ik mij te vergeefs aan de Moewâra Palandauw opgehouden, ten einde een groot voorwerp van den nieuwen gaviaal of *Boeája sapit* magtig te worden, zoodat ik, op den 25sten september, besloot, tot den terugtogt over te gaan. Het water der Soengi Karauw was intusschen eenige voeten gevallen, en het was dus niet zonder gevaar, van met onze praauw op eenen boomstam te stooten en om te slaan, dat ik langzaam en met veel omzigtigheid, in de ruime en diepere bedding der Doeson geraakte, die ik vervolgens tot bij de Kampong Moewâra-poenin afzakte. Den volgenden ochtend zette ik de vaart voort tot Koewâla-pattai, waar ik, volgens afspraak, D[r]. Korthals aantrof, die mij was vooruitgereisd en middelerwijl een gedeelte der Soengi Pattai had onderzocht; wij voeren toen gezamentlijk verder naar beneden en de Kwâla Andjâman in, naar het gebied der Bejadjoe's.

Omtrent den loop van de zoogenaamde kleine Dajak of rivier van Poeloe-petak, hare vertakking met de Doeson en Soengi Kapoeas, hare verschillende namen enzv., hebben wij reeds het een en ander aangeteekend (†), en onze algemeene kaart levert een aanschouwelijk beeld op van het geheele delta-land, alsmede van de menigte dorpen en gehuchten, langs de beide oevers der Soengi Bejadjoe. Het aantal dier dorpen en gehuchten gaat tot ruim dertig. Velen zijn ons onder eenigzins andere namen door de bewoners opgegeven, dan men op de kaart en in het dagboek van den Overste von Henrici

---

(*) Zie bl. 356.
(†) Zie bl. 340.

vermeld vindt; deze afwijkingen meenen wij grootendeels aan verkeerde opvatting of onjuiste spelling te moeten toesehrijven, ofsehoon wij, der waarheid getrouw, gaarne hulde brengen aan de groote naauwkeurigheid, welke wij in het overige topographisehe en statistieke gedeelte van zijnen arbeid gevonden hebben. Sommige gehuehten aldaar, tellen ondertussehen slechts 2—3 huizen; anderen een 6- of 8-tal; zelden meer. De huizen staan meestal 3 of 4 voet boven den grond op palen, hebben eene lage deuropening en ettelijke kleine venstergaten, en zijn van binnen gewoonlijk, door ligte beschotten, in onderseheidene vertrekken verdeeld, waarvan het grootste tot gemeenschappelijk gebruik is bestemd en de kleine tot afzonderlijke slaapkamertjes dienen voor de vrouwen en gehuwde lieden. Behalve het houten geraamte, hebben de huizen sehier doorgaans, even als die der inboorlingen en Chinezen te Banjermasing (*), wanden van *kâdjang*, terwijl zij met *âtap* van den nipa-palm gedekt zijn; van enkelen slechts bestaan de wanden uit gespleten bamboesriet of wel uit ruwe planken. Over het algemeen kan men van de huizen der Bejadjoe's aanmerken, dat zij een luehtig, bouwvallig en dikwerf morsig aanzien hebben. Sommige gehuehten zijn rondsom door hooge palissaden van nibongstammen versterkt (†); andere eehter van alle zijden open en toegankelijk. De bevolking woont daar te digt bijeen en is te talrijk, dan dat zij vrees zou behoeven te voeden voor de aanvallen van zwervende benden Dajak Pari. In vele dorpen ziet men versehillende lijk- en knekelhuisjes, *Santong rauoen* en *Santong toêlang* genaamd (§), alsmede zware, op ziehzelven staande palen met wanstaltige menschelijke aangezigten en somtijds met geheele menschenbeelden, welke in het algemeen met den naam *Hampatong* bestempeld worden (⁎). Andere palen weder, onder den naam van *Singaran* of *Panjangaran* bekend, zijn, aan het boveneinde, van een' grooten, aarden pot (*sitoen* of *goetji*) en, boven dezen, met een' breeden en hoogen, waaijervormigen kam van latwerk voorzien (‡); terwijl op de nokken der huizen niet zelden houten vogels prijken, inzonderheid neushoornvogels (**), bij de Bejadjoe's *Tingang* genaamd, en ook binnen de woningen allerlei afgodisehe en tot talisman strekkende voor-

---

(*) Zie p. 336.

(†) Zie het gehucht Palangai, Pl. 53.

(§) Zie Pl. 60, fig. 6 en 8. Het woord *santong* wordt verklaard door het Javaansche *sentong*, een vertrek, kamer; *rauoen* of *roöen* noemen de Bejadjoe's eene doodkist, uit een trogvormig uitgehoold stuk boomstam bestaande; doch wanneer de kist uit onderseheidene planken is zamengesteld, wordt zij *kakoeroeng* genoemd; *toêlang* beteekent: been, gebeente.

(⁎) Er zijn mannelijke en vrouwelijke *Hampatong's*; de vrouwelijke zijn, behalve door onderscheidene andere bijzonderheden, vooral gekensehetst door sterk gevormde en vooruitstekende borsten. In de grootte der *Hampatong's* heerseht evenveel verseheidenheid als in hunne gedaanten. Men vergelijke ten deze de onderseheidene wanstaltige menschenbeelden op Pl. 52, een gezigt op de Kampong Goena of Paloendoe, zoo als dit dorp op onze kaart heet, bevattende, en Pl. 60, fig. 11, 13 en 14; de twee laatste figuren zijn naar voorwerpen van slechts tusschen de 2 voet en 6 duim (Rijnl.) hoogte vervaardigd en strekten tot afwering van zekere schadelijke invloeden binnen de woningen; fig. 11 daarentegen is een *Hampatong* van omtrent 12 voet hoogte. Sommige berigtgevers besehouwen de *Hampatong's* als afgodsbeelden; maar volgens de beteekenis van hunnen naam, vertegenwoordigen zij dienstkneehten, zijnde die naam zeer waarsehijnlijk, door zamentrekking gevormd, uit de Maleische woorden *hamba*, een dienaar, onderhoorige, en *pâtong*, een beeld.

(‡) Zie Pl. 52, in het midden der afbeelding, de twee hooge, met houten vogels en vlagjes versierde *Singaran's*, ter weêrszijden van een *Santong toêlang*, en Pl. 60, fig. 10, waarvan de paal met het latwerk bijna 16 voet hoogte had.

(**) Pl. 60, fig. 2 en 3; beide figuren op een tiende der natuurlijke grootte geteekend. De *Tingang* wordt als een invloedrijke geluksvogel besehouwd.

werpen van hout, steen, been enzv. gevonden worden. Eenige nadere verklaring omtrent het wezentlijke of denkbeeldige nut dier verschillende zaken zal hier ongetwijfeld niet overbodig zijn.

Pl. 60, fig. 6, vertoont het *Santong rauoen* (letterlijk doodkist-kamer) van een aanzienlijk personaadje. In dit planken huisje, dat bij ongeveer zeven voet lengte, omtrent vijf voet hoogte heeft, en op zes pooten rust, wordt, weinige dagen na het overlijden, de kist met het lijk geplaatst, hetwelk daar langen tijd, somtijds wel gedurende 4—6 jaren, blijft staan, tot dat al de vochten en zachte deelen zijn uitgedroogd of verrot, en alleen het geraamte is overgebleven, hetwelk alsdan, met de kist, in een ander, op den platten grond gebouwd huisje, *Djirap* geheeten (*), wordt overgebragt en te gelijk met dit huisje verbrand: eene godsdienstige plegtigheid, die, wegens de feesten, die alsdan gegeven en waarbij buffels en varkens geslagt moeten worden, alleen bij betrekkelijk zeer vermogende inboorlingen wordt aangewend. Zoo lang de kist in het *Santong rauoen* wordt bewaard, hangt er een groote *sitoen* of pot onder, die, door middel van eenige gaatjes, met het binnenste der kist in verbindin gstaat, en in welken pot de vloeibare stoffen zich ontlasten; die pot wordt later in de aarde begraven, daar, waar het *Djirap* stond en de kist met het doode ligchaam is verbrand geworden. Gewoonlijk bevat de uitgedoofde asch nog enkele beenstukjes: deze worden zorgvuldig bijeengezameld en in het *Santong toëlang*, d. i. knekel-kamer, bewaard, zijnde een klein, hecht, net bewerkt en op één' of meer ronde of vierkante palen rustend huisje (†). Zulk een knekelhuisje sluit somwijlen de overblijfselen van onderscheidene personen in; en vermits de eer van op zoodanige wijze uit de wereld te verdwijnen, aan de bloedverwanten steeds aanmerkelijke kosten veroorzaakt, wordt een dorp voor rijk gehouden, wanneer het een of meer *Santong toëlang* bezit. Van minvermogende inlanders is het *Santong rauoen* slechts uit bamboesriet vervaardigd en met nipa-bladeren gedekt, en wordt de doodkist, na verloop van zeven of meerdere maanden, in de aarde begraven. Meer algemeen nog is bij den geringen Dajakker het gebruik in zwang, de lijken zoodra mogelijk, en dikwerf reeds binnen de twaalf uren na het overlijden, met weinig omslag en kosten ter aarde te bestellen. Na alvorens het lijk te hebben gewasschen, wordt het in wit lijnwaad en pisang-bladeren, of wel in matten gewikkeld, en zulk hulsel van buiten, door middel van gespleten bamboesriet en bindrotting, stevig vastgesnoerd. De beenen en vooral de voetzolen, worden met het gele sap van kurkuma-wortelen bestreken, en het ligchaam met rijstkorrels bestrooid. Eene dergelijke behandeling ondergaan ook de gekisten. In beide gevallen wordt het lijk op den rug gelegd, het hoofd ten oosten gekeerd, zoodat het gelaat naar die hemelstreek is gerigt, waar de zon ondergaat. — Langs de Soengi Doeson worden insgelijks de lijken, bij de Dajakkers, òf dadelijk in de aarde begraven, òf gedurende eenigen tijd boven den grond in kisten bewaard en vervolgens verbrand. Indien daar het lijk van een' zeer vermogend' of voornaam' persoon wordt verbrand, zoeken de bloedverwanten de weinige, niet door het vuur verteerde beenstukjes bijeen en sluiten die in een dik, van buiten net bewerkt en van binnen eenigzins uitgehoold stuk boomstam, hetwelk waterpas op een paar stevige palen en min of meer hoog boven den grond, gemeenlijk in de nabijheid der gehuchten, als eene soort van grafzerk, *Kariering* genaamd, onder den vrijen hemel, wordt neêrgezet (§). — Bij de Bejadjoe's van

(*) Pl. 60, fig. 7. De afteekening van dit huisje is, even als die van fig. 6, veertigmaal verkleind.
(†) Het *Santong toëlang*, Pl. 60, fig. 8, had, met den paal, ruim 16 voeten hoogte.
(§) Pl. 60, fig. 5, vertoont zulk een *Kariering*, op een veertigste verkleind.

Poeloe-petak staan ter weêrszijden van het *Santong toëlang*, steeds een of meer groote *Hampatong's* en *Singaran's;* de eersten, verschillende ruwe en meestal vrij misvormde menschenbeelden, of alleen gedrochtelijke aangezigten, met lang uit den mond hangende tongen, vertoonende, terwijl langs de palen ook somtijds afbeeldingen van slangen en hagedisachtige dieren zijn aangebragt (*); deze *Hampatong's* worden door de inboorlingen in het algemeen als beschermende wezens beschouwd, en dikwerf ook als dienstbare knechten van de overledenen, ter wier nagedachtenis zoodanig knekelhuisje is vervaardigd. Met hetzelfde bijgeloovige doel wordt het *Santong toëlang* ook vaak met een' of meer menschenschedels versierd, gelijk men bij dat, in het midden van plaat 52, eene geheele rist ziet hangen. Op onze vragen omtrent de zinnebeeldige beteekenis van het *Singaran* of *Panjangaran*, wisten de Bejadjoe's geene opheldering te geven; alleen vernamen wij van hen, dat dusdanige, met een *goetji* of aarden pot (eene soort van aschkruiken) en eene min of meer breede kruin van latwerk uitgemonsterde palen (†), reeds van oudsher, als eerbiedwaardige voorwerpen bij hen in gebruik waren. De door de puntige latten gevormde driehoek doet denken aan Siwa's attribuut: een' triangel, met de punt naar boven, de vernielende vlam en tevens den linga aanduidende. Bij de veelvuldige speuren van Hindoeschen oorsprong, in de zuidelijke streken van Borneo aanwezig, en die men vooral ook in de godsdienstige verhalen der Bejadjoe's opmerkt, wordt men als van zelf tot de gedachte geleid, om in den driehoekigen top van het *Singaran* eene nabootsing van den triangel van Siwa te vooronderstellen. Nadere onderzoekingen, met grondige en omvattende kennis der taal, zeden en geloofsbegrippen dier Dajakkers in het werk gesteld, zullen omtrent de juistheid van de hier geopperde meening moeten beslissen en, indien zij zich mogt bevestigen, alsdan tevens in wijderen omvang het verband kunnen aanwijzen, tusschen de godsdienstige denkbeelden van dat nog weinig bekende volk en de Siwa-dienst van Bali.

Behalve de eigenlijke *Hampatong's*, treft men daarenboven in de gehuchten der Bejadjoe's, zoowel als in die der Doesonezen, eene soort van palen aan, van een volstrekt huishoudelijk gebruik, de hoogte hebbende van 10—12 voet of meer, rond en effen, of wel met snijwerk verfraaid en somtijds met een ruw gevormd menschenbeeld, dat verschillende wapentuigen in de handen houdt, versierd zijnde (§). Aan deze palen worden, bij plegtige gelegenheden en algemeene feesten, de ter slagting bestemde buffels met rottingtouwen vastgebonden en door lanssteken gedood. — Eindelijk moeten wij nog gewag maken van zeer hooge stangen, waarop somtijds de menschenhoofden, die den vijand zijn afgehouwen, worden ten toon gesteld. Zoodanige stangen of palen (*Pantar*), die veelal 20—30 voet hoogte hebben, worden thans schaars langs de Doeson aangetroffen; doch bij de Bejadjoe's van Poeloe-petak en bij de bewoners der rivieren Kapoeas en Kahajan, behooren zij geenszins tot de zeldzaamheden. Onze afbeelding, Pl. 60, fig. 9 (⁎), vertoont een *Pantar* van Poeloe-petak.

(*) Zie Pl. 60, fig. 11, aan welken *Hampatong* een Monitor of Varanus in hout is nagebootst.

(†) Het aantal latten, die door twee dwarshouten met elkander zijn verbonden, bedraagt meestal 4, somtijds 5, aan iedere zijde, dus 8 of 10 in 't geheel, en wanneer men bij dit getal nog den eenigzins dikkeren hoofdstijl in het midden voegt, zijn er 9 of 11 uitstekende punten, die van weêrskanten naar het midden, in hoogte toenemen. Niet altijd zijn de zijlatten glad, maar dikwijls aan hare bovenste, vrije helft, zeldzaam echter in hare geheele lengte, in stede van glad of regt, slangvormig gekromd.

(§) Pl. 60, fig. 12. Eenige Bejadjoe's van Poeloe-petak, waar deze paal stond, noemden hem *Sepoentoe*.

(⁎) Deze figuur is in dezelfde evenredigheid verkleind, als de figuren 8, 10, 11 en 12 van Pl. 60; namelijk twintigmaal.

De weinige en onvolledige, deels door ons-zelven, deels door anderen (*) ingewonnene narigten, omtrent de godsdienstbegrippen der Bejadjoe's, veroorloven ons niet, over dit belangrijke, doch uit den aard der zaak zeer ingewikkelde onderwerp, een bepaald oordeel te vellen. Het eenige, waartoe wij hebben kunnen besluiten, is, dat bij de Bejadjoe's, op een uitgebreid stelsel van grof Fetischismus, eenige Hindoesche en, in den jongsten tijd, ook eenige Mohammedaansche denkbeelden zijn ingeënt geworden. Zij spreken van eenen grooten, alwetenden geest en schepper, dien zij *Hat ala* of *Hala tala* noemen, baarblijkelijk eene verbastering van de gewone uitdrukking: *Allah tàâla* der Arabieren (†). Met behulp van één' verbazend grooten *Nâga*, of, volgens de gevoelens van andere inboorlingen, van zeven zulke onderaardsche slangen of slangenachtige halfgoden, op welke de aardkloot rust, deed *Hat ala* dien, te midden van het water opdoemen, overdekte hem allengs met gewassen en eindigde met twee groote aard-eijeren (*tantelo pitak*) te scheppen, die weldra door zijnen alvermogenden wil vaneen borsten, en uit het eene van welke de man, uit het andere de vrouw te voorschijn traden (§). Dit eerste menschenpaar verwekte zeven zonen en zeven dochters (⁎), die weder onderling met elkander huwden en vele nakomelingen verkregen, waarvan de meesten goddelijke hoedanigheden bezaten, en andere de stamvaders werden van de onderscheidene hoofdtakken der Dajakkers. Onder de *Dewata's* of Goden staan boven aan: *Sanghiang* en *Djata* (┼); de eerste houdt zijn verblijf in den dampkring, de tweede in het water der rivieren. Van veel minderen rang zijn: *Tempon telon*, *Kambi*, *Sanggoemang*, *Kaloeë*, *Pampoeloe hawong* en tallooze andere, zoo goede als kwade goden en geesten, omtrent wier magt, verblijfplaatsen, gedaanten enzv. de meeningen van het volk dikwerf min of meer uiteenloopen. Aan allen worden nu en dan eens bid-, dank- of wel zoenoffers gebragt, in eetwaren, vrome aanroepingen en dergelijken bestaande. *Tempon telon* geniet het voorregt van dikwerf in de legenden

---

(*) Onderscheidene ondere bijdragen met stilzwijgen voorbijgaande, halen wij hier alleen aan, het stuk over de Bejadjoe's van den Heer Halewijn, oud-Resident van Banjermasing (zie Verhandelingen van het Bat. Genootschap, XIII, p. 279), en dat van C. Hupe, over de godsdienst, zeden enzv. der Dajakkers, geplaatst in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1846, II; van dit stuk staat ons echter, tot ons leedwezen, slechts een klein gedeelte ten dienste, van bl. 127—172, zijnde ons het vervolg nog niet toegekomen.

(†) Zie bl. 298.

(§) Wij merken in het voorbijgaan aan, dat niet slechts het wetboek van Manoe van een wereld-ei gewag maakt, hetwelk door de kracht van Brahmâ's denkvermogen in twee deelen van elkander brak, die hemel en aarde vormden, en waaruit *Brahmâ* voortkwam; maar dat ook in de oude Javaansche overleveringen de schepping met een' bol begint, die boven *Sang Ijang Wisêso* zweefde, en toen deze hem greep, in drie deelen spleet, waarvan het eene gedeelte hemel en aarde, het andere zon en maan, en het derde den mensch *Manekmaja* inhield. Zie Institutes of Manu, I, slok. 8—13; en Raffles, Hist. of Java, II, App. 206. Opmerkelijk is het voorts, dat in deze Javaansche mythe ook van een' »Almagtigen bestuurder" gewag wordt gemaakt, die reeds bestond alvorens hemel en aarde geschapen waren, en aan welken, tot dat einde, *Sang Ijang Wisêso* een vurig gebed rigtte.

(⁎) Reeds bl. 383 is door ons op de heiligheid van het getal zeven opmerkzaam gemaakt.

(┼) In het Kawi beteekent: *djati*, waar, wezentlijk; in het Sanskrit: *djâti*, geslacht, volksstam, afkomst, voortbrenging, en het adjectivum *djâtta*, van goede afkomst, uitmuntend, voortreffelijk, schoon. *Sanghiang* of *Sangïang*, gelijk de Dajakkers dien naam uitspreken, is baarblijkelijk het Javaansche *Sang ïjang*, waarvan het laatste woord ook *jwang* en *hjang* wordt geschreven, en dat, volgens den Heer Gericke, vermoedelijk eene verkorting is van *hêjang*, grootvader. *Sang ïjang* is de titel voor den naam eener godheid, en komt als zoodanig in de oude Javaansche legenden dikwerf voor. De lexicographen vertalen hem ook eenvoudig door God. Vergelijk W. von Humboldt, Kawi-Sprache, p. 101, 200 en elders.

genoemd en door lofspraak verheerlijkt te worden. *Kambi* is van reusachtige gedaante, heeft vingerlange slagtanden, zoekt de levenden van den regten weg af te brengen en de ligchamen der dooden te verslinden. Ook *Kaloeë* poogt vaak den mensch onheil te berokkenen, hem ziek te maken, zijn leven te verkorten, en zelfs na den dood zijne ziel op allerlei wijzen te folteren. Tot diegenen, welke de zielen der afgestorvenen verbeiden en langs den weg van het hemelsche paradijs ter helle trachten te voeren, behoort vooral de *Kochang* (*). Ten einde zijne booze voornemens te verijdelen, moeten door de *Bilian's* (†), en bijzonder door den *Maga lian*, d. i. zielen-geleider, onder het uitstrooijen van gewijde rijst, de noodige bezweringen worden gedaan.

Voorzeker verdient het onze opmerking, schrijft de Heer Hupe in zijne aangehaalde mededeeling, met welk eenen vloed van woorden de Dajaksche priesters hunne, met geduld en nieuwsgierigheid aangehoorde geschiedverhalen, soms geheele nachten door, neuriën of liever in een eentoonig geluid voorzingen; vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat dit gezang voor het grootste gedeelte slechts uit registers van namen en zaken bestaat, in eene taal, welke door hen niet eens verstaan wordt en die zij met den naam van *bahasa Sangïang* (§) bestempelen. — De vraag, uit welke elementen deze geheimzinnige taal wel bestaat, en tot in hoeverre zij van de eigenlijke volkstaal en de onderscheidene tongvallen der naburen afwijkt, wordt door genoemden schrijver niet beslist en biedt nog een uitgestrekt veld van onderzoek aan.

Behalve het heir van goden en beschermgeesten, zoo denkbeeldig als zigtbaar door *Hampatong's* voorgesteld, vereeren de Bejadjoe's ook nog onderscheidene natuurvoortbrengselen uit het planten- en het dierenrijk. De Dajakker doet geen voetstap, zegt de Heer Hupe, zonder een bijgeloovig denkbeeld er aan te paren. De bijzondere groeiwijze van sommige boomen en het rammelend geluid hunner door den wind bewogene takken en bladeren, het zien van een kreng of de onverwachte ontmoeting eener slang, het ontwaren van zekere visschen, de vlugt of het gezang van zekere vogels: al deze en vele andere toevallige verschijnselen boezemen hem een levendig profetisch belang in. Onder de vogelen, waarop die inboorlingen het meeste acht slaan, zijn ons bepaaldelijk de volgende opgegeven: Trogon Duvaucelii en Diardii, Pitta atricapilla, Pomatorhinus montanus, Centropus philippensis, Arachnothera chrysogenys en longirostra, Alcedo madagascariensis en bovenal Falco (Haliaëtus) pondicerianus. Het zijn inzonderheid de onderscheidene toonen van het stemgeluid van sommige dezer vogels, waaruit door hem, die ze hoort, de aankondiging van voor- of tegenspoed wordt afgeleid; van andere soorten dezer gevederde luchtbewoners, vooral der pijlsnel vliegende Arachnotherae en van den zoo even gemelden

(*) Dien naam draagt aldaar de Stenops tardigradus, bij ons gewoonlijk »luijaard" geheeten. De Maleijers ter westkust van Sumatra noemen dat zonderlinge nachtdier, *Poêkang*, de Sundanezen op Java, *Moêka;* het laatste woord beteekent aangezigt, en is aan dit dier gegeven, uithoofde van zijne betrekkelijk groote oogen en buitengewone physionomie. Wij hebben reeds ter gelegenheid van den even vreemdsoortigen Tarsius spectrum aangeteekend (bl. 381), dat zoodanige groot geoogde en, bij helder daglicht, meestal een zeer dom aanzien hebbende dieren, onder de ligtgeloovige Indische eilanders in lange niet ter goeder naam en faam staan.

(†) Zie bl. 369.

(§) Dus: taal van Sangïang (den Dajakschen god); doch de oorspronkelijke beteekenis van die woorden is eigenlijk zooveel als: gewijde taal.

kleinen, dikwerf hoog in de lucht zwevenden zeearend, zijn het de rigting en de wiekslag, waar geluk of ongeluk aan verbonden zijn. Gunstig altijd is het voorteeken, wanneer de vogelvlugt, van den *Antang* (*) boven anderen, juist naar de streek is gerigt, waar een reiziger henentrekt of eene zaak van gewigt te regelen valt. Minder gunstig, doch niet verwerpelijk is het, zegt de meermalen genoemde Christen-Zendeling Hupe, wanneer de *Antang*, in plaats van dadelijk zijne vlugt derwaarts te nemen, vooraf boven het hoofd van den bezweerder eenige cirkels beschrijft. Heeft men den vogel over eene andere onderneming, dan eene reis, te raadplegen, dan worden er, alvorens men een begin maakt met het uitstrooijen (*mendáwar*) van gewijde rijst-katan, twee tegenover elkander staande punten gesteld, en daarna de uitspraak gedaan. Met welk een blind bijgeloof de Dajakkers op dit orakel bouwen, kan blijken uit de volgende, door Kapitein Hendriks medegedeelde gebeurtenis (†). In het jaar 1836, bij gelegenheid eener militaire expeditie naar de Soengi Kahajan of zoogenaamde groote Dajak, ten einde van de bewoners dier streken voldoening te erlangen of hen te straffen, wegens het vermoorden van de tot het innen der jaarlijksche hoofdgelden, door den Resident van Banjermasing derwaarts gezondene personen, was die militaire magt tot op korten afstand de Kampong's genaderd, waar de vijand zich bevond, als de met ons bevriende en de expeditie verzellende Dajaksche aanvoerders een zwaar hoofd begonnen te krijgen in het welslagen der onderneming, en aarzelden om verder voort te trekken en den vijand in de bosschen en andere schuilhoeken op te sporen. De Resident Goldman, die den togt in persoon mededeed, den tegenzin der Dajaksche hulpbenden bespeurende, bereidde hen een feestmaal, gaf eenige varkens, een' buffel en vijftig kannen arak daaraan ten beste, en deed tegen den avond, ten einde de vreugde te verhoogen, een vijf-en-twintigtal Bilian's ontbieden, die zich dan ook niet lieten wachten. Zijne vertrouwde bedienden hadden last, de handen dezer zangmeisjes (§) te vullen en haar al de vermogens harer kunst te doen aanwenden, om de vrees der opperhoofden te verbannen en hen tot het voortzetten der onderneming aan te moedigen. Zoodanig middel werkt daar, als hier en elders, en had dan ook ten gevolge, dat reeds den anderen morgen alle weerbare Dajakkers zich bereid verklaarden, den vijand te gemoet te trekken, onder de uitdrukkelijke voorwaarde nogtans, dat dadelijk na hunnen aftogt de vogel *Antang* geraadpleegd en de uitslag zijner voorspelling, door een tot dat einde achterblijvend opperhoofd, onmiddellijk aan hen medegedeeld zoude worden. Deze wensch werd ingewilligd. Het aangewezen opperhoofd sloeg onverwijld aan het werk en begon, onder een aanhoudend geprevel en het van tijd tot tijd uitstrooijen van een weinig raauwe rijst, den vogel te roepen. Er verliepen echter wel een paar uren, alvorens zich een *Antang* liet zien; eindelijk kwam er een uit de verte aanvliegen en zweefde boven onze hoofden; doch vermoedelijk door de verzamelde menigte en de vreemde kostumes verschrikt, verwijderde hij zich langs den verkeerden weg, juist in eene tegenovergestelde rigting van onze uitgetrokken hulpbenden. Nu was goede raad duur. Hoe de angsten te overwinnen, daar onheil en tegenspoed, volgens de stellige meening van het opperhoofd, dat den vogel geraadpleegd had, onvermijdelijk waren, en het volk derhalve moest teruggeroepen worden? De Resident wist raad; hij nam den man in zijn gevolg en beduidde hem, dat de zaak moest

(*) Zie bl. 380.
(†) Militaire Spectator, 1837, VI, p. 18.
(§) Zie bl. 369.

doorgezet worden, en hij dus beter zoude doen, met te berigten, dat, ja, het voorteeken van den *Antang* wel niet in allen deele gunstig, doch ook niet zoo ten eenemale ongunstig was geweest, dat men de onderneming niet zoude kunnen wagen. Deze kleine list, door een geschenk in geld ondersteund, had het gewenschte gevolg. Alles liep gelukkig af; onze wapenen behaalden eene volkomene zege; onderscheidene Kampong's werden achtervolgens vermeesterd en verbrand, de belhamels der muitmakers aan ons uitgeleverd, en de kosten der expeditie door de bevolking vergoed. — Ten slotte nog een enkel woord over de bijgeloovige verrigtingen, welke bij het raadplegen van den Antang worden in acht genomen. De rijst, die in alle rigtingen en altijd in zeven worpen wordt uitgestrooid, is raauw doch gepeld en tot het voorgestelde doeleinde gewijd, namelijk bewierookt, met welriekende olie besprenkeld en met betelbladen, geurige bloemen, ook wel met kleine Hampatong's overdekt. De Heer Hupe heeft eenige der gebeden, welke gewoonlijk tot den Antang worden gerigt, in de taal der Bejadjoe's als voorbeelden medegedeeld en in het Nederduitsch verklaard (*). Die gebeden zijn zeer onbeduidend. Indien zich soms op den eersten dag geen Antang vertoont, dan wordt de plegtigheid den volgenden ochtend herhaald en zoo lang voortgezet, tot er eindelijk een komt opdagen. Is de uitslag der raadpleging de eerste reis niet gunstig, dan laat men meestal eene week of ook wel langeren tijd verloopen, eer men de proef, in hoop van betere uitkomst, hernieuwd. Het raadplegen van den Antang geschiedt steeds door mannen; aan vrouwen, al zijn zij ook Bilian's, is zulks niet geoorloofd. Deze bezitten een ander en eenvoudiger middeltje ter bevrediging harer zucht, om den sluijer der toekomst op te ligten: zij nemen tot dat einde eene kokosnoot en splijten die zoodanig in twee gelijke deelen, dat de vruchtkiem zich in het midden der eene helft bevindt. Nadat beide helften vervolgens weder vereenigd zijn, wordt de noot, onder het prevelen van vrome en geheimzinnige woorden, zoo lang over den grond gerold, tot dat zij weder van elkander valt. Geschiedt dit nu zoo, dat de kiem naar boven ligt, dan beteekent zulks geluk, en de voorspelling is vooral nog gunstiger, wanneer ook van de andere helft de binnenzijde ligt naar boven gekeerd.

De afschuwelijke gewoonte van het zoogenaamde koppensnellen, dat treurige overblijfsel der aloude tijden van menschelijke wreedheid, hetwelk ook nog bij sommige halfwilde Alfoeresche stammen van Celebes en in de Molukken wordt aangetroffen — die barbaarsche gewoonte is in de, onder Nederlandsche heerschappij staande, Dajaksche landstreken van Borneo, thans grootendeels uitgeroeid. Langs de Doeson ten minste, tot op de hoogte van Lontontoer en in hare zijrivieren, zelfs in de Soengi Bejadjoe, wordt thans bijna niet meer van koppensnellen gehoord. Ook worden de menschenoffers, die men voorheen bij het verbranden der lijken van voorname Dajakkers plagt te brengen, thans alleen door die van buffels en varkens vervangen. — Menigvuldig zijn de gissingen aangaande den oorsprong van het koppensnellen. Dat dit oud en wreedaardig gebruik, gelijk men in alle beschrijvingen vindt aangeteekend, alleen daaraan zoude zijn toe te schrijven, dat geen jongeling op de hand van een meisje aanspraak kan maken, alvorens hij een menschenhoofd heeft te huis gebragt, en hij aldus een bewijs van zijne dapperheid heeft gegeven, wordt door alle verstandige Dajakkers tegengesproken. Volgens hunne uitlegging zoude het koppensnellen zijnen oorsprong voornamelijk aan een godsdienstig beginsel ver-

(*) Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1846, II, p. 133.

schuldigd zijn, hetzij ter vervulling eener gedane gelofte, hetzij om aan afgestorvene bloedverwanten, in den geest van het slagtoffer, eene soort van dienstbaar wezen te bezorgen. De aanzettingen der vrouwen, vooral der Bilian's, hebben echter buiten kijf zeer veel invloed op die bloedige bedrijven. Deze openbare zangeressen toch, zwaaijen gedurende de vermakelijkheden, die na het snellen plaats hebben, aan den held of de helden van het feest den uitbundigsten lof toe en roemen hen met vleijende woorden als navolgenswaardige voorbeelden. Zulke loftuitingen prikkelen de eerzucht der overige mannen ten sterkste, vervullen hen met naijver, ontvlammen hunnen strijdlust en wekken hen op, weldra evenzeer hunne dapperheid te toonen, ten einde op eene gelijke eer aanspraak te mogen maken. Heeft een Dajakker zoodanig voornemen opgevat, dan trekt hij uit, bij voorkeur naar een vijandelijk distrikt, en tracht, op eene verraderlijke wijze, een mensch te overvallen en hem het hoofd af te slaan. Ouderdom noch kunne worden daarbij ontzien; het is den sluipmoordenaar alleen om een menschenhoofd te doen, en heeft hij dat verkregen, dan ijlt hij, opgewonden van blijdschap, naar zijne woning terug. Dáár is hij zeker, dat zijn lafhartig bedrijf, als eene daad van moed door oud en jong wordt bewonderd, en dat hem de streelendste eerbewijzen van vreemden en bekenden zullen te beurt vallen. Het menschenhoofd wordt midden in een ruim vertrek op eene mat geplaatst, waarna weldra een aantal Bilian's verschijnen, die onder het aanheffen van gezangen, allen heldhaftige daden ten onderwerp hebbende, te gelijk met den kopsneller, welke bij die gelegenheid met slagzwaard en schild gewapend en met eene krijgsmuts is uitgedost (*), rond het hoofd dansen. Deze feesten duren meestal verscheidene dagen, alswanneer ten slotte de schedel, na eenigzins van de vleeschdeelen ontdaan en afgewasschen te zijn, òf binnen het huis bewaard, òf daar buiten opgehangen, òf wel op een' hoogen paal (*Pantar*) ten toon gesteld wordt. Kapitein Hendriks verzekert, in zijn aangehaald verslag, dat het in de Soengi Kahajan niet vreemd is, soms **100—150** menschenschedels in één huis te vinden. De Dajakkers hechten aan dusdanige schedels niet minder waarde, dan de inboorlingen van Timor en de Alfoerezen van sommige streken op Celebes en elders, en beschouwen ze als zoovele roemrijke gedenkstukken hunner dapperheid, welke evenzeer tot sieraad der huizen en dorpen, als ter eere en glorie der ingezetenen verstrekken.

De wapenrustingen der Bejadjoe's verschillen slechts weinig, en alleen in enkele niet noemenswaardige kleinigheden, van die der andere Dajaksche stammen. Hunne gebruikelijke wapens bestaan: in het slagzwaard (*mandau*), het schild (*taláwang*), het blaasroer (*sipet*), dat, van eene ijzeren spies voorzien, tevens tot lans kan dienen, en den pijlkoker (*telep*), met vergiftigde pijltjes; terwijl zij daarenboven nog in het bezit zijn van gewone lansen, en van de zoodanigen met twee of drie punten, tot het steken van visch; voorts van groote kapmessen en bijlen, en eindelijk van onderscheidene tweesnijdende zwaarden en dolken. Onze Plaat 59 bevat eene voorstelling der hoofdvormen van deze handwapenen (†), weshalve wij hier zullen kunnen volstaan, met er eene korte verklaring bij te voegen. Figuur 1 is eene bijl, tot het vellen van boomen; fig. 2 een zwaar kapmes; fig. 3 eene ligtere soort, meestal voor velden tuinwerk gebezigd wordende; fig. 6 eene aloude en vrij zeldzame soort van dolk, *doehong* genaamd,

(*) De krijgsmuts, Pl. 57, fig. 3 en 4, is gewoonlijk met vederen van hanen, uilen, neushoornvogels en van den fraaijen argus-fazant versierd.

(†) De lansen, op die plaat voorkomende, zijn naauwkeurig op een achtste, — al de overige scherpe wapenen, pijltjes en pijlkoker op een zesde der natuurlijke grootte geteekend.

waarvan het gevest, uit ivoor bestaande, baarblijkelijk van vreemden oorsprong is; fig. 7 schijnt alweder niet van zuiver Dajakschen oorsprong, maar van elders ingevoerd of nagemaakt te zijn, waarvoor ook de, in het Javaansch en Maleisch, bekende naam *badek*, welken het bij de Bejadjoe's draagt, schijnt te pleiten; fig. 8*a* vertoont een slagzwaard of *mandau* (zoogenaamden koppensneller), waarvan het gevest meestentijds uit hard hout of buffelhoorn, somwijlen echter ook wel uit been bestaat en dikwerf met eenig snijwerk en bundels menschenhair is opgesmukt, terwijl de kling aan de eene breede zijde (de regte) een weinig bol en aan de andere flaauw hol is; ingedreven geel koperen stiftjes strekken somwijlen ter verfraaijing; de scheede van den *mandau* (fig. 8*b*) wordt gewoonlijk eenigzins schuins naar achteren, door middel van een' gevlochten band van rottingriet, plat tegen de linker heup vastgebonden (*); zij is meestal van zacht hout gemaakt en heeft aan de buitenzijde nog eene afzonderlijke, kleinere scheede, uit oude blad- of bloemstenghulsels der pinang- of nibongpalmen bestaande, en bestemd voor een langgesteeld mesje (fig. 8*c*), dat tot het snijden der blaaspijltjes, het splijten van bindrotting, het vlechten van matten en diergelijken gebezigd wordt. Fig. 9*a* is een tweesnijdend en zeer puntig moordtuig, evenzeer tot houwen als tot steken geschikt en *bajau* geheeten; fig. 9*b* vertoont zijne houten scheede; fig. 9*c* het daarbij behoorende mesje. Het beenen gevest van den afgebeelden *bajau* prijkt, nabij de kling, met vlechtwerk en, van achteren, met insnijdingen en bosjes menschenhair, terwijl van den band der scheede een zestal tanden afhangen, zoo van krokodillen als van den langgestaarten panter (Felis macrocelis), die den Dajakkers tot amuletten verstrekken, voerende zij gaarne diergelijke voorwerpen bij zich, vooral wanneer zij op het kopsnellen of stroopen uit zijn. De kleine dolk (fig. 10) is bij de Bejadjoe's onder den naam *iloem*, en bij de Doesoneezen onder dien van *sadoep* bekend; het gevest van dit geliefkoosde huiswapen bestaat dikwerf uit hertshoorn. De pijlkoker (fig. 11), uit bamboesriet, is gewoonlijk met eenige banden van fijne rottingdraden omwonden en met roode en zwarte ringen versierd; de harde dop van eene wilde vrucht strekt hem tot deksel, en een krom gegroeid takje, waaraan de koker ter regter zijde van het lijf in den gordel gehangen wordt, tot haak. De pijltjes (*damek*, fig. 12), van welke er steeds eene zekere hoeveelheid in den koker voorhanden zijn en die uit een roer worden geblazen, bestaan in ronde pennen van bamboesriet, ter lengte van 0,25 of 0,26 m.; aan het einde dezer pennen bevindt zich een langwerpig en naar achteren allengs dikker wordend hoedje (*bimbing damek*) van boommerg (meestal uit den zachten en ligten wortel van den struik *Hanjaloedoeng* vervaardigd), terwijl het pijltje naar voren òf eenvoudig spits uitloopt, òf met eene afzonderlijke lancetvormige punt (*tanggieri*) van geel of rood koper, ijzer of droog bamboes verlengd is. Tot het uitholen en afwrijven van het merghoedje worden de werktuigen, fig. 24 en 25 (†) van Pl. 57, tot het glad maken het ruwe blad van den *Pohon ampelas* (Ficus politoria) gebezigd. Het vergif, waarmede de punt der pijltjes bestreken wordt, is van tweederlei aard en *siren* en *ipoe* geheeten. De laatste soort wordt voor minder sterk gehouden dan de eerste. Beide worden op verschillende wijzen bereid en van verschillende zelfstandigheden zamengesteld. Het *siren* wordt uit het melkachtige sap van een' zeer hoogen en zwaren boom verkregen, door middel van insnijdingen, welke tot dat einde de schors ondergaat. Het *ipoe* daarentegen wordt uit de wortelen, den bast en de bladeren

(*) Men zie den Dajakker in krijgsdos, Pl. 49.

(†) Beide op een vierde der natuurlijke grootte geteekend.

van eene groote slingerplant gekookt, die ter zuidkust van Borneo niet zeldzaam schijnt te wezen, terwijl de *Pohon siren* alleen in sommige afgelegene binnenlandsche streken zoude gevonden worden. Of deze beide gewassen al dan niet soortelijk onderscheiden zijn van den Javaanschen Strychnos tieute en Antiaris toxicaria, kunnen wij niet beslissen (*). Volgens de getuigenis der inboorlingen wordt in de zuidelijke deelen van Borneo, tot het vergiftigen der blaaspijlen, het meest *ipoe* gebruikt. De Banjerezen noemen deze gifsoort meer bepaald *ratoes*, ofschoon zij onder dezen naam ook dikwerf plantengif in het algemeen verstaan. De Dajakkers bewaren het *ipoe* en *siren*, in een stuk palmblad gewikkeld, soms langen tijd, en deze giften vertoonen in dien gedroogden staat eene donkere, zwartbruine, eenigermate naar drop gelijkende, en ook even harde, massa; somwijlen echter zijn zij weder meer broos en aardachtig. Een daarmede vergiftigd pijltje, met vaardigheid en kracht uit een roer geblazen, brengt, op 30—40 schreden, vooral aan de niet door kleeding beschutte ligchaamsdeelen, eene zeer gevaarlijke wond te weeg; doch op grooteren afstand treft het pijltje zelden met genoegzame kracht, om schadelijke gevolgen te veroorzaken. Het blaasroer, bij de Bejadjoe's *sipet* geheeten (†), is van eene harde houtsoort, 5 of 6 voet lang, aan het achtergedeelte dikwerf met metalen stiftjes of schildpad versierd, en van voren met rottingriet omwikkeld, tot vastzetting van eene ijzeren spies, die tot piek verstrekt. Tot afwering der pijltjes, der lanssteken en zwaardslagen, tijdens een gevecht, is den Dajakker zijn houten schild, *taláwang*, de lengte hebbende van 3 voet 6—8 duim, bij 1 voet 2—3 duim breedte, van veel nut en dienst. Buitendien dragen de aanvoerders en voorvechters in den oorlog eene soort van tabbaard, uit een 4—5 voet lange en omtrent 7 duim breede strook boombast bestaande, rondom met rood gekleurd linnen geboord, aan de beide uiteinden met bundels menschen-

(*) Alhoewel over de twee laatstgenoemde planten en de gifsoorten, welke daaruit door de Javanen, Makassaren en andere Oosterlingen bereid worden, reeds zeer veel is geschreven, mag het er echter nog verre van af worden beschouwd, dat de gewassen, door Rumphius, Thunberg, Leschenault en andere Kruidkundigen, onder de namen *Upas*, *Ipo*, *Tjetik* en *Lignum colubrinum* vermeld, in botanisch en toxicologisch opzigt, volledig zouden zijn onderzocht en soortelijk bepaald. Ten aanzien van den Javaanschen *Pohon antjar* of *Pohon oepas* (Antiaris toxicaria) en van den *Tjetik*-struik (Strychnos tieute), verwijzen wij den belangstellenden lezer voornamelijk tot de navolgende nieuwere wetenschappelijke berigten, waarin men tevens al de oudere, dikwerf zeer fabelachtige vertelselen betrekkelijk hunne giftige eigenschappen en uitwerkselen op het dierlijke ligchaam, vindt aangehaald. Leschenault, Mémoire sur le Strychnos tieuté et l'Antiaris toxicaria, etc. in de Annales du Muséum d'histoire naturelle, XII, p. 459; Horsfield, Essay on the Oopas or poison tree of Java, in de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, VII, en in zijne Plantae Javanicae rariores, p. 52, Tab. 13; Blume, Rumphia, p. 60 sqq., Tab. 22—24; Mulder, Over het vergif van den Javaanschen Upasboom, in het Natuur- en Scheikundig Archief, uitgegeven door G. T. Mulder en W. Wenckebach, 1837, p. 242, waar wij voor het eerst eene naauwkeurige ontleding van het *oepas antjar* ontvingen. Leschenault en D^r. Horsfield, aan welke de eer toekomt, van het meest tot de betere kennis dier twee gewassen te hebben bijgedragen, beweren beide, dat het *oepas tjetik* veel heviger zoude werken, maar op Java minder algemeen bekend is, dan het *oepas antjar*: een beweren, dat lijnregt in strijd is met de door ons medegedeelde opgaven omtrent het *siren* en *ipoe* van Borneo, soorten, die door sommige Natuurkundigen als niet verschillend van de straks genoemde Javaansche worden beschouwd. Nadere onderzoekingen zullen daarover moeten beslissen. — Wat de inlandsche namen betreft, zullen wij hier alleen aanmerken, dat de woorden *oepas* of *opas* en *ipoe* of *ipoh*, uit de Maleische en Boeginesche talen afkomstig, collectief: vergif van planten beteekenen, en dat *tjetik*, door Raffles, als een Balineesch woord, voor vergif in het algemeen wordt opgegeven; *siren* heeft misschien eene soortgelijke onbepaalde beteekenis in eenen tongval der bewoners van Borneo. *Pohon* beteekent boom, en dus *Pohon oepas*, letterlijk: giftboom.

(†) Zie Pl. 59, fig. 13, en Pl. 49.

hair getooid, en van boven digt bezet met witte, knoopvormige schijfjes, ter grootte van een kwart-, tot die van een geheel guldenstuk. Deze schijfjes, geslepen uit de deksels en, naar het schijnt, gedeeltelijk ook uit de stompe punten van zeehorens, hoofdzakelijk van de geslachten Turbo, Trochus en dergelijken, zijn in vijf of zes overlangs loopende reeksen geschikt, en met de mondgedeelten van kleine witte horens bezoomd. Midden in deze, aldus uitgemonsterde strook, is een langwerpig gat, waar het hoofd wordt doorgestoken, zoodat het versiersel van achteren langs den rug en van voren over de borst en den buik afhangt en eene soort van harnas vormt, door hetwelk geen vergiftige pijl kan heendringen. Het tijd en geduld vereischende slijpen der schelpschijven, verhoogt de waarde van dit versiersel aanmerkelijk, kostende een fraaije *karoengkoeng soelau* of *sangkaroet*, zoo als wij het verschillend hebben hooren noemen, gewoonlijk *f* 40—50, en soms meer. Veel beter koop is echter een soortgelijke wapenrok of *karoengkoeng*, wanneer die eenvoudig uit de gedroogde huid van den langgestaarten panter (Felis macrocelis) of uit die eener geit is vervaardigd. Op reis of ten oorlog bedekt de Dajakker ook gaarne het achterdeel met een vierkant matje of stuk behaird dierenvel, bij voorkeur van den genoemden panter of van den Maleischen beer (Ursus malayanus), welk voorwerp om de heupen wordt vastgebonden en hem alsdan tevens tot zitmat strekt. Bij de opperhoofden en voorvechters is de bovenste helft somwijlen met plat geslepen Turbo-deksels en langs de kanten met bundels menschenhair getooid.

Gelijk uit onze, Pl. 49, 50 en 51, gegevene afbeeldingen van Dajaksche mannen en vrouwen blijkt, maken beide seksen, doch vooral de mannen, een slechts zeer spaarzaam gebruik van kleedingstukken, welke voor alsnog, grootendeels uit eigen maaksel bestaan. Over de stoffen en kleuren hunner weefsels, waarin slechts weinig verschil bij de onderscheidene stammen wordt waargenomen, is door ons reeds het een en ander aangeteekend (*). Die grove, door de vrouwen vervaardigde stoffen, worden ook het meest tot baaitjes (*kalambi*) en sarong's (*saleuï* of *karampoeroeng*) door haar gebezigd. Hare sarong's of zakvormige rokken, in welker plaats zij dikwerf een ter zijde niet digtgenaaid kleedje dragen, zijn kort en naauw: zij reiken slechts tot even onder de knie en hebben niet meer dan anderhalf of hoogstens twee voet wijdte, hetgeen de beweging der beenen zeer belemmert en tot eene soort van trippelgang aanleiding geeft. Boven dit kleedje, op de heupen, dragen de vrouwen der Bejadjoe's eene hoeveelheid hoepels van gespleten en door drakenbloed rood geverfd rottingriet, *lintong* genaamd (†), en somtijds ook een' uit schakels van geel koperdraad vervaardigden lijfband, *sampoelong* geheeten (§). Hare voorarmen versieren zij, even als de mannen, gaarne met een aantal geel koperen ringen (⁎) of, bij gemis van zoodanige, met ringen van schelpen (‡), of alleen van gevlochten bindrotting. De

(*) Zie bl. 386.

(†) Het vrouwenbeeld, Pl. 56, fig. 2, heeft een' bundel zulke hoepels in de linker hand.

(§) Pl. 57, fig. 11.

(⁎) Pl. 57, fig. 14, vertoont een stel dusdanige ringen voor den arm van eenen man, op een' houten kegel, zoo als die gewoonlijk binnen het huis bewaard worden. Zulk een twintig- of vierentwintig-tal ringen, wordt gemiddeld met 2 realen (*f* 4) betaald. Wanneer slechts aan één' der armen ringen worden gedragen, geeft men de voorkeur aan den linker. De ringen der vrouwen verschillen hoofdzakelijk van die der mannen, doordien zij meestal glad, die der laatsten daarentegen steeds oneffen en scherphoekig van oppervlakte zijn.

(‡) Pl. 57, fig. 15.

houten rolletjes (*soewang*), welke door haar in de ooren worden gedragen, verschillen van die der mannen alleen daarin, dat zij kleiner en vaak aan den voorkant met een dun plaatje goud belegd zijn. Rond haren hals prijken dikwerf snoeren van witte, roode of zwarte vruchtpitten, niet zelden met kralen afgewisseld (*); de meeste waarde hechten zij intusschen aan zekere kornalijn-steenen, *lameang* genaamd, die twee of drie duim lang en zes- of achtkantig geslepen zijn; afwisselend met gouden balletjes tot kettingen geregen, zijn zij als halsversiersel ook door de mannen zeer gezocht (†). Deze kornalijnen zijn waarschijnlijk meerendeels in vroegeren tijd door Arabische en andere vreemde handelaren daar ingevoerd; de Bejadjoe's verzekeren, hen van Mekka te hebben ontvangen. Eindelijk verdienen ook de verbazend groote, doch zeer ligte hoeden (*tanggoi*), welke voornamelijk door de vrouwen, ter beschutting tegen de zonnestralen, worden gedragen, eene bijzondere vermelding (§). Zij zijn gewoonlijk van het blad des nipapalms, meestentijds uit tamelijk breede, van het midden naar den rand uitloopende reepen zamengesteld; somwijlen ook geheel, meer evenwel slechts gedeeltelijk uit smalle, biesvormige blad- of grasreepen gevlochten. Van boven zijn de hoeden òf eenkleurig rood, òf met zeer bonte verwen, door langs- en dwarsstrepen en ringen, sterren, ruitjes enzv. met drakenbloed beschilderd, terwijl daarenboven ook, door opgenaaide kleine witte horens, nog ringen, sterretjes en andere figuren zijn gevormd, en midden op den top, zich een dikke kwast verheft van boombastvezelen of verdord gras.

De versierselen, waarmede zich de mannen tooijen, hebben wij voor het grootste gedeelte reeds genoemd en beknopt beschreven. In het dagelijksche leven gaan de mannen genoegzaam naakt. Eene lange en min of meer breede strook boombast om de lenden, tusschen de beenen doorgehaald en met eene slip van voren afhangende, mitsgaders eene strook boombast of linnen om het hoofd, tot het vasthouden der haren, die beide seksen gewoonlijk lang laten groeijen, zijn hunne eenige kleedingstukken. Bij de Dajakkers van Sieang, in het verwijderde binnenland, en bij die, welke de boorden der Kapoeas, Kahajan en van andere verder westwaarts, in de Sunda-zee uitstroomende rivieren bewonen; gedeeltelijk, ofschoon minder algemeen, ook bij de Bejadjoe's van Poeloe-petak, wordt het gemis van kleeding, voor zoo verre deze in een heet klimaat, niet zoozeer tot verwarming, als wel tot opschik strekt, bij de manspersonen door eene levenslang durende en onuitwischbare verfraaijing van het ligchaam zelf, door het tatouëren vervangen. Wij hebben vroeger aangemerkt (⁎), dat de, als oorspronkelijke bewoners van Borneo beschouwd wordende Dajakkers, benevens de wilde inboorlingen der Pagai-eilanden, de eenige Indische eilanders zijn, bij welke de kunst der tatouëring vrij algemeen wordt aangewend en eenen zekeren graad van volkomenheid bereikt heeft. Over de Dajakkers van Sieang hebben wij dienaangaande insgelijks reeds een paar woorden gezegd (‡). Wij zullen er hier nog eenige weinige bijvoegen over den aard der teekening en de wijze der kunstbewerking, bij den volkrijken stam der Bejadjoe's. De tatouëring bepaalt zich ook bij hen, even als bij alle Dajaksche stammen, zoo verre ons bekend is, uitsluitend tot het mannelijke geslacht, en wordt bij den

(*) Pl. 57, fig. 12.
(†) Zie Pl. 57, fig. 13, op een derde verkleind, en de figuur 13 *a* in doorsnede, in natuurlijke grootte.
(§) Zie Pl. 50 en Pl. 57, fig. 1 en 2, beide figuren zevenmaal verkleind.
(⁎) Zie bl. 293.
(‡) Bl. 366.

jongeling eerst met het twaalfde of veertiende jaar in praktijk gebragt. Zij begint gewoonlijk met verschillende figuren op de kuiten, de armen en de borst. De kuiten worden met eene groote hartvormige vlek bedekt; de hoogere ligchaamsdeelen met verschillende, op arabesken gelijkende figuren versierd, welke teekening van lieverlede al verder over de borst, den rug, de armen en de dijen wordt uitgebreid, zoodat er eindelijk het geheele ligchaam mede bedekt raakt; zulks heeft echter zelden plaats vóór het 25 of 30ste levensjaar. Het aangezigt, de handen en de voeten blijven ondertusschen vrij. Het aangezigt van den Dajakker vertoont nooit eenig speur van tatouëring; doch van de kin af tot op de enkels, is niet zelden het geheele ligchaam, voornamelijk dat der opperhoofden, op deze zonderlinge wijze met eene zwart-blaauwe teekening overdekt. Aan den hals, het achterdeel en langs de scheenen ziet men dikwerf evenwijdig loopende strepen, of wel pijl- en zigzagvormige lijnen, welke laatste elkander somwijlen in het midden doorsnijden en langwerpige vierkanten vormen (*). Wat de kunstbewerking betreft: tot deze bezigen de Bejadjoe's een geel koper staafje, ter lengte van een' vinger, dat aan het eene einde krom gebogen en spits is afgevijld. De persoon, welke tatoueert, houdt dat werktuig, *toetang* geheeten (†), aan het regte uiteinde, tusschen den duim en den wijsvinger vast, en klopt er op met een stokje van ijzer- of ander zwaar hout, ter lengte omtrent van een' voet en ter dikte van een' mans pink, met zulke korte en zachte slagen, dat het scherpe puntje slechts even door de huid dringt, en er een weinig bloed te voorschijn komt. Ten einde te verhoeden, dat het werktuig dieper indringe dan noodzakelijk is, wordt het ruim eene halve Ned. lijn beneden de punt, met een' draad garen omwikkeld. Wanneer de gewenschte figuur op de huid is ingeprikt, wordt zij met het roet van *dámar tampoéreb*, dat met een weinig water tot eene zwarte verf is aangemengd, behoorlijk ingewreven. Er ontstaat alsdan eene ligte ontsteking en een dun vlies, dat na verloop van eenige dagen losraakt en het onuitwischbare beeld in de huid achterlaat.

De Bejadjoe's (§) zijn een schoon slag van menschen, vooral wat de mannen betreft, die door hunne middelmatige grootte, hun welgevormd ligchaam, aangename gelaatstrekken en vlugge houding, in het

---

(*) Men vergelijke onze afbeeldingen van nog niet geheel getatoueerde Bejadjoe's, Pl. 50 en 51.

(†) Pl. 57, fig. 28, in natuurlijke grootte.

(§) Zij noemen zich zelven *Olo Bejadjoe* of *Biadjoe*. *Olo* of *oeloe* beteekent in hunne taal mensch. Aangaande den volksnaam *Bejadjoe*, *Bïjadjoe* of *Biadjoe*, gelijk men hem verschillend hoort uitspreken, hebben Malte-Brun en andere schrijvers de meening geuit, dat hij vermoedelijk uit het Sanskrit afkomstig is en zooveel als wilden beteekent. Deze vooronderstelling, door geen bewijs gestaafd, schijnt ons wat ver gezocht en niet aannemelijk. Wij zouden eerder genegen zijn, hem voor eene vervorming te houden van het Javaansche woord [Javanese script] *wadhjo*, dat volk, schaar, heir beteekent, en waarmede een voorzetsel (veelligt [Javanese script] *pi*) schijnt verbonden te zijn. De verwisseling van letters, in woorden uit vreemde talen, neemt men vaak bij de Bejadjoe's waar, zoo als zij b. v. *Praman* voor Brahman zeggen: volgens hunne begrippen een dienaar of slaaf van *Hat ala* (zie bl. 404). Met het voormelde Javaansche *wadhjo*, schijnt tevens in verband te staan de benaming van dat schier onophoudelijk op zee rondzwervende en zich voornamelijk met het vangen van visch, tripang en karet-schildpadden bezig houdende volk van Celebes, dat onder den naam van *Orang Wadjo* of *Orang Badjo*, in de oostelijke gedeelten van den Indischen Archipel bekend is, en door de Makassaren *Tau-ri-djene* (waterlieden) genoemd wordt. De eerstgemelde, zeer algemeen bekende naam van dat visschersvolk, meent Vosmaer, dat afkomstig zoude kunnen zijn van de Boeginesche uitdrukking *wadjo-wadjo*, schaduw beteekenende; doch volgens de door ons gegiste afleiding zoude *Orang Wadjo*, volksscharen beteekenen, en de toepassing van dezen naam hare verklaring vinden in de omstandigheid, dat die visschers hun bedrijf steeds vlootsgewijze uitoefenen en dus altijd bij scharen, nu hier, dan daar verschijnen.

oog vallen en aan dit gunstig uiterlijk een gezond verstand en veel gevatheid paren. Zij weten de regten, volgens hunne instellingen en begrippen, meesterlijk te verdedigen, en hunne redeneringen door een' vloed van woorden te schragen. Van aard zijn zij levendig, arbeidzaam, vast besloten bij ondernemingen, volhardend en koen bij de uitvoering. Er is niet één bedrijf, waartoe zij geene geschiktheid aan den dag leggen en waaraan zij zich niet gaarne overgeven, wanneer zij slechts meenen er eenig voordeel uit te kunnen halen. Even als de inboorlingen van Rotti en Sawoe, door naarstigheid en goeden wil boven alle overige inlanders der Timorsche eilanden-groep uitmunten, en uit dien hoofde, door de altijd berekenende en winstbejagende Chinezen, meer dan anderen tot werklieden en huisvrouwen gezocht zijn, en om dezelfde redenen, waarom de Chinezen te Padang en Benkoelen, ter westkust van Sumatra, zich het liefst van Niassers voorzien, even zoo nemen de Chinezen te Banjermasing bij voorkeur Dajakkers in hunne dienst en kiezen zij liever uit dat volk hunne levensgezellinnen dan uit de Banjerezen. De Dajaksche vrouwen zijn in het algemeen klein, missen het bevallig uiterlijk der mannen, en alle aanspraak op den titel van het »schoone geslacht." Zij worden echter voor getrouwe echtgenooten gehouden en paren in het algemeen aan eene zedige en ingetogene levenswijze eenen werkzamen aard en veel natuurlijke schranderheid. — Over de heerschende ziekten bij de Dajakkers ter zuidkust van Borneo, en de middelen, welke zij tot genezing bezigen, bevat het Tijdschrift voor Neêrlands Indië onderscheidene mededeelingen, tot welke wij kortheidshalve verwijzen (*). De Bilian's spelen natuurlijk daarbij eene hoofdrol, en zonder hare medewerking zoude geen zieke zijne gezondheid kunnen terugkrijgen. Alhoewel hare behandeling voornamelijk in sympathetische kuren bestaat, dienen zij den kranke nogtans ook wel gestampte bladen, wortelen en uit kruiden gekookte dranken toe, en knijpen of drukken zij zijne ledematen, enzv. —

De gezamentlijke bevolking van Poeloe-petak, of van den breeden riviertak, welke de Doeson met de Kapoeas verbindt, wordt op omtrent 4000 zielen geschat. Vroeger, namelijk vóór 1830, woonden deze Bejadjoe's gedurende vele jaren een eind lager en digter bij de zee, aan de boorden der Antassan Loepak. Op die wijze verhuizen zij nu en dan in massa, wanneer de grond, dien zij bewonen en bebouwen, ophoudt vruchtbaar te zijn, of dat het onkruid er de overhand verkrijgt en er geene bosschen meer in de nabijheid zijn, geschikt tot het ontginnen van nieuwe velden. De Bejadjoe's drijven wel eenigen handel, hetzij in ruwe, hetzij in door hen bewerkte stoffen, onder welke vooral bindrotting en fijn gevlochten rottingmatten in aanmerking komen; hun hoofdbestaan echter is de rijstbouw. Behalve de daartoe benoodigde gereedschappen, zoo als bijlen en kapmessen, die wij reeds opgegeven hebben, gebruiken zij ook nog een' zwaren ijzerhouten stok, tot het zaaijen en poten van rijst, bataten enzv. (†). In de binnenwateren bedienen zij zich van verschillende soorten van lansen, met weêrhaken of, als eene vork, met twee of drie punten voorzien, tot het steken van visch (§). Verreweg de meeste visch wordt echter met netten en door middel der reeds vermelde afdammingen

(*) Zie de jaargangen 1840, I, p. 419, en 1846, II, p. 146. Ook boven p. 366 en 369.

(†) Pl. 57, fig. 29, op een zevende verkleind. Binnen het uitgesneden gedeelte van dezen sierlijken rijstplanter, *goeloeng-goeloeng* genaamd, zit een los stukje hout, dat bij iedere beweging van den stok, een rammelend geluid maakt.

(§) Zie Pl. 59, fig. 19 en 20.

gevangen. Varkens en buffels dooden zij met lansen, waarvan de ijzeren spies dikwerf zeer breed is. Daarentegen zagen wij ook zeer ligte werpspiesen en meer andere soorten van pieken bij hen, die zij als oorlogs- en speelwapenen bezigden (*). Hunne muzijkinstrumenten bestaan in de *gong*, of in metalen bekkens, die zij van vreemde handelaren ontvangen, voorts in de lange, kokervormige tamborijn der Bilian's (†), in twee soorten van blaasinstrumenten, een van welke gelijkenis heeft met onze hoboë en bij de Bejadjoe's den naam van *seroenai* draagt (§), terwijl het andere, *gorteh* geheeten (⁎), groote overeenkomst bezit met zeker Chineesch en Japansch blaasinstrument. De *seroenai* is uit zacht hout vervaardigd; de afgebeelde *gorteh* bevat zes bamboezen pijpen, welke door middel van *dâmar tampoêreb* in eene uitgehoolde kalebas zijn vastgezet: dit instrument, hetwelk door de uitstekende tuit der kalebas wordt bespeeld, zal vooral bij de Dajak Pari zeer zijn gezocht en hunnen krijgsmoed aanvuren. Groote trommels (*gantang's*), uit een uitgehoold stuk boomstam bestaande en waarvan de eene opening met het onbereide vel van een hert of van een' buffel is overtrokken, worden somtijds bij feesten, meer echter tot het slaan van alarm in de dorpen gebezigd (‡).

Opmerkenswaardig is de bijzondere bedrevenheid der Dajakkers in allerlei vlechtwerk, als van mandjes, matten enzv., uit rotting- en bamboesriet, pandanus- en andere blad- en bies-soorten. De rottingmatten, vooral de fijn bewerkte, behoeven slechts de gunst der mode en eene andere verwstof voor het rood, dan het drakenbloed, dat door het daglicht verbleekt, om ook op de Europesche markt aftrek te vinden (**). Wanneer de Bejadjoe's de velden of de bosschen gaan bezoeken, hebben zij gewoonlijk manden op den rug, die aan een' band over den schouder gedragen worden; de manden der mannen zijn rond en niet vast, maar wijd of doorzigtig uit rotting gevlochten; die der vrouwen daarentegen digt, plat en breed, en meestal op verschillende wijze rood, geel en zwart

(*) Pl. 59, fig. 15, vertoont eene strijdlans, schier geheel uit ijzer bestaande, behalve in het midden, en eigenlijk van de Dajak Pari afkomstig, bij welke dit moordtuig *tamboeloe* heet. Fig. 16 stelt eene lans voor der Bejadjoe's, zoo zij zeggen uit voorouderlijken tijd, en toen *boeno*, thans *rawâjang* genoemd wordende; fig. 17 is eene werpspies, die, even als de vischlansen, onder den algemeenen naam van *doeha* bekend is; fig. 18 strekt bepaaldelijk tot het doodsteken van buffels. Fig. 14, eindelijk, werd door den Heer von Henrici in het hoogere gedeelte der Soengi Kapoeas afgeteekend: dit schijnt een pronkwapen te zijn, waarvan de stok met menschenharen is versierd. Al deze lansen zijn op een achtste verkleind. Hare stokken bestaan deels uit bamboes-, deels uit dik rottingriet.

(†) Zie bl. 366.

(§) Pl. 57, fig. 23.

(⁎) Dezelfde Pl. fig. 22.

(‡) Dezelfde Pl. fig. 19, en 20 de daartoe behoorende klopper. Deze beide voorwerpen zijn, even als fig. 22 en 23, op een zevende der natuurlijke grootte geteekend.

(**) Pl. 56, fig. 5, is eene gewone soort van matten (in het algemeen *amak* bij de Bejadjoe's genaamd), van rietachtig gras; fig. 6, eene, van soortgelijke biezen, doch eenigzins fijner en dubbel (*amak-silep*); fig. 7, eene fijne rottingmat: alle drie op een achtste verkleind. Soortgelijke rottingmatten, ter grootte van 6—7 (Rijnl.) voet lengte, bij 3—4 voet breedte, worden gewoonlijk met *f* 1,50—*f* 2 het stuk betaald; doch de Bejadjoe's vlechten, van dezelfde fijnheid, ook veel grootere, zoo als ik er eene bij hen koeht voor *f* 8, die bijna 11 voet lang en 7½ voet breed is. Buiten deze vervaardigen zij, van dikker rottingriet, groote vloermatten, die onverslijtbaar zijn en van welke ook de kleur (natuurlijk en zwart) zeer duurzaam is. Mijne, uit Oost-Indië medegebragte, ethnographische verzameling bevat eene aanzienlijke hoeveelheid voorwerpen van kunstvlijt der Dajakkers, zijnde al de gegevene afbeeldingen daarnaar vervaardigd.

geverwd (*). Onderscheidene andere mandjes der Dajakkers van Poeloe-petak, Kahajan en de Soengi Sampit, vindt men op Pl. 58, van fig. 1—5 afgebeeld (†). Deze bestaan veelal uit een dubbel vlechtwerk, inwendig van rotting of bamboes, uitwendig van een rietachtig gras; zij zijn van deksels voorzien en worden tot het bewaren van kleedingstukken en allerlei snuisterijen gebezigd. Ook bezitten de Dajakkers zeer nette waaijers, waarmede het vuur wordt aangewakkerd (§). Na de vlugtige vermelding van deze verschillende voorwerpen, mogen wij ten slotte niet vergeten, nog een paar woorden te zeggen over het afgebeelde watervaatje (⁎), over hunne ligt te behandelen roeispanen, *bessch* (‡), en vooral over zekere aarden potten, die bij den Dajakker van Poeloe-petak en Kahajan voor de kostbaarste meubelen gehouden worden, en waarin zijn grootste rijkdom bestaat. Deze potten worden, naar hunnen vorm en versieringen, in drie klassen verdeeld: *Balanga*, *Halimau* en *Prahan* genaamd, welke ieder weder in mannelijke en vrouwelijke worden onderscheiden. In vorm gelijken zij naar zekere Japansche potten ter bewaring van drinkwater, olie enzv.; hunne kleur is bruin en zij zijn van buiten en van binnen verglaasd. Hetgeen hun de meeste waarde bijzet, zijn de gedrogtelijke hagedisachtige dieren of draken, die met meer andere versierselen van bijgeloof, in eenigzins verheven werk, den dikken buik van den pot omgeven. Het kostbaarst van allen is eene soort, *Balanga* genoemd, welke vaak met *f* 2000—*f* 3000 het stuk betaald wordt. Een door ons gemeten *Balanga* had 0,70 meters hoogte, terwijl zijne dikte, in het midden, 0,48, en de wijdte van zijnen mond 0,24 bedroeg. De twee phantastische dieren, beide naar denzelfden kant ziende, hadden aan iederen poot drie kromme klaauwen; aan den eenigzins naauwen hals van den pot, ontwaarde men een' half verheven ring, en onder de draken, zigzag-lijnen (**). De tweede soort, of *Halimau*, welke op eene waarde van tusschen de *f* 800 en *f* 1500 wordt geschat,

---

(*) Pl. 58, fig. 6, is zulk eene draagmand voor vrouwen, *boeta* genaamd; fig. 7, eene voor mannen, *rambat* geheeten. Laatstgemelde is op een vijfde, de andere figuur op een vierde der natuurlijke grootte geteekend.

(†) Het kleine, ronde mandje, fig. 1, draagt den naam *pasian;* de vier- en achthoekige kleedermanden, fig. 2 en 4, dien van *sandagar;* het fijn gewerkte mandje fig. 3, heet *timpa*, en fig. 5, *salepang*. Al deze figuren zijn tot een vierde verkleind.

(§) Zie Pl. 57, fig. 16, op een vijfde verkleind. Deze soort van waaijer, welks beide zijden in teekening en kleuren van elkander verschillen, wordt *kitab-dareh* genoemd.

Als voorbeeld van sierlijk snijwerk in hout, van deze zoogenaamde wilden, moge de deur strekken, op Pl. 61, fig. 16 afgebeeld, en kan, in zeker opzigt, ook fig. 4 van Pl. 60, worden aangehaald, een tijgerachtig dier voorstellende. Dit dierenbeeld, op een twintigste der natuurlijke grootte geteekend, stond even buiten de palissadéring van het versterkte gehucht Lawang-ampat (of Lawang-amat), in het hoogere gedeelte der Soengi Kapoeas. Volgens eene aanmerking van den Overste von Henrici, hield het dier, dat baarblijkelijk met veel vlijt en moeite in hout was uitgesneden, met zijne voorpooten eene groote slang bij den bek vast. In dezelfde Kampong vond men een zevental hooge *Pantar's*, uit 2 of 3 op elkander gezette boomstammen bestaande en met menschenhoofden, zoo het heette van Dajak Pari, pronkende. Nog hooger in de Kapoeas, binnen de westelijke zijrivier Taran, bij de volkrijke Kampong van dien naam, zag de Heer von Henrici zelfs achttien soortgelijke, op scheepsmasten gelijkende palen of Pantar's, voor het ten toon stellen van afgeslagen menschenhoofden bestemd. — Het origineel der afgeteekende deur bevond zich in het woonhuis van het Dajaksche dorpshoofd Raden Toeah, in de Soengi Bejadjoe.

(⁎) Pl. 57, fig. 17, eene uitgehoolde kalebas, welke vrucht bij de Bejadjoe's *balo* heet, en van daar, dat zoodanig watervaatje *balo-asip* wordt genoemd (van *masip*, scheppen).

(‡) Pl. 56, fig. 13. Figuur 12 van die plant, vertoont eene niet veel in gebruik zijnde vrouwenpagaai van Banjermasing. Beide teekeningen zijn op een achtste verkleind.

(**) Zie Pl. 61, fig. 7; terwijl fig. 8 een *Halimau* vertoont.

verschilde in grootte en maaksel slechts weinig van den *Balanga*, behalve dat aan den hals de ring ontbrak, en de teekening van den romp een meer schubachtig aanzien had. Hetzelfde geldt van den *Prahan*, bij welke potsoort daarenboven de pooten der draken met vier klaauwen gewapend zijn. De prijs van deze soort is tusschen de *f* 200 en *f* 500. Ook merkten wij eenige potten op, welke, in plaats van met twee langgestaarte draken, met vier kleinere, geeko-achtige dieren prijkten. Men zeide ons, dat dit vrouwelijke potten waren, waarvan de prijs van *f* 100 tot *f* 300 verschilde. Van een' dezer, door ons gemeten, was de hoogte 0,68, de grootste dikte van den buik 0,44, en de wijdte der mondopening 0,22 meters. Uit welke landstreek van Achter-Indië die potten weleer op Borneo zijn ingevoerd, hetgeen ongetwijfeld reeds eeuwen is geleden, zijn wij niet in staat, met zekerheid te kunnen opgeven. De Dajakkers verhalen, benevens vele wonderbaarlijke fabelen, ook dit van hen, dat zij ten tijde van Modjopahit uit Java zijn overgebragt, en thans niet meer vervaardigd kunnen worden. De daarop voorkomende gedrogtelijke afbeeldsels van dieren hebben min of meer gelijkenis met die op sommige oude munten van Cochinchina en Siam, alsmede met zekere draken van China en Japan. Meer dan eens hebben de Chinesche kooplieden van Banjermasing soortgelijke potten uit hun vaderland doen ontbieden en getracht hen aan de Bejadjoe's voor echte te verkoopen; doch de proef is altijd mislukt, daar de inboorlingen zeer goed de nieuw nagemaakten van de ouden weten te onderscheiden. Deze gaan als de kostbaarste erfstukken van de ouders op de kinderen over. Wij hebben zulke potten gezien, waaraan stukken ontbraken, of die zwaar gebarsten en met koperdraad of bindrotting bij elkander gebonden waren, en in weêrwil hiervan op eene waarde van *f* 1000 of *f* 1200 geschat werden. De Bejadjoe's bewaren deze potten in het binnenste en veiligste gedeelte hunner woningen en stellen hen alleen bij feestelijke gelegenheden, in rijen langs de wanden van het vertrek, waar de menigte zich verzamelt, ten toon, als zoo vele bewijzen van hunnen rijkdom en om zich daardoor invloed en aanhang te verschaffen.

Varkens, hoenders, eenden en honden behooren tot de huisdieren, waar de Bejadjoe's het overvloedigst van zijn voorzien. De buffel is daar, wegens schaarschheid van voedsel, niet menigvuldig; hij is duur en strekt alleen ter slagting ten tijde van bruiloften, geboorten, sterfgevallen en andere feestelijke gebeurtenissen. Ten einde ons bezoek door eenige volksverlustigingen te kenmerken, lieten wij een' kleinen, witten buffel slagten, waarvoor men ons *f* 30 zilver afvroeg. Het opperhoofd van de kleine Dajak of Soengi Bejadjoe, een dienstvaardig en, naar het scheen, zeer zachtzinnig man, die evenwel den grootschen naam van Singa Nagara, d. i. leeuw van het land, voerde, en zijn verblijf in de Kampong Indjaman hield, voegde er nog een varken bij, ten einde de talrijke gasten, welke in zijne woning bijeenkwamen, eens regt feestelijk mogten onthaald worden. Er waren 27 Bilian's bij tegenwoordig, die allen naast elkander, in eene rij op den vloer van het ruime vertrek nederzaten, onder het getokkel op hare *katamboeng's*, luidkeels zongen, en nu en dan eene teug arak of wel *toeakh katan* (*) gebruikten, waardoor zij meer en meer in vuur geraakten, de verbeeldingskracht opgewekt en de improvisatien der voorzangster stouter en vrijmoediger werden. Op onze aanwezigheid

(*) Deze bedwelmende drank, voornamelijk uit katan-rijst en verschillende scherp en eenigzins bitter smakende kruiden en vruchten door hen-zelven bereid, is, even als brandewijn in het algemeen, bij de Dajakkers zeer geliefd.

zinspelende, zongen zij, dat wij geheel onverwacht verschenen waren en haar, gelijk *Tempon telon*, verrast hadden; dat onze komst de gezamentlijke bevolking der *Olo Bejadjoe* onuitsprekelijk verheugde en haar tot groote eer verstrekte, enzv. Het feest duurde schier den geheelen nacht onafgebroken door, en niet weinige van de vijf- of zeshonderd gasten, die daaraan deel hadden genomen, waren den volgenden ochtend half beschonken, sommige Bilian's daarvan niet uitgezonderd, welke daarenboven meerendeels zoo heesch waren geworden, dat zij slechts ter naauwernood geluid konden geven.

Na vier dagen bij de Bejadjoe's van Poeloe-petak vertoefd te hebben, zeiden wij hen vaarwel en aanvaardden den terugtogt naar Banjermasing, alwaar wij den 1sten october 1836, na eene afwezigheid van 42 dagen, welbehouden aankwamen. Wij verlaten hiermede in onze beschouwing het uitgestrekte gebied der alluviale gronden, met zijne tallooze moerassen, meren en rivieren, met zijne ontzaggelijke wouden, en de belangwekkende Dajaksche bevolking, zoo dun over dat onmetelijke vlakke land verspreid. Ten aanzien der Soengi Kapoeas en Soengi Kahajan of Groote Dajak, zijn wij niet in staat eenige berigten van aanbelang te kunnen mededeelen, daar de aanteekeningen des Heeren von Henrici, betrekkelijk de eerstgemelde rivier, tot ons leedwezen te arm zijn aan wetenschappelijke bijzonderheden, terwijl de Soengi Kahajan, zoo min door hem als door ons is bezocht geworden. De kennis van den loop dezer rivier, zoo als die op onze kaart staat aangewezen, is men aan de lofwaardige bemoeijingen van andere, wij weten niet juist van welke, militaire of civiele, ambtenaren verschuldigd. Voor het overige kunnen wij hier bijvoegen, dat beide die aanzienlijke stroomen, de Kahajan en Kapoeas, in de laatst verloopene jaren, op bevel der Regering, door Dr. Schwaner wetenschappelijk zijn onderzocht, en wij derhalve van dezen Natuurkundige eene even naauwkeurige als volledige beschrijving hunner topographische en ethnographische gesteldheid eerlang mogen te gemoet zien.

III.

Reis door een gedeelte der Sultans- en zoogenaamde Lawut-landen, ten oosten en zuid-oosten van de hoofdplaats Banjermasing.

Nadat onze verzamelingen van planten en dieren, die reeds aanmerkelijk waren aangegroeid en vele zeldzame voorwerpen bevatteden, behoorlijk nagezien en tegen bederf verzorgd waren, maakten wij ons tot eenen nieuwen reistogt door de voornaamste gedeelten der Sultans- en zoogenaamde Lawut-landen in gereedheid: een' togt, die, uitgezonderd eenige weinige riviervaarten, grootendeels te voet moest worden afgelegd. Wij beperkten daarom onzen goederen-voorraad tot het volstrekt noodzakelijke en verdeelden het in zoodanige kleine partijen, dat elk pakje gemakkelijk door één' man gedragen kon worden. Eene bijzondere soort van inlandsche draagkorven, *loentoeng* genaamd, welke ligt en waterdigt, bij de Banjerezen tot het vervoeren van rijst, vruchten enzv. algemeen gebruikt en door mannen op den rug gedragen worden, kwamen ons daarbij uitmuntend te stade (*). Voorzien van een zes- of

(*) Pl. 58, fig. 9, is zulk een *loentoeng*, op een vijfde der natuurlijke grootte. Deksel en voetrand zijn van ligt hout; de korf-zelf is van rottingriet gevlochten en van buiten met de bladscheeden van den pinang-, aren- of nibongpalm bekleed, waar weder dunne rottingbanden over heenloopen.

achttal zoodanige draagkorven, van eenige blikken trommels, een paar wollen dekens, in plaats van matrassen, en voor elk onzer een hoofdkussen, voeren wij den 14[den] october, de Soengi Tatas of Soengi Martapoera, ook somtijds Soengi Kajoetangi en Kleine Banjer-rivier genaamd, op, tot bij de hoofdplaats Martapoera, alwaar de Sultan zijn verblijf houdt, en zich een gouvernements-huis voor den Resident bevindt, in hetwelk wij onzen intrek namen. De overtogt van Banjermasing naar Martapoera is vervelend lang en biedt geene bekoorlijke natuurtafereelen aan. Het land is vlak, op vele plaatsen moerassig en zeer slecht bebouwd. In de weinige lâdang's, die nu en dan het alang-alang en glaga, of wel de houtbosschen afwisselen, zagen wij meestal mais, suikerriet, pisang-plantsoenen en andere diergelijke aanplantingen. De bedding der rivier is vrij diep en vertoont schier in hare geheele uitgestrektheid een' weeken, slijkigen grond; eerst digt nabij Martapoera wordt haar bodem klippig en het water zeer ondiep. Uit dien hoofde kunnen eenigzins groote vaartuigen alleen in de westmoeson, wanneer de rivieren gezwollen zijn, tot voorbij den Kraton of het verblijf van den Sultan, de Soengi Tatas opvaren. De onderscheidene kanalen (*Antassan's*), die grootendeels op bevel van Panembahan Batoe (*) zijn gegraven, verkorten den afstand wel aanmerkelijk, doch kunnen bij laag water, wegens hunne geringe diepte, niet worden bevaren. Bij eene genoegzame hoeveelheid water kan men, met eene snelroeijende ijzerhouten praauw, den overtogt in zes uren afleggen.

De hoofdplaats Martapoera (†) ligt aan weêrszijden der rivier van dien naam, doch voornamelijk aan haren linker oever. De westelijke uiteinden dier lange reeksen van huizen zijn aan den eenen kant der rivier onder den naam van Kampong Pasdjadjang, en aan den anderen onder dien van Kajoetangi bekend; dezen laatsten naam hoort men in de wandeling het meest, en hij schijnt veel ouder te zijn, dan die van Martapoera, welke bepaaldelijk aan dat gedeelte toekomt, waar de Dalam of Kraton van den Sultan gelegen is. Deze hoofdplaats heeft over het geheel een zeer vervallen en armoedig aanzien. Niet alleen de meeste huizen der geringe inlanders, maar ook de verblijven der prinsen en van den regerenden vorst, en zelfs de moskee, bevinden zich, schier zonder uitzondering, in een' ten uiterste slecht onderhouden en bouwvalligen toestand. De hooge palissadéring van ijzerhout en nibongstammen, welke den Kraton omgeeft, is gedeeltelijk verrot en ingestort. Binnen deze ontredderde heining ziet men een aantal onregelmatig en digt bij elkander geplaatste huizen, van verschillende grootte en gedaante, wier wanden hier eens van bamboesriet, daar weder van planken zijn zamengesteld. Deze niets minder dan fraaije gebouwen, vormen den Kraton en worden door den Sultan, zijne uitgestrekte vrouwenschaar en talrijke omgeving bewoond. Nergens ter wereld vonden wij ooit eene grootere tegenstelling van rijkdom en praalzucht, met de verregaandste slordigheid en onreinheid, dan in en om dit vorstenhuis. In zijde gedost en van het hoofd tot de voeten met goud en diamanten bedekt, ontvangt de Sultan zijne plegtige bezoeken in een vertrek, den naam van schuur naauwelijks waardig. Er was oplettendheid noodig, wilde men niet door de gaten van den vloer zakken; de wanden waren met *salendang's* en andere, door den tijd en het gebruik, vervuilde en versletene zijden- en katoenenstoffen

(*) Niet Ratoe, zoo als door miszetting bl. 333, de naam van dien vorst geschreven staat.

(†) *Marttapoera* beteekent in het Sanskrit letterlijk: stad of verblijf der stervelingen, en vandaar zinnebeeldig: de aarde. De Javanen verklaren het Kawi-woord *marto*, door helpen, bijstand verleenen, geneesmiddel, en *mĕrto*, volgens Roorda van Eysinga, door heil, voorspoed; *poera* beteekent stad, woning.

van verschillende kleur en teekening behangen, terwijl een half dozijn oude luchters, die onder eene vingerdikke stoflaag waren bedolven en ten deele door rotting- en bamboesriet aan elkander werden gehouden, tijdens onze eerste opwachting bij den Sultan, de voornaamste stoffering van dit vertrek uitmaakten. Zijne Hoogheid was toen gekleed met een fijn licht groen baaitje en broek. Het eerste schitterde met een gouden galon en diamanten knoopen; de broek was, even als de gele zijden hoofddoek, die in losse plooijen het hair bijeen hield, met zilveren galon geboord. Europesche schoenen zonder kousen, een paar groote, met houtskool gezwarte knevels, eene aanzienlijke hoeveelheid ringen, met diamanten van verschillende grootte, aan alle vingers en in de ooren; voorts een ruwe diamant, ter zwaarte, volgens verzekering van den Sultan, van 77 karaat, welk hoogst kostbaar gesteente een' nagenoeg regelmatigen octaëder vertoont, in goud was gevat en aan een eenvoudig koordje om den hals afhing; ten slotte nog eene groote gouden medaille op de borst, een eermetaal, hem, tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal van den Bosch, namens het Gouvernement, ten geschenke gegeven: ziedaar de voorwerpen, welke vreemd, doch schitterend, het plegtgewaad sierden en den opsmuk voltooiden van Panembahan Adam. De groote diamant en de gouden medaille, met het volgende opschrift in de Hollandsche en Maleische talen: »Het Nederlandsche Gouvernement aan zijnen getrouwen bondgenoot den Sultan van Banjermasing," beschouwde hij als zijne kostbaarste pronkstukken. De medaille — zeide Zijne Hoogheid — was een geschenk van zijnen beminden broeder, den Gouverneur-Generaal, en had hem zooveel genoegen gedaan, dat hij ze met een' rand van edelgesteenten had doen omgeven. Over het geheel maken de diamanten den grootsten rijkdom van dien vorst en zijne naaste bloedverwanten uit.

De tegenwoordige Panembahan Adam is een zeer goedhartig man, maar wiens verstandelijke vermogens niet bijzonder ontwikkeld schijnen, en die zich geheel door Njâi Komâla, zijne oudste en zeer schraapzuchtige vrouw, laat regeren. Men zegt, dat deze vrouw, van welke wij reeds vroeger met een woord gewag hebben gemaakt (*), wijnflesschen vol diamanten bezit, en deze, benevens het geld, dat zij voor haren Heer en Meester ontvangt en bewaart, onder hare vertrekken in den grond verborgen houdt. Het is vooral aan hare inhaligheid, dat de knevelarijen worden toegeschreven, die heimelijk binnen het gebied des Sultans plaats hebben, ten gevolge waarvan telken jare een aantal onderdanen verhuizen en zich in de Gouvernements-distrikten neêrzetten. Terwijl het hoofdgeld hier voor een' volwassen man slechts *f* 2 zilver bedraagt, moet hij in de Sultans-landen *f* 5 zilver 's jaars betalen. Kan een vader des huisgezins op den bepaalden tijd aan die verpligting niet voldoen, dan worden, voor het bedrag der schuld, goederen van hem in beslag genomen, of bij gemis daarvan, een of meer zijner kinderen als gijzelaars weggevoerd. Men kan ligt bevroeden, tot welke lage kwellingen en ongehoorde afpersingen de inzamelaars en beboeters, hebzuchtig en gewetenloos als zij zijn, zich vaak jegens de onmagtige belastingpligtigen laten vervoeren. Behalve het hoofdgeld, heft de Sultan, of liever, worden in zijnen naam nog geheven, regten van in- en uitvoer op sommige voorname artikelen, zoo als van zout, bijenwas en anderen; voorts trekt hij verschillende pachten, in geld en natuurvoortbrengselen; eigent hij zich de eetbare zwaluwnesten van onderscheidene holen alleen toe; moeten, van zekere winstgevende streken, alle

(*) Bl. 350.

diamanten, boven de 2 karaat zwaarte, tegen den vastgezetten prijs van 10 realen per karaat, doch meestal voor veel minder, bij voorkeur aan hem worden afgestaan (*); ontvangt hij met de Chinesche jonk, welke schier elk jaar te Banjermasing aankomt, gewoonlijk eene hoeveelheid goederen, alle tot zijnen bijzonderen handel dienende, en met welk vaartuig door hem ook veel bindrotting, was, vogelnestjes, stofgoud, hertshorens en andere in China gewilde artikelen worden verzonden; terwijl eindelijk genoegzaam alle werkzaamheden en diensten binnen zijne woningen, op zijne riviervaarten, in zijne rijstvelden en op zijne hertenjagten, door zijne onderdanen kosteloos moeten worden verrigt. Bij dit alles worden zijne inkomsten niet hooger, dan op omtrent *f* 30,000 in het jaar begroot. Zoo slecht, oneerlijk en stelselloos wordt het land, met eene bevolking van tusschen de 40,000 en 50,000 zielen, beheerd. Geschrevene wetten zoude men er te vergeefs zoeken; de regeringsvorm is er in den volsten zin des woords autocratisch, en wel zonder de minste orde of administratief toezigt. De tegenwoordige Panembahan Adam kan lezen noch schrijven, en het is eerst sedert hij van een' voornaam' Nederlandsch' ambtenaar een fraai gouden zak-uurwerk ten geschenke heeft ontvangen, dat de lust in hem is opgewekt en hij zich de moeite heeft willen getroosten, de daarop uitgedrukte cijfers te leeren kennen: eene studie, waarin hij, tijdens ons bezoek, in 1837, reeds zoo ver was gevorderd, dat hij tot het achtste uur den tijd wist te bepalen. De in zijnen naam uitgevaardigde reispassen en andere officiële stukken, die hij door zijne onderteekening wenscht te bekrachtigen, zijn eenvoudig van een geel zegellak voorzien, waar de naam *Panembâhan* (†) in staat afgedrukt. »Ik houd er geen kantoor op na, met Secretarissen en Klerken, die altijd schrijven en alles aanteekenen, gelijk bij den Resident," zeide ons de Sultan; »dat schrijven zou mij te veel geld kosten, mijne inkomsten verminderen, en mij in mijne uitspanningen te zeer belemmeren." — De tusschenpersoon van ons Bestuur en den Sultan is de meermalen genoemde Pangêran Mangkô Boêmi, een jongere broeder van den Sultan, die zich door gehechtheid aan ons Gouvernement, door wellevendheid, gulheid en dienstvaardigheid, van de meeste overige leden der vorstelijke familie gunstig onderscheidt. Hij houdt zijn verblijf afwisselend te Banjermasing en te Martapoera, en geniet *f* 1000 inkomen 's maands van het Gouvernement. Het is te bejammeren, dat deze geschikte Rijksbestuurder vóór zijne jaren is verouderd en afgeleefd; doch, geen wonder! daar hij, als een groot vereerder van het schoone geslacht, behalve vier echte vrouwen, er steeds een zestigtal of meer, jonge

---

(*) Voor den grooten diamant van 77 karaten, ontving de vinder slechts 500 Sp. matten (= *f* 1275).

(†) Pl. 61, fig. 12, vertoont dit zegel in natuurlijke grootte, zoo als het op onze passen was afgedrukt. Met het Arabische schrift bekende geleerden zullen opmerken, dat boven de eerste letter, in plaats van drie, slechts ééne stip staat; doch vermits in den mond der meeste Oost-Indische eilanders (de Niassers, Timorezen en, naar het schijnt, eenige weinige Alfoeresche stammen uitgezonderd) de *f* in *p* verandert, is, in het onderwerpelijk geval, deze minder juiste spelling van geen invloed op de uitspraak. De titel *Panembâhan* is van Javaanschen oorsprong, en beteekent zooveel als: voorwerp van eerbied, of, aan hetwelk eerbied bewezen wordt, afgeleid van *nembah*, eerbiedigen, hulde bewijzen, voornamelijk door het tegen elkander sluiten van de handpalmen, die alzoo, onder het gelijktijdig vooroverbuigen van het bovenlijf, aan het voorhoofd worden gebragt. Fig. 13 van dezelfde plaat vertoont het zegel van des Sultans oudsten broeder, den zoogenaamden Rijksbestuurder, die het gewoonlijk met rooden inkt doet zetten. Ook in dit zegel is de naam *Pangêran Mangkô Boêmi*, niet naauwkeurig gespeld, gelijk de Maleijers die woorden met Arabische karakters plegen te schrijven, namelijk: ڤڠيرن مڠكو بوم, en die letterlijk beteekenen: prins, die de aarde op den schoot houdt; wordende voor het overige het woord *Pangêran*, een vorstelijk persoon, prins, vooronderstelt afkomstig te zijn van het Arabische en Maleische *hêrân*, verwonderen en ook bewonderen, zoodat het eigenlijk voorwerp van bewondering beduidt.

bijwijven in zijn Harem op nahoudt. — De oudste zoon van den Sultan, of opvolger van den troon, gewoonlijk *Soelthân moêda* (jonge Sultan) genaamd, bezit meer gezond verstand, doorzigt en vastheid van karakter, dan zijn zwakke vader, maar is tevens veel gestrenger, dikwerf wreed jegens zijne onderhoorigen, en daarenboven een werkelijk of schijnbaar naauwgezet Moslem. Zijn eigenlijke naam is Pangêran Abdoel-Rahmân; doch volgens zijnen rang voert hij dien van Pangêran Râtoe. Hij schijnt weinig behagen te vinden in de hertenjagt, welke anders, benevens het bezoeken der diamant-mijnen, tot de gewone uitspanningen der Banjeresche grooten behoort. Elk lid der vorstelijke familie heeft zijne eigene diamant-gronden, welke de ouders ten deele reeds bij hun leven aan de kinderen schenken, of die zij als gunstbewijs van den Panembahan ontvangen; even zoo bezit ook schier elk zijne eigene jagtvelden; die van den Sultan en Pangêran Mangkô Boêmi zijn zeer uitgestrekt. Met de staatkundige gesteldheid van het land, zijne natuurlijke hulpbronnen, den zedelijken en stoffelijken toestand zijner bewoners en hunne betrekkingen met vreemden: met al deze gewigtige inwendige belangen van hun rijk, bemoeijen zich de prinsen weinig of niet, en geen hunner legt veel lust aan den dag, om vreemde landen te bezoeken, de zeden en gewoonten van andere volken te leeren kennen en nuttige kundigheden te verzamelen. »Aan groote heeren past het niet, te werken; die moeten zich alleen vermaken," is de grondstelling van Sultan Adam: eene leus, die gretig door al de leden zijner familie omhelsd en nagevolgd wordt.

De bevolking van Martapoera kan men op ongeveer 5000 zielen begrooten. De grond heeft daar zijne moerassige gesteldheid verloren en vertoont zich vast en droog, met voet- en rijpaden naar de oostelijke en zuidelijke heuvel- en bergachtige streken. De meest gewone wegen vindt men op onze bijzondere kaarten van »Martapoera en een gedeelte der Lawut-landen" door gestipte lijnen aangeteekend. Alvorens echter de hoofdplaats van den Sultan voor goed vaarwel te zeggen, achten wij nog de volgende bijzonderheden vermeldingswaardig. De *Dalam*, gelijk de vorstelijke woning daar heet, ligt digt aan de rivier, en heeft voor zijnen hoofdingang, aan den zuidkant, eene groote grasvlakte, door enkele planken en bamboezen huizen van Pangeran's omgeven. Op dit plein of *Aloen-aloen*, ontwaart men een open gebouw (*Pasêban*), tot vergaderplaats bestemd, van hetwelk eene ophaalbrug over de palissadéring van den Dalam heenloopt, langs welke brug, bij plegtige gelegenheden, de Sultan in die openbare vergaderplaats afdaalt. Niet ver van daar staat een groote vlaggestok, aan welken somtijds eene gele vlag wappert, zijnde ook, bij deftige bezoeken, de stoel van den Sultan met geel — de hofkleur (*) — geverfd lijnwaad of laken overtrokken. Aan den zuidkant van het Aloen-aloen, op den afstand van omtrent duizend schreden van den Dalam, ligt het luchtige en ruime huis en de tuin van den Resident, welke gronden, tot dat einde, bij contract, door den Sultan aan het Gouvernement in eigendom zijn afgestaan. Europeanen, welke den Sultan hunne opwachting maken, worden van daar gewoonlijk in eene oude kales, door 8 of 12 menschen voortgetrokken, namens den vorst afgehaald en meestal door een' zijner zonen te paard begeleid, terwijl de bezoekers aan den ingang van de »Receptie-zaal," door den Sultan-zelven vriendelijk begroet worden. De vreemdsoortige uitmonstering van dat vertrek is bereids in ruwe trekken door ons geschetst; wij vermelden

(*) Zie bl. 230.

nog, dat, zoodra men binnen de wijde opening van de ontredderde palissadéring heeft voet gezet, men wordt verrast door eene eerewacht, uit een veertigtal inlanders bestaande, welke in twee gelederen geschaard, barrevoets, doch met eene kleeding uit den tijd van het Engelsche tusschenbestuur, namelijk: roode rokken en witte broeken, die, even als de witte pluimen op de half versleten schako's, er vuil en smerig uitzien — onder het roeren der trom, hun meerendeels verroest en onbruikbaar Europeesch geweer presenteren. — Het hof daar — wanneer er die naam voor gebruikt mag worden — is niet gemakkelijk van zijne oude vooroordeelen en slechte gewoonten af te brengen en tot het aannemen van betere vormen en menschelijker beginselen te bewegen. Vandaar ook het heimelijk voortbestaan van misbruiken, strijdig met de bepalingen der verdragen, welke bij onderscheidene gelegenheden met hetzelve door de Nederlandsche regering zijn gesloten. Doodstraffen, zonder voorkennis van het Gouvernement, ligchamelijke verminkingen, bij de hartstogtelijke en ongevoelige Mohammedaansche heerschers zoo gewoon, de *Talian's* (*) of hatelijke verbodswetten omtrent het verkeer van sommige landgedeelten met anderen, of het betreden van jagtvelden, en diergelijke wreede en willekeurige handelingen meer, zijn bij die verdragen, binnen het gebied des vorsten, ten eenemale afgeschaft en verboden; en toch hebben wij meer dan eens bij onze jagttogten, op een gespannen touw gestooten, waar eene houten *kris* of *klewang* en een blok hout aan waren vastgebonden, ter waarschuwing, dat niemand, zonder verlof, zoodanig touw mogt overschrijden, op straffe van de handen afgekapt of gekrist te worden.

Vermits het land tot Martapoera zich slechts onbeduidend boven de oppervlakte der zee verheft en er meer open en droog is, schijnt het klimaat er gemiddeld zelfs eenigzins warmer te zijn, dan te Banjermasing. Onze thermometers teekenden den 18[den] october, bij heldere lucht, des ochtends te 9 ure, 27°5, te 10 ure 30°2, te 1 ure, na den middag, 33°4, en te 2 ure 34°8 centigraden. De Overste von Henrici heeft, insgelijks in de maand october, de volgende thermometer-standen te Martapoera waargenomen: 's morgens te 6 ure, omstreeks 24°, te 1 ure, na den middag, 35°—36°5, en 's avonds 8 ure, 30° centigraden.

Den 20[sten] october ondernamen wij eene voetreis naar de diamant-mijnen van Oedjoeng-moeroeng, Soengi-roentai, Soengi-pinang en Goenong-lawak, allen digt bij elkander en slechts eenige uren ten zuiden van Martapoera gelegen. De landstreek, welke wij doortrokken, was vlak en veelal met laag hout begroeid, tusschenbeide door eene grasvlakte van alang-alang of door eene lâdang afgewisseld. Water was schier nergens te vinden, uitgezonderd in eenige kleine rivieren, terwijl de beddingen van anderen geheel droog waren. Omtrent een half uur vóór dat wij de Kampong Oedjoeng-moeroeng bereikten, kwamen wij aan eene met alang-alang begroeide plaats, waar groote hoopen aarde naast eene menigte ingestorte kuilen lagen: het waren oude diamant-groeven, die sedert twee jaren niet meer bewerkt werden. Zij behoorden den Pangêran Mangkô Boêmi, bragten echter weinig op, en werden uit dien hoofde verlaten. Sedert dien tijd wordt, ten behoeve van dien prins, met dubbelen ijver te Oedjoeng-moeroeng en Soengi-roentai naar diamanten gezocht. De voornaamste mijnen van den Sultan en diens

(*) Van *tâli*, een touw, koord; dus *talian* zooveel als gebonden of gesloten.

oudsten zoon, den troonopvolger, zijn op korten afstand ten zuid-zuidwesten van Oedjoeng-moeroeng, bij de Kampong Goenong-lawak gelegen. Het is daar, dat men den grooten en kostbaren diamant van 77 karaten gevonden heeft. Wij telden er reeds ongeveer een paar honderd groeven. Het is niet vreemd, te dier plaatse drie- of vierhonderd, ja zelfs, schoon zeldzaam, duizend mannen aan het werk te vinden. Ook bij de gehuchten Oedjoeng-moeroeng, Soengi-roentai en Soengi-pinang is de hoeveelheid oude en nog bewerkt wordende mijngroeven zeer aanzienlijk, en worden er telkens nieuwe geopend. De bewoners dezer gehuchten vinden voor een groot gedeelte hun bestaan in dezen arbeid, en vele andere inlanders, uit min of meer verwijderde Kampong's, brengen met hetzelfde doel, vooral na den rijstoogst, eenige weken aldaar door. Niemand intusschen ontvangt een bepaald daggeld, maar allen arbeiden onder zekere voorwaarden, op goed geluk, en erlangen voordeelen naarmate van de edelgesteenten of het goud, dat zij vinden mogen. Die voorwaarden komen hoofdzakelijk hierop neder: alle diamanten boven de twee karaten zwaarte, moeten aan den vorstelijken eigenaar der mijngronden worden afgeleverd, en de vinder ontvangt ter vergoeding tien realen of *f* 20 voor elk karaat van zoodanig gesteente. De vorsten en hunne trawanten zijn echter bij het wegen niet zeer naauwgezet; zij nemen gaarne het gewigt wat ruim of zwaar, en betalen buitendien, bij de minste onzuiverheid of onregelmatigheid van den steen — fouten, die zij schier altijd aanwezig vinden — aanmerkelijk minder, dikwerf ter naauwernood de helft van de overeengekomen som. Van alle kleinere edelsteenen, beneden de twee karaten zwaarte, wordt de opbrengst, in twee gelijke deelen, tusschen den mijneigenaar en de mijngravers verdeeld; de eerstgemelde heeft echter, des verkiezende, het regt van het andere halve aandeel over te nemen, tegen den prijs van zeven realen of *f* 14 het karaat. Het stofgoud, dat, benevens schilfertjes platina, gelijktijdig uit den diamantrijken grond uitgewasschen en voor eene der beste goudsoorten van geheel zuidelijk Borneo gehouden wordt, is het uitsluitende eigendom der mijnwerkers; doch de vorsten trachten het meestal tegen een prijsje in hun bezit te krijgen. Op Banjermasing kost tegenwoordig het stofgoud *f* 58—*f* 62 de tail. Voor geslepene diamanten, van drie of vier steenen op één karaat, betaalt men daar *f* 24—*f* 30 per karaat; ongeslepen, kosten dezelfde steenen omtrent een derde minder. Diamanten ter meerdere zwaarte dan van twee karaten, worden natuurlijk zelden gevonden; doch kleine steentjes, waarvan 4, 6 of 10 stuks één karaat wegen, bijna dagelijks.

Het terrein, dat de onderwerpelijke diamant-groeven bevat, en onder zoodanig opschrift op onze bijzondere kaart van Martapoera staat aangeduid, is grootendeels vlak en van onderscheidene kleine rivieren doorsneden. De bovenste grondlaag bestaat uit eene ligt roode en min of meer met zand vermengde kleiaarde, die geene edelgesteenten inhoudt, en afwisselend tot op eene diepte van tusschen een' en vier vademen afdaalt. Onder dezen kleigrond ligt eene zandige en steenige aardbedding, in welke, naast vele kwartskeijen en rotsstukken van syeniet, dioriet en diergelijke, het Ratoes-gebergte zamenstellende steensoorten, ook somtijds koralen en versteende zeeschelpen (Ostrea, Cardium) gevonden worden. In deze steenige bedding (*tánah batoe*), die somwijlen slechts 2 of 3 voet, doch ook wel tot een' of zelfs meer vademen dikte heeft, liggen de diamanten los verspreid, vergezeld van korreltjes en schilfertjes goud, platina, magneetijzerzand en kleine stukjes gedegen ijzer. Het zekerste kenteeken der aanwezigheid van diamanten is, volgens de mijngravers, eene soort van kleine gerolde steenen, *batoe Timahan* genaamd; ongetwijfeld oorspronkelijk een ganggesteente, waarvoor alle ver-

schijnselen pleiten. Deze Timahan-steenen zijn zeer hard en moeijelijk met den hamer te verbrijzelen, donker bruin van kleur, met talrijke witte stippen van ijzerkies en nog een ander loodwit-metaal voorzien; hunne oppervlakte is meestal, door vele kleine holligheden, eenigzins ruw. Zoodra de mijngravers deze kwarts-steentjes aantreffen, wordt hun ijver opgewekt. De uitgedolven grond wordt alsdan zorgvuldig op hoopen gelegd, bewaakt en tegen den regen met versche looftakken bedekt. De geheele diamant-graverij komt genoegzaam op het volgende neder.

Vierkante kuilen, van 4—6 voet middellijn, worden loodregt in den grond gegraven. Ten einde het instorten te beletten, voorziet men de wanden rondsom van palen, die telkens dieper worden ingeheid, naarmate de gravers met hun werk vorderen. Bij het delven moet het water, dat gestadig in den kuil bijeenzakt en somtijds tot aan de borst staat der gravers, aanhoudend worden uitgeschept, terwijl de kleiaarde intusschen zoo lang wordt ter zijde geworpen, tot de steenige en diamanthoudende bedding aan den dag komt, welker zandachtig gruis alsdan zorgvuldig bij hoopen wordt afgezonderd; onder die bedding vindt men weder eene geelachtige kleiaarde, bij welke het verder graven gestaakt wordt. De tot beschutting der wanden strekkende palen worden vervolgens uitgehaald en de kuil met roode kleiaarde opgevuld; zóó, dat er slechts eene ondiepe kom aan den mond overblijft, ter invoering van water tot het uitwasschen van het diamant-zand. In het water dezer kom zetten zich alsdan een 10—20- of 30-tal menschen, zoo mannen als vrouwen, aan het waschwerk. Men bezigt daartoe, in de eerste plaats, mandjes van verschillende grootte en gedaante, van bamboes- of rottingriet min of meer wijd gevlochten. Met een niet zeer diep, bakvormig mandje (*) wordt de aarde uit de mijngroef opgehaald en naar de waschmanden overgebragt. Na alsdan, gedeeltelijk boven en gedeeltelijk onder het water, bij een vlijtig omroeren en herhaaldelijk en oplettend doorzoeken, tot twee of drie reizen, telkens door naauwere mandjes, gezift en van alle grovere steenen ontdaan te zijn, wordt het zand (*pâsir*) ten laatste, bij kleine hoeveelheden, in flaauw verdiepte, schijfvormige houten bakken (†), gelijk elders op Borneo bij het goudwasschen in gebruik zijn, opgenomen, over den geheelen bak uitgespreid en, onder een gedurig rondslingeren in denzelven, al zoekende naar edelgesteenten, zoo lang gewasschen, tot eindelijk alleen eene geringe hoeveelheid magneet-ijzerzand, met goud- en platina-schilfertjes vermengd, overblijft. De edelgesteenten, zij mogen klein zijn als een groote speldekop, ontgaan het geoefende oog der wasschers niet gemakkelijk, en toch wordt menige hoeveelheid zand in den houten bak afgespoeld, zonder iets anders te hebben opgeleverd, dan misschien een weinig stofgoud en platina. Laatstgemeld metaal wordt, daar zij het niet weten te smelten, als geheel onbruikbaar, door de mijnwerkers weggeworpen en verachtelijk *mas kódokh*, d. i. kikvorschen-goud, genoemd. Naar het schijnt, is overal op Borneo het stofgoud gelijktijdig met platina aanwezig, en komt dit metaal op sommige plaatsen van het eiland, in de gruis-ophoopingen der dioriet-syeniet-vorming, even menigvuldig voor, als in Ava, waar, volgens de analyse van J. Prinsep (§), het stofgoud, in gezuiverden staat, 20 procent platina

(*) Zie Pl. 56, fig. 10, op een vierde der natuurlijke grootte geteekend. Dit langwerpig ronde mandje heet *angkatan* (van het werkwoord *angkat*, opnemen, wegnemen).

(†) *Linggànan*, en ook somtijds eenvoudig *doélan* (een schenkbord, -blad) genaamd. Pl. 56, fig. 8, op een zesde verkleind.

(§) Note on the Discovery of Platina in Ava, in Asiatic Researches, 1834, T. XVIII, p. 279 en volgg.

bevat en tevens zeer rijk aan iridium is. Korreltjes osmium en iridium zijn door Dr. Horner ook op Borneo waargenomen; terwijl deze Natuurkundige de hoeveelheid platina, met het goud aldaar voorkomende, gemiddeld op 10 procent berekende, en aldus voor de geheele jaarlijksche opbrengst van dit metaal, 10,000 oncen meende te kunnen stellen (*). Deze hoeveelheid, ten naastenbij een derde minder, dan die, welke in de jaren 1839 en 1840, uit het Ural-gebergte werd gewonnen, zoude ongetwijfeld allengs vermeerderen en de moeite der inzameling ruimschoots beloonen, wanneer de goud- en diamantwasschers op Borneo, het platina met eenig voordeel konden afzetten en, daardoor aangemoedigd, het voortaan zorgvuldig bewaarden.

De diamant- en goudrijke diluviale beddingen van het golvende vlakland, hetwelk, van Martapoera, zich vele mijlen zuidwaarts, langs den westelijken voet van het Ratoes-gebergte uitstrekt, en in welks noordelijke helft de mijnen van Oedjoeng-moeroeng en Goenong-lawak zijn gelegen, vindt men, even als elders, ook daar min of meer hoog overdekt door jongere aardlagen van klei- en zandachtige hoedanigheid en door ijzeroxyde sterk bezwangerd en rood gekleurd. Ten noorden echter, bij Martapoera, en in sommige zuidelijke streken, wordt die roode kleiaarde afgewisseld door conglomeraten van kwarts en bruinijzersteen, welke vaste rotsen veel overeenkomst hebben met het kwarts-conglomeraat van den Goenong Rantauw en van andere oeverhoogten langs de Doeson (†). Vermelding verdient hetgeen ons door den Pangêran Mangkô Boêmi medegedeeld en door eenen anderen geloofwaardigen berigtgever (§) bevestigd is, aangaande het vinden van voorwerpen van menschelijke kunstvlijt en stammen van boomen, op eene aanmerkelijke diepte in den rooden kleibodem. Zoo verhaalt men, dat bij het delven van mijnen te Oedjoeng-moeroeng, ter diepte van tusschen de 2 en 3 vademen, een ijzeren anker was gevonden; een andermaal stiet men, al gravende, op een' zwaren ijzerhouten boomstam, en eens zelfs op de overblijfselen van huizen, welke voorwerpen echter allen, bij de minste aanraking, in stof uiteen vielen (⁎). De kleiaarde dier streken is baarblijkelijk haar ontstaan hoofdzakelijk verschuldigd aan de ontbinding van veldspaat en hornblende: mineraal-zelfstandigheden, welke vooral de hoofdbestanddeelen uitmaken der rotssoorten, die een gedeelte van het Ratoes-gebergte en de verschillende kleinere ketens en afzonderlijke bergen in het zuid-oostelijk gedeelte van Borneo zamenstellen; namelijk: syeniet, dioriet, gabbro en serpentijn. Aan deze plutonische gesteenten met hunne metaalrijke kwartsgangen, sluiten zich hier en daar aan: micaschiefer, graniet, zand- en kalksteenen; de beide laatsten behooren tot de groep der Jura-formatie, en hunne lagen zijn somwijlen door dioritische en porphierachtige rotsmassa's doorbroken, ten gevolge waarvan een wrijvings-conglomeraat is ontstaan, dat op sommige der oostelijke

(*) Zie Verhandelingen van het Bat. Genootschap, XVII, p. 110 en 116.

(†) Zie bl. 374.

(§) Zie Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1838, II, bl. 83.

(⁎) Deze overblijfselen leveren het duidelijke bewijs van den betrekkelijk jongen oorsprong dier aardbeddingen. Soortgelijke voorwerpen zijn voor het overige, te gelijk met versteende beenderen van uitgestorvene dieren, ook reeds in de goudvoerende aardlagen, ter oostzijde van den Ural gevonden. »L'époque de la formation de quelques couches aurifères — teekent de Heer Engelmann, in zijne beschrijving van het distrikt Miask aan — est marquée par les restes de Mammouth et des objets qui ont probablement appartenu aux anciens habitants de ces contrées, tels qu'un couteau de cuivre et des pointes de flèches." In A. de Humboldt, Asie Centrale, T. III, p. 544, overgenomen uit de Annuaire des Mines de Russie, pour 1838, p. 226.

bergruggen menigvuldig gevonden wordt. Omtrent het plaatselijk voorkomen dezer verschillende rotssoorten, als ook ten opzigte der aanwezige steenkolen-beddingen, zullen wij verder in den loop van ons reisverhaal gelegenheid vinden, nog eenige aanteekeningen mede te deelen.

Van Oedjoeng-moeroeng togen wij zuid-oostelijk naar den Goenong Pamatton, welken weg wij, in drie uren tijds, te voet aflegden. Wij kwamen afwisselend over vlakten en zacht glooijende heuvelen, die meest met alang-alang begroeid waren, terwijl tusschenbeide weder eenig wild houtgewas die opene en zonnige plekken van elkander afscheidde. Schier nergens was het land bewoond of bebouwd; maar het is rijk aan herten (Cervus russa), vooral in den omtrek van de, door eenen kleinen heuvel gekenmerkte vlakte Padang Goenong-koepang, een privaat en geliefkoosd jagtveld van den Pangêran Mangkô Boêmi. Niet dan in de nabijheid van den Goenong Pamatton troffen wij eenige kleine riviertjes aan, die hun water westwaarts voerden en met dat der Batang Banjoe-pamatton vereenigden. Deze rivier, die lager naar een gehucht van denzelfden naam, Soengi Sielinsing wordt genoemd, en vervolgens in de Soengi Moloeko valt, vormt de zuidelijke grensscheiding van het gebied van den Sultan, zijnde het land bezuiden die rivier, alwaar het den naam van Tânah-lawut of Zeeland draagt (*), in 1826, door Panembahan Adam, alleen met voorbehoud der hertenjagt, in vollen eigendom aan het Nederlandsche Gouvernement afgestaan.

De Goenong Pamatton vertoont, van de westzijde gezien, een' stomp kegelvormigen berg (†) van 318 meters absolute hoogte (§). Zijne benedenste helft is, behalve met hier en daar verspreid staande heesters van Melastoma Boryanum, enkel met eene soort van gras bewassen (⁎), dat tijdens ons bezoek grootendeels verdord was, terwijl naar den top toe, in ijle groepen, kleine boomen en struiken groeijen, voornamelijk van de geslachten: Apoterium, Petunga, Spathodea, Melanthesa, Psychotria, Hedyotis en der reeds genoemde soort van Melastoma, onder welker lommer men somwijlen ook eene Nepenthes (‡) waarneemt. Overal langs de hellingen, van den voet tot op den top des bergs, steken zwarte rotsblokken van gabbro uit den grond, welk gesteente, daar en elders in de Lawut-landen, niet zelden in serpentijn en dioriet overgaat of door deze en het syeniet vervangen wordt. Al deze gesteenten bevatten veel magneetijzer, somtijds ook ijzerkies, en zijn menigvuldig van min of meer dikke kwartsaderen doortrokken, waarin nu en dan eens stipjes goud worden waargenomen. Aan den N. N. O. kant verbindt zich de Goenong Pamatton met den Boekit Besar en andere lagere bergen en heuvelen, welke, in die rigting, eene lange keten vormen. Van het oosten door het zuiden naar het westen, omgeeft den berg Pamatton, in een' wijden halven cirkel, eene niet zeer hooge bergketen, van welke de toppen

---

(*) Vandaar de bij ons Bestuur gebruikelijke, half Maleische en half Hollandsche benaming van »Lawut-landen," voor die aan zee gelegene landgedeelten.

(†) Zie de schets van dien berg, op onze bijzondere kaart der onderwerpelijke landstreek.

(§) Onze Fortin'sche barometer teekende, op den top, te 5 ure na den middag, 733,1$^{mm.}$, de honderddeelige, vaste thermometer 26°8, de vrije thermometer 27°; deze waarnemingen zijn, bij de opgegeven hoogte-berekening, herleid tot de gemiddelde standen dier werktuigen.

(⁎) Eene soort van Anthistiria.

(‡) Nepenthes gracilis, Khs. Zie de afdeeling Botanie dezer Verhandelingen, Pl. 1.

Goenong Taga en Goenong Djamboe tot de aanzienlijkste behooren. Tusschen die keten en den Pamatton stroomt, in een tamelijk vlak dal, de reeds genoemde Batang Banjoe-pamatton (*), welker kristalhelder water zich bruisend over de zwarte rotsen van gabbro, waaruit de bedding aldaar grootendeels bestaat, westwaarts stort. De boorden van dezen bergstroom en de zacht rijzende hellingen van de zuidelijke hoogten, zijn met zwaar geboomte en digte bosschen bedekt. Deze bosschen leverden ons eene fraaije, nieuwe soort van slank-aap (†), alsmede onderscheidene zeldzame vogelen, door ons vóór of na dien tijd, nooit op Borneo waargenomen. Wij hadden op den zuid-westelijken voet van den Goenong Pamatton, digt bij de gemelde rivier, een paar loofhutten laten opslaan, en vertoefden daar eenige dagen, ten einde de omstreek te kunnen leeren kennen en, zoo mogelijk, onze verzamelingen met nieuwe en zeldzame natuur-voorwerpen te vermeerderen. Die plaats lag, volgens den barometer-stand, 20,3 meters boven de oppervlakte der zee. De luchtsgesteldheid was, den 22[sten] october, des morgens te 6 ure, 20°7 centigraden, te 1 uur, na den middag, bij bewolkten hemel, 29°5, en te 2½ ure, bij helder en zonnig weder, 32°8 centigraden.

Van den Goenong Pamatton voeren onderscheidene voetpaden naar verschillende streken der Lawut- en Sultans-landen. Wij kozen, ter voortzetting onzer reis — den 24[sten] october — dat, hetwelk naar den oever der Soengi Karang-intan leidt, waar ons, bij de Kampong Apat, twee *djoekoeng's* wachtende waren, door ons van Martapoera ontboden en waarmede wij ons voorstelden, gemelde rivier tot bij den waterval Arinawe te bevaren en vervolgens langs haar naar Martapoera terug te keeren. De physische gesteldheid van het land, dat wij op den togt van den Goenong Pamatton naar de Kampong Apat doortrokken, scheen zeer weinig van die, langs den weg van Oedjoeng-moeroeng te verschillen. Ook hier waren menschelijke woningen, waterrijke spruiten en bebouwde velden schier nergens te ontdekken, en schenen de eenzame en golvende grasvlakten alleen door herten bewoond te worden. Aan onze regterhand, zijnde de oostzijde, hadden wij eene, almede grootendeels met alang-alang begroeide, keten van kleine bergen en heuvelen, die met den kalen Goenong Batara-boeloe, nabij de Soengi Karang-intan, zamenhing. Naarmate wij het gehucht Apat naderden, begon zich ook ter westzijde van ons pad, eene heuvelreeks te vertoonen, langs welker helling wij omtrent een dertigtal herten gadesloegen.

De Soengi Karang-intan (§), welker bedding ter hoogte van de Kampong Apat omtrent honderd voet breedte zal hebben, bevatte toen, bij het einde der drooge moeson, slechts eene betrekkelijk geringe hoeveelheid water, en hare hier en daar hellende, doch meer algemeen steil afgestorte oevers, verhieven zich doorgaans van tusschen de 15—30 voet boven den vloed. Vaste rotsen en losse blokken van gabbro, serpentijn en dioriet, somwijlen onmerkbaar in elkander overgaande, en bij welke zich op ééne plaats, ook klippen van graniet voegden, waren de heerschende steensoorten, tot boven de Kampong Oedjoeng-bankal. Van daar verder opwaarts werden zij vervangen door donkergroen micaschiefer, dat vooral in

---

(*) Letterlijk: het rivierwater van den Pamatton.
(†) Semnopithecus frontatus, Verhandelingen; Zoölogie, Mamm. p. 78, Tab. 8.
(§) Letterlijk: rivier der diamant-klippen.

den omtrek van den Rieam Arinawe, in groote massa de geheele rivierbedding inneemt. Dikke, witte kwartsaderen doorkronkelen de ruwe, seherphoekige rotsen van laatstgenoemd gesteente in alle rigtingen. Opmerkelijk zijn voorts de versehillend gekleurde kwartssteentjes, welke, naast hoeveelheden kwartszand, in de gemelde rivier worden aangetroffen, en te Banjermasing onder den naam van *batoe Karang-intan* bekend, doeh weinig geacht zijn. Onder deze gerolde steentjes vindt men er van melkwitte, grijze, bruinaehtige, geelachtige, licht en donker roode, zwart- en paarsaehtige kleuren, somwijlen met strepen of vlammen. Uit het zand wassehen de inlanders eenig stofgoud en somtijds ook kleine diamanten; het bevat buitendien meestal vrij veel mieablaadjes en korreltjes van magneetijzer. Boven de Kampong Kembang-koening vernaauwt zich ook allengskens het rivierbed, en wordt door hoogere heuvelen bezoomd, tegen welker steile en rotsige wanden het water hier en daar onmiddellijk aanspoelt. Aan de noordzijde en ongeveer 100 meters boven den vloed verheft zieh de Goenong Arinawe en vormt een der hoogste punten. Aan den voet van dien berg, bij den evenzoo genoemden Rieam, is de bedding der rivier, volgens den barometer, niet meer dan 25 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee verheven. Bij dien Rieam stort zieh de vloed eenige voeten over zwarte rotsen van micaschiefer neder; doch de val is er zoo zaeht hellend, dat ledige bootjes, gewoonlijk door middel van rottingtouwen, tegen den stroom opgetrokken, er ook met de noodige omzigtigheid weêr langs afgelaten kunnen worden. Verder opwaarts, treft men nog verseheidene Rieam's aan, welke de vaart met bootjes zoozeer bemoeijelijken, dat er geene gehuchten meer, doeh nog slechts enkele woningen in lâdang's gevonden worden. — In den bovenloop der Soengi Karang-intan, en ook in de Batang Banjoe-pamatton, hebben wij enkele stille waterkommen opgemerkt, welke eene menigte kleine karpers (Cyprini) bevatteden. Bij het afvaren der eerstgemelde rivier bragt ons het toeval ook een' grooten haringaehtigen visch (Notopterus) in handen, die kort te voren, door vier otters (vermoedelijk Lutra leptonyx) gevangen en naar den oever gesleept was. Bij onze aannadering liepen de otters het bosch in en lieten hunnen buit in den steek. De visch was zeker wel 18 of 20 ponden zwaar en gaf nog teekenen van leven, ofschoon hem reeds een groot stuk van den buik en ook een stukje van den rug waren afgeseheurd. Dit was eehter geen reden, om hem niet mede te nemen, en er ons een maal van te laten bereiden. Zijn vleeseh was droog en, vooral langs den rug, zoo vol graten, dat zelfs de inlanders, die voor het overige niet zeer kieskeurig zijn, dat gedeelte gewoonlijk wegwerpen en alleen het vleesch van het benedenlijf eten, hetwelk, zoo als uit den gevonden viseh scheen te blijken, ook de otters voor het lekkerst sehijnen te houden.

De gehuehten in het hoogere gedeelte der Soengi Karang-intan, bestaan doorgaans sleehts uit weinige (4, 6 of 8) armzalige huizen, van Maleischen bouwtrant, op lage steilen rustende, meestal van bamboes en met palmbladen of alang-alang gedekt. Beneden de Kampong Mandiangin nemen die gehuchten in breedte, meer nog in lengte toe, en hebben zij een eenigzins gunstiger aanzien. Het valt evenwel in het oog, hoe klein en bekrompen dikwerf het inwendige der woningen is van de Mohammedaansche inlanders aldaar, gelijkende er velen naar groote schapen- of geitenkooijen. In alle Kampong's vindt men tallooze palmen en andere vruehtboomen, die lommer en koelte om zieh heen verspreiden. Benevens vele kokos-, pinang- en arenpalmen, ontwaart men nangka-, mangga-, doekoe-, djamboe-, doerian-, ramboetan-, manggis- en meer andere nuttige boomsoorten, terwijl ook versehillende pisang- en limoensoorten, de betelplant, Spaansehe en zwarte peper enzv., er niet ontbreken. De volkrijke

Kampong Soengi-alang, uit omtrent 25 huizen bestaande, ligt grootendeels aan den linker oever. Van het oude, vermaarde dorp Karang-intan, dat zich ver benedenwaarts langs de beide rivierkanten uitstrekt en ruim 100 huizen telt, staat het voornaamste gedeelte, met de woningen en begraafplaats der Mohammedaansche heerschers, aan de regter zijde. Deze vorstelijke begraafplaats biedt niets opmerkenswaardig aan. Zij beslaat een vierkant, door een houten hek omgeven, binnen hetwelk de graven open en vrij, naast elkander gelegen zijn. Ieder graf is rondsom met eene lat afgezet en van boven digt met kleine keisteentjes belegd, terwijl enkele slechts, aan het hoofd- en voeteneinde, van een' grooten gehouwen steen zijn voorzien. Wij hebben reeds gelegenheid gehad aan te merken (*), dat al de Mohammedaansche regenten van Banjermasing, met uitzondering van de drie eersten, hier ter aarde zijn besteld. Niet ver ten noorden der begraafplaats ziet men, binnen eene palissadéring, onderscheidene bouwvallige huizen van Panembahan Solêman en andere overledene vorsten; en nog een eind weegs verder prijkt, op eene zacht glooijende grasvlakte, het lusthuis met de daartoe behoorende bijgebouwen van Sultan Adam. Een Pagêran, welke met eene zuster van den tegenwoordigen Sultan is gehuwd en te Karang-intan verblijf houdt, ten einde, zoo als deze prins ons zeide, »op de vorstelijke graven te passen," deelde ons de aangename tijding mede, dat de Sultan zich daags te voren naar Mataraman had begeven, met het doel om daar herten te jagen. Wij meenden ons de gunstige gelegenheid, om zulk eene jagt eens bij te wonen, ten nutte te moeten maken, en besloten daarom onze reis, den volgenden ochtend, tot Mataraman voort te zetten. Alvorens echter tot het verhaal van den togt derwaarts over te gaan, zullen wij een paar woorden zeggen over de gesteldheid van den grond langs de Soengi Karang-intan, van de Kampong Apat afwaarts.

Naarmate men van dat gehucht de rivier afzakt, verdwijnt de dioriet-formatie langzamerhand meer en meer, en vindt men er, beneden de Kampong Bakong, geene vaste rotsen meer van. Daarentegen neemt men in de nabijheid van den heuvel Djawok, klippen van een grofkorrelig zandsteen waar; en iets lager, bij de Kampong Soengi-alang, aan de regter oeverzijde, vooruitstekende lagen van een wit en fijnkorrelig zandsteen. Naast dit zandsteen treedt eene bank van bitumineus hout, de lengte hebbende van ongeveer 60 voeten en uit duidelijk te onderscheiden boomstammen zamengesteld, open te voorschijn. Zoowel deze bruinkoolachtige bank, welke schuins naar het water helt, als ook de zandsteenrotsen, worden door eene, omtrent drie voet dikke bedding van een, veel ijzeroxyde inhoudend, kwartsconglomeraat overdekt, en dit conglomeraat vervolgens weder door de teelaarde, ter dikte van bijna twaalf voeten. In de rivierbedding op die hoogte, zijn ook stukken bruinkool en thonsteen geenszins zeldzaam. Voor het overige zijn de oevers der Soengi Karang-intan, langs het grootste gedeelte van haren, door ons bevaren loop, vlak, en deze gesteldheid neemt, in de benedenste helft, meer en meer in uitgebreidheid toe. De grond is overal zeer vruchtbaar en voor alle Indische tuin- en veldgewassen ter aanplanting geschikt. — Bij eene zandbank in de rivier, tusschen de gehuchten Mandiangin en Bakong, troffen wij zeven mannen en vrouwen aan, die zich met goudwasschen onledig hielden. Elk hunner had een' grooten platten schotel (*lingganan*) voor zich, waarop kleine hoeveelheden zand, al draaijende werden uitgewasschen.

(*) Bl. 343.

In den vroegen morgen van den 26sten october, aanvaardden wij den togt naar Mataraman of Martaraman, gelijk wij dien naam verschillend hebben hooren uitspreken. Van de Kampong Karang-intan afwaarts, waren schier onafgebroken, nu eens de regter, dan weder de linker, soms ook beide de oevers, met bamboezen huizen en vruchtboomen bezoomd, zoodat de onderscheidene dorpen als ineen liepen en er naauwelijks eenige afscheiding was op te merken. Daar, waar de Soengi Karang-intan zich met de Soengi Martapoera vereenigt, vormt deze laatste eene groote zuidelijke bogt, welke door een gegraven kanaal is bekort, dat onder den fraai klinkenden naam van Antassan Istanboel of Istamboel bekend is. Wanneer de inboorlingen uit de Soengi Martapoera opvaren en hare vereeniging met de Soengi Karang-intan bereiken, duiden zij de laatste veelal met den naam Soengi Rieam-kanan (rivier der regter watervallen), en de Soengi Martapoera, met dien van Soengi Rieam-kiwa (rivier der linker watervallen) aan; verder opwaarts draagt deze ook wel den naam van Soengi Mataraman.

De vaart langs de Soengi Martapoera tot Mataraman gaat minder langzaam, doordien de regter oever van een doorloopend voetpad is voorzien, en de praauwen derhalve aan de lijn kunnen worden voortgetrokken. De boorden der rivier zijn vlak en verhieven zich destijds, bij lagen waterstand, afwisselend van 15, 20—30 voeten boven den vloed. Zij zijn vrij sterk bewoond, vooral de regter zijde. De hoeveelheid vruchtboomen, en in het bijzonder die der palmen, is buitengewoon aanzienlijk. In de groote Kampong Djatti, het eerste dorp, dat wij in de Soengi Martapoera aandeden, was het juist markt, die digt aan den oeverkant gehouden werd. Er lagen daar zeer vele *djoekoeng's* en andere ijzerhouten praauwtjes (*prahoe kájoe-besi*) in de rivier, en de marktplaats wemelde van menschen, het meest vrouwen, door welke allerlei voortbrengselen van het land en andere goederen ter koop waren uitgelegd of verhandeld werden. Gedroogd hertenvleesch (*dinding Mindjangan*) was er rijkelijk voorhanden. De bejaarde vrouwen toonden zich meestal zeer vrijmoedig en spraakzaam jegens ons; de jonge meisjes echter schuchter en bedeesd. Wij zagen er velen van middelmatige grootte en van eene slanke en welgevormde gestalte; doch hare gelaatstrekken waren meestal grof en onbevallig. In hare kleeding en de wijze hoe zij haar lang en fraai git zwart hair opsteken, wijken zij niet veel van die der Maleische en Javaansche vrouwen af. Vele dragen een kort, wijd en van voren gesloten baaitje, van witte of met indigo blaauw geverfd katoenen lijnwaad, en eene blaauw- of rood-gestreepte sarong. De Banjeresche mannen snijden hun hair dikwerf kort af en binden eenen bonten zakdoek om het hoofd. Hunne overige kleedingstukken bestaan voornamelijk in baaitjes en broeken, meestal van eene tamelijk grove, door de vrouwen geweven stof, met roode of blaauwe strepen; somwijlen ook in witte baaitjes. De broeken zijn eenigzins wijder, dan die der Javanen, en worden insgelijks, boven de heupen, met eene koord, die door eene lis gaat, opgehouden. De wapenen der Banjerezen, in klewang's, krissen en lansen bestaande, hebben meer overeenkomst met die der Makassaren en Boeginezen, dan met die der Javanen. Vraagt men eindelijk naar de geaardheid dezer Mohammedaansche inlanders, dan moeten wij bekennen, dat zij in welwillendheid en naarstigheid bij hunne Heidensche landgenooten, de Dajakkers, verre achterstaan. Zij achten zich, als het ware, van een beter allooi, en die streelende gedachte geeft steun en voedsel aan hunne natuurlijke traag- en vadzigheid. — Doch, vatten wij den draad van ons reisverhaal weder op. — Niet ver boven de, van 80 tot 90 huizen en ruim 450 zielen tellende, Kampong Djatti ligt, aan dezelfde oeverzijde der Soengi Martapoera, het bijkans even groote dorp

Loktoengol, terwijl boven dit dorp, op min of meer verwijderde afstanden van elkander, de kleinere Kampong's: Lokkambat, Danau-salak, Madang-talo, Bohan, Atanie, Mataraman, Martalaga, Loktjantong, Boemi-rata, Soengi-raja en Mandjapon of Amoniapon gelegen zijn. Boven laatstgenoemd gehucht is het land woest, onbewoond en met bosschen bedekt. De Soengi Martapoera is, in dat hooger gedeelte van haren loop, gedurende de oost-moeson, en vooral ook wegens onderscheidene Rieam's, onbevaarbaar; deze natuurlijke beletselen verminderen zeer de waarde der uitgestrekte steenkolen-beddingen, welke, op den afstand van drie of vier dagreizen ten oosten van Mataraman, door die rivier tevens doorsneden worden. Het is daar, dat onze Regering sedert eenige jaren, onder de leiding van deskundigen, mijnen heeft doen ontginnen. De kolen zijn er in verbazende hoeveelheid voorhanden en, gelijk uit de proeven, aan boord van twee Rijks stoomschepen genomen, bereids gebleken is, allezins bruikbaar (*). Sommige kolen-beddingen — die doorgaans afwisselen met lagen zandsteen, waarmede zij òf onmiddellijk in aanraking treden, òf gescheiden zijn door dunne lagen van thonige schiefers en ijzersteenen — hebben eene dikte van omtrent 50 voeten; bij andere wisselt zij van tusschen de 20 en 5 voeten af. Nu eens vertoonen deze dikke beddingen slechts ééne kolenmassa; dan weder neemt men tusschenlagen van schieferthon, waarin thonige sphaerosiderieten zijn besloten, en somtijds, doch zelden, de zoodanigen van zandsteen waar, door welke de onderscheidene, op elkander rustende kolenlagen vaneen worden gescheiden. Van de kolen-, zoowel als van de zandsteen- en naburige kalksteen-lagen verschilt de hoek harer helling van 50—90 graden, en hare rigting is N. W. en N. t. W. (†). Zand- en kalksteenen, uit de middelste afdeeling der secondaire bergformatie, stellen hoofdzakelijk de hoogten langs den bovenloop der Soengi Martapoera zamen. Bij Mataraman bevat het bed dezer rivier vele ruwe klippen van koraalkalk, die gedeeltelijk boven den waterspiegel uitsteken. Zij vertoonen van buiten vooral soorten van de geslachten Astrea en Meandrina, op de nog levende gelijkende, terwijl die rotsen naar binnen toe, uit een wit en vast of fijnkorrelig kalksteen bestaan.

Van het gehucht Mataraman, dat volgens barometer-meting, slechts 9,5 meters boven het zeevlak is gelegen, vindt men, behalve de op onze kaart aangeteekende, ook voetpaden oostwaarts over het Ratoes-gebergte naar Goesan en Pagattan, en zuidwaarts naar de hoogere gedeelten der Nagara-rivier en naar die van Pasir. De omstreken van Mataraman zijn, zoo ver men zien kan, vlak. De Sultan heeft daar eene soort van lusthuis, gelijk ook te Martalaga, hetwelk hij echter zelden bezoekt. Te Mataraman vertoeft hij gewoonlijk om de twee of drie maanden een paar weken, voornamelijk ten einde zich met de hertenjagt te vermaken. Niet ver van zijn bamboezen woonhuis staat dat van een' zijner zonen, Pangêran Noeh, een' gedienstig', spraakzaam' en baarblijkelijk met een gezond verstand begaafd' man, door wiens goedheid ons dadelijk na onze aankomst, een nachtverblijf werd aangewezen. Vergezeld van dezen prins, gingen wij tegen den avond den Sultan begroeten, die ons, gelijk altijd, minzaam ontving en tegen den volgenden ochtend tot het bijwonen eener jagtpartij uitnoodigde. Deze jagt had op den afstand van omtrent één uur gaans ten zuiden van Mataraman plaats, op eene groote, met alang-alang en enkele verspreide struiken en kleine boomen van Melastomae en Emblica officinalis

(*) Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1845, D. III, p. 147.
(†) M. Schwaner, in het Natuur- en Geneeskundig Archief voor Neêrland's Indië, 1844, p. 147.

begroeide vlakte. De westzijde van ons jagtveld was met middelmatig hoog bosch bezoomd, uit hetwelk eene menigte inlanders, door een luid geschreeuw en het slaan met stokken, het wild opjoeg en naar buiten dreef. Digt langs den kant van dat bosch was een lang en van achteren gesloten perk (*pamiling*) aangelegd van hooge palen, waar de herten inliepen, gevangen en vervolgens door de vrouwen van den vorst met zijden koorden gestrikt werden. Op die wijze verkrijgt men soms 40 of 50 herten te gelijk. Op geringen afstand buiten het besloten perk en het bosch, waren, onder elkander, twee lange, met jonge bladeren van den Arenpalm behangene lijnen gespannen, welke, door den wind bewogen, het wild afschrikten en weder boschwaarts joegen, zoodat het alsdan in de *pamiling* liep, waarna de deur van dit perk werd gesloten. Die herten echter, welke over de lijnen heen sprongen en langs de vlakte poogden te ontvlugten, werden door jagers te paard achtervolgd en, op de wijze van den in Zuid-Amerika gebruikelijken *lazo*, door middel van een' strik gevangen (*). Schietgeweer, lansen noch houwers, gelijk op Java, worden daarbij gebezigd. De jagers zijn zonder zadel of stijgbeugels te paard gezeten en hebben noch baaitjes, noch zelfs eene broek aan, maar alleen een *kâjing pandjang* om het midden geslagen. Eene vierkante beteldoos, met rood, geel of wel groen laken overtrokken, hadden vele hunner aan eenen band over den schouder hangen (†). De vangstrik is aan den toom des paards bevestigd en wordt, met behulp van een' langen en dunnen bamboesstok, van 8—9 Rijnl. voet, dien de jager in zijne regterhand houdt en aan welks vooreind, tusschen eene spleet, de strik is vastgeklemd en opengezet, in vollen ren het vlugtende dier om den hals geworpen. De strik zelf heeft gewoonlijk de dikte van eene ganzen- of zwanenschacht en is òf van zijde òf uit boombast (vooral van Paritium) gevlochten. Zoodra een hert in den strik zit en door den ruk van het plotseling stilstaande paard ter aarde is gestort, stijgt de jager af, kapt met zijn jagtmes eerst de groote pees der achterpooten van het hijgende en spartelende dier door, en snijdt het vervolgens, onder het prevelen van eenige vrome woorden, de keel af. Er werden op den dag van onzen jagttogt, 21 herten (Cervus russa) en 1 *Kiedang* (Cervus muntjae) gevangen; doch bij groote jagten en in streken, waar er in langen tijd geene hebben plaats gehad, gebeurt het wel eens, dat de buit binnen twee of drie dagen niet minder dan 600—800 herten bedraagt. De jagt op deze dieren is voor de Banjeresche grooten niet alleen eene aangename uitspanning, maar tevens eene bron van inkomsten, doordien het gedroogde vleesch, de horens en pooten, gedeeltelijk naar Java of andere eilanden van den Indischen Archipel, en gedeeltelijk regtstreeks naar China worden uitgevoerd. — Naauwelijks te Mataraman teruggekeerd, zond ons de Sultan twee herten ten geschenke, waarvan wij er, op onze beurt, een van aan Pangêran Noch aanboden. Het andere lieten wij naar onze *djoekoeng* brengen, en zakten toen, na den middag, in vier uren tijds, de rivier af naar Martapoera. Even beneden de vereeniging der rivier van dien naam met de Soengi Karang-intan, ligt de volkrijke Kampong Bintjaran en, nog iets lager, de Kampong Tambak-andjer (§). Aan het beneden-einde van dit dorp, op den regter oever, staan eenige bamboezen huizen, tot kazernen voor de lijfwacht van den Sultan strekkende, en niet ver daarachter is

(*) Zie Pl. 55, de hertenjagt bij Martaraman.

(†) Pl. 58, fig. 11, *tepa;* zijnde fig. 12 eene andere, gewone soort van zoodanige, tot het medenemen op reis, naar de lâdang's, goudmijnen enzv. ingerigte beteldoos, die *salepang* wordt genoemd, van gespleten rottingriet gevlochten en vervolgens zwart geverfd is. Alleen de vorstelijke personen mogen *tepa's* van geel laken gebruiken. Beide figuren zijn op een vierde verkleind.

(§) Op onze Kaart is het laatste woord verkeerdelijk *anelje*r geschreven.

een huis van Zijne Hoogheid gelegen. De Kampong Toengoelierang kan eigenlijk als het oostelijk uiteinde van Martapoera worden beschouwd, aan welke hoofdplaats zich Toengoelierang onmerkbaar aansluit. Schier langs den geheelen loop der rivier, namelijk van beneden Mataraman, waar de kalkrotsen eindigen, tot digt bij Toengoelierang, vertoont hare bedding een' lossen grond van leemige aarde en hier en daar eenig zand met gerolde kwarts- en andere steenen. Bij Toengoelierang tot beneden den Kraton van den Sultan, bestaat daarentegen de bodem der rivier uit rotsen van het reeds genoemde kwarts-conglomeraat. — Het verdient melding, dat een weinig beneden de Kampong Kajoe-tangi, bij het gehucht Amboeloeng, zich een groote, breedgetakte vijgenboom (Ficus benjamina) bevindt, *pohon Djinga* geheeten, aan welken het bijgeloof eene groote vermaardheid heeft geschonken, daar de overlevering wil, dat telkens, wanneer hem een tak ontvalt, ook een lid van de vorstelijke familie ten grave zal dalen: is zoodanig takje aan het onderste gedeelte des booms afgeknakt, dan kondigt zulks den dood aan van eenen prins of prinses; ontvalt het daarentegen aan het bovenste gedeelte of den top, dan is er ontwijfelbaar het leven van den Panembahan mede gemoeid.

Den 7[den] november trokken wij van Martapoera, over de diamant- en goudrijke streek van Oedjoeng-moeroeng en Goenong-lawak, naar Banjoewierang, en den volgenden dag van daar verder zuidwaarts, naar Poeloe-lampej in de Lawut-landen. Wij namen ditmaal onzen weg over de rijke jagtvelden: Kaliwoengoe, Padang Sela en anderen van den Pangêran Mangkô Boêmi, welke omtrent een uur gaans van Martapoera gelegen zijn. Onderscheidene oude *pamtling's* of afgesloten perken tot het vangen van herten, stonden hier en daar, langs de boschkanten, door welke de golvende grasvlakten van elkander werden afgescheiden. Tusschen het alang-alang dezer vlakten groeiden dun en schier bij uitzondering Malaka-boomen (Embliea officinalis), die door hunne kleine, schrale en fletse bladeren genoegzame bewijzen opleverden van den, aan water armen grond en der verschroeijende hitte, welke deze opene en zonnige oorden op het midden van den dag te verduren hebben. Toen wij ons in de nabijheid van Oedjoeng-moeroeng bevonden, zagen wij, bij een' helderen dampkring, duidelijk, doch verre in het Z. Z. O., eenige hooge bergtoppen, welke onze gidsen verklaarden, die van den Goenong Sakoembang en Goenong Kamokoes te wezen. Te Oedjoeng-moeroeng was het aantal mijngravers, sedert ons eerste bezoek, aanmerkelijk vermeerderd, en waren er vijf nieuwe groeven geopend, in ieder van welke 12—16 menschen arbeidden. Twee of drie dezer lieden stonden beneden in den kuil, dolven en schepten den grond en het onophoudelijk toevloeijende water, in kleine emmertjes, welke zij aan eenige boven hen, op eene houten stelling in den kuil zittende mannen toereikten, die ze vervolgens aan de op den rand des kuils staande werklieden ter lediging overgaven. De kuilen hadden alle tusschen de 4 en 5 voet middellijn, en sommige waren reeds 30—36 voeten diep. In deze was men juist bezig aan het uitdelven van de *tânah bâtoe* of *pâsîr* (steengrond of zand); in eenen der kuilen scheen deze diamant-, goud- en platinarijke, steenige bedding haar einde te hebben bereikt en vonden de mijngravers alreeds de *pendâkan* (*), gelijk door hen de onvruchtbare, geel- of grijsachtige kleiaarde, beneden de steenige bedding, wordt genoemd. Het is wel te verwonderen, dat die lieden bij hun werk

(*) Letterlijk: de ligger of liggende laag (van *dâkan*, Jav. *dheken*, liggen, zetten, plaatsen); door de Duitsche bergwerkers wordt aan dezelfde zaak dezelfde naam: *Liegendes*, gegeven. De op de *tânah bâtoe* of *pâsîr* rustende aardlaag, het zoogenaamde dak (*toit* bij de Fransche geologen), bestempelen de Banjeresche mijn-gravers eenvoudig met den naam van *tânah*, aarde, grond.

niet meer door ziekten worden aangetast, vermits zoowel zij, welke zich bezig houden met het uitwasschen van den grond, als diegenen, welke beneden in de kuilen arbeiden, soms halve dagen lang, tot aan de borst in het water staan en hun naakt ligchaam vaak geheel met modder overdekt is. De kleine riviertjes, welke die streek doorkronkelen en het noodige water tot het mijnwerk opleveren, stroomen weldra, onder den naam van Soengi Bankal, in de Batong Banjoe-pamatton of Soengi Sielinsing te zamen. Te Goenong-lawak stond een gedeelte van het mijn-terrein onder water, ten gevolge van het doorbreken van eenige dammen en de sterke regens, welke weinige dagen te voren gevallen waren. Op geringen afstand ten zuiden van Goenong-lawak, verrijzen eenige zacht glooijende heuvelen, die echter weldra weder in een geheel vlak land uitloopen. Te Banjoewierang overnachtten wij in de woning van den Pembakal; dit huis stond digt aan de linker zijde der rivier Banjoe-pamatton; de overigen lagen verspreid in eene moerassige vlakte, met zwarte wateren, waaraan dat gehucht zijnen naam ontleent (*).

De landstreek, welke wij op den weg van Banjoewierang naar Poeloe-lampej doortrokken, was eentoonig en slecht bewoond. Aanvankelijk togen wij, gedurende een paar uren, niet dan over heete en onvruchtbare alang-alang vlakten, tusschen welke hier en daar boschgroepen, als zoo vele oases, oprezen. Steenklompen van het vroeger beschrevene kwarts-conglomeraat, staken niet zelden boven den grond uit. Nabij het gehucht Oedjong zagen wij de eerste plantaadjes van zwarte peper: eene kultuur, welke in vorige tijden zulk eene aanmerkelijke uitbreiding in de Lawut-landen verkregen had, doch, bij gemis van aanmoediging, allengs geheel was in verval geraakt en eerst sedert weinige jaren wederom eenigzins is toegenomen. Nog tijdens de regering van Panembahan Solêman zouden alleen de omstreken van Palaihari jaarlijks 6000—8000 pikols peper opgeleverd hebben. Ook bij den kleinen berg Kramiean werd toen veel peper gebouwd, en de Sultan betaalde dikwerf, bij gebrek aan geld, ter naauwernood *f* 1 per pikol (†). Benevens peper, telen de bewoners der gehuchten Oedjong, Pangatoengan en Telok-poelantan, die allen niet ver van elkander verwijderd liggen, ook rijst, bataten, suikerriet enzv. en koken zij bruine suiker uit het zoete sap van den arenpalm. Deze boomsoort en de kokospalm groeit daar in menigte rondom de huizen, welke meest van kâdjang en met alang-alang gedekt zijn. Bij de Kampong Pati-pati wordt de grond drassig en behoudt hij deze gesteltenis over eene groote uitgestrektheid. Deze moerassige, schier alleen met gras en riet begroeide landstreek, welke door onderscheidene rivieren, waaronder de Soengi Moloeko, doorsneden wordt, draagt den naam van Padang Banjoe (water-vlakte). Aan haren zuid-westkant ligt de Kampong Poeloe-lampej. Het was daar, dat de Heer Hare, in 1812, eene Javaansche volkplanting wilde stichten (§). Op den top eener kleine hoogte zagen wij nog de overblijfselen van zijn planken woonhuis, en aan de helling van eenen anderen, daar tegenover liggenden heuvel, wees men ons de plaats, waar hij eene sterkte en een gemetseld kruidmagazijn had doen bouwen. Na Borneo verlaten te hebben, vestigde zich de Heer Hare met zijne

---

(*) *Wiran* of *wirang* (Jav. *hirĕng*, Sund. *hidĕng*) beteekent in het Banjereesch, zwart, *banjoe* water; dus *banjoê wirang*, zwart water.

(†) Bij het verdrag van 1756, door de O. I. Compagnie met dien vorst gesloten, had deze zich verbonden, haar jaarlijks 15000 pikol's peper te zullen leveren, tegen den prijs van 6 Sp. piasters de pikol. De prijs van het stofgoud werd toen insgelijks bepaald op 12 Sp. piasters de tail. Moniteur des Indes, 1846, bl. 166.

(§) Zie bl. 333.

inlandsche volgelingen, zoo mannen, vrouwen als kinderen, op de Kokos- of Keeling-eilanden, bijna 150 geogr. mijlen ten Z. W. van Straat-Sunda en buiten alle Europeesch beheer gelegen (*); doch zijn wispelturig en willekeurig karakter waren oorzaak, dat hij ook op die eenzame plek, te midden van den Oceaan, niet lang rustig en vreedzaam leven kon. — Eenige jaren vóór ons bezoek van Poeloe-lampej was, door eene vereeniging van een paar Chinezen, eenen Arabier en den Pangêran Mangkô Boêmi, aldaar een suikerplantaadje met eene fabriek aangelegd, welke onderneming destijds door den deelhebbenden Arabier bestuurd werd. Het riet werd er door Dajaksche pandelingen en vrije inlanders uit de omstreek geplant, en tegen den prijs van *f* 2 de 100 bossen of 600 stokken, eerste soort, aan de fabriek afgeleverd. Van 480—500 zoodanige stokken, verzekerde ons de Arabier, maakte hij gewoonlijk één pikol suiker, terwijl men in de suikerfabrieken op Java, door elkander 1000 stokken voor één pikol berekent noodig te hebben. Onze barometer stond bij Poeloe-lampej even hoog, als aan het zeestrand, en de thermometer teekende te 1 ure, na den middag, bij helderen hemel, 30 centigraden.

Na een paar dagen oponthoud gingen wij, den 12[den] november, op reis naar den Goenong Sakoembang. Het voetpad, dat wij volgden, liep bezuiden om den kleinen berg Pantie en over de gehuchten Tamboerong, Poeloe-nangka, Bilimbing en Habalang. In de nabijheid van den Goenong Pantie, waar het land heuvelachtig werd, vertoonde zich weder een fijnkorrelig, blaauwachtig graauw dioritgesteente of gabbro, van hetwelk, langs de zacht glooijende hellingen der hoogten of heuvels (*Moengoe's*), die wij overtrokken, dikwerf blokken uit den grond staken, en waar de beddingen der kleine rivieren, welke van den Goenong Pantie afkwamen en zuidelijk stroomden, met gerolde stukken als bezaaid lagen. Het vlakke en golvende land was voor het overige ook daar in het oog loopend dor en voornamelijk met alang-alang bewassen; alleen in de kleine tusschenliggende dalen, waar gewoonlijk eene waterbeek murmelde, groeiden boomen en struiken van wild hout. Langs de hellingen van den Goenong Pantie en van andere soortgelijke heuvelen en kleine bergen in den omtrek, zag men hier en daar lâdang's, in welke vele half verbrande boomstronken ten bewijze verstrekten der vroegere aanwezigheid van bosschen. Eenzaam lagen op die kale plekken gronds de armoedige huizen of hutten der eigenaren. Geheel anders was de indruk, dien het hooge gebergte op ons maakte, dat zich aan den oostelijken gezigteinder verhief en eene ruwe, digt met bosch bedekte keten vormde, boven welker rug nog enkele puntige toppen uitstaken. Aan den oostkant van den Goenong Pantie verdween de diorietformatie, en namen wij zeer menigvuldig kwartskeijen in de kleine valleijen waar, terwijl een weinig verder, aan den voet van den kleinen berg Langaras, gerolde steenen van graniet en micaschiefer in de rivierbedden niet zeldzaam waren. Voorbij Tamboerong, waar wij slechts een enkel verlaten huis aantroffen, in hetwelk wij nachtverblijf hielden, terwijl wij den volgenden ochtend onze reis verder voortzetteden, liep de weg eene wijle door hoog bosch, en voorts afwisselend over eene golvende landstreek, van eene roode, sterk met kwartszand en kwartskeijen gemengde kleiaarde; slechts nu en dan vertoonden zich klipsteenen van gabbro, serpentijn of dioriet. Woningen en bebouwde stukken gronds waren zeldzame verschijnselen. Naarmate wij digter bij het groote gebergte kwamen, verkreeg echter het land een vruchtbaarder aanzien, waartoe vooral de ruimere hoeveelheid water zeer veel bijdroeg.

(*) Zie A. van der Jagt, Beschrijving der Kokos- of Keeling-eilanden, in de Verhandelingen van het Batav.. Genootschap, XIII, bl. 193.

De geheele streek, van den kleinen Goenong Pantie tot aan de hooge bergen Sakoembang en Kamokoes, behoort tot het rivier-gebied van de Soengi Taboeniauw, die aan de westkust der Tânah-lawut in zee uitstroomt. In de bovenste helft van dat rivier-gebied, in eenen omtrek van ruim 4 vierkante geographische mijlen, of van Tamboerong en Poeloe-nangka zuidwaarts tot Palaihari, en oostwaarts tot Betjandjang, aan den voet van den Goenong Sakoembang, wordt op vele plaatsen, door Chinezen en inlanders, naar goud gezocht, en vindt men verscheidene groote goudwasscherijen. Schier overal, waar men de roode, zandige en vele kleine kwartssteentjes bevattende kleiaarde aantreft, werden ook mijngroeven en somtijds waterleidingen aangelegd. Langs den weg van Tamboerong tot Poeloe-nangka alleen, zijn door ons meer dan 80 oude groeven geteld. De meesten waren eenigzins langwerpig vierkant, hadden 3—4 voet middellijn en tusschen de 6—12 voet diepte, en liepen dikwerf, van onderen, in eenen 4, 6 of 8 voet langen, waterpassen gang, door de goudvoerende bedding van gerolde kwartssteenen, voort. Niet ver bewesten Poeloe-nangka troffen wij vier Chinezen met negen Dajaksche werklieden aan, die zich aldaar sedert drie jaren, voor rekening van den Kapitein-Chinees te Banjermasing, met goudwasschen hadden bezig gehouden. Er waren tot dat einde door hen onderscheidene diepe slooten en hooge dijken, ter vergåring van eene genoegzame hoeveelheid water, aangelegd. Bij deze, meer in het groot en naar zekere bergbouwkundige regelen bewerkstelligde goudwasschingen, wordt de bovenste, aan metaal arme kleilaag, bij groote, halfcirkelvormige plekken, eenvoudig door waterstroomen afgespoeld, en de aldus kunstmatig ontbloote, goudrijke zandgrond, aan de benedeneinden der waterleidingen, met behulp van rottingmanden en houten bakken of *linggananʼs*, gezift en uitgewasschen. De bovenste, door ijzerroest rood gekleurde kleilaag, waarin niet zelden groote hoekige blokken van serpentijn of dioriet worden gevonden, is gewoonlijk 5—8 of 10 voeten dik, terwijl de onder haar liggende, losse, steenige bedding, welke voornamelijk uit gerolde kwartssteenen en stukken serpentijn is zamengesteld en, benevens korreltjes en schilfertjes van goud, ook eenig platina en veel magneetijzerzand bevat, nu eens de dikte heeft van 2 of 3 voeten, maar ook somtijds slechts van 8 of 10 duimen Rijnl. (*). Onder dit metaalrijke diluvium treft men somwijlen vaste rotsen van

---

(*) »La puissance moyenne des couches aurifères de l'Oural — schrijft de Heer von Humboldt — semble être de $3\frac{1}{2}$ à 5 pieds. Il y en a cependant aussi de 12 pieds dans le riche plateau de Beresovsk. Comme généralement les fouilles n'exigent que 10 à 15 pieds de profondeur, on les dispose en *percements à ciel ouvert*. Les *percements souterrains* sont très-rares. Je ne les ai trouvés que dans l'alluvion de Nagornoi (près Beresovsk) où 2 à 3 pieds de sables aurifères sont recouverts par 15 pieds d'attérissements *stériles*." Zie A. de Humboldt, *Asie Centrale*, T. I, p. 504. Nopens de aanzienlijke schatten, welke sedert eenigen tijd door Rusland, aan *stofgoud* en *platina*, uit het Ural-gebergte en de vlakten van Siberië worden getrokken, vergelijke men hetzelfde werk, T. I, p. 387, en T. III, p. 513. Van den Ural, waar de goudwasschingen eerst in 1814 zijn begonnen, bedroeg de verkregene hoeveelheid stofgoud, in 1816, niet meer dan 5 puds, 35 ponden (= 96,215 Ned. ponden). In 1823 echter, was de opbrengst reeds tot 89 puds 17 ponden (= 1464,773 Ned. ponden) geklommen, en van 1831 tot en met 1833, bedroeg zij gemiddeld 353 puds (= 5782,140 Ned. ponden) jaarlijks. Na dien tijd is de goudoogst aldaar weder eenigzins verminderd, en wel tot eene hoeveelheid van omtrent 300 puds (= 4914,000 Ned. ponden) in het jaar; terwijl daarentegen van toen af des te meer in Siberië gewonnen werd. In 1841, het laatste jaar, tot hetwelk de bescheiden reiken, werden uit het diluvium van den Ural en uit dat van Siberië te zamen, 658 puds (= 10778,040 Ned. ponden) gewonnen.

Wij voeren deze bijzonderheden hier aan en vestigen er de oplettendheid onzer landgenooten op, vermits de geognostische gesteldheid van Borneo veel overeenkomst toont te bezitten met die van het zoo metaalrijke Ural-gebergte. Op-

serpentijn aan, doch menigvuldiger eene nagenoeg steenlooze leemachtige aarde. Dezelfde geologische verschijnselen neemt men tot op de hoogte van omtrent 500 voet boven het zeevlak, langs de westelijke helling van den Goenong Sakoembang waar. Serpentijn, dioriet en syeniet, welke rotssoorten ook elders elkander dikwerf vergezellen, en door de verandering en menging van hare zamenstellende deelen, nu en dan onmerkbaar in elkander overgaan, worden, bij afwisseling, tot op den 967 meters hoogen top van gemelden berg waargenomen. — Op den weg van Poeloe-nangka naar de Kampong Bilimbing, vonden wij wederom twee Chinezen, welke daar sedert 2 jaren woonden, en zich gedurende de west-moeson met goudwasschen, en in het drooge saizoen met het bebouwen van lâdang's bezig houden. In de voorafgegane west-moeson hadden zij, volgens hun zeggen, slechts 5 tailen goud gevonden; daar echter de Chinezen van het, door hen in de Lawut-landen gedolven stofgoud, het tiende gedeelte, bij wijze van patentregt, aan het Gouvernement moeten ten beste geven, is het wel te vooronderstellen, dat zij het wezentlijke bedrag hunner vondst steeds zooveel mogelijk zullen trachten te verkleinen en te verduisteren, ten einde zich aan die belasting te onttrekken. Doch de voormelde hoeveelheid als maatstaf aannemende, dan zoude een mijngraver, naar het Chinesche stelsel van goudwassching, door elkander 5—6 tailen stofgoud in het jaar kunnen winnen, hetgeen, na aftrek der lands-belasting, berekend tegen *f* 60 de tail (*), eene zuivere winst van omtrent *f* 300 per hoofd aanwijst. Het aantal goudgravende Chinezen en Dajakkers, welke laatsten alleen voor vast loon, zijnde 8—10 gulden in de maand, voor de eersten werken, wordt tegenwoordig in die streken van Borneo op ongeveer 200 koppen begroot.

Te Habalang namen wij onzen intrek in een klein en luchtig huisje van boomschors, dat op twaalf voet hooge stijlen rustte en eenzaam in eene lâdang, digt bij een riviertje, gelegen was (†). De

---

merking verdient vooral ook, wat de Heer von Humboldt, aangaande den vermoedelijken ouderdom en rijkdom aan edele metalen, in verband met de hoofdstrekking van sommige bergketens aanmerkt: »M. Elie de Beaumont — zegt de beroemde reiziger — a fait voir par des inductions remplies de sagacité que la contemporanéité des fractures parallèles s'étend aux chaînes de montagnes ou aux grandes lignes de soulèvement. Sous l'influence de ces idées, un fait que je vais consigner à la fin de cette section paraît digne de fixer l'attention des géologues. Les chaînes méridiennes, et, par conséquent, parallèles entre elles, de l'Oural et des Monts Kousnezk, ont offert de grandes richesses d'or, surtout dans les alluvions aurifères de leurs pentes orientales. La chaîne méridienne du Bolor offre de l'or sur ces deux pentes, mais surtout vers l'est. Dans la péninsule transgangétique de l'Inde, l'or et le platine sont recueillis dans la chaîne d'Awa et les affluents de l'Irawaddi. C'est même jusqu'ici le seul point de toute l'Asie où le platine a été découvert hors des confins de la Sibérie, et ce point se trouve précisément dans la région où différents systèmes de lignes de faîtes, courant du nord au sud, sont le plus rapprochés. En signalant ici, pour l'Asie comme pour les chaînes américaines des Andes, des Alleghany méridinaux et du Brésil, une certaine prédominance d'alluvions aurifères dans les chaînes méridiennes, je me borne à exposer un simple fait, une liaison qui semble exister entre la direction d'axes plus ou moins parallèles et des éruptions métallifères sur des crevasses d'un âge très-rapproché." L. c. T. I, p. 221. De keten, welke het Ratoes-gebergte vormt, en aan welker west- en oost-zijde de diluviale beddingen rijk zijn aan goud, platina en diamanten, doorsnijdt Borneo van zijne Zuidpunt (Tandjong Salatan) tot benoorden de evennachtslijn, en zij schijnt, zoo niet de eenige, dan toch de langste van zoodanig eene, schier zuiver zuid- en noordelijke strekking, in geheel den Indischen Archipel te zijn.

(*) In de laatste jaren is het stofgoud uit de Lawut-landen, somwijlen tot *f* 64 en *f* 66 de tail, te Banjermasing verkocht.

(†) Zie Pl. 54.

Mohammedaansche eigenaar stelde ons de voorste helft — een vertrekje van 6 voet lengte, 7 voet breedte en omtrent even zooveel hoogte — tegen eene geldelijke vergoeding, gedurende ons verblijf aldaar, gaarne ter beschikking. Het achterste vertrek bevatte een paar manden vol rijst, onderscheidene ledige draagkorven (*) en houten schotels tot het goudwasschen bestemd, twee of drie bijlen en kapmessen, en eenige oude kleedingstukken. In de nabijheid van het huis groeiden struiken Spaansche peper, bananen, suikerriet, pompoenen, bataten en meer andere tuin- en veldgewassen. Rondom het veld zag men niet dan hoog bosch. Onze barometer gaf aan dat oord eene hoogte van 60 meters boven de zee. Tegen den avond onzer aankomst, hoorden wij daar voor het eerst de sterke stem van Argus giganteus, welken vogel de Banjerezen *Haroewe* of *Haroeë* noemen, terwijl hij bij de Maleijers op Sumatra, in nabootsing van zijn eigenaardig stemgeluid, onder den naam van *Koewau* bekend is. Den volgenden ochtend, reeds voor zonsopgang, vernamen wij ook het ver galmende geschreeuw van Hylobates concolor en van twee soorten van groote neushoornvogels (Buceros galeatus en rhinoceros): geluiden, die ons herinnerden, dat wij ons in de nabijheid van groote bergen en hooge bosschen bevonden.

Den 14den november bestegen wij den Goenong Sakoembang, voornamelijk met het doel om zijne hoogte met den barometer te meten, en aldus eenen maatstaf te erlangen tot het bepalen der gemiddelde hoogte van het Ratoes-gebergte. Wij gingen aanvankelijk langs den kleinen bergstroom Habalang, dien wij meermalen moesten doorwaden, alswanneer wij aan de goudgroeven van Betjandjang of Batoe-betjandjang kwamen, waar, op eene vrije plek, een tiental ellendige hutten van boomschors stonden, aan welke toch de naam van Kampong werd gegeven, en die aan de tijdelijk daar vertoevende mijngravers tot slaapplaatsen verstrekken. Reeds op den weg derwaarts merkten wij, langs den loop der Soengi Habalang, eene menigte oude mijngroeven op; doch bij de Kampong Betjandjang was de grond aan weêrskanten van genoemd riviertje, als eene zeef met gaten doorboord. De groeven waren vierkant, 2—3 voeten wijd en 8—9 voeten diep. Vele waren gedeeltelijk ingestort; sommige half met water gevuld; doch enkele nieuweren tot op den bodem gaaf, en in deze zag men dikwerf groote bolronde blokken en ook hoekige rotsen van serpentijn langs de wanden uitsteken. Er waren toen drie jaren vervloden, sedert de eerste groeven op die plaats werden geopend, en omstreeks een jaar later had men den grond al hooger, langs de boorden der Soengi Habalang en Soengi Tantoi, met hetzelfde oogmerk onderzocht, en vooral langs het laatstgenoemd riviertje zeer rijk aan goud bevonden. Dit riviertje kronkelt door een diep dal, binnen hetwelk de hoogste mijngroeven toen, volgens barometer-meting, 150 meters boven de oppervlakte der zee lagen. Ook daar vertoonden zich in het bosch geopende plekken en stond een tiental hutten, uit boomschors, boomtakken en half verdord loof zamengesteld. Wij vonden er een aantal oude menschen, vooral vrouwen, welke zich met het goudwasschen onledig hielden, terwijl eenige jongere mannen, uit de diepte der gedolven kuilen, het goudrijke zand ophaalden. In dit zand (*pâsir*) komen, met kwartssteenen van verschillende grootte, gedaante en mineralogische hoedanigheid, en stukken serpentijn, ook zulke van syeniet voor, die echter in de bovenste, onvruchtbare

(*) *Loentong's* en *landjoeng's*. De eersten (Pl. 58, fig. 9) worden voornamelijk door de mannen; de *landjoeng's* (fig. 10) door de vrouwen op den rug gedragen. Laatstgemelde zijn van rotting of bamboesriet gevlochten, en van boven open.

laag menigvuldiger zijn, en van welke rotssoort buitendien eene menigte gerolde brokken, te gelijk met stukken dioriet en kwarts, in de Soengi Tantoi gevonden worden. De goudvoerende bedding schijnt voor het overige op den serpentijn te rusten, van welk gesteente, langs de oeverhellingen der Soengi Tantoi en van andere kleine rivieren in den omtrek, vele zware blokken en vaste rotsen waargenomen worden. De bovenste, metaal-arme aardlaag reikt tot op eene diepte van 9—15 voet en meer; de dikte der bedding van het goudrijke zand wisselt gewoonlijk van een' halven tot een' geheelen voet af; zelden is zij veel dikker. Aangezien deze bedding weleens tot op eene loodregte diepte van 20—24 voeten wordt bewerkt, gebeurt het ook dikwerf, dat in zoodanige kuilen onderaardsche gangen, ter lengte van 1—3 vademen, in de zandbedding uitgegraven worden. Het zand schijnt daar niet slechts rijker te zijn aan goudkorrels, maar deze zijn ook meestal iets grooter, onregelmatiger van vorm en oneffener van oppervlakte, dan in de van het gebergte meer verwijderde en vlakke streken van Palaihari, Poeloenangka enzv. Dezelfde verschijnselen zijn ook reeds elders, en volgens de vroegere Spaansche schrijvers, op de West-Indische eilanden en in Amerika waargenomen (*). Wij hebben te Kampong Tantoi twintig mandjes vol, of ongeveer 150 Nederl. ponden, goudbevattend zand, in onze tegenwoordigheid doen uitwasschen, en daaruit verkregen 6 korrels (*décigrammes*) goud, waaronder enkele stukjes, die nagenoeg de grootte van eene kleine rijstkorrel hadden (†). De inlanders verklaren, dat zij somtijds op gelukkige dagen wel eens eene waarde van 1—2 gulden aan goudkorrels vinden; doch door elkander gerekend, schatten zij hunne verdienste bij dit werk, niet hooger dan omtrent 30 centen per dag. Men moet echter hierbij wel in aanmerking nemen, de ruwe en onvolkomene wijze der bewerking, waardoor natuurlijk veel goud verloren gaat, en ook de weinige inspanning, waarmede dat werk, uit eigene, vrije keus, door de inboorlingen verrigt wordt. Elk inlander, die zich aan de goudwassching wil begeven, moet zich tot dat einde vooraf van een Gouvernements consent-biljet voorzien, dat slechts eene maand geldig is en telkens ééne *soekoe*, of 60 centen, kost. Gewoonlijk vereenigen zich drie of vier lieden tot het gemeenschappelijk delven eener mijngroef en het uitwasschen van de *pâsir* (zand), gelijk het goudvoerende diluvium door de bewoners der Lawut-landen genoemd wordt, en deelen alsdan de opbrengst met elkander. Tijdens ons bezoek, waren er te Tantoi slechts een dertigtal inlanders, en te Betjandjang niet meer dan omtrent vijf-en-twintig met het goudgraven onledig; op andere tijden, bepaaldelijk na den rijstoogst, zullen er zich echter somwijlen honderden op die plaatsen verzamelen en met het goudwasschen (*mendoélang mas*) bezig zijn. Behalve de gewone groote houten bakken (*doélang* of *linggânan*), waarmede het zand wordt uitgewasschen, zagen wij aldaar ook kleine,

(*) Zie A. de Humboldt, Asie Centrale, T. I, p. 536. »L'or et le platine — schrijft de Heer Boussingault aan den Heer von Humboldt — »L'or et le platine du Choco paraissent venir de la Cordillère d'où sortent les affluents du Rio San-Juan, car les alluvions sont d'autant plus riches qu'elles sont plus rapprochées des montagnes. Les grains d'or et de platine deviennent plus gros à mesure qu'on remonte, et après les pluies, les orpailleurs font une récolte plus abondante." L. c. p. 520.

(†) »Il est très-difficile, à cause de l'extrême variété des sites et des procédés employés, de fixer pour une époque donnée, le contenu moyen des sables exploités — merkt de Heer von Humboldt, aangaande de goudschatten van het diluvium in den Ural aan; — on ne peut fixer que de certaines limites. Lors de mon expédition, en 1829, la moyenne paraissait être de ¾ à 1 solotnic par 100 poud de sables aurifères." Asie Centrale, T. I, p. 512. Volgens deze raming bevatten dus, in den Ural, omtrent 40 Ned. ponden goudvoerend zand, 1 korrel (*décigramme*), terwijl door ons dezelfde hoeveelheid goud, uit 25 Ned. ponden goudvoerend zand, op Borneo is uitgewasschen.

uit den dop eener kokosnoot vervaardigde bakjes (*), *tamboeroeng-titik* genaamd, in welke de goudkorrels het allerlaatst vergaderd en van het magneetijzerzand en andere onreinheden gezuiverd worden. Platina schijnt slechts weinig aan den voet van het gebergte gevonden te worden, en van diamanten heeft men daar eerst een paar malen zeer kleine steentjes ontdekt.

Even voorbij de zoogenaamde Kampong Tantoi geleidden ons de gidsen, aanvankelijk langs eene vrij steile berghelling, opwaarts, en vervolgens over den eenigzins flaauwer rijzenden rug van een smal juk, dat aan weêrszijden door diepe dalen bezoomd was. Omstreeks het middaguur kwamen wij, al klimmende, aan eene effene plek, waar wij, op aanraden der ons vergezellende inlanders, onze tent lieten opzetten en den nacht bleven vertoeven. Die kleine vlakte lag ongeveer 350 voeten beneden den steilen top van den Goenong Sakoembang, aan zijne westelijke helling. Niet ver beneden deze plaats, volgens onzen barometer 858 meters boven de zee liggende, schoot ik een oud wijfje, met haar jong aan de borst, van den reeds genoemden Semnopitheeus rubicundus (†). Overal verhief zich hoog bosch, vooral langs de afhellingen; doch het was, gelijk gewoonlijk nabij de eenzame bergkruinen, in het oog loopend arm aan dieren. Den volgenden ochtend bestegen wij den top des bergs, en bevonden zijne absolute hoogte 967 meters. Het uitzigt, van dat verheven punt, was onbeschrijfelijk schoon. In het Z. en Z. O., zoo ver het oog reikt, niet dan woeste, met bosschen bedekte bergen en dalen. De keten van het Ratoes-gebergte met zijne groote menigte, meest afgeronde of koepelvormige toppen (§), begrenst in die rigting den gezigteinder. Verreweg de meeste dezer toppen zijn oogenschijnlijk vele honderden voeten lager, dan de Goenong Sakoembang, die met den Goenong Kamokoes en eenige andere bergkruinen, eenen westelijken tak van het Ratoes-gebergte vormt. De top van den Kamokoes, die zich, niet ver ten oosten van den Sakoembang, steil en kegelvormig verheft, is ongetwijfeld 400—600 voeten hooger, dan laatstgenoemde berg. De kleine, langwerpige kruin van den Sakoembang is geheel met kromstammige boomen en struiken begroeid, tusschen welke vele rotsblokken van dioriet uitsteken, terwijl zich, hier en daar, ook aan de noord-westelijke en zuid-oostelijke afhellingen groote, naakte wanden van deze steensoort vertoonen. Lager echter, aan de westzijde van de kleine vlakte, waar wij overnachteden, werd het dioriet door een porphierachtig syeniet vervangen (⁎). Aan den zuid- en zuid-oostkant staart het oog in eene zeer diepe en breede vallei, door welke de Soengi Asomasan hare wateren met zulk geweld voortstuwt, dat men die op den top van den Sakoembang hoort bruisen. Aan de W. N. westzijde vertoont zich, zeer nabij, in de laagte, de Goenong Batoe-kapit; doch verder noord- en westwaarts, rust de blik met welgevallen op een uitgestrekt effen land, dat met donkere bosschen, lichte, geelachtig groene alang-alang-vlakten en enkele kleine bergen schilderachtig afwisselt.

(*) Pl. 56, fig. 9 *a* en *b*. Door de houten pen, welke nabij den rand midden door het bakje gaat, wordt het, met gaatjes voorziene, holle deksel vastgehouden. Onze teekening is op een vierde verkleind.

(†) Zie bl. 395.

(§) Vandaar de naam *Goênong Râtoes*, d. i. honderd bergen, welken deze meridiaan-keten in het algemeen draagt. Schier ieder harer toppen heeft weder zijn' bijzonderen naam.

(⁎) Bij een groot syeniet-blok aldaar, dat onder den naam van *bâtoe ber-tâpa-an* (steen ter boetedoening) bekend is, wordt door de inboorlingen somtijds geofferd, welke godsdienstige handeling voornamelijk bestaat in het loslaten van eene kip en het uitstrooijen van eene kleine hoeveelheid, bij dien steen gekookte en met kurkuma geel geverwde rijst.

De Goenong Kramiean, Goenong Pantie en Goenong Langaras, de voornaamste onder de westelijke hoogten, zinken hier weg, als groote mollenhoopen. Geheel aan den westelijken horizont bespeurt men de zee en de breede mondopening van de Soengi Baritto of rivier van Banjermasing. — Na een paar uren toevens, verlieten wij den top en daalden langs hetzelfde pad, dat wij bij het bestijgen van den berg gevolgd waren, weder naar beneden. Wij onderzochten alstoen nog gedurende eenige dagen de omstreken van Betjandjang en Habalang, en gingen vervolgens over de gehuchten Melantong, Bilajan en Katapan naar Palaihari, van waar wij met een bootje de zeer kronkelende Soengi Taboeniauw afvoeren, naar het dorp en fort van dien naam, aan het westelijke zeestrand gelegen.

De landstreek van Habalang tot Palaihari bestaat uit vlakten en golvende heuvelen, hier met alang-alang, ginds met wild hout begroeid, en hier en ginds met oude en verlatene, of beplante en bewoonde lâdang's afwisselende. De rijst wordt ook daar, als overal elders in de zuidelijke streken van Borneo, uitsluitend op drooge boschgronden of *lâdang's* geteeld; bewaterde rijstvelden (*sáwah's*) worden er niet gevonden. De gehuchten Melantong en Bilajan bevatten slechts een vijf- of zestal kleine en armoedige huizen; Katapan heeft een eenigzins gunstiger aanzien en is tweemaal zoo groot. Over het geheel is de inlandsche bevolking van dat gedeelte der Tânah-lawut echter zeer gering, en zij leeft voornamelijk van den veld- of tuinbouw en de goudwassching. Nabij de Kampong Katapan hadden Chinesche mijngravers eene lange en diepe sloot geschoten, tot waterleiding dienende naar eene nieuw ontdekte, goudhoudende plaats. Klipsteenen van kwarts of van een kwarts-conglomeraat, staken hier en daar uit den rooden, zandachtigen kleibodem der vlakten, langs welke wij van Katapan tot Palaihari trokken. Van Palaihari verder westwaarts tot aan het zeestrand, is het land geheel vlak en, langs de rivier van Taboeniauw, op onderscheidene plaatsen moerassig.

Te Palaihari en een eindweegs zuidelijker, in de, bij een klein meir gelegene Kampong's Kandangan, Ambawang enzv., waar de huizen weder doorgaans wanden van kâdjang hebben en met nipa-bladen zijn gedekt, wonen een paar honderd Chinezen, welke zich schier uitsluitend met goudwasschen onledig houden. Het goud van daar, dat meestal in kleine, gladde schilfertjes voorkomt en in de wandeling, bij verkorting, *mas lawut* (*) wordt genoemd, behoort tot de beste soorten van het zuidelijk gedeelte van Borneo. In sommige drassige oorden vindt men het tot digt bij de oppervlakte van den zwart-achtigen moerasgrond. Op eene diepte van 4 of 5 voeten ontmoet men eene soortgelijke roode en sterk met kwartszand en afgeronde kwartssteenen vermengde kleiaarde, als door ons bij Poeloe-nangka en op andere plaatsen in de Lawut-landen is waargenomen. Dieper dan 20 of 25 voeten worden geene goudschilfertjes meer gevonden. — Kale en dorre grasvlakten, die slechts door kleine boschjes worden afgewisseld, omgeven de Kampong Palaihari. Alleen in Z. westelijke rigting ontwaart men in de verte eene lange keten van kleine bergen en heuvelen. Wij hebben reeds gemeld, dat voorheen vrij veel zwarte peper in de omstreken van Palaihari geteeld werd: eene kultuur, die echter allengs geheel te niet is gegaan, doch sedert eenige jaren wederom eenigzins heeft toegenomen. — Van Palaihari loopt een weg oostwaarts, bezuiden de bergen Batoe-göera en Pamatton-balaran, naar de Kampong Asomasan,

(*) In plaats van *mas Tânah-lawut; mas* of *âmas* beteekent goud.

aan de rivier van dien naam gelegen. In de nabijheid van dat kleine gehucht zoude men, in de bedding eener rivier, Soengi Pantain geheeten, welke in de Soengi Asomasan uitstroomt, eene groote menigte stukken magneetijzer vinden. Ook zoeken de inlanders, op onderscheidene plaatsen dier streken, naar goud.

Op den afstand van omtrent een half uur gaans van Palaihari, over den landweg, en iets verder met een klein bootje te water, ligt aan den linker oever der Soengi Taboeniauw, de Kampong Koepang (of Soengi-koepang); een gehucht, dat, ondanks zijne kleinheid, eene bijzondere vermelding verdient, als algemeene marktplaats voor de bewoners der kuststreken en die van het binnenland. Daar brengen de handelaren van Pannjarattan, Taboeniauw en zelfs van Banjermasing, wit en gekleurd katoenen lijnwaden, ijzer-, koper- en glaswaren en velerlei andere vreemde voortbrengselen ter markt, en verkoopen of verruilen die, tegen rijst, tabak, stofgoud, vruchten en andere waren, welke door de bewoners der verder landwaarts liggende gehuchten worden aangebragt. Tot aan de Kampong Koepang is de Soengi Taboeniauw, van beneden af, met matig groote vaartuigen bevaarbaar; doch boven die plaats kan zij, uithoofde van hare ondiepe en door omgevallen boomstammen dikwerf zeer vernaauwde bedding, vooral in de drooge moeson, alleen met zeer kleine bootjes bevaren worden. Haar water heeft weinig val, is troebel, geelachtig, en strekt aan tallooze krokodillen ten verblijve. De geheel vlakke oevers zijn nu eens met bosch, dan weder eeniglijk met struiken of hoog gras begroeid. Beneden de Kampong Pannjarattan verhieven zich, tijdens ons bezoek, in de laatste helft van november 1836, de oevers niet meer dan 2 of 3 voeten boven den waterspiegel. De bedding, welke daar, naar gis, 30 voeten breedte had, verwijdde zich allengs tot omtrent 60 voeten, en de stroom van het water was zoo gering, dat de werking van eb en vloed der zee zich tot boven Pannjarattan (*) deed gevoelen. Naarmate men het dorp Taboeniauw nadert, verkrijgt de plantengroei al meer het aanzien van dien der aangespoelde zeekusten. De veelal moerassige bosschen zijn rijk aan rotting-soorten, nibong-palmen en andere, zoodanige streken karakteriserende gewassen. In deze, schier ontoegankelijke wildernissen, merkten wij ook van tijd tot tijd een' troep neusapen op. Eindelijk bezoomden nipa-palmen en rhizophoren — zoo geheel tot den plantengroei der lage en aan overstrooming van brak en zout water blootgestelde plaatsen behoorende gewassen — hoofdzakelijk de kanten der rivier, en wel tot bij haren mond langs de regter zijde, terwijl de linker oever ten laatste droog en zandig werd. Dit vlakke, zandige strand strekt zich van daar zuidwaarts tot bij Poeloe Dato uit, alwaar de zeekust klippig wordt.

De Kampong Taboeniauw telt ongeveer 80 huizen, die in twee rijen langs het strand gebouwd en door ruim 350 zielen bewoond zijn. Een gedeelte der bewoners, tot welke ook eenige Chinezen behooren, vindt zijn bestaan in den handel; anderen in het bebouwen van lâdang's, en nog anderen leven van de vischvangst, het snijden van rotting en nipabladen en het verzamelen van verfstof bevattende boombasten (voornamelijk *koélit Sóga*, tot het verwen van rood-bruin), uit de naburige bosschen. Er heerscht daar baarblijkelijk veel meer welvaart, dan in de binnenlandsche gehuchten. Aan het

---

(*) Bij sommige Schrijvers vindt men dit woord Padjerattan gespeld, en Tabenio, in plaats van Taboenio of Taboeniauw, zoo als de inlanders dien naam uitspreken.

noordelijk uiteinde van het dorp ligt het steenen fort van denzelfden naam, dat van vier bastions voorzien en met 10 of 12 stukken geschut gewapend is, voornamelijk tot beveiliging der bogt, buiten de rivier van Banjermasing, tegen de zeeroovers dienende. De officiers-woning en het kruidmagazijn binnen het fort zijn insgelijks van steen; doch de overige gebouwen der bezetting zijn van nibongstammen en kâdjang, en met atap van de nipapalm gedekt. — Van de Kampong Taboeniauw voeren twee wegen naar Poeloe-lampej, waarvan de eene en meest gebruikte die is, welke over Pannjarattan en langs den voet van den kleinen Goenong Kramiean binnenlands heênloopt, terwijl het andere pad, van de Kampong Taboeniauw, in noordelijke rigting, het strand volgt tot bij de Soengi Bakan, en alsdan landwaarts, door eene gedeeltelijk drassige en woeste streek, over de Kampong Telok-soempor leidt. Daar wij onze inlandsche jagers en andere bedienden, met het meerendeel onzer goederen, reeds van Habalang regtstreeks naar Poeloe-lampej hadden gezonden en hun gelast, ons aldaar te blijven wachten, poogden wij zoodra doenlijk derwaarts terug te keeren, en kozen daartoe den minst moeijelijken weg over Pannjarattan. Na alvorens nog eenige uren op een inlandsch bruiloftsfeest, ten huize van den Penbakal van Taboeniauw, te hebben doorgebragt, verlieten wij, in den laten avond, met den opkomenden vloed, die plaats en voeren de rivier in vijf uren tijds tot Pannjarattan op. De menigte boomstammen, meer of minder diep onder het water in de rivier gelegen en waar wij, in weêrwil van alle oplettendheid, voor zooverre de duisternis van den nacht zulks toeliet, onderscheidene keeren met onze praauw op stieten, droegen aanmerkelijk tot vertraging der vaart bij.

Pannjarattan zal omtrent 20 huizen met 80 zielen bevatten. Er schijnt daar veel koophandel gedreven te worden, vooral met Banjermasing. Het dorp ligt niet ver binnen den mond eener kleine zijrivier, Soengi Pannjarattan genaamd, welke haar water uit den Goenong Kramiean en andere zuidelijke hoogten ontvangt en het in de Soengi Taboeniauw ontlast. De naaste omstreken zijn laag en moerassig, en buiten de bewoonde en tot veldbouw gebezigde plekken gronds, schier alleen met rietachtig gras begroeid. Nergens elders op Borneo dan daar, zijn door ons eene soort van sâwah's of bewaterde rijstvelden waargenomen. De inlanders dammen daartoe groote, langwerpig vierkante bedden in het moeras af, ontdoen die van het gras en bezetten hen vervolgens met jonge rijstplanten. Bij laatstgemelde verrigting maken zij met hunne lange rijstplanters, *koeroeng-koeroeng* geheeten, eene soort van muzijk, veel overeenkomst hebbende met het eentoonige geluid van de *angkloeng* der Sundanezen op Java. Tot dat einde moeten ten minste een vijftal koeroeng-koeroeng-stokken gelijktijdig werken. Zij bestaan uit bamboesriet en verschillen, in lengte en dikte, onderling van elkander, in eene regelmatig afnemende verhouding, ten einde aldus verschillende noten, of hooge en lage toonen voort te brengen. Van een stel van vijf stokken, door ons gemeten, had de grootste 4,30 meters, en de kleinste 3,248 meters lengte. Aan het boveneinde zit een afzonderlijk, eenigzins dikker stuk bamboesriet, door middel van rottingbanden, aan den langen stok vast, en bevindt zich, tusschen twee geleden van het riet, een stukje hard en zwaar hout, dat bij iedere op- en nederwaartsche schudding van den hollen stok, door de trilling, een klinkend geluid voortbrengt. Onder aan den stok zit een kort en dik, kegelvormig houtblokje vast, waarmede de gaten voor de jonge rijstplanten in den grond worden gestooten (*). —

(*) Men zie de onderste afteekening van Pl. 53.

Op geringen afstand, ten N. N. O. van Pannjarattan, verheft zich de Goenong Kramiean met zijne drie toppen, waarvan de middelste verreweg de hoogste is. De hellingen zijn afwisselend, hier dun met laag hout, daar met hoog bosch bedekt, en bevatten tevens vele opene en den landbouw ten nutte gemaakte plekken gronds langs den zuidkant, welker eigenaars gedeeltelijk aan den voet van dat kleine gebergte wonen, waar men vooral eene groote menigte arenpalmen opmerkt.

Den 24sten november verlieten wij, in den vroegen ochtendstond, Pannjarattan en bereikten, na 4 uren gaans, Poeloe-lampej. Het pad voerde ons langs den zuidelijken en oostelijken voet van den Goenong Kramiean, en vervolgens over onvruchtbare en dorre vlakten. Bij dezen berg kwamen wij door een bosch, geheel uit arenpalmen bestaande, hetwelk een geliefd verblijf schijnt te zijn van apen, eekhorens en wilde zwijnen. Vele gewone apen, of zoogenaamde meerkatten (Cercopithecus cynomolgus), liepen op de daken der huizen rond, en waren zoo weinig schuw, dat men er gemakkelijk door steenworpen had kunnen dooden. Ook Inuus nemestrinus en Paradoxurus musanga zouden die palmboomen, ter wille hunner vruchten, vlijtig bezoeken. De Goenong Kramiean wordt gezegd, de meeste palmsuiker in de Lawut-landen op te leveren. Behalve dit gezochte voortbrengsel, telen de bewoners van Ambang-boeso, eene Kampong, aan den zuidelijken voet van gemelden berg gelegen, vooral ook zwarte peper en koffij: gewassen, welke daar uitmuntend tieren. Deze vruchtbare gesteldheid van den grond neemt echter spoedig een einde, wanneer men benoorden den Goenong Kramiean komt, van waar zich zonnige en waterlooze vlakten van alang-alang, door strooken bosch afgewisseld, tot aan den kleinen Goenong Pantie en in de nabijheid van Poeloe-lampej uitstrekken. Die vlakten behooren tot de rijkste jagtvelden van den Sultan en den Pangêran Mangkô Boêmi. Het is daar geene zeldzaamheid, troepen van 50, 80—100 of meer herten aan te treffen, en hen als kudden schapen, de met jonge halmen bedekte vlakten te zien afweiden, tot welk einde het oude alang-alang nu en dan wordt afgebrand. Vóór ons vertrek van Martapoera den Pangêran Mangkô Boêmi verlof gevraagd hebbende om eenige herten in die streken te mogen schieten, welk verzoek mij gereedelijk werd toegestaan, maakte ik van die vergunning gebruik en schoot met mijne jagers een zestal groote mannetjes en wijfjes, uit welke de schoonste voorwerpen voor onze verzameling werden uitgekozen. Behalve deze herten (Cervus russa), verkregen wij, van de grootere dieren aldaar, ook eene oude zeug van een nog onbekend wild zwijn, door ons in de zoölogische afdeeling dezer Verhandelingen, onder den naam Sus barbatus, uitvoerig beschreven en afgebeeld (*). In sommige oorden der voormelde vlakten namen wij vaste rotsen van syeniet en dioriet waar, terwijl elders blokken van een okergeel en zandig conglomeraat uit den grond staken. Die landstreek is voor het overige zeer schraal bewoond; en het kan, over het geheel, naar al hetgeen wij ten opzigte der volksmenigte hebben aangeteekend, weinig verwondering baren, dat de geheele bevolking der Tânah-lawut slechts op 3500—4000 zielen wordt geschat.

Van Poeloe-lampej keerden wij te water, de Soengi Moloeko afvarende en langs de groote Banjer-rivier opwaarts, naar Banjermasing terug, alwaar wij den 1sten december 1836 aankwamen en tot den 18den dier maand vertoefden, den dag, op welken wij, met eenen kustvaarder, de terugreis naar Java weder aannamen.

(*) Mammalia, p. 179, Tab. 30.

Wij deelen ten slotte nog een paar aanteekeningen mede, uit het dagboek en de officiële verslagen van den Overste von Henrici, aangaande het zuid-oostelijke strand van Borneo en de rivier van Pagattan, aan welker hooger gedeelte, bij Goesan, dus aan de oostzijde van het Ratoes-gebergte (*), de voornaamste diamantmijnen van het Gouvernement gelegen zijn. — Langs de zuidkust der Tanah-lawut, zegt de Heer von Henrici, vindt men heuvelen van 20—40 voeten hoogte, en er storten zich daar eene menigte rivieren in de zee. Bij de Tandjong Kandang-auwor komen lagen van eene soort van bruinkolen voor. De Kampong Pagattan ligt op een vlak strand, digt aan de zee, en omstreeks drie uren roeijens verder, op een' kleinen afstand benoorden de Tandjong Betong, heeft de Soengi Pagattan hare uitwatering. In de benedenste helft is deze rivier vrij diep; zij slingert zich in vele kronkelingen, door een vlak land, bedekt met bosschen, die hier en daar tot het aanleggen van enkele huizen en rijstvelden geopend zijn, terwijl hare breedte, welke aanvankelijk ongeveer 50 voeten bedraagt, langzamerhand tot die van 30 voeten, nabij Goesan, afneemt; in dit hooger gedeelte zijn hare oevers heuvelachtig. De diamantmijnen liggen nog verscheidene uren boven Goesan, in eene streek, welke door den Heer von Henrici niet is bezocht geworden. Er zijn daar somtijds honderd menschen aan den arbeid, vooral na den rijstoogst. Ook ten noorden van Goesan, bij de gehuchten Batoelitjin en Pangkalan, wordt naar diamanten gezocht. — In 1834 — teekent voorts de genoemde Hoofd-Officier, in een zijner rapporten aan — is in het geheel van Banjermasing uitgevoerd, voor eene waarde van tusschen de *f* 17,000 en *f* 18,000 aan diamanten, en van *f* 60,000 tot *f* 70,000 aan stofgoud.

(*) Wij merken dit uitdrukkelijk aan, ter wederlegging van hetgeen door den Heer A. von Humboldt daaromtrent in zijn werk: Asie Centrale, T. III, p. 535, wordt geopperd, alwaar men leest: »Le gisement des diamants de Bornéo a été reconnu au nord du lieu (de Tanah-lawut, niet Tanah-haut, gelijk daar staat) que nous venons de décrire, mais toujours à la pente occidentale de la chaîne des Monts Ratoos." Deze opgave is even onjuist, als die omtrent eenen grooten klomp gedegen goud, welke zich in handen van den Sultan van Sambas zoude bevinden (l. c. T. I, p. 525); vermoedelijk eene verwarring met den zoogenaamden grooten diamant (een eivormig bergkristal van 1″ 9‴, Rijnl. maat, lengte) van den Sultan van Matam op Borneo. Zie hierover, onder anderen, het onlangs verschenen werk van den Heer Temminck, Coup-d'oeil général sur les Possessions néerlandaises dans l'Inde archipélagique, II, p. 282.

GEZIGTEN

VAN

BERGEN, KRATERS, KUSTEN EN EILANDEN

VAN

JAVA, SUMATRA EN DE STRAAT SUNDA,

MEDEGEDEELD DOOR

SALOMON MÜLLER.

GEZIGTEN

VAN

BERGEN, KRATERS, KUSTEN EN EILANDEN

VAN

JAVA, SUMATRA EN DE STRAAT SUNDA.

De uitgebreidheid, welke mijne reisverhalen van Borneo, Timor, Nieuw-Guinea en andere oostelijke streken van den Indischen Archipel, van lieverlede hebben bekomen — eene uitgebreidheid, waardoor de tekst ten slotte aanmerkelijk meer plaats beslaat, dan aanvankelijk aan het geheele boekdeel was toegedacht — maakt het mij ten pligt, in deze bijdragen tot de kennis der natuurlijke gesteldheid van Java en Sumatra, waar de afdeeling Land- en Volkenkunde mede besloten wordt, meerendeels zeer kort te zijn, en de daarbij behoorende afbeeldingen en kaarten slechts van de noodige, toelichtende verklaringen te moeten doen vergezeld gaan. Alleen ten opzigte van die kraters, welke nog weinig bekend, en van die vulkanische verschijnselen, welke bijzonder gedenkwaardig zijn, heb ik gemeend eenigzins meer te mogen uitweiden; terwijl ik mij omtrent de overigen hoofdzakelijk heb bepaald tot het aanhalen van en het verwijzen naar zulke werken, als waarin min of meer uitvoerige en, natuurlijk, ook min of meer wetenschappelijk belangrijke berigten, aangaande die vuurbergen te vinden zijn.

Wanneer ik mij hier tot inkrimping gehouden acht, is het er echter verre af, dat mijn voorraad bouwstoffen zoude zijn uitgeput. In geenen deele! Mijne nog onuitgegevene geographische, statistieke en inzonderheid mijne zoölogische Aanteekeningen van Java en Sumatra, gevoegd bij de aanwezige, nagelatene handschriften van mijne, op het veld des onderzoeks, als slagtoffers gevallen vrienden en reisgenooten, zijn meer dan toereikende en, bedrieg ik mij niet, ook belangrijk genoeg, om als een vervolg op deze Verhandelingen bewerkt te worden. Mogt onze Hooge Regering tot zulk eene voortzetting kunnen besluiten, hoe gaarne zoude ik mijne zwakke krachten, doch warmen ijver willen blijven toewijden aan eene taak, door welker vervulling het edele doel, waaraan de Natuurkundige

Commissie haar ontstaan voornamelijk verschuldigd is, te weten: de vermeerdering der kennis aangaande de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen en het daardoor bevorderen der natuurkundige wetenschappen in het algemeen, nog meer volledig zou worden ten uitvoer gelegd, en hoezeer zoude ik niet wenschen mijnen geringen arbeid, vereenigd met de duur gekochte vruchten van mijne ontslapene ambtgenooten, te kunnen doen strekken tot eene blijvende gedenkzuil van onze hulde en dankbaarheid aan Nederlands geëerbiedigden Koning en, ik mag er bijvoegen, van onverwelkbaren roem voor Nederlands Regering, wier verlichte wijsheid ons niet alleen den weg heeft aangewezen, dien wij te bewandelen hadden, maar ook met gepaste mildheid de middelen verschafte, om hem met waardigheid te betreden.

DE GOENONG GEDEE.

Pl. LXII—LXIX.

Onder alle vuurbergen van Java vindt men er geen, die tot heden dikwijlder door natuurkundige reizigers werd bestegen en, op verschillende tijdstippen, naauwkeuriger onderzocht en beschreven, dan de Goenong Gedee (*). Hij heeft deze voorkeur te danken, eensdeels aan zijne geographische ligging, zoo gereed tusschen Buitenzorg en Tjandjor, anderdeels en vooral, aan zijne, in geologisch opzigt, zoo merkwaardig ontwikkelde en leerrijke gesteldheid. Zijn krater is zeer uitgestrekt en biedt ons, met de hoogten, die hem omgeven, zulk een fraai en duidelijk beeld van eenen werkzamen vulkaan, als niet ligt elders, binnen zulk een klein bestek, zal zijn waar te nemen. Wij hebben hem tweemaal bezocht: de eerste reis in 1832 en vervolgens in 1836, en beide de keeren ruim eene week aan zijn onderzoek toegewijd. De op onze plattegrond-teekening van dien krater (†) opgegevene hoogten berusten op metingen, door ons zelven, middels een' Fortin'schen barometer, in het werk gesteld, zijnde daarbij de gemiddelde dagelijksche hoogte der kwikkolom in den barometer tot grondslag genomen, en zulks volgens de waarnemingen, met hetzelfde instrument, in dezelfde maanden en op dezelfde uren van den dag, aan het zeestrand, ter noord-, west- en zuidkusten van Java, Sumatra en Borneo, voor en na dien tijd, door ons gedaan. Volgens die vergelijkende waarnemingen van twee stations, berekend naar de formules van Laplace (§), verheft zich de Poentjak Goenoeng Gĕdê (⁎) 2965 meters (= 9126,27 Par. voeten) boven de oppervlakte der zee, welke meting tevens naauwkeurig overeenstemt met die door Dr. Horner, door middel van zijnen reis-barometer (een' zoogenaamden Horner'schen) verrigt en naar de Tables hypsométriques van zijnen Oom berekend. De Heer Blume daar-

---

(*) D. i. groote berg. De Sundanezen schrijven eigenlijk *Goenoeng Gĕdê* ꦒꦸꦤꦸꦁꦒꦼꦝꦺ. Ook in het Ngoko-Javaansch luidt het eerste woord, dat berg beteekent, *goenoeng*, doch de Maleijers zeggen en schrijven *goenong* كونغ.

(†) Op die Plaat is verzuimd, het volgnommer 67 te stellen.

(§) De Heer Beima, Conservator voor de Mineralogie bij 's Rijks-Museum van Natuurlijke Historie te Leiden, heeft zich wel de moeite gelieven te troosten, een aantal mijner barometer-waarnemingen, met de meeste naauwkeurigheid, naar de formules van Laplace, op nieuw te berekenen. Ik betuig hem daarvoor den verschuldigden dank. Met Biot's Tables barométriques, van welke ik mij in Oost-Indië, ter berekening der waargenomene barometerstanden, meestal bediend heb, verkreeg ik gewoonlijk een weinig hooger eijfer.

(⁎) *Poentjak* beteekent: top, kruin; dus *Poentjak Goenoeng Gĕdê*, top van den berg Gĕdê.

entegen geeft 3010 meters (=9264,7 Par. voeten) voor genoemd punt op, en de Heer Junghuhn schat het op 9230 Par. voeten absolute hoogte. De middelste en hoogste top van den zuidelijken, schier half-kringvormigen bergrug, welken de inlanders dikwerf, in het algemeen, Goenoeng Sedaratoe noemen, terwijl sommige dien naam in het bijzonder aan den middelsten top geven, bereikt, volgens onze meting, 2920 meters (=8987,8 Par. voeten), en volgens die van Dr. Junghuhn 9028 Par. voeten; de westelijke en noordelijke toppen, bij de inlanders onder de namen Gamoeroe en Soeniakoening bekend, zijn 100—200 voeten lager (*). Bij den eersten of westelijken dezer twee toppen had de Heer Diard, Inspecteur der Kultures op Java, een gemetseld keldertje, met eene geslotene, houten stolp overdekt, doen vervaardigen, vernuftig uitgedacht tot het bewaren der versch gelegde eijeren van zijdewormen, gedurende 3—9 maanden of zelfs langer, naarmate der wormsoorten, ten einde op die wijze, door den invloed eener bijna onveranderlijke en koele temperatuur, de anders al te snelle ontwikkeling der eijeren te vertragen en gezondere rupsen te erlangen.

Onze acht platen van het gebergte Gedee strekken gedeeltelijk elkander onderling tot verklaring en worden voorts door verschillende, alreeds openbaar gemaakte berigten, van welke wij alleen de voornaamste zullen aanhalen, genoegzaam toegelicht. Zie Reinwardt, »Over de hoogten en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger-Regentschappen," in de Verhandelingen van het Bataviasche Genootschap, IX, p. 18—24; Blume, »Over de gesteldheid van het gebergte Gedé," in dezelfde Verhandelingen, X, p. 57; Horner, »Geologische gesteldheid van den vulkaan Gedé," in dezelfde Verhandelingen, XVII, p. 1; Hasskarl, »Uitbarsting van den berg Gedeh, gedurende de maanden november en december 1840," in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1842, I, p. 241; Junghuhn, »Bijdragen tot de geschiedenis der Vulkanen in den Indischen Archipel," in hetzelfde Tijdschrift, 1843, I, 112—133; hebbende de Heer Junghuhn de, in die »Bijdragen" medegedeelde waarnemingen, buitendien nog in onderscheidene andere werken en talen aan het weetgierige publiek aangeboden, onder anderen in Lüdde's Zeitschrift für vergleichende Erdkunde, IV, p. 61—75, in zijne Topographische und naturwissenschaftliche Reisen durch Java, 1845, p. 412 en volgg., Tab. 32 fig. 2, Tab. 36 en 37 van den Atlas.

DE GOENONG PATOEHA.

Pl. LXX en LXXI.

Aan den Hoogleeraar Reinwardt komt de eer toe, de eerste geweest te zijn, die van dezen, sedert langen tijd in rustigen staat verkeerenden vulkaan en van zijn fraai zwavelmeir, eene korte, maar zaakrijke en getrouwe schildering heeft geleverd. Hij besteeg den berg in 1819. Omtrent dertig jaren vroeger was de Patoeha door den Spaanschen kruidkundigen reiziger Noronha bezocht

(*) Zie Pl. 66, waar echter, door eene schrijffout, Kamoeroe onder den westelijken bergtop staat. *Gamoeroeh* of *goemoeroeh* beteekent: bulderen, luidruchtig schreeuwen, brullen, en deze naam, aan het rommelend geluid van den krater ontleend, wordt door de bewoners ter zuidzijde van dat gebergte, aan hetzelve in het algemeen gegeven (zie Pl. 68). De namen Sedaratoe en Soenia- of Soenjakoening, zijn van mythischen oorsprong. *Seda* beteekent: dood, overleden, *ratoe*, vorst, vorstin, *soenja*, eenzaam, verlaten, en *koening*, geel.

geworden. In 1833 werd hij door de Heeren Korthals, van Oort en door Schrijver dezes beklommen; doch het natte en mistige weder liet niet toe, ons onderzoek verder uit te strekken, dan tot bij het zwavelmeir, of den *Kawa Patoeha* (*), gelijk de inlanders dien ouden en thans met koud water gevulden kraterketel noemen, welks vorm en grootte wij toen, door eene driehoeksmeting bepaalden en er eene teekening van vervaardigden. Vier jaren na ons, viel dien berg het bezoek van de Heeren Fritze en Junghuhn ten deel.

Volgens de barometer-meting van den Heer Reinwardt ligt de kruin van den Patoeha, die zich tusschen het zwavelmeir en een' tweeden, ouderen en hooger aan de noordzijde van den top gelegen krater verheft, 2257 meters (=6947 Par. voeten) boven de zee; terwijl de Heer Junghuhn de hoogte van die kruin, op de eene plaats van zijne orographische bijdragen, als 8463 Eng. voeten, en op de andere als ruim vijfhonderd voeten minder bedragende, namelijk tot 7420 Par. voeten opgeeft. Zoo ook wordt de absolute hoogte van het zwavelmeir door hem eenigzins verschillend, en wel op 7193 Engelsche en 6685 Parijsche voeten gesteld. Beide cijfers overschrijden nog eenige honderden voeten de opgave van Professor Reinwardt. Men kan voor het overige, aangaande de gesteldheid van den Goenong Patoeha, de volgende beschrijvingen raadplegen: Reinwardt, in de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, IX, p. 24 en 37; Müller en van Oort, in dezelfde Verhandelingen, XVI, p. 113—124; Junghuhn, in het Tijdschrift voor Neêrlands Indië, 1843, I, p. 202—206, en in zijne Reisen durch Java, p. 173—184, Tab. 14.

DE GOENONG PANGERANGO.

Pl. LXXII en LXXIII.

De absolute hoogte van dezen tweelingsbroeder van den Goenong Gedee, aan welken hij door een' hoogen rug, Pasir Halang, is verbonden (†), wordt door de ongelukkige reizigers Kuhl en van Hasselt, die hem, in 1821, het allereerst bestegen (§), volgens barometer-waarneming, in ronde getallen, op 9400 voeten (Parijsche of Rijnlandsche?) bepaald. Deze opgave stemt vrij juist overeen met eene trigonometrische meting van den Luitenant ter Zee Smits, naar welke de Goenong Pangerango 9393 Rijnl. voet hoog is. Zie het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1844, II, p. 436, alwaar tevens nog andere hoogte-bepalingen van dien berg opgegeven worden. De Heer Hasskarl geeft voor de plek, nabij den top, alwaar sedert het jaar 1840, een Europesche tuin van vruchtboomen is aangelegd, 9665 Eng. voeten op, terwijl men dienaangaande, in de geschriften van den Heer Junghuhn al weder verschillende berekeningen ontmoet. In zijne Reisen durch Java, p. 442 en 492, wordt namelijk

---

(*) De naam *patoeha* schijnt afgeleid te zijn van de Maleische uitdrukking *ber-toeah* of *ter-toeah*, zijnde de overtreffende trap van *toeah*, oud; dus de oudste. *Kâwa* beteekent in het Sundaneesch krater, en die naam doet denken aan het Perzische کاوک *kâwak* of کاواک *kâwâk*, eene holte, uitholing.

(†) Zie onze Pl. 69. *Hâlang* in het Maleisch, *Helang* in het Sundaneesch, is een algemeene naam voor wouwen en andere roofvogels; *pasir* beteekent in het Sundaneesch bergrug, -juk, heuvel.

(§) Zie Algemeene Konst- en Letterbode, 1822, I, p. 103.

de hoogste, zuid-oostelijke top van den Pangerango (*), op 9195 Par. voeten bepaald, doch in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1843, I, p. 103 en 106, tot 9326 Par. voeten verhoogd. Men zie voorts: Teysmann, »Kritische aanmerkingen op de Bijdragen van Dr. Junghuhn," enzv., in hetzelfde Tijdschrift, 1843, I, p. 487.

Aan de W. N. westelijke helling van den Pangerango, of eigenlijk van den langen en hoogen rug, die in westelijke rigting van den Pangerango-kegel afdaalt en meer bepaaldelijk onder den naam van Mandalawangie (†) bekend is, ontspringt de Tjidanie, welke, langs Buitenzorg heenstroomende, ter weêrszijden van haren kronkelenden loop duizenden rijstvelden besproeit. — Koffijplantaadjes, benevens *Pasangrahan's*, zijnde eene soort van pleisterplaatsen, die allen naar één model, van bamboesriet zijn gebouwd en voornamelijk den Inspecteurs of Controleurs, tijdens hunne inspectie-togten, tot nachtverblijf verstrekken, vindt men in onderscheidene oorden, langs de N. westzijde van den Goenong Mandalawangie. De Pasangrahan Tapos (§), alwaar wij, in 1827, gedurende een paar maanden vertoefden, ligt ruim 780 meters (2401 Par. voeten) boven het zeevlak, op een glooijend bergjuk, langs den westkant van hetwelk men, in een diep dal, het water van eene rivier, Tjidjerang genaamd, hoort ruischen; dat wilde dal, met de op den achtergrond zich verheffende berghelling en haar donker woud, levert een woest, maar verrukkelijk trotsch gezigt op. Onze afteekening — Pl. 73, van onderen — vermag daarvan slechts als eene flaauwe schets beschouwd te worden.

DE GOENONG TANKOEBAN-PRAHOE.

Pl. LXXIV—LXXVII.

Dr. Horsfield heeft, in het begin dezer eeuw, dezen werkenden vulkaan slechts vlugtig opgenomen en diens hoofdkrater in weinige regels geschetst. Gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren is zijne gesteldheid, door onderscheidene natuurkundige reizigers, van tijd tot tijd nader onderzocht en uitvoeriger beschreven. Men vergelijke omtrent dezen vuurberg en zijne verschillende kraters (⁎) voornamelijk: Horsfield, »On the mineralogy of Java," in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, VIII, p. 153; S. Müller en van Oort, in dezelfde Verhandelingen, XVI, p. 131—156; Valck, in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1843, I, p. 174; Junghuhn, in hetzelfde deel van

(*) Door den Heer Junghuhn nu eens Manellawangie, dan weder Magellawangie en Mangalawangie genoemd; zie zijne Reisen durch Java, p. 459, en den daartoe behoorenden Atlas, Tab. 35—37.

(†) Het woord *mandala*, dat de eigenlijke Javanen *mandolo* en *mendolo* uitspreken en waaronder deze, in het Kawi, den voet van eenen berg, een' donkeren berg, en ook een' geopenden kring of gescheurden zak verstaan, is ongetwijfeld het Sanskritsche *mandala*, een' kreits, bol, eene landstreek enzv. beteekenende, en waarmede tevens de naam *Mandara*, een' mythischen berg, door de Javanen schijnt verwisseld of verward te zijn geworden; *wangi* beteekent welriekend, geurig.

(§) Zie Pl. 73.

(⁎) *Kâwa Râtoe*, d. i. vorstelijke krater (zijnde de hoofdkrater); *Kâwa Opas*, d. i. gift-krater; *Kâwa Badak*, d. i. rhinoceros-krater; *Kâwa Siloeman*, d. i. geesten-krater (*siloeman* beteekent eigenlijk verborgen, onzigtbaar, en wordt, uit dien hoofde, overdragtelijk voor spoken of geesten gebruikt); *Kâwa Dhomas*, d. i. krater met achthonderd gaten, enzv. —

genoemd Tijdschrift, p. 195, en Reisen durch Java, p. 188, Tab. 15; Bleeker, »Bezoek van den Tankoeban-Prahoe, na de eruptie van den 27sten mei 1846," in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1846, II, p. 565.

DE TJOEROEK PENGANTEN.

Pl. LXXVIII.

Aan de westelijke helling van den Goenong Tankoeban-prahoe, niet ver beneden zijnen afgeknotten en breeden top, ontspringt de rivier Tjimahie, die aanvankelijk haren loop, west- en zuidwaarts, door een wijd en vlak dal neemt, dat tusschen gemelden vulkaan en den scherpkantigen bergrug van den Goenong Boerangrang is gelegen. Te midden van dat, met hoog en digt bosch bedekte dal, vormt die rivier een fraai meir, *Lembang Tjimahie* genaamd, in welks kalm en helder water zich de toppen van den Boerangrang spiegelen, en dat vaak door wilde runderen (Bos sondaicus), rhinocerossen en verschillende watervogels bezocht wordt (*). Na genoemd hoogdal verlaten te hebben, vormt de Kali Tjimahie, in haren verderen loop, langs den zuidkant van het Tankoeban-prahoe-gebergte, onderscheidene watervallen, van welke de *Tjoeroek Penganten* (†) wel niet de hoogste, maar toch de schilderachtigste is. Daar stroomt de rivier door een diep en naauw dal en stort zich, nagenoeg loodregt, langs eenen rotswand van trachyt, ter hoogte van omtrent honderd voeten, in twee dikke stralen van sneeuwwitte vlokken, naar beneden. De stofwolken van water, welke aan den voet van den donkeren en schier half cirkelvormig uitgehoolden rotswand, onophoudelijk opstijgen en de stroom, die met klotsend geweld neêrvalt, bieden, in dat eenzame en woeste oord, den bezoeker een belangwekkend natuurtafereel.

UITBARSTING VAN DEN GOENONG GOENTOER.

Pl. LXXIX.

De Goenong Goentoer of Goenong Agoeng (§) is, onder de Javaansche vuurbergen, een der werkzaamste en wordt, in dat opzigt, misschien alleen door den Goenong Lamongang, in het oostelijk gedeelte van het eiland gelegen, nog overtroffen. Van de negentien of twintig uitbarstingen, sedert het begin dezer eeuw, van den Goentoer bekend, zijn sommige, die door hare hevigheid bij de omwonende bevolking angst en schrik verspreid of in tuinen en velden veel schade aangerigt hebben, min of meer uitvoerig geboekstaafd. Men zie dienaangaande, omtrent de hevige uitbarstingen in 1803, 1818, 1829, 1840, 1841 en 1843: Horsfield, in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, VII, n°. 3; Reinwardt, in dezelfde Verhandelingen, IX, p. 25, en in het Indisch

(*) Zie Pl. 74 en Pl. 77. Behalve vlugten van wilde eenden (Anas superciliosa), nam ik daar ook vrij menigvuldig Podiceps philippensis en eene nieuwe soort van meerkoet waar, welke door Dr. Horsfield verkeerdelijk onder den naam van Fulica atra, in de Transactions of the Linnean Society, XIII, p. 197, is aangeduid geworden. Ik bestempelde haar met den naam van *Fulica lugubris*. Zij is aanmerkelijk kleiner, dan de F. atra, geheel leisteenzwart, met slechts speuren van wit aan de punten der slagpennen van den 2den rang; schild op het voorhoofd melkwit en tot op het midden van den schedel zich uitstrekkende; bek, van de mondhoeken, 0,034 met. lang, en aan den wortel 0,014 met. hoog.

(†) *Tjoeroek* beteekent: waterval, *penganten*, verloofde; dus beide woorden, zooveel als het bruidspaar.

(§) *Agoeng* beteekent: groot (vooral ook in figuurlijken zin), *goentoer*, donder.

Magazijn, 1845, n°. 1, p. 28; het Tijdschrift Cybele, n°. 7; Junghuhn, in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1843, I, p. 210—219, en in het Indisch Magazijn, 1844, I, p. 332, met eene plaat, die door hem, te gelijk met vertalingen zijner zoo even aangehaalde berigten, ook in Lüdde's Zeitschrift für vergleichende Erdkunde, IV, p. 118 en 417, is medegedeeld.

De door ons, den 28sten augustus 1832, waargenomene uitbarsting, heeft insgelijks aanmerkelijke verwoestingen ten gevolge gehad, die zich vooral in de indigo-plantaadjes van Tegalredjo en Tegalasari, en in sommige koffij-aanplantingen van het distrikt Leles hebben doen gevoelen. In sommige oorden — deelde ons weinige dagen na die gebeurtenis, de Adsistent-Resident Nagel mede — zag men den bodem wel drie duimen hoog met zwart zand en lava-brokken bedekt, en hadden deze uitgeworpene stoffen schier alle bladeren der kultuur-gewassen gezengd of vernietigd. Te Djamboedipa, aan de zuidzijde van het Tankoehan-prahoe-gebergte, alwaar wij ons destijds bevonden, dus op den regtlijnigen afstand van ongeveer zeven geographische mijlen van den Goenong Goentoer, vertoonde zich dat trotsche natuurverschijnsel op de volgende wijze. Vóór 8 ure des ochtends, toen de uitbarsting begon, was de lucht zeer helder en klaar; geen wolkje was aan het uitspansel zigtbaar, schier geene beweging in den dampkring te bespeuren. Tegen 8 ure zagen wij eensklaps in het zuid-oosten, eene dikke, zwart-graauwe rookzuil opstijgen, die zich met groote snelheid, schijnbaar loodregt, tot eene verbazende hoogte verhief. In den beginne teekende zij zich aan den zuiveren, licht blaauwen hemel scherp af; doch langzamerhand verbreedde en verdeelde zich hare bovenhelft in onderscheidene lange, waterpasse strepen, in eene westelijke rigting. Onze teekening poogt dat gezigt terug te geven. Deze donkere rook- of aschstrepen spreidden zich nu meer uiteen en vormden een' blaauw-graauwen nevel, die weldra alle oostelijke bergen omhulde en zich westwaarts tot in het zenith uitstrekte. Zulks had ongeveer te 10 ure plaats, alswanneer de honderddeelige thermometer 21° teekende en een zachte oostelijke wind begon op te steken. Toen hoorden wij een tweemaal herhaald diep, donderend gerol, dat met zware slagen afwisselde. De dikte en de nevel des dampkrings namen gedurig toe, en tegen 10½ ure dreef eene groote, zwart-graauwe rookstreep, in westelijke rigting, hoog boven onze hoofden. Nu begon het vulkanische asch te regenen, welk verschijnsel omtrent één uur lang aanhield, gedurende welken tijd het schemerend en akelig somber om ons heen was en de thermometer niet meer dan 19° teekende. Zoodra echter, omstreeks den middag, de aschregen verminderde en er in de verte weder eenige zonnestralen doorbraken, rees het kwik in den thermometer tot 20°; terwijl dat werktuig, te ½1 ure 21°2, te ½2 ure 23°4, en te 3 ure, bij eene geheel opgehelderde lucht, 25 centigraden aanwees. De grond was, ten gevolge van den gevallen aschregen, bij Djamboedipa en in het geheele wijde hoogdal van Bandong, overal met eene dunne laag van een fijn korrelig zand overdekt, dat eene bruinachtig graauwe kleur had, en waarin men vele witte stippen, waarschijnlijk feldspath, opmerkte (*). Des anderen daags had de gansche natuur hare vorige rust hernomen en stegen uit den krater van den Goentoer weder de gewone, witachtige water- en zwaveldampen, zonder eenig geruisch, in kleine rookwolken op.

(*) Zie de chemische analysen der vulkanische asch, door den Goenong Goentoer, in 1803 en 1843, uitgebraakt, in de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, VII, n°. 3, door Dr. Horsfield, en in het Indisch Magazijn, 1844, I, p. 347, door P. J. Maier.

DE GROT SANG-IJANG TIKORO.

Pl. LXXIX.

Tot de merkwaardige natuurtafereelen, welke de Tjitaroem — na de rivier van Solo, eene der aanzienlijksten van Java — in haren boven- en middenloop, door de even vruchtbare als bekoorlijke Preanger-Regentschappen, aanbiedt, behoort de nog weinig bekende grot *Sang-ïjang tikoro* (*). Dit groote hol, door hetwelk een gedeelte van den vloed der Tjitaroem, ongeveer duizend schreden ver, onder den grond heênstroomt en alsdan weder te voorschijn treedt, ligt, omtrent eene geographische mijl ten zuiden van Radjamandala, een gehucht bij den grooten postweg, waar deze over de Tjitaroem leidt. Bij de houten brug aldaar, is het bed dezer rivier slechts 220 meters boven de zee gelegen, waaruit volgt, dat zij tot daar, op den lijnregten afstand van zeven geographische mijlen van haren oorsprong, die volgens Professor Reinwardt, 1415 meters boven het zeevlak, nabij de bergen Soemboeng en Wajang, in de zuider keten wordt gevonden, 1195 meters helling of val heeft. — De distrikten Radjamandala en Tjihêja, tusschen welke de Tjitaroem de grensscheiding vormt, worden ten zuiden door eene keten van kleine bergen en heuvelen bezoomd, die zich, in eenen halven cirkel, noord-oostwaarts tot nabij den Goenong Boerangrang uitstrekt en uit eene jonge kalksteen-formatie bestaat. Door dezen schakel van kalkbergen breekt de Tjitaroem heên, even als de Rijn, bij Schaffhausen en Lauffenburg, midden door de keten van den Jura heêndringt. Aan den regter kant der Tjitaroem verheft zich op die plaats de kleine berg Tanggoeloeng, en niet ver van haren linker oever is de vogelberg Goenong Goeha gelegen, zoo genaamd naar zijne, door salanganen (Cypselus fuciphagus en esculentus) bewoonde holen. Tusschen deze klippige hoogten zijn de oevers der rivier meestal steil, en ziet men langs dezelve dikwerf naakte wanden, met spleten en gaten doorgroefd, van witte of grijze kalksteen-rotsen. De ingang der grot *Sang-ïjang tikoro* ligt aan de regter zijde van het rivierbed en zal, naar gis, 100 voeten breedte en 35—40 voeten hoogte hebben. Naar binnen toe wordt het hol, dat een boogvormig gewelf vertoont, allengs naauwer, zoodat het schuimende water op sommige plaatsen bijna het verwulf raakt. Niet ver binnen den ingang, ziet men, aan beide kanten, uitspringende, scherphoekige rotsmassa's, als tooneelschermen achter elkander, tegen welke de snel stroomende wateren met geweld aanklotsen en een indrukmakend, dof geraas doen hooren. Langs het gewelf neemt men veelvormige stalaktieten waar, tusschen welke eene menigte vledermuizen (voornamelijk van het geslacht Rhinolophus) gedurende den dag eene veilige schuilplaats vindt. Ook zal het water, binnen het hol, rijk voorzien zijn van visschen, die hoofdzakelijk op de drekstoffen der vledermuizen azen. Ongeveer het derde gedeelte van den vloed der Tjitaroem stroomt door dien natuurlijken tunnel, terwijl het overige, grootere gedeelte, ten westen over het vrije bed, dat met rotsstukken van kalksteen, trachyt en doleriet als bezaaid ligt, in eene noordelijke hoofdrigting bruisend voortschiet, doch zich later, nadat de onderaardsche arm, uit de opening *Sang-ïjang kendit* weder is te voorschijn getreden, met dezen tot éénen stroom vereenigt. De laatstgemelde opening, welke iets minder wijd is dan de ingang *Sang-ïjang tikoro* en waar het water met sterke kracht uitstroomt, bevindt zich in eenen hoogen, eenigzins overhangenden kalksteenwand. Beneden dit punt zal

---

(*) D. i. keel van Sang ïjang (naam eener godheid, zie de noot p. 404). Deze naam wordt eigenlijk alleen aan den zuidelijken, door ons afgeteekenden, ingang der grot gegeven, terwijl hare noordelijke opening onder den naam van *Sang-ïjang kendit* is bekend; *kendit* beteekent: bontkleurige buik.

de bedding der Tjitaroem 225 voeten breed wezen. Hare rotsige oevers zijn hoog en steil, op vele plaatsen door het water ondermijnd, hier en daar met lange, glinsterende stalaktieten versierd, naast welke donker groene varen en slingerplanten door de rotsspleten heĕngroeijen en door de hooger staande, breedgetakte Fici en witstammige Myrtaceae overschaduwd worden.

HEETE MODDERWELLEN, AAN DE NOORD-WESTZIJDE VAN DEN GOENONG PAPANDAJANG.

Pl. LXXX.

Toen ik in de maand april 1833, met den Heer van Oort, van de koffijplantaadjes Malabar-Tjipedjeh, aan de oostzijde van den Goenong Malabar, naar Garoet reisde, en in den Pasangrahan te Kolelega, aan de zuid-oostelijke helling van den langen, zich hoofdzakelijk Z. en N. strekkenden, bergrug (*), welke de grensscheiding vormt tusschen de distrikten Tjipedjeh en Timbanganten, nachtverblijf hield, verhaalden mij de inlanders, dat op den afstand van omtrent anderhalf uur gaans, ten W. Z. W. van daar, midden in het bosch van dat gebergte, kokende zwavelpoelen werden gevonden. Ik besloot die vulkanische werkplaats te gaan bezigtigen, en werd derwaarts vergezeld door den Heer van Oort, die zich de gelegenheid ten nutte maakte, er de medegedeelde afteekening van te vervaardigen.

Deze heete modderwellen zijn in een oneffen, ketelvormig dal gelegen, ruim 3000 voet boven het zeevlak; zij vormen den oorsprong van twee kleine rivieren, Tjipapandajang en Tjibodas genaamd, die hare, met zwavelzuur bezwangerde wateren in de rivier Tjimanoek ontlasten, welke, zoo als bekend is, bij Indramajoe, door onderscheidene monden in de Sunda-zee uitstroomt. Aan het boveneinde van dat dal, hetwelk ten noorden, ten zuiden en ten westen, en in deze laatste rigting het hoogst, door steile, digt met woudboomen, wilde pisanggewassen en varens begroeide berghellingen is omsloten, werd de geheele grond, over eene uitgestrektheid van ongeveer 800 schreden van het W. naar het O., en van 500 of 600 schreden in diagonale rigting, allerwegen door de onderaardsche dampen en gassoorten om- en opgewoeld en ondermijnd, het gesteente (trachyt) uitgebeten of tot eene brokkige en weeke massa ontbonden; hier zijn alle boomen verschroeid of in verkoolde stronken veranderd, en terwijl heete modder en modderig water overal uit den bodem opborrelen, schieten water- en zwaveldampen met geweld te voorschijn uit gaten en scheuren (fumarollen), welker randen met gesublimeerde zwavel bekleed zijn. De werking van het vulkanische vuur vertoont zich hier zeer levendig. Tallooze andere gaten, meestal van 1 tot 8 of 12 voeten wijdte en diepte, enkele zelfs met 30 of 60 voeten middellijn, liggen gedeeltelijk in reeksen naast elkander of vereenigen zich in groepen, op den oneffenen, nu eens rijzenden, dan weder dalenden, kleiaardigen bodem, welks oppervlakte wel eene verharde korst bezit, doch die vermoedelijk naar onderen weldra in een week en kokend heet slijk overgaat. Die gaten zijn gewoonlijk trechtervormig, en het modderige water, waarmede vele schier tot aan hunnen rand gevuld zijn, heeft in sommige eene graauwe, in andere eene vuil geel- of roodachtige kleur. Onze

(*) Wordt, volgens zijne onderscheidene toppen, met verschillende namen bestempeld, van welke die van Goenong Gocha en Goenong Kiamis het meest worden gehoord.

thermometer teekende in onderscheidene poelen een warmte-verschil van ziedend heet tot op slechts 80 en 75 centigraden. Het zal geene vermelding behoeven, dat het bewandelen van zulk eenen, vaak onder den voet sidderenden, vulkanischen grond, welks geweldig koken, bruisen en dampen een verdoovend geraas te weeg bragten, met de meest mogelijke omzigtigheid moest plaats hebben, wilde men niet in den gloeijenden modderpoel wegzinken, die dikwerf slechts door eene dunne aardkorst bedekt was (*). Mandarasa-struiken (Rhododendrum), benevens weinige soorten van varens en mossen, waren schier de eenige gewassen, welke tot digt bij die hevigst opborrelende poelen groeiden. Den Goenong Goentoer peilden wij van daar N. 56° O. Veelligt is deze solfatara eenerlei met den Kawa Manoek van D[r]. Junghuhn (†). De ons vergezellende inlanders van Kolelega noemden haar eenvoudig naar de bergstroomen, welke aldaar hunnen oorsprong nemen, te weten: Kawa Tjibodas en Kawa Tjipapandajang, die beide slechts door een' lagen en kalen tusschenrug van elkander zijn afgescheiden. Zij gewaagden voorts van nog een' diergelijken, door kokende modderpoelen gekenmerkten Kawa, bij hen Tjikraha geheeten, en die een eindweegs noordelijker, nabij den bergtop Kiamis gelegen was. Deze Kawa Tjikraha werd, in 1819, door Professor Reinwardt bezocht, en is, volgens de waarnemingen van dezen geleerde, later door den Heer van der Boon Mesch beschreven geworden (§). Door die vulkanische werkplaats en de door ons beschrevene en afgebeelde solfatara wordt het naauwe verband tusschen den Goenong Goentoer en den Goenong Papandajang, duidelijk aangewezen. Er worden voor het overige in dezelfde bergstreek, bepaaldelijk langs de boorden der gemelde boschrivier Tjibodas (⁎), nog in onderscheidene oorden heete bronnen (*tjipanas*) aangetroffen, die door haren walgelijken smaak en reuk, hare bezwangering met zwavelzuren en zwavel-waterstofgas genoegzaam verraden.

VERWOESTING, DOOR DEN VULKAAN GALOENGGOENG AANGERIGT.

Pl. LXXXI.

Van alle vulkanische uitbarstingen, welke sedert het laatst der vorige eeuw op het eiland Java hebben plaats gehad, heeft er geene zulke droevige en noodlottige gevolgen na zich gesleept, als die van den Goenong Galoenggoeng, nu vijf-en-twintig jaren geleden. Volgens de officiële berigten toch, verloren bij deze schrikkelijke gebeurtenis niet minder dan 4011 menschen het leven, werden 114 kampong's door de uitgeworpen massa's verwoest, 105 paarden, 140 runderen, 713 buffels en eene tallooze menigte pluimgedierte gedood, en eene ontzaggelijke hoeveelheid vruchtboomen, rijstvelden

(*) Een der ons begeleidende inlanders had het ongeluk, met het regterbeen door den grond en tot aan de knie in den heeten modder te zakken, ten gevolge waarvan de huid dadelijk vol blaren geraakte en op vele plaatsen losliet, zoodat de arme lijder naar huis gedragen moest worden. Het is bekend, dat de zoozeer bereisde Graaf Carlo Vidua de Conzano, op dergelijke rampzalige wijze, zijn regterbeen in een' der zwavelpoelen van Lahiudong, op Celebes (afdeeling Menado), deerlijk verbrandde en aan de gevolgen daarvan, vier maanden later, den 25sten december 1830, te Amboina overleed.

(†) Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1843, I, p. 219.

(§) De incendiis montium igni ardentium insulae Javae. Disputatio inauguralis, 1826, p. 41, met eene plattegrond-teekening.

(⁎) D. i. wit water, welke kleur het aan de daarin opgeloste zwavelzure kleiaarde verschuldigd is.

en uitgestrekte koffijplantaadjes vernield. Die ramp dus was nog veel ontzettender, dan het onheil, vijftig jaren vroeger, door den Goenong Papandajang te weeg gebragt, welks uitbarsting, in den nacht tusschen den 11[den] en 12[den] augustus 1772, omtrent 40 kampong's onder het bergpuin bedolf en aan 2957 menschen den dood berokkende (*). Ook bij de hevige uitbarsting van den Goenong Lawoe, op den 1[sten] mei 1752, werden vele menschen het slagtoffer dezer vernielende natuurkracht, terwijl vele anderen haar toen met het verlies van have en goed bekoopen moesten (†). Het allervreeselijkst evenwel woedde eens de Goenong Kloet, in 1586, waarbij meer dan tienduizend menschen hun graf vonden (§).

Over de vernielende uitbarstingen van den Goenong Galoenggoeng, op den 8[sten] en den 12[den] october 1822, is in der tijd door de Bataviasche Courant, in haar nommer van den 22[sten] februarij 1823,

(*) Zie Verhandelingen, uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. 1773, Deel XIV, afdeel. Berichten, p. 82 en volgg.

(†) Hetzelfde werk, p. 92. De uitbarsting kondigde zich door slagen binnen den berg aan, als schoten uit grof en ligt geschut, welke tot op Samarang gehoord werden. Weldra zag men boven den berg een' vuurgloed en een' zwarten aschwalm, die met eene verwonderlijke snelheid opwarrelende, zich vervolgens westelijk uitbreidde, het zonnelicht verduisterde en, te vier ure na den middag, zulk eene duisternis te weeg bragt, dat men genoodzaakt was, binnen 's huis kaarsen en op de stadswallen pikkransen te ontsteken. De grond werd vele voeten hoog met naar zwavel riekende stoffen, asch en steenen bedekt, en de aschregen was tot op Batavia — een' regtlijnigen afstand van 64 geogr. mijlen van den Goenong Lawoe — merkbaar.

(§) Item, p. 91, alwaar men leest: »In het jaar 1586, is de berg *Kellôt* (of *Golôt*)..... op eene zoo verschrikkelijke wijze geborsten en opgevlogen, dat er meer dan tien duizend menschen, door de uitgeworpen steenen en gesmoltene stoffen [lava] gedood, of onder de puinhopen van dien berg begraven zijn geworden. Men meent te weten" — merkt de berigtgever Mohr, ten opzigte der plaatselijke ligging van bedoelden vuurberg aan — »dat die berg veel nader bij Kediri, dan bij Pasoeroean is gelegen." Hieruit blijkt duidelijk, dat die verschrikkelijke uitbarsting uit den Goenong Kloet is ontstaan, en niet uit den Goenong Ringgit, zoo als door D[r]. Junghuhn en D[r]. Horsfield, volgens het onbepaalde berigt van Valentyn, verkeerdelijk wordt opgegeven. In het reisverhaal van Cornelis Houtman en zijne togtgenooten, wordt die verwoestende catastrophe aan eenen berg toegeschreven, die »boven of achter Panaroekan is gelegen." Zie Oost- en West-Indische Voyagien, 1648, Eerste schip-vaert der Hollanders, p. 57. Mohr (een gewezen Predikant en verdienstelijk Sterrekundige, die in 1775 te Batavia overleed) zegt verder uitdrukkelijk, dat de door hem medegedeelde bijzonderheden, nopens de vuurspuwende bergen *Kellôt* en *Lawoe*, getrokken zijn uit officiële rapporten aan de Hooge Regering te Batavia. — Uit de oude Javaansche geschiedenis deelt Raffles mede: »The first eruption of the mountain *Klut*, of which tradition makes mention, is recorded to have taken place as this time [toen Koeda Lalean regeerde, omtrent het Jav. jaar 927 = 1005 na Chr.], when the discharges from it are represented »»to have been like thunder, and the ashes to have involved the country in impenetrable darkness."" History of Java, II, p. 95. De laatste hevige uitbarsting van den Goenong Kloet had, volgens den Heer Herwerden, in 1827 plaats, waarbij almede verscheidene menschen, maar nog een grooter aantal vee, door den stroom van heeten modder en andere vulkanische stoffen werden voortgesleept, en vele rijstvelden, benevens verscheidene dorpen vernield zijn geworden. Verhandelingen van het Bat. Genootschap, XX. — De inlandsche kronijken maken voorts gewag van eene sterke uitbarsting, omtrent den jare 1570 onzer tijdrekening, van den Goenong Merbaboe of Rebbahboe (*a*), zoo als deze, sedert lang sluimerende vuurberg dikwerf in de Javaansche schriften wordt genoemd Raffles verhaalt die gebeurtenis aldus: »During the night there was a heavy thunder storm, and on the following morning the mountain *Merbabu* burst with a dreadful explosion, throwing out ashes and large stones; the rivers overflowed their banks and inundated the low country, occasioning great confusion and destruction in the Pajang camp, and inducing the commander to retreat with his army forthwith to Pajang." L. c. p. 145.

(*a*) Vermoedelijk afgeleid van de woorden *rebbah*, instorten, nederstorten, en *boe*, aarde, grond.

een uitvoerig verslag, door den Resident der Preanger-Regentschappen aan den Gouverneur-Generaal gerigt, medegedeeld geworden, dat men ook in het Indisch Magazijn vindt afgedrukt (*), en waaruit wij hier, tot toelichting der door ons gegevene kaart van de verwoeste landstreek (†), het zakelijkste gedeelte zullen herhalen.

Aan den zacht dalenden zuid-oostelijken voet van het gebergte Galoenggoeng (§), tusschen de groote rivieren Tjiwoelan en Tjitandoi, die beide naar de zuidkust van het eiland stroomen, vond men eene der vruchtbaarste en sterkst bevolkte landstreken van de Preanger-Regentschappen. Dat gebergte, hetwelk tot aan zijne toppen met een digt bosch bedekt was, had, volgens de eenstemmige getuigenis der inboorlingen, nooit eenig spoor van vulkanisch vuur vertoond. Wel hadden zij nu en dan eenig onderaardsch geluid gehoord, doch, van jongs af daaraan gewoon, er niet bijzonder acht op geslagen. Drie maanden echter vóór de rampvolle gebeurtenis, had een vreemd verschijnsel de oplettendheid van sommigen gaande gemaakt. Het water namelijk van eene kleine rivier, Tjikoenir (⁎) genaamd, welke door een wijd en diep dal, aan de zuid-oostelijke helling van den Galoenggoeng afstroomde en ten naastebij op een derde der relative hoogte van den berg eenen waterval, Bamboelan, vormde, welke aan den voet van een' rotswand, in eene kom nederplofte, was, in de maand julij 1822, eensklaps troebel geworden, had een wit bezinksel afgezet, een' bitteren smaak en een' zwavelachtigen reuk erlangd, terwijl, bij nader onderzoek, tevens bleek, dat het water in de kom, bij den Tjoeroek Bamboelan, eenen ongewonen graad van warmte verkregen had; al deze verschijnselen waren echter weldra weder verdwenen, uitgezonderd de zwavelachtige reuk, welke het water bijbleef.

Zonder dat zich iemand over deze geheime werking der natuur verder bekommerde, verscheen de 8ste october van genoemd jaar. De dampkring was helder, als gewoonlijk, en geen onrustbarend voorteeken scheen het naderend onheil aan te kondigen, toen plotseling, tusschen een en twee ure des

---

(*) Jaargang 1845, nº. 3, p. 59.

(†) Deze kaart werd vervaardigd, weinige maanden na de ramp, op last van den toenmaligen Resident der Preanger-Regentschappen, den Heer R. van der Capellen, en behoort eigenlijk tot zijn bedoeld officiëel berigt, waaraan wij onze mededeelingen hoofdzakelijk ontleenen. De originele kaart, naar eenen aanmerkelijk grooteren maatstaf zamengesteld, wordt in het Archief van het Ministerie van Koloniën bewaard; zij werd mij, door welwillende beschikking van Zijne Excellentie den Heer Minister Baud, ter openbaarmaking toevertrouwd. De veranderingen, die ik gemeend heb in haar te moeten maken, zijn onbeduidend.

(§) D. i. groote dijk of groote wrong, al naarmate men de twee eerste lettergrepen van dien eigennaam afleidt van het Maleische *galoêng*, een opgehoogde weg, dijk (voornamelijk tusschen twee waterplassen), of wel van het Javaansche en Sundanesche *gĕloeng*, een wrong in het hair; *goeng* beteekent, in het Javaansch, groot, aanzienlijk. De Goenong Galoenggoeng, zijnde een oostelijke zijtak van de bergketen, welke den hoogen kegelberg Tjikoerai met den Goenong Talaga-bodas verbindt, maakt met die keten, waarvan het noord-oostelijk, zich aan den Galoenggoeng aansluitend gedeelte onder den naam van Taikoekoes bekend is, de waterscheiding uit tusschen de zuid- en noordkusten van Java, en vormt aldus een' grooten, natuurlijken dijk of dam, tusschen de naar weêrskanten zeewaarts stroomende rivieren.

(⁎) Gele rivier, of eigenlijk welker water de kleur heeft van den kurkuma-wortel, in het Javaansch *koenir* genoemd. Die benaming schijnt het bewijs te leveren, dat gemeld bergwater reeds vroeger eene troebele, geelachtige kleur heeft gehad.

namiddags, een zware slag van den berg de aandacht der bewoners tot zich trok, en zij, ter hoogte van den gemelden waterval, eene ontzaggelijke rookzuil, met verbazende snelheid zagen opwarrelen, die zich spoedig door de lucht verspreidde en de geheele landstreek in eene volslagene duisternis hulde; een gedurig toenemend donderend geweld deed den aardbodem beven. Schrik, angst en ontzetting verspreidden zich alom. Kokend heete modder, deels bij hoopen, tot op eene aanmerkelijke hoogte door de lucht geslingerd, deels door het dal van de Tjikoenir in ontzettende hoeveelheid afvloeijende, vereenigde zich met siedend water en groote steenklompen tot eenen vreeselijken stroom, welke boomen ontwortelde en alles in zijne vaart wegsleurde. Door deze massa's, welke twee en drie geographische mijlen ver, tot bewesten de Tjitandoi, nedervielen, werden de rivieren in haren loop gestuit en zwollen zij tot vernielende vloeden aan, welke den rampzaligen vlugteling bij iederen tred terugdreven, tot hij er eindelijk, op eene gruwelijke wijze, in omkwam. De rivieren Tjikoenir, Tjimoeloe en Tjilosê — schrijft de Heer van der Capellen — sleepten in haren modderigen vloed de lijken van menschen en dieren voort en stortten die in de Tjiwoelan en Tjitandoi uit, door welke deze treurige overblijfselen naar de zee werden gevoerd. De bewoners van Tjidojang en Tasikmalaja zagen geheele bamboezen woningen drijvende, in welke zich nog menschen bevonden, wien het hun niet mogelijk was, hulp te bieden. — Het gebergte was ten eenemale in een dik wolkenfloers gehuld, als wilde de geweldige natuur hare vernielende woede voor het menschelijk oog verbergen. Felle bliksemstralen flikkerden door de zaâmgepakte damp- en aschwolken henen, en het geraas der rollende donderslagen (vulkanisch onweder) vereenigde zich met het gekraak en gerommel in het binnenste van den berg. Een aantal ongelukkigen, die het bereik der uitbarsting in de bosschen ontvlugt was, werd door het bliksemvuur getroffen en ontzield (*). Te drie ure, toen de vulkaan het hevigste woedde, viel er, in zijne oostelijke en zuid-oostelijke rigting, een regen van kouden modder met asch vermengd, welke de velden en plantsoenen, tot op een' afstand van meer dan 6 geographische mijlen, vernielden; nader bij den berg viel een roodachtig zand. Omstreeks 4 ure na den middag werden de donderslagen en de uitbrakingen allengs minder; te 5 ure volgde eene doodsche stilte; de lucht klaarde op en de berg werd wederom zigtbaar.

De bosschen van het dal der Tjikoenir, als ook die der naburige bergruggen en heuvelen, waren alle verdwenen en slechts half verbrande boomstammen van hen overgebleven. De zacht rijzende en zoo vruchtbare vlakte, tusschen de Tjitandoi en den vulkaan, leverde een verschrikkelijk tooneel op van verwoesting. In eene uitgestrektheid van ruim twee geogr. mijlen van den krater was geen spoor meer te ontdekken van velden of woningen: alles lag diep onder een' blaauw-graauwen en rookenden modder bedolven. Hier en daar slechts verrieden ontbladerde of van al hunne takken beroofde vruchtboomen de plaatsen, waar even te voren Kampong's gestaan hadden. Men kan hiernaar oordeelen over de dikte der opgehoogde modderlaag, met rotsblokken, boomstammen en overblijfselen van huizen vermengd, en over de duizenden van menschen en dieren, welke in dien vreeselijken stroom dood en vernieling gevonden hebben. — Het verdient opmerking, dat, terwijl de uit den krater opgeslingerde stoffen sommige ver verwijderde Kampong's bereikt en verwoest hebben, andere, meer in de nabijheid van den berg gelegene, ten eenemale onbeschadigd zijn gebleven.

(*) »Die aus der vulkanischen Dampfwolke herabfahrenden Blitze haben einst in Island (am Vulkan Katlagia, 17 Oktober 1755), nach Olaffen's Bericht, 11 Pferde und 2 Menschen getödtet." A. von Humboldt, Kosmos, I, p. 244.

Den volgenden morgen, zijnde de 9de october, viel er een onafgebroken regen. Gedurende dien dag en de twee volgende dagen verlieten de meeste bewoners van die Kampong's, welke niet ver van de grens des modderstrooms verwijderd lagen, hunne haardsteden en namen de wijk naar eenige naburige kleine heuvelen, op welker toppen zich verscheidene oude en door het volk bijzonder vereerde graven bevonden, naast welke zij hutten opsloegen, meenende aldaar, als op geheiligden bodem, eene veilige schuilplaats te zullen vinden. Op zulk een' kleinen heuvel, nabij de Kampong Madihapada, in het distrikt Singaparna, hadden zich omtrent tweehonderd menschen bijeen gevoegd; op een' anderen was hun getal nog grooter. Den 12^{den} october, tegen het vallen van den avond, vermeerderde de regen; de bovenmate gezwollen rivieren waren buiten hare oevers getreden, hadden al de bruggen der groote wegen weggespoeld en daardoor de gemeenschap onderling en met de naburige landstreken geheel gestremd en afgesneden, hetgeen den toestand dezer ongelukkige distrikten nog hagchelijker, de algemeene verslagenheid en verwarring nog grooter maakte. Des avonds te 7 ure van dien dag, begon de Galoenggoeng op nieuw hevig te werken. Sterke schokken van aardbeving deden zich gevoelen, en de vulkaan braakte, onder donderend geweld, andermaal eene schrikbarende hoeveelheid heet water en modder uit. Geheel het land was in diepe duisternis gehuld, welke slechts nu en dan door het licht van elektrieke stralen werd opgeklaard; doch het ontzettend gebruis der voortgezweepte heete vloeden, die alles dreigden te verslinden, wat bij de eerste uitbarsting, vier dagen vroeger, was gespaard gebleven, nam gedurende dien ganschen nacht geen einde.

De doorbrekende dageraad van den 13^{den}, verlichtte nieuwe tooneelen van ellende en jammer. De modderstroomen, de rotsklompen en boomen, welke langs het bergdal waren afgerold en diens bodem diep hadden uitgehoold, alles op hunnen weg medesleurende en vernielende, hadden ten laatste ook de kleine heuvels van Madihapada en anderen bereikt, de toevlugtsoorden van zoo vele rampzaligen, die daar thans allen bedolven of verpletterd werden. Eenige weinigen slechts, die men van tusschen de opeengestapelde boomstammen konde uithalen, of die op hoogere heuvels eene schuilplaats gezocht hadden, ontkwamen den dood.

»Hartbrekend," zegt de Heer van der Capellen, »was het schouwspel, hetwelk ik alom ontwaarde, toen ik den 13^{den} october te Radjapola aankwam en van daar achtereenvolgens de distrikten Indihïjang, Tasikmalaja en Singaparna bezocht. Daarbij hoorde men telkens nog een sterk geluid uit den berg opkomen, en angstig vlugtte een ieder op de naastliggende heuvels. Bij mijne komst te Tasikmalaja vond ik de inlanders dan ook alle op de naastliggende hoogten. Singaparna was, buiten het distriktshoofd, de priesters, den djaksa en eenige tot de policie behoorende inlanders, geheel verlaten: alle huizen waren ledig, alles dood. Er waren in dat distrikt niet minder dan 1528 menschen omgekomen, en 35 Kampong's vernield geworden. In het distrikt Tasikmalaja hadden 851 menschen het leven verloren, en telde men 14 verwoeste Kampong's. Van Indihïjang bedroeg het aantal slagtoffers 1084 personen, en dat der verwoeste Kampong's een 45-tal. Radjapola had het minst geleden, zijnde er in dit distrikt wel 9 Kampong's door den modder vernield, doch slechts 9 menschen omgekomen, alzoo zij den tijd nog hadden gehad, om te ontvlugten.

Aan den kant van de rivier Tjikoenir, lag de modder 60—70 voeten hoog. Na op een' der grootste heuvels geklommen te zijn, overzag ik die voorheen zoo schoone landstreek, nu geheel verwoest en met lijken van menschen, paarden en buffels bezaaid."

Bij de eerste uitbarsting, op den 8sten october, waren de stoffen voornamelijk in oostelijke en gedeeltelijk ook in zuid-oostelijke rigting uit den krater gevloeid en door de lucht geslingerd; bij de vier dagen later gevolgde uitbraking, had de modderstroom bepaaldelijk eene zuid-oostelijke hoofdrigting genomen, zoodat alstoen een gedeelte der eerste massa is overdekt geraakt. De rivieren Tjimoeloe en Tjibasnaran verkregen ten deele eenen anderen loop, en er vormden zich, aan den voet van den Galoenggoeng, nieuwe heuvelen en dalen, zoo zelfs, dat de aan het gevaar ontkomene inlanders, niet meer naauwkeurig wisten, waar hunne Kampong's gestaan hadden. Ook de vuurberg had in zijne uiterlijke gedaante eenige verandering ondergaan; zijne kruin, boven het dal der Tjikoenir, was vaneen gereten, verbrokkeld en afgestort, en er was eene diepe kloof ontstaan, door steile en hooge rotswanden van drie zijden ingesloten en alleen naar het oosten geopend. — Na die geweldige uitbrakingen is de vulkaan tot rust gekomen en verkeert zijn wijde krater in den staat eener solfatara.

DE KRATER VAN DEN GOENONG DASAR OF BROMO.

Pl. LXXXII.

De Plaat, welke wij van den merkwaardigen Goenong Bromo, in het gebergte Tengger, mededeelen, is het getrouwe afbeeldsel eener uitvoerige teekening in kleuren, onder de nagelatene kaarten van wijlen den Overste von Henriei gevonden. Of deze teekening door hem zelven is vervaardigd, kunnen wij niet bepaaldelijk opgeven. In zijn dagboek vinden wij vermeld, dat hij, in de maand october 1837, dien krater met onderscheidene Heeren heeft bezocht; doch zijne aanteekeningen zijn zoo onvolledig en zoo oppervlakkig, dat het niet wel mogelijk is, er voor de wetenschap eenig nut uit te trekken. Zoo er onder onze lezers zijn, welke omtrent de gesteldheid van dien vulkaan berigten van verschillende tijden en personen zouden wenschen in te zien, verwijzen wij die voornamelijk tot de volgende geschriften: Horsfield, in de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, VII, n°. 4, p. 6; IJ(sseldijk), »Togtje naar het Tengersche gebergte," in het Indisch Magazijn, 1845, n°. 1, p. 70 (overgenomen uit de Batav. Courant van den 24sten junij 1820); Domis, »Aanteekeningen over het gebergte Tinger," in de Verhandelingen van het Batav. Genootschap, XIII, p. 325, en De Residentie Pasoeroeang, 1836, p. 8; Herwerden, »Bijdrage tot de kennis van het Tenggersch gebergte en deszelfs bewoners," in de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, XX, eene zeer belangrijke bijdrage; Zollinger, »Het systeem der Tengger-bergen," in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1846, I, p. 143; Junghuhn, Reisen durch Java, p. 365.

Met den naam van *Goenong Tengger* wordt de geheele groote bergmassa bestempeld, in welker midden nagenoeg, 2100 meters boven de zee, de afgebeelde krater gelegen is; een krater, die evenzeer door zijne ontzaggelijke uitgestrektheid, als door zijnen buitengewonen geologischen toestand, de belangstelling in eenen hoogen graad verdient op te wekken. Het vlakke, alleen uit fijn stuifzand

bestaande en van allen plantengroei ontbloote grondgedeelte van dien ouden krater (verheffingskrater?), is bij de inlanders onder den naam van *Dasar* (vloer) bekend en wordt door de Europeanen zeer kensehetsend zandzee genoemd. Midden in deze kale zandvlakte, welke naar gissing omtrent 2 geogr. mijlen omtrek heeft, verheffen zich in ééne groep bij elkander, verseheidene eruptie-kegels, insgelijks geheel uit vulkanisehe aseh of zand zamengesteld en ten deele diepe treehtervormige kolken in hunne toppen bevattende. De in onze teekening, ter regter zijde, sehijnbaar hoogste, klokvormige en dun met struiken en enkele easuarina-boomen begroeide berg, binnen die zoogenaamde zandzee, draagt den naam van *Goenong Batok*, en de, een weinig meer links van hem gelegene, doeh veel lagere en eenen wijd gapenden kratermond vertoonende asehkegel, is de eigenlijke *Goenong Bromo*. Deze verheft zieh, volgens Junghuhn, ongeveer 250 voet boven de Dasar-vlakte, terwijl de Batok ruim tweemaal zoo hoog is. — Aangezien de namen van Dasar en Bromo, ten gevolge van oude gesehiedkundige overleveringen, bij de bevolking van Tengger zeer algemeen bekend zijn, wordt door haar dat gedeelte van het gebergte, waar zieh de krater bevindt, gewoonlijk *Goenong Dasar* of *Goenong Bromo* genoemd (*).

HYPSOGRAPHISCHE VOORSTELLING VAN JAVA EN SUMATRA.

Pl. LXXXIII.

Sedert wij onze hypsometrisehe tafel, reeds verseheidene jaren geleden, hebben zamengesteld en in het lieht gegeven, zijn soortgelijke tafelen ook door andere reizigers openbaar gemaakt, en daarenboven vele afzonderlijke berigten over de berghoogten van Java en Sumatra, volgens barometer-waarnemingen en driehoeksmetingen, ter onzer kennis gekomen, op welke wij het nuttig aehten, den belangstellenden lezer opmerkzaam te maken. Wij zullen evenwel niet alle bijdragen van dien aard hier aanhalen, maar sleehts de jongste en belangrijkste, dewijl men veelal de ouderen daar tevens vermeld vindt.

Het volledigste overzigt ten deze, is door den Baron Melvill van Carnbee geleverd, die, in onderseheidene verhandelingen, al de vroeger gedane waarnemingen met veel vlijt en kritiek bijeenverzameld en, met de zijne vermeerderd, tot een geheel vereenigd heeft. Men zie voornamelijk zijne verhandeling: »Over de hoogte der bergen in den Oost-Indisehen Arehipel," met eene plaat, in het Tijdsehrift

(*) Het woord *bromo* heeft in het Kawi de beteekenis van vuur, en *Goenong Bromo* zoude derhalve, even als *Goenong Merapi*, letterlijk vuurberg beteekenen. Sommige Sehrijvers zijn eehter van oordeel, dat de bewoners van het gebergte Tengger, welke, gelijk bekend is, de leer van den Koran niet hebben omhelsd, maar tot den huidigen dag getrouw zijn gebleven aan het oude Indiseh-Javaansehe geloof en die, behalve aan onderseheidene andere goden, vooral ook aan Brahmâ en Wisehnoe hunne gebeden opzenden, zich almede jaarlijks, in de maand *Kesodo*, met een godsdienstig oogmerk, gezamentlijk in de Dasar-vlakte vereenigen, alsdan wierook ontsteken en versehillende eetwaren, als offeranden, in de rookende kraterkolk werpen, — den naam van *Bromo* (Brahmâ), als zinnebeeld van het vuur en der seheppende kraeht, aan dien vulkaan hebben gegeven. Veelligt is de benaming Batok, van den daar naast gelegen eruptie-kegel, ontleend van het Maleisehe woord *bâtokh*, hoest, en als eene overdragtelijke uitdrukking te besehouwen voor het onderaardseh geluid, dat de vulkaan nu en dan laat hooren. Aangaande den bergnaam *Tengger*, meent W. von Humboldt (Kawi-Spraehe, I, p. 188), dat deze zoude kunnen zijn afgeleid van het Javaansehe woord *tenggar*, eene verwijderde, ver afgelegene plaats. Zoude hij niet eerder afkomstig zijn van het woord *tĕnggĕr*, een grafsteen? *Goenong Tĕnggĕr* zoude in dat geval te vertolken zijn door gebergte der grafsteenen, te weten, dat grafsteenen oplevert, of waar veel grafsteenen aangetroffen worden.

voor Neêrland's Indië, 1844, I, p. 502—548, en zijne »Carte hypsométrique de l'Archipel des Indes orientales," in den Moniteur des Indes orientales et occidentales, 1846. Voorts Junghuhn, »Höhenprofile von Java," in den Atlas zur Reise durch Java, 1845; Hasskarl, »Opgave van verschillende hoogten van Java," in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1842, I, p. 365 en volgg.; Zollinger, »Gebergte-systemen van oostelijk Java," in hetzelfde Tijdschrift, 1846, I, p. 125—190; S. Müller, »Aanteekeningen over de natuurlijke gesteldheid van een gedeelte der westkust en binnenlanden van Sumatra," in het Tijdschrift voor natuurlijke geschiedenis, door J. van der Hoeven en W. H. de Vriese, 1835, p. 315 en 355, en »Berigten over Sumatra," in het Tijdschrift De Gids, 1837, afdeeling: wetenschappelijke bijdragen, p. 1—35; Osthoff, »Fragmenten over Sumatra," in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1845, I, p. 1—26. De door laatstgenoemden Schrijver opgegevene hoogte-metingen zijn voor een groot gedeelte ontleend aan mijne waarnemingen en aan die van D^r. Horner, en evenzoo zijn ook al de hoogte-bepalingen, door den Heer de Perez, op zijne uitmuntende »Kaart van de Padangsche bovenlanden" vermeld, van mij afkomstig. Zie de groote Kaart van Nederland's Oost-Indië, door den Baron von Derfelden van Hinderstein, 1841, n°. 5.

De in onze tafel opgegevene hoogten berusten deels op schriftelijke mededeelingen van D^r. Horsfield, bepaaldelijk wat de oostelijke bergen van Java betreft, anderdeels op eigene barometer-waarnemingen en op die van Professor Reinwardt, Horner en anderen.

GEZIGTEN VAN EENIGE EILANDEN EN KUSTSTREKEN IN DE STRAAT SUNDA.

Pl. LXXXIV en LXXXV.

De boven alle beschrijving schilderachtige eilanden en Javasche kusten in de Straat Sunda, zijn reeds in honderd-en-een reisverhaal zoo uitvoerig geschetst geworden, dat wij alle verdere uitwijding desaangaande, hier gevoegelijk achterwege kunnen laten. — Ook omtrent de hoogte der voornaamste bergtoppen van die, in onze dubbele plaat afgebeelde eilanden en kuststreken, vindt men, zoowel in de reeds aangehaalde verhandeling van den Baron Melvill van Carnbee, als in eene andere, een paar jaren vroeger door hem bewerkte en in de Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het Zeewezen en de Zeevaartkunde, door J^hr. G. A. Tindal en J. Swart, 1843, IV, 1ste st., p. 16, te vinden, de noodige aanwijzingen, op trigonometrische metingen berustende, waarvan intusschen de uitkomsten eenigzins van elkander afwijken, naar gelang de omstandigheden voor de waarnemingen min of meer gunstig waren. Zoo werd de hoogte van de zoogenaamde Piek van Krakatau verschillend bepaald op 822, 835, 845 en 854 meters; de Piek van het eiland Besie, op 859 en 888 meters; het hoogste punt van het eiland Saboekoe op 426, 441 en 449 meters, en de Goenong Radjabasa op Sumatra, nabij den Z. O. hoek, op 1341 en 1405 meters.

DE GOENONG MERAPI. IN AGAM, OP SUMATRA.

Pl. LXXXVI.

Tusschen de wijde en vruchtbare hoogdalen Tanah-datar en Agam verheft zich, vrij en rondom door bebouwde en bewoonde streken van de overige bergen en bergschakels afgezonderd, de onophoudelijk

rookende *Goénong Merápi* of *Berápi*, d. i. vuurberg. — De hoogte van het fort Van der Capellen, bij de Kampong Batoe-sangkar in Tanah-datar, aan de Z. oostzijde van den Merapi, bedraagt 421 meters; die van het fort De Kock, in Agam, aan den tegenovergestelden of N. westkant van den vulkaan, 937 meters. Twee andere Nederlandsche forten: Goegoersiegandang en Tandjong-alam, liggen, in diagonale rigting, op den Z. westelijken en N. oostelijken voet van den Merapi, en wel de eerstgemelde sterkte 1088 meters, en Tandjong-alam 997 meters boven de zee. Van Tandjong-alam gezien, is deze vuurberg het smalst en vertoont hij eenen afgeronden top; van het fort De Kock gezien, beslaat zijne kruin eene lange, oneffene, rijzende en dalende lijn, boven welker westelijk einde men meestentijds een' witachtigen rook ontwaart, die somwijlen door een' dikken en zwart-graauwen rook vervangen wordt. Eene regte lijn van het fort Goegoersiegandang, dat op een' ouden lava-stroom rust, naar dat van Tandjong-alam getrokken, overtreft in hare lengte bijkans 9-maal de loodregte hoogte van den Merapi, van zijnen voet of die waterpasse lijn af gerekend, kunnende de absolute hoogte van dezen vulkaan, in ronde getallen, op 2900 meters worden gesteld. Eene denkbeeldige verlenging zijner Z. westelijke en N. oostelijke afhellingen schijnt het bewijs te leveren, dat hij oorspronkelijk omtrent 500 meters hooger is geweest. Zijn uitgestrekt kraterveld ondergaat nog voortdurend veranderingen, terwijl de groote, naburige bergen: Singalang en Sago, reeds sedert lang geheel zijn uitgedoofd. Alle drie: de Singalang, Merapi en Sago, liggen in eene lijn, van het Z. W. naar het N. O., niet ver van elkander verwijderd. De eerstgenoemde, die door eenen, ruim 1100 meters hoog gelegen, zadelvormigen rug, met den Merapi is verbonden, verheft zich, volgens de barometer-meting van Dr. Horner, 2936 meters boven de zee; doch de Sago, welks top geweldig uiteen gereten is, heeft, naar gis, niet meer dan 1900 meters absolute hoogte (*).

De kruin van den Merapi, of het uitgestrekte kraterveld, ter lengte van ruim 2500, bij eene breedte van omtrent 1200 meters, en 2730 meters boven de zee gelegen, bestond, tijdens ons bezoek, uit eene aaneenschakeling van kleine hoogten en laagten, die overal met uitgeworpene steenen en asch waren bedekt en geen spoor van vegetatie vertoonden, uitgezonderd in de noord-oostelijke diepte, langs den hoogen bergwand, die zich ongeveer 170 meters boven het kraterveld verheft, thans den hoogsten top van den Merapi vormt en een overgebleven stuk van den ringmuur des ouden kraters doet zien. Drie kraterketels, door de inlanders *Pakoendan Toeah*, *Pakoendan Tengah* en *Pakoendan Bongso* genaamd, die onderling in grootte en diepte aanmerkelijk verschilden, lagen niet ver van elkander en schier in ééne lijn, in dezelfde rigting als de lengte-as van den berg, namelijk N. O. en Z. W. Elk dezer kleine kraters was geheel of gedeeltelijk door eenen afzonderlijken rand van verschillende hoogte omgeven, tusschen welken en den kratermond, bij twee kolken, de P. Toeah en P. Bongso, eene effene ruimte van een paar honderd voeten aanwezig was. De *Pakoendan Bongso*, d. i. jongste krater,

(*) Dit is de *M. Kasumba* van Raffles, die dezen berg echter op zijn' Map of the island of Sumatra, niet alleen, verkeerdelijk, vlak onder de linie plaatst, terwijl hij op 0°16′35″ Z. breedte ligt, maar die aan den Sago ook 15000 Engl. voeten hoogte toekent. De Goenong Merapi werd door Raffles op 13195 voeten geschat en de Goenong Singalang slechts op 8000 voet! Zoo weinig naauwkeurig waren de hoogten der hoofdbergen en van vele andere voorname punten, in dat gedeelte van Sumatra nog bekend, toen ik, in 1833, door den Gouverneur-Generaal van den Bosch, naar Padang werd gezonden, met het bepaalde doel om barometer-metingen te doen.

vormde een' bijna cirkelronden trechter van omtrent 148 meters diepte en 360 meters middellijn aan den mond. Zijne wanden liepen steil af, waren in het hooger gedeelte geheel met asch bedekt en vertoonden naar onderen toe, overeindstaande rotsen met waterpasse spleten, welker randen met gesublimeerde zwavel bezet waren. Zoowel uit deze spleten, als tusschen eenige, door zwavel geel gekleurde rotsblokken op den bodem der kolk, kwamen onophoudelijk, doch zonder het minste geruisch, witachtige dampen en rookwolken te voorschijn. Er was geen water hoegenaamd op den bodem te bespeuren, ofschoon het kort te voren, verscheidene dagen achtereen, sterk geregend had. Uit dezen kraterketel zijn, volgens het zeggen der inboorlingen, sedert een aantal jaren, al de zware rook- en aschzuilen opgestegen, die onder den naam van uitbarstingen geboekstaafd, of alleen door mondelinge overleveringen bekend geworden zijn, en welker getal niet gering is, doch die in de dorpen en velden langs den voet van den berg nooit veel schade hebben aangerigt (*). Wij zelven hebben meermalen, na een hevig gebulder en rommelend geluid, eene zwarte rookkolom uit den berg zien opstuwen: paroxysmen, welke zich nog voortdurend herhalen.

Niet ver ten N. O. van den Pakoendan Bongso en eenigzins hooger op den top van een' kleinen eruptie-kegel, lag de *Pakoendan Tengah* of *Menengah*, d. i. middelste krater. Deze bestond in eene ronde kolk, die insgelijks op den bodem geheel droog, omtrent 40 meters diep en aan haren bovenrand 140 meters wijd was, en zeer steile, uit asch en zwarte steenklompen bestaande wanden had, langs welke, hier en daar, een witte, met zwavelig zuur bezwangerde rook naar buiten drong. Ten noorden van den Pakoendan Tengah is eene langwerpige en van boven platte hoogte, die zich ongeveer 25 meters boven den rand van den Pakoendan Bongso verheft, van welks buitensten gordel zij eene noord-oostelijke voortzetting is; eene soortgelijke kale en van uitgeworpene stoffen zamengestelde, doch veel smallere en zich in eene gebogene lijn, N. en Z. strekkende verhevenheid, scheidt oostwaarts de twee eerst beschrevene kolken van den *Pakoendan Toeah*, d. i. ouden krater, af. Deze kraterketel, die bijgevolg het digtst bij den hoogen bergwand is gelegen, en waarin reeds voorlang alle werking van het vulkanische vuur is uitgedoofd, bestond in een ovaal hol, dat zich nagenoeg Z. W. en N. O. uitstrekte en in deze rigting ruim 500 meters lang, en van het N. W. naar het Z. O. 320 meters, in het midden breed was; de diepte van het laagste gedeelte des rands bedroeg 114 meters. Op den bodem zag men een' plas troebel water, van den gevallen regen afkomstig; de wanden, die gedeeltelijk door donker graauwe rotsen werden gevormd, waren ontoegankelijk steil. — Ten O., N. O. en N. van den P. Toeah, liep de steenige grond flaauw af in een halfkringvormig dal, dat met struiken van Rhododendrum, Thibaudia, Vaccinium en andere gewassen was begroeid, en in hetwelk een riviertje zijnen oorsprong nam, dat zuidwaarts wegvloeide. Van den oneffenen en digt met steenblokken bezaaiden bodem van dat dal, verhief zich de hooge bergwand, langs welken men hier en daar groote, loodregte rotswanden ontwaarde. — Beoosten de voormelde, zich hoofdzakelijk N. en Z. strekkende verhevenheid, waarop in onze kaart de waargenomen hoogte boven de zee staat aangeteekend, zijn door ons geene fumarollen opgemerkt; doch langs den westkant van diezelfde verhevenheid en verder zuid-

---

(*) Eene sterke uitbarsting van den Merapi, op den 23sten julij 1822 voorgevallen, is door den Heer du Puy beschreven in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1845, III, p. 111.

westelijk binnen het kraterveld, is de grond op tallooze plekken warm, met zwavel overtogen en ziet men een' witten rook uit gaten en scheuren opstoomen.

Werpen wij ten slotte nog eenen blik op de uitgeworpen stoffen van dezen vulkaan. Zoowel aan de zuidelijke, als aan de zuid- en noord-westelijke berghelling nabij den krater, ontwaart men, tusschen de struiken en het lage geboomte, gedeelten van lava-stroomen, die uit eene zwarte of zwart-graauwe trachyt-lava bestaan, met vele witte stippen van glazig feldspath en van verschillende vastheid. Veelal is de lava, bij het afkoelen, in zeer onregelmatige stukken gebarsten, die er op de breuk dikwijls schelpachtig, glasglanzend en somtijds zelfs vast obsidiaanaardig uitzien. Van eene eenigzins meer poreuse hoedanigheid zijn de uitgeworpen blokken, waarmede het kraterveld als bezaaid ligt, en die niet zelden de grootte van onderscheidene kubiek-voeten hebben; hunne blazige ruimten bevatten dikwerf een slakachtig hulsel; doch eigenlijke slakken zijn zeldzaam en gewoonlijk bruin- of roodachtig van kleur. Merkwaardig en kenschetsend zijn de, uit wit kwarts of uit een mengsel van kwarts en feldspath bestaande brokken, welke ter grootte van eene okkernoot, van eene vuist, ja tot die van een menschenhoofd, in de lava liggen besloten of door den vulkaan afzonderlijk zijn uitgebraakt. Sommige dier brokken hebben een porseleinachtig aanzien, als zijnde van buiten verglaasd of slakachtig gebrand; de meesten echter, vooral de ingebakkenen, zijn dof van kleur en gemakkelijk te verbrijzelen. Horner meent, dat deze kwartsstukken, als door het vuur veranderde gedeelten van het benedenliggende graniet zouden zijn te beschouwen. In een dezer kwartsstukken vond hij eene aanmerkelijke hoeveelheid ijzerkies ingesprenkeld. De lava van den Merapi schijnt over het geheel, naar de verschijnselen met het staal te oordeelen, vrij veel kwartsdeelen te bevatten, en haar gehalte aan ijzeroxydule is ongetwijfeld niet minder aanzienlijk. — Naar puimsteen zoekt men op den Merapi te vergeefs; niet een enkel stukje is door ons, noch ook door Horner, die dezen vulkaan eenige jaren na ons bezocht, in zijn uitgestrekt kraterveld gevonden.

Vanwaar nu die ontzaggelijke hoeveelheid puimsteentuf, waarmede het bekken van Agam, vele honderden voeten diep, is opgevuld? Heeft veelligt de Merapi, in het begin zijner vulkanische werking, bij welke hij zijnen puntigen top afgeworpen en zijne tegenwoordige gedaante erlangd heeft, voornamelijk stroomen van water en modder, met puimsteengruis vermengd, uitgebraakt, even als de Vesuvius, tijdens de verwoesting der steden Pompeji, Herculanum en Stabiae, in het jaar 79 na Chr.? Voor deze onderstelling schijnen inderdaad vele bijzonderheden te pleiten. De plaatselijke ligging van den uitgedoofden vulkaan Singalang, met zijnen omtrent 1300 voet lageren tweelingsbroeder Tendikê, schijnt van dien aard, dat de door hem uitgebraakte modder-stroomen veeleer zuid- dan noordwaarts hunnen weg hadden moeten nemen, uithoofde van den zadelvormigen rug, die den Singalang, aan zijn noordelijk gedeelte, met den Merapi verbindt, en het bekken van Agam, ter hoogte van bijkans 200 meters, ten zuiden afsluit. Bij dit al ligt echter de Singalang het minst verwijderd, en juist in dezelfde rigting bezuiden op den achtergrond van de later te vermelden, merkwaardige ravijnen, welke de diepte der tuflaag doen kennen. Van den oostelijk liggenden Sago, die zijne lava-stroomen alleen naar de zijde van Alaban of oostwaarts uitbraakte, kunnen de tuf-ophoopingen in Agam volstrekt niet afkomstig zijn; en wat eindelijk het meir van de Tien Kota's (*Dano Sapoeloh Kota*) betreft, dat zich op den regtlijnigen afstand van omtrent twee geographische mijlen, ten westen van het fort De Kock

bevindt, 463 meters boven de zee ligt, en rondom door meer of minder hooge en steile berghellingen en rotswanden besloten is, die eene wijde, ovale kom vormen (*); — deze, met kristalhelder water gevulde kom, schijnt ons eerder een verheffingskrater te zijn, dan eene oude, eertijds gewerkt hebbende kraterkolk, of het overblijfsel van een' geheel en al ingestorten vulkaan, zoo als sommige reizigers vooronderstellen.

Het bekken van Agam beslaat ten naastebij twee geographische mijlen middellijn, is grootendeels waterpas, en wordt aan den noordkant door eene keten van lage, ruwe en veelvuldig gespleten kalkbergen bepaald. In zijn westelijk gedeelte, bij het fort De Kock, en van daar anderhalve mijl verder westwaarts, tot bij Matoeah, is het tuf-aluvium, door onderscheidene, 150—200 voet breede en diepe, en uren gaans lange ravijnen doorsneden, die eene zuid- en noordelijke hoofdrigting hebben en van kleine rivieren doorstroomd worden. Door het water echter alleen, kunnen deze zonderbare kloven niet zijn gevormd geworden. Vermoedelijk hebben zij haar ontstaan aan aardbevingen te danken, bij welke zich wijde spleten in den lossen tuf-bodem hebben geopend, en die naderhand door het water verder zijn uitgediept en verbreed. Op eenigen afstand gezien, gelijken de, meestal loodregt afgebrokkelde wanden dier kloven of ravijnen, op lichtkleurige zandsteenrotsen; doch van nabij onderzocht, vindt men, dat zij geheel en al zijn zamengesteld uit een los en fijn, grijsachtig zand van verbrijzelde vulkanische gesteenten, voornamelijk puimsteen, waarvan nog stukken tot de grootte van een menschenhoofd en van verschillende hoedanigheid, van het sponsachtige tot in het vezelige en parelmoerglanzige overgaande, in tallooze menigte in die drooge en losse massa verspreid liggen. Minder menigvuldig vindt men er stukjes van zwarte en bruine trachytische lava en slakken; nog spaarzamer stukjes van graniet en kwarts en gele schilfertjes van mica. Waterpasse lagen vertoonen de wanden niet duidelijk, hetgeen schijnt te bewijzen, dat die dikke tuf-ophooping in een betrekkelijk kort tijdsbestek is afgezet geworden. In de omstreken der oostelijke ravijnen, vooral naar den kant van den Singalang en nabij diens noorder voet, ontwaart men voor het overige ook een aantal kleine afgeronde heuvels, die uit een soortgelijk puimsteentuf bestaan.

(*) Volgens trigonometrische meting van Osthoff is het meir 37000 voet in de rigting N. t. W. en Z. t. O. lang, en 20800 voet van het O. naar het W. breed; zijne diepte bedraagt op sommige plaatsen 700 voet. Het hoogste oostelijk gedeelte van zijn' ringvormigen berggordel verheft zich, volgens onze barometer-waarneming, 680 meters boven den waterspiegel van het meir; aan deze zijde is echter zijn ringgebergte het laagst, zijnde het aan den zuid-, noord- en westkant van het meir nog eenige honderden voeten hooger, zoodat het rondom door meer dan 700 meters hooge bergwanden is ingesloten.

ALPHABETISCH REGISTER

DER

ZOOGDIEREN, VOGELEN EN REPTILIËN,

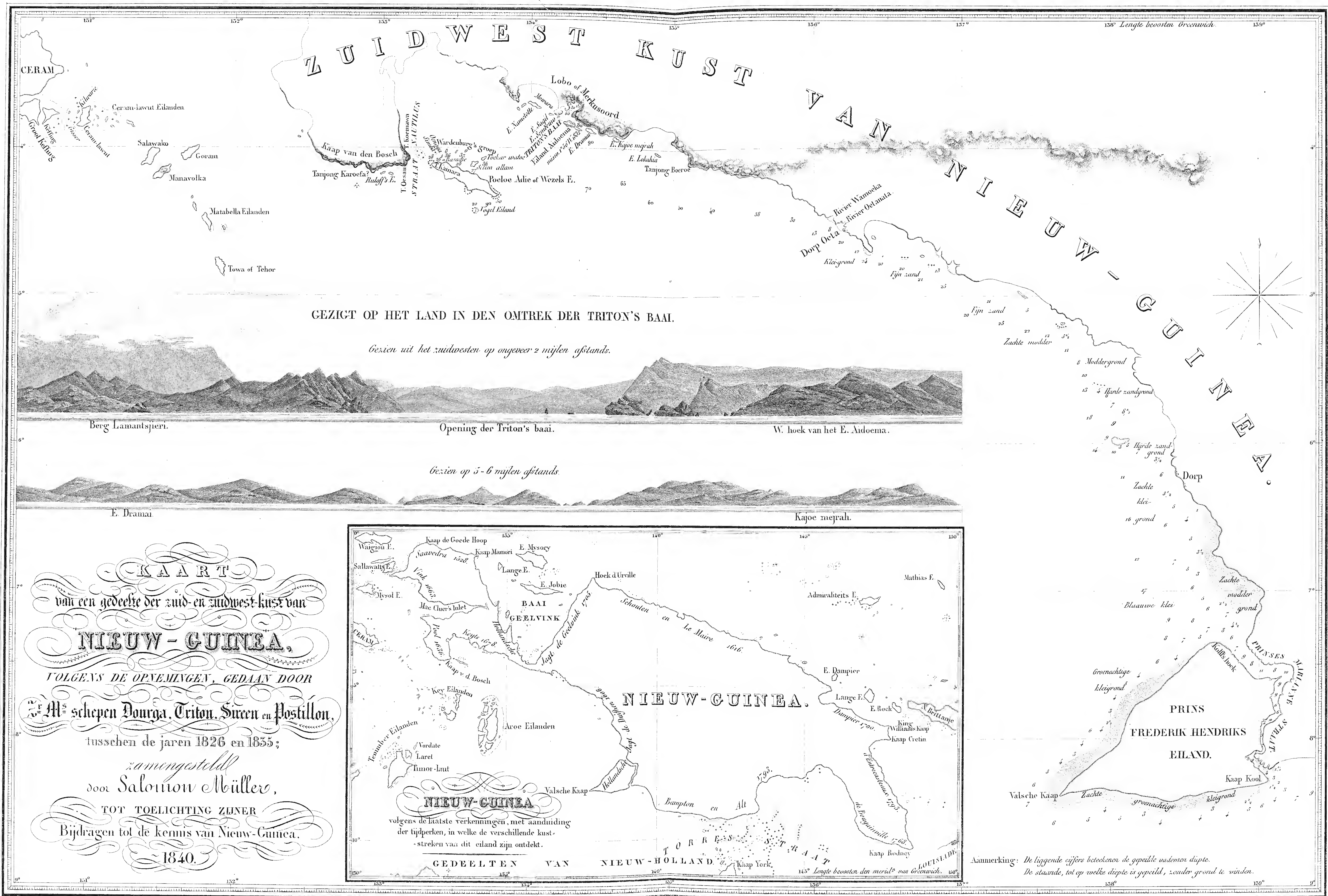
WELKE HIER VOOR HET EERST BESCHREVEN, OF WAAROMTRENT NIEUWE WAARNEMINGEN ZIJN MEDEGEDEELD.

DRUKFEILEN EN VERBETERINGEN.

Bladz. 7, reg. 1, staat: 1770, lees: 1700.
〃 22, 〃 4, 〃 ostralegus, lees: australasianus.
〃 〃 〃 〃 〃 virescens, lees: scapularis.
〃 〃 〃 5, 〃 melanopterus, lees: leucocephalus.
〃 69, noot, reg. 6, staat: 6000, lees: 5000.
〃 71, 〃 〃 10, 〃 0,05, 〃 0,06.
〃 86, reg. 9 v. ond., staat: fraenatus, lees: frenatus.
〃 90, 〃 12, staat: crassirostris, lees: ruficollis, Cuv.
〃 93, 〃 8 v. ond., staat: zuidwaarts, lees: noordwaarts.
〃 94, 〃 5, staat: zuiden, lees: noorden.
〃 96. Het tegenwoordige fort te Amboina is door de Hollanders gebouwd, en wordt daarom ook wel „Nieuw-Victoria" genoemd, zijnde de vroegere Portugesche sterkte, door Valentyn, D. II, Pl. 30 en 31, afgebeeld, door eene aardbeving, in het jaar 1755, zoo beschadigd geworden, dat men besloot, zegt Stavorinus, „liever eene nieuwe vesting uit den grond op te bouwen, dan de oude te verbeteren." Zie Stavorinus, Reize naar Samarang, Macassar, Amboina, enzv. 1797, I, p. 304.
〃 120, reg. 5, staat: 1824, lees: 1821. Zeer lezenswaardige berigten omtrent de redenen der onttrooning van den bedoelden Sultan Mahmoed Badr oed-Din van Palembang, vindt men in het werkje, getiteld: Heldhaftige bevrediging van Palembang, enzv. 1822.
Bladz. 151, noot §, staat: قيكس, lees: تيكس.
〃 165, reg. 18, staat: صردهيك, lees: مردهيك.
〃 169, 〃 12, 〃 صغكا, lees: مغكا.
〃 〃 〃 17, 〃 اصباچغ, lees: امباچغ.
〃 172, noot †, reg. 12, staat: Pl. col., lees: Pl. enl.
〃 173, noot, reg. 8, staat: 0,052, lees: 0,062.
〃 221, 〃 〃 10 v. ond., staat: ursprüngliches, lees: ursprünglichen.
〃 267, reg. 13, staat: Pl. 49, lees: Pl. 41.
〃 279, noot †, reg. 10, staat: *Wawâl*, lees: *Walwâl*.
〃 312, reg. 20 v. ond., staat: nakahatoek, lees: makahatoek.
〃 315, 〃 3 〃 〃 nai pakala, 〃 nai pehala.
Men vergelijke met onze verzameling van woorden uit de talen van Timor en eenige naburige eilanden, de, in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 1846, III, p. 80, door den Heer Heymering medegedeelde woorden-lijsten van diezelfde landstreken. Beide verzamelingen zijn geheel onafhankelijk van elkander, op de plaats zelve, vervaardigd, en de onze was reeds lang afgedrukt, toen ons het aangehaalde deel van genoemd Tijdschrift in handen kwam.
〃 332, reg. 1 v. ond., staat: Ratoe, lees: Batoe.
〃 333, 〃 5 en 19, 〃 〃 〃 〃
〃 416, noot ‡, reg. 1, staat: plant, lees: plaat.

BLANK

PAGE

A. Bagly et J. M. Huart, in lap. inc.

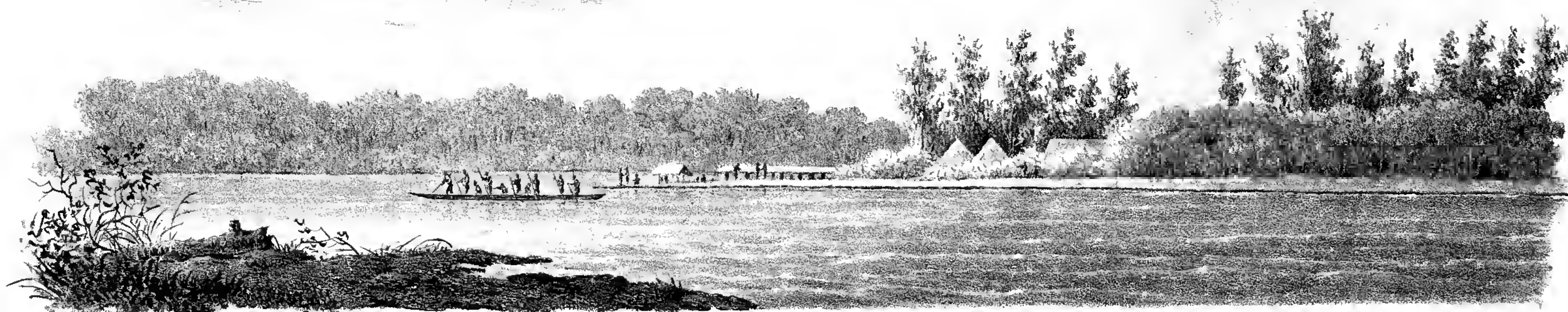
J. M. Kierdorff, impr.

BLANK

PAGE

NOORDELIJKE OPENING VAN DE STRAAT PRINSES MARIANNE.

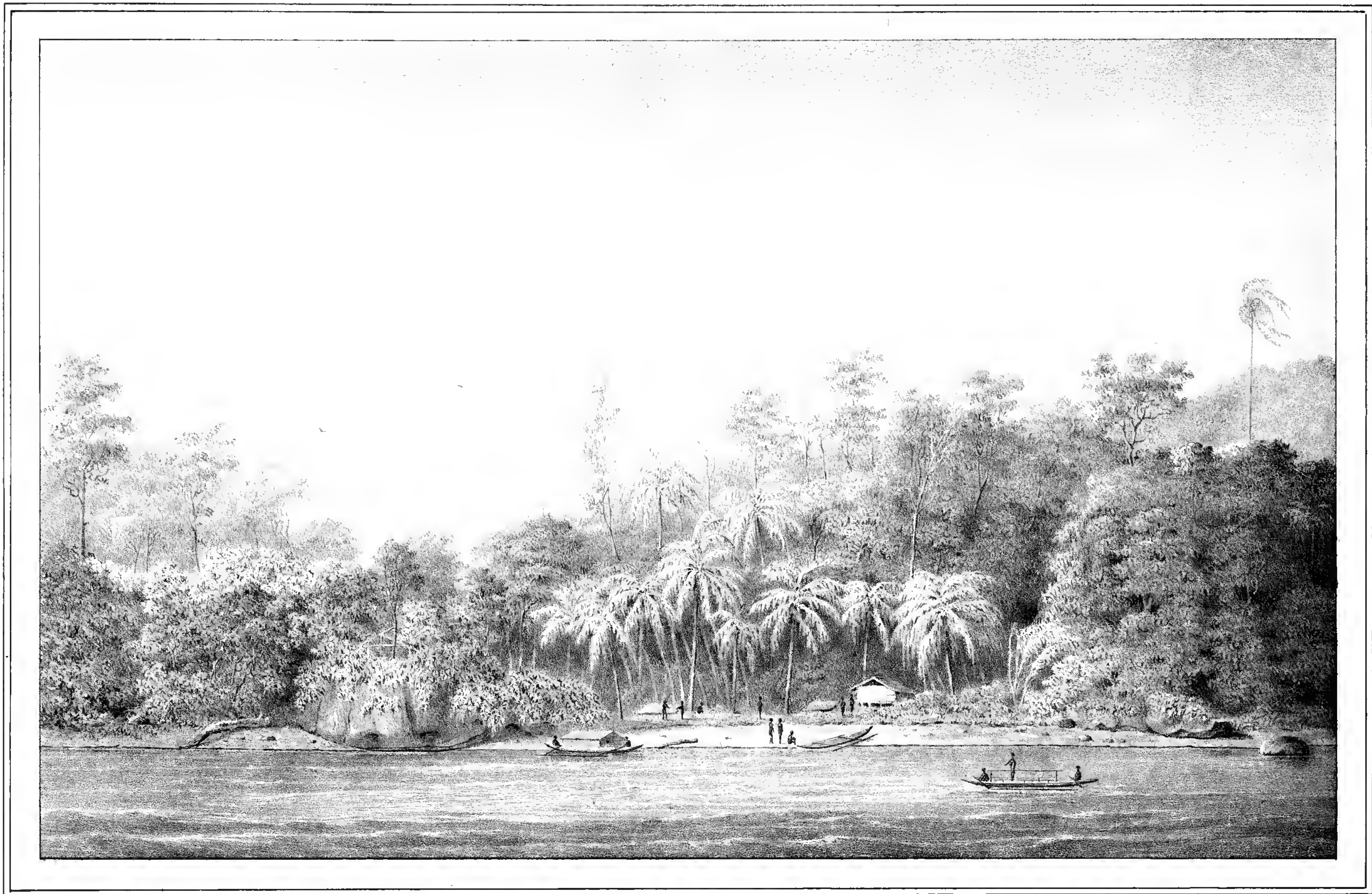
GEZIGT OP DE MONDING DER RIVIER OETANATA.

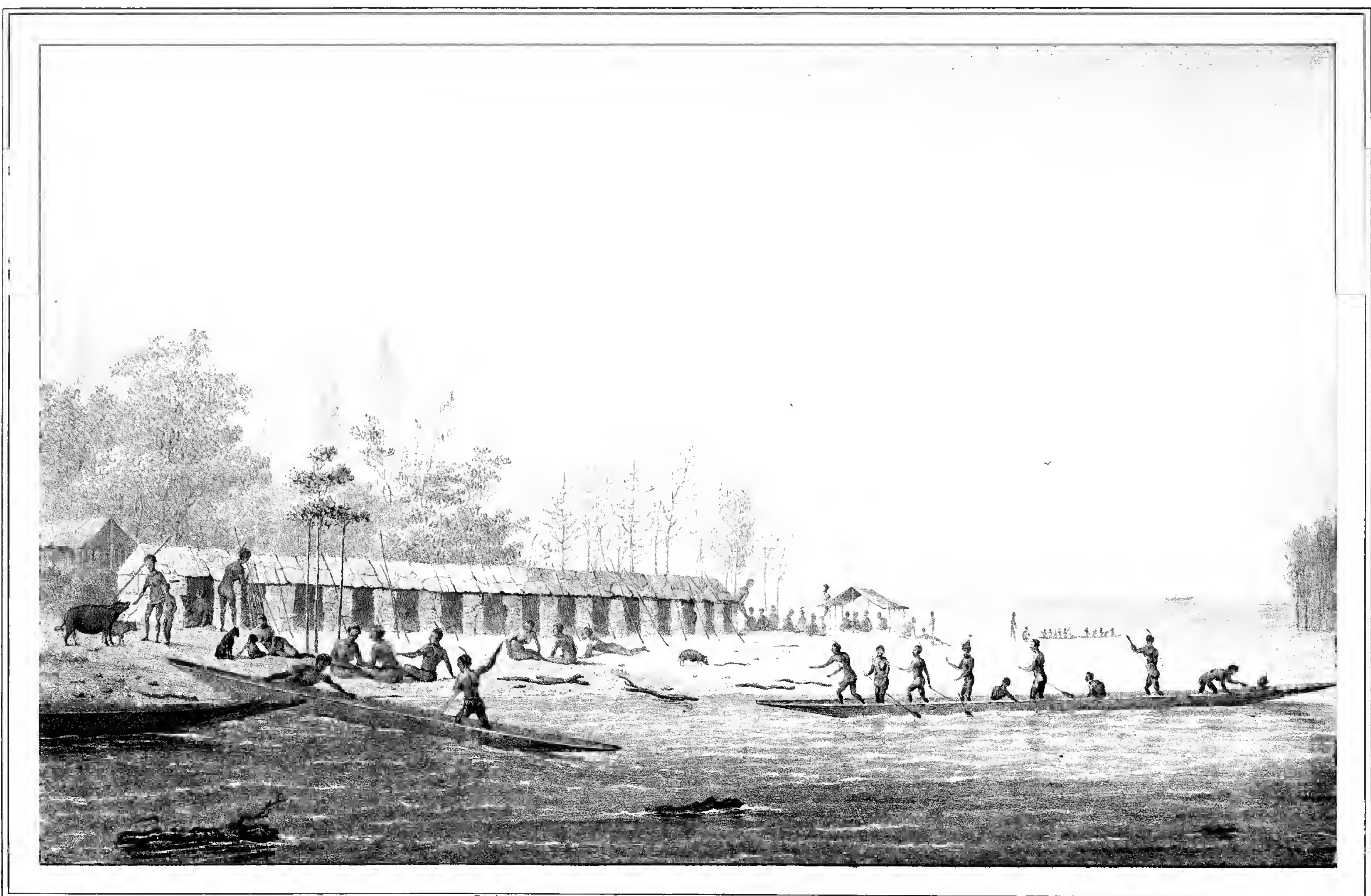
P. van Oort ad nat. delin. LANDGEZIGT IN DE STRAAT SARAWERI WOURAT. Groenewoud in lap. delin.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK
PAGE

GEZIGT OP HET EILAND AIDOEMA.

P. van Oort ad nat. pinx. J. M. Kierdorff, impr. Greenewoud in lap. delin.

DORP AAN DEN MOND DER RIVIER OETANATA.

BLANK
PAGE

P. van Oort ad nat. pinx. J. M. Kierdorff, impr. Groenewoud in lap. delin.

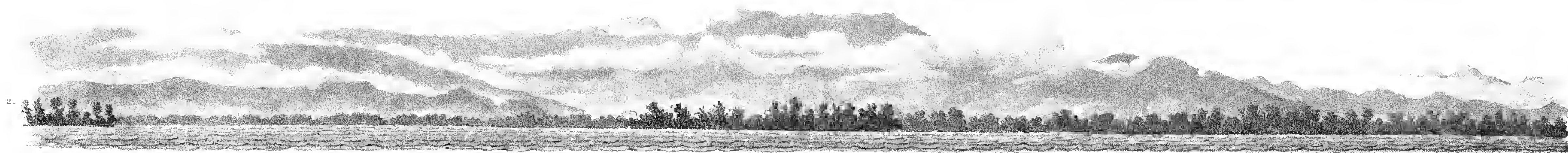
GEZIGT OP DEN BERG LAMANTSJIERI.

BLANK
PAGE

ONTMOETING MET DE INBOORLINGEN IN DE PRINSES MARIANNE STRAAT.

1. Gezien op 4° 43' 35" Z. Br. en 136° 19' 47" O. L. — 2. Gezien op 4° 33' Z. Br. en 136° 7' 27" O. L. v. Gr.

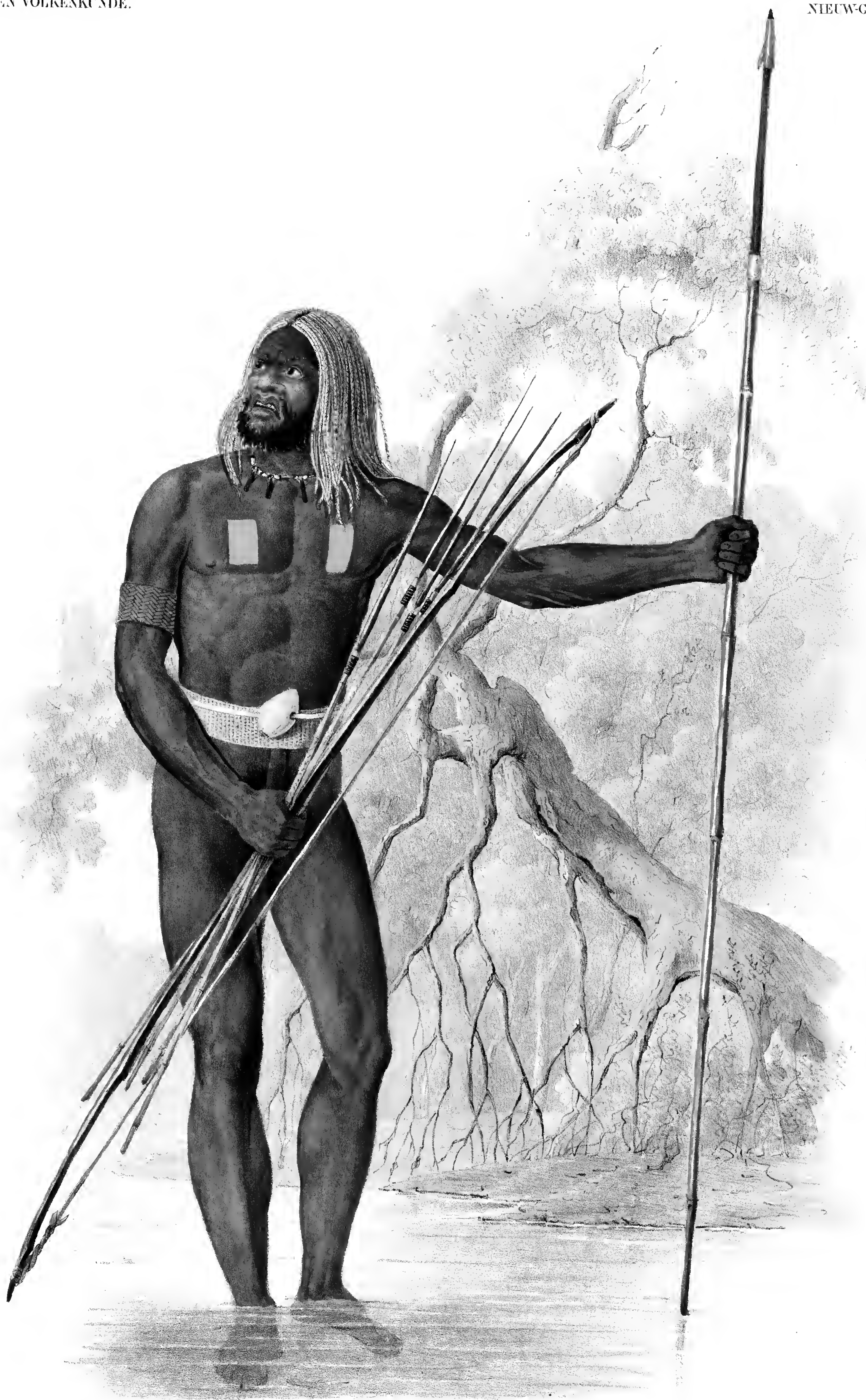
P. van Oort ad nat. delin.

BINNENLANDSCH GEBERGTE.

Groenewoud, in lap. delin.

J. M. Kierdorff, impr.

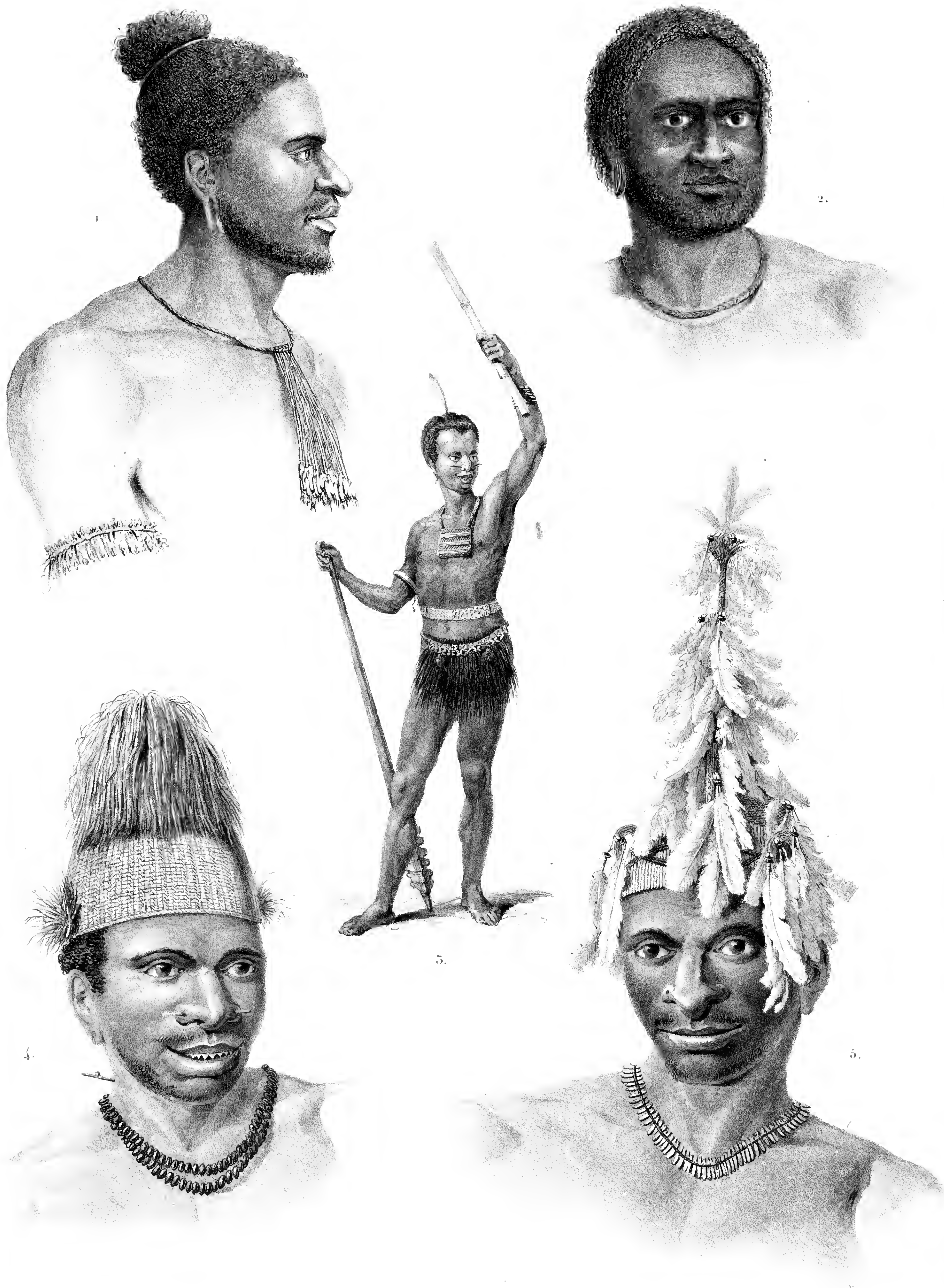
BLANK PAGE

P. van Oort ad nat. pinx. INBOORLING DER STRAAT PRINSES MARIANNE. Dr. A. v. Mulder in lap. del.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK
PAGE

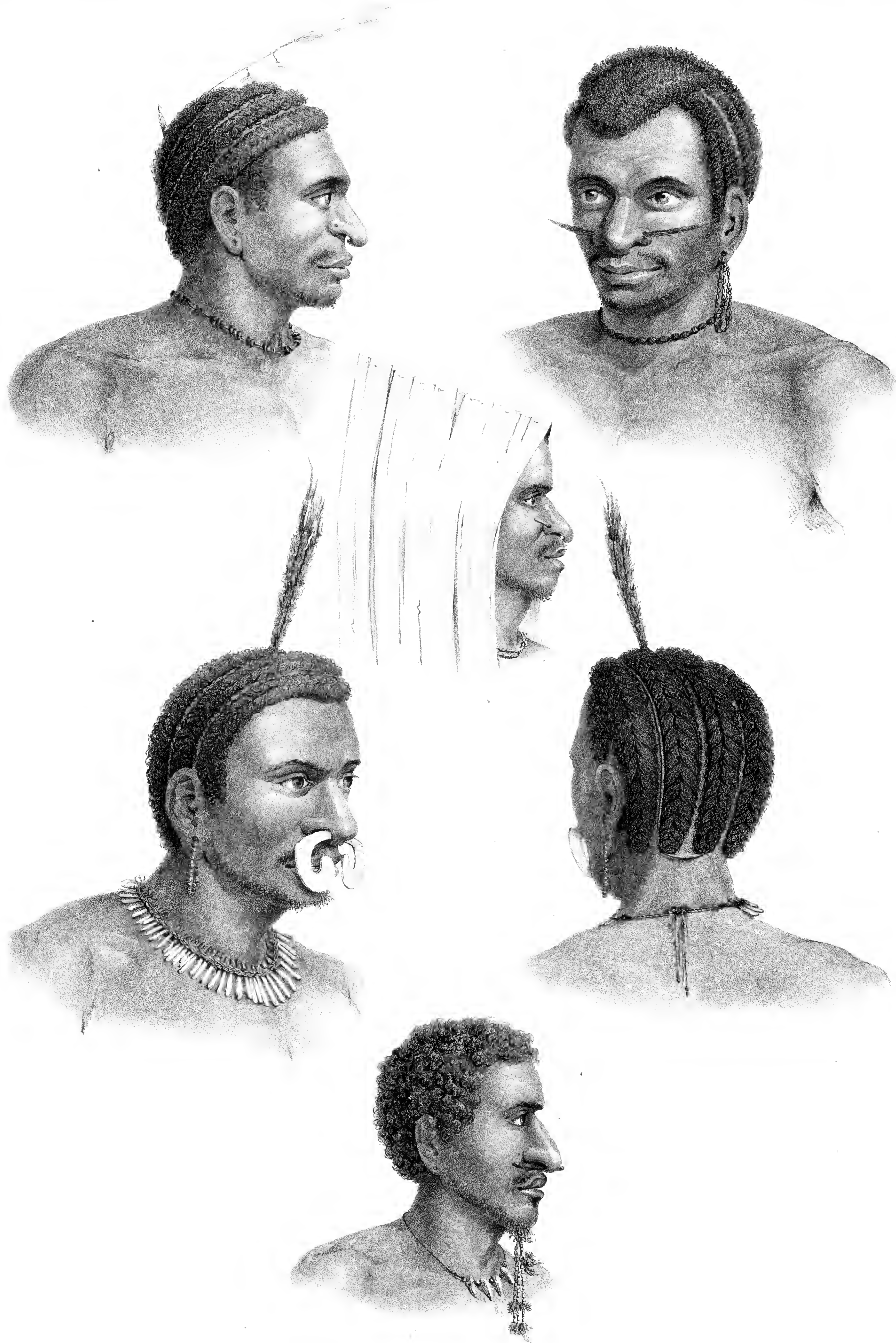

G. van Raalten en P. van Oort ad nat. del. *W. van Groenewoud in lap. del.*

1 en 2. INBOORLINGEN DER STRAAT PRINSES-MARIANNE. 3-5. BEWONERS VAN HET DORP OETA.

J. M. Kierdorff impr.

BLANK PAGE

P. van Oort ad nat. del.

BEWONERS VAN HET DORP OETA.

W. van Groenewoud in lap. del.

BLANK
PAGE

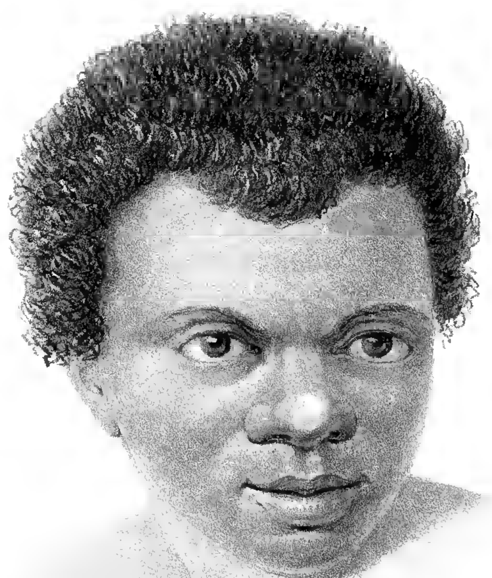
1.

6.

2.

3.

4.

5.

P. van Oort et G. van Raalten ad nat. del.

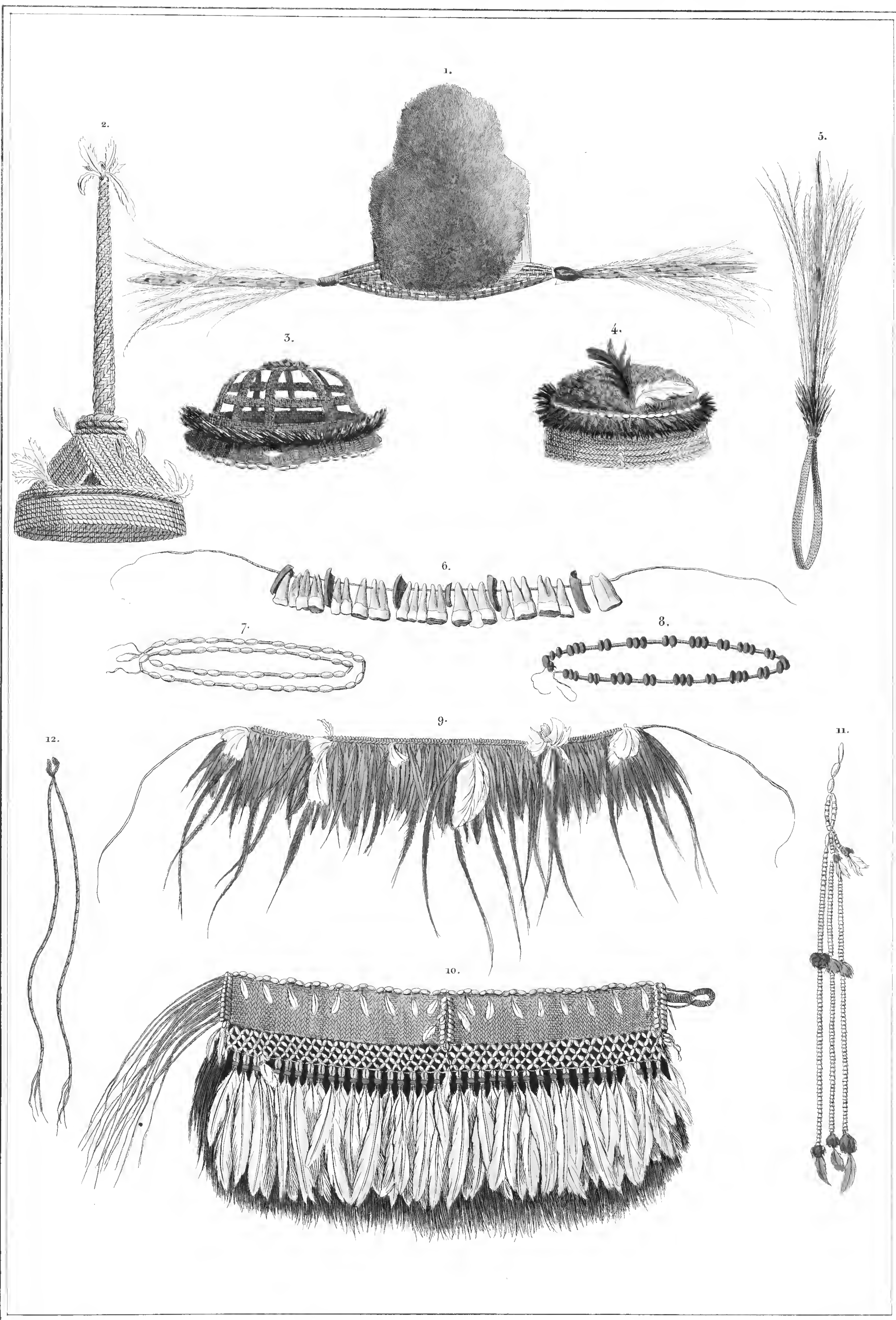
INWONERS VAN HET DISTRIKT LOBO.

H. van Groenewoud in lap. del.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK

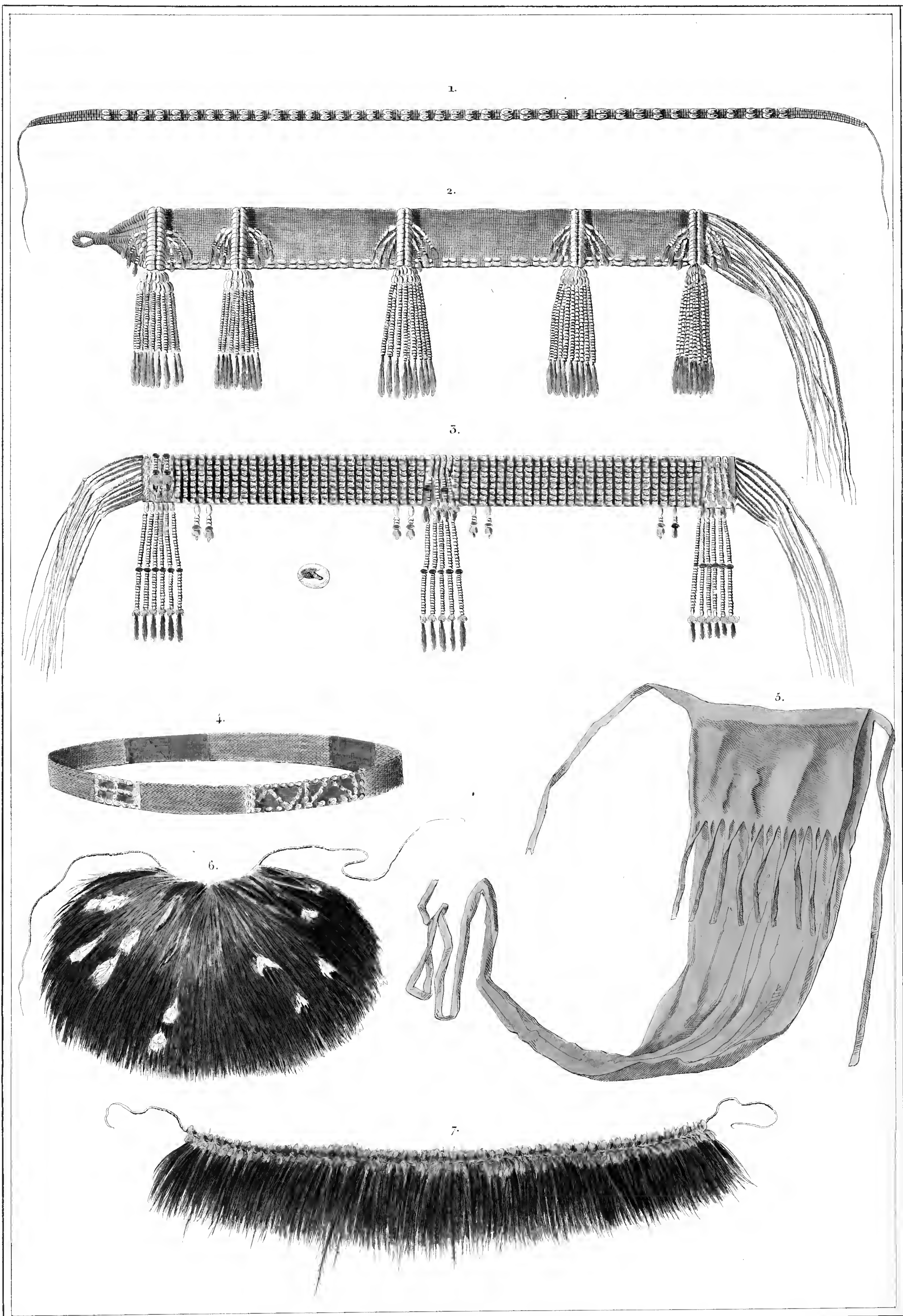
PAGE

T. C. Bruining in lap. inc. J. M. Kierdorff impr.

VERSIERSELEN DER PAPOEAS.

BLANK PAGE

F. C. Bruining in lap. inc. J. M. Kierdorff, impr.

VERSIERSELEN DER PAPOEAS.

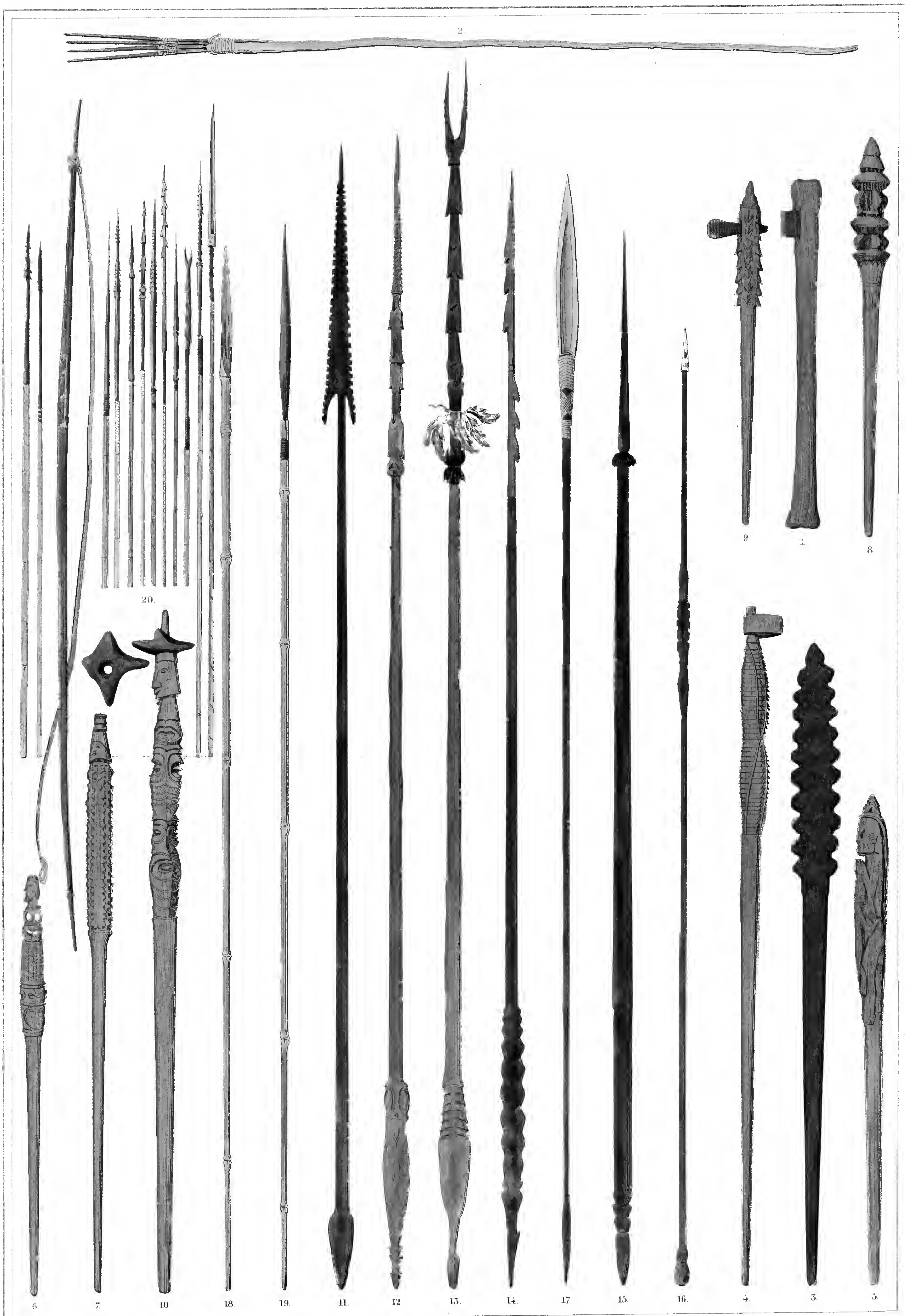
BLANK PAGE

T. C. Bruining in lap. inc. J. M. Kierdorff, impr.

VERSIERSELEN EN ANDERE VOORWERPEN DER PAPOEAS.

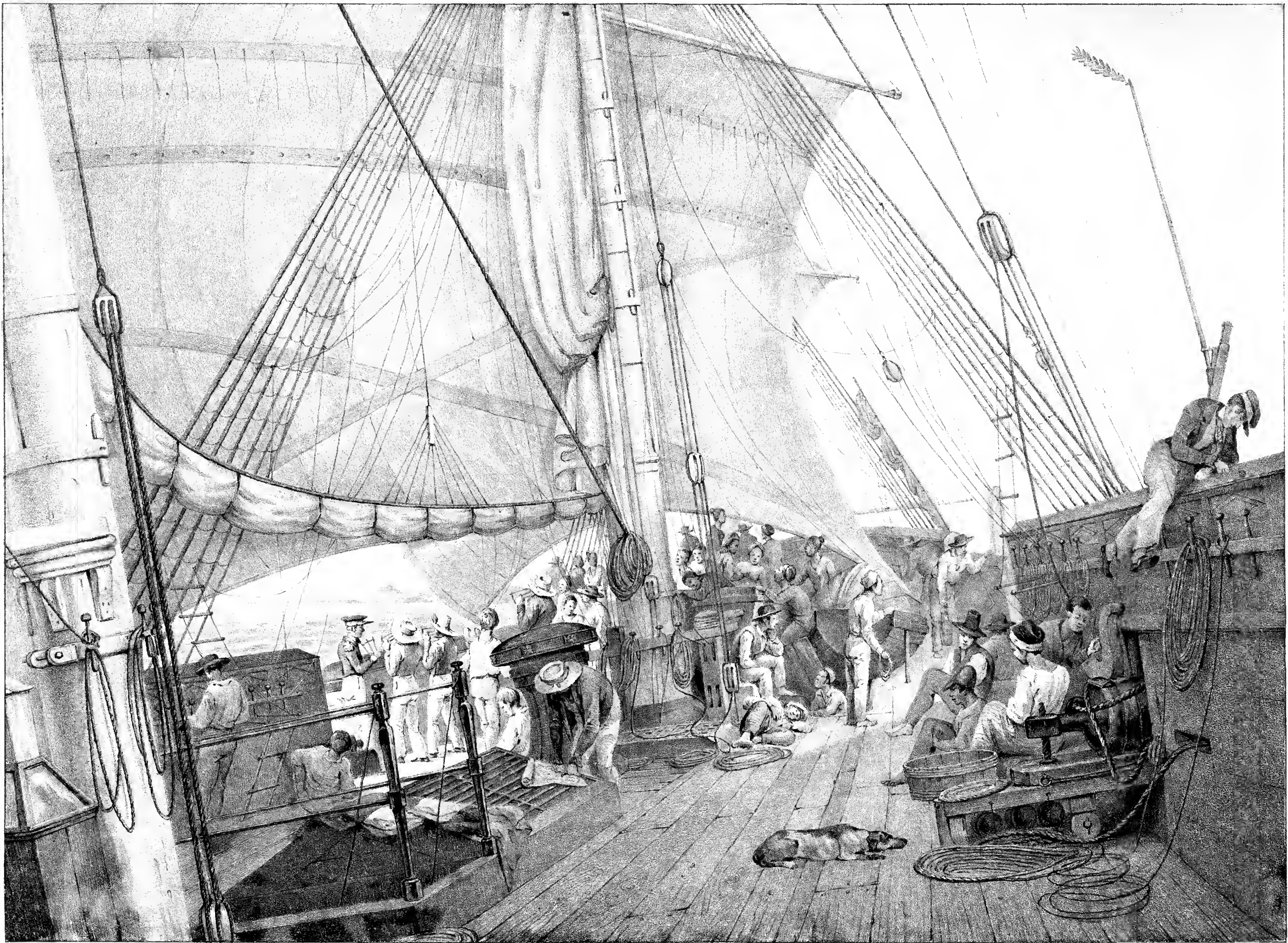
BLANK PAGE

F. C. Bruining in lap. del. J. M. Kierdorff, impr.

WAPENEN DER PAPOEAS.

BLANK
PAGE

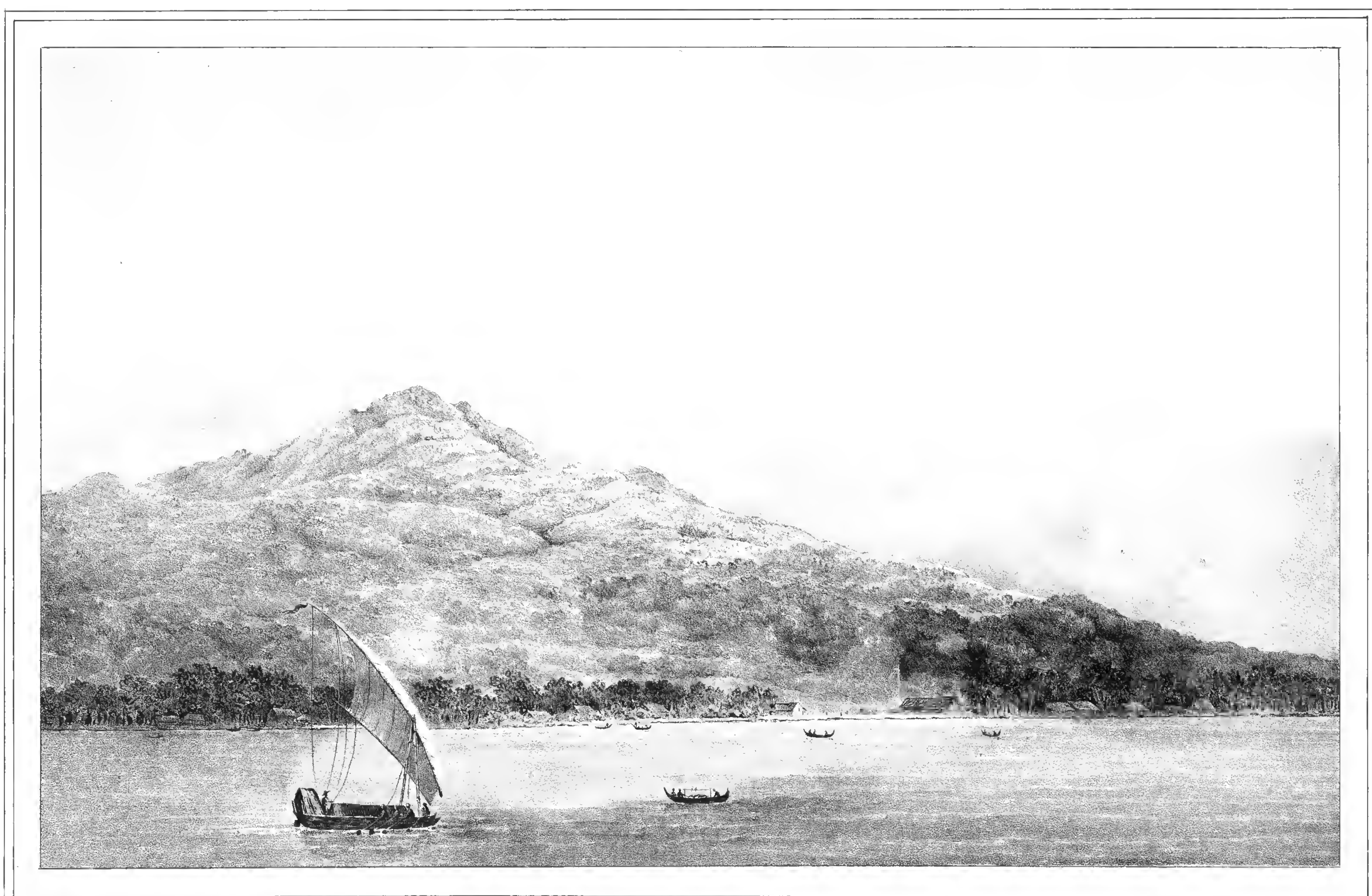
P. van Oort, ad nat. pinx. J.M. Kierdorff, impr. W. van Groenewoud en Ley, lith.

EEN GEDEELTE VAN HET VERDEK DER KORVET TRITON, OP HARE REIS NAAR NIEUW-GUINEA.

BLANK
PAGE

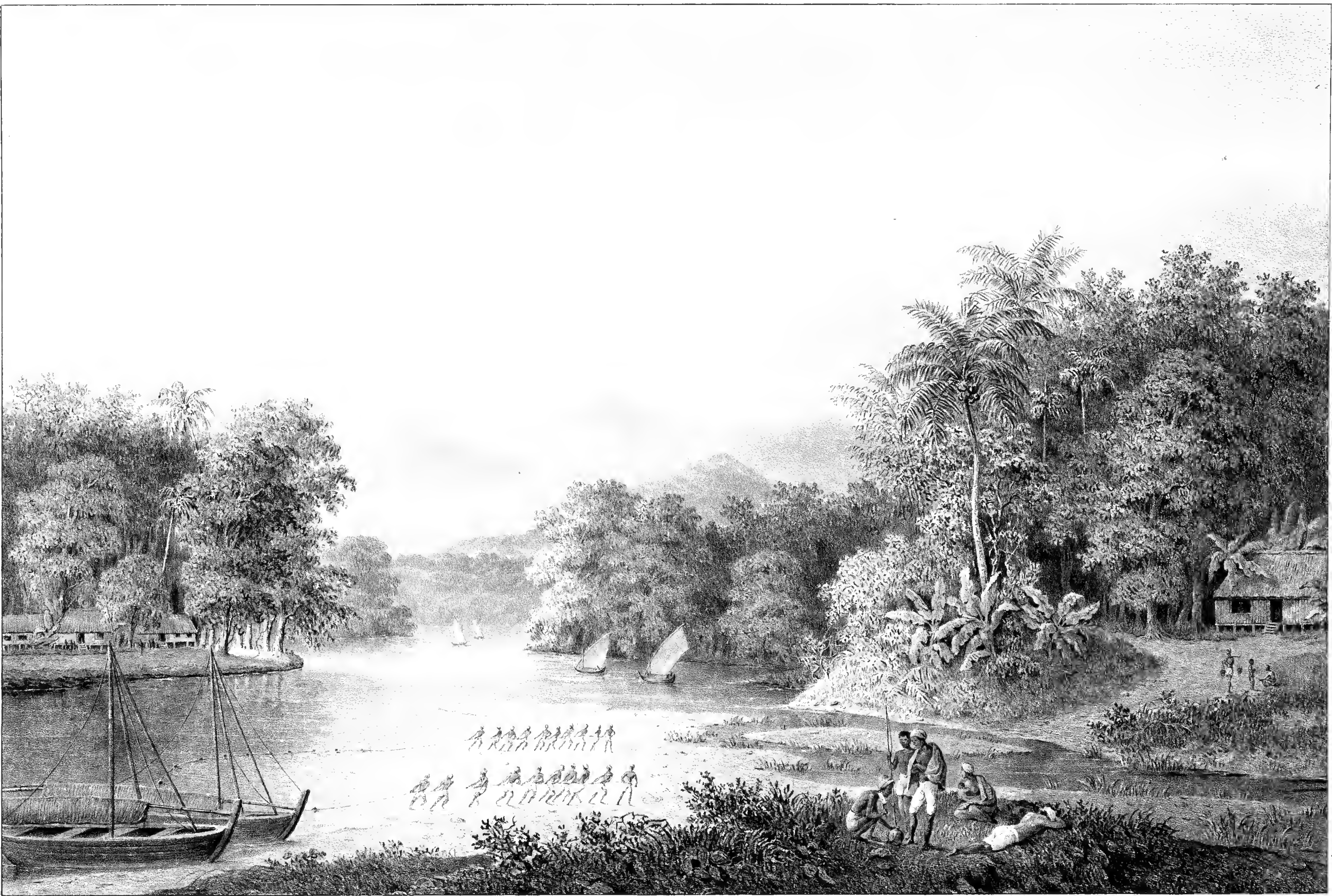
GEZIGT OP HET FORT ROTTERDAM TE MAKASSAR.

... van Raalten ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr.

GEZIGT OP DEN BERG VAN BONTHAIN.

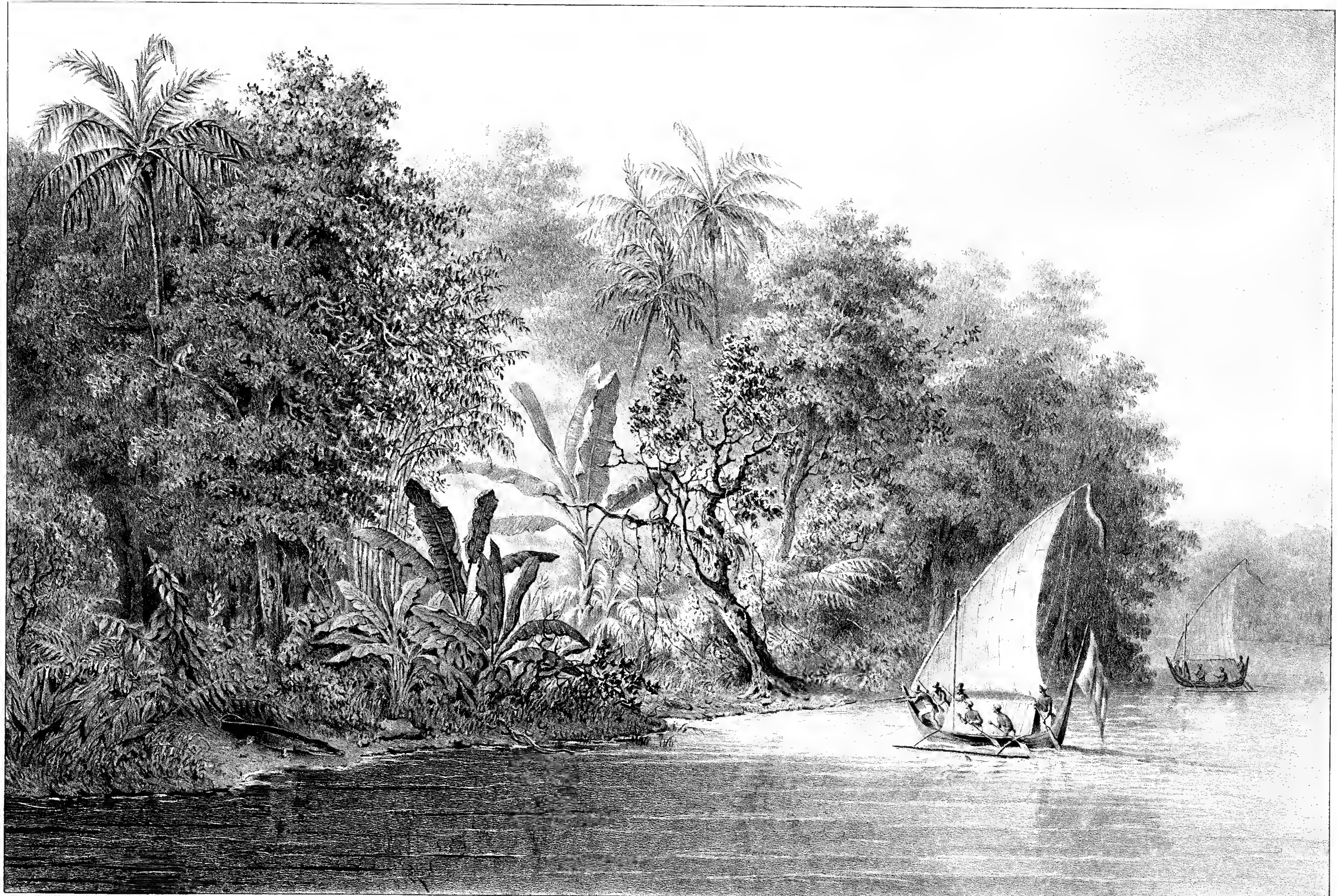
BLANK
PAGE

Q. M. R. Ver Huell, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. van Groenewoud, in lap. del.

GEZIGT OP DE RIVIER GOA BIJ MAKASSAR.

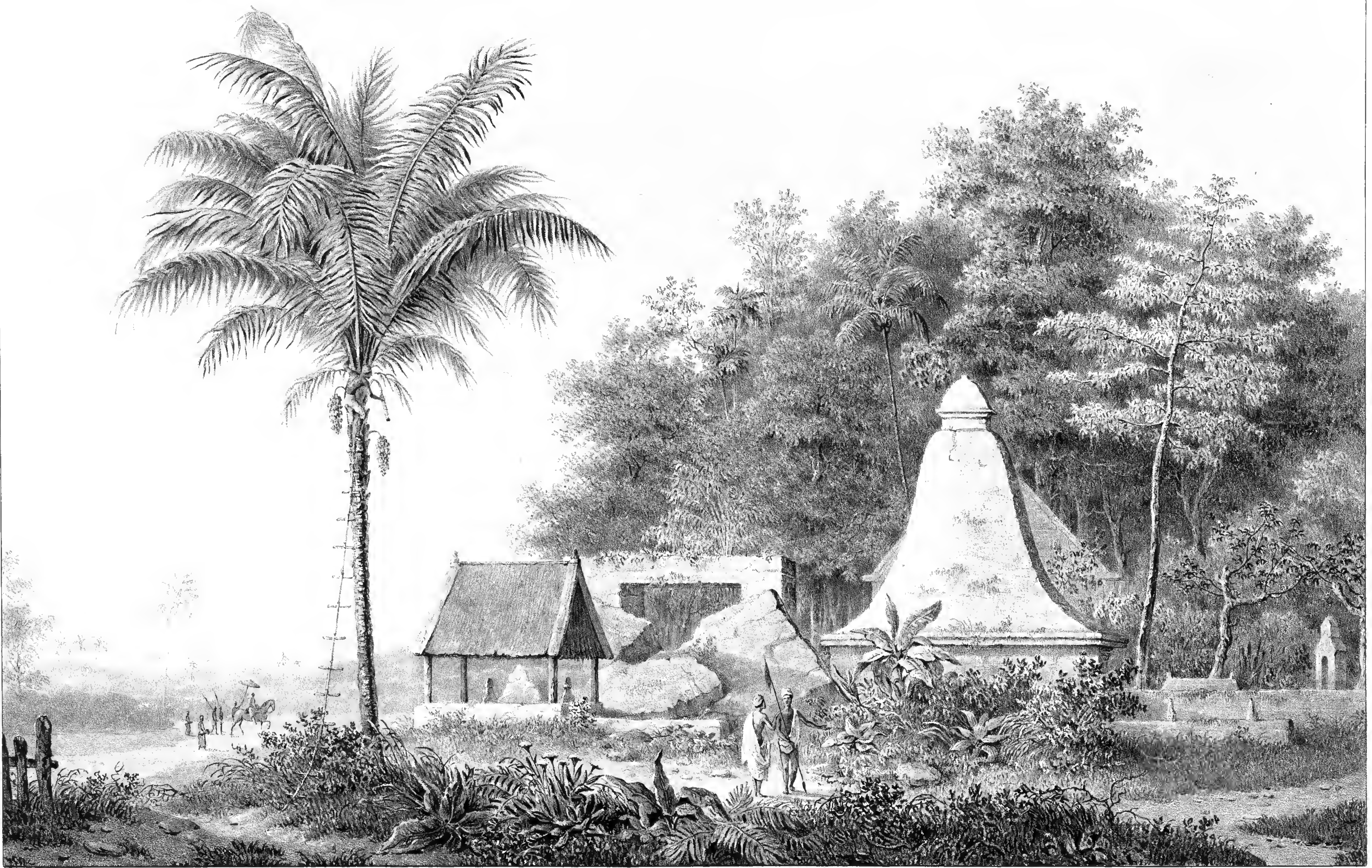
BLANK
PAGE

Q. M. R. Ver Huell, ad nat. del. *J. M. Kierdorff impr.* *van Wijngaarden, in lap. deli.*

GEZIGT IN DE RIVIER GOA.

BLANK
PAGE

Q. M. R. Ver Huell, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. van Groenewoud, in lap. delin.

VORSTELIJKE BEGRAAFPLAATS BIJ BONTUALAK.

BLANK

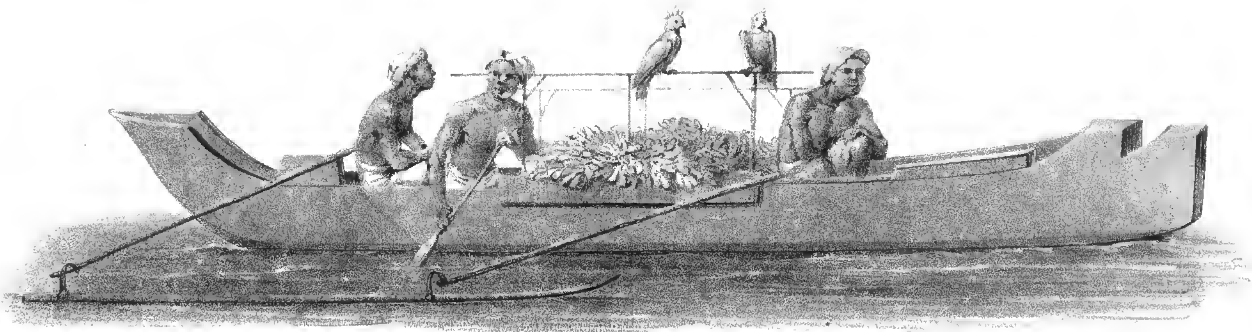
PAGE

EEN VISSCHER VAN BOETON.

EEN CHRISTEN VAN AMBOINA.

P. van Oort en G. van Raalten, ad nat. del.

J. M. Kierdorff, impr.

KOOPLIEDEN VAN BOETON.

W. van Groenewoud, in lap. del.

VISSCHERS VAN AMBOINA.

BLANK
PAGE

EEN GEDEELTE DER WESTKUST VAN HET EILAND BOETON.

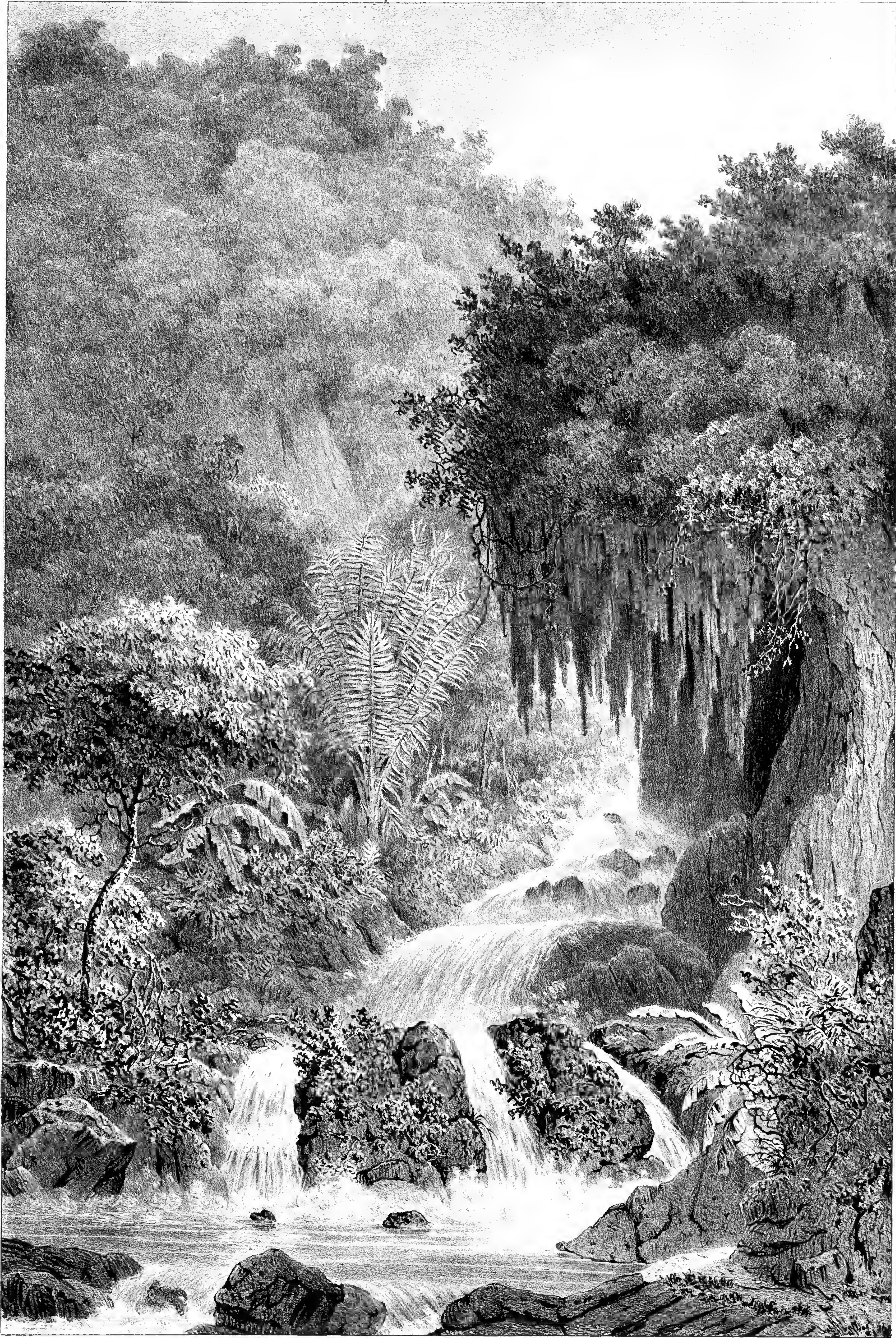

P. van Oort, ad nat. del. H. van Greuemont, in lap. delin.

HET FORT VICTORIA VÓÓR EN HET GEBERGTE ACHTER DE STAD AMBOINA.

J. M. Kierdorff impr.

BLANK PAGE

Q. M. R. Ver Huell, ad nat. del. W. van Groenewoud, in lap. delin

BATOE- GANTONG.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK

PAGE

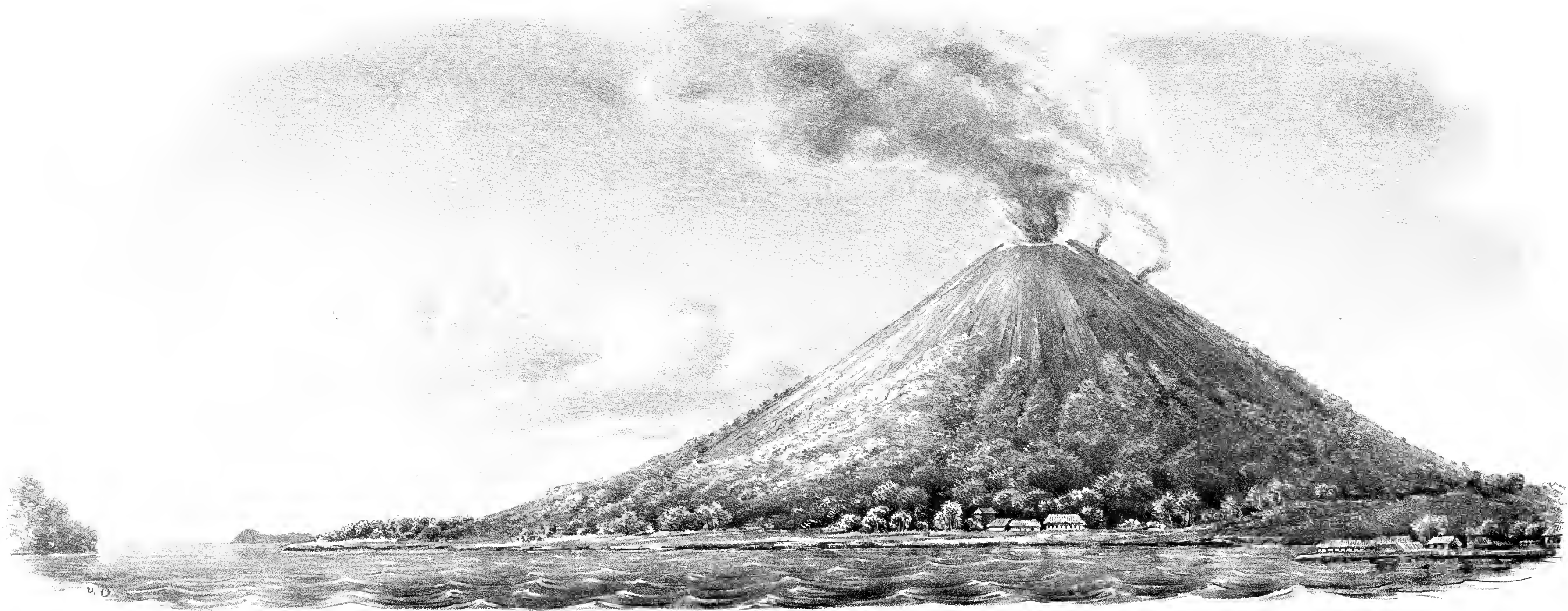

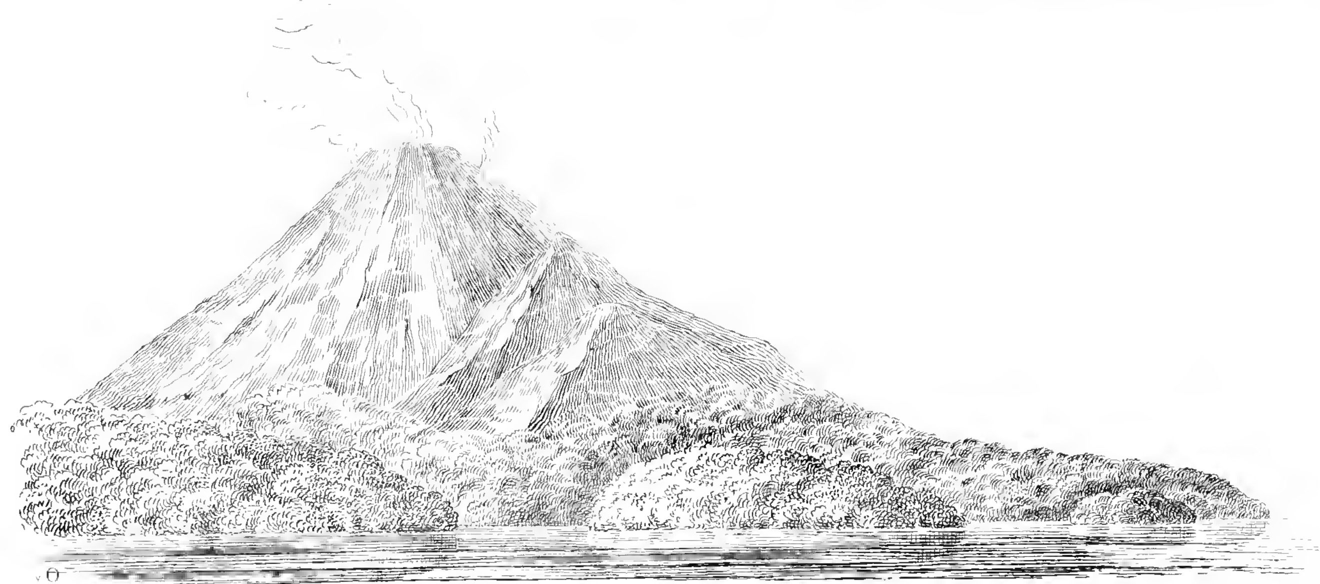
P. van Oort, ad nat. del. H. van Groenewoud in lap. del.

KUSTBEWONERS VAN HET EILAND CERAM.

BLANK
PAGE

DE VULKAAN GOENONG-API, (zuidoost-zijde.)

R. van Oort en Q. Ver Huell, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr.

DE GOENONG-API, uit het N. O. gezien.

W. J. Gordon, in lap. del.

KRATER VAN DEN GOENONG-API

BLANK

PAGE

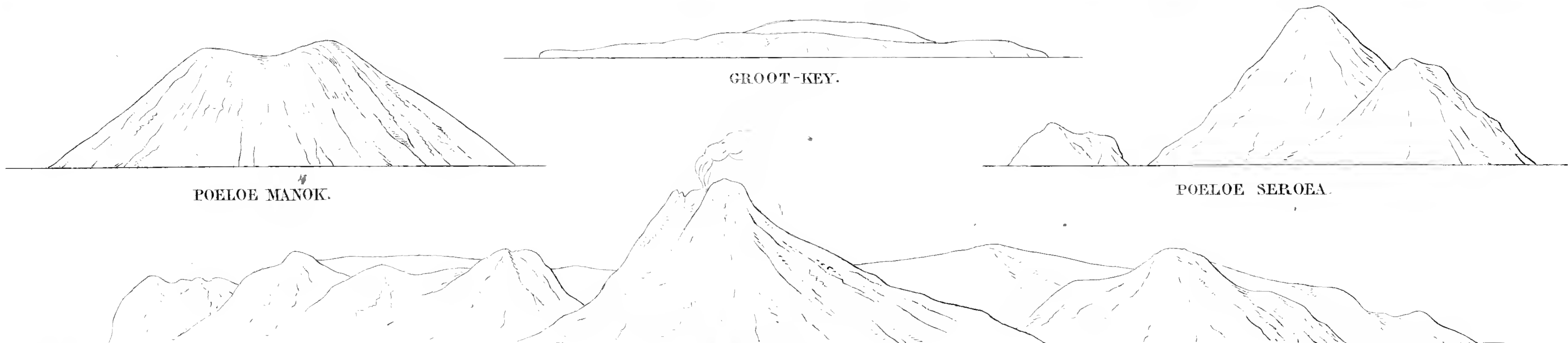

BANDA-NEIRA, VAN DE REEDE GEZIEN.

OOSTELIJKE OPENING DER BANDA-STRAAT.

EEN GEDEELTE VAN GROOT-BANDA (Noordzijde.)

GROOT-KEY.

POELOE MANOK.

POELOE SEROEA.

P. van Oort, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. van Groenewoud en W. L. Gordon, in lap. del

POELOE DAMME.

BLANK PAGE

KAART
van het westelijke gedeelte van
TIMOR

bevattende de bezittingen der Nederlanders
en van hunne bondgenooten aldaar;

door

SAL. MÜLLER

1841.

Lengte beoosten Greenwich

Zuider Breedte.

AANMERKING.

F. beteekent: Fatoe *(klip)*
N. „ Netem *(berg)*
P. „ Poeloe *(eiland)*
T. „ Tandjong *(hoek)*

De gestipte lijnen toonen de door ons gevolgde wegen aan.

De Cijfers langs de kusten wijzen de diepte der zee aan, in vademen.

Schaal van Hollandsche uren gaans, 20 = 1°

Schaal van geographische mijlen, 15 = 1°

AMBENOE
OIKOESIE
INSANA
FIALARANG
NOIMOETIE
AMFOANG
TAKAI
LAND DER TIMOREZEN
LAND DER BELONEZEN
AMABIE
AMARASSIE
OINAMA
AMANOEBANG
AMANATOENG
NENOMETAN
WAIWIEKOE WAIHALIE
L O E K A
POELOE ROTTI
STRAAT ROTTI
Parelbanken
Koepang
Kaap Hornay

GEOGNOSTISCHE SCHETS

VAN

Timor's westelijk gedeelte.

EN VAN DE EILANDEN

Kambing en Samauw.

1. Graauwwakke-kalksteen.
2. Graauwwakke-zandsteen.
3. Thoonschiefer.
4. Serpentijn.
5. Muschelkalk.
6. Jurakalk.
7. Krijt.
8. Zich nog steeds vormend Conglomeraat.

A. Bagly en J. M. Huart, in lap. inc.

BLANK PAGE

G. van Raalten, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr.

ATAPOEPOE, AAN DE NOORDKUST VAN TIMOR.

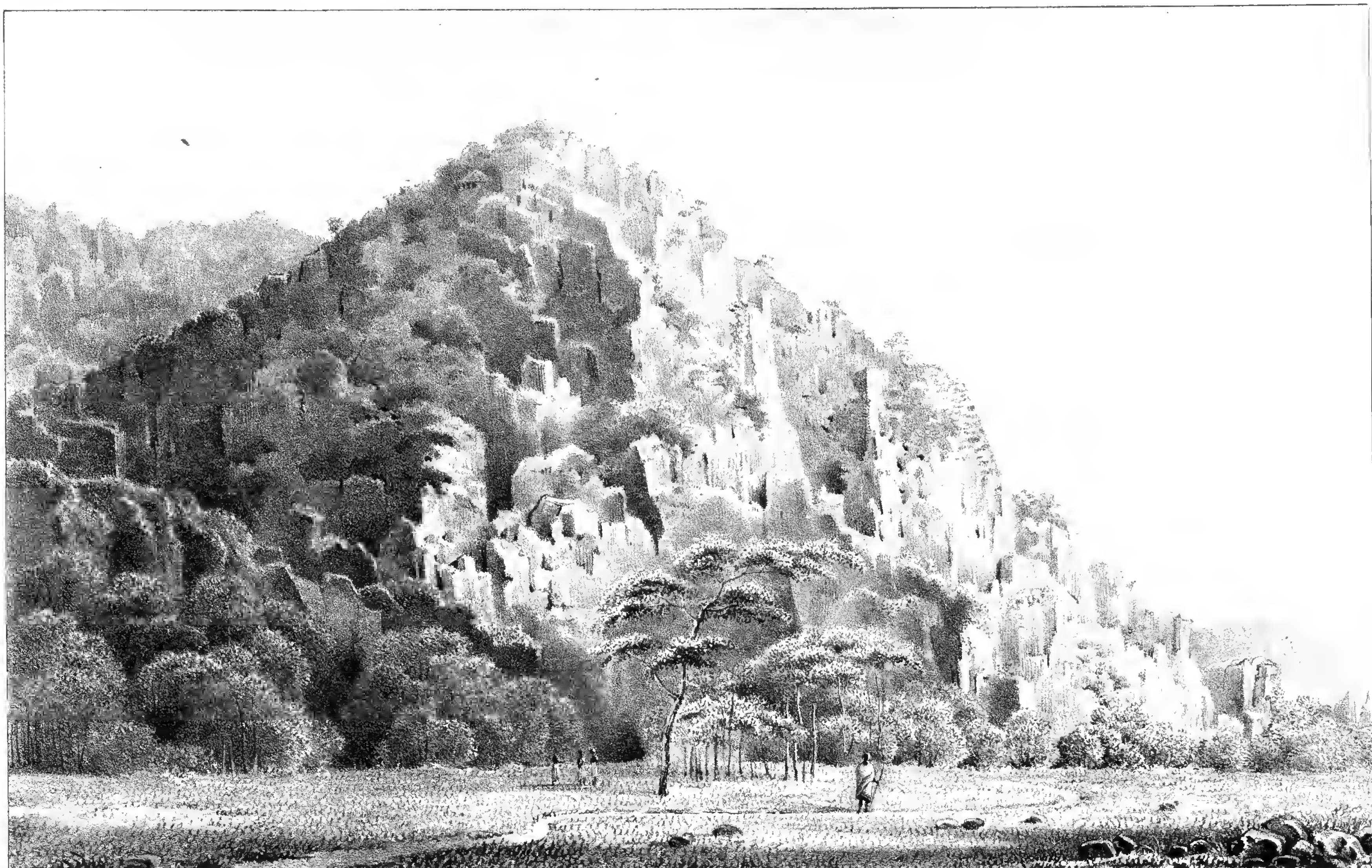
BLANK
PAGE

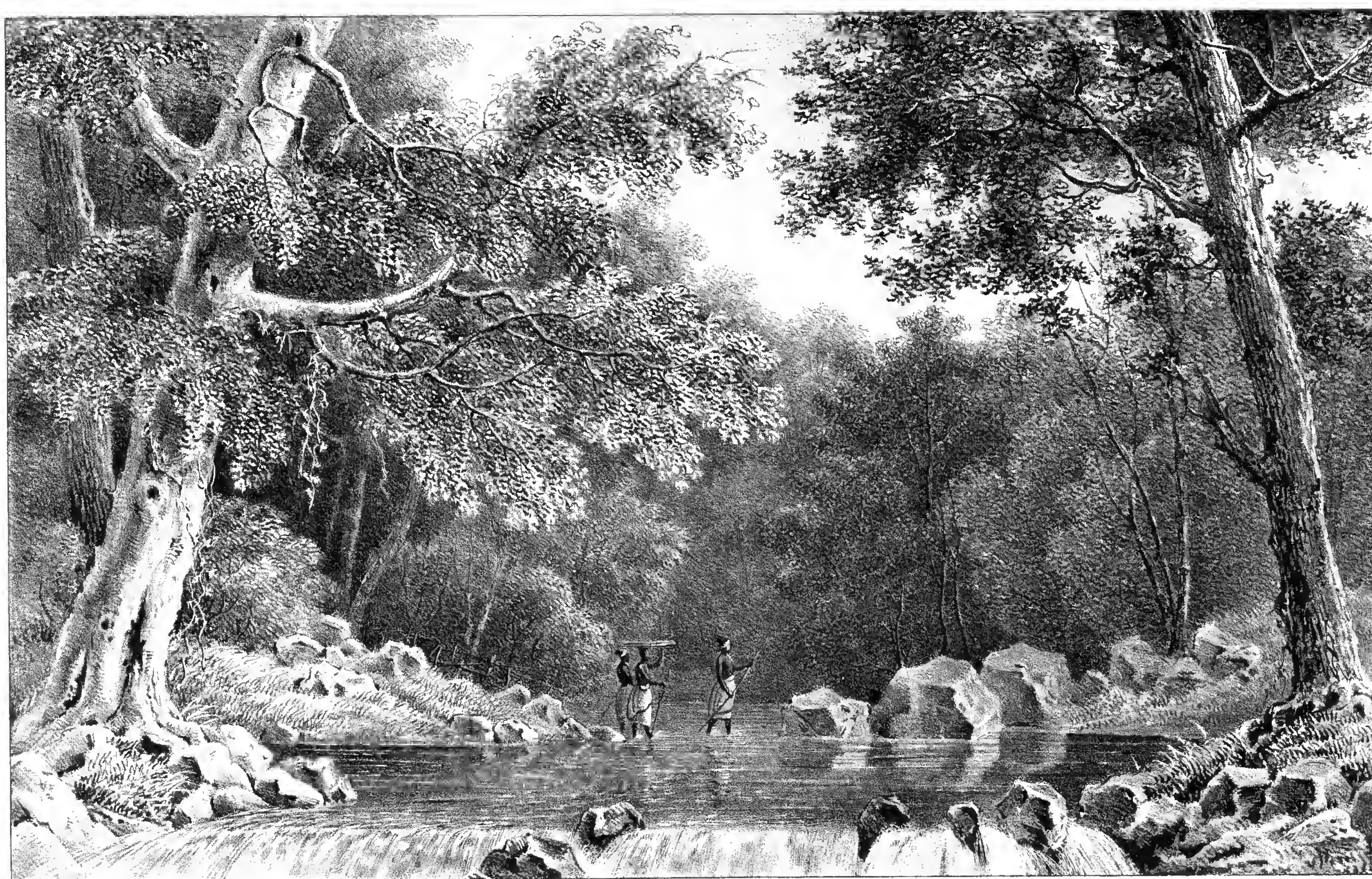
J. M. Kierdorff, impr.

DE FATOE-SEINAAN, IN HET LANDSCHAP AMAKONO (RIJK SONABAY).

BLANK
PAGE

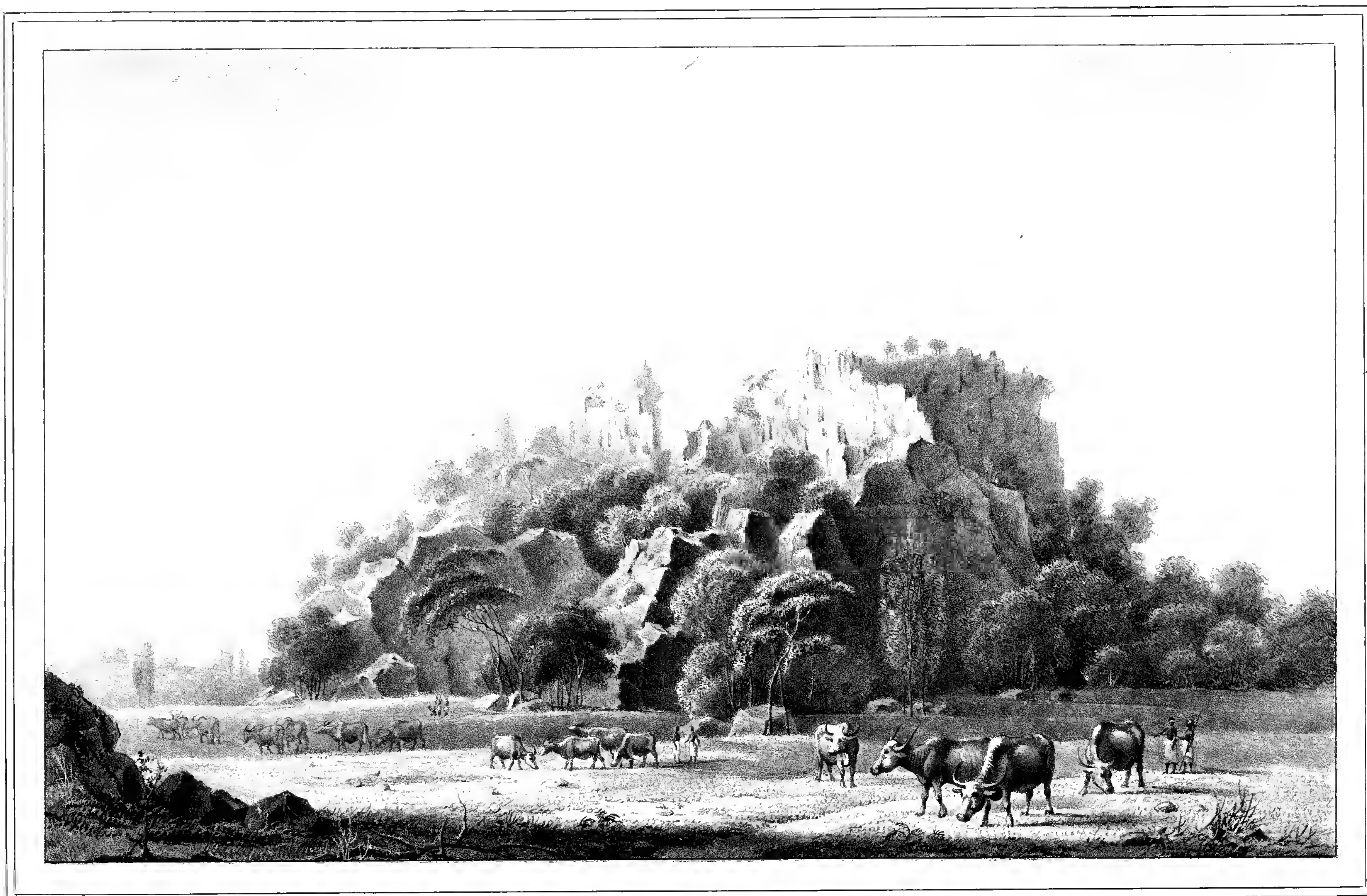
DE FATOE KAUWNIEKI, IN HET LANDSCHAP AMFOANG.

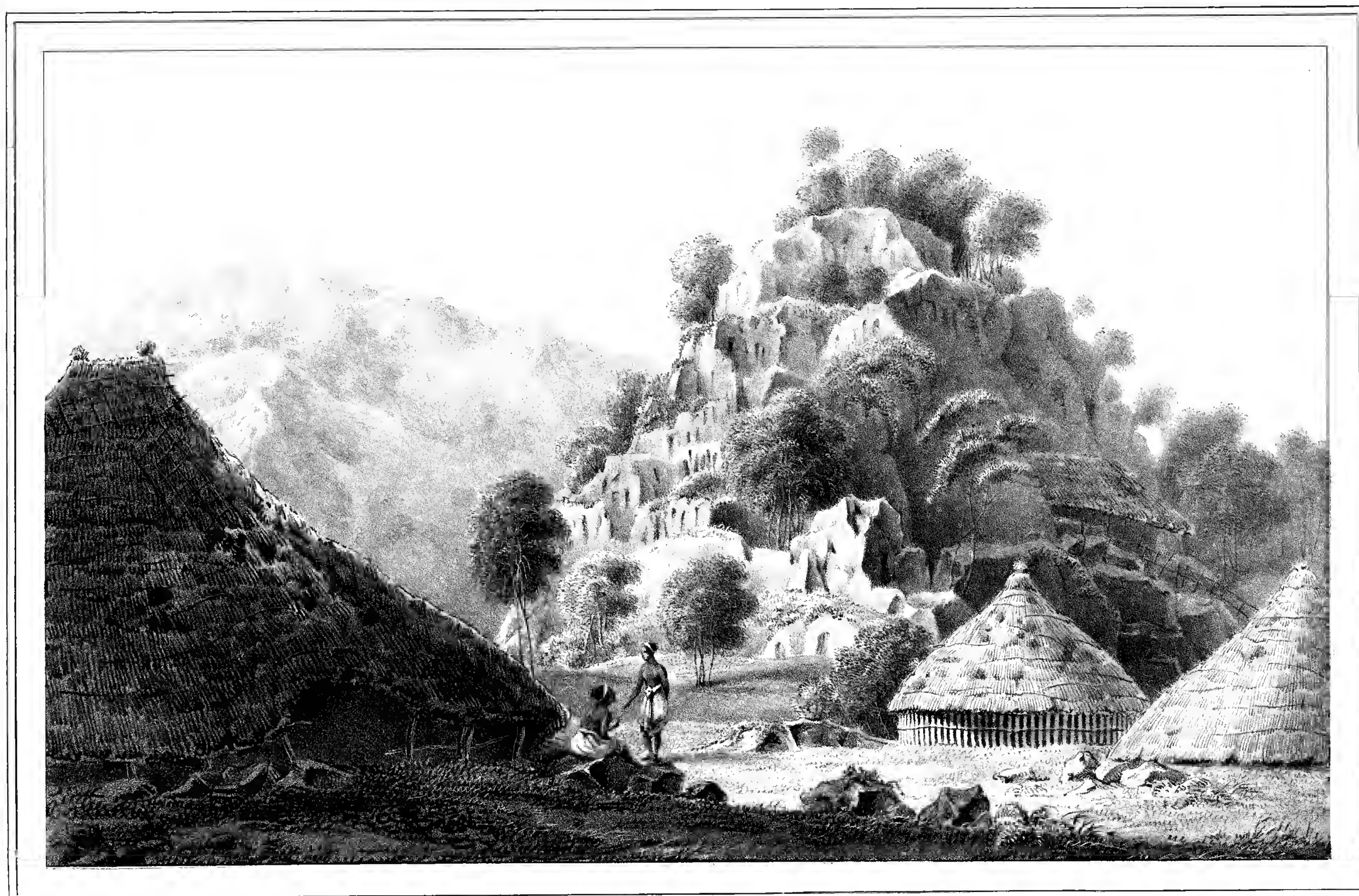
C. H. Kierdorff, impr. H. T. Gordon, in lap. del.

DE RIVIER OIFETTO, IN HET LANDSCHAP AMABIE.

BLANK PAGE

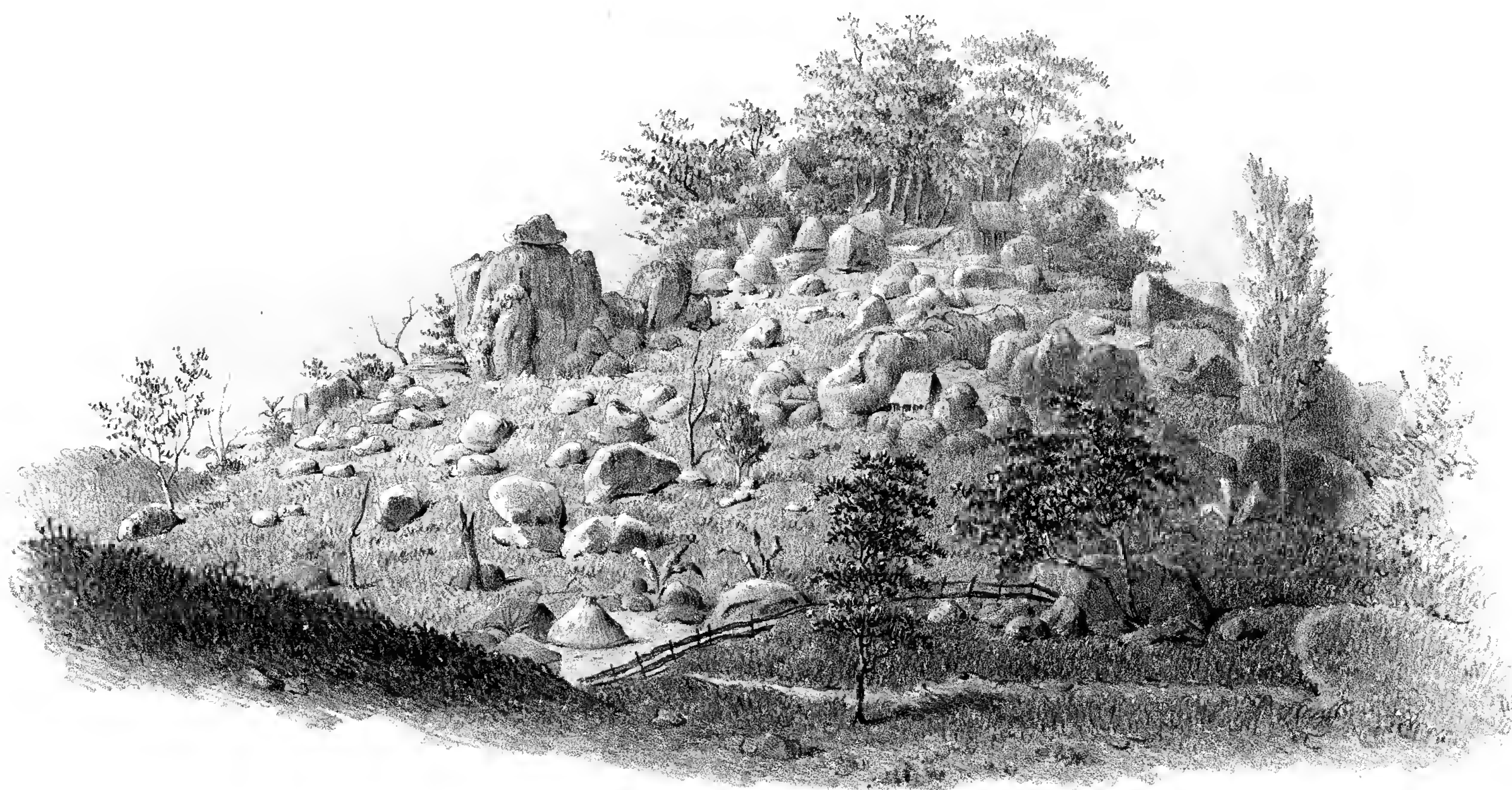
DE FATOE BAAF, IN HET LANDSCHAP AMAKONO (RIJK SONABAIJ).

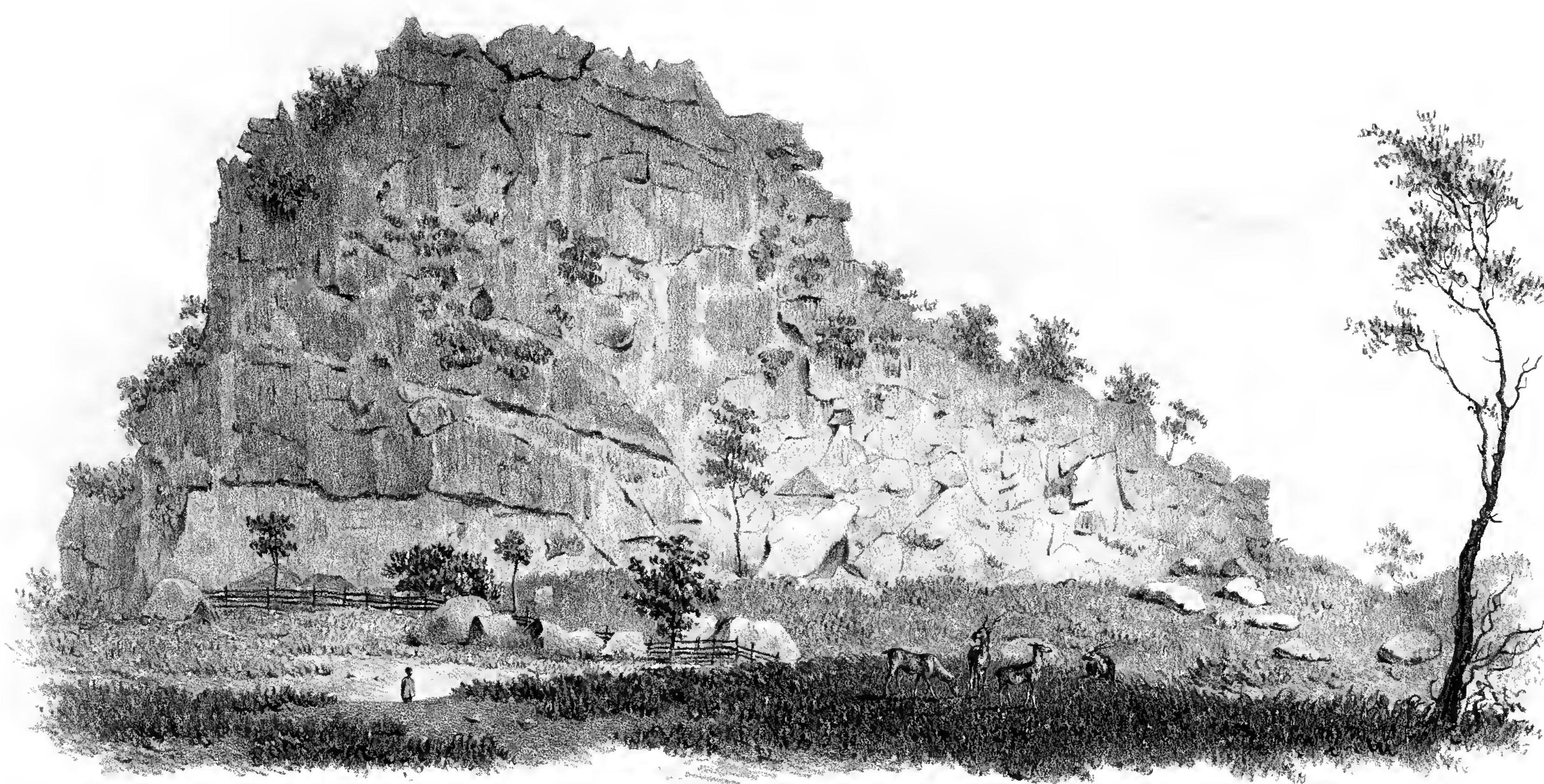
P. van Oort, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. T. Gordon, in lap. del.

DE FATOE WATI, IN HET LANDSCHAP MOLO (RIJK SONABAIJ).

BLANK
PAGE

DE FATOE SOEANAI, IN HET LANDSCHAP AMAKONO (RIJK SONABAY).

ad nat. delin. DE FATOE SOEAMA, IN HET LANDSCHAP AMAKONO (RIJK SONABAY). *H. van Groenewoud, in lap. delin.*

BLANK
PAGE

1.

2.

3.

4.

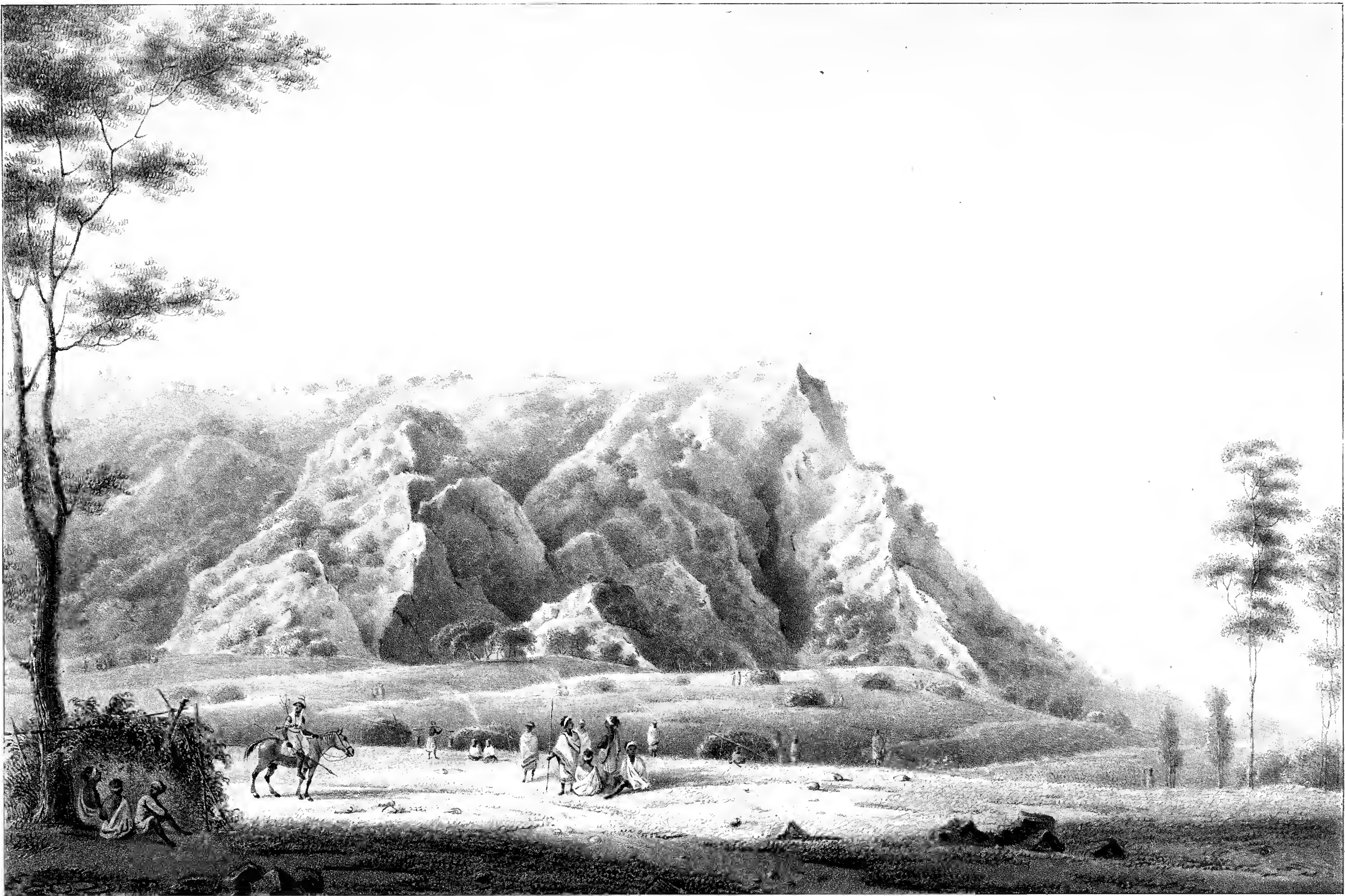
P. van Oort, ad nat. del. — W. T. Gordon, in lap. del.

BERGGEZIGTEN EN ETHNOGRAPHISCHE TAFEREELEN UIT DE BINNENLANDEN VAN TIMOR.

1 en 2. Gezien uit de vlakte Wienoto, in het landschap Amakono. - 3. Onze legerplaats in de vlakte Wienoto. - 4. Eene groep inlanders uit het landschap Molo.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK
PAGE

P. van Oort, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. T. Gordon, in lap. del.

DE VLAKTE WIENOTO MET EEN GEDEELTE VAN DEN BERG MIEOMAFFO.

BLANK PAGE

Dr A. S. Muller en W. van Groenewoud, del. J. W. Kierdorff, sculp.

GEZIGT, GENOMEN OP ONZEN TOGT DOOR HET LANDSCHAP MOLO.

BLANK

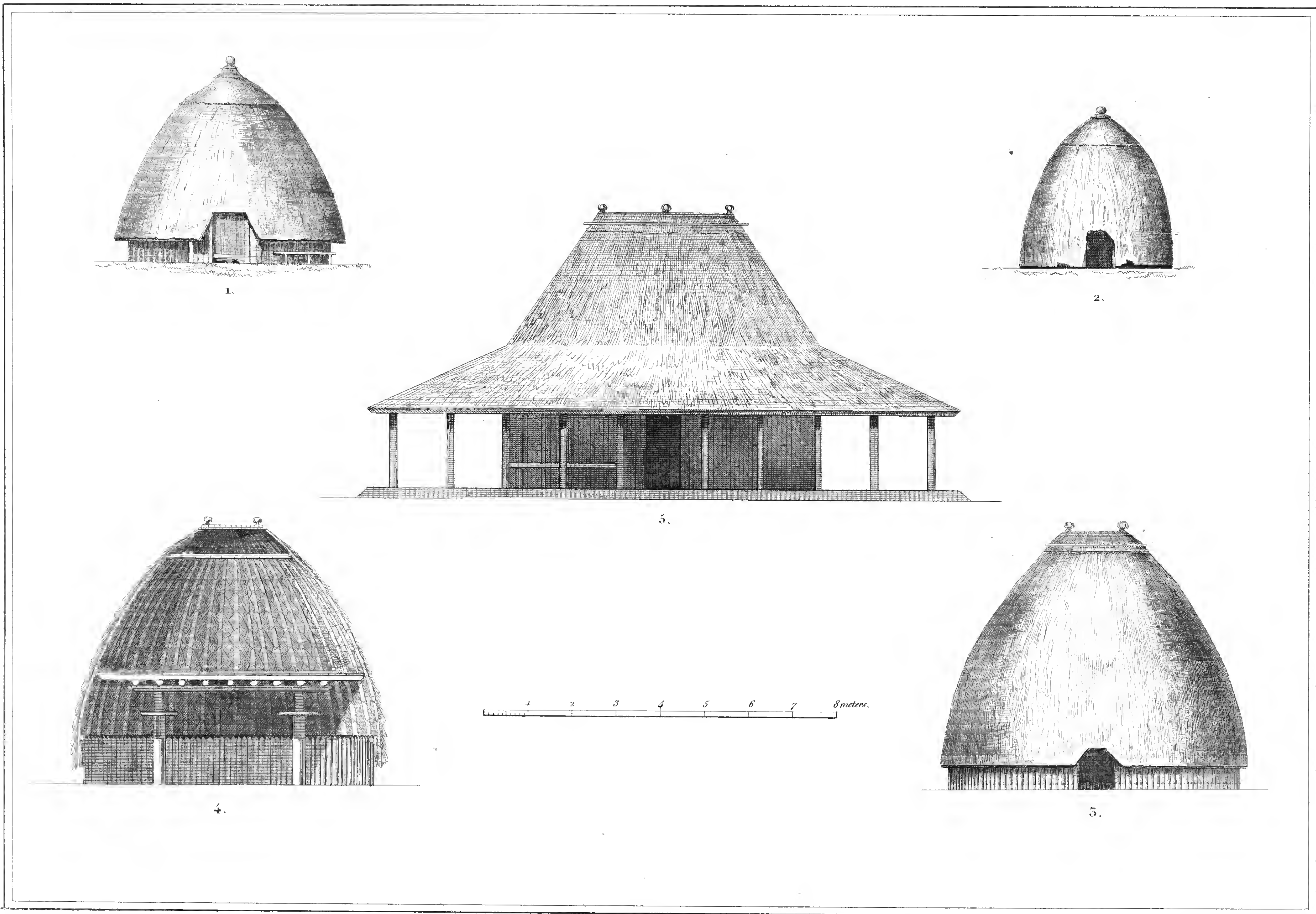
PAGE

P. van Oort, ad nat. del. — J. M. Kierdorff impr. — W. von Groeneweand? en lap del.

HET DORP NASIKOO, IN HET LANDSCHAP AMARASSIE.

BLANK
PAGE

P. van Oort, ad nat. del. *J. M. Kierdorff, impr.* *T. C. Bruining, in lap. inc.*

WONINGEN DER INLANDERS, UIT HET WESTELIJKE GEDEELTE VAN TIMOR.

BLANK
PAGE

v. Oort ad nat. pinx. HERAUT VAN HET LANDSCHAP AMARASSIE. *Dr. I. S. Mulder, in lap. del.*

J. M. Kierdorff, impr. - Arnz et Comp., Amst. color.

BLANK

PAGE

P. van Oort, ad nat. pinx. *W. A. S. Mulder, in lap. del.*

VOORVECHTER UIT HET LANDSCHAP AMFOANG.

J. M. Kierdorff impr. bij A. Comp. Amst. color.

BLANK PAGE

1.

2.

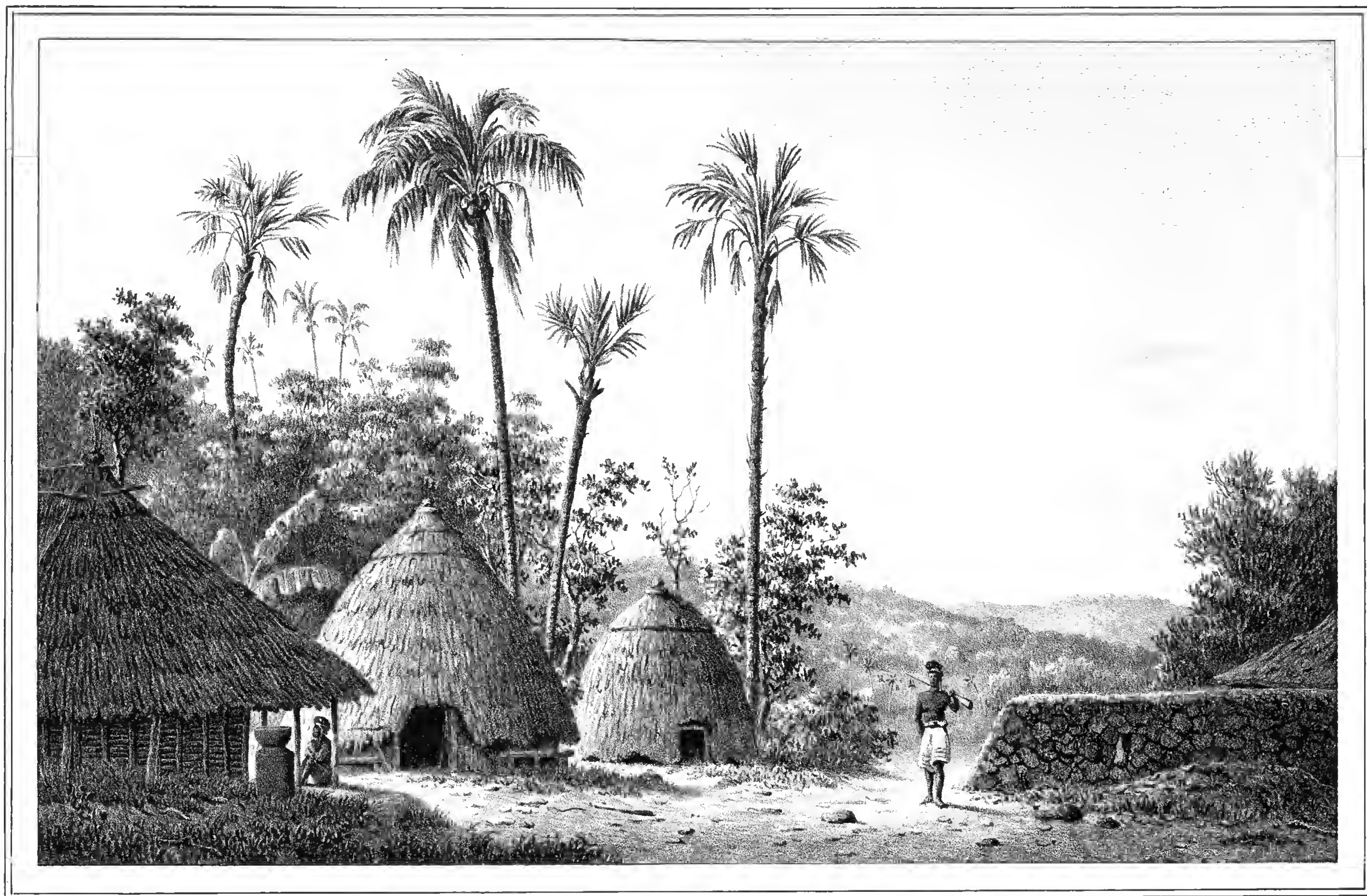
P. van Oort, ad nat. del.

Dr. A. S. Mulder, in lap. del.

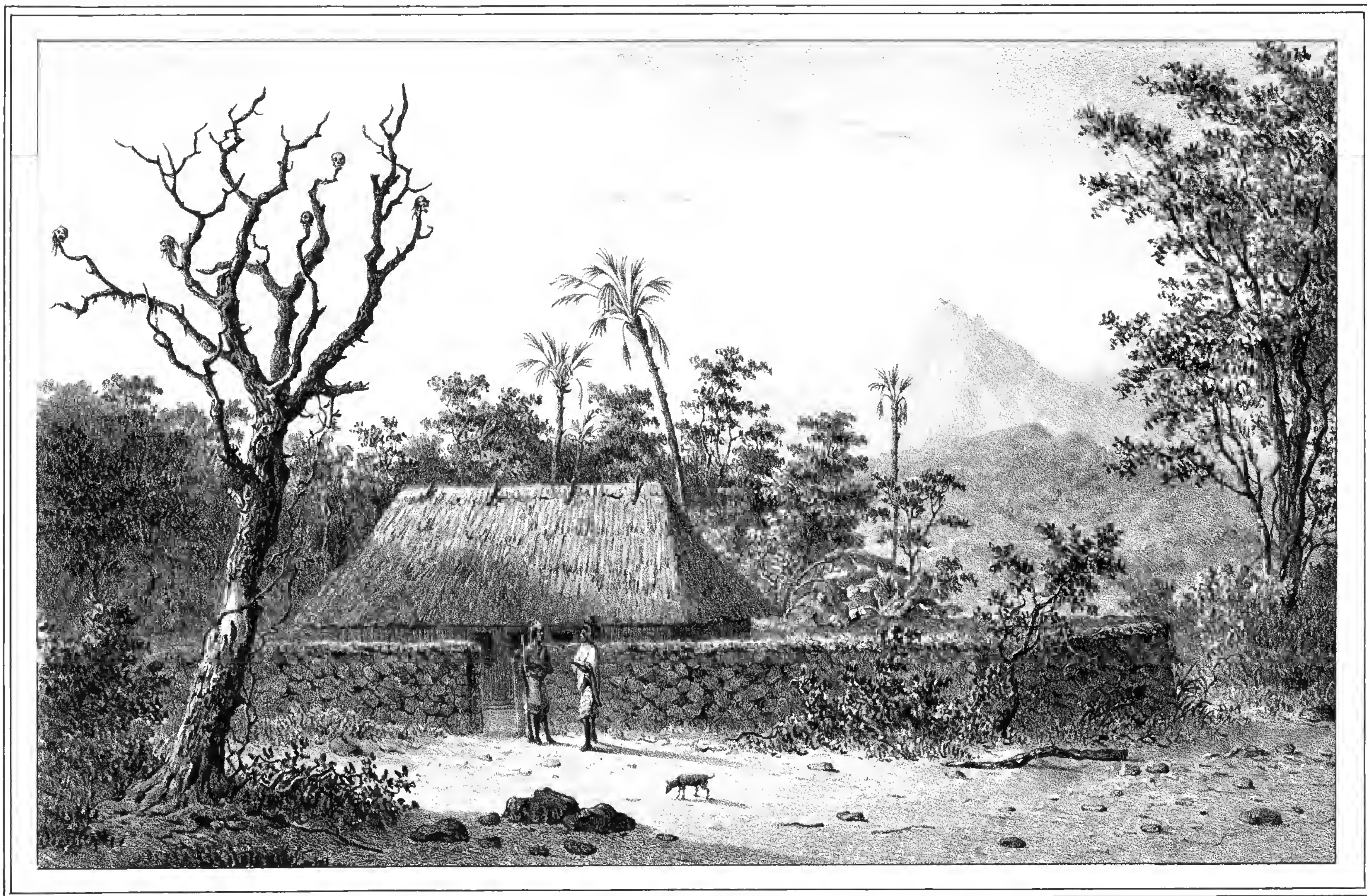
1. MAN, 2. VROUW, UIT HET LANDSCHAP AMARASSIE.

J. M. Kierdorff, impr.

BLANK PAGE

INLANDSCHE SCHANS BIJ HET DORP TOEBOROPO (LANDSCHAP AMARASSIE.)

P. van Oort, ad nat. del. *J. M. Kierdorff, impr.* *H. van Groenewoud, in lap. del.*

WONING VAN DEN VORST VAN AMABIE, NABIJ KOEPANG.

BLANK
PAGE

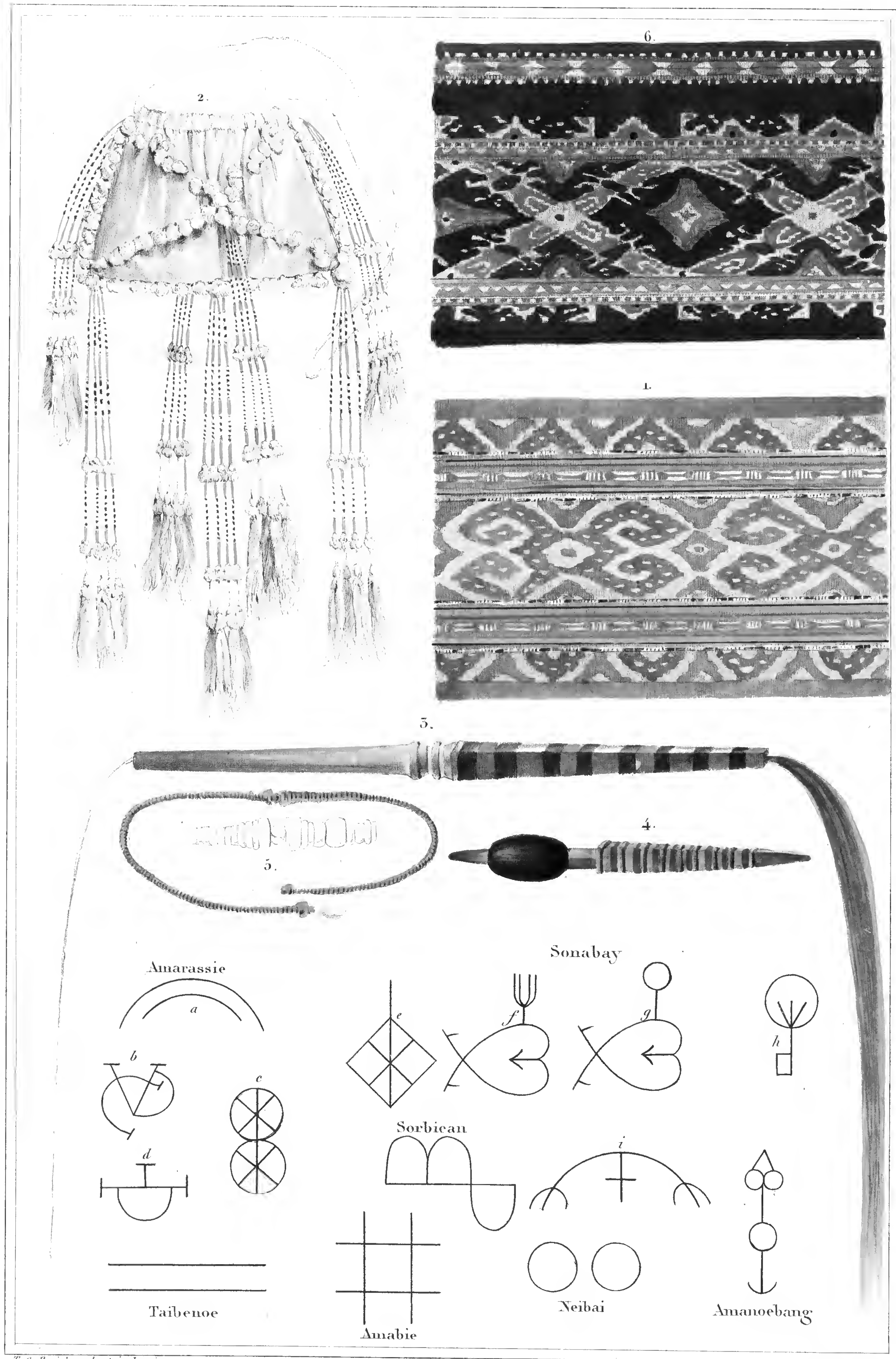
P. van Oort, ad nat. del.

Dr. A. S. Mulder en W. van Groenewoud, in lap. del.

DANS DER TIMOREZEN IN HET LANDSCHAP AMARASSIE.

J. M. Kierdorff. impr.

BLANK
PAGE

T. C. Bruining, ad nat. in lap. inc. J. M. Kierdorff, impr.

STALEN VAN STOFFEN VOOR VROUWELIJKE KLEEDINGSTUKKEN, VERSIERSELEN EN MERKTEEKENS.

Arnz et Comp., col.

BLANK PAGE

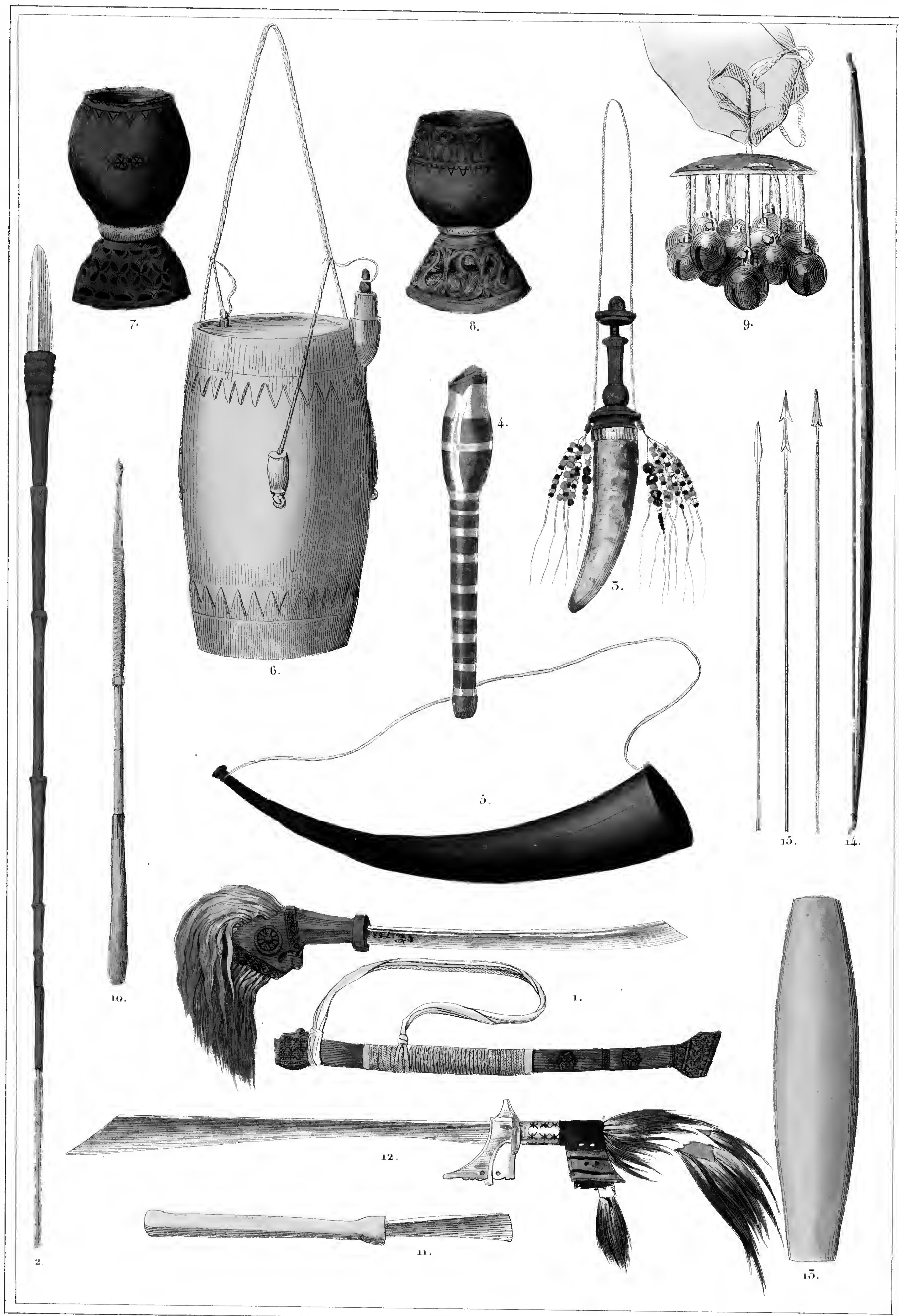

P. C. Bruining, ad nat. in lap. inc. *J. M. Kierdorff, impr.*

SIRIE-DOOZEN EN ANDER HUISRAAD DER TIMOREZEN.

Arnz et Comp. color.

BLANK PAGE

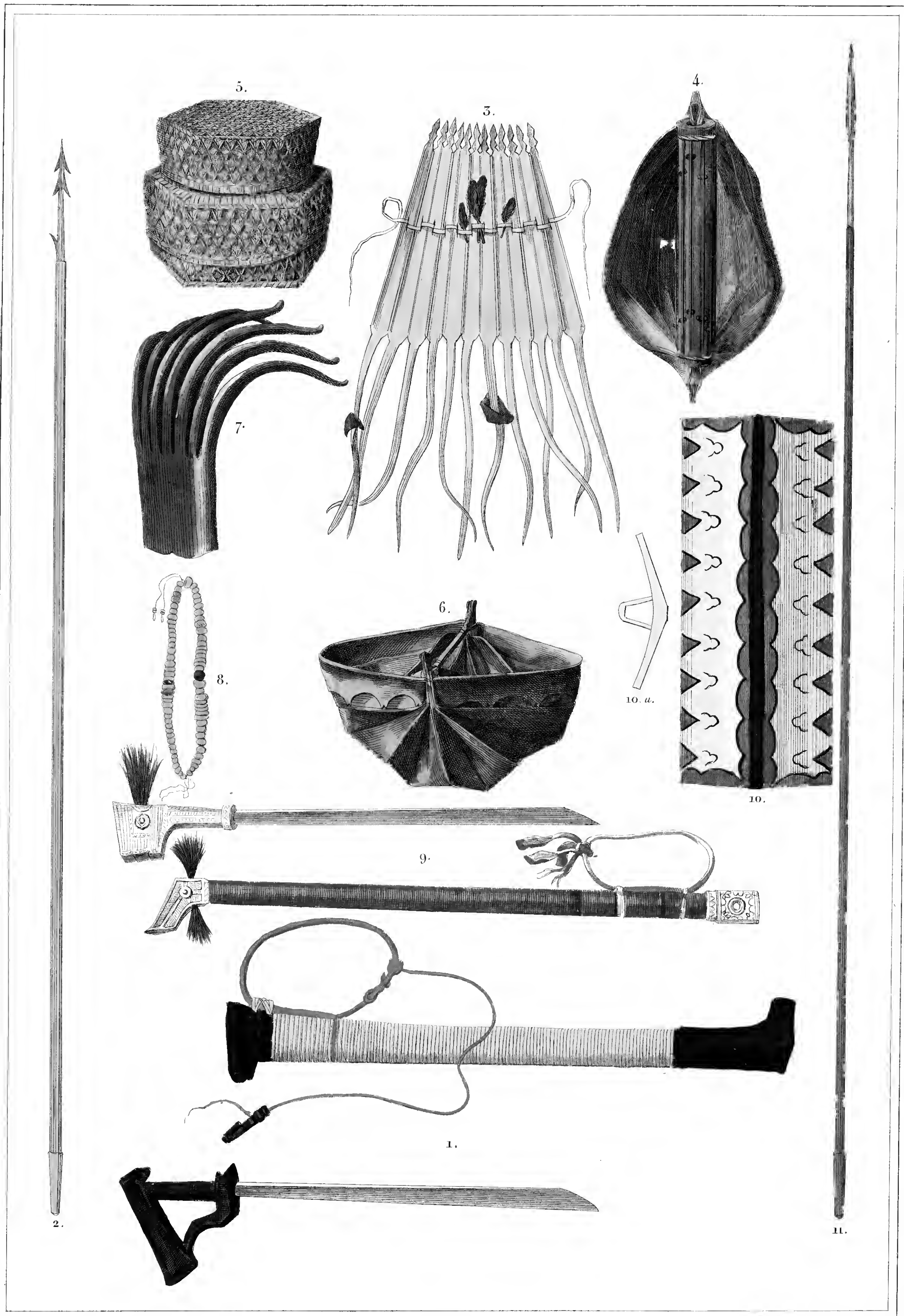

V. C. Bruining, ad nat. in lap. del. Arnz et Comp. color. J. M. Kierdorff, impr.

WAPENEN, GEREEDSCHAPPEN EN ANDERE VOORWERPEN DER INBOORLINGEN VAN TIMOR EN SOLOR.

BLANK

PAGE

T. C. Bruining, ad nat. in lap. del. Arnz et Comp. color. J. M. Kierdorff, impr.

WAPENEN EN ANDERE VOORWERPEN DER INBOORLINGEN VAN ROTTI EN SAWOE.

BLANK
PAGE

P. van Oort, ad nat. del.

1 en 2 MANNEN, 3 en 4 VROUWEN VAN HET EILAND ROTTI.

W. T. Gordon, in lap. del.

J. M. Kierdorff, imp.

BLANK PAGE

P. van Oort, ad nat. del. *W. T. Gordon in lap. del.*

VOORVECHTER VAN HET EILAND SAWOE.

J. M. Kierdorff, impr. - Arnz et Comp. Leiden, color.

BLANK

PAGE

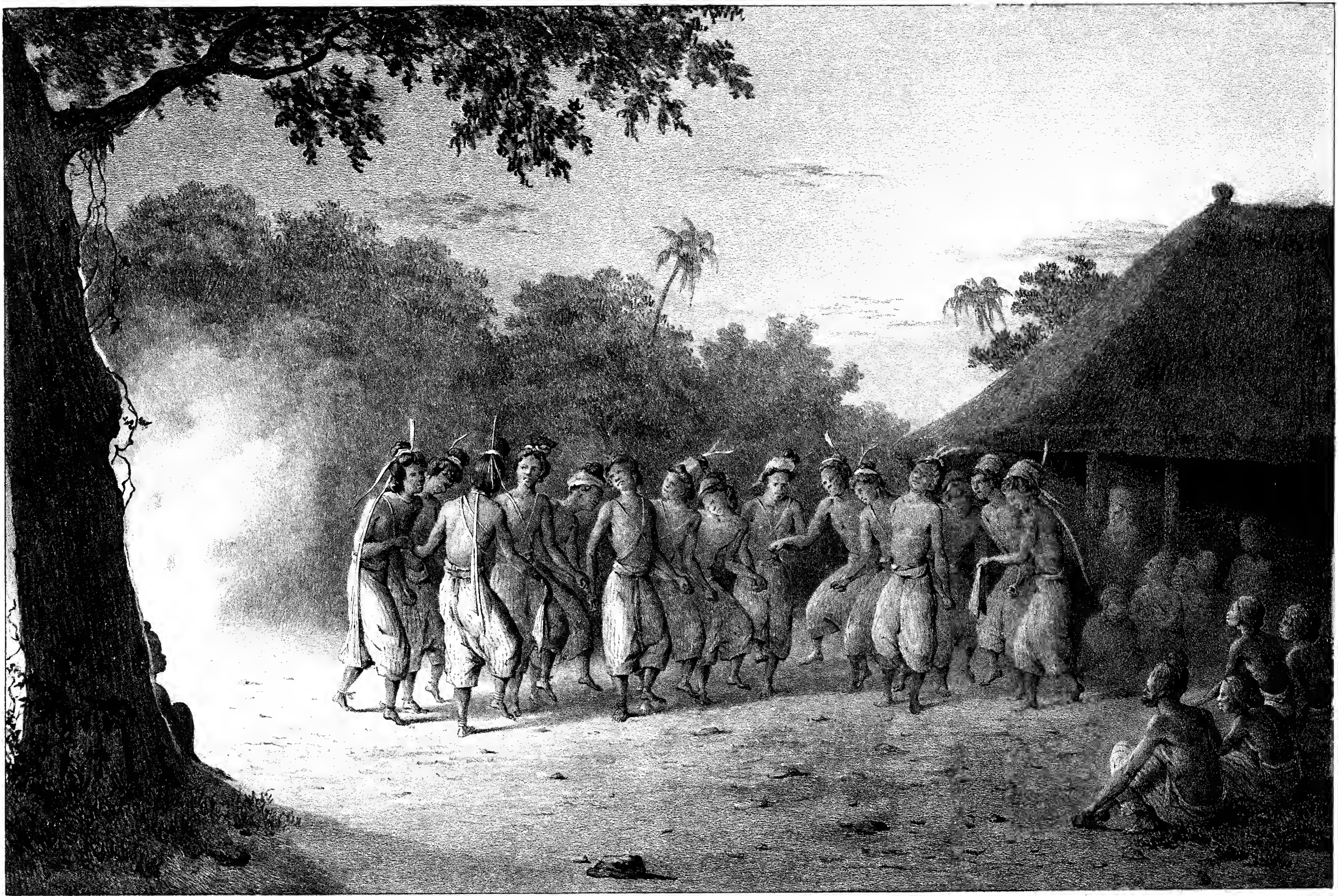
S. Müller et T. C. Bruining, in lap. del

VOORVECHTER VAN HET EILAND SOLOR.

J. M. Kierdorff, impr.

Arnz et Comp. color.

BLANK PAGE

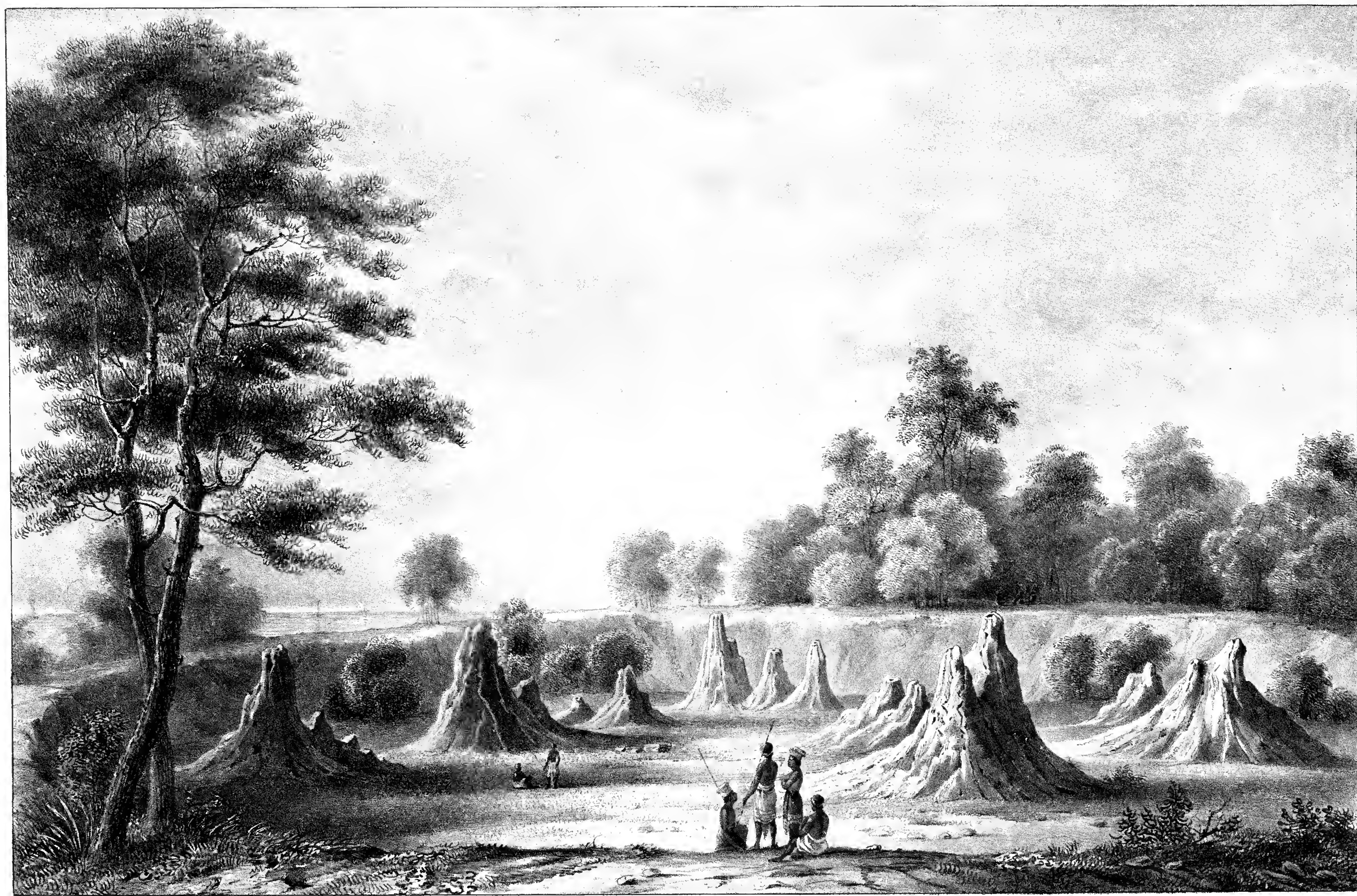

van Raalten ad nat. del. *J. H. Koerhoff, impr.*

DANS DER INBOORLINGEN VAN HET EILAND SOLOR

BLANK

PAGE

P. van Oort, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. L. Gordon, in lap. del.

SLIJKVULKANEN VAN POELOE KAMBING, IN DE STRAAT SAMAUW.

BLANK PAGE

114° beoosten den Meridiaan van Greenwich 116°

Goenong Mohoet (Landschap Sieang) Goenong Boendang

Goenong Pararawin

KAART van de Kust-en Binnenlanden van Banjermasing, Behoorende tot de Reize in het zuidelyke gedeelte van Borneo DOOR Salomon Müller. 1845

AANMERKING

A. beteekent:	Antassan	*(Kanaal)*
D.	"	Dano *(Meer)*
G.	"	Goenong *(Berg)*
K.	"	Kampong *(Dorp of gehucht)*
N.	"	Noesa *(Eiland)*
P.	"	Poeloe *(Eiland)*
R.	"	Rieam *(Waterval)*
S.	"	Soengi *(Rivier of kreek)*
T.	"	Tandjong *(Hoek)*
Tk.	"	Telokh *(Inham, bogt)*

De peilingen langs de kusten, zijn in vademen uitgedrukt.

Zuider breedte

SIEANG

G. Boendang

G. Kloempai

G. Pararawin

G. Selingsang

G. Bahai

GEBIED VAN DEN SULTAN

POELOE KOEPANG

Bandjermasing

Martapoera

TANAH LAUT

POELOE LAWUT

Baai Pasir

RIV. PASIR

RIV. APAR

Pt. Ragged

Pt. Schoal

RIV. PAMANOEKAN

RIV. SATAPA

T. Diwa

T. Pamantjingan

T. Mankop

P. Samber-gelap

T. Sembiang

P. Teroedong

P. Kidjang

P. Serandjana

P. Kroempoetan

P. Semenkarang

P. Samawi

P. Koenjit

Eil. Dwaalder

Eil. de Twee gebroeders

T. Salatan

P. Datoe

Meters 1200 900 600 300

Waterpas der Zee

Doorsnede der Lawut-landen. De gezigtslyn naar het noorden. Verhouding der lengte 1:300000. Verhouding der hoogte 1:30000.

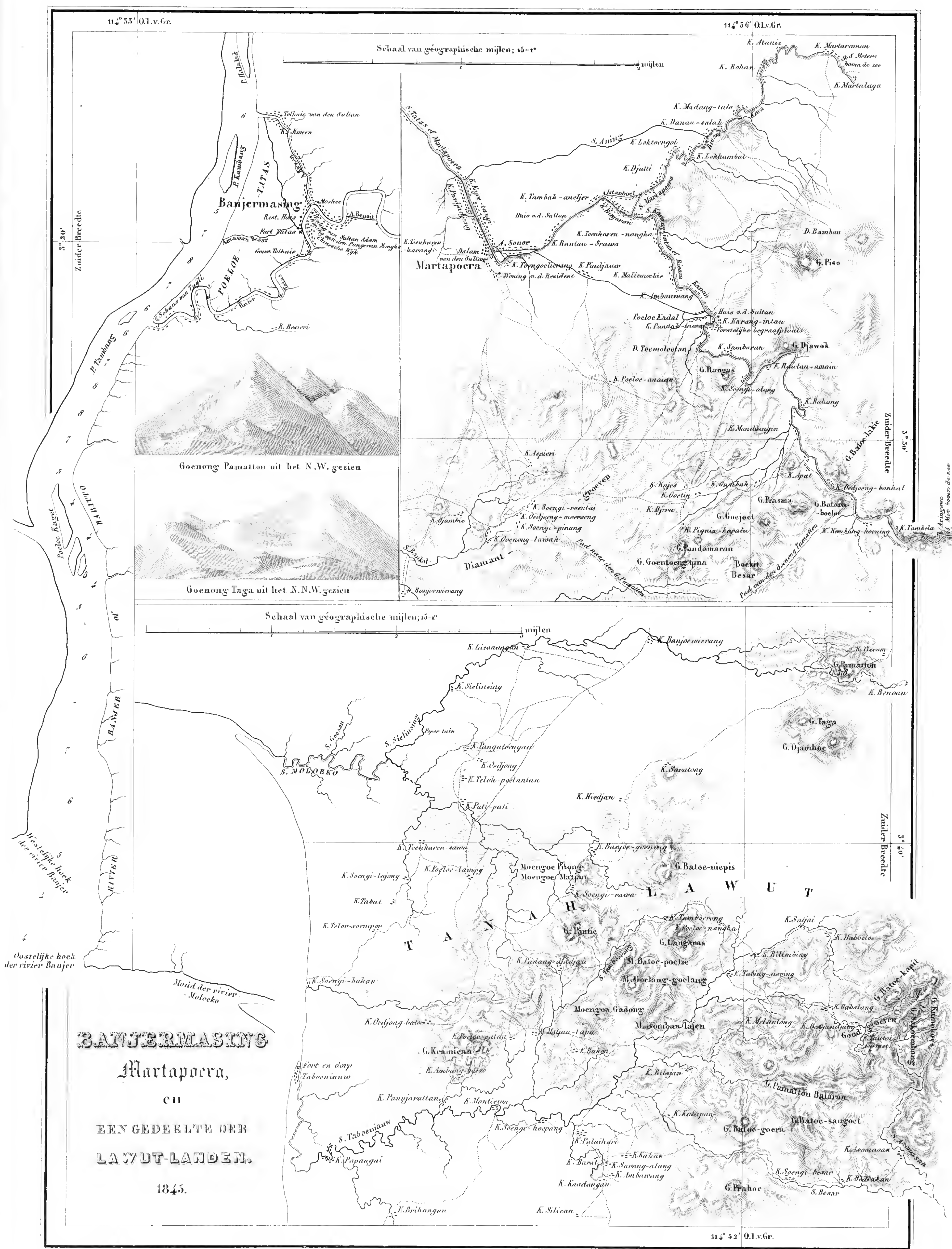
Goenong Djembangan op Poeloe Lawut

114° 115° 116°

S. Müller del.

P. Blommers, impr. à la Haye.

BLANK
PAGE

BANJERMASING
Martapoera,
en
EEN GEDEELTE DER
LAWUT-LANDEN.
1845.

BLANK
PAGE

S. Müller en W. van Groenewoud, del. — J. M. Kierdorff, impr.

EEN DAJAKSCH BOSCHVELD, IN DE RIVIER DOESON.

BLANK

PAGE

S. Müller en W. T. Gordon del. J. M. Kierdorff, impr.

EEN DAJAKKER IN KRIJGSDOS, UIT HET HOOGER GEDEELTE DER RIVIER DOESON.

Arnz et Comp. col.

BLANK

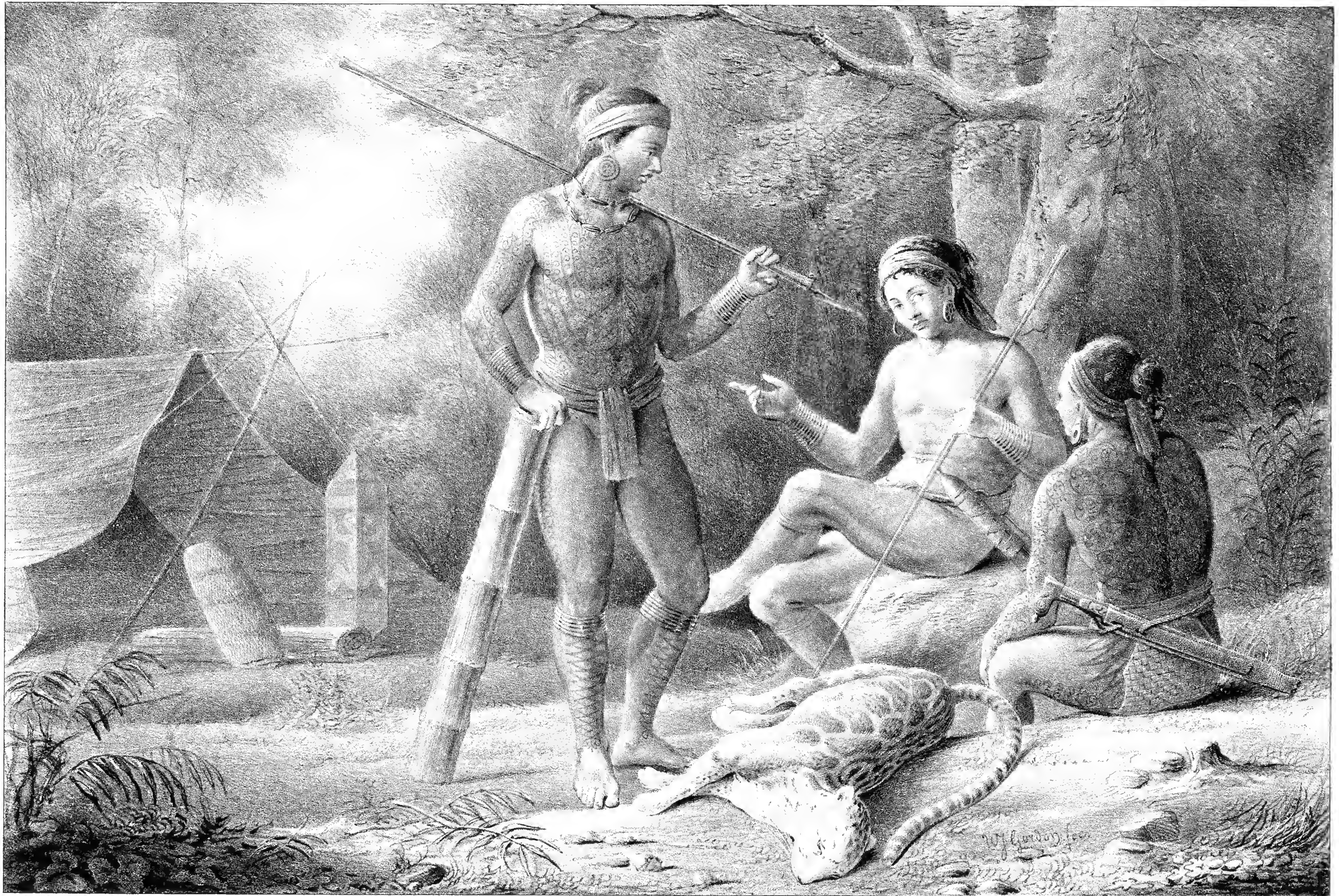
PAGE

Henrici et W. T. Gordon, del. J. M. Kierdorff, impr.

BEJADJOE-DAJAKKERS, ZICH TEN VELDARBEID BEGEVENDE.

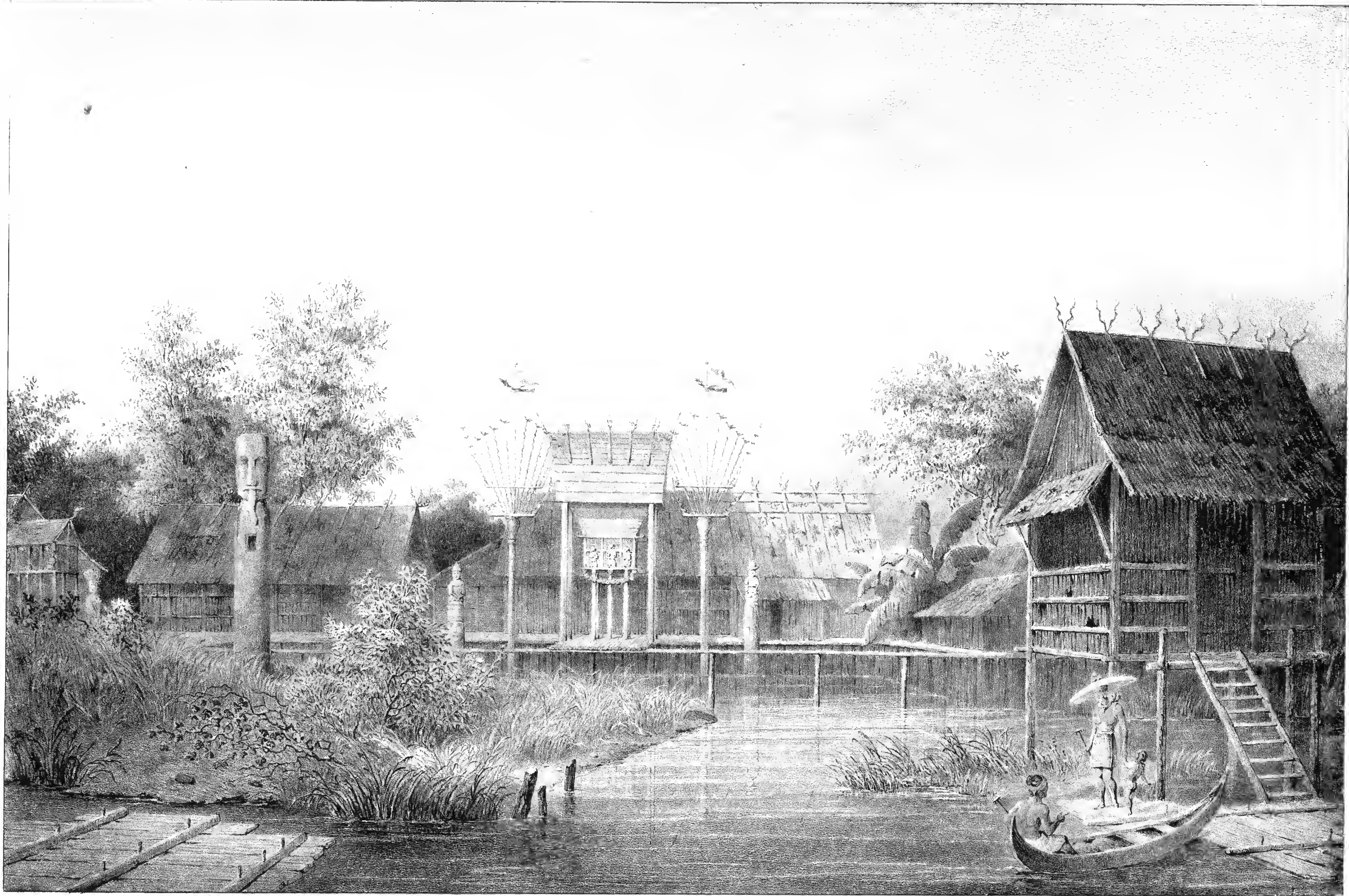
BLANK PAGE

Henrici et W.T. Gordon, del. *J.M. Kierdorff, impr.*

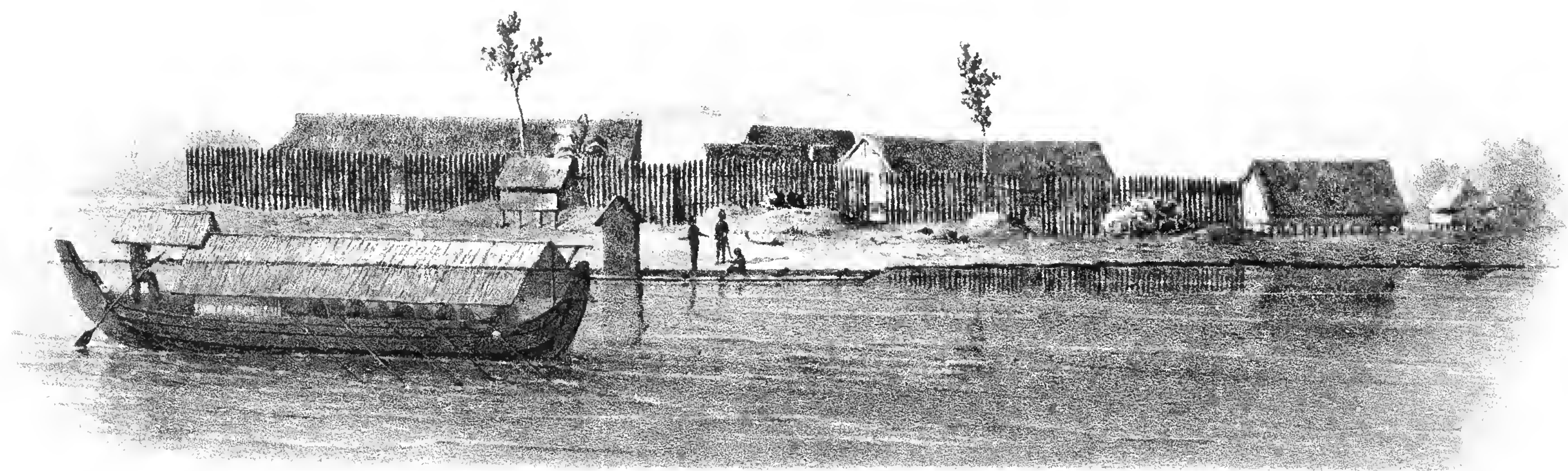
BEJADJOE-DAJAKKERS, TER JAGT.

BLANK PAGE

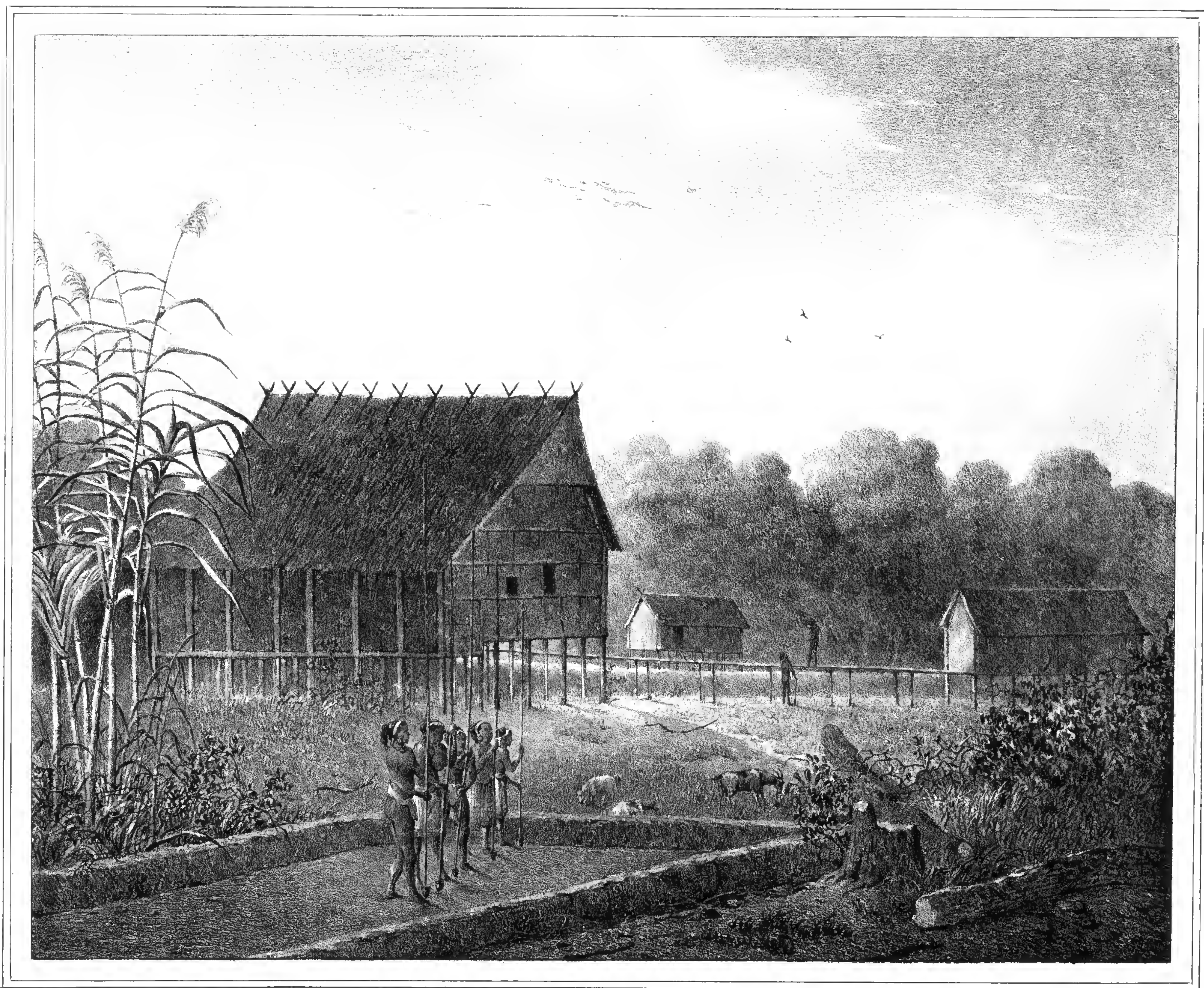

HET DAJAKSCHE DORP GOENA, IN DE RIVIER BEJADJOE (kleine Dajak.)

BLANK
PAGE

HET DAJAKSCHE GEHUCHT PALANGAI, IN DE RIVIER BEJADJOE.

Müller en H. van Gonenwoud, del. J. M. Kierdorff impr.

WONING VAN HET DISTRIKTSHOOFD ACHMED TE PANNJARATTAN.

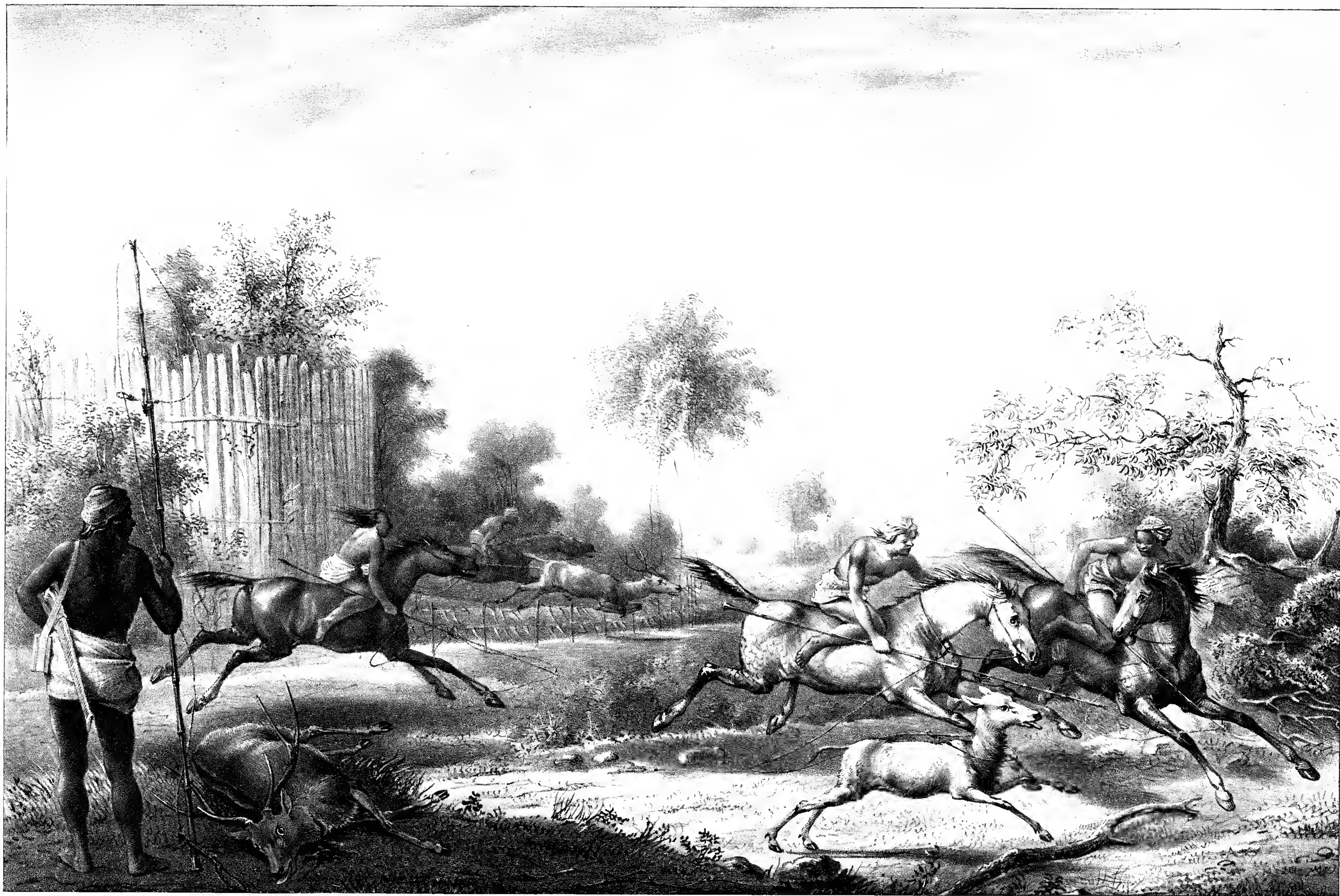
BLANK
PAGE

S. Müller en W. van Groenewoud, del. J. M. Kierdorff, impr.

MALEISCH BOSCHVELD TE HABALANG, IN DE LAWUT-LANDEN.

BLANK PAGE

S. Muller en P. Gordon, del. [illegible]

HERTENJAGT BIJ MARTARAMAN, IN DE SULTANSLANDEN.

BLANK PAGE

T. C. Bruining, ad nat. in lap. del. Arnz et Comp. color. J. M. Kierdorff, impr.

KLEEDERDRAGT, MATTEN, GEREEDSCHAPPEN TEN GEBRUIKE BIJ DE GOUD- EN DIAMANTWASSCHING, PAGAJEN ENZ.

BLANK

PAGE

T. C. Bruining, ad nat. in lap. inc. Arnz et Comp. col. J. M. Kierdorff, impr.

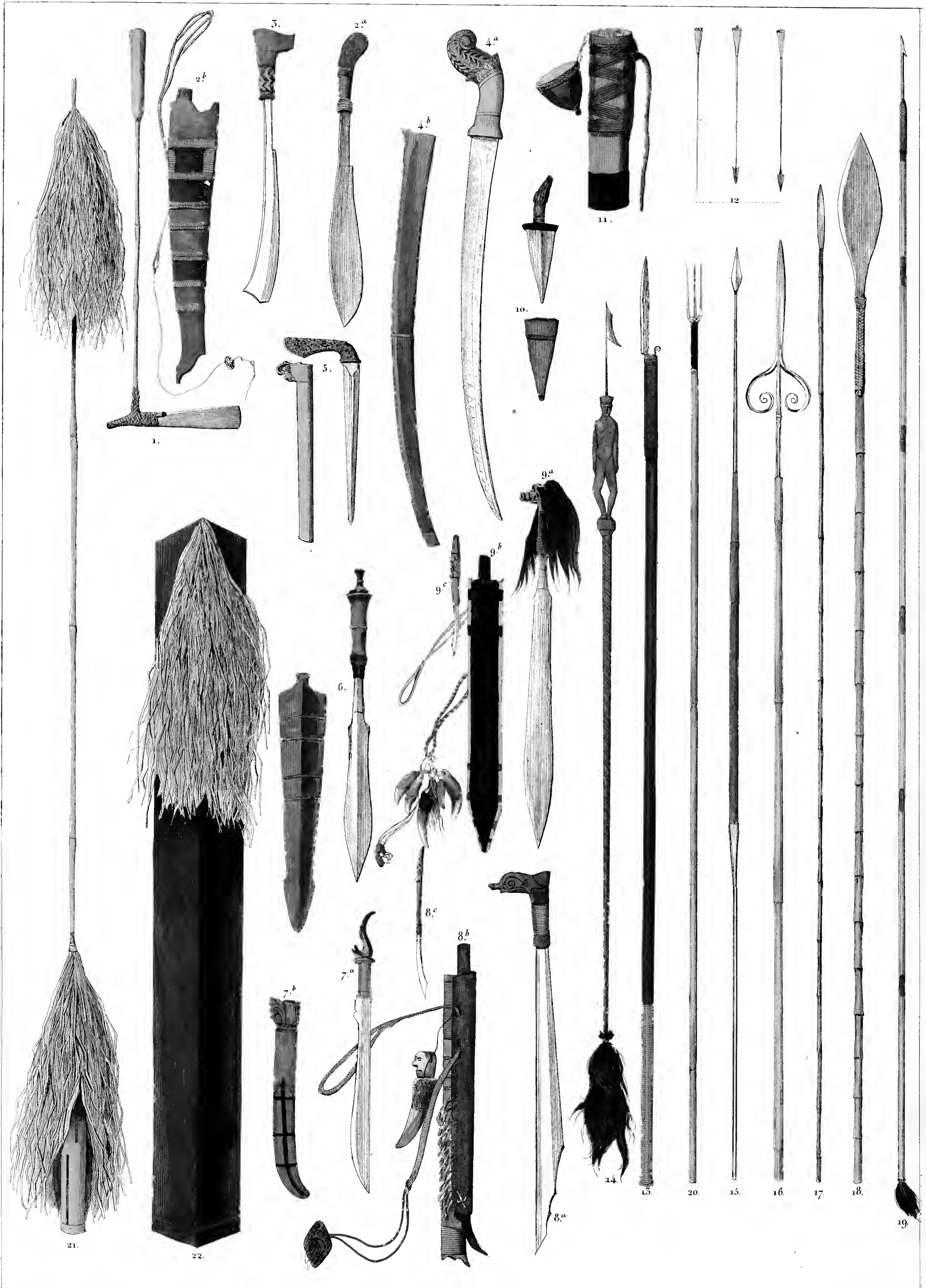
SPEEL- EN WERKTUIGEN, HOEDEN, MUTSEN, OOR- EN ARMRINGEN, BENEVENS ANDERE VERSIERSELEN.

BLANK PAGE

DRAAGKORVEN, MANDJES EN SIRIE-DOOZEN.

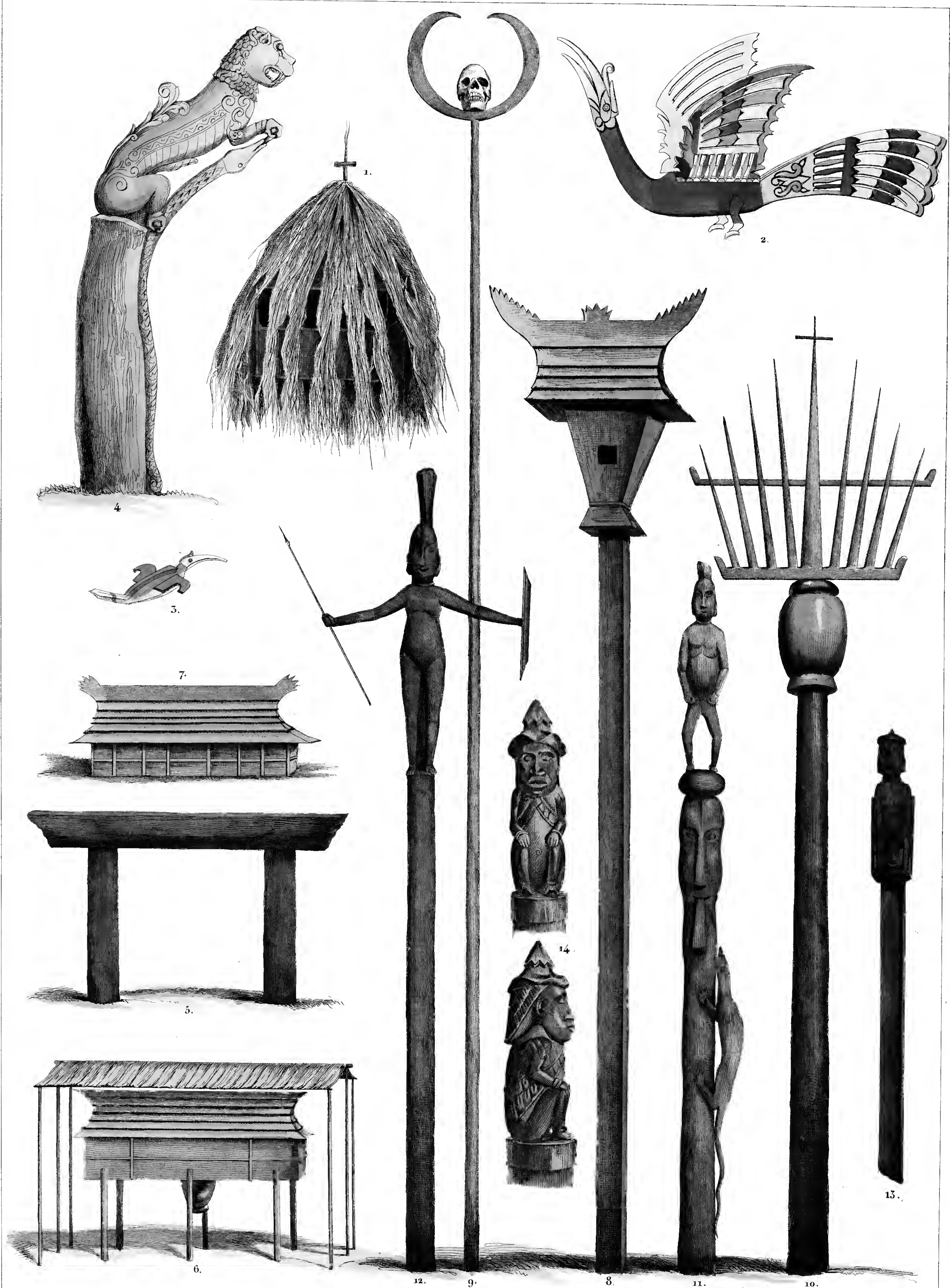
BLANK PAGE

T. C. Bruining, ad nat in lap. del. *Arnz et Comp, color.* *J. M. Kierdorff, impr.*

WAPEN-, WERK- EN SPEELTUIG DER DAJAKKERS EN BANJEREZEN.

BLANK
PAGE

S. Müller en T. C. Bruining, delin. Arnz et Comp. col. J. M. Kierdorff, impr.

LIJKHUISJES, AFGODSBEELDEN EN ANDERE HEILIGE VOORWERPEN.

BLANK

PAGE

Dr S. Müller & v. Henrici ad nat. del.

A. Arnz & Co impr.

C. Bruining, in lap. del.

VOORWERPEN UIT DE LANDSTREKEN DER DAJAKKERS EN DES SULTANS VAN BANJERMASING.

BLANK

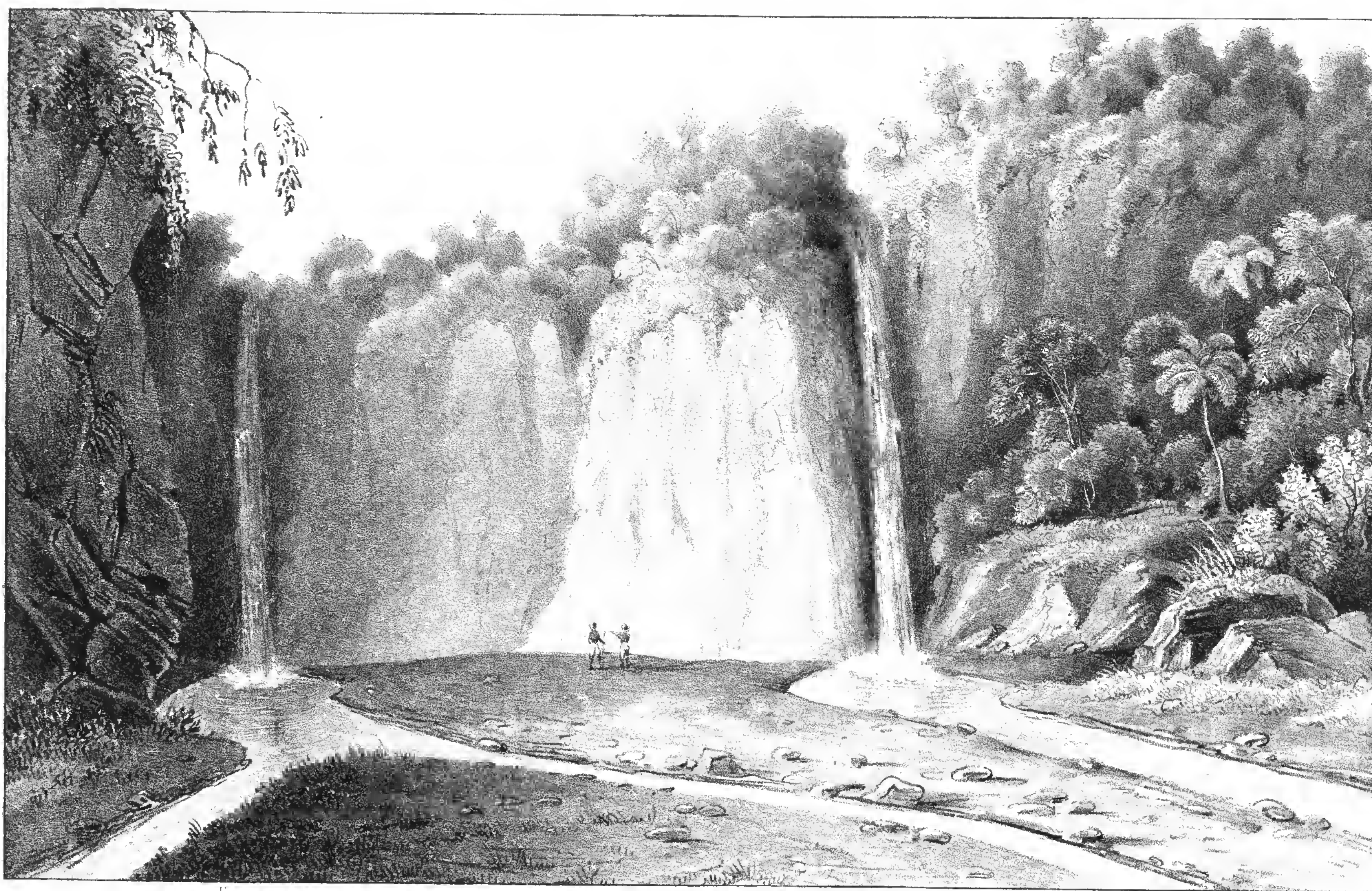
PAGE

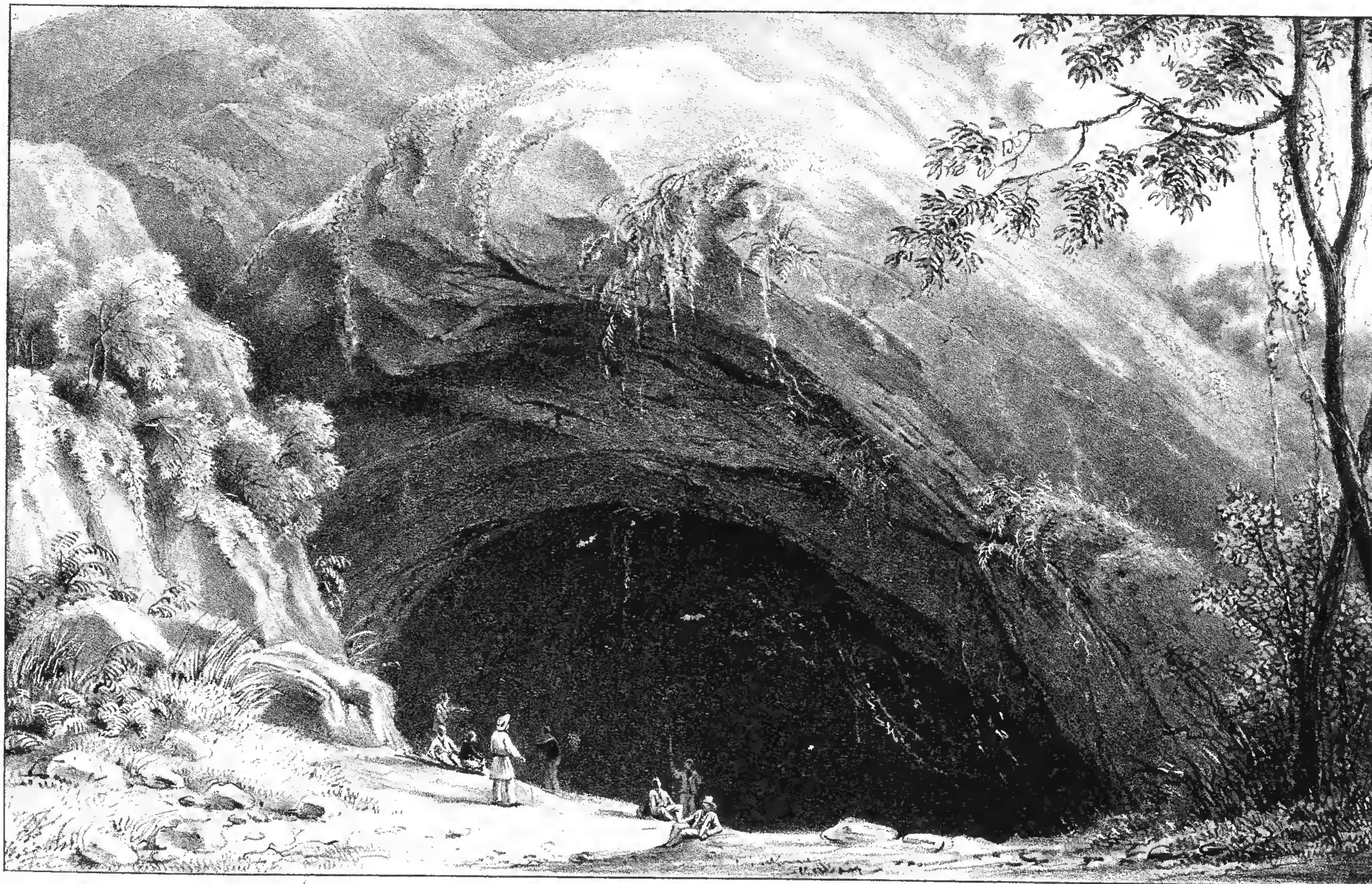
H. J. Backer, imp. — H. J. Gordon in lap. del.

DE GOENONG GEDEE, VAN DE NOORD-OOSTZIJDE BIJ PATJET GEZIEN.

BLANK
PAGE

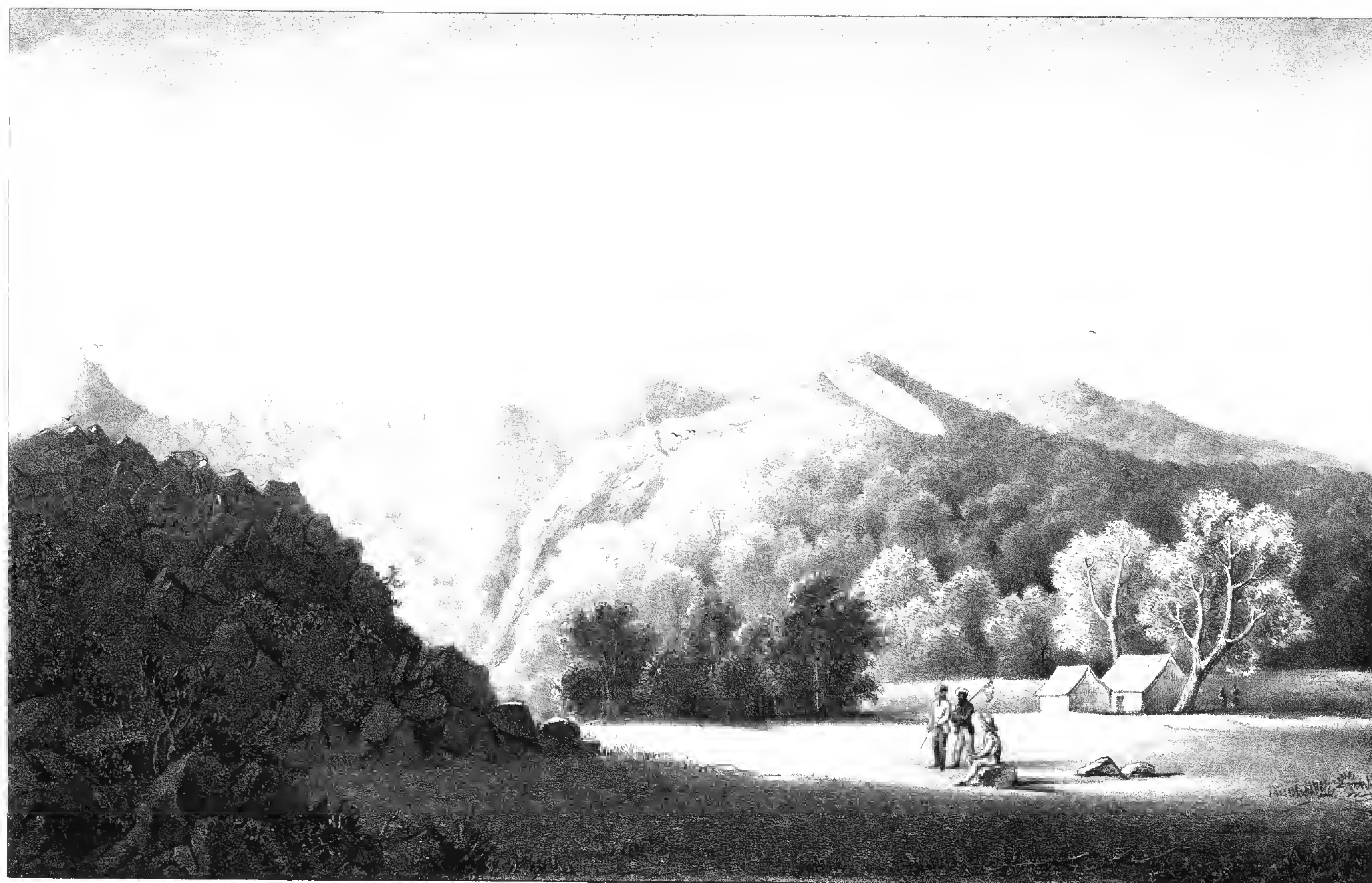
DE BERGSTROOMEN TJIPANAS EN TJIKOENDOEL BIJ DEN RAWA TJIBEUROEM. (ZUIDZIJDE.)

A. Muller et Gordon del. H. J. Backer imp.

GROT TER OOSTZIJDE VAN DEN RAWA TJIBEUROEM.

BLANK
PAGE

KANDANG-BADAK.

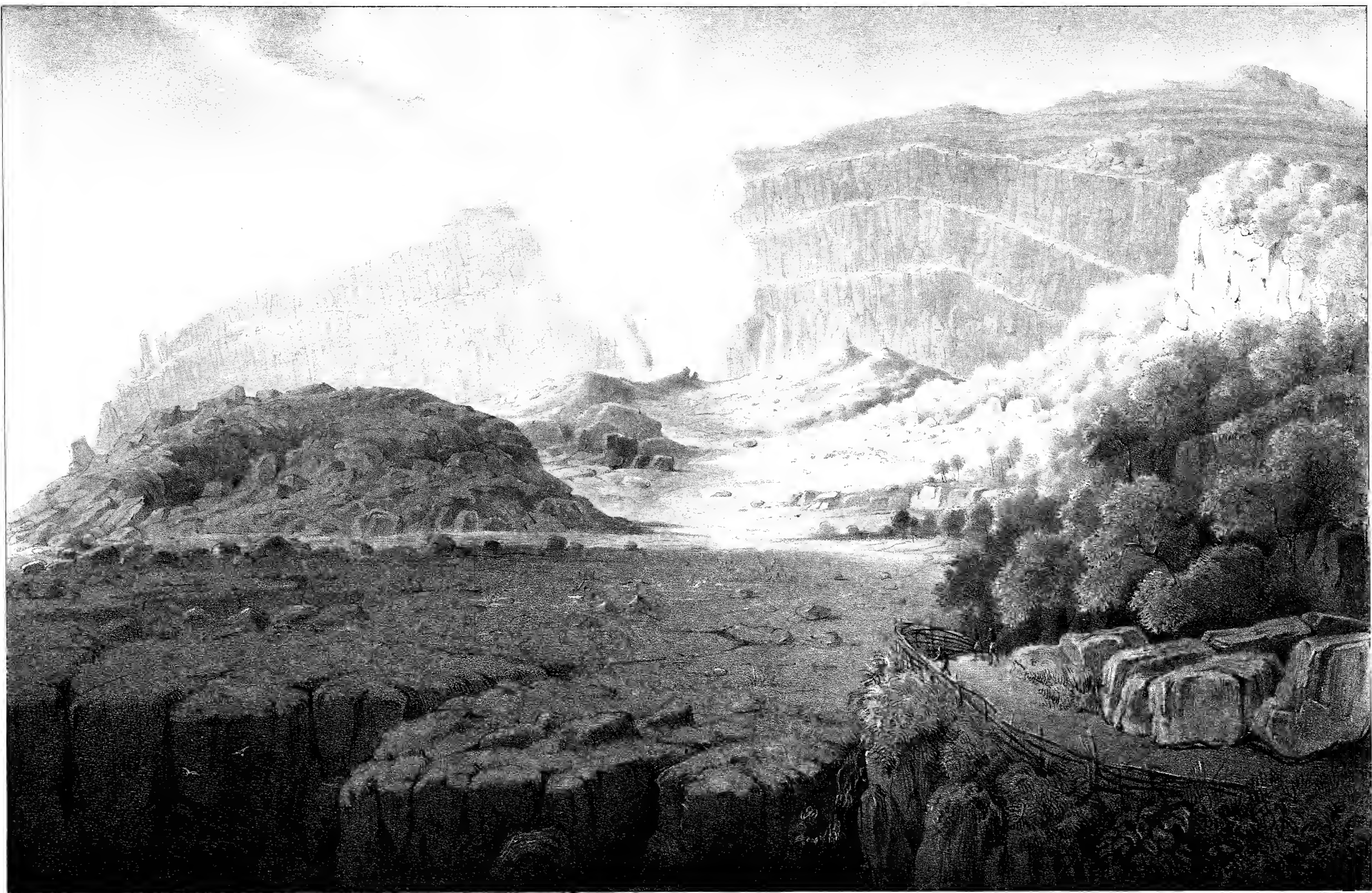

H. J. Backer, impr.

W. J. Gordon, in lap. del.

GEZIGT IN DEN KRATER VAN DEN POENTJAK GOENONG GEDEE, EN OP DE ZICH NOORDWAARTS VOORTZETTENDE BERGEN.

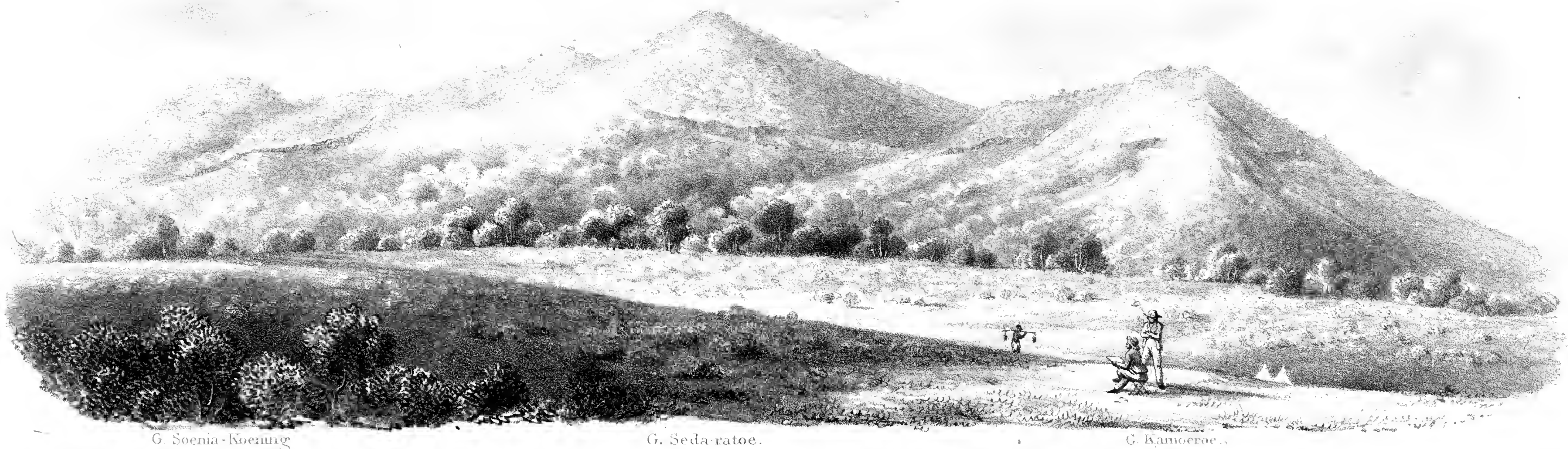
BLANK
PAGE

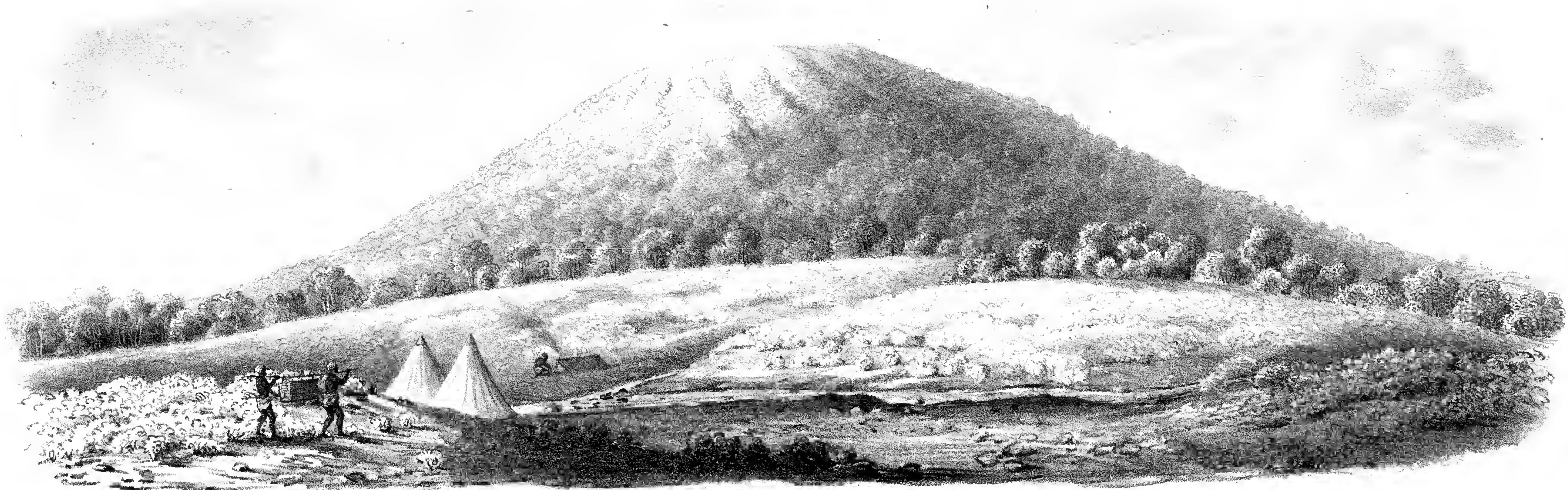
J. Bik, ad nat. del. H. J. Backer, imp. W. J. Gordon, in lap. del.

KRATER VAN DEN GOENONG GEDEE, VAN DE NOORDZIJDE GEZIEN.

BLANK PAGE

GEBERGTE SEDA-RATOE (noord-zijde).

P. van Oort, ad nat. del. J. M. Kierdorff, impr. W. T. Gordon, in lap. del.

POENTJAK GOENONG GEDEE MET EEN GEDEELTE VAN HET ALOEN-ALOEN.

BLANK

PAGE

DE KRATER VAN DEN GEDEE,

trigonometrisch opgenomen en in kaart gebragt

door

Sal. Müller.

1836.

Doorsnede, in de strekking van het N.N.W. naar het Z.Z.O.

De hoogte in verhouding tot de lengte als 2:7.

Dr. S. Müller, del. J. M. Kierdorff, impr. A. Bayly et J. M. Huart, sculp. in lap.

BLANK
PAGE

P. van Oort ad nat del. A. Arnz & Cº impr. W.J. Gordon, in lap. del.

DE GOENONG GAMOEROE (GEBERGTE GEDEE), VAN DE ZUID-ZUIDOOSTZIJDE GEZIEN.

BLANK
PAGE

DEZE PROJECTIE IS UIT HET NOORDEN GEZIEN. HARE VERHOUDING = 1:65000.

Tjandjor (458 Meters) Tjidjedil (700) Tjiheran (965) Paljet (1120) Tjipanas (1050) Tjihandjawa (1113) Toegoe (1000)

Tjiseroa (800) Gadok (450) Wangoen (380) Buitenzorg (263)

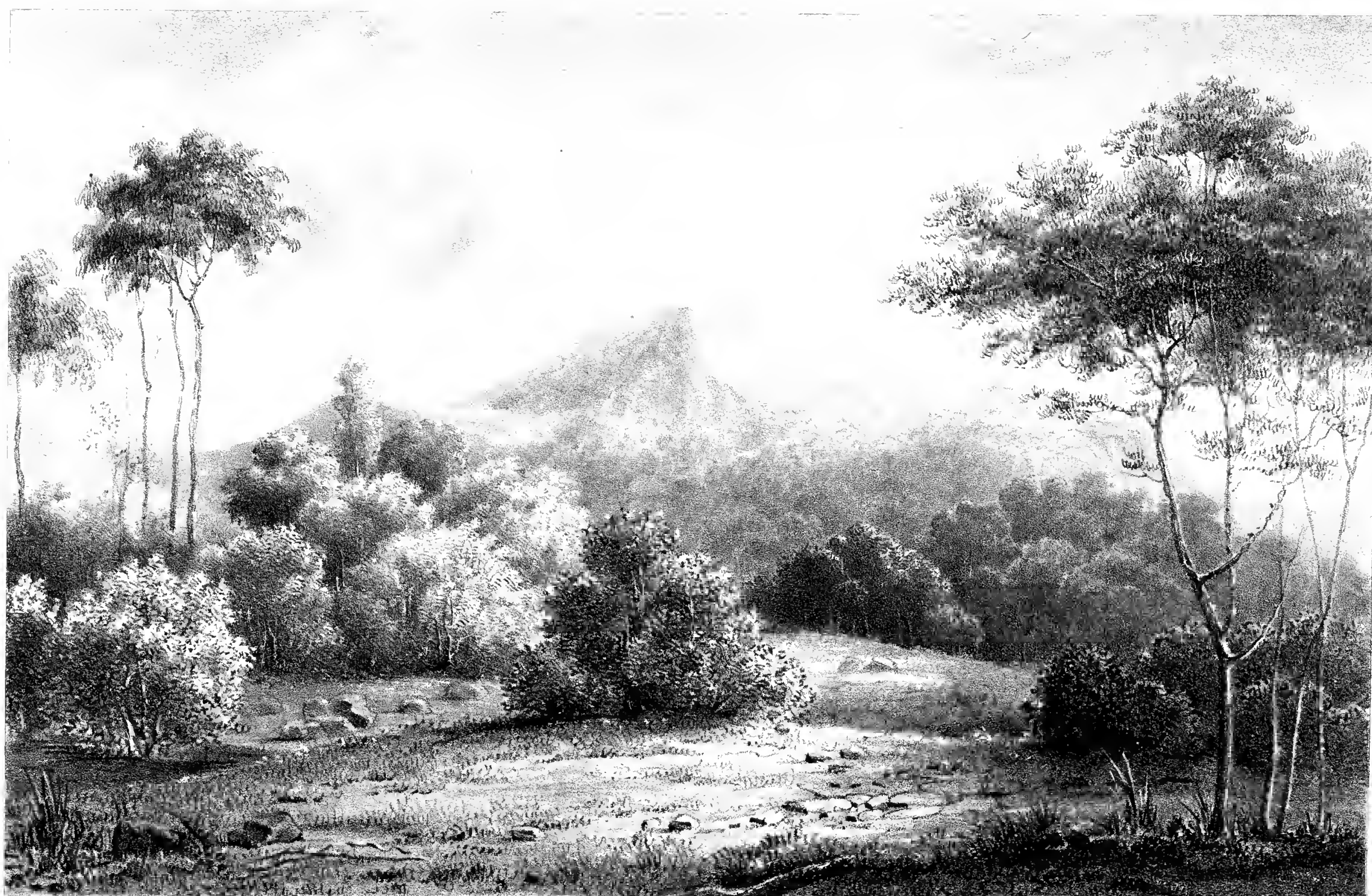
Dr. S. Müller, fec.

HYPSOMETRISCHE VOORSTELLING VAN DEN GROOTEN WEG, TUSSCHEN TJANDJOR EN BUITENZORG.

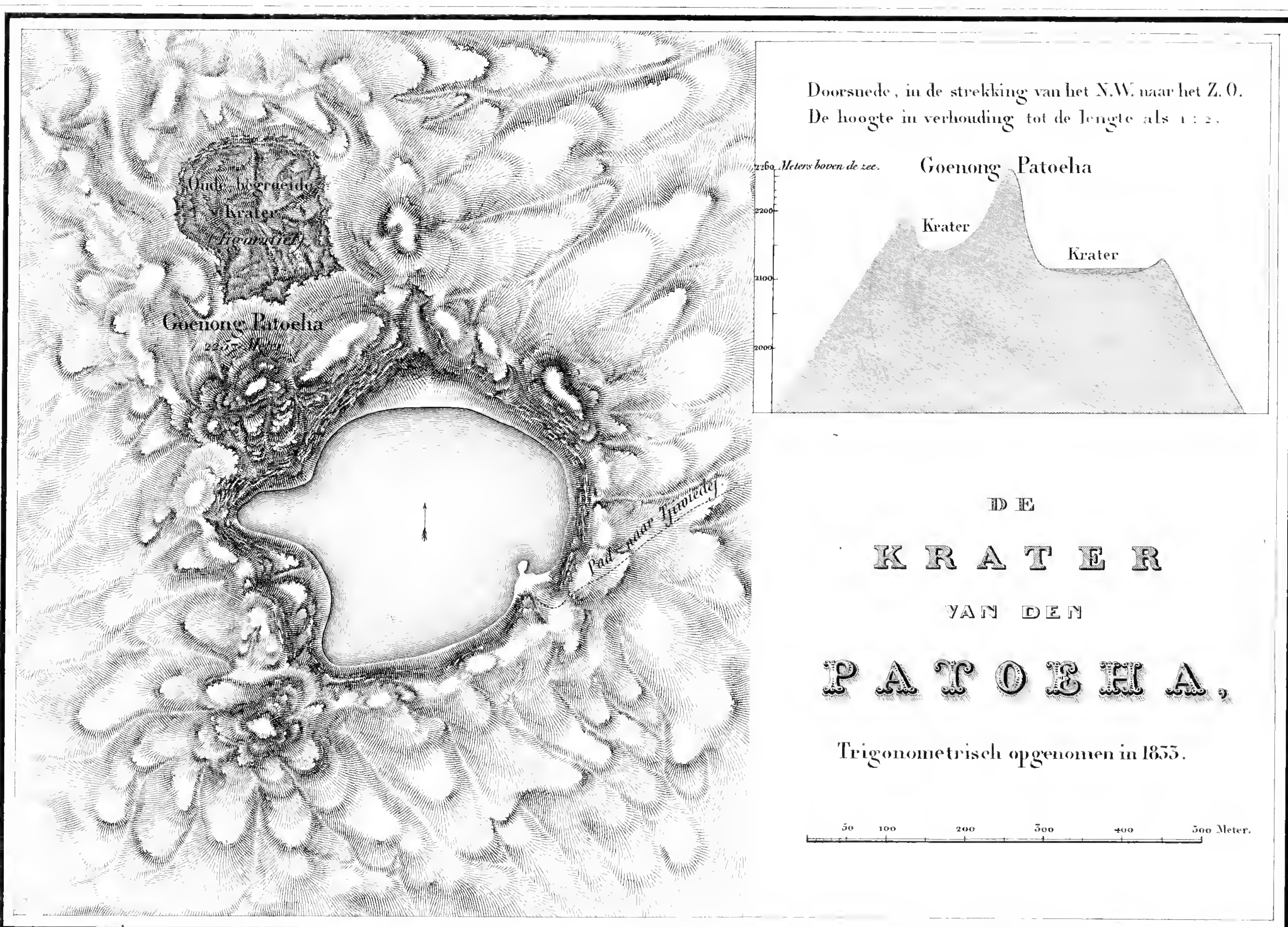
P. van Oort, ad nat. del. A. Arnz & Co. impr. W. J. Gordon, in lap. del.

DE HEUVELEN PASIR HAJAM, AAN DEN Z.O. VOET VAN DEN GOENONG GEDEE.

BLANK
PAGE

DE GOENONG PATOEHA (noordoost zijde.)

Dr S. Müller, del. J. M. Kierdorff, impr. A. Bayly et J. M. Huart, in lap. inc.

BLANK

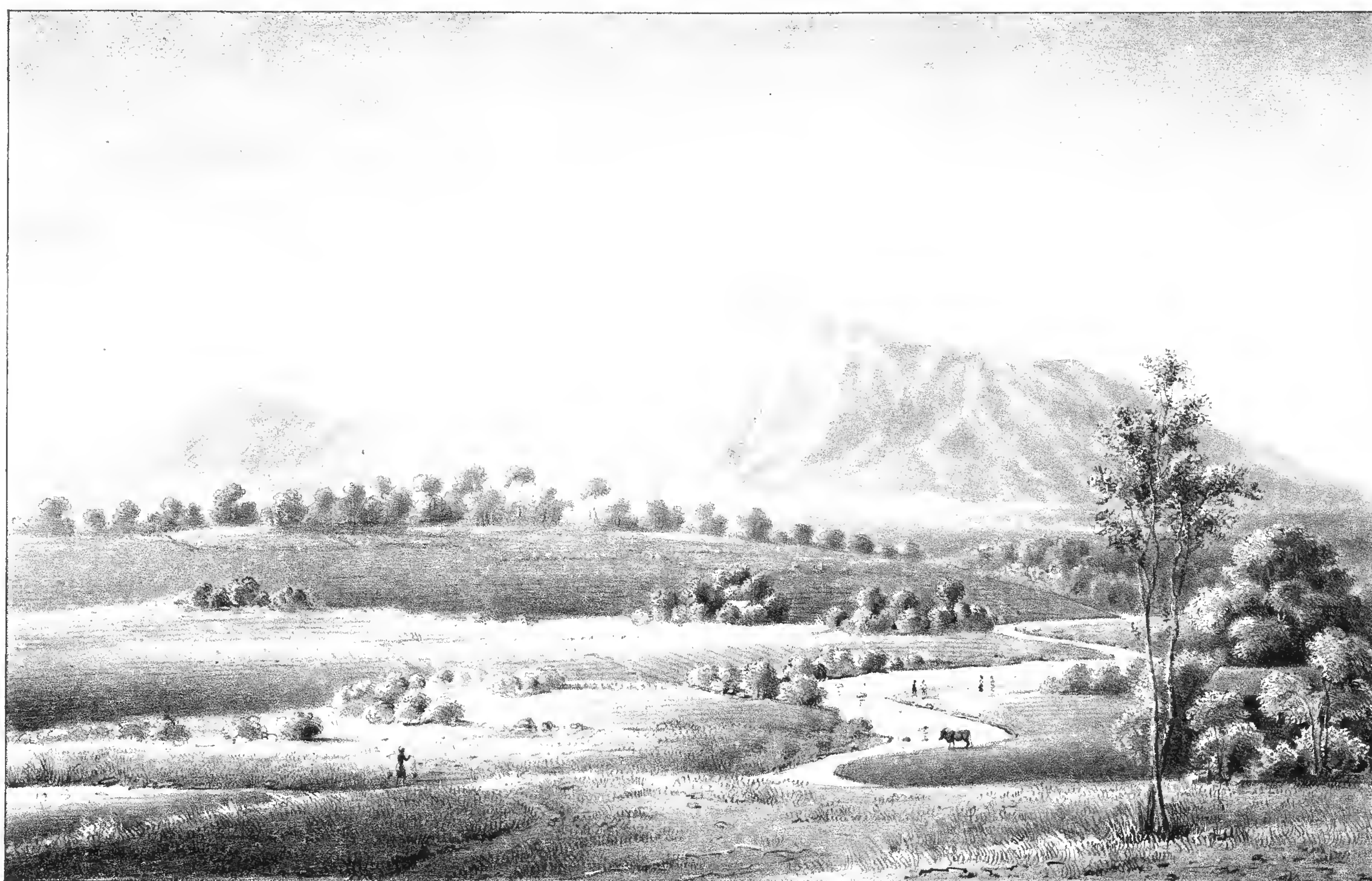
PAGE

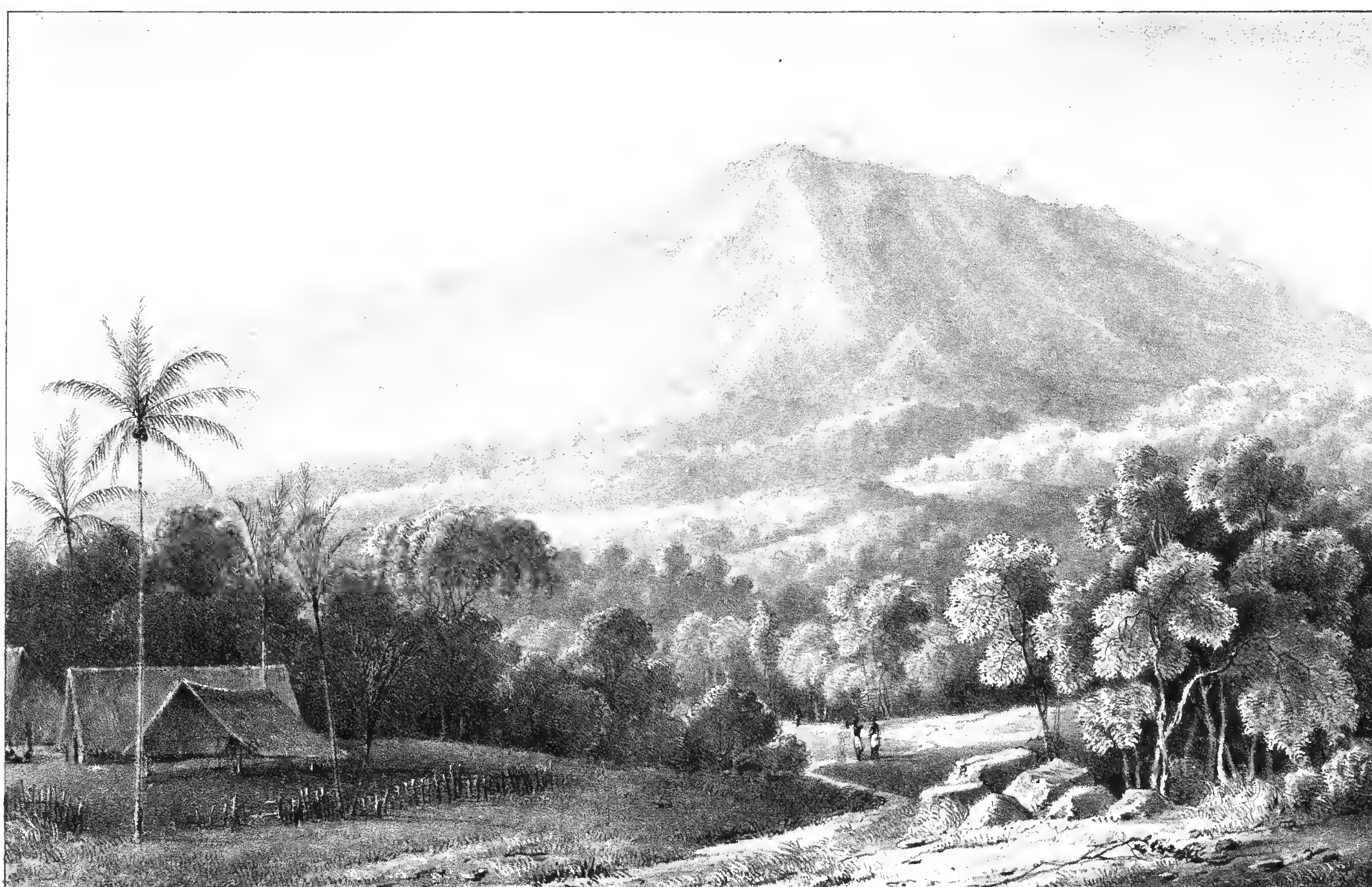
P. van Oort ad nat. del. H. J. Backer, imp. W. J. Gordon in lap. del.

DE KRATER VAN DEN GOENONG PATOEHA, VAN DE OOSTZIJDE GEZIEN.

BLANK
PAGE

DE GOENONG PANGERANGO, GEZIEN UIT HET NOORDWESTEN VAN BUITENZORG.

van Oort ad nat del. *H. J. Backer imp.* *H. J. Gordon in lap del.*

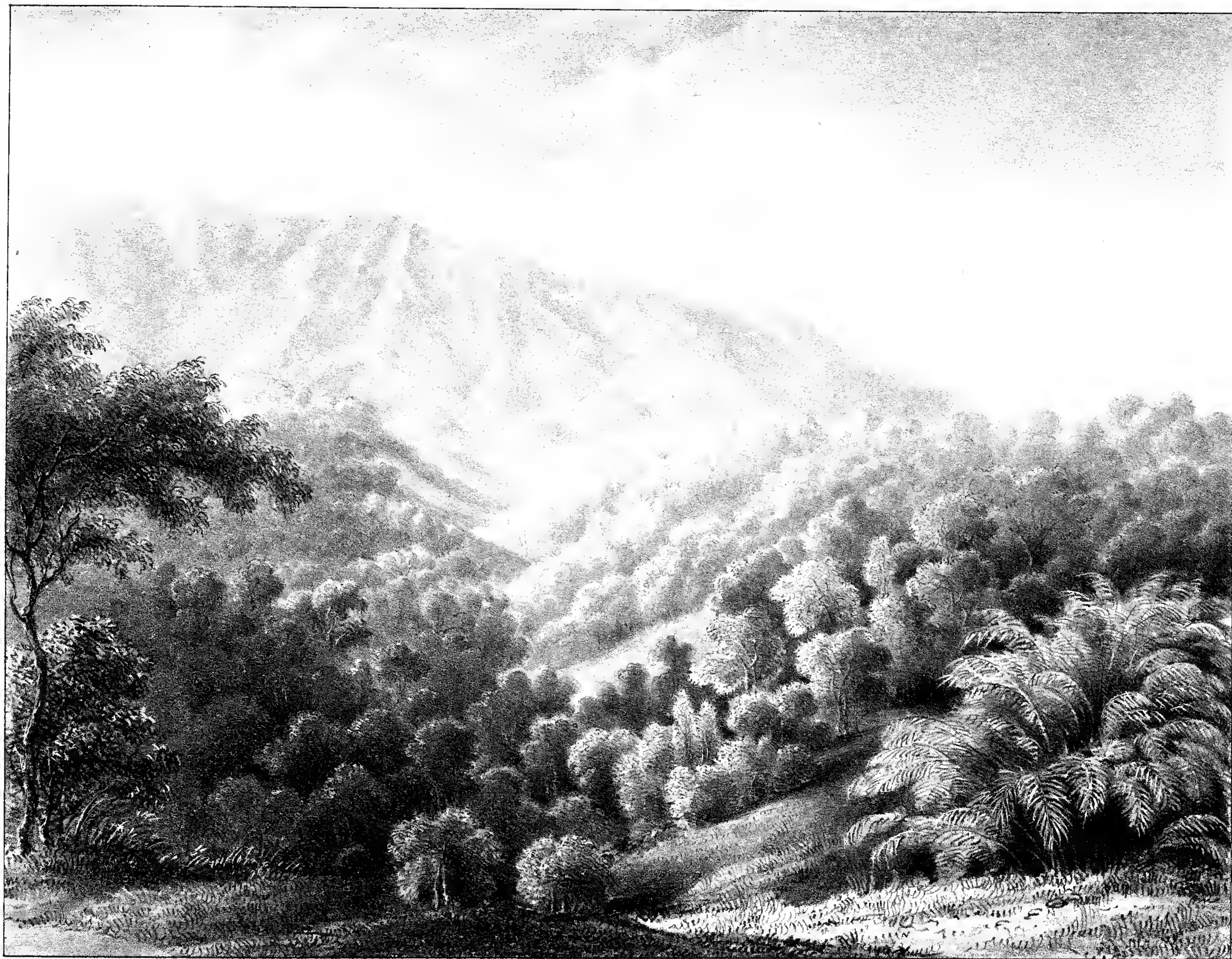
DE GOENONG PANGERANGO, VAN DEN WESTKANT BIJ TJIBOERAJOET GEZIEN.

BLANK

PAGE

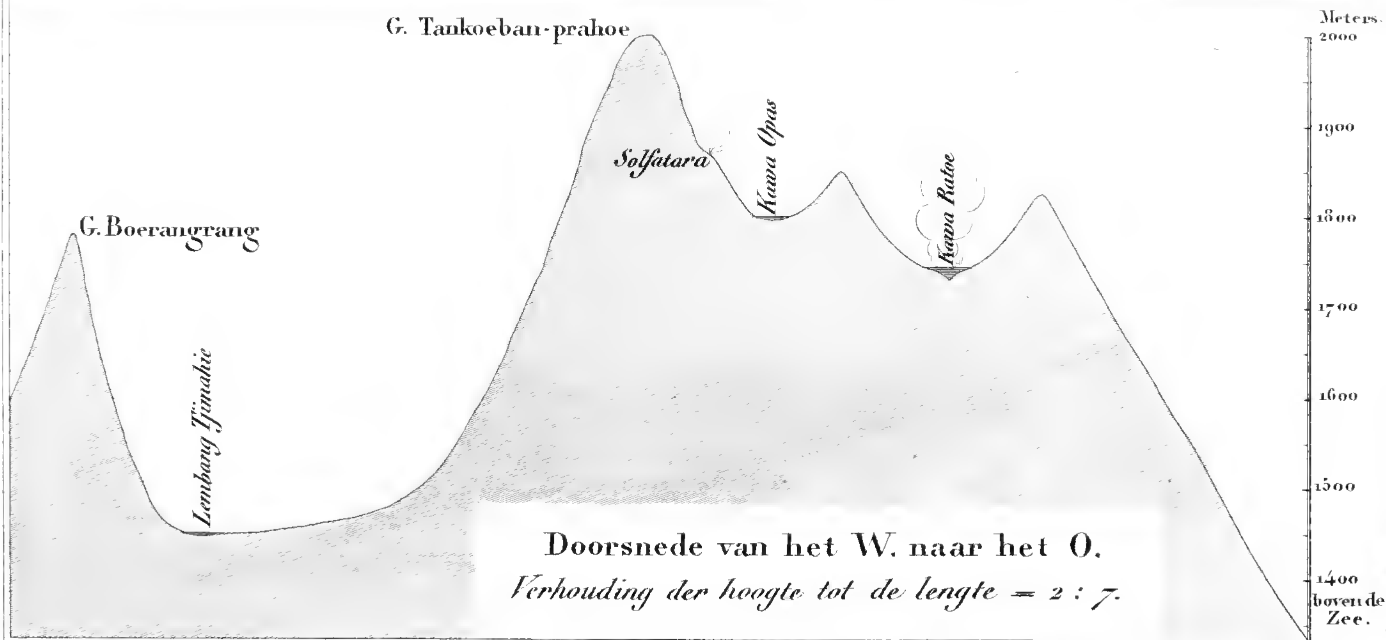
DE PASANGRAHAN TAPOS.

P. van Oort ad nat. del. *H. J. Backer, imp.* *W. J. Gordon, in lap. del.*

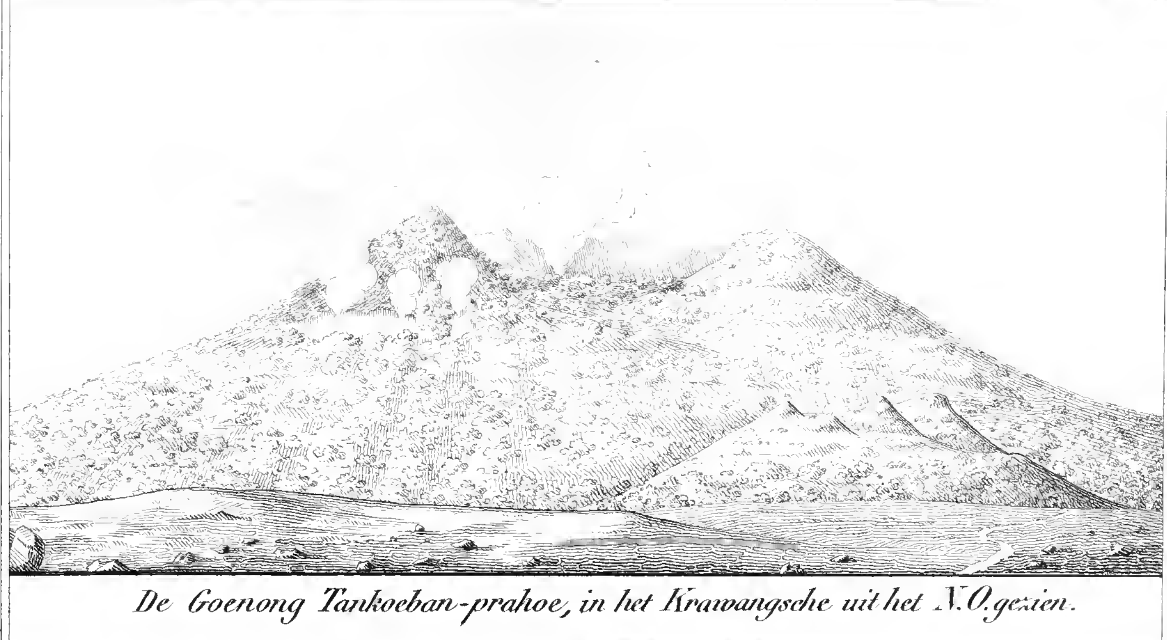
GEDEELTE DER WESTZIJDE VAN DEN GOENONG MANDALAWANGIE.

BLANK
PAGE

Doorsnede van het W. naar het O.

Verhouding der hoogte tot de lengte = 2 : 7.

De Goenong Tankoeban-prahoe, in het Krawangsche uit het N.O. gezien.

DE KRATERS VAN DEN

Tankoeban-prahoe, en het meir Tjimahie.

Trigonometrisch opgenomen in 1832.

100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 1100 1200 Meters

G. Koekoesan

Goenong Boerangrang

Pad naar Wanajasa

Tjimahie

Lembang Tjimahie

1400 meters

Hoog Bosch

Pad naar Bandong

G. Masiegit

Goenong Tankoeban-prahoe

Kawa Opas 1800

Solfatara

1845

2000

Kawa Ratoe 1743

1824

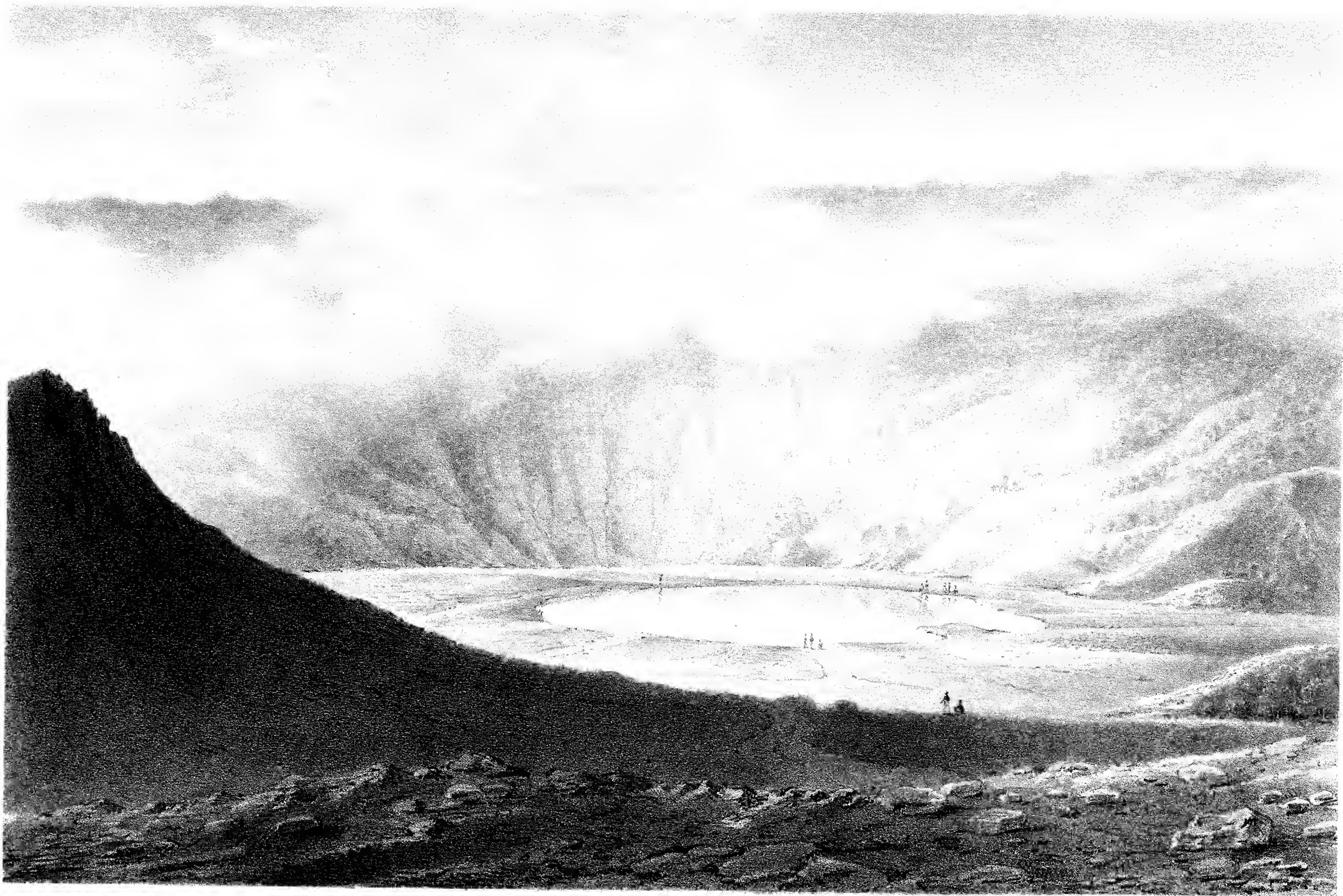
Pad naar Santja.

Pad naar den K. Badak.

Pad naar Bandong.

Dr. S. Müller, del. A. Arnz & Co. impr. A. Bayly et J. M. Huart, in lap. sculp.

BLANK
PAGE

P. van Oort, ad nat. del. *A. Arnz & Cº impr.* *H. J. Gorann, in lap. del*

KAWA OPAS VAN DEN GOENONG TANKOEBAN-PRAHOE; VAN DE NOORDOOSTZIJDE GEZIEN.

BLANK PAGE

P. van Oort, ad nat. del. A. Arnz & C° impr. W. J. Gordon, in lap. del.

KAWA RATOE VAN DEN GOENONG TANKOEBAN-PRAHOE, VAN DE NOORDOOSTZIJDE GEZIEN.

BLANK
PAGE

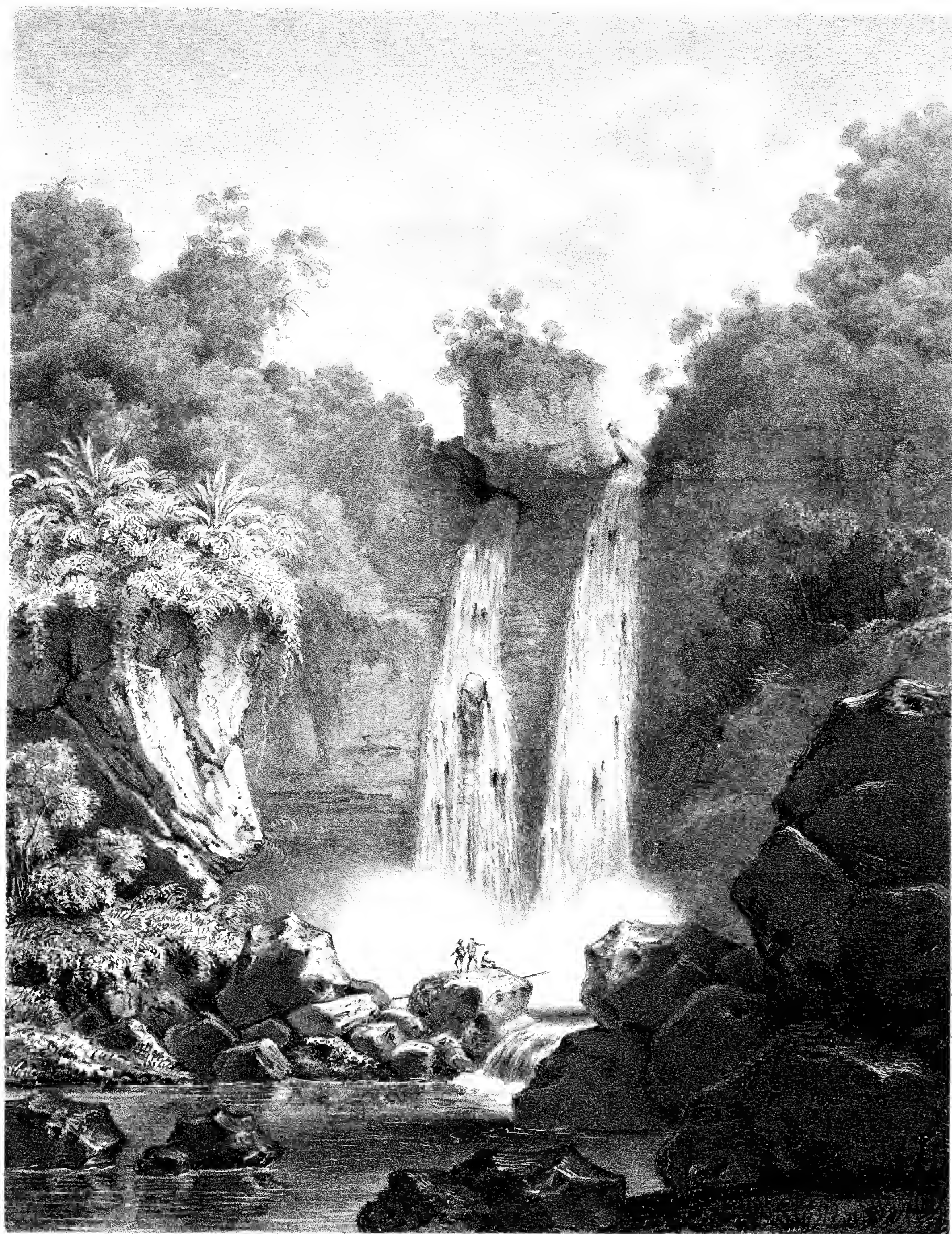
GEZIGT OP DEN GOENONG TANKOEBAN-PRAHOE EN HET ZUIDELIJK GEDEELTE VAN DEN GOENONG BOERANGRANG.

G. Koekoesan.

P. van Oort ad nat. del. — J. Arnz & C° impr. — W. J. Gordon in lap. delin.

HET MEIR TJIMAHIE EN HET NOORDOOSTELIJK GEDEELTE VAN DEN GOENONG BOERANGRANG.

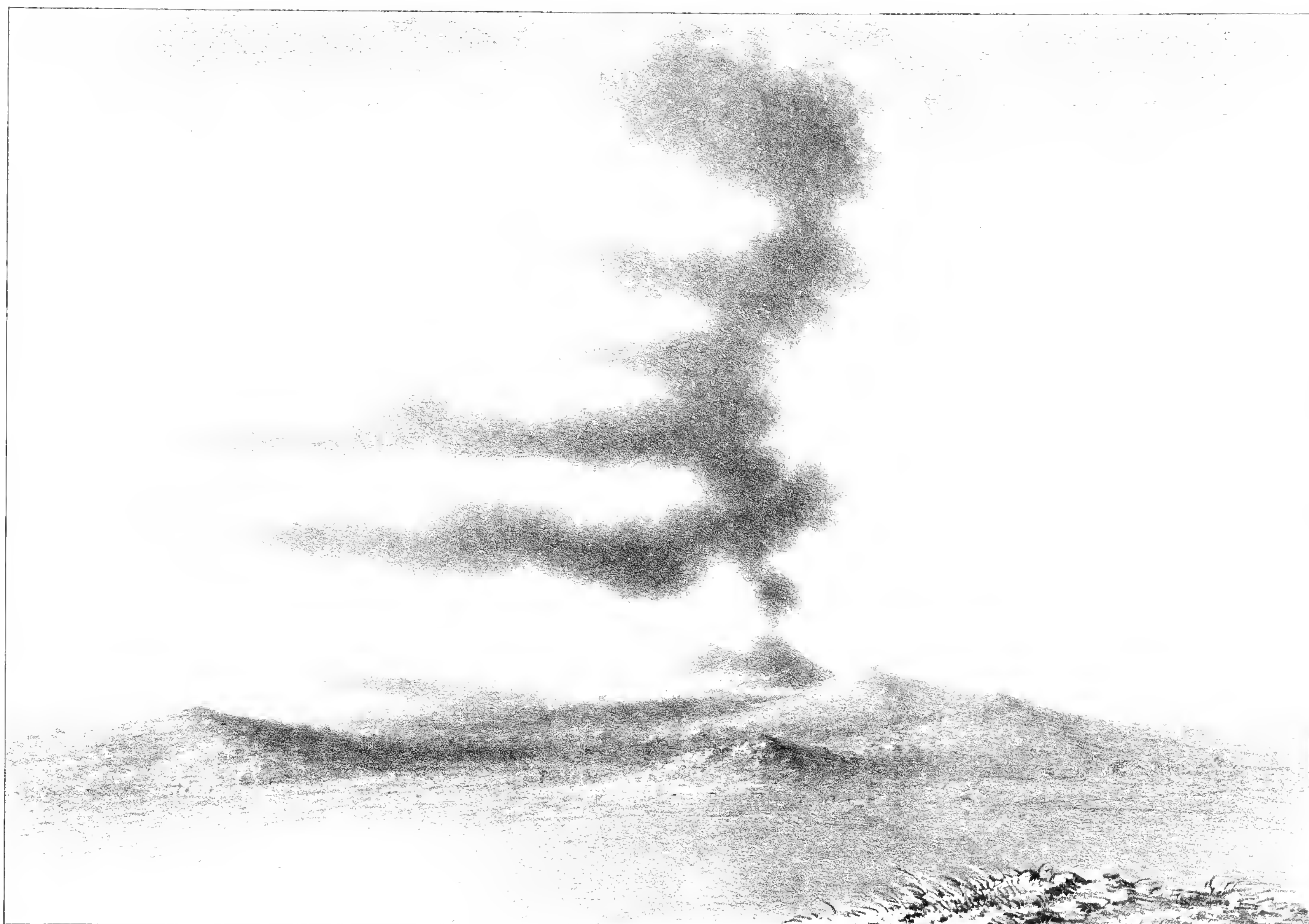
BLANK
PAGE

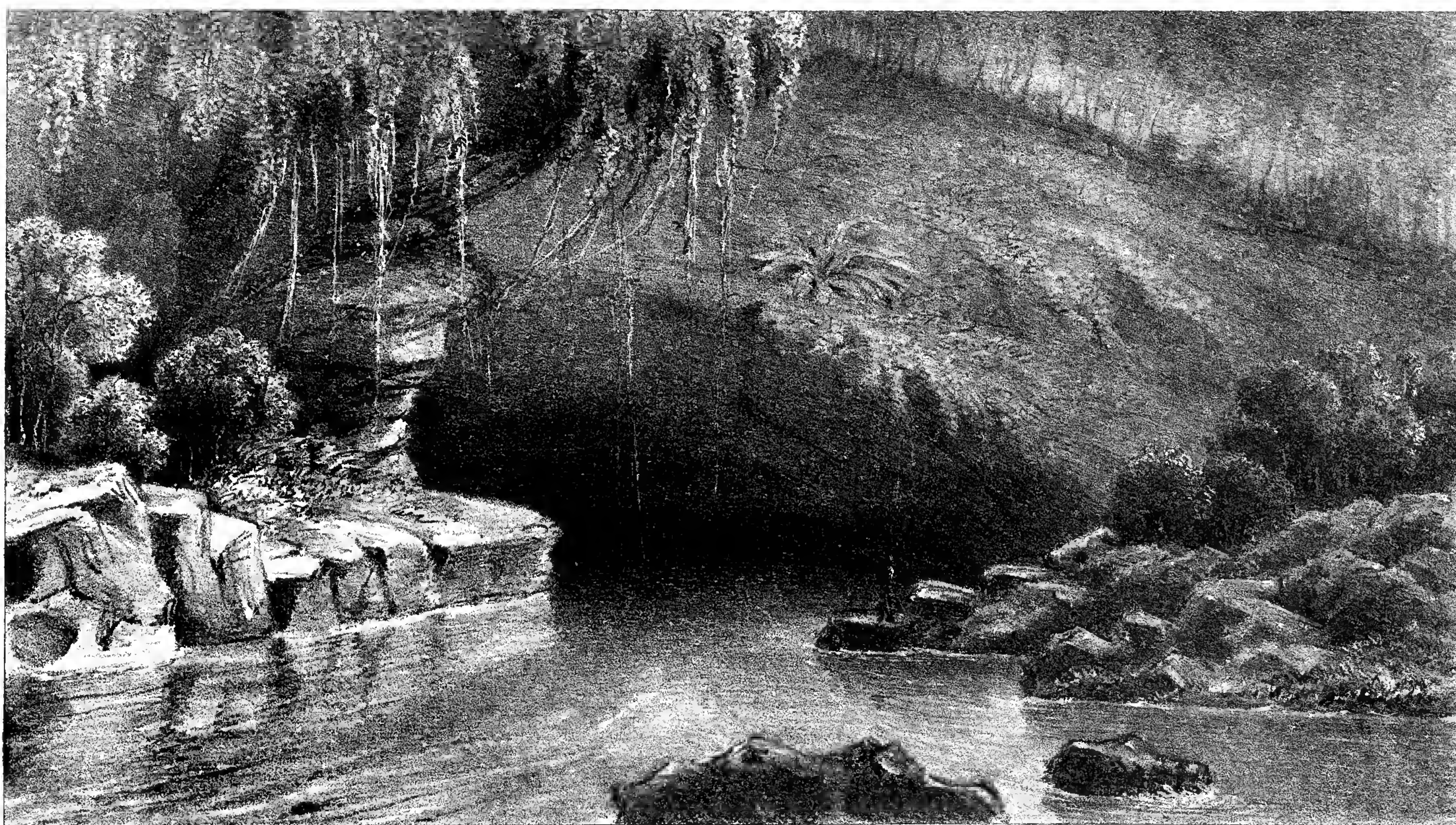
P. van Oort, ad nat. del. A. Arnz & Co. impr. W. J. Gordon, in lap. del.

TJOEROEK PENGANTEN VAN DEN BERGSTROOM TJIMAHIE.

BLANK
PAGE

UITBARSTING VAN DEN GOENONG AGOENG OF GOENTOER.

P. van Oort ad nat. del. A. Arnz & C° impr. W. J. Gordon in lap. del.

DE GROT SANG-HJANG TIKORO, IN DE TJITAROEM.

BLANK
PAGE

MODDERWELLEN BIJ DEN OORSPRONG DER RIVIER TJIBODAS, VAN DE OOSTZIJDE GEZIEN.

HEETE MODDERWELLEN,

VAN DE NOORDWESTZIJDE

VAN DEN

GOENONG PAPANDAJANG.

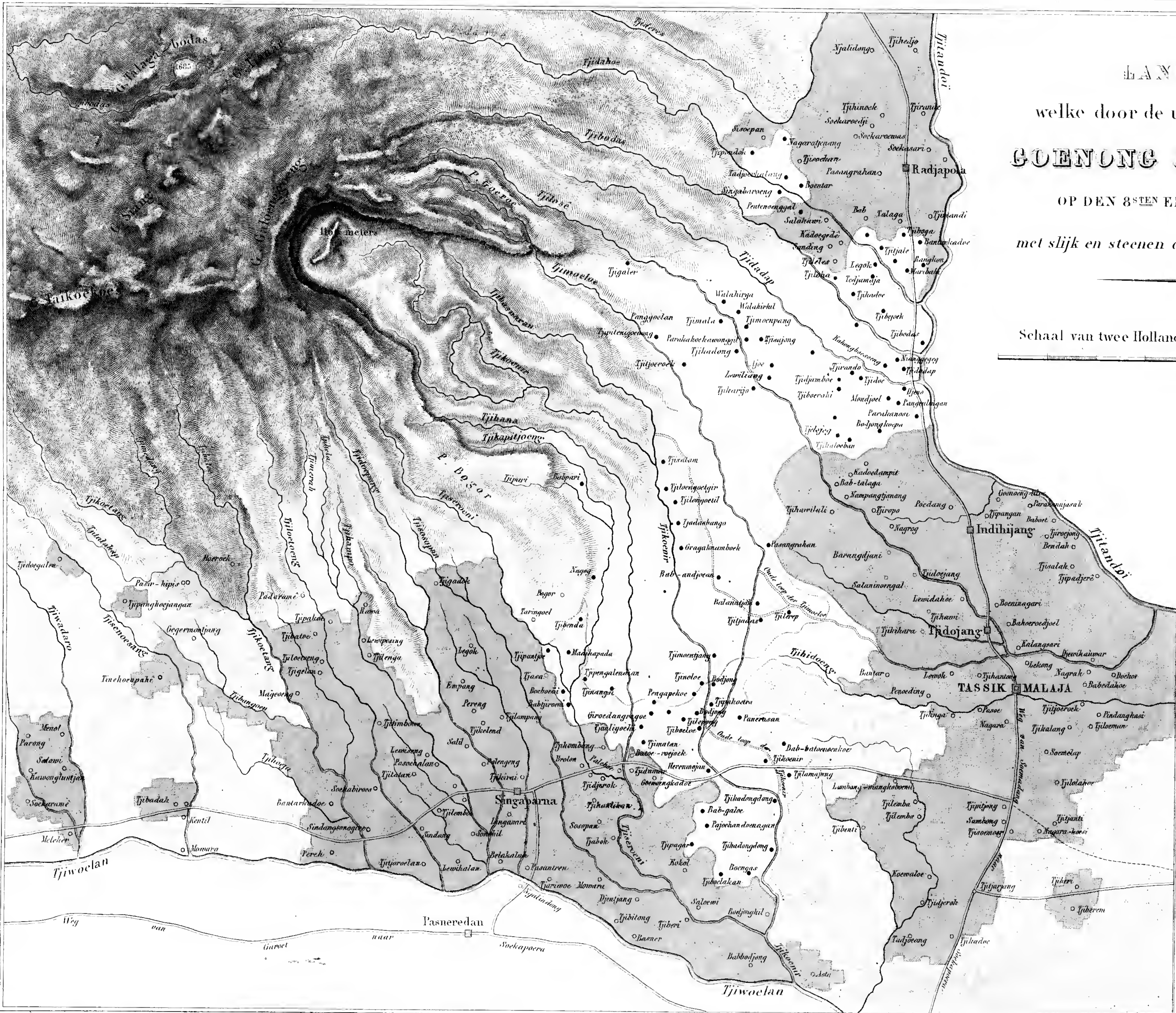
1833.

Meters.
50 100 200 300 400

P. van Oort ad nat. del. H. J. Backer imp. W. J. Gordon in lap. del.

BLANK

PAGE

Lith. P. Blommers à la Haye

BLANK

PAGE

v. Henrici, ad nat. del: *J. Arnz & Cº impr.* *W. P. Gordon, in lap. delin.*

KRATER VAN DEN GOENONG DASAR OF BROMO.

BLANK

PAGE

HYPSOGRAPHISCHE VOORSTELLING VAN JAVA EN SUMATRA.

Verhouding der hoogte tot de lengte = 1 : 50. — Verhouding der lengte tot die der natuur = 1 : 3000000.

Dwarsdoorsnede van Java, op de geogr. lengte van 107°.40' beoost. Gr. De gezigtslijn naar het Oosten.

4000 Meters. 3500 3000 2500 2000 1500 1000 500

KRAWANG R. Tjitaroem Radjamandala Bandong G. Boerangrang Lembang-Tjimahie G. Tankoeban prahoe. Boekit Gedis. G. Malabar. G. Soemboeng. KANDANG-WESSIE

6° Z. br. 7° 8°

Geprojecteerde doorsnede van Sumatra, van het W. naar het O. De gezigtslijn naar het Zuiden.

INDRAGIERI. Waterpas der Zee C. Sago. Ft. Tandjong-Alam G. Merapi (in Agam) Ft. Goegoersigandang Ft. de Kock G. Singalang Ft. Malowa Dano sapoeloe kota (oude krater) Paja-kombo Tiko

104° O. L. v. Gr. 103° 102° 101° 100°

Bergen en Meren van Sumatra, tusschen 0° 30' N. br en 1° 30' Z. br. De gezigtslijn op de meridianen naar het Oosten

G. Pasaman (Ophir). Boekit Bongso G. Sago. G. Merapi (in Agam) Meer. G. Singalang G. Tendike. G. Ambadjang Dano Sinkara G. Soeloeasie. G. Merapi (in Korintje) Dano Sapoeloe kota Ajer-bangis Tiko Priaman Padang

0° 30' N. br. 1° Z. br.

De hoofdgebergten van Java, van het W. naar het O. De gezigtslijn naar het Noorden.

4000 Meters. 3500 3000 2500 2000 1500 1000

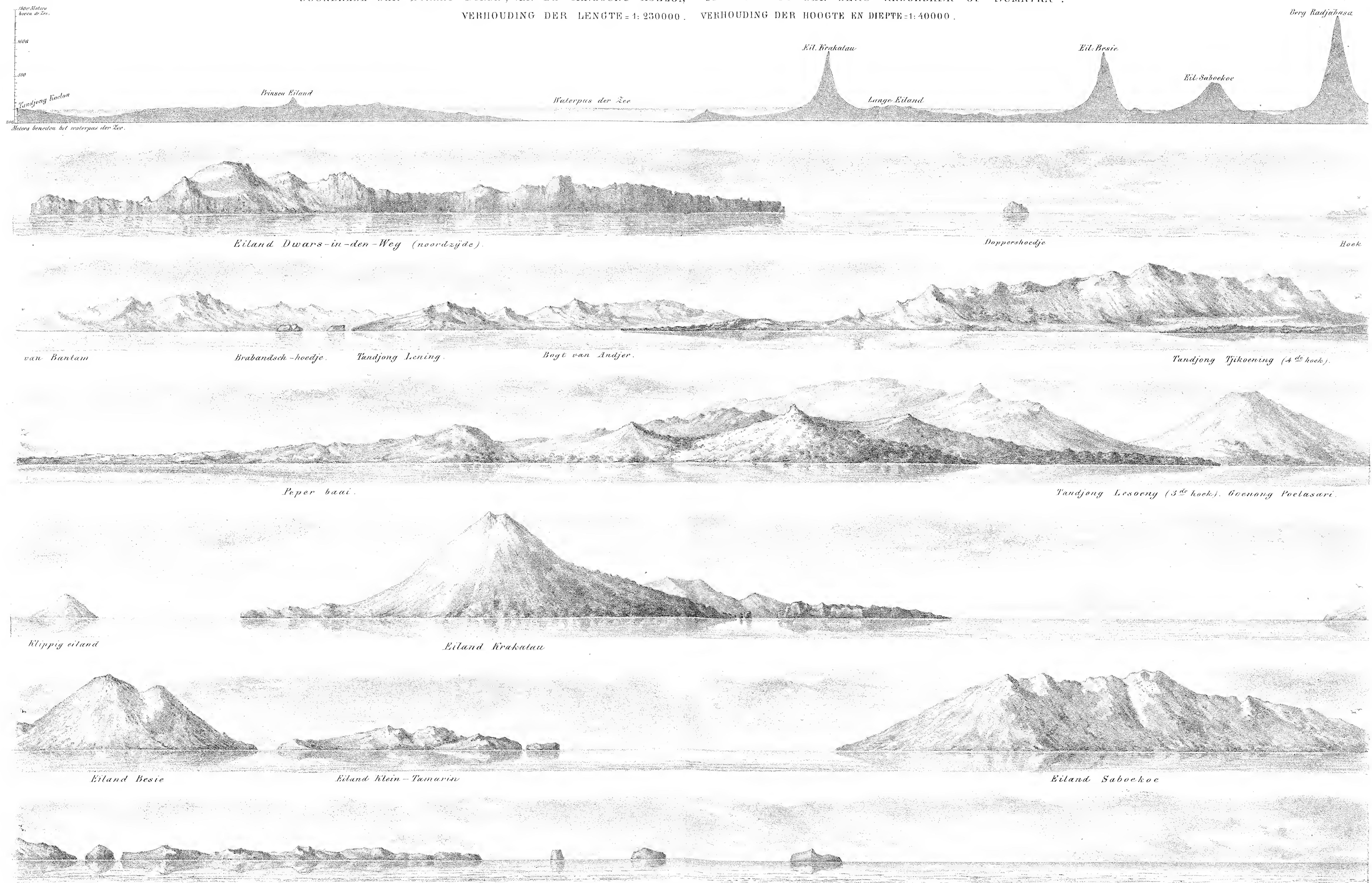
Tjeringin G. Karang G. Salak G. Pangerango. G. Gedee. G. Tombak-roejoeng G. Patoeha. G. Tilo G. Boerangrang G. Tankoeban-prahoe. G. Soemboeng G. Malabar. G. Kiajang G. Boekit Toengoel. G. Papandajang G. Agoeng G. Tjikoerai. G. Soemptan. G. Talaga-bodas. G. Tjerimai. G. Slamat. G. Prahoe G. Soedoro. G. Soemding G. Oengarang G. Marbaboe. G. Merapi. G. Lawoe. G. Wielis. G. Kloet. G. Kawie. G. Ardjoeno. G. Welirang G. Penanggoengan G. Semero G. Dasar G. Lamongan G. Djejang G. Ringgit. G. Rauwong G. Idjeng G. Talaga-woeroeng Banjoe-wangie.

Waterpas der Zee.

106° O. L. v. Gr. 107° 108° 109° 110° 111° 112° 113° 114°

Dr. S. Müller, fecit. A. Bayly et J. M. Huart, in lap. sculp.

BLANK
PAGE

GEZIGTEN VAN EENIGE EILANDEN EN KUSTSTREKEN IN DE STRAAT SUNDA.

BLANK

PAGE

Profiel van het hoogland, tusschen het fort Matoeah en den Boekit Besie;
in de strekking van het N.W. t.W. naar het Z.O. t.O.

Verhouding der hoogte = 1 : 100000. Verhouding der lengte = 1 : 200000.

3000 Meters boven de Zee. 2500 1000 500

Ft. Matoeah, Tuf rangja, Tuf rangja, Ft. De Kock, Agam, G. Merapi, Ft. Van der Capellen, Tanah datar, B. Besie, Kalk, Ikeer

Waterpas der zee

Doorsnede van den Goenong Merapi;
in de strekking van het Z.W. naar het N.O.

Meters 4000, 3500, 3000, 2500, 2000, 1500, 1000, 500

Vermoedelijke oorspronkelijke top. Tegenwoordige top. Ft. Goegoer sigandang. Ft. Tandjong alam.

Waterpas der zee

Doorsnede van het Kraterveld van het Z.W. naar het N.O.
Verhouding der hoogte tot de lengte = 2 : 7.

Meters boven de Zee. 2900, 2850, 2800, 2750, 2700, 2650, 2600, 2550, 2500

Pakoendan Bongsoe, Pakoendan Tengah, 2730 met., Pakoendan Tocah, Top van den Goenong Merapi

Goenong Merapi

Pad naar Soengi poear. 2730 meters. Pakoendan Tocah. P. Tengah. Pakoendan Bongsoe. Kandang Koeda. Pad naar Batoe sangkar.

DE KRATERS
van den Goenong Merapi, in Agam.
Trigonometrisch opgenomen en in kaart gebragt
door
Sal. Müller.
1856

50 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 1100 1200 Meters

Impr. P. Blommers, à la Haye.

Date Due

